کشف الباری

عما فی

صحیح البخاری

تصنیف

حضرت مولانا سلیم اللہ خان

کشف الباری

عما فی

صحیح البخاری

کتاب الخُمس

تالیف ← صدر وفاق المدارس مولانا سلیم الله خان مد ظله العالی .
شیخ الحدیث جامعه فاروقیه کراچی
ترتیب وتحقیق ← مولانا حبیب الله زکریا صاحب استاذ جامعه فاروقیه کراچی
ترجمه ← مولانا شاه فیصل فاضل وفاق المدارس، امداد العلوم

خصوصیات

① د احادیثو تخریج
② د تعلیقات بخاری تخریج کول
③ د اسماء الرجال مختصر تعارف
④ د گرانو لغاتو لغوی صرفی او نحوی حل
⑤ ماقبل باب سره د ربط په باره کښې پوره تحقیق
⑥ د شرحې د هرې خبرې په حاشیه کښې حواله ورکول
⑦ د ترجمة الباب مقصد په بیانولو کښې پوره تحقیق
⑧ د مختلفو مذاهبو تحقیقی بیان او بیا د مذهب حنفی ترجیح
⑨ د حدیث اطراف بیانول چه په بخاری کښې د احدیث په کوم کوم ځائې کښې دې.

خورونکی ‹ فیصل کتب خانه محله جنگی پیښور
موبائل:- ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵

دکتاب نوم:- کشف الباری عما فی صحیح البخاری

جلد: کتاب الخمس

شارح: صدر وفاق المدارس شیخ الحدیث مولانا سلیم الله خان مدظله العالی

ترتیب وتحقیق: مولانا حبیب الله ذکریا صاحب استاذ جامعه فاروقیه کراچی

پښتو مترجم: مولانا شاه فیصل فاضل امداد العلوم ووفاق المدارس
ایم اے اسلامیات وعربی پیښور یونیورسټی

د ملاویدو پتې: د فیصل کتب خانه پېښور څخه علاوه

- رشیدیه کتب خانه اکوړه خټک
- علمیه کتب خانه اکوړه خټک ۰۹۲۳۶۳۰۵۹۴
- مکتبه رشیدیه کوئټه ۰۸۱۲۶۶۲۲۶۳
- مکتبه عثمانیه کانسی روډ کوئټه ۰۳۰۱۳۷۳۷۰۳۰
- مکتبه یوسفیه کانسی روډ کوئټه ۰۳۲۱۰۸۲۸۹۳۰
- راشد کتب خانه چمن ۰۳۰۰۳۸۹۶۳۵۳
- مکتبه عمریه تاج میر روډ چمن بلوچستان
- مکتبه علوم اسلامیه تاج میر روډ چمن بلوچستان ۰۳۳۳۷۹۵۸۶۹۶
- مکتبه حقانیه چمن ۰۳۳۳۷۷۵۲۲۱۹
- صداقت کتب خانه قندهار افغانستان ۰۷۸۷۷۴۲۳۲۱
- مکتبهٔ رحمانیه قندهار افغانستان ۰۷۹۷۷۳۵۲۸۱
- مکتبه عبد الحي قندهار افغانستان ۰۷۰۰۸۲٤۳۳٤
- اسد الله کتب خانه قندهار افغانستان ۰۷۰۷٤۷۷٦۲۷
- مکتبهٔ غفاریه قندهار افغانستان ۰۷۰۰۳٤۱۷٤۹
- مکتبهٔ رشیدیه قندهار افغانستان ۰۷۷۲۲۱۰۷۰۹
- مکتبهٔ حبیبیه قندهار افغانستان ۰۷۹۹٤٤۷٤۱۳
- مکتبة القدس قندهار افغانستان ۰۷۰۷۹٤۸۵۵۹
- قدرت کتب خانه کابل افغانستان ۰۷۹۹٦۱۹٦۰۳
- عبد المجید کتب خانه جلال آباد ۰۷۰۸۱۹۷۷٤۹
- شاهین کتب خانه خوست افغانستان
- بلال کتب خانه خوست افغانستان
- اسلامی کتب خانه خوست افغانستان ۰۷۹۹۳۱۰۲٤۷

فهرست مضامین

شمیره	مضمون	صفحه

(۲۱) ابواب الخمس

① باب: فرض الخمس

شمیره	مضمون	صفحه

④باب: ماجاء فی بیوت ازواج النبی صلی الله علیه وسلم وما نُسِبَ من البیوت الیهن

⑥ باب: قول الله تعالی: فان لله خمسه وللرسول

⑨ باب: الغنیمة لمن شهد الوقعة

صفحه	مضمون	شمیره

شميره	مضمون	صفحه

⑭ باب: إذا بعث الامام رسولاً في حاجةٍ، أو أمره بالمقام، هل يُسهم له

⑮ باب: ومن الدليل على أن الخمس لنوائب المسلمين

صفحه	مضمون	شمیره

⑱باب: من لم يخمس الاسلاب، ومن قتل قتيلاً فله سلبه من غير أن يخمس وحكم الامام فيه.

شميره	مضمون	صفحه

⑲باب: ما كان النبي صلى الله عليه وسلم يعطي المؤلفة قلوبهم وغيرهم من الخمس ونحوه

⑳باب: ما يصيبُ من الطعام في أرض الحرب

۲۲۔ أبواب الجزیة والموادعة

① باب: الجزیةِ والموادعةِ مع أهل الذمة والحربِ

⑪باب: كيف يُنْبَذُ إلى أهل العهد

صفحه	مضمون	شمیره

⑭ باب: إثم من عاهد ثم غدر

فهرس اسماء من ترجم لهم علي حروف الهجاء

(٦١) ابواب الخمس

تیزشوي باب سره مناسبت: کتاب الجهاد چونکه ختم شوي دې او د جهاد په ملحقاتو کښې ابواب الخمس هم راځی، په دې وجې امام بخاری به اوس د خمس احکامات بیانوی.
د نسخو اختلاف: د اسماعیلی په نسخه کښې عنوان په "کتاب" سره معنون دې او اکثرو نسخو کښې د باب لفظ دې او په بعضو نسخو کښې عنوان کښې صرف د "فرض الخمس" کلمات دی، نۀ د کتاب کلمات شته او نۀ د باب. بیا په نسخو کښې بسمله هم موجود ده[1] البته راجحه داده چې عنوان په "کتاب" سره معنون وی. ددې یو وجه خو داده چې امام بخاری وړاندې مختلف بابونه قائم کړې دی چې په هغې کښې د ډیرو موضوع او مقصد د خمس د احکاماتو بیان دې، لهذا ددې ټولو بابونو د یو کتاب لاندې راتلل غوره دی.
دویم دا چې مصنف علیه الرحمة عموماً بسمله هم د کتاب دپاره ذکر کوی، نۀ چې د بابونو دپاره او ددې مقصد ددې بابونو اهمیت ښودل دی چې دا بابونه څومره اهم دی چې دا جدا عنوان سره ذکر کول پکار دی.

① باب: فرض الخمس

د خمس لغوی او اصطلاحی تعریف: خمس. بضم الخاء والمیم. معنی ده پنځمه حصه یا پنځم جزء لکه څنګه چې ربع یا ثلث وی. او د شریعت په اصطلاح کښې خمس د غنیمت هغه پنځمې حصې ته وئیلې شی چې هغه د تقسیم نه جدا کولې شي[2] او باقی څلور حصې په مجاهدینو باندې تقسیمولې شی، د خمس د مصارفو تفصیل په آئنده بابونو کښې راځی.
د ترجمة الباب مقصد: حافظ ابن حجر فرمائی چې دلته د ترجمة الباب درې مقصدونه کیدې شی:
① امام بخاری د خمس د فرضیت وخت او تاریخ بیانول غواړی چې د خمس فرضیت کله شوې دې؟
② د خمس د فرضیت کیفیت بیانول غواړی چې په اول وختونو کښې د خمس د فرضیت کیفیت څۀ وو؟
③ صرف د خمس فرضیت ثابتول او بیانول غواړی چې د غنیمت په مال کښې د خمس ویستل فرض او ضروری دی[3] هم دا دریمه رائې د علامه عینی هم ده[4]
د جاهلیت دستور او د خمس ابتداء: په جاهلیت کښې به د څلورمې حصې دستور وو، یعنی عربو ته به چې په جنګ کښې کوم غنیمت حاصل شو هغه به ئې څلور حصې کولې، درې

---

[1]) فتح الباری:۱۹۸/۶، وعمدة القاری:۱۵ /۱۷. والقسطلانی:۵ /۱۸۹. والابواب والتراجم:۱ /۲۰۵)_
[2]) فتح الباری:۶ /۱۹۸، والقاموس الوحید، مادة خمس". ولسان العرب:۷۰/۶، مادة خمس"، وفیه لغة اخری، وهی اسکان المیم.)_
[3]) فتح الباری:۱۹۸/۶)_
[4]) عمدة القاری:۱۷/۱۵)_

حصې به د غانمينو وې او يوه حصه به جدا كولې شوه، چې د قبيلې د سردار به وه هغې حصې ته به ئې رباعه وئيله، د بنو نمير يو شاعر وائى[1]

انا ابن الرابعين من آل عمرو وفرسان المنابر من جناب

چې زهٔ د آل عمرو د سردارانو او د جناب قبيلې د منبر د شهسوارانو ځوې يم.
ليكن حضرت عبدالله بن جحش په يو سريه كښې داسې اوكړل چې هغوى ته كوم مال غنيمت حاصل شو هغه ئې پنځه حصې كړې، څلور حصې خو ئې په غانمينو كښې تقسيم كړې او يوه حصه ئې جدا كړه چې د حضوراقدس ﷺ په خدمت كښې ئې پيش كړه، دا ددې ابتداء ده.[2]

د خمس فرضيت كله اوشو؟: اوس پاتې شوه دا مسئله چې د خمس فرضيت كله اوشو په دې كښې اختلاف دې، پورته چې د حضرت عبدالله بن جحش رضي الله عنه د سريې تذكره راغلې ده هغه د دويمې هجرئ د رجب ده يعنې د غزوهٔ بدر نه دوه مياشتې وړاندې[3]، په دې سريه كښې چې حضرت عبدالله بن جحش رضي الله عنه د مال غنيمت كومه پينځمه حصه ويستلې وه دا د هغوى خپل اجتهاد وو، دغه وخته پورې د خمس د فرضيت حكم نازل شوې نهٔ وو.
ابن اسحاق نقل كړې دى:

"وقد ذكر لى بعض آل عبدالله بن جحش ان عبدالله قال لاصحابه: ان لرسول الله صلى الله عليه وسلم مما غنمنا الخمس، وذلك قبل ان يفرض الله تعالى الخمس من المغانم، فعزل له الخمس، وقسم سائر الغنيمة بين اصحابه، قال: فوقع رضا الله بذلك"[4]

ددې خلاصه دا ده چې حضرت عبدالله خپلو ملګرو مجاهدينو ته اووئيل چې زمونږ په غنيمت كښې به د رسول اكرم پنځمه حصه وى چې هغوى جدا هم كړه او باقى غنيمت ئې تقسيم كړو. فرمائى چې ددې نه پس د دوى په موافقت كښې د الله تعالى حكم هم راغې چې خمس دې ويستلې شى.
ليكن دا حكم كله راغئ نو په دې كښې قاضى اسماعيل فرمائى چې د بعضو حضراتو د قول مطابق د خمس د فرضيت حكم د بنوقريظه د غزوې په دوران كښې نازل شوې وو او د بعضو نورو وينا داده چې ددې نه پس دا حكم نازل شوې دې ليكن د قاضى اسماعيل د وينا مطابق، زما په خيال كښې ددې واضح حكم د حنين د غنيمتونو په موقع باندې راغلې دې[5]

---

[1]) :ديوان الحماسة، باب الحماسة:١٢٠)_
[2]) تفسير ابن كثير:٢٥٥/١، سورة البقرة/٢١٧)_
[3]) فتح البارى:١٩٩/٦: ددې غزوې د تفصيلاتو دپاره اوګورئ، كشف البارى، كتاب المغازى:٤٢-٤٦)_
[4]) فتح البارى:١٩٩/٦، والسيرة النبوية لابن هشام:٦٠٣/٢، سرية عبدالله بن جحش، وطرح التثريب فى شرح التقريب:١٩٨٠/٦)_
[5]) فتح البارى:١٩٩/٦، وشرح ابن ابطال:٢٤٨/٥)_

د علامه ابن ابطال رائې: دباب په اولنی حدیث کښې دا راغلې دی، "وکان النبی صلی الله علیه وسلم اعطانی شارفا من الخمس" حضرت علی فرمائی چې نبی علیه السلام په خمس کښې یوه اوښه ما ته راکړه، ددې په تشریح کښې علامه ابن ابطال فرمائی چې ددې حدیث د ظاهر نه دا معلومیږی چې د خمس مشروعیت په بدر کښې شوې دې لیکن ...... د اهل سیر په دې خبره باندې اتفاق دې چې د بدر په موقع باندې خمس مشروع شوې نهٔ وو۔

بیا ابن ابطال د قاضی اسماعیل قول ته ترجیح ورکړې ده چې د غزوه حنین په موقع باندې د خمس د فرضیت حکم نازل شوې وو او د حضرت علی په دې حدیث کښې ئې دا تاویل اوکړو چې په دې حدیث شریف کښې د کومې اوښې ذکر دې نو دا د هغه خمس په اوښانو کښې وه کوم خمس چې د عبدالله بن جحش په سریه کښې ویستلې شوې وو[1] هم دا موقف د ابن الملقن هم دې چې هغوی د ابن ابطال په اتباع کښې اختیار کړې دې[2]

د حافظ ابن حجر رائې او ابن ابطال ته جواب: د حافظ ابن حجر رائې دا ده چې د غزوه بدر په موقع باندې د خمس د فرضیت حکم راغلې وو، دا ځکه چې سورة الانفال د بدر په موقع باندې نازل شوې دې او په دې سورت کښې د خمس د فرضیت وضاحت راغلې دې، په دې وجه امام داودی مالکی په دې باندې یقین کړې دې چې د خمس آیت د بدر په ورځ نازل شوې دې، د تاج السبکی هم دا قول دې، فرمائی چې:

"نزلت الانفال فی بدر وغنائمها"[3]

د امام کلبی قول هم دا دې چې د خمس فرضیت د بدر په موقع باندې نازل شوې وو[4]

هرچه د ابن ابطال قول دې نو هغه څهٔ عجیبه دې ځکه چې په دې کښې تضاد موندلې کیږی هغه داسې چې په خپله ابن ابطال دا تسلیموی چې د عبدالله بن جحش رضی الله عنه په سریه کښې کوم خمس ویستلې شوې وو او دا سریه لکه څنګه چې وړاندې تیر شو چې د غزوهٔ بدر نه هم وړاندې ده نو بیا به په غزوه بدر کښې د خمس نهٔ کیدلو څهٔ وجه وی؟[5]

---

[1]) قال ابن ابطال رحمه الله: اما قول علی: اعطانی النبی علیه السلام شارفا من الخمس یومئذ "یعنی: یوم بدر. فظاهره ان الخمس قد کان یوم بدر. ولم یختلف اهل السیر ان الخمس لم یکن یوم بدر. ذکر اسماعیل...... (القاضی) قال: فی غزوة بنی قریظة حین حکم سعد بان تقتل المقاتلة. وتسبی الذریة ـ قیل: انه اول یوم جعل فیه الخمس. قال: و احسب ان بعضهم قال: نزل امر الخمس بعد ذلک. ولم یات فی ذلک من الحدیث ما فیه بیان شرف. و انما جاء امر الخمس یقیناً فی غنائم حنین. وهی آخر غنیمة حضرها رسول الله.......واذا لم یختلف ان الخمس لم یکن یوم بدر. فیحتاج قول علی: اعطانی رسول الله شارفا من الخمس" الی تاویل لایعارض قول اهل السیر......."شرح ابن ابطال: ۲٤۸/۵)_

[2]) ارشاد الساری: ۱۸۹/۵)_

[3]) فتح الباری: ۱۹۹/٦. وارشادالساری: ۱۸۹/۵. وتفسیر المنار: ۵/۱۰. الانفال: ٤۱)_

[4]) التفسیر الکبیر للرازی: ۱٦٦/۱۵. والکشاف: ۲۲۲/۲)_

[5]) فتح الباری: ۱۹۹/٦. وارشاد الساری: ۱۸۹/۵)_

په دې وجه راجح قول هم هغه دې چې کوم د عامو مفسرينو او د ابن حجر دې.

د باب احاديث مبارک: ددې نه پس په دې ځان پوهه کړئ چې امام بخاری دلته په باب کښې درې احاديث مبارک ذکر کړې دی، چې په هغې کښې اولنې حديث د حضرت علی رضی الله عنه دې.

۲۹۲۵ (۱) حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا يُونُسُ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ أَنَّ حُسَيْنَ بْنَ عَلِيٍّ عَلَيْهِمَا السَّلاَمُ أَخْبَرَهُ أَنَّ عَلِيًّا قَالَ كَانَتْ لِي شَارِفٌ مِنْ نَصِيبِي مِنَ الْمَغْنَمِ يَوْمَ بَدْرٍ، وَكَانَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - أَعْطَانِي شَارِفًا مِنَ الْخُمُسِ، فَلَمَّا أَرَدْتُ أَنْ أَبْتَنِيَ بِفَاطِمَةَ بِنْتِ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَاعَدْتُ رَجُلاً صَوَّاغًا مِنْ بَنِي قَيْنُقَاعَ، أَنْ يَرْتَحِلَ مَعِي فَنَأْتِيَ بِإِذْخِرٍ أَرَدْتُ أَنْ أَبِيعَهُ الصَّوَّاغِينَ، وَأَسْتَعِينَ بِهِ فِي وَلِيمَةِ عُرْسِي، فَبَيْنَا أَنَا أَجْمَعُ لِشَارِفَيَّ مَتَاعًا مِنَ الأَقْتَابِ وَالْغَرَائِرِ وَالْحِبَالِ، وَشَارِفَاىَ مُنَاخَانِ إِلَى جَنْبِ حُجْرَةِ رَجُلٍ مِنَ الأَنْصَارِ، رَجَعْتُ حِينَ جَمَعْتُ مَا جَمَعْتُ، فَإِذَا شَارِفَاىَ قَدِ اجْتُبَّ أَسْنِمَتُهُمَا وَبُقِرَتْ خَوَاصِرُهُمَا، وَأُخِذَ مِنْ أَكْبَادِهِمَا، فَلَمْ أَمْلِكْ عَيْنَيَّ حِينَ رَأَيْتُ ذَلِكَ الْمَنْظَرَ مِنْهُمَا، فَقُلْتُ مَنْ فَعَلَ هَذَا فَقَالُوا فَعَلَ حَمْزَةُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، وَهُوَ فِي هَذَا الْبَيْتِ فِي شَرْبٍ مِنَ الأَنْصَارِ. فَانْطَلَقْتُ حَتَّى أَدْخُلَ عَلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم - وَعِنْدَهُ زَيْدُ بْنُ حَارِثَةَ، فَعَرَفَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم - فِي وَجْهِي الَّذِي لَقِيتُ، فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم - «مَا لَكَ» فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا رَأَيْتُ كَالْيَوْمِ قَطُّ، عَدَا حَمْزَةُ عَلَى نَاقَتَيَّ، فَأَجَبَّ أَسْنِمَتَهُمَا وَبَقَرَ خَوَاصِرَهُمَا، وَهَا هُوَ ذَا فِي بَيْتٍ مَعَهُ شَرْبٌ. فَدَعَا النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - بِرِدَائِهِ فَارْتَدَى ثُمَّ انْطَلَقَ يَمْشِي، وَاتَّبَعْتُهُ أَنَا وَزَيْدُ بْنُ حَارِثَةَ حَتَّى جَاءَ الْبَيْتَ الَّذِي فِيهِ حَمْزَةُ، فَاسْتَأْذَنَ فَأَذِنُوا لَهُمْ فَإِذَا هُمْ شَرْبٌ، فَطَفِقَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَلُومُ حَمْزَةَ فِيمَا فَعَلَ، فَإِذَا حَمْزَةُ قَدْ ثَمِلَ مُحْمَرَّةً عَيْنَاهُ، فَنَظَرَ حَمْزَةُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم، ثُمَّ صَعَّدَ النَّظَرَ فَنَظَرَ إِلَى رُكْبَتِهِ، ثُمَّ صَعَّدَ النَّظَرَ فَنَظَرَ إِلَى سُرَّتِهِ، ثُمَّ صَعَّدَ النَّظَرَ فَنَظَرَ إِلَى وَجْهِهِ ثُمَّ قَالَ حَمْزَةُ هَلْ أَنْتُمْ إِلاَّ عَبِيدٌ لأَبِي فَعَرَفَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم - أَنَّهُ قَدْ ثَمِلَ، فَنَكَصَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - عَلَى عَقِبَيْهِ الْقَهْقَرَى وَخَرَجْنَا مَعَهُ. [ر: ۱۹۸۳]

رجال الحديث

① **عبدان:** دا عبد الله بن عثمان ملقب په عبدان دې.

② **عبدالله:** دا مشهور محدث حضرت عبد الله بن مبارک دې.

③ **يونس:** دا يونس بن يزيد الايلی رحمه الله دې، ددې درې واړو حضراتو تذکره د بدء الوحی د الحديث الخامس لاندې راغلې ده (۲)

---

(۱) قوله: أن عليا......": الحديث، مر تخريجه في البيوع، باب ماقيل في الصواغ)_

(۲) كشف الباري: ۴۶۱/۱، ۴۶۳. د يونس ايلي نور حالاتو دپاره اوګورئ، كشف: ۲۸۲/۳.)_

④**الزهري**: دا ابن شهاب زهري دې، د دوی تذکره د "بدء الوحی" لاندې تیره شوې ده ([1])

⑤**علي بن الحسين**: دا د حضرت علی نوسې علی بن حسین بن علی دې چې زین العابدین رحمه الله سره مشهور دې ([2])

⑥**حسين بن علي**: د نبی کریم ﷺ نوسې مبارک، حضرت حسین بن علی رضی الله عنهما دې ([3])

⑦**علي**: دا د نبی کریم زوم، حضرت علی رضی الله عنه بن ابی طالب دې، د دوی پوره او تفصیلي حالات په کتاب العلم، "باب کتابة العلم" کښې تیر شوې دی ([4])

د حدیث ترجمه: د حضرت علی د پورته حدیث تشریح چونکه په مغازی ([5]) کښې تیره شوې ده، په دې وجه دلته صرف د هغې په ترجمه باندې اکتفاء کولې شی.

حضرت علی رضی الله عنه فرمائی چې ما سره یوه اوښه وه چې د بدر په غنیمت کښې ماته ملاؤ شوې وه، یو دویمه اوښه هم وه چې نبی علیه السلام ما ته په خمس کښې راکړې وه چې کله ما د فاطمه رضی الله عنها بنت رسول الله ﷺ د رخصتئ اراده اوکړه نو د بنو قینقاع یو زرګر سره مې دا خبره اوکړه چې هغه ما سره لاړ شی چې مونږ اذخر ګیا راؤړو، زما اراده دا وه چې زۀ به دا ګیا (واښۀ) په زرګرانو باندې خرڅ کړم او ددې په ذریعې سره به د خپل وادۀ په ولیمه کښې څۀ مدد حاصل کړم.

نو دې دوران کښې چې ما د خپلو دوارو اوښو دپاره پالان، بورئ او بیاستې جمع کولې او زما اوښې د یو انصاری په حجره کښې ناستې وې، نو څۀ چې مې جمع کول هغه مې جمع کړل او واپس شوم نو ناګهانه ما اوکتل چې...... زما د اوښانو کوهانونه (قبونه) پرې کړې شوې دی، د هغوی خیټې څیرلې شوې دی او کولمې، لرې وغیره ئې راویستلې شوې وو. ما چې کله دا منظر اولیدو نو په خپلو سترګو مې قابو اونۀ ساتلې شو ما تپوس اوکړو چې دا کار چا کړې دې؟ خلقو اووئیل چې دا حمزه بن عبدالمطلب کړې دې او هغه د انصارو یو شرابی جماعت (ډلې) سره په دې مکان کښې موجود دې.

ددې حالت په لیدلو سره زۀ د نبی کریم ﷺ په خدمت کښې حاضر شوم، هغوی سره حضرت زید بن حارثه رضی الله عنه هم وو، نبی ﷺ زما مخ لیدلو سره زما په غم او خفګان باندې پوهه شو او وې فرمائیل: "مالك؟" "په تا څۀ شوې دی؟ ما ورته اووئیل، یا رسول الله ﷺ! ما د نن ورځ په شان منظر کله هم نۀ دې لیدلې، حمزه نن زما په دوو اوښو باندې ظلم کړې دې د هغوی قبونه ئې پرې کړې دی او د هغوی خیټې ئې څیرلې دی حمزه او د هغۀ ملګری دلته په یو کور کښې موجود دی (زما په خبرو اوریدو سره) نبی کریم ﷺ خپل څادر طلب کړو، هغه ئې په سر

[1] كشف الباري: ١/٣٢۶، الحديث الثالث)_
[2] د دوی د حالات کتلو دپاره اوګورئ: كتاب الغسل، باب الغسل بالصاع ونحوه.)_
[3] ددوی دحالاتو کتلو دپاره اوګورئ: كتاب التهجد، باب تحريض النبى صلى الله عليه وسلم على صلوة الليل)
[4] كشف الباري: ٤/١٤٩.)_
[5] كشف الباري، كتاب المغازي: ١۵۶، ١۶٠.)_

کړو او روان شو،زه او حضرت زید بن حارثه رضی الله عنه هم نبی ﷺ پسې وروستو روان شو تردې چې هغه کور ته راغلو چرته چې حمزه رضی الله عنه موجود وو،نبی ﷺ دننه د تلو اجازت طلب کړو نو هغوی ته اجازت ملاؤ شو،وې لیدل چې ټول هلته د شراب نوشئ دپاره جمع شوی وو،نبی ﷺ حضرت حمزه رضی الله عنه لره د هغهٔ په دې کار باندې ملامته کول شروع کړل لیکن هغه په نشه کښې وو،د هغهٔ سترګې سرې کیدلې نو هغهٔ نبی ﷺ اولیدو،بیا ئې نظر لږ نور اوچت کړواو د نبی کونډو طرفته ئې اوکتل،بیا ئې نظر لږ نور هم اوچت کړو او د نبی ﷺ د نافه(نوم)طرفته ئې اوکتلو،بیا ئې نظر نور هم اوچت کړو او د نبی ﷺ مخ مبارک طرفته ئې اوکتل،بیا حمزه رضی الله عنه اووئیل"تاسو خلق خو بس هم زما د پلار غلامان یئ کنه!"نبی ﷺ پوهه شو چې اوس په نشه کښې ډوب دې نو نبی ﷺ د هغه ځائې نه واپس شو او مونږ دواړه هم ورسره بهر راووتلو۔

ترجمة الباب سره دحدیث مبارک مطابقت: ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت په "وکان النبی صلی الله علیه وسلم اعطانی شارفا من الخمس" کښې دې[1] چې د دې نه دخمس مشروعیت واضحه کیږی.
د باب دویم حدیث مبارک د حضرت عائشه دې:

۲۹۲۲ (۲) حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ أَنَّ عَائِشَةَ أُمَّ الْمُؤْمِنِينَ - رضي الله عنها - أَخْبَرَتْهُ أَنَّ فَاطِمَةَ - عَلَيْهَا السَّلاَمُ - ابْنَةَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - سَأَلَتْ أَبَا بَكْرٍ الصِّدِّيقَ بَعْدَ وَفَاةِ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - أَنْ يَقْسِمَ لَهَا مِيرَاثَهَا، مَا تَرَكَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - مِمَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَيْهِ. فَقَالَ لَهَا أَبُو بَكْرٍ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «لاَ نُورَثُ مَا تَرَكْنَا صَدَقَةٌ». فَغَضِبَتْ فَاطِمَةُ بِنْتُ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَهَجَرَتْ أَبَا بَكْرٍ، فَلَمْ تَزَلْ مُهَاجِرَتَهُ حَتَّى تُوُفِّيَتْ وَعَاشَتْ بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - سِتَّةَ أَشْهُرٍ. قَالَتْ وَكَانَتْ فَاطِمَةُ تَسْأَلُ أَبَا بَكْرٍ نَصِيبَهَا مِمَّا تَرَكَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - مِنْ خَيْبَرَ وَفَدَكٍ وَصَدَقَتِهِ بِالْمَدِينَةِ، فَأَبَى أَبُو بَكْرٍ عَلَيْهَا ذَلِكَ، وَقَالَ لَسْتُ تَارِكًا شَيْئًا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَعْمَلُ بِهِ إِلاَّ عَمِلْتُ بِهِ، فَإِنِّي أَخْشَى إِنْ تَرَكْتُ شَيْئًا مِنْ أَمْرِهِ أَنْ

[1]) عمدة القاری:۱۷/۱۵،وارشادالساری:۱۹۱/۵)_

[2]) قوله: ان عائشة......":الحدیث،اخرجه البخاری ایضاً،کتاب فضائل اصحاب النبی صلی الله علیه وسلم،باب مناقب قرابة رسول الله......رقم(۳۷۱۱_۳۷۱۲)والمغازی،باب حدیث بنی النضیر....... رقم (۴۰۳۵_۴۰۳۶)،وباب غزوة خیبر،رقم(۴۲۴۰_۴۲۴۲)والفرائض،باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: لانورث....... (۶۷۲۵_۶۷۲۶)ومسلم،کتاب الجهاد والسیر،باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: لانورث....... (۴۵۴۳_۴۵۴۵)و ابو داؤد،کتاب الخراج.......باب فی صفایا رسول الله.......رقم (۲۸۹۸_۲۹۶۹) والنسائی، قسم الفئ،رقم(۴۱۴۶)۔)_

أَزِيغَ . فَأَمَّا صَدَقَتُهُ بِالْمَدِينَةِ فَدَفَعَهَا عُمَرُ إِلَى عَلِيٍّ وَعَبَّاسٍ ، فَأَمَّا خَيْبَرُ وَفَدَكُ فَأَمْسَكَهَا عُمَرُ وَقَالَ هُمَا صَدَقَةُ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - كَانَتَا لِحُقُوقِهِ الَّتِي تَعْرُوهُ وَنَوَائِبِهِ ، وَأَمْرُهُمَا إِلَى مَنْ وَلِيَ الأَمْرَ . قَالَ فَهُمَا عَلَى ذَلِكَ إِلَى الْيَوْمِ .[۳۵۰۸، ۳۸۱۰، ۳۹۹۸، ۶۳۴۶، ۶۳۴۹]

رجال الحديث

① **عبدالعزيز بن عبدالله**: دا عبدالعزيز بن عبدالله اويسى عامرى رحمه الله دې د دوى تفصيلى حالات په كتاب العلم، "باب الحرص على الحديث" كښې تير شوې دى.([1])

② **ابراهيم بن سعد**: دا ابراهيم بن سعد بن ابراهيم بن عبدالرحمن بن عوف قرشى زهرى رحمه الله دې.

③ **صالح**: دا صالح بن كيسان رحمه الله دې ددې دواړو حضراتو تذكره په كتاب الايمان، "باب من كره ان يعود فى الكفر كما يكره....." كښې تيره شوې ده.([2])

④ **ابن شهاب**: د ابن شهاب زهرى رحمه الله تذكره د بدء الوحى د "الحديث الثالث" لاندې تيره شوې ده.([3])

⑤ **عروة**: دا عروة بن الزبير بن العوام قرشى رضي الله عنه دې.

⑥ **عائشه**: دا حضرت عائشه صديقه بنت ابوبكر صديق رضى الله عنهما ده د دواړو ترجمه د بدء الوحى د "الحديث الثانى" لاندې تيره شوې ده.([4])

خبرداري: د حضرت عائشي رضي الله عنها دا حديث چې په دې كښې د حضرت ابوبكر رضي الله عنه او د حضرت فاطمه رضي الله عنها مينځ كښې دفدك او دخيبر د زمكو د وراثت په باره كښې تذكره راغلې ده په كتاب المغازى كښې هم راغلې دې، په دې باندې هلته تفصيلى بحث راغلې دې.([5])

ترجمة الباب سره د حديث مبارك مطابقت: دلته دا اعتراض شوې دې چې په حديث شريف او ترجمه كښې څۀ مطابقت نشته ځكه چې په دې كښې د خمس تذكره نشته ليكن ددې جواب دادې چې حضرت فاطمه رضي الله عنها چې د ميراث كومه مطالبه اوكړه په دې كښې خيبر هم شامل وو، امام زهرى رحمه الله ذكر كړې دى چې خيبر د صلح او عنوه په دواړو طريقو سره فتح شوې وو ځكه چې ددې په بعضو علاقو كښې قتال اوشو او بعضې علاقې د قتال نه بغير په صلح سره حاصلې شوې، ښكاره خبره ده چې كومه حصه په قتال سره حاصله شوه په هغې كښې به

---

[1]) كشف البارى: ۴۸/۴ـ

[2]) كشف البارى: ۱۲۰/۲ـ۱۲۲ـ

[3]) كشف البارى: ۳۲۶/۱ـ

[4]) كشف البارى: ۲۹۱/۱، د عروة د پاره نور اوګورئ، كشف البارى: ۴۳۶/۲ـ

[5]) كشف البارى، كتاب المغازى ۴۵۴ـ۴۶۶

خمس هم جارى شوې وى، دغه شان مطابقت اوموندلې شو(١)
ددې نه علاوه چې ددې حديث کوم طريق امام بخارى رحمه الله په مغازى کښې ذکر کړې دې، په هغې کښې د خمس د الفاظو وضاحت موجود دې. "ارسلت (فاطمة) الى ابى بكر تساله ميراثها من رسول الله صلى الله عليه وسلم، مما أفاء الله عليه بالمدينة وفدك، ومابقى من خمس خيبر"(٢) په دې وجه امام بخارى ددې روايت طرفته اشاره اوکړه چې معامله چونکه مشهوره ده، په دې وجه دلته په اختصار باندې اکتفاء اوکړې شوه(٣)

د يو تفسيرى قول اضافه: د بخارى شريف په ډيرو نسخو کښې دلته د يو تفسيرى قول اضافه هم ده، هغه دا سې چې: قال ابوعبدالله: اعتراك: افتعلت، من عورته، فاصبته، ومنه يعروه واعترانى.
د ابوعبدالله نه مراد امام بخارى په خپله دې او ددې تفسيرى جملې غرض په دې حديث کښې وارد شده د يو لفظ "تعروه" وضاحت، ددې مشتقات او معنى بيانول دى.
په دې وجه فرمائى چې تعروه په اصل کښې د عروتُ يعروه نه دې، نصر ددې باب دې، ددې معنى ده حاصلول او پېتول، ددې نه تعروه دې او اعترانى دې دغه شان د قرآن کريم آيت شريفه (ان تقول الا اعتراك بعض آلهتنا بسوء)(٤) کښې چې کوم لفظ اعتراك دې. ددې اصل هم دا لفظ دې او دا د امام بخارى عادت دې چې هغه د حديثو د غريب الفاظو تفسير د قرآن کريم په غريب الفاظو سره کوى(٥)
ددې نه علاوه په دې باندې هم ځان پوهه کړئ چې دا تفسير د ابوعبيده د "المجاز" نه نقل کړې شوې دې ليکن بهرحال د بخارى په نسخو کښې د اعتراك وزن افتعلت نبودلې شوې دې او په "المجاز" کښې وزن افتعلك ذکر دې او د مذکوره لفظ حقيقى وزن هم دا دې(٦)
دريم حديث د حضرت مالک بن اوس بن حدثان دې.
ددې حديث نه مخکښې په بعضو نسخو کښې د "قصة فدك" په عنوان سره يو عبارت هم شته(٧) ليکن ددې عنوان دلته حقيقةً څۀ ضرورت نشته ځکه چې په تير شوې حديث کښې

(١) عمدة القارى:١٥/١٩، وشرح ابن ابطال:٥/٢٥٢)_
(٢) صحيح بخارى، كتاب المغازى، باب غزوة خيبر، رقم(٤٢٤٠-٤٢٤١))_
(٣) عمدة القارى:١٥/١٩)_
(٤) هود/٥٤)_
(٥) فتح البارى:٦/٢٠٤، وارشادالسارى:٥/١٩٣، قال العينى فى العمدة(١٥/٢١): وقال الجوهرى: عرانى هذا الامر، واعترانى: اذا غشيك. وعروت الرجل اعروه عروا: اذا ألممت به، و أتيته طالبا، فهو معرو. وفلان تعروه الاضياف ويعتريه أى: تغشاه". والصحاح للجوهرى: ٦٨٤، مادة عرا، عرى")_
(٦) فتح البارى:٦/٢٠٤، وارشاد السارى:٥/١٩٣)_
(٧) اوګورئ، عمدة القارى:١٥/٢١)_

صرف د فدک واقعه مذکور ده، علامه قسطلانی فرمائی: "و زاد أبو ذر فی روایة الحموی هنا ترجمة، فقال: "قصة فدك"، وهي زيادة مستغنى عنها بما سبق في الحديث المتقدم" (۱)

۲۹۲۷: (۲) حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْفَرْوِيُّ حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ مَالِكِ بْنِ أَوْسِ بْنِ الْحَدَثَانِ، وَكَانَ مُحَمَّدُ بْنُ جُبَيْرٍ ذَكَرَ لِي ذِكْرًا مِنْ حَدِيثِهِ ذَلِكَ، فَانْطَلَقْتُ حَتَّى أَدْخُلَ عَلَى مَالِكِ بْنِ أَوْسٍ، فَسَأَلْتُهُ عَنْ ذَلِكَ الْحَدِيثِ فَقَالَ مَالِكٌ بَيْنَا أَنَا جَالِسٌ فِي أَهْلِي حِينَ مَتَعَ النَّهَارُ، إِذَا رَسُولُ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ يَأْتِينِي فَقَالَ أَجِبْ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ. فَانْطَلَقْتُ مَعَهُ حَتَّى أَدْخُلَ عَلَى عُمَرَ، فَإِذَا هُوَ جَالِسٌ عَلَى رِمَالِ سَرِيرٍ، لَيْسَ بَيْنَهُ وَبَيْنَهُ فِرَاشٌ مُتَّكِئٌ عَلَى وِسَادَةٍ مِنْ أَدَمٍ، فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ ثُمَّ جَلَسْتُ فَقَالَ يَا مَالِ، إِنَّهُ قَدِمَ عَلَيْنَا مِنْ قَوْمِكَ أَهْلُ أَبْيَاتٍ، وَقَدْ أَمَرْتُ فِيهِمْ بِرَضْخٍ فَاقْبِضْهُ فَاقْسِمْهُ بَيْنَهُمْ. فَقُلْتُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، لَوْ أَمَرْتَ بِهِ غَيْرِي. قَالَ اقْبِضْهُ أَيُّهَا الْمَرْءُ. فَبَيْنَا أَنَا جَالِسٌ عِنْدَهُ أَتَاهُ حَاجِبُهُ يَرْفَا فَقَالَ هَلْ لَكَ فِي عُثْمَانَ وَعَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ وَالزُّبَيْرِ وَسَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ يَسْتَأْذِنُونَ قَالَ نَعَمْ. فَأَذِنَ لَهُمْ فَدَخَلُوا فَسَلَّمُوا وَجَلَسُوا، ثُمَّ جَلَسَ يَرْفَا يَسِيرًا ثُمَّ قَالَ هَلْ لَكَ فِي عَلِيٍّ وَعَبَّاسٍ قَالَ نَعَمْ. فَأَذِنَ لَهُمَا، فَدَخَلَا فَسَلَّمَا فَجَلَسَا، فَقَالَ عَبَّاسٌ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، اقْضِ بَيْنِي وَبَيْنَ هَذَا. وَهُمَا يَخْتَصِمَانِ فِيمَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ - صلى الله عليه وسلم - مِنْ بَنِي النَّضِيرِ. فَقَالَ الرَّهْطُ عُثْمَانُ وَأَصْحَابُهُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، اقْضِ بَيْنَهُمَا وَأَرِحْ أَحَدَهُمَا مِنَ الآخَرِ. قَالَ عُمَرُ تَيْدَكُمْ، أَنْشُدُكُمْ بِاللَّهِ الَّذِي بِإِذْنِهِ تَقُومُ السَّمَاءُ وَالأَرْضُ، هَلْ تَعْلَمُونَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «لاَ نُورَثُ مَا تَرَكْنَا صَدَقَةٌ». يُرِيدُ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - نَفْسَهُ. قَالَ الرَّهْطُ قَدْ قَالَ ذَلِكَ. فَأَقْبَلَ عُمَرُ عَلَى عَلِيٍّ وَعَبَّاسٍ فَقَالَ أَنْشُدُكُمَا اللَّهَ، أَتَعْلَمَانِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَدْ قَالَ ذَلِكَ قَالاَ قَدْ قَالَ ذَلِكَ. قَالَ عُمَرُ فَإِنِّي أُحَدِّثُكُمْ عَنْ هَذَا الأَمْرِ، إِنَّ اللَّهَ قَدْ خَصَّ رَسُولَهُ - صلى الله عليه وسلم فِي هَذَا الْفَيْءِ بِشَيْءٍ لَمْ يُعْطِهِ أَحَدًا غَيْرَهُ - ثُمَّ قَرَأَ (وَمَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْهُمْ) إِلَى قَوْلِهِ (قَدِيرٌ) - فَكَانَتْ هَذِهِ خَالِصَةً لِرَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم -. وَاللَّهِ مَا احْتَازَهَا دُونَكُمْ، وَلاَ اسْتَأْثَرَ بِهَا عَلَيْكُمْ قَدْ أَعْطَاكُمُوهُ، وَبَثَّهَا فِيكُمْ حَتَّى بَقِيَ مِنْهَا هَذَا الْمَالُ، فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم - يُنْفِقُ عَلَى أَهْلِهِ نَفَقَةَ سَنَتِهِمْ مِنْ هَذَا الْمَالِ، ثُمَّ يَأْخُذُ مَا بَقِيَ فَيَجْعَلُهُ مَجْعَلَ مَالِ اللَّهِ، فَعَمِلَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم - بِذَلِكَ حَيَاتَهُ، أَنْشُدُكُمْ بِاللَّهِ هَلْ تَعْلَمُونَ ذَلِكَ قَالُوا نَعَمْ. ثُمَّ قَالَ لِعَلِيٍّ وَعَبَّاسٍ أَنْشُدُكُمَا بِاللَّهِ هَلْ

---

(۱) ارشادالساری: (۱۹۳/۵)_

(۲) قوله: عن مالک بن اوس......"، الحدیث، مر تخریجه فی کتاب الجهاد، باب المجن، ومن.........)_

تَعْلَمَانِ ذَلِكَ قَالَ عُمَرُ ثُمَّ تَوَفَّى اللَّهُ نَبِيَّهُ صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ أَنَا وَلِيُّ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم. فَقَبَضَهَا أَبُو بَكْرٍ، فَعَمِلَ فِيهَا بِمَا عَمِلَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم -، وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُ فِيهَا لَصَادِقٌ بَارٌّ رَاشِدٌ تَابِعٌ لِلْحَقِّ، ثُمَّ تَوَفَّى اللَّهُ أَبَا بَكْرٍ، فَكُنْتُ أَنَا وَلِيَّ أَبِي بَكْرٍ، فَقَبَضْتُهَا سَنَتَيْنِ مِنْ إِمَارَتِي، أَعْمَلُ فِيهَا بِمَا عَمِلَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم وَمَا عَمِلَ فِيهَا أَبُو بَكْرٍ، وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنِّي فِيهَا لَصَادِقٌ بَارٌّ رَاشِدٌ تَابِعٌ لِلْحَقِّ، ثُمَّ جِئْتُمَانِي تُكَلِّمَانِي وَكَلِمَتُكُمَا وَاحِدَةٌ، وَأَمْرُكُمَا وَاحِدٌ، جِئْتَنِي يَا عَبَّاسُ تَسْأَلُنِي نَصِيبَكَ مِنِ ابْنِ أَخِيكَ، وَجَاءَنِي هَذَا يُرِيدُ عَلِيًّا يُرِيدُ نَصِيبَ امْرَأَتِهِ مِنْ أَبِيهَا، فَقُلْتُ لَكُمَا إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم قَالَ «لاَ نُورَثُ مَا تَرَكْنَا صَدَقَةٌ». فَلَمَّا بَدَا لِي أَنْ أَدْفَعَهُ إِلَيْكُمَا قُلْتُ إِنْ شِئْتُمَا دَفَعْتُهَا إِلَيْكُمَا عَلَى أَنَّ عَلَيْكُمَا عَهْدَ اللَّهِ وَمِيثَاقَهُ لَتَعْمَلاَنِ فِيهَا بِمَا عَمِلَ فِيهَا رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم، وَبِمَا عَمِلَ فِيهَا أَبُو بَكْرٍ، وَبِمَا عَمِلْتُ فِيهَا مُنْذُ وَلِيتُهَا، فَقُلْتُمَا ادْفَعْهَا إِلَيْنَا. فَبِذَلِكَ دَفَعْتُهَا إِلَيْكُمَا، فَأَنْشُدُكُمْ بِاللَّهِ، هَلْ دَفَعْتُهَا إِلَيْهِمَا بِذَلِكَ قَالَ الرَّهْطُ نَعَمْ. ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى عَلِيٍّ وَعَبَّاسٍ فَقَالَ أَنْشُدُكُمَا بِاللَّهِ هَلْ دَفَعْتُهَا إِلَيْكُمَا بِذَلِكَ قَالاَ نَعَمْ. قَالَ فَتَلْتَمِسَانِ مِنِّي قَضَاءً غَيْرَ ذَلِكَ فَوَاللَّهِ الَّذِي بِإِذْنِهِ تَقُومُ السَّمَاءُ وَالأَرْضُ، لاَ أَقْضِي فِيهَا قَضَاءً غَيْرَ ذَلِكَ، فَإِنْ عَجَزْتُمَا عَنْهَا فَادْفَعَاهَا إِلَيَّ، فَإِنِّي أَكْفِيكُمَاهَا. [ر: ۲۷۴۸]

رجال الحديث

① **اسحاق بن محمد الفروی**: دا اسحاق بن محمد الفروی رحمه الله . د فاء په فتحې، د راء او د واؤ په سکون سره دې[۱]

خبرداری (یو اهم وضاحت): د فربری او د قابسی په نسخو کښې دلته قلب واقع شوې دې نو په دې نسخو کښې محمد بن اسحاق الفروی رحمه الله مذکور دې چې وهم دې، صحیح نوم اسحاق بن محمد رحمه الله دې[۲]

ددې نه علاوه اسحاق بن محمد رحمه الله د امام بخاری رحمه الله داسې شیخ دې چې د هغوی نه دوی په واسطې سره او بغیر د واسطې نه دواړو طریقو سره روایت کوی، کتاب الصلح[۳] کښې یوځائې کښې امام بخاری رحمه الله د اسحاق بن محمد نه د محمد بن عبدالله په واسطې سره روایت نقل کړې دې[۴]

② **مالک بن انس**: دا امام دارالهجرة مالک بن انس دې د دوی تذکره په "بدء الوحی" کښې

---

[۱]) د دوی د حالاتو کتلو دپاره اوګورئ: کتاب الصلح، باب قول الامام لاصحابه، اذهبوا بنا نصلح)_
[۲]) عمدة القاری: ۲۳/۱۵، وفتح البای: ۶/ ۲۰۴، وارشادالساری: ۵/ ۱۹۳)_
[۳]) کتاب الصلح، باب قول الامام لاصحابه: اذهبوا بنا نصلح، رقم(۲۶۹۳))_
[۴]) فتح الباری: ۶/ ۲۰۴)_

تيره شوې ده[1]

③ **ابن شهاب**: د ابن شهاب زهری رحمه الله اجمالی تذکره په "بدء الوحی" کښې تیره شوې ده[2]

④ **مالک بن اوس بن الحدثان**: دا مشهور تابعی حضرت ابو سعید مالک بن اوس بن حدثان بن عوف نصری دې[3]

قوله: وكان محمد بن جبير ذكر لي ذكرا من حديثه ذلك، فانطلقت معه حتى أدخل على مالك بن أوس، فسألته عن ذلك الحديث: او محمد بن زبیر د هغوی د حدیث څهٔ تذکره ماته کړې وه نو زهٔ هم هغوی سره د مالک بن اوس خدمت ته لاړم او هلته حاضر شوم، بیا مې د هغوی نه د حدیث متعلق پوښتنه اوکړه.

محمد بن جبیر نه مراد مشهور تابعی محمد بن جبیر بن مطعم رحمه الله دې[4]

پورته ذکر شوې عبارت د امام زهری دې واقعه داده چې د باب لاندې ذکر کړې شوې حدیث هغوی د محمد بن جبیر نه هم اوریدلې وو لیکن خواهش دا وو چې د واقعې والا نه ئې هم واؤری، ددې دپاره ئې محمد بن جبیر ځان سره کړو او د مالک بن اوس په خدمت کښې حاضر شو، مقصد واضح دې چې امام زهری خپل سند اوچتول غوښتل، حافظ فرمائی:

"وفي صنيع ابن شهاب ذلك اصل في طلب علو الاسناد، لانه لم يقتنع بالحديث عنه، حتى دخل عليه، ليشافهه به، وفيه حرص ابن شهاب على طلب الحديث وتحصيله"[5]

دلته د ذلك مشار الیه محذوف ده ای الآتی ذکره[6] یعنی آئنده کرخو کښې چې د کوم حدیث ذکر راځی هغه ما د محمد بن جبیر نه اوریدلې وو.

د أدخل په اعراب کښې دوه احتمالات دی:

① مرفوع دې په دې وجه چې حتی عاطفه ده. مطلب دا دې چې: انطلقت فدخلت،،

② منصوب دې، چې حتی د "إلى أن" په معنی کښې وی. ابن مالک د نصب وجه راجحه ګرځولې ده[7]

حافظ فرمائی چې د ماضی په ځائې د مضارع صیغه استعمالول د مبالغې په طور دی چې دې وخت کښې ټول صورت حال په پوره توګه ما ته حاضر دې[8]

---

[1]) کشف الباری: ۲۹۰/۱، الحدیث الثانی: ۸۰/۲)_

[2]) کشف الباری: ۳۲۶/۱، الحدیث الثالث

[3]) د دوی د حالاتو کتلو دپاره اوګورئ: کتاب البیوع، باب مایذکر فی بیع الطعام والحکرة)_

[4]) د دوی د حالاتو کتلو دپاره اوګورئ، کتاب الاذان، باب الجهر فی المغرب)_

[5]) فتح الباری: ۲۰٤/٦)_

[6]) پورته حواله، و ارشاد الساری: ۱۹۳/۵)_

[7]) پورته حواله جات، وعمدة القاری: ۲۳/۱۵)_

[8]) فتح الباری: ۲۰٤/٦)_

قال مالك: مالک بن اوس اوفرمائيل:
حضرت مالک بن اوس په مشرانو تابعينو کښې دې.د حضرت عمر رضي الله عنه نه کثرت سره روايت کوی.د هغوی په صحبت کښې اختلاف دې.بعضې علماؤ د دوی شمار په صحابه کرامو رضي الله عنهم کښې کړې دې ليکن د راجح قول مطابق دوی ته د نبی ﷺ صحبت حاصل شوې نه دې البته د دوی والد صاحب حضرت اوس رضي الله عنه بالاتفاق صحابی دې.
د حضرت مالک بن اوس په بخاری شريف کښې دوه روايتونه دی.يو خو د باب حديث دې.دويم روايت په بيوع(١)کښې تير شوې دې(٢)

قوله: بينا أنا جالس في أهلي حين متع النهار:دې دوران کښې چې زۀ خپل اهل وعيال سره ناست ووم او ورځ شوې وه.

متع. بالميم والتاء المثناة .....والعين المهملة المفتوحات (٣) معنى ده،"ارتفع"يعنى اوچته شوه.
صاحب العين فرمائيلي دی چې متع النهار هغه وخت وئيلې کيږی چې کله ورځ اوخيژی او د زوال نه مخکښې وخت وی(٤)
دمسلم او ابوداؤد(٥) په روايت کښې د"حين تعالى النهار"الفاظ راغلي دی(٦)معنى واضحه ده.

قوله: اذا رسول عمر بن الخطاب يأتيني ،فقال: أجب أمير المؤمنين :اچانک ما ته د عمر بن خطاب رضي الله عنه قاصد راغئ او وې وئيل چې امير المؤمنين ته حاضر شه.
حافظ فرمائی چې ددې قاصد نوم ماته معلوم نۀ شو،ليکن دا احتمال دې چې مراد يرفا دربان وی،چې د هغۀ ذکر وړاندې راروان دې(٧)،حافظ خو دلته احتمالاً يرفا قاصد ګرځولې دې ليکن په هدى السارى کښې ئې په خپله ددې نفى هم کړې ده،اوګورئ،هدى السارى: ٣٣٩،فرض الخمس)_

قوله: فانطلقت معه حتى أدخل على عمر،فاذا هو جالس على رمال سرير، ليس بينه و بينه فراش،متكئ على وسادة من أدم: نو زۀ هغې قاصد سره لاړم او

---

(١) صحيح بخارى،كتاب البيوع،باب مايذكر فى بيع الطعام والحكرة،رقم(٢١٣٤))_
(٢) فتح البارى:٢٠٤/٦،وعمدة القارى:٢٣/١٥، والانساب للسمعانى:٤٩٤/٥،النصرى،باب النون والصاد(المهملة))_
(٣) عمدة القارى:٢٣/١٥)_
(٤) پورته حواله.و ارشادالسارى:١٩٣/٥،و كتاب العين،٨٣/٢،باب العين والتاء والميم معهما)_
(٥) صحيح مسلم،كتاب الجهاد والسير،باب حكم الفئ،رقم(٤٥٧٧)،وسنن ابى داؤد،كتاب الخراج......باب فى صفايا رسول الله صلى الله عليه وسلم من الاموال،رقم(٢٩٦٣))_
(٦) عمدة القارى:٢٣/١٥،وفتح البارى:٢٠٤/٦-٢٠٥)_
(٧) فتح البارى:٢٠٥/٦)_

حضرت عمر رضي الله عنه ته حاضر شوم، نو اومې ليدل چې د کهجورو د ښاخونو نه جوړ شوې کټ باندې هغوی ناست وو، د هغوی او د کټ مينځ کښې څۀ بستره نۀ وه، د څرمن نه جوړه شوې تکيې ته ئې ډډه لګولې وه۔

فانطلقت معه...... کښې هم هغه خبره ده چې کومه اوس وړاندې تيره شوه، د رفع او نصب په حوالې سره او د مبالغې په حوالې سره چې څنګه زهری ته د خپل ملاقات هره جزئيه ياده ده، دغه شان مالک بن اوس ته هم د خپل او د حضرت عمر رضي الله عنه مينځ کښې چې کوم ملاقات شوې وو، د هغې يو يو جزء ياد او مستحضر دې۔

رُمال د راء په ضمې او کسرې سره، جوړ کړې شوې څيز. د رمال سريرمعنی ده هغه کټ چې د کهجورې د ښاخونو نه جوړ شوې وی [1]

د ليس بينه وبينه فراش دا وضاحت ئې دې دپاره اوکړو چې عموماً او عادةً په کټ باندې بستره وی [2] ليکن د وخت خليفه او د نيمې دنيا بادشاه چې په کوم کټ باندې ناست وو نو هغه د بسترې نه هم محروم وو۔ الله اکبر

قوله: فسلمت عليه،ثم جلست،فقال:يا مالُ: ما ورته سلام اوکړو، بيا کيناستم. حضرت اوفرمائيل اې مالک!

مال په اصل کښې مالک وو، د ترخيم په وجه باندې مال شوې دې۔ لام لره کسرې سره لوستل هم جائز دی ځکه چې اصل هم دا ده او په لام باندې ضمه وئيل هم جائز دی ځکه چې د ترخيم نه پس دا مستقل اسم جوړ شوې دې، په دې وجې د منادی مفرد اعراب دې ته ورکړې شو [3]

قوله: إنه قدم علينا من قوم أهل أبيات: ستاسو د قوم څو کورونو والا مونږ ته راغلې دی۔

د قوم نه مراد بنونصر بن معاويه بن بکر بن هوازن دې، د حضرت مالک بن اوس تعلق هم ددې قبيلې سره وو [4]

د مسلم شريف د جويريه عن مالک په طريقه کښې د "دف أهل أبيات" [5] الفاظ دی، ددې مطلب دادې چې هغوی په لړه لړه راغلې دی، غالباً ددې خلقو وطن اصلی د قحط ښکار شوې وو، په دې وجې دوی د معاش په تلاش کښې مدينې منورې ته راغلې وو [6]

[1]) فتح الباری،۲۰۵/۶،وعمدة القاری:۲۳/۱۵)_

[2]) پورته حواله جات)_

[3]) عمدة القاری،۲٤/۱۵،وفتح الباری:۲۰۵/۶،والقسطلانی:۱۹۳/۵،والکرمانی:۷۷/۱۳)_

[4]) فتح الباری:۲۰۵/۶،وارشادالساری:۱۹۳/۵)_

[5]) صحيح مسلم،کتاب الجهاد والسير،باب حکم الفئ،رقم(٤۵۷۷))_

[6]) فتح الباری:۲۰۵/۶،وارشادالساری:۱۹۳/۵،وعمدة القاری:۲٤/۱۵)_

قوله: وقد أمرت فیهم برضخ، فاقبضه، فاقسمه بینهم: یقیناً ما د هغوی دپاره د څۀ امداد حکم جاری کړې دې، د هغې قبضه تاسو واخلئ، بیا ئې هغوی کښې تقسیم کړئ.

رضخ. بفتح الراء، وسکون المعجمة، بعدها خاء معجمة. ورکړې او امداد ته وئیلې شی، چې ډیر زیات وی، مقرر شوې نۀ وی[1]

قوله: فقلت: یا أمیرالمؤمنین، لو أمرت به غیری؟: نو ما اووئیل، امیرالمؤمنین! زما نه علاوه بل چاته دا ذمه داری ورکړئ (نو ډیره غوره به وی)

چونکه د امانت د معاملې برداشت کول وو او ذمه داری لویه وه، په دې وجه مالک بن اوس د عذر پیش کولو کوشش اوکړو[2]

قال: اقبضه أیها المرء: حضرت عمر (حکماً) اوفرمائیل اې سړیه! دا په خپله قبضه کښې واخله.

دویم ځل باندې حضرت عمر حکماً حضرت مالک بن اوس ته اوفرمائیل چې دا کار به هم تاسو کوئ، نو هغوی د حضرت عمر حکم منلو سره مذکوره امداد په خپله قبضه کښې واخستلو او د خپل قوم په کسانو کښې ئې تقسیم کړو، چونکه قرینه په دې باندې موجود وه په دې وجه هغوی دا تفصیل حذف کړې دې[3]

فبینا انا جالس عنده أتاه حاجبه یرفا: دې دوران کښې چې زۀ هرکله هغوی سره ناست ووم چې د هغوی دربان یرفا دننه راغئ.

یرفا: دا نوم همزه سره او د همزه نه بغیر دواړو طریقو سره لوستلې شوې دې لیکن د همزې نه بغیر ډیر مشهور دې[4]

دا د حضرت عمر رضی الله عنه مولی او دربان وو دوی د نبی ﷺ زمانه موندلې ده بلکه د جاهلیت زمانه ئې هم لیدلې ده، لیکن صحبت ئې ثابت نۀ دې[5]

د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه د خلافت په زمانه کښې دوی د حضرت عمرفاروق رضی الله عنه سره د حج سعادت هم حاصل کړو.[6]

حضرت عمرفاروق رضی الله عنه ته په څۀ طریقې سره دا خبره معلومه شوه چې حضرت یزید بن ابی سفیان رضی الله عنه په یو وخت کښې مختلف او قسما قسم خوراکونه کوی چې دا کار د زهد او تقوی خلاف دې، ددې وجې نه هغوی یرفا ته اووئیل چې کله د یزید رضی الله عنه د شپې خوراک راشی نو ماته اووایه. د حکم مطابق د خوراک په رارسیدو سره یرفا امیرالمؤمنین ته اطلاع

---

[1]) پورته حواله جات)_
[2]) پورته حواله جات)_
[3]) پورته حواله جات)_
[4]) عمدة القاری:۱۵/۲٤)_
[5]) پورته حواله، وفتح الباری:۶/۲۰۵، والاصابة:۳/۶۷۲، وشرح القسطلانی:۵/۱۹٤)_
[6]) فتح الباری:۶/۲۰۵، والاصابة:۳/۶۷۲)_

ورکړه نو هغوی راغلل او اجازت ئې طلب کړو، په اجازت ملاویدو باندې دننه راغلل، اول ورته د غوښې ثرید پیش کړې شو. چې هغې کښې ورسره حضرت عمر رضی الله عنه هم خوراک اوکړو بیا ورته کړې شوې غوښه پیش کړې شوه نو حضرت یزید خپل لاس وراوږد کړو لیکن حضرت عمر رضی الله عنه اودریدو او وې فرمائیل، ائې یزیده! دا څهٔ دی؟ د خوراک نه پس بیا خوراک؟ قسم دې د هغې ذات چې د هغهٔ د قدرت په قبضه کښې د عمر ساه ده: که تا د هغهٔ د طریقې مخالفت اوکړو نو تهٔ به هم د هغهٔ د طریقې نه لرې کړې شې.[1]

د یرفا ذکر د مصنف ابن ابی شیبه رحمه الله د کتاب الصلوة په یو حدیث کښې هم راغلې دې لکه ابن ابی شیبه د "یحیی بن سعید عن عبیدالله بن عبدالله عن أبیه" د طریق نه نقل کړې دی، هغوی فرمائی: "جئت إلی عمر، وهو یصلي، فجعلني عن یمینه، فجاء یرفا، فجعلنا خلفه"[2]

د سعید بن منصور رحمه الله د یو حدیث نه معلومیږي چې حضرت یرفا د حضرت امیرمعاویه رضی الله عنه په خلافت کښې هم ژوندې وو لکه ابواسحاق[3] د یرفا نه روایت کوی،

"قال: قال لي عمر: إني أنزلت نفسي من مال الله بمنزلة ولي الیتیم، إن احتجتُ أخذتُ منه، وإن أیسرتُ رددته، و إن استغنیت استعففت"[4]

قوله: فقال: هل لك في عثمان و عبد الرحمن بن عوف و الزبیر و سعد بن وقاص یستأذنون؟ قال: نعم. فأذن لهم، فدخلوا، فسلموا وجلسوا: یرفا اووئیل چې (امیرالمؤمنین) ایا تاسو ته د عثمان، عبدالرحمن بن عوف، زبیر بن عوام او سعد بن ابی وقاص رضی الله عنهم په ملاقات کښې څهٔ رغبت شته ځکه چې داحضرات د ملاویدو اجازت غواړي؟ هغوی اوفرمائیل بالکل. نو یرفا هغوی ته اطلاع ورکړه، دا حضرات دننه راغلل، سلام ئې اوکړو او کیناستل.

د حضرت عمر رضی الله عنه دربار ته راتلونکی حضرات ټول څومره وو، په دې باره کښې حافظ فرمائی چې ددې حدیث په ټولو طرقو کښې ددې څلورو نه علاوه د بل چا نوم ما نهٔ دې لیدلې، سوا د نسائی شریف[5] او د عمر بن شبه[6] په یو روایت کښې، چې د عمرو بن دینار عن

---

[1]) کتاب الزهد لابن المبارک، الجزء الرابع، باب ماجاء فی الفقر: ۲۰۳-۲۰۴، رقم(۵۷۸))_

[2]) المصنف لابن ابی شیبة: ۵۶۸/۳، کتاب الصلوة، باب ماقالوا: اذا کانوا ثلاثة......، رقم(۴۹۸۲))_

[3]) د حضرت ابواسحاق عمرو بن عبید الله سبیعی رحمه الله ولادت د عثمانی دور په آخری کلونو کښې شوې دې. کشف الباری: ۲۷۱/۲)_

[4]) السنن الکبری للبیهقی: ۳۵۴/۶، کتاب قسم الفئ......، رقم(۱۲۷۹۰) ومعرفة السنن والآثار: ۱۶۴/۵، کتاب قسم الفئ......، باب رزق الوالی، رقم(۴۰۱۲) دې اثر لره ابن ابی شیبة هم نقل کړې دې لیکن په هغې کښې د یرفا په ځائې حارثه بن مضرب عبدی دا اثر د حضرت عمر رضی الله عنه نه نقل کړې دې. انظر المصنف: ۴۹۱/۱۷، کتاب السیر، باب ما قالوا فی عدل الولی......، رقم(۳۳۵۸۵) رحمه الله تعالی رحمة واسعة)_

[5]) سنن النسائی الکبری، کتاب الفرائض، باب ذکر مواریث الانبیاء، رقم(۶۳۰۹))_

[6]) اخبار المدینة: ۱۲۸/۱، رقم(۵۶۵)، خصومة علی و العباس رضی الله عنهما إلی عمر......)_

ابن شهاب د طريق نه دي.په دي كښې د طلحه بن عبيدالله رضي الله عنه د نوم اضافه هم موندلې كيږي.ددې نه علاوه امامى عن ابن شهاب په طريق كښې هم د طلحه بن عبيدالله رضي الله عنه ذكر موندلې شوې دې.دغه شان دا روايت ابوداؤد د ابوالبخترى د طريق نه نقل كړې دې[1]

په دې كښې هم د طلحه ذكر موجوددې البته په دې كښې دحضرت عثمان بن عفان ذكر نشته[2]

قوله: ثم جلس يرفا يسيرا،ثم قال: هل لك فى على وعباس؟ قال: نعم. فأذن لهما،فدخلا،فسلما،فجلسا: بيا يرفا لږ ساعت كيناستو .بيا ئې اووئيل آيا تاسو د حضرت على رضي الله عنه او حضرت عباس رضي الله عنه سره ملاويدل خوښوئ؟ اميرالمؤمنين اوفرمائيل آوجې! نو يرفا دواړو ته دننه د راتلو اووئيل نو دا دواړه حضرات دننه راغلل. سلام ئې اوكړو او كيناستل.

د شعيب بن ابى حمزه د مغازى په روايت كښې "هل لك فى على وعباس" نه پس د "يستاذنان"[3] اضافه هم ده چې "هغه دواړه دننه د راتلو اجازت غواړى".

قوله: فقال عباس: يا اميرالمؤمنين،اقض بينى وبين هذا..:حضرت عباس بن عبدالمطلب رضي الله عنه اوفرمائيل،اميرالمؤمنين!زما او د دوى مينځ كښې فيصله اوكړئ.

دلته د باب روايت داسې دې چې "اقض بينى وبين هذا" ليكن د شعيب بن ابى حمزه د روايت الفاظ داسې دى چې "فاستب على وعباس"[4] او د عقيل عن ابن شهاب په طريق كښې د "اقض بينى وبين هذا الظالم،استبا"[5] الفاظ دى او د جويريه په روايت كښې "و بين هذا الكاذب، الآثم، الغادر،الخائن"[6] الفاظ دى.

ددې ټولو طرقو حاصل دادې چې د حضرت عمر رضي الله عنه او نورو مشرانو په موجودګئ كښې حضرت عباس رضي الله عنه حضرت على رضي الله عنه ته بد رد اووئيل او د هغوى په حق كښې ئې د كاذب، آثم او غادر په شان سخت كلمات استعمال كړل ليكن حضرت على رضي الله عنه چې حضرت عباس رضي الله عنه ته هرڅۀ وئيلي وى نو په رواياتو كښې د هغې څۀ وضاحت نشته.د حافظ د قول مطابق صرف د عقيل يو روايت دې،چې په هغې كښې د "استبا" كلمات دى چې دې دواړو يو بل ته بد رد اووئيل،لكه حافظ وائى:

---

[1]) سنن أبى داود،كتاب الخراج......باب فى صفايا رسول الله صلى الله عليه وسلم ....رقم(٢٩٧٥))_

[2]) فتح البارى:٢٠٥/٦،وشرح القسطلانى:١٩٤/٥)_

[3]) صحيح البخارى،كتاب المغازى،باب حديث بنى النضير،ومخرج رسول الله.......رقم(٤٠٣٣))_

[4]) پورته حواله)_

[5]) صحيح بخارى،كتاب الاعتصام بالكتاب والسنة،باب مايكره من التعمق.......رقم،(٧٣٠٥))_

[6]) صحيح مسلم،كتاب الجهاد والسير،باب حكم الفئ،رقم(٤٥٧٧))

"ولم أرفى شئ من الطرق أنه صدر من على فى حق العباس شئ، بخلاف ما يفهم قوله فى رواية عقيل: استبا"[1]
ددې نه علاوه د شعيب روايت هم په دې خبره دلالت کوی چې دې دواړو يو بل ته بدرد وئيلې دی، "فاستب على وعباس"
ليکن راجحه خبره داده چې په دې موقع باندې حضرت عباس رضي الله عنه دا مذکوره کلمات وئيلې دی نۀ چې حضرت على رضي الله عنه وئيلې دی، په دې شرط چې ددې صحت تسليم کړې شی چې حضرت عباس رضي الله عنه واقعی هم دا کلمات وئيلې دی او حضرت على رضي الله عنه ته ئې بد رد وئيلې دی.
ايا حضرت عباس رضي الله عنه واقعی دا کلمات وئيلې دی؟ اوس سوال دا دې چې ايا واقعی حضرت عباس دا مذکوره کلمات وئيلې دی او حضرت على ته ئې بدرد وئيلې دی؟نو په دې کښې د علماؤ مختلف اقوال دی:

① علامه عينى فرمائى چې دلته د عبارت تقدير داسې دې: الكاذب إن لم ينصف[2] چې دې دروغژن دې، خيانت کر دې......که چرته ماسره انصاف اونکړی يعنی د حضرت عباس رضي الله عنه دا مذکوره کلمات په شرط سره مقيد دی.
② علامه مازرى دې کلماتو لره د حذف کولو صورت جوړ کړې دې، هغوى فرمائى چې غالباً دلته بعضې راويانو ته وهم شوې دې او علامه عينى خو دې کلماتو لره حذف کول واجب گنړی، "يجب إزالة هذه اللفظة عن الكتاب"[3]
③ مازرى مزيد دا هم فرمائى چې که دا کلمات محفوظ هم وی نو دا به داسې حمل کړې شی چې حضرت عباس رضي الله عنه دا مذکوره کلمات د ناز و ادا په طريقه باندې فرمائيلې دی ځکه چې حضرت على رضي الله عنه د حضرت دپاره د ځوی په منزله دې ځکه چې حضرت عباس ئې خپل سکۀ ترۀ وو، د پلار ځوی او د ترۀ وراره ترمينځه داسې کلمات څۀ لرې خبره نۀ ده، حضرت عباس رضي الله عنه چونکه حضرت على رضي الله عنه په غلطئ باندې گنړلو په دې وجه د هغوى غرض دا وو چې حضرت على رضي الله عنه منع کړې شی.
④ دغه شان د حضرت عباس رضي الله عنه غرض دا هم کيدې شی چې حضرت على رضي الله عنه څۀ کوی نو که دا ټول قصداً عمداً کوی نو بيا خو په دې مذکوره صفاتو سره متصف دې، او که قصداً نه وی نو بيا مذکوره صفاتو سره متصف نۀ دې.
مزيد فرمائى چې دا تاويل ځکه ضرورى دې چې څۀ هم اوشو نو دا ټول هرڅۀ د صحابه کرامو رضي الله عنهم د يو جماعت په موجودگئ کښې اوشو، چې په هغوى کښې د حضرت عمرفاروق رضي الله عنه په شان شخصيت هم وو او نور جليل القدر صحابه کرام رضي الله عنهم او لوئې لوئې هستئ هم موجود وې، ددې ټولو حضراتو په موجودگئ کښې ددې واقعې پيښيدل او ددې حضراتو پرې تنبيه او خبردارې نۀ کول په سمجه او پوهه کښې نۀ راځی، مازرى ليکی:

---
[1]) فتح البارى: ٦/٢٠٥)_
[2]) عمدة القارى: ١٥/٢٤)_
[3]) پورته حواله)_

"ولا بد من هذا التاويل، لوقوع ذلك بمحضر الخليفة ومن ذكر معه، ولم يصدر منهم إنكار لذلك، مع ما علم من تشددهم في إنكار المنكر"[1] وهما يختصمان فيما أفاء الله على رسوله صلى الله عليه وسلم من بني النضير
او دې دواړو د بنو نضير په هغې مال فئ كښې جهګړه كوله كوم چې الله تعالى نبى كريم ﷺ ته وركړې وو.

په روايت كښې اختصار: دلته په روايت كښې اختصار دې ځكه چې په دې كښې صرف د بنونضير د مال فئ ذكر دې او مراد ترينه د نبى كريم ﷺ ملكيتى زمكې دى.چې په هغې كښې د بنوقريظه،بنونضير زمكې چې په مدينه منوره كښې وې،د فدك او د خيبر خمس وغيره هم شامل دى،علامه عينى د امام نسفى په حوالې سره فرمائى:

"وقال ابن عباس في قوله(وما أفاء الله على رسوله منهم)[2] هو من أموال الكفار، و أهل القرى. وهم بنوقريظة والنضير وهما بالمدينة، وفدك، وخيبر، وقرى عرينة، وينبع"[3] فقال الرهط عثمان و أصحابه:يا اميرالمؤمنين، اقض بينهما، وأرح أحدهما من الآخر
جماعت يعنى حضرت عثمان ﷺ او د هغوى ملګرو اووئيل،اميرالمؤمنين!ددې دواړو حضراتو مينځ كښې فيصله اوكړئ او يو ته د بل نه آرام وركړئ.

دلته په روايت كښې د "الرهط" لفظ دې او د مسلم شريف په روايت كښې "القوم" راغلې دې.

دغه روايت كښې ددې كلماتو اضافه هم نقل ده،"فقال مالك بن أوس:يخيل إلي أنهم قد كانوا قدموهم لذلك"[4] او د ابوداؤد شريف په روايت كښې دى:"فقال العباس:يا اميرالمؤمنين، اقض بيني وبين هذا. يعني عليا. فقال بعضهم:أجل يا اميرالمؤمنين، فاقض بينهما و أرحهما"[5] ددې نه ددې حضراتو د تشريف راوړلو مقصد واضحه كيږى چې دا حضرات د سفارش دپاره راغلې وو.چې د حضرت عباس ﷺ او د حضرت على ﷺ مينځ كښې څۀ واضحه فيصله اوكړې شى چې دا جهګړه ختمه شى او خپل مينځ كښې تعلقات نور خراب نۀ شى[6]
حافظ ابن حجر د مسند ابن ابى عمر د يو روايت چې د معمر عن الزهرى د طريق نه روايت دې په حوالې سره ليكلې دى چې حضرت زبير بن العوام ﷺ "اقض بينهما" فرمائيلې وو،په

---

[1] پورته حواله،وفتح البارى:۲۰۵/۶،وشرح النووى على مسلم:۹۰/۲،وكذا انظر حاشية السندى على صحيح مسلم،المطبوعة مع مسلم:۳۶۶/۲)_
[2] الحشر/۶)_
[3] عمدة القارى:۲۴/۱۵،وتنويرالمقباس من تفسير ابن عباس،الحشر/۳_۸، ۸۶/۲،و أحكام القرآن للرازى: ۵۷۴/۳،ومن سورة الحشر\
[4] مسلم شريف،كتاب الجهاد والسير،باب حكم الفئ،رقم(۴۵۷۷))_
[5] سنن أبى داود،كتاب الخراج و الفئ و الامارة،باب فى صفايا رسول الله صلى الله عليه وسلم ...... رقم(۲۹۶۳)
[6] فتح البارى:۲۰۵/۶،وعمدة القارى:۲۴/۱۵،وتكملة فتح الملهم:۴۹/۳)_

دې سره ددې خبرې تعيين اوشو چې په قوم (وله) كښې خبره چا شروع كړې وه[1]

فقال الرهط عثمان و أصحابه كښې عثمان واصحابه د محذوف مبتدا دپاره خبر دې.اى:هم عثمان واصحابه المذكورون.

البته دا د الرهط نه بدل يا عطف بيان هم كيدې شى[2]

وارح د امر صيغه ده.د اراحة(افعال)نه او واو عاطفه دې.مطلب دادې چې دا دواړه په كومه جهګړه كښې دى،ددې نه ورته آرام وركړئ[3]

قال عمر:تيدكم: حضرت عمر اوفرمائيل.لږ صبر اوكړئ.

د تيدكم ضبط او معنى: تيدكم د تاء مثناة د فتحې او د كسرې سره او ياء ساكنه ده او دال مفتوحه يا مضمومه.يعنى تَيْدَكُم،دا اسم فعل دې د رويد په شان.ددې معنى ده صبر اوكړئ.

د ابوذر په روايت كښې دا كلمه تئيدكم.بفتح المثناة وكسر التحتانية مهموز وفتح الدال.مروى ده.

ابن التين فرمائى چې ددې اصل تيدكم دې چې د التؤدة مصدر نه مشتق دې.ددې معنى نرمى ده.ابن الاثير هم دا خبره اختيار كړې ده[4]

قوله: أنشدكم بالله الذي بإذنه تقوم السماء والارضُ،هل تعلمون أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال:لا نورث،ما تركنا صدقة؟يريد رسول الله صلى الله عليه وسلم نفسه. قال الرهط:قد قال ذلك: زۀ ستاسو نه د هغې ذات په واسطه دركولو سره پوښتنه كوم چې د چا په حكم سره زمكې او اسمانونه قائم دى چې آيا تاسو ته پته لګى چې نبى كريم ﷺ فرمائيلې وو چې مونږ نه كومه تركه پاتې شى نو په هغې كښې وراثت نۀ جارى كيږى،هغه خو صدقه ده؟ددې نه نبى ﷺ خپل ذات مبارك مراد اخستلې وو،حاضرينو اووئيل،بالكل،نبى كريم ﷺ دغه شان فرمائيلې وو.

انشدكم كښې روايت د شين د ضمې سره دې.دا باء سره او د باء نه بغير دواړو طريقو سره مستعمل دې نشدتك الله او نشدتك بالله ددې معنى ده اسئلكم بالله چې زۀ د الله تعالى په نوم مبارك سره تپوس كوم،درخواست كوم او د هغۀ واسطه دركوم.

ددې نه علاوه دا لفظ د باب افعال نه هم مستعمل دې،يعنى د همزه په ضمې او د شين په كسرې سره(مضارع متكلم)نووى ددې وضاحت كړې دې[5]

---

[1]) فتح البارى:۲۰۵/۶)_
[2]) عمدة القارى:۱۵/ ۲۴)_
[3]) پورته حواله،و تكمله فتح الملهم:۴۹/۳)_
[4]) عمدة القارى:۱۵/ ۲۴،وفتح البارى:۲۰۶/۶،والنهاية فى غريب الحديث......:۱۷۸/۱،باب التاء مع الهمزة،مادة تئد،وشرح القسطلانى:۱۹۴/۵)_
[5]) عمدة القارى:۱۵/ ۲۴،وارشادالسارى: ۱۹۴/۵،وشرح النووى على مسلم:۹۰/۲)_

په لانورث کښې روایت د نون سره دې.یعنی د جمع متکلم صیغه ده.امام قرطبی فرمائی چې دې نه مراد د انبیاء کرامو ﷺ جماعت دې[۱] لکه په یو روایت کښې دا الفاظ هم راغلې دی، "إنا معشر الانبیاء لانورث"[۲]د دې نه علاوه ابن عبدالبر د ابن شهاب عن مالک بن اوس عن عمر د طریق نه یو حدیث نقل کړې دې،د هغې الفاظ نور هم زیات واضح دی. فرمائی، "إنا معشر الانبیاء، ماترکنا صدقة"[۳]
البته د حضرت حسن بصری رحمه الله مذهب دادې چې دا د حضرت نبی کریم ﷺ سره خاص دې،په دې کښې نبی سره نور انبیاء ﷺ شامل نهٔ دی،د هغوی استدلال د قرآنی آیتونو (یرثنی ویرث من آل یعقوب)[۴] او (وورث سلیمان داود)[۵] نه دې.
لیکن د امت جمهور علماؤ دې آیتونو لره د میراث علم،نبوت،حکمت(یحیی علیه السلام دپاره)او د مارغانو خبرې اترې(د حضرت سلیمان دپاره)باندې حمل کړې دی.لهٰذا راجحه خبره هم داده چې د انبیاء کرامو ﷺ په مال کښې میراث نهٔ جاری کیږی.هغه صدقه وی[۶]
انبیاء وارثان کیدې شی؟:پورته تفصیل په دې باره کښې وو چې د انبیاء کرامو ﷺ څوک وارث کیدې شی یا نهٔ،د هغوی په مال کښې وراثت جاری کیږی یا نهٔ.اوس سوال دادې چې آیا انبیاء کرام ﷺ هم وارثان نهٔ شی کیدې چې د خپل مورثینو د میراث نه مال اومومی؟

په دې مسئله کښې زمونږ د حضراتو احنافو.کثرالله سوادهم.اقوال دوه قسمه دی:
علامه شامی په خپلو رسائلو کښې فرمائیلې دی چې نبوت د ارث نه مانع دې البته دا د وارثیت یا مورثیت دواړو نه مانع دې یا صرف د مورثیت نه؟نو د شوافعو حضراتو میلان دویم طرفته دې چې نبوت صرف د مورثیت نه مانع دې د وارثیت نه مانع نهٔ دې.....لیکن په دې مسئله کښې زمونږ د امامانو اقوال مختلف دی:
لکه د ابن نجیم د عبارت نه دا معلومیږی چې انبیاء کرام ﷺ نهٔ وارثان جوړیدې شی او نه مورثین،فرمائی، "کل إنسان یرث ویورث،الا الانبیاء علیهم السلام لا یرثون ولا یورثون"دغه شان فرمائی چې دا خبره چې منقول ده چې نبی د حضرت خدیجه د مال وارث جوړ شوې وو نو دا خبره صحیح نهٔ ده،بلکه هلته خو داسې شوې وه چې هغې خپل ټول مال د صحت په وخت کښې نبی ته هبه کړې وو[۷]

---

[۱]) عمدة القاری:۱۵/ ۲۴،والمفهم للقرطبی:۸۵/۱۱،باب مایصرف فیه الفئ......)۔
[۲]) وتمامه: ماترکنا فهو صدقة"انظر سنن النسائی الکبری،کتاب الفرائض،باب ذکر مواریث الانبیاء، رقم(۶۳۰۹)وفتح الباری:۸/۱۲،کتاب الفرائض)۔
[۳]) التمهید لابن عبدالبر:۱۷۵/۸،حدیث ثامن لابن شهاب عن عروة)۔
[۴]) مریم/۶)۔
[۵]) النمل/۱۶)۔
[۶]) عمدة القاری:۱۵/ ۲۴۔۲۵،وارشاد الساری:۵/ ۱۹۴،والتمهید لابن عبدالبر:۸/ ۱۷۴۔۱۷۵)۔
[۷]) الاشباه والنظائر مع شرحه للحموی:۴۹۶/۲،الفن الثانی،کتاب الفرائض،رقم(۱۷۸۲))۔

بل طرفته د ابن الکمال او سکب الانهر د عبارتونو نه معلومیږي چې انبیاء کرام ﷺ هم د عوامو په شان وارثان جوړیدې شي[1]

د شوافعو او موالکو مذهب: پورته د علامه شامي په عبارت کښې تیر شو چې شافعیه د انبیاء کرامو دپاره وارثیت صحیح گڼړي، صاحب د "الاقناع" علامه شربیني فرمائي:

"........ أن الناس في الارث اربعة أقسام: منهم من يرث و يورث، و عكسه فيهما، و منهم من يورث ولا يرث، وعكسه.....والرابع الانبياء عليهم السلام، فانهم يرثون ولا يورثون"[2]

د موالکو مذهب هم په دې مسئله کښې د شوافعو په شان دې. د هغوی په نزد هم دا راجحه ده چې انبیاء کرام ﷺ وارثان کیدې شي، علامه دردیر په الشرح الکبیر کښې د نبی ﷺ په خصوصیاتو کښې لیکلې دی: "و بان لا يورث، وكذا غيره من الانبياء"[3] ددې په وضاحت کښې علامه دسوقي فرمائي چې ددې عبارت تقاضه داده چې هغوی وارثان کیدې شي، ځکه چې دردیر دلته په "لايورث" باندې اقتصار کړې دې چې ددې مقتضی "يرث" ده. هم دا راجحه هم ده ځکه چې دا خبره ثابته ده چې نبی کریم ﷺ ته د خپل والد محترم په میراث کښې ام ایمن برکة حبشه ملاؤ شوې وه، او دې سره سره څه چیلئ وغیره هم ملاؤ شوې وې[4]

ابن سعد د ام ایمن په باره کښې فرمائي:

"قالوا: وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم ورثها عن ابيه......، فاعتق رسول الله صلى الله عليه وسلم ام ايمن حين تزوج خديجة........ رضى الله عنها"[5]

د حضرت ګنګوهی رائې: زمونږ په مشائخو کښې حضرت ګنګوهی رحمه الله هم په دې مسئله کښې د شوافعو او موالکو په شان ددې خبرې قائل دی چې انبیاء کرام ﷺ وارثان کیدې شي، مورث کیدې نۀ شي، فرمائي:

"اختلف العلماء في توريث الانبياء من غيرهم، فقال بعضهم: لا يَرِثون كما لا يُورَثون، و رووا نحن معاشر الانبياء، لانرث ولانورث، والصحيح ان هذه اللفظة غير ثابتة......"[6]

---

[1]) رسائل ابن عابدين: ٢٠٢/٢، الرحيق المختوم شرح قلائد المنظوم، فصل في موانع الارث. وردالمختار، كتاب الفرائض، (تتمه): ٥٤٣/٥، جملة الموانع حينئذ ستة......)_

[2]) الاوجز: ٥٤٤/١٧، والاقناع: ٢٨٥/٢، كتاب بيان احكام الفرائض، القول في موانع الارث الحقيقية)_

[3]) الشرح الكبير مع الدسوقي: ٥٤١/٢، باب الخصائص)_

[4]) پورته حواله، والاوجز: ٥٤٤/١٧، وفي السيرة الحلبية: ٥٢/١، باب وفاة والده صلى الله عليه وسلم: وترك عبدالله خمسة اجمال، وقطعة من غنم، فورث ذلك رسول الله صلى الله عليه وسلم من ابيه")_

[5]) الطبقات الكبرى لابن سعد: ٢٢٣/٨، ذكرام ايمن، والاصابة: ٤٣٢/٤، فصل فيمن عرف بالكنية من النساء، الا ان فيه ورثها عن امه")_

[6]) الكوكب الدرى: ١٠٣/٣ـ١٠٤، كتاب الفرائض، تحت رقم(٢١٠٥))_

په دې عبارت کښې د هذه اللفظة نه مراد "لانرث" دې، دا غیرثابت دې او عام روایات ددې لفظ د اضافې نه خالی دی، په عامو روایاتو کښې صرف د لانورث کلمات موندلې کیږی(۱)

دغه شان علامه گنگوهی د حدیث نبوی "سلونی من مالی" په تشریح کښې فرمائی:

"والایراد بأنه صلی الله علیه وسلم لم یکن له مال سیما بمکة توهم، أفلم یکن له صلی الله علیه وسلم مافیه اکله وشربه، والترکة التی أصابه من أبیه؟ وما اشتهر من "إنا لانرث، ولانورث" فالکلمة الاولی منهالم تثبت"(۲)

خلاصه دا شوه چې د حضرت گنگوهی موقف په دې مسئله کښې هم هغه دې چې کوم موقف د شوافعو او د موالکو دې چې انبیاء کرام ﷺ وارثان کیدې شی(۳)

یو سوال او د هغې جواب: په دې پورته مذکوره موقف باندې سوال اعتراض کیږی چې د نبی کریم ﷺ د دریو لونړو مبارکو حضرت زینب، حضرت رقیه او حضرت ام کلثوم ﷺ وفات خو د نبی ﷺ په ژوند مبارک کښې شوې وو لیکن په روایاتو کښې دا خبره چرته هم نشته چې نبی کریم ﷺ د هغوی په میراث کښې څۀ حصه اخستلې وی.

نو علماو د سیرت ددې جواب دا ورکړې دې چې اول خو دا خبره تسلیمه نۀ ده چې نبی کریم ﷺ د هغوی په میراث کښې څۀ حصه نۀ ده اخستلې.

دویمه دا چې که دا دعوی تسلیمه هم کړې شی چې نبی د هغوی میراث نۀ وو اخستلې نو کیدې شی چې د استغناء په طور ئې نۀ وی اخستلې لیکن بهرحال په دې سره د وارثیت نفی نۀ شی کیدې(۴) والله اعلم بالصواب

د "صدقة" اعراب: حدیث نبوی "لا نورث ما ترکنا صدقة" کښې لفظ د صدقة مرفوع دې، ملاعلی قاری فرمائی، دا رفعې سره دې او جمله مستانفه ده، گویا که نبی ﷺ چې کله اوفرمائیل، "لا نورث" نو قدرتی طور باندې دا سوال پیدا شو چې بیا به ستاسو د ترکې څۀ کیږی؟ نو جواب اوکړې شو چې "ماترکنا صدقة" چې مونږ څۀ پریږدو نو هغه صدقه ده.

دا لفظ د نصب سره هم مروی دې، په دې صورت کښې به د عبارت تقدیر داسې شی "ماترکناه مبذول صدقة" نو خبر (مبذول) حذف کړې شو او صدقه (د نصب په صورت کښې) حال شو او د خبر په عوض کښې باقی پاتې شو......

د شیعه شنیعه دا وینا چې په دې جمله کښې ما نافیه ده او لفظ د صدقة د ترکنا مفعول به

---

(۱) تعلیقات الکوکب الدری للکاندهلوی:۳/۱۰۴، وکذا انظر اوجزالمسالک:۱۷/۵۴۵)_

(۲) الکوکب الدری:۴/۲۲۹، کتاب التفسیر، سورة الشعراء، تحت قوله صلی الله علیه وسلم: سلونی من مالی")

(۳) تعلیقات الکوکب:۴/۲۲۹، والاوجز: ۱۷/۵۴۵)_

(۴) تعلیقات الکوکب:۴/۲۳۰، والبذل:۱۰/۷۳، کتاب الفرائض، باب: فی میراث ذوی الارحام، رقم(۲۹۰۲)، والاوجز:۱۷/۵۴۶، والسیرة الحلبیة:۱/۵۲، باب وفاة والده صلی الله علیه وسلم)_

کیدو په وجه منصوب دې نو دا بهتان او افتراء ده.د هغوی د رد دپاره دا هم کافی ده چې په اکثرو روایاتو کښې ترکناه د ضمیر منصوب سره راغلې دې چې ضمیر عائد دې او ددې مرجع ما موصوله ده.

ددې نه علاوه په بعضې روایتونو کښې "فهو صدقة" راغلې دې[1] ددې خو په مرفوع کیدو کښې څۀ شک نشته چې هو ضمیر مبتداء ده او صدقة ئې خبر دې.

دغه شان هغه احادیث چې په هغې کښې ددې قسمه صراحت راغلې دې "إنا معشر الانبياء، لانورث" ددې ټولو خلاصه داده چې دلته لفظ د صدقة اکثرو روایتونو کښې مرفوع دې او ماموصوله ده،نۀ چې مانافیه ده[2].

قوله: فأقبل عمر على علي وعباس،فقال:أنشدكما الله،أتعلمان أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قد قال ذلك؟قالا:قد قال ذلك...: بیا حضرت عمر رضی الله عنه د حضرت علی رضی الله عنه او حضرت عباس رضی الله عنه طرفته متوجه شو او وې فرمائیل،زۀ ستاسو دواړو نه د الله تعالی په نامه سره تپوس کوم چې آیا تاسو دواړو ته معلومه ده چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم مذکوره خبره ارشاد فرمائیلې وه؟هغوی دواړو اوفرمائیل. بالکل ئې ارشاد فرمائیلې وه

اول حضرت عمر رضی الله عنه د سفارشیانو وړاندې مذکوره سوال کیخودو چې آیا تاسو د نبی ﷺ دا فرمان اوریدلې وو چې "لا نورث،ماترکنا صدقة؟" چې هرکله هغوی د اوریدلو اقرار اوکړو نو هم دا سوال ئې د حضرت علی رضی الله عنه او حضرت عباس رضی الله عنه نه هم اوکړو،چې د هغې جواب دې دواړو حضراتو هم دا ورکړو چې مونږ دا خبره د نبی کریم صلی الله علیه وسلم نه اوریدلې ده،مونږ ددې تصدیق کوو . دا د وړاندې خبرې دپاره یوقسمه تمهیددې د ذلك مشاراليه حديث "لا نورث،ماترکناصدقة"[3] ده.

قوله: قال عمر:فاني احدثكم عن هذا الامر: إن الله قد خص رسوله صلى الله عليه وسلم في هذا الفئ بشئ لم يعطه احدا غيره،ثم قرء(وما افاء الله على رسوله منهم-الى قوله-قدير)فكانت هذه خالصة لرسول الله صلى الله عليه وسلم : حضرت عمر اوفرمائیل،زۀ تاسو ته په دې معامله کښې وایم،الله تعالی د خپل

---

[1] انظر الموطا،کتاب الکلام،باب ماجاء فی ترکة النبی صلی الله علیه وسلم،رقم(١٨٠٨)_

[2] مرقاة المفاتيح:١١/١٢٩_١٣٠،کتاب الفضائل والشمائل،رقم(٥٩٧٦)،وشرح الطيبى: ١١/١٩٥، والاوجز:١٧/٥٣٥،والتعليق الممجد:٣١٩)_

[3] عمدة القاري:١٥/٢٥،وارشادالساري:٥/١٩٤)_

رسول پاک ﷺ دپاره په دغه مال فئ کښې څۀ مخصوص حصه مقرر کړې وه. چې په هغې کښې هغوی چاته هم ورکړې نۀ وه په دې وجه دا صرف او صرف د نبی کریم ﷺ سره خاص وه. په عبارت کښې ذکر کړې شوې آیت پوره دغه شان دې:

«وما افاء الله على رسوله منهم فما أوجفتم عليه من خيل ولا ركاب ولكن الله يسلط رسله على من يشاء، والله على كل شئ قدير»[1]

او کوم مال چې الله تعالی خپل رسول پاک ﷺ ته د دوی نه ورکړې دې، په دې باندې تاسو نۀ اسونو ته منډه ورکړې ده او نۀ اوښانو ته. لیکن خپلو رسولانو ته په چا باندې چې اوغواړی غلبه ورکوی او الله پاک ته په هر هر څیز باندې پوره قدرت حاصل دې.

پورته آیت کریمه چې څنګه د مال فئ تعریف ته شامل دې نو دغه شان په دې کښې ددې خبرې وضاحت هم راغئ چې دا مال به د نبی کریم ﷺ دپاره خالص وو او په دې کښې د هیچا څۀ حق نۀ وو، نبی ﷺ چې دا مال څنګه صرف کوی نو هغوی ته ددې اختیار وو او په هغوی باندې دا منحصر وه، د باب د حدیث د جملې "فكانت هذه خالصة لرسول الله صلى الله عليه وسلم" مطلب هم دا دې[2]

اوس دا خبره ذهن ته راځی چې نبی کریم ﷺ به په دې مال باندې څۀ کول؟ نو ددې جواب دادې چې دا مال به د هغوی په نان نفقه او د هغوی د اهل و عیال په نان نفقه کښې استعمالیدۀ او څۀ به چې باقی پاتې شو نو هغه به ئې د مسلمانانو په مصلحتونو کښې خرچ کوو لکه څنګه چې وړاندې روایت کښې راځی.

والله ما احتازها دونكم، ولا استأثر بها عليكم، قد اعطاكموها، وبثها فيكم

لیکن په الله قسم! نبی کریم ﷺ دا مال صرف د خپل ځان دپاره جمع کړې نۀ وو او نۀ ئې خپل ذات ته په تاسو باندې ترجیح ورکړې وه، بلکه دا مال هغوی هم تاسو ته درکړو او په تاسو کښې ئې تقسیم کړو.

د مختلفو الفاظو ضبط او معنی: احتاز کښې دوه روایتونه دی:

① حاء مهمله او زاء معجمه سره ددې مصدر حيازة دې، ددې معنی ده جمع کول. د اکثرو روایت هم دادې.

② د کشمیهنی په روایت کښې دا لفظ خاء معجمه او راء مهمله سره دې، یعنی اختار، ددې معنی ده اختیارول[3]

د استأثر معنی ده خپل ځان ته ترجیح ورکول[4]

---

[1]) الحشر/۶)_
[2]) عمدة القاری:۲۵/۱۵)_
[3]) پورته حواله، وفتح الباری:۲۰۶/۶، وارشادالساری:۱۹۵/۵)_
[4]) عمدة القاری:۲۵/۱۵، وارشادالساری:۱۹۵/۵)_

په اعطاکموها کښې هم دوه روایتونه دي:

① اعطاکموها، په دې صورت کښې به د ضمیر مرجع اموال الفئ وی۔

② اعطاکموه، په دې صورت کښې به مرجع فئ وی[1] په دواړو صورتونو کښې څۀ قباحت نشته۔

د بثها معنی ده فرقها یعنی تقسیم ئې کړل، چې د بث یبث بثا (ثاء مثلثه مشدده سره) نه دې[2] او مطلب دادې چې دا اموال فئ اګرچه د نبی کریم د ذات اقدس سره خاص وو لیکن په دې سره به نبی کریم درشته دارو اوغیررشته دارودواړه قسمه خلقو معاونت او امداد فرمائیلو. د نسائی شریف[3] د عکرمه بن خالد عن مالک بن اوس د طریق نه ددې تائید کیږی[4]

قوله: حتی بقی منها هذا المال، فکان رسول الله صلی الله علیه وسلم ینفق علی أهله نفقة سنتهم من هذا المال، ثم یأخذ ما بقی، فیجعله مجعل مال الله: تردې چې په هغې کښې دا موجوده مال (زمکې) باقی پاتې شوې دی، په دې کښې به نبی کریم ﷺ د اهل عیال دپاره د ټول کال نفقه ویستله، بیا به چې څۀ باقی پاتې شو نو هغه به ئې د الله تعالی د مال په طور باندې ساتلو۔

یو اشکال او د هغې جواب: پورته عبارت بالکل واضح دې، لیکن د حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها په یو حدیث کښې **"توفی رسول الله صلی الله علیه وسلم ودرعه مرهونة عند یهودی بثلاثین صاعاً من شعیر"**[5] وارد شوې دې چې د نبی ﷺ د وفات په وخت د هغوی مبارک یو زره د یهودی سره د دیرش صاعو اوربشو په بدله کښې ګانړه کیخودلې شوې وه۔

سوال دا دې چې هرکله خپل ذاتی مال دومره فراخه وو چې د کور والاد خرچ د جدا کولو نه پس به هم ډیر مال بچ پاتې شو، کوم به چې بیا په بیت المال کښې جمع کیدې شو نو د حضرت عائشه صدیقه ددې حدیث څۀ مطلب دې او د قرض (هغه هم زرعه په رهن کښې کیخودل) اخستلو ضرورت ولې پیښ شو؟

ددې جواب دادې چې عام معمول خو دا وو چې د ټول خرچ به ئې جدا کوو لیکن کال تیریدلو سره سره نبی کریم ﷺ نور د خیر کارونو او خارجی ضروریاتو کښې به هم ددې نه صرف کوو، دغه شان د کال په پوره کیدو باندې به مقرره نفقه ختمه شوه او د قرض اخستلو ضرورت به پیښ شو، علامه قسطلانی فرمائی:

---

[1]) ارشادالساری:۱۹۵/۵)_

[2]) پورته حواله. و عمدة القاری:۲۵/۱۵)_

[3]) سنن النسائی،أول کتاب قسم الفئ،رقم(۴۱۵۳))_

[4]) فتح الباری:۲۰۶/۶)_

[5]) انظرصحیح البخاری،کتاب الجهاد والسیر،باب ماقیل فی درع النبی صلی الله علیه وسلم...... رقم(۲۹۱۶)

"وهذا لا يعارضه حديث عائشة أنه صلى الله عليه وسلم توفي ودرعه مرهونة على شعير لأنه يجمع بينهما بأنه كان يدخر لأهله قوت سنتهم، ثم في طول السنة يحتاج لمن يطرقه إلى إخراج شئ منه، فيخرجه، فيحتاج إلى تعويض ما أخذ منها، فلذلك استدان" (۱)

مجعل مال الله: كښې مجعل د ميم د فتحې سره د ظرف صيغه ده. بيت المال ترينه مراددې چې په هغې سره به اسلحه وغيره اخستې كيده او د مسلمانانو په نورو مصلحتونو باندې به دغه مال خرچ كولې شو (۲)

قوله: فعمل رسول الله صلى الله عليه وسلم بذلك حياته، أنشدكم بالله، هل تعلمون ذلك؟ قالوا: نعم: نو د نبى كريم ﷺ په خپل ژوند مبارك كښې هم دغه معمول وو، تاسو خلقو ته د الله تعالى واسطه دركولو سره ستاسو نه تپوس كوم چې آيا تاسو خلقو ته ددې علم شته؟ جماعت اووئيل، بالكل، مونږ ته ددې معلومات شته.

په عمل كښې ميم مكسور دې، دا دلته د باب سمع نه مستعمل دې (۳)

قوله: ثم قال لعلى وعباس: أنشدكما بالله، هل تعلمان ذلك؟: بيا حضرت عمر رضي الله عنه حضرت على رضي الله عنه او حضرت عباس رضي الله عنه طرفته متوجه كيدو سره اوفرمائيل ...... آيا تاسو دواړو ته هم ددې خبرې معلومات شته؟

دلته په روايت كښې سوال خو مذكور دې ليكن دې دواړو حضراتو په جواب كښې څۀ اوفرمائيل ددې تذكره نشته، نو د كتاب الفرائض د عقيل په روايت (۴) كښې ددې نه پس دا اضافه هم روايت شوې ده، "قالا: نعم" (۵)

قال عمر: ثم توفى الله نبيه صلى الله عليه وسلم، فقال ابوبكر: انا ولى رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقبضها ابوبكر، فعمل فيها بما عمل رسول الله صلى الله عليه وسلم، والله يعلم انه فيها لصادق، بار، راشد، تابع للحق، ثم توفى الله ابابكر، فكنت انا ولى ابى بكر، فقبضتها سنتين من امارتى، أعمل فيها بما عمل رسول الله صلى الله عليه وسلم وما عمل فيها ابوبكر، والله يعلم أنى فيها لصادق، بار، راشد، تابع للحق

حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل، بيا الله تعالى خپل نبى پاك ﷺ پورته كړو نو حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه اوفرمائيل چې زۀ د رسول الله مبارك ﷺ نائب يم، نو دغه مال هغوى په خپل

---

(۱) ارشاد السارى: ۱۹۵/۵، وايضاً فى الفتح: ۲۰۶/۶، والعمدة: ۱۲۵/۱۵
(۲) پورته حواله جات)_
(۳) ارشاد السارى: ۱۹۵/۵)_
(۴) صحيح البخارى، كتاب الفرائض، باب قول النبى......: لانورث.......رقم (۶۷۲۸))_
(۵) ارشاد السارى: ۱۹۵/۵، وفتح البارى: ۲۰۶/۶)_

تصرف کښې واخسته.او هغوی په دې کښې هم په دغه معمول باندې روان وو.کوم معمول چې د نبی کریم ﷺ وو . الله تعالی ته ښهٔ علم دې چې هغوی ددې مال په معامله کښې رښتونی،نیک،هدایت یافته او د حق تابع وو . بیا الله تعالی حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه خپل ځان ته اوغوښتلو نو زهٔ د ابوبکر صدیق رضی الله عنه ولی او نائب جوړ شوم،ما د خپل خلافت(ابتدائی) دوو کالو پورې دا مال په خپل تصرف کښې اوساتلو.ما هم په دې کښې خپل هغه معمول اوساتلو کوم چې د نبی کریم ﷺ او د هغوی نه پس د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه وو.الله تعالی ته ښهٔ معلومه ده چې زهٔ ددې مال په معامله کښې رښتونې، نیک،هدایت یافته او د حق تابع یم.

"بار"راء مشدده سره،د بریر نه دې،ددې معنی ده نیک.

"إمارتی"د همزه کسرې سره،خلافت او حکومت ته وائی،یو بل لفظ دې أمارة د همزه د فتحې سره،د هغې معنی ده علامت او نشانی[1]

د کتاب الاعتصام په روایت،چې د عقیل ابن شهاب د طریق نه دې،کښې"فقال ابوبکر:أنا ولی......فعمل فیها بما عمل رسول الله صلی الله علیه وسلم"الفاظو نه پس دا کلمات هم موندلې شی،"واتنما حینئذ.واقبل علی علی وعباس.تزعمان أن أبابکر کذا وکذا"[2]او د مغازی د شعیب بن ابی حمزه په روایت کښې د"تذکران أن أبابکر فیه کما تقولان"[3] الفاظ دی.ددې دواړو روایتونو نه واضح روایت هغه دې کوم چې په مسلم شریف کښې دې.په هغې کښې په دې دواړو روایتونو کښې مذکور د مبهم کلماتو وضاحت هم کړې شوې دې چې د"کذا وکذا"او "کما تقولان"مراد څهٔ دې،په دې روایت کښې مذکوره اضافه لاندې ذکر کولې شی.

"فجئتما،تطلب میراثك من ابن أخیك،ویطلب هذا میراث امرأته من أبیها،فقال أبوبکر:قال رسول الله صلی الله علیه وسلم:"مانورث،ماترکنا صدقة"،فرأیتماه کاذباً آثماً غادراً خائناً"[4]

ددې درې واړو طرق نه دا لاندې فائدې مستنبط شوې:

① ددې حدیث مدار چونکه امام زهری دې نو په دې سلسله کښې د هغوی کار دادې چې هغوی د مذکوره کلماتو،کوم چې د ابوبکر صدیق رضی الله عنه په باره کښې اوویلې شو،روایت به کله صراحةً کوو،کله به ئې مبهم کلمات استعمالول،هم دا حال د حضرت مالک ابن اوس هم دې چې کله صراحت کوی او کله کنایه کوی.

② هم دا روایت اسماعیلی وغیره هم درج کړې دې،د هغوی د بشر بن عمر په طریق کښې دا کلمات بالکل نشته،محذوف دی.ددې مثال هم هغه دې کوم چې د روایت په ابتداء کښې

[1]) ارشاد الساری:۵/۱۹۵)_

[2]) صحیح البخاری،کتاب الاعتصام بالکتاب والسنة،باب مایکره من التعمق.......رقم(۷۳۰۵))_

[3]) صحیح البخاری،کتاب المغازی،باب حدیث بنی النضیر،ومخرج رسول الله.......رقم(۴۰۳۳))_

[4]) صحیح مسلم،کتاب الجهاد والسیر،باب حکم الفیء،رقم(۴۵۷۷))_

دې چې حضرت عباس رضی الله عنه حضرت علی رضی الله عنه ته بد رد وئیلې وو. په دې کښې تاویل هم هغه دې چې غوره او بهتره خبره هم ددې کلماتو حذف کول دی.[1]

قوله: ثم جئتماني تكلماني، وكلمتكما واحدة، وامركما واحد، جئتني يا عباس تسالني نصيبك من ابن اخيك، وجاءني هذا - يريد عليا - يريد نصيب امراته من ابيها: بیا تاسو دواړه ماته په دې معامله کښې ماسره خبره کولو دپاره راغلئ، ستاسو دواړو خبره یوه وه او معامله هم یوه وه، ائې عباس! ته ماته د خپل وراره (صلی الله علیه وسلم) حصه اخستلو دپاره راغلې او دې (علی) هم ماته راغئ چې دوی ته د خپلې بی بی حصه ورکړې شی.

د باب حدیث او امام عبدالرزاق: علامه عقیلی[2] نقل کړې دی چې امام عبدالرزاق بن همام، چې مشهور محدث، صاحب د مصنَف او د اصحاب سته راوی دې، هغوی دې مقام ته رارسیدو باندې یوه ډیره بې مناسبه جمله استعمال کړه، اګرچه دا وئیلې کیږی چې دا جمله هغوی د حضوراقدس ﷺ د محبت نه د مجبوره کیدو په وجه وئیلې ده لیکن بهرحال د حضرت عمر رضی الله عنه په باره چونکه دا جمله استعمال شوې ده او د حضرت عمر فاروق رضی الله عنه چې د حضوراقدس سره کوم تعلق او د زړهٔ تړون وو نو هغه معلوم او مشهور دې. په دې وجه د امام عبدالرزاق په دې جمله باندې د افسوس د اظهار نه سوا بله څهٔ لاره نشته.

هغه حضرت عمرفاروق باندې تنقید کښې لیکی: "انظرالى هذا الانوك، يقول: من ابن أخيك، من أبيها، لايقول: رسول الله صلى الله عليه وسلم" (اللفظ للذهبي)[3]

پورته چې کوم روایت تیر شو، په هغې کښې حضرت عمرفاروق رضی الله عنه د نبی کریم ذکر حضرت عباس سره اوکړو نو ابن اخيك ئې اوفرمائیل او حضرت علی سره ئې اوکړو نو يريد نصيب امراته من أبيهائې اوفرمائیلو، په دې باندې امام عبدالرزاق خفه شوې دې چې دې بیوقوف ته اوګوره! حضور اقدس په من ابن اخيك او من ابيها سره رابلی او د رسول الله الفاظ نهٔ لولی.

أنوك بیوقوف ته وئیلې شی، په دې کلام کښې ددې نه مراد حضرت عمر رضی الله عنه دې دا لفظ نوك د ينوك نوكا ونواكا (س) نه مشتق دې، د أنوك جمع نوك او نَوكَى راځی.[4]

علی بن عبدالله بن مبارک صنعانی وائی چې زید بن المبارک به د امام عبدالرزاق د حدیث

---

[1]) فتح الباري: ۶/۲۰۶ـ
[2]) الضعفاء الكبير: ۳/۱۱۰ـ
[3]) ميزان الاعتدال: ۲/۶۱۱ـ
[4]) القاموس الوحيد، باب النون، مادة نوک، والنهاية للجزرى: ۵/۱۲۹، باب النون والواو......وغريب الحديث للخطابي: ۲/۱۴۹، وتاج العروس: ۲۷/۳۷۸، مادة (ن و ک))ـ

په مجلسونو كښې پابندئ سره شركت كوو او د هغهٔ نه به ئې ښهٔ روايتونه نقل كول ليكن بيا د عبدالرزاق نه نقل كړې شوې ټول كتابونه زيد بن المبارك اوسيزل او د محمد بن ثور حلقو ته به تلو، چا ترينه د وجې تپوس اوكړو نو وې فرمائيل چې مونږ يو ځل د هغهٔ په درس كښې شريک وو چې هغهٔ د ابن الحدثان حديث(د باب حديث) روايت كړو، چې كله د حضرت عمر رضي الله عنه دې كلماتو فجئت أنت تطلب ميراثك من ابن اخيك......ته راؤرسيدهٔ نو پورته ذكر كړې شوې كلمات ئې اوونيل انظر الى هذا الانوك.....زيد بن المبارك فرمائي چې زهٔ د هغهٔ د مجلس نه پاسيدم او دوباره د هغهٔ طرفته لانهٔ رم او نهٔ اوس د هغهٔ نه روايت كوم(۱)

حافظ شمس الدين ذهبي په ميزان الاعتدال كښې ددې حكايت نقل كولو نه پس دا وئيلې دى چې اول خو دا كلام مرسل دې، ددې په ثبوت كښې اشكال دې چې عبدالرزاق دا خبره كړې هم ده كه نه

كه اومنلې شى چې دا خبره هغوى كړې ده نو بيا د حضرت عمرفاروق رضي الله عنه له طرفه حافظ ذهبي په جواب كښې فرمائي چې حضرت عمر رضي الله عنه دلته د اصحاب الميراث په ژبه كښې خبره كړې ده لكه د هغوى مقصد "من ابن أخيك" وئيلو سره هغه د ميراث تعلق ښكاره كول وو ځكه چې حضرت عباس رضي الله عنه په عصبه كښې داخل وو او "من ابيها" وئيلو سره د حضرت فاطمة الزهرا رضي الله عنها د نيمې حصې ذكر مقصود وو، چې كله لور يواځې وى نو هغه د پلار په ميراث كښې د نيمې وارثه وى. په دې وجه هغوى د اصحاب الميراث په ژبه كښې "من ابن اخيك" او "من أبيها" وئيلې دى. خدانخواسته تحقير خو ترې نه هډو هم نهٔ دې مقصود.

"قلت: فى هذه الحكاية إرسال، والله أعلم بصحتها، ولا اعتراض على الفاروق رضى الله عنه فيها، فانه تكلم بلسان قسمة التركات"(۲)

په ميزان الاعتدال كښې خو ذهبي د امام عبدالرزاق څهٔ حده پورې دفاع كړې ده ليكن په سير كښې هغوى امام عبدالرزاق لره هم په دغه مذكوره كلماتو باندې د سخت تنقيد نشانه كړې دې، د هغې وجه ښكاره ده ځكه چې حضرت عمرفاروق رضي الله عنه په دې حديث كښې هر ځائې د حضور اكرم صلى الله عليه وسلم عظمت او توقير سره ذكر كړې دې او موقع په موقع ئې د نبى كريم صلى الله عليه وسلم د تقليد او د اتباع ذكر كړې دې، په دې وجه دا ولې په بې ادبئ او ګستاخئ باندې حمل كولې شى؟او مونږ دا هم وايو چې چا دا په بې ادبئ باندې حمل كړې ده هغه يا خو په خپله مغلوب الحال دې يا هغهٔ په خپله د بې ادبئ ارتكاب كړې دې.

لكه حافظ ذهبي په سير كښې ليكي: "قلت: هذه عظيمة، وما فهم قول أمير المؤمنين عمر، فانك يا هذا، لوسكت، لكان أولى بك، فان عمر انما كان فى مقام تبيين العمومة والبنوة، والا فعمر رضى الله عنه أعلم بحق

---

۱) كتاب الضعفاء الكبير للعقيلي:۳/۱۱۰،وميزان الاعتدال:۳/۶۱۱،وسير اعلام النبلاء:۹/۵۷۲)_

۲) ميزان الاعتدال:۳/۶۱۱)_

المصطفى و بتوقيره وتعظيمه من كل متحذلق(١)، متنطع(٢)، بل الصواب أن نقول عنك: انظروا إلى هذا الانوك الفاعل. عفا الله عنه. كيف يقول عن عمر هذا، ولا يقول: قال أمير المؤمنين الفاروق؟! وبكل حال فنستغفر الله لنا ولعبد الرزاق، فانه مامون على حديث رسول الله صلى الله عليه وسلم، صادق"(٣)

فقلت لكما: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: لانورث ماتركنا صدقة
هغه وخت ما تاسو دواړو ته وئيلي وو چې نبی کريم ﷺ فرمائيلي دی چې زمونږ په ترکه کښې ميراث نۀ جاری کيږی، مونږ چې کومه ترکه پريږدو نو هغه صدقه ده.

د نبی کريم د فرمان "لا نورث ماتركنا صدقة" څۀ تشريح خو مونږ ددې باب د حديث په شروع کښې بيان کړې وه چې په دې مسئله کښې د اهل سنت مسلک دادې چې دا حکم صرف د نبی ﷺ سره خاص نۀ دې بلکه ټول انبياء کرام ددې حکم په عموم کښې داخل دی، صرف حسن بصری رحمه الله او ورسره ابن عليه رحمه الله (٤) دې لره د نبی ﷺ سره خاص کوی.

او د شيعه اماميه (عليهم لعائن الله والملائكة والناس اجمعين) عقيده داده چې د عامو خلقو په شان د انبياء کرامو ﷺ په مال کښې هم ميراث تقسيميږی او په حديث شريف کښې مختلف قسم لرې لرې تاويلات کوی، مونږ لاندې د اهل علم دپاره يو واقعه ذکر کوو. چې د خوند سره سره د لوې فائدې نه هم خالی نۀ ده.

د ابن شاذان او د ابن المعلم مناظره: علامه باجی د ابوجعفر سمنانی په حوالې سره ليکلی دی چې ابوعلی بن شاذان چې لوئې عالم او امام وو ليکن هغوی ته په عربی علومو باندې مهارت حاصل نۀ وو، هغوی په دې پورته مسئله باندې د اماميه يو عالم ابوعبدالله بن المعلم سره مناظره اوکړه چې د خپل وخت د اماميه د امام کيدو سره سره ورته په عربی علومو باندې هم لوې مهارت حاصل وو.

ابن شاذان په خپل موقف باندې د نبی کريم ﷺ دا حديث مبارک پيش کړو:

"إنا معاشر الانبياء، لانورث، ماتركنا صدقة"(٥)

---

(١) دا لفظ د تحذلق نه مشتق دی، ددې معنی ده پوتې ايشتل (يعنی لوئې لوئې خبرې کول. مترجم) د المتحذلق معنی شوه پوتې ايشتونکې: القاموس الوحيد، باب الحاء، مادة حذلق")_

(٢) ددې لفظ معنی ده غالی، د حد نه تجاوز کوونکې وغيره، د نبی کريم د حديث هلک المتنطعون" [مسلم، رقم (٦٧٢٥)، وابوداود، رقم (٤٦٠٨) په شرح کښې علامه ابن الاثير جزری فرمائی هم المتعمقون، المغالون فی الكلام، المتكلمون باقصى حلوقهم، ماخوذ من النطع، وهو الغار الاعلى من الفم، ثم استعمل فی كل تعمق، قولا وفعلا". انظر النهاية: ٥/ ٧٤، باب النون مع الطاء)_

(٣) سير أعلام النبلاء: ج ٩ ص ٥٧٢-٥٧٣)_

(٤) المنتقى: ٩/ ٥٠٠-٥٠١، تلخيص الحبير: ٢/ ٢٨٥، كتاب النكاح، الواجبات، رقم (١٤٥٩)، دارالكتب، والاوجز: ١٧/ ٥٣٥، والتعليق الممجد: ٣١٩، كتاب الفرائض، باب النبی صلى الله عليه وسلم هل يورث؟)_

(٥) سنن النسائی الكبرى، كتاب الفرائض، ذكر مواريث الانبياء، رقم (٦٣٠٩)، والكامل لابن عدی: ٢/ ٨٦، رقم (٣٠٧)

په دې باندې ابن المعلم په جواب کښې اوونيل چې دا کلمه د "صدقة" منصوب ده د حال واقع کيدو په وجه، چې ددې تقاضه داده چې نبى کريم کوم څيزونه د صدقې په طور پريخودلې وو نو په هغې کښې به ميراث نۀ جارى کيږى، د هغې به څوک وارث نۀ وى. ددې نه مونږ هم منع نۀ کوو، البته کوم څيزونه چې ئې د صدقې په طور نۀ دى پريخودلې نو په هغې کښې به ميراث جارى کيږى.

ابن المعلم دا استدلال دې دپاره کړې وو چې هغۀ ته دا خبره معلومه وه چې ابن شاذان په عربى علومو باندې ډير نۀ پوهيږى او په دې کښې ډير مهارت نۀ لرى او نۀ د حال او د غيرحال فرق باندې پوهيږى، ليکن ددې هرڅۀ باوجود ابن شاذان ابن المعلم لره لاجواب کړو. هغه داسې چې ابن شاذان ابن المعلم ته اوونيل ستا گمان دادې چې دا لفظ د "صدقة" منصوب دې او تۀ دا وائې چې کوم څيزونه نبى کريم ﷺ د صدقې په طور پريخودلې وى په هغې کښې مونږ هم تاسو سره موافق يو چې په هغې کښې ميراث نۀ جارى کيږى ليکن واوره! ماته د نصب او د رفع فرق معلوم نۀ دې دغه شان په دې مسئله کښې د نصب او د رفع په فرق باندې د ځان پوهولو ضرورت هم نۀ محسوسوم البته يو خبره ده چې نۀ په هغې کښې ماته څۀ قسم شک شته او نۀ تا ته چې حضرت فاطمه رضي الله عنها افصح العرب وه، دغه شان "صدقة" منصوب دې يا مرفوع، په دې باندې هم د ټولو نه زياته پوهيدله، هم دا صورت د حضرت عباس رضي الله عنه هم دې هغه هم په ميراث کښې مستحق وو، که نبى موروث وو، هم دغه حال د حضرت على رضي الله عنه هم دې ځکه چې د هغوى شمار هم د قريشو په فصيحو علماؤ کښې کيږى بلکه د هغوى نه هم په مرتبه کښې اوچت او لوئې وو.

او واوره! چې کله حضرت فاطمه رضي الله عنها د خپلې حصې طلب کولو دپاره حضرت ابوبکر صديق رضي الله عنه ته تشريف راوړلو نو هغوى چې حضرت فاطمة الزهرا رضي الله عنها ته کوم جواب ورکړو، ددې نه هغوى هم دا اوګڼړل چې د نبى ﷺ په ميراث کښې هغوى دپاره هيڅ هم نشته او د خپلې دعوې نه وروستو شوه، هم دغه شان حضرت عباس رضي الله عنه هم دا اوګڼړل، هم دغه شان حضرت على رضي الله عنه او نورو صحابه کرامو رضي الله عنهم هم اوګڼړل، په هغوى کښې چا هم دا اعتراض اونکړو کوم اعتراض چې تاسو کوئ. دغه شان حضرت ابوبکر صديق رضي الله عنه چې ددې حديث نه کوم استدلال کوى نو هغوى هم ددې حديث دا مفهوم نۀ اخلى کوم چې تاسو اخلئ، بلکه د هغوى مقصد هم د ممانعت تقاضه ښکاره کول دى، حال دادې چې د حضرت ابوبکر صديق رضي الله عنه په اهل عربو کښې دفصيح اولوئې عالم کيدو کښې دچا هم څۀ اختلاف نشته، که دحديث کلماتو په ممانعت باندې دلالت نۀ کوو نو دا به هغوى هيڅکله په دليل کښې پيش کړې نۀ وو.

اوس دوه صورتونه دى، صدقة منصوب دې لکه څنګه چې ستاسو دعوى ده ليکن ددې نه هغه مفهوم او مطلب چاهم نۀ دې اخستلې کوم چې تاسو اخلئ، حالانکه دغه ټول حضرات د عربو فصيح خلق وو او لهذا د نصب تقاضه هم هغه ده چې کومه دغې حضراتو ګڼړلې وه چې ميراث نۀ جارى کيږى، په دې وجه ستاسو دعوى باطله ده.

يا دا لفظ مرفوع دې، داسې کيدل پکار هم دى او هم دغه شان مروى هم دې په دې وجه په

دې كېنې د نصب دعوى باطله ده .[1]

فلما بدا لی أن أدفعه إليكما، قلت: إن شئتما دفعتها إليكما، على أن عليكما عهدالله وميثاقه لتعملان فيها بما عمل فيها رسول الله صلى الله عليه وسلم وبما عمل فيها أبوبكر، وبما عملت فيها منذ وليتها، فقلتما: ادفعها ألينا، فبذلك دفعتُها إليكما، فانشدكم بالله، هل دفعتها إليهما بذلك؟ قال الرهط: نعم

چې هركله زما سينه په دې خبره كهلاؤ شوه چې دا مال تاسو دواړو ته حواله كړم نو ما تاسو ته وئيلې وو چې كه تاسو دواړه غواړئ نو دا مال تاسو ته حواله كوم په دې شرط چې د الله تعالى د عهد او د وعدې پابندى به په تاسو باندې لازم وى چې تاسو دواړه به ددې زمكو په خدمت كښې هغه معمول اختياروئ كوم معمول چې د نبى كريم ﷺ وو. كوم چې د حضرت ابوبكر صديق رضی الله عنه وو او كوم معمول او طريقه چې زما راروانه ده د كوم وخت نه چې ما ددې ذمه دارى قبوله كړې ده . نو (هغه وخت) تاسو دواړو وئيلې وو چې (په دې شرط باندې) دا زمكې مونږ ته حواله كړه لهذا ما په دې شرط باندې تاسو دواړو ته دا زمكه حواله كړې وه، زهٔ تاسو ته د الله تعالى واسطه دركولو سره ستاسو نه تپوس كوم چې آيا ما دا زمكې دې دواړو (حضرت على و عباس) ته په دې شرط باندې حواله كړې وې؟ د صحابه كرامو رضی الله عنهم جماعت اووئيل، آو جى! هم دغه شان وه.

مطلب دادې چې دا زمكې ددې دواړو حضراتو په حواله باندې د تمليک په غرض سره نهٔ وې شوې بلكه د تصرف او د فائدې په غرض سره ورته حواله كړې شوې وې چې تاسو دواړه په دې كښې تصرف كولې شئ او څومره چې ستاسو دواړو حق دې د هغې په اندازه ددې زمكو نه فائده هم حاصلولې شئ ځكه چې ددې صدقو تمليک په هيڅ طريقې سره نهٔ شى كيدې، دا حرام دى.[2]

ثم أقبل على على وعباس، فقال: أنشدكما بالله، هل دفعتها إليكما بذلك؟ قالا: نعم، قال: فتلتمسان منى قضاء غير ذلك؟ فوالله الذى باذنه تقوم السماء والارض، لا اقضى فيها قضاء غير ذلك، فان عجزتما عنها فادفعاها الى، فانى اكفيكماها.

بيا حضرت عمر رضی الله عنه د حضرت على رضی الله عنه او حضرت عباس رضی الله عنه طرفته متوجه شو، وې فرمائيل زهٔ تاسو ته د الله تعالى واسطه دركولو سره ستاسو نه تپوس كوم چې آيا دا زمكې ما تاسو دواړو ته په دې شرط باندې حواله كړې نهٔ وې؟ دواړو حضراتو اووئيل، او جى! حضرت عمر رضی الله عنه اوفرمائيل، اوس تاسو د تيرې شوې فيصلې نه اوړئ او ما باندې بله څهٔ فيصله كول غواړئ؟ نو واورئ! قسم دې د هغه ذات چې د هغهٔ په حكم سره زمكې او آسمانونه قائم دى، زهٔ به په دې زمكو كښې ددې نه علاوه هيڅ فيصله نهٔ كوم كه تاسو دواړه

---

[1]) أوجز المسالک: ۱۷/ ۵۳۵_۵۳۶، والمنتقى: ۹/ ۵۰۰، كتاب الجامع من الموطا)_

[2]) ارشادالسارى: ۵/ ۱۹۵)_

ددې زمکو په خدمت او خيال کولو باندې تنګ شوې ئې نو دا ماته واپس کړئ.زۀ به ستا سو دواړو له طرفه ددې زمکو دپاره يواځې کافي شم.

يو اشکال او د هغې جواب دلته اشکال دا کيږي چې د حضوراقدس ﷺ ارشاد دې "لا نورث، ما ترکنا صدقة" نو حضرت عباس رضي الله عنه و حضرت علي رضي الله عنه دا کلام د حضوراقدس ﷺ نه اوريدلې وو يا د حضرت ابوبکر صديق رضي الله عنه نه.دې دواړو د نبي ﷺ دا حديث اوريدلې وو.لکه څنګه چې هغوی په خپله د باب په حديث کښې د اوريدلو تصديق کړې دې که دا اوونيلې شي چې د نبي کريم ﷺ نه ئې دا حديث اوريدلې وو نو حضرت ابوبکرصديق رضي الله عنه ته د ميراث د طلب کولو دپاره ولې ورغلي وو او که دا اوونيلې شي چې د حضرت ابوبکرصديق رضي الله عنه نه ئې دا حديث اوريدلې وو نو حضرت عمر فاروق رضي الله عنه ته د ميراث د طلب دپاره ولې ورغلل څکه چې دا خو د حديث شريف خلاف ورزی ده؟

ددې جواب دا دې چې دې حضراتو دا حديث مبارک اوريدلې وو.په دې باندې د دوی عمل هم وو ليکن ددې حضراتو موقف او نقطه نظر دا وه چې د حضوراقدس ﷺ ميراث به په منقولي څيزونو کښې نۀ جاري کيږي البته په غيرمنقولي څيزونو کښې به جاري کيږي.نو په دې وجه اول دا حضرات حضرت ابوبکر صديق رضي الله عنه ته ورغلل او هغوی انکار اوکړو چونکه د هغوی رائې دا وه چې دا حکم عام دې.منقولي او غير منقولي دواړو او ټولو پريخودلې شوې څيزونو ته شامل دې نو چې کله د حضرت ابوبکر صديق رضي الله عنه انتقال اوشو او د حضرت عمر فاروق رضي الله عنه دور راغئ نو د دوی خيال شو چې دوی طرفته به رجوع اوکړو.ممکنه ده چې د دوی مؤقف هم هغه وی کوم مؤقف چې زمونږ دې ليکن حضرت عمر فاروق رضي الله عنه هم د "لا نورث،ما ترکنا صدقة" په عموم باندې عمل اوکړو او دې حضراتو ته ئې د ميراث نه د څۀ ورکولو نه انکار اوکړو.[1]

يو سوال او د هغې جواب:البته دلته دويم سوال ذهن کښې دا پيدا کيږي چې حضرت عمر رضي الله عنه هرکله دا دواړه حضرات يوځل منع کړې وو چې زۀ دا پريخودلې شوې څيزونه د ميراث په طور تقسيمولې نۀ شم نو دوباره دا حضرات د حضرت عمر رضي الله عنه دربار ته ولې راغلل؟

ددې جواب امام دارقطني د قاضي اسماعيل په حوالې سره دا ورکړې دې چې دا دوباره راتلل د ميراث دپاره نۀ وو.بلکه ددې مقصد ددې جهګړې دفع کول وو چې کومه جهګړه ددې دواړو حضراتو(حضرت علي رضي الله عنه و حضرت عباس رضي الله عنه)مينځ کښې ددې زمکو په تصرف او ولايت کښې شوې وه.[2]

واقعه اصل کښې داده چې دا دواړه حضرات کله د حضرت عمر رضي الله عنه خوا ته په اول ځل باندې راغلل نو حضرت عمر رضي الله عنه دوی د ميراث ورکولو نه خو منع کړې وو ليکن د صدقاتو

[1]) فتح الباري:۶/۲۰۷)_

[2]) فتح الباري:۶/۲۰۷.وبمثله قال الخطابي ايضاً.انظر اعلام الحديث:۲/۱۴۴۰-۱۴۴۱.وعمدة القاري: ۱۵/۲۵.والتمهيد لابن عبدالبر:۸/۱۶۸)_

دغه زمكې ئې د تصرف او د خيال ساتلو په غرض سره دوی ته حواله كړې وې چې ددې انتظام به دا ترڅ او ورارۀ كوی او دا زمكې به سمبالې كړی.ترڅ حضرت عباس رضي الله عنه وو او ورارۀ حضرت علی رضي الله عنه وو ليكن په مزاج كښې اختلاف وو ،حضرت علی رضي الله عنه سخی سړې وو او د ضرورت او حاجت دپاره د مال د جمع كولو به ئې څۀ اهتمام او پرواه نه كوله او حضرت عباس رضي الله عنه مدبر او د سوچ خاوند وو او دنيا ئې ليدلې وه،هغوی به بې ځايه د مال خرچ كول نۀ خوښول نو څو څو ځله دغه شان اوشو چې يوځائې حضرت علی رضي الله عنه خرچ كول غوارړی او حضرت عباس رضي الله عنه مزاحمت كوی،يوځائې حضرت عباس رضي الله عنه مال محفوظ كول غوارړی او حضرت علی رضي الله عنه په خرچ كولو باندې اصرار كوی.

ددې اختلاف په وجه باندې دا حضرات بيا حضرت عمر رضي الله عنه ته راغلل او د هغوی په وړاندې ئې خپله مسئله پيش كړه او وې وئيل چې تاسو نيمې نيمې زمكې مونږ ته راكړئ، حضرت عمر فاروق رضي الله عنه انكار اوكړو.

د انكار څۀ وجه وه؟:اوس سوال دا پيدا كيږی چې ددې دواړو حضراتو مطالبه خو په ظاهره معقوله وه چې دا زمكې دې د تصرف دپاره نيمې نيمې تقسيم كړې شی.ددې باوجود حضرت عمر رضي الله عنه ولې انكار اوكړو؟

ددې جواب امام ابوداؤد وركړې دې چې اصل كښې د حضرت عمر رضي الله عنه په وړاندې دا خبره وه چې دا زمكه تقسيمېدل پكار نۀ دی ځكه چې دا څوک اونۀ وائی چې نيمه خو ئې حضرت عباس رضي الله عنه ته وركړه او نيمه ئې حضرت علی رضي الله عنه ته وركړه او زمكه ئې تقسيم كړه.چونكه په دې باندې د تقسيم اطلاق اوشی نو خلق به صبا وائی چې هغه خو په ميراث كښې تقسيم شوې وه او حضرت عمر رضي الله عنه د تقسيم د لفظ اوريدلو دپاره بالكل تيار نۀ وو ،په دې وجه دوی صفا انكار اوكړو اوقسم ئې اوخوړلو چې داسې نۀ شی كيدې، كه تاسو ددې خدمت او خيال نۀ شئ ساتلې نو واپس ئې كړئ،دا معاملات به زۀ جاری ساتم،تاسو خپل كار كوئ[1]

د عمر بن شبه د روايت په آخره كښې دا الفاظ راغلې دی،"فاصلحا أمركما،و الا لم يرجع. والله. اليكما،فقاما و تركا الخصومة،و امضيت صدقة"[2] چې حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل چې"خپل معاملات صحيح ساتئ،ورنه په خدائې قسم دا به تاسو دواړو ته حواله نۀ كړې شی". ددې په اوريدلو سره دواړه حضرات پاسيدل،جهګړه ئې ختمه كړه او ددې زمكې د صدقې والا حيثيت برقرار پاتې شو.

[1]) قال ابوداود: إنما ان يكون يصيره بينهما نصفين.لا أنهما جهلان أن النبى صلى الله عليه وسلم قال: لا نورث.ما تركنا صدقة"فانهما كانا لا يطلبان الا الصواب،فقال عمر: لا أوقع عليه اسم القسم.أدعه على ماهو عليه".انظر سننه،كتاب الخراج.......باب فى صفايا رسول الله صلى الله عليه وسلم،رقم٢٩٦٣)،دغه شان اوګورئ: عمدة القارى:٢٥/١٥، وفتح البارى:٢٠٧/٦، ارشاد السارى:١٩٥/٥،وتحفة البارى:٣/ ٥٣٤)_

[2]) فتح البارى:٢٠٧/٦،واخبارالمدينة لابن شبة:١/ ١٣٠،خصومة على والعباس......رقم(٥٧١))_

وروستو بيا(۱) دا زمكه حضرت على رضي الله عنه ته راغلې وه،د هغوى نه پس د حضرت حسن رضي الله عنه ،بياد حضرت حسين رضي الله عنه ،بيا د حضرت على بن الحسين (زين العابدين) رحمه الله بيا د حسن بن حسن رحمه الله ،بيا د زيد بن حسن رحمه الله په تصرف كښې راغلې وه،دې حيثيت سره چې دا د صدقې زمكه ده(۲) معمر فرمائى چې د زيد بن حسن نه پس دا زمكه د عبدالله بن حسن په تصرف كښې راغلې وه تردې چې دا خلق يعنى بنوالعباس اميران جوړ شو نو هغوى په دې باندې قبضه اوكړه(۳)

د عمر بن شبه د قول مطابق دا زمكه نن صبا د خليفه په تصرف كښې ده،هم هغه ددې دپاره نګران مقرروى او د مدينې منورې په حاجتمندو كښې ددې پيداوار تقسيموى،ددې كار دپاره هغهٔ جدا وكيلان مقرر كړې دى(۴)

حافظ فرمائى چې عمر بن شبه د كومو ورځو خبره كوى نو هغه د دويمې صدئ هجرئ آخرى ورځې دى،بيا معاملات خراب شو.

قوله: "كان ذلك على رأس المأتين،ثم تغيرت الامور،والله المستعان".(۵)

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ترجمة الباب سره ددې حديث په مناسبت كښې هم هغه تفصيل دې كوم چې مونږ وړاندې د حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها په حديث كښې بيان كړو چې په كومو زمكو او صدقاتو كښې دې حضراتو د ميراث مطالبه كوله،په هغې كښې د خيبر خمس هم شامل وو،دغه شان ترجمة الباب سره ددې حديث مناسبت هم موجود دې(۶)

يو اهمه فائده: د بعضې خلقو خيال دې چې امام زهرى ددې حديث په روايت كښې متفرد دې،د هغوى نه علاوه د بل چا نه دا روايت منقول نهٔ دې،علامه ابوعلى كرابيسى فرمائى يو قوم ددې روايت انكار كړې دې،د هغې خلقو دا وينا ده چې دا روايت د ابن شهاب په مستنكر روايتونو كښې دې البته دا خبره صحيح نهٔ ده،ددې وجې نه دلته دوه صورتونه دى:

① دې معترضينو ته كه چرته دا خبره معلومه ده چې زهرى دلته متفرد نهٔ دې نو دا ممكن نهٔ ده،بلكه دوى ته ښهٔ معلومه ده چې متفرد نهٔ دې.

② كه دوى ته معلومه نهٔ ده نو دا جهل دې،د جاهل سړى اعتراضات معتبر نهٔ وى.

---

(۱) دا د عثمانى دور خبره ده،قاله اسماعيل القاضى،فتح البارى:۶/۲۰۷)_

(۲) فكانت هذه الصدقة بيد على،منعها على عباسا،فغلبه عليها،ثم كان بيد حسن بن على،ثم بيد حسن بن على،ثم بيد على بن حسين،وحسن بن حسن،كلاهما كانا يتداولانها،ثم بيد زيد بن حسن.......۳انظر صحيح بخارى، كتاب المغازى،باب حديث بنى النضير.......،رقم(۴۰۳۴))_

(۳) مصنف عبدالرزاق:۵/۳۲۷،كتاب المغازى،خصومة على والعباس،رقم (۹۸۳۵)، واخبارالمدينة:۱/ ۱۳۰،رقم(۱۷۲))_

(۴) فتح البارى:۶/۲۰۷،وكتاب اخبارالمدينة:۱/۱۳۵،رقم(۵۸۰))_

(۵) فتح البارى:۶/۲۰۸)_

(۶) عمدة القارى:۱۵/۲۳،وفتح البارى:۶/۲۰۸،وشرح ابن ابطال:۵/۲۵۲)_

بيا امام كرابيسى د هغه حضراتو نومونه شمارلي دى كومو چې دا حديث د حضرت مالك بن اوس نه روايت كړې دې يعنى عكرمه بن خالد ،ايوب بن خالد ،محمد بن عمرو بن عطاء ﷺ وغيره وغيره.
په دې وجه بالكل د روايت انكار كول او امام زهرى لره ننبه ګرځول بالكل صحيح نهٔ دهٔ[1] والله اعلم بالصواب

د حديث شريف نه مستنبطې فائدې: ①د حديث نه يو دا خبره معلومه شوه چې د هيڅ يو قبيلې يا جماعت يا ډلې د معاملاتو وغيره ذمه دارى د هغوى سردارانو يا د حيثيت خاوندانو ته حواله كول پكار دى،ځكه چې هغوى دغه ټول كسان پيژنى كوم كسان چې د هغوى ماتحت وى،دغه شان د هر سړى څومره حق دې نو دا هم د هغوى په علم كښې وى.
②دغه شان د حديث شريف ددې خبرې جواز هم معلوميږى چې كه امام يو سړى ته ذمه دارى حواله كړى نو په نرم كلامئ سره دا ذمه دارى د خپل ځان نه د جدا كولو كوشش كوى،په دې كښې هيڅ قباحت نشته(په دې شرط چې د ذمه دارئ اهل بل څوك موجود وى،ورنه بيا صحيح نهٔ دهٔ)
③ سړې خپل تعريف او صفات بيانولې شى په دې شرط چې رښتيا وى.
④دا خبره هم معلومه شوه چې سړې د خپل ځان او خپل اهل وعيال دپاره غله ذخيره كولې شى اګرچه هغه د ټول كال دپاره وى،دا كار د توكل خلاف نهٔ دې ځكه چې ښكاره خبره دهٔ چې د نبى كريم ﷺ نه زيات نور څوك متوكل كيدې شى!
په دې كښې د هغه جاهل صوفيانو رد اوشو چې مذكوره عمل لره د توكل خلاف منى،علامه ابن ابطال فرمائى:

"وفيه جواز ادخار الرجل لنفسه واهله قوت السنة،وان ذالك كان من فعل الرسول حين فتح الله عليه من النضير وفدك وغيرهما،وهو خلاف قول جهلة الصوفية،المنكرة للادخار،الزاعمين: أن من ادخر فقد اساء الظن بربه،ولم يتوكل عليه حق توكله"[2]

⑤ د حديث نه دا هم معلومه شوه چې كه په واقعه او معامله كښې په حاكم باندې د هغې حقيقت واضح او كهلاؤ شى چې حق دادې نو هغهٔ ته په هغې باندې عمل كول پكار دى،د هغې تقاضې ته كتل پكار دى،د بل چانه په دغه معامله كښې د رائې اخستلو ضرورت نشته[3]. والله اعلم بالصواب

---

[1]) فتح البارى:۶/ ۲۰٤)_
[2]) شرح ابن ابطال:۵/ ۲۵٤،وعمدة القارى:۱۵/ ۲۶)_
[3]) العمدة:۱۵/ ۲۶،والفتح:۶/ ۲۰،وابن ابطال:۵/ ۲۵٤_۲۵۵،والتمهيد لابن عبدالبر:۸/ ۱۷۶)_

۲ باب: اَدَاءُ الخُمُسِ مِنَ الدِّيْنِ

د ترجمة الباب مقصد: دلته امام بخاري دا فرمائي چې د خمس ادا كول د دين يو حصه ده او د دين په شعبو كښې يو اهمه شعبه ده[۱]

د ترجمې د تكرار اشكال او د هغې جواب: مصنف په كتاب الايمان كښې يو ترجمه قائمه كړې وه، "باب اداء الخمس من الايمان"[۲] او دلته ترجمه د "اداء الخمس من الدين" ده، دغه شان دا خبره هم په كتاب الايمان كښې تيره شوې ده چې امام بخاري د ايمان، اسلام او د دين وغيره د ترادف قائل دې[۳] ددې وجې نه دلته د ترجمې د تكرار اشكال كيږي چې ايمان او دين يو څيز دې؟

د اشكال جواب دادې چې دلته د حيثيتونو فرق دې، په كتاب الايمان كښې ئې چې كومه ترجمه قائمه كړې وه د هغې غرض د ايمان امور بيانول وو، هلته د ايمانياتو د بحث په ضمن كښې مذكوره ترجمه قائمه كړې شوې وه، ددې ځائې ترجمه د مال غنيمت احكامات بيانولو دپاره ذكر كړې شوې ده چې د غنيمت د مال په تقسيم كښې خمس ويستل هم شامل دى او دا اهمه معامله ده. لكه شيخ الحديث صاحب فرمائي:

"ولايتوهم التكرار، لان المقصود هناك بيان امور الايمان، والغرض ههنا بيان اداء الخمس اهتمامًا له"[۴]

حيثيت چونكه بدل شوې دې، ددې وجې نه د تكرار اشكال پاتې نۀ شو.

۲۹۲۸: [۵] حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ الضُّبَعِيِّ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ - رضى الله عنهما - يَقُولُ قَدِمَ وَفْدُ عَبْدِ الْقَيْسِ فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّا هَذَا الْحَيَّ مِنْ رَبِيعَةَ، بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ كُفَّارُ مُضَرَ، فَلَسْنَا نَصِلُ إِلَيْكَ إِلاَّ فِي الشَّهْرِ الْحَرَامِ، فَمُرْنَا بِأَمْرٍ نَأْخُذُ مِنْهُ وَنَدْعُو إِلَيْهِ مَنْ وَرَاءَنَا. قَالَ «آمُرُكُمْ بِأَرْبَعٍ، وَأَنْهَاكُمْ عَنْ أَرْبَعٍ، الإِيمَانِ بِاللَّهِ شَهَادَةِ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ - وَعَقَدَ بِيَدِهِ - وَإِقَامِ الصَّلاَةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ وَصِيَامِ رَمَضَانَ، وَأَنْ تُؤَدُّوا لِلَّهِ خُمُسَ مَا غَنِمْتُمْ، وَأَنْهَاكُمْ عَنِ الدُّبَّاءِ وَالنَّقِيرِ وَالْحَنْتَمِ وَالْمُزَفَّتِ». [ر: ۵۳]

رجال الحديث

① **ابوالنعمان:** دا ابوالنعمان محمد بن الفضل السدوسى دې د دوى تذكره په كتاب الايمان، "باب قول النبى صلى الله عليه وسلم: الدين النصيحة......" كښې تيره شوې ده[۶]

---

[۱]) عمدة القارى: ۲۶/۱۵_

[۲]) صحيح البخارى: ۱۳/۱، قديمى كتب خانه كراچى)_

[۳]) كشف البارى: ۶۰۹/۱)_

[۴]) الابواب والتراجم: ۲۰۵/۱)_

[۵]) قوله: ابن عباس رضى الله عنهما": الحديث، مر تخريجه فى الايمان، كشف البارى: ۶۹۶/۲)_

[۶]) كشف البارى: ۷۶۸/۲)_

④**حماد**:دا حماد بن زید دې.د دوی حالات په کتاب الایمان،"باب:وان طائفتان من المؤمنین اقتتلوا.....الخ" کښې بیان شوې دی[1]

⑤**ابوحمزه**:دا ابو حمزه نصر بن عمران ضبعی دې.د دوی ترجمه په کتاب الایمان."باب اداء الخمس من الایمان" کښې تیره شوې ده[2]

⑥ **ابن عباس**:د حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما حالات د"بدء الوحی"لاندې تیر شوي دی[3]

خبرداري:د حضرت ابن عباس د وفد عبدالقیس سره متعلق د باب د حدیث مکمل تشریح په کتاب الایمان کښې تیره شوې ده[4]

ترجمة الباب سره مناسبت:ترجمې سره د حدیث مناسبت په دې جمله کښې دې."وان تؤدوالله خمس ماغنمتم"[5]

③باب: نَفَقَةِ النبی صلی الله علیه وسلم بَعْدَ وَفَاتِهِ

د ترجمة الباب مقصد:دلته امام بخاری د نبی کریم ﷺ د وفات نه پس د هغوی د بیبیانو د نفقې مسئله بیانوی[6] تفصیل وړاندې راځی.

۲۹۲۹:[7] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنِ الأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رضى الله عنه- أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «لاَ يَقْتَسِمُ وَرَثَتِى دِينَارًا، مَا تَرَكْتُ بَعْدَ نَفَقَةِ نِسَائِى وَمُؤْنَةِ عَامِلِى فَهُوَ صَدَقَةٌ». [ر: ۲۶۲۴]

رجال الحدیث

①**عبدالله بن یوسف**:دا عبدالله بن یوسف تنیسی دې.

② **مالک**:دا امام دارالهجرة حضرت امام مالک بن انس دې.ددې دواړو حضراتو تذکره د"بدء الوحی"په اولنی حدیث کښې تیره شوې ده[8]

③ **ابوالزناد**:دا ابو الزناد عبدالله بن ذکوان دې.

---

[1]) کشف الباری:۲/۲۱۹)_

[2]) کشف الباری:۲/۷۰۱)_

[3]) کشف الباری:۱/۴۳۵،و۲/۲۰۵)_

[4]) کشف الباری:۲/۷۰۴_۷۲۹)_

[5]) عمدة القاری:۱۵/۲۶)_

[6]) عمدة القاری:۱۵/۲۷)_

[7]) قوله: عن ابی هریرة رضی الله عنه".الحدیث،مر تخریجه فی الوصایا،باب نفقة القیم للوقف.)_

[8]) کشف الباری:۱/۲۸۹_۲۹۰. امام مالک دپاره مزید اوګورئ:۲/۸۰)_

④ **الاعرج:** دا امام عبدالرحمن بن هرمز الاعرج دې . ددې دواړو حضراتو حالات په كتاب الايمان، "باب حب الرسول صلى الله عليه وسلم من الايمان" كښې تير شوې دي.[1]

⑤ **ابوهريره:** د ابوهريره حالات په كتاب الايمان، "باب أمور الايمان" كښې تير شوي دي.[2]

قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: لا يقتسم ورثتي دينارا: د حضرت ابوهريره نه روايت دې چې رسول الله فرمائيلې دى چې زما وارثان به هيڅ دينارنهٔ تقسيموى مطلب دادې چې زما په پريخودلې شوې مال كښې به وراثت نهٔ جارى كيږى.لكه څنګه چې عموماً د نورو خلقو په وفات باندې د هغوى په متروكه مال كښې وراثت جارى كيږى.

د صحيحينو دا روايت چې د مالک عن ابى الزناد د طريق نه روايت دې.په دې كښې صرف لفظ د "دينارا" راغلې دې[3] او د مسلم شريف په يو روايت چې د ابن عيينه عن ابى الزناد د طريق نه مروى دې،هغې كښې "دينارا ولا درهما" دې[4]

د مالک عن ابى الزناد والا روايت په اعتبار سره به د حديث معنى دا شى چې كه زما مال متروكه يو دينار هم وى نو بيا هم په هغې كښې به ميراث نهٔ جارى كيږى.چې ددې نه زيات وى نو بيا خو په طريقه اولى به په كښې نهٔ جارى كيږى،ددې وجې نه دا د "تنبيه بالادنى على الاعلى" د قبيل نه دې،ددې په شان د الله تعالى دا فرمان هم دې چې(ومنهم من إن تأمنه بدينار......) [5] چې په دې يهوديانو كښې داسې بدبخت هم دى چې كه تاسو هغوى سره يو دينار هم د امانت په طور باندې كيږدئ نو هغوى ئې نهٔ واپس كوى. دلته هم تنبيه الادنى بالاعلى [6] دد چې كوم كس يو دينار واپس كولو ته تيار نهٔ وى،نو هغه به ددې نه زيات مال څنګه واپس كړې شى؟[7]

---

[1]) كشف البارى:۲/۱۰-۱۱)_

[2]) كشف البارى:۱/۶۵۹)_

[3]) اوګورئ،صحيح بخارى،كتاب الوصايا،باب تفقة القيم للوقف،رقم(۲۷۷۶)وكتاب الفرائض،باب قول النبى صلى الله عليه وسلم:لا نورث،رقم(۶۷۲۹)،ومسلم،كتاب الجهاد والسير،باب قول النبى صلى الله عليه وسلم:لا نورث........رقم(۴۵۸۳))_

[4]) هذا ما قاله الحافظ رحمه الله،ولكنى لم أجد هذا اللفظ عند مسلم.والله أعلم،ثم وجدته فى التمهيد لابن عبدالبر:۸/۱۷۳)_

[5]) آل عمران:۷۵)_

[6]) شرح التلويح على التوضيح ۲۶۳، فصل: مفهوم المخالفة، والتقرير والتحبير:۱/۱۴۸،انقسام المفهوم إلى مفهوم موافقة.......ورفع الحاجب عن مختصر ابن الحاجب:۳/۴۹۲،المطلق والمقيد)_

[7]) فتح البارى:۶/۲۰۹،وعمدة القارى:۱۵/۲۷،والاوجز للكاندهلوى:۱۷/۵۴۸،والتمهيد لابن عبدالبر: ۱۸/۱۷۱، وشرح الكرمانى:۱۳/۸۱)_

او د مسلم د ابن عیینه عن ابی الزناد والا روایت په باره کښې حافظ صاحب فرمائی چې دا زیاتوالې غوره دے[1] ، دا أبلغ فی النفی دے چې مال متروکه خواه درهم وی یا دینار، په هغې کښې وراثت نۀ جاری کیږی . او ددې زیاتوالی متابعت هم په شمائل ترمذی کښې موجود دې[2]

قوله: ما ترکت بعد نفقة نسائی ،ومؤنة عاملی ،فہو صدقة: زما د بیبیانو او زما د خلیفه د خرچ نه علاوه چې کوم مال زۀ پریږدم هغه به صدقه وی.

د نفقهٔ نسائی وضاحت: د حضور اکرم ﷺ د وفات نه پس د هغوی په مال کښې د بیبیانو نفقه واجب وه. ددې څۀ وجه وه، په دې کښې مختلف اقوال دی:

① ځکه چې ازواج مطهرات د نبی ﷺ په حق کښې محبوس(بندې) وې، هغوی د معتداتو په حکم کښې وې، ښکاره خبره ده چې هغوی نکاح خو کولې نۀ شوه[3] نو کوم سړې چې د چا په حق کښې محبوس(بندې) وی په هغۀ باندې ددۀ نفقه واجبه وی.

② دغه شان دا خبره هم ده چې حضور اقدس په خپل قبر کښې ژوندې دې. "إن الله حرم علی الارض ان تأکل اجساد الانبیاء، فنبی الله حی یرزق"[4] نو ددې وجې نه هم د سرکار دو عالم ﷺ د بیبیانو نفقه د دوی په ذمه باندې واجبه وه[5]

دلته بیا په دې خبره باندې ځان پوهه کړئ چې لفظ د "نفقة" د ژوند ټولو ضروریاتو او لوازماتو ته شامل دې، هم دا وجه وه چې د نبی ﷺ د وفات نه مخکښې ازواج مطهرات ﷺ په کومو کورونو کښې مقیمې وې، د وفات نه پس هم هغه د هغوی په ملکیت کښې وو[6] والله أعلم بالصواب

د عامل نه څۀ مراد دې؟: په دې کښې پنځه اقوال دی:

① ددې نه د نبی پاک ﷺ خلیفه مراد دې، حافظ ابن حجر فرمائی "وهذا هو المعتمد، وهو الذی یوافق ما تقدم فی حدیث عمر"[7]

---

[1]) فتح الباری:۶/۲۰۹)_

[2]) پورته حواله، والشمائل المحمدیة، باب ماجاء فی میراث رسول الله صلی الله علیه وسلم، رقم(۴۰۴))_

[3]) قال الله تعالی:(ولا ان تنکحوا ازواجه من بعده ابداً. إن ذلکم کان عندالله عظیماً)الاحزاب/۵۳)_

[4]) سنن ابن ماجه، کتاب الجنائز، باب ذکر وفاته و دفنه صلی الله علیه وسلم، من روایة ابی الدرداء رضی الله عنه، رقم(۱۶۳۷)والحدیث صحیح، کما نبه علیه ابن حجر الامام فی التهذیب:۳/ ۳۱۸، ترجمة زید بن ایمن)

[5]) الکرمانی:۱۳/۸۲، والعمدة:۱۵/۲۷، والفتح:۶/۲۰۹، والاوجز:۱۷/۵۴۸، والدیباج علی مسلم:۲/۷۲۴، دغه شان اوګورئ. خصائل نبوی اردو:۲۵۲)_

[6]) قاله السبکی والحافظ، انظر فتح الباری:۱۲/۸، مزید تفصیل د باب ماجاء فی بیوت ازواج النبی .... لاندې راځی).

[7] فتح الباری:۶/۲۰۹، وعمدة القاری:۱۵/۲۷، والاوجز:۱۷/۵۴۹)_

چې هم دا معتمد او صحیح خبره ده، وړاندې چې کوم حدیث تیر شو د هغې موافق هم ده.
② ددې نه عامل علی النخل مراد دې، یعنی کوم کس چې به د نبی کریم ﷺ د کهجورو د باغونو خیال ساتلو. په دې باندې ابن ابطال او امام طبری یقین کړې دې[1]
③ د نبی ﷺ قبر مبارک کنستونکی ترینه مراد دې، دا احتمال حافظ لرې ګرځولې دې.
④ د نبی پاک ﷺ خادم ترې نه مراد دې، دا د ابن دحیه قول دې.
⑤ عامل علی الصدقات ترینه مراد دې[2]

په طاعاتو (عباداتو) باندې اجرت اخستل جائز دی: امام طبری فرمائی چې ددې حدیث نه دا فائده معلومه شوه چې هیڅ یو سړې هم چې په کوم نیک کار کښې مشغول وی او د هغې په ذریعې سره د مسلمانانو په مشقت او تکلیف کښې سپکوالې او کمې راځی. په هغوی باندې لازمه شوې ذمه واری کمیږی نو په دې باندې دې انسان ته اجرت او معاوضه اخستل جائز دی، لکه مؤذن ته په اذان وئیلو باندې اجرت اخستل او معلم ته د تعلیم اجرت اخستل جائز دی.

دې سره چې کوم خلق په اعمالو باندې اجرت اخستلو ته حرام وائی د هغوی د قول بطلان هم ددې حدیث نه کیږی.

ددې وجه داده چې نبی کریم ﷺ د باب په حدیث کښې خپل پریخودلې شوې مال د هغې کار ولی ته د حواله کولو حکم کړې دې، چې کوم کس به د نبی پاک ﷺ نه پس د مسلمانانو د ټولو کارونو نګران وی، هم دغه نګرانی او مصروفیت دهٔ لره د مال متروکه حقدار جوړوی. ددې وجې نه اوس دا خبره واضحه شوې ده چې هر هغه سړې چې د مسلمانانو د څهٔ معاملې ذمه دار وی، چې د هغې نفع ټولو خلقو ته رسیږی نو دهٔ دپاره به هم هغه لاره اختیارولې شی چې کومه د نبی د عامل (ولی الامر) دپاره اختیار کړې شوې وه چې دهٔ وظیفه وغیره به هم د بیت المال نه وی ترڅو چې دا کس دا ذمه واری سر ته رسوی، لکه عالمان، قاضیان، د سلطنت امیران او نور ډیرهغه حضرات چې د عامومسلمانانو په کارونو کښې مشغول دی[3]

مالونه جمع کول جائز دی: ددې نه علاوه د حضرت ابوهریره د باب په حدیث کښې ددې خبرې هم واضح دلالت دې چې الله تعالی مسلمانانو دپاره دومره قدرې مال و دولت جمع کول حلال ګرځولې دی چې د دوی او د دوی د اهل وعیال د رزق و خوراک دپاره کافی وی، چې ددې په ذریعې سره دوی د مختلف قسمه حوادثو او آفاتو مقابله کولې شی او د دوی د ضروریاتو نه زیاتی وی، د نبی کریم ﷺ خپل فعل مبارک هم دا وو چې د خپل کوروالو غیره دپاره به ئې د یو کال خرچ جمع ساتلو، دې سره سره خپله نفقه او مصرفونه هم.....او

---

[1]) شرح ابن ابطال:۲۵۹/۵، ددې قول نسبت د حافظ طبری طرفته حافظ رحمه الله کړې دې، او په شرح ابن بطال کښې ددې برخلاف (ولی الامر) قول د حافظ طبری طرفته منسوب دې. والله أعلم.)_
[2]) الفتح،۲۰۹/۶، والعمدة،۲۷/۱۵، والدیباج علی مسلم للسیوطی:۷۲٤/۲، والکرمانی:۸۲/۱۳)_
[3]) شرح ابن ابطال:۲۵۹/۵)_

څه به چې بچ پاتې کیدل نو هغه به ئې د مسلمانانو په نفع کښې استعمالول. اسلحه وغیره به ئې اخستله. ښکاره خبره ده چې دا ټول هرڅه یو ځائې شي نو د مال ومتاع یو لویه مجموعه ده او په دې باندې بیشکه د "مال کثیر" اطلاق کیدې شي.
ددې ټول تفصیل نه دا خبره ښه معلومه شوه چې مال جمع کول جائز دی لیکن چې نیت د نورو خلقو په وړاندې د سوال د لاس خوړولو نه ځان بچ کول، د نفس عزت لره برقرار ساتلو سره د نبی کریم ﷺ اقتداء وی.[1]

مال جمع کول د نهرې لوږې اختیارولو نه غوره دی: د باب د حدیث نه دا خبره هم معلومه شوه چې د مال ومتاع جمع کول د نهرې لوږې اختیارولو نه غوره دې. په دې شرط چې بنده په مال کښې هغه حقوق هم ادا کوی کوم چې د الله تعالی حقوق دی.
که نهره لوږه غوره وې نو نبی کریم ﷺ به کله هم مال و سامان وغیره جمع کړې نه وو. بلکه ورسره به چې څه وو نو هغه به ئې په خپلو ملګرو خصوصاً په ضرورتمندو کښې تقسیمول. په خپل ملکیت کښې به ئې هیڅ هم نه ساتل حالانکه حدیث مبارک ددې برخلاف دې.
ددې وجې نه ابن ابطال فرمائي:

"وان ذلك أی اتخاذ الاموال واقتناؤها افضل من الفقر والفاقة اذا ادی حق الله منها، ولو کان الفقر افضل لما کان الرسول یختار اخس المنزلتین عند الله علی ارفعهما، بل کان یقسم امواله واصوله علی اصحابه، ولاسیما بین ذوی الحاجة منهم"[2]

ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت: ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت واضح دې[3] چې ترجمه د ازواج مطهرات د نفقې وه، په حدیث شریف کښې هم دا مضمون دې چې د نبی پاک ﷺ په متروکه مال کښې به د ازواج مطهرات ﷺ حصه د نفقې په طور باندې وی والله اعلم

۲۹۳۰: [4] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ تُوُفِّيَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَمَا فِي بَيْتِي مِنْ شَيْءٍ يَأْكُلُهُ ذُو كَبِدٍ، إِلاَّ شَطْرُ شَعِيرٍ فِي رَفٍّ لِي، فَأَكَلْتُ مِنْهُ حَتَّى طَالَ عَلَيَّ، فَكِلْتُهُ فَفَنِيَ. [۶۰۸۶]

رجال الحدیث

① **عبدالله بن ابی شیبه**: دا ابوبکر عبدالله بن محمد بن ابی شیبه دې[5]

[1]) شرح ابن ابطال: ۲۵۹/۵-۲۶۰
[2]) شرح ابن ابطال: ۲۶۰/۵)_
[3]) عمدة القاری: ۲۷/۱۵)_
[4]) قوله: عن عائشة رضی الله عنها": الحدیث، اخرجه البخاری، کتاب الرقاق ایضاً، باب فضل الفقر، رقم (۶۴۵۱)، ومسلم، اوائل کتاب الزهد، رقم (۷۴۵۱)، والترمذی، کتاب صفة القیامة، باب حدیث عائشة: توفی رسول الله......"، رقم (۲۴۶۷)، وابن ماجه، الاطعمة، باب خبز الشعیر، رقم (۳۳۴۵))_
[5]) د دوی حالات کتلو دپاره اوګوری: کتاب العمل فی الصلوة، باب لا یرد السلام فی الصلوة._

②**ابواسامه**:دا ابو اسامه حماد بن اسامه دې.د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب فضل من علم وعلم" کښې تیره شوې ده.(۱)
③**هشام بن عروه**:دا مشهور محدث حضرت هشام بن عروه دې.
④**ابیه**: د اب نه مراد حضرت عروه بن الزبیر بن العوام دې.
⑤**عائشه**:دا حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها بنت صدیق اکبر رضی الله عنه ده.ددې درې واړو حضراتو تذکره د"بدء الوحی"د"الحدیث الاول"لاندې تیره شوې ده.(۲)

قوله: قالت:توفي رسول الله صلى الله عليه وسلم وما في بيتي من شئ يأكله ذوكبد،الا شطر شعير في رف لي: حضرت عائشه فرمائی چې کله رسول الله مبارک صلی الله علیه وسلم وفات شو نو زما په کور کښې داسې څۀ هم نۀ وو چې هغه څۀ ساه لرونکې څيز اوخوری. سوا د لږو شان اوربشو نه چې زما په یو تاخ کښې پرتې وې.
"ذوکبد" نه مراد ساه لرونکې ذی روح دې،خواه انسان وی یا بل یو څناور(۳)
د "شطر"نه مراد د حافظ بن حجر د قول مطابق بعض دې.البته ددې اطلاق په نیم یا په معین جهت باندې هم کیږی لیکن دلته آخری دواړه معنې مرادې نۀ دی(۴)
او قاضی عیاض د شطر تفسیر "نیم وسق"بیان کړې دې.ددې نه علاوه ددې کلمې په تفسیر کښې نور اقوال هم دی(۵)ددې ټولو خلاصه داده چې دغه اوربشې په ډیر کم مقدار کښې وې.
"رف"په دیوال کښې دننه تاخ ته وئیلې شی او دیوال سره لګیدلې تختې ته هم وائی چې په هغې باندې د کور سامان کیخودلې کیږی،حافظ فرمائی:
"قال الجوهری:"الرف:شبه الطاق في الحائط".وقال عياض:"الرف:خشب يرتفع عن الارض في البيت، يوضع فيه مايراد حفظه".قلت:والاول اقرب للمراد"(۶)
ددې جمع رفوف او رفاف راځی(۷)
یو اشکال او د هغې جواب:د کتاب الوصایا یو حدیث چې د حضرت عمرو بن الحارث مصطلقی دې(چې د هغې بعضې حصه هم د باب حدیث دې)په هغې کښې راغلې دی:

(۱) کشف الباری:۳/۴۱۴_
(۲) کشف الباری:۱/۲۹۱،هشام او عروه دپاره مزید اوګورئ،کشف الباری:۲/۴۳۲-۴۴۰_
(۳) فتح الباری:۱۱/ ۲۸۰، وعمدة القاری:۱۵/۲۸)_
(۴) فتح الباری:۱۱/۲۸۰)_
(۵) پورته حواله،وعمدة القاری:۱۵/۲۸،واکمال المعلم للقاضی:۸/۲۶۶،کتاب الزهد،رقم(۲۷))_
(۶) فتح الباری:۱۱/۲۸۰،والصحاح للجوهری:۴۱۹،مادة رفف")_
(۷) عمدة القاری:۱۵/۲۷)_

"ماترك رسول الله صلى الله عليه وسلم عند موته دينارا، ولا درهماً، ولا عبداً، ولا أمة، ولا شيئاً، إلا......"(۱)
چې نبي كريم ﷺ د خپل وفات په وخت كښې نۀ څۀ دينار په تركه كښې پريخودلي وو نۀ درهم، نۀ ئې غلام پريخودلې وو او نۀ وينزه، نه بل څۀ څيز، سواء د يو سپينې خچرې، اسلحې او زمكې نه چې هغه ئې په صدقه كښې جمع كړې وو.
او د باب په حديث شريف كښې حضرت عائشه ﷺ دا فرمائى چې هغوى لږې اوربشې هم پريخودلې وې نو پورته د "شئ" نفى وه او دلته د "شئ" د وجود اثبات دې.
ددې سوال جواب ډير آسان دې، هغه دا چې د حضرت عمرو بن الحارث په حديث كښې د هغې څيزونو ذكر دې چې كوم د نبى كريم سره خاص وو چې په هغې كښې پيغمبر پاک هيڅ يو څيز هم پرينخودو او د حضرت عائشه صديقه ﷺ په حديث كښې د هغې څيز ذكر دې چې كوم د هغې د نفقې حصه وه او هغې سره خاص وو چونكه مورد جدا جدا دې، ددې وجې نه د اشكال هيڅ وجه نۀ شى كيدې(۲)
قوله: فأكلت منه حتى طال على: نو ما د هغې نه خوراک كوو تردې چې معامله په ما باندې اوږده شوه.
يعنى حضرت عائشې ﷺ د دغې اوربشو نه خوراک كوو تردې چې په دې كښې څۀ موده تيره شوه ليكن هغه اوربشې ختمې نۀ شوې.
فكلته ففنى: نو ما د هغې وزن اوكړو ددې وجې نه هغه ختمې شوې.
"كلته" د كاف په كسرې سره(۳) د كال يكيل نه د ماضى واحد متكلم صيغه ده.
د اوربشو د ختميدلو وجه: علامه ابن ابطال فرمائى چې حضرت عائشې سره كومې اوربشې وې هغه چونكه وزن كړې شوې نۀ وې، ددې وجې نه په هغې كښې بركت هم وو، ځكه چې هغې ته د هغې د وزن علم نۀ وو، د هغې كمى طرفته كتلو سره به حضرت عائشې ﷺ روزانه دا خيال كوو چې دا اوربشې به ډيرې زر ختمې شى ددې وجې نه هغې ته دا معامله اوږده ښكاره شوه ليكن هركله چې هغې وزن اوكړو نو د باقى پاتې كيدو مدت معلوم شو نو د هغه مودې په پوره كيدو باندې هغه اوربشې هم ختمې شوې(۴) والله اعلم
ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: د حضرت عائشې ﷺ د حديث مناسبت ترجمة الباب سره په دې جمله كښې دې "فأكلت منه حتى طال على، فكلته ففنى" او حضرت عائشې ﷺ دلته دا اونۀ فرمائيل چې هغې دا اوربشې په خپله حصه كښې اخستلې وې، ځكه چې كه په نفقه كښې د هغې استحقاق نۀ وو نو موجوده اوربشې به ئې په بيت المال كښې جمع كړې وې يا

(۱) صحيح البخارى، كتاب الوصايا، وقول النبى صلى الله عليه وسلم ......رقم(۲۷۳۹)_
(۲) فتح البارى: ۱۱/۲۸۰_
(۳) فتح البارى: ۱۱/۲۸۰_
(۴) شرح ابن ابطال: ۵/۲۶۱_

به نې د وارثانو مینځ کښې تقسیم کړې وې،په وارثانو کښې هغه هم وه او داسې اونه شو نو معلومه شوه چې دا نفقه وه،میراث نه وو.

لکه ابن المنیر فرمائی: "وجه مطابقة الترجمة لحدیث عائشة،قولها:"فاکلت منه حتی طال علی،فکلته ففنی"ولم تذکر أنها أخذته فی نصیبها،إذ لو لم تکن لها النفقة لکان الشعیر الموجود لبیت المال،أو مقسوما بین الورثة،وهی إحداهن"[1]

۲۹۳۱ [2] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ سُفْيَانَ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ عَمْرَو بْنَ الْحَارِثِ قَالَ مَا تَرَكَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- إِلاَّ سِلاَحَهُ وَبَغْلَتَهُ الْبَيْضَاءَ، وَأَرْضًا تَرَكَهَا صَدَقَةً.[ر: ۲۵۸۸]

رجال الحدیث

① **مسدد**:دا مسدد بن مسرهد بن مسربل دې ـ د دوی تذکره په کتاب الایمان."باب من الایمان أن یحب لاخیه....."کښې تیره شوې ده[3]

② **یحیی**:د امام یحیی بن سعید تذکره هم د"کتاب الایمان"مذکوره باب کښې تیره شوې ده[4]

③ **سفیان**:دا امام المحدثین حضرت سفیان ثوری دې.د دوی حالات په کتاب الایمان،"باب ظلم دون ظلم"کښې تیر شوې دی[5]

④ **ابواسحاق**:دا ابواسحاق عمروبن عبیدالله السبیعی دې ـ د دوی حالات په کتاب الایمان،"باب الصلوة من الایمان"کښې تیر شوې دی[6]

⑤ **عمروبن الحارث**:دا د نبی ﷺ نسبتی ورور حضرت عمرو بن الحارث خزاعی مصطلقی دې[7]

د حدیث شریف ترجمه:دا حدیث چونکه اوس نزدې په کتاب الوصایا کښې تیر شوې دې،ددې وجې نه دلته صرف په ترجمه باندې اکتفاء کولې شی.

---

[1] المتواری:۱۸۵،وفتح الباری:۲۰۹/۶،وعمدة القاری:۲۷/۱۵،وقال القاضی فی إکمال المعلم (۲۶۶/۸): وفی هذا أن البرکة أکثر ماتوجد فی المجهولات والمبهمات،واما ما حصر بالعدد أو بالکیل فمعرف قدره")ـ

[2] قوله: عمروبن الحارث رضی الله عنه":الحدیث،مر تخریجه فی کتاب الوصایا،باب الوصایا.....)ـ

[3] کشف الباری:۲/۲)ـ

[4] پورته حواله)ـ

[5] کشف الباری:۲۷۸/۲)ـ

[6] کشف الباری:۳۷۰/۲)ـ

[7] د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ،کتاب الزکوة،باب الزکاة علی الزوج والایتام......)ـ

حضرت عمروبن الحارث فرمائي چې نبی كريم ﷺ د وفات په وخت كښې دا لاندينی څيزونه پريخودلې وو:

اسلحه، سپينه خچره او څۀ زمكې چې دا نبی د صدقې په طور باندې پريخودلې وو.

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ترجمة الباب سره د حديث مناسبت په دې معنی كښې دې چې نبی كريم ﷺ كومې زمكې د صدقې په طور پريخودلې وې. د هغې نه به د ازواج مطهرات رضي الله عنهن نفقه وركولې شوه. دا روايت صراحتاً خو د مصنف مدعی نۀ ثابتوی ليكن د مصنف عادت دې چې هغوی داسې كوی چې بعضې داسې روايات نقل كوی چې صراحتاً د مدعی دپاره مفيد وی او بعضې روايات داسې وی چې هغه په خپله خو مدعی نۀ ثابتوی ليكن نورو روايتونو سره چې ملاؤشی اوبيا ورته اوكتلې شی نوبيا ترينه د مدعی اثبات كيږی، دلته هم دغه شان ده، نورو روايتونو سره د ملاويدلو نه پس د دې نه د مدعی اثبات كيږی.

علامه ابن المنير فرمائي: "ووجه مطابقتها للحديث......قوله:" وارضا تركها صدقة"، لانها الارض التی أنفق علی نسائه منها بعد وفاته صلی الله عليه وسلم، علی ما هو مشروح فی الحديث"[1]

او علامه عينی فرمائي:

"مطابقته للترجمة تؤخذ من قوله:" وارضا تركها صدقة" وذلك، لان نفقة نسائه صلی الله عليه وسلم بعد موته كانت مما خصه الله به من الفیء، ومنه فدك، وسهمه من خيبر"[2] والله اعلم بالصواب.

د حديث سند سره متعلق يو خبرداري: امام قابسی دا حديث د "حدثنا يحيی عن سفيان......" د طريق نه نقل كړې دې، دغه شان د هغوی نه د بخاری د شيخ حضرت مسدد نوم پاتې شوې دې حالانكه د دې نوم نه بغير بله څه لاره نشته ځكه چې يحيی بن سعيد القطان د امام بخاری شيخ نۀ دې، نۀ د هغوی نه د مصنف سماع ثابته ده، امام جيانی په دې باندې خبرداري كړې دې.

البته د امام قابسی وينا كه صحيح هم اوګرځولې شی نو د يحيی نه به مراد ابن موسی يا ابن جعفر وی او د سفيان نه به ابن عيينه، چونكه ابن موسی او ابن جعفر دواړه د امام بخاری شيخان دی[3] ليكن دا خبره د احتمال د حده پورې ده، صحيح خبره هم هغه ده كومه چې جيانی كړې ده والله اعلم

---

[1]) المتواری: ۱۸۵)_

[2]) عمدة القاری: ۲۸/۱۵، وبه قال القسطلانی، انظر ارشاد الساری: ۵/ ۱۹۷)_

[3]) فتح الباری: ۶/ ۲۱۰، وعمدة القاری: ۲۸/۱۵)_

⑤باب: ما جاء في بيوت ازواج النبي صلى الله عليه وسلم وما نسب من البيوت اليهن

وقول الله تعالى: "وقرن في بيوتكن" /الاحزاب:۳۳.و: "لاتدخلوا بيوت النبي الا ان يؤذن لكم" الاحزاب:۵۳

د ترجمة الباب مقصد: حضرت امام بخاري دلته دا فرمائي چې څنګه د حضور اقدس د وفات نه پس د هغوی په مال کښې د هغوی د ازواج مطهرات ﷺ نفقه واجبه وه، دغه شان د نبی ﷺ د وفات نه پس د هغوی د ازواج مطهرات ﷺ دپاره اوسیدل هم د نبی ﷺ په کورونو کښې واجب وو، ځکه چې دا ټولې بيبياني د نبی ﷺ په حق کښې محبوسې (قيد) وې، ددې وجې نبی اکرم ﷺ چې په کومو کورونو کښې دا ازواج مطهرات ساتلې وې نو د نبی ﷺ د وفات نه پس هم دوی په دغه کورونو کښې اوسيدلې.

دغه شان دا ازواج مطهرات ﷺ څنګه چې په ژوند کښې د نفقې مستحقې وې نو دغه شان د اوسيدلو (د مکان) هم مستحقې وې (۱)

د ازواج مطهراتو قيام د اوسيدلو په حيثيت سره وو يا د ملکيت په حيثيت سره؟: اصل مسئلې طرفته د تللو نه وړاندې په دې باندې ځان پوهه کړئ چې امام بخاري دلته د ترجمة الباب لاندې دوه آيتونه ذکر کړې دی، يو (وقرن في بيوتكن) (۲) او دويم (لا تدخلوا بيوت النبي الا ان يؤذن لكم) (۳) په اولنى آيت کښې د بيوت نسبت ازواج مطهرات ﷺ طرفته او په دويم آيت کښې د نبی کريم ﷺ طرفته دې.

امام بخاری غالباً ددې په ذريعې سره هغه اختلاف طرفته اشاره کړې ده کوم چې په دې عنوان کښې ذکر دې چې د ازواج مطهرات ﷺ په مذکوره کورونو کښې قيام صرف د اوسيدلو په حيثيت سره وو يا د ملکيت په حيثيت سره، يا داسې اووايئ چې دا کورونه دوی ته صرف د اوسيدلو دپاره ورکړې شوې وو يا دوی ددې کورونو مالکان جوړ کړې شوې وو.

د قرآن پاک مشهور مفسر علامه جمل د آيت کريمه (لا تدخلوا بيوت النبي الا ان يؤذن لكم) تفسير کښې فرمائي:

په دې آيت کښې ددې خبرې دليل دې چې کور د سړی وی او هغهٔ دپاره به ددې فيصله کولې شی ځکه چې الله تعالى په خپله د کور نسبت د سړی (نبی کريم ﷺ) طرفته کړې دې.

ليکن په دې باندې اعتراض دادې چې په يو بل آيت (واذكرن ما يتلى في بيوتكن) (۴) کښې خو د

---

۱) المتواري:۱۸۶،وفتح الباري:۶/۲۱۱،وعمدة القاري:۱۵/۲۹،وتعليقات اللامع:۷/۲۹۴)_
۲) الاحزاب:۳۳)_
۳) الاحزاب:۵۳)_
۴) الاحزاب:۳۴)_

کورونو نسبت د ښځو(ازواج مطهرات ﷺ)طرفته کړې شوې دې،ددې وجې نه دا وینا خو صحیح نۀ شوه چې کور د سړي وي.

ددې جواب دادې چې د بیوت(کورونو)اضافت د نبی ﷺ طرفته د ملکیت په اعتبار سره دې او د ازواج مطهرات ﷺ طرفته د محل په اعتبار سره دې چې دا د دوی د اوسیدلو ځایونه دی. ددې دلیل دادې چې په آیت کریمه کښې د داخلیدو اجازت د نبی ﷺ فعل ښودلې شوې دې او اجازت صرف د مالک حق وي.

بیا په دې ځان پوهه کړئ چې د نبی ﷺ په کورونو کښې د علماؤ اختلاف دې،او په دې مسئله کښې د هغوی دوه اقوال دی:

① د یو جماعت وینا ده چې دا کورونه د ازواج مطهرات ﷺ ملکیت وو،هغوی په دې کښې د ملکیت په اعتبار سره اوسیدل. ددې خبرې دلیل ددې حضراتو د وینا مطابق دا دې چې د نبی ﷺ د وفات نه پس هم ازواج مطهرات ﷺ په دغه کورونو کښې اوسیدل تردې چې وفاتې شوې،ددې وجه داوه چې نبی ﷺ په خپل ژوند مبارک کښې دا کورونه ازواج مطهرات ﷺ ته هبه کړې وو.

② او یو بل جماعت دا وائی چې دا اوسیدل وو،هبه نۀ وه او ازواج مطهرات ﷺ د ژوند پورې دغلته اوسیدل ځکه چې دا د هغې "مؤنة" حصه وه کوم چې نبی کریم ﷺ مستثنی ګرځولې وه،لکه څنګه چې ئې د هغوی نفقه مستثنی ګرځولې وه چې "**ما ترکت بعد نفقة أهلی و مؤنة عاملی فهو صدقة**"[۱] هم دا د اهل علمو قول دې او هم دې لره امام ابن عبدالبر[۲] او ابن العربی وغیره غوره کړې دې.

ددې دلیل دادې چې ازواج مطهرات ﷺ په کومو کورونو کښې مقیمې وې،د هغوی د وفات نه پس دغه کورونه د هغوی د وارثانو طرفته منتقل نۀ شو،ددې وجې نه دا ددې خبرې واضحه دلیل دې چې دا کورونه د دوی په ملکیت کښې نۀ وو،صرف مسکن(د اوسیدلو دپاره)وو چې کله دوی وفات شوې نو دغه کورونه د مسجد نبوی ﷺ حصه او ګرځولې شو او ددې کورونو په ذریعې سره د مسجد نبوی توسیع اوکړې شوه[۳]

د امام بخاري او د حضرت ګنګوهی رائې: د حضرت شیخ الحدیث د قول مطابق د امام بخاري رائې دا معلومیږی چې هغوی ددې کورونو د ملکیت قائل وو او چې ازواج مطهرات ﷺ په دې کورونو کښې د ملکیت په حیثیت سره مقیمې وې،لکه مصنف "**وما نسب إلیهن من البیوت**"

---

[۱]) الحدیث،مر تخریجه فی الباب السابق عن أبی هریرة رضی الله عنه)_

[۲]) التمهید لابن عبدالبر:۱۷۲/۸_۱۷٤،واحکام القرآن لابن العربی:۶۱۲/۳_۶۱۳،المسئلة الثالثة،سورة الاحزاب،الآیة:۵۳)_

[۳]) انتهی ما قاله سلیمان الجمل رحمه الله مختصراً،نقلا عن تعلیقات اللامع:۲۹۵/۷،والابواب والتراجم للشیخ الکاندهلوی:۲۰۵/۱،وحاشیة الجمل علی الجلالین:۱۹۲/۶_۱۹۳،سورة الاحزاب/۵۳، دغه شان اوګورئ، ابن ابطال:۲۶۳/۵،والدیباج للسیوطی:۲۲٤/۲)

وئيلو سره غالباً ددې خبرې طرفته اشاره کړې ده.

ليکي: "وقول البخاري في الترجمة: "ومانسب اليهن" لعله إشارة إلى ترجيح ملكهن"(١)

او هم دا رائې د حضرت گنگوهي هم ده، ارشاد فرمائي:

"يعني بذلك أن إضافتها إليهن تمليكة، واليه صلى الله عليه وسلم لادنى ملابسة، فكان قد ملكهن إياها قبل الموت، فلا يعترض على قوله: "لانورث، ماتركناه صدقة""(٢)

او ابن المنير ددې خلاف رائې اختياره کړې ده او فرمائي چې امام بخاري دلته دا وئيل غواړي چې دې کورونو کښې ازواج مطهرات ﷺ ته د اوسيدلو اختيار وو، مالکانه اختيارات ورته نۀ وو، فرمائي:

"وساق البخاري الاحاديث التي تنسب اليهن البيوت فيها تنبيها على أن هذه النسبة تحقق دوام استحقاقهن للبيوت مابقين"(٣)

يو اهم خبرداري: حافظ ابن حجر، علامه قسطلاني او شيخ الاسلام زکريا انصاري وغيره په کتاب الوضوء(٤) کښې پورته ذکر شوې اولنې احتمال چې نبي کريم ﷺ دا کورونه ازواج مطهرات ﷺ ته هبه کړې وو او د دغه کورونو ئې مالکانې جوړې کړې وې، ذکر کړې دې او دا قول ئې هلته اختيار کړې دې، او دلته کتاب الخمس ته رارسيدلو سره دې حضراتو دلته ددې خبرې وضاحت کړې دې چې حضور اکرم ﷺ کوم کورونه ازواج مطهرات ﷺ ته ورکړې وو نو هغه د هغوی ملکيت نۀ وو بلکه هلته د هغوی قيام صرف د اوسيدلو په حيثيت سره وو، لکه څنګه چې ښځې ته نفقه ورکولې شي او د اوسيدلو دپاره ورته کور ورکولې شي نو هغه د هغې مالکه نۀ وی او دې حضراتو دا وضاحت هم کړې دې چې هم دا وجه ده چې د هغوی د وارثانو طرفته دغه کورونه منتقل نۀ شو(٥)

په حافظ صاحب، علامه قسطلاني او شيخ زکريا انصاري ټولو باندې دا اعتراض کيږي چې هلته په کتاب الوضوء کښې مو څۀ وئيل او دلته په کتاب الخمس کښې څۀ وائې، ليکن دا اشکال په علامه عيني(٦) باندې نۀ کيږي ځکه چې هغوی دا احتمال په کتاب الوضوء کښې نۀ دې ذکر کړې چې د ازواج مطهرات ﷺ قيام په دغه کورونو کښې په مالکانه حيثيت سره وو(٧)

---

(١) تعليقات اللامع:٢٩٥/٧، والابواب والتراجم:٢٠٥/١)_

(٢) لامع الدررى:٢٩٤/٧، والابواب والتراجم:٢٠٥/١)_

(٣) المتوارى:١٨٦ـ١٨٧)_

(٤) فتح البارى للعسقلانى، كتاب الوضوء، باب من تبرز على لبنتين، رقم(١٤٥)، وشرح القسطلانى: ٢٣٨/١، باب التبرز فى البيوت، وتحفة البارى:١٥٨/١، باب التبرز فى البيوت)_

(٥) فتح البارى:٢١١/٦، وتحفة البارى:٥٣٧/٣، وشرح القسطلانى:١٩٧/٥)_

(٦) عمدة القارى:٢٨٦/٢، كتاب الوضوء، باب التبرز فى البيوت)_

(٧) عمدة القارى:٢٩/١٥)_

دې نه پس خان په دې پوهه کړئ چې امام بخارى د ترجمة الباب لاندې اووۀ احاديث ئې ذکر کړي دي، اولنې حديث د حضرت عائشې صديقې رضي الله عنها دې.

۲۹۳: (۱) حَدَّثَنَا حِبَّانُ بْنُ مُوسَى وَمُحَمَّدٌ قَالاَ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ وَيُونُسُ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ بْنِ مَسْعُودٍ أَنَّ عَائِشَةَ -رضى الله عنها زَوْجَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَتْ لَمَّا ثَقُلَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - اسْتَأْذَنَ أَزْوَاجَهُ أَنْ يُمَرَّضَ فِي بَيْتِي فَأَذِنَّ لَهُ. [ر: ۱۹۵]

رجال الحديث

① **حبان بن موسى**: دا د امام بخاری شيخ حبان بن موسى السلمى المروزى دې[۲].

② **محمد**: د محمد نه مراد ابن المقاتل مروزى دې، د دوى تذکره په کتاب العلم. "باب مايذكر في المناولة، وكتاب أهل العلم......" کښې بيان شوې ده[۳].

③ **عبدالله**، ④ **معمر**، ⑤ **يونس**: د عبدالله نه مراد ابن المبارک، د معمر نه ابن راشد او د يونس نه مراد ابن يزيد ايلى دې - ددې ټولو حضراتو ترجمه د "بدء الوحى" د "الحديث الخامس" لاندې تيره شوې ده[۴].

⑥ **الزهرى**: دا امام محمد بن مسلم ابن شهاب الزهرى دې - د دوى حالات د "بدء الوحى" په "الحديث الاول" کښې تير شوې دى[۵].

⑦ **عبيدالله بن عبدالله بن عتبه بن مسعود**: دا د مدينې منورې مشهور فقيه حضرت عبيدالله بن عبدالله بن عتبه بن مسعود ې. د دوى حالات هم د "بدء الوحى" په "الحديث الخامس" کښې تير شوې دى[۶].

⑧ **عائشه**: د حضرت عائشې صديقې رضي الله عنها حالات د "بدء الوحى" په اولنى حديث کښې تير شوې دى[۷].

قوله: أن عائشة زوج النبي صلى الله عليه وسلم قالت: لما ثقل رسول الله..:

---

[۱]) قوله: عائشة رضى الله عنها.....": مر تخريجه فى الوضوء، باب الغسل والوضوء فى المخضب......)_

[۲]) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الاذان. باب يسلم حين يسلم الامام)_

[۳]) كشف البارى: ۲۰۶/۳)_

[۴]) كشف البارى: ۴۶۲/۱-۴۶۶، د يونس بن يزيد دپاره مزيد اوګورئ: كشف البارى: ۲۸۲/۳)_

[۵]) كشف البارى: ۳۲۶/۱)_

[۶]) كشف البارى: ۴۶۶/۱ و: ۳۷۹/۳)_

[۷]) كشف البارى: ۲۹۱/۱)_

حضرت عبیدالله بن عبدالله فرمائی چې حضرت عائشه اوفرمائیل چې کله د رسول الله مبارک طبیعت ناساز شو نو دوی د نورو بیبیانو نه ددې خبرې اجازت واخستلو چې دوی به دبیمارئ په ورځو کښې زما په کور کښې اوسیږی نو ازواج مطهرات ﷢ ورته اجازت ورکړو.
دویم حدیث هم د حضرت عائشې صدیقې ﷞ دې.

۲۹۳۳ (۱) حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ حَدَّثَنَا نَافِعٌ سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي مُلَيْكَةَ قَالَ قَالَتْ عَائِشَةُ رضی الله عنها تُوُفِّيَ النَّبِيُّ -صلی الله علیه وسلم- فِي بَيْتِي، وَفِي نَوْبَتِي، وَبَيْنَ سَحْرِي وَنَحْرِي، وَجَمَعَ اللَّهُ بَيْنَ رِيقِي وَرِيقِهِ. قَالَتْ دَخَلَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بِسِوَاكٍ، فَضَعُفَ النَّبِيُّ -صلی الله علیه وسلم- عَنْهُ، فَأَخَذْتُهُ فَمَضَغْتُهُ ثُمَّ سَنَنْتُهُ بِهِ. [ر: ۸۵۰]

رجال الحدیث

① **ابن ابی مریم**: دا ابومحمد سعید بن الحکم بن ابی مریم الجمحی دې. د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب من سمع شیئاً فراجع حتی یعرفه" کښې تیره شوې ده (۲)

② **نافع**: دا نافع بن یزید مصری دې (۳)

③ **ابن ابی ملیکه**: دا عبیدالله بن ابی ملیکه دې. د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب خوف المؤمن من أن یحبط عمله......" کښې تیر شوې دی (۴)

④ **عائشه**: د حضرت عائشه صدیقه تذکره په "بدء الوحی" کښې تیره شوې ده (۵)

قوله: <u>قالت عائشة رضی الله عنها: توفي النبي صلی الله علیه وسلم في بیتي.....</u>: حضرت عائشه صدیقه ﷞ فرمائی چې د نبی کریم ﷺ انتقال زما په کور کښې، زما د نمبر والا ورځ، زما په سینه باندې (داسې چې د نبی کریم ﷺ سر مبارک زما په سینه باندې پروت وو) اوشو او الله تعالی زما لاړې او د نبی کریم ﷺ لاړې مبارکې جمع کړې هغه داسې چې حضرت عبدالرحمن بن ابی بکر ﷠ چې راغې نو مسواک ورسره وو، نبی ﷺ کښې دومره طاقت نۀ وو چې هغه ئې چوپلې وو، نو ما مسواک واخستلو، هغه مې په خلهٔ کښې نرم کړو، بیا مې ورله مسواک او کړو.

او د حدیث پوره تفصیلی تشریح وړاندې په کتاب الجمعه کښې تیره شوې ده (۶)

---

(۱) قوله: قالت عائشة رضی الله عنها": الحدیث، مر تخریجه فی کتاب الجمعة، باب من تسوک........)_
(۲) کشف الباری: ٤/۱۰۶)_
(۳) د دوی حالات کتلو دپاره اوګورئ، کتاب الجنائز، باب الدخول علی المیت بعد الموت اذا......)_
(٤) کشف الباری: ۲/٥٤۸)_
(۵) کشف الباری: ۱/۲۹۱)_
(۶) صحیح البخاری، کتاب الجمعة، باب من تسوک.......رقم (۸۹۰))_

د باب دریم حدیث د ام المؤمنین حضرت صفیه دی.

۲۹۳۴: [1] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُفَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنِي اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ خَالِدٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ حُسَيْنٍ أَنَّ صَفِيَّةَ زَوْجَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - أَخْبَرَتْهُ أَنَّهَا جَاءَتْ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - تَزُورُهُ، وَهْوَ مُعْتَكِفٌ فِي الْمَسْجِدِ فِي الْعَشْرِ الأَوَاخِرِ مِنْ رَمَضَانَ ثُمَّ قَامَتْ تَنْقَلِبُ فَقَامَ مَعَهَا رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - حَتَّى إِذَا بَلَغَ قَرِيبًا مِنْ بَابِ الْمَسْجِدِ عِنْدَ بَابِ أُمِّ سَلَمَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - مَرَّ بِهِمَا رَجُلاَنِ مِنَ الأَنْصَارِ، فَسَلَّمَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم -، ثُمَّ نَفَذَا فَقَالَ لَهُمَا رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «عَلَى رِسْلِكُمَا». قَالاَ سُبْحَانَ اللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ. وَكَبُرَ عَلَيْهِمَا ذَلِكَ. فَقَالَ «إِنَّ الشَّيْطَانَ يَبْلُغُ مِنَ الإِنْسَانِ مَبْلَغَ الدَّمِ، وَإِنِّي خَشِيتُ أَنْ يَقْذِفَ فِي قُلُوبِكُمَا شَيْئًا». [ر: ۱۹۳۰]

رجال الحدیث

①**سعید بن عفیر**: دا سعید بن کثیر بن عفیر دی. د دوی تفصیلی تذکره کتاب العلم، "باب من یرد الله به....." کښې تیره شوې ده[2]

②**اللیث**: دا مشهور محدث لیث بن سعد فهمی دی. د دوی حالات د "بدء الوحی" په "الحدیث الاول" کښې تیر شوی دی[3]

③**عبدالرحمن بن خالد**: دا عبد الرحمن بن خالد دی. د دوی ترجمه تفصیل سره د کتاب العلم، په "باب السمر فی العلم" کښې تیره شوې ده[4]

④**ابن شهاب**: د ابن شهاب الزهری مختصر حالات د "بدء الوحی" په "الحدیث الاول" کښې تیر شوی دی[5]

⑤**علی بن حسین**: دا امام زین العابدین علی بن حسین بن علی دی[6]

⑥**صفیه**: دا ام المؤمنین حضرت صفیه بن حیی رضی الله عنها ده[7]

---

[1]) قوله: ان صفیة ...... "الحدیث، مر تخریجه فی الاعتکاف، باب هل یخرج المعتکف الی......؟)_

[2]) کشف الباری :۲۷٤/۳)_

[3]) کشف الباری :۳۲٤/۱)_

[4]) کشف الباری :٤۰۵/٤)_

[5]) کشف الباری :۳۲۶/۱)_

[6]) د دوی حالات کتلو دپاره اوګورئ: کتاب الغسل، باب الغسل بالصاع ونحوه)_

[7]) د دوی حالات کتلو دپاره اوګورئ: کتاب الحیض، باب المراة تحیض بعد الافاضة)_

د حدیث شریف ترجمه: حضرت صفیه رضی الله عنها فرمائی چې دا یو ځل د رسول الله مبارک ﷺ د ملاقات دپاره مسجد نبوی ته حاضره شوه، چرته چې نبی کریم ﷺ د رمضان المبارک په آخری عشره کښې معتکف وو، د ملاقات نه پس د رخصتیدو دپاره اودریده نو نبی ﷺ ورسره هم اودریدلو او ورسره روان شو، تردې چې کله د مسجد دروازې ته اورسیدل کوم چې د باب ام سلمه سره متصله وه، هغې ته نزدې اورسیدل نو ددې دوارو خوا ته دوه انصاری صحابه تیر شو، هغوی نبی کریم ﷺ ته سلام اوکړو. بیا وړاندې تیر شو نو نبی ﷺ دغې دوارو ته اوفرمائیل چې آرام سره ځائې (څۀ داسې خبره نشته) هغې دواړو حضراتو اووئیل، یا رسول الله! سبحان الله! (دا جمله هغوی د تعجب د وجې نه اووئیل) او په دې دوارو باندې د نبی ﷺ خبره ډیره سخته اولګیده، نو نبی کریم ﷺ اوفرمائیل چې بیشکه شیطان د انسان په بدن کښې داسې ګرځی لکه څنګه چې وینه ګرځی. او ماته دا ویره شوه چې شیطان ستاسو دوارو په زړونو کښې د بدګمانئ څۀ تخم اونۀ کری.

مختصر تشریح: علامه قسطلانی په لفظ د قیل سره نقل کړې دی چې دا دواړه حضرات حضرت اسید بن حضیر او عباد بن بشر وو (۱)

حضرت امام شافعی فرمائی چې په نبی ﷺ باندې د بهتان د تړلو نتیجه چونکه د کفر نه سوا بل څۀ نۀ ده، په دې وجه نبی کریم ﷺ ته دا ویره شوه چې دا دواړه هسې نۀ د کفر ارتکاب اونکړی، لهذا نبی ﷺ وړاندې والې اوکړو او اصل خبره ئې ورته اوښودله او شیطان ته ئې دا موقع ورنکړه چې ددې دواړو په زړونو کښې څۀ وسوسه واچوی، څۀ غلط تصور په کښې واچوی چې د هغې د وجې نه دوی هلاک او برباد شی.

علامه قسطلانی فرمائی: قال إمامنا الشافعی (رحمه الله): خاف علیهما الکفر إن ظنا به تهمة، فبادر إلی إعلامهما نصیحةً لهما قبل أن یقذف الشیطان فی قلوبهما شیئاً یهلکان به" (۲)

د باب څلورم حدیث د حضرت ابن عمر دې.

۲۹۳۵ (۳) حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى بْنِ حَبَّانَ عَنْ وَاسِعِ بْنِ حَبَّانَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ - رضی الله عنهما - قَالَ ارْتَقَيْتُ فَوْقَ بَيْتِ حَفْصَةَ، فَرَأَيْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - يَقْضِي حَاجَتَهُ، مُسْتَدْبِرَ الْقِبْلَةِ، مُسْتَقْبِلَ الشَّأْمِ. [ر ۱۴۵]

---

(۱) شرح القسطلانی: ۱۹۸/۵، وفتح الباری: ۲۸۰/۴، الاعتکاف، وتهذیب تاریخ دمشق الکبیر: ۴۲۹/۶، وشرح ابن ماجه، کتاب الصوم، باب المعتکف یزوره اهله فی المسجد، رقم (۱۷۷۰)_

(۲) شرح القسطلانی: ۱۹۸/۵)_

(۳) قوله: عن عبدالله بن عمر رضی الله عنهما": الحدیث، مر تخریجه فی الضوء، باب التبرز فی البیوت)_

رجال الحديث

① **ابراهيم بن المنذر**: دا ابراهيم ابن المنذر القرشي الحزامي دې. د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب من سئل علما وهو....." کښې تیره شوې ده[1].

② **انس بن عياض**: دا انس بن عياض ابوضمره ليثي دې.

③ **عبيدالله**: دا عبيد الله بن عمر بن حفص بن خطاب دې[2].

④ **محمد بن يحيى بن حبان**: دا محمد بن يحيى بن حبان دې.

⑤ **واسع بن حبان**: دا د پورتني راوی تره واسع بن حبان دې[3].

⑥ **عبدالله بن عمر**: مشهور صحابي حضرت ابن عمر حالات په کتاب الايمان، "باب الايمان، وقول النبي صلى الله عليه وسلم......" کښې تير شوې دی[4].

قوله: عن عبدالله بن عمر رضي الله عنهما قال: ارتقيت فوق بيت......:

حضرت ابن عمر فرمائي چې زهٔ د خپلې خور بي بي حضرت حفصه رضي الله عنها د کور په چت باندې اوختلم نو اومې کتل چې نبی کريم صلى الله عليه وسلم د قبلې طرفته شا کړې او د شام ملک طرفته ئې مخ کړې خپل حاجت پوره کوی.

د کتاب الوضوء په روايت کښې "فوق ظهر بيت حفصة"[5] دې. مقصود د دواړو روايتونو يو دې يعنی د کور په چت باندې ختل مراد دی او هلته ددې خبرې هم وضاحت دې چې حضرت ابن عمر رضي الله عنه د خپل څهٔ ضرورت دپاره په چت باندې ختلې وو[6].

پنځم حديث د حضرت عائشې صديقې رضي الله عنها دې.

۲۹۳۲: [7] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ عَائِشَةَ - رضى الله عنها - قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يُصَلِّي الْعَصْرَ وَالشَّمْسُ لَمْ تَخْرُجْ مِنْ حُجْرَتِهَا. [ر: ۵۱۹]

---

[1]) كشف الباري :۳/۵۸)_

[2]) ددې دواړو حالات کتلو دپاره اوګورئ، كتاب الوضوء ،باب التبرز في البيوت)_

[3]) ددې دواړو حالات کتلو دپاره اوګورئ، كتاب الوضوء ،باب من تبرز على لبنتين)_

[4]) كشف الباري :۱/۶۳۷)_

[5]) كتاب الوضوء ،باب التبرز في البيوت،رقم (۱۴۸))_

[6]) د حديث مزيد وضاحت دپاره اوګورئ (كشف الباري)،كتاب الوضوء ،باب التبرز في البيوت ،وباب من تبرز على لبنتين)_

[7]) قوله: ان عائشة رضي الله عنها": الحديث ،مر تخريجه في مواقيت الصلاة، باب مواقيت الصلاة.....)_

رجال الحديث

①ابراهيم بن المنذر، ②انس بن عياض: ددې دواړو دپاره سابقه سند اوګورئ۔
③هشام: دا مشهور محدث حضرت هشام بن عروه بن زبير دې۔
④ابيه: د اب نه مراد حضرت عروه بن زبير بن العوام دې۔
⑤عائشة: دا حضرت عائشه ده۔ ددې درې واړو حضراتو تذکره د "بدء الوحى" په "الحديث الاول" کښې تيره شوې ده[1]

قوله: أن عائشة رضي الله عنها قالت: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم

......: حضرت عائشه فرمائى چې رسول الله مبارک به د مازيګر مونځ وركوو او هغه وخته پورې به نمر د حضرت صديقې ﷞ د حجرې نه وتلې نۀ وو.
شپږم حديث د حضرت ابن عمر ﷠ دې۔

۲۹۳۷: [2] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا جُوَيْرِيَةُ عَنْ نَافِعٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رضى الله عنه- قَالَ قَامَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم- خَطِيبًا فَأَشَارَ نَحْوَ مَسْكَنِ عَائِشَةَ فَقَالَ «هُنَا الْفِتْنَةُ- ثَلاَثًا- مِنْ حَيْثُ يَطْلُعُ قَرْنُ الشَّيْطَانِ» [۳۱۰۵، ۳۲۲۰، ۴۹۹۰، ۶۶۷۹، ۶۶۸۰، وانظر: ۹۹۰]

رجال الحديث

①موسى بن اسماعيل: دا موسى بن اسماعيل تبوذکى بصرى دې۔ د دوى تذکره د "بدء الوحى" په "الحديث الرابع" کښې تيره شوې ده[3]
②جويريه: دا جويريه بن اسماء الضبعى البصرى دې[4]
③نافع: دا نافع مولى ابن عمر دې۔ د دوى حالات په کتاب العلم، "باب ذكر العلم والفتيا فى المسجد" کښې تير شوې دى[5]

---

[1]) كشف البارى :۲۹۱/۱، هشام او عروه دپاره مزيد اوګورئ، كشف البارى :۴۳۲/۲_۴۴۰)_
[2]) قوله: عن عبدالله رضى الله عنه":الحديث ،اخرجه البخارى فى كتاب بدء الخلق ايضا،باب صفة ابليس وجنوده ،رقم (۳۲۷۹)، وكتاب المناقب ،باب بلا ترجمة، بعد باب نسبة اليمن الى اسماعيل،رقم (۳۵۱۱)، وكتاب الطلاق، باب الاشارة فى الطلاق والامور ،رقم (۵۲۹۶)، وكتاب الفتن، باب قول النبى صلى الله عليه وسلم: (الفتنة من قبل المشرق)، رقم (۷۰۹۲_۷۰۹۳)، ومسلم فى صحيحه، كتاب الفتن......باب الفتنة من المشرق من حيث.....رقم(۷۲۵۲_۷۲۶۷)، ولترمذى فى سننه، ابواب الفتن، باب فى العمل فى الفتن...... رقم (۲۲۶۸)
[3]) كشف البارى :۴۳۳/۱)_
[4]) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الغسل،باب الجنب يتوضا ثم.....)_
[5]) كشف البارى :۶۵۱/۴)

(۴)عبدالله: د حضرت ابن عمر حالات په كتاب الايمان، "باب الايمان، وقول النبى صلى الله عليه وسلم ......" كښې تير شوي دى[1].

قوله: قال: قام النبى صلى الله عليه وسلم خطيباً، فاشار نحو مسكن عائشة، فقال: هنا الفتنة - ثلاثاً - من حيث يطلع قرن الشيطان: حضرت ابن عمر فرمائى چې نبى كريم د خطبې(تقرير)كولو دپاره اودريدو نو د حضرت عائشې صديقې مسكن طرفته ئې اشاره اوفرمائيله او وې فرمائيل، دلته فتنه ده، دا خبره ئې درې ځله ارشاد اوفرمائيله، د چرته نه چې د شيطان ښكر ښكاره كيږى.

دا خود حديث ترجمه شوه، په دې حديث كښې څو مباحث دى، چې هغه مونږ لاندې ذكر كوو.

نبى دا خبره چرته ارشاد اوفرمائيله؟ پورته دا خبره بيان كړې شوه چې نبى ﷺ د حضرت عائشې ﷞ د كور طرفته اشاره كولو سره پورته خبره ارشاد اوفرمائيله ليكن دغه وخت نبى ﷺ په خپله چرته موجود وو، په دې حوالې سره روايت كښې څۀ صراحت نشته.

په دې سلسله كښې درې قسمه روايتونه دى، د مسلم په يو روايت[2] كښې د "قام عند باب حفصة" الفاظ دى او په دويم [3] كښې د "عند باب عائشة" او په يو بل روايت كښې چې د جامع ترمذى[4] دې، كښې د "قام رسول الله صلى الله عليه وسلم على المنبر....." كلمات دى.

امام زرقانى ددې ټولو روايتونو مينځ كښې تطبيق كولو سره فرمائى چې ممكنه ده چې نبى ﷺ د مذكوره دواړو بيبيانو په دروازو كښې د يوې د دروازې نه راوتلې وى او ددې دواړو دروازې نزدې نزدې وې، لكه يو ځل اشاره نبى ﷺ هغه وخت اوفرمائيله كوم وخت چې نبى ﷺ د دواړو دروازو مينځ كښې ولاړ وو چې د هغې تعبير كله په "باب حفصه" سره شوې دې او كله په "باب عائشه" سره شوې دې، بيا د منبر طرفته لاړل او دويم ځل باندې ئې اشاره اوفرمائيله، بيا په منبر باندې اودريدل او په دريم ځل باندې ئې اشاره اوفرمائيله[5].

دا يو ښۀ تطبيق دې، ددې نه علاوه بل څۀ د تطبيق صورت ښكاره په نظر هم نۀ راځى او دا روايت د واقعې په تعدد باندې هم محمول كيدې نۀ شى ځكه چې مخرج يو دې يعنى ابن عمر، لكه زرقانى فرمائى:

"فان ساغ هذا، و الا فيطلب جمع غيره، ولا يجمع بتعدد القصة، لاتحاد المخرج، وهو ابن عمر [6]

---

[1]) كشف البارى: ۱/۶۳۷)_

[2]) صحيح مسلم، كتاب الفتن، باب الفتنة من المشرق من حيث يطلع.....رقم(۷۲۵۳))_

[3]) پورته حواله، رقم(۷۲۵۴))_

[4]) جامع الترمذى، ابواب الفتن، باب فى العمل فى الفتن، رقم(۲۲۶۸))_

[5]) شرح الزرقانى على المؤطا: ۴/ ۳۸۴، والاوجز: ۱۷/ ۳۵۲، وفتح البارى: ۱۳/ ۴۶)_

[6]) شرح الزرقانى على المؤطا: ۴/ ۳۸۴-۳۸۵، ماجاء فى المشرق، رقم(۱۸۹۰)، والاوجز: ۱۷/ ۳۵۲)_

البته حضرت شيخ الحديث د امام زرقاني سره اختلاف کوی او فرمائی چې دې روايتونو لره د واقعې په تعدد باندې حمل کولو کښې هيڅ مانع نشته چې دا روايات د واقعې په تعدد باندې حمل کړې شی ځکه چې د روايتونو په سياق و سباق کښې ډير زيات اختلاف دې لکه نبی ﷺ د فتنې متعلق مضمون طرفته څو ځله تنبيه کړې وه او دې لره حضرت ابن عمر رضی الله عنه او نورو صحابه کرامو رضی الله عنهم د خپلې خپلې سماع مطابق روايت کړې دی[1]

نبی اشاره کوم طرفته کړې وه؟: د باب په حديث شريف کښې خو دا راغلې دی چې نبی کريم د حضرت عائشې کور او مسکن طرفته اشاره اوفرمائيله او وې فرمائيل چې فتنه دلته ده. او ددې روايت په نورو طرقو کښې لفظ د "مشرق" راغلې دې چې پيغمبر د مشرق طرفته اشاره اوکړه، ددې ټولو طرقو طرفته نظر کولو نه پس به هم دا ونيلې کيږی چې عائشې د مسکن نه د مشرق طرف مراددې او د "هنا" مشاراليه مشرق دې[2]

د حضرت عائشې کور ترينه هيڅکله مراد نۀ دې لکه څنګه چې د روافضو او د شيعه ګانو خيال دې، هغوی دې حديث لره بنياد جوړوی او په حضرت عائشه رضی الله عنها باندې الزامات لګوی چې نبی پاک ﷺ د هغې کور لره د فتنو سرچشمه ګرځولې ده - العياذبالله - ليکن څنګه چې تاسو اوکتل او وراندې به هم خبره راځی چې دلته د هنانه مراد د مشرق طرف دې.

د مشرق نه څۀ مراد دې؟: په دې کښې د علماؤ مختلف اقوال دی:

د اکثرو عالمانو رائې داده چې د مشرق نه مراد نجد دې، ددې په دليل کښې د حضرت ابن عمر رضی الله عنه يو روايت پيش کړې شوې دې چې:

"ذکر النبی صلی الله عليه وسلم: اللهم بارك لنا فی شامنا، اللهم بارك لنا فی يمننا، قالوا: يا رسول الله، وفی نجدنا؟ قال: اللهم بارك لنا فی شامنا، اللهم بارك لنا فی يمننا، قالوا: يا رسول الله، وفی نجدنا! فاظنه قال فی الثالثة: هناك الزلازل والفتن، وبها يطلع قرن الشيطان"[3]

"نبی ﷺ يوه ورځ د شام او د يمن ذکر کولو کښې ددې دواړو دپاره د برکت دعا اوفرمائيله، صحابه کرامو رضی الله عنهم درخواست اوکړو چې دا دعا د نجد دپاره هم اوکړئ، ليکن نبی کريم ﷺ هغه اولنئ خبره دوباره ارشاد اوفرمائيله، صحابه کرامو بيا درخواست اوکړو چې د نجد دپاره هم دعا اوکړئ. غالباً په دريم ځل باندې نبی کريم ﷺ اوفرمائيل چې په نجد کښې خو به زلزلې او فتنې وی، د هغې ځائې نه به د شيطان ښکر ښکاره کيږی."

ددې حديث شريف نه استدلال کولو سره بعضې حضراتو د مشرق نه نجد مراد اخستلو لره

---

[1]) أوجزالمسالک: ١٧/ ٣٥٤)_

[2]) پورته حواله)_

[3]) الحديث، اخرجه البخاری، کتاب الفتن، باب قول النبی صلی الله عليه وسلم: الفتنة من قبل المشرق، رقم(٧٠٩٤)، وکتاب الاستسقاء، باب ماقيل فی الزلازل.......رقم(١٠٣٧)، والترمذی، کتاب المناقب، باب فی فضل الشام واليمن، رقم(٣٩٥٣))_

راجح گرځولې دي[1]

او بعضې نور عالمان د مشرق نه مراد عراق اخلی، د هغوی استدلال د حضرت سالم بن عبدالله بن عمر ددې روایت نه دې. ابن فضیل د خپل والد صاحب نه نقل کوی

"سمعت سالم بن عبد الله بن عمر يقول: يا اهل العراق، ما اسئلكم عن الصغيرة، و اركبكم للكبيرة؟! سمعت أبي عبدالله بن عمر يقول: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: "إن الفتنة تجيئ من ههنا" و اوما بيده نحو المشرق "من حيث يطلع قرنا الشيطان" وانتم يضرب بعضكم رقاب بعض....."[2]

چې حضرت سالم اهل عراق ته د خطاب کولو دوران کښې اوفرمائیل چې تاسو څومره عجيبه خلق ئې. د وړو ګناهونو په باره کښې خو ښهٔ تپوسونه کوئ او د لوئې ګناهونو نه ځان نهٔ ساتئ؟ما د خپل والد عبدالله رضی الله عنه او هغوی د رسول الله مبارک ﷺ نه اوریدلې دی چې فتنه به ددې ځائې نه اوچتیږی او نبی ﷺ د لاس مبارک په اشارې سره د مشرق طرفته اشاره اوکړه. د کوم ځائې نه به چې د شیطان دواړه ښکرونه ښکاره کیږی او تاسو خلق (اهل عراق) د يو بل سرونه وهئ.......

نو په دې حديث کښې د مشرق نه عراق او د اهل مشرق نه اهل عراق مراد دی[3]

د مؤطا مالک او د کنزالعمال وغيره روايت دې چې حضرت عمر دا عزم اوکړو چې هغه به د ټولو اسلامی ښارونو دوره کوی نو حضرت کعب احبار هغوی د خپل عزم نه منع کړل او ورته ئې اوفرمائيل: "لاتات العراق، فان فيه تسعة اعشار الشر"[4]

دې ټولو روایتونو ته په نظر کولو سره ډیرو عالمانو د مشرق نه عراق مراد اخستلې دې.

د دواړو قولونو مينځ کښې تطبيق: څنګه چې تاسو پورته اوکتل چې بعضې حضراتو د مشرق نه مراد نجد او بعضو عراق مراد اخستلې دې ليکن ددې دواړو مينځ کښې هيڅ منافات نشته، اوس چې د نجد په حوالې سره کوم روايت تير شوې دې په هغې کښې د نجد څهٔ مخصوص علاقه مراد نهٔ ده. د حديث شارحينو دلته نجد په لغوی معنی باندې محمول کړې دې او عموم يئ مراد اخستلې دې. د نجد لغوی معنی "ما ارتفع من الارض" ده. يعنی هغه علاقه چې د زمکې د سطحې نه اوچته وی، دغه شان به په دې حديث کښې عراق هم داخل شی. علامه خطابی رحمه الله فرمائی چې نجد په مشرقی طرف کښې دې او د اهل مدينه چې کوم نجد دې هغه د عراق ديهات او د هغې طرفونه دی، هم دا د اهل مدينه مشرق دې، ځکه چې د نجد لغوی معنی "ما ارتفع من الارض" ده.[5]

---

[1]) تکملة فتح الملهم: ۱۶۲/۶، وفتح الباری: ۴۷/۱۳)_

[2]) صحیح مسلم، کتاب الفتن، باب الفتنة من المشرق، من حيث يطلع.....رقم، (۷۲۵۷))_

[3]) تکمله فتح الملهم: ۱۶۲/۶، وشرح الابی علی مسلم: ۱)_

[4]) المؤطا: ۹۷۵/۲، کتاب الاستئذان، باب ماجاء فی المشرق، رقم (۳۰)، وکنزالعمال: ۱۷۳/۱۴، مسند عمر، رقم (۳۸۲۷۹)، و المصنف لابن ابی شيبة: ۱۶۸/۲۱، کتاب الفتن، من کره الخروج فی الفتنة، رقم (۳۸۵۶۱))_

[5]) قال الحموی: نجد: بفتح اوله، وسکون ثانيه، قال النضر: النجد: قفاف الارض وصلابها، وما غلظ منها واشرف، والجماعة النجاد......". انظر معجم البلدان: ۲۶۱/۵)_

"وقال الخطابي رحمه الله: نجد: ناحية المشرق، ومن كان بالمدينة كان نجده بادية العراق ونواحيها، وهي مشرق أهلها، وأصل النجد: ما ارتفع من الارض......."[1]

د فتنې نه څۀ مراد دی؟: د باب په حديث شريف کښې چې د مشرق د فتنې کومه پيشن ګوئی ده، يو بل حديث چې د حضرت اسامه بن زيد رضي الله عنهما نه روايت دې، په هغې کښې دا پيشن ګوئی د مدينې منورې سره متعلق ده چې په مدينه منوره کښې به دا فتنه ښکاره کيږی. نبی عليه السلام فرمائی: "فاني لارى الفتن تقع خلال بيوتكم كوقع القطر"[2] چې "زۀ ستاسو کورونو کښې راتلونکې فتنې داسې وينم لکه څنګه چې باران راځی".

دغه شان يو حديث کښې راغلې دی، کوم چې د حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې:

"ستكون فتن، القاعد فيها خير من القائم"[3]

په دې حديث شريف کښې د ډيرو فتنو د ښکاره کيدو پيشن ګوئی ده. ددې ټولو احاديثو مينځ کښې تطبيق دادې چې د باب د حديث شريف او د حضرت اسامه بن زيد رضي الله عنهما په حديث کښې د فتنې نه مراد د دريم خليفه حضرت عثمان رضي الله عنه قتل دې، او د حضرت ابوهريره رضي الله عنه روايت او نور هغه ټول روايتونه چې په هغې کښې "فتن" د جمعې صيغې سره راغلې دې، په دې کښې د حضرت عثمان رضي الله عنه د قتل نه پس ښکاره کيدونکې نور واقعات او احوال دی.

ددې اجمال تفصيل دادې چې د حضرت عثمان رضي الله عنه قتل د ټولو فتنو او د حوادثو بنياد وو، کوم چې په مدينه منوره باندې اوشو، ددې نه پس فتنه په نورو ښارونو کښې هم ښکاره شوه، د صفين او د جمل جنګونه اوشو، په نهروان کښې چې کوم جنګ اوشو د هغې سبب د صفين واقعه اوګرځيده، ددې وجې نه دا وئيلې کيدې شی چې په اولنۍ صدۍ هجرۍ کښې چې کومې فتنې ښکاره شوې، ددې ټولو وجه او سبب، بنياد د حضرت عثمان رضي الله عنه مظلومانه شهادت وو.

حافظ صاحب رحمه الله فرمائی: "وإنما اختصت المدينة بذلك لان قتل عثمان رضى الله عنه كان بها، ثم انتشرت الفتن فى البلاد بعد ذلك، فالقتال بالجمل والصفين كان بسبب قتل عثمان رضى الله عنه، والقتال

---

[1]) شرح الخطابى، (اعلام الحديث): ٢٣٣٠/٤. وفتح البارى: ٤٧/١٣. ددې تعيين وجه داده چې که د نجد نه مطلقاً څۀ مخصوص علاقه مراد کړې شی نو بيا به مشکل شی، لکه د نجد اطلاق د عرب په ډيرو علاقو باندې کيږی. مثلاً: نجد تهامه، نجد برق، نجد العقاب، نجد مريع او نجد اليمن وغيره وغيره. اوګورئ، معجم البلدان: ٢٦٢/٥_٢٦٥)_

[2]) الحديث، اخرجه البخارى فى كتاب الفتن، باب قول النبى صلى الله عليه وسلم: ويل للعرب......، رقم (٧٠٦٠)، وانظر جامع الاصول وتعليقاته: ٣٨/١٠، ومسند الحميدى: ٢٤٨/١، احاديث اسامة بن زيد رضي الله عنه، رقم (٢٥٢))_

[3]) الحديث، اخرجه البخارى، كتاب احاديث الانبياء، باب علامات النبوة فى الاسلام، رقم (٣٦٠١)، وكتاب الفتن، باب تكون فتنة القاعد فيها خير من القائم، رقم (٧٠٨١_٧٠٨٢)، ومسلم، كتاب الفتن، باب نزول الفتن كمواقع القطر، رقم (٧٢٤٧_٧٢٤٩))_

بالنهروان كان بسبب التحكيم بصفين، وكل قتال وقع في ذلك العصر إنما تولد عن شئ من ذلك أو عن شئ تولد عنه"[1].

دا تفصيل د هغې حديث شريف وو كوم چې د مدينې منورې سره متعلق وو.

تاريخ كۀ لږ وړاندې اوكتلې شي نو معلومه به شي چې د حضرت عثمان رضي الله عنه د شهادت سبب عراق وو، لكه په دريم خليفه باندې چې كوم اعتراضات شوې وو، په هغې كښې يو اعتراض د ښارونو اميران او ګورنران وو چې هغوى په مختلفو علاقو باندې كوم ګورنران او اميران مقرر كړې وو، په هغې كښې د ټولو نه مخكښې د عراق په امير باندې اعتراض شوې وو، هم دا وروستو د لوئې فتنې سبب اوګرځيدۀ. آخر د حضرت عثمان رضي الله عنه د شهادت واقعه پېښه شوه او عراق په مشرقى طرف كښې دې[2].

بيا وروستو اسلامى دنيا د لويو لويو فتنو او حوادثو سره مخامخ شوه، قيامت پورې به دا سلسله جارى وى. أعاذنا الله من جميع الفتن ظاهرها وباطنها.

حضرت شيخ الحديث رحمه الله فرمائى: "فالمراد عندي في هذه الاحاديث مبدأ الفتن، وهو قتل عثمان رضي الله عنه، ومبدؤه كان من العراق......"[3] چون كفر از كعبه برخيزد......

مزيد فرمائى: "كوم سړې چې د حضرت عائشې رضي الله عنها حجرې باندې د فتنې د ځائې ګمان اوكړې، هغه وخت كله چې ورته د بصرې سفر پېښ شو نو دې بيشكه كافر دې. ځكه چې دا خو د اهل ايمان د سردار محمد مصطفى صلى الله عليه وسلم تهكانه ده. چې د هغوى په نوم اوريدو سره كفر او فتنې تختى او د مزې خبره داده چې حضرت عائشه رضي الله عنها د دې حجرې نه د حج ادا كولو دپاره روانه شوې وه نۀ چې د فتنې پيدا كيدو دپاره، كه حضرت عائشه رضي الله عنها فتنه انګيزه اوګرځولې

---

[1]) فتح البارى:۱۳/۱۳،رقم (٦٦٥١)،وايضا انظر الاستذكار:۵۲۹/۷،والاوجز:۳٤۵/۱۷)_

[2]) فتح البارى:٤٧/۱۳،والاوجز:۳۵٤/۱۷)_

[3]) الاوجز:۳۵٤/۱۷،قال الامام ابو عمر ابن عبد البر رحمه الله : روينا عن حذيفة رضي الله عنه .انه قال: لول الفتن قتل عثمان،وآخرها الدجال"

ومعلوم ان اكثر البدع انما ظهرت و ابتدات من المشرق،و ان كان الذين اقتتلوا بالجمل وصفين منهم كثير من اهل الحجاز والشام،فان الفتنة وقعت فى ناحية المشرق،وكانت سببا الى افتراق كلمة المسلمين ومذاهبهم، و فساد ثيات كثير منهم الي اليوم،والى ان تقوم الساعة،والله اعلم".الاستذكار:۵۲۹/۷

او شاه عبدالعزيز محدث دهلوى رحمه الله فرمائى: "په دې امت مرحومه كښې چې كومه لويه فتنه هم پورته شوه، ددغه طرف نه پورته شوه. د ټولو نه اولنۍ فتنه د مالك بن اشتر خروج وو چې هغه او د هغۀ ملګرى د حضرت عثمان شهيد خلاف د كوفې نه راووتل او كوفه د مدينې منورې نه د مشرق په طرف ده. دويمه فتنه د عبيدالله بن زياد ده، كومه چې د حضرت حسين د شهادت سبب اوګرځيده. ددې نه پس د نبوت دعوى كوونكې د مختارثقفى فتنه ښكاره شوه. بيا هم ددې طرفنه اكثر بدعتونه او باطل عقيدې ښكاره كيدې، ددې وجې نه د "روافضو" چشمه هم كوفه ده او د معتزله د پيدا كيدو ځائې بصره ده. واصل بن عطاء بصرى دې. قرامطه د كوفې دعلاقې پيداواردې. خوارج د نهروان نه راووتل او دجال به د اصفهان نه راوځي" ملخص از: تحف اثنا عشريه فارسى،مطاعن ام المؤمنين رضي الله عنها طعن نهم، ص :۳۳۷)

شي نو بيا دا حقيقت هم د نظر لاندې ساتل پكار دي چې حضرت عائشه رضي الله عنها مكې مكرمې نه بصرې دپاره روانه شوې وه.بيا خو د حضرت عائشې رضي الله عنها حجرې په ځائې مكې معظمې ته د فتنې ځائې وئيل پكار دي!

چون كفر از كعبه برخيزد كجا ماند مسلمانى

او چې هركله د كعبې نه كفر راوخي نو اسلام به چرته باقي شي"

پورته حواله.دغه شان اوګورئ،احكام القرآن لابن العربى:۳/۵۶۹_۵۷۰،سورة الاحزاب:۳۲_۳۳،الاية الثامنة،المسالة الخامسة_ والله اعلم بالصواب.

د قرن معنى او مراد: قرن د قاف فتحې او د راء سكون سره ښكر ته وئيلې شي.

علامه داودي رحمه الله فرمائي چې په حقيقت كښې د شيطان ښكر وي.او دا احتمال هم شته چې د قرن نه مراد د شيطان طاقت وي او هغه څيزونه چې د هغې په ذريعې سره هغه خلق ګمراه كوي.حافظ ابن حجر رحمه الله دا راجح ښودلې ده.(۱).

او علامه سيوطي رحمه الله ليكلي دي چې د قرن الشيطان نه مراد د هغۀ ډله او ملګري دي او مطلب دادې چې ددې نه د شيطان ملګري راوخي(۲).

قرن الشيطان به كله ښكاره كيږي؟: حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائي چې زما په نزد د قرن الشيطان د ظهور نه مراد د دجال ښكاره كيدل دي،ځكه چې د دجال ښكاره كيدل د امت محمديه فتنه ده او داسې فتنه ده چې ددې نه لويه فتنه نشته.مزيد فرمائي چې زما ددې قول تائيد د حضرت سالم بن عبدالله رضي الله عنه د هغه روايت نه كيږي كوم چې اوس تير شو.

هلته ترتيب دا وو چې اول"الفتنة تجئ من هٰهنا"فرمائيلې شوې وو،بيا"من حيث يطلع قرن الشيطان"د حديث ظاهر سياق په دې خبره باندې دلالت كوي چې"مجئ الفتنة"جدا څيز دې او"طلوع القرن"جدا څيز دې،دغه شان د طلوع نه مراد خروج دې لكه څنګه چې د ترمذى په يو روايت(۳)كښې هم د"يطلع"په ځائې"يخرج"راغلې دې(۴).والله اعلم بالصواب

يوه فائده: په اكثرو روايتونو كښې قرن الشيطان راغلې دې،او د بخارى شريف(۵)په يو روايت كښې شک سره قرن الشيطان او قرن الشمس ذكر دې،دغه شان د مسلم شريف(۶)په يو روايت كښې د قرن تثنيه"قرنا الشيطان"راغلې دې،ليكن راجحه صيغې د مفرد سره د

---

۱) وفيه اقوال اخر ايضا،انظر فتح البارى:۱۳/٤۶،وعمدة القارى:۲٤/۹۹)_

۲) مرقاة المفاتيح:۱۱/٤۰٤)_

۳) انظر الجامع للترمذى،ابواب المناقب،باب فى فضل الشام واليمن،رقم (۳۹۵۳))_

٤) اوجز المسالک:۱۷/۳۵۵)_

۵) صحيح البخارى،كتاب الفتن،باب قول النبى a ؟؟:الفتنة من.......رقم (۷۰۹۲))_

۶) صحيح مسلم،كتاب الفتن،باب الفتنة من المشرق......رقم (۷۲۹۷))_

شک نه بغیر قرن الشیطان ده (۱)

د باب اووم حدیث شریف د حضرت عمرة بنت عبد الرحمن رحمهما الله تعالی دي.

۲۹۳۸ (۲) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ عَنْ عَمْرَةَ ابْنَةِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - أَخْبَرَتْهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - كَانَ عِنْدَهَا ، وَأَنَّهَا سَمِعَتْ صَوْتَ إِنْسَانٍ يَسْتَأْذِنُ فِي بَيْتِ حَفْصَةَ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَذَا رَجُلٌ يَسْتَأْذِنُ فِي بَيْتِكَ . فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «أُرَاهُ فُلاَنًا، لِعَمِّ حَفْصَةَ مِنَ الرَّضَاعَةِ، الرَّضَاعَةُ تُحَرِّمُ مَا تُحَرِّمُ الْوِلاَدَةُ». [ر: ۲۵۰۳]

رجال الحديث

① **عبدالله بن یوسف**: دا عبدالله بن یوسف تنیسی رحمه الله دي.

② **مالک**: دا امام دارالهجرة حضرت مالک بن انس رحمه الله دي. ددې دواړو تذکره د "بدء الوحی" په اولنی حدیث کښې راغلې ده (۳).

③ **عبدالله بن ابی بکر**: دا عبدالله بن أبوبکر بن محمد بن عمرو بن حزم انصاری رحمه الله دي (۴).

④ **عمرة**: دا عمرة بنت عبد الرحمن بن سعد رحمهما الله تعالی ده (۵).

⑤ **عائشة**: د حضرت عائشې رضي الله عنها تذکره د "بدء الوحی" په اولنی حدیث کښې تیره شوې ده (۶).

د حدیث شریف ترجمه: حضرت عمرة فرمائی چې حضرت عائشې رضي الله عنها ماته اووئیل چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم ماسره وو چې هغوی د یو سړی آواز واوریدۀ. کوم چې د حضرت حفصه رضي الله عنها کورته د داخلیدو دپاره اجازت غوښتۀ. حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائی: نو ما اووئیل یا رسول الله! څوک سړې دي، چې ستاسو کور ته راتلل غواړی. نبی علیه السلام اوفرمائیل زما په خیال دا فلانې دې. دا ئې د حضرت حفصه رضاعی ترۀ یاد کړو. رضاعت سره هم هغه رشتې حرامیږی کومې چې ولادت سره حرامیږی.

ددې حدیث تشریح په ابواب الرضاع کښې راغلې ده. (۷)

د باب د حدیثونو ترجمة الباب سره مناسبت: د باب ټول احادیث مبارکه ترجمة الباب سره واضح مناسبت لری. تفصیل لاندې ذکر کولې شی:

---

(۱) انظر فتح البارى: ۲۴۰/٤، والاوجز: ۳۵۳/۱۷)_

(۲) قولها: "ان عائشة......": الحدیث، مر تخریجه فی کتاب الشهادات، باب الشهادة علی الانساب.....)_

(۳) کشف البارى: ۲۸۹/۱_۲۹۰، دغه شان اوګورئ، کشف البارى: ۸۰/۲)_

(۴) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء، باب الوضوء مرتین مرتین)_

(۵) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الحیض، باب عرق الاستحاضة)_

(۶) کشف البارى: ۲۹۱/۱)_

(۷) کشف البارى، کتاب النکاح، ابواب الرضاع: ۱۸۷_۱۸۸)_

① د اولني حديث ترجمة الباب سره مناسبت په دې جمله کښې دې "في بيتي" چې دلته حضرت عائشې رضي الله عنها د بيت نسبت خپل طرفته کړې دې.[1]

② د دويم حديث شريف مناسبت هم واضح او ښکاره دې لکه د حضرت عائشې رضي الله عنها په دې جمله "توفي النبي صلى الله عليه وسلم في بيتي....." کښې مطابقت موجود دې.[2]

③ دريم حديث، چې د حضرت حفصه رضي الله عنها دې، د هغې مطابقت ترجمة الباب سره په دې الفاظو کښې دې، "عند باب أم سلمة....." ځکه چې د دروازې ذکر کول کور ته لازم او مستلزم دی.[3]

④ څلورم حديث، کوم چې د ابن عمر رضي الله عنهما وو، د هغې مناسبت هم ښکاره دې. د هغې الفاظو "في بيت حفصة" کښې مناسبت موجود دې.[4]

⑤ د پنځم حديث مناسبت "من حجرتها" کښې دې، چې حجره او کور يو څيز دې.[5]

⑥ د شپږم حديث مبارک مطابقت ترجمة الباب سره په دې جمله کښې دې. "فاشار نحو مسكن عائشة" ځکه چې د حضرت عائشې رضي الله عنها مسکن هم د هغې کور وو.[6]

⑦ د آخرې او د اووم حديث شريف مناسبت ترجمة الباب سره په "في بيت حفصة" کښې دې.[7]

⑤ باب: ما ذُكِرَ مِن دِرعِ النبي ﷺ وعصاهُ وسيفِهِ وقَدَحِهِ وخاتَمِهِ،

وما استَعمَلَ الخُلَفاءُ بَعدَهُ مِن ذلكَ مِما لم تُذكَرْ قِسمَتُهُ، وَمِن شَعَرِهِ ونَعلِهِ وآنِيَتِهِ مما يَتَبَرَّكُ به أصحابُه وغَيرُهُم بَعدَ وَفاتِهِ.

د ترجمة الباب مقصد: په دې باب کښې حضرت امام بخاري رحمه الله د نبي کريم ﷺ د متروکاتو تذکره فرمائيلې ده، دا تذکره ئې ولې فرمائيلې ده؟ دې سره د امام بخاري رحمه الله څهٔ غرض دې؟ په دې سلسله کښې دوه خبرې شوې دی:

① يو خبره خو شوې ده چې اصل کښې د امام بخاري رحمه الله مقصد دادې چې ولاة الامور (حکمرانانو) ته د دې څيزونو په استعمال کښې د نبي کريم ﷺ اتباع او اقتداء کول پکار

---

[1]) عمدة القاري:۲۹/۱۵، وارشاد الساري:۱۹۷/۵)_
[2]) پورته حواله جات)_
[3]) عمدة القاري:۲۹/۱۵، وفتح الباري:۲۱۱/۶)_
[4]) عمدة القاري:۳۰/۱۵، وارشاد الساري:۱۹۸/۵)_
[5]) پورته حواله جات)_
[6]) عمدة القاري:۳۰/۱۵، وفتح الباري:۲۱۱/۶)_
[7]) عمدة القاري:۳۱/۱۵)_

دى ددې طرفته امام بخارى رحمه الله توجه پيدا كول غواړى دا قول د علامه مهلب رحمه الله دې[1]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چې په دې كښې نظر او اشكال دې او دا خبره پوهه كښې نهٔ راځى، فرمائى: "وأما قول المهلب: إنه إنما ترجم بذلك ليتاسى......ففيه نظر، وما تقدم أولى، وهو الأليق لدخوله فى أبواب الخمس[2]"
حافظ رحمه الله په خپله د ترجمة الباب غرض دا بيان كړې دې چې امام بخارى دا وئيل غواړى چې د رسول الله ﷺ په متروكاتو كښې كوم مال موجود وو او كوم څيزونه چې موجود وو نو په هغې كښې وراثت جارى نهٔ شو، نهٔ هغه خرڅ كړې شو. بلكه هغه د نبى كريم ﷺ متروكات او تبركات اوګرځولې شو او باقى اوساتلې شو، دې دپاره چې خلق ددې نه تبرك حاصل كړى، هم دا رائې هغوى اليق او غوره ګرځولې ده[3]
شيخ الاسلام زكريا انصارى چې د ابن حجر رحمهما الله شاګرد دې. هغوى په دې غرض كښې د حافظ صاحب تقليد كړې دې[4]. او هم دا غرض واقعى ډير زيات صحيح او غوره هم دې. او حضرت ګنګوهى رحمه الله د باب د ترجمة الباب مقصد بيانولو كښې فرمائى:
"يعنى أن ما تركه النبى صلى الله عليه وسلم وقت موته كان حقاً مشتركاً بين المسلمين أجمعين، لكونه صدقة، إلا أن يكون ملكه أحداً من أصحابه قبل موته، و إذا ثبت فيه اشتراك الكل، فيد الصحابى الذى هو عنده يد تولية وحفظ، لا يد استبداد بالتصرف وتملك"[5]
مطلب دادې چې نبى كريم ﷺ د خپل وفات په وخت كوم څيزونه پريخودلې وو په هغې كښې د ټولو مسلمانانو مشتركه حق وو، ځكه چې دا صدقات وو(ددې وجې نه دا په بيت المال كښې داخل كړې شو)سوا د هغه څيزونو نه، چې د وفات نه مخكښې نبى عليه السلام څوک د هغې مالكان جوړ كړې وو، هركله چې دا ثابته شوه چې په دې كښې د ټولو مسلمانانو مشتركه حق وو نو كوم صحابى سره هم چې څهٔ متروكه څيزونه وو، هغه صحابى د هغې څيزونو مالک نهٔ وو، نهٔ ورته په دغه څيزونو كښې د تصرف كولو اختيار وو، بلكه دا قبضه صرف د حفاظت او د توليت وه ځكه چې د هغوى په كورونو كښې دغه څيزونه حفاظت سره وو.
غالباً په دې پورتنى عبارت كښې حضرت ګنګوهى رحمه الله د هغه اشكال جواب وركړې دې چې د نبى كريم ﷺ پريخودلې شوې څيزونه په صدقاتو كښې داخل وو نو په هغې كښې بعضې

---

[1]) شرح ابن بطال:۲۶۵/۵)_
[2]) فتح البارى:۲۱۳/۶)_
[3]) پورته حواله، وتعليقات لامع الدارى:۲۹۶/۷)_
[4])قال الانصارى رحمه الله: قال شيخنا: الغرض من هذه الترجمة تثبيت انه ﷺ لم يورث، ولا بيع موجوده ......".انظر تحفة البارى:۵۳۹/۳. د حافظ نه مخكښې هم دا مقصد ابن المنير اسكندرانى رحمه الله هم بيان كړې دې. انظر المتوارى:۱۸۹. او ابن بطال رحمه الله هم، انظر شرح ابن بطال:۲۶۵/۵)_
[5]) لامع الدرارى:۲۹۶/۷)_

ځیزونه د صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم په ملکیت کښې ولې وو؟ددې جواب هم حضرت په ترجمة الباب کښې بیان کړو چې دا تصرف مالکانه نهٔ وو بلکه دا ځیزونه د هغوی په قبضه کښې د حفاظت له جهته وو ، وړاندې به د حدیث شریف په تشریح کښې ددې تفصیل راشی۔
ددې نه پس ځان په دې پوهه کړئ چې امام بخاری رحمه الله ترجمة الباب کښې شپږ حدیثونه او یو تعلیق ذکر کړې دې، دا ټول به مونږ لاندې ترتیب سره ذکر کوو۔
اولنې حدیث د حضرت انس رضی الله عنه دې۔

۲۹۳۹ :(۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الأَنْصَارِي قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ ثُمَامَةَ عَنْ أَنَسٍ أَنَّ أَبَا بَكْرٍ - رضى الله عنه - لَمَّا اسْتُخْلِفَ بَعَثَهُ إِلَى الْبَحْرَيْنِ ، وَكَتَبَ لَهُ هَذَا الْكِتَابَ وَخَتَمَهُ، وَكَانَ نَقْشُ الْخَاتَمِ ثَلاَثَةَ أَسْطُرٍ مُحَمَّدٌ سَطْرٌ، وَرَسُولُ سَطْرٌ، وَاللَّهِ سَطْرٌ. [۵۵۴۰]

رجال الحدیث

دا حدیث بعینه هم دې سند سره په کتاب الزکوة(۲) کښې تیر شوې دې، هلته اوګورئ۔
د حدیث شریف ترجمه: حضرت انس رضی الله عنه فرمائی چې کله حضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه خلیفه مقرر کړې شو نو هغوی زهٔ(حضرت انس)د بحرین طرفته واستولم او دا خط ئې راکړو او په دې باندې ئې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم په ګوتمه باندې مهر اولګوو ،د هغې ګوتمې چې کوم مضمون وو ،هغه په دریو لکیرو باندې مشتمل وو ،یو لکیره کښې لفظ د محمد(صلی الله علیه وسلم)، په دویمه لکیره کښې لفظ د رسول او په دریمه لکیره کښې لفظ د الله وو۔

د"هذا الکتاب"نه مراد هغه کتاب دې، په کوم کښې چې د صدقاتو تفصیل وو ،ددې مضمون په کتاب الزکوة(۳) کښې تیر شوې دې، چونکه دا کتاب د هغوی په نزد ډیر مشهور وو ، ددې وجې نه ئې دا مطلق بیان کړو اوددې طرفته ئې"هذا الکتاب"وئیلو سره اشاره اوکړه(۴)۔
د باب حدیث شریف سره متعلق نور تفصیلات په کتاب اللباس کښې راغلې دی(۵)۔
ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت: ترجمة الباب سره ددې حدیث شریف مناسبت د ترجمة الباب یو جزء"وخاتمه"سره دې(۶)،او حافظ وائی چې په دې حدیث شریف کښې د نبی علیه السلام د ګوتمې ذکر دې، کومه چې حضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه وغیره هم استعمال کړه نو

(۱) قوله: انس رضی الله عنه "الحدیث،مر تخریجه فی کتاب الزکاة،باب العرض فی الزکاة_
(۲) صحیح البخاری،کتاب الزکاة،باب العرض فی الزکاة،رقم (۱۴۴۸))_
(۳) صحیح البخاری،کتاب الزکاة،باب زکاة الغنم،رقم (۱۴۵۴))_
(۴) عمدة القاری:۳۱/۱۵،وشرح القسطلانی:۱۹۹/۵)_
(۵) کشف الباری،کتاب اللباس:۲۳۵_۲۳۸)_
(۶) عمدة القاری:۳۱/۱۵

ترجمة الباب سره مطابقت "وما استعمل الخلفاء بعده من ذلك" سره دی[1].

د باب دویم حدیث شریف هم د حضرت انس رضی الله عنه دی

۲۹۴۰ [2] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ الأَسَدِيُّ حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ طَهْمَانَ قَالَ أَخْرَجَ إِلَيْنَا أَنَسٌ نَعْلَيْنِ جَرْدَاوَيْنِ لَهُمَا قِبَالَانِ، فَحَدَّثَنِي ثَابِتٌ الْبُنَانِيُّ بَعْدُ عَنْ أَنَسٍ أَنَّهُمَا نَعْلَا النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-.[۵۵۱۹، ۵۵۲۰]

رجال الحديث

① **عبدالله بن محمد**: دا عبدالله بن محمد بن ابی شیبه رحمه الله دی[3].

② **محمد بن عبدالله الاسدی**: دا ابو احمد محمد بن عبدالله الاسدی الزبیری رحمه الله دی[4].

③ **عیسی بن طهمان**: دا ابوبکر یا ابولیث عیسی بن طهمان بن رامه جُشَمی کوفی بصری رحمه الله دی[5].

په وړوکو تابعینو کښې وو، اصل کښې د بصرې دې، بیا ئې وروستو په کوفه کښې استوګنه اختیار کړه او آخره پورې دلته اوسیدلو[6].

دې د حضرت انس بن مالک، ثابت البنانی، مساور مولی ابی برزه او ابوصادق الازدی (رضی الله عن الجمیع) وغیره نه حدیث روایت کوی. او ددوی نه د حدیث په روایت کوونکو کښې عبدالله بن مبارک، وکیع، ابواحمد زبیری، یحیی بن آدم، ابوقتیبه، ابوالنضر، خالد بن عبدالرحمن خراسانی، قبیصه بن عقبه، خلاد بن یحیی او ابونعیم رحمهم الله وغیره شامل دی[7].

امام احمد رحمه الله فرمائی: "شیخ، ثقة"[8] دغه شان فرمائی: "لیس به باس"[9].

---

[1]) فتح الباری:۶/۲۱۳)_

[2]) قوله: انس": الحديث، اخرجه البخاری ایضا فی کتاب اللباس، باب قبالا فی نعل......رقم (۵۷۵۸_۵۸۵۸)، وابو داود فی سننه، ابواب اللباس، باب فی الانتعال، رقم (۴۱۳۴)، والترمذی فی جامعه، ابواب اللباس، باب ما جاء فی نعل النبی صلى الله عليه وسلم، رقم (۱۷۷۲_۱۷۷۳)، وفی الشمائل المحمدیه، باب ما جاء فی نعل رسول الله......رقم (۷۸)، والنسائی فی سننه، کتاب الزینة، باب صفة نعل رسول الله......رقم (۵۳۶۹))_

[3]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب العمل فی صلاة، باب لا یرد السلام فی الصلاة)_

[4]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الاذان، باب المکث بین السجدتین)_

[5]) تهذیب الکمال:۲۲/۶۱۷_۶۱۸، وکتاب المجروحین لابن حبان:۲/۹۸، وتاریخ بغداد:۱۱/۱۴۳، رقم (۵۸۴۱)، وتاریخ الاسلام للذهبی: ۴/۲۶۳، رقم (۳۳۹۸))_

[6]) هدی الساری، حرف العین:۶۰۶، وتهذیب الکمال:۲۲/۶۱۸)_

[7]) د استاذانو او شاګردانو دپاره اوګورئ، تهذیب الکمال:۲۲/۶۱۸)_

[8]) الجرح والتعدیل:۶/۳۶۰، رقم (۱۰۸۰۲/۱۵۵۲)، وتهذیب الکمال: ۲۲/۶۱۸)_

[9]) تهذیب الکمال:۲۲/۶۱۸، وتاریخ بغداد:۱۱/۱۴۴)_

يحيى بن معين رحمه الله فرمائي: "بصرى، صار إلى الكوفة، ثقة....."[1]

ابو حاتم رحمه الله فرمائي: "لا بأس به، يشبه حديثه حديث أهل الصدق، مابحديثه بأس"[2]

ابو داؤد رحمه الله فرمائي: "لا بأس به، أحاديثه مستقيمة"[3]

ذهبي رحمه الله فرمائي: "ثقة"[4]

ددې حضراتو نه علاوه د جرح او تعديل نورو ډيرو علماء كرامو هم ددوى توثيق كړې دې[5] ليكن علامه عقيلي او ابن حبان په دوى باندې كلام كړې دې، بلكه ابن حبان خو ډير سخت الفاظ استعمال كړې دى، لكه عقيلي فرمائي: "ولا يتابع على حديثه"[6] ليكن دې سره سره هغوى عيسى بن طهمان ددې الزام نه هم برى كړې دې او فرمائيلي ئې دى چې په احاديثو كنبې د عدم متابعت كوم الزام دې د هغې وجه خالد بن عبد الرحمن دې، كوم چې د عيسى نه روايت كوى، هم دا خبره صحيح هم ده چې دلته د عدم متابعت الزام په عيسى باندې نۀ دې، بلكه د خالد بن عبد الرحمن په ذمه باندې دې، حافظ رحمه الله فرمائي:

"وقال العقيلي: "لا يتابع، ولعله أتى من خالد بن عبد الرحمن" يعني: الراوى عنه، وهو كما ظن العقيلي"[7]

د عيسى بن طهمان په باره كنبې د ابن حبان رحمه الله كلام دا دې:

"ينفرد بالمناكير عن أنس، ويأتي عنه بما لا يشبه حديثه، كأنه كان يدلس على أبان بن أبي عياش ويزيد الرقاشي عنه، لايجوز الاحتجاج بخبره، وإن اعتبر بما وافق الثقات من حديثه فلا ضير....."[8]

په دې عبارت كنبې په عيسى بن طهمان باندې دا اعتراضات شوې دى چې د حضرت انس رضي الله عنه نه منكر روايتونه نقل كوى او د هغوى نه داسې روايتونه نقل كوى چې د هغوى د حديثونو سره مشابهت نۀ لرى، ګويا چې عيسى بن طهمان مدلس هم دې، ددې وجې نه د دوى د مروياتو نه استدلال كول صحيح نۀ دى، البته كه د دوى روايات د ثقاتو د روايتونو موافق وى نو بيا هيڅ باك نشته.

او د دليل په طور ابن حبان رحمه الله دا حديث پيش كړې دې:

"......عن أنس بن مالك، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ارحموا من الناس ثلاثة:

---

[1]) تهذيب الكمال:۶۱۹/۲۲، وتاريخ بغداد:۱۴۴/۱۱، وتهذيب التهذيب:۲۱۶/۸)_

[2]) الجرح والتعديل:۳۶۰/۶، رقم (۱۰۸۰۲/۱۵۵۲)، وتهذيب الكمال:۶۱۹/۲۲)_

[3]) تهذيب الكمال:۶۱۹/۲۲، وتهذيب التهذيب:۲۱۶/۸)_

[4]) المغني في الضعفاء:۱۶۷/۲، رقم (۴۸۰۵))_

[5]) مثلاً يعقوب بن سفيان، ابن حجر او دارقطني وغيره، اوګورئ، هدى السارى:۶۰۶، وتهذيب الكمال وتعليقاته: ۶۱۹/۲۲-۶۲۰، والمعرفة والتاريخ، الكنى والاسامي.....۲۷۰/۳)_

[6]) الضعفاء الكبير للعقيلي:۳۸۵/۳، رقم(۱۴۲۵)، وتعليقات تهذيب الكمال:۶۱۹/۲۲، وهدى السارى:۶۰۶)

[7]) هدى السارى:حرف العين:۶۰۶)_

[8]) پورته حواله، وكتاب المجروحين:۲/و تعليقات تهذيب الكمال:۶۱۹/۲۲، وتهذيب التهذيب۲۱۵/۸)_

عزیز قوم ذل، وغنی قوم افتقر، وعالماً بین الجهال.[1]

لیکن یاد ساتئ چې د عیسی بن طهمان په باره کښې د ابن حبان دا مذکوره کلام هیڅ کله نقصان نۀ دې. اول خو ددې وجې نه چې د ابن حبان کلام په جرح کښې معتبر نۀ دې، ځکه چې دې په متشددینو کښې دې[2] دویم ددې وجې نه چې حافظ رحمه الله فرمائی چې ابن حبان د خپلې دعوې "لایجوز الاحتجاج به" دپاره د دلیل په طور صرف یو روایت پیش کړې دې، په دې کښې هم د عیسی قصور نشته بلکه د دوی نه پس د یو بل راوی قصور دې، لیکی چې:

"ثم لم یسق له إلاحدیثا واحداً، والآفة فیه ممن دونه"[3]

دریم ددې وجې نه چې امام بخاری رحمه الله د دوی صرف دوه حدیثونه په خپل صحیح کښې نقل کړې دی، یو خو د باب دا حدیث، چې د هغې دویم طریق په کتاب اللباس[4] کښې دې، دویم په کتاب التوحید[5] کښې، او دواړو ځایونو کښې هغوی د سماع او د تحدیث وضاحت کړې دې، ددې وجې نه د بخاری پورې د تدلیس الزام هم صحیح نۀ دې[6] والله اعلم بالصواب

عیسی بن طهمان رحمه الله د صحیح بخاری نه علاوه د ترمذی (فی الشمائل) او د نسائی راوی هم دې[7]. د حافظ ذهبی رحمه الله د قول مطابق ددوی انتقال په ۱۷۰ هجرئ کښې اوشو[8] دې د امام بخاری د یو دریم روایت هم راوی دې[9]

④ **انس** رضی الله عنه: د حضرت انس حالات په کتاب الایمان، "باب من الایمان أن یحب لاخیه.... " کښې تیر شوی دی[10]

⑤ **ثابت البنانی**: د حضرت ثابت بن اسلم البنانی رحمه الله حالات په کتاب العلم، "باب القراءة والعرض علی المحدث" کښې راغلې دی[11]

---

[1]) کتاب المجروحین: ۹۸/۲. د حدیث ترجمه دا ده: "په خلقو کښې درې قسمه کسانو باندې رحم اوکړئ، یو د قوم معزز او سردار کوم چې ذلیل شوې وی، دویم د قول مالدار کوم چې محتاج شوې وی، او دریم هغه عالم چې د جاهلانو مینځ کښې وی".

[2]) قواعد فی علوم الحدیث للعثمانی، لا یؤخذ بقول کل جارح.....: ۱۷۸-۱۷۹)_

[3]) هدی الساری: حرف العین: ۶۰۶، وتهذیب التهذیب: ۲۱۶/۸)_

[4]) صحیح البخاری، کتاب اللباس، باب قبالان فی نعل، رقم(۵۸۵۸))_

[5]) صحیح البخاری، کتاب التوحید. باب(وکان عرشه علی الماء)، رقم(۷۴۲۱))_

[6]) هدی الساری: ۶۰۶)_

[7]) تهذیب الکمال: ۶۲۰/۲۲)_

[8]) تهذیب التهذیب: ۲۱۶/۸)_

[9]) صحیح البخاری، کتاب التوحید، باب(وکان عرشه علی الماء) رقم(۷۴۲۱) وتاریخ الاسلام للذهبی: ۴/۲۶۳، الطبقة السادسة عشرة، رقم(۳۳۹۸))_

[10]) کشف الباری: ۴/۲)_

[11]) کشف الباری: ۱۸۳/۳)_

د حدیث شریف ترجمه:عیسی بن طهمان رحمه الله وائی چې حضرت انس رضی الله عنه څپلئ اوباسلې او مونږ ته ئې اوښودلې،چې د هغې پورته ویختهٔ د د زړیدو د وجې نه پریوتې وو.د هغې دوه تسمې وې.عیسی بن طهمان وائی چې بیا وروستو ماته ثابت البنانی رحمه الله اووئیل چې دا دواړه د نبی کریم صلی الله علیه وسلم څپلئ دی.

د جرداوین تحقیق:جرداوین د جرداء تثنیه ده.دا د اجرد مؤنث دې.ددې دوه معنې بیان کړې شوې دی(۱)چې ویختهٔ پرې نهٔ وی(۲) زوړ مونږ چې پورته کومه ترجمه کړې ده هغه د علامه عینی رحمه الله د کلام مطابق ده او حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله اوله معنی اختیار کړې ده او دویمه معنی ئې قیل سره بیان کړې ده[۱]او دواړه معنې صحیح دی.

د قبالان معنی:قبالان د قبال تثنیه ده.د څپلئ هغې تسمې ته وئیلې شی کومه چې د پورته نه د خپې غټې ګوتې او دې سره یوځائې ګوتې مینځ کښې پیوست شوې وی[۲]

د فحدثنی ثابت البنانی بعد.....مقصد:حضرت انس رضی الله عنه چې دوی ته کومې څپلئ ښودلې وې نو دا د چا وې؟دا معلومه نهٔ وه.بیا وروستو حضرت ثابت بنانی رحمه الله ددې وضاحت اوکړو چې دا څپلئ د نبی کریم صلی الله علیه وسلم دی او ښکاره خبره ده چې حضرت ثابت به هم دا خبره د خپل طرفنه نهٔ وی کړې بلکه د حضرت انس رضی الله عنه نه به ئې اوریدلې وی،قسطلانی رحمه الله فرمائی:

"وکانه رأی النعلین مع أنس،ولم یعلم أنهما نعلا النبی صلی الله علیه وسلم،فحدثه بذلک ثابت عن أنس"[۳]

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت:ترجمة الباب سره ددې حدیث مناسبت ددې جزء"ونعله"سره دې ځکه چې په دې کښې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم د څپلو تذکره ده[۴]

د باب دریم حدیث شریف د حضرت عائشة رضی الله عنها دې.

۲۹۴۱:[۵]حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنْ حُمَيْدِ بْنِ هِلَالٍ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ قَالَ أَخْرَجَتْ إِلَيْنَا عَائِشَةُ -رضی الله عنها- كِسَاءً مُلَبَّدًا وَقَالَتْ فِي هَذَا نُزِعَ رُوحُ

---

[۱]) عمدة القاری:۳۲/۱۵،وخصائل نبوی شرح شمائل ترمذی مع عربی حواشی للکاندهلوی:۴۷،وقال الخطابی رحمه الله: جرد واین:یرید،خلقین،وثوب جرد،ای:خلق".اعلام الحدیث:۱۴۴۲/۲)_

[۲]) کشف الباری،کتاب اللباس:۲۱۵،وعمدة القاری:۳۲/۱۵)_

[۳]) شرح القسطلانی:۲۰۰/۵،وایضا انظر فتح الباری:۲۱۴/۶)_

[۴]) عمدة القاری:۳۲/۱۵)_

[۵]) قوله: اخرجت الینا عائشة......":الحدیث،اخرجه البخاری ایضا،کتاب اللباس،باب الاکسیة والخمائص،رقم (۵۸۱۸).ومسلم،کتاب اللباس والزینة،باب التواضع فی اللباس،رقم (۵۴۴۲_۵۴۴۴)،و ابو داود،ابواب اللباس،باب لباس الغلیظ،رقم (۴۰۳۶)،والترمذی،ابواب اللباس،باب ماجاء فی لبس الصوف،رقم (۱۷۳۳)،وابن ماجه،ابواب اللباس،باب لباس رسول الله صلی الله علیه وسلم،رقم (۳۵۵۱))_

النبي - صلى الله عليه وسلم - . وَزَادَ سُلَيْمَانُ عَنْ حُمَيْدٍ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ قَالَ أَخْرَجَتْ إِلَيْنَا عَائِشَةُ إِزَارًا غَلِيظًا مِمَّا يُصْنَعُ بِالْيَمَنِ، وَكِسَاءً مِنْ هَذِهِ الَّتِي يَدْعُونَهَا الْمُلَبَّدَةَ. [۵۴۸۰]

رجال الحديث

①**محمد بن بشار**: دا محمد بن بشار عبدی رحمه الله دې. د دوی تفصیلی تذکره په کتاب العلم، "باب ماکان النبی صلی الله علیه وسلم یتخولهم...." کښې راغلې ده[1]

②**عبدالوهاب**: دا عبد الوهاب بن عبد المجید ثقفی رحمه الله دې. د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب حلاوة الایمان" کښې تیره شوې ده[2]

③**ایوب**: د ایوب سختیانی رحمه الله تذکره هم د کتاب الایمان مذکوره باب کښې راغلې ده[3]

④**حمید بن هلال**: دا حمید بن هلال عدوی رحمه الله دې[4]

⑤**ابو برده**: دا ابوبرده حارث بن ابی موسی اشعری دې. د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب أی الاسلام افضل" کښې تیر شوې دی[5]

⑥**عائشة**: د حضرت عائشه رضی الله عنها حالات په "بدء الوحی" کښې بیان کړې شوې دی[6]

قوله: قال: أخرجت إلينا عائشة رضی الله عنها كساء ملبدا: حضرت ابوبرده رحمه الله فرمائی چې حضرت عائشې رضی الله عنها مونږ ته یو پلن (پیړ) څادر اوښودلو.

د کساء ملبداً معنی: نن صبا خو کساء مطلقاً څادر ته وئیلې شی لیکن مخکښې به ددې اطلاق صرف د وړئ په څادر باندې کیدلو، قال العینی: "الکساء معروف، لکن الظاهر أنه لا یطلق إلا علی ما کان من الصوف"[7]

او ملبد د تلبید نه د اسم مفعول صیغه ده، ددې اصل لبد یا لبدة دې، لبده نمده ته وئیلې شی یعنی هغه کپړه چې وړئ یا ویختۀ په اوبو کښې خوشتولو نه پس جوړولې شی او د اس د زین نه لاندې کیخودلې شی، دې دپاره چې خوله زین لره متاثره نۀ کړی، اوس د کساء ملبد معنی دا شوه چې هغه څادر چې د هغې مینځ سخت وی، د مختلفو کپړو د لمدولو نه پس، په

[1]) کشف الباری: ۲۵۸/۳)_

[2]) کشف الباری: ۲۶/۲)_

[3]) پورته حواله)_

[4]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الصلاة، باب یرد المصلی من مربین یدیه)_

[5]) کشف الباری: ۶۹۰/۱)_

[6]) کشف الباری: ۲۹۱/۱)_

[7]) عمدة القاری: ۳۲/۱۵، والقاموس الوحید، مادة "لبد")_

يو بل باندې قط په قط ايخودلو نه وروستو تيار کړې شوې وي.[1]

نبي عليه السلام به دا څادر ولې استعمالوو؟ نبی کريم ﷺ به کساء ملبد ولې استعمالوو، په دې سلسله کښې مختلف خبرې شوې دی.

① ددې استعمال به ئې د عاجزۍ د وجې نه کوو. ② ددې نه غوره څادر چونکه نبی عليه السلام سره نۀ وو، ددې وجې نه به ئې دا استعمالوو. ③ د څۀ قصد او ارادې نه بغير اتفاقی طور به ئې استعمالوو، چې څۀ به ملاؤ شو نو هغه به ئې اغوستل.

ليکن په دې ټولو کښې اولنې احتمال غوره دې، علامه نووی او علامه عينی دغه احتمال غوره کړې دې.[2]

قوله: وقالت: في هذا نزع روح النبي صلى الله عليه وسلم: حضرت عائشې رضي الله عنها مزيد اوفرمائيل چې هم په دې څادر کښې د نبی کريم ﷺ روح وتلې وو. مطلب دا دې چې د وفات په وخت هم نبی عليه السلام دا څادر اغوستې وو.

وزاد سليمان عن حميد عن أبي بردة قال: أخرجت إلينا عائشة.....

او سليمان بن مغيره د حميد عن ابی برده د طريق نه دا اضافه هم ښودلې ده چې ابوبرده اوفرمائيل چې حضرت عائشې رضي الله عنها د يمن جوړ کړې شوې يو پلن ازار (لنګ) او يو څادر مونږ ته اوښودل، کوم ته چې تاسو ملبده وائې.

د سليمان نه ابوسعيد سليمان بن مغيره قيسی بصری رحمه الله مراد دې.[3]

د مذکوره تعليق مقصد: غالباً ددې تعليق مقصد دادې چې د ايوب عن حميد په روايت کښې اختصار دې، او د حميد نه د باب د حديث په روايت کولو کښې يو بل راوی د سليمان بن مغيره په روايت کښې د ازار تذکره هم شته، اوس د حديث مطلب دا شو چې د وفات په وخت د نبی کريم ﷺ په بدن مبارک باندې دوه کپړې وې، يو ازار چې د يمن جوړ کړې شوې وو او دويم کساء ملبد. والله اعلم

د مذکوره تعليق تخريج: دا تعليق امام مسلم رحمه الله په خپل صحيح کښې "شيبان بن فروخ، عن سليمان بن المغيرة، عن حميد، عن أبي بردة" طريق سره موصولاً نقل کړې دې، هلته پوره روايت دغه شان دې، حضرت ابوبرده فرمائی:

"دخلت على عائشة، فأخرجت إلينا إزاراً غليظاً، مما يصنع باليمن، وكساء من التي تسمونها الملبدة، قال: فأقسمت بالله أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قبض في هذين الثوبين.[4]

---

[1] بورته حواله جات، وشرح النووی علی مسلم: ۲/ ۱۹۴، والنهاية لابن الأثير: ۴/ ۲۲۴)_

[2] عمدة القاری: ۱۵/ ۳۲، وشرح النووی: ۲/ ۱۹۳)_

[3] د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کشف الباری: ۳/ ۱۸۱، کتاب العلم، باب القراءة والعرض......)_

[4] صحيح مسلم، کتاب اللباس والزينة، باب التواضع فی اللباس، والاقتصار......، رقم (۵۴۴۲)، وتغليق التعليق: ۳/ ۴۶۸، وفتح الباری: ۶/ ۲۱۴، وعمدة القاری: ۳۲)_

ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت: د علامه عينى رحمه الله د قول مطابق ددې حديث شريف مناسبت ترجمة الباب سره د ترجمة الباب جزء "وما استعمل الخلفاء....." سره دی[1]
د باب څلورم حديث د حضرت انس رضي الله عنه دی.

۲۹۴۲:[2] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ عَنْ عَاصِمٍ عَنِ ابْنِ سِيرِينَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ - رضي الله عنه - أَنَّ قَدَحَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - انْكَسَرَ، فَاتَّخَذَ مَكَانَ الشَّعْبِ سِلْسِلَةً مِنْ فِضَّةٍ. قَالَ عَاصِمٌ رَأَيْتُ الْقَدَحَ وَشَرِبْتُ فِيهِ. [۵۳۱۵]

رجال الحديث

①**عبدان:** دا عبدالله بن عثمان بن جبله رحمه الله دې چې ملقب په "عبدان" سره دې.د دوی تذکره په "بدء الوحی" کښې تيره شوې ده[3]؛

②**ابوحمزه:** دا ابوحمزه محمد بن ميمون سکری مروزی رحمه الله دې[4]

③**عاصم:** دا عاصم بن سليمان الاحول رحمه الله دې[5]

④**ابن سيرين:** دا مشهور محدث او تعبير کوونکې محمد بن سيرين رحمه الله دې.د دوی حالات په کتاب الايمان "باب اتباع الجنائز من الايمان" کښې راغلې دی[6]

⑤**انس بن مالک:** د حضرت انس رضي الله عنه تذکره په کتاب الايمان، "باب من الايمان....." کښې راغلې ده[7]

د حديث شريف سند سره متعلق يو اهم خبرداري: ددې حديث شريف په سند کښې اختلاف دې.ابوحمزه دا د عاصم عن ابن سيرين عن انس طريق سره نقل کړې دې.او شريک د عاصم عن انس د طريق سره.يعنی هغوی په کښې د ابن سيرين واسطه نۀ ده ذکر کړې.هم دا حديث امام بزار رحمه الله هم د امام بخاری رحمه الله په واسطې سره په خپل مسند کښې ذکر کړې دې او فرمائی چې "لانعلم من رواه عن عاصم هکذا الا ابا حمزة"[8] او امام دارقطنی رحمه الله فرمائی، "والصحيح الاول"

---

[1]) عمدة القاری:(۳۲/۱۵)_
[2]) قوله: انس بن مالک": الحديث، اخرجه البخاری ايضا، کتاب الاشربة، باب الشرب من قدح النبی صلى الله عليه وسلم وآنيته، رقم (۵۶۳۸)، ولم يخرجه غيره، انظر تحفة الاشراف: ۲۴۸/۱ و: ۳۷۳/۱)_
[3]) کشف الباری: ۴۶۱/۱)_
[4]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الغسل، باب نفض اليدين من الغسل عن الجنابة)_
[5]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء، باب الماء الذی يغسل به شعر الانسان)_
[6]) کشف الباری: ۵۲٤/۲)_
[7]) کشف الباری: ٤/۲)_
[8]) مسند الامام البزار: ۲۳۷/۱۳، مسند انس بن مالک، رقم (۶۷۳۹))_

(۱)چې د ابوحمزه والا سند صحیح دې.البته علامه جیانی رحمه الله فرمائی چې دلته یو سند ته د صحیح وئیلو او دویم ته د غلط وئیلو ضرورت نشته،په دې سلسله کښې زما په نزد تحقیقی خبره داده چې ددې حدیث بعضې حصه عاصم د انس په واسطې سره او بعضې حصه ابن سیرین د عن انس د طریق نه نقل کړې ده.لکه امام بخاری رحمه الله چې د ابوعوانه د طریق نه کوم روایت په کتاب الاشربه کښې ذکر کړې دې،هغه تفصیلی هم دې او په دې مسئله کښې واضح هم دې.ددې په آخره کښې عاصم فرمائی: **"قال ابن سيرين: "إنه كانت فيه حلقة من حديد......فقال له أبوطلحة:لا تغيرن فيه شيئاً.....** (۲)"ددې وجې نه د ابوحمزه او د شریک والا دواړه روایتونه صحیح دی،هر یو د حدیث شریف بعضې حصه نقل کړې ده او د ابوعوانه روایت دواړو ته جامع دې او واضح هم دې(۳).والله اعلم بالصواب

قوله:أن قدح النبي صلى الله عليه وسلم انكسر،فاتخذ مكان الشعب سلسلة من فضة: د حضرت انس بن مالک رضی الله عنه نه روایت دې چې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم پیالۍ ماته شوې وه نو د اصلاح په غرض متاثره ځائې باندې هغوی د چاندۍ یو زنځیر اولګوو.

"شعب"د شین فتحه او د عین سکون سره،شلیدلو ته وئیلې شی،دغه شان د شلیدلی او مات شوې ځائې اصلاح او سمولو ته هم شعب وئیلې شی(۴)

د باب په حدیث شریف کښې چې د کومې پیالۍ ذکر دې،ددې متعلق د کتاب الاشربه(۵) په روایت کښې راغلې دی چې دا د یو خاص قسم لرګی نُضار جوړه کړې شوې وه،شارحینو د نضار مختلف تفسیرونه کړې دی،مثلاً خالص عود،نبع وغیره،ابوحنیفه دینوری رحمه الله وئیلې دی چې د لوښو دپاره د تهولو نه غوره لرګې هم داوی.

ددې نه علاوه ددې په صفت کښې د"عریض"لفظ راغلې دې یعنی پلنه،ددې پلنوالې څومره وو؟تحقیقاً څو معلومه نۀ ده البته امام احمد رحمه الله د حجاج بن حسان تابعی رحمه الله حدیث نقل کړې دې،هغوی فرمائی چې مونږ حضرت انس رضی الله عنه سره وو،هغوی یو لوښې طلب کړو.د هغې درې واړه لاسکی د اوسپنې وو،حلقه هم د اوسپنې وه،هغوی دا د یو توری کپړې نه راببهر کړو نو ددې وزن د یو ربع نه کم او د نصف ربع(۶)نه زیات وو،د حضرت

---

(۱) العلل للدار قطنی،رقم السوال(۲۶۲۸))_

(۲) صحیح البخاری،کتاب الاشربة،رقم (۵۶۳۸))_

(۳) عمدة القاری:۳۳/۱۵،وفتح الباری:۲۱٤/٦،و:۱۰۰/۱۰،کتاب الاشربة)_

(٤) عمدة القاری:۳۳/۱۵،وفتح الباری:۱۰۰/۱۰)_

(۵) صحیح البخاری،کتاب الاشربة،باب الشرب من قدح......رقم (۵۶۳۸))_

(٦) ربع یو پیمانه ده چې د جدید پیمانش په حساب سره۳،۲۳کیلن جوړیږی،یعنی د ربع ګنجائش به دومره وو،ددې جمع ارباع ده،اوګورئ القاموس الوحید،مادة ربع")_

انس رضی الله عنه په حکم سره په دې کښې اوبهٔ واچولې شوې، بیا دا زمونږ وړاندې پیش کړې شو نو مونږ هغه اوبهٔ اوڅکلې، په خپلو سرونو او مخونو مو واچولې او په نبی کریم ﷺ باندې مو درود اولوستلو(۱)صلی الله علیه وسلم

کیدې شی په دې حدیث شریف کښې د اناء نه مراد هم دغه پیالئ وی، د کومې پیالئ تذکره چې د باب په حدیث شریف کښې ده.

پیالئ چا صحیح کړې وه؟: د باب په حدیث شریف کښې چې د "فاتخذ" کوم فعل دې، نو ددې فاعل څوک دې؟ په دې کښې دوه اقوال دی، یو خو دادې چې د فاتخذ فاعل نبی کریم ﷺ دې چې نبی علیه السلام دا پیالئ ټهیک کړې وه او دویم قول دادې چې ددې فاعل حضرت انس رضی الله عنه دې، د حدیث شریف د ظاهر نه اولنئ رائې صحیح معلومیږی او د کتاب الاشربه(۲) د روایت د ظاهر نه دویمه رائې صحیح معلومیږی، د هغې الفاظ دادی: "رایت قدح النبی ﷺ عند انس بن مالك، وكان قد انصدع فسلسلة بفضة....." لیکن د باب د حدیث ددې طریق چې کوم الفاظ امام بیهقی رحمه الله (۳) نقل کړې دی، د هغې نه دا معلومیږی چې ددې فاعل حضرت انس رضی الله عنه دې، په هغې کښې دی: "أن قدح النبی صلی الله علیه وسلم انصدع، فجعلت مكان الشعب سلسلة، يعني أن أنسا جعل مكان الشعب سلسلة" ددې نه پس امام بیهقی رحمه الله فرمائی چې حدیث دغه شان روایت دې، اوس دا معلومه نهٔ ده چې ددې قائل کوم راوی دې، آیا هغه موسی بن هارون دې یا بل څوک دې(۴)

حافظ ابن حجر رحمه الله د امام بیهقی په دې روایت باندې تبصره کولو کښې فرمائی چې ددې روایت نه دا معلومه نهٔ شوه چې ددې قائل څوک دې؟ او ددې بنیاد دادې چې په "جعلتُ" کښې تاء د متکلم اومنلې شی او دا مضمومه وی، دغه شان حضرت انس رضی الله عنه ددې فاعل کیدې شی. دا هم کیدې شی چې د "جُعلتْ" جیم مضموم شی او دا فعل مجهول شی نو دغه شان بهٔ دا حدیث د باب د حدیث سره یو شان شی او د نبی کریم ﷺ فاعل کیدل به متعین شی.

هغوی لیکی: "وجزم بعض الشراح بالثاني (أي الضمير لانس) واحتج برواية بلفظ "فجعلتُ مكان الشعب سلسلة" ولا حجة فيه لاحتمال أن يكون فجعلت بضم الجيم على البناء للمجهول، فرجع إلى الاحتمال لابهام الجاعل" (۵)

---

۱) مسند احمد: ۱۸۷/۳، مسند انس بن مالک، رقم (۱۲۹۷۹)، وعمدة القاری: ۳۳/۱۵)_

۲) البخاری، کتاب الاشربة، باب الشرب من قدح النبی ﷺ ......، رقم (۵۶۳۸))_

۳) السنن الکبری للبیهقی: ۳۰/۱، کتاب الطهارة، باب النهی عن الاناء المفضض، رقم (۱۱۵))_

۴) پورته حواله)_

۵) فتح الباری: ۲۱۴/۶، و: ۱۰۰/۱۰، وتحفة الباری: ۵۳۹/۳)

قوله: قال عاصم: رأيت القدح، وشربت فيه: حضرت عاصم الاحول فرمائی چې ما هغه پيالئ ليدلې ده او هغې باندې مې اوبۀ هم څښلې دی.

دلته د تحديث بالنعمت په طور او د فخر په طور حضرت عاصم دا فرمائی چې ماته دغې پيالئ باندې د اوبو څښلو شرافت هم حاصل شوې دې.

ددې نه علاوه بيا وروستو دا شرافت نورو ډېرو حضراتو ته هم حاصل شوې دې، لکه حافظ ابونعيم د علی بن حسن بن شقيق عن ابی حمزه د طريق نه هم دا حديث نقل کړې دې، په هغې کښې دی: "قال علی بن الحسين: وأنا رأيت القدح، وشربت منه"[۱] په خپله د امام بخاری رحمه الله نه هم په دې پيالئ باندې څښل منقول دی، علامه قرطبی رحمه الله په "مختصر البخاری" کښې ليکلي دی چې هغوی د صحيح بخاری په بعضې زړو (قديمو) نسخو کښې دا عبارت ليکلې شوې اوليدۀ چې: "قال أبوعبدالله البخاری: رأيت هذا القدح بالبصرة، وشربت منه، وكان اشترى من ميراث النضر بن أنس بثمان مائة ألف"[۲]

يعنی "امام بخاری فرمائی چې دا پيالئ ما په بصره کښې اوليده او دې سره مې اوبۀ څښلې دی، دا د نضر بن انس رحمه الله د ميراث نه په اتۀ لکهه کښې اخستلې شوې وه".

د سرو زرو او د چاندئ د جوړ او د زنځير لګولو حکم: د باب د حديث شريف نه د چاندئ د جوړ کړې شوې لاسکی، زنځير (کړا) او د حلقې وغيره د استعمالولو جواز ثابتيږی، ليکن په دې مسئله کښې اختلاف دې.

امام ابوحنيفه رحمه الله دا مطلقاً جائز ګرځوی، البته صاحبِ هدايه علامه مرغينانی رحمه الله دا مطلق حکم يو شرط سره مقيد کوی، هغه دا چې د سرو زرو او د چاندې ځائې خلې سره اونۀ لګوی، ددې نه ځان بچ اوساتی[۳]

د امام مالک رحمه الله نه دواړه قسمه اقوال نقل دی، يعنی حلال والې او حرموالې. وروستنو ائمه مالکيه مثلاً دردير، دسوقی او ابن الحاجب رحمهم الله وغيره حرمت غوره ښودلې دې[۴]

د شوافعو مذهب د امام نووی رحمه الله د قول مطابق دادې چې دسته وغيره که لويه وی او د زينت دپاره وی نو حرام ده او که وړوکې وی او د ضرورت دپاره وی نو بيا جائز ده، د دوی دويم قول د مطلق حرمت دې چې دا کار جائز نۀ دې[۵]

---

[۱] فتح الباری: ۱۰/۱۰۰)_

[۲] پورته حواله)_

[۳] بدائع الصنائع: ۶/۵۲۴_۵۲۵، کتاب الاستحسان، واما الاناء المضبب......والهداية مع البناية: ۱۲/۷۰_۷۲، کتاب الکراهی، ومؤطا محمد: ۳۷۵، ابواب السير، باب الشرب فی آنية الفضة)_

[۴] حاشية الدسوقی مع الشرح الکبير: ۱/۱۰۹، باب احکام الطهارة، فصل الطاهر)_

[۵] المجموع شرح المهذب: ۱/۲۵۴_۲۵۸، کتاب الطهارة، حکم الاوانی المضببة......وشرح النووی علی مسلم: ۲/۱۹۳)_

او حنابله ددې څيزونو استعمالول دريو شرطونو سره مقيد كوى، يعنى لږ (كم) وى، صرف چاندى وى او د ضرورت دپاره وى يعنى څۀ فائده په كښې وى لكه چې د دوى په نزد په دې غرض سره سرۀ زر استعمالول بالكل ناجائز دى او د چاندئ استعمال شرطونو سره مقيد دې[1]

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت: ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت په دې جمله كښې دې، "أن قدح النبى صلى الله عليه وسلم انكسر" ځكه چې په دې كښې د نبى كريم ﷺ د پيالئ تذكره ده، كومه چې د ترجمة الباب جزء "قدحه" سره مطابق ده[2]

د باب پنځم حديث شريف د حضرت مسور بن مخرمه رضي الله عنه دې.

۲۹۴۳: (۳) حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْجَرْمِيُّ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا أَبِي أَنَّ الْوَلِيدَ بْنَ كَثِيرٍ حَدَّثَهُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ حَلْحَلَةَ الدُّؤَلِيِّ حَدَّثَهُ أَنَّ ابْنَ شِهَابٍ حَدَّثَهُ أَنَّ عَلِيَّ بْنَ حُسَيْنٍ حَدَّثَهُ أَنَّهُمْ حِينَ قَدِمُوا الْمَدِينَةَ مِنْ عِنْدِ يَزِيدَ بْنِ مُعَاوِيَةَ مَقْتَلَ حُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ لَقِيَهُ الْمِسْوَرُ بْنُ مَخْرَمَةَ فَقَالَ لَهُ هَلْ لَكَ إِلَيَّ مِنْ حَاجَةٍ تَأْمُرُنِي بِهَا فَقُلْتُ لَهُ لاَ. فَقَالَ لَهُ فَهَلْ أَنْتَ مُعْطِيَّ سَيْفَ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم فَإِنِّي أَخَافُ أَنْ يَغْلِبَكَ الْقَوْمُ عَلَيْهِ، وَايْمُ اللَّهِ، لَئِنْ أَعْطَيْتَنِيهِ لاَ يُخْلَصُ إِلَيْهِمْ أَبَدًا حَتَّى تُبْلَغَ نَفْسِي، إِنَّ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ خَطَبَ ابْنَةَ أَبِي جَهْلٍ عَلَى فَاطِمَةَ عَلَيْهَا السَّلاَمُ فَسَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم يَخْطُبُ النَّاسَ فِي ذَلِكَ عَلَى مِنْبَرِهِ هَذَا وَأَنَا يَوْمَئِذٍ مُحْتَلِمٌ فَقَالَ «إِنَّ فَاطِمَةَ مِنِّي، وَأَنَا أَتَخَوَّفُ أَنْ تُفْتَنَ فِي دِينِهَا». ثُمَّ ذَكَرَ صِهْرًا لَهُ مِنْ بَنِي عَبْدِ شَمْسٍ، فَأَثْنَى عَلَيْهِ فِي مُصَاهَرَتِهِ إِيَّاهُ قَالَ «حَدَّثَنِي فَصَدَقَنِي، وَوَعَدَنِي فَوَفَى لِي، وَإِنِّي لَسْتُ أُحَرِّمُ حَلاَلاً وَلاَ أُحِلُّ حَرَامًا، وَلَكِنْ وَاللَّهِ لاَ تَجْتَمِعُ بِنْتُ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم وَبِنْتُ عَدُوِّ اللَّهِ أَبَدًا». [ر: ۸۸۴]

رجال الحديث

① **سعيد بن محمد الجرمى:** دا سعيد بن محمد بن سعيد الجرمى رحمه الله دې. د دوى تذكره په كتاب الجهاد، "باب قتال الترك" كښې تيره شوې ده[4]

② **يعقوب بن ابراهيم:** دا يعقوب بن ابراهيم قرشي زهرى رحمه الله دې. د دوى ترجمه په كتاب العلم "باب ما ذكر فى ذهاب موسى...." كښې تيره شوې ده[5]

---

[1]) المغنى: ۹۱/۷/٤١٧، كتاب الاشربة، رقم (۷۳۷۰)، والموسوعة الفقهية: ۱۶۵/۳۲_۱۶۶، مادة فضة)_

[2]) عمدة القارى: ۳۳/۱۵)_

[3]) قوله: المسور بن مخرمة": الحديث، مر تخريجه فى الجمعة، باب من قال فى الخطبة بعد......)_

[4]) كشف البارى، كتاب الجهاد: ۷۰۳/۱)_

[5]) كشف البارى: ۳۳۱)_

③**ابی**:د اب نه مراد ابراهیم بن سعد قرشی زهری رحمه الله دې د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب من کرہ أن یعود فی الکفر......" کښې راغلي دي[1]

④**الولید بن کثیر**:دا الولید بن کثیر مخزومی رحمه الله دې[2]

⑤**محمد بن عمرو بن حلحله الدؤلی**:دا محمد بن عمرو بن حلحله الدؤلی بضم الدال وفتح الهمزة رحمه الله[3] دې[4]

⑥**ابن شهاب**:د محمد بن مسلم بن شهاب زهری رحمه الله تذکره د "بدء الوحی" په اولنی حدیث کښې تیره شوې ده[5]

⑦**علی بن حسین**:دا امام زین العابدین علی بن حسین بن علی رحمه الله دې[6]

قوله: أن علی بن حسین حدثه أنهم حین قدموا المدینة من عند یزید بن معاویة مقتل حسین بن علی رضی الله عنه لقیه مسور بن مخرمة: ابن شهاب رحمه الله فرمائی چې ماته امام زین العابدین علی بن حسین رحمه الله او فرمائیل چې دا حضرات کله د خلیفه یزید بن معاویه د خوا نه د حضرت حسین بن علی رضی الله عنه د شهادت نه پس مدینې منورې ته راغلل نو دوی سره مسور بن مخرمه ملاؤ شو.د حضرت مسور بن مخرمه او د امام زین العابدین د ملاقات دا واقعه د ۶۱هجرئ ده،ځکه چې په دغه کال باندې د حضرت حسین رضی الله عنه د شهادت واقعه پیښه شوې وه[7]

دې پورتنی عبارت کښې د یزید بن معاویه نه مراد مشهور اموی خلیفه[8].د حسین بن علی نه د نبی کریم صلی الله علیه وسلم نوسې[9]او د مسور بن مخرمه نه مراد مشهور صحابی دې[10]

قوله: فقال له: هل لك إلی من حاجة تأمرنی بها؟ فقلت له:لا: حضرت مسور بن مخرمه د امام زین العابدین نه تپوس او کړو چې که ستاسو څۀ ضرورت ما سره متعلق وی

---

[1]) کشف الباری:۲/۱۲۰)_

[2]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الصلاة،باب الحلق والجلوس فی المسجد)_

[3]) عمدة القاری:۱۵/۳۳،وتحفة الباری:۳/۵۳۹)_

[4]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الاذان،باب جهر الامام بالتامین)_

[5]) کشف الباری:۱/۳۲۶)_

[6]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الغسل،باب الغسل بالصاع ونحوه)_

[7]) عمدة القاری:۱۵/۳۳)_

[8]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب التهجد،باب صلاة النوافل جماعة)_

[9]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب التهجد،باب تحریض النبی صلی الله علیه وسلم علی صلاة.....)_

[10]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء،باب استعمال فضل وضوء الناس)_

نو ماته حكم اوكړئ چې زۀ ئې پوره كړم؟ما ورته اوونيل چې نه.حضرت مسور رضي الله عنه چې وړاندې امام زين العابدين ته كومې خبرې او كوم گزارش وړاندې كول غواړي نو دا پورته چې څۀ تير شو دا د هغې دپاره تمهيد وو.

قوله: فقال له: فهل أنت معطي سيف رسول الله صلى الله عليه وسلم؟: نو مسور رضي الله عنه زين العابدين رحمه الله ته اوفرمائيل چې ايا تاسو به ماته د نبى كريم ﷺ توره (تلوار) راكړئ؟

معطي د ياء تشديد سره دې،دويمه ياء د متكلم ده[1]

او د "سيف رسول الله"نه مراد په ظاهره د نبى كريم ﷺ مشهوره توره"ذوالفقار"ده.دا توره نبى كريم ﷺ د غزوۀ بدر په موقع باندې د نفل په طور اخستلې وه او دا هغه توره ده چې ددې باره كښې نبى عليه السلام د غزوۀ احد په موقع باندې خوب ليدلې وو چې د دوى په توره باندې دوه غاښونه لگيدلې دى[2].

انظر سيرة ابن هشام:۳/۶۲،غزوة احد، رؤيا رسول الله .....،وايضا الروض الانف:۲/۱۲۷)_نبى عليه السلام سره تولې لس تورې وې چې په هغې كښې يو توره "ذوالفقار"ده[3]

اوس سوال دادې چې د نبى عليه السلام دا توره د حضرت على رضي الله عنه خاندان ته څنگه راغله؟

ددې په جواب كښې علامه عينى رحمه الله دوه احتمالات ذكر كړې دى:

① غالباً دا توره نبى كريم ﷺ په خپل ژوند كښې حضرت على رضي الله عنه ته هبه كړې وه.چې وروستو بيا حضرت زين العابدين رحمه الله ته راورسيده.

② يا حضرت ابوبكرصديق حضرت على رضي الله عنهما ته وركړې وه چې وروستو بيا د دوى خاندان ته منتقل شوه[4].

قوله: فاني أخاف أن يغلبك القوم عليه: ځكه چې ماته ويره ده چې دا قوم به د طاقت په زور سره ستاسو نه دا توره واخلى.دلته د قوم نه مراد بنو اميه دى،ځكه چې د ساداتو حضراتو اختلاف هم دوى سره وو.

قوله: وأيم الله،لان أعطيتنيه لايخلص إليهم أبداً حتى تبلغ نفسي: په خدائې قسم!

---

[1]) عمدة القارى:۱۵/۳۳،وارشاد السارى:۵/۲۰۰)_

[2]) د نبى كريم ﷺ مذكوره خوب لاندې ذكر كولې شى،ابن هشام رحمه الله فرمائى: فلما سمع بهم رسول الله ﷺ والمسلمون قد نزلوا حيث نزلوا.قال رسول الله ﷺ للمسلمين: انى قد رايت والله خيرا.رايت بقرا، ورايت فى ذباب سيفى ثلما.ورايت انى ادخلت يدى فى درع حصنية.فاولتها المدينة")_

[3]) قال العينى: والظاهر ان هذا السيف هو ذوالفقار؛لان سبط ابن الجوزى ذكر فى تاريخه:ولم يزل ذوالفقار عنده ﷺ .حتى وهبه لعلى رضي الله عنه قبل موته.ثم انتقل الى آله.وكانت به عشرة اسياف؛ منها: ذوالفقار، تنفله يوم بدر".انظر عمدة القارى:۱۵/۳۳)_

[4]) عمدة القارى:۱۵/۳۳،وفتح البارى:۶/۲۱۴،وعمدة القارى:۱۵/۳۴،وشرح القسطلانى:۵/۲۰۱)_

که تاسو دا توره ماته راکړئ نو بنو امیه به هیڅکله دا حاصله نهٔ کړی یا دا چې زما ساه لاړه شی،زهٔ پرې وفات شم،مطلب دا دی چې زهٔ به ددې تورې په خاطر خپل ځان قربان کړم(۱)

یو سوال او د هغې جواب حافظ رحمه الله د باب د حدیث په بنیاد باندې د تعجب په طور یو سوال نقل کړې دې.هغه دا چې حضرت مسور رضی الله عنه فرمائی چې زهٔ ددې تورې د حفاظت دپاره د خپل ځان قربانۍ ته تیار یم.دلته حضرت مسور رضی الله عنه صرف او صرف د حضرت فاطمه رضی الله عنها د نوسی،زین العابدین،د زړهٔ ساتلو دپاره خپل خواهش د هغوی وړاندې کوی.لیکن بل طرفته چې حضرت حسین بن علی رضی الله عنهما چې د حضرت فاطمه رضی الله عنها خوئې دې،د هغوی دپاره د خپل ځان قربانی نهٔ ورکوی،نهٔ ئې څهٔ داسې د خپل خواهش اظهار اوکړو،تردې چې حضرت حسین رضی الله عنه د ظالمانو حکمرانانو دلاسه شهید شو او دا لویه واقعه پیښه شوه.

ددې په جواب کښې د حضرت مسور رضی الله عنه له طرفه په عذر کښې دا وئیلې کیدې شی چې حضرت حسین رضی الله عنه کله عراق ته روان شو نو د اهل حجاز او د حضرت مسور رضی الله عنه په ذهن کښې هم دا خبره نهٔ وه چې د حضرت حسین رضی الله عنه معامله به دا رخ اختیار کړی او هلته به د خپلو ملګرو سره مظلومانه شهادت بیا مومی(۲) والله اعلم

قوله: إن علی بن ابی طالب خطب ابنة أبی جهل علی فاطمة رضی الله عنها: حقیقت کښې حضرت علی په حضرت فاطمه رضی الله عنها باندې بن راوستلو دپاره د ابوجهل هشام بن مغیره لور ته د نکاح پیغام ورکړو.

د حضرت علی رضی الله عنه تذکره تفصیل سره په کتاب العلم،"باب إثم من کذب علی النبی صلی الله علیه وسلم کښې تیره شوې ده(۳)

د ابنة ابی جهل نه څوک مراد دی؟ دا د دین مشهور دشمن د ابوجهل لور حضرت جویریه بنت هشام بن مغیره مخزومیه رضی الله عنها ده.ددې نوم جمیله ښودلې شوې دې،لیکن د حافظ رحمه الله په قول حضرت علی رضی الله عنه چې کومې ښځې ته د نکاح پیغام ورکول غوښتل نو هغه جویریه وه.(۴) چې کله نبی کریم صلی الله علیه وسلم د خپل خفګان اظهار اوکړو او حضرت علی رضی الله عنه دې سره نکاح اونکړې شوه نو عتاب ابن اسید ورسره نکاح اوکړه چې د نبی علیه السلام په عهد کښې د مکې مکرمې امیر وو،ددې نه ئې اولاد هم اوشو،تاریخ ئې د یو ځوی نوم محفوظ کړې دې چې د هغهٔ نوم عبد الرحمن وو،دې په جنګ جمل کښې شهید شو(۵).

---

(۱) فتح الباری:۲۱۴/۶،وعمدة القاری:۳۴/۱۵،وشرح القسطلانی:۲۰۱/۵)_

(۲) فتح الباری:/۹۳۲۷)_

(۳) کشف الباری،کتاب العلم:۱۴۹/۴،دغه شان د حضرت فاطمه رضی الله عنها د حالاتو دپاره اوګورئ:کتاب الوضوء،باب غسل المراة اباها الدم.....)_

(۴) الاصابة:۲۶۵/۴،وعمدة القاری:۳۴/۱۵،ددې په نوم کښې نور اقوال هم دی،اوګورئ: فتح الباری: ۸۶/۷ والطبرانی فی الکبیر:۲۱۰/۲۴)_

(۵) الاصابة:۲۶۵/۴،وفتح الباری:۸۶/۷،وعمدة القاری:۲۳۳/۱۶)

حضرت جويريه رضي الله عنها د نبي عليه السلام نه د حديث روايت هم كوى (۱)، فرمائي چې يوځل نبي كريم صلى الله عليه وسلم زمونږ كور سره تير شو او اوبۀ ئې طلب كړې نو ما ورته پيالئ راوړه او اوبۀ مې ورته پيش كړې دې دوران كښې يو سړى د نبي عليه السلام نه څۀ تپوس اوكړو چې دوه د زيړ رنګ څادرونه پرې پراتۀ وو، نبي عليه السلام په جواب كښې اوفرمائيل، "تعبد الله، لاتشرك به شيئاً، وتقيم الصلوة، وتؤدى الزكوة، وتصل الرحم" بيا ئې اوفرمائيل "خيرامتى قرنى، ثم الذين يلونهم" (۲).

د نبي كريم صلى الله عليه وسلم د خطبې سبب څۀ وو؟: د باب په حديث شريف كښې چې د نبي كريم صلى الله عليه وسلم كومه خطبه او تقرير نقل كړې شوې دې ددې وجه څۀ وه؟ په دې كښې دوه قولونه دى:

① د كتاب النكاح د روايت نه معلوميږى كوم چې د ابن ابى مليكه نه روايت دې (۳) چې د بنو هشام بن مغيره اجازت غوستل د خطبې سبب وو، چې كله بنو هشام بن مغيره د خپلې جينئ نكاح حضرت على رضي الله عنه سره كول غوښتل او د نبي عليه السلام نه ئې اجازت طلب كړو نو نبي عليه السلام خطبه ارشاد اوفرمائيله (۴).

② او د امام زهرى چې كوم طريق دې، په هغې كښې يو بل سبب بيان كړې شوې دې، په صحيح ابن حبان كښې دى:

"أن علياً خطب بنت أبي جهل، فبلغ ذلك فاطمة، فأتت رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقالت: إن الناس يزعمون أنك لاتغضب لبناتك، وهذا على ناكح بنتَ أبي جهل! ......" (۵).

"حضرت على رضي الله عنه د ابوجهل لور ته د نكاح پيغام وركړو، دا خبر حضرت فاطمه رضي الله عنها ته اورسيدو نو هغه نبي عليه السلام ته راغله او وې فرمائيل چې د خلقو خيال دادې چې تاسو د خپلو لونړو د حمايت او ملګرتيا دپاره نۀ غصه كيږئ، دې على ته اوګورئ چې هغه د ابوجهل لور سره نكاح كوونكې دې!......"

نبي عليه السلام د حضرت فاطمه په خبرې اوريدو سره مسجدنبوى ته تشريف راوړلو او خطبه ئې ارشاد اوفرمائيله. ددې روايت نه د نبي عليه السلام د خطبې لوستلو سبب معلوميږى چې ددې خطبې سبب حضرت فاطمه رضي الله عنها وه (۶).

د دواړو قولونو مينځ كښې تطبيق: اوس د دواړو قولونو مينځ كښې تطبيق دادې چې د نبي عليه السلام د تقرير سبب دا دواړه خبرې كيدې شى چې بنى هشام بن مغيره د خپلې جينئ په سلسله

(۱) الاصابة: ۲۶۲/۴، ومعرفة الصحابة: ۲۰۴/۵، باب الجيم)۔
(۲) پورته حواله جات، والطبرانى فى الكبير: ۲۵۸/۲۴، رقم (۶۵۸)، باب الدال، درة بنت ابى لهب.....)۔
(۳) صحيح البخارى، كتاب النكاح، باب ذب الرجل عن ابنته فى الغيرة والانصاف، رقم (۵۲۳۰))۔
(۴) فتح البارى: ۳۲۸/۹)۔
(۵) الاحسان بترتيب صحيح ابن حبان، مناقب على بن ابى طالب، ذكر البيان بان على بن ابى طالب.....، رقم (۶۹۱۸)، وروى بعضه البخارى فى صحيحه، كتاب فضائل الصحابة، باب ذكر اصهار النبى صلى الله عليه وسلم.....، رقم (۳۷۲۹)
(۶) فتح البارى: ۳۲۸/۹)۔

کښې نبی علیه السلام سره رابطه اوکړه چې نکاح کېدل پکار دی یا نهٔ؟ او چې کله ددې معاملې خبر حضرت فاطمه رضی الله عنها ته اوشو نو هغې هم خپل والدمحترم ته شکایت اوکړو چې علی زما بن راوستل غواړی بهرحال په دواړو سببونو کښې څهٔ منافات نشته.

د نکاح پیش کش د چاله طرفه وو؟ د روایتونو د تلاش نه هم دا معلومیږی چې د ابوجهل لور سره د نکاح کولو فیصله د حضرت علی رضی الله عنه خپله فیصله وه، په خپله د جینئ والو له طرفه په دې کښې څهٔ حرکت نهٔ وو، ددې وجې نه په اکثرو روایتونو کښې د خطبې نسبت د حضرت علی رضی الله عنه طرفته دې، په خپله چې د حضرت فاطمه رضی الله عنها په حوالې سره پورته کوم حدیث مبارک تیر شو، په هغې کښې هم د "ناکح" لفظ حضرت فاطمه رضی الله عنها استعمال کړې دې. حالانکه دغه وخت پورې نکاح شوې نهٔ وه، ددې وجه ښکاره ده چونکه د حضرت علی رضی الله عنه اراده وه او اراده ئې مضبوطه هم وه چې که ممانعت اونکړې شو نو چې نن نهٔ وی چې صبا نکاح خامخا اوشی، ددې وجې نه حضرت فاطمه رضی الله عنها د "ناکح" لفظ استعمال کړو[1] په بعضې روایتونو کښې راځی چې په خپله حضرت علی رضی الله عنه هم په دې سلسله کښې نبی کریم صلی الله علیه وسلم سره مشوره کړې وه او د نکاح اجازت ئې غوستلې وو. په مستدرک حاکم کښې د حضرت سوید بن غفله مخضرمی رضی الله عنه روایت دې. فرمائی:

"خطب علی ابنة أبی جهل إلی عمها الحارث بن هشام، فاستشار النبی صلی الله علیه وسلم، فقال: أعن حسبها تسئلنی؟ قال علی: قد أعلم ما حسبها، ولکن أتامرنی بها؟ فقال: لا، فاطمة بضعة منی، ولا أحسب إلا وأنها تحزن وتجزع، فقال علی: لا آتی شیئاً تکرهه"[2]

یعنی: "حضرت علی رضی الله عنه د ابوجهل لور سره د نکاح کولو دپاره د هغې ترهٔ حارث بن هشام ته پیغام واستوو او په دې معامله کښې ئې نبی کریم صلی الله علیه وسلم سره مشوره اوکړه. نبی علیه السلام اوفرمائیل، آیا تهٔ ما نه ددغه ښځې د حسب نسب تپوس کول غواړې؟ نو حضرت علی رضی الله عنه اووئیل چې د هغې حسب نسب ماته ښهٔ معلوم دې لیکن آیا تاسو ماته هغې سره د نکاح کولو مشوره راکوئ؟ نبی علیه السلام اوفرمائیل، فاطمه زما حصه ده او زما خیال دادې چې ستا په دې نکاح کولو سره به هغه غمژنه او پریشانه شی. نو حضرت علی رضی الله عنه اووئیل چې زهٔ به داسې هیڅ یو کار اونکړم چې تاسو ته ناخوښه وی".

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې غالباً حضرت علی رضی الله عنه د نبی علیه السلام د خطبې لوستلو نه پس اجازت غوستلې وو او په خپله د خطبې دوران کښې موجود نهٔ وو. ددې وجې نه ئې مشوره هم اوکړه لیکن هرکله چې نبی علیه السلام منع کړو نو حضرت علی رضی الله عنه ددې معاملې نه وروستو. لکه په یو حدیث کښې دا الفاظ راغلې دې کوم چې د "شعیب عن الزهری" د طریق نه روایت دې چې: "فترک علی الخطبة"[3]

---

[1]) پورته حواله)_
[2]) المستدرک للحاکم: ١٧٣/٣، کتاب معرفة الصحابة، ذکر مناقب فاطمة بنت رسول الله صلی الله علیه وسلم، رقم (٤٧٤٩)
[3]) صحیح البخاری، کتاب فضائل الصحابة، باب ذکر اصهار النبی صلی الله علیه وسلم ......رقم (٣٧٢٩))_

او د ابوداؤد شریف روایت(۱) چې د "معمرعن الزهری عن عمروة" نه دې.هغې کښې دا الفاظ راغلې دی: "فسکت علی عن ذلك النکاح"(۲) والله اعلم بالصواب

قوله: فسمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یخطب الناس فی ذلك علی منبره هذا: نو ما د نبی علیه السلام نه واوریدل چې هغوی خلقو ته په دې معامله کښې خطاب کوو په خپل منبر باندې.

مطلب دادې چې کله نبی علیه السلام دا واوریدل چې حضرت علی رضی الله عنه د حضرت فاطمه رضی الله عنها بن راوستل غواړی او د ابوجهل لور سره نکاح کول غواړی نو نبی علیه السلام د خپل منبر نه دا راتلونکې خطبه ارشاد اوفرمائیله،دې دپاره چې خلق هم د اصل واقعې نه خبردار شی او خلقو ته هم پته اولګی چې د نبی د لور او د الله تعالی د دشمن د لور اجتماع نهٔ شی کیدې(۳)

وانایومئذ محتلم: او زهٔ دغه ورځو کښې بالغ ووم.

ددې جملې نه د حضرت مسور بن مخرمه رضی الله عنه مقصود دادې چې وړاندې به زهٔ د نبی کریم صلی الله علیه وسلم کوم الفاظ نقل کوم نو هغه غیریقینی نهٔ دی بلکه ماته ښهٔ یاد دی چې زهٔ هغه وخت بالغ ووم او د واقعاتو د تول مې صلاحیت او قابلیت لرلو(۴)

د حضرت مسور رضی الله عنه عمر دغه وخت څومره وو؟: ددې نه پس ځان په دې پوهه کړئ چې ابن سید الناس د باب د حدیث دې الفاظو "وانایومئذ محتلم" ته د حقیقت نه خلاف او غلط وئیلې دی او فرمائی چې صحیح لفظ "کالمحتلم" دې مطلب دا چې د بالغانو په شان وو. دا د اسماعیلی روایت دې ددې وجه دا ده چې حضرت مسور رضی الله عنه د نبی په ژوند مبارک کښې بالغ شوې نهٔ وو ځکه چې دوی د حضرت عبدالله بن زبیر نه پس پیدا شوې وو. ددې وجې نه د حضرت مسور عمر مبارک به د نبی کریم صلی الله علیه وسلم د وفات نه پس اتهٔ کاله وی(۵) لیکن حافظ ابن حجر رحمه الله د ابن سیدالناس ددې رائې سره اختلاف کړې دې او فرمائی چې د ابن سیدالناس له طرفه د باب حدیث ته غلط وئیل صحیح نهٔ دی، ځکه چې د صحیح قول مطابق د حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه ولادت د هجرت نه مخکښې کال باندې شوې وو. ددې وجې نه به د نبی کریم صلی الله علیه وسلم د وفات په وخت د دوی عمر نهه کاله وی. لهذا دا خبره بالکل ممکن ده ځکه چې دا د بلوغ اقل مدت (کمه مده) ده یعنی نهه کاله، په دې کښې به بالغ شوې وی. یا به

---

(۱) سنن ابی داود، کتاب النکاح، باب ما یکره ان یجمع بینهن من النساء، رقم (۲۰۷۰))_

(۲) فتح الباری:۹۳۲۸/، دغه شان اوګورئ: شرح مشکل الآثار للامام الطحاوی:۱۲/۵۱۱_۵۱۹، باب بیان مشکل ما روی عن رسول الله صلی الله علیه وسلم من قوله: ان بنی هشام بن المغیرة..... "الباب:(۷۸۸))_

(۳) فتح الباری:۷/۸۶)_

(۴) فتح الباری:۹۳۲۷/)_

(۵) پورته حواله)_

د حضرت مسور قول "محتلم" په مبالغه باندې حمل کولې شي، ددې نه مراد به تشبیه وی.
دغه شان دواړه روایتونه یعنې "محتلم" او "کالمحتلم" د معنې په لحاظ سره به موافق شي، یو ته صحیح وئیل او دویم لره د غلط گرځولو به هیڅ ضرورت پاتې نهٔ شي.
ددې ټول تفصیل ضرورت دې دپاره محسوس کړې شو او ددې وجه دا شوه چې د اتو کالو ماشوم ته چرته هم محتلم یا کالمحتلم نهٔ دې وئیلې شوې، مګر دا چې تشبیه مراد واخستلې شي او دا اووئیلې شي چې په فهم او حفظ کښې او د اخذ په معامله کښې حضرت مسور د بالغ په شان وو[۱] والله اعلم بالصواب.

قوله: فقال: ان فاطمة مني، وانا اتخوف ان تفتن في دينها: نو نبی کریم ﷺ اوفرمائیل، فاطمه رضی الله عنها زما نه ده او ما ته دا ویره ده چې ددې معاملې د وجې نه به د فاطمې رضی الله عنها دین متاثره شي.
مطلب دادې چې حضرت فاطمه رضی الله عنها به د طبعي غیرت په وجه سره صبر اونکړې شي او په دې سره به د هغې ذاتي او خانګی ژوند متاثره شي[۲]

قوله: ثم ذكر صهرا له من بني عبد شمس، فاثنى عليه في مصاهرته اياه، قال: حدثني فصدقني ووعدني فوفى لي: بیا نبی کریم ﷺ د بنوعبد شمس سره تعلق لرونکی یو خپل زوم (د ابوالعاص بن الربیع) تذکره اوفرمائیله نو هغهٔ سره ئې د خپلې رشتې او تعلق تعریف اوکړو، وې فرمائیل هغهٔ ماسره خبره اوکړه او هغه ئې رښتونې کړه، ماسره ئې وعده اوکړه او هغه ئې پوره کړه.

حضرت ابوالعاص بن الربیع: دا حضرت ابوالعاص بن الربیع رضی الله عنه بن عبدالعزی بن عبدمناف بن قصی بن کلاب قرشی عبشمی دې[۳]
د دوی د مور نوم هاله بن خویلد ده چې د ام المؤمنین حضرت خدیجة الکبری رضی الله عنها خور وه.
دغه شان حضرت ابوالعاص رضی الله عنه د حضرت خدیجه رضی الله عنها حقیقی خورئې شو[۴]
د دوی نوم څهٔ وو، په دې کښې د سیرت د عالمانو اختلاف دې، بعضو لقیط، بعضو زبیر، بعضو هشیم، بعضو مهشم او بعضو یاسر ښودلې دې.
د ابن عبد البر رحمه الله د قول مطابق اکثر حضراتو لقیط اختیار کړې دې[۵]

---

[۱]) پورته حواله)_
[۲]) عمدة القاری:۱۵/۳٤)_
[۳]) سیر اعلام النبلاء:۱/۳۳۰، والاصابة:٤/۱۲۱، والاستیعاب:۲/٤۳۰، باب العین من الکنی)_
[٤]) سیر اعلام النبلاء:۱/۳۳۱، والاصابة:٤/۱۲۱، والاستیعاب:۲/٤۳۰، والمستدرک للحاکم:۳/٦۳۸ کتاب معرفة الصحابة، ذکر ابی العاص......رقم (٦٦۹۳))_
[٥]) الاستیعاب:۲/٤۳۰)_

د دوی لقب جرو البطحاء وو ،دغه شان په امين سره به هم رابللې کيدو(۱)

د غزوه حديبيه نه پنځه مياشتې مخکښې دوی اسلام قبول کړو(۲)

د نبی کريم ﷺ د ټولو نه مشره لور حضرت زينب رضي الله عنها د دوی په عقد کښې وه.د بدر په موقع باندې د مکې مکرمې د مشرکينو چې کوم کسان ګرفتار شوې وو.په هغوی کښې حضرت ابوالعاص بن الربيع هم وو ،مسلمانانو چې کله د دغه کسانو په بدله کښې د فديې د وصولولو فيصله اوکړه نو د قيديانو متعلقينو او وارثانو د مکې مکرمې نه پيسې راواستولې،حضرت زينب چې دغه وخت مکه مکرمه کښې وه،هغې هم د خپل خاوند د آزادئ دپاره فديه راواستوله،کوم څيز چې هغې راواستوو د هغې په ليدلو سره د نبی کريم ﷺ زړهٔ مبارک نرم شو ،هغه د حضرت خديجة الکبری رضي الله عنها هار وو(۳)،چې ددې دواړو د وادهٔ په موقع باندې حضرت خديجة الکبری رضي الله عنها حضرت زينب رضي الله عنها ته په غاړه کښې اچولې وو ،د هار په ليدلو سره نبی کريم ﷺ صحابه کرامو ته اوفرمائيل چې که تاسو مناسب ګڼړئ نو د زينب قيدی پريږدئ چې دې هغې ته واپس لاړ شی. صحابه کرامو رضي الله عنهم دا خبره اومنله او هغه ئې آزاد کړو.

مکې مکرمې ته د روانيدو نه مخکښې نبی کريم ﷺ د حضرت ابوالعاص نه وعده واخستله چې دې واپس لاړ شی نو حضرت زينب رضي الله عنها به د نبی کريم ﷺ خدمت ته راؤليږی او نبی کريم ﷺ دهٔ ته ددې خبرې د پټ ساتلو دپاره هم اوفرمائيل.

بل طرفته رسول الله مبارک ﷺ حضرت زيد بن حارثه رضي الله عنه (چې د نبی عليه السلام متبنی وو)او يو بل انصاری راؤبللو او ورته ئې اوفرمائيل چې تاسو دواړه بطن ياجج (۴)ته روان شئ او هلته اودريږئ،تردې چې حضرت زينب رضي الله عنها تاسو ته راشی نو تاسو دواړه به د هغې د سفر ملګری ئې او هغه خپل ځان سره راولئ،دا د بدر نه څومياشتې پس واقعه ده.

حضرت ابوالعاص چې د آزاديدو نه پس کله مکې مکرمې ته اورسيدو نو حضرت زينب ته ئې اووئيل چې خپل والد محترم ته د تلو دپاره تيارى اوکړه نو هغوی تياره مکمل کړه او د هغې ليور کنانه چې د ترور ځوې ئې هم وو،يو اوښ ئې راوستو چې په هغې باندې حضرت زينب رضي الله عنها سوره شوه او کنانه هم غشی او کمان ځان سره کړل او د ورځې په رڼړا کښې روان شو ، په دې باندې د مکې مکرمې والا ډير غصه شو او د حضرت زينب رضي الله عنها په تلاش کښې

---

(۱) پورته حواله،والاصابة:٤/١٢١،وسير اعلام النبلاء:١/٣٣١)_

(۲) سير اعلام النبلاء:١/٣٣١)_

(۳) سير اعلام النبلاء:١/٣٣٢،والمستدرک:٣/٢٣٦،کتاب معرفة الصحابة،ذکر مناقب ابی العاص......رقم (٥٠٣٨)،والسيرة النبوية لابن هشام:٢/٦٥٣،ومسند احمد،مسند عائشة،رقم (٢٦٨٩٤)،وابو داود،کتاب الجهاد،باب فی فداء الاسير بالمال،رقم (٢٦٩٢)،من رواية رضي الله عنها،والاصابة:٤/١٢١)_

(۴) قوله: ياجج":هو بفتح الياء،وبعدها همزة،وجيم مکسورة:موضع علی ثمانية اميال من مکة.انظر تعليقات سير اعلام النبلاء:١/٣٣٣،ومعجم البلدان:٥/٤٢٤،باب الياء والالف وما يليهما)_

راووتل نو كنانه په يو مقام "ذوطوی" كښې اوښ اودرولو او خپل تركش ئې خوركړو، دلته يو مشرك هبار بن الاسود حضرت زينب رضي الله عنها ته نيزه اوښودله او وې ويروله، ددې معاملې په ليدلو سره كنانه اووئيل چې څوک هم نزدې راغې نوزۀ به دهغۀ په بدن كښې دا غشې ښخ كړم.
دې خلقو كښې ابوسفيان هم وو، هغۀ كنانه ته اووئيل، ائې سړيه! دا غشې زمونږ نه لرې كړه، مونږ تاسره څۀ خبره كول غواړو نو كنانه صبر شو او د ابوسفيان خبره ئې واؤريده، ابوسفيان وئيل چې دا تا ښۀ اونكړل چې د ورځې په وخت كښې اود سردارانو او اميرانو په موجودګۍ كښې راووتلې، حالانكه اوس نزدې مونږ په بدر كښې چې كومې رسوايۍ او ذلت سره مخامخ شو او د محمد صلى الله عليه وسلم نه چې مونږ ته كوم تكليف راؤرسيدۀ د هغې تاته ښۀ پته ده، دا تۀ چې د ورځې په رڼا كښې دا ښځې بولې، خلق به دا ګڼړى چې دا هم د بدر د ذلت يو حصه ده. په خدائې قسم! دوى دلته د حصارولو مونږ ته هيڅ ضرورت نشته، ددې وجې نه اوس دا زينب واپس بوځه، چې كله حالات پرسكون او د امن شى او خلقو كښې دا خبره مشهوره شى چې مونږ دوى واپس كړې دى نو پټه ئې بيا بوځه او پلار ته ئې حواله كړه.
نو كنانه د ابوسفيان په خبره باندې عمل اوكړو او حضرت زينب رضي الله عنها ئې واپس كړه، څو ورځې پس دوباره اووتل او دا ئې حضرت زيد بن حارثه رضي الله عنه او د هغوى ملګرى ته حواله كړه، دې دواړو حضراتو حضرت زينب رضي الله عنها مدينې منورې ته اورسوله.
د فتح مكه نه څۀ وخت مخكښې خبره ده چې حضرت ابوالعاص د تجارت په غرض سره د شام قصد اوكړو، د قريشو هم ورسره ډير مال وو، واپسۍ كښې د مسلمانانو يو لښكر سره مخامخ شو، مسلمانانو ترينه ټول مال واخستۀ ليكن دې يۍ ګرفتار نۀ كړې شو، دې د هغه ځائې نه اوتختيدۀ، د شپې مدينې منورې ته راغۀ او حضرت زينب رضي الله عنها ته راؤرسيدۀ، د هغې نه ئې پناه طلب كړه، حضرت زينب رضي الله عنها ورته پناه وركړه او شپه ئې هلته تيره كړه.
سحر چې كله نبى كريم صلى الله عليه وسلم او صحابه كرام رضي الله عنهم د مانځه نه فارغ شو نو د ښځو د ډلې نه حضرت زينب رضي الله عنها په اوچت آواز سره اوفرمائيل: "ايها الناس! قد اجرت ابا العاص بن الربيع" چې ائې خلقو! ابوالعاص بن الربيع زما په پناه كښې دې.
بل طرفته نبى كريم صلى الله عليه وسلم هغه لښكر ته پيغام اوليږو كوم لښكر چې د ابوالعاص مال اخستلې وو: "ان هذا الرجل منا حيث قد علمتم، وقد اصبتم له مالا، فان تحسنوا وترددوه، فانا نحب ذلك، وان ابيتم، فهوفئ الله، فانتم احق به"
يعنى: "څنګه چې تاسو ته هم معلومه ده چې دا زمونږ د خاندان كس دې او تاسو ددۀ مال اخستلې دې، نو كه تاسو دۀ سره ښۀ سلوك اوكړئ او ددۀ مال واپس كړئ نو دا مونږ ته خوښه ده او كه تاسو انكار اوكړئ نو دا غنيمت دې، چې تاسو ئې ډير حقدار يئ"
په دې باندې حضرات صحابه كرامو رضي الله عنهم اوفرمائيل، دغه مال به ورته مونږ واپس كړو، نو د وعدې مطابق صحابه كرامو رضي الله عنهم د هغۀ اخستلې شوې ټول مال واپس كړو.
حضرت ابوالعاص د خپل تجارت مال او سامان واخستلو او مكې مكرمې ته روان شو، هلته په رسيدلو سره چې څومره مال وو، هغه ئې حواله كړو او بيا ئې وفرمائيل ائې د

مکې والو!آیا په تاسو کښې په ما باندې د چا څۀ حق شته؟هغوی په جواب کښې اوونیل، نه!الله تعالی دې تا ته جزاء خیر درکړی، په دې باندې حضرت ابوالعاص اوفرمائیل:

"اشهد ان لا اله الا الله و ان محمدا عبده ورسوله" په الله تعالی قسم!ما مدینه منوره کښې د نبی کریم ﷺ خوا کښې اسلام ددې وجې نه قبول نۀ کړو چې هسې نۀ تاسو دا خیال اونکړئ چې زۀ ستاسو مال خوړل غواړم، اوس چې هرکله ما تاسو ته ستاسو مالونه واپس کړل او په ما باندې د چا څۀ حق پاتې نۀ شو نو ددې وجې نه زۀ د اسلام د قبلولو اعلان کوم.

ددې نه پس دوی مدینې منورې ته د نبی ﷺ خوا ته تشریف راوړلو او نبی کریم ﷺ حضرت ابوالعاص او د حضرت زینب نکاح خپل مینځ کښې برقرار اوساتله، دغه شان شپږ کاله فراق او جدائی ددې دواړو ترمینځه تیره شوه(۱)

د باب د حدیث شریف په الفاظو "حدثنی فصدقنی، و وعدنی، فوفی لی" کښې دې پورتنئ ذکر شده واقعې طرفته اشاره ده چې حضرت ابوالعاص رضی الله عنه د خپل ډیر زیات محبت باوجود (کوم چې ئې حضرت زینب رضی الله عنها سره وو)هغه د خپل پلار طرفته روانه کړه او نبی ﷺ سره ئې چې کومه وعده کړې وه نو هغه ئې پوره کړه، په دې کښې نبی ﷺ د ابوالعاص ددې کار تعریف او ستائینه کړې ده(۲)د حضرت ابوالعاص رضی الله عنه د اولاد په سلسله کښې تاریخ صرف د یو لور تذکره کوی(۳) امامه بنت ابوالعاص چې ددې مور حضرت زینب رضی الله عنها وه.دا هغه امامه ده چې نبی ﷺ به دا اوچته کړې وه او مونځ به ئې کوو،دې نه د دوی خپل مینځ کښې هغه ډیر زیات مینه محبت ښۀ طریقې سره معلومیږی.د صحیح بخاری وغیره روایت دې کوم چې د حضرت ابوقتاده رضی الله عنه نه روایت دې چې:

"ان رسول الله صلی الله علیه وسلم کان یصلی وهو حامل بنتَ زینب بنت رسول الله صلی الله علیه وسلم، ولابی العاص بن الربیع، فاذا قام حملها، واذا سجد وضعها؟......"(۴)(اللفظ للبخاری)

---

۱) للاستزادة انظر:سیر الذهبی:۳۳۲/۱_۳۳۴،والاصابة:۱۲۲/٤، والمعجم الکبیر:۴۲۶/۲۲_۴۳۱،ما اسندت ام سلمة رضی الله عنها رقم (۱۰۵۰)،والسیرة النبویة لابن هشام:۶۵۱/۲_۶۵۹ اسر ابی العاص بن الربیع رضی الله عنه ....)

۲) سیر اعلام النبلاء:۳۳۱/۱)_

۳) دا د مشهور قول مطابق خبره ده.البهت حاکم په مستدرک(۲۳۶/۳)کښې او حافظ په فتح الباری (۸۵/۷) کښې او عینی په عمدة القاری(۲۳۰/۱۶)کښې د یو څوی ذکر هم کړې دې چې د هغۀ نوم علی وو.دې په ماشوموالی کښې وفات شوې وو.غالباً ددې وجې نه عام طور سره د دوی ذکر نۀ کیږی.او حضرت امامه رضی الله عنها ډیر وخت ژوندئ وه.اول د حضرت علی ابن ابی طالب رضی الله عنه په نکاح کښې وه،د هغوی د وفات نه پس د حضرت مغیره بن نوفل په نکاح کښې راغله او د حضرت امیر معاویه رضی الله عنه په دور کښې دا وفات شوه.رضی الله عن الجمیع اوګورئ سیر اعلام النبلاء:۳۳۵/۱،والاصابة:۱۲۳/٤)_

٤) الحدیث اخرجه البخاری،ابواب سترة المصلی،باب اذا حمل جاریة صغیرة علی عنقه فی الصلاة،رقم (۵۱۶)، وکتاب الادب،باب رحمة الولد وتقبیله،رقم (۵۹۹۶)،ومسلم،کتاب المساجد،باب جواز حمل الصبیان...... رقم (۱۲۱۲_۱۲۱۵)،وابو داود،کتاب الصلاة،باب العمل فی ...[بقیه برصفحه آئنده...

چې "نبي ﷺ به امامه اوچته کړې وه او مونځ به يې کولو.د قيام په حالت کښې به ئې اوچته کړې وه او د سجدې په وخت به ئې په زمکه كيخودله"[1]په شپږو کتابونو کښې د حضرت ابوالعاص رضي الله عنه نه څۀ حديث منقول نۀ دې[2] دوی د حضرت صديق اكبر رضي الله عنه په زمانه کښې په ١٢هجرئ او د ذی الحجې په مياشت کښې وفات شو[3] رضى الله عنه وأرضاه

قوله: وإني لست أحرم حلالاً،ولا أحل حراماً،ولكن والله،لا تجتمع بنت رسول الله صلى الله عليه وسلم وبنت عدو الله أبداً: او زۀ يو حلال څيز لره حرام او حرام څيز لره حلال نۀ ګرځوم،ليکن په خدائې قسم:د رسول الله ﷺاو د الله تعالى د دشمن لور په يو ځائې کښې جمع کيدې نۀ شی.د باب د حديث شريف الفاظ خو تاسو اوکتل او په کتاب النکاح کښې دا الفاظ راغلې دی:

"فلا آذن،ثم لا آذن،إلا أن يريد ابن أبي طالب أن يطلق ابنتي،وينكح ابنتهم"[4]

چې "زۀ اجازت نۀ ورکوم،بيا نۀ ورکوم،البته يو صورت دې هغه دا چې على زمونږ لور ته طلاق ورکړی او د هغوی جينئ سره نکاح اوکړی".

په دې روايت کښې چې نبی ﷺ درې ځله کوم لفظ د "لا آذن"اوفرمائيلو نو دا د تاکيد په طور وو،دغه شان په دې کښې دې خبرې طرفته اشاره ده چې دا ممانعت هميشه دپاره وو،هسې نۀ چې څوک دا خيال اوکړی چې دا ممانعت عارضی دې،د څو ورځو دپاره دې،نو ددې احتمال د بالکل ختمولو دپاره نبی ﷺ په خپله خبره کښې زور او تاکيد پيدا کړو او دا مذکوره پورتنې کلام ئې درې ځله ارشاد اوفرمائيلو[5]او هرچه د نبی ﷺ دا الفاظ "إلا أن يريد ابن أبي طالب أن يطلق"دی نو دا غالباً په دې خبره باندې محمول دی چې چا نبی ﷺ ته چغلی کړې وی چې حضرت على رضي الله عنه د ابوجهل لور سره د نکاح کولو مضبوطه اراده کړې

...بقيه ازحاشيه گذشته] الصلاة،رقم (٩١٧_٩٢٠)، والنسائي، كتاب المساجد،باب ادخال الصبيان المساجد، رقم (٧١٢)،وكتاب السهو،باب حمل الصبيان فى الصلاة، ووضعهن فى الصلاة،رقم (١٢٠٥_١٢٠٦))_

[1]) سير اعلام النبلاء:٣٣١/١)_

[2]) علامه نابلسی د دوی يو روايت ذکر کړې دې،ليکن په دې کښې د دوی نه تسامح شوې ده، نابلسی رحمه الله چې د سنن نسائی د کوم روايت حواله ورکړې ده نو هغه د حضرت عثمان بن ابی العاص رضي الله عنه نه روايت دې نۀ چې د ابوالعاص بن الربيع رضي الله عنه نه،اوګورئ ذخائر المواريث:٩٧/٣،حرف العين،رقم (٧٣٤٧). وسنن النسائي،كتاب الاستعاذة من الهرم،رقم (٥٤٨٩)،وتحفة الأشراف:٢٣٩/٧(٩٧٦٨)،عثمان بن ابى العاص رضي الله عنه)_

[3]) الاصابة:١٢٣/٤،وسير اعلام النبلاء:٣٣٥/١،والطبقات الكبرى لابن سعد:١٨/٢،ومنهم من اغرب فى تاريخ وفاته (هو العلامة العينى)،وقال:انه قتل يوم اليمامة)_

[4]) صحيح البخاري،كتاب النكاح،باب ذب الرجل ابنته فى الغيرة والانصاف،رقم (٥٢٣٠))_

[5]) فتح الباري:/٩٣٢٨)_

ده، ددې وجې نه ئې اوفرمائيل چې صرف په دې صورت کښې على نكاح کولې شي چې حضرت فاطمه رضي الله عنها ته طلاق ورکړي ورنه د حضرت على رضي الله عنه په شان شخصيت نه داسې توقع څنګه کيدې شي چې هغه د نبى عليه السلام د منع کولو باوجود د خپلې نكاح اراده اولري؟ (۱)

د منع کولو وجه څۀ وه؟ پورتنى حديث کښې نبى عليه السلام فرمائيلې دى چې د نبى لور او د الله تعالى د دشمن لور د يو سړى په عقد کښې جمع کيدې نۀ شى اوس سوال دا پيدا کيږى چې ددې منع کولو وجه څۀ وه؟

ابن التين رحمه الله فرمائى چې ددې واقعې صحيح ترين محمل دادې چې نبى عليه السلام د خپلې لور او د ابوجهل د لور جمع کيدل حرام ګرځولې دى، ځکه چې نبى عليه السلام په خپله ددې علت او وجه هم بيان کړې ده چې ددې کار د وجې نه به ماته تکليف وى او دا خبره اتفاق سره واضحه ده چې نبى کريم صلى الله عليه وسلم ته تکليف رسول يا په دې کار کښې اخته کيدل حرام دى او د نبى عليه السلام د قول مبارک "لا أحرم حلالاً" مطلب دادې چې د ابوجهل لور د حضرت على رضي الله عنه دپاره حلاله ده، نكاح ورسره کولې شى ليکن د حضرت فاطمه رضي الله عنها په موجودګئ کښې ورسره نكاح نۀ شى کولې ځکه چې ددې دواړو ښځومينځ کښې جمع والې به دحضرت فاطمه رضي الله عنها د تکليف سبب جوړ شى او د هغې تکليف به د نبى عليه السلام د تکليف سبب اوګرځى. "ويؤذيني ما آذاها" (۲)

او حافظ ابن حجر رحمه الله دا د نبى عليه السلام په خصوصياتو کښې شمار کړې دى چې يو سړى سره د نبى عليه السلام لور په نكاح کښې وى نو هغه دويمې ښځې سره نكاح نۀ شى کولې. دغه شان دا هم کيدې شى چې دا د حضرت فاطمه رضي الله عنها خصوصيت وى، حافظ صاحب فرمائى:

"والذى يظهرلى أنه لايبعد أن يعدفى خصائص النبى صلى الله عليه وسلم أن لايتزوج على بناته، ويحتمل أن يكون ذلك خاصاً بفاطمة....." (۳)

يو سوال او د هغې جواب: البته دلته يو سوال دا پيدا کيږى چې د نبى عليه السلام يو بل زوم حضرت عثمان ذوالنورين رضي الله عنه هم وو، ليکن په خپل تقرير کښې نبى عليه السلام د حضرت ابوالعاص بن الربيع ذکر اوکړو، د هغۀ تعريف او ستائينه ئې اوکړه او د حضرت على رضي الله عنه د پوهولو دپاره ئې د دوى حواله ورکړه او د حضرت عثمان رضي الله عنه تذکره ئې اونۀ کړه، ددې څۀ وجه وه؟

شارحينو ددې مختلف جوابونه ذکر کړې دى:

① غالباً نبى عليه السلام حضرت على او حضرت ابوالعاص رضي الله عنهما دواړو سره دا شرط لګولې وو چې دوى به د حضرت زينب او حضرت فاطمه رضي الله عنهما په موجودګئ کښې دويمه نكاح نۀ کوى نو حضرت ابوالعاص خو ددې شرط موافق څۀ داسې قدم پورته نۀ کړو او حضرت على رضي الله عنه دا اقدام اوکړو ددې وجې نه نبى عليه السلام د حضرت ابوالعاص رضي الله عنه تعريف بيان کړو او حضرت

---

(۱) پورته حواله)_

(۲) پورته حواله، وعمدة القارى: ۱۵/۳٤، وشرح الکرمانى: ۱۳/۸۸)_

(۳) فتح البارى: ۹/۳۲۹، وتحفة البارى: ۳/۵٤۰، وارشاد السارى: ۵/۲۰۱)_

علی رضي الله عنه ته یې تنبیه اوکړه(۱).

④ دا هم کیدې شی چې مذکوره شرط د حضرت علی رضي الله عنه نه هیر شوې وی، ددې وجې نه ئې دا قدم اوچت کړو .

③ دا داسې څۀ شرط خو نۀ وو څکه چې ددې وضاحت چرته نشته لیکن ددې باوجود مناسب دا وه چې حضرت علی رضي الله عنه ددې خبرې خیال ساتلې وې او داسې څۀ قدم ئې پورته کړې نۀ وو چې هغې سره حضرت فاطمه رضي الله عنها او نبی علیه السلام ته تکلیف وو، ددې وجې نه حضرت علی رضي الله عنه ته تنبیه اوکړې شوه حالانکه نبی علیه السلام به ډیرکم چاته غصه کیدو(۲) والله اعلم بالصواب

د حضرت فاطمه رضي الله عنها خصوصیت ولې بیان کړې شو؟: لیکن دلته دا سوال پیدا کیږی چې په دې معامله کښې د حضرت فاطمه رضي الله عنها تخصیص ولې اوکړې شو چې د هغې په موجودګئ کښې حضرت علی رضي الله عنه د دویمې نکاح نه منع کړې شو؟

ددې جواب هم د باب په حدیث شریف کښې موجوددې .یعنی" وانا أتخوف أن تفتن فی دینها"، ددې اجمال تفصیل دادې چې حضرت فاطمه رضي الله عنها د خپلې مور بی بی حضرت خدیجه الکبری او نورو درې وارو خویندو زینب، رقیه او د ام کلثوم رضي الله عنها د وفات نه پس یواځې شوې وه، داسې څۀ هستی د هغې دپاره موجوده نۀ وه چې هغې له ئې تسلې ورکړې وې، چې هغوی ته حضرت فاطمه رضي الله عنها تلې وې او خپل غم ئې سپک کړې وې، څکه چې دا خبره واضحه ده چې د بن وجود هیڅ یو ښځه هم برداشت کولې نۀ شی، ددې وجې نه که څۀ داسې خبره وه او حضرت فاطمه رضي الله عنها د غیرت د وجې نه څۀ کار کړې وې چې هغه د حضرت علی رضي الله عنه د خفګان سبب جوړ شوې وو نو د حضرت فاطمه رضي الله عنها ذاتی او کورنې ژوند او دینی کارونه به هم متاثره شوې وو حالانکه د هرې ښځې دپاره د ټولو نه لوئې او اهم څیز د خپل خاوند خوشحالی وی، چونکه ددې معاملې طرفته د نبی علیه السلام نظر مبارک وو نو ددې وجې نه هغوی حضرت علی رضي الله عنه د دویمې نکاح نه منع کړو او هغوی هم د نبی علیه السلام د تابعدارئ کولو د وجې نه منع شو(۳) والله اعلم بالصواب

یو اشکال او د هغې جوابونه: دلته یو اشکال داکیږی چې نبی علیه السلام د حضرت فاطمه رضي الله عنها د وجې نه حضرت علی رضي الله عنه د دویمې نکاح نه منع کړو چې هغه غیرت کښې راتلو سره هر څۀ کولې شی لیکن په خپلې حوالې سره ئې ددې اصولو طرفته خیال اونۀ کړو او ډیر نکاحونه ئې اوکړل، هغه هم په یو وخت ئې ټول اوکړل، څکه چې په یو وخت کښې د نبی علیه السلام په نکاح کښې څو څو امهات المؤمنین موجودې وې او د هغوی مینځ کښې به کله کله د خفګان

---

۱) فتح الباری:۸۶/۷،وعمدة القاری:۲۳۱/۱۶)_

۲) فتح الباری:۸۶/۷)_

۳) فتح الباری:۹۳۲۹/،و :۸۶/۷)_

واقعات هم پیښیدل(۱) لیکن ددې باوجود نبی علیه السلام د دغه امهات المؤمنین په باره کښې ددې خبرې لحاظ اونهٔ ساتلو، د کومې خبرې خیال چې ئې د حضرت فاطمه رضی الله عنها په باره کښې اوساتلو؟ ددې اشکال دوه جوابونه دی:

① لکه څنګه چې اوس پورته تیر شو چې د حضرت فاطمه رضی الله عنها حالت دغه وخت دا وو چې هغه د داسې قسمه هستئ نه محرومه وه چې د هغې په وړاندې خپل غم پیش کړی، مور بې بی او نورې خویندې ئې وفات شوې وې، د غم او د خفګان لرې کولو څهٔ ذریعه نهٔ وه، په خلاف د نورو امهات المؤمنین رضی الله عنهن، ځکه چې په هغوی کښې تقریباً د هرې یوې مور یا خویندې موجود وې، چې د هغوی د وجې نه یئ خپل غم او خفګان لرې کولې شو.

② ددې نه علاوه د هغوی خاوند نبی کریم صلی الله علیه وسلم وو، نبی علیه السلام به چې هغوی سره څنګه د نرمئ، محبت او د زړهٔ د راښکلو وغیره کومه معامله ساتله نو دا د بل انسان د طاقت خبره نهٔ ده، ددې وجې نه ټول ازواج مطهرات به د هغوی نه په هرحالت کښې خوشحاله او راضی وو، دغه شان نبی علیه السلام ته چې کوم ښائسته اخلاق، او ظاهری او باطنی حسن وجمال ورکړې شوې وو، نو ددې وجې نه که څهٔ واقعه به هم پیښه شوه نو هغه به د نبی علیه السلام په نزدیکت سره ختمیده(۲). په دې باندې د ټولو نه زیات واضح دلیل د سورة احزاب والا واقعه ده، چې کله د تخییر آیتونه(۳) نازل شو او ازواج مطهرات رضی الله عنهن ته اختیار ورکړې شو چې یا خو رسول الله صلی الله علیه وسلم اختیار کړئ یا د دنیا لذتونه اختیار کړئ نو هغوی نبی کریم صلی الله علیه وسلم اختیار کړو(۴)

اوګورئ! بیبیانو ته چې کوم اختیار ورکړې شوې وو نو د هغې باوجود هم هغوی د نبی علیه السلام نه جدا کیدل او فراق خوښ نهٔ کړو. ښکاره خبره ده چې هغوی په هرحال کښې نبی علیه السلام سره راضی او خوشحاله وې او د حضرت فاطمه رضی الله عنها په باره کښې هغوی مبارک په خپله حضرت علی رضی الله عنه ته شکایت کوی. ددې وجې نه نبی علیه السلام منع اوفرمائیله. والله اعلم بالصواب

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت: علامه کرمانی رحمه الله ترجمة الباب سره ددې حدیث شریف د مناسبت واضح کولو دپاره درې مناسبتونه ذکر کړې دی:

① غالباً امام بخاری رحمه الله په ترجمة الباب کښې دا حکایت او مکالمه ددې وجې نه ذکر کوی چې نبی علیه السلام به د هرهغه کار نه ځان ساتلو چې دهغې د وجې نه د رشته دارانو مینځ

(۱) مثلاً په سورهٔ تحریم کښې بیان شوې واقعه د عسل، تفصیل دپاره اوګورئ کشف الباری، کتاب التفسیر: ۶۸۴)_

(۲) فتح الباری: ۹۳۲۹/)_

(۳) د تخییر آیتونو نه مراد دا آیتونه دی: یاأیهاالنبی قل لازواجک إن کنتن تردن الحیوة الدنیا وزینتها فتعالین أمتعکن وأسرحکن سراحاً جمیلاً. وإن کنتن تردن الله و رسوله والدار الآخرة فان الله أعد للمحسنات منکم اجراً عظیماً. الاحزاب: ۲۹_۲۹)

(۴) تفصیلی واقعې دپاره اوګورئ، کشف الباری، کتاب النکاح، باب موعظة الرجل ابنته..... ۳۲۸_۳۳۸، کتاب التفسیر: ۵۱۸_۵۱۹)_

کښې څۀ غم او خفګان پیدا شی دلته هم حضرت مسور رضی الله عنه حضرت علی بن حسین رضی الله عنهما ته دا وئیل غواړی چې تاسو هم ددې نه ځان اوساتئ او دا تلوار ماته راکړئ. ددې وجې نه چې ددې تلوار دوجې نه ستاسو اوستاسو د نورورشته دارانو مینځ کښې څۀ خفګان پیدا نۀ شی[1]
۲ یا دا مناسبت دې چې نبی علیه السلام به څنګه د عبشمی ورونړو خیال ساتلو نو دغه شان تاسو هم د خپلو نوفلی ورونړو خیال اوساتئ او دا تلوار ماته راکړئ ځکه چې حضرت مسور رضی الله عنه نوفلی دې[2] لیکن د علامه کرمانی دا آخری خبره صحیح نۀ ده چې دې نوفلی دې بلکه دې زهری دې[3]
۳ یا دا چې نبی علیه السلام به څنګه د حضرت فاطمه رضی الله عنها د زړۀ د ساتلو کوشش خیال ساتلو، ددې خبرې اهتمام به ئې کوو، دغه شان زۀ هم ستاسو زړۀ ساتل غواړم ځکه چې تاسو د حضرت فاطمه رضی الله عنها خوئی یئ، ددې وجې نه دا تلوار ماته راکړئ چې زۀ ددې حفاظت اوکړم.[4] حافظ ابن حجر رحمه الله هم د عسقلانی په حوالې سره دا درې واړه مناسبتونه ذکر کړې دی او آخری مناسبت ئې معتمد ښودلې دې، فرمائی:
"وهذا الأخير هو المعتمد، وما قبله ظاهر التكلف"[5]
او حافظ صاحب رحمه الله هم ترجمة الباب سره ددې حدیث د مناسبت ښکاره کولو دپاره دې دریم مناسبت سره لګ یو شان کلام ذکر کړې دې، لیکی:
"أمر سيف النبى صلى الله عليه وسلم، وأراد المسور بذلك صيانة سيف النبى صلى الله عليه وسلم لئلا يأخذه من لايعرف قدره"[6]
لیکن دلته مزیداره خبره هغه ده کومه چې علامه عینی رحمه الله په خپله مختصر جمله کښې وئیلې ده.-مطابقته لجزء الترجمة الذى هو قوله: وسيفه"[7] چې ترجمة الباب سره ددې حدیث مناسبت د ترجمة الباب جزء "وسیفه" سره دې، په دې حدیث کښې هم د سیف النبی صلی الله علیه وسلم ذکر دې، چې په هغې کښې وراثت جاری شوې نۀ وو او هم دومره قدرې تفصیل د ترجمة الباب د ثابتولو دپاره کافی دہ.
د حدیث شریف نه مستنبط شوې فائدې: د حضرت مسور بن مخرمه رضی الله عنه په دې حدیث شریف

---

[1]) شرح الكرمانى:۱۳/۸۸)_
[2]) پورته حواله)_
[3]) فتح البارى:۶/۲۱٤)_
[4]) شرح الكرمانى:۱۳/۸۸_۸۹)_
[5]) فتح البارى:۶/۲۱٤)_
[6]) پورته حواله)_
[7]) عمدة القارى:۱۵/۳۳)_

کښې مختلف او قسم قسم فوائد او نکات دی. چې د هغې طرفته د حدیث شارحینو نبودنه کړې ده. په هغې کښې بعضې دلته لاندې درج کولې شي.

① ددې حدیث شریف نه یو دا خبره معلومه شوه چې څنګه نبی علیه السلام ته تکلیف او او اذیت رسول حرام دی. خواه هغه تکلیف لږ وی یا ډیر. نو دغه شان هغه خلقو ته هم تکلیف ورکول حرام دی چې کومو ته د تکلیفونو رسولو په وجه نبی علیه السلام ته هم تکلیف وی. په دې حدیث کښې نبی علیه السلام یقین سره اوفرمائیل چې کوم څیز سره حضرت فاطمه رضی الله عنها ته تکلیف وی نو د هغې د وجې نه به ماته هم تکلیف وی. "یؤذینی ما آذاها".

اوس اوګورئ! ددې حدیث په رنړا کښې دا خبره معلومه شوه چې د حضرت فاطمه رضی الله عنها په حق کښې که د یو سړی نه څه څیز صادر شوې وی او د هغې د وجې نه ورته تکلیف هم وی نو د هغې د وجې نه به نبی علیه السلام ته هم تکلیف وی. بیا په دې خان پوهه کړئ چې ددې نه به زیات تکلیف څه وی چې د حضرت فاطمه رضی الله عنها خوئې مبارک شهید کړې شی. ددې نه بنه طریقې سره اندازه کیدې شی چې په دې کار سره به حضرت فاطمه رضی الله عنها او د هغې والد محترم نبی کریم صلی الله علیه وسلم ته څومره تکلیف رسیدلې وی؟ ددې نتیجه هم د حضرت حسین قاتلانو ته بنه ملاو شوه. په دنیا کښې خو خوار او ذلیل شو ولعذاب الآخرة أشد وابقیٰ(١)

② د فقهې یو اصطلاح ده. "سد ذریعه" ددې خلاصه داده چې یو کار د مباح او جائز کیدو باوجود صرف ددې وجې نه منع کړې شی چې مستقبل کښې د هغې د وجې نه د ضرر او د نقصان خطره وی. دا حدیث شریف د هغې خلقو دلیل دی څوک چې د سدذریعه قائل دی. ددې تفصیل دادې چې څلور نکاحونه د سړی دپاره کول جائز دی. ددې نه زیات کول جائز نهٔ دی. ددې باوجود نبی کریم صلی الله علیه وسلم حضرت علی رضی الله عنه د دویمې نکاح نه منع کړو. ځکه چې ددې د وجې نه په مستقبل کښې نقصان واقع کیدهٔ. حافظ صاحب لیکی:

"وفیه حجة لمن یقول بسد الذریعة لان تزویج ما زاد علی الواحدة حلال للرجال مالم یجاوز الاربع، ومع ذلك فقد منع من ذلك فی الحال، لما یترتب علیه من الضرر فی المال"(٢)

③ ددې حدیث شریف نه دا فائده هم معلومه شوه چې د پلار نیکهٔ رسوائی او ذلت د هغوی نسلونو کښې هم منتقل کیږی. یا داسې اووایئ چې د وینې اثر په هرحال کښې وی. لکه نبی علیه السلام د ابوجهل لور ته "بنت عدو الله" فرمائیلې دی. ددې نه دا معلومیږی چې نبی علیه السلام چې حضرت علی رضی الله عنه منع کړې وو نو په هغې کښې ددې صفت هم څهٔ نا څهٔ اثر وو. اګرچه په خپله دغه ښځه یو نیکه او ښهٔ مسلمانه وه لیکن د "بنت عدو الله" کیدل د هغې دپاره یو پیغور جوړ شو(٣)

---

(١) فتح الباری: ٩/٣٢٩_

(٢) پورته حواله. وفی الموسوعة: ومعنی سد الذریعة: حسم مادة وسائل الفساد دفعالها، اذا کان الفعل السالم من المفسدة وسیلة الی مفسدة" (٢٧٩/٢٤) سد الذرائع)_

(٣) پورته حواله)_

شریف مرتضی او د حضرت مسور بن مخرمه حدیث: مشهور شیعه عالم شریف مرتضی موسوی[1] دې د نورو ډیرو کتابونو مصنف هم دې. د دوی انتقال په ۴۳۶ هجرئ کښې اوشو د تفصیلي حالاتو دپاره اوګورئ، الاعلام للزرکلي: ۲۷۸/۴، ومیزان الاعتدال: ۱۲۴/۲، رقم (۵۸۲۷)، ولسان المیزان: ۵۲۹/۵، رقم (۵۳۸۵)، وتاریخ بغداد: ۴۰۲/۱۱_ په خپل کتاب "غرر" کښې د حضرت مسور بن مخرمه رضی الله عنه دې حدیث ته موضوع وئیلي دی ځکه چې په دې کښې یو قسم د حضرت علی رضی الله عنه نقصان بیان شوې دې او دلیل ئې دا پیش کړې دې چې ددې حدیث راوی حضرت مسور رضی الله عنه دې چې حضرت علی رضی الله عنه سره به ئې بغض ساتلو. ددې وجې نه د خپل بغض اظهار کولو سره ئې دا حدیث او دا واقعه د خپل طرفه جوړه کړې ده. دغه شان دا روایت د حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه نه هم روایت شوې دې[2] چې د حضرت علی رضی الله عنه په بغض کښې د حضرت مسور رضی الله عنه نه هم ډیر زیات سخت وو[3] لیکن د دوی دا کلام باطل او مردود دې ځکه چې د صحاح سته اصحاب ددې حدیث شریف په تخریج باندې بالاجماع متفق دی. که دا حدیث موضوعی وو نو دې حضراتو به هیڅکله په خپلو کتابونو کښې نقل کړې نه وو حالانکه د دوی په صحت باندې د امت اتفاق دې[4]

۲۹۴۴: [5] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سُوقَةَ عَنْ مُنْذِرٍ عَنِ ابْنِ الْحَنَفِيَّةِ قَالَ لَوْ كَانَ عَلِيٌّ - رضى الله عنه - ذَاكِرًا عُثْمَانَ - رضى الله عنه - ذَكَرَهُ يَوْمَ جَاءَهُ نَاسٌ فَشَكَوْا سُعَاةَ عُثْمَانَ، فَقَالَ لِي عَلِيٌّ اذْهَبْ إِلَى عُثْمَانَ فَأَخْبِرْهُ أَنَّهَا صَدَقَةُ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم -، فَمُرْ سُعَاتَكَ يَعْمَلُونَ فِيهَا. فَأَتَيْتُهُ بِهَا فَقَالَ أَغْنِهَا عَنَّا. فَأَتَيْتُ بِهَا عَلِيًّا فَأَخْبَرْتُهُ فَقَالَ ضَعْهَا حَيْثُ أَخَذْتَهَا.

---

[1]) دا مشهور شیعه عالم ابوالقاسم علی بن حسین بن موسی بن محمد بن ابراهیم دې، په ۳۵۵ هجرئ کښې پیدا شوې وو، نسلاً حسیني دې، د شیعیت او د اعتزال دواړو قائل وو، د حضرت علی رضی الله عنه طرفته منسوب کتاب د "نهج البلاغة" جمع کوونکې هم دادې، چې حقیقت کښې د دوی خپل تالیف دې لیکن د حضرت علی رضی الله عنه طرفته ئې منسوب کړې دې، حافظ ذهبی لیکی: وهو المتهم بوضع کتاب نهج البلاغة......ومن طالعه جزم بانه مکذوب علی امیر المؤمنین رضی الله عنه؛ ففیه: السب الصراح، والحط علی السیدین: ابی بکر و عمر، رضی الله عنهما، وفیه التناقض والاشیاء الرکیکة والعبارات التی من له معرفة بنفس القرشیین الصحابة وبنفس غیرهم ممن بعدهم من المتاخرین جزم بان الکتاب اکثرة باطل". میزان الاعتدال: ۱۲٤/۲)_

[2]) انظر الجامع للترمذی، کتاب المناقب، باب ماجاء فی فضل فاطمة رضی الله عنها رقم (۳۸۶۹))_

[3]) غرر القلائد و درر الفوائد نومې کتاب د ډیر زیات تلاش کولو باوجود مونږ ته ملاو نه شو)_

[4]) فتح الباری: ۸۶/۷، وعمدة القاری: ۲۳۱/۱۶)_

[5]) قوله: عن ابن الحنفیة": الحدیث، تفرد بتخریجه البخاری رحمه الله، وهو فی هذا الباب فقط)_

رجال الحدیث

①**قتیبه بن سعید**:دا مشهور محدث حضرت قتیبه بن سعید رحمه الله دې د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب إفشاء السلام...... "کښې راغلې ده[1]

②**سفیان**:دا مشهور محدث حضرت سفیان بن عیینه رحمه الله دې د دوی مختصر تذکره د "بدء الوحی" په اولنی حدیث کښې راغلې ده[2]

③**محمد بن سوقه**:دا ابوبکر محمد بن سوقه غنوی کوفی رحمه الله دې[3]

④**منذر**:دا ابویعلی منذر بن یعلی ثوری کوفی رحمه الله دې.

⑤**ابن الحنفیه**:دا محمد بن علی بن ابی طالب ابن الحنفیه رحمه الله دې ددې دواړو حضراتو تذکره کتاب العلم، "باب من استحیاء فامرغیره........ "لاندې تیره شوې ده[4]

⑥**علی**:د حضرت علی ابن ابی طالب رضی الله عنه تذکره په کتاب العلم، "باب کتابة العلم" کښې راغلې ده.[5]

⑦**عثمان**:دا حضرت عثمان بن عفان ذوالنورین رضی الله عنه دې[6]

قال: لوکان علی رضی الله عنه ذاکرا عثمان رضی الله عنه ذکره یوم جاءه ناس فشکوا سعاة عثمان

محمد ابن الحنفیه رحمه الله فرمائی چې که چرته حضرت علی د حضرت عثمان رضی الله عنه تذکره نامناسب الفاظو کښې کوله نو هغه ورځ به ئې خامخا کړې وه چې په کومه ورځ ورته څۀ خلق راغلل او د هغوی په وړاندې ئې د حضرت عثمان رضی الله عنه له طرفه د زکوة دپاره مقرر کرده عاملینو باندې شکایت اوکړو.

د حدیث پس منظر:امام ابن ابی شیبه رحمه الله په خپل مصنف کښې دا روایت د محمد بن دسوقه نه یو بل طریق سره نقل کړې دې، په هغې کښې راغلې دی، منذر بن یعلی فرمائی:

"**کنا عند ابن الحنیفة، فنال بعض القوم من عثمان، فقال: مه، فقلنا له: أكان أبوك يسب عثمان؟ فقال: ماسبه، ولوسبه يوماً لسبه يوم جئته......**"[7]

---

[1]) کشف الباری:۱۸۹/۲)_

[2]) کشف الباری:۲۳۸/۱،تفصیلی حالاتو دپاره اوګورئ، ۱۰۲/۳)_

[3]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب العیدین،باب مایکره من حمل السلاح فی العید والحرم)_

[4]) کشف الباری: ٤/٦٣٧_٦٤٠)_

[5]) کشف الباری: ٤/١٤٩)_

[6]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء ثلاثا ثلاثا)_

[7]) المصنف لابن ابی شیبة:۳۲۶/۲۱،کتاب الفتن،باب ما ذکر فی عثمان.....رقم (۳۸۸۶۲))_

چې "مونږ د خلق محمد بن الحنفيه رحمه الله سره ناست وو چې په مجلس کښې چا د حضرت عثمان رضي الله عنه خلاف څه نامناسب خبره اوکړه، په دې باندې هغوی اوفرمائيل چې خاموش شه، نو مونږ اووئيل چې آيا ستاسو والد حضرت علي به حضرت عثمان رضي الله عنهما ته بدرد وئيل؟ محمد ابن الحنفيه اووئيل چې زما والد صاحب ورته کله هم بد رد نه دې وئيلې، که هغوی چرته بد رد وئيلې نو په هغه ورځ به ئې وئيلې وو چې کله زه ورغلم......"

ددې روايت نه هم معلومه شوه چې د باب په حديث شريف کښې د ذکر نه مراد ذکربالسوء دې، لکه د حديث شريف په بعضې طرقو کښې ددې ذکر موجود دې، يعنی "ذاکرا عثمان بسوء......"[۱]

بيا په دې ځان پوهه کړئ چې په حديث کښې ناس او سعاة مطلق دې، دې سره دا تعيين نۀ کيږي چې شکايت کوونکی خلق څوک وو، نۀ دا خبره متعين کيدې شی چې د کوم عامل شکايت کړې شوې وو، ددې وجې نه حافظ صاحب ليکی:

"ثم أقف علی تعيين الشاکی، ولا المشکو"[۲]

او سعاة د ساع جمع ده، د زکوة عامل ته وئيلې شی، کوم چې د مالدارانو نه زکوة وصولوی او د وخت امام ته ئې حواله کوی[۳]

قوله: فقال لي علي: اذهب إلی عثمان، فأخبره أنها صدقة رسول الله صلی الله عليه وسلم، فمر سعاتك يعملون فيها: نو حضرت علي رضي الله عنه ما ته اووئيل چې حضرت عثمان رضي الله عنه ته لاړ شه. ورته دا اووايه چې دا د نبی کريم صلی الله عليه وسلم د صدقاتو کتاب دې، لهذا تاسو خپلو عاملينو ته دا اوليږئ او ورته اووايئ چې په دې باندې عمل اوکړئ.

حضرت علي رضي الله عنه چې حضرت عثمان رضي الله عنه ته کوم څيز ليږلې وو دا غالباً څۀ کتاب يا صحيفه وه لکه د باب په راروان روايت کښې، "خذ هذا الکتاب" الفاظ هم دی، دغه شان دا هم دی "فان فيه أمر النبي صلی الله عليه وسلم في الصدقة" او د ابن ابی شيبه[۴] د روايت الفاظ دا دی: "خذ کتاب السعاة، فاذهب به إلی عثمان"[۵]

قوله: فأتيته بها، فقال: أغنها عنا: نو هغه صحيفه ما واخستله او د هغوی په خدمت

[۱]) فتح الباری:۲۱٤/۶. دغه شان اوګورئ، عمدة القاری:۳٤/۱۵، وابن بطال: ۲۶۷/۵، والقسطلانی: ۲۰۱/۵، وکشف المشکل من حديث الصحيحين:۱٤۰/۱، مسند ابی الحسن، ومسند الامام احمد:۳۹۵/۱، رقم (۱۱۹۶) مسند علی.....)_

[۲]) فتح الباری:(۲۱۵/۶)_

[۳]) پورته حواله، وعمدة القاری:(۳٤/۱۵)_

[۴]) المصنف لابن ابی شيبة:۳۲۶/۲۱، کتاب الفتن، باب ما ذکر فی عثمان......رقم (۳۸۸۶۲))_

[۵]) فتح الباری:۲۱۵/۶، وعمدة القاری:۳٤/۱۵، واعلام الحديث للخطابی:۱٤٤۳/۲)_

كښې حاضر شوم نو هغوی اوفرمائيل چې دا زما نه لرې ساته.

د اغنها لغوی او صرفی تحقيق دا د باب افعال نه د امرحاضرمعروف صيغه ده.ضمير د مفعول دې.د أغنی عن كذا معنی ده اړول.گرځول أغن وجهك عنی،أی:صرفه.ددې په شان د الله تعالی دا قول دې لكل امرئ منهم يومئذ شان يغنيه"(١)أی:يصده ويصرفه عن غيره.(٢)

ددې كلمې په ضبط كښې دويم قول دادې چې د مجرد نه د باب سمع نه د امرحاضر معروف صيغه ده.ددې معنی ده پريخودل.اعراض كول او بې پرواه كيدل ابن الانباری نحوی رحمه الله فرمائی چې ددې نه مشتق د الله تعالی دا قول دې:"وتولوا واستغنی الله"المعنی تركهم،ځكه چې كله يو سړې د يو څيز نه استغنا ښكاره كوی نو هغه پريږدی.

قال الخطابی رحمه الله:"وقوله:"اغنها عنا".كلمة معناها:الترك والاعراض.

قال ابن الانباری:"ومن هذا قوله سبحانه:"فكفروا وتولوا واستغنی الله"(٣)المعنی تركهم،لان كل من استغنی عن شئ تركه"(٤)

حضرت عثمان رضی الله عنه ددې صحيفې نه ولې اعراض اوكړو؟

دلته سوال دا پيدا كيږی چې حضرت عثمان رضی الله عنه حضرت محمدبن الحنفيه رحمه الله ته دا ولې اوفرمائيل:"اغنها عنا"او ددې صحيفې يا ددې كتاب نه ئې ولې اعراض اوكړو؟حالانكه پورته دا خبره ذكر شوه چې صحيفه د نبی عليه السلام مرتب كړې شوې وه؟

علامه داؤدی او ابن بطال رحمهما الله ددې اشكال په جواب كښې فرمائی چې حضرت عثمان رضی الله عنه دا خبره ددې وجې نه اوكړه چې هغوی سره ددې مثال موجود وو.هغوی ددې نه بې خبره او ناواقف نۀ وو بلكه ددې د ليكلې شوې خبرو نه ښۀ طريقې سره خبردار وو دې سره سره ئې په خپلو عاملينو باندې په دې باندې عمل هم كوو.ددې وجې نه د حضرت عثمان رضی الله عنه ددې صحيفې رد كول مقصد نۀ وو البته هغوی دا وئيل غوښتل چې ماته ددې ضرورت نشته او دا خبره څۀ د عقل نه لرې هم نۀ ده.دويم مطلب چې كوم مراد اخستلې كيږی د هغې مقصد د حضرت عثمان رضی الله عنه نه توقع هم نۀ شی كيدې چې هغوی دا د سپک والی د وجې نه رد كړې وی.

"واما رد الصحيفة وقوله:"اغنها عنا"فذلك لانه كان عنده نظير منها،ولم يجهلها،لا انه ردها وليس عنده علم منها،ولانه قد كان أمربها سعاته،فلا يجوز علی عثمان غير هذا"(٥)

---

(١) عبس:٣٧)_

(٢) فتح الباری:٢١٥/٦،وعمدة القاری:١٥/ ٣٤)_

(٣) التغابن:٦)_

(٤) اعلام الحديث:٢/ ١٤٤٣_ ١٤٤٤،وعمدة القاری:١٥/ ٣٤،وفتح الباری:٢١٥/٦)_

(٥) شرح ابن بطال:٢٦٧/٥،وعمدة القاری:٣٤/١٥،وشرح القسطلانی:٢٠١/٥)

هم دا خبره د ابن عيينه رحمه الله نه هم بعضې شاګردانو نقل کړې ده.[1]

وقال الكنكوهي رحمه الله: "قوله: "اغنها عنا" لانا انما نعمل بها، لاغير". وقال الكاندهلوي رحمه الله: "يعني عملنا موافق لهذه الصحيفة، فلا حاجة لنا اليها". لامع الدراري وتعليقاته: ۷/۲۹۱م_ حافظ ابن حجر رحمه الله د لته نور احتمالات هم ذکر کړي دي:

① کيدې شي چې حضرت عثمان رضي الله عنه دا مذکوره صحيفه ددې وجې نه رد کړې وي چې د هغوی په عاملينو باندې کوم الزام لګيدلې وو نو دا د هغوی په نزد هډو ثابت شوې نه وو.

② الزام خو ثابت شوې وو ليکن تدبير ددې خبرې تقاضه کوله چې څۀ تاخير سره کارروائی اوکړې شي.

③ حضرت علی رضي الله عنه چې کوم اعتراض کړې وو نو ممکنه ده چې د هغې تعلق مستحباتو سره وو او واجباتو سره نۀ وو. غالباً هم دا وجه وه چې حضرت علی رضي الله عنه د حضرت عثمان رضي الله عنه عذر قبول کړو او د هغوی په شان کښې ئې څۀ نامناسب خبره اونۀ کړه.[2]

د حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله رائې: دا خو ددې حضراتو رائې شوه يعنی د ابن عيينه. ابن بطال، داؤدی، عينی، ابن حجر عسقلانی، قسطلانی او د ګنګوهی رحمهما الله وغيره ليکن شيخ الحديث صاحب د ذوی د رائې نه جدا يوه بله خبره ارشاد فرمائيلې ده هغه دا چې حضرت عثمان رضي الله عنه به د صدقاتو په سلسله کښې د حضرت ابوبکر رضي الله عنه په کتاب باندې عمل کوو ددې وجې نه هغوی د حضرت علی رضي الله عنه د صحيفې متعلق دا اوفرمائيل چې مونږ ته ددې ضرورت نشته. ددې اجمال تفصيل دادې چې د صدقاتو په سلسله کښې د نبی کريم صلی الله عليه وسلم نه درې قسمه صحيفې منقول دي:

۱. صحيفه د ابوبکر. ۲. صحيفه د عمر او ۳. صحيفه د آل عمرو بن حزم رضي الله عنهم[3]

علامه زرقانی رحمه الله په شرح المواهب کښې فرمائی چې نبی عليه السلام د مختلفو احکاماتو متعلق څۀ صحيفې تيارې کړې وې. په هغې کښې يو کتاب الصدقات وو کوم چې د حضرت ابوبکرصديق رضي الله عنه سره وو، دوی چې کله حضرت انس رضي الله عنه د بحرين والی جوړ کړو او هلته ئې واستولو نود هغې يوه نسخه يې هم ورکړه.[4] په هغې کښې دويمه صحيفه حضرت عمر رضي الله عنه

---

[1]) الجمع بين الصحيحين للحميدی: ۱/۱۶۶، رقم (۱۳۹)، افراد البخاری.....عن علی رضي الله عنه، وتاريخ مدينة دمشق: ۳۹/۲۶۶، ذکر من اسمه عثمان، وفتح الباری: ۶/۲۱۵)_

[2]) فتح الباری: ۶/۲۱۵)_

[3]) قال ابن العربی فی کتابه المسالک شرح مؤطا مالک": ثبت عن النبی صلی الله عليه وسلم فی الماشية ثلاث کتب: کتاب ابی بکر، وکتاب آل عمرو بن حزم، وکتاب عمربن الخطاب، وعليه عول مالک ..." انظر الاوجز: ۵/۶۵۲، وتعليقات لامع الدراری: ۷/۲۹۸)_

[4]) الحديث اخرجه البخاری فی صحيحه، کتاب الزکاة، باب العرض فی الزکاة، رقم (۱۴۴۸)، وباب لا يجمع بين متفرق.....رقم(۱۴۵۰)وباب ما کان من خليطين.......رقم(۱۴۵۱)وباب من بلغت...[بقيه برصفحه آئنده...

سره وه (۱)ياد ساتئ دا هغه صحيفه نهٔ ده كومه چې حضرت ابوبكر حضرت انس رضي الله عنهما ته وركړه، ددې دواړو كتابونو د الفاظو په خپل مينځ كښې كوم مغايرت او فرق دې نو د هغې نه هم دا معلوميږي چې دا دواړه يو صحيفه نهٔ وه بلكه جدا جدا صحيفې دي هر چه د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما روايت دې چې "نبى عليه السلام كتاب الصدقه تيار كړو ليكن د حكومت عاملينو ته ئې هغه صحيفه اونهٔ ښودله او هغه ئې خپلې تورې سره اوتړله.تردې چې وفات شو.د دوى مبارک نه پس حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه د خلافت د مودې پورې په دې باندې عمل جارى اوساتلو.د هغوى نه پس حضرت عمر رضي الله عنه په خپل ژوند كښې په دې باندې عمل كوو"(۲)نو ددې روايت نه ددې دواړو صحيفو(صديقى او عمرى)يو كيدل لازم نهٔ راځى چې دا دواړه يو قسم صحيفې وى.(۳)

ليكن شيخ الحديث كاندهلوى رحمه الله د زرقانى د كلام آخرى حصه رد كوى او فرمائى چې د صحيفې د ابوبكر او د عمر د دواړو صحيفو بعضې ځايونو كښې موجود اختلاف ددې خبرې نه مانع نهٔ دې چې په دې باندې عمل ممكن نهٔ وى.شايد حضرت عثمان رضي الله عنه د هغې مطابق عمل ددې وجې نه كوو چې د شيخينو عمل هم په دې باندې وو او دا د هغوى مشهور عادت دې چې هغوى به د شيخينو عمل ته ترجيح وركوله او د هغوى په رائې باندې به ئې چليدل خوښول.(۴)

قوله: فأتيت بها عليا،فأخبرته،فقال: ضعها حيث أخذتها: نو ما هغه حضرت على رضي الله عنه ته واپس راوړله او تفصيل مې ورته بيان كړو نو هغوى اوفرمائيل چې دا صحيفه دې د كوم ځائې نه اخستلې وه نو هم هلته ئې كيده.

د حديث نه مستنبط يو فائده: امام ابن عيينه رحمه الله فرمائى چې ددې حديث نه دا فائده حاصله شوه چې اميرانو او واليانو ته نصيحت كول پكار دى.د هغوى لاندې كسانو كښې

...بقيه ازحاشيه گذشته] عنده صدقة......رقم (۱۴۵۳)، وباب زكاة الغنم،رقم (۱۴۵۴)،وباب لا تؤخذ فى الصدقة هرمة......رقم (۱۴۵۵)،وكتاب الشركة،باب ما كان من خليطين......رقم (۲۴۸۷)،وكتاب فرض الخمس،باب ما ذكر من درع النبى صلى الله عليه وسلم ......رقم (۳۱۰۶)،وكتاب اللباس،باب هل يجعل نقش الخاتم.....؟رقم (۵۸۷۸)،وكتاب الحيل،باب فى الزكاة......رقم (۶۹۵۵)،وابو داود فى سننه،كتاب الزكاة،باب فى زكاة،باب اذا اخذ المصدق سنا دون سن،رقم (۱۸۰۰))_

(۱) والحديث عند مالک فى المؤطا،كتاب الزكاة،باب صدقة الماشية،رقم (۲۳/۶۵۹)،وابى داود فى سننه،كتاب الزكاة،باب زكاة السائمة،رقم (۱۵۷۰)،والترمذى فى جامعه،كتاب الزكاة،باب ماجاء فى زكاة الابل والغنم،رقم (۶۲۱))_

(۲) اخرجه الترمذى،كتاب الزكاة،باب فى زكاة الابل والغنم،رقم (۶۲۱)،وابو داود،كتاب الزكاة،باب زكاة السائمة،رقم (۱۵۶۸_۱۵۶۹)،وابن ماجه،كتاب الزكاة،باب صدقة الابل،رقم (۱۷۹۸))_

(۳) شرح المواهب تعليقات لامع الدرارى:۲۹۸/۷)_

(۴) تعليقات لامع الدرارى:۲۹۸/۷)_

که څۀ قسم فساد وی نو د هغوی په وړاندې ددې وضاحت کول پکار دی او د وخت امام ته هم د دوی په حقله د شکایاتو تحقیق او تفتیش کول پکار دی.[1]

قَالَ الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سُوقَةَ قَالَ سَمِعْتُ مُنْذِرًا الثَّوْرِيَّ عَنِ ابْنِ الْحَنَفِيَّةِ، قَالَ أَرْسَلَنِي أَبِي، خُذْ هَذَا الْكِتَابَ فَاذْهَبْ بِهِ إِلَى عُثْمَانَ، فَإِنَّ فِيهِ أَمْرَ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم فِي الصَّدَقَةِ.

د مذکوره تعلیق مقصد: امام حمیدی د امام بخاری رحمه الله شیخ دې، امام بخاری په فقه او حدیث دواړو کښې د دوی شاګردی کړې ده، د قتیبه بن سعد د روایت ذکر کولو نه پس دوی تعلیقاً د امام حمیدی روایت هم نقل کړې دې. ددې وجه او مقصد دادې چې د حمیدی په روایت کښې د قتیبه د روایت په نسبت د سفیان بن عیینه د تحدیث وضاحت کوی. دغه شان په دې کښې محمد بن سوقه هم د منذر بن یعلی نه د سماع وضاحت کوی.[2]

د مذکوره تعلیق تخریج: د امام حمیدی دا تعلیق د دوی په تالیف "کتاب النوادر" کښې هم دې سند سره موصولاً موجود دې.[3]

د مذکوره صحیفې مضمون څۀ وو؟ د باب حدیث شریف امام بخاری رحمه الله دوو طرقو سره موصولاً او تعلیقاً نقل کړې دې لیکن په دې کښې د مذکوره صحیفې مضمون ذکر نۀ دې چې په دې کښې څۀ لیکلې شوې وو؟ حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې ماته ددې حدیث په هیڅ یو طریق کښې دا خبره معلومه نۀ شوه چې په دې صحیفه کښې څۀ مضمون لیکلې شوې وو؟ البته امام خطابی رحمه الله په "غریب الحدیث" کښې د عطیه عن ابن عمر رضی الله عنهما د طریق نه یو حدیث نقل کړې دې چې:

"بعث علی إلی عثمان بصحیفة، فیها: لا تأخذوا الصدقة من الزخة، ولا من النخة".[4]

یعنی: "حضرت علی حضرت عثمان رضی الله عنه ته یوه صحیفه واستوله چې د هغې مضمون دا وو چې په زکوة کښې د چیلئ بچې او د اوښ بچې مۀ اخلئ". ددې حدیث سند اګر چه ضعیف دې لیکن ددې مضمون احتمال کیدې شی.[5] والله اعلم بالصواب

---

[1]) فتح الباری: ۶/۲۱۵_

[2]) د امام حمیدی رحمه الله حالات په کشف الباری، بدء الوحی (۱/۲۳۷) کښې تیر شوې دی او د نورو حضراتو راویانو د ترجمو نشاندهی په تیر شوې سند کښې کړې شوې ده_

[3]) فتح الباری: ۶/۲۱۵، وارشاد الساری: ۵/۲۰۱_

[4]) فتح الباری: ۶/۲۱۵، وتغلیق التعلیق: ۳/۴۶۹_

[5]) غریب الحدیث: ۲/۱۷۶_۱۷۷، حدیث ابن عمر رضی الله عنه، وتلخیص الحبیر: ۲/۱۵۶، رقم (۸۲۰)، کتاب الزکاة، باب زکاة النعم، الشرط الثالث: الحول، ولسان العرب: ۳/۲۱، مادة زخخ "وفیه عثمان بن حنیف غیر عثمان بن عفان)_

[6]) فتح الباری: ۶/۲۱۵، دا هم کیدې شی چې حضرت علی رضی الله عنه کومه صحیفه لیږلې وه [بقیه بر صفحه آئنده

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت. ترجمة الباب سره ددې حديث د دوارو طرفو په دې جمله کښې مطابقت موجود دې "فاخبره أنها صدقة رسول الله صلى الله عليه وسلم" دا سې چې دلته د: صدقة رسول الله نه مراد هغه صحيفه ده په کومه کښې چې د صدقاتو احکامات وو. امام بخاري رحمه الله په ترجمة الباب کښې يو جمله "وما استعمل الخلفاء بعده" هم ذکر کړې ده، دې جملې سره به ددې حديث مناسبت وی چې دا صحيفه وروستنی خليفه ګانو په خپل استعمال کښې اوساتله او د هغې په احکاماتو ئې عمل کوو. علامه عيني رحمه الله فرمائي:

"مطابقته للترجمة يمكن أن تؤخذ من قوله: "فاخبره أنها صدقة رسول الله ﷺ، وأراد به الصحيفة التي كانت فيها أحكام الصدقات ويكون هذا مطابقاً لقوله في الترجمة: وما استعمل الخلفاء بعده" (۱)

ترجمة الباب سره متعلق يو بحث: امام بخاري رحمه الله چې کومه ترجمه ذکر کړه نو دا په نهه جزونو باندې مشتمله ده، يعنی درع، همسا، توره، پيالئ، ګوتمه، وما استعمل الخلفاء بعده من ذلك، شعر، نعل او آنية. او په ترجمه کښې چې کوم احاديث ذکر کړې شوې دی نو د هغې تعداد شپږ دې. په اولنی کښې د ګوتمې، په دويم کښې د نعل، په دريم کښې د کساء ملبد، په څلورم کښې د پيالئ، په پنځم کښې د تورې او په شپږم کښې د صحيفې ذکر دې. د پورته ذکر شوو شپږو احاديثو مناسبت ترجمة الباب سره څنګه دې نو ددې وضاحت مونږ وړاندې کړې دې ليکن د څلورو څيزونو يعنی ذغره، همسا، ويختو او د لوښو مطابقت به ترجمة الباب سره څنګه وی، دا مذکور نۀ دی نۀ دې سره متعلق څۀ حديث مصنف رحمه الله ذکر کړې دې. ددې دوه جوابونه دی:

① دې څيزونو سره متعلق حديثونه خو د هغوی په نظر کښې وو ليکن اتفاقاً هغوی په باب کښې ذکر نۀ کړې شو.

② د مصنف رحمه الله يو عادت دا هم دې چې هغوی بعضې وخت په ترجمه کښې يو څيز ذکر کړی ليکن هغې سره متعلق څۀ حديث ذکر نۀ کړی، بلکه يو بل مقام کښې ورته اشاره او کړی چې د اهل علم نه پټه نۀ وی نو دلته هم دا معامله ده.

اوس تفصيل ته اوګورئ.

① ذغرې سره متعلق حديث حضرت مصنف رحمه الله په بيوع وغيره کښې ذکر کړې دې، حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها فرمائي: "توفي رسول الله صلى الله عليه وسلم و درعه مرهونة عند يهودي" (۲)

چې "د نبی عليه السلام وفات په وخت د هغوی يو ذغره يو يهودی سره د ګانړې (رهن) په طور کيخودلې شوې وه"

...بقيه ازحاشيه ګذشته] د هغې مضمون د صديق او د عمر رضي الله عنهما د صحيفې په شان وو، چې هغوی سره د مخکښې نه موجود وو. كما مر عن شيخ الحديث رحمه الله آنفا)_

(۱) عمدة القاري: ۱۵/ ۳۴)_

(۲) انظر صحيح البخاري، كتاب الجهاد والسير، ما قيل في درع النبي......رقم (۲۹۱۶))_

③همسا سره متعلق حدیث مصنف رحمه الله په کتاب الحج کښې د ابن عباس رضي الله عنهما په روايت سره نقل کړې دې "طاف النبي صلى الله عليه وسلم في حجة الوداع على بعير يستلم الركن بمحجن"[1] دغه شان وړاندې په کتاب التفسير کښې ئې هم يو حديث د حضرت علي رضي الله عنه په روايت سره ذکر کړې دې[2] چې په هغې کښې يو د مختصره (يعنى لختې، چوکې) ذکر راغلې دې[3]

④ويختو سره متعلق حديث هغه دې کوم چې په کتاب الطهارة کښې تير شو. ابن سيرين رحمه الله فرمائي "عندنا من شعر النبي صلى الله عليه وسلم، أصبناه من قبل أنس رضي الله عنه"[4]

⑤هرچه لوښي وو نو حافظ رحمه الله فرمائي چې د پيالئ نه پس ددې ذکر کول د عطف العام على الخاص د قبيل نه دې او په باب کښې هغوی صرف د پيالئ ذکر کړې دې او دا کافي دې. ځکه چې دې سره په نورو لوښو باندې هم دلالت کيږي[5] والله اعلم بالصواب

⑥ بَابِ الدَّلِيلِ عَلَى أَنَّ الْخُمُسَ لِنَوَائِبِ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَالْمَسَاكِينِ.

وَإِيثَارِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - أَهْلَ الصُّفَّةِ وَالأَرَامِلَ حِينَ سَأَلَتْهُ فَاطِمَةُ وَشَكَتْ إِلَيْهِ الطَّحْنَ وَالرَّحَى أَنْ يُخْدِمَهَا مِنَ السَّبْيِ، فَوَكَلَهَا إِلَى اللَّهِ.

د ترجمة الباب نحوی تحليل او مفهوم: علامه عيني رحمه الله خو دا وئيلي دی "هذا باب في بيان الدليل......" ددې مقصد دادې چې دلته مبتدا محذوف ده چې هغه هذا اسم اشاره ده. بيا د المساکين او د ايثار النبي عطف په نوائب باندې دې او اهل الصفة او الارامل د ايثار مصدر د مفعول به کيدو د وجې نه په حالت د نصب کښې دی. ددې نه علاوه حين ... ظرف دې د ايثار مصدر دپاره او جمله د "أن يخدمها" د مصدر په تاويل سره دويم مفعول دې د

---

[1]) صحيح البخاري، کتاب الحج، باب استلام الركن بالمحجن، رقم (۱۶۰۷)‗

[2]) صحيح البخاري، کتاب التفسير، باب قوله: (وكذب بالحسنى)، رقم (٤٩٤٨)‗

[3]) قال العيني في العمدة: (۳۱/۱۵): و اما عصاه فقد ذكروا انه كانت له مخصرة، تسمى العرجون، وهي كالقضيب، يستعملها الاشراف للتشاغل بها في ايديهم، ويحكون بها ما بعد من البلدن عن اليد، وكان له قضيب من شوحط يسمى الممشوق، وكان له عسيب من جريد النخل")‗

[4]) صحيح البخاري، کتاب الطهارة، باب الماء الذي يغسل به شعر الانسان، رقم (۱۷۰)‗

[5]) فتح الباري: ۲۱۳/۶. وقال العيني في العمدة (۳۱/۱۵):

واما آنيته فكثيرة، ذكرها اصحاب السير، منها: قدر من حجارة، يدعى المخضب، يتوضا فيه، ومخضب آخر من شبه، يكون فيه الحناء والكتم، يضع على راسه اذا وجد فيه حرا، وكان له مغسل من صفر، وكانت له ركوة، تسمى الصادرة، وكان له طست من نحاس، وقدح من زجاج، وكانت له جفنة عظيمة يطعم فيها الناس، يحملها اربعة رجال، تسمى الغداء....." وكذا انظر مجمع الزوائد: ۲۷۲/۵، كتاب الجهاد، باب آلات الحرب.....)‗

سئلته فعل دپاره(۱) خلاصه دا شوه چې هذا محذوف مبتدا ده او باقی عبارت خبر دې.
او علامه سندهی رحمه الله فرمائی چې الدليل......مبتدا ده او حين سئلته دا جمله خبر دې.ددې دپاره به تقديری عبارت راويستلې شی.يعنی ما فعله(۲)باقی تفصيل د ما قبل په شان دې.ددې مطابق به عبارت داسې شی.الدليل على......ما فعله حين سئلته فاطمة......"او د ترجمة الباب د عبارت مفهوم به دا وی:
د خمس مصرف د نبی عليه السلام نوائب او مسكينان وغيره دی.ددې دليل د نبی عليه السلام فعل دې چې كله حضرت فاطمې رضی الله عنها د كور د كار دپاره د خادم مطالبه اوكړه نو نبی عليه السلام هغې باندې اصحاب صفه ته ترجيح وركړه او د هغې معامله ئې الله تعالى ته اوسپارله.
د ترجمة الباب لغوى تحقيق:په ترجمة الباب كښې د مذكوره بعضې الفاظو وضاحت لاندې ذكر كولې شی:
①نوائب:دا د نائبة جمع ده،"وهی ما كانت تنوبه"يعنی مختلف كارونه او حادثات كوم چې به نبی عليه السلام ته پيښيدل.
②الارامل:دا د أرمل جمع ده،هغې سړی ته وائی چې د هغهٔ ښځه نهٔ وی او أرملة هغې ښځې ته وئيلې شی چې د هغې خاوند نهٔ وی.دلته د أرامل نه دواړه مراد دی.هركله چې فقيران وی(۳)
د ترجمة الباب مقصد:په دې باب كښې امام بخاری رحمه الله د خمس مصرف ښودلې دې او په دې سلسله كښې ئې د امام مالک رحمه الله مذهب اختيار كړې دې كوم چې ددې خبرې قائل دې چې په خمس كښې د وخت حاكم او امام ته اختيار دې چې خمس په خپله مرضئ باندې چرته او څومره چې غواړی نو خرچ كولې شی.د مسئلې تفصيل وړاندې راځی.
خمس به كومو خلقو ته وركولې شی؟د علماء اسلام په دې خبره كښې څهٔ اختلاف نشته چې غنيمت به پنځه حصې كولې شی،چې په هغې كښې به څلور حصې د مجاهدينو وی يعنی كوم خلق چې په غزوه كښې شريک وو.يو حصه چې هغې ته خمس وئيلې شی په دې كښې اختلاف دې چې ددې مستحق به كوم خلق وی او دا به كوم ځائې كښې خرچ كولې شی.د مذهبونو تفصيل لاندې ذكر كولې شی:
①احناف دا وائی چې خمس به درې حصې كولې شی،يوه حصه به د يتيمانانو وی،يوه حصه به د مسكينانو او يوه حصه به د مسافرو وی.البته په مسافرو كښې رشته دار هم داخل دی او په دې معامله كښې به دوی ته ترجيح وركولې شی او په رشته دارو كښې چې كوم مالداران وی نو د هغوی به په دې كښې څهٔ حصه نهٔ وی.د وخت امام او حاكم به په دې

---

(۱) عمدة القارى:(۳۵/۱۵)_
(۲) حاشية السندى على البخارى:۴۳۹/۱،وتعليقات اللامع:۲۹۸/۷_۲۹۹)_
(۳) عمدة القارى:۳۵/۱۵،وشرح القسطلانى:۲۰۲/۵)_

تقسيم كښې خودمختار وي چې چاته ورکوي او چاته نۀ ورکوي۔
په ذوی القربی کښې د قرابت نه مراد قرابت د رسول ﷺ دې، يعنې د نبی کريم ﷺ رشته دار وغيره دا د خلفاء راشدينو مذهب هم دې[1]
④شوافع او حنابله دا وائی چې خمس به پنځه حصې کړې شی او په دې خلقو باندې به تقسيم کړې شی، يتيمان، مسکينان، مسافر، رشته دار او نبی عليه السلام اوس چونکه نبی عليه السلام وفات شوې دې نو دهغوی دا حصه به د مسلمانانو په کارونو او د اسلحې وغيره په اخستلو باندې خرچ کولې شی. بيا ددې حضراتو په نزد په رشته دارو کښې د فقيرانو څۀ تخصيص نشته، په رشته دارو کښې به مالداران هم ددې حصې مستحق وی[2] ابن قدامه فرمائی چې هم دا مذهب د عطاء، مجاهد، شعبی، نخعی، قتاده او د ابن جريج رحمهم الله وغيره هم دې[3].
⑤د مالکيه په نزد د خمس، جزيه، فئ، عشر او د خراج وغيره ذدې ټولو محل بيت المال دې. د وخت امام به د خپلې رائې مطابق دا د مسلمانانو په مصلحتونو باندې خرچ کوی ليکن په دې کښې به بنوهاشم يعنې د نبی عليه السلام خاندان ته ترجيح ورکولې شی او دوی ته به ددې نه ډير مقدار کښې ورکړه کولې شی ځکه چې دوی د زکوة مال نۀ شی اخستلې. بيا به دا مال د عامو مسلمانانو په خيرښيګړه کښې خرچ کولې شی لکه جماتونه، پُلونه او جنګونه وغيره[4]
ابن همام رحمه الله فرمائی: "فعند مالك الامر مفوض إلى رائ الامام، إن شاء قسم بينهم، و إن شاء أعطى بعضهم دون بعض، وإن شاء أعطى غيرهم، إن كان أمر غيرهم أهم من أمرهم"[5]
دا خو د ائمه اربعه د مذهبونو بيان وو، په دې مسئله کښې نور مذهبونه هم شته چې د هغې تعداد د حافظ ابن حجر رحمه الله د قول مطابق اووۀ[6] دې او د حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله

[1]) احکام القرآن للرازی:۸۲/۳، واعلاء السنن:۲۱۰/۱۲، والاوجز :۹۲۸۲/، والدر المختار:۲۵۸/۳. والهداية: ۲۴۰/۴، وفتح القدير لابن الهمام:۲۴۳/۵، وروح المعانی:۲۸۰/۱۰_۲۸۳ ،سورة الانفال
په دې مسئله کښې امام نسائی رحمه الله هم د احنافو ملګرې دې، هغوی په خپل سنن کښې د مختلفو روايتونو د نقل کولو نه پس دا کلمات ارشاد فرمائيلي دی:
"وسهم لذی القربی، وهم بنو هاشم، و بنو المطلب، بينهم الغنی منهم والفقير، وقد قيل: انه للفقير منهم دون الغنی، کليتامی وابن السبيل، وهو اشبه القولين بالصواب عندی، والله اعلم"
راجع السنن الصغری: اول کتاب قسم الفئ، تحت رقم (۴۱۵۲)، والسنن الکبری:۴۸/۳، کتاب الخمس، تفريق الخمس.....قبل رقم (۴۴۵۰))_
[2]) المغنی لابن قدامة:۳۱۴/۶، وکتاب الام:۱۴۷/۴/۲، قسم الفئ، سن تفريق القسم، رقم (۱۲۷۹۳))_
[3]) المغنی:۳۱۴/۶، کتاب الزکاة، باب قسمة الفئ والغنيمة والصدقة، رقم (۵۰۷۹)، الفصل الرابع)_
[4]) الشرح الکبير مع حاشية الدسوقی:۵۰۱/۲_۵۰۲، والاوجز:۹۲۸۵/، والمغنی:۳۱۵/۶)_
[5]) فتح القدير:۲۴۳/۵)_
[6]) فتح الباری:۲۳۸/۶)_

مطابق یوولس(۱) دې وړاندې به هغې کښې بعضو طرفته اشاره هم کیږي.

د مذهبونو ماخذ په دې مسئله کښې آئمه کرام دا آیت کریمه(واعلموا انما غنمتم من شئ فان لله خمسه وللرسول ولذی القربی والیتامی والمساکین وابن السبیل)(۲) د ماخذ په طور مني،هم دا آیت کریمه د مذهبونو د اختلاف اصل هم دې،ددې آیت کریمه په تفسیر کښې د ملت د مفسرینو او د فقهاء کرامو اختلاف دې چې د هغې تفصیل لاندې ذکر کولې شي.

په ایت کریمه کښې د لفظ "الله" معنی:اولنئ اختلافی مسئله داده چې دلته په آیت کریمه کښې د لفظ "الله" څۀ مطلب دې؟الله تعالی ته به د حصې ورکولو څۀ صورت وي؟په دې سلسله کښې اولنې قول د حضرت ابو العالیه رحمه الله دې،هغه فرمائی چې خمس به شپږ حصې کړې شي ځکه چې په آیت کریمه کښې د خمس مصارف شپږ بیان کړې شوې دي،یعنی الله تعالی،رسول الله ﷺ،رشته دار،یتیمان،مسکینان اومسافر.او الله تعالی ته به سهم(د حصې) ورکولو صورت داوی چې دهغې شپږمه حصه به دبیت الله(کعبه مبارکه)دپاره استعمالیږي(۳)

د بیضاوی د قول مطابق:دوی د آیت د ظاهر نه استدلال کړې دې(۴).دغه شان ابو العالیه رحمه الله فرمائی چې د نبی علیه السلام په وړاندې به د غنیمت مال پیش کړې شو نو هغوی به پرې لاس راښکلو،څۀ چې به لاس کښې راغلل نو هغه به ئې د کعبې مبارکې دپاره خاص کړل.بیا به ئې باقی مال غنیمت په پنځو مصارفو کښې تقسیم کړو(۵).

او د اکثرو حضراتو رائې داده چې په آیت کریمه کښې لفظ د الله د کلام د افتتاح او د تبرک او تعظیم دپاره راغلې دې(۶).امام رازی رحمه الله د ابو العالیه قول رد کولو سره فرمائی چې ددې هیڅ معنی نشته ځکه چې که دا خبره ثابته وه نو څلور واړه خلیفه گان ذ نورو خلقو په مقابله کښې ددې زیات حقدار وو چې هغوی په دې باندې عمل کړې وو حالانکه دا خبره ثابته نۀ ده نو د ابو العالیه قول هم ثابت نۀ دې.دغه شان ددې هیڅ مطلب نشته چې حصه د بیت الله شریف الله تعالی سره خاص اووئیلې شي ځکه چې نور مذکوره حصه جات هم د الله تعالی د قرب حاصلولو دپاره خرچ کولې شي،معلومه دا شوه چې په آیت کریمه کښې (فان لله خمسه)دا حصه د بیت الله شریف سره خاص نۀ ده.

---

۱) الاوجز:/۹۲۷۷_۲۸۲)_

۲) الانفال:۱(٤١)_

۳) الاوجز:/۹۲۷۷،وتفسیر مع حاشیة الشهاب الخفاجی:٤/٤٧٦،والتفسیر الکبیر:۱۵/۱۶۵_۱۶۶،واحکام القرآن:۳/۷۹)_

٤) تفسیر البیضاوی مع الشهاب:٤/٤٧٦،والاوجز:/۹۲۷۷)_

۵) احکام القرآن:۳/۷۹،والاوجز:/۹۲۷۸)_

۶) احکام القرآن:۳/۷۹_۸۰،والاوجز:/۹۲۸۱،والتفسیر الکبیر:۱۵/۱۶۶،والمغنی :۶/۳۱٤_۳۱۵،وتفسیر البیضاوی:٤/٤۷۵،وبذلک جزم صاحب الهدایة:٤/۲٤۲،طبع مکتبة البشری،کراتشی،وشرح ابن بطال: ۵/۲۷٤)

اوس چې هر کله د ابو العالیه د قول بطلان ثابت شو نو ددې دوه معنې او وجوهات کیدې شي
①اول دا چې دا لفظ د "الله" د کلام د افتتاح دپاره وی.لکه څنګه چې مونږ د مشرانو د یو جماعت(عطاء،شعبی او د قتاده)په حوالې سره وئیلې دی او مقصد زمونږ تعلیم وی چې د الله تعالی په نوم سره تبرک حاصل کړې شي او ټول کارونه د الله تعالی د باعظمت نوم نه شروع کړې شي۔
دویم ددې دا معنې هم کیدې شي چې خمس ټول په ټوله په هغه لارو کښې خرچ کړې شي کوم چې د الله تعالی د رضا او د هغهٔ د قرب حاصلولو سبب وی.ددې وجې نه ئې شروع کښې لفظ د "الله"راوړلو،بیا ئې هغه وجوهات او لارې اوښودلې چې هغه لارې دادی (وللرسول ولذی القربی.....)خلاصه دا شوه چې ابتداء کښې ئې د خمس حکم مجمل اوساتلو.
بیا ئې دهغې تفصیل او وضاحت ذکر کړو[1]لیکن اشکال دا کیږی چې په دې صورت کښې ددې واو څهٔ معنی ده کوم چې د "لله ولرسوله"مینځ کښې واقع شوې دې؟
ددې په جواب کښې امام رازی رحمه الله فرمائی چې د لغت په رڼا کښې ددې واو داخلول جائز دی لیکن ددې نه مراد الغاء ده مطلب دا چې ددې هیڅ اعتبار نشته.لکه څنګه چې د الله تعالی قول دې،(ولقد آتینا موسی وهارون الفرقان وضیاء)[2]په دې کښې واو ملغی او غیر معتبر دې ځکه چې هم فرقان ضیاء ده،دغه شان په قرآن کریم کښې دی:(فلما أسلما وتله للجبین)[3] ددې معنی ده :(لما أسلما تله للجبین"،ځکه چې "فلما أسلما"د جواب تقاضه کوی او د هغې جواب "للجبین"دې[4].
د سهم الرسول معنی او په دې کښې اختلاف:د پورتنی بحث نه دا خبره واضحه شوه چې په آیت کریمه کښې د لفظ "الجلالة"ذکر کولو څهٔ مقصد دې.ددې نه پس په دې ځان پوهه کړئ چې نبی علیه السلام ترڅو حیات وو نو د خمس یو حصه ئې اخستله.ددې نه علاوه صفی[5] وغیره باندې هم د نبی علیه السلام حق وو.په غنیمت کښې به هم نبی علیه السلام د یو عام لښکری په شان حصه اخستله لیکن د نبی علیه السلام د وفات نه پس په دې حصه کښې د اسلافو اختلاف شو چې ددې څهٔ حکم دې؟په دې سلسله کښې د حنابله او د شافعیه مؤقف خو دادې چې دا حصه اوس هم باقی ده او کله چې خمس تقسیمیږی نو دا حصه به هم جدا شمارلې شي البته اوس به ددې

[1]) احکام القرآن للرازی:۳/۸۰_
[2]) الانبیاء:۴۸_
[3]) الصافات:۱۰۳_
[4]) احکام القرآن:۳/۸۰_۸۱_
[5]) قال الموفق: .....الصفی،وهو شیٔ یختاره من المغنم قبل القسمة،کالجاریة،والعبد،والثوب والسیف ونحوه".المغنی:۶/۳۱۶،وایضا انظر بذل المجهود:۱۳/۳۱۱_

مصرف داوی چې دا به د مسلمانانو په مصلحتونو کښې خرچ کولې شی یعنی په دې باندې به اسلحه اخستلې کیږی او د سرحدونو حفاظت به پرې کولې شی وغیره.

امام شافعی رحمه الله فرمائی: "أختار أن يصنعه الامام في كل أمر حصن به الاسلام وأهله من سد ثغر، وإعداد كراع أو سلاح، أو اعطائه أهل البلاء في الاسلام نفلاً......"(۱)

او د موالکو مسلک د خمس په حوالې سره اوس وړاندې تیر شو چې هغوی د هیڅ تقسیم قائل نۀ دی او دا چې ټول په ټوله خمس امام ته حواله دې چې هغه دا د مسلمانانو په مصرفونو او مصلحتونو کښې خرچ کړی(۲).او احناف دا وائی چې د نبی علیه السلام حصه د هغوی د وفات نه پس ساقطه شوې ده ځکه چې دا حصه به نبی علیه السلام ته د یو خاص قسم صفت په بنیاد باندې ملاویده.یعنی د رسالت د وجې نه،ددې تصور د نبی علیه السلام نه پس ممکن هم نۀ دې(۳) امام جصاص رحمه الله فرمائی:

"سهم النبی صلی الله علیه وسلم إنما کان له ما دام حیا، فلما توفی سقط سهمه کما سقط الصفی بموته، فرجع سهمه إلی جملة الغنیمة کما رجع إلیها، ولم یعد للنوائب"(۴)

د رشته دارو حصه او په دې کښې اختلاف: په آیت کښې چې کوم دریم مصرف ذکر کړې شو نو دا د رشته دارانو دې،د دوی په حصه کښې هم اختلاف دې.امام ثوری رحمه الله فرمائی چې رسول الله صلی الله علیه وسلم سهم د خمس په پنځمه حصه کښې خمس دې.دا پنځه حصه او څۀ چې بچ شی نو دا به په هغه خلقو کښې تقسیمیږی د کوم چې په آیت کریمه کښې ذکر دې یعنی رشته دار،یتیمان،مسکینان او مسافر.

د امام شافعی او امام احمد رحمهما الله مسلک وړاندې تیر شو چې دوی د ذوی القربی د سهم او د حصې مستقل قائل دی،خواه دا خلق مالدار وی یا حاجت مند.او په دې ذوالقرابة کښې به تقسیم د للذكر مثل الانثيين د اصل مطابق وی او احناف دا وائی چې په خمس کښې د ذوالقربی مستقل څۀ حصه نشته،تقسیم به درې طبقاتو کښې کیږی،یتیمان،مسکینان او مسافر،كما مر قبل۔

امام مالک رحمه الله فرمائی چې د وخت حاکم به د خپلې رائې او اجتهاد مطابق د نبی علیه السلام رشته دارو ته د خمس نه ورکړه کوی،كما مر قبل.البته د رشته دارانو په فقیرانو باندې ددې نه هم خرچ کولې شی لیکن ددې علت به فقیری وی،د نبی علیه السلام قرابت نۀ.دغه شان به دوی په دریو

(۱) المغنی:۳۱۵/۶،والام:۱۴۷/۲،رقم (۱۲۸۰۲)،والاوجز:/۹۲۸۴)_

(۲) الشرح الکبیر للدردیر:۱۹۰/۲،والاوجز:/۹۲۸۵)_

(۳) الدر المختار:۲۵۹/۳،والهدایة:۲۴۲/۴،ومعالم السنن للخطابی:۲۹۱/۲،رقم (۷۷۶)،باب المن عن الاسیر بغیر فداء)_

(۴) احکام القرآن:۸۱/۳)_

واړو طبقاتو كښې داخل شي[1]

په خمس كښې د مستحق كيدو بنياد څۀ دې؟ د احنافو او شوافعو مينځ كښې د اختلاف وجه دا خبره ده چې هغوی د استحقاق وجه د نبی عليه السلام رشته داری نبائی او وائی چې د نبی عليه السلام رشته داری دې استحقاق دپاره كافی ده او احناف وائی چې د استحقاق دپاره دوه څيزونه دی. د نبی عليه السلام رشته داری او نصرت. ددې اجمال تفصيل دادې چې لفظ د "ذوی القربیٰ" مجمل دې. د بيان ضرورت لری. ښكاره خبره ده چې دا لفظ د نبی عليه السلام رشته داری سره خاص نۀ دې. د نورو خلقو رشته داری هم وی او دا هم ښكاره خبره ده چې دلته د ټولو خلقو رشته داری مراد نۀ دی. ددې وجې نه ددې لفظ وضاحت ضروری دې د سلف صالحينو په دې خبره كښې اتفاق دې چې په دې آيت كريمه كښې د قرابت نه مراد د نبی عليه السلام رشته داری ده. او بيا په دوی كښې بعضې حضرات هغه دی كوم چې دا وائی چې په دې رشته دارانو كښې د خمس حق لرونكی هغه كسان دی چې هغوی به د نبی عليه السلام نصرت هم كوو. ددې وجې نه په حصه كښې د مستحق جوړيدو دپاره دوه څيزونه بنياد اوګرځيدل. د نبی عليه السلام رشته داری او نصرت كول او هغه رشته دار چې د نبی عليه السلام نصرت به ئې نه كوو يعنی وروستو پيدا شوی ئې وروستو اسلام قبول كړو هغوی هم ددې مستحق وو ليكن ددې بنياد فقر وو چې په دوی كښې به څوك فقير او محتاج وو نو هغوی ته به ددې حصې نه څۀ وركړې كيدل. لكه څنګه چې به نورو عامو فقيرانو ته حصه وركولې شود او د نبی عليه السلام رشته دار هم نۀ وو.

ددې واضح دليل د حضرت جبيربن مطعم رضي الله عنه حديث دې. فرمائی:

"لما قسم رسول الله صلی الله عليه وسلم سهم ذوی القربی بين بنی هاشم وبنی المطلب أتيته أنا وعثمان، فقلنا: يا رسول الله، هؤلاء بنوهاشم، لا تنكر فضلهم بمكانك الذی وضعك الله فيهم، أرأيت بنی المطلب أعطيتهم ومنعتنا، وإنما هم ونحن منك بمنزلة؟ فقال صلی الله عليه وسلم: إنهم لم يفارقونی فی جاهلية ولا إسلام، وإنما بنوهاشم وبنوالمطلب شیء واحد، وشبك بين أصابعه"[2]

په دې حديث شريف كښې نبی عليه السلام د شعب ابی طالب د واقعې طرفته اشاره كړې ده چې په هغې كښې قريشو د نبی عليه السلام، او د دوی حمايتی او ملګری قبيلو بنو هاشم او بنو عبدالمطلب سره بائيكاټ او مقاطعه كړې وه، هغه وخت پوره قريش د اسلام په مخالفت كښې يو طرفته وو او بنوهاشم او بنوعبدالمطلب د نبی عليه السلام په ملګرتيا كښې بل طرفته

---

[1]) احكام القرآن: ٨١/٣. وحاشية الدسوقی: ٥٠٢/٢. باب فی الجهاد. والاوجز: ٩٢٨٥/. والام: ١٤٧/٤/٢. رقم (١٢٧٩٣). المغنی: ٩٣١٤/. والهداية: ٢٤٠_٢٤٢_

[2]) الحديث. اخرجه البيهقی: ٥٥٤/٦_٥٥٥. كتاب قسم الفیء.....باب سهم ذی القربی. رقم (١٢٩٥١_١٢٩٥٥). وابن ابی شيبة: ١٣٠/١٨. كتاب السير. باب سهم ذوی القربی......رقم (٣٤١٣٣). وكتاب المغازی. باب غزوة خيبر. رقم (٣٨٠٣٠) دغه شان اوګورئ وړاندې باب (١٧). ومن الدليل علی ان الخمس للامام. وانه يعطی.....ك د حضرت جبير بن مطعم رضي الله عنه د حديث تخريج)_

وو دا حدیث په دوو وجوهاتو سره په دې خبره باندې دلالت کوي چې په خمس کښې د حقدار جوړیدو د پاره صرف رشته داري کافي نۀ ده اوله وجه خو دا ده چې بنو عبد شمس او بنو مطلب دواړه د نبي علیه السلام په رشته داري کښې برابر دي لیکن نبي علیه السلام بنو المطلب ته خو په خمس کښې ورکړه او بنو عبد شمس ته ئې څۀ ورنۀ کړل.که استحقاق د قرابت د وجې نه وو نو نبي علیه السلام به په دواړو کښې برابروالې کړې وو.

دویمه وجه داده چې په آیت کریمه کښې ذکر شوې لفظ د ذوی القربی کښې چې کوم احتمال وو نو دا د نبي علیه السلام فعل سره مجمل پاتې نۀ شو بلکه د دې وضاحت اوشو اودنبي علیه السلام کار چې چرته د بیان اجمال د پاره راشي نو دا په وجوب باندې دلالت کوي. کما تقرر فی الاصول(۱) چې هرکله نبي علیه السلام دا بیان اوکړو چې قرابت د نصرت سره سره نو دا معلومه شوه چې هم دا د الله تعالی مراد هم دې.په دوی کښې هغه خلق چې د نبي علیه السلام نصرت سره موصوف نۀ دی که هغوی په دې خمس کښې اخلی نو د فقر او احتیاج په بنیاد باندې به اخلی.داسې نۀ چې د نبي علیه السلام د رشته دارئ د وجې نه اخلی(۲)

د خلفاء راشدینو اجماع: ددې نه علاوه د څلورو واړو خلیفه گانو هم په دې باندې اجماع ده چې په خمس کښې د حقدار جوړیدو د پاره سبب او وجه فقر دې، دلیلونه لاندې ذکر کولې شی.

① محمد بن اسحاق وائی چې ما د محمد بن علی رحمه الله نه تپوس اوکړو چې کله حضرت علی رضی الله عنه خلیفه جوړ شو نو هغوی د رشته دارو د حصې سره څۀ اوکړل؟محمد بن علی رحمه الله اوفرمائیل چې په دې مسئله کښې هغوی هغه طریقه اختیار کړه کومه طریقه چې د حضرت ابوبکر او حضرت عمر رضی الله عنهما وه او هغوی دا خبره ناخوښه کړه چې په ما باندې د شیخینو د رائې نه خلاف د چلیدو الزام راشی(۳)

امام ابوبکررازی رحمه الله فرمائی چې که د حضرت علی رضی الله عنه رائې هم هغه نۀ وه کومه چې د حضرات شیخینو رضی الله عنهما وه نو حضرت علی رضی الله عنه به د هغې مطابق فیصله نۀ کوله.ځکه چې بل طرفته په نورو څو مسئلو کښې حضرت علی د حضراتو شیخینو سره اختلاف کړې دې، مثلاً د نیکۀ میراث،ځکه چې په دې مسئله کښې د دوی شیخینو حضراتو سره اختلاف دې.اوس دا خبره پوره شوه چې د حضرت علی او د حضراتو شیخینو رضی الله عنهم رائې په دې مسئله کښې یو ده چې د رشته دارانو د حصې حقداران به فقیران وی او چې هرکله د څلورو واړو خلیفه گانو (د حضرت عثمان رضی الله عنه عمل هم په دې مسئله کښې د شیخینو موافق وو لکه څنگه چې وړاندې حدیث راغی)په دې مسئله کښې اجماع اوشوه نو ددې مسئلې حجیت د دوی په دې اجماع سره ثابت شو،ځکه چې د نبي علیه السلام ارشاد دې.

---

(۱) احکام القرآن :۸۲/۳_

(۲) پورته حواله وشرح معانی الآثار:۱۵۳/۲،والهدایة:۲۴۰/۴_۲۴۲_

(۳) احکام القرآن:۸۲/۳،وشرح معانی الآثار:۱۵۲/۲،والسنن الکبری للبیهقی:۵۵۷/۶_۵۵۸،کتاب قسم الفئ والغنیمة،باب سهم ذی القربی من الخمس،رقم(۱۲۹۴۰)

”علیکم بسنتی وسنة الخلفاء الراشدین من بعدی“[۱]

۲ حضرت ابن عباس رضی الله عنهما د نجدة الحروری د رشته دارئ د حصې متعلق د سوال په جواب کښې فرمائیلې وو:

”کنا نری انه لنا، فدعانا عمر إلی ان تزوج منه ایمنا، ونقضی منه عن مغرمنا، فابینا ان لایسلمه لنا، وابی ذلك علینا قومنا“[۲]

یعنی ”زمونږ دا خیال وو چې دا زمونږ حصه ده لیکن حضرت عمر رضی الله عنه مونږ دې خبرې طرفته راغوښتلو چې مونږ ددې په ذریعې سره د خپلو کنډو رنډو ودونه اوکړو او په مونږ کښې چې څوک قرضدار وی، د هغوی قرض ادا کړو البته مونږ په دې باندې اصرار اوکړو چې دا دې مونږ ته راکړې شی (څۀ قسم قیددې په کښې نۀ لګولې کیږی) لیکن په دې باندې زمونږ قوم (خلفاء راشدینو او نور صحابه کرام رضی الله عنهم) راضی نۀ شو“

په دې روایت کښې ابن عباس رضی الله عنه په خپله اقرار کوی چې زمونږ د قوم یعنی د صحابه کرامو رضی الله عنهم خیال هم دا وو چې په دې کښې زمونږ د فقیرانو حصه خو شته لیکن د مالدارانو نشته. دغه شان د هغوی دا فرمائیل چې ”کنا نری انه لنا“ ددې خبرې دلیل دې چې دا صرف د هغوی رائې وه، چې په سنتو او د صحابه کرامو رضی الله عنهم په موجودګئ کښې ددې هیڅ حیثیت نشته. صرف یو رائې ده[۳]

۳ حضرت جبیربن مطعم رضی الله عنه فرمائی: ”وکان أبوبکر یقسم الخمس نحو قسم رسول الله صلی الله علیه وسلم، غیر أنه لم یکن یعطی قربی رسول الله صلی الله علیه وسلم ماکان النبی صلی الله علیه وسلم یعطیهم، قال: فکان عمربن الخطاب یعطیهم منه، وعثمانُ بعده“[٤]

یعنی ”د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه د خمس تقسیمولو طریقه هم هغه وه کومه طریقه چې د نبی علیه السلام وه، البته هغوی به د نبی علیه السلام رشته دارانو ته دومره نۀ ورکوله، څومره قدرې چې به دوی په خپله ورکوله، بیا وروستو حضرت عمر او حضرت عثمان به رضی الله عنهما هغوی ته په دې کښې حصه ورکوله“.

په دې حدیث شریف کښې وضاحت دې چې اولنی خلیفه به رشته دارانو ته حصه نۀ ورکوله لیکن حضرت عمر او حضرت عثمان رضی الله عنهما ورکوله، ددې وجه هم تیرو شوو احادیثو کښې

---

[۱]) الحدیث، اخرجه ابو داود، کتاب السنة، باب فی لزوم السنة، رقم (٤٦٠٧)، واحمد فی مسنده، مسند العرباض بن ساریة، رقم (١٧٢٧٥)، وجامع المسانید والسنن، مسند العرباض......رقم (٦٤٧٣))_

[۲]) مسند الامام احمد، مسند عبدالله بن عباس، رضی الله عنهما رقم (٢٨١٢)و(٢٩٤٣)، وسنن النسائی، اول کتاب قسم الفئ، رقم (٤١٣٨_٤١٣٩)، والمعجم الکبیر للطبرانی: ١٠/٣٣٦، یزید بن هرمز عن ابن عباس، رقم (١٠٨٣٢)

[۳]) احکام القرآن للرازی: ٣/٨٣)_

[٤]) سنن ابی داود، کتاب الخراج......باب فی بیان مواضع قسم الخمس، رقم (٢٩٧٨_٢٩٧٩))_

تيره شوه چې ددې بنياد فقر او احتياج وو، داسې نۀ چې د استحقاق په بنياد باندې ئې ورکولو[1]. بيا پورته د حضرت جبير بن مطعم رضي الله عنه په حديث کښې چې د حضرت عمر رضي الله عنه متعلق دا اوونيلې شو چې هغوى به حصه ورکوله نو ددې دا مطلب نۀ دې چې هغوى به ټوله پوره پوره حصه د رشته دارۍ هغوى ته حواله کوله بلکه ددې مطلب دا دې چې د نورو حصو نه به ئې د هغوى د حاجت مطابق ورکوله، ددې دليل هم هغه نجدة الحروری ليکلې شوې دې، د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما خط دې، په بعضې طُرُقو کښې د هغې الفاظ دادى:

"وقد كان عمر عرض علينا من ذلك عرضا، رأيناه دون حقنا، فرددناه عليه، وأبينا أن نقبله"[2]

په دې حديث شريف کښې حضرت سهارنپوری رحمه الله فرمائى:

"ولعل هذا مبنى على أن عمر ورآهم مصارف، وظن ابن عباس أنهم أهل استحقاق فيه، أفترى ينقص حقهم أولاً، ثم إذا نقص فردوه؟ أفيظن به أنه يحرمهم منه أصلاً؟ فلم يكن إلا أنه رآهم مصارف، ورأى استغنائهم عنه، فلم يرد عليهم ثانياً"[3]

يعنى "شايد ددې وجه دا وه چې د حضرت عمر رضي الله عنه په رائې کښې رشته دار مصرف وو او د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما په خيال کښې دا حضرات ددې مستحق وو يعنى دوى ته ورکول ضرورى وو. ورنه آيا تاسو دا خيال کوئ چې حضرت عمر رضي الله عنه اول خو د دوى په حق کښې کمې کړې وو او د کمى نه پس چې کله دوى واپس کړل نو آيا دا ګمان د هغوى باره کښې صحيح کيدې شى چې هغوى به دوى لره ددې نه بالکل محروم اوساتى؟ ددې وجه هم دا وه چې هغوى دوى مصرف ګنړل، چې کله هغوى د دوى استغناء اوکتله نو دوباره ئې ورته پيشکش اونۀ کړو".

په مصرف او استحقاق کښې فرق: د حضرت سهارنپوری رحمه الله د پورتنى عبارت نه د مصرف او د استحقاق مينځ کښې فرق هم واضح شو، د مصرف مطلب دادې چې خمس په آيت کريمه کښې مذکوره کسانو کښې خرچ کړې شى نو دا خرچ به په صحيح محل کښې استعمال شى، چې چاته ورکړې شى او چاته ورنۀ کړې شى نو په دې کښې د اعتراض څۀ خبره نشته او د استحقاق مطلب دادې چې په دې مذکوره کسانو کښې دا فلانې متعين کول او په دۀ باندې خرچ کول ضرورى دى.

دا هم د ائمه اربعه مينځ کښې يو بنيادى اختلاف دې چې په قرآن کريم کښې د کومو خلقو ذکر دې نو دا مصرف دى يا مستحق دى؟ امام شافعى او احمد رحمهما الله د مستحق کيدو قائل دى او دا وائى چې دې ټولو ته رسول او ورکول ضرورى دى، امام مالک او امام ابوحنيفه

---

[1]) تكملة فتح الملهم:۳/۲۵۵_۲۵۶)_

[2]) سنن ابى داود، كتاب الخراج......باب فى بيان مواضع......رقم (۲۹۸۲))_

[3]) بذل المجهود:۱۰/۱۷۱، كتاب الخراج........د احنافو د نورو دليلونو دپاره اوګورئ، تكملة فتح الملهم: ۳/۲۵۴_۲۵۸، واحكام القرآن للجصاص:۳/۸۳، واعلاء السنن:۱۲/۲۰۹_۲۵۱، باب اربعة اخماس الغنيمة....)

رحمة الله عليهما د مصرف كيدو قائل دى او استحقاق نۀ منى.

د بحث خلاصه ددې ټول تفصيلي بحث نه دا لاندينۍ خبرې ثابت شوې

①اوس به خمس درې حصې كيږى چې په يتيمانو، مسكينانو او مسافرو كښې به تقسيمولې شى.

②د استحقاق دپاره علت فقر او احتياج دې، ددې وجې نه په دې باندې تقريباً ټول متفق دى چې په آيت كريمه كښې د يتيم نه مراد هغۀ يتيم دې چې د هغۀ مورث ددې يتيم دپاره هيڅ هم پريخودلې نۀ وى، محتاج او ضرورت مند وى، د مالدار او غنى كيدو په صورت كښې به دې يتيم ته هم نۀ ملاويږى(١)

③په دې باندې د خلفاء راشدينو اجماع هم دۀ.

يو سوال او د هغې جواب: دلته د احنافو په مسلک باندې دا اشكال پيدا كيږى چې كه د رشته دارانو فقيران د خمس مستحق دى او مالداران نۀ دى نو د دوى د جدا ذكر كولو څۀ ضرورت وو؟ حالانكه دوى ددې فقيرئ د علت د وجې نه په مسكينانو كښې داخل دى؟

ددې يو جواب خو دا دې چې څنګه يتيمان او مسافر خاص طور سره ذكر كړې شو نو دغه شان د رشته دارو هم تخصيص شوې دې ورنه يتيمان او مسافر به هم ددې حصې مستحق په هغه وخت كښې وى چې كله دوى فقيران وى.

دويم جواب دادې چې په قرآن كريم كښې د الله تعالى ارشاددې: "إنما الصدقات للفقراء والمساكين والعاملين......."(٢) چې د صدقاتو مستحق خو فقيران او مسكينان ..... وغيره دى او د نبى عليه السلام ارشاددې، "إن الصدقة لاتحل لنا......"(٣) ددې نه دا معلومه شوه چې صدقات د نبى عليه السلام د آل دپاره حلال نۀ دى. كه د خمس په مستحقينو كښې د دوى نوم نۀ وو نو چا هم دا وئيلې شو چې په خمس كښې هم رشته دارو ته وركول جائز نۀ دى څنګه چې ورته صدقات وركول جائز نۀ دى نو ددې وهم د وجې نه الله تعالى مونږ ته ددې د ښودلو دپاره ددې تذكره هم اوفرمائيله چې د خمس په معامله كښې د دوى مسئله د صدقاتو د مسئلې نه جدا او مختلفه دۀ، په خمس كښې د دوى دپاره اخستل جائز دى(٤) والله اعلم

يو اشكال او د هغې جوابونه: نبى عليه السلام خپل ترۀ حضرت عباس بن عبد المطلب رضي الله عنه ته هم د

---

(١) احكام القرآن: ٨٣/٣، و٨٥، وفتح القدير: ٢٤٣/٥)_

(٢) التوبة: ٦٠)_

(٣) و تمامه وان موالى القوم من انفسهم". اللفظ للترمذى، من رواية ابى رافع مولى رسول الله صلى الله عليه وسلم، كتاب الزكاة، باب ما جاء فى كراهية الصدقة......(٦٥٧)، وكذا انظر سنن ابى داود، كتاب الزكاة، باب الصدقة على بنى هاشم، رقم (١٦٥٠)، والنسائى، كتاب الزكاة، باب مولى القوم منهم، رقم (٢٦١٣)، والمصنف لابن ابى شيبة: ٥٠/٧، كتاب الزكاة، من قال: لاتحل الصدقة على بنى هاشم، رقم (١٠٨١٠))_

(٤) احكام القرآن: ٨٣/٣ و٨٦)

خمس د مال نه ورکړې وو حالانکه هغه مالدار وو[1] ددې نه خو هم دا ثابته شوه چې په دې کښې د مالدارو او فقیرانو دواړو رشته دارانو حصه ده.

ددې اعتراض دوه جوابونه دی:

① دوی ته چې نبی علیه السلام څۀ ورکړل نو ددې وجه رشته داری او نصرت دواړه وو. دا علت دوی په خپله هم بیان کړې دې چې "إنهم لم يفارقوني في جاهلية ولا إسلام" نو په دې کښې مالدار او فقیر دواړه برابر دی، په دې کښې هیڅ اختلاف نشته. اختلاف خو د نبی علیه السلام د وفات نه پس دې ځکه چې اوس نصرت باقي پاتې شوې نۀ دې.

② دا خو هم ممکنه ده چې دغه مال نبی علیه السلام حضرت عباس رضی الله عنه ته ددې دپاره ورکړې وی چې هغوی دا د بنوهاشم په فقیرانو کښې تقسیم کړی، یعنی د خپل ذات دپاره ئې نۀ وو ورکړې.[2] والله اعلم

د ذوی القربی نه کوم خلق مراد دی؟ د امت د عالمانو په ذوی القربی کښې هم اختلاف دې چې ددې نه څوک مراد دی؟ په دې کښې علامه قرطبی رحمه الله درې قولونه ذکر کړې دی

① ددې نه مراد د قریشو ټوله قبیله ده، دا د بعضې اسلافو قول دې. د دوی دلیل دادې چې نبی علیه السلام د بعثت په ابتداء کښې کله د صفا غر ته اوختلو نو دا آواز ئې اوکړو "يا بني فلان، يا بني عبد مناف، يا بني عبد المطلب، يا بني كعب بن مرة، يا بني عبد شمس، أنقذوا أنفسكم من النار....."[3]

② ددې نه مراد بنو هاشم او بنو عبد مناف دی، ددې وینا ویونکې حضرت امام شافعی، احمد، ابوثور، مجاهد، قتاده، ابن جریج او مسلم بن خالد رحمهم الله دی. دلیل وړاندې تیر شوې دې چې "إنهم لم يفارقوني في جاهلية......"[4]

③ ددې نه صرف بنوهاشم مراد دی، دا قول د مجاهد (في رواية) د حضرت عمربن عبدالعزیز.

---

[1]) احکام القرآن: ۸۴/۳، وفتح القدير: ۲۴۵/۵، په روایتونو کښې راغلې دی چې د حضرت عباس رضی الله عنه شل غلامان وو چې هغوی به ګټله او دوی ته به ئې ورکوله. دغه شان نبی علیه السلام یوځل د دوی نه د دوو کالو وړاندې زکوة وصول کړې وو. دا هم د مالدارئ او د فراخئ دلیل دې. اوګورئ شرح معاني الآثار: ۱۸۴/۲، کتاب وجوه الفئ وخمس الغنائم، دغه شان اوګورئ المستدرک للحاکم: ۳۶۶/۳، ذکر اسلام العباس، رقم (۵۴۰۹)، وسنن البيهقي الكبرى: ۵۲۴/۶، كتاب قسم الفئ......باب مفاداة الرجل منهم بالمال، رقم (۱۲۸۴۹)، والمعجم الكبير للطبراني: ۱۷۱/۱۱، عطاء عن عباس، رقم (۱۱۳۹۸)، ومجمع الزوائد: ۲۸/۷، سورة الانفال، والطبقات الكبرى لابن سعد: ۱۵/۴، الطبقة الثانية من المهاجرين......رقم (ودلائل النبوة: ۱۴۳/۳، غزوة بدر المعظمى، باب ما فعل رسول الله صلى الله عليه وسلم بالغنائم......وفتح الباري: ۳۱۲/۸، كتاب التفسير، رقم (۴۳۸۶)، وعمدة القاري: ۹۷/۱۳، كتاب العتق، باب اذا اسراخو الرجل اوعمه هل يفادى......؟)_

[2]) احکام القرآن: ۸۴/۳)_

[3]) الحديث اخرجه مسلم، كتاب الايمان، من رواية ابى هريرة باختصار، رقم (۵۰۱))_

[4]) سبق تخريجه آنفا)

زید بن ارقم او د علی بن الحسین(امام زین العابدین)دي، دغه شان امام مالک، ثوری او اوزاعی رحمهم الله هم ددي قائل دی.[1]

هم دا دریم قول د احنافو هم دی او د بنوهاشم نه مراد آل د علی، آل د عباس، آل د جعفر، آل د عقیل او اولاد د حارث بن عبدالمطلب دی.[2]

پورته ذکرشوي دري واړه طبقات د نبی علیه السلام د رشته دارئ حامل دی، ځکه چې کله آیت کریمه "وانذر عشیرتك الاقربین"[3] نازل شو نو نبی علیه السلام دا ټول د صفا په غر باندي جمع کړل او دوی ټولو ته ئې دعوت ورکړې وو، ددې نه دا ثابته شوه چې د رشته دارئ وصف دې ټولو ته شامل دې.

ذوی القربی سره متعلق احکامات: اوس ذوی القربی سره متعلق دري احکامات دی:

① د خمس د حصې استحقاق، بقوله تعالی(وللرسول ولذی القربی)[4] او د ذی القربی نه مراد د دوی فقیران دی. کما مرقبل.

② په دوی باندې صدقات حرام دی او په چا باندي چې صدقات حرام دی نو هغه آل د علی، آل د حضرت عباس، آل د حضرت جعفر، آل د حضرت عقیل او اولاد د حارث بن عبدالمطلب رضی الله عنهم دي، هم دا خلق اهل بیت دی، په دې حکم کښې بنو المطلب داخل نهٔ دی ځکه چې دوی په اهل بیت کښې نهٔ دی. که دوی په اهل بیت کښې وې نو بنو امیه به هم په اهل بیت کښې وو چونکه د بنو امیه نسبی تعلق نبی علیه السلام سره هم هغه دې کوم چې ورسره د بنو المطلب دې او د امت د عالمانو په دې باره کښې هیڅ اختلاف نشته چې بنو امیه په اهل بیت کښې داخل نهٔ دی، ددې وجې نه به په اهل بیت کښې بنوالمطلب هم داخل نهٔ وی.

③ د الله تعالی خپل نبی کریم صلی الله علیه وسلم ته خاص طور سره دا حکم ورکول چې هغوی خپل نزدې رشته دار د الله تعالی د عذاب نه اوویروی، دا انداز د قریشو ټولو شاخونو او قبیلو ته شامل دې چې کله دا آیت کریمه(وانذر عشیرتك الاقربین)نازل شو نو نبی علیه السلام ټولو ته خطاب کولو سره د ویرولو فریضه پوره کړه. کما ورد به الاثر[5] او نزدې رشته دارو لره خاص طور سره

---

[1]) الجامع لاحکام القرآن:۱۲/۸، وفتح الباری:۲۴۵/۶_۲۴۶)_

[2]) احکام القرآن للرازی:۸۴/۳_۸۵)_

[3]) الشعراء:۲۱٤)_

[4]) الانفال:٤۱)_

[5]) روی مسلم بسنده عن ابی هریرة رضی الله عنه قال:لما نزلت هذه الآیة:(وانذر عشیرتک الاقربین)دعا رسول الله صلی الله علیه وسلم قریشا.فاجتمعوا.فعم وخص.فقال:یا بنی کعب بن لؤی.انقذوا انفسکم من النار.یابنی مرة بن کعب.انقذوا......یابنی عبد شمس.انقذوا.....یابنی عبد مناف انقذوا......یابنی هاشم.انقذوا.....یابنی عبد المطلب: انقذوا.....یا فاطمة.انقذی نفسک من النار.فانی لا املک لکم من الله شیئا.غیر ان لکم رحما.سابلها ببلالها".انظر صحیحه.کتاب الایمان.باب فی قوله تعالی:(وانذر عشیرتک...) رقم(۵۰۱))_

ویرول،نو ددې یوه وجه خو دا وه چې د دین د دعوت په سلسله کښې دا کار ډیر زیات غوره او ښهٔ دې دویم دا چې د دعوت الی الله په معامله کښې دا بهترین صورت وو چې رشته دارو سره بې ځایه طرفداری اونهٔ کړې شی.دا ځکه چې کله خلقو ته دا معلومه شی چې نبی علیه السلام د خپلو نزدې رشته دارو او خاندان په باره کښې هم دا برداشت نه کړه چې هغوی د غیرالله عبادت اوکړی او هغوی ئې هم د الله تعالی د عذاب نه اویرول.د غیرالله د عبادت نه ئې منع کړل نو نبی علیه السلام زیات حقدار دې چې نور خلق هم د الله تعالی نه اوویروی او د غیرالله د عبادت نه ئې منع کړی ځکه چې که په دې معامله کښې مداهنت او طرفداری جائز وه نو د نبی علیه السلام نزدې رشته دار ددې زیات حقدار وو چې په دې باره کښې ورته څهٔ اونهٔ وئیلې شی لیکن ددې برعکس نبی علیه السلام هغوی ته د نورو خلقو په مقابله کښې زیات دعوت ورکړو او په هغوی ئې زیاته توجه اوساتله[1] والله اعلم بالصواب

ددې نه پس د باب حدیث شریف ته اوګورئ.

۲۹۴۵:[2] حَدَّثَنَا بَدَلُ بْنُ الْمُحَبَّرِ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ قَالَ أَخْبَرَنِي الْحَكَمُ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي لَيْلَى حَدَّثَنَا عَلِيٌّ أَنَّ فَاطِمَةَ - عَلَيْهَا السَّلاَمُ - اشْتَكَتْ مَا تَلْقَى مِنَ الرَّحَى مِمَّا تَطْحَنُ، فَبَلَغَهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم أُتِيَ بِسَبْيٍ، فَأَتَتْهُ تَسْأَلُهُ خَادِمًا فَلَمْ تُوَافِقْهُ، فَذَكَرَتْ لِعَائِشَةَ، فَجَاءَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - فَذَكَرَتْ ذَلِكَ عَائِشَةُ لَهُ، فَأَتَانَا وَقَدْ دَخَلْنَا مَضَاجِعَنَا، فَذَهَبْنَا لِنَقُومَ فَقَالَ «عَلَى مَكَانِكُمَا» حَتَّى وَجَدْتُ بَرْدَ قَدَمَيْهِ عَلَى صَدْرِي فَقَالَ «أَلاَ أَدُلُّكُمَا عَلَى خَيْرٍ مِمَّا سَأَلْتُمَاهُ، إِذَا أَخَذْتُمَا مَضَاجِعَكُمَا فَكَبِّرَا اللَّهَ أَرْبَعًا وَثَلاَثِينَ، وَاحْمَدَا ثَلاَثًا وَثَلاَثِينَ، وَسَبِّحَا ثَلاَثًا وَثَلاَثِينَ، فَإِنَّ ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمَا مِمَّا سَأَلْتُمَاهُ».

[۳۵۰۲، ۵۰۴۶، ۵۰۴۷، ۵۹۵۹]

رجال الحدیث

① **بدل بن المحبر**:دا بدل بن المحبر.بتشدید الباء رحمه الله دی.[3]

② **شعبه**:دا د حدیثو مشهور امام شعبه بن الحجاج عتکی بصری رحمه الله دې.د دوی حالات په

[1]) احکام القرآن للرازی:۸۵/۳)_

[2]) قوله: علی":الحدیث اخرجه البخاری ایضا،کتاب فضائل اصحاب النبی صلی الله علیه وسلم ،باب مناقب علی......رقم (۳۷۰۵)، وکتاب النفقات،باب عمل المراة فی بیت زوجها،رقم (۵۳۶۱)،وباب خادم المراة،رقم (۵۳۶۲)، وکتاب الدعوات،باب التکبیر والتسبیح......رقم (۶۳۱۸)،ومسلم،کتاب الذکر والدعاء،باب التسبیح اول النهار......رقم (۶۹۱۵_۶۹۱۷)،والترمذی،کتاب الدعوات،باب ما جاء فی التسبیح والتکبیر......رقم (۳۴۰۵)، وابو داود،کتاب الخراج......باب بیان مواضع قسم الخمس،رقم (۲۹۸۸_۲۹۸۹)،وکتاب الادب، باب التسبیح عند النوم،رقم (۵۰۶۲_۵۰۶۳))_

[3]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ: کتاب الاذان،باب استواء الظهر فی الرکوع)_

كتاب الايمان، "باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده" كښې راغلي دى[1]

۴الحكم: دا الحكم بن عتيبه رحمه الله دې د دوى تذكره په كتاب العلم، "باب السمر فى العلم" كښې تيره شوې ده[2]

۴ابن ابى ليلى: دا مشهور محدث عبدالرحمن بن ابى ليلى رحمه الله دې[3]

۵على: د څلورم خليفه حضرت على بن ابى طالب رضى الله عنه حالات په كتاب العلم، "باب كتابة العلم" كښې تير شوې دى[4]

٦فاطمه: دا فاطمه رضى الله عنها د نبى كريم صلى الله عليه وسلم لورمباركه ده[5]

د باب د حديث شريف ترجمه: عبدالرحمن بن ابى ليلى وائى چې حضرت على رضى الله عنه مونږ ته اووئيل چې د حضرت فاطمه رضى الله عنها په لاسونو مباركو باندې[6] د ميچن چلولو د وجې نه نښې جوړې شوې وې، نو هغوى ته پته اولګيده چې نبى عليه السلام ته څۀ قيديان راغلي دى نو هغه نبى عليه السلام ته راغله چې يو خادم ترينه واخلى، ليكن نبى عليه السلام سره د هغې ملاقات اونۀ شو نو دوى خپل ضرورت حضرت عائشې رضى الله عنها ته بيان كړو، كله چې نبى عليه السلام كور ته تشريف راوړلو. حضرت عائشې رضى الله عنها ورته بيان اوكړو چې حضرت فاطمه راغلې وه او خپل ضرورت ئې بيان كړو. نو نبى عليه السلام مونږ كره تشريف راوړلو په داسې حال كښې چې مونږ خپلو خپلو بسترو ته تلې وو، د نبى عليه السلام په ليدلو سره مونږ پاسيدل اوغوښتل نو نبى عليه السلام منع كړو او وې فرمائيل چې دواړه په خپل ځائې اوسيږئ. تردې چې د نبى عليه السلام د قدمونو يخوالې ما په خپله سينه كښې محسوس كړو نو وې فرمائيل تاسو چې زما نه د كوم څيز مطالبه كړې ده نو د هغې نه غوره څيز زۀ تاسو ته اونۀ ښايم؟ كله چې تاسو دواړه خپلو خپلو بسترو ته لاړ شئ نو څلور ديرش ځله الله اكبر، درې ديرش ځله الحمد لله او درې ديرش ځله سبحان الله وايئ. د كوم څيز چې تاسو مطالبه كړې ده نو دا عمل تاسو دپاره د هغې نه زيات غوره دې.

[1]) كشف البارى: ۱/۶۷۸)_

[2]) كشف البارى: ٤/٤١٤)_

[3]) د دوى دحالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الاذان، باب استواء الظهر فى الركوع.
ابن الاثير رحمه الله ليكلې دى چې د محدثينو په نزد د ابن ابى ليلى نه مراد عبدالرحمن وى او د فقهاؤ په نزد د ابن ابى ليلى نه مراد د عبدالرحمن خوئې محمد بن عبدالرحمن بن ابى ليلى وى. عمدة القارى: ۱۵/۳۶)_

[4]) كشف البارى: ٤/١٤٩)_

[5]) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الوضوء، باب غسل المراة اباها الدم.....)_

[6]) د مسلم شريف او ابوداؤد شريف په روايت كښې د يد يعنى د لاس وضاحت دې، چې د ميچن چلولو د وجې نه لاسونه متاثره شوې وو. صحيح مسلم، كتاب الذكر والدعاء، باب التسبيح اول النهار...... رقم (۶۹۱۵_۶۹۱۷)، وسنن ابى داود، كتاب الخراج......باب فى بيان مواضع قسم الخمس، رقم (۲۹۸۸))_

د حدیث د بعضې حصو تشریح: د سبی معنی ده تختول او خلق نیول او ددې اطلاق په غلام او وینزه دواړو باندې کیږی.ددې جمع سبایا ده[1]دغه شان د خادم اطلاق هم په سړی او ښځه دواړو باندې کیږی[2].

د باب په روایت کښې **فاتته تسئله** راغلې دې چې حضرت فاطمه رضی الله عنها راغله آیا دې سره بل هم څوک وو .دلته ددې خبرې وضاحت نشته امام ابوداؤد یو روایت نقل کړې دې په هغې کښې د ام الحکم بنت الزبیر یا د ضباعة بنت الزبیر رضی الله عنهما دا بیان دې

"اصاب رسول الله صلی الله علیه وسلم سبیاً،فذهبتُ انا واختی وفاطمة بنتُ رسول الله صلی الله علیه وسلم فشککونا الیه مانحن فیه،وسئلناه ان یامرلنا بشئ من السبی،فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم : سبقکن یتامی بدر"[3]

چې"نبی کریم صلی الله علیه وسلم ته څۀ قیدیان راغلل نو زۀ.زما خور او حضرت فاطمه د نبی علیه السلام لور مبارکه نبی علیه السلام ته ورغلو ،په کوم تکلیف او مشقت کښې چې مونږ اخته وو نو مونږ ورته د هغې تذکره اوکړه او دا درخواست مو اوکړو چې په قیدیانو کښې مونږ ته هم څۀ راکړې شی (د خادم په طور) نبی علیه السلام په جواب کښې اوفرمائیل چې د بدر د یتیمانو نه تاسو سبقت کړې دې"

د ابوداؤد شریف د روایت نه څنګه دا معلومه شوه چې حضرت فاطمه رضی الله عنها سره د حضرت زبیربن العوام رضی الله عنه دوه لونړه هم وې نو دا هم معلومه شوه چې دا واقعه د غزوه بدر نه پس ده.بیا د باب په حدیث شریف کښې دا راغلې دی چې نبی علیه السلام په کور کښې موجود نۀ وو نو ددې وجې نه حضرت فاطمه رضی الله عنها د خپل حاجت تذکره حضرت عائشه رضی الله عنها ته اوکړه.په اکثرو روایتونو کښې دغه شان دی.البته دارقطنی رحمه الله په خپل"علل"کښې یو روایت نقل کړې دې چې په هغې کښې د حضرت ام سلمه رضی الله عنها ذکر دې.

حافظ په دواړو کښې تطبیق کولو سره فرمائی چې کیدې شی چې دواړو ازواج مطهراتو کره حضرت فاطمه رضی الله عنها راغلې وی،یعنی اول حضرت عائشه رضی الله عنها کره راغلې وی هلته نبی علیه السلام ملاو نۀ شو نو ام سلمه رضی الله عنها کره ئې تشریف راوړلو[4]

قوله: فاتانا وقد دخلنا مضاجعنا،فذهبنا لنقوم،فقال: علی مکانکما،حتی وجدت برد قدمیه علی صدری: په دې عبارت کښې مختلف فائدې دی:

① کله چې نبی علیه السلام دې دواړو ته تشریف راوړلو نو دا د شپې وخت وو .لکه په یو روایت

---

[1]) عمدة القاری:۱۵/۳۶)_

[2]) جامع الاصول للجزری:۴/۲۵۶)_

[3]) انظر سنن ابی داود،کتاب الخراج......باب فی بیان مواضع قسم......رقم (۲۹۸۷))_

[4]) العلل للدار قطنی:۳/۲۸۲_۲۸۴،رقم السوال:(۴۰۶)،وفتح الباری:۱۱/۱۲۴)_

کښې ددې وضاحت دې چې "اتانا النبی ﷺ ذات لیلة"[1] چې یو شپه نبی علیه السلام مونږ ته راغلو.
② دغه شان کله چې نبیﷺ تشریف راوړلو نو هغه وخت دوی دواړو څادر اغوستلې وو ځکه چې د یخنئ موسم وو، دوی دواړو چې کله نبیﷺ اولیدو نو د اودریدلو او د کپړو اغوستلو اراده ئې اوکړه نو نبیﷺ منع کړل چې په خپل ځائې باندې اوسیږئ، د پاسیدلو ضرورت نشته. په یو روایت کښې دی، "وکانت لیلة باردة، وقد دخلت هی وعلی فی اللحاف، فارادان یلبسا الثیاب....."[2] فقهاء کرامو ددې نه دا مسئله مستنبط کړې ده چې پلار لور کره هغه وخت هم تلې شی چې کله دا خپل خاوند سره ملاسته وی[3].
③ د ابوداؤد شریف په یو روایت کښې دا هم راغلې دی چې نبیﷺ ددې دواړو د سر له طرفه تشریف راوړلو، چې کله حضرت فاطمې رضی الله عنها خپل والدصاحب اولیدو نو د شرم او حیا له وجې نه ئې خپل مخ مبارك په څادر کښې پټ کړو[4].
④ هم د بخاری شریف په یو روایت کښې دا اضافه هم ده چې نبیﷺ راغلو او ددې دواړو مینځ کښې کیناستلو، "فجاء فقعد بینی وبینها"[5]. فقهاء کرامو ددې نه دا مسئله مستنبط کړې ده چې پلار د خپلې لور او د هغې د خاوند مینځ کښې هم کیناستلې شی چې کله دوی دواړه ملاست وی، اگرچه د پلار د بدن څۀ حصه د لور د بدن سره مس کیږی هم. لکه څنگه چې د باب په روایت کښې حضرت علی رضی الله عنه د قدمونو د یخوالی په باره کښې فرمائی[1] لیکن امام مالك رحمه الله دا جائز نۀ گڼړی[7]. د زیات احتیاط خبره هم داده چې جائز نۀ شی، خصوصاً زمونږ په دې زمانه کښې چې هرکله د محارمو پیژندگلو ختمیږی، نبی کریم ﷺ خو معصوم وو، د هغوی په باره کښې داسې سوچ کول هم صحیح نۀ دی.

الامرفوق الادب

بیا په حدیث شریف کښې راغلې دی چې د نبیﷺ په لیدلو سره حضرت علی او حضرت فاطمه رضی الله عنهما ادباً د اودریدو اراده اوکړه لیکن نبیﷺ حکماً اوفرمائیل، "علی مکانکما" چې په خپل ځائې باندې اوسیږئ، ددې نه پس دوی دواړه پاتۀ سیدل، په خپل زوړ حالت باندې پاتې شو، ددې وجې نه چې دا د "الامرفوق الادب" د قبیل نه دې چې هرکله د نبیﷺ حکم

---

[1]) مسند احمد: ۱/ ٤٤، مسند علی بن ابی طالب رضی الله عنه، عن ابن ابی لیلی، رقم (۱۲۲۹))_
[2]) عمدة القاری: ۱۵/۳۶)_
[3]) شرح ابن بطال: ۵/۲۷۳)_
[4]) سنن ابی داود، کتاب الادب، باب التسبیح عند النوم، رقم (۵۰۶۳))_
[5]) صحیح البخاری، کتاب النفقات، باب عمل المراة فی بیت زوجها، رقم (۵۳۶۱))_
[6]) شرح ابن بطال: ۵/۲۷۳)_
[7]) پورته حواله)_

راغلو نو ادباً چې ئې كومه د اودريدلو اراده كړې وه، هغه ئې پريخودله[1] ددې نه پس په دې خان پوهه كړئ چې حضرت گنگوهی رحمه الله د "حتى وجدت برد قدميه" مجازى معنى مراد اخستلو سره ددې تفسير په اطمينان او سكينې سره كړې دې، مطلب دا دې چې ما يو قسم اطمينان او سكون محسوس كړو او فرمائى چې ددې نه حسى يخوالې مراد نه دې[2]. ليكن حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائى چې د نبى ﷺ لائق خو دا خبره ده چې د "برد قدميه" نه اطمينان او سكون مراد وى ځكه چې د نبى ﷺ ذات مبارك خو هر اعتبار سره راحت، سكون او اطمينان وو، البته د روايتونو نه ښكاره دا معلوميږى چې دلته ددې نه مراد حسى يخوالې دې، لكه د طبرى په يو روايت كښې وضاحت سره دا الفاظ نقل دى، "قال على: حتى وجدت برد قدميه على صدرى فسخنتهما"[3] چې ما د هغوى د قدمونو مباركو يخوالى په خپله سينه كښې محسوس كړو نو ما هغه گرم كړل او يو روايت چې وړاندې هم تير شو، په هغې كښې "وكانت ليلة باردة"[4] راغلې دى[5]، په دې ټولو كښې د حسى يخوالى ذكر دې، ددې نه علاوه وړاندې ذكر شوې روايت كښې د لحاف لفظ[6] هم په دې باندې دلالت كوى چې دا د يخنئ موسم وو، چونكه نبى كريم ﷺ د بهر نه تشريف راوړلې وو، ددې وجې نه ئې خپې مباركې يخې وې. والله اعلم بالصواب

قوله: فقال: الا ادلكما على خير مما سالتماني؟: نو نبى ﷺ اوفرمائيل چې زۀ تاسو ته د هغې نه غوره څيز اونۀ ښايم د كوم څيز چې تاسو زما نه تقاضه او مطالبه كړې ده؟

په اصل كښې سوال كوونكې حضرت فاطمه رضی الله عنها وه ليكن دا طلب او تقاضا چونكه د حضرت على رضی الله عنه په رضامندئ سره وه نو ددې وجې نه د طلب نسبت نبى ﷺ دواړو طرفته اوفرمائيلو او وې فرمائيل چې، "سئلتماني"[7] بلكه د جامع ترمذى د يو روايت نه خو دا معلوميږى چې حضرت على رضی الله عنه په خپله، خپله بى بى مباركه د نبى ﷺ خدمت ته ليږلې وه چې هلته څوك خادم اوگوره، حضرت على رضی الله عنه فرمائى:

"شكت الى فاطمة مجل يديها من الطحن، فقلت لها: لواتيتِ اباك، فسالتيه خادماً؟......."[8]

---

[1] لامع الدرارى:۷/۳۰۲_

[2] پورته حواله)_

[3] فتح البارى:۱۱/۱۲۰، رقم (۶۳۱۸)، وعمدة القارى:۱۵/۳۶، طبرى)_

[4] لم اجده فى متون الحديث، وانما ذكره العينى فى العمدة:۱۵/۳۶)_

[5] تعليقات اللامع:۷/۳۰۲)_

[6] انظر سنن ابى داود، كتاب الادب، باب التسبيح عند النوم، رقم (۵۰۶۳))_

[7] عمدة القارى:۱۵/۳۶)_

[8] الجامع للترمذى، كتاب الدعوات، باب ماجاء فى التسبيح والتكبير......، ...... [بقيه برصفحه آئنده...

د تلقين كړده كلماتو حكمت او خاصيت: حضرت فاطمه رضي الله عنها د نبي ﷺ نه د خادم تقاضه كړې وه په جواب كښې نبي ﷺ د هغې كلماتو تلقين اوفرمائيلو چې په حديث شريف كښې د هغې ذكر دې.دې كلماتو ته"تسبيحات فاطمي"هم وئيلې شي.امام ابن تيميه رحمه الله ليكلي دي چې كوم كس د اوده كيدو په وخت ددې كلماتو پابندي كوي او خامخا ددې ورد كوي نو هغه به كله هم ستړې نۀ شي،ځكه چې حضرت فاطمه رضي الله عنها هم ددې شكايت كړې وو چې د كار د ډيروالي او د ميچن كولو د وجې نه په لاسونو باندې پولۍ راختلې دي.ددې وجې نه يې خادم راكړې ليكن نبي كريم ﷺ د خادم په ځائې ددې كلماتو تلقين اوفرمائيلو(۱)

البته د حافظ ابن حجر رحمه الله په دې كښې سوچ او فكر دې.هغوي دا وائي چې دا خبره متعين نۀ ده چې ستړې والې به بالكل نۀ وي بلكه مطلب دادې چې كوم سړې ددې كلماتو پابندي كوي نو د كار د ډيروالي د وجې نه به هغۀ ته څۀ نقصان نۀ كيږي،نۀ به دغه كار كول ددې انسان دپاره درond ثابتيږي،اګرچه ستړې والې هم محسوسوي(۲)ددې كلماتو د تلقين د حكمت په بيانولو كښې علامه عيني رحمه الله فرمائي چې د خادم په بدله كښې نبي ﷺ هغوي ته دا كلمات وركړل او دا ئې غوره څيز اوښودلو ځكه چې د ذكر فائده د آخرت ثواب دې او د خادم فائده خدمت وغيره دې چې يو دنيوي كار دې،ددې وجې نه دا خبره منلې شوې ده چې"الثواب اكثروابقى،فهوخير"(۳)

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت: حديث شريف سره د ترجمة الباب مطابقت واضح دې،په ترجمه كښې د امام بخاري رحمه الله دعوى دا وه چې د وخت امام او حاكم ته د خمس په مالونو كښې پوره تصرف او اختيار حاصل دې چرته چې خرچ كول غواړي نو خرچ كولې شي او په دې كښې څۀ قسم تخصيص نشته.لكه د باب په حديث شريف كښې اوګورۍ چې نبي ﷺ ددې باوجود حضرت فاطمه رضي الله عنها ته د خادم وركولو نه منع اوفرمائيله چې هغه ئې د ټولو نه نزدې او د زړۀ ټكړه وه او په هغې باندې ئې نورو خلقو ته ترجيح وركړه.قاله اسماعيل القاضي(۴)هم دا خبره امام طبري رحمه الله هم فرمائيلې ده،ليكي چې:

"ولوكان قسماً مفروضاً لذوى القربى لاخدم ابنته،ولم يكن عليه السلام ليدع شيئاً اختاره الله لهم وامتن به عليهم لان ذلك حيف على المسلمين،واعتراض لما افاء الله عليهم،فاخدم منه ناساً،وتركه ابنته،ثم لم تدع

.....بقيه ازحاشيه گذشته]رقم (۳۴۰۵).واخرجه ابو داود ايضا فى سننه.كتاب الخراج......باب فى بيان مواضع قسم الخمس.رقم (۲۹۸۸))_

(۱) فتح الباري:۱۱/۱۲۴_۱۲۵.كتاب الدعوات.رقم (۶۳۱۹).والوابل الصيب:۲۰۶.ذكرالله وفوائده.الحادية والستون)

(۲) فتح الباري:۱۱/۱۲۵)_

(۳) عمدة القاري:۱۵/۳۶.ومثله عند ابن بطال بزيادة:۵/۲۷۳. د باب د حديث شريف د مزيد وضاحت دپاره اوګورئ،كشف الباري،كتاب الدعوات:۲۰۴)_

(۴) فتح الباري:۶/۲۱۶.وشرح ابن بطال:۵/۲۷۰)_

فيه رضى الله عنها حقا القرابة حين وكلها الى التسبيح، ولوكان فرضاً لبينه تعالىٰ كما بين فرائض المواريث"[1]
هم دا خبره امام طحاوى رحمه الله هم ليكلې ده او مزيد فرمائى:
"وأن أبابكر وعمر أخذا بذلك، وقسما جميع الخمس، ولم يجعلا لذوى القربىٰ منه حقاً مخصوصاً به، بل يحسب مايرى الامام، وكذلك فعل على......"[2]
يو اهم خبرداري: امام بخارى رحمه الله په ترجمة الباب كښې د اهل صفه او د ارامل تذكره هم كړې وه ليكن په ترجمه كښې چې كوم حديث نقل شوى دې هغې كښې دا تذكره نشته.ددې په توجيه كښې حافظ صاحب فرمائى چې امام بخارى رحمه الله د خپل مشهور عادت مطابق دلته د هغه روايتونو او د حديثونو هغه طرقو طرفته اشاره كولو باندې اكتفاء كړې ده.په كومو كښې چې ددې ذكر دې.لكه د مسنداحمد[3] په يو طريق كښې د باب حديث او رد والى سره ذكر كړې شوې دې، په هغې كښې د نبى كريم ﷺ دا كلمات هم دى:
"والله لاأعطيكما وأدع أهل الصفة تطوى بطونهم من الجوع،لا أحد ما أنفق عليهم ولكن أبيعهم وأنفق عليهم أثمانهم"[4]
"په خدائې قسم!زۀ تاسو ته نۀ شم دركولې په داسې حال كښې چې د اهل صفه خېټې د لوږې د وجې نه لګيدلې دى،ماسره داسې هيڅ څيز هم نشته چې په هغوى باندې خرچ كړم.ددې وجې نه زۀ دا خادمان خرڅوم او ددې قيمت به په اهل صفه باندې خرچ كوم."
د مسنداحمد ددې روايت نه دا فائده معلومه شوه چې د دينى علومو طالبان به د غنيمتونو په خمس وغيره كښې مقدم كولې شى د هغې خلقو په مقابله كښې د كومو ذكر چې په آيت كريمه كښې شوې دې[5]

⑦ باب: قول الله تعالىٰ: فان لله خمسه وللرسول /الانفال:۴۱/

يعنى: للرسول قسم ذلك، قال رسول الله ﷺ: (انما أنا قاسم وخازن، والله يعطى)
د ترجمة الباب مقصد: دلته امام بخارى رحمه الله دا خبره راجحه ګرځوى چې په خمس كښې د رسول اكرم ﷺ څۀ حصه نۀ وه.هغوى مبارك صرف د تقسيم ذمه دار وو،دا كار نبى كريم ﷺ ته د خمس په معامله كښې د الله تعالىٰ له طرفه حواله كړې شوې وو چې هغوى مبارك دا حصه جات خپلو مستحقينو ته اورسوى.حضرت ګنګوهى رحمه الله فرمائى: "أن اضافة الخمس اليه

---

[1]) شرح ابن بطال:۲۷۱/۵،وفتح البارى:۲۱۶/۶)_
[2]) شرح معانى الآثار للطحاوى:۲۰۱/۲،وشرح ابن بطال:۲۷۱/۵،وفتح البارى:۲۱۶/۶)_
[3]) مسند الامام احمد بن حنبل:۱/مسند على بن ابى طالب رضى الله عنه،رقم (۸۳۸))_
[4]) فتح البارى:۲۱۶/۶،وعمدة القارى:۳۶/۱۵)_
[5]) شرح ابن بطال:۲۷۲/۵)_

تبارك وتعالىٰ تبرك، والى النبى صلى الله عليه وسلم باعتبار انه يقسمه، وانما هو لنوائب المسلمين"[1]

د ايت كريمه په تفسير كښې اختلاف: په ترجمة الباب كښې چې كوم آيت كريمه ذكر كړې شوې دې نو د هغې په تفسير كښې د مفسرينو حضراتو اختلاف دې، ددې څۀ تفصيل وړاندې باب كښې ذكر كړې شوې دې، دلته چې باب سره متعلقه كومه مسئله ده هغه دا چې "للرسول" كښې چې كوم لام دې، دا لام د تمليك دې يا بل څۀ لام دې؟

امام بخارى رحمه الله دويمه رائې غوره ګرځولې ده چې نبى كريم ﷺ به د خمس په حصو كښې مالك نۀ وو بلكه هغوى ته صرف د تقسيم ذمه دارى حواله كړې شوې وه چې دا په خپلو مصارفو كښې خرچ كړى. په دې مسئله كښې د شوافعو حضراتو دوه قولونه دى او مشهور قول ئې دادې چې دا لام دلته د تمليك دې، هغوى دا وائى چې نبى كريم ﷺ به په جنګ كښې حاضر وو يا حاضر نۀ وو ليكن هغوى ته به يوه حصه خامخا ملاويدله او نبى ﷺ به د هغې مالك وو[2]

په دې سلسله كښې د موالكو حضراتو مسلك هم هغه دې كوم چې د امام بخارى رحمه الله دې[3]
امام اسماعيل قاضى رحمه الله فرمائى:

"لاحجة لمن ادعى أن الخمس يملكه النبى صلى الله عليه وسلم بقوله تعالىٰ: ﴿واعلموا انما غنمتم من شئ فان لله خمسه وللرسول﴾[4] لانه تعالىٰ قال: ﴿يسئلونك عن الانفال، قل الانفال لله والرسول﴾[5] واتفقوا على أنه قبل فرض الخمس كان يعطى الغنيمة للغانمين بحسب ما يؤدى اليه اجتهاده، فلما فرض الخمس تبين للغانمين أربعة أخماس الغنيمة، لا يشاركهم فيها أحد، وانما خص النبى صلى الله عليه وسلم بنسبة الخمس اليه اشارة الى أنه ليس للغانمين فيه حق بل هو مفوض الى رأيه، وكذلك الى الامام بعده......"[6]

قال المهلب: "وانما خص بنسبة الخمس اليه عليه السلام، لان ليس للغانمين فيه دعوى، وانما هو الى اجتهاد الامام، فان راى رفعه بيت المال لما يخشى ان ينزل بالمسلمين رفعه، اويجعله فيما يراه، وقد يقسم منه للغانمين، كما انه يعطى من المغانم لغير الغانمين، كما قسم لجعفر وغيره ممن لم يشهد الوقعة، فالخمس وغيره

---

[1]) لامع الدرارى وتعليقاته: ٣٠٢/٧)_
[2]) فتح البارى: ٢١٧/٦_٢١٨، وعمدة القارى: ٣٦/١٥)_
[3]) بداية المجتهد: ٤٤٦/٣، كتاب الجهاد، الفصل الاول فى حكم خمس الغنيمة)_
[4]) الانفال: ٤١)_
[5]) الانفال: ١)_
[6]) فتح البارى: ٢١٨/٦، وقال ابن بطال رحمه الله فى شرحه (٢٧٤/٥): وغرض البخارى فى هذا الباب ايضا الرد على من جعل للنبى خمس الخمس ملكا، استدلالا بقوله تعالى: (واعلموا انما غنمتم من شئ فان لله خمسه وللرسول)، وهو قول الشافعى")_

الی قسمته علیه السلام واجتهاده، ولیس له فی الخمس ملك، ولا یمتلك من الدنیا الا قدر حاجته، وغیر ذلك کله عائد علی المسلمین، وهذا معنی تسمیته بقاسم، ولیست هذه التسمیة بموجبه الا تکون اثرة فی اجتهاده لقوم دون قوم". (ابن بطال: ۵/ ۲۷۴_ ۲۷۵)_

په دې عبارت کښې څنګه چې د امام شافعي رحمه الله د دليل رد دې نو دغه شان د نبی کریم ﷺ طرفته د خمس د نسبت کولو حکمت هم دې.لکه امام شافعي رحمه الله د آیت کریمه د ظاهر نه استدلال کوی چې دلته لام د تملیك دې او نبی کریم ﷺ به د خمس مالك وو لیکن دا دلیل ددې وجې نه صحیح نهٔ دې چې د سورة انفال په اولنی آیت کښې هم﴿الانفال لله والرسول﴾ فرمائیلې شوې دې،دا آیت د خمس د فرض کیدو نه مخکښې نازل شوې دې او په دې باندې تقریباً د ټولو اتفاق دې چې د خمس د فرض کیدو نه مخکښې هم غنیمت تقسیم شوې دې او دا تقسیم به د نبی کریم ﷺ د رائې او د اجتهاد مطابق وو نو کله چې د خمس فرضیت راغئ نو دا خبره واضحه شوه چې د غنیمت په پنځو حصو کښې په خپله د لښکر څلور حصې دی چې په دې څلورو کښې دوی سره بل څوك شریکیدې نهٔ شی،او یو حصه چې هغې ته خمس وئیلې شی هغې سره متعلق تفصیل تیر شوې باب کښې تیر شو.

د﴿وللرسول﴾د **تخصیص بالذکر وجه**:اوس سوال دا پاتې شو چې بیا په آیت کریمه کښې ﴿وللرسول﴾ خاص طور سره د ذکر کولو څهٔ وجه ده؟او د خمس نسبت د نبی کریم ﷺ طرفته ولې اوکړې شو؟

ددې جواب هم په خپله قاضی اسماعیل رحمه الله ورکړې دې چې په آیت کریمه کښې د نبی کریم ﷺ ذکر ددې خبرې د بیانولو دپاره اوکړې شو چې په دې خمس کښې د مجاهدینو هیڅ حق نشته.د هغوی حق صرف څلورو حصو سره متعلق دې او ددې مصرف به څهٔ وی.دا به کوم ځائې کښې خرچ کولې شی؟نو ددې جواب دا ورکړې شو چې دا خبره د نبی ﷺ په رائې باندې موقوف ده،نبی ﷺ مبارك ته اختیار دې چې په خپله مرضئ باندې دا کوم ځائې کښې خرچ کوی،هم دا حکم د هر هغه امام او حاکم دپاره دې چې کوم وروستو زمانې والا دی.

قوله: قال رسول الله صلی الله علیه وسلم: (انما انا قاسم وخازن، والله یعطی): نبی ﷺ فرمائیلې دی:زهٔ خو تقسیمونکې او خازن یم او ورکوونکې ذات د الله تعالی دې.

د تعلیق مقصد:دا تعلیق دې او امام بخاری رحمه الله ددې په ذریعې سره په خپل بیان کرده مؤقف باندې استدلال کړې دې چې نبی ﷺ په خمس کښې د خپلې حصې مالك نهٔ وو،بلکه د تقسیمولو او د هغې د حفاظت کولو ذمه دار وو او په هغه حضراتو باندې ئې رد کړې دې څوك چې ددې د ملکیت قائل دی.[1]

[1]) عمدة القاري:۱۵/ ۳۷)_

د مذکوره تعلیق موصولاً تخریج حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې د امام بخاری رحمه الله دا مذکوره تعلیق دې الفاظو سره په دې یو سیاق کښې چرته هم نۀ دې راغلې حقیقت کښې دا تعلیق د دوو مختلفو حدیثونو نه اخستلې شوې دې لکه انما انا قاسم د حضرت ابوهریره رضی الله عنه د حدیث حصه ده کوم چې وړاندې هم په دې باب(۱) کښې وړاندې موصولاً راغې. دغه شان وړاندې په کتاب العلم کښې د حضرت معاویه رضی الله عنه حدیث تیر شوې دې، په هغې کښې دا الفاظ راغلې دی "انما انا قاسم والله یعطی"(۲) هرچه دا حدیث "انما انا خازن، والله یعطی" دې نو دا حدیث د حضرت معاویه رضی الله عنه د روایت نه وړاندې په کتاب الاعتصام...... (۳) کښې موصولاً راغې (۴). دې سره یو شان الفاظ امام داؤد هم د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه نقل کړې دی(۵)

د هغوی د حدیث الفاظ د امام بخاری رحمه الله په مدعی باندې زیات وضاحت سره دلالت کوی. د هغې الفاظ دا دی: "ان انا الا خازن، اضع حیث امرت"(۶)

ترجمة الباب سره د مذکوره تعلیق مقصد: امام بخاری رحمه الله خپله مدعا دا بیان کړې وه چې نبی ﷺ د خمس د خمس مالك نۀ وو بلکه صرف منتظم او متولی وو. ددې د ثابتولو دپاره امام صاحب دا مذکوره پورتنې تعلیق هم نقل کړو. په کوم کښې چې نبی ﷺ خپل ځان ته قاسم او خازن وئیلې دې او الله تعالی ته ئې ورکوونکې ذات وئیلې دې. ددې نه معلومه شوه چې نبی ﷺ به د څۀ څیز مالك نۀ وو. حضرت گنگوهی رحمه الله فرمائی:

"واستدل علی مدعاه من حیث انه صلی الله علیه وسلم سمی نفسه قاسما، والله المعطی فعلم انه لم یکن یملك شیئاً، والله أعلم"(۷)

ددې نه پس په دې باندې ځان پوهه کړئ چې امام بخاری رحمه الله د خپلې مدعا دپاره څلور موصول حدیثونه هم ذکر کړې دی. په هغې کښې اولنې حدیث د حضرت جابر رضی الله عنه دې، کوم چې مؤلف په مختلفو طرقو سره نقل کړې دې(۸)

---

۱) البخاری، رقم (۳۱۱۷))_

۲) صحیح البخاری، کتاب العلم، باب من یرد الله به خیرا یفقه فی الدین، رقم (۷۱))_

۳) صحیح البخاری، کتاب الاعتصام، باب قول النبی ﷺ: لاتزال طائفة.....". رقم (۷۳۱۲))_

۴) تغلیق التعلیق: ۴۷۱/۳، وفتح الباری: ۲۱۸/۶)_

۵) سنن ابی داود، کتاب الخراج......باب فیما یلزم الامام من امر الرعیة......رقم (۲۹۴۹))_

۶) عمدة القاری: ۳۷/۱۵، وفتح الباری: ۲۱۸/۶)_

۷) لامع الدراری: ۳۰۳/۷)_

۸) فتح الباری: ۲۱۸/۶)_

۲۹۴۶، ۲۹۴۷ (۱) حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سُلَيْمَانَ وَمَنْصُورٍ وَقَتَادَةَ سَمِعُوا سَالِمَ بْنَ أَبِي الْجَعْدِ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ -رضى الله عنهما- قَالَ وُلِدَ لِرَجُلٍ مِنَّا مِنَ الأَنْصَارِ غُلاَمٌ، فَأَرَادَ أَنْ يُسَمِّيَهُ مُحَمَّدًا -قَالَ شُعْبَةُ فِي حَدِيثِ مَنْصُورٍ إِنَّ الأَنْصَارِيَّ قَالَ حَمَلْتُهُ عَلَى عُنُقِي فَأَتَيْتُ بِهِ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم-. وَفِي حَدِيثِ سُلَيْمَانَ وُلِدَ لَهُ غُلاَمٌ، فَأَرَادَ أَنْ يُسَمِّيَهُ مُحَمَّدًا -قَالَ «سَمُّوا بِاسْمِي، وَلاَ تَكَنَّوْا بِكُنْيَتِي، فَإِنِّي إِنَّمَا جُعِلْتُ قَاسِمًا أَقْسِمُ بَيْنَكُمْ». وَقَالَ حُصَيْنٌ «بُعِثْتُ قَاسِمًا أَقْسِمُ بَيْنَكُمْ». قَالَ عَمْرٌو أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ قَالَ سَمِعْتُ سَالِمًا عَنْ جَابِرٍ أَرَادَ أَنْ يُسَمِّيَهُ الْقَاسِمَ فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - « سَمُّوا بِاسْمِي وَلاَ تَكْتَنُوا بِكُنْيَتِي ».

رجال الحديث

① **ابوالوليد**: دا ابوالوليد هشام بن عبدالملك طيالسى رحمه الله دې.د دوى تذكره په كتاب الايمان، "باب علامة الايمان حب الانصار" كښې راغلې ده(۲)

② **شعبه**: دا اميرالمؤمنين فى الحديث شعبة بن الحجاج بصرى رحمه الله دې.د دوى حالات په كتاب الايمان، "باب المسلم من سلم المسلمون من......" كښې تير شوې دى(۳)

③ **سليمان**: دا سليمان بن مهران رحمه الله دې چې په اعمش باندې مشهور دې.د دوى حالات په كتاب الايمان، "باب ظلم دون ظلم" كښې تير شوې دى(۴)

④ **منصور**: دا منصور بن معتمر رحمه الله دې.د دوى تذكره په كتاب العلم، "باب من جعل لاهل العلم اياما معلومة" كښې تيره شوې ده(۵)

⑤ **قتاده**: دا قتاده بن دعامه سدوسى بصرى رحمه الله دې.د دوى حالات په كتاب الايمان، "باب من

---

(۱) قوله: جابر بن عبدالله رضى الله عنه ":الحديث،اخرجه البخارى فى نفس هذا الباب،رقم (۳۱۵)،وكتاب الانبياء،باب كنية النبى صلى الله عليه وسلم ،رقم (۳۵۳۸)،وكتاب الادب،باب احب الاسماء الى الله عزوجل،رقم (۶۱۸۶)، وباب قول النبى صلى الله عليه وسلم : سموا باسمى....."،رقم (۶۱۸۷)،وباب من سمى باسماء الانبياء،رقم (۶۱۹۶)، ومسلم، كتاب الادب،باب النهى عن التكنى بابى القاسم،رقم (۵۵۸۸_۵۵۹۷)،والترمذى،كتاب الادب،باب ماجاء فى كراهة الجمع بين اسم......رقم (۲۸۴۲)،وابو داود،كتاب الادب،باب من راى ان لايجمع بينهما،رقم (۴۹۶۶)، وابن ماجه،كتاب الادب،باب الجمع بين اسم النبى......رقم (۳۷۳۶))_

(۲) كشف البارى:۳۸/۲)_

(۳) كشف البارى:۶۷۸/۱)_

(۴) كشف البارى:۲۵۱/۲)_

(۵) كشف البارى:۲۷۰/۳)_

الایمان ان یحب لاخیه مایحب لنفسه" کښې راغلې دی[1]

⑥ **سالم**: دا مشهور تابعی حضرت سالم بن ابی الجعد رحمه الله دې.[2]

⑦ **جابر بن عبدالله** رضی الله عنهما: دا مشهور صحابی حضرت جابر بن عبد الله الانصاری رضی الله عنهما دې.[3]

⑧ **حصین**: دا ابو الهذیل حصین بن عبدالرحمن کوفی رحمه الله دې.[4]

⑨ **عمرو**: دا عمرو بن مرزوق رحمه الله دې.[5]

۲۹۴۷ :[6] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الأَنْصَارِيِّ قَالَ وُلِدَ لِرَجُلٍ مِنَّا غُلاَمٌ فَسَمَّاهُ الْقَاسِمَ فَقَالَتِ الأَنْصَارُ لاَ نَكْنِيكَ أَبَا الْقَاسِمِ وَلاَ نُنْعِمُكَ عَيْنًا ، فَأَتَى النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وُلِدَ لِي غُلاَمٌ ، فَسَمَّيْتُهُ الْقَاسِمَ فَقَالَتِ الأَنْصَارُ لاَ نَكْنِيكَ أَبَا الْقَاسِمِ وَلاَ نُنْعِمُكَ عَيْنًا . فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - « أَحْسَنَتِ الأَنْصَارُ ، سَمُّوا بِاسْمِي ، وَلاَ تَكَنَّوْا بِكُنْيَتِي ، فَإِنَّمَا أَنَا قَاسِمٌ ». [۳۳۴۵، ۵۸۳۲، ۵۸۳۳، ۵۸۳۵، ۵۸۴۳]

رجال الحدیث

① **محمد بن یوسف**: دا محمد بن یوسف بیکندی رحمه الله دې. د دوی حالات په کتاب العلم، "باب متی یصح سماع الصغیر؟" کښې بیان کړې شوې دی[7]

② **سفیان**: دا مشهور محدث حضرت سفیان ثوری رحمه الله دې. د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب ظلم دون ظلم" کښې تیره شوې ده[8]

روایت دریو طرقو سره د راوړلو وجه: ددې نه پس په دې باندې ځان پوهه کړئ چې امام بخاری رحمه الله د حضرت جابر رضی الله عنه دا حدیث د دریو شیخانو نه نقل کړې دې، د ابو الولید هشام بن عبد الملك طیالسی، عمرو بن مرزوق او د محمد بن یوسف بیکندی رحمهم الله.
د ابو الولید او د عمرو بن مرزوق شیخ شعبه دې او د محمد بن یوسف شیخ سفیان ثوری دې.

---

[1]) کشف الباری: ۳/۲)_
[2]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء، باب التسمیة علی کل حال وعند الوقاع)_
[3]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء، باب من لم یر الوضوء الا من المخرجین.....)_
[4]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب مواقیت الصلاة، باب الاذان بعد ذهاب الوقت)_
[5]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الغسل، باب اذا التقی الختانان)_
[6]) قوله: عن جابر بن عبد الله الانصاری": الحدیث، مر تخریجه فی الحدیث السابق)_
[7]) کشف الباری: ۳۸۷/۳)_
[8]) کشف الباری: ۲۷۸/۲)_

اوس سوال دادې چې مؤلف همام دا روايت دريو طرقو سره ولې نقل کړې دې؟نو ددې جواب دا دې چې امام شعبه رحمه الله دا روايت د مختلفو شيوخو نه روايت کړېدې او ددې شيوخو په الفاظو کښې اختلاف دې.ددې اختلاف د ختمولو دپاره او د امام ثورى روايت ته ترجيح ورکولو دپاره مؤلف دا طريقه اختيار کړه لکه د امام شعبه رحمه الله هغه روايت.په کوم کښې چې د امام بخارى شيخ ابو الوليد دې.په هغې کښې سليمان.منصور او قتاده (هؤلاء شيوخ شعبة)درې واړه حضرات په دې باندې متفق دى چې انصارى.د کوم چې خوئې پيدا شوې وو نو هغهٔ د خپل خوى نوم محمد کيخودل غوښتل او د عمرو بن مرزوق روايت. کوم چې امام بخارى تعليقاً نقل کړې دې په هغې کښې شعبه د قتاده نه روايت کولو سره فرمائى چې انصارى صحابى د خپل خوى نوم قاسم کيخودل غوښتل.دغه شان د شعبه په روايت کښې اختلاف راغئ چې مذکوره انصارى صحابى د خپل خوى نوم محمد کيخودل غوښتل يا قاسم؟ددې اختلاف د ختمولو دپاره امام بخارى رحمه الله د سفيان ثورى روايت هم نقل کړو او ددې خبرې د ترجيح طرفته ئې اشاره اوفرمائيله چې مذکوره انصارى صحابى د خپل خوى نو محمد نهٔ بلکه قاسم کيخودل غوښتل.معنوى او عقلى اعتبار سره م د امام ثورى رحمه الله دا روايت ددې وجې نه راجح دې چې انصارو په مذکوره انصارى صحابى باندې کوم نکير کړې وو د هغې وجه دا وه چې که هغوى د خپل خوى نوم قاسم کيخودلې وو نو د هغهٔ کنيت به ابو القاسم شوې وو او دا خبره نورو انصارو ته ناخوښه وه.ددې ممانعت هم راغلې دې په خلاف د محمد کيخودلو،چې په دې صورت کښې به ئې کنيت ابومحمد وو.

په دې کښې څهٔ باك هم نشته او ممانعت په کښې هم نشته[1]

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت:ترجمة الباب سره ددې حديث شريف مطابقت په دې جمله کښې دې:"**انما جعلت قاسماً أقسم بينكم**"دا جمله د امام بخارى رحمه الله په مدعى باندې واضح دلالت کوى[2].

دويم حديث شريف د حضرت معاويه رضي الله عنه دې.

۲۹۴۸:[3] حَدَّثَنَا حِبَّانُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ عَنْ يُونُسَ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّهُ سَمِعَ مُعَاوِيَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ، وَاللَّهُ الْمُعْطِي وَأَنَا الْقَاسِمُ، وَلاَ تَزَالُ هَذِهِ الأُمَّةُ ظَاهِرِينَ عَلَى مَنْ خَالَفَهُمْ حَتَّى يَأْتِيَ أَمْرُ اللَّهِ وَهُمْ». [ر: ۷۱]

---

[1]) فتح البارى:۲۱۸/۶،وعمدة القارى:۳۸/۱۵،وشرح القسطلانى:۲۰۳/۵)_

[2]) عمدة القارى:۳۸/۱۵)_

[3]) قوله: معاوية رضي الله عنه":الحديث،مر تخريجه فى كتاب العلم،كشف البارى:۲۷۴/۳)_

رجال الحديث

① **حبان**: دا ابو محمد حبان بن موسى مروزى رحمه الله دي.[1]

② **عبدالله**: دا مشهور محدث او امام عبدالله بن مبارك مروزى رحمه الله دي. ددوى تذكره د"بدء الوحى" په"الحديث الخامس"كښې اجمالاً تيره شوې ده.[2]

③ **يونس**: دا يونس بن يزيد الايلى رحمه الله دي. د دوى حالات په"بدء الوحى"كښې اجمالاً او په كتاب العلم، "باب من يردالله به خيرا يفقهه...."كښې تفصيلاً تير شوې دى.[3]

④ **الزهرى**: دا محمد بن مسلم بن شهاب زهرى رحمه الله دي. د دوى تذكره په"بدء الوحى"كښې راغلې ده.[4]

⑤ **حميد بن عبدالرحمن**: دا حميد بن عبدالرحمن بن عوف قرشى رحمه الله دي. د دوى حالات په كتاب الايمان، "باب تطوع قيام رمضان......"كښې تير شوې دى.[5]

⑥ **معاويه**: د حضرت معاويه بن ابى سفيان رضي الله عنه تذكره په كتاب العلم، "**باب من يرد الله به خيرا يفقهه**....."كښې بيان شوې ده.[6]

د حديث شريف ترجمه: حضرت حميد بن عبدالرحمن رحمه الله فرمائى چې ما د حضرت معاويه رضي الله عنه نه واوريدل چې رسول الله مبارك صلى الله عليه وسلم فرمائيلې دى چې الله تعالى كوم بنده سره د خير اراده اوفرمائى نو هغهٔ ته د دين پوهه وركړى او وركوونكې ذات د الله تعالى دې او زهٔ تقسيموونكې يم. او دا امت به هميشه دپاره په خپلو مخالفينو باندې غالب وى، تردې چې د الله تعالى حكم(قيامت)راشى او هم دوى به غالب وى.

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت: دا حديث په دريو جزونو باندې مشتمل دې، ددې اولنې جزء"**من يردالله به ....الدين**"دې، ددې تفصيلى تشريح په كتاب العلم كښې تيره شوې ده.[7]

ددې دويم جز"والله المعطى وانا القاسم"دې، هم دا حصه ترجمة الباب سره مطابقت لرى، د امام

[1]) د دوى دحالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الاذان، باب يسلم الامام)_
[2]) كشف البارى:١/٤٦٢)_
[3]) كشف البارى:١/٤٦٣، و٣/٢٨٢)_
[4]) كشف البارى:١/٣٢٦، الحديث الاول)_
[5]) كشف البارى:٢/٣١٦)_
[6]) كشف البارى:٣/٢٨٥)_
[7]) كشف البارى:٣/٢٨٩، و٢٩٠)

بخاری رحمه الله دعوی دا وه چې نبی ﷺ د غنیمت د مالونو تقسیموونکې دې،ددې خبرې اظهار په دې جمله کښې موجود دې.(۱)

دریم جزء "ولا تزال هذه الامة......وهم ظاهرون" دې.ددې تشریح هم په کتاب العلم کښې تیره شوې ده.(۲)

دریم حدیث شریف د حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې.

۲۹۴۹ (۳) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ حَدَّثَنَا فُلَيْحٌ حَدَّثَنَا هِلَالٌ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عَمْرَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ-رضي الله عنه-أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ-صلى الله عليه وسلم-قَالَ «مَا أُعْطِيكُمْ وَلَا أَمْنَعُكُمْ، أَنَا قَاسِمٌ أَضَعُ حَيْثُ أُمِرْتُ».

رجال الحدیث

① **محمد بن سنان،② فلیح،③ هلال**: د فلیح نه عبدالملك بن سلیمان بن مغیره او د هلال نه ابن علی الفهری مراد دی.ددې درې واړو حضراتو تذکره تفصیل سره په کتاب العلم،"باب من سئل علماً وهومشتغل...."کښې راغلې ده.(۴)

④ **عبدالرحمٰن بن ابی عمرة**:دا عبدالرحمٰن بن ابی عمره الانصاری النجاری رحمه الله دې.(۵)

⑤ **ابوهریره رضی الله عنه**:د حضرت ابوهریره رضی الله عنه حالات په کتاب الایمان،"باب أمور البیان"کښې تیر شوې دی.(۶)

قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: ما أعطيكم، ولا أمنعكم، أنا قاسم أضع حيث أمرت: د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چې رسول الله مبارک ﷺ اوفرمائیل چې زۀ ورکوم،منع او بندول نۀ کوم،زۀ خو صرف تقسیموونکې یم،چرته چې حکم کیږی نو هلته خرچ کوم.

په مسند احمد شریف کښې هم دا روایت د فلیح نه سریج بن نعمان روایت کړې دې،په هغې کښې د"ما أعطیکم ......"نه مخکښې ددې جملې اضافه هم ده."والله المعطی"چې ورکوونکې ذات د الله تعالی دې.(۷)

---

(۱) فتح الباری:۲۱۸/۶،وعمدة القاری:۴۰/۱۵)_
(۲) کشف الباری:۲۹۱/۳_۲۹۵)_
(۳) قوله: عن ابی هریرة رضی الله عنه ":الحدیث،تفرد به البخاری رحمه الله.انظر تحفة الاشراف:۱۴۹/۱۰،رقم (۱۳۶۰۶)
(۴) کشف الباری:۵۳/۳_۵۸،و:۶۳/۳)_
(۵) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب المساقاة،باب حلب الابل علی الماء)_
(۶) کشف الباری:۶۵۹/۱)_
(۷) هذا ما ذکره الحافظ.والکننی لم اجد هذه الروایة فی مسند الامام احمد)_

او د حديث شريف مطلب دادې چې ورکوونکې ذات د الله تعالى دې.زۀ صرف په خپلې رائې سره نۀ چا ته ورکوم او نۀ منع کوم.ددې وجې نه که زۀ چا ته څۀ ورکړم نو هغه هم د الله تعالى په حکم سره او که چاته ورنۀ کړم او منع اوکړم نو دا هم د الله تعالى په حکم سره.په دې زما ذاتى څۀ دخل نشته.زما حيثيت صرف د يو تقسيموونکى دې چې د موقع محل په اعتبار سره ورکوى يا منع کوى.[۱] او د ابن همام عن ابى هريره رضي الله عنه طريق سره چې کوم روايت امام ابوداؤد نقل کړې دې.په هغې کښې "ان انا الاخازن" دې.[۲]

ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت: ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت بالکل واضح دې.کوم چې په دې جمله کښې دې: "انا قاسم ......"[۳] دا دې نه د امام بخارى رحمه الله مدعى په واضحه توګه ثابتيږى.

څلورم حديث د حضرت خوله انصاريه رضي الله عنها دې.

۲۹۵۰:[۴] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَزِيدَ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي أَيُّوبَ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو الأَسْوَدِ عَنِ ابْنِ أَبِي عَيَّاشٍ - وَاسْمُهُ نُعْمَانُ - عَنْ خَوْلَةَ الأَنْصَارِيَّةِ - رضى الله عنها - قَالَتْ سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ «إِنَّ رِجَالاً يَتَخَوَّضُونَ فِي مَالِ اللَّهِ بِغَيْرِ حَقٍّ، فَلَهُمُ النَّارُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ».

رجال الحديث

① **عبدالله بن يزيد:** دا ابوعبدالرحمن عبدالله بن يزيد المقرى رحمه الله دې.[۵]

② **سعيد بن ابى ايوب:** دا سعيد بن مقلاص ابو ايوب خزاعى مصرى رحمه الله دې.[۶]

③ **ابوالاسود:** دا ابو الاسود محمد بن عبدالرحمن بن نوفل نوفلى رحمه الله دې.[۷]

④ **ابن ابى عياش النعمان:** دا نعمان ابن ابى عياش زيد زرقى رحمه الله دې.د دوى تذکره په کتاب الجهاد والسير "باب فضل الصوم فى سبيل الله" کښې تيره شوې ده.[۸]

---

[۱]) فتح البارى:۶/۲۱۸،وعمدة القارى:۱۵/۴۰،وبذل المجهود:۱۰/۱۲۸)_

[۲]) سنن ابى داود،کتاب الخراج......باب فيما يلزم الامام من امر الرعية،رقم (۲۹۴۸))_

[۳]) عمدة القارى:۱۵/۴۰)_

[۴]) قوله: عن خولة الانصارية....."الحديث،اخرجه الترمذى فى کتاب الزهد،باب ماجاء فى اخذ المال بحصة،رقم (۲۳۷۵))_

[۵]) د دوى دحالاتو دپاره اوګورئ: کتاب الاذان،باب بين کل اذانين صلاة لمن شاء)_

[۶]) د دوى دحالاتو دپاره اوګورئ: کتاب التهجد،باب المداومة على رکعتى الفجر)_

[۷]) د دوى دحالاتو دپاره اوګورئ: کتاب الغسل،باب الجنب يتوضا ثم ينام)_

[۸]) کشف البارى،کتاب الجهاد:۱/۳۰۷)_

⑤**خوله الانصاريه**:دا حضرت خوله بنت قيس بن قهد بن قيس بن ثعلبه النجاريه الانصاريه رضي الله عنها ده.[1]

بعضې حضراتو ددې د پلار نوم ثامر ښودلې دې ليکن تحقيقي خبره دا ده چې ثامر ددې د پلار لقب دې،نوم ئې نه دې.ددې وجې نه کله دې ته بنت ثامر او کله ورته بنت قيس وئيلې شوې ده.په حقيقت کښې دا يو زنانه ده.

ابن المدينى رحمه الله فرمائى، "خولة بنت قيس هى خولة بنت ثامر"[2]

بعضو ددې نوم خويله-تصغير سره-هم نقل کړې دې[3] ددې کنيت ام محمد وو.دا د نبى ﷺ د تره حضرت حمزه رضي الله عنه په نکاح کښې وه.د هغوى د شهادت نه پس حضرت خوله رضي الله عنها يو انصارى صحابى حضرت حنظله رضي الله عنه سره نکاح اوکړه.بعضو د دوى نوم نعمان بن عجلان ښودلې دې،ددې تعلق د بنو زريق سره وو.[4]

دا د نبى کريم ﷺ نه روايت کوى.

او ددې نه په روايت کوونکو کښې ابوالوليد عبيدسنوطا.معاذ بن رفاعه زرقى او نعمان بن ابى عياش زرقى رحمه الله وغيره شامل دى[5]

د دوى نه بخارى او ترمذى روايت کوى[6] ددوى نه صرف يو حديث(د باب حديث شريف) روايت دې.[7] رضى الله عنها وارضاها

قوله: قالت: سمعت النبى ﷺ يقول: ان رجالاً يتخوضون فى مال الله بغير حق، فلهم النار يوم القيامة: حضرت خوله رضي الله عنها فرمائى چې ما د نبى کريم ﷺ نه واوريدل چې بعضې خلق به په ناحقه د الله تعالى په مال کښې تصرف کوى،نو د داسې خلقو دپاره د قيامت په ورځ د جهنم اور دې."يتخوضون" د خوض نه مشتق دې،ددې معنى ده په اوبو کښې تلل او اوبو ته حرکت ورکول،ليکن بيا دا لفظ په دې معنى کښې مستعمل شو چې په يو څيز کښې دننه کيدل او په هغې کښې تصرف کول[8]

[1])تهذيب الكمال:۳۵/۱۶۴،وعمدة القارى:۱۵/ ٤٠،والاستيعاب:۲/۵۱۳،و۵۱۵،وتهذيب التهذيب:۱۲ /٤٥١)

[2]) تهذيب المزى:۳۵/۱۶۵،والاصابة: ٤/۲۸۹،والعمدة:۱۵/ ٤٠،وتهذيب التهذيب:۱۲/٤۱۵)_

[3]) تهذيب الكمال:۳۵/۱۶۵،وعمدة القارى:۱۵/ ٤٠،وتهذيب التهذيب:۱۲/٤۱۵)_

[4]) تهذيب الكمال:۳۵/۱۶۵،وعمدة القارى:۱۵/ ٤٠،والاستيعاب:۲/۵۱۵)_

[5]) تهذيب الكمال:۳۵/۱۶۵،وتهذيب التهذيب:۱۲/٤۱۵)_

[6]) پورته حواله جات)_

[7]) معرفة الصحابة للاصبهانى:۵/۲۲۰،وقال الخزرجى: لها احاديث،روى عنها فى(خ)حديثا واحدا، وكذلك الترمذى....."،خلاصة لتذهيب تهذيب الكمال: ٤۹۰،حرف الخاء،من كتاب النساء)_

[8]) عمدة القارى:۱۵/ ٤٠،وارشاد السارى:۵/۲۰۵)_

ددې نه پس په دې ځان پوهه کړئ چې هم دا حديث امام ترمذی رحمه الله هم نقل کړې دې،په هغې کښې د حديث په الفاظو کښې څۀ اضافه هم ده،ابو الوليد عبيد سنوطا فرمائی:
"سمعت خولة بنت قيس ـ وكانت تحت حمزة بن عبد المطلب ـ تقول: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: ان هذا المال خضرة حلوة، من أصابه بحقه بورك له فيه، ورب متخوض فيما شاءت نفسه من مال الله ورسوله ليس له يوم القيامة الا النار"(١)
او د ابن عبد البر رحمه الله چې کوم روايت دې،په هغې کښې د حديث پس منظر هم دې چې نبی ﷺ دا کلمات کله ارشاد فرمائيلي وو،په هغې کښې دی:
"أن النبي صلى الله عليه وسلم تذاكر هو و حمزة بن عبد المطلب الدنيا،فقال النبي صلى الله عليه وسلم......"(٢)
د دواړو روايتونو مطلب دادې چې نبی کريم ﷺ او د هغوی ترۀ مبارک حضرت حمزه رضی الله عنه په خپل مينځ کښې د دنيا په باره کښې مذاکره کوله چې ددې دنيا څۀ حقيقت دې؟نو نبی ﷺ اوفرمائيل چې حقيقت کښې دا دنيا ميلان پيدا کوونکې او خوږه ده،خلق ددې طرفته مائله کيږی،د ښۀ نه ښۀ څيز په تلاش کښې اخته وی ليکن په دې کښې به برکت هغه چاته وی چې څوک د خپلې حصې په اندازه باندې ددې نه واخلی،د چا مال په ناحقه اونۀ خوری او ډير خلق داسې هم دی چې د الله تعالی او د رسول په مال کښې د خپل نفس د خوښې مطابق په ناحقه تصرف کوی نو د داسې خلقو دپاره د قيامت په ورځ به صرف او صرف د جهنم اور وی،دا خلق به ددې مستحق وی.پورته په حديث شريف کښې د مال دپاره خبر مؤنث استعمال کړې شوې دې ځکه چې دلته مال د غنيمت په معنٰی کښې دې،ددې دليل د "من مال الله" الفاظ دی او د خضرة معنٰی مشتهاة ده چې خلق ددې طرفته مائله کيږی(٣)ددې نه علاوه په حديث شريف کښې په "من مال الله" کښې لفظ د الله د مظهر اقيم مقام المضمر قبيل نه دې.يعنی "من ماله" وئيل کافی وو ليکن لفظ د الله تاکيد دپاره ظاهر کړې شو او دې خبرې طرفته اشاره اوکړې شوه چې د الله تعالی او د رسول په مال کښې د نفس او د زړۀ د خوښې مطابق تصرف کول ډير نامناسبه کار دې(٤)

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت: حافظ رحمه الله فرمائی چې ترجمة الباب سره ددې حديث شريف مناسبت په "فی مال الله بغير حق" کښې دې اومطلب دادې چې دا خلق د مسلمانانو په مالونو کښې په ناحقه سره تصرف کوی او دا خبره عامه ده چې دا ناحقه

---

(١) جامع الترمذی،کتاب الزهد،باب (٤١)ماجاء فی اخذ المال بحقه،رقم (٢٣٧٤)_
(٢) الاستيعاب فی اسماء الاصحاب:٥١٥/٢)_
(٣) فتح الباری:٢١٩/٦)_
(٤) پورته حواله)_

تصرف کول په تقسیم کښې وی یا د تقسیم نه بغیر وی[۱] او علامه کرمانی رحمه الله دا فرمائی چې ترجمة الباب سره ددې حدیث مناسبت پټ دې، واضح او صریح نۀ دې البته دا ممکنه ده چې ترجمة الباب سره مناسبت ددې جملې نه واخستلې شی. "یتخوضون فی مال الله بغیر حق" أی: بغیر قسمة حق. اګرچه دلته په الفاظو کښې عموم دې لیکن مونږ تخصیص اوکړو د تقسیم سره. دې دپاره چې ترجمة الباب صراحت سره فهم کښې راشی.[۲] هم دا قول علامه عینی، قسطلانی او د حافظ ابن حجر شاګرد رشید شیخ الاسلام زکریا انصاری رحمهم الله هم اختیار کړې دې.[۳] او علامه ابن بطال رحمه الله د حضرت خوله رضی الله عنها دا حدیث مبارک په ترجمة الباب کښې د ذکر کیدو وجه دا بیانوی چې کوم سړې هم د غنیمت وغیره نه د نبی ﷺ یا د هغوی نه پس د حاکم د تقسیم نه بغیر څۀ واخلی نو دې به د الله تعالی په مال کښې په ناحقه سره تصرف کوونکې وی او دۀ چې کوم خیانت کړې دې نو د قیامت په ورځ به دې ددې خیانت سره د الله تعالی په دربار کښې پیش کیږی.[۴][۵] والله اعلم بالصواب

د حدیث نه مستنبطې فائدې: ددې حدیث شریف نه یو خو دا فائده حاصله شوه چې د وخت د امام د تقسیم نه بغیر که څوك په غنیمت کښې څۀ واخلی نو دا انسان به ګناهګار وی.[۶] دویمه فائده په دې حدیث شریف کښې داده چې په دې کښې د سلطنت امیرانو او بادشاهانو ته ددې خبرې خبرداری ورکړې شوې دې چې هغوی د مال غنیمت یا د بیت المال نه په ناحقه باندې څۀ وانخلی، دغه شان که څوك حقدار راشی نو هغه مۀ منع کوئ، بلکه هغۀ ته خپل حق پوره پوره ورکوئ.[۷] والله اعلم بالصواب

⑧ باب: قول النبی ﷺ: (احلت لکم الغنائم)

وقال الله تعالی: ﴿وعدکم الله مغانم کثیرة تأخذونها فعجل لکم هذه﴾ الفتح: ۲۰/ وهی للعامة حتی یبینه الرسول ﷺ

د نسخو اختلاف: په اکثرو نسخو کښې "باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: احلت لکم الغنائم" دې البته د ابن التین په نسخه کښې "أحلت لی....." راغلې دې. د حافظ ابن حجر رحمه الله وینا ده چې

---

[۱]) پورته حواله)_

[۲]) پورته حواله، وشرح الکرمانی: ۹۳/۱۳)_

[۳]) عمدة القاری: ۴۰/۱۵، وتحفة الباری للانصاری: ۵۴۳/۳، وارشاد الساری: ۲۰۵/۵)_

[۴]) شرح ابن بطال: ۲۷۵/۵)_

[۵]) فتح الباری: ۲۱۹/۶، قال ابن بطال رحمه الله: .....من اخذ من المقاسم شیئا بغیر الرسول او الامام بعده، فقد تخوض فی مال الله بغیر حق، ویاتی بما غل یوم القیمة". انظر شرحه: ۲۷۵/۵)_

[۶]) پورته حواله جات)_

د ابن التين الفاظ زيات غوره دى ځكه چې امام بخارى رحمه الله په خپله هم دې الفاظو سره په دې باب كښې حديث شريف ذكر كړې دې.....[1]

د ترجمة الباب مقصد: دلته په ترجمة الباب كښې امام بخارى رحمه الله دا وئيل غواړى چې غنيمتونه د مسلمانانو دپاره وى، الله تعالى په آيت كريمه ﴿وعدكم الله.......﴾ كښې هم دا وعده كړې ده او د نبى كريم صلى الله عليه وسلم ارشاد مبارك هم په دې باندې دلالت كوى چې غنيمت د مسلمانانو وى او دا د دوى دپاره حلال دې. دا خو عامو مسلمانانو سره متعلق خبره وه. په خپله د نبى كريم صلى الله عليه وسلم څۀ حيثيت وو؟ نو دا امام بخارى رحمه الله په "وهى للعامة حتى يبينه للرسول" كښې اووئيل چې غنيمت خو به اصل كښې د مسلمانانو دپاره وى ليكن ددې د استحقاق فيصله به نبى صلى الله عليه وسلم كوى چې چاته دا د غنيمت وركول پكار دى او چاته وركول پكار نۀ دى، څوك مجاهد او غانم وو او څوك نۀ وو، د غنيمت په مال كښې به چاته حصه ملاويږى او په خمس كښې به چا ته ملاويږى؟ دا ټول كارونه د نبى صلى الله عليه وسلم دى او بيا د دوى مبارك نه پس د دوى د نائب او د خليفه دى چې دا كسان به بيا په دې كارونو كښې اختيار لرى. نو قرآن پاك مجمل وو او سنت سره ددې تفسير اوشو.[2]

پورته چې امام بخارى رحمه الله په ترجمه كښې كوم آيت كريمه ذكر كړو نو د هغې دوه حصې دى، يو خو ﴿وعدكم الله مغانم كثيرة تاخذونها﴾ ده، په دې كښې د هغې غنيمتونو ذكر دې كوم چې به د قيامته پورې حاصليږى، خواه د نبى صلى الله عليه وسلم په ملګرتيا كښې حاصل شوې وى يا د هغوى نه پس د خليفه ګانو او د لښكر د اميرانو په ملګرتيا كښې حاصل شوې وى. دويمه حصه ﴿فعجل لكم هذه﴾ ده، ددې نه مراد د خيبر غنيمتونه دى.[3]

بيا په دې باب كښې امام بخارى رحمه الله شپږ حديثونه ذكر كړې دى. اولنې حديث د حضرت عروه البارقى رضى الله عنه دې.

۲۹۵۱: [4] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا خَالِدٌ حَدَّثَنَا حُصَيْنٌ عَنْ عَامِرٍ عَنْ عُرْوَةَ الْبَارِقِي - رضى الله عنه - عَنِ النَّبِي - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «الْخَيْلُ مَعْقُودٌ فِي نَوَاصِيهَا الْخَيْرُ الأَجْرُ وَالْمَغْنَمُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ». [ر: ۲۶۹۵]

---

[1]) فتح البارى: ۶/۲۲۰)_

[2]) پورته حواله. وارشاد السارى: ۲۰۵/۵. وشرح ابن بطال: ۲۷۷/۵)_

[3]) پورته حواله جات. وعمدة القارى: ۴۱/۱۵. وتحفة البارى: ۳/۵۴۴)_

[4]) قوله: عروة البارقى": الحديث، مر تخريجه فى كتاب الجهاد، كشف البارى، كتاب الجهاد: ۱/۳۵۹)_

رجال الحدیث

① **مسدد:** دا مسدد بن مسرهد رحمه الله دې. د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب من الایمان أن یحب لاخیه......" کښې تیره شوې ده.[1]

② **خالد** دا خالد بن عبدالله بن عبدالرحمٰن الطحان رحمه الله دې.[2]

③ **حصین:** دا حصین بن عبدالرحمٰن سُلمی رحمه الله دې.[3]

④ **عامر:** دا مشهور محدث عامر شعبی رحمه الله دې. د دوی حالات اجمالاً په کتاب الایمان" کښې او تفصیل سره په کتاب العلم، "باب کتابة العلم" کښې راغلې دی.[4]

⑤ **عروه البارقی:** دا حضرت عروه بن ابی الجعد البارقی رضی الله عنه دې. د دوی تذکره په کتاب الجهاد، "باب الخیل معقود فی نواصیها الخیر......" کښې بیان کړې شوې ده.[5]

حضرت عروه البارقی رضی الله عنه د نبی ﷺ نه روایت کوی چې نبی ﷺ فرمائیلي دی چې د اسونو په تندو (پیشانی) کښې خیر تړلې شوې دې، یعنی د قیامته پورې په کښې اجر او غنیمت دې. ددې حدیث تفصیلی تشریح مونږ په کتاب الجهاد کښې بیان کړې ده.[6]

ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره ددې حدیث شریف مناسبت واضح دې. کوم چې په دې کلمه کښې دې "والمغنم".[7]

دویم حدیث شریف د حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې.

۲۹۵۲ :[8] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنِ الأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «إِذَا هَلَكَ كِسْرَى فَلاَ كِسْرَى بَعْدَهُ، وَإِذَا هَلَكَ قَيْصَرُ فَلاَ قَيْصَرَ بَعْدَهُ، وَالَّذِى نَفْسِى بِيَدِهِ، لَتُنْفِقُنَّ كُنُوزَهُمَا فِى سَبِيلِ اللَّهِ». [ر: ۲۸۶۴]

رجال الحدیث

① **ابوالیمان:** دا ابوالیمان حکم بن نافع رحمه الله دې.

---

[1]) کشف الباری:۲/۲)_
[2]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء، باب من مضمن.....)_
[3]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب مواقیت الصلاة، باب الاذان بعد ذهاب الوقت)_
[4]) کشف الباری:۱/۶۷۹، و: ۴/۲۲۹)_
[5]) کشف الباری، کتاب الجهاد:۱/۳۶۰)_
[6]) کشف الباری، کتاب الجهاد:۱/۳۵۴_۳۶۵، باب الخیل معقود فی نواصیها الخیر.....)_
[7]) عمدة القاری:۱۵/۴۱، وفتح الباری:۶/۲۲۰)_
[8]) قوله: عن ابی هریرة رضی الله عنه: الحدیث، مر تخریجه فی الجهاد والسیر، باب الحرب خدعة)_

④ **شعیب**: دا شعیب بن ابی حمزه رحمه الله دې.ددې دواړو حضراتو تذکره د "بدء الوحی" په "الحدیث السادس" کښې تیره شوې ده.(۱)

③ **ابوالزناد** دا ابو الزناد عبدالله بن ذکوان رحمه الله دې .

④ **الاعرج**: دا عبدالرحمن هرمز رحمه الله دې چې په الاعرج باندې مشهور دې.ددې دواړو حالات په کتاب الایمان، "باب حب الرسول صلی الله علیه وسلم من الایمان" کښې راغلې دی.(۲)

⑤ **ابوهریره رضی الله عنه**: د حضرت ابوهریره رضی الله عنه حالات په کتاب الایمان، "باب أمور الایمان" کښې بیان کړې شوې دی(۳)

د حدیث شریف ترجمه: د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چې نبی ﷺ فرمائی چې کله کسری هلاک شی نو ددهٔ نه پس به بل کسری نهٔ وی.قیصر به هلاك شی نو ددهٔ نه پس به هم بل قیصر نهٔ وی او په هغه ذات قسم چې د هغهٔ د قدرت په قبضه کښې زما ساه ده تاسو خلق به ددې دواړو د خزانو نه د الله تعالی په لاره کښې خرچ کوئ.

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت: ترجمة الباب سره ددې حدیث شریف مناسبت په دې جمله کښې دې. "لتنفقن کنوزهما فی سبیل الله"(۴) نو د نبی کریم ﷺ د پیشن گویئ مطابق د کسری او د قیصر خزانې د مال غنیمت په صورت کښې د مسلمانانو لاسونو ته راغلې او هغوی دا خزانې خرچ کړې.معلومه شوه چې غنیمت د مسلمانانو دپاره دې او دا غنیمت به د مسلمانانو په ضرورتو کښې خرچ کیږی البته تقسیموونکې به د الله تعالی رسول او د دوی مبارك نه پس به د دوی نائب او خلیفه وی.ددې حدیث تفصیلی تشریح په کتاب الجهاد کښې تیره شوې ده.(۵)

دریم حدیث د حضرت جابر بن سمرة رضی الله عنه دې.

۲۹۵۳ (۶) حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ سَمِعَ جَرِيرًا عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ - رضى الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «إِذَا هَلَكَ كِسْرَى فَلاَ كِسْرَى بَعْدَهُ، وَإِذَا هَلَكَ قَيْصَرُ فَلاَ قَيْصَرَ بَعْدَهُ، وَالَّذِى نَفْسِى بِيَدِهِ، لَتُنْفَقَنَّ كُنُوزُهُمَا فِى سَبِيلِ اللَّهِ». [۳۴۲۳، ۴۲۵۴]

---

۱) کشف الباری:۴۷۹/۱_۴۸۰)_

۲) کشف الباری:۱۰/۲_۱۱)_

۳) کشف الباری:۶۵۹)_

۴) فتح الباری:۲۲۱/۶،وعمدة القاری:۴۱/۱۵)_

۵) کشف الباری،کتاب الجهاد:۳۷۹/۲_۳۸۵،باب الحرب خدعة)_

۶) قوله: عن جابر بن سمرة رضی الله عنه ":الحدیث،اخرجه البخاری فی کتاب الانبیاء ایضا،باب علامات النبوة فی الاسلام،رقم (۳۶۱۹)،وکتاب الایمان والنذور،باب کیف کانت یمین النبی ﷺ ؟رقم (۶۶۲۹)، ومسلم: کتاب الفتن......باب لا تقوم الساعة حتی یمر الرجل بقبر الرجل......رقم (۷۳۲۷_۷۳۲۹))_

رجال الحدیث

① **اسحاق**:دا اسحاق بن ابراهیم بن راهویه رحمه الله دي.

ابوعلی جیانی رحمه الله لیکلي دی چې ما یو راوی کله هم د دوی طرفته د نسبت او نسب ذکر کولو سره لیدلې نهٔ دي،یعنی دا نهٔ معلومیده چې د اسحاق نه څوك مراد دی؟ لیکن وروستو بیا دا حدیث شریف مونږ ته هم دې سیاق او مضمون سره په مسند اسحاق کښې ملاو شو نو غالب گمان هم دادې چې ددې نه مراد ابن راهویه دې.[1]

د اسحاق بن راهویه تذکره په کتاب العلم، "باب فضل من علم وعلم" کښې تیره شوې ده.[2]

② **جریر**:دا جریر بن عبد الحمید رحمه الله دې.د دوی حالات په کتاب العلم، "باب من جعل لاهل العلم أیاما معلومة" کښې بیان شوې دی.[3]

③ **عبدالملک**:دا عبد الملك بن عمیر کوفی رحمه الله دې.[4]

④ **جابر بن سمرة**:دا مشهور صحابی حضرت جابر بن سمرة رضي الله عنه دې.[5] ددې حدیث شریف مضمون بعینه هم هغه دې کوم مضمون چې د تیرشوې حدیث مبارك وو.

څلورم حدیث شریف د حضرت جابر بن عبد الله رضي الله عنهما دې.

۲۹۵۴ :[6] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ أَخْبَرَنَا سَيَّارٌ حَدَّثَنَا يَزِيدُ الْفَقِيرُ حَدَّثَنَا جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ - رضى الله عنهما - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - « أُحِلَّتْ لِي الْغَنَائِمُ ».[ر: ۳۲۸]

رجال الحدیث

① **محمد بن سنان**:دا محمد بن سنان باهلی رحمه الله دې.د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب من سئل علما وهو......" کښې تیره شوې ده.[7]

② **هشیم**:دا هشیم بن بشیر واسطی رحمه الله دې.

③ **سیار**:دا سیار بن ابی سیار وردان واسطی رحمه الله دې.

---

[1]) فتح الباری:۲۲۱/۶،وشرح الکرمانی:۹٤/۱۳،ومسند اسحاق)_

[2]) کشف الباری:٤۲۸/۳)_

[3]) کشف الباری:۲٦۸/۳)_

[4]) د دوی دحالاتو دپاره اوگورئ، کتاب الاذان،باب اهل العلم والفضل احق بالامامة)_

[5]) د دوی دحالاتو دپاره اوگورئ، کتاب الاذان،باب وجوب القراءة للامام.....)_

[6]) قوله: جابر بن عبد الله......":الحدیث،مر تخریجه في کتاب التیمم)_

[7]) کشف الباری:۵۳/۳)_

④ **يزيد الفقير**: دا يزيد بن صهيب كوفي رحمه الله دي چې په الفقير باندې مشهور دې.(۱)

⑤ **جابر بن عبدالله**: دا مشهور انصاري صحابي حضرت جابربن عبدالله رضي الله عنهما دې.(۲)

دلته امام بخاري رحمه الله د حضرت جابربن عبدالله رضي الله عنه د حديث صرف يوه جمله ذكر كړې ده. دا حديث پوره په كتاب التيمم كښې راغلې دې، په هغې كښې د نبی كريم صلی الله عليه وسلم دا ارشاد مبارك دې چې "أعطيت خمساً......" ماته خاص طور سره د الله تعالى له طرفه پنځه څيزونه راكړې شوي دی چې زما نه مخكښې چاته وركړې شوي نهٔ وو. لكه د يو مياشت په مسافت (فاصله) باندې د رعب او دبدبې په ذريعې سره زما نصرت كړې شوې دې او ټوله زمكه زما دپاره د مانځه ځائې او د پاكوالی ذريعه ګرځولې شوې ده. نو زما د امت هر سړې چې كوم ځائې كښې هم د مانځه وخت بيامومی نو مونځ دې اوكړی او زما دپاره غنيمتونه حلال كړې شوې دی حالانكه زما نه مخكښې دا غنيمتونه د چا دپاره حلال نهٔ وو او ما ته شفاعت راكړې شوې دې او زما نه مخكښې به انبياء كرام عليهم السلام د يو قوم دپاره خاص طور سره راستولې كيدل او زما راليږل عام طور د ټول انسانيت دپاره شوې دی.(۳)

غنيمت او سابقه امتونه: علامه خطابی رحمه الله ليكلې دی چې په تير شوې امتونو كښې به خلق په دوه قسمه وو، يو خو هغه خلق چې هغوی ته په جهاد او قتل وقتال كښې اجازت نهٔ وو نو هغوی ته به غنيمت هم نهٔ ملاويدهٔ او دويم قسم هغه خلق وو چې په قتال كښې خو به شريكيدل ليكن كه هغوی به مال غنيمت حاصل كړو نو ددې هغې خوراك د هغوی دپاره حلال نهٔ وو بلكه يو آسمانی اور به راغئ او هغه د غنيمت ټول مال به ئې اوسوزوو.(۴)

په غنيمت كښې تصرف، ددې خوراك صرف د محمد صلی الله عليه وسلم او د دوی مبارك د امت خصوصيت دې(۵) بلكه په قرآن پاك كښې خو دېته حلالاً طيباً وئيلې شوې دې.(۶) د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما په يو روايت كښې راغلې دی "أطيب كسب المسلم سهمه فی سبيل الله".(۷)

---

(۱) د هشيم، سيار او د يزيد الفقير د حالاتو دپاره اوګورئ: كتاب التيمم، باب التيمم)_

(۲) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الوضوء، باب من لم ير الوضوء الا من المخرجين......)_

(۳) اوګورئ، صحيح البخاری، كتاب التيمم، باب التيمم، رقم (۳۳۵))_

(۴) فتح الباری: ۴۳۸/۱، واعلام الحديث للخطابی: ۳۳۴/۱، كتاب التيمم، رقم (۳۳۵))_

(۵) قال ابن رجب الحنبلی: واما احلال الغنائم له ولامته خاصة، فقد روی ان من كان قبلنا من الانبياء كانوا يحرقون الغنائم، وفی حديث عمرو بن شعيب عن ابيه عن جده، عن النبی صلی الله عليه وسلم: ((واحلت لی الغنائم اكلها، وكان من قبلی يعظمون اكلها، وكانوا يحرقونها))". فتح الباری: لابن رجب: ۳۱۵/۱، تحت رقم (۳۳۵)، وحديث عمر بن شعيب اخرجه احمد فی مسنده: ۲۲۲/۲، مسند عبدالله بن عمروبن العاص رضي الله عنه، رقم (۷۰۶۸))_

(۶) قال الله تعالى: (فكلوا مما غنمتم حلالا طيبا) (الانفال: ۶۹))_

(۷) اوګورئ، التمهيد لابن عبدالبر: ۱۳۴/۳، حديث خامس لربيعة بن عبدالرحمن.....، وكنزالعمال: ۲۸۵/۴، عن ابن عباس رضي الله عنه، رقم (۱۰۵۶۱)، كتاب الجهاد، والجامع الصغير مع الفيض: ۶۹۹/۱، رقم (۱۱۲۳))_

ددې په تشريح کښې علامه مناوی رحمه الله فرمائي:

"أى ما يكسبه من غنيمة وفى سلب قتيل ونحوها لان ما حصل بسبب الحرص على نصرة دين الله و نيل درجة الشهادة لا شئ أطيب منه، فهو أفضل من البيع وغيره مما مر لانه كسب المصطفى صلى الله عليه وسلم وحرفته، ألا ترى الى قوله: "وجعل رزقى تحت ظل رمحى" فأفضل الكسب مطلقاً سهم الغازى لما ذكر......" (۱)

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت: ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت واضح دې، کوم چې په دې جمله کښې دې، "أحلت لى الغنائم".

پنځم حديث د حضرت ابوهريره رضی الله عنه دې

۲۹۵۵: (۲) حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنِ الأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « تَكَفَّلَ اللَّهُ لِمَنْ جَاهَدَ فِي سَبِيلِهِ، لاَ يُخْرِجُهُ إِلاَّ الْجِهَادُ فِي سَبِيلِهِ وَتَصْدِيقُ كَلِمَاتِهِ، بِأَنْ يُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ، أَوْ يَرْجِعَهُ إِلَى مَسْكَنِهِ الَّذِي خَرَجَ مِنْهُ { مَعَ مَا نَالَ } مِنْ أَجْرٍ أَوْ غَنِيمَةٍ ». [ر ۳۶]

رجال الحديث

(۱) **اسماعيل:** دا مشهور محدث اسماعيل بن ابی اويس رحمه الله دې د دوی تذکره په کتاب الايمان، "باب من كره أن يعود فى الكفر كما يكره......" کښې تيره شوې ده. (۳)

(۲) **مالک:** دا امام دارالهجرة حضرت امام مالک بن انس رحمه الله دې. ددوی حالات د "بدء الوحى" په "الحديث الثانى" کښې تير شوې دی. (۴)

(۳) **ابو الزناد:** دا ابو الزناد عبدالله بن ذکوان رحمه الله دې

(۴) **الاعرج:** دا عبدالرحمن بن هرمز رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو تذکره په کتاب الايمان، "باب حب الرسول....." کښې راغلې ده. (۵)

(۵) **ابوهريره:** د حضرت ابوهريره رضی الله عنه حالات په کتاب الايمان، "باب أمور....." کښې تير شوې دی. (۶)

---

(۱) فيض القدير شرح الجامع الصغير: ۶۹۹/۱، حرف الهمزة)_

(۲) قوله: عن ابى هريرة رضی الله عنه: الحديث، مر تخريجه فى كتاب الايمان، باب الجهاد من الايمان، كشف البارى: ۳۰۱/۲)_

(۳) كشف البارى: ۱۱۳/۲)_

(۴) كشف البارى: ۲۹۰/۱، تفصيلى حالاتو دپاره اوګورئ، كشف البارى: ۸۰/۲)_

(۵) كشف البارى: ۱۰/۲_۱۱)_

(۶) كشف البارى: ۶۵۹/۱)_

د حدیث شریف ترجمه حضرت ابوهریره رضی الله عنه فرمائی چې نبی ﷺ فرمائیلي دی چې الله تعالی د هغې کس ضمانت اخستلې دې څوک چې د هغهٔ په لاره کښې جهاد کوی. هغهٔ لره د خپل کور نه صرف جهاد فی سبیل الله او د الله تعالی د کلماتو تصدیق ویستلې وی. چې دې به د شهادت په صورت کښې جنت کښې داخلوی او یا به ئې د غازی کیدو په صورت کښې د خپل کور طرفته واپس کړی. د کوم ځائې نه چې دې تلې وو. هغه اجر او غنیمت سره کوم چې دهٔ حاصل کړو (یعنی په دواړو صورتونو کښې دې کامیاب دې)

خبرداری: د دې حدیث پوره تشریح په کتاب الایمان او کتاب الجهاد کښې تیره شوې ده[۱]

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت: د دې شریف مناسبت ترجمة الباب سره په دې کلمه کښې دې. "أوغنیمة"[۲]

شپږم حدیث شریف هم د حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې.

۲۹۵۲: [۳] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ عَنْ مَعْمَرٍ عَنْ هَمَّامِ بْنِ مُنَبِّهٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضي الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «غَزَا نَبِيٌّ مِنَ الأَنْبِيَاءِ فَقَالَ لِقَوْمِهِ لاَ يَتْبَعْنِي رَجُلٌ مَلَكَ بُضْعَ امْرَأَةٍ وَهُوَ يُرِيدُ أَنْ يَبْنِيَ بِهَا وَلَمَّا يَبْنِ بِهَا، وَلاَ أَحَدٌ بَنَى بُيُوتًا وَلَمْ يَرْفَعْ سُقُوفَهَا، وَلاَ أَحَدٌ اشْتَرَى غَنَمًا أَوْ خَلِفَاتٍ وَهُوَ يَنْتَظِرُ وِلاَدَهَا. فَغَزَا فَدَنَا مِنَ الْقَرْيَةِ صَلاَةَ الْعَصْرِ أَوْ قَرِيبًا مِنْ ذَلِكَ فَقَالَ لِلشَّمْسِ إِنَّكِ مَأْمُورَةٌ وَأَنَا مَأْمُورٌ، اللَّهُمَّ احْبِسْهَا عَلَيْنَا. فَحُبِسَتْ، حَتَّى فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْهِ، فَجَمَعَ الْغَنَائِمَ، فَجَاءَتْ - يَعْنِي النَّارَ - لِتَأْكُلَهَا، فَلَمْ تَطْعَمْهَا، فَقَالَ إِنَّ فِيكُمْ غُلُولاً، فَلْيُبَايِعْنِي مِنْ كُلِّ قَبِيلَةٍ رَجُلٌ. فَلَزِقَتْ يَدُ رَجُلٍ بِيَدِهِ فَقَالَ فِيكُمُ الْغُلُولُ. فَلْتُبَايِعْنِي قَبِيلَتُكَ، فَلَزِقَتْ يَدُ رَجُلَيْنِ أَوْ ثَلاَثَةٍ بِيَدِهِ فَقَالَ فِيكُمُ الْغُلُولُ، فَجَاءُوا بِرَأْسٍ مِثْلِ رَأْسِ بَقَرَةٍ مِنَ الذَّهَبِ فَوَضَعُوهَا، فَجَاءَتِ النَّارُ فَأَكَلَتْهَا، ثُمَّ أَحَلَّ اللَّهُ لَنَا الْغَنَائِمَ، رَأَى ضَعْفَنَا وَعَجْزَنَا فَأَحَلَّهَا لَنَا». [۴۸۶۲]

رجال الحدیث

① **محمد بن العلاء**: دا محمد بن العلاء همدانی کوفی رحمه الله دې. د دوی تذکره په کتاب العلم "باب فضل من علم وعلم" کښې راغلې ده.[۴]

---

[۱]) کشف الباری، کتاب الایمان: ۳۰۵/۲_۳۱٤، و کتاب الجهاد: ۶۸/۱، و: ۱۱۲_۱۱۵)_

[۲]) عمدة القاری: ٤۲/۱۵)_

[۳]) قوله: عن ابی هریرة رضی الله عنه: الحدیث اخرجه البخاری، کتاب النکاح، باب من احب البناء قبل الغزو، رقم (۵۱۵۷). ومسلم، کتاب الجهاد، باب تحلیل الغنائم لهذه الامة خاصة، رقم (٤۵۵۵))_

[٤]) کشف الباری: ٤۱۳/۳)_

(۲) **ابن المبارک** دا حضرت عبدالله بن مبارک رحمه الله دي د دوی اجمالي تذکره د "بدء الوحی" په "الحديث الخامس" کښي راغلي ده.[1]

(۳) **معمر** دا ابوعروه معمر بن راشد ازدی رحمه الله دي د دوی تذکره هم د "بدء الوحی" په "الحديث الخامس" کښي تيره شوي ده.[2]

(۴) **همام بن منبه** دا د حضرت ابوهريره رضي الله عنه مشهور شاګرد حضرت همام بن منبه رحمه الله دي.د دوی حالات په کتاب الايمان، "باب من حسن اسلام المرء......." کښي تير شوي دی.[3]

(۵) **ابوهريره** د حضرت ابوهريره رضي الله عنه تذکره په کتاب الايمان، "باب أمور الايمان" کښي تيره شوي ده.[4]

قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: غزا نبي من الانبياء: حضرت ابوهريره رضي الله عنه فرمائي چي نبي عليه السلام اوفرمائيل چي په انبياء کرامو کښي يو نبي قتال اوکړو.غزا فعل ماضي ده ليکن د مضارع په معنی کښي ده.مطلب دا دي چي د غزوي او د قتال اراده ئي اوکړه.[5]

دا نبي څوک وو؟ د قاضي عياض، ابن اسحاق[6]، امام حاکم[7] او د جمهور محدثينو او علماء کرامو رائي هم دا ده چي دا نبي حضرت يوشع بن نون عليه السلام وو.چي د بني اسرائيلو طرفته راليږلي شوي وو.[8]

ددي تصديق او تائيد د هغه حديث شريف نه هم کيږي کوم چي امام احمد رحمه الله په خپل "مسند" کښي د هشام عن محمد بن سيرين عن ابي هريرة رضي الله عنه د طريق نه نقل کړي دي چي د نبي کريم صلى الله عليه وسلم ارشاد مبارک دي: "ان الشمس لم تحبس لبشر الا ليوشع بن نون ليالي سار الی بيت المقدس......"[9] دا حديث شريف مرفوع هم دي او صحيح هم دي.[10]

---

[1]) کشف الباري: ۴۶۲/۱)_
[2]) کشف الباري: ۴۶۵/۱)_
[3]) کشف الباري: ۴۲۸/۲)_
[4]) کشف الباري: ۶۵۹/۱)_
[5]) فتح الباري: ۲۲۱/۶.وتحفة الباري: ۵۴۴/۳)_
[6]) عمدة القاري: ۴۲/۱۵.وطرح التثريب في شرح التقريب للعراقي: ۱۹۷۶/۶.باب الغنيمة.....)_
[7]) فتح الباري: ۲۲۱/۶.والمستدرک للحاکم: ۱۳۹/۲_۱۴۰. کتاب قسم الفئ.رقم (۲۶۱۸))_
[8]) فتح الباري: ۲۲۱/۶.وعمدة القاري: ۴۲/۱۵.وارشاد الساري: ۲۰۶/۵.وشرح الابي علی مسلم: ۵۸/۲. وتحفة الباري: ۵۴۴/۳)_
[9]) مسند احمد: ۳۲۵/۲.مسند ابي هريرة.رقم (۸۲۹۸))_
[10]) فتح الباري: ۲۲۱/۶)_

لیکن ابن بطال رحمه الله دا واقعه د حضرت داؤد علیه السلام طرفته منسوب کړې ده او د باب د حدیث د الفاظو نسبت ئې د هغوی طرفته کړې دې.(۱) ،حافظ وائی چې ماته په هیڅ یو مسندحدیث کښې دا خبره ملاو نهٔ شوه. البته خطیب بغدادی په خپل تالیف "ذم النجوم" کښې د ابو حذیفه د طریق نه او امام بخاری رحمه الله په "المبتدا" کښې د حضرت علی رضی الله عنه د طریق نه یو روایت نقل کړې دې، د هغې خلاصه داده چې د حضرت یوشع علیه السلام قوم د هغوی نه مطالبه اوکړه چې مونږ ته د مخلوقاتو د ابتداء او زمونږ د مقرره وختونو(د مرګ)په باره کښې حال احوال بیان کړئ، هغوی د قوم دا مطالبه پوره کړه، اوس هر سړی ته د خپل مرګ وخت معلوم شوې وو. حالات هم په دې طریقه باندې روان وو تردې چې حضرت داود علیه السلام تشریف راوړلو او هغوی دوی سره(په داسې حال کښې چې دوی کافران شوې وو)د قتال اراده اوکړه او لښکر ئې راوستلو نو دوی هم د حضرت داود علیه السلام د مقابلې کولو دپاره خپل کسان روان کړل لیکن هغه کسان ئې روان کړل چې د کومو خلقو مرګ کښې وخت باقی وو. اوس د جنګ نتیجه دا شوه چې د حضرت داود علیه السلام لښکریان خو شهیدان شو لیکن په دوی کښې څوك هم مړهٔ نهٔ شو،حضرت داود علیه السلام الله تعالی ته شکایت اوکړو او د الله تعالی نه ئې مدد اوغوښتلو نو الله تعالی په دوی باندې نمر اودرولو چې نمر ډوب نهٔ شی، دغه شان ورځ اوږده شوه او په کافرانو باندې شپه ورځ ګډه وډه شو او خپل حساب ترینه هیر شو. دغه شان پرې حضرت داود علیه السلام قابو اوموندلو. حافظ ابن حجر رحمه الله ددې روایت د نقل کولو نه پس لیکی:

"واسناده ضعیف جداً،وحدیث أبی هریرة المشار الیه عند أحمد أولی فان رجال اسناده محتج بهم فی الصحیح،فالمعتمد أنها لم تحبس الالیوشع"(۲)

ایا د نمر اودریدل(نهٔ ډوبیدل)صرف حضرت یوشع علیه السلام سره خاص دی؟: د پورتنی تفصیل نه هم دا معلومیږی چې د نمر د اودریدلو واقعه صرف د حضرت یوشع علیه السلام سره شوې وه، د مسند احمد شریف د پورتنی ذکرکرده حدیث نه حصر معلومیږی، "ان الشمس لم تحبس لبشر الالیوشع بن نون...." لیکن څهٔ نور واقعات چې صحیح سندونو سره روایت شوې دی، د هغې نه دا حصر باطل معلومیږی چې دا واقعه صرف حضرت یوشع علیه السلام سره خاص نهٔ ده.

لکه ابن اسحاق په "المبتدا" کښې د یحیی بن عروة بن الزبیر عن ابیه د طریق نه نقل کړې دی چې کله الله تعالی حضرت موسی علیه السلام ته حکم اوکړو چې بنی اسرائیل ځان سره کړه او د مصر نه اوځئ اوکړئ نو دا حکم ئې هم ورکړو چې خپل ځان سره د حضرت یوسف علیه السلام تابوت هم واخلئ. د الله تعالی په حکم سره دوی د حضرت یوسف علیه السلام تابوت تلاش کوو لیکن هغه دوی علیه السلام پیدا نهٔ کړې شو، تردې چې د سحر رڼا په خوریدو شوه نو ددې نه مخکښې حضرت موسی علیه السلام بنی اسرائیلو سره وعده کړې وه چې د صبا په راختلو(طلوع فجر)باندې

---

(۱) شرح ابن بطال:۱۳۵/۵،باب استئذان الرجل الامام.....)_

(۲) فتح الباری:۲۲۱/۶)_

به روانګی کوو، ددې وجې نه هغوی الله تعالی ته دعا او کړه چې طلوع فجر هغه وخت پورې مؤخر کړې شی چې کله د یوسف علیه السلام د تابوت ذمه دارئ نه فارغ شم نو الله تعالی د هغوی دا دعا قبوله کړه.(۱)

ددې نه علاوه د نبی کریم ﷺ په باره کښې د تاریخ مختلفو عالمانو لیکلې دی چې د معراج د شپې په سحر باندې نبی علیه السلام د مکې مکرمې قریشو ته او وئیل چې ما ستاسو هغه قافله لیدلې ده کومې چې سره د تجارت مال او سازوسامان دې او هغه قافله به د ورځې په ختمیدو باندې ښکاره کیږی لیکن د قافلې د رارسیدلو نه مخکښې نمر په ډوبیدو شو نو نبی علیه السلام د الله تعالی په دربار کښې خپل درخواست پیش کړو چې نمر اودرولې شی نو نمر اودرولې شو تردې چې هغه قافله راورسیدله. د حضرت جابربن عبدالله رضی الله عنه کلمات دادی:

"أن النبی صلی الله علیه وسلم أمر الشمس، فتاخرت ساعة من نهار"(۲)

ددې ټولو واقعاتو نه دا خبره معلومیږی چې د نمر اودریدل صرف د حضرت یوشع علیه السلام خصوصیت نهٔ دې او په هغوی کښې داخبره منحصر هم نهٔ ده بلکه دغه شان نور واقعات هم شته.

د حصر حدیث او د مذکوره واقعاتو مینځ کښې تطبیق: د حضرت موسی علیه السلام واقعه بنیاد جوړول او بیا د مسنداحمد د حصر والا حدیث باندې اشکال کول صحیح نهٔ دی، دا ځکه چې د حضرت یوشع بن نون علیه السلام د واقعې تعلق د نمر د ډوبیدو سره دې او د حضرت موسی علیه السلام د واقعې تعلق د طلوع فجر سره دې، یعنی هغه د ماښام واقعه ده او دا د سحر واقعه ده، ددې وجې نه د حضرت یوشع علیه السلام دپاره د نمر اودریدل ددې خبرې سره منافی نهٔ دی چې د هغوی نه علاوه د بل چا دپاره د طلوع فجر اودریدل نهٔ وی شوې.(۳) هرچه د نبی علیه السلام د معراج شریف د واقعې د سحر خبره ده نو د هغې جواب دادې چې د حصر والا په حدیث شریف کښې د حصر تعلق د سابقه انبیاء کرامو علیهم السلام سره دې، مطلب دادې چې زمونږ د نبی کریم ﷺ نه وړاندې د نمر اودریدل صرف د حضرت یوشع علیه السلام دپاره شوی دی نو په دې کښې ددې خبرې هیڅ نفی نشته چې دنمر اودریدل دهغوی نه پس زمونږ دنبی کریم ﷺ دپاره نهٔ شی کیدې(۴)

امام سدی رحمه الله ددې واقعې په باره کښې فرمائی:

"ان الشمس کادت أن تغرب قبل أن یقدم ذلك العیر، فدعا الله عزوجل، فحبسها حتی قدموا کما وصف لهم....فلم تحبس الشمس علی أحد الاعلیه ذلك الیوم، وعلی یوشع بن نون......"(۵)

---

(۱) پورته حواله، وعمدة القاری:۴۳/۱۵_

(۲) پورته حواله جات، وحدیث جابر اخرجه الطبرانی فی "الاوسط":۲۲۴/۴، باب من اسمه ابراهیم، رقم (۴۰۳۹). بسند حسن_کما قال الحافظ فی الفتح:۲۲۱/۶، وطرح التثریب:۱۹۷۸/۶ واخرجه البیهقی فی دلائل النبوة:۴۰۴/۲، بسنده عن اسماعیل بن عبدالرحمن القرشی، تحت باب الاسراء برسول الله ﷺ من المسجد.....)

(۳) فتح الباری:۲۲۱/۶)_

(۴) پورته حواله)_

(۵) عمدة القاری:۴۳/۱۵، وشرح الابی علی مسلم:۵۸/۲)_

د نمر د واپس كيدو واقعات پورته چې كوم واقعات ذكر شو نو ددې تعلق اودريدو سره وو .خواه سحر وى يا مابنام.ددې نه علاوه د تاريخ او د سير په كتابونو كښې د نمر د واپس كيدو واقعات هم ملاويږى.يعنى هغه واقعات چې په هغې كښې د يو شخصيت دپاره نمر د پريوتلو نه پس دوباره د واپس كيدو تذكره ده.لاندې د هغې واقعاتو تذكره كولې شي
① په دې ضمن كښې د ټولو نه اولنئ واقعه د حضرت سليمان عليه السلام په باره كښې مشهوره ده. د قرآن كريم په دې آيتونو كښې د هغې ذكر،د بعضې مفسرينو د وينا مطابق، راغلې دې:

﴿اذ عرض عليه بالعشى الصافنات الجياد، فقال انى احببت حب الخير عن ذكر ربى حتى توارت بالحجاب، ردوها على فطفق مسحاً بالسوق والاعناق﴾(۱)

ددې آيتونو خلاصه داده چې يو مابنام حضرت سليمان عليه السلام ته اسونه د كتلو دپاره راوستې شو .دوى مبارك په دې كار كښې دومره قدرې مشغول شو چې د مازيگر مونځ ترينه پاتې شو او نمر پريوتلو ،وروستو ورته خبر اوشو نو دوباره ئې د اسونو د راوستلو حكم اوكړو او په توره باندې ئې د هغوى ښيونه او خپې وهل شروع كړل.(۲) دا خلاصه د مشهور تفسير مطابق ده او په دې كښې د ﴿ردوها﴾ ضمير د اسونو طرفته راجع كيږى ليكن بعضې مفسرينو ،ثعلبى او بغوى وغيره،(۳)د دې ضمير مرجع نمر ښودلې دې او وائى چې سليمان عليه السلام د نمر د واپس كولو وئيلې وو ،د هغوى درخواست قبول كړې شو .نمر واپس كړې شو .دغه شان هغوى د مازيگر مونځ اوكړو.(۴) ليكن د محققينو علماؤ په نزد دا واقعه ثابته نه ده او د جمهورو مفسرينو رائې هم داده چې د ﴿ردوها﴾ ضمير د مؤنث اسونو طرفته راجع كيږى،

حافظ فرمائى: "أورد هذا الأثر جماعة ساكتين عليه جازمين بقولهم: "قال ابن عباس: قلت لعلى؟" وهذا لا يثبت عن ابن عباس ولا عن غيره، والثابت عن جمهور أهل العلم بالتفسير من الصحابة ومن بعدهم أن الضمير المؤنث فى قوله ﴿ردوها﴾ للخيل، والله أعلم"(۵)

البته بعضې مفسرين مذكوره واقعې ته صحيح وائى او دا د حضرت سليمان عليه السلام معجزه ئې گرځوى، علامه قرطبى رحمه الله فرمائى:

"قلت ومن قال ان الهاء فى ﴿ردوها﴾ ترجع للشمس، فذلك من معجزاته"(۶)

---

(۱) سورة ص :۳۱_۳۳)_
(۲) ددې آيتونو د تفسير دپاره اوگورئ: كشف البارى،كتاب التفسير،ص :۵۵۵)_
(۳) فتح البارى:۶/۲۲۲،وتفسير البغوى: ۶۱/۴،وتفسير النسفى: ۳۹/۴)_
(۴) فتح البارى:۶/۲۲۲،وعمدة القارى:۴۳/۱۵)_
(۵) فتح البارى:۶/۲۲۲)_
(۶) الجامع لاحكام القرآن للقرطبى:۱۹۷/۱۵)_

②:دویمه واقعه د حضرت نبی اکرم ﷺ ده.قاضی عیاض رحمه الله وغیره فرمائی چې په غزوه خندق کښې په قتال کښې د مشغولیت د وجې نه د نبی ﷺ او د صحابه کرامو ﷺ نه د مازیګر مونځ پاتې شوې وو.تردې چې نمر پریوتلو نو نبی ﷺ په بارګاه الٰهی کښې خپل درخواست پیش کړو.هغه قبول کړې شو اونمرواپس کړې شو بیا ټولو د مازیګر مونځ اوکړو دې واقعې ته امام طحاوی رحمه الله صحیح وئیلې دی او راویان ئې ثقه ګرځولې دی (۱)

③:دریمه واقعه د حضرت علی رضی الله عنه ده.ددې تخریج امام طحاوی رحمه الله په دوو طریقو سره کړې دې او دواړو طریقو ته ئې صحیح او ثابت وئیلې دی.

حضرت اسماء بنت عمیس رضی الله عنها فرمائی:"کان رسول الله صلی الله علیه وسلم یوحی الیه، و راسه فی حجر علی،فلم یصل العصر حتی غربت الشمس،فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم :"صلیت یا علی؟"قال: لا،فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم :"اللهم ،انه کان فی طاعتك وطاعة رسولك،فاردد علیه الشمس".قالت أسماء:فرأیتها غربت،ثم رأیتها طلعت،بعدما غربت"(۲)

مطلب دا دې چې په رسول الله مبارک ﷺباندې وحی نازلیده او د هغوی سر مبارك د حضرت علی رضی الله عنه په غیږه کښې وو.حضرت علی رضی الله عنه د مازیګر مونځ نه وو کړې او نمر پریوتلې وو. نبی ﷺ ترینه تپوس اوکړو چې ائې علی.تاسو مونځ کړې دې؟نو هغوی جواب ورکړو چې نه جی.نبی ﷺ د الله تعالی په دربار کښې عرض اوکړو چې ائې الله!دا علی ستا او ستا د رسول په اطاعت او خدمت کښې مشغول وو نو ددهٔ دپاره نمر دوباره واپس کړه.حضرت اسماء وائی چې ما نمر اولیدو نو پریوتلې وو.بیا مې اولیدهٔ نو دا مشاهده مې اوکړه چې هغه د پریوتلو نه پس دوباره راختلې دې.

ددې حدیث شریف په دویم طریق کښې حضرت اسماء رضی الله عنها دا هم فرمائی:

"ثم قام علی،فتوضا وصلی العصر،ثم غابت،وذلك فی الصهباء فی غزوة خیبر".(۳)

بیا حضرت علی رضی الله عنه پاسیدلو.اودس ئې اوکړو او د مازیګر مونځ ئې اوکړو.بیا نمر

---

(۱) ددې تخریج د قاضی عیاض د وینا مطابق امام طحاوی کړې دې لیکن مونږ ته دا حدیث په شرح مشکل الآثار کښې خو ملاو نهٔ شو.حافظ ابن حجر ته هم ددې په نسبت کښې تامل دې لیکن په واقعه باندې هغوی څهٔ تنقید نهٔ دې کړې.غالباً هغوی دا قصه صحیح منی،هم دا حالت د علامه عینی رحمه الله هم دې.هغوی ددې واقعې د نقل کولو نه پس په دې باندې خاموشی اختیار کړې ده. انظر الفتح:۲۲۲/۶.والعمدة:۴۳/۱۵. او علامه ذهبی رحمه الله ددې واقعې تغلیط کړې دې.اوګورئ، تنزیه الشریعة المرفوعة:۳۷۹/۱)_

(۲) شرح مشکل الآثار:۹۲/۳.باب:۱۶۵.بیان مشکل ما روی عن رسول الله ﷺ فی مسالته الله عزوجل ان یرد الشمس......رقم (۱۰۶۷).والمعجم الکبیر للطبرانی:۱۵۰/۲۴_۱۵۲.رقم (۳۹۰_۳۹۱).و روی اوله ابن ابی عاصم فی کتاب السنة:۲۲۶.رقم (۱۳۲۳))_

(۳) شرح مشکل الآثار:۹۲/۳.باب:۱۶۵.بیان مشکل ما روی عن رسول الله ﷺ فی مسالته الله عزوجل ان یرد الشمس......رقم (۱۰۶۸))_

پريوتلو او دا د صهباء د ځائې واقعه ده،د غزوه خيبر ورځې وى.
امام طحاوى رحمه الله ددې حديث د نقل كولو نه څو صفحې پس ليكى:
"وكل هذه الاحاديث من علامات النبوة.
وقد حكى لى على بن عبد الرحمٰن بن المغيرة،عن أحمد بن صالح، أنه كان يقول: لا ينبغى لمن كان سبيله العلم التخلف عن حفظ حديث أسماء الذى رواه لنا عنه لانه من أجل علامات النبوة"[1]
چې "دا ټول حديثونه د نبوت د علاماتو نه دى او ماته على بن عبد الرحمٰن د احمد بن صالح قول نقل كولو سره اوفرمائيل چې هغوى به فرمائيل چې د هيڅ يو عالم دپاره هم دا مناسب نۀ دى چې هغه د حضرت اسماء رضي الله عنها ددې حديث نه اجتناب اوكړى ځكه چې دا حديث د نبوت د لويو علاماتو نه دې".
ددې نه علاوه حافظ ابن حجر،علامه عينى،امام قرطبى،امام ابوالفضل عراقى او د هغوى جليل القدرځوئى ابوزرعه عراقى رحمهم الله وغيره هم دې حديث اودې واقعې ته صحيح وئيلې دى[2]
ليكن بل طرفته بعضې محدثينو دا حديث موضوع او باطل ښودلې دې چې په هغوى كښې ابن الجوزى[3]،ابن تيميه[4]،ذهبى[5]،ابن كثير[6]،ابن عساكر او جوزقانى رحمهم الله [7] په شان امامان شامل دى.[8] امام ابن تيميه رحمه الله خو ددې حديث په بنياد باندې امام طحاوى رحمه الله د ډير سخت تنقيد نشانه ګرځولې ده او وائى چې دۀ ته د احاديثو د تللو او د هغې د سندونو د صحت او د كمزورتيا په معلومولو كښې څۀ زيات مهارت حاصل نۀ وو.[9]
امام طحاوى او حديث رد الشمس لعلى: هرچه د امام طحاوى رحمه الله مناقب او صفات دى نو د هغې د بيانولو خو دا موقع نۀ ده،پاتې شو حديث د حضرت على رضي الله عنه دپاره د نمر د واپس كيدو والا،او په دې بنياد باندې امام طحاوى د تنقيد نشانه ګرځول،دا خو بالكل صحيح نۀ دى.ددې وجه دا ده چې ددې حديث نقل كوونكې صرف حضرت امام طحاوى رحمه الله نۀ دې،

---

[1]) پورته حواله،ص:۹۷_۹۸)_
[2]) الفتح:۲۲۲/۶،والعمدة:۴۳/۱۵،وطرح التثريب التقريب:۱۹۷۸/۶_۱۹۷۹،وتفسير القرطبى: ۱۹۷/۱۵،۱۹۷، وايضا صححه القاضى عياض فى الشفاء:۱۷۷/۱،والخفاجى فى شرحه نسيم الرياض للشفاء:۳۸۳/۳_۳۸۶،القسم الاول،فصل انشقاق القمر وحبس الشمس)_
[3]) كتاب الموضوعات:۲۶۶/۱،باب فى فضائل على رضي الله عنه ،الحديث الحادى عشر،فى ردالشمس له)_
[4]) منهاج السنة النبوية: ۱۸۹/٤/٤،فصل،قال الرافضى.....التاسع،رجوع الشمس له.....)_
[5]) تنزيه الشريعة المرفوعة:۳۷۹/۱،الفصل الثانى،رقم (١٠٤))_
[6]) البداية والنهاية لابن كثير:۸۱/۶)_
[7]) الاباطيل والمناكير:۱۵۸/۱،بحواله تعليقات شرح مشكل الآثار:۹۳/۳)_
[8]) فتح البارى:۲۲۲/۶،وتعليقات شرح مشكل الآثار:۹۳/۳)_
[9]) منهاج السنة لابن تيمية:٤/۱۸۹)_

بلکه د طبرانی(۱)، بیهقی(۲)، او د امام حاکم(۳) په شان محدثین هم دا حدیث روایت کوی(۴).
ددې وجې نه دا حدیث بالکل رد کول ممکن نهٔ دی.
هم دا وجه وه چې د حافظ ابن حجر رحمه الله په شان جلیل القدر د حدیث رد کونکې هم دا د نبی کریم ﷺ معجزه ښودلو سره فرمائی:
"وقد أخطأ ابن الجوزی بإیراده له فی "الموضوعات"، وکذا ابن تیمیه فی "کتاب الرد علی الروافض" فی زعم وضعه، والله أعلم"(۵).
ابن تیمیه چې په امام طحاوی رحمه الله کوم تنقید کړې دې نو ددې جواب علامه کوثری مصری ورکړې دې چې ددې الزام بنیاد دادې چې امام طحاوی د "رد الشمس لعلی" حدیث صحیح ګرځولې دې او د اخبره د ابن تیمیه د خیال خلاف ده، ابن تیمیه دا د روافضو شرارت ګنړی. دا د عناد نه سوا هیڅ نهٔ دی ځکه چې نورو ډیرو محدثینو هم ددې حدیث شریف تصحیح کړې ده، خواه ابن تیمیه په دې باندې خوشحاله وی یا خفه.(۶) والله أعلم بالصواب

قوله: فقال لقومه: لا یتبعنی رجل ملك بضع امرأة وهو یرید أن یبنی بها، ولما یبن بها..: نو حضرت یوشع علیه السلام خپل قوم ته اووئیل چې ماسره دې داسې سړې سفر نهٔ کوی چې هغهٔ اوس اوس (تازه) نکاح کړې وی او خپلې بی بی ته تلل غواړی ځکه چې اوسه پورې هغه ورغلې نهٔ دې.
حضرت یوشع علیه السلام د جهاد دپاره د روانیدو نه مخکښې یو اعلان اوکړو چې داسې قسم خلق دې ماسره په سفر کښې نهٔ ځی، چې هغوی اوس اوس نکاح کړې وی او بی بی سره ئې ملاقات شوې نهٔ دې او غواړی چې زما ملاقات ورسره اوشی.
"بضع" د باء ضمې سره لوستلې شی او ددې معنٰی نکاح ده، دغه شان ددې معنٰی شرمګاه او جماع هم راځی او دلته درې واړه معنې صحیح دی، دغه شان ددې لفظ اطلاق په مهر او په طلاق باندې هم کیږی، جوهری د ابن السکیت نه د بضع معنٰی نکاح نقل کړې ده،

(۱) المعجم الکبیر للطبرانی: ۱۵۰/۲٤_۱۵۲، حدیث اسماء بنت عمیس، رقم (۳۹۰_۳۹۱)، وایضا اخرجه السیوطی فی الخصائص الکبری: ۸۲/۲، باب ردالشمس بعد غروبها)_
(۲) لم اجده فی مطبوعاته، والله اعلم بالصواب)_
(۳) لم اجده فقی مطبوعاته، والله اعلم بالصواب)_
(۴) فتح الباری: ۲۲۱/۶)_
(۵) فتح الباری: ۲۲۲/۶)_
(۶) الحاوی فی سیرة الامام الطحاوی، ص: ۱۳، ددې بحث سره متعلق د مزید وضاحت او تفصیل دپاره اوګورئ: نسیم الریاض فی شرح الشفاء للقاضی عیاض: ۳۸۳/۳_۳۸۶، وتعلیقات حمدی عبد المجید علی المعجم الکبیر: ۱٤۸/۲٤_۱۵۱، رقم (۳۹۰_۳۹۱))_

يقال: "مالك فلان بضع فلانة".(١)

"ولما يبن بها" كښې "لما" جازمه د"لم" په معنى كښې ده ليكن د لما په ذريعې سره ترينه تعبير اوكړې شو چې هغه ددې خبرې توقع هم لرى چې ورته د زفاف موقع به ملاو شى لكه سعيد بن المسيب عن ابى هريره رضي الله عنه د طريق نه چې كوم روايت امام نسائى او ابو عوانه او ابن حبان(٢) نقل كړې دې، د هغې الفاظ دادى:

"لايتبعنى رجل بنى دارا لم يسكنها او تزوج امرأة ولم يدخل بها"(٣)

بيا چې د عدم دخول كوم قيد لګولې شوې دې ددې نه دا معلوميږى چې د دخول نه پس به معامله ددې برعكس وى او ددې دواړو خبرو مينځ كښې چې كوم فرق دې نو هغه پټ نه دې.اګرچه د دخول نه پس هم د بعضې خلقو زړونه په كورونو كښې بانډه وى ليكن بهرحال هغه حالت به نۀ وى كوم چې د دخول نه مخكښې وى ځكه چې په دې صورت كښې خو په ذهن باندې بس ښځه سوره وى.(٤) والله اعلم

قوله: ولا أحد بنى بيوتاً ولم يرفع سقوفها: نۀ داسې سړې چې هغۀ كور جوړ كړې وى ليكن د هغې چت ئې اچولې نۀ وى.

مطلب دادې چې داسې سړې دې هم ماسره په سفر كښې نۀ ځى چې د كور په جوړولو او تعمير كښې مشغول وى او د هغې نه مكمل فارغ شوې نۀ وى بلكه څۀ كار باقى پاتې وى د مسلم شريف(٥) او د مسند احمد(٦) په روايت كښې د سقوفها په ځائې سُقُفها راغلې دې، دواړه صيغې د جمع دې، دغه شان د شيخينو او د مسنداحمد روايتونه به خپل مينځ كښې په معنى كښې موافق شى، حافظ رحمه الله د سين فتحه او د قاف سكون سره ضبط وهم ګرځولې دې.(٧) په دې صورت كښې به لفظ مفرد وى.

قوله: ولا أحد اشترى غنماً أو خلفات وهو ينتظر ولادها: نۀ داسې سړې چې هغۀ چيلئ يا حاملې اوښې اخستلې وى او د هغې د لنګون انتظار كوى

د خلفات معنوى تحقيق: خلفات. بفتح الخاء المعجمة وكسر اللام وفتح الفاء د خلفة جمع ده، حاملې

---

(١) الصحاح للجوهرى:٩٥،مادة بضع". فتح البارى:٢٢٢/٦، وعمدة القارى:٤٣/١٥، وارشاد السارى:٥ /٢٠٦، وطرح الثريب:١٩٧٦/٦)_

(٢) صحيح ابن حبان:١٤٩/٨، كتاب السير، باب الغنائم وقسمتها، ذكر تحليل الله......رقم (٤٧٨٧))_

(٣) فتح البارى:٢٢٢/٦)_

(٤) پورته حواله، وارشاد السارى:٢٠٦/٥)_

(٥) صحيح مسلم، كتاب الجهاد، باب تحليل الغنائم لهذه الامة خاصة، رقم (٤٥٥٥))_

(٦) مسند الامام احمد:٣١٨/٢، مسند ابى هريرة، رضي الله عنه، رقم (٨٢٢١))_

(٧) فتح البارى:٢٢٢/٦، وطرح التثريب:١٩٧٧/٦)_

اوښې ته وئیلې شی. البته بعضې وخت کښې د اوښې نه علاوه په نورو څناورو باندې هم ددې اطلاق کیږی.(۱)

او کلمه د او چې د غنما او خلفات مینځ کښې ده. دا د تنویع دپاره ده. بیا دلته غنماً مطلق ذکر کړې شوې دې او ددې صفت حمل غالباً حذف کړې شوې دې. ددې وجه یا خو داده چې دویمه کلمه یعنی خلفات په دې باندې دلالت کوی. په دې صورت کښې د غنما ترجمه به هم داوی چې حامله چیلئ دویمه وجه دا هم کیدې شی چې غنم دلته مطلق دې د څهٔ زیاتی وصف نه بغیر. یعنی صرف چیلئ. په دې صورت کښې به ددې د مطلق بیانولو توجیه دا وی چې په چیلئ کښې د برداشت ماده کمه وی. دا ډیره زر ویریږی. دغه شان ددې د ضائع کیدو ویره وی. په خلاف د اوښې دلته خو د حمل د ضائع کیدو ویره وی چې چرته حمل ضائع نهٔ شی. څکه چې په عربو کښې د نومې اوښ اهمیت وو.(۲)

بعضې شارحینو "او" د شك دپاره گرځولې دې لیکن حافظ صاحب رحمه الله فرمائی چې دا صرف د یو احتمال په درجه کښې ده. معتمد د تنویع دپاره کیدل دی څکه چې د ابویعلی(۳) محمد بن العلاء نه د روایت الفاظ دا دی. "ولا رجل له غنم أو بقر أو خلفات" دلته خو دا او په تنویع باندې صراحةً دلالت کوی(۴) او ولادد ولد یلد ولادة مصدر دې. د واو کسرې سره.(۵)

ددې کسانو د منع کولو حکمت: څنګه چې تاسو اوکتل چې حضرت یوشع علیه السلام دریٖ قسمه خلق خپل څان سره د تلو نه منع کړل او وې فرمائیل. "لایتبعنی......" نو ددې حکمت دا وو چې په جهاد کښې به د هغوی توجو تقسیم شوې وه. ذهن به ئې په دغه کارونو کښې انختې وو. ددې وجې نه مهلب رحمه الله فرمائی چې په دې حدیث شریف کښې ددې خبرې دلیل دې چې ددنیا فتنې انسان لره بې صبره او بې حواسه کوی. مثلاً هغه سړې چې نزدې وخت کښې ئې وادهٔ کړې وی. د خپلې بی بی سره د نزدیکت خواهشمند هم وی. د هغې د دیدار کولو مشتاق وې نو داسې سړې که چرته جهاد ته هم لاړ شی نو ددهٔ زړهٔ به د واپس کیدو په فکر کښې وی.(۶)

---

(۱) فتح الباری:۲۲۲/۶، وعمدة القاری:۴۳/۱۵_
(۲) فتح الباری:۲۲۲/۶، وطرح التثریب:۱۹۷۷/۶)_
(۳) لم اجده فی مسند ابی یعلی، وانما عزاه الیه الحافظ رحمه الله، فی الفتح:۲۲۲/۶)_
(۴) فتح الباری:۲۲۲/۶)_
(۵) پورته حواله، وطرح التثریب:۱۹۷۷/۶)_
(۶) وضاح بن اسماعیل خپلې محبوبې ته په خطاب کولو کښې دا مضمون په دې بیتونو کښې بیان کړې دې

ذرینی ما امـن بنات نعش — من الطیف الذی ینتاب لیلا
ولکـن ان اردت فصبحنا — اذا رمقت باعینها سهیلا (دیوان الحماسة ۱۰۹)

شیطان به دې د عبادت نه بې فکره کړي په کوم عبادت کښې چې دې مشغول دې او دده په زړه کښې به ویره واچوی هم دا حال د دنیا د نور ساز و سامان دې.(۱)

او امام نووی رحمه الله فرمائی چې ددې حدیث شریف نه د اخبره معلومه شوه چې اهم امور د داسې کسانو په ذمه باندې لګول پکار دی چې فارغ وی، ددې کارونو دپاره وخت ورکولې شی، اهم کارونه دداسې کسانو په ذمه باندې لګول پکار نه دی چې د هغوی زړه ددې کارونو نه علاوه په نورو کارونو کښې مشغول وی ځکه چې دغه کارونه به دده عزم کمزوري کړي او کوم کوشش چې دې کوی نو په هغې کښې به دغه نور کارونه د نقصان سبب وی.(۲) او علامه ابی رحمه الله په شرح مسلم کښې فرمائی چې زیاته واضحه خبره داده چې دا حدیث د "لا یقضی القاضی وهو غضبان" د قبیل نه دې لکه دا د تنقیح مناط (۳) باب نه دې.....او د حدیث شریف مطلب دادې چې ماسره دې داسې هیڅ یو سړې هم رانه شی چې د هغه زړه په بله څه معامله کښې مشغول وی.(۴) یاد ساتئ چې مذکوره حکم په هغه صورت کښې دې چې کله جهاد فرض کفایه وی ورنه د فرض عین کیدو په صورت کښې چې کله نفیرعام شی نو د هر سړی دپاره وتل ضروری دی، البته که حاکم وقت د څه مصلحت د وجې نه څوک منع کړی نو جدا خبره ده.

فغزا: نو د غزوې دپاره روان شو.
یعنی هغه کسان ئې ځان سره کړل کوم کسانو کښې چې دا مذکوره صفات نۀ وو د کومو ذکر چې حضرت یوشع علیه السلام کړې وو.(۵) چې "لایتبعنی رجل......" او جهاد دپاره روان شو.

قوله: فدنا من القرية صلاة العصر أو قريباً من ذلك: نو هغوی کلی ته نزدې شو د مازیګر په وخت کښې یا مازیګر ته نزدې

د کلی نه مراد (اریحا)(۶) د عبرانئ ژبې لفظ دې، د حضرت نوح علیه السلام په نسل کښې د یو سړی اریحا بن مالك بن ارفحشذ بن سام بن نوح طرفته ددې ښار نسبت کولو سره دې ته اریحا وئیلې شی، دا د شام په ښار اُردن (نن صبا مستقل مملکت دې) په نشیب کښې واقع وو، ددې

---

(۱) شرح ابن بطال:۲۷۷/۵، وفتح الباری:۲۲۳/۶، وطرح التثریب:۱۹۷۶/۶)_

(۲) شرح النووی علی مسلم:۸۵/۲، ومثله فی فتح الباری:۲۲۳/۶_۲۲۴، وشرح الکرمانی:۹۶/۱۳)_

(۳) وتنقیح المناط عند الاصولیین: هو النظر والاجتهاد فی تعیین ما دل النص علی کونه علة من غیر تعیین، بحذف ما لا مدخل له فی الاعتبار مما اقترن به من الاوصاف، و ذلک مثل قول النبی صلی الله علیه وسلم للاعرابی الذی قال: هلکت یا رسول الله_ما صنعت؟.....انظر الموسوعة الفقهیة: ۷۷/۱٤، مادة تنقیح المناط)_

(۴) شرح الابی علی مسلم:۵۸/۵، احادیث اباحة الغنائم لهذه الامة.....)_

(۵) فتح الباری:۲۲۲/۶)_

(۶) اریحا_بالفتح، ثم الکسر، وياء ساکنة، والحاء المهملة، والقصر_

او د بيت المقدس مينځ كښې د يو ورځ مشكل غريز سفر فاصله ده،دا د حموى د زمانې خبره ده،دلته جبارين قوم آباد وو،چې د هغوى ذكر په قرآن كريم كښې هم راغلې دې﴿قالوا يموسى ان فيها قوما جبارين.....﴾ (المائدة:٢٢) اوګوره معجم البلدان:١/١٦٥،مادة"اريحا"_ښار دې،دلته د ښار نه په قريه سره تعبير كړې شوې دې،امام حاكم رحمه الله[1] چې كوم روايت د حضرت كعب رضي الله عنه نه نقل كړې دې،په هغې كښې ددې كلى نوم اريحا راغلې دې[2]
د مسلم شريف په روايت كښې "فادنى للقرية"[3] راغلې دې،په دې صورت كښې به مطلب دا شى چې هغوى خپل لښكر اريحا ښار ته نزدې كړو.[4]
جبابره قوم سره د حضرت يوشع عليه السلام جهاد: د باب په حديث شريف كښې چې د كوم جهاد او قتال ذكر دې نو دا د جبابره قوم يا د جبارينو خلاف وو،ابن اسحاق وائى چې كله حضرت موسىٰ عليه السلام وفات شو اوددې واقعې څلويښت كاله تيرشو نوحضرت يوشع عليه السلام بنى اسرائيلو ته پيغمبر راواستولې شو او هغوى بنى اسرائيلو ته اووئيل چې اوس زۀ د الله تعالى نبى يم او ماته الله تعالى جبابره قوم سره د جهاد كولو حكم كړې دې.نو بنى اسرائيلو ددوى تصديق اوكړو،په دوى ئې ايمان راوړو او د دوى په لاس ئې بيعت اوكړو.نو حضرت يوشع عليه السلام بنى اسرائيل ځان سره د اريحا طرفته بوتلل،دوى سره د ميثاق تابوت[5] هم وو.هلته په رسيدلو سره دوى د اريحا ښار محاصره اوكړه او دا محاصره شپږو مياشتو پورې جارى وه.
د اوومې مياشتې په شروع كښې د حضرت يوشع عليه السلام ملګرو په يوځائې حمله اوكړه چې د هغې د وجې نه د جبارينو ټول قوم اوويريدۀ،په هغوى كښې وارخطائى خوره شوه او د ښار د پناه والا ديوال پريوتۀ.دغه شان دوى داخل شو او جبابره ئې ښۀ قتل كړل.دا د جمعة المبارك ورځ وه او د جبابره څۀ خلق ژوندى وو او جنګيدل،په دې دوران كښې نمر پريوتل شروع شو او د هفتې شپه په داخليدو شوه،په دې شپه كښې د دوى دپاره د قتال او د ښكار وغيره ممانعت وو،ددې صورت حال په ليدلو سره حضرت يوشع عليه السلام ته ويره شوه چې چرته مونږ كمزورې نۀ شو او جنګ د هفتې ورځې ته اونۀ رسى نو ددې وجې نه هغوى د الله تعالى

---

[1]) المستدرك للحاكم:٢/١٤٠،كتاب قسم الفئ،رقم (٢٦١٨)،والمعجم الاوسط للطبرانى:٦/٢٥٣،من اسمه محمد،رقم (٦٦٠٠))_
[2]) فتح البارى:٦/٢٢٢)_
[3]) صحيح مسلم،كتاب الجهاد،باب تحليل الغنائم لهذه الامة خاصة،رقم (٤٥٥٥))_
[4]) فتح البارى:٦/٢٢٢،وطرح التثريب:٦/١٩٧٨)_
[5]) د ميثاق د تابوت نه مراد هغه تابوت دې په كوم كښې چې سكينه،د حضرت موسىٰ او هارون عليهما السلام همسا او د هغې تختو لرګى وو كومې چې حضرت موسىٰ عليه السلام د خپل قوم د غوا د بچى په عبادت باندې د ليدلو په وخت كښې ماتې كړې وې،دا د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما قول دې.هناك اقوال اخرى ايضا،انظر تفسير القرطبى:٣/٢٤٩)_

په دربار عاليه كښې دعا اوكړه، "اللهم اردد الشمس على......"[1]

قوله: فقال للشمس: انك مامورة، وأنا مامور، اللهم احبسها علينا، فحبست حتى فتح الله عليهم: نو حضرت يوشع عليه السلام نمر ته په خطاب كولو كښې اوونيل چې ته هم مامور ئې او زهٔ هم مامور يم، ائې الله! دا نمر زمونږ دپاره اودرئ نو نمر اودرولې شو تردې چې الله تعالى هغوى ته په جبابره قوم باندې فتح نصيب كړه.

مطلب دادې چې كله يوشع عليه السلام اوليدل چې نمر پريوځى او دشمن تردې وخته پورې پوره ختم شوې نهٔ دې نو هغوى نمر ته خطاب اوكړو او وې فرمائيل چې تهٔ هم مامور ئې او زهٔ هم مامور يم، تا ته د عام عادت مطابق د پريوتلو دپاره د الله تعالى حكم دې او ما ته دا حكم دې چې د "هفتې" په ورځ جنګ اونهٔ كړم لكه د حاكم په روايت كښې ددې سبب هم موجود دې، حضرت كعب رضي الله عنه فرمائى:

"انه وصل الى القرية وقت عصر يوم الجمعة، فكادت الشمس أن تغرب ويدخل الليل"[2]

د وأنا مامور هم دا معنى ده او د دواړو مامورانو مينځ كښې هم دا فرق دې چې جماداتو ته امر ته د تسخير (مسخر كيدو) دې او عاقلانو ته امر د تكليف (مكلف كيدو) دې.[3]

نمر ته د خطاب كولو حقيقت: دلته حضرت يوشع عليه السلام چې نمر ته كوم خطاب اوكړو نو دا يا په حقيقت باندې محمول دې چې الله تعالى په نمر كښې دا صلاحيت پيدا كړې وو چې په هغه كښې تميز او ادراك راغلې وو او د حضرت يوشع عليه السلام په خبرو باندې پوهيدلو. يا دا په مجاز باندې محمول دې چونكه دا خبره هغوى ته معلومه شوه چې نمر د خپل عام عادت نه اړول صرف د خرق عادت په طور باندې ممكن دى، ددې وجې نه هغوى په زړهٔ كښې ددې خبرې سوچ اوكړو چې تهٔ هم مامور ئې او زهٔ هم مامور يم، ددې نه پس هغوى په ژبې سره اوفرمائيل چې، "اللهم احبسها علينا"

حافظ رحمه الله فرمائى[3] چې د دويم احتمال تائيد د هغې روايت نه هم كيږى كوم چې د حضرت سعيد بن المسيب رحمه الله نه روايت دې، په هغې كښې دى:

"اللهم، انها مامورة، وانى مامور، فاحبسها على، حتى يقضى بينى وبينهم، فحبس الله عليه"[4]

"ائې الله! دې هم مامور دې، زهٔ هم مامور يم نو دې د ډوبيدو نه بند كړه، تردې چې زما او د جبابره قوم مينځ كښې څهٔ فيصله اوشى نو الله تعالى نمر د ډوبيدو نه منع كړو." ددې روايت

---

[1]) عمدة القارى: ٤٣/١٥، وكتاب الاسماء المبهمة: ٣٣٢/٥)_
[2]) لم اجدها فى المستدرك، وانما قاله الحافظ: ٢٢٢/٦)_
[3]) فتح البارى: ٢٢٣/٦)_
[4]) بورته حواله، وانظر كذلك طرح التثريب: ١٩٧٨/٦)_
[5]) صحيح ابن حبان: ١٤٩/٨، كتاب السير، باب الغنائم وقسمتها......، رقم (٤٧٨٧))_

نه د "وانامامور" د ارشاد وضاحت كيږى (۱) بهرحال دواړه احتمالات ممكن دى او راجح دويم احتمال دي. والله اعلم

د باب په روايت كښې "اللهم احبسها علينا" راغلي دي كوم چې مطلق دي او د امام احمد په روايت كښې مقيد راغلې دي چې "اللهم احبسها على شيئاً" چې دا نمر هغه وخت پورې منع كړې كوم وخت پورې چې زمونږ ضرورت دي چې هغه پوره شى او ښار فتح شى. (۲)

د نمر منع كيدو په كيفيت كښې اختلاف: لكه څنګه چې په روايت كښې راغلي دى چې نمر د ډوبيدو نه منع كړې شو ليكن ددې كيفيت څۀ وو؟ په دې كښې د حديث د عالمانو اختلاف دې. په دې سلسله كښې راجح قول هغه دې كوم چې ابن بطال رحمه الله وغيره اختيار كړې دې چې د نمر حركت رو شوې وو. د هارون بن يوسف امادى په ترجمه كښې راغلي دى چې دا واقعه د حزيران په مياشت (غالباً جون) كښې په څوارلسم تاريخ باندې پيښه شوې وه. دا ورځ ډيره اوږده وى. (۳) (په انګريزى مياشتو كښې د جون ۲۲ تاريخ د كال په ورځو كښې د ټولو نه اوږده ورځ وى، كيدې شى چې دا هم دغه ورځ وى) والله اعلم

قوله: فجمع الغنائم، فجاءت ـ يعنى النار ـ لتأكلها، فلم تطعمها: نو حضرت يوشع عليه السلام غنيمتونه جمع كړل دې دپاره چې هغه يعنى اور راشى او دا اوخورى ليكن هغې اور غنيمتونه اوم نۀ څكل (خوړل خو لرې خبره ده)

"يعنى النار" جمله تفسيريه ده، دا د يو راوى له طرفه ده، په دې كښې د جاءت د فاعل وضاحت كړې شوې دې. بيا دلته "فلم تطعمها" وئيلې شوې دې او لم تاكلها نۀ دې وئيلې شوې څكه چې لتاكلها سره به موافقت شوې وو نو دا مبالغه ده څكه چې د طعم معنىٰ ده څكل او د اكل معنىٰ ده خوړل، مطلب دادې چې راتلونكى اور د غنيمتونو نه څكل هم اونۀ كړل، خوړل خو لرې خبره ده، ددې وجې نه ددې جملې "فلم تطعمها" معنىٰ د لم تذق طعمها ده، ددې مثال په قرآن كريم كښې هم موجود دې. (۴)

ارشاد مبارك دې: ﴿ومن لم يطعمه فانه منى﴾ چې حضرت طالوت عليه السلام بنى اسرائيلو ته اووئيل چې كوم كس دې نهر ته د اوبو څكلو دپاره لاس نزدې نۀ كړى نو هغه زما ملګرې دې او څوك چې ددې خلاف كار اوكړى نو هغۀ سره زما هيڅ تعلق نشته.

---

(۱) فتح البارى: ۶/۲۲۳)_

(۲) پورته حواله، والمسند للامام احمد: ۲/۱۸، مسند ابى هريرة (۸۲۲۱))_

(۳) فتح البارى: ۶/۲۲۳، وابن بطال: ۵/۲۷۸، والكرمانى: ۱۳/۹۶، وطرح التثريب: ۶/۱۹۷۸)_

(۴) البقرة ۲۴۹)_

قوله: فقال: ان فيكم غلولاً: نو حضرت يوشع عليه السلام اوفرمائيل چې بيشکه په تاسو خلقو کښې غلول دې

غلول د غنيمت په مال کښې خيانت کولو ته وئيلې شى.[1]

قوله: فليبايعني من كل قبيلة رجل فلزقت يد رجل بيده فقال: فيكم الغلول،فليبايعني قبيلتك،فلزقت يد رجلين أو ثلاثة بيده،فقال: فيكم الغلول: نو د هرې قبيلې نه دې يو سړې زما په لاس باندې بيعت اوکړى نو د يو سړى لاس د هغوى لاس پورې انختلو،وې فرمائيل چې خيانت هم تاسو خلقو کړې دې،ددې وجې نه اوس دې ستاسو قبيله زما په لاس باندې بيعت اوکړى نو د دوو يا دريو کسانو لاسونه انختل،يوشع عليه السلام اوفرمائيل چې خيانت هم تاسو خلقو کړې دې.

د فلزقت نه مخکښې دواړو ځايونو کښې حذف دې،چونکه د کلام سياق په دې باندې دلالت کوى، ددې وجې نه دا جمله حذف کړې شوه،يعنى فبايعوه چې هغوى بيعت اوکړو......نو دا واقعه پيښه شوه،[2]دلته په روايت کښې "رجلين او ثلاثة" راغلې دې،د ابويعلى[3]په روايت کښې "رجل او رجلين" دې.د بيعت دوران کښې د څو کسانو لاس انختنه نو په دې کښې شك دې، البته د سعيد بن المسيب رحمه الله په روايت کښې يقين سره "رجلين" راغلې دې،[4] چې د دوو کسانو لاس انختلې وو.[5]

ابن المنير رحمه الله فرمائى چې د هغوى په وخت کښې د خيانت معلومولو طريقه هم دا وه.[6]

---

[1]) عمدة القارى:٤٣/١٥،وفتح البارى:٢٢٣/٦،وشرح الكرمانى:٩٦/١٣)_

[2]) فتح البارى:٢٢٣/٦)_

[3]) لم اجده فى مسند ابى يعلى،وانما قاله الحافظ فى الفتح)_

[4]) صحيح ابن حبان:١٤٩/٨،كتاب السير،باب الغنائم وقسمتها......رقم (٤٧٨٧))_

[5]) فتح البارى:٢٢٣/٦)_

[6]) يوه عجيبه واقعه:دلته علامه قسطلانى رحمه الله يو واقعه ذکر کړې ده،کومه چې د مستند او ثقه راويانو نه روايت ده،فرمائى چې په مدينه منوره کښې يو حمام وو،په هغې کښې به ښځو ته غسل ورکولې شو،هغې کښې يو ځل يو ښځه راوستلې شوه،هغې ته غسل ورکولې شو چې يو بله ښځه تخت ته راغله او اودريدله او مرده ښځې ته ئې اووئيل ائې زناکارې او د هغې ښځې په شرم گاه ئې لاس هم اووهلو چې په هغې ځائې باندې ورښختلو،هغې ښځې او نورو ښځو ډيرې چغې اووهلې چې په څه طريقې سره دا لاس لرې شى ليکن داسې اونهٔ شو.دا معامله د مدينې منورې والى ته بيان کړې شوه نو هغوى د مدينې منورې فقهاؤ سره مشوره اوکړه نو يو کس رائې ورکړه چې لاس دې ترينه کټ کړې شى.دويم اووئيل چې د مړې ښځې ددغه ځائې نه دې غوښه کټ کړې شى ځکه چې بهرحال د مړ انسان په مقابله کښې د ژوندې حرمت زيات دې.د مدينې منورې والى اووئيل چې ترڅو ما د ابوعبيد(امام مالك)سره مشوره کړې نه وى نو هيڅ قسم حکم جارى کولې نهٔ شم نو د امام مالك طرفته قاصد واستولې شو نو هغوى اوفرمائيل چې مهٔ د ښځې لاس کټ کوئ ..... [بقيه برصفحه آئنده......

نو كوم كس چې به خيانت گر او دهوكه باز وو نو د بيعت كولو په وخت به د هغهٔ لاس انختلو په دې كښې به دې خبرې طرفته اشاره وه چې په دې لاس باندې د بل چا څهٔ حق دې چې ددهٔ نه اخستل پكار دى.يا دا داسې لاس دې چې دا وهل پكار دى او ددې لاس مالك خائن، لره قيد كول پكار دى.تردې چې مذكوره حق خپل مالك ته واپس كړى.دا د هغې جنس نه دې د كوم ذكر چې په روايتونو كښې هم راغلې دې چې په قيامت كښې به لاس د خپل مالك خلاف گواهى وركوى.(١)

"فيكم الغلول" نه پس د سعيد بن المسيب رحمه الله په روايت كښې د هغې دواړو د جرم قبلول هم مذكور دى چې هغې دواړو اووئيل "قالا: أجل، غللنا"(٢)

قوله: فجاؤا برأس مثل رأس بقرة من الذهب،فوضعوها،فجاءت النار فأكلتها: نو هغوى د سرو زرو يو سر راوړو چې د غوا د سر برابر وو،هغه ئې كيخودلو، اور راغئ او هغه غنيمت ئې اوخوړهٔ.

مطلب دادې چې هركله په هغوى باندې جرم ثابت شو نو هغوى د غوا د سر برابر يو سر راوړو چې د سرو زرو جوړ كړې شوې وو،هغه ئې راوړلو او نورو غنيمتونو سره ئې كيخودلو،اوس چونكه غنيمت مكمل راغئ نو راتلونكې اور هغه ټول غنيمت اوخوړلو كوم چې د قبوليت علامت وو.لكه څنگه چې وړاندې تير شو چې د تير شوې امتونو او انبياء كرامو عليهم السلام خصوصيت دا وو چې په يو فراخه ځائې كښې به ئې غنيمت جمع كړو،د آسمان نه به اور راغئ او هغه به ئې اوسوزوو او كه په هغې كښې به څهٔ قسم خيانت وو يا داسې څيز به ووچې حلال به نهٔ وو نو اوربه هغې ته هيڅ هم نهٔ وئيل اودابه د نهٔ قبليدو علامت گڼرلې شو.

دا حال د هغوى د قربانو هم وو،د ځناور د قربانى كولو نه پس به اور راغئ او هغه به ئې اوسوزوو كوم چې به د الله تعالى په نزد قبول وو او چې كوم به قبول نهٔ وو نو هغه به په خپل

...بقيه ازحاشيه گذشته]او مهٔ غوښه كټ كوئ، زما خيال خو دادې چې دا مړه او وفات شده ښځه په خپل حد كښې خپل حق غواړى،دې الزام لگوونكې ښځې(قاذفه)ته حد اولگوئ.نو د هغوى په مشوره باندې عمل كولو سره د مدينې منورې والى په هغې ژوندئ ښځې باندې حد جارى كړو،چې كله يو اتيا كوړې وركړې شوې نو لاس هم هغه شان انختلې وو ليكن څنگه چې ورته اتيايمه كوړه وركړې شوه او د حد قذف نصاب پوره شو نو د هغې ښځې لاس هم د مړې ښځې د بدن نه جدا شو!!!

علامه قسطلانى رحمه الله ددې واقعې د نقل كولو نه پس ليكى: فاما أن يكون مالك رحمه الله اطلع على هذا الحديث.فاستعمله بنور التوفيق فى مكانه.و اما أن يكون وفق.فوافق:

وقد كان الزاق يدالغال بيد يوشع تنبيها على أنها يد عليها حق يطلب أن يتخلص منه.أو دليلاً على أنها يد ينبغى أن يضرب عليها.ويحبس صاحبها.حتى يؤدى الحق الى الامام.وهو من جنس الشهادة اليد على صاحبها يوم القيامة"اوگورئ:ارشاد السارى:٢٠٧/٥.)_

(١) فتح البارى:٢٢٣/٦.وبمثله قال ابن بطال.انظر شرحه:٢٧٨/٥)_

(٢) پورته حواله جات.وصحيح ابن حبان:١٤٩/٨.كتاب السير.باب الغنائم......رقم (٤٧٨٧))_

حالت باندې باقي پاتې شو او اور به هغې ته هيڅ هم نۀ ورتيل.(۱)

قوله: ثم أحل الله لنا الغنائم، رأى ضعفنا وعجزنا،فأحلها لنا: بيا الله تعالىٰ زمونږ دپاره غنيمتونه حلال كړل.هغۀ زمونږ عجز او كمزورئ ته اوكتل نو دا ئې زمونږ دپاره حلال كړل يعنى الله تعالىٰ امت محمديه سره د شفقت معامله اوكړه او په حكم كښې ئې تخفيف او سپكوالي اوكړو او غنيمتونه ئې د امت محمديه ﷺ دپاره حلال كړل.اوس دا امت غنيمت مالونه خوړلې شى او دا ددې امت خصوصيت دې.

د نسائى شريف(۲)په روايت كښې راغلې دى: ”فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم عند ذلك:ان الله أطعمنا الغنائم رحمة رحمنا بها،وتخفيفاً وخفف عنا“(۳)

جمله د”رأى ضعفنا وعجزنا“جمله تعليليه او سببيه ده،په دې كښې د امت محمديه ﷺ دپاره غنيمتونه حلال ولې اوګرځولې شو،ددې خبرې علت او سبب په كښې بيان كړې شوې دې.

سعيد بن المسيب رحمه الله په روايت كښې نور هم وضاحت دې.په هغې كښې دى.”لما رأى من ضعفنا“(۴)په دې جمله كښې دې خبرې طرفته هم اشاره ده چې د الله تعالىٰ په وړاندې عاجزئ اظهار كول د فضل او د انعام سبب جوړيږى.(۵)

ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت:ترجمة الباب سره ددې حديث شريف مناسبت په دې جمله كښې دې.”ثم أحل الله لنا الغنائم“(۶)

⑨ باب: الغنيمة لمن شهد الوقعة

د ترجمة الباب مقصد: دلته د امام بخارى رحمه الله مقصد د ائمه ثلثه مذهب لره راجح ګرځول دى هغوى دا وائى چې كوم خلق په جهاد كښې شريك وى نو هغوى ته به د غنيمت په مال كښې حصه ملاويږى او كوم كسان چې شريك نۀ وى نو هغوى ته به په كښې حصه نۀ ملاويږى.بيا چې امام بخارى رحمه الله كومو الفاظو سره ترجمه قائمه كړې ده نو هغه د حضرت عمر رضي الله عنه د يو اثر الفاظ دى.چې هغوى د حضرت عمار بن ياسر رضي الله عنه ته د هغوى په تپوس كولو باندې راستولې وو.ددې نه ائمه ثلثه په خپل مذهب باندې استدلال كوى(۷)

(۱) عمدة القارى:۱۵/۴۳_۴۴.وشرح ابن بطال:۵/۲۷۸.وطرح التثريب:۶/۱۹۷۹)_

(۲) سنن النسائى الكبرى:۶/۳۵۲.كتاب التفسير.الانفال.قوله تعالى:(حلالا طيبا).رقم (۱۱۲۰۹))_

(۳) فتح البارى:۶/۲۲۳.وعمدة القارى:۱۵/۴۴.وشرح الكرمانى:۱۳/۹۶)_

(۴) سنن النسائى:۶/۳۵۲.كتاب التفسير......قوله تعالى:(حلالا طيبا).رقم (۱۱۲۰۹).ومسند احمد: ۳/۲۳۲.مسند ابى هريرة من رواية همام بن منبه.رقم (۸۱۸۵)و:۳/۲۳۸.رقم (۸۲۲۱))_

(۵) فتح البارى:۶/۲۲۳)_

(۶) عمدة القارى:۱۵/۴۴)_

(۷) فتح البارى:۶/۲۲۴)_

دا اثر امام عبدالرزاق صنعانی رحمه الله موصولاً په خپل مصنف کښې نقل کړې دې،[۱] د دې نه علاوه امام بیهقی رحمه الله هم دا اثر مختلف طرق سره نقل کړې دې او د دې په پس منظر بیانولو کښې ئې یوه واقعه هم لیکلې ده. لکه طارق بن شهاب رحمه الله فرمائی:

"ان أهل البصرة غزوا أهل نهاوند[۲] فأمدوهم بأهل الكوفة، وعليهم عمار بن ياسر، فقدموا عليهم بعد ما ظهروا على العدو، فطلب أهل الكوفة الغنيمة، وأراد أهل البصرة أن لا يقسموا لأهل الكوفة من الغنيمة، فقال رجل من بني تميم لعمار بن ياسر: أيها الأجدع، تريد أن تشاركنا في غنائمنا؟ قال: وكانت أذن عمار جدعت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم، فكتبوا الى عمر بن الخطاب، رضي الله عنه، فكتب اليهم عمر: "ان الغنيمة لمن شهد الوقعة"[۳]

چې "اهل بصره اهل نهاوند سره جنګ اوکړو، د هغوی د مدد دپاره اهل کوفه روان شو او د دوی امیر حضرت یاسر رضي الله عنه وو، اهل کوفه میدان جنګ ته هغه وخت اورسیدل چې کوم وخت کښې اهل بصره په دشمن باندې غالب شوې وو. نو اهل کوفه په غنیمت کښې خپله حصه اوغوښتله او د اهل بصره خواهش دا وو چې اهل کوفه مونږ سره په تقسیم کښې شریک نهٔ شی، نو په بنوتمیم کښې یو سړی حضرت عمار بن یاسر رضي الله عنه ته په خطاب کښې اووئیل...... آیا تاسو زمونږ په غنیمتونو کښې نور خلق شریکول غواړئ......؟ نو هغې خلقو صورت حال حضرت عمر رضي الله عنه ته واستوو. او د حل باره کښې ئې پوښتنه اوکړه نو حضرت عمر رضي الله عنه په جواب کښې اوفرمائیل چې د غنیمت حقدار هغه دې څوک چې په جنګ کښې شریک شوې وی".

د اصل مسئلې طرفته د تللو نه مخکښې په دې باندې ځان پوهه کړئ چې د غنیمت د استحقاق دپاره څو شرطونه دی، کوم چې لاندې ذکر کولې شی:

① مستحق صحیح او سالم وی، بیمار نهٔ وی، مطلب دا دې چې د جنګ کولو صلاحیت لری، ګډ، شل او نابینا وغیره نهٔ وی.

② دارالحرب کښې دې د قتال په نیت سره داخل شوې وی، خواه وروستو بیا په جنګ کښې حصه واخلی یا وانخلی لیکن مقصد ئې قتال او دشمن سره جنګیدل وی.

③ سړې وی، په غنیمت کښې د ښځو څهٔ حصه نشته، اګرچه په جنګ کښې شرکت اوکړی.

④ مسلمان وی، کافر دپاره دغنیمت په مال کښې څهٔ نشته اګرچه په جنګ کښې شریک وی.[۴]

---

[۱] مصنف عبدالرزاق: ۳۰۲/۵_۳۰۳، کتاب الجهاد، باب لمن الغنيمة؟ رقم (۹۶۸۹)_

[۲] د نهاوند غزوې سره متعلق نفصیل به په کتاب الجزیة، باب ما الجزیة کښې راشی_

[۳] السنن الكبرى للبيهقي: ۹۸۶/۶، کتاب السير باب الغنيمة لمن شهد الوقعة، رقم (۱۷۹۵۳_۱۷۹۵٤). وايضا عند ابن ابي شيبة: ۴۹/۱۸، کتاب السير، باب من قال: ليس له شئ اذا......رقم (۳۳۹۰۰)_

[۴] الموسوعة الفقهية: ۳۳۱/۳۱_۳۱۲، وبدائع الصنائع: ۹۵۰۲/۷، کتاب السير، فصل في احكام الغنائم وما يتصل بها، وحاشية الدسوقي: ۲/ ۵۰٤، باب في الجهاد، والمغني: ۹۲۰۸/۷_۲۰۹)_

د باب د حدیث شریف مسئله: امام بخاری رحمه الله چې د کومې مسئلې د تشریح دپاره دلته دا باب قائم کړې دې نو د هغې تعلق پورته ذکر شوې دویم شرط سره دې او د مسئلې صورت دادې چې که د جنګ ختمیدو نه پس یو سړې یا یو لښکر د جنګ میدان ته راورسی نو آیا دوی به په غنیمت کښې حصه وی یا نه؟

نو ددې دوه صورتونه دی، یو اتفاقی دې او دویم صورت اختلافی دې.

اتفاقی صورت دادې چې مذکوره سړې یا لښکر د جنګ میدان ته داسې وخت کښې اورسی چې جنګ هم ختم شوې وی او د غنیمت د تقسیم عمل هم پوره شوې وی نو دوئ په غنیمت کښې څۀ حصه نشته. او اختلافی صورت دادې چې جنګ خو ختم شوې وی لیکن د غنیمت د تقسیمولو نه مخکښې دا سړې یا دا لښکر میدان جنګ ته اورسی نو د احنافو په نزد به دا سړې په غنیمت کښې شریک وی، دوی ته به هم حصه ملاویږی او د جمهورو په نزد به دوی ته په غنیمت کښې هیڅ هم نۀ ملاویږی.[1] د جمهورو دلیل د حضرت عمار رضی الله عنه هغه واقعه ده کومه چې اوس تیره شوه چې حضرت عمر رضی الله عنه په خپل خط کښې "الغنیمة لمن شهد الوقعة" لیکلې وو. او د دوی دویم دلیل د بخاری شریف او ابوداؤد شریف د حضرت ابوهریره رضی الله عنه حدیث دې، "أن النبی صلی الله علیه وسلم بعث أبان بن سعید بن العاص فی سریة قبل نجد، فقدم أبان بعد فتح خیبر، فلم یسهم له"[2]

د احنافو دلیلونه: په دې مسئله کښې د احنافو دلیلونه ډیر زیات دی، په هغې کښې مونږ یو څو دلته ذکر کوو.

① امام ابویوسف رحمه الله خپل سند سره د حضرت عمر رضی الله عنه په باره کښې روایت کړې دی چې هغوی حضرت سعد رضی الله عنه ته خط اولیکۀ چې "قد أمددتك بقوم، فمن أتاك منهم قبل أن تتفقئ القتلی، فاشرکه فی الغنیمة"[3] یعنی: زۀ د امداد په طور یو لښکر ستاسو طرفته درلیږم، د مقتولینو د ختمیدو نه مخکښې چې په هغوی کښې څوك هم تاسو ته دراورسی نو هغه په غنیمت کښې شریك کړئ.

② حضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه د حضرت عکرمه بن ابی جهل په سرداری کښې د پنځو سوو کسانو یو لښکر د ابوامیه او د زیاد بن لبید بیاضی د مدد دپاره روان کړو، دا جماعت دوی ته هغه وخت اورسیدۀ کله چې هغوی "نجیر"[4] فتح کړې وو نو هغوی دغه راتلونکې جماعت

---

[1]) الموسوعة الفقهية: ۳۱۱/۳۱، غنيمة، شروط استحقاق الغنيمة)_

[2]) الحديث، اخرجه البخاری فی الجهاد، باب الكافر يقتل المسلم......رقم (۲۸۲۷)، والمغازی، باب غزوة خيبر، رقم (۴۲۳۷، و۴۲۳۹)، وابو داود فی سننه، كتاب الجهاد، باب فيمن جاء بعد الغنيمة لا سهم له، رقم (۲۷۲۳_۲۷۲۴))_

[3]) التلخيص الحبير: ۱۰۸/۳، والمغنی: ۹۲۱۰/، واعلاء السنن: ۱۱۸/۱۲)_

[4]) قال الحموی: النجير:......حصن باليمن_قرب حضر موت_منيع، لجا اليه اهل الردة.....[بقيه برصفحه آئنده]

هم خپل ځان سره په غنيمت كښې شريك كړو(۱)

د ائمه ثلثه د دليلونو جوابونه د هغوى اولنې دليل د "الغنيمة لمن شهد الوقعة والا اثر وو، ددې نه استدلال كول د څو وجوهاتو په بناء صحيح نۀ دې، هغه وجوهات لاندې ذكر كولې شى:

① ددې اثر په وقف او رفع كښې اختلاف دې او ددې موقوف كيدل راجح دى.(۲)

② احناف هم د حضرت عمر رضي الله عنه د اثر نه استدلال كوى، چونكه اوس د هغوى نه روايت شده روايتونو كښې تعارض راغلې نوددې وجې نه داحديث د احنافو خلاف حجت جوړيدې نۀ شى.

③ احناف ددې اثر مطلب دا اخلى چې په جنګ كښې څوك د قتال په نيت سره شريك شوې وى نو هغۀ ته به غنيمت كښې حصه ملاويږى. اوس ددۀ نيت د قتال وو يا نۀ وو نو ددې پته به څنګه لګى نو ددې دوه طريقې كيدې شى چې هغه د جهاد يا قتال دپاره د وتلو اظهار اوكړى، دهغې دپاره تيارې اوكړى اوددې عملى مظاهره هم اوكړى چې په جهاد كښې شريك شوې دې. دويم صورت دادې چې ددۀ وتل خو په بل څۀ غرض سره وو ليكن هلته تلو سره په جهاد كښې هم شريك شو لكه د اسونو په خيال ساتلو وغيره باندې مامور سړې، نو دۀ ته به دې صورت كښې په غنيمت كښې حصه ملاويږى چې په قتال كښې هم شريك شوې وى، صرف په ميدان جنګ كښې ددۀ موجود كيدل د غنيمت د حاصلولو دپاره كافى نۀ دى.(۳)

د ائمه ثلثه دويم دليل د حضرت ابان بن سعيد بن العاصى رضي الله عنه واقعه ده. ددې واقعې نه ددې حضراتو استدلال كول ددې وجې نه صحيح نۀ دى چې دا د خيبر واقعه ده كوم چې فتح كيدو سره په دارالاسلام كښې بدل شوې وو او د باب د مسئلې تعلق د دارالحرب سره دې، په دارالاسلام كښې دغه شان مدد دپاره رارسيدونكو خلقو ته په اتفاق سره په غنيمت كښې حصه نۀ وركړې كيږى.(۴)

دويم طرفته هم دې خيبر سره متعلق د حضرت ابوموسى اشعرى رضي الله عنه واقعه ده كومه چې وړاندې راځى،(۵) په هغې كښې دا راغلې دى چې كله هغوى د خپل قوم ملګرو سره چې

...بقيه ازحاشيه گذشته] مع الاشعث بن قيس فى ايام ابى بكر، رضي الله عنه . فحاصره زياد بن لبيد البياضى، حتى افتتحه عنوة، وقتل من فيه، واسر الاشعث بن قيس، وذلک فى سنة ۱۲ للهجرة....." انظر معجم البلدان:۵/ ۲۷۲، باب النون والجيم)_

(۱) التلخيص الحبير: ۳/ ۱۰۸، والسير الكبير: ۳/ ۱۱۲، مع شرحه للسرخسى، باب كيفية قسمة الغنيمة.....رقم الباب (۱۰۵)، واللاستزادة انظر اعلاء السنن: ۱۲/ ۱۱۸_ ۱۲۸)_

(۲) اعلاء السنن: ۱۲/ ۱۲۰، كتاب السير، باب اذا لحق عسكر الاسلام مدد......والهداية مع البناية: ۷/ ۱۴۳، كتاب السير، باب الغنائم وقسمتها)_

(۳) اعلاء السنن: ۱۲/ ۱۲۱، وفتح القدير: ۵/ ۲۲۶_ ۲۲۷، كتاب السير، باب الغنائم وقسمتها)_

(۴) اعلاء السنن: ۱۲/ ۱۲۱)_

(۵) الحديث، اخرجه البخارى فى فرض الخمس، باب ومن الدليل على ان الخمس.....[بقيه برصفحه آئنده....

دهغوی تعداد پنځوس زره وو او د حضرت جعفربن ابی طالب رضي الله عنه ملګرو، کوم چې نجاشي سره مقيم وو. سره د نبی کريم صلی الله علیه وسلم خدمت کښې حاضر شو نو دا عين هغه وخت وو کوم وخت چې نبی صلی الله علیه وسلم د خيبر د فتح کولو نه فارغ شوې وو. نو نبی صلی الله علیه وسلم دوی هم په غنيمت کښې شريک کړل او ددې حضراتو نه علاوه هغه کسان ئې په غنيمت کښې شريک نۀ کړل کوم کسان چې په دغه موقع باندې حاضر نۀ وو.

يو طرفته دا حديث دې او دويم طرفته د حضرت ابان رضي الله عنه واقعه، په دې دواړو کښې چونکه ظاهری تعارض دې نو ددې وجې نه د جمع بين الروايات طريقه اختيارولو سره احناف هم دا وائی چې د حضرت ابوموسٰی اشعری رضي الله عنه واقعه د غنيمت د تقسيمولو نه مخکښې ده او د حضرت ابان بن سعيد رضي الله عنه د واقعې تعلق د غنيمت د تقسيم نه پس وخت سره دې. په دې باندې د حديث دا الفاظ واضح دلالت کوی چې. "تقدم ابان بعد فتح خيبر......"(۱) او د حضرت ابوموسٰی اشعری رضي الله عنه الفاظ خو دادی. "فوافيناه حين افتتح خيبر......"(۲) ددې وجې نه احناف حضرات د تفريق قائل دی او د دوی په مذهب کښې په دواړو واقعاتو باندې عمل کيږی.(۳). والله اعلم بالصواب

ددې نه پس د باب حديث شريف ته اوګورئ.

۲۹۵۷ :(۴) حَدَّثَنَا صَدَقَةُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ عَنْ مَالِكٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ قَالَ عُمَرُ - رضى الله عنه لَوْلاَ آخِرُ الْمُسْلِمِينَ مَا فَتَحْتُ قَرْيَةً إِلاَّ قَسَمْتُهَا بَيْنَ أَهْلِهَا كَمَا قَسَمَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - خَيْبَرَ. [ر: ۲۲۰۹]

رجال الحديث

① **صدقة**: دا ابوالفضيل صدقه بن الفضل مروزی رحمه الله دې. ددوی تذکره په کتاب العلم، "باب العلم والعظة بالليل" کښې تيره شوې ده(۵)

② **عبدالرحمٰن**: دا عبدالرحمٰن بن مهدی بصری رحمه الله دې(۶)

...بقيه ازحاشيه ګذشته] لنوائب المسلمين ما سال هوازن......رقم (۳۱۳۶))_

(۱) الحديث اخرجه البخاری، وابو داود، مر تخريجه آنفا)_

(۲) صحيح بخاری، کتاب فرض الخمس، باب ومن الدليل على ان الخمس......رقم (۳۱۳۶))_

(۳) اعلاء السنن:۱۲/۱۲۲، دغه شان اوګورئ، کشف الباری، کتاب المغازی:۴۴۷_۴۴۸)_

(۴) قوله: قال عمر رضي الله عنه ": الحديث، مر تخريجه فی کتاب الحرث والمزارعة، باب اوقاف اصحاب النبی صلی الله علیه وسلم وارض الخراج.....)_

(۵) کشف الباری: ۴/۳۸۸)_

(۶) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الصلاة، باب فضل استقبال القبلة)

④ **مالك**: دا امام دار الهجرة مالك بن انس رحمه الله دي. د دوى حالات په "بدء الوحى" كښې راغلي دي.[1]

③ **زيد بن أسلم**: دا زيد بن اسلم رحمه الله دي. د دوى ترجمه په كتاب الايمان، "باب كفران العشير....." كښې راغلي ده.[2]

⑤ **اسلم**: دا ابو خالد اسلم رحمه الله دي چې د حضرت عمربن الخطاب رضي الله عنه مولى دې.[3]

⑥ **عمر**: د حضرت عمر رضي الله عنه حالات د بدء الوحى په "الحديث الاول" كښې تير شوي دى.[4]

قال عمر رضى الله عنه: لولا آخر المسلمين ما فتحت قرية الا قسمتها بين أهلها، كما قسم النبى صلى الله عليه وسلم خيبر.

حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل چې كه د راتلونكي (آئنده) مسلمانانو خيال نهٔ وو نو هر يو كلي يا ښار فتح كولو نه پس به مې د هغې اوسيدونكو كښې تقسيمولكه څنګه چې نبى كريم ﷺ د خيبر زمكې سره كړې وو.

د بخارى شريف په روايت كښې دا اثر ډير اختصار سره راغلي دې. د ابن ابى شيبه په روايت كښې نور هم تفصيل دې. اسلم فرمائى:

"سمعت عمر يقول: "والذى نفس عمر بيده، لولا أن يترك آخر الناس لا شئ لهم، ما افتتح على المسلمين قرية من قرى الكفار الا قسمتها سهمانا كما قسم رسول الله صلى الله عليه وسلم خيبر سهمانا، ولكنى أردت أن تكون جرية تجرى عليهم وكرهت أن يترك آخر الناس لا شئ لهم"[5]

دي حديث شريف سره متعلق تفصيل به په كتاب الحرث والمزارعة كښې راشى.

ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت: ابن المنير رحمه الله فرمائى چې په ترجمه او د باب په حديث كښې څهٔ مناسبت نشته، دا ځكه چې ترجمه د الغنيمة لمن شهد الوقعة ده او په باب كښې چې كوم حديث ذكر كړې شوي دي نو د هغې مضمون د ترجمة الباب خلاف دې، په دې كښې خو ددې ذكر دې چې غنيمت د عامو مسلمانانو دپاره وقف دې او په مجاهدينو كښې به نهٔ تقسيميږى، بلكه د آئنده راتلونكي مسلمانانو د مصلحتونو دپاره به وقف كيږى او تاسو خو وئيل چې غنيمت صرف د مجاهدينو دپاره وى، په دې كښې د بهر خلقو حصه نهٔ وى نو دلته خو خبره په عكس شوه؟

ددې اشكال جواب هم ابن المنير رحمه الله وركړې دې چې ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت په دې جمله كښې دې، "كما قسم رسول الله صلى الله عليه وسلم خيبر"

---

[1]) كشف البارى: ۱/ ۲۹۰، الحديث الثانى، تفصيل دپاره اوګورئ، كشف البارى: ۲/ ۸۰)_
[2]) كشف البارى: ۲/ ۲۰۳)_
[3]) د دوى دحالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الزكاة، باب هل يشترى صدقته؟)_
[4]) كشف البارى: ۱/ ۲۳۹)_
[5]) المصنف لابن ابى شيبة: ۱۷/ ۵۱۰، كتاب السير، فى قسمة ما يفتح.....رقم (۳۳۶۴۸))_

په دې کښې امام بخاری رحمه الله د غنيمت فوراً د تقسيمولو ترجيح طرفته اشاره کړې ده چې غنيمت فوراً تقسيمول پکار دی،ځکه چې نبی ﷺ اوکړل لکه د نبی ﷺ دا کار ددې خبرې دليل دې چې په موقع باندې کوم کس حاضر نه وی نو په موجوده غنيمت کښې به د هغه هيڅ حق نه وی،ددې وجې نه خو فوری د تقسيم عمل اختيارولې شی.اوس چې کوم کس بالکل په جنګ کښې شريک نه وی نو هغه ته خو په طريقه اولی سره حصه ملاويدل پکار نه دی.[1] والله اعلم

دا د امام بخاری او د ائمه ثلثه رائې ده،وړاندې تفصيل تير شوې دې،دواړو طرفونو ته دليلونه دی،البته د احنافو د مذهب په سلسله کښې څۀ فراخی شته کوم چې د سابقه تفصيل نه وضاحت سره معلوميږی.

(۱۰) بَابُ: مَنْ قَاتَلَ لِلْمَغْنَمِ، هَلْ يَنْقُصُ مِنْ أَجْرِهِ؟

د ترجمة الباب مقصد: د امام بخاری رحمه الله مقصد دلته دا بيانول دی چې يو سړې د غنيمت په نيت سره قتال کوی نو ددۀ څۀ حکم دې؟په دې قتال باندې دۀ ته اجر ملاويږی يا نه؟که اجر ملاويږی نو څومره به ملاويږی؟پوره يا ناقص؟

په دې مسئله کښې د عالمانو اختلاف دې.يو رائې د جمهورو ده او يو مؤقف د بعضې حضراتو دې.ظاهراً خو دا معلوميږی چې ددې سړی اجر به کم شی ليکن جمهور علماء دا فرمائی چې دې سره هيڅ فرق نه پريوځی.اوګورئ کله چې د نبی کريم ﷺ نه تپوس اوکړې شو چې يو سړې د غنيمت دپاره قتال کوی او دويم د بهادرئ دپاره او دريم د رياکارئ دپاره نو په دوی کښې فی سبيل الله کوم يو دې؟نو نبی کريم ﷺ اوفرمائيل،"من قاتل لتكون كلمة الله هى العليا فهو فى سبيل الله"نبی ﷺ دا ئې اونۀ فرمائيل چې که ددۀ نيت د غنيمت وی نو دې په فی سبيل الله کښې داخل نۀ دې.

اوس يو سړې د اعلاء كلمة الله دپاره قتال کوی او ورسره ورسره ئې په زړۀ کښې د مال غنيمت خيال هم دې نو دې به د کال او د پوره اجر مستحق وی او ددۀ په اجر کښې به هيڅ کمې نۀ راځی.امام ابن جرير طبری رحمه الله د امت د جمهور عالمانو نه هم دا نقل کړې دی.[2] دغه شان علامه قاضی ابوبکر ابن العربی رحمه الله هم په احکام القرآن کښې ددې وضاحت کړې دې.[3]

ددې حضراتو دليل هغه روايت دې کوم چې امام ابوداؤد رحمه الله په خپل "سنن" کښې نقل کړې دې،حضرت عبد الله بن حواله رضی الله عنه فرمائی:

"بعثنا رسول الله صلى الله عليه وسلم لنغنم على أقدامنا، فرجعنا، فلم نغنم شيئاً، وعرف الجهد فى وجوهنا،

[1]) فتح البارى:۶/۲۲۵)_

[2]) فتح البارى:۶/۲۸،وهو قول ابن المنير كذلك.انظر فتح البارى:۶/۲۲۶)_

[3]) احكام القرآن لابن العربى:۲/۳۸۳،سورة الانفال،الآية:۷،المسالة الثالثة)_

فقام فينا، فقال: اللهم، لا تكلهم الى فاضعف عنهم، ولا تكلهم الى أنفسهم فيعجزوا عنها، ولا تكلهم الى الناس فيستاثروا عليهم"(۱)

نبی کریم ﷺ مونږ د غنیمت د وصولولو دپاره په پیدل لښکر کښې واستولو لیکن مونږ واپس شو او مونږ ته څۀ غنیمت ملاو نۀ شو،یعنی په مقصد کښې کامیاب نۀ شو،نبی ﷺ زمونږ د مخونو نه زمونږ په مشقت او تکلیف باندې پوهه شو نو د خطبې دپاره د تسلی په طور اودریدلو ،په خطبه کښې ئې اوفرمائیل،ائې الله! دوی ماته مۀ حواله کوه ځکه چې زۀ د دوی د مدد او نصرت کولو نه عاجز یم،نۀ دوی خپلو ځانونو ته حواله کړې چې دوی به د خپل نصرت او مدد نه عاجز راشی او مۀ دوی هغه خلقو ته حواله کړې چې هغه خلق په دوی باندې خپلو ځانونو ته ترجیح ورکړی۔

په دې حدیث شریف کښې وضاحت دې چې نبی ﷺ دا حضرات د غنیمت د مال د حاصلولو دپاره لیږلې وو ،ددې نه معلومه شوه چې اعلاء کلمة الله سره که د مال غنیمت نیت هم وی نو بیا هم په اجر کښې څۀ کمې نۀ واقع کیږی.(۲)

۲۹۵۸ :(۳) حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَمْرٍو قَالَ سَمِعْتُ أَبَا وَائِلٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو مُوسَى الْأَشْعَرِي رضي الله عنه قَالَ قَالَ أَعْرَابِي لِلنَّبِي صلى الله عليه وسلم الرَّجُلُ يُقَاتِلُ لِلْمَغْنَمِ، وَالرَّجُلُ يُقَاتِلُ لِيُذْكَرَ، وَيُقَاتِلُ لِيُرَى مَكَانُهُ، مَنْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَقَالَ «مَنْ قَاتَلَ لِتَكُونَ كَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ»[ر ۱۲۳]

رجال الحديث

① **محمد بن بشار**:دا محمد بن بشار رحمه الله دې.د دوی تذکره په كتاب العلم،"باب ماكان النبى صلى الله عليه وسلم يتخولهم......"کښې تیره شوې ده.(۴)

② **غندر**:دا محمد بن جعفر رحمه الله دې چې په "غندر" باندې مشهور دې.د دوی حالات په كتاب الايمان،"باب ظلم دون ظلم" کښې راغلې دی.(۵)

③ **شعبه**:دا امیرالمؤمنین فی الحدیث شعبة بن الحجاج بصری رحمه الله دې.د دوی تذکره په كتاب الايمان،"باب المسلم من سلم المسلمون......." کښې راغلې ده(۱)

---

[1]) سنن ابى داود،كتاب الجهاد،باب فى الرجل يغزو:يلتمس الاجر والغنيمة،رقم (۲۵۳۵))_

[2]) فتح البارى:۶/۲۹)_

[3]) قوله:ابو موسى الاشعرى رضي الله عنه ": الحديث،مر تخريجه فى كتاب العلم،باب من سال وهو قائم عالما جالسا. كشف البارى:۴/۵۱۰)_

[4]) كشف البارى:۳/۲۵۸)_

[5]) كشف البارى:۲/۲۵۰)_

④ **عمرو**:دا عمرو بن مره رحمه الله دي.(١)
⑤ **ابووائل**:دا مشهور تابعي ابو وائل شقيق بن سلمه رحمه الله دي.د دوی حالات په كتاب الايمان، "باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله......"كښې بيان كړې شوې دی.(٢)
⑥ **ابوموسىٰ اشعري**:د حضرت ابوموسىٰ اشعري(عبد الله بن قيس) رضي الله عنه حالات په كتاب الايمان، "باب أي الاسلام أفضل؟"كښې راغلې دی.(٣)
خبرداري:د باب د حديث شريف تشريح وړاندې په كتاب العلم،(٤)او كتاب الجهاد ،(٥) كښې تيره شوې ده.
ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت:دلته ترجمة الباب سرد د حديث شريف مناسبت د علامه عيني رحمه الله د وينا مطابق په"الرجل يقاتل للمغنم"كښې دې.(٦)

⑪ باب: قسمة الامام ما يقدم عليه، ويخبأ لمن لم يحضره أو غاب عنه

د ترجمة الباب مقصد:علامه ابن المنير رحمه الله فرمائي چې په خلقو كښې چې دا مشهوره شوې ده چې"الهدية لمن حضر"چې هديه به صرف هغه چا ته ملاويږي څوك چې په مجلس كښې شريك وی.امام بخاري رحمه الله ددې خبرې ترديد كوی او دا فرمائي چې كوم خلق موجود نهٔ وی او امام د هغوی دپاره هديه اوساتي نو په دې كښې هيڅ حرج نشته.(٧)
ليكن د ابن المنير رحمه الله دا رائې بې ځايه او بې محله ده،دا ددې وجې نه چې امام بخاري رحمه الله دا وئيل غواړي چې امام المسلمين ته كوم مال د كافرانو نه حاصل شی لكه مال د غنيمت، مال فئ او جزيه وغيره نو امام ته په دې كښې پوره اختيار حاصل دې.چرته چې مناسب گنړی نو خرچ كولې شی،په حاضرينو كښې تقسيمول غواړی نو په حاضرينو كښې دې تقسيم كړی او كه د حاضرينو نه علاوه په غائب خلقو كښې تقسيمول غواړی نو هغوی ته دې وركړی،چاته چې غواړی نو وركولې شی.علامه عيني رحمه الله فرمائي: "حاصل المعنى يقسم

---

(١) كشف الباري:١/٦٧٨)_
(٢) د دوی دحالاتو دپاره اوگوری، كتاب الاذان،باب تسوية الصفوف عند الاقامة وبعدها)_
(٣) كشف الباري:٢/٥٥٩)_
(٤) كشف الباري:١/٦٩٠)_
(٥) كشف الباري: ٤/٥١١_٥١٥)_
(٦) كشف الباري، كتاب الجهاد:١/١٧٣_١٧٥،باب من قاتل لتكون كلمة الله.....)_
(٧) عمدة القاري:١٥/٤٥)_
(٨) فتح الباري:٦/٢٢٦،والمتواري على تراجم ابواب البخاري:١٩١)

مایقدم علیه بین الحاضرین والغائبین، بان یعطی شیئاً للحاضرین، ویخبا شیئاً للغائبین "(۱)

۲۹۵۹ (۲) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ عَبْدِ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - أُهْدِيَتْ لَهُ أَقْبِيَةٌ مِنْ دِيبَاجٍ مُزَرَّرَةٌ بِالذَّهَبِ، فَقَسَمَهَا فِي نَاسٍ مِنْ أَصْحَابِهِ، وَعَزَلَ مِنْهَا وَاحِدًا لِمَخْرَمَةَ بْنِ نَوْفَلٍ، فَجَاءَ وَمَعَهُ ابْنُهُ الْمِسْوَرُ بْنُ مَخْرَمَةَ، فَقَامَ عَلَى الْبَابِ فَقَالَ ادْعُهُ لِي. فَسَمِعَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - صَوْتَهُ فَأَخَذَ قَبَاءً فَتَلَقَّاهُ بِهِ وَاسْتَقْبَلَهُ بِأَزْرَارِهِ فَقَالَ «يَا أَبَا الْمِسْوَرِ، خَبَأْتُ هَذَا لَكَ، يَا أَبَا الْمِسْوَرِ، خَبَأْتُ هَذَا لَكَ». وَكَانَ فِي خُلُقِهِ شِدَّةٌ.

رجال الحدیث

① **عبدالله بن یوسف**:دا ابومحمد عبدالله بن عبدالوهاب حجبی رحمة الله علیه دې.د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب لیبلغ الشاهد الغائب "کښې تیره شوې ده.(۳)

② **حماد**:دا حماد بن زید بن درهم رحمة الله علیه دې.د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب المعاصی من امرالجاهلیة "کښې تیر شوې دی.(۴)

③ **ایوب**:دا ایوب بن ابی تمیمه کیسان سختیانی رحمة الله علیه دې.د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب حلاوة الایمان "کښې راغلې ده.(۵)

④ **عبدالله بن ابی ملیکه**:دا قاضی عبدالله بن ابی ملیکه تمیمی رحمة الله علیه دې.د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب خوف المؤمن من أن یحبط...... "کښې بیان کړې شوې دی.(۶)

حضرت عبدالله بن ابی ملیکه رحمة الله علیه فرمائی چې د نبی ﷺ په خدمت کښې څۀ قباګانې هدیه راغلې چې د ریښمو وې او د سرو زرو کار پرې شوې وو نو هغه تولې نبی ﷺ په بعضې صحابه کرامو کښې تقسیم کړې او په هغې کښې یو قباء جدا د حضرت مخرمه بن نوفل(۷) دپاره کیخوده،حضرت مخرمه چې کله په خدمت اقدس کښې حاضر شو نو ورسره خپل ځوئې مسور(۸)وو،هغه راغئ دروازه کښې اودریدلو او ځوئې ته ئې اووئیل،دوی راوبله

(۱) عمدة القاری:۴۵/۱۵.دغه شان اوګورئ،فتح الباری:۲۲۶/۶.وارشاد الساری:۲۰۹/۵)_

(۲) قوله: عن عبدالله......":الحدیث،مر تخریجه فی کتاب الهبة،باب کیف یقبض العبد والمتاع؟)_

(۳) کشف الباری:۱۳۸/٤)_

(۴) کشف الباری:۲۱۹/۲)_

(۵) کشف الباری:۲۶/۲)_

(۶) کشف الباری:۵٤۸/۲)_

(۷) د حضرت مخرمه بن نوفل رضی الله عنه د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الهبة،باب کیف یقبض العبد والمتاع؟)

(۸) دحضرت مسوربن مخرمه رضی الله عنه دحالاتودپاره اوګورئ، کتاب الوضوء،باب استعمال فضل وضوء الناس)

(يعنى نبى ﷺ) نبى ﷺ ئې آواز واوريدلو نو قباء ئې راواخسته او دوى سره ملاو شو او د هغې بټن ئې دوى ته مخامخ كړې او وې فرمائيل ائې ابو المسور!اما دا قبا ستاسو دپاره پټه كيخودلې وه او د هغوى په طبيعت كښې څۀ سختى وه.

قوله: أن النبي صلى الله عليه وسلم أهديت له أقبية من ديباج مزردة بالذهب: په اكثرو نسخو كښې دغه شان"مزردة بالذهب"راغلې دې،ددې معنى مونږ پورته بيان كړې ده چې د سرو زرو كار پرې شوې وو،په اصل كښې تزريد وائى د زرې د حلقو خپل مينځ كښې ملاويدلو ته،يوبل كښې داخليدل،(۱)البته ابوذر چې د مستملى نه كوم روايت نقل كړې دې نو په هغې كښې مزررة دې يعنى د تزرير نه دې په دې صورت كښې به معنى دا شى چې په دې قباء باندې د سرو زرو تڼۍ لګيدلې وې ځكه چې د تزرير معنى ده بټن لګول،(۲)

ادعه لى: دا د حضرت مخرمه رضي الله عنه كلام دې،د دوى مخاطب دلته حضرت مسور رضي الله عنه دې.هغوى خپل ځوى ته دا اووئيل چې لاړ شه او نبى ﷺ ته آواز اوكړه چې زۀ راغلې يم.په يو روايت كښې دى،مسور وائى چې ما ته دا خبره نامناسبه ښكاره شوه او ما د ناخوښۍ اظهار اوكړو چې دغه شان نبى ﷺ رابلل نامناسب دى او ښۀ خبره نۀ ده.نو د هغوى پلار حضرت مخرمه رضي الله عنه اووئيل چې ائې ځويه!په دې كښې د بد منلو(نامناسب والي)څۀ خبره نشته، نبى ﷺ نۀ ناراضه كيږى ځكه چې هغوى مبارك جبار نۀ دى.(۳)

ددې حديث شريف متن سره متعلق نور بحثونه په كتاب اللباس او كتاب الادب وغيره كښې راغلې دى.(۴)

قوله: وَرَوَاهُ ابْنُ عُلَيَّةَ عَنْ أَيُّوبَ. قَالَ حَاتِمُ بْنُ وَرْدَانَ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنِ الْمِسْوَرِ قَدِمَتْ عَلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم أَقْبِيَةٌ. تَابَعَهُ اللَّيْثُ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ : او دغه شان اسماعيل بن عليه(۵)هم د ايوب نه روايت كړې دې.او حاتم بن وردان(۶)په سند بيانولو كښې د عن المسور.....اضافه هم كړې ده.

(۱) مجمع بحار الانوار:۴۲۲/۲،باب الزاى مع الراء،مادة زرر"،والقاموس الوحيد،مادة زرد")_

(۲) مجمع بحار الانوار:۴۲۲/۲،باب الزاى امع الراء،مادة زرر"،والقاموس الوحيد،مادة زرر"،وارشاد السارى: ۲۰۹/۵،وعمدة القارى:۴۵/۱۵)_

(۳) ارشاد السارى:۲۰۹/۵،وعمدة القارى:۴۵/۱۵)_

(۴) كشف البارى،كتاب اللباس:۱۶۴،وكتاب الادب:۵۲۶_۵۲۸)_

(۵) د اسماعيل بن ابراهيم بن مسلم ابن عليه حالات په كشف البارى:۱۲/۲،كتاب الايمان كښې تير شوې دى۔

(۶) د حاتم بن وردان د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الشهادات،باب شهادة الاعمى وامره.....)_

د مذکوره تعلیقاتو مقصد: په دې عبارت باندې د پوهیدلو نه مخکښې دا زده کړئ چې د باب حدیث شریف لره د ایوب سختیاني نه روایت کوونکی کسان درې دی، حماد بن زید، اسماعیل بن علیه او حاتم بن وردان او د درې واړو په روایت کښې په ارسال او وصل کښې اختلاف دې، لکه د باب په حدیث شریف کښې "أيوب عن ابن أبي مليكة أن النبي صلى الله عليه وسلم......" راغلې دې او دا حدیث مرسل دې ځکه چې ابن ابی ملیکه تابعی دې، ددې نه علاوه د اسماعیل بن علیه چې کوم روایت دې نو هغه هم مرسل دې، دغه شان دا دواړه حضرات د روایت په مرسل کیدو باندې متفق شو، ددې دواړو روایتونه یو شان دی، او د حاتم بن وردان رحمه الله چې کوم روایت دې، په هغې کښې "ابن أبي مليكة عن المسور بن مخرمة...." دې، دغه شان دا روایت موصول شو.

امام بخاری رحمه الله د ارسال او وصل ددې اختلاف د واضحه کولو دپاره دا تعلیقات ذکر کړې دی.

د مذکوره تعلیقاتو تخریج: پورته چې امام بخاری رحمه الله کوم دوه تعلیقات ذکر کړې دی، اول د ابن علیه او دویم د حاتم بن وردان. د اسماعیل بن علیه رحمه الله تعلیق مصنف په کتاب الادب کښې موصولاً ذکر کړې دې.(۱) او د حاتم بن وردان رحمه الله تعلیق موصولاً په کتاب الشهادات کښې تیر شوې دې.(۲)

تابعه الليث، عن ابن أبي مليكة. [ر: ۲۴۵۹]

حضرت لیث بن سعد رحمه الله (۳) د ابن ابی ملیکه نه روایت کولو کښې د ایوب رحمه الله تابعداری کړې ده.

د مذکوره تابعداریٔ مقصد: پورته د تعلیقاتو په ضمن کښې چې مونږ څهٔ بیان کړل نو هغه تاسو اوکتل، اوس سوال دا دې چې دا روایت مرسل دې، لکهٔ څنګهٔ چې د ابن علیه او د حماد بن زید روایت دې یا موصول دې لکه څنګه چې د حاتم بن وردان روایت دې او راجح کوم یو دې؟

امام بخاری دا متابعت ددې ترجیح او رجحان ښودلو دپاره ذکر کړې دې چې لیث بن سعد احفظ دې او د روایت موصول کیدل راجح دی، ابن حجر رحمه الله فرمائی:

"واعتمد البخاري الموصول لحفظ من وصله"(۴)

د مذکوره متابعت تخریج: امام بخاری حضرت لیث بن سعد رحمه الله مذکوره پورتنې متابعت په کتاب الهبه کښې موصولاً نقل کړې دې.(۵)

۱) صحیح بخاری، کتاب الادب، باب المدارة مع الناس، رقم (۶۱۳۲)۔
۲) صحیح بخاری، کتاب الشهادات، باب شهادة الاعمی......رقم (۲۶۵۷)۔
۳) د حضرت لیث بن سعد رحمه الله حالاتو دپاره اوګورئ، کشف الباری: ۳۲۴/۱، بدء الوحی)۔
۴) فتح الباری: ۲۲۶/۶)۔
۵) صحیح بخاری، کتاب الهبة، باب کیف یقبض العبد والمتاع؟ رقم (۲۵۹۹))۔

د اصيلي يو وهم: ددې پوره تفصيل نه يو خبره دا هم واضحه شوه چې د اصيلي په نسخه كښې چې عن ابن أبي مليكة عن المسور مذكور دې نو دا وهم دې،صحيح او معتمد خبره داده چې د "حماد بن زيد عن أيوب عن ابن أبي مليكة" والا طريق مرسل دې.(۱)

ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت: ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت په دې جمله كښې دې، "خبأت هذا لك"(۲) ددې نه د امام بخاري رحمه الله مدعى ثابتيږي چې په دې كښې هيڅ باك نشته او امام ته په دې كارونو كښې اختيار دې. والله اعلم بالصواب

(۱۲) باب: كيف قسم النبي ﷺ قريظة والنضير، وما أعطى من ذلك في نوائبه.

د ترجمة الباب مقصد: دلته امام بخاري رحمه الله د استفسار په طور دا فرمائي چې نبي كريم ﷺ د بنو قريظه او د بنو نضير نه حاصل شده مال غنيمت څنګه تقسيم كړې وو؟اوس هغوى د تقسيم كيفيت خو بيان كړې نۀ دې كوم چې ترجمة الباب دې او په باب كښې ئې د حضرت انس رضي الله عنه حديث نقل كړو ددې نه معلومه شوه چې هغه مالونه نبي ﷺ په نوائبو او حاجاتو كښې خرچ كړل،ددې په ذريعې امام بخاري رحمه الله دا اوښودل چې په دې تصرفاتو كښې نبي ﷺ ته پوره او كلي اختيار حاصل وو،نبي ﷺ به چې چرته مناسب ګڼړله نو هلته به ئې خرچ كول.(۳)

۲۹۲۰:(۴) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي الأَسْوَدِ حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ عَنْ أَبِيهِ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ -رضي الله عنه- يَقُولُ كَانَ الرَّجُلُ يَجْعَلُ لِلنَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- النَّخَلاَتِ حَتَّى افْتَتَحَ قُرَيْظَةَ وَالنَّضِيرَ، فَكَانَ بَعْدَ ذَلِكَ يَرُدُّ عَلَيْهِمْ.[۳۸۰۶، ۳۸۹۴]

رجال الحديث

(۱) **عبدالله بن ابى الاسود:** دا عبد الله بن حميد ابو الاسود بصري رحمه الله دې.(۵)

(۲) **معتمر:** دا معتمر بن سليمان بن طرخان تيمي رحمه الله دي.

(۳) **ابيه:** د اب نه مراد حضرت سليمان بن طرخان تيمي رحمه الله دې.ددې دواړو حضراتو تذكره په كتاب العلم، "باب من خص بالعلم قوما دون قوم......" كښې راغلې ده.(۶)

---

(۱) فتح الباري:۶/۲۲۶_

(۲) فتح الباري:۶/۲۲۷_

(۳) عمدة القاري:۱۵/۴۶،وشرح الكرماني:۱۳/۹۹_

(۴) قوله: سمعت انس.....":الحديث،مر تخريجه في الهبة،باب فضل المنيحة_

(۵) د دوى دحالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الاذان،باب بلا ترجمة،رقم (۷۹۸)_

(۶) كشف الباري:۴/۵۹۰_۵۹۵_

③ **انس بن مالک**: د حضرت انس بن مالک رضی الله عنه حالات په کتاب الایمان، ''باب من الایمان أن یحب لاخیه.....''کښې تیر شوي دي.(۱)

د حدیث شریف ترجمه: حضرت انس بن مالک رضی الله عنه فرمائي چې خلقو به د نبی ﷺ دپاره د کهجورو اوني خاص کولې تردې چې نبی ﷺ ته په بنو قریظه او بنو نضیر باندې فتح حاصله شوه، بیا وروستو نبی ﷺ دا اونې واپس کړې.

د حدیث شریف مختصره تشریح: په دې حدیث شریف کښې د ''الرجل''نه انصار مراد دی او د ''افتتح''تعلق د بنو قریظه سره دې، ځکه چې بنونضیر خو جلا وطن کړې شوې وو لیکن مآلاً او مجازاً ددې نه هم په فتحې سره تعبیر کړې شوې دې.(۲)

په مدینه منوره کښې چې کله مهاجرین داخل شو او خپل هر څه ئې پریخودل نو انصارو ورته حوصله ورکړه، د هغوی ئې هرقسم تعاون او مدد اوکړو، پټې وغیره ئې ورته حواله کړل، د کومو انصاری صحابه کرامو رضی الله عنهم چې دوه دوه بیبیانې وې نو په هغوی کښې ئې یو یو ته طلاق ورکړو او هغه ئې خپل مهاجر وررور ته په نکاح کښې ورکړه او د قربانئ او د ایثار لوئې لوئې مثالونه ئې پیش کړل. دا د انفرادی کارونو معامله وه. د اجتماعی کارونو دپاره چې د انصارو کوم باغونه وو نو په هغې کښې هغوی څۀ د نبی کریم ﷺ دپاره خاص کړل، د هغې آمدن به د مسلمانانو په مصلحتونو، مصارفو، او اهل بیت باندې خرچ کیدله، دا اختصاص د هدیې په صورت کښې وو ځکه چې صدقه خو د نبی کریم ﷺ او د اهل بیت دپاره حرامه ده.

دا سلسله جاری وه، تردې چې نبی کریم ﷺ او صحابه کرامو رضی الله عنهم ته د مدینې منورې په یهودیانو باندې فتح حاصله شوه نو نبی ﷺ هغه اونې انصارو ته واپس کړې.(۳) ددې کارونو تفصیلات په کتاب المغازی کښې بیان کړې شوې دی.(۴)

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت: ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت په دې معنٰی کښې دې چې په ترجمه کښې د تقسیم د کیفیت په باره کښې سوال وو، د هغې جواب په حدیث شریف کښې موجود دې چې د بنوقریظه د مالونو د تقسیم دپاره څۀ طریقه اختیار کړې شوه، نو جواب دا وو چې نبی ﷺ د خپل خواهش مطابق په هغې کښې تصرف اوکړو او هغه ئې د مسلمانانو په مصلحتونو کښې خرچ کړل.(۵)

---

(۱) کشف الباری:۲/۴)_

(۲) عمدة القاری:۱۵/۴۶)_

(۳) پورته حواله، وارشاد الساری:۵/۲۱۰، وشرح ابن بطال:۵/۲۸۶)_

(۴) کشف الباری، کتاب المغازی:۱۸۳، و:۳۰۲)_

(۵) عمدة القاری:۱/۴۶، وفتح الباری:۶/۲۲۷، وارشاد الساری:۵/۲۱۰)_

⑬ باب: بركة الغازي في ماله حيا وميتا، مع النبي ﷺ وولاة الامر

د ترجمة الباب مقصد: امام بخاري رحمه الله دلته دا فرمائي چې د غازي مال چې د غنيمت وغيره نه حاصل شوې دې، په هغې كښې د غازي په ژوند كښې هم بركت وي او د غازي د وفات نه پس په كښې هم بركت وي، خواه دې غازي دا جهاد د نبي ﷺ په ملګرتيا كښې كړې وي يا ئې د نبي ﷺ نه پس د هغوى نائبانو او خليفه ګانو سره په ملګرتيا كښې كړې وي.(۱) د شهادت او د دليل په طور امام بخاري رحمه الله د حضرت زبير رضي الله عنه واقعه پيش كړې ده، چې د هغې تفصيل وړاندې راځي.

يو خبرداري: په ترجمة الباب كښې لفظ د بركة باء مؤحده سره دې، بعضې حضراتو په دې كښې تصحيف كړې دې او تاء مثناة سره ئې تركه لوستلې دې، قاضي عياض رحمه الله فرمائي چې د لفظ تركه احتمال هم اګرچه شته ځكه چې په دې قصه كښې د حضرت زبير رضي الله عنه د تركې ذكر دې، لكه وړاندې چې كوم عبارت راځي، "حيا وميتا مع النبي ﷺ و ولاة الامر" دا په دې خبره باندې دلالت كوي چې صحيح روايت د جمهور حضراتو دې يعني باء مؤحده سره.(۲)

۲۹۶۱: (۳) حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ قُلْتُ لِأَبِي أُسَامَةَ أَحَدَّثَكُمْ هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ قَالَ لَمَّا وَقَفَ الزُّبَيْرُ يَوْمَ الْجَمَلِ دَعَانِي، فَقُمْتُ إِلَى جَنْبِهِ فَقَالَ يَا بُنَيِّ، إِنَّهُ لَا يُقْتَلُ الْيَوْمَ إِلَّا ظَالِمٌ أَوْ مَظْلُومٌ، وَإِنِّي لَا أُرَانِي إِلَّا سَأُقْتَلُ الْيَوْمَ مَظْلُومًا، وَإِنَّ مِنْ أَكْبَرِ هَمِّي لَدَيْنِي، أَفَتُرَى يُبْقِي دَيْنُنَا مِنْ مَالِنَا شَيْئًا فَقَالَ يَا بُنَيِّ بِعْ مَالَنَا فَاقْضِ دَيْنِي. وَأَوْصَى بِالثُّلُثِ، وَثُلُثِهِ لِبَنِيهِ، يَعْنِي عَبْدَ اللَّهِ بْنَ الزُّبَيْرِ يَقُولُ ثُلُثُ الثُّلُثِ، فَإِنْ فَضَلَ مِنْ مَالِنَا فَضْلٌ بَعْدَ قَضَاءِ الدَّيْنِ شَيْءٌ فَثُلُثُهُ لِوَلَدِكَ. قَالَ هِشَامٌ وَكَانَ بَعْضُ وَلَدِ عَبْدِ اللَّهِ قَدْ وَازَى بَعْضَ بَنِي الزُّبَيْرِ خُبَيْبٌ وَعَبَّادٌ، وَلَهُ يَوْمَئِذٍ تِسْعَةُ بَنِينَ وَتِسْعُ بَنَاتٍ. قَالَ عَبْدُ اللَّهِ فَجَعَلَ يُوصِينِي بِدَيْنِهِ وَيَقُولُ يَا بُنَيِّ، إِنْ عَجَزْتَ عَنْهُ فِي شَيْءٍ فَاسْتَعِنْ عَلَيْهِ مَوْلَايَ. قَالَ فَوَاللَّهِ مَا دَرَيْتُ مَا أَرَادَ حَتَّى قُلْتُ يَا أَبَتِ مَنْ مَوْلَاكَ قَالَ اللَّهُ. قَالَ فَوَاللَّهِ مَا وَقَعْتُ فِي كُرْبَةٍ مِنْ دَيْنِهِ إِلَّا قُلْتُ يَا مَوْلَى الزُّبَيْرِ، اقْضِ عَنْهُ دَيْنَهُ. فَيَقْضِيهِ، فَقُتِلَ الزُّبَيْرُ - رضي الله عنه - وَلَمْ يَدَعْ دِينَارًا وَلَا دِرْهَمًا، إِلَّا أَرَضِينَ مِنْهَا الْغَابَةُ، وَإِحْدَى عَشْرَةَ دَارًا بِالْمَدِينَةِ، وَدَارَيْنِ

---

(۱) هذا ماقاله الشيخ الكاندهلوى رحمه الله، واختاره شيخنا المبجل رحمه الله، انظر الابواب والتراجم للكاندهلوى: ۱/ ۲۰۶، وقال القسطلانى رحمه الله: والظاهر ان الغرض ذكر الكثرة التى نشات عن البركة فى تركة الزبير اذ خلف دينا كثيرا، ولم يخلف الا العقار المذكور، ومع ذلك فبورك فيه، حتى تحصل منه هذا المال العظيم". شرح القسطلانى: ۵/ ۲۱۳)_

(۲) فتح البارى: ۶/ ۲۲۸، وعمدة القارى: ۱۵/ ۴۷، وشرح القسطلانى: ۵/ ۲۱۰)_

(۳) قوله: عن عبدالله": الحديث، تفرد به البخارى، ولم يخرجه غيره، انظر تحفة الاشراف: ۳/ ۱۷۹، رقم (۳۶۲۶)، ومن مسند الزبير......)_

بِالْبَصْرَةِ، وَدَارًا بِالْكُوفَةِ، وَدَارًا بِمِصْرَ. قَالَ وَإِنَّمَا كَانَ دَيْنُهُ الَّذِي عَلَيْهِ أَنَّ الرَّجُلَ كَانَ يَأْتِيهِ بِالْمَالِ فَيَسْتَوْدِعُهُ إِيَّاهُ فَيَقُولُ الزُّبَيْرُ لاَ وَلَكِنَّهُ سَلَفٌ، فَإِنِّي أَخْشَى عَلَيْهِ الضَّيْعَةَ، وَمَا وَلِيَ إِمَارَةً قَطُّ وَلاَ جِبَايَةَ خَرَاجٍ وَلاَ شَيْئًا، إِلاَّ أَنْ يَكُونَ فِي غَزْوَةٍ مَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - أَوْ مَعَ أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ وَعُثْمَانَ - رضى الله عنهم - قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الزُّبَيْرِ فَحَسَبْتُ مَا عَلَيْهِ مِنَ الدَّيْنِ فَوَجَدْتُهُ أَلْفَيْ أَلْفٍ وَمِائَتَيْ أَلْفٍ قَالَ فَلَقِيَ حَكِيمُ بْنُ حِزَامٍ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ الزُّبَيْرِ فَقَالَ يَا ابْنَ أَخِي، كَمْ عَلَى أَخِي مِنَ الدَّيْنِ فَكَتَمَهُ. فَقَالَ مِائَةُ أَلْفٍ. فَقَالَ حَكِيمٌ وَاللَّهِ مَا أُرَى أَمْوَالَكُمْ تَسَعُ لِهَذِهِ. فَقَالَ لَهُ عَبْدُ اللَّهِ أَفَرَأَيْتَكَ إِنْ كَانَتْ أَلْفَيْ أَلْفٍ وَمِائَتَيْ أَلْفٍ قَالَ مَا أُرَاكُمْ تُطِيقُونَ هَذَا، فَإِنْ عَجَزْتُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ فَاسْتَعِينُوا بِي. قَالَ وَكَانَ الزُّبَيْرُ اشْتَرَى الْغَابَةَ بِسَبْعِينَ وَمِائَةِ أَلْفٍ، فَبَاعَهَا عَبْدُ اللَّهِ بِأَلْفِ أَلْفٍ وَسِتِّمِائَةِ أَلْفٍ ثُمَّ قَامَ فَقَالَ مَنْ كَانَ لَهُ عَلَى الزُّبَيْرِ حَقٌّ فَلْيُوَافِنَا بِالْغَابَةِ، فَأَتَاهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ، وَكَانَ لَهُ عَلَى الزُّبَيْرِ أَرْبَعُمِائَةِ أَلْفٍ فَقَالَ لِعَبْدِ اللَّهِ إِنْ شِئْتُمْ تَرَكْتُهَا لَكُمْ. قَالَ عَبْدُ اللَّهِ لاَ. قَالَ فَإِنْ شِئْتُمْ جَعَلْتُمُوهَا فِيمَا تُؤَخِّرُونَ إِنْ أَخَّرْتُمْ. فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ لاَ. قَالَ قَالَ فَاقْطَعُوا لِي قِطْعَةً. فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ لَكَ مِنْ هَا هُنَا إِلَى هَا هُنَا. قَالَ فَبَاعَ مِنْهَا فَقَضَى دَيْنَهُ فَأَوْفَاهُ، وَبَقِيَ مِنْهَا أَرْبَعَةُ أَسْهُمٍ وَنِصْفٌ، فَقَدِمَ عَلَى مُعَاوِيَةَ وَعِنْدَهُ عَمْرُو بْنُ عُثْمَانَ وَالْمُنْذِرُ بْنُ الزُّبَيْرِ وَابْنُ زَمْعَةَ فَقَالَ لَهُ مُعَاوِيَةُ كَمْ قُوِّمَتِ الْغَابَةُ قَالَ كُلُّ سَهْمٍ مِائَةَ أَلْفٍ. قَالَ كَمْ بَقِيَ قَالَ أَرْبَعَةُ أَسْهُمٍ وَنِصْفٌ. قَالَ الْمُنْذِرُ بْنُ الزُّبَيْرِ قَدْ أَخَذْتُ سَهْمًا بِمِائَةِ أَلْفٍ. قَالَ عَمْرُو بْنُ عُثْمَانَ قَدْ أَخَذْتُ سَهْمًا بِمِائَةِ أَلْفٍ. وَقَالَ ابْنُ زَمْعَةَ قَدْ أَخَذْتُ سَهْمًا بِمِائَةِ أَلْفٍ. فَقَالَ مُعَاوِيَةُ كَمْ بَقِيَ فَقَالَ سَهْمٌ وَنِصْفٌ. قَالَ أَخَذْتُهُ بِخَمْسِينَ وَمِائَةِ أَلْفٍ. قَالَ وَبَاعَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ نَصِيبَهُ مِنْ مُعَاوِيَةَ بِسِتِّمِائَةِ أَلْفٍ، فَلَمَّا فَرَغَ ابْنُ الزُّبَيْرِ مِنْ قَضَاءِ دَيْنِهِ قَالَ بَنُو الزُّبَيْرِ اقْسِمْ بَيْنَنَا مِيرَاثَنَا. قَالَ لاَ، وَاللَّهِ لاَ أَقْسِمُ بَيْنَكُمْ حَتَّى أُنَادِيَ بِالْمَوْسِمِ أَرْبَعَ سِنِينَ أَلاَ مَنْ كَانَ لَهُ عَلَى الزُّبَيْرِ دَيْنٌ فَلْيَأْتِنَا فَلْنَقْضِهِ. قَالَ فَجَعَلَ كُلَّ سَنَةٍ يُنَادِي بِالْمَوْسِمِ، فَلَمَّا مَضَى أَرْبَعُ سِنِينَ قَسَمَ بَيْنَهُمْ قَالَ فَكَانَ لِلزُّبَيْرِ أَرْبَعُ نِسْوَةٍ، وَرَفَعَ الثُّلُثَ، فَأَصَابَ كُلَّ امْرَأَةٍ أَلْفُ أَلْفٍ وَمِائَتَا أَلْفٍ، فَجَمِيعُ مَالِهِ خَمْسُونَ أَلْفَ أَلْفٍ وَمِائَتَا أَلْفٍ.

رجال الحديث

① **اسحاق بن ابراهيم:** دا اسحاق بن ابراهيم بن راهويه حنظلي مروزی رحمہ اللہ دي.

② **ابواسامه:** دا ابواسامه حماد بن اسامه ليثي رحمہ اللہ دي. ددې دواړو حضراتو تذکره تفصيل سره په کتاب العلم، "باب فضل من علم وعلم" کښې تيره شوې ده.[1]

[1]) كشف الباری:۳/۴۱۴_۴۱۷،و۴۲۸_۴۳۱)_

④ **هشام بن عروة**: دا هشام بن عروة بن زبیر قرشی رحمه الله دی
⑤ **عروة بن زبیر**: دا عروة بن زبیر بن العوام قرشی رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو حالات د "بدء الوحی" په "الحدیث الثانی" کښې تیر شوې دی.(۱)
⑤ **عبدالله بن زبیر**، ⑥ **زبیر بن العوام** رضی الله عنهما: ددې دواړو حضراتو حالات تفصیل سره په کتاب العلم، "باب اثم من کذب علی النبی ﷺ" کښې راغلي دی.(۲)

قوله: قال: لما وقف الزبیر یوم الجمل دعانی فقمت الی جنبه: حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه فرمائی چې د جمل په ورځ چې کله زما والدصاحب حضرت زبیر رضی الله عنه د قتال دپاره اودریدو نو هغوی زۀ طلب کړم نو زۀ د هغوی یو طرفته اودریدم.

یوم الجمل (د جمل جنګ): د جمل واقعه د اسلامی تاریخ یوه دردناکه واقعه ده، په دې کښې دواړو طرفونو ته جلیل القدر صحابه کرام رضی الله عنهم وو او دواړو طرف ته خلق په حق باندې هم وو. هم دا د اهل سنت والجماعت عقیده ده، دې واقعې سره متعلق تفصیلات خو به انشاء الله په کتاب الفتن کښې راشی، مونږ دلته ددې خلاصه ذکر کوو.

دا د ۳۲هجرئ مطابق ۷۵۲ءجمادی الاولی یا جمادی الثانیه او د حضرت علی رضی الله عنه د خلافت واقعه ده. دا جنګ د حضرت علی رضی الله عنه د ملګرو او د حضرت عائشه رضی الله عنها د ملګرو مینځ کښې وو، مسئله د حضرت عثمان رضی الله عنه د قصاص وه او د جنګ ځائې بصره وو.

حضرت عائشه رضی الله عنها د خپلو طرف دار کسانو سره د مکې مکرمې نه بصرې ته روانه شوه. حضرت علی رضی الله عنه د مخکښې نه بصرې سره نزدې ښار کوفه کښې موجود وو، چې کله هغوی د حضرت عائشې رضی الله عنها د لښکر په باره کښې واوریدل چې بصرې ته راروان دې نو هغوی هم د کوفې نه لښکر راویستلو. تردې چې دواړه لښکرې مخامخ شوې او د دواړو ډلو مینځ کښې خو ځله مذاکرات هم اوشو، نزدې وه چې دا مذاکرات کامیاب شوې وو او حضرت علی رضی الله عنه د دلیلونو په رڼا کښې دویمه ډله قائل کړې وې لیکن هلاکت دې وی ابن سبا یهودی او د هغۀ خبیث ملګرو لره، دوی چونکه د حضرت عثمان رضی الله عنه د شهادت ذمه دار وو، ددې وجې نه دوی ته ویره شوه چې که دا دواړه ډلې خپل مینځ کښې ملاو شوې نو مونږ به خامخا قصاص کولې شو نو دوی د حضرت علی رضی الله عنه ملګرتیا شروع کړه او موقع موندلو سره ئې په اهل جمل یعنی د حضرت عائشې رضی الله عنها په لښکر باندې حمله اوکړه او ددې خبر حضرت علی رضی الله عنه ته نۀ وو. چې هغوی ته پته اولګیده نو تپوس ئې اوکړو چې دا شوردغۀ دې؟ نو څۀ سبائی کسانو غلط بیانی اوکړه او وې وئیل چې فریق ثانی اچانک او په بې خبرئ کښې مونږ باندې حمله کړې ده، هم دا حال دویم طرفته هم اوشو او دا حضرات د نۀ غوښتلو باوجود د جنګ میدان ته کوز شو او سبایان په خپل سازش کښې کامیاب شو، لعنهم الله وخذلهم.

---

۱) کشف الباری: ۲۹۱/۱، دغه شان اوګورئ، کشف الباری: ۴۳۲/۲_۴۴۰_
۲) کشف الباری: ۱۶۴/۴_۱۷۴_

د دوارو ډلو مینځ کښې خطرناك جنګ اوشو .دغه وخت حضرت عائشه رضي الله عنها د جنګ په میدان کښې موجوده نهٔ وه او هغې ته د جنګ د شروع کیدو پته هم نهٔ وه.په دې کښې کعب بن مسور نومې تابعی د هغوی په خدمت کښې حاضر شو او د واقعی حال احوال نه ئې خبر کړه او ورته یئ اووئیل چې مناسب دا معلومیږی چې تاسو په اوښ باندې سوره شئ او د جنګ د میدان طرفته راشئ.کیدې شی چې د صلح څهٔ صورت پیدا شی.ددې په اوریدو سره حضرت عائشه رضي الله عنها په اوښ باندې سوره شوه او اووتله.لیکن د توقع نه خلاف خلق ددې په سورلئ لیدلو سره نور هم غصه شو ځکه چې د هغوی خیال دا وو چې دوی د جنګ میدان ته د قائد او د سپه سالار په حیثیت سره تشریف راوړې دې.

حضرت عائشې رضي الله عنها چې کله اولیدل چې خلق په هیڅ شان باندې د جنګ بندولو دپاره تیار او آماده نهٔ دی او مسلسل مری نو هغې کعب بن مسور ته حکم اوکړو چې تهٔ د اوښ مهار پریږده،قرآن مجید پورته کړه او وړاندې ورشه او خلق د قرآن مجید د فیصلې طرفته راوبله او ورته اووایه چې مونږ ته د قرآن فیصله منظوره ده،تاسو هم ددې فیصله اومنئ

کعب وړاندې شو او اعلان ئې اوکړو نو د عبدالله بن سبا ملګرو پرې په یوځائې د غشو باران جوړ کړو او شهید ئې کړو،ددې نه پس د حضرت عائشې رضي الله عنها کسان نور هم غصه شو. برابر قتلیدل لیکن هیڅ یو کس ئې د حضرت عائشې رضي الله عنها د اوښ مهار ته پرینخودهٔ.

حضرت علی رضي الله عنه ددې حالت په لیدلو سره پوهه شو چې ترڅو په میدان جنګ کښې دا اوښ په نظر راځی نو د اور دا شعلې به هیڅ کله کمې نهٔ شی نو هغوی خپلو کسانو ته حکم اوکړو چې په څهٔ طریقې سره دا اوښ ختم کړئ ځکه چې ددې په پریوتلو سره به جنګ ختم شی.ددې په اوریدلو سره هغوی په دې کوشش کښې اولګیدل چې په څهٔ طریقې سره دا اوښ راوغورځولې شی لیکن دویم طرفته اهل جمل هم غافل نهٔ وو،هغوی د دویم فریق هروار منع کوو،د اوښ مهار نیولو سره برابر جنګیدل،دغه شان په سوونو کسان د اوښ په مهار باندې شهیدان شو،آخر کافی وخت پس یو سړی موقع موندلو سره د اوښ خپې په توره باندې اووهلې او د هغې خپې ئې پرې کړې،دغه شان اوښ په سینه باندې کیناستهٔ.د اوښ په پریوتلو سره اهل جمل منتشر شو او د حضرت علی رضي الله عنه لښکر د دوی محاصره اوکړه او محمد بن ابی بکر کوم چې دوی سره وو هغهٔ ته ئې حکم اوکړو چې لاړ شه د خپلې خور حفاظت اوکړه،چې هیڅ قسمه تکلیف ورته اونهٔ رسی،دغه شان دا جنګ خپل انجام ته اورسیدهٔ.

دا اولنې جنګ وو چې دواړه ډلې په کښې مسلمانان وو،ددې نه پس د فتنو دروازه کهلاؤ شوه.د جنګ ختمیدلو نه څو ورځې پس د خلافت امور دوباره مرتب کولو دپاره حضرت علی رضي الله عنه محمد بن ابی بکر ته حکم اوکړو چې د سفر تیاری اوکړه.نو په یکم رجب ۳۶هجرئ کښې د سفر د تیاری کولو نه پس حضرت علی رضي الله عنه ام المؤمنین حضرت عائشه رضي الله عنها د بصرې د څلویښت سردارانو د ښځو سره او د محمد بن ابی بکر سره د بصرې نه روانه کړه،څو پرلانګه فاصلې پورې قافلې سره په خپله هم لاړل،بیا ئې حضرات حسنین د حفاظت په غرض قافلې سره کړل،حضرت عائشه رضي الله عنها اول مکې مکرمې ته لاړه،هلته ئې حج اوکړو او په محرم ۳۷ هجرئ کښې یې مدینې منورې ته تشریف راوړلو.

په دې جنګ کښې د دواړو ډلو په زرګونو کسان شهیدان شو، چې د هغوی په تعداد کښې اختلاف دې، په شهیدانو کښې حضرت طلحه بن عبیدالله هم وو کوم چې په عشره مبشره کښې دې او حضرت زبیر بن العوام رضي الله عنهما په کښې هم وو حضرت عائشې رضي الله عنها به فرمائیل.
"وددت أني مت قبل هذا اليوم بعشرين سنة" چې "ائې کاش! د نن ورځ نه زۀ شل کاله مخکښې وفات شوې وې چې دا مې نۀ وو لیدلې"

دې جنګ ته جمل نوم ځکه ورکړې شو چې حضرت عائشه رضي الله عنها په دې جنګ کښې په یو لوئې اوښ باندې تشریف فرما وه، د هغۀ نوم عسکر وو، دا حضرت یعلی بن امیه رضي الله عنه د قبیله عرینه د یو سړی نه په دوه سوه دیناره اخستلې وو او دا د حضرت عائشې رضي الله عنها د سورلئ دپاره مخصوص وو.[1] أعاذنا الله من الفتن، ما ظهر منها وما بطن

قوله: فقال: يا بني، لا يقتل اليوم إلا ظالم أو مظلوم: نو زما والد صاحب حضرت زبیر ماته اووئیل، ائې ځویه! نن ورځ قتلیدونکې به یا ظالم وی یا مظلوم.

ددې جملې مختلف مطلبونه: ددې جملې څو مطلبونه او معنې بیان کړې شوې دی.

① علامه ابن بطال رحمه الله فرمائي:
که هغوی قتل شو نو هغوی به په خپل خیال کښې مظلومان وی لیکن دویم فریق (مدمقابل) به ئې ظالمان ګڼړی ځکه چې هرفریق خپل ځان په حق باندې او دویم فریق په ناحقه باندې ګڼړلو او په دې کښې به ئې تاویل کولو.

او ددې کلام نه د حضرت زبیر رضي الله عنه مقصد دادې چې صحابه چې د امت غوره خلق دی د هغوی خپل مینځ کښې قتال او جنګ کول د هغې خلقو په شان نۀ دی کوم چې د عصبیت په بنیاد باندې قتال کوی یا باغیان دی یا هغه خلق چې د هغوی قاتلان او مقتولین دواړه به ظالمان وی، د هغوی په باره کښې خو د نبی ﷺ صفا ارشاد مبارك دې، "اذا التقى المسلمان بسيفيهما فالقاتل والمقتول في النار"[2] ځکه چې دلته خو د تاویل کولو ګنجائش بالکل نشته چې د هغې د وجې نه دا خلق د الله تعالی په نزد معذور اوګڼړلې شی.

او حضرت زبیر، طلحه او د صحابه کرامو رضي الله عنهم جماعت چې د حضرت عائشې رضي الله عنها سره وتلې

[1] د جنګ جمل تفصیلاتو، اسباب او نتیجې دپاره اوګورئ، عمدة القاري: ۱۵/۴۹_۵۰، وفتح الباري: ۶/۲۲۹، والبداية والنهاية: ۴/۷/۲۲۲_۲۴۱، سنة ۳۶هـ والکامل لابن الاثير: ۳/۹۹_۱۴۹، وقعة الجمل، وشرح القسطلاني: ۵/۲۱۰، تاريخ اسلام (اردو) از اکبرشاه نجیب آبادی: ۱/۴۳۰_۴۴۶، طبع مکتبة العلم کراچي، وتاريخ الاسلام للذهبي: ۲/۱۷۱، سنة ست وثلاثين، وقعة الجمل، الطبقة الرابعة)_

[2] الحديث اخرجه البخاري، كتاب الايمان، باب (وان طائفتان من المؤمنين......) رقم (۳۱)، والديات، باب قول الله تعالى: (ومن احياها)، رقم (۶۸۷۵)، والفتن، باب اذا التقى المسلمان......رقم (۷۰۸۳)، ومسلم في الفتن، باب اذا توجه المسلمان......رقم (۷۲۵۲_۷۲۵۵)، وابو داود، الفتن، باب النهي عن القتال في الفتنة، رقم (۴۲۶۸)، والنسائي، تحريم الدم، باب تحريم القتل، رقم (۴۱۲۱_۴۱۲۲)، و(۴۱۲۵_۴۱۲۸))_

وو نو د هغوی مطالبه خو دا وه چې د حضرت عثمان رضي الله عنه قاتلان دې گرفتار کړې شي او حد دې پرې جاري کړې شي، ښکاره خبره ده چې دا يو شرعی مطالبه ده او دا خلق هيڅکله او بالكل د حضرت على رضي الله عنه سره د قتال کولو دپاره وتلې نۀ وو ځکه چې په دې کښې دوه رائې نۀ وې ځکه چې حضرت على رضي الله عنه د خپلې زمانې په خلقو کښې د خلافت صحيح حقدار وو، هم هغوی د لوئې امامت مستحق وو.

البته كار دا شوې وو چې د حضرت عثمان رضي الله عنه قاتلانو حضرت على رضي الله عنه سره پناه اخستلې وه، د حضرت على رضي الله عنه ملګرتيا به ئې كوله، د حضرت على رضي الله عنه خپل خيال دا وو چې ترڅو د امت حالات برابر شوې او پرامن شوې نۀ وی نو دا قاتلان جلاد ته حواله كول مناسب نۀ دی، البته كله چې حالات پرسكون او برابر شی نو دا كار به هم اوكړې شی. ښكاره خبره ده چې دا دواړه ډلې په خپل خپل ځائې صحيح دی نو ددې وجې نه د دواړو ډلو مقتولين به مظلومان شمارلې شی نۀ چې ظالمان. هم دا د اهل سنت والجماعت مذهب دې، والقاتل منهم والمقتول فی الجنة ان شاء الله[1]

② علامه ابن التين السفاقسی رحمه الله فرمائی: مطلب دادې چې قتال كوونكی دوه قسمه خلق وی: صحابی او غيرصحابی نو په صحابی كښې خو تاويل كيدې شی ددې وجې نه هغه مظلوم دې او غيرصحابی چې ددنيا دپاره جنګ او قتال كوی نو هغه به ظالم وی.

"معناه: أنهم اما صحابي متاول فهو مظلوم، واما غير صحابي قاتل لاجل الدنيا فهو ظالم"[2]

قوله: وانى لا أرانى الا ساقتل اليوم مظلوماً: او زما د خپل ځان په باره كښې خيال دې چې نن به زۀ ظلماً شهيد كيږم.

أرانى د همزه ضمه لوستلې شی ددې معنی ده أظن يعنی زما خيال او ګمان دادې او د همزه فتحه هم لوستلې كيږی بيا به ددې معنی أعتقدوی يعنی زما يقين او اعتقاد دادې چې نن به زۀ شهيد كيږم.[3]

د هغوی دا ګمان يا يقين پوره شو او عمرو بن جرموز نومې يو سړی پرې اچانك حمله اوكړه او شهيد ئې كړو، داسې حال كښې چې دوی د جنګ د ميدان نه وتلې وو.[4] ددې تفصيل په كتاب العلم كښې تير شوې دې.[5]

قوله: وان من أكبرهمی لدينی، أفتری يبقی ديننا من مالنا شيئاً؟: او زما د

---

[1]) شرح ابن بطال: ۵/ ۲۹۰، وعمدة القاری: ۱۵/ ۵۱)_
[2]) شرح القسطلانی: ۵/ ۲۱۰، وعمدة القاری: ۱۵/ ۵۱، وفتح البارى: ۶/ ۲۲۹)_
[3]) عمدة القاری: ۱۵/ ۵۱، وفتح البارى: ۶/ ۲۲۹)_
[4]) پورته حواله جات)_
[5]) كشف البارى: ۴/ ۱۷۳)_

تولو نه لویه پریشانی زما قرض دې، ستا څهٔ خیال دې، زمونږ دا قرض به زمونږ په مال کښې څهٔ پریږدی؟

مطلب دادې چې دومره قرضونه چې ما د خلقو نه اخستلې دی د هغې په ادا کولو کښې به تول مملوکه مال خرچ شی، هغې کښې به څهٔ پاتې شی؟

په لدینی کښې لام د تاکید دې او مفتوح دې او په أفترى کښې همزه د استفهام ده او فعل مجهول دې، دا د أفتظن په معنٰی کښې دې او یبقی د ابقاء نه دې (افعال نه) نهٔ چې د بقاء نه.[1]

قوله: فقال: یابنی، بع مالنا، فاقض دینی، وأوصی بالثلث، وثلثه لبنیه۔ یعنی بنی عبدالله بن الزبیر، یقول: ثلث الثلث۔ فإن فضل من مالنا فضل بعد قضاء الدین فثلثه لولدك: بیا ئې اووئیل ائې ځویه! زمونږ مال خرخ کړه او زما قرض ادا کړه او د ثلث (دریمې حصې) وصیت ئې اوکړو او په ثلث کښې به ثلث د هغوی یعنی د عبدالله بن زبیر (د مخاطب) د ځامنو دپاره وی، وې وئیل چې ثلث به په دریو حصو کښې تقسیم کړې او د هغې یو ثلث به خپل ځامنو ته ورکړې. که د قرض ادا کولو نه پس زمونږ په مال کښې څهٔ بچ شو نو د هغې ثلث به ستا د ځامنو دپاره وی.

پورته ذکر شوې عبارت د مختلفو حضراتو په کلام باندې مشتمل دې، ددې وضاحت دادې چې د حضرت زبیر رضی الله عنه کلام دادې: "یا بنی، بع مالنا، فاقض دینی، فان فضل من مالنا فضل بعد قضاء الدین فثلثه لولدك" ددې مطلب دادې چې ائې ځویه! زما مال خرخ کړه او زما قرض ادا کړه او د قرض ادا کولو نه پس که هم مال باقی بچ پاتې شو نو د هغې یو ثلث به د فقیرانو او مسکینانو دپاره وی، لیکن ددې ثلث ثلث به ستا د اولاد دپاره وی او "وأوصی بالثلث وثلثه لبنیه" دا د حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه کلام دې. او "یعنی بنی عبدالله بن الزبیر یقول: ثلث الثلث" دا د یو راوی تفسیر او وضاحت دپاره راوړلې شوې جمله ده، چې په دې کښې راوی د "ثلثه لبنیه" وضاحت کړې دې. که ددې تفصیل خیال او لحاظ اونهٔ ساتلې شی نو په عبارت باندې پوهیدل مشکل دی.

په دې عبارت کښې فثلثه کښې کوم ضمیر مجرور دې دا مطلقاً د ثلث طرفته راجع دې یعنی د ثلث ثلث ځکه چې وصیت خو مطلقاً د مال په ثلث کښې جاری کیږی. ددې برعکس امام مهلب رحمه الله دا ضمیر مجرور د فضل طرفته راجع کړې دې لیکن دا د اشکال نه خالی نهٔ دې.[2]

بعضې حضراتو په فثلثه کښې لام تشدید سره لوستلې دې یعنی د اسم په ځائې ئې امر

---

[1] عمدة القاری: ۵۲/۱۵، وشرح القسطلانی: ۲۱۱/۵_

[2] فتح الباری: ۲۳۰/۶، عمدة القاری: ۵۲/۱۵، وارشاد الساری: ۲۱۱/۵، والکوثر الجاری: ۱۱۱/۶_

گرځولې دي چې ددې مطلق ثلث درې حصې کول. حافظ دېته زيات اقرب وئيلې دی.(۱)

قوله: قال هشام: وكان بعض ولد عبدالله قد وازى بعض بني الزبير خبيب وعباد: هشام وائي چې د عبدالله بن زبير بعضې ځامن د حضرت زبير رضي الله عنهما د بعضې ځامنو هم عمر وو يعنې خبيب او عباد د هشام بن عروه دا قول د سابقه سند سره موصول دې.(۲)

علامه جوهری رحمه الله وازى په واو سره ليکل غلط او خلاف القياس ښودلې دی. هغوی دا وائي چې دا همزه سره آزى ليکل پکار دی. د باب د حديث شريف الفاظ په دۀ باندې رد کوی چې دلته وازى واو سره دې، ددې معنى ده ساوی يعنی برابر کيدل.(۳)

ددې جملې مطلب: ① علامه مهلب رحمه الله فرمائي چې ددې دا معنى هم کيدې شی چې د حضرت عبدالله ځامن د حضرت زبير رضي الله عنهما د ځامنو يعنې د خپلو ترونو په عمر کښې برابر شوې وو ② او دا معنى هم کيدې شي چې د حضرت عبدالله ځامن د ميراث په حصه کښې د خپل ترونو يعنی د حضرت زبير رضي الله عنه د ځامنو برابر شوې وو يعنی هغوی ته هم دومره ملاؤ شوه لکه څومره چې ئې ترونو ته ملاؤ شوه.

دا دويم احتمال مهلب رحمه الله غوره گرځولې دې او فرمائي چې په دويم صورت کښې د حضرت زبير رضي الله عنه د اولاد د کثرت بيانولو هيڅ معنى نشته. ليکن نورو شارحينو اولنې احتمال راجح او دويم احتمال مرجوح ښودلې دې.(۴) لکه حافظ رحمه الله فرمائي چې دا احتمال د اعتراض او د اشکال نه خالی نۀ دې ځکه چې دغه وخت پورې خو ميراث تقسيم شوې نۀ وو. نۀ د مال موروث څۀ معلومه او معينه اندازه وه نۀ د موصى به يعنی د ثلث اندازه وه.

ددې نه علاوه دا وينا "والا لم يكن لذكر كثرة أولاد الزبير معنى في الموازاة في السن"(۵) هم صحيح نۀ ده ځکه چې مراد دا دې چې حضرت زبير رضي الله عنه د حضرت عبدالله رضي الله عنه اولاد ته خصوصيت سره بيان اوکړو او د نورو نوسو په مقابله کښې ئې هغوی ته زيات اهميت ورکړو، ددې وجه واضحه ده چې د حضرت عبد الله ځامن د لوئې عمر والا او د کورونو خاوندان شوې وو تردې چې په دې معامله کښې د ترونو برابر شوې وو نو حضرت زبير رضي الله عنه د خپل وصيت په ذريعې سره د مال څۀ مقدار د خپلو نوسو دپاره هم مقرر کړو، دې دپاره چې د دوی د پلار حضرت عبد الله رضي الله عنه حصه زياته فراخه شي، دغه شان دوی په مالی معاملاتو کښې د خپل

---

(۱) فتح الباری:۶/۲۳۰، وعمدة القاری:۱۵/۵۲، وارشاد الساری:۵/۲۱۱)_

(۲) فتح الباری:۲۳۰، وارشاد الساری:۵/۲۱۱)_

(۳) پورته حواله جات، والصحاح للجوهری:۴۰، مادة ازا "حرف الالف، والعمدة:۱۵/۵۲، والکوثر الجاری:۶/۱۱۲)

(۴) فتح الباری۶/۲۳۰، وارشاد الساری:۵/۲۱۱، وشرح ابن بطال:۵/۲۹۱، والکوثر الجاری:۶/۱۱۲، وشرح الکرمانی:۱۳/۱۰۰)_

(۵) قاله ابن بطال:۵/۲۹۱)_

پلار حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه سره معاون او مددګار جوړ شي.(۱) والله اعلم بالصواب
"خبیب وعباد" د بدلیت یا د بعض نه د بیان د وجې نه مرفوع دی او دا د بعض تفسیر کوی.د
مثال په طور صرف په دې دوو نومونو باندې اکتفاء اوکړې شوه.ورنه د حضرت عبدالله په
اولاد کښې نور کسان هم وو چې په عمر کښې د ترونو برابر شوي وو.(۲) حافظ دلته دا هم
وئیلې دی چې "خبیب وعباد" مجرور هم لوستلې کیدې شی چې دا د لفظ "بعض" نه بیان واقع
شی.لیکن دلته د حافظ نه سهو شوې ده،علامه عینی وائی چې لفظ د "بعض" په حدیث
شریف کښې دوه ځله راغلې دې،په هغې کښې یو مرفوع دې او دویم منصوب دې.دا دریم
صورت د کوم ځائې نه راغئ؟دا خبره قسطلانی هم کړې ده.صحیح خبره داده چې دا دواړه
نومونه مجرور هم لوستلې کیدې شی لیکن د ولد په اعتبار سره.کوم چې په "بعض ولد
عبدالله......"کښې راغلې دی نهٔ چې په اعتبار د بعض سره.(۳)
خبیب:دا خبیب بن عبدالله بن الزبیر بن العوام القرشی الاسدی المدنی رحمه الله دې.د دوی مور
بی بی تماضر بنت منظور بن زبان الفزاریه ده.(۴)
دې د خپل والدعبدالله بن زبیر او د حضرت عائشه و کعب الاحبار رضی الله عنهم نه روایت کوی.د
دوی نه په روایت کوونکو کښې د دوی ځوئې زبیر بن خبیب.یحیی بن عبدالله بن
مالك،زهری او سلیمان بن عطاء وغیره شامل دی.(۵)
دوی په اهل علم او اهل ورع کښې وو،د دوی ورور مصعب بن عبدالله وائی:
"کان خبیب قد لقی کعب الاحبار،ولقی العلماء،وقرأ الکتاب وکان من النساك"(۶)
ابن حبان د دوی تذکره په کتاب الثقات کښې کړې ده.(۷)
علامه ذهبی رحمه الله فرمائی،"ناسك،صدوق،معنی بالعلم"(۸)
علامه مزی رحمه الله فرمائی،"وکان......عالماً بقریش،وکان طویل الصلوة،قلیل الکلام"(۹)

---

(۱) فتح الباری:۲۳۰/۶،وارشاد الساری:۲۱۱/۵،وکذا انظر الکوثر الجاری:۱۱۲/۶)_
(۲) عمدة القاری:۵۲/۱۵،وفتح الباری:۲۳۰/۶،وارشاد الساری:۲۱۱/۵)_
(۳) پورته حواله جات)_
(۴) تهذیب الکمال:۲۲۳/۸،الثقات لابن حبان (۲۱۱/۴) د دوی د مور نوم حنتمه بنت عبدالرحمن لیکلې دې کوم چې د مشهور قول خلاف دې_
(۵) تهذیب الکمال:۲۲۳/۸،وتهذیب التهذیب:۱۳۵/۳)_
(۶) تهذیب الکمال:۲۲۳/۸،وتهذیب التهذیب:۱۳۵/۳،وخلاصة الخزرجی:۱۰۴،من اسمه خبیب)_
(۷) الثقات لابن حبان: ۲۱۱/۴)_
(۸) الکاشف:۳۷۱/۱،رقم (۱۳۷۶))_
(۹) تهذیب الکمال:۲۲۵/۸)_

د بنو امیه خلیفه ولید بن عبدالملك د حضرت عمربن عبدالعزیز طرفته یو خط واستوو، کله چې عمر د مدینې منورې والی وو چې دهٔ ته سل کوړې ورکړه او قید کښې ئې واچوه.
حضرت عمربن عبدالعزیز رحمه الله د حکم پوره والې اوکړو او په یو منګی کښې اوبه یخې کړې شوې او د یخنۍ په موسم کښې یو سحر هغه اوبه په دهٔ باندې واړولې شوې چې د هغې د وجې نه ددهٔ بدن یخ شو او یخنی پرې راغله، هم دا عمل وروستو ددهٔ د مرګ سبب جوړ شو.
په جیل کښې چې کله ددهٔ تکلیف زیات شو نو حضرت عمربن عبد العزیز رحمه الله دې د جیل نه بهر کړو او په خپل کار باندې ډیر پښیمانه شو، او د خبیب خاندان دې د عمر بن مصعب بن زبیر کور ته منتقل کړو، دې دوران کښې چې کله د خبیب خاندان دهٔ سره نزدې ناست وو، د ماجشون سره د ملاقات کولو په غرض باندې راغلل. دا صاحب د حضرت عمربن عبدالعزیز په ملګرو کښې وو، کله چې دې د مدینې منورې والی وو. کله چې دې دننه داخل شو نو عروه بن عبدالله بن زبیر اووئیل، کیدې شی ستاسو ملګری(عمربن عبدالعزیز)ته تردې وخت پورې ددهٔ په مرګ کښې شك دې او نزدې ناستو کسانو عروه ته اووئیل چې څادر لرې کړئ او ورته د خبیب حالت اوښایئ. چې کله ماجشون د هغهٔ حالت اولیدهٔ، دغه وخت خبیب وفات شوې وو نو هغه نیغ د حضرت عمر کور "درمروان" ته لاړو.
ماجشون وائی چې هلته په رسیدلو سره ما دروازه اوټکوله، بیا داخل شوم، د داخلیدو نه پس مې حضرت عمر بن عبد العزیز رحمه الله په دې حالت کښې اولیدو چې هغه په دردزه کښې د مبتلا ښځې په شان کله کینی او کله پاسی، زما په لیدلو سره ئې اوفرمائیل چې څهٔ خبر دې راوړلې دې؟ما ورته اووئیل چې بنده(خبیب)خو مړ شو. نو هغه په زمکه باندې پریوتلو، بیا ئې سر اوچت کړو او وې وئیل انا لله وانا الیه راجعون. ددې حادثې اثر ټول ژوند کښې په حضرت عمر بن عبدالعزیز رحمه الله باندې وو، ددې نه پس هغوی د مدینې منورې د ولایت نه استعفٰی ورکړه او د ګورنرۍ وغیره د قبلولو نه منع شو. ددې نه پس که به دوی ته په یو داسې نیك کار باندې چا مبارك باد ورکوو کوم نیك کار چې به دوی جاری کړې وو نو دوی به فرمائیل، "فکیف بخبیب؟"!!چې ستاسو خبره خو صحیح ده لیکن زهٔ به د خبیب څهٔ کوم؟"
حضرت عمر بن عبدالعزیز رحمه الله چې کله خلیفه جوړ شو نو هغوی آلِ زبیر بن عوام ته خصوصی طورباندې عطیات او تحفې ورکړې نو خلقو به وئیل چې دا د خبیب دیت دې.(۱)
د ابن حبان رحمه الله د قول مطابق د حضرت خبیب انتقال په ۹۳ هجرئ کښې اوشو(۲)هم دا رائې د ابن الاثیر رحمه الله هم ده او د زبیر بن بکار هم ده.(۳)
په اصحاب سته کښې صرف امام نسائی رحمه الله په سنن کبرٰی کښې د دوی په واسطې سره یو

---

(۱) تهذیب الکمال:۸/۲۲۵_۲۲۶،وتهذیب التهذیب:۳/۱۳۵_۱۳۶_
(۲) الثقات:٤/۲۱۱_
(۳) الکاشف:۱/۳۷۱،والکامل فی التاریخ: ٤/۲۷۸،سنة ثلاث وتسعین،ذکر عدة حوادث_

روایت اخستلې دي.(۱) رحمه الله تعالیٰ رحمة واسعة.او د حضرت عباد بن زبیر رحمه الله حالات وړاندې تیر شوي دی.(۲)

قوله: وله یومئذ تسعة بنین وتسع بنات: دې ورځو کښې د دوی نهه ځامن او نهه لونړه وې.

په له کښې چې کوم ضمیر مجرور دې نو دا د زبیر طرفته راجع دې.دلته د امام کرمانی نه یو عجیبه تسامح شوې ده چې هغوی دا ضمیر د عبد الله طرفته راجع کړې دې.(۳) دا صفا غلطی ده.د حضرت عبدالله رضی الله عنه چې دغه وخت کښې کوم اولاد موجود وو.هغه خبیب، عباد، هاشم، ثابت او حمزه دی.(۴) د دوی د باقی اولاد پیدائش د حضرت زبیر رضی الله عنه د شهادت نه پس شوې دې.(۵)

د حضرت زبیر رضی الله عنه نارینه اولاد چې نهه دې،د هغوی نومونه دا دی:

عبد الله،عروه او منذر،د دوی مور حضرت اسماء بنت ابی بکر رضی الله عنهما ده.عمرو او خالد.د دوی مور ام خالد بنت خالد بن حسین ده.مصعب او حمزه او د دوی مور رباب بنت انیف ده.عبیده او جعفر او ددې دواړو مور زینب بنت بشر ده.

ددې نهو نه علاوه چې کوم نارینه اولاد وو نو هغه د حضرت زبیر رضی الله عنه د شهادت نه مخکښې وفات شوي وو.او د نهه لونړو نومونه دا دی:

خدیجة الکبریٰ،ام الحسن او عائشه،دا درې واړه د حضرت اسماء بنت ابی بکر نه وې. حبیبه،سوده او هند د دوی مور ام خالد ده.د رمله مور رباب،د حفصه مور زینب او د زینب مور ام کلثوم بنت عقبه وه.(۶) رضی الله عنهم وعنهن اجمعین.

قال عبدالله: فجعل یوصینی بدینه،ویقول: ان عجزت عن شئ منه فاستعن علیه مولای، قال:فو الله،ما دریت ما اراد،حتی قلت: یا أبة،من مولاك؟قال:الله.قال: فو الله،ما وقعت فی كربة من دینه الا قلت:یامولی الزبیر،اقض عنه دینه،فیقضیه.

حضرت عبد الله وائی چې زما پلار ما ته د خپل قرض په باره کښې وصیت کوو او دا به ئې وئیل چې ائې ځویه!که ته د قرض د څهٔ حصې ادا کولو نه عاجز شوې نو زما د مولا نه مدد

---

(۱) السنن الکبری،ابواب الزینة (۹/۷۸).کذا فی تحفة الاشراف:۳۹۳/۱۱،رقم (۱۶۰۶۶).وتهذیب الکمال:۲۲۶/۸_۲۲۷)_

(۲) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ: کتاب الزکاة،باب الصدقة فیما استطاع)_

(۳) شرح الکرمانی:۱۰۰/۱۳،وفتح الباری:۲۳۰/۶)_ .

(۴) د حمزه نوم په تهذیب الکمال:۲۲۳/۸ کښې راغلې دې،حافظ،عینی او قسطلانی نه دا اولنی څلور نومونه ذکر کړې دی)_

(۵) فتح الباری:۲۳۰/۶،وعمدة القاری:۵۲/۱۵،وارشاد الساری:۲۱۱)_

(۶) پورته حواله جات)

واخله عبدالله وائی چې په خدائې قسم!زهٔ پوهه نهٔ شوم چې،دې څهٔ وائی او د مولی نه،د دوی څهٔ مراد دې؟ ترڅې چې ما اووئیل.اباجان!ستاسو مولا څوك دې؟نو وې فرمائیل: الله...
حضرت عبدالله وائی چې په خدائې قسم!د هغوی په قرض ادا کولو کښې چې به ما ته کله هم څهٔ پریشانی پیښه شوه نو ما به عرض اوکړو اې د زبیر مولا!د زبیر له طرفه د هغوی قرضه ادا کړې نو الله تعالی به څهٔ لاره پیدا کړه.
د حضرت عبد الله د حیرانه کیدلو وجه: مولی په عرب کښې هغې سړی ته وائی چې یو غلام ئې آزاد کړې وی.ښکاره خبره ده چې حضرت زبیر رضی الله عنه خو حرالاصل وو د هغوی مولی به څوك وو. یعنی د هغوی آزادونکې به څوك وو؟ددې وجې نه حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنهما ته حیرانتیا او پریشانی جوړه شوه چې د مولا نه د دوی مراد څهٔ دې؟ددې وجې نه ئې تپوس اوکړو."یاابة،من مولاك؟"نو په جواب کښې اووئیلې شو."الله"نو کله چې به حضرت عبدالله ته د قرض په سلسله کښې څهٔ مشکل پیښ شو نو الله تعالی ته به ئې درخواست اوکړو.الله تعالی به ئې درخواست قبول کړو،نتیجه دا چې ټول قرض ادا شو.
ددې حضراتو یقین کامل وو او دا ټول دې درجې ته رسیدلې وو.چې خپله هره مسئله.هر مشکل او هره پریشانی به ئې د الله تعالی په دربار جل جلاله کښې پیش کوله.کوم چې ټولو ته ورکوی.کافر او مسلمان،د غریب او د امیر تفریق د هغهٔ په نزد نشته.یو خو مونږ یو چې په هر څیز کښې په اسبابو باندې نظر ساتو،د رب الاسباب طرفته نهٔ متوجه کیږو.نو د امت چې کوم حشر دې هغه د ټولو په وړاندې دې.
قوله: فقتل الزبیر رضی الله عنه،ولم یدع دیناراً ولا درهماً،الا أرضین منها:الغابة،واحدی عشرة داراً بالمدینة،ودارین بالبصرة،وداراً بالکوفة،وداراً بمصر:
ددې نه پس حضرت زبیر رضی الله عنه شهید شو،په ترکه کښې ئې نهٔ دینار پریخودو او نهٔ څهٔ درهم لیکن څهٔ زمکې وې چې په هغې کښې یو غابه ده او یوولس کورونه په مدینه منوره کښې، دوه کورونه په بصره کښې،یو کور په کوفه کښې او یو کور ئې په مصر کښې پریخودو.
"أرضین"د جمع صیغه ده او په حالت د نصب کښې دې،ددې مفرد أرض دې،ددې ترجمه پورته"څهٔ زمکو"سره کړې شوې ده.البته غالباً دلته د حافظ رحمه الله نه تسامح شوې ده چې هغوی داتثنیه گنړلې ده اوفرمائی چې د"منها"په ځائې"منهما"تثنیه سره کیدل پکار وو.(۱) دا لفظ غین معجمه او باء مؤحده خفیفه سره دې.بعضې حضراتو دا الغابه یاء سره لوستلې دې کومه چې واضحه او صفا غلطی ده.(۲) دا د مدینې منورې په اطرافو او مضافاتو کښې د یو مشهورې علاقې نوم دې چې ورته"عوالی المدینة"وئیلې شی.ددې مقام او د مدینې منورې

(۱) فتح الباری:۶/۲۳۰)_
(۲) پورته حواله،وعمدة القاری:۱۵/۵۲،وارشاد الساری:۵/۲۱۱)_

حضرت زبير رضي الله عنه دا مينځ كښې څلور ميله فاصله وه او دا مقام د شام په لاره باندې راتلهٔ.(۱) حضرت زبير رضي الله عنه دا زمكه، كما فى حديث الباب، په يو لاك اويا زره باندې اخستلې وه او بيا ئې وروستو په شپاړس لاكه باندې خرڅه كړې وه. د باب په حديث كښې د مذكوره كورونو نه علاوه د حضرت زبير رضي الله عنه يو كور په مكه مكرمه كښې وو. د هغې ذكر ابو نعيم په مستخرج كښې كړې دې، ددې راوى هم هشام بن عروه دې.(۲)

قوله: قال: وانما كان دينه الذى عليه أن الرجل كان يأتيه بالمال فيستودعه اياه، فيقول الزبير: لا، ولكنه سلف، فاني أخشى عليه الضيعة: حضرت عبدالله رضي الله عنه فرمائى چې كومه قرضه په حضرت زبير رضي الله عنه باندې واجبه وه نو ددې صورت داسې شوې وو چې يو سړى به ورته مال راوړلو چې دا خپل ځان سره امانت كيږدئ نو حضرت زبير رضي الله عنه به ورته اووئيل چې اماناً خو نهٔ البته د قرض په صورت كښې ئې راسره پريږده ځكه چې ماته ددې د ضائع كيدو ويره ده.

په دې عبارت كښې حضرت عبدالله رضي الله عنه د هغې لوئې رقم وجه بيان كړې ده چې كوم لوئې رقم ئې په والد محترم باندې قرض جمع شوې وو، چې ددې قرض سبب او وجه څهٔ وه.

د حضرت زبير رضي الله عنه د احتياط كمال او تقوى: چې يو سړې به حضرت زبير رضي الله عنه ته راغلو چې خپل مال ورسره امانت كيږدى نو دوى به هغه څيز د امانت په صورت نهٔ قبلوو بلكه ورته به ئې فرمائيل چې د قرض په شكل كښې ئې پريږده. دغه شان د صاحب المال مال به هم محفوظ وو او اعتماد به ئې هم وو او حضرت زبير رضي الله عنه به ددې الزام نه بچ وو چې هغوى دا مال قصداً عمداً ضائع كړې دې چونكه د امانت په هلاكيدو او ضائع كيدو كښې ضمان نهٔ وى او قرض خو په هر حالت كښې واپس كول وى، ددې وجې نه به حضرت زبير رضي الله عنه ذمه دارى په خپل ځان واخستله، په حديث شريف كښې هم ددې طرفته اشاره ده. "فانى أخشى الضيعة" او كه په دې مال باندې به ئې تجارت كوو نو ددې منافع به هم د دوى دپاره پاكه او حلاله وه.

ددې عمل نه ددې خبرې اندازه بنهٔ لګى چې حضرت زبير رضي الله عنه كښې څومره لوئې احتياط او حد درجې تقوىٰ وه، علامه ابن بطال رحمه الله ددې وجوهاتو په بيانولو كښې ليكى:

"واما قول الزبير للذين كانوا يستودعونه "لا، ولكنه سلف"، انما يفعل ذلك خشية أن يضيع المال، فيظن به ظن سوء فيه، أو تقصيراً فى حفظه، فيرى أن هذا أبقى لمروئته، وأوثق لصاحب الاموال، لانه كان صاحب ذمة وافرة، وعقارات كثيرة، فرأى ان يجعل أموال الناس مضمونة عليه، ولا يبقيها تحت شيء من جواز التلف، ولتطيب نفس صاحب الوديعة على ذمته، وتطيب نفسه هو على ربح هذا المال"(۳)

(۱) پورته حواله جات، والكوثر الجارى: ۱۱۲/٦، ومعجم البلدان: ١٨٢/٤، باب الغين مع الالف.....)_
(۲) فتح البارى: ٦/٢٣١_٢٣٢)_
(۳) شرح ابن بطال: ٢٩١/٥، وعمدة القارى: ٥٢/١٥، وفتح البارى: ٢٣٠/٦)

مشرانو صحابه کرامو رضی الله عنهم هم د خپلو مالی معاملاتو ذمه داری حضرت زبیر رضی الله عنه ته حواله کړې وه. دوی به د هغوی د مالی کارونو او امورو نګرانی کوله. لکه زبیر بن بکار د هشام بن عروه د طریق نه نقل کړې دي چې د حضرت عثمان، حضرت عبدالرحمن بن عوف، حضرت مطیع بن الاسود، حضرت ابوالعاص بن الربیع، حضرت عبدالله بن مسعود او د حضرت مقداد بن عمرو رضی الله عنهم وغیره په شان صحابه کرامو هم د خپل مالی معاملاتو انتظام حضرت زبیر رضی الله عنه ته حواله کړې وو.(۱)

قوله: وما ولي امارة قط، ولا جباية خراج، ولا شيئاً الا أن يكون في غزوة مع النبي ﷺ، أو مع أبي بكر وعمر وعثمان رضی الله عنهم: کله هم دوی د څه ځائي حاکم جوړ شوی نه دی. کله ئې هم د خراج د وصولولو ذمه داری اخستلې نه ده او نه بل څه څیز وو چې په هغې کښې ئې څه عهده اخستلې وی، بس نبی کریم ﷺ سره یا حضرت ابوبکر، حضرت عمر او حضرت عثمان رضی الله عنهم سره به ئې غزا (جهاد) کوله.(۲)

په دې جمله کښې حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنهما د یو وهم دفع کړې ده چې حضرت زبیر رضی الله عنه سره دومره لوئې مقدار کښې مال د کوم ځائې نه راغئ. چې هر کله والی هم نه وو. جابی هم نه وو (ټیکس وصولوونکې) نو ددې جواب هغوی بیان کړو چې دا ټول مال د مختلفو غزاګانو برکت دې، حضرت زبیر رضی الله عنه به په غزاګانو کښې نبی کریم ﷺ، حضرت ابوبکر، حضرت عمر او حضرت عثمان رضی الله عنهم سره ملګرتیا کوله، کوم غنیمت چې به ملاؤ شو نو هغه به ئې په کاروبار وغیره کښې لګوو. ددې وجې نه څه بد او خراب ګمان کول پکار نه دی. الله تعالی د دوی په مال کښې برکت اچولې وو. په هغې کښې ورته ډیرې زیاتې فائدې حاصلې شوې یعنی د لکونو او کروړونو نه زیاتې شوې. ابن بطال رحمه الله فرمائی:

"وقوله: "وما ولي امارة قط، ولا جباية خراج" فيكثر ماله من هذا الوجه، فيكون عليه فيه ظن سوء ومغمز لظن عمر والمسلمين بالعمال، حتى قاسمهم، بل كان كسبه من الجهاد وسهمانه من الغنائم مع رسول الله وخليفتيه بعده، فبارك الله في ماله لطيب أصله، وربح أرباحاً بلغت ألوف الالوف"(۳)

ددې نه علاوه زبیر بن بکار خپل سند سره روایت کړې دي چې د حضرت زبیر رضی الله عنه په ملکیت کښې سل غلامان وو چې دوی ته به ئې خراج ادا کوو. نو په دې وجوهاتو باندې خیال کول چې هغوی دا مال غلطو طریقو سره حاصل کړې وو، دا خیال بالکل غلط دې.(۴)

قوله: قال عبدالله بن الزبير: فحسبت ما عليه من الدين، فوجدته ألفي ألف،

---

(۱) فتح الباری: ۶/ ۲۳۰)_

(۲) د حضرت ابوبکر رضی الله عنه حالاتو دپاره اوګورئ: کتاب الوضوء، باب من لم يتوضا من لحم الشاة والسويق)

(۳) شرح ابن بطال: ۵/ ۲۹، وعمدة القاری: ۱۵/ ۵۲، وفتح الباری: ۶/ ۲۳۰)_

(۴) فتح الباری ۶/ ۲۳۰)_

وماتتي ألف: حضرت عبدالله بن زبير رضي الله عنه وائى چې په دوى باندې كومه قرضه وه، ما د هغې حساب اولګوو نو هغه دوه ويشت لاكه وه (دوه ملين، دوه لكهه)

دا قول هم سابقه سند سره موصول دې.(١)

او حسبت د باب نصر نه د ماضى متكلم صيغه ده ددې معنى ده شمارل او حساب كول. حساباً وحسباناً بالضم. وغيره ددې مصدرونه دى دويم يو لفظ دې چې د باب حسب بالكسر نه دې، د هغې مصدر حسباناً بالكسر وغيره دې، د هغې معنى ده ګمان او اندازه لګول(٢)

قال: فلقى حكيم بن حزام عبدالله بن الزبير، فقال: يا ابن أخى. كم على أخى من الدين؟

فرمائى چې حضرت حكيم بن حزام(٣)حضرت عبدالله بن زبير رضي الله عنهما سره ملاؤ شو او وې فرمائيل: وراره! زما د ورور قرضه څومره ده؟

حضرت حكيم بن حزام رضي الله عنه د حضرت زبير بن عوام رضي الله عنه د ترۀ ځوئې وو. ددې وجې نه هغوى حضرت عبدالله بن زبير رضي الله عنه ته "يا ابن اخى" سره آواز اوكړو.(٤)

قوله: فكتمه، فقال: مائة ألف: حضرت عبدالله رضي الله عنه ترينه د قرض اصل مقدار پټ اوساتلو او وې فرمائيل يو لاك.

ايا دا دروغ او غلط بيانى نۀ ده؟ په حضرت زبير رضي الله عنه باندې د واجب قرض مقدار دوه ويشت لاكه وو ليكن د حضرت حكيم بن حزام رضي الله عنه په تپوس باندې حضرت عبدالله بن زبير رضي الله عنه د قرض اصل مقدار ترينه پټ اوساتلو او صرف يو لاك ئې ورته اووئيل او باقى يو ويشت لاكه ئې حذف كړل نو آيا دا په دروغو او غلط بيانئ كښې نۀ راځى؟

ابن بطال رحمه الله ددې اشكال جواب دا ارشاد فرمائيلې دې چې دا دروغ نۀ دى او نۀ غلط بيانى ده ځكه چې هغوى ورته څۀ اووئيل او څۀ ئې پټ اوساتل ځكه چې هر سړى ته دا حق حاصل دې چې كله د هغۀ نه د څۀ څيز په باره كښې تپوس اوكړې شى نو تپوس كوونكې ته چې څومره ئې خوښه وى وئيلې شى نو دغه شان هغوى ته هم دا حق حاصل وو چې څۀ ورته اووائى او څۀ ورته اونۀ وائى، دلته هغوى د حضرت حكيم بن حزام رضي الله عنه په تپوس كولو باندې دا خپل حق اختيار كړو.(٥)

د قرض د اصل مقدار پټولو وجه: ددې وجه دا وه چې حضرت حكيم رضي الله عنه د حضرت زبير رضي الله عنه په باره كښې څۀ غلط ګمان او د احتياط د كموالى رائې اختيار نۀ كړى چې دومره لويه قرضه

(١) فتح البارى: ٦/٢٣٠، وعمدة القارى: ١٥/٥٢)_

(٢) پورته حواله جات)_

(٣) دحضرت حكيم بن حزام رضي الله عنه د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الزكاة، باب لا صدقة الا عن ظهر غنى)_

(٤) عمدة القارى: ١٥/٥٣، وشرح الكرمانى: ١٣/١٠١، وفتح البارى: ٦/٢٣١)_

(٥) شرح ابن بطال: ٥/٢٩٢، وفتح البارى: ٦/٢٣١، وعمدة القارى: ١٥/٥٣)_

پرې څنګه واجبه شوه، چې بیا د هغې په ادا کولو کښې وارثان پریشان وی؟
ددې نه علاوه د حضرت عبدالله رضی الله عنه په نظر کښې دا خبره هم وه چې حضرت حکیم رضی الله عنه د هغوی په باره کښې دا خیال اونۀ کړی چې دې د څۀ مدد او تعاون محتاج دې.چې د هغې په نتیجه کښې دې (حضرت حکیم) حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه لره خپل محتاج خیال کړی.[1]
د حقیقت د پټولو خلاصه دوه خبرې شوې.
① د حضرت زبیر رضی الله عنه متعلق حضرت حکیم بن حزام رضی الله عنه د څۀ غلط فهمئ ښکار نۀ شی.
② د حضرت عبدالله رضی الله عنه غیرت او خود داریٔ ته څۀ نقصان اونۀ رسی چې حضرت حکیم بن حزام رضی الله عنه دوی لره د خپل مدد او تعاون محتاج خیال کړی

قوله: فقال حکیم: والله، ما أری أموالکم تسع هذه، فقال له عبدالله: أرأیتك إن کانت ألفي ألف ومائتي ألف؟ قال: ما أراکم تطیقون هذا، فإن عجزتم عن شیٔ منه فاستعینوا بي: حضرت حکیم اوفرمائیل.په خدائې قسم:زما خیال نۀ دې چې ستاسو مالونه به ددومره قرض دپاره کافی شی نو حضرت عبدالله ورته اووئیل.که قرض دوه ویشت لاکه وی نو ستاسو څۀ خیال دې؟نو حضرت حکیم اوفرمائیل زما په خیال تاسو ددې د ادا کولو قدرت نۀ لرئ،نو که چرته تاسو ددې د ادا کولو نه عاجزه شوئ نو زما تعاون حاصل کړئ.
ابتداء کښې حضرت عبدالله د قرض مقدار کم اوښودلو،چې د هغې وجه اوس تیره شوه،چې هرکله ئې محسوسه کړه چې حضرت حکیم یو لاک قرض ډیر لوئې رقم ګڼړی نو حضرت عبدالله دا ضروری اوګڼړله چې د قرض پوره مقدار دوی ته اوښودلې شی او دا یقین ورته هم ورکړې شی چې د قرض د دومره لوئې مقدار په ادا کولو باندې زما قدرت هم شته.یو لاک خو ډیر معمولی رقم دې.[2]

قوله: وکان الزبیر اشتری الغابة بسبعین ومائة ألف، فباعها عبدالله بألف ألف وستمائة ألف: او حضرت زبیر غابه په یو لاک اویا زره باندې اخستې وه،دا حضرت عبدالله په شپاړس لاکه باندې خرڅه کړه.
حضرت عبدالله د غابه زمکه شپاړس حصو کښې تقسیم کړه او د هرې حصې قیمت ئې یو لاک مقرر کړو چې څوک اخستل غواړی نو د هرې حصې یو لاک روپئ قیمت دې،دغه شان ټوله زمکه د شپاړس لاکو شوه.[3]

قوله: ثم قام، فقال: من کان له علی الزبیر حق فلیوافنا بالغابة: بیا حضرت عبدالله(د اعلان کولو دپاره)اودریدو،وې فرمائیل چې په زبیر باندې د چا حق وی نو هغه

---

[1]) پورته حواله جات)_
[2]) فتح الباری:۲۳۱/۶،وعمدة القاری:۵۳/۱۵)_
[3]) فتح الباری:/۲۳۱)_

دې مونږ سره په غابه كښې ملاؤ شي۔

فليوافنا د موافاة(مفاعلة)نه دې،ددې معنی ده راتلل،أي فليأتنا.[1]

فأتاه عبدالله بن جعفر۔وكان له على الزبير أربعمائة ألف۔فقال لعبد الله: إن شئتم تركتها لكم. قال عبد الله: لا، قال: فإن شئتم جعلتموها فيما تؤخرون إن أخرتم. فقال عبد الله: لا، قال: قال: فاقطعوا لي قطعة. قال عبد الله: لك من هاهنا إلى هاهنا

نو عبدالله بن جعفر د حضرت عبدالله بن زبير(اعلان اوريدلو سره) راغئ.د دوی په حضرت زبير باندې څلور لاكه روپئ وې او ابن الزبير ته ئې اووئيل چې كه تاسو غواړئ نو زۀ به خپل رقم تاسو ته پريږدم۔ابن الزبير اوفرمائيل نه،دا نۀ شي كيدې۔نو ابن جعفر اووئيل چې كه تاسو غواړئ نو دا معامله مؤخر كړئ د نورو مؤخر شوې معاملاتو په شان،ابن الزبير اووئيل چې نه دا هم نۀ شي كيدې۔ابن الزبير وائي چې ابن جعفر اووئيل تۀ زما دپاره د زمكې يوه حصه جدا كړه حضرت عبدالله بن زبير رضي الله عنهما اووئيل چې ستاسو دپاره ددې ځائې نه دې ځائې پورې زمكه ده۔

حضرت زبير د حضرت عبدالله بن جعفر څلور لاكه قرض دارې وو،چې كله عبدالله بن زبير اعلان اوكړو نو د اعلان په اوريدو سره عبدالله بن جعفر ورته راغئ او دوه پيشكشونه ئې اوكړل،يو خو دا چې زۀ خپل حق پريږدم،دويم دا چې دا معامله في الحال د نورو معاملاتو په شان مؤخر كړه،زۀ اوس د خپل حق مطالبه نۀ كوم،چې كله دې خوښه شي نو بيا راته راكړه،د باب د حديث شريف مضمون هم دا دې۔

د يعقوب بن سفيان په تاريخ كښې نور تفصيل دادې چې په دې موقع باندې حضرت حكيم بن حزام او عبدالله بن عمر رضي الله عنهم هم حاضر وو او دا خبرې اترې د حضرت عبدالله بن جعفر رضي الله عنهما په كور كښې شوې وې،نو هركله چې دا ټول حضرات د هغوی كور ته داخل شو نو ابن جعفر اوفرمائيل چې آيا تاسو دا حضرات ماته د سفارش دپاره راوستلي دی،بس ما درته خپل حق پريخودو نو ابن الزبير اووئيل،زۀ دا نۀ غواړم،نو هغوی اووئيل چې ددې قرض په بدله كښې تاسو ماته خپلې څپلئ راكړئ،ابن الزبير اووئيل،زۀ دا هم نۀ غواړم نو حضرت عبدالله بن جعفر حيرانتيا سره اووئيل آيا تاسو معامله د قيامت د ورځ دپاره پريخودل غواړئ چې هلته فيصله اوشي؟ابن الزبير اووئيل،داسې هم نۀ غواړم نو ابن جعفر اووئيل چې زۀ معامله په تاسو باندې پريږدم،تاسو چې څۀ فيصله اوكړئ نو ماته به قبول وی نو ابن الزبير اووئيل چې زۀ به د قرض په بدله كښې تاسو ته جائيداد دركوم نو هغوی اووئيل چې ټهيک ده.[2]

قوله: قال: فباع منها،فقضى دينه،فأوفاه،وبقي منها أربعة أسهم ونصف..:

---

[1]) عمدة القاري:۵۳/۱۵۔ والقاموس الوحيد للكيرانوی،مادة: وفی"۔

[2]) المعرفة والتاريخ للفسوی:۲۳۹/۲،مكحول،رقم(۲۴۰)وفتح الباری:۲۳۱/۶)_

فرمائی چې حضرت عبدالله بن زبیر په ترکه کښې څۀ حصه خرڅه کړه او قرض ئې پوره ادا کړو او د زمکې څلورنیمې حصې(د قرض ادا کولو نه پس)بچ شوې.

"منها"نه مراد"من الغابة والدور"دې،صرف"من الغابة"نۀ دې.دا ځکه چې قرض ډوه ویشت لاکه وو ،پورته ذکر شوې دی چې د زمکې قیمت شپاړس لاکه وو[1] ،ښکاره خبره ده چې په شپاړس لاکه باندې دوه ویشت لاکهه څنګه ادا کیدې شی؟ددې وجې نه ابن الزبیر زمکه هم خرڅه کړه او څۀ کورونه ئې هم خرڅ کړل،دغه شان ئې قرض ادا کړو او د زمکې څلور نیمې حصې بچ پاتې شوې.

قوله: فقدم على معاوية.وعنده عمرو بن عثمان،والمنذر بن الزبير،وابن زمعة:

ددې نه پس حضرت عبدالله بن زبیر حضرت معاویه رضی الله عنه ته راغې،دغه وخت دوی سره عمرو بن عثمان[2] ،منذر بن زبیر او عبدالله بن زمعه رضی الله عنهم هم موجود وو.

قوله: المنذر بن الزبير: دا جلیل القدر شخصیت ابوعثمان منذر بن زبیر بن عوام بن خویلد دې.حضرت اسماء بنت ابی بکر صدیق رضی الله عنهما د دوی مور بی بی ده[3] او د حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنهما ورور دې.دوی د حضرت عمر رضی الله عنه په دور خلافت کښې پیدا شوې وو.[4]

حضرت امیرمعاویه رضی الله عنه چې د قسطنطنیه د محاذ دپاره د خپل ځوی یزید په مشرئ کښې کوم لښکر ته ترتیب ورکړې وو،په هغې کښې دوی هم وو او په دغه غزوه کښې شریک وو.[5]

زبیر بن بکار وائی چې د منذر د خپل ورور حضرت عبدالله سره څۀ خفګان پیدا شو نو دوی هغه پریخودلو او کوفه کښې د حضرت امیرمعاویه رضی الله عنه خدمت کښې حاضر شو،چې هغوی ئې ډیر اکرام اوکړو او لس لاکه درهمه[6] او دې سره سره څۀ جائیداد هم وو.[7] ،ئې ورکړل لیکن د هغې د وصولولو نه مخکښې حضرت امیر معاویه رضی الله عنه وفات شو.

حضرت امیرمعاویه رضی الله عنه په خپل وصیت کښې فرمائیلې وو چې زما قبر ته به منذر کوزیږی[8] ددې نه ددې دواړو د تعلق د کلکوالی اندازه ښۀ کیدې شی.

---

[1]) فتح الباری:۶/۲۳۱)_

[2]) د حضرت عمروبن عثمان حالات کتلو دپاره اوګورئ،کتاب الجنائز،باب قول النبی صلی الله علیه وسلم:یعذب المیت.......)_

[3]) سیر أعلام النبلاء:۳/۳۸۱،والطبقات الکبری لابن سعد:۵/۱۸۲)_

[4]) سیر أعلام النبلاء:۳/۳۸۱،والبدایة والنهایة:۸/۲۴۶)_

[5]) پورته حواله جات)_

[6]) د ابن کثیر مطابق دا رقم یو لاک وو

[7]) البدایه والنهایة:۸/۲۴۶)_

[8])البدایه والنهایة:۸/۲۴۶،وسیر أعلام النبلاء:۳/۳۸۱)_

د دوی د ورور عبدالله بن زبير او د يزيد بن معاويه مينځ کښې چې کله د بيعت په معامله کښې اختلاف شو، خبره ډيره شوه او دوی ته اطلاع اوشوه نو دوی د کوفې نه راغلل او په اتو ورځو کښې ئې د مکې مکرمې مسافت پوره کړو او راؤرسيدو. اهل شام چې کله د عبدالله بن زبير محاصره اوکړه نو په دې محاصره کښې دوی هم راغلل. دې دوران کښې ۷۴هـ کښې دوی وفات شو، ټول عمر مبارک ئې څلويښت کاله وو.[۱]
ابن کثير ليکلي دی چې دوی او عثمان بن عبدالله بن حکيم به د ورځې د اهل شام خلاف جنګيدل او د شپې به ئې هم په دوی باندې خوراک کوو.[۲]
د دوی لور فاطمه بنت المنذر مشهوره محدثه وه او د هشام بن عروه بن زبير په نکاح کښې وه.[۳] رحمه الله تعالى رحمة واسعة.
ابن زمعه: دا د نبی کريم ﷺ صحابی عبدالله بن زمعه بن اسود بن مطلب بن اسد قرشی اسدی مدنی رضي الله عنه دې. د دوی مور بی بی قريبة الکبری ده چې د ام المؤمنين حضرت ام سلمه حقيقی خور ده، دغه شان حضرت ابن زمعه د حضرت ام سلمه خورئې شو.[۴]
د حضرت ام سلمه لور زينب بنت ابوسلمه د ابن زمعه په نکاح کښې وه.[۵].
دوی د نبی کريم ﷺ او د خپلې ترور حضرت ام سلمه رضي الله عنها نه روايت کوی.
د دوی نه د حديث په روايت کوونکو کښې د دوی ځوئې ابوعبيده، عبيد الله بن عبدالله بن عتبه، عروه بن الزبير او ابوبکر بن عبدالرحمن بن الحارث وغيره شامل دی.[۶].
دوی د قريش په اشرافو کښې دی، البته د محدثينو په نزد د دوی شمار په اهل مدينه کښې کيږی.[۷].
دوی به د نبی کريم ﷺ کور ته خپلې ترور کره تلل راتلل، د نبی کريم ﷺ په مرض الوفات کښې ئې دا خبر راؤړې وو چې ابوبکر ته اووايه چې مونځ ورکړی، ليکن حضرت ابوبکر رضي الله عنه په موقع باندې موجود نهٔ وو نو دوی حضرت عمرفاروق رضي الله عنه ته د مونځ ورکولو دپاره اوفرمائيل.[۸]. د نبی کريم ﷺ د وفات په وخت د دوی عمر پنځلس کاله وو.[۹].

---

[۱]) پورته حواله جات، وتاريخ الذهبی:۲/۳۷۶)_
[۲]) البداية والنهاية:۸/۲٤۶)_
[۳]) سير أعلام النبلاء:۳/۳۸۱)_
[٤]) تهذيب الكمال:١٤/٥٢٥، وتهذيب التهذيب:٥/٢١٨، والاستيعاب:١/٥٤٤، والجرح والتعديل:٥/٦٩، باب العين، رقم(۲۷۲))_
[٥]) تهذيب التهذيب:٥/٢١٨، وتهذيب الكمال:١٤/٥٢۶)_
[٦]) تهذيب التهذيب:٥/٢١٨، وتهذيب الكمال:١٤/٥٢۶)_
[٧]) الاستيعاب:١/٥٤٤، وإكمال مغلطای:٣٥٩، وتهذيب الكمال:١٤/٥٢۶)_
[٨]) تهذيب الكمال:١٤/٥٢۶، والاستيعاب:١/٥٤٤، وتهذيب التهذيب:٥/٢١٨-٢١٩، وسنن أبی داؤد، كتاب السنة، باب في استخلاف أبي بكر رضي الله عنه، رقم(٤۶۶۰))_
[٩]) تهذيب الكمال:١٤/٥٢٥)_

دوی د زیادی د قول مطابق حضرت عثمان سره ۳۵هجری کښې شهید شو اوداابن الکلبی وینا دا ده چې مسلم بن عقبه په "یوم الحرة" باندې دوی ظلماً شهیدکړې وو.لیکن ابن عبدالبر فرمائی چې په یوم الحره باندې خو د دوی خوئې یزید شهید شوې وو نۀ چې ابن زمعه.(۱)
امام ذهبی وائی چې حضرت عبدالله بن زمعه د ام المؤمنین حضرت سوده ورور دې.(۲)
غالباً هم د دوی په تقلید کښې علامه عینی هم دا لیکلې دی.البته دا خبره صحیح نۀ ده.
دلته د دوی نه تسامح شوې ده.د دواړو په نسب کښې غوروفکر کولو سره دلته ددې خبرې غلط کیدل په واضحه توګه معلومیږی.(۳)
د اصول سته اصحابو د دوی روایات نقل کړې دی.(۴).
د دوی نه ټول څلور احادیث مبارکه روایت دی.چې په هغې کښې یو حدیث داسې دې چې په دریو احکاماتو باندې مشتمل دې.ددې وجې نه بعضې راویانو خو دا درې واړه یوځائې کړې دی او د یو حدیث مجموعه ئې ګرځولې ده او بعضو په هر حکم باندې مشتمل حدیث مستقل بالذات حدیث ګرځولې دې.لکه څنګه چې علامه خزرجی هم کړې دی او فرمائی چې "وله حدیث متفق علیه"(۵) په دې اعتبار سره به مجموعی روایتونه دوه شی.هم دې خبرې لره اختیارولو سره علامه نابلسی د دوی صرف دوه حدیثونه ذکر کړې دی(۶)
په حدیث شریف کښې چې د حضرت عبدالله بن زبیر حضرت معاویه رضي الله عنه ته د تللو کومه تذکره ده نودا د دمشق ده څکه چې دوی مبارک هلته وو چې حضرت عبدالله دملاقات دپاره تشریف یوړو.دغه ځائې کښې دغه وخت نور حضرات هم تشریف فرما وو.(۷).کمامر.

فقال له معاوية: كم قومت الغابة؟ قال: كل سهم مائة ألف. قال: كم بقي؟ قال: أربعة

---

(۱) تهذیب التهذیب:۲۱۹/۵،والاستیعاب:۵٤۵/۱،والاکمال للمغلطای:۳۵۹/۷)_
(۲) الکاشف للذهبی:۵۳۳/۱،رقم(۲۷۲۶)،وعمدة القاری:۵۳/۱۵)_
(۳) تهذیب التهذیب:۲۱۹/۵، د ام المؤمنین حضرت سوده نسب دادې: سودة بنت زمعه بن قیس بن عبدشمس بن عبدود بن نصر......قرشیه عامریه،رضی الله عنها(تهذیب الکمال:۲۰۰/۳۵،النساء)او د حضرت عبدالله بن زمعه نسب داسې دې: عبدالله بن زمعه بن الاسود بن المطلب بن اسد بن عبدالعزی..... قرشی اسدی،رضی الله عنه(تهذیب الکمال:۵۲۵/۱٤)]-
نو د دواړو په نسب کښې واضح طور سره فرق دې چې د حضرت سوده نیکۀ قیس بن عبدشمس دې.او د عبدالله بن زمعه نیکۀ الاسود بن المطلب دې،دغه شان حضرت سوده عامریه ده څکه چې د بنوعامر سره ئې تعلق دې او د عبدالله بن زمعه تعلق د بنواسد سره دې رضی الله عنهما.
(٤) تهذیب الکمال: ۱٤/ ۵۲۶،والکاشف:۵۳۳/۱،وتهذیب التهذیب:۲۱۸/۵)_
(۵) خلاصة الخزرجی:۱۹۸،دغه شان اوګورئ: الاصابة:۳۱۱/۲،والاستیعاب:۵٤٤/۱)_
(۶) ذخائر المواریث فی الدلالة علی مواضع:۲۶/۲،رقم(۲۶۹۰-۲۶۹۱))_
(۷) عمدة القاری:۵۳/۱۵)_

أسهم ونصف. فقال المنذر بن الزبير: قد أخذت سهما بمائة ألف. وقال عمرو بن عثمان: قد أخذت سهما بمائة ألف. وقال ابن زمعة: قد أخذت سهما بمائة ألف. فقال معاوية: كم بقي؟ فقال: سهم ونصف. قال: أخذته بخمسين ومائة ألف.

نو حضرت معاويه اووئيل چې د غابې څه قيمت مقرر شوې دې؟ عبدالله اووئيل چې هره حصه د يو لاک ده. وې فرمائيل چې څومره حصې پاتې دي؟ وې فرمائيل څلور نيمې حصې نو منذر بن زبير اووئيل چې يوه حصه زۀ په يو لاک اخلم او عمرو بن عثمان اووئيل چې يوه حصه ما په يو لاک واخسته او عبدالله بن زمعه اووئيل چې يوه حصه ما په يو لاک واخسته بيا معاويه رضي الله عنه اووئيل چې څومره پاتې شوه؟ عبدالله بن زبير اووئيل چې يوه نيمه حصه. نو معاويه رضي الله عنه اوفرمائيل چې دا ما په يو نيم لاک (يو لاک پنځوس زره) باندې واخسته.

د حضرت عبدالله په قول "كل سهم مائة ألف" كښې لفظ د مائة منصوب بنزع الخافض دې. اصل عبارت داسې دې، "كل سهم بمائة ألف" (١).

قوله: قال: وباع عبدالله بن جعفر نصيبه من معاوية بستمائة ألف: فرمائي: او عبدالله بن جعفر هم خپله حصه په حضرت معاويه رضي الله عنه باندې په شپږ لاکه باندې خرڅه کړه. مطلب دادې چې حضرت عبدالله بن جعفر ته د خپل قرض په بدله کښې په غابه کښې کومه حصه ملاؤ شوې وه نو هغه ئې په حضرت اميرمعاويه باندې خرڅه کړه. د څلورو لاکو حصه وه او هغه ئې په هغوی باندې په شپږ لاکه خرڅه کړه، دغه شان هغوی ته دوه لکه روپۍ فائده اوشوه. (٢).

قوله: فلما فرغ ابن الزبير من قضاء دينه قال بنو الزبير: اقسم بيننا ميراثنا. قال: لا والله، لا أقسم بينكم حتى أنادي بالموسم أربع سنين: ألا من كان له على الزبير دين، فليأتنا، فلنقضه: هركله چې حضرت عبدالله بن زبير د قرض ادا كولو نه فارغ شو نو بنوالزبير مطالبه اوكړه چې زمونږ ميراث په مونږ كښې تقسيم كړه. هغوی اوفرمائيل په خدائې قسم چې نۀ تقسيموم، هغه وخته پورې نۀ تقسيموم چې د حج په موقع باندې څلور كالو پورې آواز اونۀ كړم چې كه په زبير باندې د چا څۀ حق وی نو هغه دې مونږ ته راشی چې مونږ د هغۀ حق ادا كړو.

د حضرت عبدالله قول "لا والله" د فعل د حذف سره دې، "لا أقسم والله" دې نه پس جمله د ماقبل تفسير دې. حضرت عبدالله چونكه وصی وو او په بنو الزبير كښې د ټولو نه مشر هم وو، ددې وجې نه هغوی د ميراث د تقسيمولو نه انكار اوكړو، ددې ګمان په بنياد باندې چې شايد د چا حق پاتې شوې وی او ماته اطلاع نۀ وی رارسيدلې، ښكاره خبره ده چې ترڅو د

---

(١) پورته حواله، وإرشاد الساري: ٢١٢/٥_

(٢) فتح الباري: ٢٣٢/٦، وإرشاد الساري: ٢١٣/٥_

قرض پوره ادائيګي شوې نۀ وی نو ميراث خو نۀ شی تقسيميدې.ددې وجې نه ئې اوفرمائيل چې لږ صبر اوکړئ،زۀ د حج په موقع باندې څلور کالو پورې اعلان کوم.ددې نه پس به ئې تقسيموم. بهرحال د هغوی مقصد هيڅکله حق دار لره د خپل حق د وصولئ نه منع کول نۀ وو چې حقدار ته د هغۀ حصه ورنۀ کړې شی.[1]

الموسم.بکسرالسين.نه مراد د حج ورځې دی.دا د وسمه بمعنی علامت نه مشتق دې.چونکه دا ورځې په مکه مکرمه کښې د خلقو د جمع کيدو دپاره علامت وی.ددې وجې نه ددې نوم موسم اوګرځولې شو.[2]

او د څلور کالو د خاص کولو وجه داده چې دغه وخت هم او د هغې نه پس بيا هم د مکې مکرمې او د دنيا د نورو علاقو ترمينځه دوه کاله مسافت وو.د هغوی مقصد دا وو چې اقطار عالم ته د دوی پيغام اورسی،دا دوه کاله شو.بيا ددې جواب راشئ نو دا دوه کاله شو.دغه شان دا ټول څلور کاله شو.[3]

قوله: قال: فجعل كل سنة ينادي بالموسم.فلما مضى أربع سنين قسم بينهم:
فرمائی چې حضرت عبدالله بن زبير به هرکال د حج په ورځو کښې اعلان کوو.چې کله څلور کاله تير شو نو په وارثانو کښې ئې ميراث تقسيم کړو.

قوله: قال: وكان للزبير أربع نسوة: فرمائی او د حضرت زبير څلور بيبيانې وې.
دا د شهادت د وخت ذکر دې چې د شهادت په وخت کښې د هغوی په نکاح کښې څلور بيبيانې وې،د هغوی نومونه دا دی،ام خالد ،رباب،زينب او عاتکه بنت زيد(دا د حضرت سعيد بن زيد خور بی بی ده چې په عشره مبشره کښې دې).
حضرت زبير شپږ نکاحونه کړې وو ،چې په هغې کښې هغوی حضرت اسماء بنت ابی بکر او ام کلثوم ته طلاق ورکړې وو ،طلاق هغوی بی بی عاتکه ته هم ورکړې وو ليکن د هغوی د شهادت په وخت دا په عدت کښې وه او حضرت عبدالله بن زبير د مال په يو مخصوص مقدار باندې دوی سره صلح کړې وه.[4].کما رواه الحاکم[5]

ورفع الثلث: او دريمه حصه ئې جدا کړه.
يعنی د کوم ثلث مال چې حضرت زبير وصيت کړې وو ،هغه ئې جدا کړو.[6]

---

[1]) عمدة القاری:۵۳\۱۵،وشرح الکر مانی:۱۰۲\۱۳)_
[2]) عمدة القاری:۵۳\۱۵،وشرح الکرمانی:۱۰۳\۱۳،والقاموس الوحيد،مادة وسم)_
[3]) العمدة:۵۳\۱۵،والکرمانی:۱۰۲\۱۳،وارشاد الساری:۲۱۳\۵،والکوثر الجاری:۱۱۳\۶)_
[4]) فتح الباری:۲۳۲\۶،وعمدة القاری:۵۳\۱۵)_
[5]) المستدرک:۴۱۵\۳،کتاب معرفة الصحابة،ذکر مقتل الزبير بن العوام،رقم (۵۵۸۲).
[6]) فتح الباری:۲۳۲\۶،وعمدة القاری:۱۵،وارشاد الساری:۲۱۳\۵)_

فاصاب كل امرأة ألف ألف ومائتا ألف: نو د هري ښځې په حصه کښې دولس لاکه راغلي.
ددې مطلب دادې چې د ميراث پيسې ۴۸ لاکه وې،دولس لره څلورو سره ضرب ورکولو کښې هم دا تعداد جوړيږي.(۱)

قوله: فجميع ماله خمسون ألف ألف ومائتا ألف: د دوی د ټول مال مقدار ۵ کروړه او دوه لاکه وو.
دلته د حديث شارحينو تفصيلي بحثونه کړې دی،چې په هغې باندې پوهيدل آسان نۀ دی البته مونږ لاندې يو څو اقوال نقل کوو او په هغې باندې به تبصره هم کيږي.
حضرت زبير بن عوام رضي الله عنه فرمائيلې وو چې که د قرض ادا کولو نه پس څۀ مال بچ پاتې شي نو د هغې په ثلث کښې دې وصيت جاری کړې شي او باقی مال دې په وارثانو کښې تقسيم کړې شی،تفصيل وړاندې تير شوې دې.
اوس په حساب باندې ځان پوهه کړئ!
قرض دوه ويشت لاکه روپئ دې او هرې بی بی ته دولس لاکه ورکړې شوې.نو د دوی ټوله حصه اتۀ څلويښت لاکه جوړيږي،دا اتۀ څلويښت د قرض او وصيت ادا کولو نه پس باقی مال دې نو ۴۸ لاکه ته چې په ۸ کښې ضرب ورکړې شی نو د قرض او وصيت ادا کولو نه پس چې څۀ پاتې کيږي د هغې ټول مقدار به معلوم شی(۴۸۰۰۰۰۰×۸ = ۳۸۴۰۰۰۰۰)
دغه شان به دا رقم ۳ کروړه او ۸۴ لاکه شی،دې سره چې د وصيت ثلث ملاؤ کړې شی کوم چې يو کروړ ۹۲ لاکه دې،نو حاصل جمع(۵۷۶۰۰۰۰۰)پنځه کروړه او شپږ اويا لاکه روپئ شوې.
د وصيت د ثلث ويستلو طريقه به دا وی چې ۵کروړ ۷۶لاکه په ۳ باندې تقسيم کړې شی نو ثلث به راؤځی،يعنی ۵۷۶۰۰۰۰۰/۳: ۱۹۲۰۰۰۰۰
بيا چې په دې ټول رقم يعنی ۵کروړه۷۶لاکه کښې ۲۲ لاکه قرض شامل کړې شی،يعنی۵۷۶۰۰۰۰۰+۲۲۰۰۰۰۰ = ۵۹۸۰۰۰۰۰نو ټول مال ۵ کروړه او۹۸لاکه روپئ شو . دا ساده حساب دې او په دې کښې د دَين او وصيت نه پس،ثلث او وصيت ټول راغلل.(۲)

---

(۱) فتح البارى:۶/۲۳۲)_

(۲) ټول مال ۵ کروړه۹۸لاکه دې،چې دهغې تفصيل د اجزاؤبه اعتبارسره لاندې ذکر کولې شی: ثمن ۴۸۰۰۰۰۰×۸ (د ۴بيبيانو حصه)(اتۀ څلويښت لاکه)
ثمن ته مو په ۸ کښې ضرب ورکړو۳۸۴۰۰۰۰۰چې د قرض او وصيت نه پس مجموعه ده(۳کروړه ۸۴لاکه)

د وصيت دريمه حصه	۱۹۲۰۰۰۰۰+(۱کروړ ۹۲لاکه)
حاصل جمع	۵۷۶۰۰۰۰۰(۵کروړ ۷۶لاکه)
قرض	۲۲۰۰۰۰۰(دوه ويشت لاکه)

......[بقيه برصفحه آئنده]...

اشکال او د هغې جوابات. تفصیل تاسو اولوستلو. اوس اشکال دادې چې د روایت په آخره کښې دی، "فجمیع ماله خمسون ألف ألف ومائتا ألف" یعنی ټول مال ۵ کروړه او دوه لاکه وو او تفصیلی حساب سره ټول مال ۵ کروړه ۹۸ لاکه جوړیږی. نو په اجمال او تفصیل کښې مطابقت نشته؟ هم دې خبرې د بخاری شریف شارحین حیران او پریشان کړې دی.

جواب نمبر ① حافظ شرف الدین دمیاطی ددې اشکال جواب دا ورکړې دې چې د بیبیانو په حصو کښې بعضې راویانو ته وهم شوې دې. اصل کښې د هرې بی بی حصه زر زر یعنی لس لاکه وه، په قرض کښې چې کوم الفی الف ومائتی ألف وو. د هغې نه مائتی ألف (دوه لاکه) د بیبیانو په الف الف کښې شامل کړې شوې او الف الف ومائتا الف جوړ شو. که د بیبیانو نیمه حصه الف الف (۱۰ لاکه) وی نو د څلورو بیبیانو حصه به ۴۰ لاکهه شی، بیا څلویښت لاکه چې ثمن دې، دې ته به ۸ کښې ضرب ورکوو ۴۰۰۰۰۰۰×۸ = ۳۲۰۰۰۰۰۰، د ضرب حاصل درې کروړه او شل لاکه شو، چې د دین او وصیت نه پس باقی پاتې شوې مال دې، په دې کښې به د وصیت ثلث یوځائې کړې شی چې یو کروړ ۲۰ لاکه دې، یعنی ۳۲۰۰۰۰۰۰+ ۱۲۰۰۰۰۰۰= ۴۸۰۰۰۰۰۰ نو حاصل جمع به ۴ کروړه ۸۰ لاکه شی، بیا دې سره ۲۲ لاکه قرض یوځائې کړې شی، یعنی: ۴۸۰۰۰۰۰۰+ ۲۲۰۰۰۰۰= ۵۰۲۰۰۰۰۰ نو حاصل جمع به ۵ کروړه او دوه لاکه شی او اجمال او تفصیل کښې به مطابقت پیدا شی.

حافظ ابن حجر دې جواب ته غوره وئیلې دی.[1]

جواب نمبر ② حافظ شرف الدین دویم جواب دا ورکړې دې چې حضرت عبدالله بن زبیر چې کوم څلور کاله میراث مؤخر کړې وو، په دغه زمانه کښې دا مال زیات شو او ۵ کروړه ۹۸

...بقیه ازحاشیه گذشته] ټول مال- ۵۹۸۰۰۰۰۰ (۵ کروړ، ۹۸ لاکه)

تفصیل دپاره اوګورئ، فتح الباری: ۲۳۲/۲.

[1] فتح الباری: ۲۳۳/٦، هم دا قول علامه عینی هم ذکر کړې دې، لیکن ددې قول نسبت یې نه دې ذکر کړې، اوګورئ عمدة القاری: ۴۹/۱۵

ددې قول خلاصه داده:

ثمن	۴۰۰۰۰۰۰	(د څلورو بیبیانو حصه، څلویښت لاکهه)
ثمن ته مو ضرب ورکړو ۸ سره		
حاصل ضرب	۳۲۰۰۰۰۰۰	(درې کروړه شل لاکه، چې د قرض او وصیت نه پس باقی مانده دې)
د وصیت ثلث	۱۲۰۰۰۰۰۰	(یو کروړ شپیتهٔ لاکه)
حاصل جمع	۴۸۰۰۰۰۰۰	(څلور کروړه اتیا لاکه)
قرض	۲۲۰۰۰۰۰	(دوه ویشت لاکه)
ټول مال	۵۰۲۰۰۰۰۰	(پنځه کروړه دوه لاکه).

لاکه شو،ورنه ابتداء کښې دا ۵کروړه ۲ لاکه وو.(۱) ګویا ۹۲لاکه زیاتوالې په کښې اوشو. حافظ صاحب دا جواب د اول جواب نه هم غوره ښودلې دې او ترجمه کښې چې برکة الغازی سهو د حیا او د میتا کوم قید دې نو هغې سره هم ددې مطابقت دې او دا جواب بې تکلفه هم دې(۲). هم دا جواب علامه کرمانی هم ذکر کړې دې.(۳).

جواب نمبر③ حضرت ګنګوهی رحمه الله فرمائی چې ''جمیع ماله خمسون''دا مبتدا او خبر دی،ددې معنی ده، ''جمیع ماله خمسون سهما''کل د ټول مال پنځوس حصې وې او ددې نه پس''الف الف ومائتا الف''دې،دا د هرې حصې قیمت دې چې هره حصه د دولس لاکو روپو وه،اوس چې ۱۲ لاکه لره په ۵۰ کښې ضرب ورکړې شي،یعنی ۱۲۰۰۰۰۰ × ۵۰ = ۶۰۰۰۰۰۰۰نو د ټول مال مجموعه شپږ کروړه جوړیږی. او ۵ کروړه۹۸لاکه کښې صرف دوه لاکه فرق پاتې کیږی،لکه په تفصیل کښې خو ۵ کروړه ۹۸ لاکه جوړیږی او په اجمال کښې تقریبی طور سره دې ته شپږ کروړه اووئیلې شو او په محاوراتو کښې دغه شان اطلاقات کیږی.(۴)

لیکن ښکاره خبره ده چې دا جواب به تقریبی وی،تحقیقی به نه وی.

جواب نمبر④ بعضې علماؤ یو بل جواب ورکړې دې چې قرض د یو ښځې د حصې یعنی د دولس لاکو دوچند یعنی ۲۴ لاکه. په دې صورت کښې به مجموعه شپږ کروړه وی. ۵کروړه ۹۸ لاکه به نه وی،په دې صورت کښې به د اجمال او د تفصیل پوره مطابقت وی،په دې جواب کښې د یو ښځې حصه دوچند کولو سره د قرض مقدار متعین کړې شوې دې.

دلته قرض د من قبیل تثنیة المرکب نه معتبر منلې شوې دې،د یو ښځې حصه چې دولس لاکه ده،هغه مرکب ده،ددې دوچند قرض ګرځولې شوې دې. بیا جمیع ماله مبتدا او خمسون ئې خبر دې،ددې نه مراد خمسون سهما دې او الف الف ومائتا الف د هرې حصې قیمت دې،نو د پنځوس حصو قیمت د ۱۲ لاکو په حساب سره ۶ کروړه جوړیږی،دغه شان په اجمال او تفصیل کښې فرق نه پاتې کیږی.(۵) والله اعلم بالصواب

---

(۱) فتح الباری:۶/۲۳۳)_

(۲) فتح الباری:۶/۲۳٤)_

(۳) پورته حواله،وشرح الکرمانی:۱۳/۱۰۳،وعمدة القاری:۱۵/۵۳)_

(٤) فیض الباری:۳/٤۶۵،قصة شهادة الزبیر)_

(۵) البدر الساری الی فیض الباری:۳/٤۶۵_٤۶۶. ددې قول خلاصه لاندې ذکر کولې شي:
د ښځو حصې ۴۸۰۰۰۰۰ ،اته څلویښت لاکه،
۸ کښې ضرب ورکړې شو ۸×
د ضرب حاصل ۳۸۴۰۰۰۰۰ ،درې کروړه، څلور اتیا لاکه،دا د قرض او وصیت نه پس باقی مانده مال دې) .
.....ابقیه برصفحه آئنده...

پورته چې کوم صورتونه بیان کړې شو نو دهغې روایت مطابق دی کوم چې امام بخاری صاحب رحمه الله نقل کړې دې،ورنه ابن سعد په طبقات کښې،ددې نه علاوه نورو حضراتو محدثینو چې کوم روایتونه نقل کړې دی،د هغې په اعتبار سره نور شکلونه جوړیږی.[1]

د حدیث شریف متن سره متعلق یو وضاحت:د باب د حدیث شریف شمار په هغه احادیثو کښې دې،چې په کومو کښې امام بخاری صاحب رحمه الله متفرد دې ځکه چې په اصحاب سته کښې د دوی نه علاوه چاهم دا حدیث نۀ دې ذکر کړې.

اصحاب الاطراف دا حدیث په مسند زبیر کښې ذکر کړې دې.حالانکه ددې شمار په مسند عبدالله بن زبیر رضی الله عنه کښې کیدل پکار دی.[2]

د استفهام د جواب ذکر:دلته د حدیث په سند کښې راغلې دی"قلت لابی أسامة:أحدثکم هشام بن عروة....؟"چې استفهام او سوال خو ذکر دې لیکن په دې کښې جواب او تصدیق ذکر نۀ دې ځکه چې ابو اسامه د ابو اسحاق بن ابراهیم په تپوس باندې"نعم"وغیره نۀ دې وئیلي.لیکن هم دا حدیث ددې سند سره په مسند د اسحق بن راهویه کښې موجود دې،په هغې کښې کلمه د ایجاب موندلې کیږی چې هغوی د تحدیث په سوال باندې اوفرمائیل چې او:هشام بن عروه ماته دا حدیث اوروليې دې.[3] والله أعلم

...بقیه ازحاشیه گذشته]

د وصیت دریمه حصه	۱۹۲۰۰۰۰۰	(یو کروړ،دوه نوی لاکه)
حاصل جمع	۵۷۲۰۰۰۰۰	(پنځه کروړه،شپږ اویا لاکه)
د قرض مقدار	۲۲۰۰۰۰۰	(ځلویریشت لاکه،دا د من قبیل تثنیة المرکب نه دې)
ټول مال	۶۰۰۰۰۰۰۰	(شپږ کروړه))_

[1]) حافظ ابن حجر رحمه الله ددې سلسلې تقریباً ټول روایتونه او طرق بیان کړې دی(فتح الباری:۶/۲۳۲،۲۳۳)، په دې ټولو کښې د حضرت زبیر رضی الله عنه د مال په باره کښې ډیر سخت اختلاف دې،څوک څۀ وائی او څوک څۀ وائی.البته حافظ رحمه الله په دې ټولو روایتونو کښې تطبیق کولو سره فرمائیلې دی چې دلته مقصود د مال په کمیت کښې اختلاف بیانول نۀ دی،بلکه مقصود دا وینا ده چې د هغوی په ترکه کښې څومره قدرې زیاتوالې اوشو ځکه چې د شهادت په وخت هغوی د خپلو پسماندګانو دپاره څۀ جائیداد پریخودلې وو او دې سره سره لوئې قرض هم لیکن الله تعالی په دې کښې برکت پیدا کړو او د مال دومره لویه مجموعه حاصله شوه،لیکی:

وکان القوم أتوا من عدم إلقاء البال علی تحریر الحساب،إذ الغرض فیه ذکر الکثرة التی نشات عن البرکة فی ترکة الزبیر إذ خلف دینا کثیراً،ولم یخلف الا العقار المذکور،ومع ذلک فبورک فیه حتی تحصل منه هذا المال العظیم".فتح الباری:۶/۲۳۳)_

[2]) عمدة القاری:۱۵/٤٨،وفتح الباری:۶/۲۲۸_۲۲۹)_

[3]) فتح الباری:۶/۲۲۹،وشرح القسطلانی:۵/۲۱۳.دا د حافظ او د هغوی په اتباع کښې د قسطلانی ارشاد دې،البته دا روایت مونږ ته د ډیر زیات تلاش کولو باوجود هم په ......[بقیه برصفحه آئنده...

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت: ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت په دې معنى کښې دې چې حضرت زبير بن العوام رضي الله عنه په خپله ترکه کښې څۀ کورونه پريخودلې وو، دې سره سره ډير زيات قرض هم، ليکن کوم مال چې ورته د حضرت نبى کريم ﷺ او د خلفاء ثلاثه حضرت ابوبکر، عمر او عثمان رضي الله عنهم سره په غزواتو کښې شرکت کولو سره حاصل شو، هغې مال کښې الله تعالى د دوى په ژوند کښې هم برکت واچوو او د شهادت نه پس هم(۱) لکه څنګه چې تاسو په حديث شريف کښې اوکتل. هم دا د ترجمې مقصود هم وو چې د غازى په مال کښې د هغۀ په ژوند کښې او د مرګ نه پس برکت وى. والله أعلم بالصواب

⑭ باب: إذا بعث الإمام رسولاً في حاجة، أو أمره بالمقام، هل يسهم له.

د ترجمة الباب مقصد: امام بخاري رحمه الله دلته دا فرمائى چې که د وخت امام يو سړى لره په دارالاسلام کښې د څۀ ضرورت د وجې نه پريخودلې وى، يا ئې د څۀ ضرورت د وجې نه يو سړې قاصد او پيغام رسوونکې ليږلې وى نو هغۀ ته به د غنيمت په مال کښې حصه ملاويږى يا نۀ؟(۲)

په دې مسئله کښې اختلاف دې، د ائمه ثلثه، امام اوزاعى، ابوثور، نخعى او ليث بن سعد رحمهم الله وغيره مسلک دادې چې په دې صورت کښې به دغه قاصد او رسول يا چې په اقامت باندې مامور وى دوى ته به د غنيمت نه حصه نۀ ملاويږى، هم دې سره يوشان مسئله په باب [۹] الغنيمة لمن شهد الوقعة کښې تيره شوې ده.

① **احناف:** او د امام ابوحنيفه او د هغوى د ملګرو رحمهم الله وينا داده چې دې قسمه خلقو ته به په غنيمت کښې حصه ملاويږى، دوى به د غنيمت په مال کښې شريک وى(۳).

② **د ائمه ثلثه دليل:** په دې سلسله کښې د جمهورو مشهور دليل د حضرت عمر رضي الله عنه اثر دې چې "**الغنيمة لمن شهد الوقعة**" چې په غنيمت کښې به د هغه چا حصه وى څوک چې په جنګ کښې هم شريک شوې وى(۴).

...بقيه ازحاشيه گذشته] مسند اسحاق کښې ملاؤ نۀ شو، بلکه دلته د حافظ نه تسامح شوې ده څکه چې امام ابن راهويه ددې سند سره حديث د افک هم نقل کړې دې، چې د هغې په آخره کښې واقعى کلمه د ايجاب موجوده ده، فاقربه ابو اسامة، وقال: نعم. مسند اسحاق بن راهويه، حديث رقم(۱۱۷۷)_

۱) فتح البارى: ۶/ ۲۳۳. وشرح القسطلانى: ۲۱۳/۵. وعمدة القارى: ۴۸/۱۵)_

۲) عمدة القارى: ۱۵/ ۵٤)_

۳) شرح ابن بطال: ۲۹۳/۵. والكوثر الجارى: ۶/ ۱۱٤)_

٤) ارشاد السارى: ۵/ ۲۱٤)_

د باب الغنیمة لمن شهد الوقعة والا مسئله کښې امام بخاری رحمه الله د ائمه ثلثه سره یو شان وو، او په دې مسئله کښې هغوی د احنافو هم مسلک معلومیږی.

د احنافو دلیل: د احنافو دلیل د باب حدیث شریف دې، په کوم کښې چې راغلې دی چې حضرت عثمان رضی الله عنه ته نبی کریم ﷺ په غزوه بدر کښې د نه شریکیدو باوجود په غنیمت کښې حصه ورکړې وه، ځکه چې د هغوی د نه شرکت وجه د حضرت نبی اکرم ﷺ ممانعت وو چې تاسو دلته د خپلې بی بی پرورش اوکړئ.(۱)

دغه شان اهل سیر ذکر کړې دی چې نبی کریم ﷺ حضرت سعید بن زید وطلحه بن عبیدالله رضی الله عنهما هغه لارې ته لیږلې وو کومه لاره چې د شام طرفته تلې وه، مقصد جاسوسی کول وو، دا دواړه حضرات د غزوه بدر د ختمیدو نه پس راؤرسیدل نو نبی علیه السلام دې دواړو حضراتو ته په غنیمت کښې حصه ورکړه، دې دواړو اووئیل چې حضرت: د اجر نه خو محرومه پاتې شو؟ نو نبی کریم ﷺ اوفرمائیل چې اجر به هم ملاؤ شی.(۲)

د جمهورو له طرفه جواب: جمهورو د حضرت عثمان رضی الله عنه د حدیث دا جواب ورکړو چې دا د نبی کریم ﷺ خصوصیت دې. یا نبی علیه السلام هغوی ته په خمس کښې ورکړې وه (۳).

---

(۱) شرح ابن بطال:۵/۲۹۳، والکوثر الجاری:۶/۱۱۴، وعمدة القاری:۱۵/۵۴)_

(۲) پورته حواله جات. علامه عینی د ابن اسحاق په حواله سره او ابن عبد البر رحمه الله د هغه صحابه کرامو رضی الله عنهم نومونه شمارلې دی، کوم چې په غزوه بدر کښې په مختلفو وجوهاتو سره شریک شوې نه وو، لیکن هغوی ته حصه ورکړې شوې وه، د هغوی تعداد تقریبا لس دې، چې لاندې ذکر کولې شی:

① عثمان بن عفان رضی الله عنه، د شرکت نه کولو وجه د باب په حدیث شریف کښې ذکر ده.

②، ③ طلحه بن عبید الله وسعید بن زید بن نفیل، د جاسوسئ دپاره د شام طرفته لیږلې شوې وو.

④ ابولبابه بشیر بن عبد المنذر: چې کله د مکې مکرمې نه د مشرکینو د روانیدو پته نبی کریم ﷺ ته اولګیده نو دوی ئې د مقام روحاء نه واپس کړل او د مدینې منورې د عامل په حیثیت سره ئې مقرر کړل. ⑤ حارث بن حاطب بن عبید، دوی هم د لارې نه واپس کړې شوې وو.

⑥ حارث بن صمه. دوی ته د روحاء په مقام کښې زخم لګیدلې وو، ددې وجې نه واپس شو.

⑦ خوات بن جبیر. په غزوه کښې شریک نه وو.

⑧ ابو الضیاح بن ثابت بن نعمان. په لاره کښې د دوی یو خپه په کاڼړی باندې د لګیدو په وجه ډیره زخمی شوې وه، ددې وجې نه واپس شو.

⑨ عاصم بن عدی بن الجد بن العجلان. دوی هم غزوه کښې د شرکت کولو دپاره راوتلې وو لیکن نبی کریم ﷺ دوی واپس کړل.

⑩ سعد بن مالک بن خالد الساعدی. دوی د غزوې دپاره پوره تیارې کړې وو لیکن وفات شو. یو قول دادې چې د روحاء په مقام باندې دوی وفات شو. دا د مشهور صحابی حضرت سهل بن سعد رضی الله عنهما والد صاحب دې.

نو نبی کریم ﷺ دې ټولو ته د غنیمت په مال کښې حصه ورکړه او د اجر خوشخبری ئې هم ورکړه.

اوګورئ عمدة القاری:۱۵/۵۴، والسیرة النبویة لابن هشام:۲/۶۷۸_۷۰۶، باب: من حضر بدرا من المسلمین، والاستیعاب:۱/۳۶۱، باب سعد، رقم (۹۵۲) (والله اعلم)_

(۳) عمدة القاری:۱۵/۵۵، والکوثر الجاری:۶/۱۱۴)_

د احنافو له طرفه جمهورو ته جواب:د حضرت عثمان رضی الله عنه معامله په خصوصیت باندې محمول کول ددې وجې نه صحیح نهٔ دی چې د خصوص دپاره د څهٔ دلیل کیدل ضروری دی او دلته دلیل نشته۔

او دا وینا چې نبی علیه السلام هغوی ته د خمس نه حصه ورکړې وه،نو دا د غزوه حنین واقعه ده،د بدر واقعه نهٔ ده([1])،په غزوه بدر کښې حصه ورکړې شوې وه،چې په هغې باندې د باب د حدیث شریف دا الفاظ دلالت کوی، "فقال له النبی صلی الله علیه وسلم:إن لك أجر رجل ممن شهد بدرا وسهمه"۔

بهرحال د دلیلونو په رڼا کښې دلته د احنافو مذهب راجح معلومیږی۔ والله أعلم بالصواب

۲۹۶۲:([2]) حَدَّثَنَا مُوسَى حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ مَوْهَبٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ رضی الله عنهما - قَالَ إِنَّمَا تَغَيَّبَ عُثْمَانُ عَنْ بَدْرٍ، فَإِنَّهُ كَانَتْ تَحْتَهُ بِنْتُ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم - وَكَانَتْ مَرِيضَةً. فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - « إِنَّ لَكَ أَجْرَ رَجُلٍ مِمَّنْ شَهِدَ بَدْرًا وَسَهْمَهُ ».[۳۴۹۵، ۳۸۳۹]

رجال الحدیث

① **موسی**:دا موسی بن اسماعیل تبوذکی رحمه الله دی۔

② **ابوعوانه**:دا ابوعوانه وضاح بن عبدالله الیشکری رحمه الله دی۔ ددې دواړو حضراتو تذکره اجمالاً د "بدء الوحی" په "الحدیث الرابع" کښې تیره شوې ده([3])۔

③ **عثمان بن موهب**:دا عثمان بن عبدالله بن موهب الاعرج تمیمی قرشی رحمه الله دی([4])۔

خبرداری: ابوعلی جیانی رحمه الله لیکی چې د اصیلی په نسخه کښې د عثمان بن موهب په ځائې عمروبن عبدالله مذکور دې چې غلط دې،صحیح عثمان بن موهب دې([5])۔

---

[1]) العمدة:۵۵/۱۵،دې مسئلې سره متعلق څهٔ تفصیلات وړاندې په باب الغنیمة لمن شهد الوقعة کښې تیر شوې دی)۔

[2]) قوله:عن ابن عمر رضی الله عنهما:الحدیث:اخرجه البخاری ایضا،کتاب فضایل اصحاب......باب مناقب عثمان بن عفان،رضی الله عنه......رقم (۳۶۹۸)،وباب مناقب علی بن ابی طالب......رقم (۳۷۰۴)،وکتاب المغازی، باب قول الله تعالی:(ان الذین تولوا منکم یوم التقی الجمعان.....)،رقم(۴۰۶۶)،وکتاب التفسیر،باب (وقاتلوهم حتی لا تکون فتنة ویکون.....)،رقم (۴۵۱۳_۴۵۱۴)،وباب (وقاتلوهم حتی لا تکون فتنة)،رقم (۴۶۵۰_۴۶۵۱)، وکتاب الفتن،باب قول النبی صلی الله علیه وسلم:الفتنة من قبل المشرق،رقم(۷۰۹۵) والترمذی،کتاب المناقب،باب مناقب عثمان بن عفان رضی الله تعالی عنه،رقم (۳۷۰۹))_

[3]) کشف الباری:۴۳۳/۱_۴۳۴)_

[4]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الزکاة،باب وجوب الزکاة)_

[5]) عمدة القاری:۵۴/۱۵)_

⑩ ابن عمر: د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما حالات په كتاب الايمان، "باب قول النبى صلى الله عليه وسلم: "بنى الاسلام على خمس" كښې تير شوي دي.(۱)

قوله: قال: إنما تغيب عثمان عن بدر، فإنه كانت تحته بنت رسول الله صلى الله عليه وسلم وكانت مريضة، فقال له النبي صلى الله عليه وسلم: إن لك أجر رجل من شهد بدرا وسهمه: حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما فرمائي چې حضرت عثمان رضي الله عنه د غزوه بدر نه غائب وو ځکه چې د نبی کريم ﷺ لور مبارکه د هغوی سره د نکاح په عقد کښې وه او هغه بيماره وه نو نبی کريم ﷺ هغوی ته اوفرمائيل چې ستاسو دپاره د بدری صحابی په شان اجرت او په غنيمت کښې حصه ده.

د باب د حديث شريف پس منظر: ددې حديث مبارک تعلق اصل کښې فضائلو سره دې، البته امام بخاری رحمه الله د خپلې مدعى ثابتولو دپاره دا دلته نقل کړې دې، هغه هم اختصار سره، تفصيلی روايت مؤلف عليه الرحمة په فضائل اصحاب النبی او مغازی وغيره(۲) کښې نقل کړې دې، چې د هغې خلاصه داده:

يو مصری سړې د حج دپاره راغلې وو او د حضرت عثمان رضي الله عنه په مخالفينو کښې وو، هغهٔ د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما په وړاندې په حضرت عثمان رضي الله عنه باندې درې اعتراضونه اوکړل. ابن عمر رضي الله عنه اول خو ددهٔ د مزيد کتلو دپاره اول ددهٔ تائيد اوکړو او بيا ئې ورته د درې واړو اعتراضاتو جوابونه ورکړل.

د هغهٔ اولنې اعتراض دا وو چې حضرت عثمان د غزوه احد په ورځ تختيدلې وو، حضرت ابن عمر رضي الله عنه ددې خبرې تصديق اوکړو، بيا ئې وضاحت اوکړو چې د الله تعالى له طرفه ددې مسئلې معافی شوې ده، ددې وجې نه مونږ ته په دې مسئله کښې د خبرې کولو حق نشته، د الله تعالى ارشاد دې: ﴿ولقد عفا الله عنهم﴾(۳) نو دا معامله اوس ختمه شوه.

دويم اعتراض د هغهٔ دا وو چې حضرت عثمان رضي الله عنه د جنګ بدر نه هم غائب وو. حضرت ابن عمر رضي الله عنهما ددې وجه دا بيان کړه چې د حضرت عثمان رضي الله عنه په عقد کښې د نبی کريم ﷺ لور وه او د بدر په موقع باندې هغه بيماره وه نو نبی کريم ﷺ هغوی ته د خپلې بی بی د خيال ساتلو دپاره په مدينه منوره کښې د اوسيدلو دپاره اوفرمائيل او دا ئې اوفرمائيل چې تاسو ته به هغه اجر و ثواب او په غنيمت کښې هغومره حصه ملاويږی څومره چې په جنګ کښې يو شريک مجاهد ته ملاويږی. نو ددې وجې نه هغوی حکماً بدری دی.

ددې سړی دريم اعتراض دا وو چې حضرت عثمان رضي الله عنه د بيعت رضوان نه وروستو پاتې شوې وو. ددې جواب دادې چې که د مکې مکرمې په وادئ کښې د حضرت عثمان رضي الله عنه نه

---

(۱) كشف البارى: ۱/۶۳۷)_

(۲) اوګورئ، صحيح بخارى، كتاب فضايل اصحاب، رقم (۳۶۹۸)، وكتاب المغازى، رقم ۴۰۶۶)_

(۳) آل عمران: ۱۵۵)_

زيات عزتمند بل څوک سړي وو نو نبي کريم ﷺ به هغه ليږلي وو،چونکه دوی د ټولو نه زيات عزتمند وو،ددې وجې نه نبي کريم ﷺ د دوی انتخاب اوفرمائيلو) . هرکله چې حضرت عثمان رضي الله عنه مکې مکرمې ته اورسيدلو نو د بيعت رضوان واقعه پيښه شوه،حضرت عثمان رضي الله عنه چونکه په موقع باندې په خپله موجود نۀ وو،ددې وجې نه نبي کريم ﷺ خپل ښي لاس مبارک اوچت کړو او وې فرمائيل چې "دا د عثمان لاس دې" .بيا ئې هغه په دويم لاس باندې کيخودلو او وې فرمائيل چې "دا د عثمان بيعت دې" .

حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما ددې سړي د دريو واړو اعتراضاتو د جوابونو ورکولو نه پس اوفرمائيل چې "اوس خپل ځان سره دا تفصيل يوسه".

د باب د حديث شريف د بعضې حصو تشريح: تغيب د باب تفعل نه دې،دې کښې د تکلف معنی پرته ده،مطلب دادې چې حضرت عثمان رضي الله عنه د خپلې بی بی د خيال ساتلو په غرض سره د غزوه بدر نه غائب وو،قصداً غائب نۀ وو.(۱).

د بنت رسول الله ﷺ نه مراد حضرت رقيه رضي الله عنها ده.

حضرت رقيه رضي الله عنها: دا د نبي کريم ﷺ لور مبارکه حضرت ام عبدالله رقيه بنت سيد البشر ﷺ محمد بن عبدالله الهاشميه رضي الله عنها ده . د دوی مور بی بی حضرت خديجة الکبری رضي الله عنها ده (۲).

د مشهور قول مطابق دا د نبي کريم ﷺ درميانه لور ده(مينځنۍ)،ابن عبدالبر رحمه الله فرمائی چې په دې کښې څۀ اختلاف نشته چې حضرت زينب رضي الله عنها د نبي کريم ﷺ د ټولو نه مشره لور ده،البته رقيه،فاطمه او د ام کلثوم رضي الله عنهن باره کښې اختلاف دې،د اکثرو قول دادې چې مينځ کښې حضرت رقيه،فاطمه د دوی نه وړوکې او ام کلثوم رضي الله عنها د ټولو نه کشره ده(۳).

حضرت رقيه رضي الله عنها اول د ابولهب د ځوی عتبه په نکاح کښې وه،دا خبره د هجرت نه د وړاندې زمانې ده،البته کله چې سورة اللهب نازل شو نو ابولهب سخت خفه شو او خپل ځوی ته ئې اووئيل چې که تا ددۀ(محمد ﷺ)لورته طلاق ورنه کړو نو زما او ستا به هيڅ قسم تعلق نۀ وی نو عتبه دې ته د دخول نه مخکښې طلاق ورکړو،بيا دا د حضرت عثمان رضي الله عنه په نکاح کښې راغله،د هغوی نه ئې يو ځوې عبدالله پيدا شو،هم ددې ځوئی طرفته کنيت کولو سره به حضرت عثمان رضي الله عنه په ابوعبدالله باندې بللې شو(۴).

حضرت رقيه رضي الله عنها ته خپل خاوند سره د حبشې طرفته دواړو هجرتونو کښې د ملګرتيا شرف

(۱) عمدة القاری:۱۵/۵٤)_
(۲) الاصابة:٤/۳۰٤،سير اعلام النبلا:۲/۲۵۰)_
(۳) الاستيعاب بهامش الاصابة:٤/۲۹۹،والاصابة:٤/۳۰٤)_
(۴) پورته حواله جات ،وسير اعلام النبلا:۲/۲۵۱)_

او سعادت حاصل دي.(۱)

هم په حبشه کښې د دوی خوې حضرت عبدالله وفات شو. دغه وخت ددې هلک عمر شپږ کاله وو.(۲)

بیا حضرت رقیه رضي الله عنها د خپل خاوند حضرت عثمان نه پس مدينې منورې ته هجرت اوکړو، هلته د بدر نه څۀ موده وړاندې دوی د خسرې په بیمارئ کښې مبتلا شو. ددې وجې نه حضرت عثمان رضي الله عنه ته نبی کریم صلی الله علیه وسلم د دوی د عیادت او خیال ساتلو دپاره په مدينه منوره کښې د اوسيدلو حکم اوفرمائيلو، هم په دې مرض کښې دا وفات شوه او مسلمانان دغه وخت په بدر کښې وو.(۳)

حضرت عثمان رضي الله عنه چې کوم وخت ددې په دفن کولو کښې مشغول وو، نو اتفاقاً دغه وخت حضرت زید بن حارثه رضي الله عنه په غزوه بدر کښې د فتحې خوشخبری مدينې منورې ته راوړلو دپاره راورسیدو، حضرت اسامه بن زید رضي الله عنهما هم د دفن کولو په دې عمل کښې شریک وو، هشام بن عروه د خپل پلار نه نقل کوی:

"تخلف عثمان وأسامة بن زيد عن بدر، فبيناهم يدفنون رقية سمع عثمان تكبيراً، فقال: يا أسامة، ماهذا؟ فنظروا، فاذا زيد بن حارثة على ناقة رسول الله صلى الله عليه وسلم الجدعاء، بشيراً بقتل المشركين يوم بدر"(۴).

د حضرت رقیه رضي الله عنها وفات په دویمه هجرئ کښې اوشو. د دوی د وفات نه پس نبی کریم صلی الله علیه وسلم په ربیع الاول دریمه هجرئ کښې خپل لور حضرت ام کلثوم رضي الله عنها حضرت عثمان رضي الله عنه ته په نکاح ورکړه او وې فرمائيل چې "که زما لس لونړه وې نو ما به ټولې عثمان ته په نکاح ورکړې وې"(۵). ددې وجې نه حضرت عثمان ته ذوالنورین وئیلې شی. رضی الله عنهم وأرضاهم

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت: د ترجمة الباب دویم جزء سره خو د حدیث شریف مناسبت واضح دې چې حضرت عثمان رضي الله عنه د نبی کریم صلی الله علیه وسلم په هدایت باندې د خپلې بی بی د عیادت دپاره د غزوې نه پاتې شوې وو، ددې باوجود دوی ته اجر او غنیمت دواړه ملاؤ شو. ددې تعلق د ترجمې د الفاظو "او أمره بالمقام" سره دې(۶).

---

(۱) پورته حواله جات)_

(۲) الاستيعاب بهامش الاصابة: ۳۰۰/۴، والاصابة: ۳۰۴/۴، وسیر اعلام النبلا: ۲۵۱/۲)_

(۳) الاصابة: ۳۰۴/۴_۳۰۵، وسیر اعلام النبلا: ۲۵۱/۲، وطبقات ابن سعد: ۳۶/۸، والاستيعاب بهامش الاصابة: ۳۰۱/۴)_

(۴) الاصابة: ۳۰۵/۴، والاستيعاب بهامش الاصابة: ۳۰۲/۴، وکذا انظر المعجم الکبیر: ۴۳۵/۲۲، رقية بنت رسول الله صلی، رقم (۱۰۵۸)_

(۵) الطبقات الکبری: ۳۸/۸، وسیر اعلام النبلا: ۲۵۲/۲_۲۵۳، ومجمع الزواید: ۲۱۷/۹، والمعجم الکبیر: ۴۳۶/۲۲، رقم (۱۰۶۱)_

(۶) عمدة القاري: ۵۴/۱۵، والکوثر الجاري: ۱۱۳/۶)_

لیکن د ترجمې اولنی جزء یعنی د "بعث الامام رسولاً فی حاجة" د اثبات دپاره مؤلف رحمه الله څۀ حدیث وغیره نۀ دې ذکر کړې؟

ددې دوه جوابونه دی:

یو خو دا چې هغوی دا مسئله د اقامت والا په مسئله باندې قیاس کړې ده.(۱) چې هلته څنګه د حاکم حکم موجود دې،نو دغه شان د قاصد لیږل هم د وخت د حاکم په ذریعې سره کیږی.ددې وجې نه قاعده به دا وی چې که د وخت امام یو کس لره د څۀ غرض د وجې نه په غزوه کښې د شرکت کولو نه منع کړی او بل څۀ کار ورته اوسپاری نو د هغۀ به هم په غنیمت کښې حصه وی.

دویم دا چې حدیث خو موجود وو،لیکن د امام بخاری رحمه الله د شرط مطابق پوره نۀ وو.ددې وجې نه هغوی د ارسال رسل لاندې څۀ حدیث شریف ذکر نۀ کړو.

او دا حدیث هم هغه دې کوم چې اوس مخکښې تیر شو چې نبی کریم ﷺ حضرت طلحه بن عبیدالله او سعید بن زید رضی الله عنهما لره د شام لارې طرفته د جاسوسئ دپاره لیږلې وو،دغه شان دا دواړه حضرات په غزوه بدر کښې شریک نۀ شو،ددې باوجود نبی علیه السلام دوی ته غنیمت ورکړو او د اجر و ثواب خوشخبری ئې هم ورکړه.(۲)

⑮ باب: وَمِنَ الدَّلِيلِ عَلَى أَنَّ الْخُمُسَ لِنَوَائِبِ الْمُسْلِمِينَ

مَا سَأَلَ هَوَازِنُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- بِرَضَاعِهِ فِيهِمْ فَتَحَلَّلَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ. (۱۵) وَمَا كَانَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- يَعِدُ النَّاسَ أَنْ يُعْطِيَهُمْ مِنَ الْفَيْءِ وَالأَنْفَالِ مِنَ الْخُمُسِ، وَمَا أَعْطَى الأَنْصَارَ، وَمَا أَعْطَى جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ تَمْرَ خَيْبَرَ.

د ترجمة الباب مقصد: دا باب ددې خبرې په بیان کښې دې چې خمس به د عامو مسلمانانو په ضرورتونو کښې خرچ کولې شی،ددې دلیل دا دې چې قبیله بنو هوازن نبی علیه السلام ته درخواست کړې وو چې زمونږ نه اخستلې شوې مال غنیمت مونږ ته واپس کړې شی څکه چې د نبی علیه السلام د قبیله بنوهوازن سره رضاعی تعلق دې،نو نبی کریم ﷺ صحابه کرامو رضی الله عنهم ته اوفرمائیل چې هغوی په غنیمت کښې د خپل خپل حق نه لاس وینځی(او غنیمت واپس کړی).دغه شان ددې دلیل دا هم دې چې نبی کریم ﷺ به مختلف صحابه کرامو رضی الله عنهم سره دا وعده فرمائیله چې زۀ به تاسو ته په مال فئ،غنیمت کښې درکوم،کوم چې د خمس نه حاصل شی.ددې نه علاوه نبی علیه السلام چې انصارو ته څۀ ورکړل او حضرت جابر بن عبد الله رضی الله عنه ته ئې چې د خیبر کومې کهجورې ورکړې نو دا هم ددې خبرې دلیل دې چې د خمس مصرف د عامو مسلمانانو ضرورتونه هم دی.

(۱) الکوثر الجاری:۶/۱۱٤)_

(۲) پورته حواله،والاستیعاب لابن عبدالبر بهامش الاصابة:۱/٤۵۰_٤۶۰،باب طلحة،رقم (۱۲۷۹)_

د ترجمة الباب نحوی تعلیل: باب مرفوع دې او منون دې (یعنی تنوین لری) د خبریت د وجې نه، ددې مبتدا محذوف ده چې هذا دی[1]

ومن الدلیل. المسلمین پورې خبر مقدم دې، ما موصوله او معطوف علیها ده او "وما کان....... وما اعطی الانصار، وما اعطی جابربن عبدالله....." دا ټول معطوف دی. بیا مبتدا ده.[2]

په ما سئل هوازن النبی صلی الله علیه وسلم کښې هوازن د فاعلیت د وجې نه مرفوع او النبی د مفعول به کیدو د وجې نه منصوب دې.[3]

د هوازن نه مراد قبیله ده لیکن دلته ددې په بعضې کسانو باندې ددې اطلاق مجازاً کړې شوې دې او په برضاعه کښې باء سببیه ده. یعنی بسبب رضاعه[4]

واو عاطفه یا استفتاحیه: امام بخاری رحمه الله وړاندې اتۀ بابونه مخکښې یو باب "ومن الدلیل علی أن الخمس لنوائب رسول الله صلی الله علیه وسلم....." قائم کړې وو. د هغې نه پس ئې دویم باب دا قائم کړې دې: "ومن الدلیل علی أن الخمس لنوائب المسلمین......" دریم باب وړاندې راځی، "ومن الدلیل علی أن الخمس للامام، وأنه یعطی....." دا درې بابونه دی.

اوس د حافظ رحمه الله رائې خو داده چې "ومن الدلیل" کښې واؤ عاطفه دې. ددې معطوف علیه هغه تیر شوې باب دې کوم چې د اتو بابونو نه وړاندې ذکر شوې دې او دا باب معطوف دې او یو معطوف وړاندې راځی.[5] علامه عینی رحمه الله فرمائی چې دا د دلیل نه بغیر یو دعوی ده. دا هم څۀ خبره ده چې په معطوف او معطوف علیه کښې دومره فاصله وی. د احادیثو سره سره دومره ډیر بابونه مینځ کښې فاصله جوړه شی؟

که د دوی خبره اومنلې هم شی چې دلته واؤ راغلې دې نو ددې جواب دا دې چې دا واؤ عاطفه نۀ دې، اکثر وختونو کښې داسې کیږی چې واؤ استعمال کړې شی او هغه په څۀ څیز باندې عطف نۀ وی، ددې وجې نه به دا اووئیلې شی چې دا واؤ د استفتاح دې، هم دا خبره د مشرانو استاذانو نه اوریدلې شوې ده.[6] علامه قسطلانی رحمه الله په دې مسئله کښې د علامه عینی رحمه الله ملګرتیا کوی.[7]

---

[1]) عمدة القاری: ۱۵/۵۵، وفتح الباری: ۶/۲۳۸، وارشاد الساری: ۵/۲۱٤)_

[2]) عمدة القاری: ۱۵/۵۵، وارشاد الساری: ۵/۲۱٤)_

[3]) پورته حواله جات، وفتح الباری: ۶/۲۳۸)_

[4]) پورته حواله جات)_

[5]) فتح الباری: ۶/۲۳۸)_

[6]) عمدة القاری: ۱۵/۵۵)_

[7]) شرح القسطلانی: ۵/۲۱٤)_

د ترجمة الباب مقصد:اصل خبره دلته داده چې امام بخاری رحمه الله هم يو خبره بيانوی چې خمس به د مسلمانانو په ضرورياتو کښې خرچ کيږی،نبی کريم ﷺ به دهغې د تقسيم ذمه دار وی، چې هغې لره نبی کريم ﷺ په خپلو ضرورياتو کښې هم د ضرورت په اندازه باندې خرچ کولې شی او د دوی مبارک نه پس چې کوم امام وی هغه به د دوی نائب وی،هغه هم د خپل ضرورت مطابق ددې نه اخستلې شی،ددې نه علاوه خمس به هغه د مسلمانانو په ضرورتونو او حاجتونو کښې خرچ کوی.[1]

د تعليقاتو مقصد:بيا په دې خان پوهه کړئ چې مصنف رحمه الله د خپلې خبرې ثابتولو دپاره د باب لاندې د احاديثو نه علاوه د ترجمة الباب جزء جوړولو سره څلور تعليقات هم ذکر کړې دی،ددې ټولو نه د هغهٔ مدعی ثابتيږی چې خمس به د عامة المسلمين په ضرورتونو وغيره کښې خرچ کيږی.

د تعليقاتو موصولاً تخريج:د اولنی تعليق قصه هوازن سره دہ،کومه چې مؤلف رحمه الله په دې باب کښې مسنداً ذکر کړې ده،ددې نه علاوه په کتاب الهبه.....وغيره کښې[2]،دويم تعليق د وعدو سره متعلق دې چې نبی کريم عليه السلام د مختلفو صحابه کرامو رضی الله عنهم سره په مختلفو وختونو کښې دا وعده کړې وه چې زهٔ به تاسو ته د مال فئ نه درکوم.په دې باره کښې هم احاديث په دې باب کښې مذکور دی.[3] د دريم تعليق تعلق د حضرات انصار رضی الله عنهم سره دې چې نبی کريم ﷺ هغوی ته په مختلفو مقامونو کښې ورکړه کړې وه.په هغې کښې د يو واقعې تخريج حضرت مؤلف رحمه الله په کتاب الهبه وغيره[4] کښې کړې دی.[5]

او څلورم تعلق د حضرت جابر رضی الله عنه واقعې سره متعلق دې،يعنی خيبر کښې چې هغوی ته کومې کهجورې ورکړې شوې وې.دا واقعه امام ابوداؤد رحمه الله موصولاً په خپل سنن کښې ذکر کړې ده،چې په هغې کښې د واقعې پوره تفصيل دې،امام بخاری رحمه الله چې په دې باب

---

[1]) فتح البارى:۲۳۸/۶_

[2]) امام بخاری رحمه الله دا حديث ددې باب نه علاوه په مختلفو مقامونو کښې موصولاً نقل کړې دې،اوګورئ، كتاب الوكالة،رقم (۲۳۰۸،۲۳۰۷)،وكتاب العتق،رقم (۲۵۳۹،۲۵۰٤)،وكتاب الهبة،رقم (۲۵٤۸،۲۵۸۳)،ورقم(۲۶۰۸،۲۶۰۷)،وكتاب المغازى،رقم (٤۳۱۸،٤۳۱۹)ددې نه علاوه امام ابوداؤد رحمه الله هم دا حديث په خپل سنن کښې موصولاً روايت کړې دې،اوګورئ،كتاب الجهاد،باب فى فدا الاسير بالمال، رقم (۲۶۹۳)_

[3]) فئ دپاره اوګورئ،ددې باب د حضرت جابر رضی الله عنه حديث مبارک،رقم (۳۱۳۷)،وكتاب الجزية، رقم(۳۱۶٤)،او غنيمتونو سره متعلق حديث د ابن عمر رضی الله عنهما دې کوم چې په باب کښې ذکر دې.

[4]) هو من حديث انس بن مالک،انظر كتاب الهبة،باب فضل المنيحة،رقم (۲۶۳۰)،اردو كتاب الخمس، باب كيف قسم النبى ﷺ قريظة والنضير......رقم(۳۱۲۸)،وكتاب المغازى،باب حديث بنى النضير،رقم (٤۰۳۰)، وباب مرجع النبى ﷺ من الاحزاب......رقم (٤۱۲۰)_

[5]) تغليق التعليق وتعليقاته:۴۷۶/۳_

کښې شپږم نمبر کوم حدیث مبارک ذکر کړې دې، نو دا د هغه حدیث یو حصه ده.(۱).
د مذکوره تعليقاتو ترجمې سره مناسبت: د مذکوره څلورو واړو تعليقاتو مناسبت ترجمې سره بالکل واضح دې، چې دعوه ددې خبرې وه چې د خمس مصرف صرف د مسلمانانو ضروریات او حاجات وغیره دی او په دې تعليقاتو کښې ددې دعوې دليل دې چې خمس به د مسلمانانو په ضرورتونو وغیره کښې د موقع محل مناسب خرچ کولې شي.
د باب اولنې حدیث: بیا په دې ځان پوهه کړئ چې امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې ټول اووه احادیث ذکر کړې دی، چې په هغې کښې اولنې حدیث د حضرت مسور بن مخرمه رضی الله عنه او مروان بن حکم نه روایت دې.

۲۹۶۳ (۲) حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُفَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنِي اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ وَزَعَمَ عُرْوَةُ أَنَّ مَرْوَانَ بْنَ الْحَكَمِ وَمِسْوَرَ بْنَ مَخْرَمَةَ أَخْبَرَاهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ حِينَ جَاءَهُ وَفْدُ هَوَازِنَ مُسْلِمِينَ ، فَسَأَلُوهُ أَنْ يَرُدَّ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَسَبْيَهُمْ فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - « أَحَبُّ الْحَدِيثِ إِلَىَّ أَصْدَقُهُ، فَاخْتَارُوا إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ إِمَّا السَّبْىَ وَإِمَّا الْمَالَ ، وَقَدْ كُنْتُ اسْتَأْنَيْتُ بِهِمْ » . وَقَدْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - انْتَظَرَ آخِرَهُمْ بِضْعَ عَشْرَةَ لَيْلَةً، حِينَ قَفَلَ مِنَ الطَّائِفِ، فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - غَيْرُ رَادٍّ إِلَيْهِمْ إِلاَّ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ . قَالُوا فَإِنَّا نَخْتَارُ سَبْيَنَا ،فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فِي الْمُسْلِمِينَ فَأَثْنَى عَلَى اللَّهِ بِمَا هُوَ أَهْلُهُ ثُمَّ قَالَ « أَمَّا بَعْدُ، فَإِنَّ إِخْوَانَكُمْ هَؤُلاَءِ قَدْ جَاءُونَا تَائِبِينَ ، وَإِنِّي قَدْ رَأَيْتُ أَنْ أَرُدَّ إِلَيْهِمْ سَبْيَهُمْ ، مَنْ أَحَبَّ أَنْ يُطَيِّبَ فَلْيَفْعَلْ ، وَمَنْ أَحَبَّ مِنْكُمْ أَنْ يَكُونَ عَلَى حَظِّهِ حَتَّى نُعْطِيَهُ إِيَّاهُ مِنْ أَوَّلِ مَا يُفِيءُ اللَّهُ عَلَيْنَا فَلْيَفْعَلْ » . فَقَالَ النَّاسُ قَدْ طَيَّبْنَا ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ . فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - « إِنَّا لاَ نَدْرِي مَنْ أَذِنَ مِنْكُمْ فِي ذَلِكَ مِمَّنْ لَمْ يَأْذَنْ ، فَارْجِعُوا حَتَّى يَرْفَعَ إِلَيْنَا عُرَفَاؤُكُمْ أَمْرَكُمْ » فَرَجَعَ النَّاسُ ، فَكَلَّمَهُمْ عُرَفَاؤُهُمْ، ثُمَّ رَجَعُوا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَأَخْبَرُوهُ أَنَّهُمْ قَدْ طَيَّبُوا فَأَذِنُوا . فَهَذَا الَّذِي بَلَغَنَا عَنْ سَبْىِ هَوَازِنَ .[ر: ۲۱۸۴]

رجال الحدیث

① **سعید بن عفیر:** دا سعید بن کثیر بن عفیر رحمه الله دې. د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب من یرد الله به خیرا....." کښې تیره شوې ده.(۳).

---

۱) پورته حواله: ۳/۴۷۶_۴۷۷، وسنن ابی داود، کتاب الاقضية، باب فی الوکالة، رقم (۳۶۳۲)_
۲) قوله: ان مروان......ومسور......: الحدیث، مر تخریجه فی الوکالة، باب اذا وهب شیا لو کیل او....)_
۳) کشف الباری: ۳/۲۷۴)_

② **الليث** دا مشهور محدث ليث بن سعد فهمى رحمه الله دې.
③ **عقيل** دا عقيل بن خالد رحمه الله دې.
④ **ابن شهاب** دا محمد بن مسلم بن عبيدالله بن شهاب زهرى رحمه الله دې. ددې درې واړو حضراتو تذكره د "بدء الوحى" په "الحديث الثالث" كښې بيان كړې شوې ده[1].
⑤ **عروة** دا مشهور تابعى حضرت عروه بن زبير رحمه الله دې. د دوى مختصر حالات د "بدء الوحى" په "الحديث الثانى" كښې تير شوې دى[2].
⑥ **مروان بن الحكم** دا مروان بن حكم اموى رحمه الله دې[3]
⑦ **المسوربن مخرمه** دامشهورصحابى دصحابى ځوئې حضرت مسوربن مخرمه رضى الله عنهما دې[4]

خبرداري ددې حديث تشريح په مغازى كښې د غزوه حنين لاندې بيان كړې شوې ده[5].
ترجمة الباب او د باب حديث دا حديث شريف په خپل مطلب كښې بالكل واضح دې، البته په ترجمة الباب كښې ذكر كړې شوې يو اهم جزئيه دلته ذكر نۀ ده، هغه دا چې په ترجمه كښې مؤلف رحمه الله دا فرمائيلي وو چې قبيله بنو هوازن د نبى كريم ﷺ رضاعت سبب اوګرځوو او خپل درخواست ئې پيش كړو او په حديث شريف كښې ددې رضاعت هيڅ ذكر نشته.
ددې د جواب د كتلو نه مخكښې په دې ځان پوهه كړئ چې د نبى كريم ﷺ د مرضعې حضرت حليمه سعديه رضى الله عنها تعلق د بنو سعد سره وو، چې د قبيله بنوهوازن يو شاخ دې[6] نو امام بخارى رحمه الله د رضاعت ذكر دلته خو اونه كړو ليكن په خپل تاريخ كښې ئې ددې تفصيلى ذكر كړې دې، ددې نه علاوه د تاريخ نورو امامانو هم ددې ذكر كړې دې[7].
لكه د نبى كريم ﷺ د رضاعت سره متعلق دا حديث شريف ابن اسحاق په مغازى كښې د عمرو بن شعيب عن ابيه(شعيب)عن جده(عبد الله بن عمرو بن العاص) رضى الله عنهما د طريق نه نقل كړې دې او ددې دويم طريق زهير بن صرو الجمشى رضى الله عنه دې، كوم چې په طبرانى كښې ذكر دې.
ددې دواړو طرقو خلاصه داده چې د هوازن وفد كله جعرانه مقام كښې د نبى كريم ﷺ خدمت كښې حاضر شو، په داسې حال كښې چې دغه وخت دا قبيله مسلمانه شوې وه، وې وئيل چې مونږ يو قوم او قبيله يو، په مونږ باندې هغه مصيبت راغلې دې كوم چې ستاسو نه پټ نۀ دې، تاسو په مونږ باندې احسان اوكړئ، الله تعالى به تاسو ته د احسان بدله دركړى.

---
[1]) كشف البارى:۱/۳۲۴_۳۲۶)_
[2]) كشف البارى:۱/۲۹۱،اوګورئ۲/۴۳۶)_
[3]) د دوى دحالاتو دپاره اوګورئ، اردو كتاب الوضوء،باب البزاق والمخاط ونحوه فى الثوب)_
[4]) د دوى دحالاتو دپاره اوګورئ،كتاب الوضوء،باب استعمال فضل وضوء الناس)_
[5]) كشف البارى،كتاب المغازى:۵۳۶_۵۳۸)_
[6]) فتح البارى:۶/۲۳۸،وعمدة القارى:۱۵/۵۶،والكوثر الجارى:۶/۱۱۴)_
[7]) تاريخ البخارى الصغير:۱/۵)_

بیا په هغوی یو سړی اودریدهٔ چې د هغهٔ نوم زهیر[1] وو، او وې ونیل انی د الله رسوله! زمونږ ښځې ستاسو تروریانې، ماسی او پرورش کوونکی دی. چا چې په وړوکوالی کښې ستاسو پرورش کړې دې.

که حارث بن ابی شمر(د شام بادشاه)او نعمان بن المنذر(د عراق بادشاه)باندې مونږ پې ځکلې وې او په مونږ باندې دا مصیبت د هغوی له طرفه راغلې وو کوم چې ستاسو له طرفه راغئ. نو په دې معامله کښې به مونږ د هغوی دواړو له طرفه د ښیګړې او د مهربانئ امیدوار وو، حالانکه تاسو خو د ټولو نه غوره یئ(نو ستاسو د ښیګړې او د مهربانئ به ځنګه امید نهٔ لرو؟)بیا زهیر نومې سړی د نبی کریم ﷺ په خدمت کښې څهٔ اشعار پیش کړل،[2] چې په دې کښې د نبی کریم ﷺ د رشته دارئ وغیره ذکر وو[3]. ددې سړی ددې خبرو نه نبی کریم ﷺ ډیره متاثره شو، ددې نه پس د واقعې تفصیل د باب په حدیث شریف کښې ذکر دې.

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت: د ترجمة الباب د ابتدائی حصې "ومن الدلیل علی أن الخمس لنوائب المسلمین ما سئل هوازن النبی صلی الله علیه وسلم......فتحلل من المسلمین" سره ددې حدیث مطابقت دې.[4]

د باب دویم حدیث شریف د حضرت ابو موسیٰ اشعری رضی الله عنه دې.

---

[1]) د علامه واقدی رحمه الله په روایت کښې ددې سړی نوم ابو برقان السعدی ذکر دې، چې ددې نه په ظاهره هم دا معلومیږی چې خطیب بل څوک وو او شاعر بل کس، البته په دې کښې تطبیق هم کیدې شی چې ابو برقان کنیت وو او زهیر نې نوم وو، شرح القسطلانی:۵/۲۱۴)_

[2]) په هغې کښې څهٔ اشعار لاندې ذکر کولې شی.

انا لنشکر للنعماء اذ کفرت	و عندنا بعد هذا الیوم مدخر
فالبس العفو من قد کنت ترضعه	من امهاتک ان العفو مشتهر
یا خیر من مرحت کمت الجیاد به	عند الهیاج اذا ما استوقد الشرر
انا نؤمل عفواً منک تلبسه	هدی البریة اذ تعفو و تنتصر
فاعف عفا الله عما انت راهبه	یوم القیامة اذ یهدی لک ظفر

تغلیق التعلیق:۳/۴۷۵)_

[3]) القسطلانی:۵/۲۱۴، والفتح:۶/۲۳۸، ومجمع الزاوید:۶/۱۸۷، وتغلیق التعلیق:۳/۴۷۳_۴۷۵)_

[4]) عمدة القاری:۱۵/۵۷)_

٢٩٦٤ (١) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنْ أَبِي قِلاَبَةَ قَالَ وَحَدَّثَنِي الْقَاسِمُ بْنُ عَاصِمٍ الْكُلَيْبِيِّ - وَأَنَا لِحَدِيثِ الْقَاسِمِ أَحْفَظُ - عَنْ زَهْدَمٍ قَالَ كُنَّا عِنْدَ أَبِي مُوسَى، فَأُتِيَ ذَكَرَ دَجَاجَةً وَعِنْدَهُ رَجُلٌ مِنْ بَنِي تَيْمِ اللَّهِ أَحْمَرُ كَأَنَّهُ مِنَ الْمَوَالِي، فَدَعَاهُ لِلطَّعَامِ فَقَالَ إِنِّي رَأَيْتُهُ يَأْكُلُ شَيْئًا، فَقَذِرْتُهُ، فَحَلَفْتُ لاَ آكُلُ. فَقَالَ هَلُمَّ فَلأُحَدِّثْكُمْ عَنْ ذَاكَ، إِنِّي أَتَيْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - فِي نَفَرٍ مِنَ الأَشْعَرِيِّينَ نَسْتَحْمِلُهُ فَقَالَ «وَاللَّهِ لاَ أَحْمِلُكُمْ، وَمَا عِنْدِي مَا أَحْمِلُكُمْ». وَأُتِيَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - بِنَهْبِ إِبِلٍ، فَسَأَلَ عَنَّا فَقَالَ «أَيْنَ النَّفَرُ الأَشْعَرِيُّونَ». فَأَمَرَ لَنَا بِخَمْسِ ذَوْدٍ غُرِّ الذُّرَى، فَلَمَّا انْطَلَقْنَا قُلْنَا مَا صَنَعْنَا لاَ يُبَارَكُ لَنَا، فَرَجَعْنَا إِلَيْهِ فَقُلْنَا إِنَّا سَأَلْنَاكَ أَنْ تَحْمِلَنَا، فَحَلَفْتَ أَنْ لاَ تَحْمِلَنَا أَفَنَسِيتَ قَالَ «لَسْتُ أَنَا حَمَلْتُكُمْ، وَلَكِنَّ اللَّهَ حَمَلَكُمْ، وَإِنِّي وَاللَّهِ إِنْ شَاءَ اللَّهُ لاَ أَحْلِفُ عَلَى يَمِينٍ فَأَرَى غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا إِلاَّ أَتَيْتُ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ وَتَحَلَّلْتُهَا». [٤١٢٤، ٤١٥٣، ٥١٩٨، ٥١٩٩، ٦٢٤٩، ٦٢٧٣، ٦٣٠٠، ٦٣٠٢، ٦٣٤٠، ٦٣٤٢، ٧١١٦]

رجال الحديث

① **عبدالله بن عبدالوهاب**: دا ابومحمد عبدالله بن عبدالوهاب حجبی بصری رحمه الله دې. د دوی حالات په کتاب العلم، "باب ليبلغ العلم الشاهد الغائب" کښې تير شوي دي (٢).

② **حماد**: دا حماد بن زيد بن درهم رحمه الله دې. د دوی تذکره په کتاب الايمان، "باب المعاصی من أمر الجاهلية...." کښې تيره شوې ده (٣).

③ **ايوب**: دا ايوب سختيانی رحمه الله دې.

④ **ابوقلابه**: دا ابوقلابه عبدالله بن زيد جرمی بصری رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو تذکره په کتاب الايمان، "باب حلاوة الايمان" کښې تيره شوې ده (٤).

---

[١]) قوله: "كنا عند ابى موسى.....: الحديث، اخرجه البخارى ايضا، المغازى، باب قدوما لا شعر بين...... رقم (٤٣٨٥)، وباب غزوه تبوک......رقم (٤٤١٥)، والاطعمة، باب الدجاج، رقم (٥٥١٧_٥٥١٨)، والايمان والنذور، باب قول الله تعالى: (لا يؤاخذ کم الله....)، رقم (٦٦٢٣)، وباب: لا تحلفوا بآباء کم، رقم (٦٤٩)، وباب اليمين فيما لا يملک.....رقم (٦٦٧٨و ٦٦٨٠)، وباب الاستثناء فى الايمان، رقم (٦٧١٨_٦٧١٩)، وباب الكفارة قبل الحنث وبعده، رقم (٧٢١)، والتوحيد، باب قول الله تعالى: (والله خلقكم وما تعملون)......رقم (٧٥٥٥)، ومسلم، الايمان، باب ندب من حلف يمينا، فراى غيرها خيرا منها......رقم (٤٢٦٣_٤٢٨)، والنسائى، الايمان، باب الكفارة قبل الحنث، رقم (٣٨١١)، الصيد والذباءح، باب اكل لحوم الدجاج، رقم (٤٣٥١_٤٣٥٢)، وابو داود، الايمان، باب الرجل يكفر قبل ان يحنث، رقم (٣٢٧٦)، وابن ماجه، الكفارات، باب من حلف على يمين......رقم (٢١٠٧)

[٢]) كشف البارى: ٣/٣٨)_

[٣]) كشف البارى: ٢/٢١٩)_

[٤]) كشف البارى: ٢/٢٦)_

⑤**قاسم بن عاصم الکلیبي**: دا مشهور محدث او تابعي حضرت قاسم بن عاصم کلیبي تمیمي لیثي بصري رحمه الله دې. بعضو د دوی نسبت کلیني[1] هم لیکلې دې[2].
دوی د حضرت رافع بن خدیج رضي الله عنه او زهدم بن مضرب جرمي، سعید بن المسیب او عطاء الخراساني رحمهم الله نه روایت کوي. د دوی نه په روایت کوونکو کښې ایوب سختیاني، حمید الطویل او خالد الحذاء رحمهم الله وغیره شامل دي[3].
ابن حبان رحمه الله دوی په خپل کتاب "الثقات" کښې ذکر کړې دی[4].
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي "مقبول"[5].
امام ابوداؤد د دوی نه په "مراسیل" کښې، امام ترمذي په "شمائل" کښې او نورو محدثینو بخاري او مسلم او نسائي رحمهم الله د دوی روایات اخستلې دي. البته په ابن ماجه کښې د دوی څۀ روایت نشته[6]. رحمه الله تعالی رحمة واسعة.
⑥ **زهدم**: دا زهدم بن مضرب جرمي ازدي بصري رحمه الله دې[7].
⑦**ابوموسی**: د حضرت ابوموسی عبدالله بن قیس اشعري رضي الله عنه حالات په کتاب الایمان، "باب أی الاسلام أفضل؟" کښې تیر شوي دي[8].
ددې سند ټول راویان د بصرې دي، دغه شان دا سند بصري شو.

قوله: قال: وحدثني القاسم بن عاصم الکلیبي، وأنا لحدیث القاسم أحفظ عن زهدم: دلته ویونکې ایوب سختیاني رحمه الله دې[9] او ددې عبارت وضاحت دادې چې

---

[1]) حافظ مزي او ابن حجر وغیره رحمهم الله د دوی نسبت کلیني (نون سره) ذکر کړې دې، لیکن دا په ظاهره صحیح نۀ دې، صحیح کلیبي باء مؤحده سره دې، ددې وجه داده چې د دوی أصل تعلق د بنوتمیم سره دې چې د هغې یو شاخ کلیب بن یربوع هم دې، د هغې طرفته منسوب کیدلو سره دوی ته کلیبي وئیلې شي، اوګورئ، لانساب: ۴۶۵/۱۰، وتعلیقات تحریر تقریب التهذیب: ۱۷۰/۳، او کلین_بضم الکاف وفتح اللام_مصغراً او کسرها بالامالة. د عراق یو کلې دې، اوګورئ، الانساب: ۴۶۳/۱۰، والاکمال للمغلطای: ۱۸۶/۷، و وضیح المشتبه للذهبي: ۵۶/۵، والله اعلم)_
[2]) تهذیب الکمال: ۳۷۱/۲۳، وتهذیب التهذیب: ۳۱۹/۸)_
[3]) پورته حواله جات)_
[4]) الثقات لابن حبان: ۳۰۳/۵)_
[5]) تقریب التهذیب: ۱۹/۲، رقم (۵۴۶۵)
[6]) پورته حواله، وتهذیب الکمال: ۳۷۲/، وتهذیب ابن حجر: ۳۱۹/۸، وخلاصة الخزرجي ۳۱۲)_
[7]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الشهادات، باب لا یشهد علی شهادة زور......)_
[8]) کشف الباري: ۶۹/۱)_
[9]) فتح الباري: ۲۳۹/۶، وعمدة القاري: ۵۷/۱۵، وارشاد الساري: ۲۱۵/۵)_

ایوب دا روایت د دوو حضراتو یعنی ابوقلابه او قاسم بن عاصم نه روایت کوی او دا دواړه حضرات د زهدم بن مضرب جرمی نه روایت کوی. لکه امام بخاری رحمه الله چې په کتاب الایمان والنذور کښې کوم روایت نقل کړې دې، د هغې سند داسې دې "حدثنا قتیبة،حدثنا عبدالوهاب عن أیوب،عن أبي قلابة والقاسم التمیمي،عن زهدم...." (۱)
په دې کښې د دواړو ذکر یوځائې دې. اوس ایوب سختیانی رحمه الله دا فرمائی چې د قاسم روایت د ابوقلابه په نسبت ماته زیات یاد دې.
خبرداری: ددې حدیث مبارک تشریح په مغازی او اطعمه وغیره مختلفو ځایونو کښې راغلې ده(۲).
ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت: ترجمة الباب سره ددې حدیث مناسبت په دې جمله کښې دې، "وإن رسول الله صلى الله عليه وسلم بنهب أبل.......فأمرلنا بخمس ذود غرالذرى" چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم مونږ ته د اوچت قُب والا پنځهٔ سپین اوښان راکړل، دا اوښان د خمس وو، دغه شان ددې حدیث مناسبت د ترجمې د جزء "وماكان النبى صلى الله عليه وسلم يعطى الناس أن.....من الخمس" سره واضح دې(۳).
د باب دریم حدیث د حضرت ابن عمر رضی الله عنه دې.

۲۹۲۵: (۴) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رضى الله عنهما أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - بَعَثَ سَرِيَّةً فِيهَا عَبْدُ اللَّهِ قِبَلَ نَجْدٍ، فَغَنِمُوا إِبِلاً كَثِيرًا، فَكَانَتْ سِهَامُهُمُ اثْنَىْ عَشَرَ بَعِيرًا أَوْ أَحَدَ عَشَرَ بَعِيرًا، وَنُفِّلُوا بَعِيرًا بَعِيرًا. [۴۰۸۳]

رجال الحديث

① **عبدالله بن يوسف:** دا عبدالله بن یوسف تنیسی رحمه الله دې.
② **مالک:** دا امام دارالهجرة حضرت امام مالک بن انس رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو تذکره د بدء الوحی په "الحدیث الثانی" کښې تیره شوې ده(۵).
③ **نافع:** دا نافع د ابن عمر رضی الله عنه مولی دې. ددوی تفصیلی حالات په کتاب العلم، "باب ذکر

(۱) صحیح بخاری، کتاب الایمان والنذور، باب: لا تحلفوا بآباءكم، رقم (۶۶۴۹)_
(۲) کشف الباری، کتاب المغازی: ۶۰۸، و۶۳۳، وکتاب الاطعمة: ۲۸۷_۲۹۰_
(۳) عمدة القاری: ۵۷/۱۵_
(۴) قوله: عن ابن عمر رضی الله عنه: الحدیث، اخرجه البخاری فی المغازی، باب السریة التی قبل نجد، رقم (۴۳۳۸)، ومسلم، فی الجهاد والسیر، باب الانفال، رقم (۴۵۲۱_۴۵۲۵)، وابوداود، فی الجهاد، باب فی النفل فی السریة.....رقم (۲۷۱۴_۲۷۴۶)_
(۵) کشف الباری: ۲۹۸/۱_۲۹۰_

العلم والفتيا فى المسجد" كښې تير شوې دى.(١).

⑨ ابن عمر: د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما حالات په كتاب الايمان، "باب الايمان...." كښې تير شوې دى.(٢).

عن ابن عمر رضى الله عنهما أن رسول الله صلى الله عليه وسلم بعث سرية، فيها عبدالله بن عمر، قبل نجد، فغنموا ابلا كثيرة

د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما نه روايت دې چې نبى كريم صلى الله عليه وسلم يوه سريه روانه كړه، چې په هغې كښې حضرت ابن عمر رضي الله عنهما په خپله هم موجود وو، دا سريه د نجد طرفته ليږلې شوې وه، په دې كښې هغوى په غنيمت كښې ډير زيات اوښان حاصل كړل. پورته په حديث شريف كښې چې د كومې سريې تذكره ده هغه په "سريه ابى قتادة بن ربعى الانصارى" سره موسوم ده، ددې امير حضرت ابوقتاده رضي الله عنه وو، دا سريه د فتح مكه نه مخكښې روانه كړې شوې وه، د ابن سعد د تحقيق مطابق دا د ٨ هجرى واقعه ده.(٣).

دلته نجد مطلقاً ذكر شوې دې، چې ډيره لويه علاقه ده. ددې تحقيق وړاندې په څۀ مقام باندې تير شوې دې.(٤)، البته د باب په حديث كښې د نجد نه يو خاص علاقه "ارض محارب" مراده ده، كوم ځائې چې قبيله غطفان اوسيدله، دا سريه ددې قبيلې د شكست او سركوبئ دپاره روانه كړې شوې وه.(٥).

د مشهور قول مطابق په دې سريه كښې پنځلس صحابه كرام رضي الله عنهم وو. په مال غنيمت كښې دوه سوه اوښان، دوه زره چيلئ او ډير زيات قيديان په لاس راغلل او دا سريه صرف پنځلس ورځې وه.(٦) په دې حديث شريف كښې د نفل ذكر راغلې دې، لاندې به مونږ ددې متعلق اختصار سره بحثونه پيش كوو، ځكه چې دا حديث شريف د نفل په باب كښې د اصل حيثيت لرى.

د نفل لغوى او اصطلاحى تعريف: نفل د نون او د فاء فتحې سره دې، كله فاء ساكن هم لوستلې شى، ددې جمع انفال ده، ددې معنى ده زياتوالې.(٧).

د شريعت په اصطلاح كښې نفل هغه انعام او زياتوالى ته وئيلې شى كوم چې مجاهد ته د غنيمت نه علاوه ملاويږى، البته ددې اطلاق په اكثرو روايتونو كښې په مطلق غنيمت

---

(١) كشف البارى: ٤/٦٥١)_
(٢) كشف البارى: ١/٦٣٧)_
(٣) طبقات ابن سعد: ٢/١٣٢)_
(٤) اوګورئ د باب ما جاء فى بيوت ازواج النبى.... شپږم حديث، حديث ابن عمر)_
(٥) طبقات ابن سعد: ٢/١٣٢_١٣٣)_
(٦) پورته حواله، والاوجز: ٩/١١٨)_
(٧) شرح الزرقانى: ٣/١٥، كتاب الجهاد، جامع النفل فى الغزو، باب رقم (٣٠٢) والاوجز: ٩/١١٦)_

باندې هم شوې دې، علامه راغب اصفهانی وائی چې دا اختلاف د تعبیر دې، لکه په دې اعتبار چې غازی ته دا انعام ملاؤ شوې دې نو دې ته غنیمت وائی او په دې اعتبار سره چې د الله تعالی له طرفه ورته دا انعام ملاؤ شو، چې ضروری نهٔ وو نو دې ته نفل وائی، په دې دواړو کښې نور فرقونه هم بیان کړې شوې دی، چې د هغې دلته ضرورت نشته.[1].

د نفل مشروعیت: د نفل په مشروعیت باندې د جمهور علماؤ او فقهاؤ اتفاق دې، البته صرف یو فقیه عمرو بن شعیب ددې د مشروعیت قائل نهٔ دې. هغوی دا وائی چې د نبی کریم ﷺ نه پس ددې گنجائش نشته لیکن دا قول مرجوح دې.[2].

① **امام شافعی او امام مالک رحمهما الله:** بیا ائمه ثلثه کښې امام شافعی او امام مالک رحمهما الله دې لره د ضرورت د شرط سره مشروط کوی چې ترڅو سخت ضرورت نهٔ وی، مثلاً مسلمانان په تعداد کښې کم او کفار په تعداد کښې زیات وی نو جائزدی، او که داسې نهٔ وی نو جائز نهٔ دی

② **احناف:** احناف ددې د مطلقِ جواز قائله دی، ځکه چې دا هم د تحریض او د ترغیب یو قسم دې، د الله تعالی حکم هم ددې خبرې دې چې ﴿یاأیها النبی حرض المؤمنین علی القتال﴾[3] چې "ائې نبی! مسلمانان په قتال باندې راتیز کړئ" دا حکم مطلق دې[4] البته احناف کثرالله سوادهم دا هم فرمائی . کما فی البدائع. چې د وخت د امام دپاره دا مناسب نهٔ دی چې د غنیمت ټول مال چاته نفلی ورکړی، ځکه چې په دې کښې به د ټولو مجاهدینو حق اووهلې شی، لیکن که داسې اوکړی نو جائز دی.[5]

د نفل صورتونه: د تنفیل بیا درې صورتونه دی:

① د وخت امام د لوئې لښکر نه مخکښې یو وړوکې لښکر (سریه) اولیږی، چې په دشمن باندې حمله اوکړی، دې لښکر ته چې کوم غنیمت ملاؤ شی د هغې یوه مقرره حصه مثلاً څلورمه یا دریمه به د هغهٔ دپاره خاص کړی.

② د وخت امام یا د لښکر امیر د څهٔ متعین او معلومو کسانو دپاره څهٔ انعام مقرر کړی او دا ددې وجې نه چې هغوی د جنګ دوران کښې د بهادرئ مظاهره کړې وی یا ئې بل څهٔ د

---

[1]) المفردات فی غریب القرآن: ۵۰٤، کتاب النون، مادة نفل، والاوجز: ۱۱٦/۹، والبداءع: ٤۵۹/٦، وفی الموسوعة الفقهیة (۱٤/ ۷٤): وهو.....زیادة مال علی سهم الغنیمة، یشترط الامام او امیر الجیش لمن یقوم بما فیه نکایة زائدة علی العدو")_

[2]) الموسوعة الفقهیة: ۷۵/۱٤، (مادة تنفیل)، وفتح الباری: ٦/ ۲٤۰، والاوجز: ۱۱/۹)_

[3]) الانفال: ٦۵)_

[4]) الموسوعة الفقهیة: ۷۵/۱٤، وشرح الزرقانی: ۱٦/۳)_

[5]) بدایع الصنایع: ٤۵۹/۹_ ٤٦۰، وانظر فتح القدیر: ۲٤۹/۵، والفتاوی الشامیة لابن عابدین: ۲٦/۳، وکتاب السیر للشیبانی: ۱۲۱/۲/۱، ابواب الانفال)_

فاندې کار کړې وي چې دغه کار نور چا نۀ وي کړې او دا کار مشروط هم نۀ وي.يعنې د مخکښې نه پرې خبره نۀ وي شوې.بلکه د غنيمت د تقسيم په وخت کښې دا انعام ورکړې شي چې فلانی سړی ته د هغۀ د مقررې حصې نه زياتی د هغۀ ددې کارنامې د وجې نه دا انعام ورکولې شي.

④:وخت امام دا اووائي چې کوم سړې فلانې ديوال مات کړی يا په دې کښې سوړې اوکړی ,ونحوذلك،نو هغۀ ته به دا څيز يا دومره قدرې مال د انعام په طور ورکولې شي (۱).

دا درې صورتونه شو،دا درې صورتونه د جمهورو فقهاؤ په نزد صحيح دی.البته امام مالک رحمه الله او د هغوی ملګری دريم صورت لره مکروه ګڼړی،هغوی دا فرمائی چې دې سره به د مجاهد اخلاص متاثره شي او د هغۀ قتال به د دنيا دپاره شي.نۀ چې د آخرت دپاره.دغه شان په دې کښې خپل ځان په خطره کښې اچول هم موندې کيږی حالانکه دا سې کول جائز نۀ دی.(۲).

په دې سلسله کښې د جمهورو دليل د حضرت حبيب بن مسلمه فهری هغه روايت دې کوم چې په ابوداؤد شريف کښې(۳) کښې مذکور دې چې نبی کريم ﷺ په ابتداء کښې څلورمه او د واپسئ په وخت دريمه حصه د نفل په طور ورکړه.ددې نه ثابته شوه چې ابتداء کښې هم دا کار صحيح دې.(۴).

د نفل محل:د نفل ادا کول د بيت المال نه هم جائز دی ليکن په دې صورت کښې د نفل قسم او مقدار معلومول ضروری دی.

دغه شان د دشمن نه چې نزدې کوم غنيمت حاصل شي.په هغې کښې هم نفل ورکول جائز دی.په دې کښې اګرچه جهالت موندې کيږی چې څۀ معلومه ده چې غنيمت به حاصل هم شي يا نۀ؟ليکن دا جهالت نقصان دا نۀ دې ځکه چې ددې ضرورت دې.(۵).

بيا د امت د فقهاء کرامو رحمهم الله په دې خبره کښې اختلاف دې چې نفل که د غنيمت نه وی نو څنګه به وی؟

①**حنابله او شوافع**:د حنابله او شوافعو په نزد به نفل د غنيمت د خمس په څلورمه حصه کښې ورکولې شي،هم دا قول د حضرت انس رضي الله عنه هم دې،دليل دا حديث شريف دې."لانفل الا بعدالخمس"(۶).

---

(۱) الموسوعة:۷۵/۱٤. والمغنی:۱۸۵/۹ .وحاشيه ابن عابدين:۲٦۲/۳.وفتح القدير:۲٤۹/۵)_

(۲) حاشيه الزرقانی:۱٦/۳.والاوجز:۱۲۵/۹)_

(۳) سنن ابی داود.کتاب الجهاد.فيمن قال:الخمس قبل النفل.رقم (۲۷٤۸_۲۷۵۰)_

(٤) المغنی:۱۸٤/۹.والاوجز:۱۲۵/۹)_

(۵) المغنی:۱۸٦/۹. والموسوعة:۷۵/۱٤)_

(٦) المغنی:۱۸۷/۹.دا د موفق د وضاحت مطابق دې،ورنه د شوافعو په کتابونو.....[بقيه برصفحه آئنده...

② **احناف:** د احنافو په نزد په دې کښې تفصيل دې:
که د جنګ دوران کښې امام نفل ورکوی نو د غنيمت د خمس څلورمه حصه به وی.
که د مال غنيمت د تقسيم نه پس کوی يعنی د جنګ ختميدلو نه پس د غنيمت د تقسيم عمل شروع شی او هغه وخت د نفل ورکولو اعلان اوکړی نو دا به په خمس کښې جاری کيږی(۱). او د مالکيه په نزد به نفل د غنيمت په خمس کښې جاری کيږی شرح الزرقانی: ۳/۱٦، وبداية المجتهد: ۱/۳۹٦، الفصل الثالث فی حکم الانفال)_

د نفل مقدار: د فقهاء کرامو رحمهم الله په نزد د نفل دوه مقدارونه دی، غوره او بيکاره.
بيکاره خو دادې چې څلورمه حصه يا دريمه يا ددې نه هم کمه وی يا بالکل نۀ وی، د وخت امام ته په دې ټولو څيزونو کښې اختيار دې چې په نفل کښې دريمه ورکوی يا څلورمه يا ددې نه هم کمه يا بالکل نۀ ورکوی. په دې کښې د ټولو فقهاؤ اتفاق دې(۲).
البته د غوره په حد کښې د دوی اختلاف دې.
د امام احمد رحمه الله په نزد د دريمې حصې نه زيات مقدار په نفل کښې نۀ شی ورکړې کيدې(۳)
د امام شافعی رحمه الله په نزد د نفل څۀ غوره حد نشته بلکه دا د وخت د امام په رائې باندې منحصر ده ځکه چې نبی کريم ﷺ کله دريمه حصه ورکړې ده او کله څلورمه نو دا ددې خبرې دليل دې چې "ليس للنفل حد"(۴)
او د احنافو په نزد هم د نفلو څۀ غوره مقدار متعين نۀ دې، که د وخت امام اوغواړی نو ټول غنيمت هم لښکر ته ورکولې شی ليکن دوی دا هم فرمائی چې دا کار مناسب نۀ دې ځکه چې په دې صورت کښې به د نورو مجاهدينو حق اووهلې شی(۵).
دا خو نفل سره متعلق فقهی بحثونه وو کوم چې مونږ دلته مختصراً پيش کړل.
اوس يو نظر د باب په حديث شريف باندې اچوو.

...بقيه ازحاشيه گذشته] کښې د هغوی مذهب دا ليکلې شوې دې چې نفل به د خمس په خمس کښې جاری کيږی، يعنی د غنيمت د پنځمې حصې پنځمه حصه به نفل کښې ورکولې شی، هم دا صحيح قول دې، اوګورئ، نووی: ۲/۸٦، وفتح الباری: ٤۲. وحديث انس اخرجه ابوداود من حديث معن بن يزيد، کتاب الجهاد، باب فی النفل من الذهب والفضة......رقم (۲۷۵۳)_

(۱) حاشية ابن عابدين: ۳/۲٦٤، وفتح القدير: ۵/۲۵۰، والاوجز: ۹/۱۲۷)_

(۲) الموسوعة: ۱٤/۷٦، (مادة تنفيل)_

(۳) پورته حواله، والمغنی: ۹/۱۸٤، والاوجز: ۹/۱۲۵)_

(٤) الاوجز: ۹/۱۲۵، والموسوعة: ۱٤/۷٦)_

(۵) حاشيه ابن عابدين: ۳/۲٦۳، والبدايع: ۹/٤٦، فصل فی احکام الغنام.....والاوجز: ۹/۱۲٦_۱۲۷. د نفلو سره متعلق نورو معلوماتو دپاره اوګورئ، الاوجز: ۹/۱۱٦_۱۲۸، والموسوعة الفقهية: ۱٤/۷٤_۷۷، والاستذکار لابن عبدالبر: ۱٤/٤_۳٦، وفتح الباری: ٦/۲۳۹_۲٤۱، وعمدة القاری: ۱۵/۵۵_٦۰)_

قوله: فكانت سهمانهم اثني عشر بعيراً أو أحد عشر بعيراً: نو په سريه كښې شريک كسانو كښې هر كس ته دولس دولس يا يوولس يوولس اوښان ملاو شو.

"سهمان" د سين ضمې او د باء سكون سره، د سهم جمع ده. يعنى حصې[1] مطلب دادې چې په پورته مذكوره تعداد كښې اوښان د غنيمت په طور ملاو شو.

امام نووى رحمه الله فرمائى چې بعضې خلقو ددې معنى دا بيان كړې ده چې د ټولو شريكانو حصه دولس اوښان وو، ليكن دا واضح طور سره غلطه خبره ده، ځكه چې د ابوداؤد رحمه الله وغيره[2] په روايت كښې وضاحت شوې دې چې د هر شريک حصه دولس اوښان وو[3].

د شريكانو په حصه كښې څومره څومره اوښان راغلل؟ د باب په حديث كښې شک سره "اثنى عشر بعيراً او احد عشر بعيراً" راغلې دې، دا شک د امام مالک رحمه الله له طرفه راغلې دې او د حضرت نافع نور ټول شاګردان دا د شک نه بغير "اثنى عشر بعيراً" نقل كوى، ابن عبد البر رحمه الله هم دا فرمائيلې دى[4].

د اثنى عشر بعيراً مراد: وړاندې دا خبره تيره شوې ده چې په دې سريه كښې، د كومې چې د باب په حديث كښې تذكره ده، دې كښې چې كوم غنيمت حاصل شو نو هغه دوه سوه اوښان، دوه زره چيلئ او څۀ قيديان وو او دا خبره هم بيان شوه چې د اهل سير مشهور قول دادې چې په دې كښې پنځلس كسان شريک وو، اوس كه دوه سوه اوښان پنځلس لره د دولس په حساب سره تقسيم وركړې شى نو جواب ۱۸۰ راځى او د دوو سوو خمس څلويښت دې، ۱۸۰ او څلويښت نو ۲۲۰ شوې، نو دلته حساب صحيح نۀ راځى ځكه چې يا خو د دوو سوو عدد غلط دې يا د دوو سو شلو تعداد غلط دې؟

ددې تضاد جواب د حديث شارحينو دا كړې دې چې اوښان او چيلئ يوځائې وركړې شوې وې او لس چيلئ د يو اوښ برابر وې، نو دوه زره چيلئ په دې حساب سره د دوو سوو اوښانو برابر شوې، دوه سوه اوښان د مخكښې نه وو، دغه شان دا مجموعه څلور سوه شوه. دې عدل لره د نظر لاندې ساتلو د وجې نه اثنى عشر بعيراً وئيلې شوې دې او په نفلو كښې هم ددې لحاظ دې، هم دا توجيه د ټولو نه غوره ده[5].

يو اعتراض او د هغې جوابات: البته په دې ټول تفصيل باندې يو اعتراض دا پيدا كيږى چې

---

[1] أوجز ۹:۱۱۹، وشرح الزرقانى: ۱٥/۳)_
[2] سنن أبى داؤد، كتاب الجهاد، باب فى النفل فى السرية......رقم(۲۷٤۱)_
[3] اوجز: ۱۹۹/۹، والنووى على مسلم: ۸٦/۲، وفتح البارى: ۲۳۹/٦)_
[4] الاستذكار: ٤۱/٤، والتمهيد: ۱٤، حديث رابع عشر لنافع عن ابن عمر، وفتح البارى: ۲۳۹/٦، والاوجز: ۱۱۹/۹)
[5] طبقات ابن سعد: ۱۳۲/۲_۱۳۳، سرية ابى قتادة ربعى.....والاوجز: ۱۱۹/۹)_

اوښان د عدل نه پس څلور سوه شو.ددې خمس(پنځمه حصه)اتیا دہ.د کومې نه چې نفل ورکړې شو،پنځلس کسانو ته د ۱۲،۱۲په حساب سره یوسل اتیا اوښان ورکړې شو. حاصل جمع ۲۲۰شو،اوس سوال دا دې چې باقي یوسل څلوېښت اوښان څۀ شو؟

ددې اعتراض نه د خلاصی دپاره حافظ رحمه الله خو دا اووئیل چې په سریه کښې شریک کسان پنځلس نۀ وو بلکه پنځویشت وو(۱)،پنځویشت لره دولس کښې ضرب ورکړو نو حاصل جمع ۳۰۰جوړیږی،اتیا خمس دې،چې دا دواړه جمع کړې شی نو حاصل ۳۸۰راځی چې څلورسوو ته نزدې نزدې دې.

لیکن د حافظ رحمه الله دا جواب د بعضې وجوهاتو د وجې نه داسې نۀ دې چې اعتماد پرې اوکړې شی.

یو وجه خو داده چې اکثر اهل سیر په سریه کښې د شریک کسانو تعداد پنځلس ښودلې دې،مثلاً ابن سعد،قسطلانی او صاحب السیرالحلبیة وغیره وغیره(۲).دویمه وجه داده چې بعضې حضراتو د شریکانو تعداد لس(۳)او بعضو شپاړس(۴)او بعضو څلور زره هم ښودلې دې(۵)،په دې صورت کښې به حافظ صاحب څۀ کوی؟

ددې اعتراض دویم جواب دادې چې که ددې حدیث شریف ټول روایتونه د نظر لاندې کړې شی نو دا خبره پوهې ته راځی چې نبی کریم ﷺ یو لښکر روان کړې وو،رخ د هغوی د نجد طرفته وو،هلته د رسیدلو نه پس د لښکر یوه حصه جدا شوه او د بنو غطفان د شکست دپاره روانه شوه،هلته دوی فتح بیاموندہ او غنیمت ئې هم بیاموندۀ.د سریې امیر خپل هر یو ملګری ته یو یو اوښ د نفل په طور ورکړو،باقی غنیمت سره لښکر کښې واپس راغلل. هرکله چې دوی په لښکر کښې واپس شو نو باقی غنیمت هم تقسیم شو او د لښکر هر هر کس ته دولس دولس اوښان ملاؤ شو ځکه چې د لښکر خپل غنیمت هم وو،دا ټول چې جمع کړې شو نو د هر یو په حصه کښې دولس دولس اوښان راغلل او په سریه کښې د.شریک کسانو په لاس دیارلس دیارلس اوښان راغلل ځکه چې یو یو اوښ نفلی وو.

ددې دلیل دوه جدا جدا روایتونه دی،اول د ابن اسحاق نه روایت دې او دویم د شعیب بن ابی حمزه نه،ددې دواړو روایتونو خلاصه هغه ده کومه چې پورته ذکر شوه،مونږ دلته صرف د شعیب بن ابی حمزه د روایت الفاظ نقل کوو،حضرت ابن عمر رضی الله عنهما فرمائی:

"بعثنا رسول الله صلی الله علیه وسلم فی جیش،قبل نجد،وانبعث سریة من الجیش،فکان سهمان الجیش

---

(۱) فتح الباری:۸/۵۶،والاوجز:۹/۱۱۹)_

(۲) اوګورئ.طبقات ابن سعد:۲/۱۳۲،والسیرة الحلبیة:۳/۲۰٤،والاوجز:۹/۱۱۹)_

(۳) دا د ابن التین رحمه الله رائې ده،اوګورئ عمدة القاری:۱۷/۳۱۲)_

(٤) حکاه ابن الاثیر فی الکامل:۲/۱۵۷)_

(۵) دا د ابن عبدالبر قول دې،دا قول حضرت سهارنپوری رحمه الله په بذل کښې د حقیقت نه خلاف او بې اصل ښودلې دې،اوګورئ بذل:۱۲/۳۵۳)_

اثنی عشر بعيراً، اثنی عشر بعيراً، ونفل أهل السرية بعيراً بعيراً، فكانت سهمانهم ثلاثة عشر"(١).
په دې روايت باندې ابن عبد البر رحمه الله اګر چه سخت رد کړې دې ځکه چې دا روايت د نافع د نورو شاګردانو د بيان کړده روايتونو نه خلاف دې. کوم چې د شعيب په مقابله کښې ثقات هم دی او اثبات هم دی(٢).
البته د ابن عبدالبر رحمه الله ددې رد د وجې نه څۀ فرق نۀ پريوځی. هغه داسې چې ابن عبد البر په خپله هم دا منی چې د شعيب بيان کړده معنی هم صحيح ده. ځکه چې د امت د علماؤ او فقهاؤ په دې خبره باندې اتفاق دې چې که د لښکر څۀ حصه سريه دپاره روانه شی نو کوم غنيمت چې ملاؤ شی، په هغې کښې به لښکر هم شريک وی. په سريه کښې د شريک کسانو امتياز به داسې وی چې هغوی ته به نفل ورکولې شی(٣) نو په دې واقعه کښې هم دغه شان شوې دی لکه څنګه چې د شعيب بن ابی حمزه او د ابن اسحاق وضاحت موجود دې. ددې وجې نه د ابن عبد البر رحمه الله دا اعتراض په خپل محل باندې نۀ دې. والله أعلم
فائده: د باب په حديث شريف کښې چې د کوم نفل تذکره ده، په هغې کښې د فقهاؤ اختلاف دې چې دا نفل د کوم څيز نه ورکړې شوې وو، مشهور قولونه درې دی:
① امام اوزاعی، احمد، ابو ثور او احناف رحمهم الله وغيره ددې خبرې قائل دی چې دا نفل د اصل غنيمت نه وو. دليل د ابو اسحاق روايت دې چې د هغې ذکر اوس د ابوداؤد په حوالې سره تير شو.
② د امام مالک، قاسم بن سلام، سعيد بن المسيب او امام بخاری رحمهم الله وغيره رائې داده چې دا غنيمت د خمس نه وو. د دوی دليل د ابن عبد البر رحمه الله د قول مطابق د باب حديث شريف دې ځکه چې د حضرت نافع د اکثرو شاګردانو روايتونه په دې باندې دلالت کوی. سوا د ابن اسحاق د روايت نه.
③ د امام شافعی وغيره رحمه الله رائې داده چې په دې کښې نفل د خمس په خمس کښې وو. ابن عبد البر رحمه الله باوجود ددې چې مالکی دې ليکن دې رائې ته ترجيح ورکوی(٤) والله أعلم
قوله: <u>ونفلوا بعيراً بعيراً:</u> او په سريه کښې شريک ټولو کسانو ته يو يو اوښ د نفل په طور سره ورکړې شو.
په دې روايت کښې د منفل تعيين نشته چې نفل چا ورکړې وو، دلته منفل مجهول دې او د

---

(١) سنن ابی داؤد، کتاب الجهاد، باب فی النفل فی السرية......رقم (٢٧٤١)، و رواية ابن اسحاق انظرها فی نفس هذا الباب، برقم (٢٧٤٣)_
(٢) الاستذکار: (٤٢/٤)_
(٣) پورته حواله. والفتح: ٦/ولنووی علی مسلم: ٨٦/٢، والمغنی: ١٨٣/٩_١٨٤، والاوجز: ١٣٠/٩)_
(٤) وللاستزادة انظر: الاستذکار: ٤٣/٤_٤٦، والفتح: ٢٤/٦، والاوجز: ١٢٨/٩، واعلاء السنن: ٢٦٠/١٢_٢٧٤).

مسلم د روایت[1] نه معلومیږی چې نفل ورکوونکې نبی کریم ﷺ وو او د ابوداؤد روایت[2] بالکل ددې خلاف دې، په کوم کښې چې ابو اسحاق دا فرمائی چې نفل ورکوونکې د سریې امیر حضرت ابو قتاده انصاری رضی الله عنه وو؟
بیا د غنیمت په تقسیم کښې هم اختلاف دې چې غنیمت چا تقسیم کړې وو؟
ددې جواب دادې چې نفل ورکول د سریې د امیر له طرفه وو او تقسیم د نبی کریم ﷺ په لاسونو مبارکو شوې وو ځکه چې نبی کریم ﷺ ته د نفل ورکولو پته اولګیده نو هغوی مبارک دا کار برقرار اوساتلو، ددې وجې نه دا د "تقریر" د قسم نه شو چې د سنت یو قسم دې. په دې باندې د لیث عن نافع وغیره روایت دلالت کوی، په کوم کښې چې راغلې دی چې "ولم یغیره رسول الله صلی الله علیه وسلم"[3] یا دواړه کارونه د سریې امیر کړې وو، دا کار هم په تقریر باندې محمول دې ځکه چې نبی کریم ﷺ هیڅ اعتراض اونه کړو او د لښکر د امیر فیصله ئې برقراره اوساتله[4].

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت: ددې حدیث مطابقت د ترجمة الباب د جزء "الانفال من الخمس" سره دې، په حدیث کښې چې "ونفلوا بعیرا بعیرا" راغلې دی نو دا د خمس نه وو. هم دا د امام بخاری رحمه الله رائې ده.[5]، **کما مر آنفاً مفصلاً**.

یوه فائده: علامه نووی رحمه الله فرمائی چې په اکثرو روایتونو کښې اثنا عشر راغلې دې او په بعضو کښې اثنی عشر کما فی حدیث الباب. دا لفظ خو واضح دې چې په حالت د نصب کښې دې او د مشهور قاعدې مطابق دې. اولنې اعراب هم ددې حضراتو په نزد صحیح دې، کوم حضرات چې دا وائی چې د مثنی اعراب به په درې واړو حالتونو (رفع، نصب، جر) کښې د الف سره وی، دا د عربو د څلورو قبیلو لغت دې او ددې مثالونه هم په کلام د عربو کښې په کثرت سره بیامونده شی......[6].
د باب څلورم حدیث هم د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما دې.

۲۹۶۲[7]: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ أَخْبَرَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَالِمٍ

---

[1]) صحیح مسلم، کتاب الجهاد والسیر، باب الانفال، رقم (٤٥٢٣)_
[2]) ابوداؤد شریف، کتاب الجهاد، باب فی النفل فی السریة......رقم(٢٧٤٣))_
[3]) صحیح مسلم، کتاب الجهاد والسیر، باب الانفال، رقم (٤٥٢٢))_
[4]) شرح النووی علی مسلم:٨٦/٢، وفتح الباری:٢٤٠/٦، والاوجز:١٢١/٩)_
[5]) الکوثر الجاری:١١٧/٦)_
[6]) شرح النووی علی صحیح مسلم:٨٦/٢، وتعلیقات جامع الاصول:٦٨١/٢)_
[7]) قوله: عن ابن عمر رضی الله عنهما: الحدیث، اخرجه مسلم، کتاب الجهاد......باب الانفال، رقم (٤٥٢٦_٤٥٢٨)، وابو داؤد، کتاب الجهاد، باب فی النفل فی السریة......رقم (٢٧٤٦).

......[بقیه برصفحه آئنده]....

عَنِ ابْنِ عُمَرَ-رضی الله عنهما-أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ-صلی الله علیه وسلم-كَانَ يُنَفِّلُ بَعْضَ مَنْ يَبْعَثُ مِنَ السَّرَايَا لِأَنْفُسِهِمْ خَاصَّةً سِوَى قِسْمِ عَامَّةِ الْجَيْشِ.

رجال الحدیث

① **یحیی بن بکیر**: دا یحیی بن عبد الله بن بکیر مخزومی رحمه الله دی.

② **اللیث** دا لیث بن سعد فهمی رحمه الله دی.

③ **عقیل**: دا عقیل بن خالد رحمه الله دی.

④ **ابن شهاب**: دا محمد بن مسلم بن عبید الله بن عبد الله بن عبد الله رحمه الله دی چې مشهور په ابن شهاب زهری دی ددې خلورو اړو حضراتو تذکره د "بدء الوحی" په "الحدیث الاول" کښې تیره شوې ده (۱)

⑤ **سالم**: دا مشهور تابعی سالم بن عبد الله بن عمر رحمه الله دی. د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب الحیاء من الایمان" کښې تیر شوې دی.(۲).

⑥ **ابن عمر**: د حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما تذکره په کتاب الایمان، "باب الایمان...." کښې تیره شوې ده.(۳).

عن ابن عمر رضی الله عنهما أن رسول الله صلی الله علیه وسلم کان ینفل بعض من یبعث من السرایا لأنفسهم خاصة، سوی قسم عامة الجیش.

حضرت ابن عمر رضی الله عنهما فرمائی چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم به کوم خلق سریو ته لیږل. په هغوی کښې به ئې بعضو ته نفل ورکول، چې دا نفل به دهغوی سره د لښکر د عامو کسانو نه علاوه خاص وو.

د باب د حدیث نه د حافظ صاحب استدلال: حافظ ابن حجر رحمه الله ددې حدیث نه دا استدلال کړې دی چې په نفل کښې د یو سریې بعضې کسان محروم ساتل او بعضو ته ورکول جائز دی (۴) او د جمهورو په نزد دا جائز نهٔ دی، په سریه کښې شریک ټولو کسانو ته نفل ورکول ضروری دی.(۵) زمونږ په نزد ددې حدیث معنی دا ده چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم به مختلف سریې روانولې چې په هغې کښې به ئې بعضې سریو ته نفل ورکوو او بعضو ته به ئې نهٔ ورکوو.

...بقیه ازحاشیه گذشته] دا تخریج د تخریج د عام صاحبانو د تحقیق مطابق دی ځکه چې هغوی دا مستقل حدیث شمار کړې دی ورنه د علامه ابن الاثیر جزری رحمه الله تحقیق دا دی چې د باب تیر شوې روایت او دا روایت دواړه یو حدیث دی لهذا دواړه جدا جدا شمارل صحیح نهٔ دی. اوګورئ جامع الاصول: ۲/۶۸۱_۶۸۲)_

(۱) کشف الباری: ۱/۳۲۳_۳۲۶)_

(۲) کشف الباری: ۲/۱۲۸)_

(۳) کشف الباری: ۱/۶۳۷)_

(۴) فتح الباری: ۶/۲۴۱)_

(۵) دا بحث سابقه باب کښې تیر شوې دی)_

پورته مونږ ترجمه د شافعيه مسلک مطابق کړې ده.(۱)

د حافظ د مذکوره استدلال وجه: شوافع چونکه ددې خبرې قائل دی چې نفل به د خمس د خمس نه ورکړې کيږی، ددې وجې نه هغوی هم په يو سريه کښې "تخصيص البعض دون البعض فی النفل" ته جائز وائی، که هغوی دا جائز اونۀ ګڼړی نو د هغوی د خمس الخمس والا قول صحيح نۀ پاتې کيږی. علامه نووی رحمه الله هم دا تشريح د مخکښنی حديث د جملې "ونفلوا بعيرا بعيرا" کړې وه او دا ئې فرمائيلې وو چې ددې مطلب دادې چې په سريه کښې کوم د نفل مستحق وو، نو په هغوی کښې هر يو ته يو يو اوښ د نفل په طور سره ملاؤ شو، دا مطلب نۀ دې چې په سريه کښې شريک ټولو کسانو ته نفل ملاؤ شو.(۲)

حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائی چې امام نووی (او حافظ) ته ددې تاويل کولو ضرورت ددې وجې نه پيښ شو چې د خپل راجح مذهب د پاره څۀ تائيد کوونکې څيز تلاش کړی، ځکه چې دا حضرات د نفل د خمس الخمس قائل دی، ددې وجې نه په دې حديث شريف کښې چې د خمس الخمس کوم مقدار جوړيږی نو هغه په ټوله سريه باندې تقسيميدې نۀ شی، ددې وجې نه دې حضراتو دا مذکوره تاويل اوکړو.

البته دا تاويل چليدلې نۀ شی ځکه چې هم ددې حديث په يو طريق کښې صراحت سره دا الفاظ راغلې دی، "نفلنا أميرنا بعيرا بعيرا لكل إنسان"(۳) ددې نه ښۀ وضاحت سره دا معلوميږی چې په سريه کښې شريک ټول کسان د نفل مستحق ګرځيدلې وو.(۴) والله أعلم.

ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت: ترجمة الباب سره ددې حديث مناسبت بالکل واضح دې ځکه چې په ترجمه کښې يو جزء الانفال من الخمس وو، په حديث شريف کښې هم د نفل ذکر دې، کوم چې د خمس نه ويستلې کيږی. كما هو مذهب البخاری. ددې وجې نه مطابقت اوموندلې شو. والله أعلم بالصواب

د باب پنځم حديث شريف د حضرت ابوموسی اشعری رضی الله عنه دې.

۲۹۶۷: (۵) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ حَدَّثَنَا بُرَيْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ

---

۱) التلخيص الحبير: ۲/۲۷۳، واعلاء السنن: ۱۲/۲۷۶، نقلاً عن الترمذی ببلاغ مالک بن انس)_

۲) شرح النووی علی مسلم: ۲/۸۶)_

۳) سنن ابی داود، كتاب الجهاد، باب فی النفل فی السرية.....رقم (۲۷۴۳))_

۴) الاوجز: ۹/۱۲۰)_

۵) قوله: عن ابی موسی رضی الله عنه: الحديث، اخرجه البخاری ايضا، كتاب مناقب الانصار، باب هجرة الحبشة، رقم (۳۸۷۶)، وكتاب المغازی، باب غزوة خيبر، رقم (۴۲۳۰ و ۴۲۳۳)، ومسلم، كتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل جعفر...واهل سفينتهم، رقم (۶۴۱۰)، وابوداود، فی كتاب الجهاد، باب فيمن جاء بعد الغنيمة...... رقم (۲۷۲۵).

أَبِي مُوسَى - رضي الله عنه - قَالَ بَلَغَنَا مَخْرَجُ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - وَنَحْنُ بِالْيَمَنِ فَخَرَجْنَا مُهَاجِرِينَ إِلَيْهِ، أَنَا وَأَخَوَانِ لِي، أَنَا أَصْغَرُهُمْ، أَحَدُهُمَا أَبُو بُرْدَةَ وَالآخَرُ أَبُو رُهْمٍ، إِمَّا قَالَ فِي بِضْعٍ، وَإِمَّا قَالَ فِي ثَلاَثَةٍ وَخَمْسِينَ أَوِ اثْنَيْنِ وَخَمْسِينَ رَجُلاً مِنْ قَوْمِي فَرَكِبْنَا سَفِينَةً، فَأَلْقَتْنَا سَفِينَتُنَا إِلَى النَّجَاشِيِّ بِالْحَبَشَةِ، وَوَافَقْنَا جَعْفَرَ بْنَ أَبِي طَالِبٍ وَأَصْحَابَهُ عِنْدَهُ فَقَالَ جَعْفَرٌ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - بَعَثَنَا هَا هُنَا، وَأَمَرَنَا بِالإِقَامَةِ فَأَقِيمُوا مَعَنَا. فَأَقَمْنَا مَعَهُ، حَتَّى قَدِمْنَا جَمِيعًا، فَوَافَقْنَا النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - حِينَ افْتَتَحَ خَيْبَرَ، فَأَسْهَمَ لَنَا. أَوْ قَالَ فَأَعْطَانَا مِنْهَا. وَمَا قَسَمَ لأَحَدٍ غَابَ عَنْ فَتْحِ خَيْبَرَ مِنْهَا شَيْئًا، إِلاَّ لِمَنْ شَهِدَ مَعَهُ، إِلاَّ أَصْحَابَ سَفِينَتِنَا مَعَ جَعْفَرٍ وَأَصْحَابِهِ، قَسَمَ لَهُمْ مَعَهُمْ. [۳۱۳۶، ۳۹۹۰- ۳۹۹۲]

رجال الحديث

(۱) **محمد بن العلاء**: دا ابوالعلاء محمد بن العلاء همدانى كوفى رحمه الله دي.

(۲) **ابو اسامه**: دا ابو اسامه حماد بن اسامه رحمه الله دي. ددې دواړو حضراتو تذكره په كتاب العلم، "باب فضل من علم وعلم" كښې تيره شوې ده.[1]

(۳) **بريد بن عبدالله**: دا ابوبرده بريد بن عبدالله بن عامر كوفى رحمه الله دي.

(۴) **ابوبرده**: دا ابوبرده عامر بن موسى اشعرى رحمه الله دي.

(۵) **ابوموسى**: دا حضرت ابوموسى عبدالله بن قيس اشعرى رضي الله عنه دي. ددې درې واړو حضراتو تذكره په كتاب الايمان، كښې د "باب أى الاسلام أفضل" په ضمن كښې بيان شوې ده.[2]

عن أبي موسى رضي الله عنه قال: بلغنا مخرج النبي صلى الله عليه وسلم ونحن باليمن

حضرت ابوموسى اشعرى رضي الله عنه فرمائي چې مونږ ته د نبى كريم صلى الله عليه وسلم د وتلو خبر ملاؤ شو په داسې حال كښې چې مونږ په يمن كښې وو.

"مخرج" مصدر ميمى دې، ددې معنى ده وتل او د فاعل كيدو د وجې نه مرفوع دې.[3]

د مخرج نه څۀ مراد دى؟

د مخرج نه دوه څيزونه مراد كيدې شى:

(۱) بعثت: په دې صورت كښې به مطلب داوى چې په ظاهره باندې دې حضراتو ته د نبى كريم صلى الله عليه وسلم د بعثت او د خروج علم د هجرت د اوږدې مودې تيريدو نه پس اوشو، نو هر كله چې دوى ته علم اوشو نو دوى د زيارت په غرض سره د يمن نه راووتل.

(۲) هجرت: په دې صورت كښې به مطلب داوى چې د نبى كريم صلى الله عليه وسلم په باره كښې خو دوى ته

---

[1]) كشف البارى: ۳/ ۴۱۳_۴۱۷)_

[2]) كشف البارى: ۱/ ۶۹۰)_

[3]) عمدة القارى: ۱۵/ ۶۰)_

علم د مخکښې نه حاصل وو. دې حضراتو اسلام هم قبول کړې وو ليکن په خپل وطن کښې مقيم وو. تردې چې د نبى کريم ﷺ د هجرت پته ورته اولګيده نو دوى د هجرت اراده اوکړه. آوس سوال دا پيدا کيږى چې بيا دا حضرات دومره اوږده زمانه چرته اوسيدل او هجرت ئې ولې اونه کړو؟

نو ددې جواب دادې چې غالباً دوى ته د صحيح حالاتو پته نۀ لګيده. چې هر کله د حالاتو مکمل اطلاع ملاؤ شوه نو دوى هم هجرت اوکړو او خپل وطن ئې پريخودۀ.(١).

قوله: فخرجنا مهاجرين إليه، أنا وأخوان لى، أنا أصغرهم، أحدهما: أبوبردة، والآخر أبورهم: نو مونږ د هغوى په طرف د هجرت په نيت اووتلو. زۀ او زما دوه ورونړه، زۀ په هغوى ټولو کښې کشر ووم، يو ابوبرده وو او دويم ابورهم.

لفظ "مهاجرين" د حال جوړيدو د وجې نه منصوب دې.(٢).

ابو برده: دا د حضرت ابوموسى اشعرى ﷺ ورور ابوبرده بن قيس بن سليم بن حضار بن حرب ﷺ دې.(٣).

د دوى نوم عامر دې ليکن د خپل ورور په شان دوى هم په دې خپل کنيت سره مشهور دى.(٤) په آخره کښې ئې کوفه خپل د اوسيدو ځائې اوګرځوو او آخرى وخت پورې کوفه کښې اوسيدل(٥). دوى د نبى کريم ﷺ نه يو حديث روايت کوى، فرمائى:

"قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: اللهم اجعل فناء أمتى قتلا فى سبيلك بالطعن والطاعون"(٦) رضى الله عنه وأرضاه.

خبردارې: ابوبرده د دوى د ورارۀ هم کنيت دې کوم چې د باب د حديث راوى هم دې. د هغوى نوم هم عامر دې. البته دوى صحابى دى او د دوى نه صرف هم دا يو پورته روايت مروى دې او د دوى ورارۀ ابوبرده مشهورتابعى او فقيه دې او د خپل والدصاحب ابو موسى اشعرى او نورو صحابه کرامو ﷺ نه کثرت سره روايت کوى.

ابورهم: دا هم د حضرت ابوموسى اشعرى ﷺ ورور دې، د دوى نوم څۀ وو؟ په دې کښې

---

(١) فتح البارى:٧/٤٨٥)_

(٢) عمدة القارى:١٥/٦٠)_

(٣) الاصابة مع الاستيعاب:٤/١٨.وفتح البارى:٧/٤٨٥.وعمدة القارى:١٥/٦٠)_

(٤) پورته حواله جات)_

(٥) الاصابة:٤/١٨)_

(٦) الحديث روه احمد فى مسنده:٣/٤٣٧.مسند ابى بردة......رقم (١٥٦٩٣).و:٤/٢٣٨.حديث ابى بردة...... رقم (١٨٢٤٨).والحاكم فى مستدركه:٢/٩٣.كتاب الجهاد.رقم (٢٤٦٢).وقال:هذا حديث صحيح الاسناد.وقال الذهبى فى تلخيصه:صحيح)_

مختلف اقوال دی. ابن عبد البر رحمه الله خو دا فرمائی چې د دوی نوم مجدی وو او ابن حبان د دوی نوم یقین سره محمد ښائی لیکن حافظ په دې باندې رد کړې دې. د ابن قانع رحمه الله رائې داده چې د دوی نوم مجید وو (۱). ابن قتیبه وئیلی دی چې د دوی طبیعت لږ تیز وو، ددې وجې نه به د دوی وړور حضرت ابوموسی اشعری رضی الله عنه دوی ته خبرې اترې کولې (۲). رضی الله عنه وأرضاه

قوله: إما قال في بضع، وإما قال في ثلاثة وخمسين أو اثنين وخمسين رجلا من قومي: یا ئې دا اوفرمائیل یا بل څه، یا ئې اوفرمائیل چې درې پنځوس یا دوه پنځوس سړو سره، کوم چې زما د قوم وو.

دا حضرات ټول څومره وو؟ دلته د باب په روایت کښې، د کتاب المغازی په روایت کښې عبارت دغه شان شک سره دې، د بضع اطلاق د دریو نه تر نهو (۳ تا ۹) پورې کیږی، ددې وجې نه دا د درې پنځوس نه تر یوکم شپیتو پورې هم احتمال لری او درې پنځوس هم په روایت کښې راغلې دې او دوه پنځوس هم.

البته ابن منده رحمه الله په یو بل طریق سره نقل کړې دی چې د دوی (اشعریینو) تعداد پنځوس وو (۳). د پنځوستو نه زیات چې کوم خلق دی شاید هغه حضرت ابوموسی او د هغوی وړونړه وو، نو په کوم روایت کښې چې دوه پنځوس دی هغې کښې ورسره د دوی دواړه وړونړه ابوبرده او ابورهم ملاویږی د کوم ذکر چې د باب په حدیث کښې دې. او څوک چې درې پنځوس یا زیات تعداد ښائی نو د هغوی مراد د هغه اختلاف طرفته اشاره ده کوم اختلاف چې د دوی د وړونړو د تعداد په باره کښې دې، ابن عبد البر رحمه الله ددې ټولو وړونړو تعداد څلور ښودلې دې او د ابن منده په روایت کښې د پنځو ذکر دې. په دې روایت کښې دا هم راغلې دی چې شپږ سړی د قبیله عک هم وو لیکن هغوی دلته مراد نۀ دی ځکه چې حضرت ابوموسی رضی الله عنه د من قومي وضاحت خو کړې دې، د دوی په تعداد کښې نور قولونه هم شته (۴).

قوله: فركبنا سفينة، فألقتنا سفينتنا إلى النجاشي بالحبشة، ووافقنا جعفر بن أبي طالب وأصحابه عنده، فقال جعفر: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم بعثنا ههنا، وأمرنا بالإقامة، فأقيموا معنا: نو مونږ په یو کشتئ کښې سوارۀ شو، دغه کشتئ مونږ د حبشې بادشاه حضرت نجاشی رضی الله عنه ته اورسولو، هلته زمونږ ملاقات د حضرت جعفر

---

(۱) الاصابة: ۷۱/۴، والاستیعاب بهامش الاصابة: ۶۹/۴، وفتح الباری: ۴۸۵/۷، وعمدة القاری: ۶۰/۱۵، وابن قانع فی معجم الصحابة: ۳۹/۳، باب المیم، رقم (۱۱۶۰)_

(۲) الاصابة: ۷۱/۴_

(۳) فتح الباری: ۴۸۵/۷، وابن منده)_

(۴) فتح الباری: ۴۸۵/۷_۴۸۶، والاستیعاب بهامش الاصابة: ۶۹/۴)_

بن ابى طالب رضي الله عنه او د هغوى ملگرو رضي الله عنهم سره اوشو، نو حضرت جعفر اوفرمائيل چې نبى كريم ﷺ مونږ دلته راليږلې يو او دلته ئې مونږ ته د اوسيدلو حكم فرمائيلې دې نو تاسو هم دلته اقامت اختيار كړئ.

قوله: فاقمنا معه،حتى قدمنا جميعاً: نو مونږ هم هغوى سره هلته مقيم شو، تردې چې ټول په يو ځائې (په خدمت اقدس كښې) حاضر شو.

ابن اسحاق په مغازى كښې ليكلې دى چې نبى كريم ﷺ حضرت عمرو بن اميه رضي الله عنه نجاشى طرفته ددې پيغام سره ليږلې وو چې حضرت جعفر او د هغوى ملگرى تيار كړه او روان ئې كړه نو هغوى حضرت جعفر او د هغوى ملگرى د اكرام سره روان كړل نو حضرت عمرو رضي الله عنه دا حضرات خيبر ته اورسول.(۱). ابن اسحاق ددې حضراتو تعداد شپاړس ښودلې دې(۲)دوى د اشعريينو نه علاوه دى.

فوافقنا النبى صلى الله عليه وسلم حين افتتح خيبر، فاسهم لنا او قال: فاعطانا منها، وما قسم لاحد غاب عن فتح خيبر منها شيئاً، الالمن شهد معه، الا أصحاب سفينتنا مع جعفر و أصحابه، قسم لهم معهم.

مونږ نبى كريم ﷺ ته هغه وخت اورسيدو كوم وخت چې نبى كريم ﷺ خيبر فتح كړې وو، نو نبى عليه السلام مونږ ته هم غنيمت راكړو، زمونږ نه علاوه چې كومو خلق د فتح خيبر نه غائب وو هغوى ته نبى عليه السلام په دغه غنيمت كښې هيڅ هم ورنۀ كړل، دا غنيمت صرف هغه چاته ملاؤ شو كوم چې د نبى عليه السلام سره په جنګ كښې شريک وو او مونږ د كشتئ والا ملگرى. جعفر رضي الله عنه او د هغوى ملگرى، دا ټول ئې هم په جنګ كښې د شريک كسانو سره د غنيمت په تقسيم كښې شريک كړل.

دا شركت د كوم مد نه وو؟: په دې حديث شريف كښې حضرت ابوموسى رضي الله عنه دا فرمائيلې دى چې نبى كريم ﷺ د خيبر په غنيمتونو كښې مونږ د مجاهدينو سره شريک كړو ليكن سوال دادې چې دا شركت په كوم بنياد باندې وو، ځكه چې غنيمت خو هغه چا ته ملاويږى چې په جنګ او قتال كښې شريک وى، حال دادې چې دوى په خپله وضاحت اوكړو چې مونږ په جنګ كښې شريک نۀ وو بلكه د فتحې نه پس حاضر شوې وو؟

ددې باشكال جوابات مونږ وړاندې ذكر كړې دى او په مغازى كښې په دې باندې بحث راغلې دې البته اختصار سره مونږ دغه جوابات دلته دوباره ذكر كوو:

① موسى بن عقبه فرمائى چې اصل كښې د مجاهدينو په اجازت سره نبى عليه السلام دا حضرات په غنيمت كښې شريک كړې وو، چونكه مستحقين راضى وو نو ددې وجې نه هيڅ خبره نۀ ده.

② دوى ته ئې د مال فئ نه وركړې وو، كوم چې د جنګ نه بغير حاصل شوې وو.

③ دوى ته ئې د خمس نه وركړې وو، په خمس كښې امام ته اختيار وى، چرته چې غواړى

(۱) سيرة ابن هشام:۲/۴/۳۶۲، ذكر قدوم جعفر.....(عدة من حملهم مع عمرو بن امية))_

(۲) پورته حواله، وفتح البارى:۷/۴۸۶)_

خرچ کولې شی،هم دې طرفته د علامه کرمانی رحمه الله د قول مطابق د امام بخاری رحمه الله میلان دی(۱).

④تحقیقی جواب دادې چې په غنیمت کښې اصل داده چې د تقسیم نه لږ مخکښې نور کسان چې په جنګ کښې شریک نهٔ وی،راوړسی نو هغوی هم په تقسیم کښې شریکیږی،که د تقسیم نه پس راوړسی نو د غنیمت مستحق نهٔ دی.دلته هم دغه شان شوې دی چې دا حضرات د فتحې نه پس لیکن د غنیمت د تقسیم نه مخکښې رارسیدلې وو نو ددې وجې نه دوی په تقسیم کښې شریک شو(۲).حافظ رحمه الله هم د مختلف احتمالات ذکر کولو نه پس دا آخری احتمال غوره ګرځولې دې(۳) په دې مسئله کښې تفصیل وړاندې په باب الغنیمة لمن شهد الوقعة وغیره کښې تیر شوې دې.

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت: ددې حدیث مناسبت د ترجمة الباب سره ددې دعوې په بنیاد دې چې اشعریینو وغیره ته څهٔ ورکړې شوې وو نو هغه د خمس نه وو،په دې باندې ابوعبید هم په کتاب الاموال کښې یقین ذکر کړې دې نو د ترجمې لفظ "من الخمس" سره به ددې مناسبت شی(۴).

د باب شپږم حدیث د حضرت جابر رضی الله عنه دې.

۲۹۲۸:(۵) حَدَّثَنَا عَلِيٌّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُنْكَدِرِ سَمِعَ جَابِرًا - رضى الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «لَوْ قَدْ جَاءَنِي مَالُ الْبَحْرَيْنِ لَقَدْ أَعْطَيْتُكَ هَكَذَا وَهَكَذَا وَهَكَذَا» . فَلَمْ يَجِئْ حَتَّى قُبِضَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم -، فَلَمَّا جَاءَ مَالُ الْبَحْرَيْنِ أَمَرَ أَبُو بَكْرٍ مُنَادِيًا فَنَادَى مَنْ كَانَ لَهُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - دَيْنٌ أَوْ عِدَةٌ فَلْيَأْتِنَا . فَأَتَيْتُهُ فَقُلْتُ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ لِي كَذَا وَكَذَا. فَحَثَا لِي ثَلَاثًا - وَجَعَلَ سُفْيَانُ يَحْثُو بِكَفَّيْهِ جَمِيعًا، ثُمَّ قَالَ لَنَا هَكَذَا قَالَ لَنَا ابْنُ الْمُنْكَدِرِ -

وَقَالَ مَرَّةً فَأَتَيْتُ أَبَا بَكْرٍ فَسَأَلْتُ فَلَمْ يُعْطِنِي، ثُمَّ أَتَيْتُهُ فَلَمْ يُعْطِنِي، ثُمَّ أَتَيْتُهُ الثَّالِثَةَ فَقُلْتُ سَأَلْتُكَ فَلَمْ تُعْطِنِي، ثُمَّ سَأَلْتُكَ فَلَمْ تُعْطِنِي، ثُمَّ سَأَلْتُكَ فَلَمْ تُعْطِنِي، فَإِمَّا أَنْ تُعْطِيَنِي، وَإِمَّا أَنْ تَبْخَلَ عَنِّي . قَالَ قُلْتَ تَبْخَلُ عَلَىَّ مَا مَنَعْتُكَ مِنْ مَرَّةٍ إِلَّا وَأَنَا أُرِيدُ أَنْ أُعْطِيَكَ .

---

(۱) عمدة القاری:۱۵/ ۶۰،وشرح الکرمانی:۱۳/ ۱۰۸)_

(۲) اعلاء السنن:۱۲/ ۱۲۲)_

(۳) فتح الباری:۶/ ۲۴۱_۲۴۲)_

(۴) فتح الباری:۶/ ۲۴۱)_

(۵) قوله:سمع جابرا رضی الله عنه:الحدیث،مر تخریجه فی الکفالة،باب من تکفل عن میت دینا....)_

رجال الحديث

①علي: دا مشهور محدث حضرت علی بن المدینی رحمة الله علیه دې . د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب الفهم فی العلم" کښې تیره شوې ده.[1]

②سفیان دا ابن عیینه رحمة الله علیه دې. د دوی حالات اجمالاً د بدء الوحی په "الحدیث الاول" کښې او تفصیل سره په کتاب العلم، "باب قول المحدث....." کښې تیر شوي دی.[2]

③ محمد بن المنکدر: دا محمد بن المنکدر بن عبد الله رحمة الله علیه دې.[3]

④جابر: دا حضرت جابر بن عبد الله انصاری رضی الله عنهما دې.[4]

قوله: قال: قال رسول الله صلی الله علیه وسلم: لو قد جاءنا مال البحرین لقد أعطیتك هکذا وهکذا وهکذا: حضرت جابر رضی الله عنه فرمائی چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم ماته فرمائیلي وو چې مونږ ته د بحرین مال راغئ نو مونږ به تا ته درې لپې (مټهی) ډکې کړو.

په حدیث شریف کښې چې د کوم مال ذکر دې نو دا جزیه وه، وړاندې په کتاب الجزیة کښې د حضرت عمرو بن عوف رضی الله عنه په حدیث کښې ددې وضاحت راځی.[5] او دا مال حضرت علاء بن الحضرمی رضی الله عنه رالیږلي وو[6]، ابن بطال رحمة الله علیه دلته دا فرمائیلي دی چې غالباً دا مال د خمس یا د مال فئ وو.[7] لیکن د مذکوره وضاحت په موجودګئ کښې ددې تاویل هیڅ ضرورت نشته.[8]

قوله: فلم یجئ حتی قبض النبی صلی الله علیه وسلم: لیکن دغه مال رانغئ. تردې چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم د دنیا نه تشریف یوړو. یعنی د کوم مال وعده چې شوې وه د هغې د راتللو نه مخکښې د نبی علیه السلام انتقال اوشو.

قوله: فلما جاء مال البحرین أمر أبوبکر منادیاً فنادی: من کان له عند رسول الله صلی الله علیه وسلم دین أو عدة فلیأتنا: هرکله چې د بحرین مال راغئ

---

[1]) کشف الباری:۳/۲۵۶)_

[2]) کشف الباری:۱/۲۳۸، و:۳/۱۰۲)_

[3]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ: کتاب الوضوء، باب صب النبی صلی الله علیه وسلم وضوء ه......)_

[4]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ: کتاب الوضوء، باب من لم یر الوضوء الا من المخرجین.....)_

[5]) انظر صحیح البخاری، کتاب الجزیة والموادعة، باب الجزیة والموادعة......رقم (۳۱۵۸))_

[6]) عمدة القاری:۱۵/۶۱)_

[7]) شرح ابن بطال:۵/۳۰۱)_

[8]) فتح الباری:۶/۲٤۲)_

نو خلیفه اول حضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه یو آواز کوونکی ته حکم اوکړو چې هغه اعلان وکړي نو هغوی اعلان اوکړو چې په نبی کریم ﷺ باندې د چا قرض وي یا څۀ وعده وي نو هغه دې مونږ ته راشي (چې مونږ ورته هغه ورکړو یا ورسره هغه وعده پوره کړو).
ددې آواز کوونکی نوم د حافظ د قول مطابق ما ته معلوم نۀ شو. البته غالباً دا حضرت بلال رضی الله عنه وو.(۱)

قوله: فأتيته،فقلت:إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال لي كذا وكذا، فحثا لي ثلاثا: نو زۀ ورته راغلم او ورته مې اووئیل چې نبی کریم ﷺ ما سره د دریو لپو د راکولو وعده فرمائیلې وه نو هغوی ما ته درې حثیه مال راکړو. د ثلاثاً نه مراد ثلاث حثیات دي چې د حثیة جمع ده. دا د ضرب او نصر دواړو نه استعمالیږي. د یو متبهی مقدار ته وئیلې شي او یو لفظ الحفنة دې، ددې معنی ده د دوو متبهو مقدار. البته ابو عبید دواړه په یو معنی کښې ګرځولي دي.(۲) د باب په حدیث شریف کښې د دوو متبهو مقدار یعنی د دوو لاسونو برابر مال مراد دې. لکه څنګه چې حضرت سفیان وړاندې وضاحت کړې دې (۳) مطلب دادې چې حضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه ما ته درې ځله دواړه لاسونه ډک کړل. هم دا وعده نبی کریم ﷺ فرمائیلې وه. أعطيتك هكذا وهكذا وهكذا.

قوله: وجعل سفيان يحثو بكفيه جميعاً،ثم قال لنا:هكذا قال لنا ابن المنكدر: او حضرت سفیان رحمه الله مونږ ته دواړه لاسونه ډکولو سره اوښودل. بیا ئې اوفرمائیل چې ابن المنکدر رحمه الله مونږ ته هم دغه شان وئیلې وو. دا جمله د حضرت ابن المدینی رحمه الله ده. ددې نه د حضراتو محدثینو د ضبط د کمال اندازه معلومیږي چې هغوی به څنګه یو یو جزیه او یو یو ادا محفوظه ساتله.

قوله: وقال مرة: فأتيت أبابكر، فسئلت،فلم يعطني ،ثم أتيته،فلم يعطني ،ثم أتيته الثالثة،فقلت:سئلتك،فلم تعطني ،ثم سئلتك فلم تعطني ،ثم سئلتك فلم تعطني ،فأما أن تعطيني ،وإما أن تبخل عني: او یوځل ئې اوفرمائیل، زۀ حضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه ته راغلم او مال مې ترینه طلب کړو نو هغوی رانۀ کړو. بیا راغلم. بیا ئې رانه کړو. دریم ځل باندې راغلم او ورته مې اووئیل چې ما ستاسو نه مال طلب کړو لیکن تاسو رانۀ کړو. بیا مې طلب کړو لیکن تاسو رانۀ کړو. بیا مې په دریم ځل درخواست اوکړو نو بیا هم تاسو رانۀ کړو. اوس خو یا تاسو ما ته مال راکړئ یا زما په معامله کښې د بخل نه کار واخله.

(۱) فتح الباری:۶/۲۴۲.وایضا عمدة القاری:۱۵/۶۱)_
(۲) پورته حواله جات)_
(۳) فتح الباری:۶/۲۴۲)_

دلته قائل حضرت سفيان ابن عيينه رحمه الله دي (۱)۔

قوله: قال: قلتَ تبخل علي، ما منعتك من مرة إلا وأنا أريد أن أعطيك:

حضرت ابوبکرصدیق رضي الله عنه د تعجب په طور سره اوفرمائيل ته دا وائې چې ما تاسو سره د بخل معامله کړې ده، نو داسې څۀ خبره نشته، ما خو چې کله هم تاسو ته د درکولو نه انکار کړې دې نو مقصد مې هم دا وو چې زۀ به تاسو ته ضرور درکوم. دلته د قال قائل حضرت ابوبکر رضي الله عنه دې او مخاطب حضرت جابر او **قلتَ** جمله استفهاميه استعجابيه ده، دلته همزه استفهام حذف شوې دې، په مغازی کښې هم دا لفظ همزه سره **أقلت** راغلې دې (۲)۔

د منع کولو وجه څۀ وه؟ دلته سوال دا دې چې هرکله حضرت ابوبکر رضي الله عنه د حضرت جابر ضرورت خامخا پوره کوو نو بار بار ئې خالي لاس ولې واپس کوو؟

ددې مختلف جوابونه کيدې شي:

① في الحال ئې منع کوو، هميشه دپاره ئې نۀ منع کوو، يعنی اوس نۀ شم درکولې، بيا راشه.

② ددې معاملې نه اهم معاملات پيښ وو.

③ دوی ته چې ورکړې شی نو ددې په ليدلو سره نور خلق رانشی، ددې وجې نه ئې منع اوفرمائيله.

بهرحال دا منع کول کلي نۀ (۳). كما ذكر أبوبكر بنفسه.

قَالَ سُفْيَانُ وَحَدَّثَنَا عَمْرٌو عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ جَابِرٍ فَحَثَا لِي حَثْيَةً وَقَالَ عُدَّهَا. فَوَجَدْتُهَا خَمْسَمِائَةٍ قَالَ فَخُذْ مِثْلَهَا مَرَّتَيْنِ. وَقَالَ يَعْنِي ابْنَ الْمُنْكَدِرِ وَأَيُّ دَاءٍ أَدْوَأُ مِنَ الْبُخْلِ. [ر: ۲۱۷۴]

دا مذکوره سند سره متصل دې او د عمرو نه مراد ابن دينار (۴) او د محمد بن علی (۵) نه مراد د حضرت حسين نوسې او د حضرت علی کروسې دې (۶)۔

حضرت جابر رضي الله عنه فرمائی چې حضرت ابوبکر رضي الله عنه يو څل دواړه لاسونه ډک راکړل او وې فرمائيل چې څۀ مې درته درکړې دی نو دا اوشماره، اومې کتل نو هغه پنځه سوه درهم وو، وې فرمائيل چې دومره دوه څلې نورې هم واخله. ددې روايت د ذکر کولو مقصد د هغې زياتوالی طرفته اشاره ده کوم چې د عمرو عن محمد بن علی په طريق کښې خو موندې کيږی ليکن د محمد بن المنکدر په طريق کښې نشته. د ابن المنکدر روايت د تعداد په

---

(۱) پورته حواله)_

(۲) صحيح بخاری، کتاب المغازی، باب قصة عمان والبحرين، رقم (۴۳۸۳))_

(۳) عمدة القاری: ۶۱/۱۵، وفتح الباری: ۲۴۲/۶)_

(۴) ددوی حالات په کشف الباری، کتاب العلم کښې راغلې دی، اوګورئ، ۳۰۹/۴)_

(۵) د دوی حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء، باب من لم ير الوضوء الا من المخرجين....)_

(۶) فتح الباری: ۲۴۲/۶، وعمدة القاری: ۶۱/۱۵)_

اعتبار سره مبهم وو، البته پورته طريق سره هغه ابهام ختم شو او دا معلومه شوه چې حضرت جابر رضي الله عنه ته حاصل شوې دراهم پنځلس سوه وو او د ثلاثاً معنى هم متعين او معلومه شوه،[1].

قوله: وقال - يعني ابن المنكدر: وأي داء أدوى من البخل؟: او وې فرمائيل يعنى ابن المنكدر چې بل کوم مرض د بخل نه زيات خطرناک کيدې شى!

د لفظ "وقال" ويونکې حضرت سفيان دې او د يعنى ويونکې ابن المدينى دې،[2] مطلب دادې چې حضرت سفيان وقال اوفرمائيل، ددې وضاحت ابن المدينى رحمه الله اوفرمائيلو چې د سفيان مراد د وقال نه ابن المنكدر دې چې ابن المنكدر به فرمائيل چې د بخل نه زيات بل کوم مرض زيات خطرناک کيدې شى؟

دا جمله د چا ده؟: د باب د حديث د ظاهر نه دا معلوميږى چې د "وأى داء أدوى من البخل" والا جمله د ابن المنكدر رحمه الله ده لکه علامه ابو يوسف يعقوب رحمه الله په الخير الجارى کښې هم دا خبره اختيار کړې ده[3] البته دا صحيح نۀ ده، بلکه دا د حضرت ابوبکرصديق رضي الله عنه مقوله ده، په مغازى کښې ددې وضاحت راغلې دې، هلته دا هم دى چې حضرت ابوبکرصديق رضي الله عنه دا جمله درې ځله ارشاد اوفرمائيله[4] دغه شان په مسند حميدى کښې هم ددې وضاحت راغلې دې، هغوى د سفيان نه روايت کولو سره په دې حديث کښې فرمائيلې دى، "وقال ابن المنكدر فى حديثه"[5] ددې نه ددې جملې نسبت د حضرت ابوبکر رضي الله عنه طرفته واضح طور سره معلوميږى.[6]

د أدوى د لفظ تحقيق: قاضى عياض رحمه الله فرمائى چې محدثين دا لفظ غيرمهموز نقل کوى يعنى د دوى يدوى دوى نه، ددې معنى ده د خيټې په مرض کښې اخته کيدل، ليکن صحيح أدوأ همزه سره دې ځکه چې دا د داء نه دې نۀ چې د دوى نه.[7] البته حافظ عليه الرحمة د محدثينو په نقل کړه لفظ کښې تاويل کولو سره فرمائى چې کيدې شى هغوى په همزه کښې د

---

[1]) فتح البارى: ۲٤۲/٦، البته د ابن عساکر په يو روايت کښې د اعطانى ألفاوألفاوألفا" راغلې دى، يعنى د درهمونو مقدار درې زره وو. تاريخ مدينة دمشق: ۳۲۳/۳۰، حرف العين)_

[2]) فتح البارى: ۲٤۲/٦)_

[3]) الخير الجارى.....لم اطلع على هذا الكتاب!)_

[4]) صحيح بخارى، كتاب المغازى، باب قصة عمان والبحرين، رقم (٤۳۸۳))_

[5]) مسند الحميدى: ۵۱۸/۲، احاديث جابر بن عبدالله.....رقم (۱۲۳۳)، وفتح البارى: ۲٤۲/٦)_

[6]) فتح البارى: ۲٤۲/٦، وايضاً انظر لا مع الدرارى وتعليقاته: ۳۱/۷)_

[7]) پورته حواله جات، وعمدة القارى: ٦۱/۱۵)_

تسهيل قاعده جاري کړې وی[1].

ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت: ترجمة الباب سره ددې حديث شريف په مناسبت کښې علامه عينی رحمه الله خو دا فرمائيلې دی چې د ترجمې د جزء "وماكان النبی صلی الله عليه وسلم يعطی الناس أن يعطيهم من الفیء، والانفال من الخمس" او د حديث د جملې "من كان له عند رسول الله صلی الله عليه وسلم دين أو عدة" خپل مينځ کښې مناسبت دې [2]. علامه احمد الکورانی الحنفی د ترجمة الباب د جزء "من الفیء" سره ددې حديث مطابقت بيان کړې دې او فرمائيلې دی چې دا مال کوم چې د بحرين نه راغلې وو نو دا مال فئ وو. لهذا مناسبت اوموندلې شو [3]. او ابن بطال رحمه الله دا مال د خمس ګرځولې وو. کما مرقبل. په دې اعتبار سره به مناسبت د لفظ الخمس سره وی [4].

او د حافظ عليه الرحمة رائې دا ده چې ظاهراً ترجمې سره د حديث مناسبت واضح نهٔ دې البته دومره خبره کيدې شی چې د امام بخاری رحمه الله په نزد چونکه د خمس او د جزيه مصارف يو دی، په دې مناسبت سره هغوی جزيه سره متعلق حديث د خمس د ترجمې لاندې نقل کړو [5].

د باب اووم حديث هم د حضرت جابر رضی الله عنه دې.

۲۹۲۹: [6] حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا قُرَّةُ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ-رضی الله عنهما-قَالَ بَيْنَمَا رَسُولُ اللَّهِ-صلى الله عليه وسلم-يَقْسِمُ غَنِيمَةً بِالْجِعْرَانَةِ إِذْ قَالَ لَهُ رَجُلٌ اعْدِلْ. فَقَالَ لَهُ «شَقِيتَ إِنْ لَمْ أَعْدِلْ».

رجال الحديث

① **مسلم بن ابراهيم:** دا مسلم بن ابراهيم فراهيدی، ازدی رحمه الله دې. د دوی تذکره په کتاب الايمان، "باب أحب الدين إلى الله أدومه" کښې تيره شوې ده [7].

② **قرة بن خالد:** دا ابومحمد قرة بن خالد سدوسی بصری رحمه الله دې [8].

---

[1]) فتح الباری: ۶/۲۴۲)_

[2]) عمدة القاری: ۱۵/۶۱)_

[3]) الکوثر الجاری: ۶/۶۱)_

[4]) شرح ابن بطال: ۵/۳۰۱)_

[5]) فتح الباری: ۶/۲۴۲)_

[6]) قوله: عن جابر......: الحديث اخرجه مسلم. کتاب الزکاة. باب ذکر الخوا رج وصفاتهم. رقم (۲۴۴۹_۲۴۵۰)، وابن ماجه. کتاب السنة. باب فی ذکر الخوارج. رقم (۱۷۲))_

[7]) کشف الباری: ۲/۴۵۵)_

[8]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب مواقيت الصلاة. باب السمر فی الفقه....)_

⊙عمرو بن دینار: دا مشهور تابعی حضرت عمرو بن دینار رحمه الله دې. د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب کتابة العلم" کښې تیره شوې ده[1].

⊙جابر بن عبدالله رضی الله عنهما: دا حضرت جابر بن عبدالله انصاری رضی الله عنهما دې[2].

قال: بینما رسول الله صلی الله علیه وسلم یقسم غنیمة بالجعرانة

حضرت جابر بن عبدالله رضی الله عنه فرمائی چې دې دوران کښې نبی کریم صلی الله علیه وسلم د جعرانه په مقام کښې غنیمت تقسیمولو.

دا واقعه د کوم وخت ده؟ نبی کریم علیه السلام چې کله د حنین د غزوې نه فارغ شو نو د جعرانه مقام ته ئې تشریف راوړو، دلته په راتلو سره ئې د حنین غنیمتونه تقسیم کړل. دا واقعه د ۵ ذوالقعده ۸هجرئ ده[3]. د مسلم شریف په روایت کښې راځي چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم د حضرت بلال رضی الله عنه د څادر نه چاندی راویستلو راویستلو سره په خلقو کښې تقسیموله او ډک ډک مټې به ئې ورکولې[4].

قوله: أذ قال له رجل: اعدل: نو یو سړی نبی کریم علیه السلام ته اوونیل چې عدل اوکړئ.

دا سړې څوک وو؟ دلته رجل (سړې) مبهم دې. دغه شان د مسلم شریف په روایت کښې هم "رجل" مبهم دې[5]، البته شارحینو په نورو روایتونو کښې نظر کولو سره ددې رجل د متعین کولو کوشش کړې دې لکه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې دلته دوه واقعات دی. یو خو د باب د حدیث شریف واقعه چې په کومه کښې د چاندئ د تقسیم ذکر دې او دویمه واقعه د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه نه روایت ده. دا واقعه حضرت علی رضی الله عنه لره د یمن په طرف د روانولو نه پس دده کومه چې په نهمه هجرئ کښې پیښه شوې وه. په دې کښې سره زر تقسیم شوي وو هغه هم صرف د څلورو کسانو مینځ کښې. اوس دا دواړه قصې شوې. په دواړو کښې یو سړی د نبی کریم صلی الله علیه وسلم په تقسیم باندې اعتراض اوکړو. البته د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه په روایت کښې د معترض د نوم وضاحت کړې شوې دې چې هغه ذوالخویصره تمیمی وو[6] او د حضرت جابر رضی الله عنه په روایت کښې د معترض د نوم وضاحت نه

---

[1]) کشف الباری: ۳۰۹/٤)_

[2]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء، باب من لم یر الوضوء الا من المخرجین.....)_

[3]) فتح الباری: ۲۸/۸، و۲۹/۱۲، وکشف الباری: کتاب المغازی: ۵۵۳)_

[4]) صحیح مسلم. کتاب الزکاة. باب ذکر الخوارج وصفاتهم. رقم (۲٤٤۹))_

[5]) پورته حواله. وسنن سعید بن منصور: ۳۲۲/۲. کتاب الجهاد. باب جامع الشهادة. رقم (۲۹۰۲))_

[6]) صحیح البخاری. کتاب المناقب. باب علامات النبوة فی الاسلام. رقم (۳۶۱۰)، وکتاب الادب. باب ما جاء فی قول الرجل: ویلک. رقم (۶۱۶۳)، وکتاب استتابة المرتدین. باب من ترک قتال الخوارج للتالف.....رقم (۲۹۳۳). د حضرت ابوسعید دا روایت په بخاری شریف کښې په څو ځایونو کښې راغلې دې لیکن مونږ صرف د هغې ځایونو تخریج کړې دې په کومو کښې چې د ذوالخویصره.....[بقیه برصفحه آئنده...

دې شوې. ددې ابهام د ختمولو دپاره بعضې حضراتو خو دا اووئيل چې د باب په حديث شريف کښې هم د مبهم رجل نه مراد ذوالخويصره تميمی دې ليکن بنياد ئې دا قائم کړو چې په دواړو روايتونو کښې هم يوه قصه ده (جدا جدا واقعات نهٔ دی) ليکن حافظ عليه الرحمة دا يو وهم ګرځولې دې.

بيا حافظ رحمه الله فرمائی چې ما ته د حضرت جابر رضي الله عنه د حديث يو ګواه هم ملاؤ شو، په هغې کښې هم سړې مبهم دې لکه د حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنه نه روايت دې چې د غزوهٔ حنين په موقع باندې نبی کريم صلى الله عليه وسلم ته يو سړې راغلې، کوم وخت چې نبی عليه السلام خلقو ته تقسيمول نو هغې سړی اووئيل، "يامحمد! اعدل" ليکن د حضرت عبد الله بن عمرو ددې حديث دې ابهام لره ابن اسحاق په ښائسته سند سره ختم کړې دې او د حضرت عبد الله بن عمرو نه روايت کولو سره وائی چې دا ذوالخويصره وو.(۱)

ددې روايت تخريج امام احمد او طبری هم کړې دې، د هغې الفاظ دادی: "أتی ذوالخويصرة التميمی رسول الله صلی الله عليه وسلم، وهويقسم الغنائم بحنين، فقال: يامحمد....."(۲).

ددې وجې نه ددې روايتونو په ذريعې سره د حضرت جابر رضي الله عنه د روايت د مبهم سړی تعيين اوشو چې هغه ذوالخويصره وو، په دواړو واقعاتو کښې د تطبيق دپاره دا خبره کيدې شی چې معترض په دواړو ځايونو کښې هم دا سړې وو، کله چې د حنين غنيمتونه تقسيمېدل نو هغه وخت هم ذوالخويصره اعتراض کړې وو او د حضرت علی رضي الله عنه د راليږلې شوی سرو زرو د تقسيم په وخت ئې هم اعتراض کړې وو.(۳) والله أعلم بالصواب

علامه عينی رحمه الله هم د باب په حديث کښې مبهم رجل ته ذوالخويصره وئيلې دی او هم دې ته ئې ترجيح ورکړې ده.(۴)

علامه ذهبی رحمه الله وغيره د ذوالخويصره نوم حرقوص بن زهير نقل کړې دې.(۵)

قوله: قال: لقد شقيتُ إن لم أعدل: نبی کريم صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل زهٔ به شقی شم که عدل اونهٔ کړم.

...بقيه ازحاشيه گذشته] د نوم وضاحت راغلې دې، د حضرت ابوسعيد خدری رضي الله عنه د حديث د تشريح دپاره اوګورئ، کشف الباری، کتاب المغازی، باب بعث النبی.....: ۵۷۱_۵۷٤، وکتاب الادب، باب ما جاء فی قول الرجل: ويلک: ۵۸۱_۵۸۲)_

(۱) سيرة ابن هشام: ٤/٤۹٦، امر اموال هوازن......اعتراض ذی الخويصرة التميمی)_

(۲) مسنداحمد: ۲/۲۱۹، مسند عبدالله بن عمرو.....رقم (۷۰۳۸)، وتاريخ الامم والملوک للطبری: ۲/۱۷٦، سنة ۸هـ)

(۳) فتح الباری: ۱۲/۲۹۱، وفتح الملهم، کتاب الزکاة، باب ذکر الخوارج.....: ۵/۱٤۸، رقم (۲٤۲٤))_

(٤) عمدة القاری: ۱۵/٦۲، ورجحه ابن الجوزی ايضا فی کشف المشکل: ۱/۷۱۱، وقال: هذا الرجل يقال له: ذوالخويصرة، کذلک ذکره ابو سعيد الخدری فی مسنده.)_

(۵) عمدة القاری: ۱۵/٦۲، ومثله عند الحافظ فی الفتح: ۱۲/۲۹۲، کتاب استتابة المرتدين، رقم (٦۹۳۳).)_

د شقيت معنى د شقيت په لفظ كښې دوه احتمالات دى.د متكلم صيغه ده يا د مخاطب البته اكثرو حضراتو تاء مضمومه سره د متكلم صيغه نقل كړې ده.ددې معنى واضحه ده چې كه د عدل نه كار وانخلم نو زهٔ به شقى شم. دلته دا ياد ساتئ چې شرط سره دا لازمى خبره نه ده چې واقع دې هم شى،څكه چې نبى كريم ﷺ ددې نه بالكل نهٔ دې چې عدل اونهٔ كړى چې هغوى ته شقاوت لازم وى بلكې هغوى مبارك خو عادل دى،ددې وجې نه هغوى شقى كيدې نهٔ شى[۱].دويم طرفته قاضى عياض تاء ته مفتوح يعنى د خطاب صيغه وائى،هم دې خبرې ته علامه نووى او ابن الجوزى هم ترجيح وركوى.دغه شان اسماعيلى په خپل يو روايت،كوم چې د خپل شيخ المنيعى نه نقل كوى،كښې د عثمان بن عمرعن قرة ﷺ طريق نه هم مفتوح نقل كړې دې[۲].
په دې دويم صورت كښې به ددې جملې مطلب دا شى چې تهٔ خو گمراه شوې چې د داسې سړى اقتدا (د خپل گمان مطابق)كوې كوم چې عادل نهٔ دې،ښكاره خبره ده چې د ظالم سړى مقتدى او تابعدارى كوونكې به هم ظالم وى.
دويم مطلب دادې چې تهٔ خو گمراه او بدبخت شوې چې هركله د خپل نبى په باره كښې داسې قسم اعتقاد لرې،چې يو مسلمان ئې هيڅكله نهٔ شى لرلې،تهٔ خو د اسلام نه خارج شوې،ښكاره خبره ده چې څوک د اسلام نه خارج شو نو هغه شقى او بدبخت شو[۳].والله أعلم
ترجمة الباب سره د حديث مبارک مطابقت:ظاهراً ددې حديث د ترجمة الباب سره څهٔ مطابقت نشته البته دا خبره كيدې شى چې په فئ،انفال،غنائم او اخماس كښې نبى كريم ﷺ ته د تصرف حق حاصل وو او په حديث شريف كښې د غنيمتونو د تقسيم تذكره ده،او په ترجمة الباب كښې په دې باندې دلالت موجود دې،دغه شان خو به څهٔ نه څهٔ مطابقت پيدا شى ليكن دا د تكلف او تعسف نه خالى نهٔ ده۔ هذا ماقاله العينى[۴].
علامه كورانى حنفى رحمه الله فرمائى چې ترجمې سره د حديث شريف مطابقت د هغه سړى په قول "أعدل" كښې دې څكه چې هركله ذوالخويصره اوليدل چې نبى ﷺ مؤلفة القلوب ته زيات مال وركوى نو هغهٔ ته اعتراض پيدا شو او مؤلفة القلوب ته وركړې كيدونكې مال د خمس نه وو [۵].په ترجمه كښې خو د خمس ذكر وضاحت سره موجود دې نو مطابقت اوموندلې شو ۔ والله أعلم بالصواب

---

[۱]) فتح البارى:۶/۲۴۳،وعمدة القارى:۱۵/۶۲،وارشاد السارى:۵/۲۱۸،وكشف المشكل من حديث الصحيحين:۱/۷۱۱)_
[۲]) پورته حواله جات، وانظر اخبار مكة للفاكهى:۵/۶۳،رقم (۲۸۴۳)،ذكر مسجد الجعرانة وما جاء فيه)
[۳]) پورته حواله جات، غير اخبار مكة......والكوثر الجارى:۶/۱۱۹)_
[۴]) عمدة القارى:۱۵/۶۱)_
[۵]) الكوثر الجارى:۶/۱۱۹،ومثله قال السهارنفورى رحمه الله فى الابواب والتراجم:....[بقيه برصفحه آئنده...

(۱٦) باب: مَا مَنَّ النَّبِي صلى الله عليه وسلم عَلَى الأُسَارَى مِنْ غَيْرِأَنْ يُخَمَّسَ

د ترجمة الباب مقصد دلته هم امام بخاري رحمه الله هم هغه خپله خبره دوباره ذکر کوي چې د وخت امام ته په غنيمت کښې پوره اختيار حاصل دې، هغه په غنيمت کښې هرقسمه تصرف کولې شي، که د خمس جدا کولو نه مخکښې چاته ورکوي نو هم ټهيک ده او که ددې نه پس ورکوي نو هم صحيح ده.(۱). **کيفما رات مصلحته.**

د استدلال وجه داده چې نبي عليه السلام به په قيديانو باندې د اصل غنيمت په ذريعې سره احسان کوو او کله د خمس په ذريعې سره، ددې نه دا خبره ثابته شوه چې نبي کريم صلى الله عليه وسلم ته په اصل غنيمت کښې هم پوره اختيار حاصل وو، په ترجمة الباب کښې د "من غيرأن يخمس" نه مراد اصل غنيمت دې او بغير د احسان نه د تخميس معنى ده د فديې اخستلو نه بغير پريخودل(۲)، ځکه چې دغه وخته پورې د خمس حکم نازل شوې نه وو، د خمس حکم د بدر نه پس راغلې دې، **حسب القول المشهور.**

او ابن بطال رحمه الله فرمائي چې دلته د استدلال وجه داده چې د نبي کريم صلى الله عليه وسلم دپاره دا خبره بالکل صحيح نه ده چې د داسې کار يا داسې څيز په باره کښې څه اووائي چې که حقيقة واقع شي نو جائز نه وي يعنې د جائز فعل په باره کښې به نبي عليه السلام وينا کوي. داسې نه شي کيدې چې د نبي عليه السلام بيان کړې شوې يو څيز د واقع کيدو نه مخکښې خو جائز وي او د واقع کيدو نه پس ناجائز. ددې نه ثابته شوه چې د امام دپاره دا جائز دی چې هغه قيديان د فديه اخستلو نه بغير پريږدي،(۳) که دا کار جائز نه وو نو نبي کريم صلى الله عليه وسلم به هيڅکله هم د معطم بن عدي د ژوند تمنا نه وه کړې، چونکه دا کار جائز وو نو ددې وجې نه ئې تمنا اوکړه چې که هغه سفارش کړې وې نو ما به هغه د فديې اخستلو نه بغير پريخودلې وو.

مجاهدين کله د غنيمت مالکان جوړيږي؟ ددې حديث شريف نه دا مسئله هم راووتله چې مجاهدين د غنيمت مالکان هغه وخت جوړيږي چې کله مال د تقسيم نه پس د هغوی لاسونو ته راشي هم دا د مالکيه او د حنفيه مذهب دې او د امام شافعي رحمه الله رائې داده چې صرف د غنيمت په حاصلولو سره دوی مالکان جوړيږي.(۴)

...بقيه ازحاشيه گذشته]فيقول:والاوجه عند هذا العبد الضعيف ان النبي صلى الله عليه وسلم لما اعطى بعضهم ازيد بعض، حمله المعترض على خلاف العدل،كما عند مسلم(رقم ۲٤٤٩)؛فانه اخرج الحديث اثم مما فى البخارى،وكان تصرفه صلى الله عليه وسلم ذلک من الخمس،فطابق الحديث الترجمة.الابواب والتراجم:۱/۲۰۷)_

۱) عمدة القاري:۱۵/٦۲،وفتح الباري:٦/۲٤۳)_

۲) پورته حواله جات)_

۳) شرح ابن بطال:۵/۳۰٤،وفتح الباري:٦/۲٤۳)_

٤) فتح الباري:٦/۲٤۳،وعمدة القاري:۱۵/٦۲_٦۳)_

۲۹۷۰: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ أَبِيهِ - رضی الله عنه - أَنَّ النَّبِيَّ - صلی الله علیه وسلم - قَالَ فِي أُسَارَى بَدْرٍ «لَوْ كَانَ الْمُطْعِمُ بْنُ عَدِيٍّ حَيًّا، ثُمَّ كَلَّمَنِي فِي هَؤُلَاءِ النَّتْنَى، لَتَرَكْتُهُمْ لَهُ». [۳۷۹۹]

رجال الحدیث

①**اسحاق بن منصور**: دا ابویعقوب اسحاق بن منصور کوسج رحمه الله دي.

②**عبدالرزاق**: دا د مصنّف صاحب، امام عبدالرزاق بن همام صنعانی رحمه الله دي. ددې دواړو حالات په کتاب الایمان، "باب حسن إسلام المرء....." کښې تیر شوي دي(۲).

③ **معمر**: دا معمر بن راشد رحمه الله دي. ددوی تذکره د بدء الوحی په "الحدیث الخامس" کښې تیره شوې ده.(۳).

④**الزهری**: دا ابن شهاب زهری رحمه الله دي. د دوی حالات اجمالاً په "بدء الوحی" کښې بیان شوي دی.(۴).

⑤**محمد بن جبیر**: دا محمد بن جبیر بن معطعم بن عدی رحمه الله دي.(۵).

⑥**أبیه**: دا مشهور صحابی حضرت جبیر بن معطم قرشی رضی الله عنه دي.(۶).

قوله: أن النبی صلی الله علیه وسلم قال فی أساری بدر: لو کان المطعم بن عدی حیا، ثم کلمنی فی هؤلاء النتنی لترکتهم له: د حضرت جبیربن مطعم رضی الله عنه نه روایت دې چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم د بدر د قیدیانو متعلق اوفرمائیل چې که مطعم بن عدی ژوندې وو، بیا ئې زما په وړاندې ددې بدبوداره خلقو سفارش کړې وو نو ما به د هغهٔ په خاطر دوی پریخودلي وو.

د مطعم بن عدی د خاص کولو وجه: دوی د مکې مکرمې په سردارانو کښې وو او د شرک په حالت کښې وفات شوې وو، لیکن ددهٔ په نبی کریم صلی الله علیه وسلم باندې دوه احسانات وو، یو خو دا چې کله نبی کریم صلی الله علیه وسلم طائف ته د دعوت دپاره تشریف یوړلو او واپس راغلل نو هغه وخت ورته مطعم پناه ورکړې وه. دویم احسان دا وو چې د مکې مکرمې مشرکانو کله د بنوهاشم

(۱) قوله: عن ابیه رضی الله عنه: الحدیث، اخرجه البخاری ایضا، کتاب المغازی، باب (بلا ترجمة) بعد باب شهود.....رقم (۴۰۲۴)، و ابو داود، کتاب الجهاد، باب فی المن علی الاسیر بغیر فداء، رقم (۲۶۸۹).)_

(۲) کشف الباری: ۲/ ۴۲۰_۴۲۱)_

(۳) کشف الباری: ۱/ ۴۶۵)_

(۴) کشف الباری: ۱/ ۳۲۶، الحدیث الثالث)_

(۵) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ: کتاب الاذان، باب الجهر فی المغرب)_

(۶) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ: کتاب الغسل، باب من افاض علی راسه ثلاثا)_

او بنو مطلب سره مقاطعه او بايكاټ كړې وو نو په دغه مقاطعه ختمولو كښې د مطعم لوئې كردار وو.(۱)هم ددې احساناتو دوجې نه نبى كريم ﷺ دا پورتنئ جمله ارشاد اوفرمائيله النتنى دا جمع ده،ددې مفرد نَتِنٌ وَنَتِينٌ دې لكه څنګه چې د زَمِن جمع زَمْنى او د جَرِيحٌ جمع جَرحى راځى،ددې معنى ده بدبودار او د بدر قيديان ترينه مراد دى(۲)

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت: ترجمة الباب سره ددې حديث شريف مطابقت په دې معنى كښې دې چې نبى كريم ﷺ ددې خواهش اظهار كوى چې كه داسې وې نو ما به داسې كړې وو،ښكاره خبره ده چې دغه مذكوره خواهش كه چرته جائز نۀ وو نو ددې اظهار به ئې ولې كوو؟معلومه شوه چې امام په غنيمت كښې پوره تصرف او اختيار لرى.د خمس ويستلو نه بغير هم په غنيمت كښې تصرف كولې شى(۳) والله أعلم بالصواب

⑰باب: باب وَمِنَ الدَّلِيلِ عَلَى أَنَّ الْخُمُسَ لِلإِمَامِ وَأَنَّهُ يُعْطِي بَعْضَ قَرَابَتِهِ دُونَ بَعْضٍ

مَا قَسَمَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- لِبَنِي الْمُطَّلِبِ وَبَنِي هَاشِمٍ مِنْ خُمُسِ خَيْبَرَ.

د ترجمة الباب مقصد: دا يو بل باب دې،وړاندې دغه شان څو بابونه تير شوې دى،دلته هم امام بخارى رحمه الله دا فرمائى چې امام او حاكم د خمس په معامله كښې د تصرف پوره اختيار لرى،څنګه چې غواړى نو په كښې تصرف كولې شى،خپلو بعضو رشته دارانو ته وركوى او بعضو ته نۀ وركوى نو داسې كولې شى(۴)

وړاندې په باب"ومن الدليل على أن الخمس لنوائب رسول الله صلى الله عليه وسلم....."كښې د مذهبونو تفصيل تير شوې دې،په هغې كښې دا بيان شوې وو چې د احنافو په نزد اوس د ذوى القربى حق ساقط شوې دې او امام مالک ئې د خمس مصرف خو منى ليكن د خمس مستحق ئې نۀ منى.هلته دا هم ذكر كړې شوې وو چې امام بخارى رحمه الله په دې مسئله د امام مالک ملګرې دې،دا موجود باب هم ددې سلسلې يوه كړئ ده لكه د مصنف د رائې مطابق ذوى القربى مستحق نۀ دى،د خمس د نورو مصرفونو په شان صرف مصرف دى،امام ته اختيار دې چرته چې غواړى نو خرچ كولې شى،ذوى القربى ته وركوى يا نۀ وركوى،ګويا دا

---

۱) عمدة القارى:۶۲/۱۵،وكشف البارى،كتاب المغازى:۱۷۲)_

۲) العمدة۶۲/۱۵،والفتح البارى:۲۴۴/۶،واعلام الحديث للخطابى:۱۴۵۵/۲،والكوثر الجارى:۱۲۰/۶)_

۳) عمدة القارى:۶۲/۱۵،وشرح ابن بطال:۳۰۴/۵)_قال الكورانى رحمه الله(الكوثر الجارى:۱۲۰/۶):فان قلت:ليس فى الباب دلالة على انه من على احد من غير ان يخمس؟ قلت:قوله:لو كان مطعم حيا،وكلمنى فيهم لتركتهم له كاف فى الدلالة)_

۴) عمدة القارى:۶۳/۱۵،والكوثر الجارى:۱۲۱/۶،والابواب والتراجم:۲۰۷/۱)

باب ذوالقربى سره متعلق دي. د مزيد تفصيل دپاره دي هغه باب دوباره دي اوكتلې شى د كوم باب چې حواله وركړې شوه.
دا خو د امام بخارى رحمه الله دعوى ده او په دليل كښې هغوى يو خو د حضرت عمر بن عبدالعزيز رحمه الله قول نقل كړې دې او دويم ئې د حضرت جبير رضي الله عنه حديث نقل كړې دې.
د ترجمة الباب په الفاظو كښې تقديم او تاخير دې، لكه د "ومن الدليل....دون بعض" پورې خبرمقدم دې او "ماقسم النبى إلى آخره" مبتداء مؤخر ده[1].
د بنى المطلب نه مراد المطلب بن عبد مناف دې كوم چې د نبى كريم ﷺ د نيكۀ عبدالمطلب تره دې، دا څلورورونړه وو، مطلب، هاشم، نوفل او عبدشمس، ددې ټولو پلار عبد مناف دې[2]
قَالَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ لَمْ يَعُمَّهُمْ بِذَلِكَ، وَلَمْ يَخُصَّ قَرِيبًا دُونَ مَنْ أَحْوَجُ إِلَيْهِ، وَإِنْ كَانَ الَّذِي أَعْطَى لِمَا يَشْكُو إِلَيْهِ مِنَ الْحَاجَةِ، وَلِمَا مَسَّتْهُمْ فِي جَنْبِهِ، مِنْ قَوْمِهِمْ وَحُلَفَائِهِمْ.
د مذكوره تعليق لغوى او نحوى نچوړ: په دې تعليق باندې د پوهيدلو نه مخكښې ددې لغوى او نحوى تحليل اوګورئ.
په لم يعم كښې ضميرفاعل نبى كريم عليه السلام او ضميرمفعول "هم" د قريش طرفته راجع كيږى كوم چې د نبى كريم ﷺ رشته دار دى.
د بذلك نه مراد بما قسمه يعنى د غنيمت تقسيم دې، يا أعطاء الخمس دې، دويم راجح دې ځكه چې بحث د خمس جارى دې.
په دون من أحوج إليه كښې د موصول عائد يعنى "هو" محذوف دې، اصل عبارت دغه شان پكار وو: "دون من هو أحوج إليه" ابن مالك وائى چې دا سې ډيركم كيږى چې د موصول عائد محذوف وى لكه د قرآن كريم په آيت (تماما على الذى أحسن)[3] كښې يو قراءت د يحيى بن يعمر دې، هغه احسن د نون په ضمې سره روايت كوى، دا ددې وجې نه ضعيف ښودلې شوې دې چې په دې كښې د عائد حذف موندلې كيږى يعنى اصل عبارت دا دې: "تماماً على الذى هو أحسن".
مزيد فرمائى چې كه كلام اوږد شى نو په دې كښې هيڅ حرج نشته، ددې دليل د قرآن كريم آيت: وهوالذى فى السماء إله وفى الارض إله)[4] دې، په دې كښې د عائد حذف هم موندلې كيږى ځكه چې اصل عبارت دغه شان پكار وو: "وفى الارض هو إله" البته دا ضرورى نۀ ده ځكه چې كلام اوږد دې. علامه عينى رحمه الله فرمائى چې په بعضې نسخو كښې "دون من هو أحوج إليه"

---

[1]) عمدة القارى:۱۵/۶۳)_
[2]) پورته حواله، وسيرة ابن هشام:۱/۱۰۶،اولاد عبد مناف وامهاتهم، اردو)_
[3]) الانعام:۱۵٤)_
[4]) الزخرف:۸٤)_

ذكر دي، په دې صورت كښې ددې تولو تكلفاتو ضرورت نشته. او "أحوج" د أحوجه إليه غيره نه دې، د احتاج يعنى محتاج كيدو په معنى كښې دې.

أعطى اكثرو حضراتو معروف ښودلې دې، په دې صورت كښې به ضمير د نبى كريم ﷺ طرفته راجع كيږي. او علامه عينى ئې مجهول ګرځوى او ددې معنى دا بيانوى: "وإن كان الذى أعطى أبعد قرابة ممن لم يعط" دلته د كان خبر محذوف دې، يعنى ممن لم يعط.

"لما يشكو..." جمله تعليليه ده، ځكه چې لرې رشته دار ته د وركولو علت په كښې بيانيږي.

"ولما مستهم" دا په اولنى لما باندې عطف دې او دواړو ځايونو كښې لما لام مكسوره سره ده، دا لما ميم مشدد ده سره نۀ ده.

"جنبه" ددې معنى ده طرف او جهت.

"حلفاءهم" حاء مهمله سره دا د حليف جمع ده او په دې كښې هغه تكليفونو او مصيبتونو طرفته اشاره ده كوم چې د مكې مكرمې د قريشو او د هغوى د ملګرو له طرفه نبى كريم ﷺ او صحابه كرامو ﷺ ته وركړې شوې وو.[1]

د مذكوره تعليق مطلب: د حضرت عمر بن عبدالعزيز ددې تعليق مطلب دادې چې نبى كريم ﷺ په ذوى القربى (قريشو) كښې ټولو ته ورنه كړه، نۀ ئې داسې اوكړل چې څوک زيات ضرورت مند دې نو د هغۀ د ضرورت لحاظ نۀ ساتلو سره ئې نزدې كس ته وركړو. بلكه ددې خلاف ئې اوكړل چې يو نزدې كس دې، زيات ضرورتمند نۀ دې، دويم لرې كس دې ليكن زيات محتاج او ضرورتمند دې نو كوم چې زيات ضرورتمند دې او نزدې نۀ دې نو نبى كريم ﷺ هغۀ ته وركړه او كوم كس چې نزدې دې ليكن ضرورتمند نۀ دې نو هغۀ ته ئې ورنه كړه.

اوپه دې وركړه كښې ئې د دوو څيزونو خيال اوساتلو چې دهغې بيان په "لما يشكوإلى آخره.." كښې دې، يو احتياج او ضرورت، دويم څيز نصرت او مدد ځكه چې د اسلام په شروع زمانه كښې په مسلمانانو باندې د غمونو بارانونه وو، هغه وخت دا خلق د ظلم وستم په مقابله كښې ثابت قدم پاتې شو او د الله تعالى او د هغۀ د رسول ﷺ مدد او تعاون ئې كوو.[2]

د مذكوره تعليق مقصد: ددې تعليق مقصد خو پورتنى تقرير سره واضح شو چې امام ته اختيار دې چې د خمس مال چرته غواړى نو خرچ كولې شى، په دې كښې د هيڅ تخصيص نشته، هم دا د امام مالک رحمه الله مذهب دې كوم چې امام بخارى رحمه الله اختيار كړې دې.

ترجمې سره د تعليق مناسبت: اوس ترجمة الباب سره ددې تعليق مناسبت بالكل واضح شوې دې، امام بخارى رحمه الله چې د پوره تصرف كومه دعوى كړې وه، په هغې باندې د حضرت عمر

[1]) عمدة القارى: ۶۳/۱۵، وفتح البارى: ۲۴۴/۶، وارشاد السارى: ۲۱۹/۵، وشرح ابن بطال: ۳۰۶/۵)_
[2]) عمدة القارى: ۶۳/۱۵، وفتح البارى: ۲۴۴/۶، وشرح القسطلانى: ۲۱۰/۵)_

بن عبد العزيز رحمه الله ارشاد واضح طور سره دلالت کوی. په دې تعلیق سره ضمن کښې د احنافو مذهب هم ثابتیږی، احناف دا فرمائی چې ذوی القربی به د حصې مستحق وی لیکن د ضرورت او احتیاج په بناء باندې، هم دا دوه څیزونه حضرت عمر بن عبدالعزیز په "لما یشکو.....إلى آخره" کښې بیان کړې دی، تفصیل وړاندې تیر شو.(۱).

د ذکر کړې شوی تعلیق تخریج: دا تعلیق ابو زید عمر بن شبه په خپل کتاب اخبارالمدینه کښې موصولاً او مطولاً نقل کړې دې، هغې کښې دا د یو خط په شکل کښې دې، کوم چې حضرت عمر بن عبدالعزیز رحمه الله یو قریشی ته لیکلې وو، د هغې ابتدائی جملې داوې:

"امابعد! فان الله تبارك وتعالى أنزل القرآن على محمد، هدى وبصائر لقوم يؤمنون......"(۲).

۲۹۷۱ :(۳) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ قَالَ مَشَيْتُ أَنَا وَعُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَقُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَعْطَيْتَ بَنِي الْمُطَّلِبِ وَتَرَكْتَنَا، وَنَحْنُ وَهُمْ مِنْكَ بِمَنْزِلَةٍ وَاحِدَةٍ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «إِنَّمَا بَنُو الْمُطَّلِبِ وَبَنُو هَاشِمٍ شَيْءٌ وَاحِدٌ».

رجال الحديث

①**عبدالله بن یوسف:** دا عبدالله بن یوسف تنیسی رحمه الله دې. د دوی حالات اجمالاً د بدء الوحی په "الحدیث الثانی" کښې تیر شوې دی.(۴).

②**اللیث،** ③**عقیل،** ④ **ابن شهاب:** دا درې واړو حضراتو حالات د بدء الوحی په "الحدیث الثالث" کښې تیر شوې دی.(۵).

⑤**ابن المسیب:** دا مشهور تابعی محدث حضرت سعید بن المسیب رحمه الله دې. د دوی تذکره د کتاب الایمان، "باب من قال: إن الایمان هو العمل" په ضمن کښې تیره شوې ده.(۶).

---

(۱) اردو باب ومن الدليل على ان الخمس لنواءب رسول الله ﷺ .....باب رقم (۶)._

(۲) تغليق التعليق:۴۷۸/۳،وكتاب اخبار المدينة:۱۳۲/۱،خصومة على والعباس الى عمر_ رضي الله عنه _،رقم، (۵۷۷).او د حضرت عمر بن عبد العزيز رحمه الله د حالاتو دپاره اوګورئ، كشف البارى:۶۲۳/۱)._

(۳) قوله:عن جبير.....الحديث،اخرجه البخارى ايضا،كتاب المناقب،باب مناقب قريش،رقم (۳۵۰۲)، وكتاب المغازى،باب غزوة خيبر،رقم (۴۲۲۹)،و ابو داود،كتاب الخراج والامارة......باب بيان مواضع قسم الخمس......رقم (۲۹۷۸_۲۹۸۰)،والنساءى،كتاب الفىء،رقم (۴۱۴_۴۱۴۲)،وابن ماجه،كتاب الجهاد،باب قسمة الخمس،رقم (۲۸۸۱))_

(۴) كشف البارى:۲۸۹/۱)_

(۵) كشف البارى:۳۲۴/۱_۳۲۶)_

(۶) كشف البارى:۱۵۹/۲)_

⑨جبير بن مطعم: دا حضرت جبير بن مطعم بن عدى رضي الله عنه دې.[1]

د حديث مبارک ترجمه: حضرت جبير بن مطعم رضي الله عنه فرمائى چې زۀ او عثمان بن عفان رضي الله عنه د نبى اکرم ﷺ خدمت اقدس کښې حاضر شو او مونږ اووئيل چې يا رسول الله! تاسو خو بنو المطلب ته ورکړه اوکړه ليکن مونږ مو محروم اوساتلو، حالانکه مونږ د يو جدا شان حاملين يو؟ جواب کښې نبى کريم ﷺ اوفرمائيل چې بنو المطلب او بنوهاشم خو يو څيز دي.

ترجمة الباب سره د حديث مطابقت: وړاندې چې کوم تفصيل تير شو نو د هغې په رڼا کښې ددې حديث شريف ترجمة الباب سره مناسبت او مطابقت بالکل واضح او ښکاره دې.

خبرداري: ددې حديث شريف تشريح وړاندې هم په کتاب الخمس کښې "باب ومن الدليل على أن الخمس لنوائب رسول الله ....." او په کتاب المغازى[2] کښې تيره شوې ده، البته مونږ به دلته بعضې فائدې ذکر کوو.

په شئ واحد کښې د نسخو او د روايتونو اختلاف: علامه خطابى رحمه الله ليکلې دى چې دا حديث زمونږ نه حسن بن صالح روايت کړې دې او مونږ د ابن المنذر نه، په دې کښې "شئ واحد" راغلې دې، يعنى د سين مهمله کسره او د ياء د تشديد سره، ددې معنى ده هم مثل يعنى يو شان[3].

حافظ عليه الرحمة فرمائى چې ما سره چې د بخارى شريف کومه اصل نسخه ده، په هغې کښې د کشميهنى په روايت کښې د باب حديث، په مغازى کښې د مستملى روايت او د قريشو په مناقبو کښې د مستملى او د حموى په روايت کښې سى. بكسر السين المهملة وتشديد التحيانية. دې، ابن معين رحمه الله به هم دغه شان سين مهمله سره روايت کوو او خطابى رحمه الله هم دې روايت ته صحيح وئيلې دى[4]. البته اکثرو حضراتو دا لفظ د شين معجمه سره نقل کړې دې، قاضى عياض رحمه الله فرمائى چې په بخارى شريف کښې خو مونږ ته هم دغه روايت د څۀ اختلاف نه بغير رارسيدلې دې ليکن د بخارى نه علاوه کتابونو کښې د سى والا روايت دې او د اکثرو نقل کړده روايت صحيح دې، ددې واضح دليل د حديث مبارک دا الفاظ دى، "وشبك بين أصابعه".[5] چې نبى کريم ﷺ تشبيک بين الاصابع کړې دې، يعنى څنګه چې دا دوه ګوتې خپل مينځ کښې ملاؤ دى، دغه شان بنو هاشم او بنو المطلب هم خپلو

---

[1]) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الغسل، باب من افاض على راسه ثلاثا)_
[2]) کشف البارى، کتاب المغازى: ٤٤٤)_
[3]) تلخيص الجير، کتاب قسم الفىء والغنيمة: ١٠١/٣، رقم (١٣٨٧)، وکشف المشکل: ٤/من مسند جبير بن مطعم، رقم (٢٨٥٦))_
[4]) فتح البارى: ٢٤٥/٦، وعمدة القارى: ٦٤/١٥)_
[5]) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الخراج..... باب بيان مواضع قسم الخمس، رقم (٢٨٩٠)_

کښې يو دى چونکه دلته مساوات بيانول مقصود دى، مماثلت او يوشان والې بيانول ﷺ مقصد نۀ دې او نبى ﷺ دا وئيل غوارې چې مونږ او بنوالمطلب يو او مساوى يو.(١).

واحد يا احد: بيا په دې ځان پوهه کړئ چې په اکثرو روايتونو کښې واحد دې، ليکن د ابو زيد مروزي په روايت کښې شئ أحد راغلې دې نو بعضو اووئيل چې د دواړو لفظونو يو معنى ده.(٢)

قَالَ اللَّيْثُ حَدَّثَنِي يُونُسُ وَزَادَ قَالَ جُبَيْرٌ وَلَمْ يَقْسِمِ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- لِبَنِي عَبْدِ شَمْسٍ وَلاَ لِبَنِي نَوْفَلٍ . وَقَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ عَبْدُ شَمْسٍ وَهَاشِمٌ وَالْمُطَّلِبُ إِخْوَةٌ لأُمٍّ، وَأُمُّهُمْ عَاتِكَةُ بِنْتُ مُرَّةَ، وَكَانَ نَوْفَلٌ أَخَاهُمْ لأَبِيهِمْ.[٣٣١١، ٣٩٨٩].

ليث بن سعد وائى چې هم دا حديث ماته يونس بن يزيد ايلى هم روايت کړې دې، هغوى په خپل روايت کښې ددې الفاظو زياتوالې کړې دې چې نبى کريم ﷺ بنو عبد شمس او بنو نوفل ته په خمس کښې نۀ وه ورکړې......

د مذکوره تعليق تخريج: دا تعليق امام بخارى رحمه الله موصولاً او مسنداً په کتاب المغازى (٣)کښې د يحيى بن بکير په طريق سره ذکر کړې دې(٤) ليکن حافظ فرمائى چې د عبدالله بن يوسف عن الليث د طريق نه هم دا روايت ما سره دې، دغه شان به دا روايت موصول وى، معلق نۀ(٥)ليکن معلق کيدل زيات راجح دى، ځکه چې حافظ په خپله هم دا روايت په خپل کتاب تغليق التعليقک په تعليقاتو کښې شمار کړې دې(٦).

د مذکوره تعليق مقصد: ددې مقصد واضح دې، کوم چې په لفظ د "وزاد" کښې موجود دې چې ليث د يونس بن يزيد(٧) نه هم دا روايت اخستلې دې، په هغې کښې دا اضافه هم ده چې د حضرت جبير بن مطعم(د دوى تعلق بنو نوفل سره وو)او د حضرت عثمان بن عفان(د دوى تعلق د بنو عبد شمس سره وو) رضي الله عنهما د دواړو د ګزارش باوجود دوى ته هيڅ هم ورنۀ کړل لکه څنګه چې د مغازى په روايت کښې د "شيئاً" الفاظ هم دى.

ترجمة الباب سره د تعليق مناسبت: دلته مناسبت واضح دې چې ددې دواړو حضراتو د

---

(١) فتح البارى:٢٤٥/٦،وعمدة القارى:٦٤/١٥)_

(٢) پورته حواله جات)_

(٣) کتاب المغازى،باب عروة خيبر،رقم (٤٢٢٩))_

(٤) فتح البارى:٢٤٥/٦،وعمدة القارى:٦٤/١٥،وارشاد السارى:٣١٩/٥)_

(٥) فتح البارى:٢٤٥/٦)_

(٦) تغليق التعليق:٤٧٩/٣)

(٧) د يونس بن يزيدايلى رحمه الله حالات اجمالاً بدء الوحى:(٤٦٣/١)او تفصيل سرهکتاب العلم،باب من يرد الله به خيرا......(٢٨٢/٣)کښې تير شوې دى)-

گزارش باوجود نبی ﷺ دوی ته په خمس کښې هیڅ هم ورنه کړل،دا ددې خبرې د ثابتولو دپاره کافی ده چې په دې کارونو کښې اصل تصرف د امام دې،هغه چې څنګه او چرته غواړی نو صرف کولې شی،په هغۀ باندې هیڅ پابندی نشته. والله أعلم

قوله: وقال ابن اسحاق: عبد شمس وهاشم والمطلب إخوة لام،وأمهم عاتكة بنت مرة،وكان نوفل أخاهم لابيهم: او ابن اسحاق وائی چې عبد شمس،هاشم او مطلب د یو مور نه وو،د دوی مور عاتکه بنت مره ده. او نوفل ددې تولو پلار شریک ورور وو،یعنی د هغۀ مور دویمه وه. د عبدمناف د دوو ښځو نه څلور نارینه اولاد وو،چې په هغوی کښې د دریو مور خو عاتکه بنت مرة بن هلال وه،ددې تعلق د بنو سلیم سره وو او د نوفل مور واقده بنت عمرو ده.[1] ددې تعلق د بنو مازن سره وو.[2].

امام ابن جریر لیکلې دی چې هاشم او عبد شمس دواړه په یو وخت پیدا شوې وو،د پیدائش په وخت هاشم اول پیدا شو لیکن د هغۀ یو خپه د عبد شمس د سر سره پیوسته وه،د جدا کولو په کوشش کښې دواړو اندامونو(سر او خپه)نه وینه روانه شوه،هغه وخت خلقو دا غلط خیال کوو چې ددې دواړو په اولاد کښې به جنګونه وی او وړاندې هم دغه شان اوشوه لکه په یوسل درې دیرشمه ۱۳۳ هجرئ کښې د بنو العباس او د بنو امیه بن عبد شمس مینځ کښې څو جنګونه اوشو.[3].

ددې نه علاوه زبیر بن بکار په "نسب" کښې لیکلې دی چې خلقو به هاشم او مطلب ته د ښائست او د زینت د وجې نه بدران او عبد شمس او نوفل ته ابهران وئیل په دې کښې ددې خبرې دلالت دې چې په دې دواړو کښې یو خاص قسم تعلق او محبت وو چې وروستو بیا د دوی په اولاد کښې هم جاری وو،ددې وجې نه چې هر کله قریشو اتفاق سره د بنوهاشم مقاطعه اوکړه او په شعب ابی طالب کښې دوی پناه واخسته نو هغه وخت بنوالمطلب هم د بنوهاشم سره په شعب ابی طالب کښې داخل شو او بنو عبد شمس او بنو نوفل د قریشو سره د دوی په مقاطعه کوونکو کښې شامل وو او په شعب ابی طالب کښې داخل نۀ شو.[4]. په دې وادئ کښې چې د دواړو قبیلو کوم خلق داخل شو،په هغې کښې دواړه قسم خلق وو،مسلمانان او مشرکان،مسلمانان خو ددې وجې نه داخل شو چې د هغوی مرګ او ژوند د نبی کریم ﷺ سره وو نو د الله او د رسول ﷺ په اطاعت کښې دا خلق دغه ځائې کښې قید وو او کفار د قبائلی غیرت په بنیاد او د ابوطالب په اطاعت کښې دغه ځائې کښې قید شو. هم په دې باندې ابوطالب یو مشهوره قصیده وئیلې ده چې "لامیه" سره مشهوره ده،په دې

[1]) سيرة ابن هشام:١/١٠٦،اولاد مناف وامهاتهم)_
[2]) پورته حواله. وفتح الباري:٦/٢٤٥،وعمدة القاري:١٥/٦٤)_
[3]) عمدة القاري:١٥/٦٤،وتاريخ ابن جرير:١/٥٠٤،ذكر نسب رسول الله ﷺ،ابن هاشم)_
[4]) فتح الباري:٦/٢٤٥،والكامل في التاريخ:١/٥٥٤،نسب رسول الله ﷺ وذكر اخبار آباءه.....)_

كښې هغوى د بنو نوفل او د بنو عبد شمس مذمت بيان كړې دې.دا قصيده په يوسل لس بيتونو باندې مشتمله ده.چې د هغې نه مونږ صرف څلور بيتونه لاندې ذكر كوو:

جزى الله عنا عبد شمس ونوفلا عقوبة شرها جل غير آجل

بميزان قسط لا يغيض شعيرة له شاهد من نفسه حق عادل

لقد سفهت أحلام قوم تبدلوا بني خلف قيضاً بنا والغياطل

ونحن الصميم من ذؤابة هاشم وآل قصي في الخطوب الاوائل (۱)

د بيتونو ترجمه: ① الله تعالى دې زمونږ له طرفه عبدشمس او نوفل ته خرابه بدله وركړى، چې زر وى او غيرمؤخر وى.

② داسې د عدل ميزان سره،چې د يو اوربشې برابر مقدار هم پرينږدى.په دې باندې هم د هغوى نه يو حق گو گواه وى.

③ دهغې قوم اخلاق خراب شو.چاچې مونږ پريخودو او بنو خلف بن جمح او غياطل (بنو سهم) ئې خپل كړل.

④ مونږ د هاشم او د آل قصى د نسل خالص النسب خلق يو په اولنى تير شوو حادثاتو كښې

د تعليق مقصد: لكه څنگه چې تاسو اوكتل دوى ټول په نسب كښې برابر دى.ليكن نبى كريم ﷺ بعضو ته څۀ وركړل او بعضو ته ئې ورنۀ كړل.نو دا ددې خبرې دليل دې چې د نزدې كسانو ته وركول علت نۀ دې.هم په دې خبره باندې د خبردارى دپاره امام بخارى رحمه الله دا تعليق ذكر كړې دې (۲).

د مذكوره تعليق تخريج: د امام محمد بن اسحاق،د صاحب المغازى دا تعليق امام بخارى رحمه الله په خپل تاريخ كبير و صغير دواړو كښې د اسماعيل بن ابى اويس د طريق نه موصولاً نقل كړې دې (۳)،ددې نه علاوه ابن جرير او زبير بن بكار هم دا تعليق ذكر كړې دې (۴).

⑱ باب: بَابٌ مَنْ لَمْ يُخَمِّسِ الأَسْلاَبَ. وَمَنْ قَتَلَ قَتِيلاً فَلَهُ سَلَبُهُ مِنْ غَيْرِ أَنْ يُخَمَّسَ، وَحُكْمِ الإِمَامِ فِيهِ.

لغوى او اصطلاحى اسلاب: اسلاب د سلب جمع ده.سلب د سين او د لام فتحې سره مصدر په معنى د مسلوب كښې دې،په دې كښې يو لغت د لام سكون سره هم دې.ددې معنى ده په

(۱) عمدة القارى:۱۵/۶۵،وذكر اوله فى زاد المعاد:۳/۳۰،فصل (اسلام حمزة....)،وكامله فى سيرة ابن هشام:ابن هشام:۱/۲۷۲_۲۸۰،شعر ابى طالب فى استعطاف قريش،والروض الانف:۱/۱۷۴_۱۷۹،فصل فى ذكر قصيدة لامية ابى طالب....)_

(۲) لامع الدرارى: ۷/۳۱۱)_

(۳) فتح البارى:۶/۲۴۵،و تغليق التعليق:۳/۴۷۹،والتاريخ الكبير:۱/۴،والتاريخ الصغير:۱/۶)_

(۴) عمدة القارى:۱۵/ ۶۴،و تاريخ ابن جرير:۱/۵۰۴)_

زور سره اخستلې شوې څکه چې سلبه معنی ده اخستل(۱)۔
اصطلاحاً مایوجد مع المحارب من ملبوس وغیرہ،عند الجمهور(۲) یعنی جنگجو سره چې کوم لباس او اسلحه وغیره وی نو په هغې باندې ددې اطلاق کیږی۔ د سلب په احکاماتو کښې ډیر تفصیلات دی چې هغه به مونږ ترتیب سره ذکر کوو۔
تکلیفی حکم،د سلب مشروعیت، د امت د جمهورو فقهاء کرامو رحمهم الله مؤقف او رائې داده چې یو مسلمان مجاهد چې د جنګ دوران کښې وړاندې شی او یو مشرک قتل کړی نو کوم مال و اسباب چې دغه مشرک سره وی،د هغې مستحق دا مسلمان مجاهد دې،په دې کښې هیڅ اختلاف نشته۔ البته په دې کښې د فقهاؤ اختلاف دې چې آیا ددې دپاره د امام اجازت هم ضروری دې یا نه؟
① نو د احنافو نه علاوه د نورو ټولو حضراتو،سوا د امام مالک نه،دا وائی چې ددې دپاره د امام د اجازت هیڅ ضرورت نشته،امام د سلب وضاحت اوکړی یا اونه کړی،مجاهد به په هرحال کښې ددې مستحق او حقدار وی۔
② حضرات حنفیه کثرالله سوادهم ددې دپاره د امام اجازت شرط ګرځوی،مثلاً امام دا اووائی چې د غنیمت جمع کیدو نه مخکښې څوک یوکس قتل کړی فله سلبه(یعنی د هغه سازوسامان به ددهٔ دپاره وی)ورنه په نورو صورتونو کښې به دا سلب هم د غنیمت حصه وی چې د مجاهدینو مینځ کښې به تقسیمیږی(۳)۔
امام طحاوی رحمه الله فرمائی: "أمرالسلب موکول للامام فیری فیه رأیه....."(۴)۔
③ د موالکو مذهب هم احنافو ته نزدې نزدې دې لیکن هغوی دا وائی چې د امام دپاره دا مناسب نهٔ دی چې ابتداء کښې هغه دغه شان د څهٔ خبرې شرط اولګوی،البته د جنګ ختمیدو نه پس څهٔ داسې خبره کیدې شی،ددې وجې نه چې د مجاهد په نیت کښې فساد رانهٔ شی۔ اصل کښې مالکیه سلب هم د نفل حصه ګرځوی نو د نفل په سلسله کښې چې د هغوی کوم مذهب تیر شو هم هغه مذهب د هغوی په سلب کښې هم دې(۵)۔
د امامانو دلیلونه:
د جمهورو دلائل په دې سلسله کښې د جمهورو دلیل خو یو مشهور حدیث مبارک دې چې "من قتل قتیلاً،له علیه بینة،فله سلبه"(۶)او دویم دلیل د حضرت سعدبن ابی وقاص رضی الله عنه قول

---

(۱) فتح الباری:۶/۲۴۷،وعمدة القاری:۱۵/۶۵ ،والاوجز:۹/ ۱۸۵، والموسوعة:۲۵/۱۷۶)_
(۲) پورته حواله جات. ولسان العرب:۶/۳۱۷،باب السین،مادة:سلب)_
(۳) عمدة القاری:۱۵/۶۵،وحاشیه ابن عابدین:۳/۲۶۰،مطلب فی التنفیل،وفتح الباری:۶/۲۴۸)_
(۴) شرح معانی الآثار:۲/۱۴۶_۱۵۰،باب الرجل یقتل قتیلا فی دار الحرب....)_
(۵) المنتقی:۳/۱۹۱،والاوجز:۹/۱۹۴،والشرح الکبیر للدر دیر:۲/۱۹۰)_
(۶) رواه البخاری فی الباب،واخرجه الجماعة_غیر النسائی_من حدیث..... [بقیه برصفحه آئنده...

دي. "اللهم ارزقني رجلاً شديداً.....حتى أقتله وآخذ سلبه"(۱) استدلال وجه داده چې دا احاديث مطلق او عام دی، په دې کښې هيڅ قسم قيد نشته(۲).

د احنافو دليلونه د احنافو يو دليل د حضرت عوف بن مالک رضی الله عنه حديث دې. فرمائی:

"ان مددياً(۳) اتبعهم فقتل علجاً، فاخذ خالد بعض سلبه، واعطاه بعضه، فذكر ذلك لرسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال: لا ترده عليه يا خالد"(۴).

"يو معاون هم دوی سره سره لاړو او هغه يو بهادر کافر قتل کړو نو حضرت خالد بن وليد رضی الله عنه د سلب بعضې حصه په خپله کيخوده او باقی حصه ئې دغه سړی ته ورکړه. ددې ذکر نبی کريم صلی الله علیه وسلم ته اوکړې شو نو نبی علیه السلام اوفرمائيل، ائې خالده! څۀ چې تا اخستلې دی نو هغه سړی ته ئې مۀ واپس کوه"

دويم دليل د باب حديث دې، په کوم کښې چې د ابوجهل لعين د قتل قصه ذکر ده. په دې کښې نبی کريم صلی الله علیه وسلم سلب معاذ بن جموح رضی الله عنه ته ورکړې وو(۵).

دريم دليل د شبر بن علقمه واقعه ده. فرمائي:

"بارزت رجلاً يوم القادسية فقتلته، واخذت سلبه، فاتيت به سعداً، فخطب سعد اصحابه، ثم قال: ان هذا

...بقيه ازحاشيه گذشته] ابی قتادة رضی الله عنه. انظر جامع الاصول وتعليقاته:۲/۶۸۷_۶۸۸. وابن ماجه. كتاب الجهاد. باب المبارزة والسلب. رقم (۲۸۳۷))_

(۱) هو بعض حديث سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه. اخرجه الحاكم. وكامله:

.....ان عبد الله بن جحش قال يوم احد: الا تاتی ندعوالله؟ فخلوا فی ناحية. فدعا سعد. فقال: يا رب. اذا لقينا القوم فلقينی رجلا شديداً باسه. شديدا حرده. فاقاتله فيک. ويقاتلنی. قم ارزقنی عليه الظفر. حتى اقتله وآخذ سلبه. فقام عبدالله بن جحش. ثم قال: اللهم ارزقنی غدارجلا شديدا حرده. شديدا باسه. اقاتله فيک ويقاتلنی. ثم ياخذنی: فيجدع انفی واذنی. فاذا لقيتک غداقلت: يا عبدالله. فيم جدع انفک واذنک؟ فاقول: فيک. وفی رسولک. فيقول: صدقت. قال سعد بن ابی وقاص: يا بنی. كانت دعوة عبد الله بن جحش خيرا من دعوتی. لقد رايته آخر النهار وان اذنه وانفه لمعلقان فی خيط. انظر: المستدرک:۲/۸۶. كتاب الجهاد. رقم (۲۴۰۹)، واخرجه البيهقی ايضا فی الكبری:۶/۵۰۲. كتاب قسم الفیء والغنيمة. باب السب للقاتل. رقم (۱۲۷۶۹))_

(۲) المغنی:۹/۱۸۹)_

(۳) په جنګ موته کښې چې کوم لښکر د مدد او تعاون دپاره راغلې وو، د هغې يو سړې مراد دې، مددی په معنی د مددګار. د مسلم شريف وغيره د روايت نه معلوميږی چې ددې سړی تعلق د بنو حمير سره وو. اوګورئ، مسلم. كتاب الجهاد والسير. باب استحقاق القاتل سلب القتيل. رقم (۴۵۷۰)، وسنن سعيد بن منصور:۲/۲۶۰. رقم (۲۶۹۷))_

(۴) هذا ملخص من حديث طويل. رواه ابو داود فی كتاب الجهاد. باب فی الامام يمنع القاتل السلب. رقم (۲۷۹۱). وسعيد بن منصور فی سننه:۲/۲۶۰. كتاب الجهاد. باب النفل والسلب.....رقم (۲۶۹۷))_

(۵) اوګورئ. حديث باب. رقم (۳۱۴۱). ددې دليل سره متعلق خبردارې به وړاندې د حديث په تشريح کښې راشي)_

سلب شبر، لهو خير من اثني عشر الفا، وإنا قد نفلناه إياه"[1].

د استدلال وجه دلته د استدلال وجه واضح ده، لکه په اولنی حدیث شریف کښې نبی کریم ﷺ ددې دواړو حضراتو مینځ کښې فیصله اوفرمائیله او سلب ئې په دواړو کښې تقسیم کړو، که د امام اجازت شرط وو یا بس صرف قاتل مستحق وو نو ددې فیصلې ضرورت ولې پیښیدو؟

په دویم دلیل کښې راغلې دی چې نبی کریم ﷺ سلب معاذ بن جموح ﷜ ته ورکړو او ئې هم اوفرمائیل چې "کلاکما قتله" دغه شان خو سلب ټولو ته ملاویدل پکار وو، لیکن ددې برخلاف سلب صرف معاذ بن الجموح ﷜ ته ورکړې شو، ښکاره خبره ده چې نبی کریم ﷺ خپل اختیار استعمال کړې دې.

په دریم دلیل کښې حضرت سعد ﷜ دا بیان فرمائی چې "وإنا قد نفلناه إياه" حالانکه دغه سلب د شبر حق دې نو ددې قول ضرورت ولې پیښ شو چې مونږ دا سلب دهٔ ته د نفل په طور ورکړې دې؟[2].

د سلب مستحق څوک وی؟

① **جمهور فقهاء** په دې جزء کښې د فقهاؤ اختلاف دې، نو د جمهورو (امام اعظم ابوحنیفه، شافعی او احمد رحمهم الله) په نزد د سلب مستحق هرهغه سړې کیدې شی چې د حصې مستحق وی یا د رضخ مستحق وی، لکه غلام، ښځه، ماشوم، تاجر او ذمی ځکه چې په حدیث شریف کښې عموم دې "من قتل قتيلاً، له عليه بينة فله سلبه"[3].

البته د شوافعو په نزد ذمی ددې حکم نه مستثنی دې، د هغوی په نزد ذمی اګرچه د امام په اجازت سره په جنګ کښې شریک شوې وی لیکن هغه د سلب مستحق نهٔ شی کیدې، د اجازت نه بغیر خو د ټولو اتفاق دې چې د هغه د سلب مستحق کیدې نهٔ شی[4].

② **موالک** او د مالکیه مذهب په دې سلسله کښې دادې چې ددې سلب مستحق هغه کس وی چې صرف د سهم مستحق وی نو د هغوی په نزد ماشوم، ښځه او ذمی د سلب په مستحق کیدو کښې شامل نهٔ دی البته که امام دوی ته اجازت ورکړی یا په دوی باندې جهاد فرض عین شی نو دوی به هم مستحق وی. ددې تفصیل نه معلومه شوه چې کوم کس د سهم مستحق نهٔ وی او د رضخ مستحق هم نهٔ وی نو بالاتفاق په دې حکم کښې داخل نهٔ دې[5].

---

[1]) رواه سعيد فى سننه:۲۵۸/۲،فى كتاب الجهاد،باب النفل والسلب فى الغزو.....رقم (۲۶۹۲))_
[2]) المغنى:۱۹۲/۹،وايضا انظر البناية شرح الهداية:۱۸۱/۷_۱۸۴،واعلاء السنن:۲۸۲/۱۲)_
[3]) اوګورئ، حديث باب،رقم (۳۱۴۲)،ومسلم،كتاب الجهاد،باب استحقاق القاتل.....رقم (۴۵۶۸))_
[4]) حاشيه ابن عابدين:۲۶۱/۳،والمغنى:۱۸۹/۹،وفتح القدير:۲۵۰/۵،فصل فى التنفيل،وسبل السلام شرح بلوغ المرام:۴ ۵۲_۵۳)_
[5]) المغنى:۹ ۱۹۱،والاوجز:۱۸۵/۹،والموسوعة:۱۷۸/۲۵،وعمدة القارى:۶۹/۱۵)_

خپل ځان په خطره کښې واچوي د سلب د مستحق کیدو دپاره چې کوم شرطونه دي نو په هغې کښې دا هم دې چې قاتل خپل ځان په خطره کښې واچوي او په دې حالت کښې مقتول قتل کړي او د مرګ سره لوبې کوي ورنه بیا د سلب مستحق نهٔ شي کیدې.مثلاً د صف نه غشي ګزار کړي او هغې باندې یو کافر اولګي یا کافر په قلعه کښې بند وي او د یو مجاهد غشي دننه لاړ شي هغه کافر قتل کړي.(۱).

د مقتول د قتل کولو شرعي اجازت وي یو شرط دا هم دې چې کوم کافر قتلولې شي.نو د هغهٔ قتل شرعاً جائز وي.ددې وجې نه ښځه،ماشوم.شیخ فاني.پاګل او د راهب وغیره قتلولو سره به څوک د سلب مستحق نه جوړیږي.ځکه چې ددې خلقو د قتل شرعاً ممانعت دې البته که په دې خلقو کښې یو کس په جنګ کښې شریک شو نو د داسې کس په قتلولو باندې به بیا د سلب مستحق وي ځکه چې د دوی قتل اوس جائز شو(۲).

قتل ئې کړي یا......یو شرط دا هم دې چې مقتول قتل کړي یا ئې د مقتول په حکم کښې کړي یعنې د هغهٔ دومره قدرې وینه اوبهوي چې مسلمانان د هغهٔ د شر نه محفوظ شي او هغه بالکل بې لاسو خپو کړي.مثلاً د هغهٔ سترګې اوباسي.یا د هغهٔ نظر ختم کړي یا د هغهٔ خپې لاسونه کټ کړي(۳).

د جنګ دوران کښې ئې قتل کړي: ددې نه علاوه یو شرط دا هم دې چې هغه وخت ئې قتل کړي چې کوم وخت جنګ جاري وي او مقتول په جنګ کښې مصروف وي که جنګ ختم شي او مشرکینو ته شکست اوشي،بیا یو مسلمان کافرانو پسې شي او په هغوی کښې یو کس قتل کړي نو دې به د سلب مستحق نهٔ وي ځکه چې مشرکینو ته په شکست ملاویدو سره د هغوی شر هم ختم شوې دې.په دې کښې قیدي کافر،اودهٔ وغیره هم داخل دي ځکه چې په دې صورت کښې قاتل خپل ځان په خطره کښې وانهٔ چوو(۴).دا د جمهورو مسلک دې البته په شافعیه کښې د ابوثور او ابن المنذر وغیره رائې دا ده چې کافر لره قتل کړې شي نو دا قاتل به په هرصورت کښې د هغهٔ د سلب مستحق وي ځکه چې د "**من قتل قتیلاً فله سلبه**" والا حدیث شریف عام دې(۵).

ایا د سلب د مستحق کیدو دپاره ګواهان ضروري دي؟ ① په دې باره کښې مشهورو اختلافي مسئلو کښې یو مسئله داده،جمهور فقهاء کرام ددې خبرې قائل دي چې د سلب د مستحق

---

۱) المغني:۹/۲۹۰،والاوجز:۹/۱۸۷،وللاستزادة انظر الموسوعة:۲۵/۱۷۸_۱۷۹. وکتاب السیر الکبیر للشیباني:۲/۱۲۱،ابواب الانفال،مع شرحه للسر خسي)_

۲) الموسوعة:۲۵/۱۷۹،والمغني:۹/۱۹۰. والاوجز:۹/۱۸۶،ولدر المختار:۳/۲۶۱)_

۳) الموسوعة:۲۵/۱۷۹،والمغني:۹/۱۹۰،والاوجز:۹/۱۸۷)_

۴) الموسوعة:۲۵/۱۸۱،والمغني:۹/۱۹۱. والاوجز:۹/۲۰۳)_

۵) پورته حواله جات. وفتح الباري:۶/۲۴۹)_

کېدو دپاره ګواهان پېش کول ضروري دي، تر څو چې قاتل ګواهان پېش نه کړي چې قتل هم ده کړې دې نو ده د سلب د مستحق کېدو دعوی به مقبول نه وي ځکه چې په بعضو صحیح روایتونو کښې د "له علیه بینة" د الفاظو وضاحت موجود دې[1]

(۲) دویم طرفته د امام مالک او امام اوزاعی رحمهما الله مسلک دادې چې ددې دپاره د ګواهانو پېش کولو هیڅ ضرورت نشته. د قاتل دومره وینا هم کافي ده چې انا قتلته.

د دوی دلیل د حضرت ابوقتاده او د حضرت معاذ بن الجموح رضی الله عنهما حدیثونه دي (ذکرهما الامام فی هذا الباب) چې په دې کښې نبی کریم ﷺ د دوی نه څۀ ګواهان او قسم وغیره طلب نۀ کړو. لیکن حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې د حضرت ابوقتاده رضی الله عنه نه د ګواهئ نۀ طلب کولو دعوی کول ددې وجې نه صحیح نۀ ده چې د واقدي په مغازي[2] کښې راغلي دي چې اوس بن خولی رضی الله عنه په دې موقع باندې ګواهي ورکړې وه. او که بالفرض دا صحیح هم نۀ وي نو ممکنه ده چې نبی کریم ﷺ ته په بل څۀ ذریعه باندې دا خبره معلومه شوې وي چې قاتل هم ابو قتاده رضی الله عنه دې[3].

د ګواهانو نه څۀ مراد دي؟ بیا هغه حضرات چې ګواهان پېش کول ضروري ګڼړي د هغوی په دې خبره کښې اختلاف دې چې د بینې (ګواهان پېش کولو) نه څۀ مراد دې؟ نو بعضې حضرات خو د دوو کسانو ګواهي ورکول شرط ګرځوي، دا د امام احمد رحمه الله مذهب هم دې او بعضې نور حضرات وائي چې شهادة رجل وامرأتين أو رجل ويمين هم کافي دې ځکه چې دعوی په مال کښې ده. او بعضې نور حضرات په دې معامله کښې شهادة رجل واحد هم کافي ګڼړي ځکه چې نبی کریم ﷺ د حضرت ابوقتاده رضی الله عنه په معامله کښې د یو ګواه ګواهي قبوله کړې وه او د هغۀ نه قسم هم اخستلې شوې نۀ وو. ابن العطیه وائي چې په دې باره کښې د اکثرو فقهاؤ هم دا قول دې[4].

---

[1]) فتح الباري:٦/٢٤٩، والموسوعة:٢٥/١٨٢، وشرح الابی علی مسلم:٥/٦٣، باب استحقاق القاتل سلب القتيل. والمغنی:٥/١٩٤_١٩٥، کتاب الجهاد، فصل: لا تقبل دعوی القتل الا ببينة، رقم (٧٤٧٦))_

[2]) د علامه واقدی په مغازی کښې د حضرت ابوقتاده په حق کښې په ګواهي ورکوونکو کښې د دوو حضراتو نومونه راغلي دي، عبدالله بن أُنيس او الاسود بن الخزاعی رضی الله عنهما په دې کښې د حضرت اوس رضی الله عنه نوم مونږ ته ملاؤ نه شو. اوګورئ، کتاب المغازی للواقدی:٣/٩٠٨، غزوة حنین. غالباً دلته د حافظ نه تسامح شوې ده، ځکه چې په اصابة کښې هغوی په خپله د واقدي په حوالې سره د حضرت الاسود بن الخزاعی په باره کښې لیکلي دي شهد لابی قتادة بسلب قتيله يوم حنين والله اعلم. الاصابة:١/٤٣، القسم الاول، رقم (١٥٣))_

[3]) فتح الباري:٦/٢٤٩، دغه شان اوګورئ. الموسوعة:٢٥/١٨٢)_

[4]) بورته حواله جات. والمغنی:٩/١٩٥، واکمال الابی:٥/٦٣، ومکمل اکمال المعلم المطبوع مع اکمال الابی:٥/٦٣، وسبل السلام:٤/٥٣، کتاب الجهاد، رقم (٢٢)، والاوجز:٩/٢٠٥)_

په سلب کښې به تخمیس جاري کیږي یا نه؟ دا یو بله مشهوره اختلافي مسئله ده.

①: شافعیه (فی المشهور عندهم)، حنابله، ابن المنذر او ابن جریر رحمهم الله وغیره مسلک دا دې چې په سلب کښې به تخمیس نه جاري کیږي. مطلب دا دې چې سلب به قاتل ته حواله کولې شي او ددې نه به خمس نه اخستلې کیږي. د دوی یو دلیل د حضرت عوف بن مالک او د حضرت خالد بن ولید رضی الله عنهما حدیث دې چې. "أن رسول الله صلی الله علیه وسلم قضی بالسلب للقاتل، ولم یخمس السلب"(١) چې "نبی علیه السلام قاتل ته د سلب ورکولو حکم جاري کړو او په هغې کښې ئې خمس وانه خستلو". او دویم دلیل د حضرت عمر رضی الله عنه قول دې. "إنا کنا لا نخمس السلب"(٢) چې "مونږ به په سلب کښې خمس نه ویستلو".

②په دې مسئله کښې دویم مذهب د امام اوزاعی او مکحول رحمهما الله دې چې په سلب کښې به هم خمس جاري کیږي ددې حضراتو دلیل د قرآن پاک آیت (واعلموا أنما غنمتم من شیٔ فأن لله خمسه وللرسول)(٣) دې ځکه چې دا آیت کریمه عام دې. نو ددې وجې نه په غنیمتونو کښې به مطلقاً تخمیس جاري کیږي هم دا مذهب د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما هم دې(٤).

③په دې مسئله کښې دریم مذهب د اسحاق بن راهویه دې، هغوی فرمائی: "إن استکثر الامام السلب خمسه، و ذلك إلیه" چې "که امام دا اووینی چې د سلب مقدار ډیر زیات دې نو تخمیس دې پکښې جاري کړي او ددې اختیار به امام ته وي"(٥).

د دوی دلیل د ابن سیرین رحمه الله نه روایت شده حدیث دې چې حضرت براء بن عازب رضی الله عنه یو مرزبان (د اهل فارس مذهبی مشر او فقیه) سره په بحرین کښې مبارزت اوکړو. حضرت براء رضی الله عنه هغه په نیزه اووهلو، چې هغې سره د مرزبان ملا ماته شوه. حضرت براء رضی الله عنه د هغه دواړه بنګړي واخستل او نور سامان هم. د ماسپخین د مونځ نه پس دوی حضرت ابو طلحه رضی الله عنه ته راغلل او ټوله واقعه ئې واوروله. نو حضرت ابو طلحه رضی الله عنه اوفرمائیل چې مخکښې به مونږ په سلب کښې خمس نه اخستلو لیکن د براء چې کوم سلب دې نو دا معتدبه مال دې. ددې وجې نه به زه په دې کښې خمس اخلم. نو دا اولنې سلب وو چې په دې کښې تخمیس جاري

---

(١) صحیح مسلم، کتاب الجهاد، باب استحقاق القاتل سلب القاتل، رقم (٤٥٧١)، وسنن ابی داود، کتاب الجهاد، باب فی السلب لا یخمس، رقم (٢٧٢١))_

(٢) التمهید: ٢٤٧/٢٣، حدیث ثامن وعشرون لیحیی بن سعید، والمصنف لابن ابی شیبة: ٥٥٨/١٧، کتاب السیر، من جعل السلب للقاتل، رقم (٣٣٧٦١))_

(٣) الانفال: ٤١)_

(٤) الموسوعة: ١٨٣/٢٥، وعمدة القاري: ٦٥/١٥، وفتح الباری: ٢٤٧/٦)_

(٥) پورته حواله جات، والمغنی: ١٩٢/٩، والاوجز: ١٨٨/٩)_

شو .ددې سلب مقدار دیرش زره وو[1]-

④په دې مسئله کښې څلورم مذهب د حنفيه او د مالکيه دې.ددې حضراتو په نزد سلب د نورو غنيمتونو په شان دی.دا د قاتل سره مختص نهٔ دې بلکه قاتل او غيرقاتل ټول په دې کښې برابر دی.امام به سلب د نفل په طور باندې ورکوی . اوس د احنافو په نزد د تنفيل محل غنيمتونو لره دارالاسلام ته منتقل کولو نه مخکښې خو اربعة الاخماس دې او دارالاسلام ته د منتقل کولو نه پس خمس دې.او د مالکيه په نزد په هرحال کښې خمس دې او د امام په رائې باندې موقوف دې،که امام مناسب اوګڼړی نو قاتل ته به ورکړی.ورنه نهٔ دې ورکوی[2] ،کمامر تفصیله فیما تقدم.

په سلب کښې به کوم کوم څيزونه ملاويږی؟ په دې خبره کښې د فقهاؤ اتفاق دې چې قاتل ته د مقتول کوم سلب ملاويږی نو په دې کښې به دا قاتل ددې څيزونو حقدار وی

کپړې،ټوپئ،پګړئ.موزې او څادر وغيره،يعنې د استعمال څيزونه-

دغه شان اسلحه او د جنګ آلات،مثلاً ډهال،خود ،نيزه،چاړهٔ،توره.ليندکئ او غشې-

دغه شان د مقتول د سورلئ زين او واګې وغيره[3]-ددې څيزونو نه علاوه د مقتول په نورو څيزونو کښې د امامانو اختلاف دې لکه د ائمه ثلثه په نزد د مقتول سورلی په سلب کښې داخلهش ده،د امام اوزاعی او امام مکحول هم دا مذهب دې،د دوی دليل هغه حديث مددی دې کوم چې وړاندې تير شو ،په هغې کښې راغلې دی، **"انه قتل علجا،فحاز فرسه وسلاحه"**.

او امام احمد رحمه الله سورلی د سلب نه خارج ګڼړی،هم دا قول د ابوبکر هم دې[4]،دا بحث د هغې سورلئ په باره کښې دې کومه سورلی چې د مقتول په استعمال کښې وه لکه هغه سورلې چې د هغهٔ په خيمه کښې وی يا تختيدلې وی نو هغه بالاتفاق په سلب کښې داخله نهٔ ده[5]-ددې نه علاوه د مقتول تاج.بنګړی،ګوتمه،طوق،پټکا ،اګرچه د سرو زرو وی يا د

---

[1]) رواه سعيد فی السنن:۲/۲۶۳_۲۶٤،کتاب الجهاد،باب ما يخمس فی النفل،رقم (۲۷۰۸).وابن عبدالبر فی التمهيد:۲۳/۲٤۷،حديث ثامن وعشرون ليحيی بن سعيد.وعبدالرزاق فی مصنفه:۵/۱۵۸،کتاب الجهاد، باب السلب والمبارزة،رقم(۹۵۳۱))_

[2]) عمدة القاری:۱۵/۶۵،والموسوعة:۲۵/۱۸۳.ليکن د احنافو تحقيقی مذهب هغه دې کوم چې په فتاوی هنديه کښې د المحيط په حوالې سره نقل کړې شوی دې،هغه دا دې چې که امام داسې اووائی من قتل قتيلاً فله السلب بعد الخمس نو په دې صورت کښې به په سلب کښې تخميس جاری کيږی او که مطلقاً من قتل قتيلاً اووائی نو تخميس بهٔ نهٔ جاری کيږی.الفتاوی الهندية:۲/۲۱۸،الفصل الثالث فی التنفيل،من کتاب السير)_

[3]) البناية مع الهداية:۷/۱۸٤،وفتح القدير:۵/۲۵۳،وحاشية ابن عابدين:۳/۲۶٤، والمغنی: ۹/۱۹۳، والاوجز:۹/۱۹۰)_

[4]) المغنی:۹/۱۹۳، والاوجز:۹/۱۹۰،والدر المختار:۳/۲۶٤،والموسوعة:۲۵/۱۸٤)_

[5]) پورته حواله جات)_

بل څه شیز وی.دغه شان میانی،د پیسو هغه تهیلئ کومه چې ملا سره تړلې شي،او په دې کښې موجود پیسې.دا ټول څیزونه د ائمه ثلثه په نزد په سلب کښې داخل دی څکه چې دا ټول څیزونه د حدیث شریف په عموم کښې داخل دی.یعنی "من قتل قتیلاً فله سلبه" دغه شان د براء بن مالک رضی الله عنه حدیث کوم چې اوس تیر شو.هغې کښې هم د بنګړو او پټکی ذکر راغلي دي.او د مالکیه مذهب دي څیزونو په باره که دادې چې دا څیزونه په سلب کښې داخل نه دی.څکه چې ددې څیزنو په ذریعې سره په جنګ څه مدد نه حاصلیږی(۱) بیا د امام احمد په نزد مقتول لره بالکل بې لباسه کول هم جائز دی.هم دا قول د امام اوزاعی هم دې اوابن منذر او سفیان ثوری رحمهم الله دا ناخوښه ګنړی.څکه چې په دې کښې بدن ښکاره کیږی.او د امام احمد وغیره دلیل د حضرت سلمه بن الاکوع رضی الله عنه په حدیث شریف کښې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم دا جمله مبارکه ده."له سلبه أجمع"(۲) دغه شان حدیث"من قتل قتیلاً فله سلبه"هم د جمهورو د مذهب دپاره دلیل دې.څکه چې په دې کښې هر څه داخلیږی."وهذا یتناول جمیعه"(۳)

خبرداري د سلب متعلق مزید معلوماتو دپاره اوګورئ.اوجز المسالک:۹/۱۸۳_۲۰۶،کتاب الجهاد، باب ما جاء فی السلب فی النفل،والموسوعة الفقهیة:۲۵/۱۷۶_۱۸۳،واعلاء السنن:۱۲/۲۷۵_۳۰۰،واحکام القرآن للرازی:۳/۷۹_۷۲،مطلب فی سلب القتیل،وفتح الباری:۶/۲۴۷_۲۴۹_ والله أعلم بالصواب.

د سلب متعلق ددې ټولو تفصیلاتو نه پس اوس د باب سره متعلق بحثونه اوګورئ.

د ترجمة الباب مقصد امام بخاری رحمه الله ددې ترجمة الباب په قائمولو سره د هغه مشهور اختلاف طرفته اشاره کړې ده کوم چې د سلب په تخمیس کښې دې چې ددې خمس به ویستلې شي یا نه؟امام بخاری رحمه الله په دې مسئله کښې د جمهورو سره ملګرې دې.د هغوی د مذهب ثابتولو دپاره ئې دا باب قائم کړې دې(۴).

قوله: وَمَن قَتَلَ قَتِيلاً فَلَهُ سَلَبُهُ: او څوک چې چالره قتل کړی نو ددغه مقتول سلب به د قاتل وی.

دا د حضرت انس رضی الله عنه د حدیث شریف یو حصه ده،پوره حدیث شریف داسې دې

"أن رسول الله صلی الله علیه وسلم قال یوم حنین: من قتل قتیلاً فله سلبه.فقتل أبوطلحة یومئذ عشرین

(۱) المغنی:۹/۱۹۳،والمنتقی:۳/۱۹۱، والاوجز:۹/۱۹۵،والموسوعة:۲۵/۱۸۴)_

(۲) حدیث سلمة اخرجه البخاری فی کتاب الجهاد،رقم (۳۰۵۱)،وانظر لتخریجه الکامل کشف الباری، کتاب الجهاد:۲/۴۵۸)_

(۳) المغنی:۹/۱۹۵،وعمدة القاری:۱۵/۶۹،والاوجز:۹/۲۰۶)_

(۴) عمدة القاری:۱۵/۶۵،وفتح الباری:۶/۲۴۷)

چې "د غزوه حنين په موقع باندې نبى كريم ﷺ ارشاد اوفرمائيلو چې څوک چالره قتل كړى نو د هغهٔ سلب به قاتل ته ملاويږى نو په دغه ورځ حضرت ابو طلحه انصارى رضي الله عنه شل كسان قتل كړل او د هغې ټولو سلب ئې واخستلو "رجلاً، فاخذ اسلابهم"(۱)

قوله: من غير أن يخمس: د سلب د تخميس(خمس جارى كيدو)نه بغير دا جمله د امام بخارى رحمه الله د تفقه(فقاهت)نه ده(۲) غالباً هغوى د حضرت انس رضي الله عنه مذكوره حديث ذكر كولو سره ددې د عموم نه استدلال كړې دې چې په دې كښې د سلب د تخميس وغيره څهٔ خبره نشته.دا حديث شريف چونكه مطلق دې،ددې وجې نه به په سلب كښې د تخميس عمل نهٔ وى. والله أعلم

قوله: وحكم الامام فيه: او په دې كښې د امام حكم.

دا د آخرى جزء ترجمه ده،حكم مرفوع او مجرور دواړو طريقو سره لوستلې شوې دې.د مرفوع كيدو په صورت كښې به مطلب دا وى چې په سلب كښې به د امام رائې چليږى،هغه چې څنګه غواړى نو هغه شان حكم به لګولې شى،د امام په حكم باندې څوک هم اعتراض نهٔ شى كولې.په دې صورت كښې به دا مذهب د احنافو او د مالكيه تائيد شى چې د امام د حكم او د هغهٔ د اجازت نه بغير به څوک د سلب مستحق نهٔ جوړيږى،ګويا امام بخارى رحمه الله په دې مسئله كښې ددې حضراتو سره ملګرې دې.

او د مجرور كيدو په صورت كښې به ددې مطلب دا شى چې د امام د فيصلې نه بغير به هم قاتل د سلب مستحق وى،په دې صورت كښې به مؤلف عليه الرحمة د امام شافعى او امام احمد رحمهما الله ملګرې شى.

مسئلې سره متعلق تفصيل د باب په شروع كښې راغلې دې.بيا امام بخارى رحمه الله په باب كښې دوه احاديث نقل كړې دى:

---

(۱) رواه ابو داود،كتاب الجهاد،باب فى السلب يعطى القاتل،رقم (۲۷۱۸)،والحاكم فى المستدرك:۳/ ۳۹۷، كتاب معرفة الصحابة،مناقب ابى طلحة......رقم (۵۵۰۵)،وابن ابى شيبة فى مصنفه: ۵۳۲/۲۰،كتاب المغازى، غزوة حنين وما جاء فيها،رقم (۳۸۱۵٤)،و: ۵۲۳/۲۰،رقم (۳۸۱٤۳))_

(۲) فتح البارى:۲٤۷/۶،وقال العينى(۶۵/۱۵): من غير ان يخمس" ليس من لفظ الحديث،واراد به ان السلب لا يخمس")_

۲۹۷۲ ـ حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ الْمَاجِشُونِ عَنْ صَالِحِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ قَالَ بَيْنَا أَنَا وَاقِفٌ فِي الصَّفِّ يَوْمَ بَدْرٍ فَنَظَرْتُ عَنْ يَمِينِي وَشِمَالِي فَإِذَا أَنَا بِغُلاَمَيْنِ مِنَ الأَنْصَارِ حَدِيثَةٍ أَسْنَانُهُمَا، تَمَنَّيْتُ أَنْ أَكُونَ بَيْنَ أَضْلَعَ مِنْهُمَا، فَغَمَزَنِي أَحَدُهُمَا فَقَالَ يَا عَمِّ، هَلْ تَعْرِفُ أَبَا جَهْلٍ قُلْتُ نَعَمْ، مَا حَاجَتُكَ إِلَيْهِ يَا ابْنَ أَخِي قَالَ أُخْبِرْتُ أَنَّهُ يَسُبُّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم -، وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَئِنْ رَأَيْتُهُ لاَ يُفَارِقُ سَوَادِي سَوَادَهُ حَتَّى يَمُوتَ الأَعْجَلُ مِنَّا. فَتَعَجَّبْتُ لِذَلِكَ، فَغَمَزَنِي الآخَرُ فَقَالَ لِي مِثْلَهَا، فَلَمْ أَنْشَبْ أَنْ نَظَرْتُ إِلَى أَبِي جَهْلٍ يَجُولُ فِي النَّاسِ، قُلْتُ أَلاَ إِنَّ هَذَا صَاحِبُكُمَا الَّذِي سَأَلْتُمَانِي. فَابْتَدَرَاهُ بِسَيْفَيْهِمَا فَضَرَبَاهُ حَتَّى قَتَلاَهُ، ثُمَّ انْصَرَفَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَأَخْبَرَاهُ فَقَالَ «أَيُّكُمَا قَتَلَهُ». قَالَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا أَنَا قَتَلْتُهُ. فَقَالَ «هَلْ مَسَحْتُمَا سَيْفَيْكُمَا». قَالاَ لاَ. فَنَظَرَ فِي السَّيْفَيْنِ فَقَالَ «كِلاَكُمَا قَتَلَهُ». سَلَبُهُ لِمُعَاذِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْجَمُوحِ. وَكَانَا مُعَاذَ ابْنَ عَفْرَاءَ وَمُعَاذَ بْنَ عَمْرِو بْنِ الْجَمُوحِ.[1]

رجال الحديث

① **مسدد:** دا مسدد بن مسرهد رحمه الله دي. د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب من الایمان ان یحب لاخیه......" کښې تیره شوې ده[2].

② **یوسف بن الماجشون:** دا یوسف بن یعقوب الماجشون بن عبد الله بن ابی سلمه رحمه الله دي.

③ **صالح بن ابراهیم بن عبدالرحمن بن عوف:** دا د مشهور صحابی حضرت عبدالرحمن بن عوف نوسي صالح بن ابراهیم رحمه الله دي[3].

④ **عن أبیه:** ددې نه مراد ابراهیم بن عبدالرحمن بن عوف رحمه الله دي.

⑤ **جده:** د جده نه مراد مشهور صحابی حضرت عبدالرحمن بن عوف رضی الله عنه دي[4].

قوله: قَالَ بَيْنَا أَنَا وَاقِفٌ فِي الصَّفِّ يَوْمَ بَدْرٍ......: په دې حدیث شریف کښې د ابوجهل لعین د قتل واقعه ذکر کړې شوې ده، کومه چې په بدر کښې پیښه شوې وه، ددې تفصیل چونکه په مغازی کښې راغلې دې، ددې وجې نه دلته ددې دوباره د ذکر کولو ضرورت

---

[1]) قوله: عن جده": الحديث، اخرجه البخاری ایضا، کتاب المغازی، باب قتل ابی جهل، رقم (۳۹۶۴)، وباب (بلا ترجمة)، بعد بابفضل من شهد بدراً، رقم (۳۹۸۸)، ومسلم، کتاب الجهاد والسير، باب استحقاق القاتل سلب القتیل، رقم (۴۵۶۹))_

[2]) کشف الباری: ۲/۲)_

[3]) ددې دواړو د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوکالة، باب اذا وکل المسلم حربیا فی دار الحرب.....)_

[4]) ددې دواړو د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الجنائز، باب الکفن من جمیع المال)_

نشته[1] البته دلته به مونږ د حديث شريف د څۀ الفاظو او د جملو وضاحت خامخا كوو.

فاذا أنا بغلامين من الانصار حديثة أسنانهما
نو ما او كتل چې زۀ د دوو انصارى هلكانو مينځ كښې يم، چې دواړه كم عمره وو.
"حديثة اسنانهما" دا شبه جمله صفت دې د "غلامين". ددې وجې نه مجرور هم دې او أسنانهما مرفوع دې ځكه چې هغه د حديثة فاعل دې[2] او ددې معنى ده كم عمرى.

قوله: تمنيت أن أكون بين أضلع منهما: ما تمنا او كړه چې كاش! زۀ ددې دواړو نه علاوه د يو طاقتور سړى په خوا كښې وې(چې د هغۀ نه ماته څۀ فائده وې).

د أضلع لغوى او صرفى تحقيق: أضلع. بفتح الهمزة، وسكون الضاد، وفتح اللام صيغه د اسم تفضيل ده. ددې معنى ده ډير زيات قوى او طاقتور. ددې مصدر الضلاعة دې، ددې معنى ده قوت او طاقت. دا د علامه عينى رحمه الله تحقيق دې[3]. او حافظ رحمه الله دا بضم اللام د ضلع جمع ښودلې ده. ددې معنى ده پښتئ، ددې نه علاوه حافظ دا هم فرمائيلې دى چې دا د اكثرو روايت دې او د علامه عينى ذكر كړې شوى تحقيق ته ئې په وړوئ وئيلو سره د ضعيف ګرځولو كوشش كړې دې[4]. ليكن راجح دلته د علامه عينى تحقيق دې، هم دا امام نووى هم ذكر كړې دې[5] او علامه ابن الاثير جزرى رحمه الله هم دا اختيار كړې دې[6]، ددې نه علاوه فهم ته ډير زيات نزدې هم دا تحقيق دې.

په أضلع كښې د نسخو اختلاف: بيا په دې ځان پوهه كړئ چې د بخارى شريف اكثرو راويانو دا لفظ د ضاد معجمه سره أضلع نقل كړې دې، ليكن د حموى په نسخه كښې أصلح. بالصاد المهملة والحاء المهملة راغلې دې[7]، علامه ابن بطال رحمه الله فرمائى چې دا اختلاف د مسدد له طرفه دې كوم چې د بخارى شيخ دې، ورنه هم دا روايت د يوسف بن الماجشون نه ابراهيم بن حمزه په طحاوى كښې[8]. موسى بن اسماعيل په ابن سنجر كښې او عفان په ابن ابى شيبه[...]

---

[1]) كشف البارى، كتاب المغازى: ١٠٨/١٠٣_
[2]) عمدة القارى: ٦٦/١٥، وفتح البارى: ٢٤٨/٦_
[3]) عمدة القارى: ٦٦/١٥_
[4]) فتح البارى: ٢٤٨/٦، البته په مقدمه كښې دوى هم د عينى تحقيق اختيار كړې دې، هدى السارى: ٢٢٧. فصل ض.ل. حرف الضاد المعجمة. الفصل الخامس)_
[5]) شرح النووى على مسلم: ٨٧/٢، كتاب الجهاد، باب استحقاق القاتل سلب القتيل)_
[6]) جامع الاصول: ١٩٥/٨، والنهاية فى غريب الحديث والاثر: ٩٧/٣، باب الضاد مع اللام)_
[7]) عمدة القارى: ٦٦/١٥، وفتح البارى: ٢٤٨/٦)_
[8]) شرح معانى الآثار: ١٤٧/٢، كتاب السير، باب الرجل يقتل قتيلاً....)_

کښې هم روایت کړی دی.په دې توګو کښې اضطراب دی او راجح روایت هم د اضطراب ولا دی.ځکه چې د دریو حافظانو راویانو په مقابله کښې د یو حافظ روایت ظاهر دی چې مرجوح به وی [3]. علامه قرطبی او قاضی عیاض رحمهما الله هم د اضطراب ولا روایت راجح ګرځولی دی[4].

قوله لایفارق سوادي سواده: زه به هغه پرینږدم.

دا کلام په دغه که عمرو هلکانو کښې د یو هلک دی.سواد.بفتح السین سړی ته وائی.

چونکه دلرې نه د سړی په شان څیز په نظرتورنبکاری.ددې وجې نه سړی ته سواد هم وائی[5].

قوله: حتی یموت الاعجل منا: تردې چې په مونږ کښې د چا مرګ زیات نزدې وی.هغه مړ شی.

بعضې حضراتو وئیلې دی چې الاعجل تحریف دی.اصل کښې دا الاعجزوو لیکن حافظ فرمائی چې په روایت کښې مذکوره لفظ صحیح دی[6].ددې نه علاوه دا جمله د ملازمت لزوم نه کنایه ده او په دې معنی کښې کثیرالاستعمال هم ده.مطلب دا دې چې ترڅو ما هغه قتل کړې نهٔ وی.نو هغه به زهٔ نهٔ پرېږدم.

اوس ددې کم عمره صحابی د عقل کمال اوګورئ چې د جنګ په حالت کښې.چرته چې د لویو لویو خلقو طاقت کار نهٔ ورکوی.هلته هم د عقل لمن نهٔ پرېږدی او دا محتاطه جمله ئې ارشاد اوفرمائیله.حالانکه د سختې غصې تقاضه خو دا وه چې داسې ئې فرمئیلې وې.

"حتی اقتله"لیکن انجام چونکه مجهول وو.ددې وجې نه ئې حتی یموت الاعجل منا اوفرمائیل[7].

قوله: فلم أنشب أن نظرت إلی أبی جهل یجول فی الناس: لږ وخت تیر شوې وو چې ما ابوجهل اولیدهٔ.چې د خلقو مینځ کښې ئې چکر لګوو.

نشب نشوبا ونشبأ د باب سمع نه دې ددې معنی نه انختل او د لم أنشب معنی ده لم ألبث ولم أتعلق بشئ غیره[8]. د باب په روایت کښې"یجول"راغلې دې او د مسلم شریف په روایت

---

[1]) المصنف.لم اجده فیه رغم تتبعی.وانما اشار الیه الحافظان ابن حجر وابن بطال)_
[2]) ابن بطال:۵/۳۱۵.والعمدة:۱۵/۶۶.والفتح:۶/۲۴۸.والنووی علی مسلم:۲/۸۷_۸۸)_
[3]) پورته حواله جات)_
[4]) عمدة القاری:۱۵/۶۶.المفهم لقرطبی:۱۱/۷۵.باب اسحقاق القاتل سلب....ومشارق الانوار:۲/۵۹.(ض ل ع)
[5]) عمدة القاری:۱۵/۶۶.وفتح الباری:۶/۲۴۹)_
[6]) فتح الباری:۶/۲۴۹)_
[7]) عمدة القاری:۱۵/۶۶)_
[8]) پورته حواله. وشرح النووی علی مسلم:۲/۸۸)_

پریشان وو او اخوا دیخوا گرځیده او په یو ځائې باندې نه حصاریده[۱].
کښې "یزول" راغلې دې[۲]. د دواړو یو معنی ده. مطلب دادې چې ابوجهل ډیر زیات

قوله: فابتدراه بسیفهما: نو دغه دواړو خپلې خپلې تورې اخستلو سره د ابوجهل طرفته تیزی اوکړه.

ابتدر و بادر د دواړو یو معنی ده. مطلب سبقت او جلدی کول دی[۳]. د مغازی په روایت کښې "فشدا علیه مثل الصقرین" الفاظ راغلې دی[۴]. چې "دا دواړه هلکان په ابوجهل باندې د شکری په شان حمله آور شو".

قوله: فنظر فی السیفین، فقال: کلا کما قتله: نبی کریم ﷺ دواړو تورو ته په غور سره اوکتل. بیا ئې اوفرمائیل چې تاسو دواړو هغه قتل کړې دې.

دلته دا خبره ده چې نبی کریم ﷺ دواړه تورې په غور اوکتلې او ددې نه مخکښې ئې هم دا تپوس اوکړو چې تاسو تورې صفا کړې خو نه دی، بیا ئې اوفرمائیل چې تاسو دواړو قتل کړې دې. ددې ټولې کارګذارئ مقصد څه وو؟

علامه مهلب رحمه الله فرمائی چې ددې مقصد دا ښودل وو چې د سلب د مستحق کیدو دپاره اثخان شرط دې او په دې باره کښې اثخان ته یو قسم امتیاز حاصل دې، هغه داسې چې نبی علیه السلام ددې دواړو د تورو معائنه اوفرمائیله چې د تورو دواړو طرفونو ته وینه څومره قدرې لګیدلې ده او د ابوجهل په بدن کښې کومه توره څومره قدرې ننوتلې ده، ددې وجې نه ئې دا سوال هم اوکړو چې تورې مو صفا کړې خو نه دی؟ ځکه چې د صفا کولو په صورت کښې به د داخلیدو مقدار بدل شوې وو[۵]. بیا نبی کریم ﷺ اوفرمائیل چې "کلا کما قتله" ځکه چې نبی علیه السلام اولیدل چې اثخان د یو کس فعل دې او دویم صحابی صرف په قتل کښې شرکت کړې دې لیکن نبی علیه السلام د هغوی د زړهٔ ساتلو دپاره او د تسلئ دپاره دا جمله ارشاد اوفرمائیله چې "کلا کما قتله"[۶].

قوله: سلبه لمعاذ بن عمرو بن الجموح: لیکن ددهٔ سلب د معاذ بن عمرو بن الجموح دې. مطلب دادې چې دواړه هلکان اګرچه په قتل کښې شریک دی، لیکن اثخان چونکه د معاذ بن عمرو له طرفه دې. ددې وجې نه سلب هم د هغهٔ حق دې، دې ځائې پورې خو خبره واضحه

---

[۱] صحیح مسلم، کتاب الجهاد والسیر، باب استحقاق القاتل سلب.....رقم (۴۵۶۹)
[۲] عمدة القاری: ۱۵/ ۶۶
[۳] پورته حواله
[۴] صحیح بخاری، کتاب المغازی، باب (بلا ترجمة)، رقم (۳۹۸۸)
[۵] پورته حواله، شرح ابن بطال: ۵/۳۱۲، وفتح الباری: ۶/۲۴۸، وعمدة القاری: ۱۵/۶۶
[۶] شرح ابن بطال: ۵/۳۱۲، وعمدة القاری: ۱۵/۶۶_۶۷

ده.ددې نه پس ددې جملو نه احنافو او مالكيه دا استدلال كړې دې چې د مقتول په قتل كولو سره قاتل د سلب مستحق نه جوړيږي.بلكه د امام په وركړې سره هغه ددې مستحق جوړيږي ورنه نبى ﷺ به سلب په دوى دواړو باندې تقسيم كړې وو.يو لره محروم ساتلو سره به نې دويم ته نه وركوو.ددې نه معلومه شوه چې په دې معاملاتو كښې امام ته اختيار دې. قاله الطحاوى رحمه الله[١] ليكن دا استدلال كمزورې دې ځكه چې دا خبره خو تول منى چې د سلب مستحق مُثخن وى او نبى ﷺ چې د تورو كومه معائنه فرمائيلې وه نو د هغې مقصد هم دا وو چې دا اوكتلې شى چې د اثخان د كوم كس په تورې سره شوې دې.په دې بنياد باندې سلب معاذ بن عمرو ته وركړې شو.

دې جزء سره متعلق د احنافو دليلونه د باب په ابتداء كښې راغلې دى.

للبته ددې حديث په يو بل طريق.كوم چې امام ابوداؤد[٢] او امام احمد[٣] وغيره نقل كړې دې.د هغې نه په مذكوره جزء باندې استدلال كيدې شى.په دغه طريق كښې راغلې دى چې نبى كريم ﷺ د ابوجهل توره حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه ته وركړې وه حالانكه هغه مثخن هم نهٔ وو.اصل حق د معاذ بن عمرو وو ځكه چې هغه مثخن وو نود ابوجهل توره حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه ته وركول ددې خبرې دليل دې چې سلب څهٔ شرعى حق[٤] نهٔ دې بلكه قاتل كه ددې مستحق جوړيږى نو دنفل په طورسره ددې حقدار ګرځى والله أعلم بالصواب

قوله: وكانا معاذ بن عفراء، ومعاذ بن عمرو بن الجموح: او هغه دواړه كم عمره هلكان معاذ بن عفراء او معاذ بن عمروبن الجموح رضي الله عنهما وو.

دواړو خايونو كښې كلمه د معاذ منصوب ده،ځكه چې دا د كان خبر دې.

معاذ بن عفراء: دا حضرت معاذ بن الحارث بن رفاعه بن سواد الانصارى رضي الله عنه دې[٥]،دوى د خپلې مورېى بى عفراء بفتح العين وسكون الفاء بنت عبيد بن ثعلبه په حوالې سره مشهور دى[٦]،بدر،احد او نورو ټولو غزواتو كښې د نبى كريم ﷺ سره ملګرې وو[٧]

د حضرت معاذ رضي الله عنه يو فضيلت دا هم دې چې دوى د انصارو نه دى،چاچې د عقبه اولى د بيعت دوران كښې په مكه مكرمه كښې اسلام قبول كړو،د راجح قول مطابق دا شپږ

---

[١]) شرح ابن بطال:٣١٢/٥،وشرح معانى الآثار:١٤٧/٢_١٤٨،كتاب السير،باب الرجل يقتل....)_
[٢]) سنن ابى داود،كتاب الجهاد،باب من اجاز على جريح مثخن.....رقم (٢٧٢٢))_
[٣]) فى مسنده:٤٤٤/١،مسند عبدالله بن مسعود،رقم (٤٢٤٦)،وابن ابى شيبة فى مصنفه:٥٦٠/١٧،كتاب السير، باب من جعل السلب للقاتل،رقم (٣٣٧٦٥)،و:٣٢٤/٢٠،رقم (٣٧٨٥٢)،كتاب المغازى،غزوة بدر الكبرى..)
[٤]) سلب د شريعت حق دې يا د امام؟په دې باندې به د باب په آخره كښې انشاء الله بحث راځى.
[٥]) د دوى په نسب كښې نور قولونه هم دى،اوګورئ تهذيب الكمال:١١٥/٢٨)_
[٦]) پورته حواله،وعمدة القارى:٦٧/١٥،والاصابة:٤٢٨/٣)_
[٧]) پورته حواله جات)_

انصاري صحابه کرام رضي الله عنهم وو (۱)۔نبی کریم ﷺ د حضرت معاذ بن عفراء او حضرت معمر بن الحارث رضي الله عنهما مینځ کښې ورورولی قائمه کړې وه (۲) امام نسائی رحمه الله د دوی یو روایت "لا صلاة بعد العصر حتی تغرب الشمس.... "ذکر کړې دې (۳) باقی پنځو امامانو سره د دوی څه روایت نشته.د دوی په وفات کښې اختلاف دې چې کله اوشو او چرته اوشو؟
د راجح قول مطابق د دوی انتقال د حضرت علی رضي الله عنه په زمانه خلافت کښې شوې دې (۴) رضی الله عنه وارضاه.

معاذ بن عمرو بن الجموح: دا معاذ بن عمروبن الجموح بن زید بن حرام انصاری خزرجی سلمی رضي الله عنه دې (۵) دوی هم په بیعت عقبه کښې شریک شوې دی.بدری صحابی دې (۲) ،کمافی حدیث الباب.
دوی د نبی کریم ﷺ نه روایت کوی او د دوی نه روایت کوونکې صرف حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دې (۶).
د علامه ذهبی رحمه الله مطابق د دوی انتقال د حضرت عمرفاروق رضي الله عنه په زمانه کښې شوې دې او د ابن اسحاق مطابق په خلافت عثمانی کښې شوې دې (۸).والله أعلم. رضی الله عنه وارضاه.

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت:ترجمة الباب سره د حضرت عبدالرحمن بن عوف رضي الله عنه د حدیث مطابقت په دې معنی کښې دې چې نبی کریم ﷺ د ابوجهل په سلب کښې خمس نۀ وو جاری کړې (۹).

قوله: قال محمد: سمع یوسف صالحاً، وإبراهیم أباه: [۳۷۶۲، ۳۹۶۶]
محمد وائی:یوسف د صالح نه اوریدلې دی او دهغوی پلار د حضرت عبد الرحمٰن بن عوف رضي الله عنه

(۱) تهذیب الکمال:۲۸/۱۱۶،والاصابة:۳/۴۲۸)_
(۲) تهذیب الکمال:۲۸/۱۱۶،والاستیعاب بهامش الاصابة:۳/۳۶۴)_
(۳) سنن النسای الکبری:۱/۱۵۵،کتاب الصلاة الاولی،باب النهی عن الصلاة بعد العصر،رقم (۳۸۱)، والحدیث اخرجه ایضا ابن ابی عاصم فی الآحاد والمثانی:۳۹۱،رقم (۵۵۵)،وابن ابی شیبة،رقم (۷۳۹۹)،وابو داود الطیالسی،رقم (۱۲۲۶)،وغیرهم من الاءمة،انظر للاستزادة تعلیقات الشیخ محمد عوامة علی المصنف لابن ابی شیبة:۵/۱۰۸،رقم (۷۳۹۹))_
(۴) تهذیب الکمال:۲۸/۱۱۵_۱۱۶،والعمدة:۱۵/۶۷،والاصابة:۳/۴۲۸،وتهذیب التهذیب:۱۰/۱۸۸)_
(۵) عمدة القاری:۱۵/۶۷،والاصابة:۳/۴۲۹،والاستیعاب بهامش الاصابة:۳/۳۶۱)_
(۶) پورته حواله جات،وسیر اعلام النبلاء:۱/۲۴۹)_
(۷) سیر اعلام النبلاء:۱/۲۵۰)_
(۸) سیر اعلام النبلاء:۱/۲۵۰_۲۵۱،ولاستیعاب بهامش الاصابة:۳/۳۶۳)_
(۹) عمدة القاری:۱۵/۶۶)_

نه اوریدلې دی.

د مذکوره جملې مطلب د محمد نه مراد په خپله امام بخاری رحمه الله دې او د یوسف نه مراد ابن ماجشون، د صالح نه مراد ابن ابراهیم او د ابراهیم نه مراد ابن عبد الرحمن بن عوف رحمه الله او د اب نه مراد حضرت عبد الرحمن بن عوف رضی الله عنه دې او ددې ټولو اوریدل ترتیب سره ثابت دی. ددې نه علاوه دا جمله صرف د ابوذر او د ابو الوقت په نسخه کښې موندلې کیږی.(۱).

د مذکوره جملې مقصد بعضې حضراتو د باب حدیث ته منقطع ونیلې دی. هغوی دا وائی چې د یوسف بن ماجشون او د صالح بن ابراهیم مینځ کښې یو راوی عبدالواحد بن ابی عون ساقط دې حالانکه د هغهٔ ذکر ضروری دې، ددې وجې نه دا روایت منقطع دې. متصل نهٔ دې اصل کښې هم دا روایت امام بزار هم په خپل مسند کښې ذکر کړې دې او سند هم دا د بخاری والا دې لیکن په هغې کښې عبد الواحد بن ابی عون هم دې. پوره سند اوګورئ نو خبره به آسانه شی. امام بزار په خپل روایت کښې فرمائی

"حدثنا محمد بن عبد الملك القرشي وعلي بن مسلم قالا: حدثنا يوسف بن أبي سلمة......، حدثنا عبد الواحد بن أبي عون، حدثني صالح بن إبراهيم......، قال: بينا...."

ددې روایت د نقل کولو نه پس امام بزار دا هم فرمائیلې دی: "وهذا الحديث لا نعلمه يروى عن عبد الرحمن بن عوف، عن رسول الله صلى الله عليه وسلم إلا من هذا الوجه بهذا الاسناد...."

ښکاره خبره ده چې اوس خبره سخته شوه چې بزار یوخهٔ وائی او امام بخاری بل خهٔ وائی ددې اشکال او ګرانوالی ختمولو دپاره امام بخاری دا پورتنئ جمله ارشاد اوفرمائیله چې عبد الواحد بن ابی عون اګرچه زما په سند کښې نشته لیکن په دې سره د حدیث په اتصال باندې خهٔ فرق نهٔ پریوځی، ددې وجه هم داده چې د یوسف سماع د صالح نه ثابته ده او د ابراهیم سماع هم د خپل پلار عبد الرحمن بن عوف رضی الله عنه نه ثابته ده، ددې وجې نه په دې کښې خهٔ باك نشته او حدیث متصل دې نهٔ چې منقطع.(۲) والله أعلم

دویم حدیث د حضرت ابوقتاده رضی الله عنه دې.

۲۹۷۳ (۳): حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ عَنِ ابْنِ أَفْلَحَ عَنْ أَبِي مُحَمَّدٍ مَوْلَى أَبِي قَتَادَةَ عَنْ أَبِي قَتَادَةَ - رضى الله عنه - قَالَ خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - عَامَ حُنَيْنٍ، فَلَمَّا الْتَقَيْنَا كَانَتْ لِلْمُسْلِمِينَ جَوْلَةٌ، فَرَأَيْتُ رَجُلاً مِنَ الْمُشْرِكِينَ عَلاَ رَجُلاً مِنَ الْمُسْلِمِينَ، فَاسْتَدَرْتُ حَتَّى أَتَيْتُهُ مِنْ وَرَائِهِ حَتَّى ضَرَبْتُهُ بِالسَّيْفِ

---

(۱) عمدة القاری: ۶۷/۱۵_

(۲) مسند الامام البزار: ۳: ۲۲۵، باب ماروی سعد بن ابراهیم.....رقم (۱۰۱۳)، وعمدة القاری: ۶۸/۱۵، وارشاد الساری: ۲۲۱/۵، فتح الباری: ۲۴۹/۶)_

(۳) قوله: عن ابی قتادة.....": الحدیث، مر تخریجه فی کتاب البیوع، باب بیع السلاح فی الفتنة....)_

ضَمَّةً وَجَدْتُ مِنْهَا رِيحَ الْمَوْتِ ، ثُمَّ أَدْرَكَهُ الْمَوْتُ عَلَى حَبْلِ عَاتِقِهِ ، فَأَقْبَلَ عَلَى فَضَمَّنِي فَأَرْسَلَنِي ، فَلَحِقْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ فَقُلْتُ مَا بَالُ النَّاسِ قَالَ أَمْرُ اللَّهِ، ثُمَّ إِنَّ النَّاسَ رَجَعُوا ، وَجَلَسَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ «مَنْ قَتَلَ قَتِيلاً لَهُ عَلَيْهِ بَيِّنَةٌ فَلَهُ سَلَبُهُ» . فَقُمْتُ فَقُلْتُ مَنْ يَشْهَدُ لِي ثُمَّ جَلَسْتُ ثُمَّ قَالَ «مَنْ قَتَلَ قَتِيلاً لَهُ عَلَيْهِ بَيِّنَةٌ فَلَهُ سَلَبُهُ» فَقُمْتُ فَقُلْتُ مَنْ يَشْهَدُ لِي ثُمَّ جَلَسْتُ ، ثُمَّ قَالَ الثَّالِثَةَ مِثْلَهُ فَقَالَ رَجُلٌ صَدَقَ يَا رَسُولَ اللَّهِ ، وَسَلَبُهُ عِنْدِي فَأَرْضِهِ عَنِّي . فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ - رضى الله عنه لاَهَا اللَّهِ إِذًا يَعْمِدُ إِلَى أَسَدٍ مِنْ أُسْدِ اللَّهِ يُقَاتِلُ عَنِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ - صلى الله عليه وسلم - يُعْطِيكَ سَلَبَهُ . فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «صَدَقَ» ». فَأَعْطَاهُ فَبِعْتُ الدِّرْعَ ، فَابْتَعْتُ بِهِ مَخْرَفًا فِي بَنِي سَلِمَةَ، فَإِنَّهُ لأَوَّلُ مَالٍ تَأَثَّلْتُهُ فِي الإِسْلاَمِ. [ر ١٩٩٤]

رجال الحديث

① **عبدالله بن مسلمه** دا عبدالله بن مسلمه رحمه الله دي. د دوی حالات په كتاب الايمان، "باب من الدين الفرار من الفتن" كښې تير شوي دي.[1]

② **مالک** دا امام دارالهجرة مالک بن انس رحمه الله دي د دوی تذكره د بدء الوحی په "الحديث الثاني" كښې تيره شوي ده.[2]

③ **يحيى بن سعيد** دا يحيى بن سعيد انصاری رحمه الله دي د دوی حالات د بدء الوحی په "الحديث الاول" كښې تير شوي دي. [كشف البارى: ١/٢٣٨، و: ٢/٣٢١، باب صوم رمضان احتسابا،...]_

④ **ابن افلح** دا عمر بن كثير بن افلح منسوب الى جده رحمه الله [3].

⑤ **ابى محمد** دا ابومحمد نافع دي چې د حضرت ابوقتاده رحمه الله مولى دي [4].

⑥ **ابوقتاده** دا مشهور صحابی حضرت ابوقتاده الحارث بن ربعی الانصاری رضی الله عنه دي [5].

د حديث مبارک ترجمه حضرت ابوقتاده رضی الله عنه فرمائی چې مونږ د حنين په كال ٨ هجرئ كښې، نبی كريم صلی الله عليه وسلم سره د حنين طرفته اووتلو، چې كله زمونږ مخامخ كيدل د دشمن سره اوشو نو مسلمانانو ته په شروع كښې، ناكامی اوشوه ما اوكتل چې يو مشرک په يو مسلمان باندې غالب راغلې دې نو زۀ راواپس شوم او د هغۀ د څټ رګ مې په توره اووهلو

[1]) كشف البارى: ٢/ ٨٠_
[2]) كشف البارى: ١/ ٢٩٠، و: ٢/ ٨٠_
[3]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ. كتاب البيوع، باب بيع السلاح فى الفتنة وغيرها)_
[4]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ. كتاب جزاء الصيد، باب لا يعين المحرم الحلال....)_
[5]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ. كتاب الوضوء، باب النهى عن الاستنجاء باليمين)_

نو هغه زما طرفته متوجه شو او دومره زور ئې راته راكړو چې ما ته د مرګ بوئی محسوس شو. بيا هغه مړ شو او زۀ ئې هم پريخودم.

ددې نه پس زۀ حضرت عمر رضي الله عنه سره ملاؤ شوم او د هغوی نه مې تپوس اوكړو چې د خلقو څۀ اوشو؟ هغوی اوفرمائيل چې دا د الله تعالى فيصله وه، كومه چې پوره شوه، ددې نه پس مسلمانان دوباره راواپس شو او فتح ئې حاصله كړه. بيا نبى عليه السلام تشريف فرما شو او اعلان ئې اوكړو چې. "**من قتل قتيلاً، له عليه بينة، فله سلبه**".

ددې اعلان په اوريدو سره زۀ اودريدم او ما اووئيل چې زما دپاره به څوک ګواهی وركړى؟ بيا كيناستم نبى عليه السلام بيا ن اعلان اوكړو نو زۀ بيا اودريدم دريم ځل نبى عليه السلام اعلان اوكړو نو يو سړى اووئيل، يا رسول الله! دې رښتيا وائى او ددۀ سلب ما سره دې. ليكن تاسو دوى زما په حق كښې راضى كړئ (چې دې ئې هم ما سره پريږدى).

ددې سړى دې خبرې اوريدو سره، حضرت صديق اكبر رضي الله عنه اوفرمائيل. نه. د الله قسم! د الله تعالى په زمرو كښې چې يو زمرې د الله تعالى او د هغۀ د رسول له طرفه قتال كوى. نبى عليه السلام به هيڅكله دا خوښه نۀ كړى چې د هغۀ سلب تاسو ته دركړى نبى عليه السلام د حضرت صديق اكبر تصديق اوفرمائيلو او سلب ئې ابوقتاده ته وركړو. ابوقتاده وائى چې ما په هغې سلب باندې (چې زره وه) په قبيله بنى سلمه كښې يو باغ واخستو د اسلام قبلولو نه پس دا د ټولو نه اول مال وو چې ما ذخيره كړو ددې حديث تشريح په كتاب المغازى كښې د غزوه حنين لاندې راغلې ده.[1]

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت: ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت په دې معنى كښې دې چې حضرت ابوقتاده رضي الله عنه ته كوم سلب وركړې شو په هغې كښې خمس نۀ وو جارى كړې شوې.[2]

سلب شرعى حق دې يا د امامت حق؟: د باب په شروع كښې دا مسئله تيره شوې ده چې قاتل د مقتول د سلب حقدار وى او دا چې ددې دپاره د امام اجازت شرط دې يا نۀ؟

ددې مسئلې د نور وضاحت دپاره مونږ د ابن قيم رحمه الله د كلام خلاصه نقل كوو. فرمائى چې په غزوه حنين كښې نبى كريم صلى الله عليه وسلم دا جمله هم ارشاد فرمائيلې وه. "**من قتل قتيلاً، له عليه بينة، فله سلبه**" اوس د فقهاؤ اختلاف شو چې د سلب د مستحق كيدو بنياد شريعت دې يا شرط يعنى چې امام شرط اولګوى او اجازت وركړى؟

① امام شافعى او احمد خو د شريعت د حق كيدو قائل دى.

② امام مالک او امام ابوحنيفه د شرط قائل دى.

اوس د اختلاف ماخذ څۀ دې او د فقهاؤ اختلاف په كوم بنياد باندې دې؟

---

[1] كشف البارى. كتاب المغازى: ۵۴۰_۵۴۱_

[2] عمدة القارى: ۱۵/۶۸_

ماخذ او بنياد دا دي چې د نبي عليه السلام مختلف حيثيتونه دي. نبي عليه السلام مبارک امام هم دې او حاکم هم دې. مفتي هم دې او رسول هم دې او س نبي عليه السلام بعضې خبرې د رسالت د منصب لائق ارشاد فرمائي نو هغه عام شريعت جوړ شي او د هغې اطلاق په ټولو باندې وي. بعضې خبرې د افتاء د منصب مناسب ارشاد اوفرمائي. ددې واضح مثال د حضرت هند بنت عتبه چې د ابوسفيان رضي الله عنه بي بي ده، مسئله ده. دا بي بي نبي عليه السلام ته راغله او د خپل خاوند د بخل او په نان نفقه کښې ئې د تنګئ کولو شکايت اوکړو نو نبي عليه السلام اوفرمائيل. "خذ مايكفيك، وولدك بالمعروف" دا فتوى ده. حکم او فيصله نۀ ده. ورنه نبي عليه السلام به مدعى عليه هم طلب کړې وو. د دعوې د جواب ذکر کولو حکم به ئې فرمائيلې وو او حضرت هند رضي الله عنها نه به ئې ګواهان هم طلب کړې وو

کله به څۀ خبره نبي عليه السلام د امامت د منصب شايان شان فرمائيله، چې په هغې کښې به د امت د هغه وخت. د هغه ځائې او د هغه کيفيت او د حالت کتلو سره فيصله فرمائيله، بيا به وروستو امامانو هم ددې رعايت ساتلو. د هغه مصلحت پيش نظر، کوم باندې چې به نبي عليه السلام د زمانې، مکان يا د حالت په اعتبار سره تلو. ددې ځائې نه د فقهاؤ اختلاف پيدا کيږي. ددې ډير مثالونه دي، چې په هغې کښې يو مثال د "من قتل قتيلاً...." دې.

اوس دا ارشاد کوم قسم کښې داخل دې. په دې کښې د امت د فقهاؤ اختلاف دې. نو هغه حضرات کوم چې ددې خبرې قائل دي چې دا ارشاد د امامت د منصب مطابق وو نو د هغوى په نزد دا حکم د امام سره متعلق دې او د امام په اجازت سره مشروط دې، او کوم حضرات چې ددې خبرې قائل دي چې دا ارشاد د رسالت او د نبوت د منصب شايان شان وو نو د هغوى په نزد دا د شريعت حکم دې چې څوک قاتل هم وى نو هغه به د مقتول د سلب مستحق وى. خواه د امام اجازت وى يا نۀ.

ابن قيم رحمه الله فرمائي:

"وفي هذه الغزوة أنه قال: "من قتل قتيلاً له عليه بينة، فله سلبه" (١). وقاله في غزوة أخرى قبلها، فاختلف الفقهاء، هل هذا السلب مستحق بالشرع أو بالشرط؟ على قولين، هما روايتان عن أحمد.

أحدهما: أنه له بالشرع، شرطه الامام أو لم يشرطه، وهو قول الشافعي.

والثاني: أنه لا يستحق إلا بشرط الامام، وهو قول أبي حنيفة.

وقال مالك رحمه الله: لا يستحق إلا بشرط الامام بعد القتال. فلو نص قبله، لم يجز، قال مالك: ولم يبلغني أن النبي صلى الله عليه وسلم قال ذلك إلا يوم حنين، وإنما نفل النبي صلى الله عليه وسلم بعد أن برد القتال.

ومأخذ النزاع أن النبي صلى الله عليه وسلم كان هو الامام، والحاكم، والمفتي، وهو الرسول، فقد يقول الحكم بمنصب الرسالة، فيكون شرعاً عاماً إلى يوم القيامة، كقوله: "من أحدث في أمرنا هذا ما ليس منه فهو رد" (٢)

---

(١) متفق عليه. مر تخريجه سابقًا_

(٢) اخرجه البخاري. كتاب الصلح، باب اذا اصطلحوا على صلح جور.....رقم (٢٦٩٧).....[بقيه برصفحه آئنده...

وقوله: "من زرع فی أرض قوم بغیر إذنهم فلیس له شئ من الزرع شئ وله نفقته"(۱)، وكحكمه "بالشاهد، والیمین"(۲) "وبالشفعة فیما لم یقسم"(۳).

وقد یقول بمنصب الفتوی، كقوله لهند بنت عتبة امرأة أبی سفیان. وقد شكت الیه شح زوجها، وانه لا یعطیها مایكفیها: "خذی ما یكفیك و ولدك بالمعروف"(۴)، فهذه فتیا لا حكم، اذلم یدع بأبی سفیان، ولم یسئله عن جواب الدعوی، ولا سئلها البینة.

وقد یقوله بمنصب الامامة، فیكون مصلحة للامة فی ذلك الوقت، و ذلك المكان، وعلی تلك الحال، فیلزم من بعده من الائمة مراعاة ذلك علی حسب المصلحة التی راعاها النبی صلی الله علیه وسلم زماناً ومكاناً وحالاً، ومن ههنا تختلف الائمة فی كثیر من المواضع التی فیها أثرعنه صلی الله علیه وسلم، كقوله صلی الله علیه وسلم: "من قتل قتیلاً فله سلبه" هل قاله بمنصب الامامة، فیكون حكمه متعلقاً بالائمة، أو بمنصب الرسالة والنبوة، فیكون شرعاً عاماً؟ وكذلك قوله: "من أحیا أرضاً میتة فهی له"(۵) هل هو شرع عام لكل أحد، أذن فیه الامام، أو لم یأذن أو هو راجع الی الائمة، فلا یملك بالاحیاء الا باذن الامام؟ علی القولین، فالاول: للشافعی وأحمد فی ظاهر مذهبهما.

والثانی: لابی حنیفة، وفرق مالك بین الفلوات الواسعة، وما لا یتشاح فیه الناس، وبین ما یقع فیه التشاح، فاعتبر إذن الامام فی الثانی، دون الاول"(۶).

••

...بقیه از حاشیه گذشته] ومسلم، كتاب الاقضیة، باب نقض الاحكام الباطلة......رقم (۴۴۹۲)، (۱۸)، من حدیث عائشة رضی الله عنها)۔

۱) اخرجه احمد: ۱۴۱/۳، رقم (۱۵۹۱۵)، وابو داود (۳۴۰۳)، وابن ماجه (۲۴۶۶)، من حدیث رافع خدیج)۔

۲) اخرجه مسلم (۴۴۷۲)، فی الاقضیة: باب القضاء بالیمین والشاهد، من حدیث ابن عباس)۔

۳) اخرجه البخاری، كتاب البیوع، باب بی الشریک.....رقم (۲۲۱۳)، وكتاب الشفعة، باب الشفعة فیما لم یقسم.....رقم (۲۲۵۷)، وفی مواضع اخری، ومسلم، كتاب المساقاة، باب الشفعة، رقم (۴۱۲۸)، وابو داود (۳۵۱۴)، من حدیث جابر بن عبدالله)۔

۴) اخرجه البخاری، كتاب البیوع، باب من اجری امر امصار.....رقم (۲۲۱۱)، والنفقات: باب اذالم ینفق الرجل، فللمراة ان تاخذ بغیر علمه، رقم (۵۳۶۴)، ومسلم (۴۴۷۷)، فی الاقضیة: باب قضیة هند)۔

۵) رواه البخاری، فی المزارعة: باب من احیا ارضا مواتًا، تعلیقا، ومالک فی المؤطا موصولا: ۷۴۴/۲، فی الاقضیة، باب القضاء فی عمارة الموات، رقم (۱۴۲۵)، عن ابن عمر رضی الله عنه، ورواه غیر واحد من الصحابة، انظر جامع الاصول: ۳۴۷/۱_۳۵۱، الكتاب السادس....)۔

۶) زاد المعاد: ۴۸۹/۳_۴۹۱، فصل فی ان من قتل قتیلا فله سلبه)۔

⑲ باب: مَا كَانَ النَّبِى صلى الله عليه وسلم يُعْطِي الْمُؤَلَّفَةَ قُلُوبُهُمْ وَغَيْرَهُمْ مِنَ الْخُمُسِ وَنَحْوِهِ

د ترجمة الباب مقصد دلته امام بخاري رحمه الله د مؤلفة القلوب مسئله بيانوي.دغه شان دا چې نبي عليه السلام به د خمس نه مؤلفة القلوب وغيره ته وركول نو خبره هم هغه راغله چې نبي كريم ﷺ ته د غنيمتونو په معامله كښې مكمل اختيار حاصل وو.چرته چې به ئې مناسب گڼړله نو خرچ به ئې ترې نه كوو چې په دې كښې مؤلفة القلوب هم داخل دى.

قاضى اسماعيل فرمائى "فى إعطاء النبى صلى الله عليه وسلم للمؤلفة من الخمس دلالة على أن الخمس إلى الامام،يفعل فيه مايرى من المصلحة"(١).

مؤلفة القلوب چاته وئيلې كيږى؟ د مؤلفة القلوب مختلف قسمونه دى:

①هغه خلق چې مسلمانان شوې خو وو ليكن اسلام د هغوى زړونو كښې مضبوط شوې نۀ وو.راسخ شوې نۀ وو.نبى عليه السلام به دغه خلقو ته مال وركوو.دې دپاره چې اسلام ددې خلقو په زړونو كښې راسخ شى.ځكه چې قاعده ده چې "الانسان عبد الاحسان".(٢).

②دغه خلق خو كافر وو ليكن ددوى په باره كښې دا توقع وه چې كۀ دوى ځان ته نزدې كړې شى نو دوى به اسلام قبول كړى.دې خلقو ته به نبى كريم ﷺ د زړۀ د راښكلو دپاره مال وركوو

③هغه كفار وو د چا په باره كښې چې دا خطره وه چې دوى به خپلو گاونډيانو مسلمانانو ته تكليف وركړى.نو د مصلحت د وجې نه به دوى ته هم مال وركړې كيدو.

په ترجمة الباب كښې د "المؤلفة قلوبهم" نه مخكښې دوه قسمونه او د "وغيرهم" نه آخرى قسم مراد دې(٣).

دا رائې چې د وغيرهم نه د مؤلفة القلوب دريم قسم مراد دې،نو دا د بخارى د عام شارحينو رائې ده البته مؤلف رحمه الله چې په ترجمة الباب كښې كوم احاديث ذكر كړې دى،په هغې كښې د حضرت عمر او د حضرت زبير بن العوام رضي الله عنهما ذكر هم راغلې دې،دوى په دريم قسم كښې شاملول بالكل ممكن نۀ دى.د دوى ايمانى كيفيت خو ښكاره او معلوم دې،پاتې لا دا خبره چې دوى په كافرانو كښې داخل اوگڼړلې شى.ددې وجې نه به دا وئيلې شى چې لفظ د

---

(١) فتح البارى:٦/٢٥٢)_

(٢) اوگورئ. الاعجاز والايجاز للثعالبى:٩٢/١.والتمثيل والمحاضرة له:.ما يتمثل به من ذكر الانسان...... وفوات الوفيات:١٥٣/٣.ترجمة السراج الوراق.رقم (٣٧٩))_

(٣) عمدة القارى:٦٩/١٥.وفتح البارى:٢٥٢/٦.واحكام القرآن للرازى:١٥٩/٣. البته ابن قدامه د مؤلفة القلوب شپږ قسمونه بيان كړې دى.دوه د كافرانو او څلور د مسلمانانو اوگورئ. المغنى: ٦/ ٣٢٨_٣٢٩. باب قسمة الفىء.... المؤلفة قلوبهم.....فصل.رقم (٥١٠٧))_

وغيرهم عام دي. په دې کښې د مؤلفة القلوب نه علاوه ټول داخل دي. د دريم قسم کافران او ټول مسلمانان او دا به وئيلې شي چې دلته د حضوراکرم ﷺ هغه اختيار کلي بيانولې شي والله أعلم

"ونحوه" کښې ضمير مجرور د الخمس طرفته راجع دې. "أى ونحو الخمس" ددې نه د خراج مال، جزيه او مال فئ مراد دې.[1].

د مؤلفة القلوب حصه اوس باقى ده يا نه؟ اوس سوال دادې چې د مؤلفة القلوب حصه باقى ده يا نه؟

د ائمه ثلثه په نزد د معتمد قول مطابق د مؤلفة القلوب حصه اوس هم په څۀ نه څۀ صورت کښې باقى ده، ساقطه نۀ ده.

ددې حضراتو يو قول د احتياج او د ضرورت د قيد سره هم مقيد دې، يعنى د هغوى حصه ساقط شوې ده ځکه چې اسلام ته اوس قوت وطاقت اوشان وشوکت حاصل شوې دې ليکن که څۀ وخت د دوى د زړۀ د راښکلو ضرورت پيښ شو نو دوى ته به حصه ورکولې شى.[2].

د حنفيه قول دادې چې مؤلفة القلوب ته به حصه نۀ ملاويږى ځکه چې د دوى د حصې په ساقط کيدلو باندې د صحابه کرامو ﷺ اجماع شوې ده.[3]. د احنافو دليل د حضرت اقرع بن حابس او د عيينه بن حصن ﷺ واقعه ده.

لکه امام بيهقى وغيره روايت نقل کړې دې چې دا دواړه حضرات صديق اکبر ﷺ ته راغلل او د هغوى نه ئې تقاضه اوکړه، زمکه ئې اوغوښتله او يو خط ئې اوليکۀ. بيا دا دواړه حضرات حضرت عمر ﷺ ته ورغلل چې هغوى هم په دې خط باندې خپله ګواهى درج کړى حضرت عمر ﷺ هغه خط واخستۀ، په هغې ئې لاړې تهوک کړې او هغه ئې وران کړو. د ورانولو نه پس ئې اوشلوو. دا حضرات د غصې په حالت کښې حضرت صديق اکبر ﷺ ته راغلل او وې وئيل: "ما ندرى، الخليفة أنت أم عمر؟!" صديق اکبر ﷺ اوفرمائيل "هو انشاء الله"، څومره عجيبه جواب ئې ورکړو!!

حضرت عمر ﷺ هغوى ته فرمائيلې وو چې اسلام هغه زمانه کښې ذليل وو، حضور ﷺ به ستاسو زړونه ساتل، اوس الله تعالىٰ اسلام ته عزت ورکړې دې. لاړ شئ څۀ مو چې خوښه وى هغه کوئ. اسلام اوس ستاسو نه بې پرواه دې، ددې وجې نه په اسلام باندې اوسيږئ. ګنى نو ستاسو او زمونږ مينځ کښې به فيصله توره اوکړى[4]

---

[1]) عمدة القارى: ۶۹/۱۵، وفتح البارى: ۲۵۲/۶)_

[2]) المؤطامع الاوجز: ۹۰/۶، کتاب الزکاة، باب اخذ الصدقة ومن يجوز له اخذها، رقم (۲۹/۶۶))_

[3]) فتح القدير: ۲۰۱/۲، واحکام القرآن للرازى: ۱۶۱/۳، وفتح الملهم: ۱۳۳/۵)_

[4]) سنن البيهقى الکبرى: ۳۲/۷، کتاب قسم التصرفات، باب سقوط سهم المؤلفة قلوبهم.....، رقم (۱۳۱۸۹)، واحکام القرآن للرزاى: ۱۶۰/۳_۱۶۱)_

دا د حضرت عمر فاروق رضی الله عنه شان وو"
حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه هم په دې مسئله کښې د حضرت عمر فاروق رضی الله عنه موافقت اوکړو او په صحابه کرامو رضی الله عنهم کښې چا هم په دې باندې رد اونه کړو. ګویا دا د صحابه کرامو رضی الله عنهم یو قسم اجماع منعقد شوه(۱).

ددې واقعې نه معلومه شوه چې دا انتهاء الحکم بانتهاء علته د قبیل نه دې. لکه څنګه چې د رمضان مبارک ختمیدو سره د هغې حکم یعنی روژه هم ختمیږي. دغه شان ذل الاسلام هم دې. یعنی د مال ورکولو چې کوم علت وو د هغې ختمیدلو سره مؤلفة القلوب ته مال ورکول هم ختم شو. ورنه دوباره به د اسلام ذلیل کیدل لازم راشي. وذا لایجوز.

دویم جواب دادې چې دلته د صحابه کرامو رضی الله عنهم اجماع شوې ده. د شیخینو موافقت شوې دې او دا اجماع ناسخه ده او مذکوره حکم منسوخ شو(۲).

خبرداري ابن رشد په بدایة المجتهد کښې د امام ابوحنیفه رحمه الله نه نقل کړې دی چې مؤلفة القلوب ته حصه ورکړې کیدې شي که چرته د امام په دې باندې رائې وي(۳).

لیکن عثمانی رحمه الله دا نقل غریب ګرځولې دې او فرمائي:

"لم أجد هذا النقل عن أبي حنيفة، رحمه الله، في كتبنا إلى الآن، وليتهاثبت!"(۴).

بهرحال په دې مسئله کښې چې د احنافو کوم مسلک دې نو هغه څۀ د دلیل نه بغیر نۀ دې(۵).

مؤلفة القلوب ته به د کوم ځائې نه ورکړې کیده؟ ددې نه پس په دې کښې هم د امامانو اختلاف دې چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم به مؤلفة القلوب ته د کوم ځائې نه ورکوله؟

① د امام مالک او د یو جماعت خیال دادې چې هغوی ته به ئې د خمس نه ورکوله

② امام شافعي او د یو جماعت رائې داده چې دې خلقو ته به ئې د خمس الخمس نه ورکوله(۶). د امام بخاری رحمه الله رائې هم د امام مالک رحمه الله د رائې موافق ده کمامر.

قوله: رواه عبدالله بن زيد، عن النبي صلى الله عليه وسلم: [ر: ۴۰۷۵]

دا خبره عبدالله بن زید د نبی کریم صلی الله علیه وسلم نه روایت کړې ده. عبدالله بن زید بن عاصم انصاری.

---

(۱) احکام القرآن: ۳/۱۶۰، وفتح الملهم: ۵/۱۳۴، وشرح النقایة: ۱/۳۸۵، الزکاة، مصارف الزکاة)_
(۲) شرح النقایة: ۱/۳۸۵، وفتح الملهم: ۵/۱۳۴)_
(۳) بدایة المجتهد: ۱/۲۷۵، کتاب الزکاة، الفصل الاول فی عدد الاصناف.....المسالة الثانیة)_
(۴) فتح الملهم: ۵/۱۳۴)_
(۵) ددې مسئلې د نور وضاحت دپاره اوګورئ، احکام القرآن: ۳/۱۶۰_۱۶۱، مطلب: فی المؤلفة القلوب، وفتح الملهم: ۵/۱۳۳_۱۳۵، والموسوعة الفقهیة: ۲۳/۳۱۹، و: ۳۶/۱۳)_
(۶) فتح الباري: ۶/۲۵۲، دغه شان اوګورئ، کشف الباري، کتاب المغازي: ۵۵۳_۵۵۴)_

مزنی، مدنی رضی الله عنه مشهور صحابی دي.(۱)

د مذکوره تعلیق مقصد مؤلف رحمه الله چې په ترجمة الباب کښې خپله کومه دعوی ذکر کړې ده.نو ددې تعلیق مقصد د هغې تقویت دې چې هم دا څیز د عبدالله بن زید نه روایت دې چې نبی کریم ﷺ به مؤلفة القلوب وغیره ته د خمس وغیره نه ورکوله

د مذکوره تعلیق تخریج په دې تعلیق کښې امام بخاری رحمه الله د حضرت عبدالله بن زید رضی الله عنه هغه اوږد حدیث شریف طرفته اشاره کړې ده کوم چې مؤلف په مغازی(۲)کښې د حنین د نصې لاندې موصولاً ذکر کړې دې.(۳) د امام بخاری رحمه الله نه علاوه امام مسلم رحمه الله هم په کتاب الزکوة کښې دا حدیث موصولاً ذکر کړې دې.(۴).

ترجمة الباب سره د تعلیق مناسبت د حضرت عبدالله بن زید رضی الله عنه د حدیث ابتدائی جملې دادی "لما أفاء الله على رسوله صلى الله عليه وسلم يوم حنين، قسم في الناس في المؤلفة قلوبهم".

هم په دې الفاظو کښې ترجمة الباب سره د تعلیق مطابقت دې ځکه چې په دې کښې مؤلفة القلوب ته د ورکړې کیدو تذکره ده.(۵).ددې تعلیق نه علاوه امام بخاری رحمه الله په باب کښې لس احادیث ذکر کړې دی، په هغې کښې اولنې حدیث د حضرت حکیم بن حزام رضی الله عنه دې

۲۹۷۴ (۶)حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا الأَوْزَاعِيُّ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ وَعُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ أَنَّ حَكِيمَ بْنَ حِزَامٍ رضى الله عنه قَالَ سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم فَأَعْطَانِي، ثُمَّ سَأَلْتُهُ فَأَعْطَانِي، ثُمَّ قَالَ لِي «يَا حَكِيمُ، إِنَّ هَذَا الْمَالَ خَضِرٌ حُلْوٌ، فَمَنْ أَخَذَهُ بِسَخَاوَةِ نَفْسٍ بُورِكَ لَهُ فِيهِ، وَمَنْ أَخَذَهُ بِإِشْرَافِ نَفْسٍ لَمْ يُبَارَكْ لَهُ فِيهِ، وَكَانَ كَالَّذِي يَأْكُلُ وَلاَ يَشْبَعُ، وَالْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى». قَالَ حَكِيمٌ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ لاَ أَرْزَأُ أَحَدًا بَعْدَكَ شَيْئًا حَتَّى أُفَارِقَ الدُّنْيَا. فَكَانَ أَبُو بَكْرٍ يَدْعُو حَكِيمًا لِيُعْطِيَهُ الْعَطَاءَ، فَيَأْبَى أَنْ يَقْبَلَ مِنْهُ شَيْئًا، ثُمَّ إِنَّ عُمَرَ دَعَاهُ لِيُعْطِيَهُ فَأَبَى أَنْ يَقْبَلَ فَقَالَ يَا مَعْشَرَ الْمُسْلِمِينَ، إِنِّي أَعْرِضُ عَلَيْهِ حَقَّهُ الَّذِي قَسَمَ اللَّهُ لَهُ مِنْ هَذَا الْفَيْءِ، فَيَأْبَى أَنْ يَأْخُذَهُ. فَلَمْ يَرْزَأْ حَكِيمٌ أَحَدًا مِنَ النَّاسِ بَعْدَ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم حَتَّى تُوُفِّيَ. [ر: ۱۳۶۱]

---

(۱) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء،باب لا يتوضا من الشک.....)_

(۲) صحيح البخاری،كتاب المغازی،باب غزوة الطائف،رقم (۴۳۳۰))_

(۳) فتح الباری:۲۵۲/۶،وعمدة القاری:۷۰/۱۵)_

(۴) صحيح مسلم،كتاب الزكاة،باب اعطاء المؤلفة قلوبهم على الاسلام،رقم (۲۴۴۶))_

(۵) فتح الباری:۲۵۲/۶)_

(۶) قولهما: ان حكيم بن ..... الحديث مر تخريجه فى كتاب الزكاة،باب الاستعفاف عن المسالة)_

رجال الحدیث

①**محمد بن یوسف** دا محمد بن یوسف فریابی رحمه الله دې.د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب ماکان النبی صلی الله علیه وسلم یتخولهم....." کښې تیره شوې ده.(۱).

②**الاوزاعی** دا مشهور محدث عبد الرحمن بن عمرو الاوزاعی رحمه الله دې د دوی تفصیلی حالات په کتاب العلم، "باب الخروج فی طلب العلم" کښې تیر شوې دی.(۲).

③**الزهری** محمد بن مسلم ابن شهاب الزهری رحمه الله اجمالی تذکره په "بدء الوحی" کښې تیره شوې ده.(۳).

④**سعید بن المسیب**:دا مشهور محدث حضرت سعید بن المسیب رحمه الله دې.د دوی حالات د کتاب الایمان، "باب من قال: إن الایمان....." په ضمن کښې بیان شوې دی.(۴).

⑤**عروه بن الزبیر**:د مشهور تابعی حضرت عروه بن الزبیر رحمه الله تذکره اجمالی طور په "بدء الوحی" کښې تیره شوې ده.(۵).

⑥**حکیم بن حزام**:دا د نبی علیه السلام صحابی.حضرت حکیم بن حزام رضی الله عنه دې(۶).

د حدیث شریف ترجمه:حضرت حکیم بن حزام رضی الله عنه فرمائی چې ما د نبی علیه السلام نه طلب اوکړو،نبی علیه السلام ما ته راکړو،بیا ما سوال اوکړو،نبی علیه السلام بیا راکړو،بیا ئې اوفرمائیل.ائې حکیم!دا مال ښائسته او خوشګوار دې،نو کوم سړې چې دا په نیک نیتئ سره اخلی نو د هغهٔ په مال کښې برکت وی او څوک چې ئې لالچ او حرص سره اخلی نو د هغهٔ په مال کښې برکت نهٔ وی.بلکه هغه داسې شی چې خوراک کوی لیکن.....د هغهٔ خیټه نهٔ ډکیږی او پورته لاس د ښکته لاس نه غوره دې.حضرت حکیم فرمائی،ما اووئیل ائې د الله رسوله!قسم په هغه ذات کوم ذات چې تاسو په حقه رالیږلې ئې!زهٔ به ستاسو نه پس د هیچا نه وانخلم، تردې چې دنیا پریږدم.نو حضرت ابوبکر به حضرت حکیم راغوښتو چې ورته څهٔ ورکړی لیکن هغوی به ترې هیڅ نهٔ اخستل بلکه انکار به ئې کوو.بیا حضرت عمرفاروق رضی الله عنه طلب کړو چې څهٔ ورته ورکړی لیکن د هغوی نه ئې هم د اخستلو نه انکار اوکړو،(ددې صورت حال په لیدلو سره)عمرفاروق رضی الله عنه اوفرمائیل،ائې د مسلمانانو ډلې!زهٔ په حکیم باندې د هغهٔ حق پیش کوم.کوم چې الله تعالی هغهٔ دپاره په مال فئ کښې کیخودې دې لیکن هغه ئې د

---

(۱) کشف الباری:۳/۲۱۶)_
(۲) کشف الباری:۳/۳۵۳)_
(۳) کشف الباری:۱/۳۲۶،الحدیث الثالث)_
(۴) کشف الباری:۲/۱۵۹)_
(۵) کشف الباری:۱/۲۹۱.تفصیلی حالاتو دپاره اوګورئ: کشف الباری:۲/۴۳۶)_
(۶) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الزکاة.باب لا صدقة الا عن ظهر غنی)_

ملګرو نه انکار کوی دغه شان حضرت حکیم بن حزام د نبی کریم ﷺ د وفات نه پس ترمرګه پورې د خلقو نه هیڅ هم وانخستل الله اکبر!

خبرداری ددې حدیث مبارک تعلق چونکه کتاب الزکوة سره دې،ددې وجې نه ددې تشریح په هلته ذکر کړې.(۱)

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت دا حدیث امام بخاری رحمه الله ددې وجې نه دلته ذکر کړې دې چې حضرت حکیم بن حزام رضی الله عنه په مؤلفة القلوب کښې وو،(۲) نبی علیه السلام به په دې بنده باندې مختلفو موقعو باندې دوی ته مال وغیره ورکوو،چې د هغې ذکر په "سئلت فاعطانی" کښې دې.نو مطابقت اوموندلې شو.(۳).

د باب دویم حدیث د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما دې

۲۹۷۵ (۴). حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ نَافِعٍ أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ - رضى الله عنه - قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّهُ كَانَ عَلَىَّ اعْتِكَافُ يَوْمٍ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، فَأَمَرَهُ أَنْ يَفِيَ بِهِ. قَالَ وَأَصَابَ عُمَرُ جَارِيَتَيْنِ مِنْ سَبْىِ حُنَيْنٍ، فَوَضَعَهُمَا فِي بَعْضِ بُيُوتِ مَكَّةَ - قَالَ - فَمَنَّ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - عَلَى سَبْىِ حُنَيْنٍ، فَجَعَلُوا يَسْعَوْنَ فِي السِّكَكِ فَقَالَ عُمَرُ يَا عَبْدَ اللَّهِ، انْظُرْ مَا هَذَا فَقَالَ مَنَّ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - عَلَى السَّبْىِ. قَالَ اذْهَبْ فَأَرْسِلِ الْجَارِيَتَيْنِ. قَالَ نَافِعٌ وَلَمْ يَعْتَمِرْ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - مِنَ الْجِعْرَانَةِ وَلَوِ اعْتَمَرَ لَمْ يَخْفَ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ.

رجال الحدیث

① **ابو النعمان** دا ابو النعمان محمد بن الفضل سدوسی رحمه الله دې د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب قول النبی صلی الله علیه وسلم، الدین النصیحة..... "کښې تیره شوې ده.(۵).

② **حماد بن زید**:دا حماد بن زید بن درهم رحمه الله دې د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب المعاصی من أمر الجاهلیة.... "کښې تیر شوې دی.(۶).

③ **ایوب** دا ایوب سختیانی رحمه الله دې د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب حلاوة الایمان" کښې

(۱) ددې حدیث بعضې تشریحات.کشف الباری.کتاب الرقاق:۲۹۷_۲۹۸کښې راغلې دی،
(۲) د مؤلفة القلوب د نومونو دپاره اوګورئ.کشف الباری.کتاب المغازی: ۵۵۴.مع حواله جات)_
(۳) عمدة القاری:۱۵ ۷۰.والکوثر الجاری:۱۲۵/۶)_
(۴) قوله: ان عمر.... "الحدیث.مر تخریجه فی الاعتکاف.باب الاعتکاف لیلا)_
(۵) کشف الباری:۲ ۷۶۸)_
(۶) کشف الباری:۲ ۲۱۹)_

راغلي ده [۱].

۞نافع دا نافع د ابن عمر رحمه الله مولى دي د دوى تذكره په كتاب العلم "باب ذكر العلم والفتيا في المسجد" كښې تيره شوې ده [۲].

۞عمر بن الخطاب د خليفه ثانى حضرت عمرفاروق رضي الله عنه اجمالى تذكره په "بدء الوحى" كښې بيان شوې ده [۳].

قوله: عن عمر بن الخطاب رضي الله عنه قال: يارسول الله:

يو حديث او درې احكامات دا حديث اصل كښې په درې مختلف حكمونو باندې مشتمل دې. يا داسې اووايئ چې امام بخارى رحمه الله درې حديثونه په يو حديث كښې جمع كړې دې. ځكه چې راوى د ټولو نافع عن ابن عمر رضي الله عنه دې.

اولنې حكم اعتكاف سره متعلق دې [۴]. چې د هغې تشريح به ددې لاندې راشى. دويم حكم د غزوه حنين د قيديانو متعلق دې، چې د هغې تشريح دلته مقصوده ده. دا دويم حكم د و اصاب عمر جاريتين نه قال: اذهب فارسل الجاريتين پورې دې. دريم حكم عمرې سره متعلق دې. چې د "قال نافع: ولم يعتمر..." نه د حديث شريف د آخره پورې دې. ددې تشريح به په كتاب العمرة كښې راشى [۵].

قوله: وأصاب عمر جاريتين من سبى حنين، فوضعهما فى بعض بيوت مكة.......: او حضرت عمر رضي الله عنه ته د حنين په قيديانو كښې دوه وينځې حاصلې شوې، چې هغه دوى د مكې مكرمې په يو كور كښې حصارې كړې. فرمائى چې نبى كريم صلى الله عليه وسلم په هغه قيديانو باندې احسان اوكړو، نو دا قيديان د مكې مكرمې په لارو كوڅو كښې په منډو تړو وو نو عمر رضي الله عنه اوفرمائيل، ائې عبدالله! اوګوره: څۀ خبره ده؟ هغوى جواب كښې اوفرمائيل چې نبى كريم صلى الله عليه وسلم قيديان آزاد كړې دى، عمر اوفرمائيل، لاړ شه: دواړه وينځې آزادې كړه په دې حديث شريف كښې د بنو هوازن د دوو قيديانو ذكر دې، د قصې تفصيل تير شوې بابونو او په كتاب المغازى كښې تير شوې دې [۶].

---

[۱]) كشف البارى: ۲/۲۶)_
[۲]) كشف البارى: ۳/۶۵۱)_
[۳]) كشف البارى: ۱/۱۳۹. د باب د حديث په ارسال او اتصال كښې د راويانو اختلاف دې، د بحث دپاره اوګورئ. كشف البارى، كتاب المغازى: ۵۳۸_۵۳۹)_
[۴]) صحيح بخارى، كتاب الاعتكاف(الصوم)، باب الاعتكاف ليلا، رقم (۲۰۳۲))_
[۵]) كتاب الحج(العمرة)، باب كم اعتمر النبى صلى الله عليه وسلم ؟)_
[۶]) كشف البارى، كتاب المغازى: ۵۳۲، باب قول الله تعالى: (ويوم حنين....))_

دلـه دا بیان کړي شوي دي چې د هوازن قیدیان په غنیمتونو کښې تقسیم شو نو دوه وینزې د حضرت عمر رضی الله عنه په حصه کښې راغللې.چې کله د هوازن قیدیانو اسلام قبول کړو نو نبی کریم ﷺ د هغوی د آزادولو حکم اوکړو نو حضرت عمر رضی الله عنه هم د خپلې حصې دواړه وینزې آزادې کړې

وینزې دوه وې یا یو وه؟ بیا په دې خان پوهه کړئ چې په حدیث شریف کښې د جاریتین ذکر دې چې وینزې دوه وې.او د مسلم شریف[1]په روایت کښې صرف د یوې وینزې ذکر دې په دې دواړو روایتونو کښې تطبیق داسې دې چې وینزې اصل کښې دوه وې لیکن په هغې کښې یوه وینزه هغوی خپل ځوی عبدالله ته هبه کړې وه.ددغه هبه کړې شوې وینزې نوم قلابه وو او دویمه وینزه حضرت عمر رضی الله عنه خپل خان سره ساتلې وه لکه ابن اسحاق د نافع عن ابن عمر د طریق نه یو روایت نقل کړې دې.چې د هغې الفاظ دادی

"قال: بعثتُ جاریتی إلی أخوالی فی بنی جمح،لیصلحوا لی منها،حتی أطوف بالبیت،ثم أتیتهم،فخرجت من المسجد،فإذا الناس یشتدون،قلت:ما شأنکم؟قالوا: رد علینا رسول الله صلی الله علیه وسلم نساءنا وأبناءنا.فقلت:دونکم صاحبتکم،فهی فی بنی جمح،فانطلقوا،فأخذوها" (اللفظ للحافظ)[2].

"ابن عمر رضی الله عنه فرمائی چې ما خپله وینزه قبیله جمح ته خپل ماما کره اولیږله.دې دپاره چې دغه خلق ئې زما دپاره تیاره کړی،تردې چې زۀ د بیت الله شریف د طواف نه فارغ شم.بیا هغوی ته راغلم او د مسجد نه راووتلم نو اومې کتل چې خلق منډې وهی.ما تپوس اوکړو چې څۀ خبره ده؟(دا شور او غوغا ولې ده؟)نو هغوی اووئیل چې رسول الله ﷺ زمونږ ښځې او بچی مونږ ته واپس کړې دی.ما اووئیل چې خپلې ښځې ته لاړ شئ.هغه په بنی جمح کښې ده نو دا خلق هلته لاړل او هغه ئې هم خپل خان سره بوتله"

ددې روایت نه معلومه شوه چې یوه وینزه ابن عمر رضی الله عنه ته ورکړې شوې وه[3]والله اعلم بالصواب

قوله: وَزَادَ جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ مِنَ الْخُمُسِ:

او جریر په خپل طریق کښې د "من الخمس" اضافه نقل کړې ده

د مذکوره تعلیق مقصد: ددې تعلیق دوه مقصدونه دی:

یو خو د حماد بن زید پورته ذکرکړې شوې روایت مرسل وو ځکه چې د نافع د عمر رضی الله عنه نه سماع ثابته نۀ ده بلکه لیدل ئې هم ثابت نۀ دی او د جریر بن حازم[4]روایت مسند دې ځکه چې په دې کښې هغوی د ابن عمر نه نقل کوی

---

[1]) صحیح مسلم،کتاب الایمان،باب نذر الکافر،وما یفعل فیه اذا اسلم،رقم (۴۲۹۴)_
[2]) سیرة ابن هشام:۴/۱۳۳،امر اموال هوازن.....وفتح الباری:۸/۳۶)_
[3]) فتح الباری:۸/۳۶)_
[4]) د جریر د حالاتو دپاره اوګورئ،کتاب الصلاة،باب الخوخة ولممر فی المسجد)_

لسه امام دارقطني رحمه الله فرمائي چې د جرير روايت اګرچه موصول او مسند دې او د حماد بن زيد هغه مرسل دې.ليکن راجح روايت د حماد بن زيد دې.ځکه چې هغه د ايوب سختياني په روايتونو کښې د جرير نه زيات ثابت او قوي دې.(١) دويم مقصد دا ښودل دي چې د حضرت عمر په حصه کښې کومې دوه وينزې راغلې وې نو هغه د خمس وې(٢).

د مذکوره تعليق تخريج ددې تعليق تخريج امام مسلم رحمه الله په کتاب الايمان(٣) کښې موصولاً او مسنداً کړې دې.(٤).

قوله: وَرَوَاهُ مَعْمَرٌ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ فِي النَّذْرِ وَلَمْ يَقُلْ يَوْمَ: [ر:١٩٣٧]

او د اعتکاف والا حديث معمر د ايوب عن نافع عن ابن عمر رضي الله عنه د طريق نه د نذر په حديث کښې نقل کړې دې او په هغې کښې د يوم اضافه نشته.

د مذکوره تعليق مقصد ددې تعليق مقصد دادې چې د اعتکاف والا حديث د معمر د طريق نه هم روايت دې ليکن په هغې کښې د يو ذکر نشته بلکه د مطلق نذر ذکر دې.

د تعليق تخريج دا تعليق امام بخاري رحمه الله موصولاً په کتاب المغازي(٥) کښې ذکر کړې دې.(٦).

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت:ترجمة الباب سره ددې حديث مناسبت د حديث په ابتدائي حصه "وأصاب عمر جاريتين من سبي حنين" کښې دې ځکه چې دا وينزې د خمس وې چې غير المؤلفة يعني حضرت عمر رضي الله عنه ته ورکړې شوې.هم دا خبره د جرير په تعليق کښې هم راغلې ده.(٧) والله أعلم بالصواب

دريم حديث د حضرت عمرو بن تغلب رضي الله عنه دې

٢٩٧٦ (٨) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ قَالَ حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ تَغْلِبَ - رضي الله عنه - قَالَ أَعْطَى رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَوْمًا وَمَنَعَ آخَرِينَ ،فَكَأَنَّهُمْ عَتَبُوا عَلَيْهِ فَقَالَ «إِنِّي أُعْطِي قَوْمًا أَخَافُ ظَلَعَهُمْ وَجَزَعَهُمْ، وَأَكِلُ أَقْوَامًا

---

(١) عمدة القاري:١٥/٧١.وفتح الباري:٦/٢٥٣.وشرح القسطلاني:٥/٢٢٤.وشرح علل الترمذي لابن رجب، ترجمة حماد بن زيد بن درهم:١/٤٦٣)_

(٢) عمدة القاري:١٥/٧١.وشرح القسطلاني:٥/٢٢٤.والكوثر الجاري:٦/١٢٥_١٢٦)_

(٣) صحيح مسلم.كتاب الايمان.باب نذر الكافر.....رقم (٤٢٩٤))_

(٤) تغليق التعليق:٣/٤٨٠)_

(٥) صحيح بخاري.كتاب المغازي.باب قول الله تعالى:(ويوم حنين.....).رقم (٤٣٢٠))_

(٦) تغليق التعليق:٣/٤٨٠.وفتح الباري:٦/٢٥٣)_

(٧) عمدة القاري:١٥/٧٠.وفتح الباري:٦/٢٥٢.والكوثر الجاري:٦/١٢٥_١٢٦.واللامع:٧/٣١٢)_

(٨) قوله: حدثني عمرو..... ":الحديث.مر تخريجه في كتاب الجمعة.باب من قال في الخطبة.....)_

إِلَى مَا جَعَلَ اللّٰهُ فِي قُلُوبِهِمْ مِنَ الْخَيْرِ وَالْغِنَى، مِنْهُمْ عَمْرُو بْنُ تَغْلِبَ». فَقَالَ عَمْرُو بْنُ تَغْلِبَ مَا أُحِبُّ أَنَّ لِي بِكَلِمَةِ رَسُولِ اللّٰهِ -صلى الله عليه وسلم- حُمْرَ النَّعَمِ.

رجال الحدیث

①**موسی بن اسماعیل** دا موسی بن اسماعیل تبوذکی بصری رحمه الله دې. د دوی تذکره اجمالا د بدء الوحی په "الحدیث الرابع" کښې تیره شوې ده.(١).

②**جریر بن حازم** دا جریر بن حازم "بالحاء المهملة والزای" رحمه الله دې.(٢).

③**حسن** دا مشهور تابعی بزرګ حضرت امام حسن بصری رحمه الله دې د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب المعاصی من أمرالجاهلیة...." کښې راغلې دی.(٣).

④**عمرو بن تغلب** دا د نبی علیه السلام صحابی حضرت عمرو بن تغلب نمری رضی الله عنه دې.(٤).

قال: أعطی رسول الله صلی الله علیه وسلم قوماً، ومنع آخرین، فکأنهم عتبوا علیه

حضرت عمرو بن تغلب رضی الله عنه فرمائی چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم بعضې خلقو ته څه ورکړل او بعضو ته نهٔ، ګویا که محروم پاتې کیدونکې د نبی علیه السلام نه خفه شو خلیل فرمائی چې عتاب هغې شکایت او د خفګان اظهار ته وئیلې شی چې د ناز په طور سره وی.(٥).

قوله: فقال: إني أعطي قوماً أخاف ظلعهم وجزعهم: نو نبی علیه السلام اوفرمائیل چې زهٔ هغې خلقو ته ورکوم، چې د کومو خلقو متعلق ما ته د زړهٔ د مرض او کمزورتیا او د یقین د کمزورئ او د ژړا، فریاد کولو ویره وی. **ظلعهم** ظاء او لام سره کوږوالی ته وئیلې شی. دلته ددې نه مراد د ایمان کمزورتیا او د زړهٔ مرض دې(٦) په دې جمله کښې نبی کریم صلی الله علیه وسلم بعضې خلقو ته د مال ورکولو علت او وجه بیان کړې ده چې د هغوی د ایمان د کمزورتیا د وجې نه هغوی ته مال ورکوم، چې چرته دا خلق واپس نهٔ شی.

قوله: وأکل أقواماً إلى ما جعل الله في قلوبهم من الخير والغنى: او بعضې قومونه الله تعالی ته حواله کړم د کومو خلقو په زړونو کښې چې الله تعالی خیر او استغنا کیخودلې وی.

مطلب دادې چې د اول قسم خلقو په مقابله کښې دا دویم قسم خلق دی. کوم چې د مال

---

(١) کشف الباری: ١/٤٣٣)_

(٢) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الصلاة، باب الخوخة والممر فی المسجد)_

(٣) کشف الباری: ٢/٢٢٠)_

(٤) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الجمعة، باب من قال فی الخطبة بعد الثناء: اما بعد)_

(٥) عمد القاری: ١٥/٧١، والقسطلانی: ٥/٢٢٤، وکتاب العین: ٢/٧٥، باب العین والتاء والیاء....)_

(٦) عمدة القاری: ١٥/٧١، وارشاد الساری: ٥/٢٢٥، وفتح الباری: ٦/٢٥٣)_

وغيره نه مستغني او بې پرواه دی.ددوی زړونه د خیرښیګړې نه ډک دی.دا خلق د مال وغیره نه بغیر هم په خپل ایمان و یقین باندې مضبوط دی او مضبوط به وی.نو د داسې خلقو معامله څه ګرانه نه ده.نه د دوی نه څه ویره او خطره شته.

ددې نه علاوه د اول قسم خلق ډیر کم وی بلکه د اولې زمانې نه تر نن زمانې پورې د داسې خلقو ډیروالی او کثرت دې.چې نه په پیسو خرڅیږی او نه دین بدلوی.غالبا د نبی عليه السلام په ارشاد مبارک کښې هم دې دې نکتې طرفته اشاره ده چې د اول قسم خلقو دپاره ئې "قوم"او د دویم قسم خلقو دپاره ئې د"اقوام"لفظ ارشاد اوفرمائیلو چې د جمع صیغه ده او په کثرت او ډیروالی باندې دلالت کوی

"غنٰی"باندې کسره ده او الف مقصوره دې،دا د فقر(غریبئ)ضد دې.(١)

قوله: منهم عمروبن تغلب: چې په دوی کښې عمروبن تغلب هم دې.

یعنی الله تعالی دوی هم په دویم قسم خلقو کښې ساتلې دی،دوی د مال وغیره نه بې پرواه دی او زړونه ئې د خیر ښیګړې نه ډک دی.که دوی مال ورهم نه کړې شی نو هیڅ خطره نشته

قوله: فقال عمروبن تغلب: ما أحب أن لي بكلمة رسول الله صلى الله عليه وسلم حمر النعم: نو عمروبن تغلب رضي الله عنه فرمائی چې ما ته د نبی کریم صلى الله عليه وسلم د مذکوره ارشاد په عوض کښې سرۀ اوښان هم خوښ نۀ دی.په بکلمة کښې باء د بدلیت او د عوض دپاره ده او نعم د نون د فتحې سره دې،او دا د جوهری د قول مطابق د الانعام واحد دې.ددې عام طور سره اطلاق په اوښ باندې کیږی.او حمر د حاء د ضمې سره او د میم د سکون سره دې(٢).بیا دا یاد ساتئ چې حمر منصوب دې،ځکه چې دا د أن اسم مؤخر دې

ددې جملې دوه مطلبونه دی: د حضرت عمرو بن تغلب رضي الله عنه ددې جملې دوه مطلبونه دی.

① بکلمة رسول الله......ددې نه مراد هغه کلام دې کوم چې نبی کریم صلى الله عليه وسلم د حضرت عمرو بن تغلب په باره کښې ارشاد فرمائیلې وو چې دې هم د هغه خلقو نه دې او په هغوی کښې داخل دې.کومو خلقو ته چې الله تعالی د زړۀ ښیګړه او د مال نه بې پرواهی نصیب کړې ده نو ددې جملې د وجې نه چې هغوی ته څومره قدرې خوشحالی ملاؤ شوه چې د هغوی د قول مطابق که ددې په بدله کښې ورته سرۀ اوښان هم ملاؤ شوې وو نو دومره قدرې به خوشحاله نۀ وو.

② د کلمې نه مراد هغه جمله ده کومه چې نبی کریم صلى الله عليه وسلم د اولنی قسمه خلقو(ضعفاء الایمان ومرضی القلوب)په باره کښې ارشاد اوفرمائیله په دې صورت کښې مطلب دادې چې په دوی کښې زما د نۀ شاملولو د وجې نه چې ما ته په دې باندې کومه خوشحالی ملاؤ شوه نو

(١) پورته حواله جات)_
(٢) الصحاح للجوهری:١٠٥٤.مادة نعم".وعمدة القاری:٧١/١٥.وارشاد الساری:٢٢٥/٥)_

هغومره خوشحالى به ماته د سرو اوښانو په ملاويدو باندې هم ملاو شوې نه وه(١).د حمر النعم د تخصيص وجه واضحه ده چې سور اوښ به د عربو په نزد د ټولو نه قيمتى مال وو والله اعلم بالصواب.

وَزَادَ أَبُو عَاصِمٍ عَنْ جَرِيرٍ قَالَ سَمِعْتُ الْحَسَنَ يَقُولُ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ تَغْلِبَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - أُتِيَ بِمَالٍ أَوْ بِسَبْيٍ فَقَسَمَهُ. بِهَذَا: [ر:٨٨١]

د ابوعاصم نه مراد ضحاک دې،چې په النبيل سره مشهور وو(٢)

د مذكوره تعليق مقصد:ددې تعليق مقصد واضح دې.هغه دادې چې د باب په حديث كښې اختصار دې،دغه شان په دې كښې چې د كوم څيز د وركولو او د نه وركولو تذكره ده د هغې نه مراد مال يا قيدى دي كوم چې نبى كريم ﷺ تقسيمول.ددې وجې نه د ابوعاصم روايت د باب دحديث په نسبت زيات واضح دې.دكشميهنى په روايت كښې د سبى په ځائې شيئ يعنى شين سره دې اوهم دا روايت زيات غوره دې ځكه چې دا ټولو څيزونو ته شامل اوعام دې(٣)

د مذكوره تعليق تخريج:دا تعليق امام بخارى رحمه الله په كتاب الجمعه (٤)كښې موصولاً نقل كړې دې(٥).

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت:ترجمة الباب سره ددې حديث شريف مطابقت د حديث په ابتدائى حصه كښې دې،يعنى "أعطى رسول الله صلى الله عليه وسلم قوماً ومنع آخرين" چې "نبى عليه السلام بعضې خلقو ته مال وركړو او بعضو ته ئې ورنه كړو" ددې نه چې څنګه دا ثابتيږى چې امام ته په دې كارونو كښې مطلق اختيار دې نو دغه شان دا هم ثابتيږى چې نبى عليه السلام به مؤلفة القلوب ته مال وركوو.

خلورم حديث شريف د حضرت انس بن مالک رضي الله عنه دې.

٢٩٧٧/٢٩٧٨ (٦) حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ رضى الله عنه - قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «إِنِّي أُعْطِي قُرَيْشًا أَتَأَلَّفُهُمْ، لأَنَّهُمْ حَدِيثُ عَهْدٍ بِجَاهِلِيَّةٍ».

---

١) فتح البارى:٢٥٣/٦،وعمدة القارى:٧١/١٥،وارشاد السارى:٢٢٥/٥)_

٢) د دوى حالاتكشف البارى،باب القراءة والعرض.....:١٢٩/٣كښې راغلې دې،

٣) فتح البارى:٢٥٣/٦،وعمدة القارى:٧١/١٥،وارشاد السارى:٢٢٥/٥)_

٤) صحيح البخارى،كتاب الجمعة،باب من قال فى الخطبة بعد الثناء......رقم (٩٢٣))_

٥) عمدة القارى:٧١/١٥،وفتح البارى:٢٥٤/٦،وتغليق التعليق:٣٤٨١،وشرح القسطلانى:٢٢٥/٥)_

٦) قوله: عن انس.... ":الحديث اخرجه البخارى ايضا،نفس هذا الباب،رقم (٣١٤٧)،وكتاب فضائل اصحاب النبى ﷺ،باب ابن اخت القوم منهم.....رقم (٣٥٢٨)،وكتاب مناقب الانصار،باب مناقب الانصار، رقم (٣٧٧٨)، وباب قول النبى ﷺ للانصار.....رقم (٣٧٩٣)،وكتاب المغازى، ....[بقيه برصفحه آئنده...

رجال الحديث

①**ابوالوليد** دا ابو الوليد هشام بن عبدالملك طيالسي رحمه الله دې د دوى حالات په كتاب الايمان، "باب علامة الايمان حب الانصار" كښې تير شوې دى(١).

②**شعبه** دا امير المؤمنين فى الحديث شعبه بن الحجاج عتكى بصرى رحمه الله دې د دوى تذكره په كتاب الايمان، "باب المسلم عن سلم المسلمون من....." كښې تيره شوې ده(٢).

③**قتاده** دا قتاده بن دعامه رحمه الله دې

④**انس** دا د نبى عليه السلام صحابى، حضرت انس بن مالك رضي الله عنه دې. ددې دواړو حضراتو تذكره په كتاب الايمان، "باب من الايمان أن يحب لاخيه....." كښې تير شوې دې(٣).

د حديث شريف ترجمه د حضرت انس رضي الله عنه نه روايت دې چې نبى كريم ﷺ اوفرمائيل چې زهٔ قريشو ته وركوم، ئو دا هغوى خپل ځان سره د اموخته(مانوس)كولو دپاره. ځكه چې دا زمانه جاهليت سره نزدې دى.

پنځم حديث شريف هم د حضرت انس رضي الله عنه دې.

۲۹۷۸ (٤) حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ قَالَ أَخْبَرَنِي أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ أَنَّ نَاسًا مِنَ الأَنْصَارِ قَالُوا لِرَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - حِينَ أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ - صلى الله عليه وسلم - مِنْ أَمْوَالِ هَوَازِنَ مَا أَفَاءَ، فَطَفِقَ يُعْطِي رِجَالاً مِنْ قُرَيْشٍ الْمِائَةَ مِنَ الإِبِلِ فَقَالُوا يَغْفِرُ اللَّهُ لِرَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يُعْطِي قُرَيْشًا وَيَدَعُنَا، وَسُيُوفُنَا تَقْطُرُ مِنْ دِمَائِهِمْ قَالَ أَنَسٌ فَحُدِّثَ رَسُولُ اللَّهِ بِمَقَالَتِهِمْ، فَأَرْسَلَ إِلَى الأَنْصَارِ، فَجَمَعَهُمْ فِي قُبَّةٍ مِنْ أَدَمٍ، وَلَمْ يَدْعُ مَعَهُمْ أَحَدًا غَيْرَهُمْ، فَلَمَّا اجْتَمَعُوا جَاءَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ «مَا كَانَ حَدِيثٌ بَلَغَنِي عَنْكُمْ». قَالَ لَهُ فُقَهَاؤُهُمْ أَمَّا ذَوُو آرَائِنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ فَلَمْ يَقُولُوا شَيْئًا، وَأَمَّا أُنَاسٌ مِنَّا حَدِيثَةٌ أَسْنَانُهُمْ فَقَالُوا يَغْفِرُ اللَّهُ لِرَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يُعْطِي قُرَيْشًا وَيَتْرُكُ الأَنْصَارَ، وَسُيُوفُنَا تَقْطُرُ مِنْ دِمَائِهِمْ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله

بقيه ازحاشيه گذشته] باب غزوة الطائف،رقم (٤٣٣١_٤٣٣٤، و٤٣٣٧)،وكتاب اللباس،باب القبة الحمراء من ادم،رقم (٥٨٦٠)،وكتاب الفرائض،باب مولى القوم من انفسهم.....رقم (٦٧٦٢)،وكتاب التوحيد،باب قول الله تعالى:(وجوه يومءذ ناضرة.....)،رقم (٧٤٤١)،ومسلم،كتاب الزكاة،باب اعطاء المؤلفة.....رقم (٢٤٣٦_٢٤٤٢)، والترمذى،كتاب المناقب،باب فضل الانصار وقريش،رقم (٣٩٠١)._

(١) كشف البارى:٣٨/٢)_

(٢) كشف البارى:٦٧٨/١)_

(٣) كشف البارى:٣/٢_٤)_

(٤) قوله: اخبرنى انس..... الحديث،مر تخريجه فى الحديث السابق آنفًا)_

عليه وسلم - «إِنِّي أُعْطِي رِجَالًا حَدِيثٌ عَهْدُهُمْ بِكُفْرٍ، أَمَا تَرْضَوْنَ أَنْ يَذْهَبَ النَّاسُ بِالْأَمْوَالِ وَتَرْجِعُونَ إِلَى رِحَالِكُمْ بِرَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَوَاللَّهِ مَا تَنْقَلِبُونَ بِهِ خَيْرٌ مِمَّا يَنْقَلِبُونَ بِهِ». قَالُوا بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ رَضِينَا. فَقَالَ لَهُمْ «إِنَّكُمْ سَتَرَوْنَ بَعْدِي أُثْرَةً شَدِيدَةً، فَاصْبِرُوا حَتَّى تَلْقَوُا اللَّهَ وَرَسُولَهُ - صلى الله عليه وسلم - عَلَى الْحَوْضِ». قَالَ أَنَسٌ فَلَمْ نَصْبِرْ. [۳۱۴۷، ۳۵۲۷، ۳۷۷۸، ۳۷۹۳، ۴۳۳۱، ۴۳۳۲، ۴۳۳۳، ۴۳۳۴، ۴۳۳۶، ۴۳۳۷، ۵۸۶۰، ۶۷۶۲، ۷۴۴۱]

رجال الحديث

①ابو اليمان دا ابو اليمان حضرت حکم بن نافع رحمه الله دي

②شعيب دا شعيب بن ابی حمزه رحمه الله دي ددې دواړو حضراتو حالات اجمالاً د بدء الوحی په "الحديث الثالث" کښې تير شوي دی.[1]

③زهری دا محمد بن مسلم ابن شهاب زهری رحمه الله دي ددوی حالات هم د بدء الوحی د "الحديث الثالث" په ضمن کښې بيان شوي دی.[2]

④انس د حضرت انس رضي الله عنه تذکره په کتاب الايمان،"باب من الايمان..... "کښې تيره شوې ده.[3]

خبرداری امام بخاری رحمه الله د باب لاندې د حضرت انس رضي الله عنه مشهور حديث اجمالاً او تفصيلاً دواړو طريقو سره نقل کړې دې.ددې تشريح په مغازی کښې راغلې ده.[4]

د باب شپږم حديث د حضرت جبير بن مطعم رضي الله عنه دې

۲۹۷۹ [5] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأُوَيْسِيُّ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عُمَرُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ أَنَّ مُحَمَّدَ بْنَ جُبَيْرٍ قَالَ أَخْبَرَنِي جُبَيْرُ بْنُ مُطْعِمٍ أَنَّهُ بَيْنَا هُوَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَمَعَهُ النَّاسُ مُقْبِلًا مِنْ حُنَيْنٍ عَلِقَتْ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - الْأَعْرَابُ يَسْأَلُونَهُ حَتَّى اضْطَرُّوهُ إِلَى سَمُرَةٍ، فَخَطِفَتْ رِدَاءَهُ، فَوَقَفَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ «أَعْطُونِي رِدَائِي، فَلَوْ كَانَ عَدَدُ هَذِهِ الْعِضَاهِ نَعَمًا لَقَسَمْتُهُ بَيْنَكُمْ، ثُمَّ لَا تَجِدُونِي بَخِيلًا وَلَا كَذُوبًا وَلَا جَبَانًا». [ر ۲۶۶۶]

---

[1]) کشف الباری:۱/ ۴۷۹_۴۸۰)_

[2]) کشف الباری:۱/ ۳۲۶)_

[3]) کشف الباری:۲/ ۴)_

[4]) کشف الباری،کتاب المغازی:۵۵۲_۵۵۹)_

[5]) قوله: اخبرنی جبير.....="مر تخريجه فی الجهاد،انظر کشف الباری،کتاب الجهاد:۱/۲۲۲)_

رجال الحديث

①**عبدالعزيز بن عبدالله الاويسى** دا عبد العزيز بن عبد الله اويسى رحمه الله دي د دوى تذكره په كتاب العلم، "باب الحرص على الحديث" كښې تيره شوې ده.(١)

②**ابراهيم بن سعد** دا ابراهيم بن سعد بن ابراهيم بن عبد الرحمن بن عوف رحمه الله دي

③**صالح** دا صالح بن كيسان رحمه الله دي ددې دواړو حضراتو تذكره په كتاب الايمان، "باب من كره ان يعود فى الكفر....." كښې تيره شوې ده.(٢)

④**ابن شهاب** دا محمد بن مسلم ابن شهاب زهرى رحمه الله دي د دوى تذكره په "بدء الوحى" كښې تيره شوې ده.(٣)

⑤**عمر بن محمد بن جبير بن مطعم** دا د حضرت جبير بن مطعم رضي الله عنه نوسې عمر بن محمد رحمه الله دي د دوى حالات په كتاب الجهاد، "باب الشجاعة فى الحرب والجبن" كښې تير شوې دى.(٤)

⑥**محمد بن جبير** دا محمد بن جبير بن مطعم نوفلى رحمه الله دي.(٥)

⑦**جبير بن مطعم** دا ابو محمد جبير بن مطعم نوفلى رضي الله عنه دي.(٦)

د حديث شريف ترجمه: حضرت جبير رضي الله عنه فرمائى چې د حنين نه د واپسئ دوران كښې كله چې زۀ د رسول الله مبارك صلى الله عليه وسلم سره ووم او نور خلق هم ورسره وو. بدوى خلق نبى عليه السلام پورې وينختل. هغوى د نبى عليه السلام نه مال غوستۀ. تردې چې هغوى نبى عليه السلام د كيكر يو اونې سره په پناه اخستلو باندې مجبور كړو نو كيكر د نبى عليه السلام څادر مبارك رابنكۀ. ددې وجې نه نبى عليه السلام اودريدۀ او وې فرمائيل. زما څادر ما ته راكړه كه ماسره ددې ازغى دار اونو برابر هم څناور(څاروى) وو نو ټول به ما په تاسو كښې تقسيم كړې وو. بيا به تاسو ما نۀ بخيل گڼړئ. نۀ دروغژن او نۀ بزدل

ددې حديث شريف تفصيلى تشريح چونكه په كتاب الجهاد (٧) كښې تيره شوې ده. ددې وجې نه مونږ دلته صرف په ترجمه باندې اكتفا كړې ده.

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت: ددې حديث شريف مطابقت ترجمة الباب سره په

---

(١) كشف البارى:٣/٣٤_
(٢) كشف البارى:٢/١٢٠_١٢١)_
(٣) كشف البارى:١/٣٢٦.الحديث الثالث)_
(٤) كشف البارى.كتاب الجهاد:١/٢٢٣)_
(٥) د دوى د حالاتو دپاره اوگورئ.كتاب الاذان.باب الجهر فى المغرب)_
(٦) د دوى د حالاتو دپاره اوگورئ.كتاب الغسل.باب من افاض على راسه ثلاثا)_
(٧) كشف البارى.كتاب الجهاد:١/٢٢٤_٢٢٨)_

دي جمله کښې ده. "لقسمته بينكم"(۱).چې "مال به ستاسو مينځ کښې تقسيم کړې وو" خکه چې دا بې نه بيږمان هم په مؤلفة القلوب کښې دی ددې وجې نه دا جمله نبی عليه السلام د هغوی د تسلی او د زړه د ساتلو دپاره ارشاد فرمائيلې ده

ووم حديث د حضرت انس بن مالک رضي الله عنه دې

۲۹۸ (۲) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا مَالِكٌ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللهِ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ - رضي الله عنه قَالَ كُنْتُ أَمْشِي مَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - وَعَلَيْهِ بُرْدٌ نَجْرَانِيٌّ غَلِيظُ الْحَاشِيَةِ، فَأَدْرَكَهُ أَعْرَابِيٌّ فَجَذَبَهُ جَذْبَةً شَدِيدَةً، حَتَّى نَظَرْتُ إِلَى صَفْحَةِ عَاتِقِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَدْ أَثَّرَتْ بِهِ حَاشِيَةُ الرِّدَاءِ مِنْ شِدَّةِ جَذْبَتِهِ، ثُمَّ قَالَ مُرْ لِي مِنْ مَالِ اللَّهِ الَّذِي عِنْدَكَ. فَالْتَفَتَ إِلَيْهِ، فَضَحِكَ ثُمَّ أَمَرَ لَهُ بِعَطَاءٍ.[۵۴۷۲، ۵۷۳۸]

رجال الحديث

(۱) **يحيى بن بكير** دا يحيى بن عبدالله بن بكير رحمه الله دی.د دوی حالات بدء الوحی کښې "الحديث الثالث" کښې تير شوې دی(۳).

(۲) **مالک** دا امام دارالهجرة امام مالک بن انس رحمه الله دې.د دوی حالات بدء الوحی کښې "الحديث الثانی" کښې دی(۴).

(۳) **اسحاق بن عبد الله** دا مشهور تابعی ابو يحيی اسحاق بن عبدالله بن ابی طلحه انصاری رحمه الله دې ددوی تذکره په کتاب العلم، "باب من قعد حيث ينتهی به المجلس" کښې تيره شوې ده(۵).

(۴) **انس بن مالک** د حضرت انس رضي الله عنه تذکره په کتاب الايمان، "باب من الايمان أن يحب......" کښې تيرې شوې دی(۶).

قوله: قال: كنت أمشي مع النبي صلى الله عليه وسلم، وعليه برد نجراني غليظ

---

(۱) عمدة القاری:۷۳/۱۵، حضرت گنگوهی رحمه الله فرمائی لقسمة بينكم "فيه الترجمة:حيث لم يكن هؤلاء كملا فی ايمانهم،والا لما فعلوا ما فعلوا".لامع الدراری:۳۱۳/۷)_

(۲) قوله: عن انس.... "الحديث،اخرجه البخاری ايضا،کتاب اللباس،باب البرود والحبرة والشملة،رقم (۵۸۰۹)،وکتاب الادب،باب التبسم والضحک،رقم (۶۰۸۸).ومسلم،کتاب الزکاة،باب اعطاء من سال بفحش وغلظة،رقم (۲۴۲۹_۲۴۳۰).وابن ماجه،کتاب اللباس،باب لباس رسول الله صلى الله عليه وسلم،رقم (۳۵۵۳))_

(۳) کشف الباری:۳۲۳/۱)_

(۴) کشف الباری:۲۹۰/۱.والايمان:۸۰/۲)_

(۵) کشف الباری:۱۸۲/۳)_

(۶) کشف الباری:۴/۲)

الحاشیة: حضرت انس بن مالک رضی الله عنه فرمائی چې زۀ نبی کریم صلی الله علیه وسلم سره روان ووم. د دوی په بدن مبارک باندې د نجران جوړ کړې شوې يو څادر وو. چې د هغې غاړې پلنې وې. نجران د يمن د يو ښار نوم دې، چې د هغې څادرونه به مشهور وو او برد د هغې څادر نوم دې چې د هغې جمع برود او ابراد دهٔ(۱).

قوله فادركه أعرابي ،فجذبه جذبة شديدة، حتى نظرت إلى صفحة عاتق النبي صلى الله عليه وسلم ،قد أثرت به حاشية الرداء، من شدة جذبته: نو يو اعرابي نبی علیه السلام اونيولو او ډېرې سختئ سره ئې د نبی علیه السلام څادر مبارک رابنکهٔ نو ما اوکتل چې د نبی علیه السلام په څټ مبارک باندې د هغې څادر د رابنکلو د وجې نه نښې جوړې شوې

دلته په دې روايت کښې جذبه راغلې دې. او د مسلم شريف په روايت کښې جبذه راغلې دې(۲). البته د دواړو معنی يوه ده. يعنی رابنکل

عاتق خو څټ ته وئيلې شی او د صفحه معنی ده غاړه او کناره. يعنی د څټ غاړه(۳).

قوله ثم قال :مر لي من مال الله الذي عندك: بيا هغهٔ اووئيل چې تاسو سره د الله تعالى د رکړې شوې کوم مال دې، د هغې نه ماته د راکولو حکم اوکړئ

مطلب دا دې چې تاسو د خپل بيت المال ذمه دارانو ته اووايئ چې د الله تعالى په مال کښې ماته هم څهٔ راکړی. ستاسو د خپل مال نه نهٔ، نهٔ ستاسو د والد صاحب د گټلې شوې مال نه. بلکه د هغه مال نه کوم چې ستاسو په خپل محنت سره گټلې شوې نهٔ دې لکه په يو روايت کښې دا الفاظ هم دی: "لا من مالك، ولا من مال أبيك"(۴). او بعضې حضراتو وئيلې دی چې ددې نه مراد د زکوة مال دې، ځکه چې نبی علیه السلام به ددې نه په مؤلفة القلوب باندې خرچ کوو(۵).

قوله فالتفت إليه، فضحك، ثم أمر له بعطاء: نبی علیه السلام د هغهٔ طرفته متوجه شو، بيا ئې اوخندل. بيا ئې هغهٔ ته د څهٔ مال) ورکولو حکم اوفرمائيلو.

مطلب دا دې اول خو ئې د حيرانتيا په طور سره ورته اوکتل. بيا ئې د مزې په طور اوخندل(۶) ددې حديث شريف نه د نبی کريم صلی الله علیه وسلم د لوئې صبر او برداشت ښۀ اظهار کيږی چې نبی علیه السلام

---

(۱) عمدة القاری:۷۳/۱۵، وفتح الباری:۵۰۶/۱۰، وشرح القسطلانی:۲۲۶/۵)_

(۲) مسلم شريف، کتاب الزکاة، باب اعطاء من سال بفحش وغلظة، رقم (۲۴۲۹_۲۴۳۰))_

(۳) عمدة القاری:۷۳/۱۵، وشرح القسطلانی:۲۲۶/۵، وفتح الملهم:۱۳۵/۵)_

(۴) فتح الباری:۵۰۶/۱۰، وفتح الملهم:۱۳۶/۵)_

(۵) بورته حواله جات)_

(۶) فتح الملهم:۱۳۶/۵، والکوثر الجاری:۱۲۸/۶)_

مبارک به د خلقو په تکلیفونو او بیوقوفتوب باندې خومره قدرې د صبر نه کار اخستلو(۱).

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت په آخری جمله کښې دې. "ثم أمرله بعطاء" چې نبی ﷺ د دغه باندیچې په عجیبه انداز سره د سوال کولو باوجود هم هغهٔ ته د مال ورکولو حکم اوفرمائیلو. هم دا د زړهٔ ساتل دی(۲).

یو اهمه فائده د حضرت انس رضی الله عنه دا حدیث امام بخاری رحمه الله صرف د امام مالک د طریق نه نقل کړې دې. کوم چې د اسحاق بن عبدالله نه روایت کوی. هم دا حدیث امام مسلم رحمه الله هم نقل کړې دې. هغوی دا د امام مالک نه علاوه د امام اوزاعی. همام بن منبه او عکرمة بن عمار د طریق نه هم نقل کړې دې لیکن هلته هم اصل روایت د مالک دې. او د نورو حضراتو طرق د بعضې زیاتی فائدو د بیانولو په غرض سره نقل کړې شوې دی(۳)

بیا په دې خان پوهه کړئ چې دا حدیث د مؤطا په مشهورو نسخو کښې نشته.

امام دارقطنی رحمه الله فرمائی: "لم أر هذا الحديث عند أحد من رواة المؤطا، إلا عند يحيى بن بكير ومعن بن عيسى، ورواه جماعة من رواة المؤطا عن مالك، لكن خارج المؤطا"(۴).

چې "د مؤطا کوم راویان دی نو په هغوی کښې د یو کس په نسخه کښې هم ما دا روایت نهٔ دې لیدلې. سوا د یحیی بن بکیر او معن بن عیسی د نسخې نه او د مؤطا د راویانو یو جماعت (ډله) دا حدیث د امام مالک نه نقل کړې دې. لیکن د مؤطا نه علاوه"

او ابن عبدالبر رحمه الله فرمائی چې د مؤطا دوو راویانو مصعب بن عبدالله زبیری او سلیمان بن صرد هم په خپلو خپلو نسخو کښې دا حدیث ذکر کړې دې(۵). البته د برصغیر په نسخو کښې دا حدیث نهٔ موندلې کیږی. والله اعلم بالصواب

د باب اتم حدیث د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دې.

۲۹۸۱ (۶) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رضى الله عنه قَالَ لَمَّا كَانَ يَوْمُ حُنَيْنٍ آثَرَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - أُنَاسًا فِي الْقِسْمَةِ

---

(۱) پورته حواله جات، وفتح الباری: ۱۰/۵۰۶، وعمدة القاری: ۱۵/۷۳)_

(۲) عمدة القاری: ۱۵/۷۳، وفتح الباری: ۶/۲۵۴، ولا مع الدراری: ۷/۳۱۳)_

(۳) فتح الباری: ۱۰/۵۰۶. او په صحیحینو کښې د حدیثِ د خایونو پیژندګلو وړاندې په تخریج کښې کړې شوې ده_

(۴) فتح الباری: ۱۰/۵۰۶)_

(۵) پورته حواله ددې حدیث مزید تشریح دپاره اوګورئ: کشف الباری، کتاب الادب، باب التبسم والضحک: ۴۸۷_۴۹۱)_

(۶) قوله: عن عبدالله (رضی الله عنه) ": الحديث، اخرجه البخاري ايضا، كتاب احاديث الانبياء، باب (بلا ترجمة) بعد باب حديث الخضر... رقم (۳۴۰۵) وكتاب المغازي، باب غزوة الطائف، رقم (۴۳۳۵_۴۳۳۶). [بقيه برصفحه آئنده...

فَأَعْطَى الأَقْرَعَ بْنَ حَابِسٍ مِائَةً مِنَ الإِبِلِ، وَأَعْطَى عُيَيْنَةَ مِثْلَ ذَلِكَ، وَأَعْطَى أُنَاسًا مِنْ أَشْرَافِ الْعَرَبِ، فَآثَرَهُمْ يَوْمَئِذٍ فِي الْقِسْمَةِ. قَالَ رَجُلٌ وَاللَّهِ إِنَّ هَذِهِ الْقِسْمَةَ مَا عُدِلَ فِيهَا، وَمَا أُرِيدَ بِهَا وَجْهُ اللَّهِ. فَقُلْتُ وَاللَّهِ لأُخْبِرَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم -. فَأَتَيْتُهُ فَأَخْبَرْتُهُ فَقَالَ «فَمَنْ يَعْدِلُ إِذَا لَمْ يَعْدِلِ اللَّهُ وَرَسُولُهُ رَحِمَ اللَّهُ مُوسَى قَدْ أُوذِيَ بِأَكْثَرَ مِنْ هَذَا فَصَبَرَ»

[٣٢٢٤، ٤٠٨٠، ٤٠٨١، ٥٧١٢، ٥٧٤٩، ٥٩٣٣، ٥٩٧٧]

رجال الحديث

① **عثمان بن ابی شیبة** دا عثمان بن محمد بن ابی شیبه کوفی رحمه الله دي

② **جرير** دا جرير بن عبد الحميد ضبی رازی رحمه الله دي

③ **منصور** دا منصور بن معتمر سلمی کوفی رحمه الله دي ددې درې واړو حضراتو محدثينو تذکره په کتاب العلم، "باب من جعل لاهل العلم....." کښې تفصيل سره تيره شوې ده(١).

④ **ابووائل** دا ابووائل شقيق بن سلمه اسدی کوفی رحمه الله دې.د دوی حالات په کتاب الايمان، "باب خوف المؤمن من أن يحبط......" کښې تير شوې دی(٢).

⑤ **عبدالله** د حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه حالات په کتاب الايمان، "باب ظلم دون ظلم" کښې راغلي دی(٣).

قوله: قال: لما كان يوم حنين، آثر النبي صلى الله عليه وسلم أناساً في القسمة، فأعطى الاقرع بن حابس مئة من الابل، وأعطى عيينة مثل ذلك:

حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه فرمائی چې د غزوه حنين په موقع باندې په تقسيم کښې نبی کريم صلی الله علیه وسلم بعضې خلقو ته ترجيح ورکړه.لکه اقرع بن حابس ته ئې سل اوښان ورکړل.هم دومره ئې عيينه بن حصن ته هم ورکړل.

په دې عبارت کښې د في القسمة نه مراد قسمة الخمس دې،نۀ چې قسمة الغنيمة،ځکه چې په غنيمت کښې خو حصه متعين او معلومه وی.کومه چې د مجاهدينو وی (٤).

بقيه ازحاشيه گذشته] .وكتاب الادب. باب من اخبر صاحبه بما يقال فيه.رقم (٦٠٥٩).وباب الصبر على الاذى.رقم(٦١٠٠).وكتاب الاستئذان.باب اذا كانوا اكثر من ثلاثة....رقم (٦٢٩١).وكتاب الدعوات.باب قول الله تعالى:(وصل عليهم).....رقم (٦٣٣٦). ومسلم.كتاب الزكاة.باب اعطاء المؤلفة قلوبهم.....رقم (٢٤٤٧_٢٤٤٨))_

(١) كشف الباري:٣ ،٢٦٦_٢٧٢)_

(٢) كشف الباري:٢/٥٥٩)_

(٣) كشف الباري:٢/٢٥٧)_

(٤) الكوثر الجاري:٦/١٢٩)_

اقرع بن حابس دا اقرع بن حابس بن عقال بن محمد بن سفیان تمیمی دارمی رضی الله عنه دې(۱).
دوی په مؤلفة القلوب کښې وو.نبی کریم ﷺ سره په فتح مکه.غزوه حنین او طائف کښې شریک وو(۲).
ذهبی رحمه الله فرمائی چې د دوی اصل نوم فراش وو.او اقرع ئې لقب دې.د دوی دا لقب په نوم باندې غالب شو.دوی د عربو په اشرافو کښې وو.حضرت عبد الله بن عامر رضی الله عنه دوی د یو لښکر امیر جوړ کړې وو او د خراسان په طرف ئې لیږلې وو.هلته دوی زخمی شو او د زخمونو د طاقت نه لرلو د وجې نه هلته وفات شو(۳) رضی الله عنه وارضاه.

عیینة دا عیینه "**بضم العین، مصغرالعین**"بن حصن بن حذیفة بن بدر الفزاری دې دوی هم په مؤلفة القلوب کښې وو(۴).امام ذهبی وائی چې دوی هم په خپل قوم کښې سید او مطاع وو.لیکن په طبیعت کښې ئې تیزی وه(۵).رضی الله عنه وارضاه.

ددې حدیث مبارک تفصیلی تشریح په کتاب المغازی او کتاب الادب وغیره کښې راغلې ده(۶)
ترجمة الباب سره مطابقت:ددې حدیث مطابقت ترجمة الباب سره بالکل واضح دې.په دې کښې د تقسیم ذکر هم دې او د اقرع او عیینه رضی الله عنهما ذکر هم دې.کوم چې په مؤلفة القلوب کښې وو.
د باب نهم حدیث شریف د حضرت اسماء بنت ابی بکر رضی الله عنهما دې

۲۹۸۲(۷) حَدَّثَنَا مَحْمُودُ بْنُ غَيْلَانَ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ أَسْمَاءَ ابْنَةِ أَبِي بَكْرٍ - رضی الله عنهما - قَالَتْ كُنْتُ أَنْقُلُ النَّوَى مِنْ أَرْضِ الزُّبَيْرِ الَّتِي أَقْطَعَهُ رَسُولُ اللَّهِ - صلی الله علیه وسلم - عَلَى رَأْسِي، وَهْيَ مِنِّي عَلَى ثُلُثَيْ فَرْسَخٍ. وَقَالَ أَبُو ضَمْرَةَ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ النَّبِيَّ - صلی الله علیه وسلم - أَقْطَعَ الزُّبَيْرَ أَرْضًا مِنْ أَمْوَالِ بَنِي النَّضِيرِ. [۴۹۲۶]

---

(۱) عمدة القاری:۱۵/ ۷۴.والاستیعاب:۱/ ۷۰.باب اقرع.رقم (۶۹))_
(۲) عمدة القاری:۱۵/ ۷۴)_
(۳) پورته حواله)_
(۴) پورته حواله جات.والکوثر الجاری:۶/ ۱۲۹.والاستیعاب:۲/ ۱۳۵.رقم (۲۰۶۶))_
(۵) عمدة القاری:۱۵/ ۷۴.وایضاانظر الاستیعاب:۲/ ۱۳۵)_
(۶) کشف الباری.کتاب المغازی:۵۵۷.دغه شان اوګورئ.کتاب الادب:۶/ ۴۴۶)_
(۷) قوله: عن اسماء..... ":الحدیث.اخرجه البخاری ایضا.کتاب النکاح.باب الغیرة.رقم (۵۲۲۴). ومسلم. کتاب السلام.باب جواز ارداف المراة الاجنبیة......رقم (۵۶۹۲_۵۶۹۳))_

رجال الحدیث

①**محمود بن غیلان** دا محمود بن غیلان "بفتح المعجمة وسکون المثناة تحت رحمه الله دې (١).
②**ابواسامه** دا ابو اسامه حماد بن اسامه رحمه الله دې د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب فضل من علم وعلم" کښې تیره شوې ده.(٢).
③**هشام** دا هشام بن عروة بن زبیر قرشی رحمه الله دې
④**ابی** ددې نه مراد حضرت عروة بن زبیر رحمه الله دې ددې دواړو حضراتو تذکره د بدء الوحی په "الحدیث الثانی" کښې راغلې ده.(٣).
⑤**اسماء بنت ابی بکر** د حضرت اسماء بنت ابی بکر رضی الله عنهما حالات تفصیل سره په کتاب العلم، "باب من أجاب الفتیا باشارة الید......." کښې تیر شوې دی.(٤).

د حدیث شریف ترجمه حضرت اسماء بنت ابی بکر رضی الله عنهما فرمائی چې ما د هغې زمکې نه په سرباندې د لرګو بنډلې منتقل کولې کومه زمکه چې نبی علیه السلام حضرت زبیر رضی الله عنه ته د جائیداد په طور ورکړې وه. او ددې زمکې او زما د کور مینځ کښې فاصله دوه ثلث فرسخه وه

النوی د نواة جمع ده. بنډل ته وئیلې شی او اقطعه: د اقطاع الارض نه ده. ددې معنی ده جائیداد ورکول او علی راسی جار مجرور أنقل سره متعلق دې. او بعضې حضراتو دا حال ګرځولې دې حال کونها علی راسی.......(٥).

"فرسخ" درې میله مسافت ته وئیلې شی.(٦) نو د ثلثی فرسخ معنی شوه دوه میله.

قوله: وقال أبوضمرة عن هشام عن أبیه أن النبی صلی الله علیه وسلم أقطع الزبیر أرضا من أموال بنی النضیر: او ابوضمره د هشام عن ابیه د طریق نه نقل کوی چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم حضرت زبیر رضی الله عنه ته د بنونضیر په زمکو کښې زمکه ورکړې وه

ابوضمره د "بفتح الضاد وسکون المیم" نه مراد حضرت انس بن عیاض رحمه الله دې.(٧).

د مذکوره تعلیق مقصد دا تعلیق امام بخاری رحمه الله د دوو فائدو بیانولو دپاره نقل کړې دې

---

(١) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب مواقیت الصلاة، باب النوم قبل العشاء لمن غلب)_
(٢) کشف الباری:٣/ ٤١٤)_
(٣) کشف الباری:١/ ٢٩١، دغه شان اوګورئ،٢/ ٤٣٢_٤٤٠)_
(٤) کشف الباری:٣/ ٤٨٧)_
(٥) عمدة القاری:١٥/ ٧٥، وشرح القسطلانی:٥/ ٢٢٧)_
(٦) قاموس الوحید، مادة "فرسخ")_
(٧) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء باب التبرز فی البیوت)_

① ابو اسامه دا حديث موصولا نقل کړی دی. او ابوضمره به دي معامله کښې دده مخالف کړي دي او دا يې مرسلا نقل کړي دي
② به دي تعليق کښې د هغې زمکې تعيين او نبودنه شوي ده کومه چې حضرت زبير رضي الله عنه ته ورکړې شوې وه چې هغه د يهوديانو وه او په مال فئ کښې وه

دی وصحت سره د علامه خطابی رحمه الله هغه اشکال هم ختم شو. کوم چې وائی چې معلومه نه ده چې نبی عليه السلام د مدينې منورې زمکه د جانبداد په طور څنګه ورکړه.چې د کومې وسيدونکی په رضا او خوښه باندې اسلام کښې داخل شوي نه وو.دا زمکه خو د انصارو وه. په دې کښې نبی عليه السلام څنګه تصرف اوکړو؟

ددې اشکال نقل کولو نه پس علامه خطابی رحمه الله ددې يو احتمالی جواب هم ذکر کړې دې چې کيدې شی دا په هغه زمکو کښې وه.کومې زمکې چې انصارو نبی عليه السلام ته حواله کړې وې چې په مونږ کښې ددې زمکو د اوبه کولو او ددې د ساتلو طاقت نشته.د اوبو وغيره هلته څۀ انتظام نۀ وو.لهذا په دې زمکو باندې تاسو د خپلې رائې مطابق تصرف اوکړئ نو ددې وجې نه حضرت زبير رضي الله عنه ته ورکړې شوې زمکه په دغه زمکو کښې وه هذا رأی الخطابي(۱)
ليکن ددې اشکال جواب هم هغه دې کوم چې په تعليق کښې ذکر شو چې دا زمکه د انصارو نۀ وه بلکه د مدينې منورې د يهوديانو وه او په مال فئ کښې وه(۲)

يو اشکال او د هغې جواب:دلته په روايت کښې د اقطاع ارض ذکر دې.او د ابوداؤد شريف په روايت کښې دی چې حضرت اسماء فرمائی چې:"أن رسول الله صلی الله عليه وسلم اقطع الزبير نخلا"(۳)چې په جاګير کښې نبی عليه السلام د کهجورو باغ ورکړې وو

په دې باندې دا اشکال کيږی چې د جاګير ورکولو دستور دادې چې امام په خالی زمکه کښې جاګير ورکوی.دې دپاره چې جاګيردار د هغې زمکې خيال اوساتی او هغه دوباره ژوندئ او آباده شی.باغ خو د مخکښې نه آباد وی نو هغه څنګه او ولې نبی عليه السلام په جاګير کښې ورکړو؟

ددې جواب دادې چې ابوعبيده قاسم بن سلام د ابن سيرين رحمه الله نه نقل کړې دی.حضور اکرم صلی الله عليه وسلم دا زمکه يو سړی ته ورکړې وه.هغۀ دا آباده کړه او دا زمکه په شنو شنو اونو بوټو کښې بدله شوه.ددې نه پس هغې سړی نبی عليه السلام ته عرض اوکړو چې يا رسول الله ددې زمکې د مشغولتيا د وجې نه زۀ ستاسو په خدمت کښې حاضريدې نۀ شم.ددې وجې نه تاسو دا زمکه زما نه واپس واخلئ(۴).

(۱) اعلام الحديث:۲/۱۴۵۸_۱۴۵۹.وفتح الباری:۶/۲۵۴.وعمدة القاری:۱۵/۷۵)_
(۲) فتح الباری:۶/۲۵۴.وعمدة القاری:۱۵/۷۵.دغه شان اوګورئ.بذل:۱۰/۳۱۳.وشرح السنة:۴/۴۱۳. كتاب البيوع.رقم (۲۱۸۶))_
(۳) ابو داؤد مع البذل:۱۰/۳۱۳.كتاب الخراج.....باب فی اقطاع الارضين.رقم (۳۰۶۹))_
(۴) كتاب الاموال.رقم (۶۷۶).بحواله تعليقات مصنف ابن ابی شيبة.محمد عوامة:۱۷/۵۲۷.رقم (۳۳۶۵۹)

ددې وجې نه کيدې شي چې هم دغه زمکه نبی ﷺ حضرت زبير رضي الله عنه ته ورکړې وی. والله اعلم
د مذکوره تعليق تخريج ددې تعليق متعلق حافظ ابن حجر رحمه الله په هدی الساری کښې
فرمائيلی دی چې "و رواية أبي ضمرة بأرسالها لم أجدها"(۱)

ولكن.... الرواية بأرسالها رواها ابن سعد في الطبقات: ۳/۱۰۳، ومن بني أسد بن عبد العزى بن قصي: الزبير بن العوام، والبلاذري في فتوح البلدان: ۱/۳۳، أموال بني النضير، وانظر أيضا تعليقات الشيخ محمد عوامة على المصنف: ۱۷/۵۲۸، رقم (۳۳۶۹۵)_.

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت په ترجمة الباب کښې دوه الفاظ دی. "وغيرهم" او "نحوه" ددې حديث مناسبت د ترجمة الباب لفظ وغيرهم سره هم کيدې شی او نحوهم سره هم کيدې شی وغيرهم سره داسې چې د باب په شروع کښې مونږ دا وئيلې دی چې که وغيرهم عام اومنلې شی نو دا ډېره غوره ده چونکه نبی ﷺ ته په دغه مالونو کښې پوره اختيار حاصل وو. ددې وجې نه به نبی ﷺ مسلمان او غيرمسلم دواړو ته مال ورکوو په دې بنياد باندې حضرت زبير رضي الله عنه ته مذکوره جائيداد ورکړې شوې وو
او نحوه سره ئې هم مطابقت کيدې شی چې په نحوه کښې چونکه خراج. فئ او جزيه وغيره ټول داخل دی. ددې وجې نه چې کوم حضرات مثلاً علامه خطابی(فی قول)(۲) دا وائی چې مذکوره زمکه د خمس نه ورکړې شوې وه نو مطابقت به من الخمس سره وی او کوم حضرات چې دې ته مال فئ وائی نو د هغوی په نزد به مناسبت د نحوه سره وی. ځکه چې فئ هم په دې کښې داخل دې او هم ددې حضراتو دا قول راجح دې. ځکه چې مشهور قول د بنو نضير د مال فئ دې والله أعلم بالصواب
د باب لسم حديث شريف د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما دې.

۲۹۸۳(۳) حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ الْمِقْدَامِ حَدَّثَنَا الْفُضَيْلُ بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ قَالَ أَخْبَرَنِي نَافِعٌ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رضى الله عنهما أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ أَجْلَى الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى مِنْ أَرْضِ الْحِجَازِ، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - لَمَّا ظَهَرَ عَلَى أَهْلِ خَيْبَرَ أَرَادَ أَنْ يُخْرِجَ الْيَهُودَ مِنْهَا ، وَكَانَتِ الأَرْضُ لَمَّا ظَهَرَ عَلَيْهَا لِلْيَهُودِ وَلِلرَّسُولِ وَلِلْمُسْلِمِينَ ، فَسَأَلَ الْيَهُودُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - أَنْ يَتْرُكَهُمْ عَلَى أَنْ يَكْفُوا الْعَمَلَ ، وَلَهُمْ نِصْفُ الثَّمَرِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - « نُقِرُّكُمْ عَلَى ذَلِكَ مَا شِئْنَا » . فَأُقِرُّوا حَتَّى أَجْلاَهُمْ عُمَرُ فِي إِمَارَتِهِ إِلَى تَيْمَاءَ وَأَرِيحَا . [ر ۲۲۱۳]

---

۱) هدی الساری: ۵۷، كتاب الجهاد، الفصل الرابع من المقدمة، هذا ما قاله الحافظ!)_
۲) اعلام الحديث للخطابی: ۲/ ۱۴۵۴، رقم (۳۱۳۶)، وشرح السنة: ۴/ ۴۱۳، رقم (۲۱۸۶))_
۳) قوله: عن ابن عمر.... ": الحديث، مر تخريجه في كتاب الاجارة، باب اذا استاجر ارضا....)

رجال الحديث

① **احمد بن المقدام** دا احمد بن المقدام بن سليمان عجلى بصرى رحمه الله دى[1].

② **فضيل بن سليمان** دا فضيل بن سليمان نميرى بصرى رحمه الله دى[2].

③ **موسى بن عقبه** دا د مغازى مشهور امام موسى بن عقبه رحمه الله دى[3].

④ **نافع** دا د ابن عمر رضي الله عنهما مولى نافع رحمه الله دى د دوى حالات په كتاب العلم، "باب ذكر العلم والفتيا فى المسجد" كښي تير شوى دى[4].

⑤ **ابن عمر** د ابن عمر رضي الله عنهما حالات په كتاب الايمان، "باب الايمان......" كښي راغلي دى[5].

د حديث شريف ترجمه: حضرت ابن عمر رضي الله عنهما فرمائى چې حضرت عمربن الخطاب رضي الله عنه يهود و نصارى د حجاز نه بهر ويستلي وو (ددې نه مخكښې) كله چې نبى عليه السلام خيبر په يهوديانو باندې فتح موندلې وه نو نبى عليه السلام د خيبر نه د هغوى د بهر ويستلو اراده فرمائيلې وه او كله چې د خيبر دا زمكه نبى عليه السلام فتح كړه نو دا د يهوديانو وه، د رسول الله وه او د مسلمانانو وه. نو كله چې يهوديانو ته دا خبر ملاؤ شو چې ددې ځائې نه زمونږ د ويستلو اراده كړې شوې ده) هغوى نبى عليه السلام ته درخواست اوكړهٔ چې مونږ ددې ځائې نه بهر نهٔ كړې شو. په دې شرط باندې چې په زمكه كښې به كار يهوديان كوى او په پيداوار كښې به ستاسو نيمه حصه وى نبى عليه السلام اوفرمائيل (ټهيک ده) مونږ تاسو په دې خبره باندې پريږدو ليكن كوم وخت پورې چې زمونږ خوښه وى، دغه شان هغوى (د هغوى په زمكو باندې) برقرار پريخودلې شو. تردې چې حضرت عمر رضي الله عنه د خپل خلافت په دور كښې دوى د تيماء و أريحا طرفته جلاوطن كړل.

د حديث د بعضو حصو تشريح: د باب په روايت كښې راغلي دى، "وكانت الارض لما ظهر عليها لليهود وللرسول وللمسلمين" په اكثرو نسخو كښې عبارت دغه شان دى. البته د ابن السكن په نسخه كښې لله وللرسول...... دې ښكاره خبره ده چې دا تعارض دې چې په اكثرو نسخو كښې لفظ د يهود دې او د ابن السكن په نسخه كښې لفظ د الجلالة يعنى لله دې.

دا تعارض په دوو طريقو سره دفع كړې شوې دې.

① طريقه د ترجيح چې د ابن السكن روايت راجح او صحيح دې

[1]) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب البيوع، باب من لم ير الوساوس.....)_

[2]) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الصلاة، باب المساجد التى على طرق المدينة....)_

[3]) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الوضوء، باب اسباغ الوضوء)_

[4]) كشف البارى: ٤/٦٥١)_

[5]) كشف البارى: ١/٦٣٧)_

② البته ابن ابى صفرة وائى چې د اكثرو نسخه هم صحيح ده. يعنى د لليهود الفاظ. په دې صورت كښې به اشكال داوى چې بيا به د لما ظهرعليها معنى څۀ وى؟ځكه چې د مسلمانانو د غلبې نه پس ددې څۀ مطلب شو چې د يهوديانو زمكه؟

د اشكال جوابات: ددې اشكال مختلف جوابونه دى:

① د لما ظهرعليها نه مراد دا دې چې كله د خيبر اكثر علاقه فتح شوه او هغه وخت پورې يهوديانو د مصلحت درخواست نۀ وو كړې. واضحه خبره داده چې دغه پورې زمكه د يهودو وه او د مسلمانانو هم ليكن كله چې د يهوديانو له طرفه د مصلحت درخواست راغئ او په شرطونو باندې صلح اوشوه نو زمكه د الله او د هغۀ د رسول ﷺ شوه.

② دا هم احتمال دې چې دلته مضاف محذوف وى، يعنى ثمرة الارض چې د زمكې پيداوار د يهوديانو او د نبى اكرم ﷺ وو.

③ لفظ د "ارض" مفتوحه او غيرمفتوحه(فتح شوې او غيرفتح شوې)دواړو ته شامل دې او د ظهور نه مراد غلبه ده چې مسلمانان په يهوديانو باندې غالب وو، په دې صورت كښې به زمكه د يهوديانو، د رسول الله مبارك او د مسلمانانو وى، يعنى فتح شوې زمكه د مسلمانانو او غيرفتح شوې زمكه د يهوديانو[1].

قوله: تيماء وأريحا: تيماء "بالفتح والمد" د شام طرفته يو وړوكې ښار دې، دا د شام او د وادى القرى مينځ كښې چې د حاجيانو كومه لاره ده هلته واقع ده[2].

أريحا سره متعلق وضاحت د كتاب الخمس په شروع كښې تير شوې دې[3].

ترجمة الباب سره د حديث مطابقت: ظاهر كښې خو ترجمة الباب سره د حديث مطابقت نۀ ښكارى ځكه چې په دې كښې نۀ د مؤلفة القلوب ذكر شته او نۀ د مال وركولو؟

نو بعضې حضراتو وئيلې دى چې مطابقت موجوددې، په حديث مبارك كښې راغلې دى، "وكانت الارض لما ظهرعليها لليهود وللرسول وللمسلمين" ددې الفاظو نه مصنف ترجمه ثابته كړې ده، هغه ځكه چې هركله دغه زمكه د الله تعالى او د رسول وه نو په هغې كښې دوى ته د تصرف كولو حق هم حاصل وو، چې چاته نبى عليه السلام وركول اوغواړى نو وركولې شى، په دې كښې مؤلفة القلوب هم داخل دى او غيرمؤلفة القلوب هم داخل دى. كما ذكرنا قبل.

البته د ټولو نه غوره توجيه د حضرت گنگوهى رحمه الله ده، كومه چې هغوى په لامع كښې ذكر كړې ده. د هغې خلاصه داده چې د خيبر زمكه يهوديانو ته په مزارعت باندې وركړې شوې وه. اوس چې به كله نبى عليه السلام خارص د خرص د پاره ليږلو نو ورته به ئې حكم كوو چې د خرص

---

[1]) فتح البارى:۲۵۵/۶، وعمدة القارى:۷۵/۱۵)_

[2]) معجم البلدان:۶۷/۲، باب التاء والياء وما يليهما)_

[3]) اوګورئ، باب قول النبى ﷺ: احلت لكم الغنائم....)_

نه پس ربع یا ثلث ددې یهودیانو دپاره پریږدئ هم دا ورکول دی او ددې ورکولو مقصد ښکاره خبره ده چې د زړونو ساتل وو
بیا چې د ورکولو دا کوم عمل دې نو دا به د خمس او د خمس په شان مالونو نه وو. ځکه چې کوم پیداوار به هم حاصلیدۀ نو اول به د هغې خمس ویستلې شو. بیا به مجاهدینو کښې تقسیمیدۀ. اوس په دې ځان پوهه کړئ چې مزارعت په نیمه باندې وو. بیا خارص ته حکم وو چې د ثلث یا ربع وغیره نصف نه علاوه هم د دوی دپاره پریخودلې شی. ګویا اکثره حصه یهودیانو ته لاړه او د مسلمانانو په حصه کښې. دغه شان په خمس کښې کمې راغئ. نو په خمس کښې هم یهودیانو ته ملاؤ شوه او د مسلمانانو (مجاهدینو) په حصه کښې هم هغوی ته ملاؤ شوه ځکه چې د مجاهدینو او د خمس دواړو حصې په واضحه توګه سره د ثلث یا ربع ورکولو د وجې نه کمې شوې وې. د حضرت الفاظ دا دی:

"ولعل ایراد هذه الروایة ههنا لاجل ان النبی ﷺ کان یامر اصحابه ان یترکوا لهم بعد الخرص ربعا او ثلثا، کما تشهد به الروایات، ولیس ذلك الا اعطاء؛ فکان هذا الحدیث مما یناسب الباب باعتبار اعطاء الغیر المؤلفة ان ارید به المؤمنون، وان کان اعم ممن آمن، ولم یکمل ایمانه بعد، وممن لم یکن مؤمنا بعد، فهو من قبیل اعطاء المؤلفة، وکان ذلك اعطاء من الخمس ونحوه معا؛ لان ما کان یجئ الی المسلمین کان یخمس منه اولا، ثم یقسم بین الغانمین علی حسب حصصهم، فما انتقص من نصیبهم وجبایاتهم بترک الربع والخمس والثلث ونحوه انتقص بحسبه من الخمس ایضا، فکان هذا الحظ لهم من المسلمین اعطاء ایضا".

مولانا یحیی رحمه الله ددې عبارت د نقل کولو نه پس فرمائی:

"فافهم، فانه غریب، وکم للاستاذ مثل ذلك من عجیب!(۱).

(۲۰) باب: مَا يُصِيبُ مِنَ الطَّعَامِ فِي أَرْضِ الْحَرْبِ

د ترجمة الباب مقصد: که یو مجاهد ته په دارالحرب کښې د خوراک دپاره څۀ ملاؤ شی. یا د خیلې سورلئ دپاره ګیاۀ ملاؤ شی نو د هغې خوړل او استعمالول به ددې مجاهد دپاره جائز وی یا نۀ؟ دا اختلافی مسئله ده.

(۱) د جمهور فقهاؤ په نزد ددې خوراک او استعمال جائز دې. په خوراک کښې هر هغه څیز داخل دې د کوم څیز خوړل چې عام طور سره د خلقو عادت وی، خواه د غنیمت د تقسیم نه وړاندې وی یا وروستو. د امام اجازت وی یا نۀ وی، ددې وجه دا ده چې په دارالحرب کښې د خوراک څکاک د څیزونو ملاویدل عام طور سره ګران وی، ددې وجې نه د ضرورت له کبلې دې ته جائز وئیلې شوې دی. بیا د جمهورو په نزد که ضرورت نۀ وی نو بیا هم جائز دی.

(۲) البته بعضې حضراتو مثلاً امام زهری او اوزاعی وغیره دا د امام اجازت سره مقید کړې دی. او سلیمان بن موسی دا فرمائی چې ابتداءً خو صحیح دی لیکن که امام منع اوکړی نو

(۱) لامع الدراری: ۷/۳۱۳_۳۱۴، وانظر ایضا تعلیقاته: ۷/۳۱۳)_

بيا جائز نۀ دى.هم دا قول د امام محمد رحمه الله نه هم روايت دې.امام بخارى رحمه الله دې ترجمة الباب سره د جمهور علماؤ تائيد كړې دې او دا فرمائى چې په دې څيزونو كښې به خمس وغيره نۀ جارى كيږى،بلكه د مجاهدينو دپاره به ددې خوراک او څناورو باندې خوړل وغيره جائز او مباح وى(۱).

③: احنافو په نزد په دې كښې نور وسعت هم شته،هغوى په دې حكم كښې دا څيزونه هم داخل ګڼړى لرګى،اسلحه،اس،او هغه تيل چې تقسيم شوې نۀ وى(۲).

بيا د جمهورو په نزد پورته ذكر شوې حكم دارالحرب سره خاص دې،دا څيزونه ځان سره دارالاسلام ته راوړل جائز نۀ دى،كه داسې اوكړې شو نو دا څيزونه به په غنيمت كښې داخلول ضرورى وى(۳).

اوس د باب احاديث اوګورئ،امام بخارى رحمه الله د جمهورو د مؤقف ثابتولو دپاره دلته درې حديثونه ذكر كړې دى،چې په هغې كښې اولنې د باب حديث د حضرت عبدالله بن مغفل رضي الله عنه دې.

۲۹۸۴: (۴)حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ حُمَيْدِ بْنِ هِلَالٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُغَفَّلٍ -رضى الله عنه- قَالَ كُنَّا مُحَاصِرِينَ قَصْرَ خَيْبَرَ، فَرَمَى إِنْسَانٌ بِجِرَابٍ فِيهِ شَحْمٌ، فَنَزَوْتُ لآخُذَهُ، فَالْتَفَتُّ فَإِذَا النَّبِىُّ -صلى الله عليه وسلم- فَاسْتَحْيَيْتُ مِنْهُ.[۳۹۷۷، ۵۱۸۹]

رجال الحديث

①ابوالوليد: دا ابوالوليد هشام بن عبدالملک طيالسى رحمه الله دې.د دوى تذكره په دې كتاب الايمان،"باب علامة الايمان حب الانصار"كښې تير شوې دى(۵).

---

(۱) فتح البارى:۲۵۵/۶،وشرح النووى على مسلم:۹۷/۲،واعلاء السنن:۱۲۹/۱۲،وعمدة القارى:۷۶/۱۵، والاوجز :۱۵۷/۹،والدر المختار:۲۵۴/۳،والمغنى:۴۴۵/۸،وشرح السير الكبير:۱۲۰/۲،باب ما يستعمل فى دار الحرب،ويؤكل ويشرب)_

(۲) الدر المختار:۲۵۴/۳)_

(۳) ددې مسئلې د نور وضاحت او شرطونو دپاره اوګورئ،السير الكبير مع شرحه: ۱۲۰/۲_۱۲۳، والمغنى: ۲۲۳/۹_۲۲۴،=رقم (۷۵۵۴)،والاوجز:/۱۵۱_۱۶۳،واعلاء السنن:۱۳۷/۱۲،والموسوعة الفقهية: ۳۰۷/۱_۳۰۹، (غنيمة:الاخذ من المغنيمة.....)،رقم (۱۸))_

(۴) قوله: عن عبدالله..... ":الحديث،اخرجه البخارى ايضا،كتاب المغازى،باب غزوة خيبر،رقم (۴۲۱۴)، وكتاب الذبائح والصيد،باب ذبائح اهل الكتاب وشحومها......رقم (۵۵۰۸)،ومسلم،كتاب الجهاد، باب جواز الاكل من طعام الغنيمة....،رقم (۴۶۰۵_۴۶۰۶)،وابو داود،كتاب الجهاد،باب اباحة الطعام فى ارض العدو، رقم (۲۷۰۲)،والنساءى،كتاب الضحايا،باب ذبائح اليهود،رقم (۴۴۴۰))_

(۵) كشف البارى:۳۸/۲)_

②شعبه: دا امیرالمؤمنین فی الحدیث شعبه بن الحجاج عتکی رحمه الله دې د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب المسلم من سلم........" کښې تیر شوې دی[1].

③حمید بن هلال: دا حمید بن هلال عدوی بصری رحمه الله دې[2].

④عبدالله بن مغفل: دا د نبی علیه السلام صحابی حضرت عبد الله بن مغفل بزنة محمد، رضي الله عنه دې[3].

قوله: قال: کنا محاصرین قصر خیبر،فرمی إنسان بجراب فیه شحم: حضرت عبد الله بن مغفل رضي الله عنه فرمائی چې مونږ د خیبر د محل محاصره کړې وه چې د پورته ځائې نه، یو سړی د څرمنې یو تهیلئ راویشتله، چې په هغې کښې وازګه وه

جراب مزود ته وائی، یعنی د لارې د توښې تهیلئ، کومه چې د څرمن نه جوړه شوې وی. دا د جیم کسرې او فتحې دواړو سره لوستلې شی، صحیح کسره ده. ددې جمع أجربه وجُرُب ده[4].

قوله: فنزوت لآخذه: ما د هغې د نیولو دپاره تیزئ سره ټوپ اووهلو.

نزوت نون او زای سره "ددې معنی ده ټوپ وهل، دا د باب نصر نه دې[5].

د ابوداؤد[6] سلیمان بن المغیره په روایت کښې دا هم اضافه ده: "فالتزمته،فقلت:لا أعطی الیوم أحداً من هذا شیئاً" چې "ما هغه تهیلئ اونیوله او ما اووئیل چې نن ورځ به زۀ هیچاته هم ددې نه څۀ نۀ ورکوم".

او د ابن وهب یو روایت چې د معضل سند[7] سره روایت دې، هغې کښې هم دا راغلې دی چې حضرت کعب بن عمروبن زید انصاری رضي الله عنه هغه تهیلئ د هغوی نه واخسته. چې په دې باندې نبی علیه السلام حضرت کعب ته اوفرمائیل چې هغۀ ته خپله تهیلئ ورکړه[8].

قوله: فالتفت،فاذا النبی صلی الله علیه وسلم،فاستحیت منه: زۀ واپس شوم نو اومې لیدل چې اچانک نبی علیه السلام هلته موجود وو نوماته د نبی علیه السلام نه حیا راغله یعنی اوشرمیدم.

---

[1]) کشف الباری: ۱/۶۷۸)_

[2]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الصلاة، باب یرد المصلی من مربین یدیه)_

[3]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب مواقیت الصلاة، باب من کره ان یقال للمغرب....)_

[4]) عمدة القاری: ۱۵/۷۶، وفتح الباری: ۶/۲۵۶)_

[5]) پورته حواله جات، والقاموس الوحید، مادة "نزو")_

[6]) سنن ابی داود، کتاب الجهاد، باب اباحة الطعام فی ارض العدو، رقم (۲۷۰۲))_

[7]) والمعضل_بفتح الضاد_:ما سقط من سنده اثنان فصاعدا مع التوالی کقول مالک (ابن انس): قال رسول الله علیه السلام (فقد ترک فیه: نافعا، ثم ابن عمر)، وقول الشافعی: قال ابن عمر کذا (فقد ترک فیه: مالکا، ثم نافعا) =". قواعد فی علوم الحدیث للعثمانی: ۱٤۱، من الدیباج المذهب: ۳۷، وتعلیقات عبد الفتاح ابی غدة علی قواعد....)

[8]) فتح الباری: ۶/۲۵۶)_

"اذا"مفاجاتیه ده.او مطلب دادې چې کله زۀ واپس شوم نو اچانک مې نبی علیه السلام اولیدلو نو ماته حیا راغله.ځکه چې نبی علیه السلام زما کار لیدلې وو او کوم الفاظ چې ما وئیلې وو هغه ئې اوریدلې وو.(١).ددې نه هغه عزت او توقیر هم واضح شو کوم چې د نبی علیه السلام دپاره د صحابه کرامو رضی الله عنهم په زړونو کښې وو دغه شان دا هم معلومه شوه چې دې حضراتو به د غیرت او حیا نه خلاف کارونو نه ځنګه ځان بچ ساتلو او د داسې کارونو نه به لرې لرې اوسیدل.(٢).

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت:ترجمة الباب سره ددې حدیث مطابقت د نبی علیه السلام په انکار نۀ کولو کښې دې چې نبی علیه السلام هغوی اولیدل چې د دشمن د زمکې نه خوراک کوی.ددې باوجود ئې ورته هم هیڅ اونۀ وئیل.بلکه د مسلم شریف په روایت کښې خو دا هم راغلې دی:"فاذا رسول الله صلى الله عليه وسلم متبسماً"(٣) چې نبی علیه السلام خندل.او دا خبره د نبی علیه السلام په رضامندئ باندې دلالت کوی.ددې نه علاوه د ابوداؤد طیالسی(٤)په روایت کښې دا اضافه هم ده،"**فقال:هولك**"چې نبی علیه السلام اوفرمائیل چې دا تهیلئ ستاسو ده.(٥)

ددې حدیث د نور وضاحت دپاره اورګوئ.کشف الباری،کتاب المغازی:٣٢٢_٣٢٣،وکتاب الذبائح والصید،باب ذبائح اهل الکتاب:٢٧٣_٢٧٦_.

ددې ټول تفصیل نه ددې کار جواز معلومیږی.

دویم حدیث د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما دې.

٢٩٨٥:(٦) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ-رضى الله عنهما-قَالَ كُنَّا نُصِيبُ فِي مَغَازِينَا الْعَسَلَ وَالْعِنَبَ فَنَأْكُلُهُ وَلاَ نَرْفَعُهُ.

رجال الحديث

①**مسدد:**دا مسدد بن مسرهد رحمه الله دې.د دوی حالات په کتاب الایمان،"باب من الایمان أن یحب لاخیه......"کښې تیر شوې دی.(٧).

---

(١) پورته حواله،عمدة القاری:٧٦/١٥،والکوثر الجاری:١٣٠/٦)_

(٢) پورته حواله جات)_

(٣) مسلم شریف،کتاب الجهاد،باب جواز الاکل من......رقم (٤٦٠٥))_

(٤) مسند ابی دواد الطیالسی:٤٩١/١،وما اسند عن عبدالله بن مغفل رضی الله عنه،رقم (٩٥٩))_

(٥) فتح الباری:٢٥٦/٦،وعمدة القاری:٧٦/١٥)_

(٦) قوله: عن ابن عمر رضی الله عنهما":الحديث،تفرد به البخاری،ولم يخرجه الا فی هذا الموضوع) تحفه الاشراف: ٦/٦٧،رقم(٧٥٥٨)_

(٧) کشف الباری:٢/٢)_

④حماد بن زید:دا حماد بن زید بن درهم رحمه الله دې د دوی تذکره په کتاب الایمان،"باب المعاصی من أمرالجاهلیة......"کښې راغلې ده.[1]

③ایوب دا ایوب سختیانی رحمه الله دې.د دوی تفصیلی تذکره په کتاب الایمان،"باب حلاوة الایمان"کښې راغلې ده.[2]

④نافع:دا حضرت ابن عمر رضي الله عنهما مولی حضرت نافع رحمه الله دې ددوی تفصیلی حالات په کتاب العلم،"باب ذکرالعلم والفتیافی المسجد"کښې تیر شوې دی.[3]

⑤ابن عمر رضی الله عنه:د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما حالات په کتاب الایمان،"باب الایمان......"کښې راغلې دی.[4]

قوله:عن ابن عمررضی الله عنهماقال:کنانصیب فی مغازینا....:د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما نه روایت دې،فرمائی چې مونږ به په خپلو جنګونو کښې شهد او انګور حاصلول او هغه به مو خوړل.

دا روایت اسماعیلی او ابونعیم هم نقل کړې دې،د دوی په روایت کښې د"الفواکه"اضافه هم ده.دغه شان اسماعیلی یو بل روایت د ابن المبارک رحمه الله د طریق نه نقل کړې دې.په هغې کښې د غوړو تذکره هم شته.[5]

ددې نه علاوه یو بل روایت د جریر بن حازم رحمه الله د طریق نه هم روایت دې.په هغې کښې دی"أصبنا طعاماً وأغناماً یوم الیرموک،فلم یقسم.[6]" چې د غزوه یرموک په موقع باندې مونږ ته خوراک او چیلۍ حاصلې شوې،چې تقسیم نۀ شوې،یعنی هغه په غنیمت کښې شاملولو سره تقسیم نۀ شوې،بلکه دا څیزونه مونږ سره پاتې شو.

د یرموک والا دا روایت موقوف دې،خکه چې په دې کښې وضاحت دې چې دا د نبی علیه السلام د زمانې واقعه ده.لیکن په دې موقوف روایت کښې هم څۀ حرج نشته څکه چې د مرفوع روایت موافق دې[7].

---

[1]) کشف الباری:۲۱۹/۲)_
[2]) کشف الباری:۲۶/۲)_
[3]) کشف الباری: ٤/۶۵۱)_
[4]) کشف الباری:۱/۳۶۷)_
[5]) فتح الباری:۲۵۶/۶،وعمدة القاری:۷۶/۱۵،وکذا فی روایة سعید بن منصور فی سننه:۲۷۱/۲، لفظ الثمار". وهو متناول للفواکه،رقم (۲۷۳۵)،وشرح الزرقانی:۲۳/۳،وسنن البیهقی الکبری:۱۰۱/۹،کتاب السیر. باب السریة تاخذ العلف.....رقم (۱۷۹۹٤))_
[6]) تاریخ مدینه دمشق لابن عساکر:۸۳/۳۱،حرف العین)_
[7]) عمدة القاری:۷۶/۱۵،وفتح الباری:۲۵۶/۶)_

قوله: ولا نرفعه: او دا به مونږ نهٔ جمع کول.
ددې جملې یو مطلب خو دادې چې مونږ به دا نهٔ ذخیره کوله.دویم مطلب دادې چې مونږ به دا د غنیمت ذمه دار یا نبی علیه السلام ته نهٔ حواله کوو،نهٔ به مو د هغې د خوراک اجازت طلب کوو ځکه چې د مخکښې نه به د داسې قسم څیزونو د استعمال اجازت وو.(۱).
ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت: ترجمة الباب سره ددې حدیث مناسبت بالکل ښکاره دې،(۲)،حضرت ابن عمر رضی الله عنهما د نبی علیه السلام د زمانې د جنګونو په باره کښې فرمائی چې مونږ به د خوراک څکاک عام څیزونه استعمالول،او دا د جواز دلیل دې.والله أعلم
د باب دریم حدیث شریف د حضرت عبدالله بن ابی اوفی رضی الله عنه دې.

۲۹۸۲: (۳)حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ حَدَّثَنَا الشَّيْبَانِي قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي أَوْفَى -رضي الله عنهما- يَقُولُ أَصَابَتْنَا مَجَاعَةٌ لَيَالِي خَيْبَرَ،فَلَمَّا كَانَ يَوْمُ خَيْبَرَ وَقَعْنَا فِي الْحُمُرِ الأَهْلِيَّةِ،فَانْتَحَرْنَاهَا فَلَمَّا غَلَتِ الْقُدُورُ،نَادَى مُنَادِي رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- اكْفَئُوا الْقُدُورَ،فَلاَ تَطْعَمُوا مِنْ لُحُومِ الْحُمُرِ شَيْئًا. قَالَ عَبْدُ اللَّهِ فَقُلْنَا إِنَّمَا نَهَى النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- لأَنَّهَا لَمْ تُخَمَّسْ. قَالَ وَقَالَ آخَرُونَ حَرَّمَهَا الْبَتَّةَ. وَسَأَلْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ فَقَالَ حَرَّمَهَا الْبَتَّةَ.[۳۹۸۳- ۳۹۸۶،۵۲۰۵]

رجال الحدیث

①**موسی بن اسماعیل:** دا موسی بن اسماعیل تبوذکی رحمه الله دې.د دوی حالات د بدء الوحی په "الحدیث الرابع" کښې تیر شوې دی.(۴).
②**عبدالواحد:** دا عبدالواحد بن زیاد عبدی بصری رحمه الله دې.د دوی تذکره په کتاب الایمان،"باب الجهاد من الایمان" کښې تیره شوې ده.(۵).
③**الشیبانی:** دا سلیمان بن ابی سلیمان کوفی شیبانی رحمه الله دې(۶).

---

[1]) پورته حواله جات،وشرح القسطلانی:۵/۲۲۸)_
[2]) عمدة القاری:۱۵/۷۶،والکوثر الجاری:۶/۱۳۱)_
[3]) قوله: سمعت ابن ابی اوفی..... "الحدیث،اخرجه البخاری ایضا،کتاب المغازی،باب غزوة خیبر،رقم (۴۲۲،و۴۲۲۲،و۴۲۲۴)،وکتاب الذبائح والصید،باب لحوم الحمر الانسیة،رقم (۵۵۲۶)،ومسلم،کتاب الصید والذبائح،باب تحریم اکل لحم الحمر الانسیة(۵۰۱۰_۵۰۱۱)،والنسائی،کتاب الصید،باب تحریم اکل لحوم الحمر الاهلیة،رقم (۴۳۴۴)،وابن ماجه،کتاب الذبائح،باب لحوم الحمر الاهلیة،رقم (۳۱۹۲))_
[4]) کشف الباری:۱/۴۳۳)_
[5]) کشف الباری:۲/۳۰۱)_
[6]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الحیض،باب مباشرة الحائض)_

⑩ابن ابی اوفی دا مشهورصحابی حضرت عبد الله بن ابی اوفی رضی الله عنه دي[1].

خبرداري د حضرت عبد الله بن ابی اوفی رضی الله عنه ددې حدیث تشریح په کتاب الذبائح والصید کښې راغلې ده[2].

قوله: قال عبدالله: فقلنا إنما نهى النبي صلى الله عليه وسلم لأنها لم تخمس. قال: وقال آخرون: حرمها البتة: عبدالله وائی نو مونږ اووئیل چې نبی عليه السلام ددې خرونو د غوښې د خوړلو نه ددې وجې نه منع اوفرمائیله چې ددې خمس نۀ وو ویستلې شوې، فرمائی: او بعضې نورو صحابه کرامو اووئیل چې نبی عليه السلام مطلقاً ددې خرونو تحریم فرمائیلې دې یعنی دا خرونه مطلقاً حرام دی.

مطلب دادې چې کله نبی عليه السلام ددغه خرونو دغوښې نه ډک. او جوشیدلې کتوو د راغورزولو حکم اوکړو او د هغې د خوراک نه ئې منع اوفرمائیله نو ددې د حرمت د علت په باره کښې د صحابه کرامو دوه رائې پیدا شوې.

د بعضې صحابه کرامو رضی الله عنهم رائې داوه چې چونکه دا په غنیمت کښې شاملول پکار وو او په دې کښې تقسیم جاری شوې نۀ وو، ددې وجې نه نبی عليه السلام منع اوفرمائیله ځکه چې دا د غنیمت حصه ده او په دې کښې تصرف جائز نۀ دې.

او د بعضې نورو صحابه کرامو رضی الله عنهم رائې دا وه چې نبی عليه السلام ددې د خوراک نه مطلقاً منع فرمائیلې ده او مطلب دادې چې دا د خوراک څیز نۀ دې[3].

په دې عبارت کښې د عبدالله نه مراد ابن ابی اوفی رضی الله عنه دې، لکه د مغازی په روایت کښې په بل طریق سره ددې وضاحت راغلې دې[4].

قوله: وسئلت سعيد بن جبير فقال: حرمها البتة: او ما د سعید بن جبیر رحمه الله نه تپوس اوکړو نو هغوی اوفرمائیل چې نبی عليه السلام دا قسم خرونه مطلقاً حرام ګرځولې دی ددې جملې ویونکې (قائل) شیبانی دې[5] او دا فرمائی چې هرکله ما په دې مذکوره مسئله کښې د صحابه کرامو دوه رائې اولیدې نو د تحقیق کولو دپاره ما د حضرت سعید بن جبیر نه تپوس اوکړو چې ددې ممانعت څۀ وجه وه؟ نو هغوی اوفرمائیل، حرمها البتة.

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت: ددې حدیث مطابقت هم ترجمة الباب سره واضح دې. ځکه چې په دې سلسله کښې د ماکولاتو (د خواکو ځکاک څیزونه وغیره) طرفته د

---

[1]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ: کتاب الوضوء، باب من لم یر الوضوء الا من المخرجین.....)_

[2]) کشف الباری، کتاب الذبائح والصید:۲۹۳_۲۹۵)_

[3]) فتح الباری:۲۵۷/۶. وعمدة القاری:۷۷/۱۵)_

[4]) پورته حواله جات، وکتاب المغازی، باب غزوة خیبر، رقم (۴۲۲۰))_

[5]) عمدة القاری:۷۷/۱۵، وفتح الباری:۲۵۷/۶. وشرح القسطلانی:۲۲۸/۵)_

صحابه کرامو عادت د جلدئ وو .که داسې نۀ وه نو دې حضراتو به د نبی علیه السلام په موجودګئ کښې د داسې قسم قدم پورته کولو نه ځان ساتلو .دلته داسې اونۀ شوه نو ددې نه ثابته شوه او معلومه شوه چې د جنګ دوران کښې د خوراک څکاک د عام څيزونو خوراک جائز دې.(۱).والله أعلم بالصواب

وبه تم کتاب الخمس،ويليه کتاب(أبواب)الجزية والموادعة إن شاء الله.

....

بسم الله الرحمن الرحيم

٦٢ـ أبواب الْجِزْيَةِ وَالْمُوَادَعَةِ

د نسخو اختلاف: د بخاری شریف د نسخو په اکثرو روایتو کښې عنوان"باب الجزیة..."راغلې دې او لفظ د"کتاب"سره عنوان صرف د ابو نعیم او ابن بطال په نسخو کښې مذکور دې.او هم دا زیات مناسب دې لکه څنګه چې د حافظ رحمه الله رائې ده.(۲).او بسمله (بسم الله الرحمن الرحيم)هم د ابوذر نه سوا په ټولو نسخو کښې موجوده ده.(۳).

① باب: الْجِزْيَةِ وَالْمُوَادَعَةِ مَعَ أَهْلِ الْحَرْبِ

د ترجمة الباب مقصد: دلته د امام بخاری رحمه الله مقصد د جزیه احکامات او کافرانو سره د صلح کولو احکامات بیانول دی، کما قاله العینی.(٤).

لکه اهل حرب سره د وخت او د حالاتو په مناسبت سره صلح کیدې شی او کوم خلق چې ذمیان دی، د هغوی نه به جزیه اخستلې شی.تفصیل راروان دې.

د جزیة لغوی معنی: د لغت عالمانو او د حدیث شارحینو ددې لفظ درې معنې بیان کړې دی:

① لفظ"جزیة"د جزأ يجزئ تجزية نه مشتق دې،ددې معنی ده تقسیمول او یو څیز حصه حصه کول،جزیه هم په ذمیانو باندې تقسیمیږی.

② دا کلمه د جزاء نه مشتق ده،ددې معنی ده بدله،ځکه چې د جزیې د ادا کولو په بدله کښې ذمیانو ته په دارالاسلام کښې د اوسیدلو او د پاتې کیدلو اجازت ورکولې شی.

---

[1]) پورته حواله جات،والکوثر الجاری:۱۳۱/٦)_

[2]) عمدة القاری:۷۷/۱۵.وفتح الباری:۲٥۸.۲٥۹/٦.وشرح ابن بطال:۳۲۷/۵)_

[3]) عمدة القاری:۱۵/وفتح الباری:۲٥۸/٦.وارشاد الساری:۲۲۹/۵)_

[4]) عمدة القاری:۷۷/۱۵)_

③: د اجزاء، افعال نه ده. ددې معنى ده کفايت کول. وجه تسميه ددې داده چې جزيه ادا کول هم د دغه سرى د عزت، ناموس، مال وجان د حفاظت دپاره کافى کيږى، په کوم سړى باندې چې جزيه مقرر کړې شى.(۱).

اصطلاحى معنى جزيه هغه مقرر مال دې کوم چې د کافر نه په دارالاسلام کښې د اوسيدلو د وجې نه او ددې په عوض کښې اخستلې شى.(۲).

يا داسې اووايئ چې جزيه هغه مال دې کوم چې د ذمې د وجې نه په اهل کتابو باندې مقررولې شى.(۳).

د موادعة معنى او مراد موادعه د باب مفاعله مصدر دې ددې معنى ده پريخودل. او دلته ددې نه مراد دا دې چې د څۀ مصلحت په بناء باندې اهل حرب سره قتل وقتال د يو معلومې مودې پورې پريخودل.(۴)

بيا د امام بخارى رحمه الله په دې الفاظو کښې "الجزية والموادعة مع أهل الذمة والحرب" کښې لف نشر مرتب دې، ځکه چې د جزيه تعلق د ذميانو سره او د موادعت تعلق د اهل حرب سره دې.(۵)

د جزيه مشروعيت: ددې نه پس په دې ځان پوهه کړئ چې د جزيه ثبوت او ددې مشروعيت د قرآن کريم، احاديث نبويه او د اجماع نه دې او د قياس تقاضه هم داده. لکه د قرآن کريم دا آيت کريمه ﴿قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ﴾ کوم چې امام بخارى رحمه الله هم دلته ذکر کړې دې، د جزيه د مشروعيت دپاره اصل اصيل دې.(۶).

او په سنت کښې هم ددې په مشروعيت باندې ډير احاديث مبارکه دى، مثلاً د حضرت مغيره بن شعبه رضى الله عنه نه روايت دې چې هغوى د "جنګ نهاوند" په موقع باندې د کسرى فوج ته د خطاب په وخت فرمائيلې وو:

"أمرنا نبينا رسول ربنا أن نقاتلكم حتى تعبدوا الله وحده أو تؤدوا الجزية......"(۷)

---

۱) پورته حواله، وفتح البارى:۲۵۹/۶، ومعجم مقاييس اللغة:۱۴۵۵، والجامع لاحكام القرآن للقرطبى:۱۱۴/۸، البناية:۲۳۸/۷، باب الجزية)_

۲) اعلاء السنن:۴۲۹/۱۲)_

۳) عمدة القارى:۷۷/۱۵، والنهاية فى غريب الحديث والاثر:۷۱/۱)_

۴) عمدة القارى:۷۷/۱۵، وفتح البارى:۲۵۹/۶، وتحفه البارى:۵۶۵/۳)_

۵) پورته حواله جات)_

۶) فتح البارى:۲۵۹/۶، وعمدة القارى:۷۸/۱۵، واعلاء السنن:۴۲۹/۱۲)_

۷) اعلاء السنن:۴۳۰/۱۲)_

دغه شان د امت مسلمه هم په دې باندې اجماع ده چې د ذمیانو نه به جزیه وصولیږي[1].
هر چې قیاس دې نو د قیاس تقاضه هم داده چې د دوی نه جزیه وصول کړې شي.ځکه چې هر کله دا خلق زمونږ د مسلک او د دین تابع نۀ دي نو زمونږ د ملک (دارالاسلام) نه د فائدې اخستلو کښې به دوی ته خامخا څۀ نه څۀ ورکول وي.دا خو د جزیه د وصولۍ ظاهری وجه شوه[2].
ددې نه علاوه د جزیه په وصولولو کښې یو باطنی حکمت هم دې او هغه دا چې کله دوی جزیه ادا کړي او د وطن دویم نمبر خلق شمار شي نو د دوی نفس ته به خفګان اورسي او دوی په طبیعتونو کښې به د اسلام طرفته میلان پیدا شي،دې دپاره چې دوی هم ایک نمبر خلق شمار شي،دغه شان دوی چې کله د مسلمانانو سره لین دین او میل ملاپ ساتي او خپل مینځ کښې په معاملاتو کښې شرکت کوي نو دوی ته به د اسلام په صفتونو باندې د خبریدو موقع ملاؤ شي،نو ممکنه ده چې دا څیز د دوی د اسلام قبلولو سبب جوړ شي[3].
دجزیه مشروعیت په اتمه(۸)هجرئ کښې اوشو یا په نهمه(۹)کښې،دواړه اقوال موجود دي[4]
یو شبهه او د هغې جواب:ممکنه ده چې په ملحدینو کښې یو روشن خیال سړې دا شبهه پیش کړي چې د ذمیانو نه جزیه وصولول د دوی په کفر باندې رضامندی ده او دغه شان دوی لره په شرکیه مذهب باندې قائم اوسیدل مباح ګرځولې شوې دي،د جزیه د ادا کولو په وجه باندې د اسلام په بدله کښې په کفر باندې د دوی برقرار اوسیدل څنګه صحیح کیدې شي؟
ددې شبهې جواب ډیر واضح دې،هغه دا چې جزیه نۀ د اسلام بدل دې او نۀ د اسلام قیمت. بلکه دا یو قسم ټیکس دې،چې په دارالاسلام کښې د اوسیدلو د وجې نه د دوی نه وصولولې شي،دوی ته د جان ومال،د عزت او ناموس د حفاظت ضمانت ددې جزئې په ادا کولو باندې ورکولې شي،او په معاملاتو کښې د دوی نه د اسلام د لحاظ ساتلو ضمانت اخستلې شي چې دا ذمیان به ددې احترام کوي.
دغه شان د دوی نه د جزیه د وصولولو مطلب بالکل دا نۀ دې چې د دوی په کفر باندې رضامندی اختیارولې شي بلکه دا خو د هغوی په کفر اختیارولو باندې یو دنیوی سزا ده ځکه چې په دې کښې د دوی ذلت دې،
لکه د الله تعالی ارشاد مبارک دې: (...حتی یعطوا الجزیة وهم صاغرون)[5].
او د دوی نه جزیه اخستلو سره دوی ژوندی پریخودل خو داسې دي چې بغیر د جزیه اخستلو مونږ دوی پریږدو او دوی باندې څۀ غرض نۀ لرو،ځکه چې عقلاً هم دا خبره صحیح نۀ ده چې

---

[1]) المغنی لابن قدامة:۹۲۶۳/۰،وپورته حواله)_
[2]) احکام القرآن:۱۳۳/۳،سورة التوبة،فصل،واعلاء السنن:۴۳/۱۲،الجواب عن شبهة الملحدین فی الجزیة)
[3]) فتح الباری:۲۵۹/۶)_
[4]) پورته حواله)_
[5]) التوبة:۲۹)_

دوی ټول قتل کړې شی، که دا کار صحیح وو نو الله تعالی به یو کافر د یو لمحې دپاره هم ژوندې نهٔ وو پرېخودلې، اوس که الله تعالی دوی ژوندی ساتلې دی نو ددې مطلب هم دادې چې دوی ته دا سزا ورکړې شی، دې دپاره چې دوی ته د کفر نه د توبې کولو توفیق ملاؤ شی او د ایمان طرفته رغبت ملاؤ شی، نو هرکله چې د الله تعالی دا مقصد دې نو په دې کښې هیڅ باك نشته چې د الله تعالی له طرفه دوی ته مهلت ورکړې شی، دا خو د الله تعالی په علم کښې ده چې بعضې به په دوی کښې ایمان راؤړی او بعضې به د دوی په نسلونو کښې ایمان راؤړی، نو ددې جزیه په وصولولو کښې او کفارو لره ژوندی پرېخودلو کښې د الله تعالی ډیر لوئې مصلحت دې.

بیا په دې کښې د مسلمانانو هم ډیرې فائدې دی، ځکه چې که چرته مسلمانان کافرو لره بالکل ژوندی نهٔ پرېږدی نو په دې کښې هم د مسلمانانو حرج دې، مثلاً په زمکو کښې زمینداری او د مجاهدینو خدمت به څوک کوی؟ دغه شان د اسلامی لښکر د خوراک څکاک انتظام به څوک کوی؟ د پلونو جوړول او د قلعه ګانو د جوړولو فریضه به څوک ادا کوی؟ ددې وجې نه دا ټولې خبرې هم په ذهن کښې ساتل پکار دی.(١).

وقول الله تعالى: ﴿قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ﴾ التوبة: ٢٩ أَذِلَّاءُ. و: المسكنة/البقرة: ٦١/و/آل عمران: ١١٢/: مصدر المسكين، يقال: فلان أسكن من فلان: أحوج منه، ولم يذهب إلى السكون.

او د الله تعالی قول چې په اهل کتابو کښې څوک ایمان نهٔ راؤړی او نهٔ په قیامت باندې ایمان لری او نهٔ هغه څیزونه حرام ګڼړی کوم څیزونه چې الله تعالی او د هغهٔ رسول حرام ښودلې دی او نهٔ رښتونې دین قبلوی، دوی سره جنګ اوکړئ، تردې چې دوی ماتحت شی او رعیت جوړیدلو سره جزیه ورکول منظور کړی.

د ایت کریمه شان نزول او مختصر تشریح: هرکله چې په مشرکانو باندې اهل اسلام ته غلبه حاصله شوه، خلق ډلې ډلې اسلام کښې داخل شو، په جزیرهٔ عرب کښې د مسلمانانو جرړې او بنیاد مضبوط شو او د الله تعالی آخری دین، دین محمدی ﷺ ښهٔ خور شو او ښهٔ ترقی ئې اوکړه نو دا آیت نازل شو، کوم کښې چې الله تعالیٰ اهل کتاب یهودیانو او عیسایانو سره د قتال کولو حکم فرمائیلې دې، هم دا وجه وه چې نبی علیه السلام اسلامی لښکر رومیانو سره د قتال دپاره تیار کړو او خلقو ته ئې په دې کښې د شرکت کولو دعوت ورکړو، چې ددې په نتیجه کښې د غزوهٔ تبوک واقعه پیښه شوه، ددې واقعه مشهوره ده.(٢).

---

(١) هذا ملخص ما قاله الرازی فی احکام القرآن: ١٣٣/٣، فصل سورة التوبة، والعثمانی فی اعلاء السنن: ٤٣٠/١٢، وكذا انظر البناية شرح الهداية: ٢٣٨/٧و ٢٤١)_

(٢) عمدة القاری: ٧٨/١٥)_

"ید"انمه لغت ددې د شلو نه زیاتې معنې بیان کړې دی.لیکن دلته د"ید"نه مراد قهر او غلبه ده (۱).یا د نفس خوشحالی ده او هر هغه سړې چې د یو ظالم جابر اطاعت اختیار کړی او هغهٔ ته د زړهٔ په رضامندئ سره د لاس په ذریعه څهٔ ورکړی نو وئیلې شی:"أعطاه عن ید" اوس به د (حتی یعطوا الجزیة عن ید) معنی داوی:"تردې چې د زړهٔ په خوشئ سره جزیه ادا کړی". او د قهر او غلبې د معنې په اعتبار سره به مطلب داوی چې جزیه ادا کوونکی به د مغلوب او مقهور کیدو د وجې نه جزیه ادا کوی.ددې یو بل مطلب هم بیان کړې شوې دې چې جزیه دوی په خپل لاس باندې ادا کړی.د چا په ذریعې سره ئې نهٔ ورکوی.(۲).والله اعلم

أذلاء دا د امام بخاری رحمه الله په نزد د (وهم صاغرون) تفسیر دې.یعنی"صاغرون"معنی ذلیل او حقیرکیدل دی.لکه ابوعبیده په خپل کتاب"المجاز"کښې لیکلې دی"الصاغر: الذلیل، الحقیر"(۳) **والمسکنة مصدر المسکین، یقال: أسکن من فلان أحوج منه.**

او مسکنة د مسکین مصدر دې،لکه څنګه چې وئیلې شی أسکن من فلان یعنی هغه د فلانی نه زیات محتاج دې.د امام بخاری رحمه الله مشهور عادت دې چې هغه د څهٔ لږ مناسبت د وجې نه د قرآن کریم نور آیتونه هم د باب لاندې ذکر کوی او د هغې تفسیر او تشریح کوی.دلته هم د مصنف رحمه الله ذهن بل طرفته منتقل شو او هغوی هم د اهل کتابو په باره کښې نازل شوې د یو بل آیت (وضربت علیهم الذلة والمسکنة)(۴) تفسیر شروع کړو چې لفظ"مسکنة"د مسکین مصدر دې لکه څنګه چې د أسکن من فلان معنی په أحوج من فلان سره بیانولې شی(۵).

قوله: ولم یذهب إلی السکون: او امام بخاری د سکون طرفته تګ اونهٔ کړو.
مطلب دادې چې امام بخاری رحمه الله د مسکین اشتقاق د سکون نه اونهٔ کړو.بلکه هغوی دا د مسکنة نه ماخوذ ښودلې دې.ددې جملې ویونکې(قائل)څوک دې؟
ددې په باره کښې د حافظ صاحب رحمه الله خیال دادې چې ددې جملې صحیح قائل د بخاری راوی فربری رحمه الله دې.(۶).

ترجمة الباب سره د آیت کریمه مناسبت: علامه عینی رحمه الله فرمائی چې ترجمة الباب سره دآیت کریمه مناسبت دآیت کریمه په دې حصه کښې دې:(حتی یعطوا الجزیة عن ید وهم صاغرون)(۷)

---

(۱) پورته حواله.وتحفة الباری:۵۶۵/۳.والقاموس الوحید.مادة یدی")_
(۲) فتح الباری:۲۵۹/۶.واحکام القرآن:۱۲۹/۳)_
(۳) فتح الباری:۲۵۹/۶.وتحفة الباری:۵۶۵/۳.والقسطلانی:۲۲۹/۵.وعمدة القاری:۷۸/۱۵)_
(۴) البقرة:۶۱)_
(۵) عمدة القاری:۷۸/۱۵.وتحفة الباری:۵۶۵/۳.والقسطلانی:۲۲۹/۵.وفتح الباری:۲۵۹/۶)_
(۶) فتح الباری:۲۵۹/۶)_
(۷) عمدة القاری:۷۸/۱۵)_

قوله: وَمَا جَاءَ فِي أَخْذِ الْجِزْيَةِ مِنَ الْيَهُودِ وَالنَّصَارَىٰ وَالْمَجُوسِ وَالْعَجَمِ: او د يهوديانو، نصارى، مجوسيانو او عجميانو نه د جزئې د وصولولو په بيان كښې دا كتاب دې دا د ترجمة الباب باقى حصه ده.

جزيه به د چانه اخستلې شی؟ ددې ځائې نه اختلافی مسئله شروع كيږى چې جزيه به د كومو خلقو نه اخستلې شى، آيا صرف د اهل كتابو نه يا د نورو مذهبونو د تابعدارو خلقو نه هم؟ تفصيل لاندې ذكر كولې شى:

① د امام شافعى او احمد رحمة الله عليهما مذهب دادې چې جزيه به صرف د اهل كتابو او مجوسيانو نه اخستلې شى.[1] پاتې شو بت پرست، اهل هوى او باقى ټول كفار، نو د دوى نه به جزيه نهٔ قبليږى، ددې ټولو خلقو له طرفه به صرف اسلام قابل قبول وى.[2]

هرچه مجوسيان دى نو چونكه د نبى كريم ﷺ نه ثابت دى چې هغوى د مجوسيانو نه جزيه اخستلې وه نو د سنت په ذريعې سره به په كتاب الله كښې تخصيص اوشى او د جزيه په حكم كښې به مجوسيان هم داخل شى.[3]

② د امام مالك رحمه الله مذهب دادې چې د جزئې حكم هر كافر ته شامل دې. ددې وجې نه به د هركافر نه جزيه وصولولې شى، خواه كتابى وى يا مجوسى وى، هندو وى يا سيک. عرب وى يا عجم.[4]

ليكن د هغوى په نزد مرتد په دې عام كښې داخل نهٔ دې، يعنى د هغهٔ په حق كښې جزيه قابل قبول نهٔ ده، دده دپاره خو دوه صورتونه جائز دى، توبه يا قتل.

هم دا مذهب د امام اوزاعى او د شام د فقهاء كرامو هم دې.[5]

دې حضراتو په دې سلسله كښې استدلال د حضرت بريده رضی الله عنه د روايت نه كړې دې، كوم چې امام مسلم رحمه الله وغيره نقل كړې دې، حضرت بريده رضی الله عنه فرمائى:

"كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا أمر أميراً على جيش أو سرية أوصاه في خاصته بتقوى الله ومن معه من المسلمين خيراً، ثم قال: ...... وإذا لقيت عدوك من المشركين فادعهم إلى ثلاث خصال. أو خلال ...... فإن هم أبوا فسلهم الجزية، فإن هم أجابوك فاقبل منهم، وكف عنهم ......"[6].

---

[1]) پورته حواله، وفتح البارى: ۲۵۹/۶، والاوجز: ۱۹۱/۶، والمغنى: ۹۲۶۳/، وكتاب الام: ۱۷۴/۴/۲)_

[2]) المغنى: ۹۲۶۶/، رقم: (۷۶۴۲))_

[3]) الفتح: ۲۵۹/۶_۲۶۰، وكتاب الام: ۱۷۲/۴/۲_۱۷۳، وعمدة القارى: ۷۸/۱۵، واحكام القرآن: ۱۲۰/۳)_

[4]) المدونة الكبرى: ۴۶/۲، وفتح البارى: ۲۵۹/۶، وعمدة القارى: ۷۸/۱۵)_

[5]) فتح البارى: ۲۵۹/۶، وعمدة القارى: ۷۸/۱۵)_

[6]) الحديث اخرجه مسلم، كتاب الجهاد والسير، باب تامير الامام على البعوث ووصية.....رقم (۴۵۲۱_۴۵۲۴)، و ابو داود، اول كتاب الجهاد، باب فى دعاء المشركين، رقم (۲۶۱۲_۲۶۱۳)، والترمذى، ابواب السير، باب ما جاء فى وصية ﷺ فى القتال، رقم (۱۶۱۷)، وابن ماجه، ابواب الجهاد، وصية الامام، رقم (۲۸۵۸)

يعنى "دنبى عليه السلام عادت مباركه خو دا وو، چې كله به ئې څوک دلښكر يا دسريې امير مقررولو، نوعادت مباركه دا وو چې مذكوره امير ته به ئې د خپل ذات او د عامو مسلمانانو په باره كښې د الله تعالى نه د ويريدو وصيت فرمائيلو، بيا به ئې ارشاد فرمائيلو......او كله چې د دشمن سره مخامخ شئ نو تاسو هغوى ته د دريو څيزونو دعوت وركړئ......كه هغوى انكار اوكړى نو د هغوى نه جزيه طلب كړئ، كه په دې باندې راضى شى نو د هغوى نه جزيه قبول كړئ او هغوى سره څۀ غرض مۀ ساتئ......"

ددې حديث د عموم نه دا حضرات استدلال كوى چې دا حديث ټولو مشركينو او كافرانو ته عام دې، لكه څنګه چې دلته نبى عليه السلام د مشركين لفظ استعمال فرمائيلې دې، لهذا د كوم خائې شرک چې هم وى، هر قسم شرک چې وى نو هغه ددې حديث په عموم كښې داخل دې.(١) اهل كتاب هم ښكاره خبره ده چې د هغوى اكثره حصه خلق مشركان دى، څوک عزير عليه السلام ته ابن الله وائى او څوک عيسى عليه السلام ابن الله منى.

دغه شان دا حضرات ددې خبرې نه هم دليل نيسى چې نبى عليه السلام د هجر د مجوسيانو نه جزيه وصول كړې ده، او دا ددې خبرې تقاضه كوى چې دلته د آيت كريمه د مفهوم مخالف اعتبار نۀ دې كړې شوې، بلكه مفهوم مخالف لره اعتبار وركول دلته پريخودلې شوې دى، نوهر كله چې ددې حديث په ذريعې سره د اهل كتابو تخصيص اوكړې شو نو معلومه شوه چې په آيت كريمه كښې مذكوره كلمات(من أهل الكتاب)څۀ مفهوم مخالف نشته.(٢).

③د احنافو حضراتو كثرالله سوادهم. مذهب د جزيه په اخستلو كښې دادې چې د اهل كتاب، مجوسيانو او د عجم د بت پرستو نه به جزيه اخستلې شى، هرچه د عربو بت پرست دى نو د هغوى نه به جزيه نۀ اخستلې كيږى، د هغوى دپاره اسلام دې يا توره، دريم هيڅ صورت نشته، دغه شان د مرتدينو نه به هم جزيه نۀ قبليږى.(٣)

غالباً امام بخارى رحمه الله هم ددې مسلک قائل دې څكه چې دلته هغوى د ترجمة الباب لاندې كوم الفاظ ذكر كړې دى، د هغې نه هم دا معلوميږى.(٤).

د احنافو مذهب د مالكيه په شان دې، فرق صرف دادې چې هغوى د مشركين عرب نه هم د

---

[1]) شرح ابن بطال:٥/٣٣٠، واحكام القرآن للرازى:٣/١١٨_١٢١)_

[2]) شرح ابن بطال:٥/٣٣٠، وفتح البارى:٦/٢٦٠)_

[3]) الهداية مع فتح القدير:٥/٢٩١، وعمدة القارى:١٥/٧٨، واحكام القرآن:٣/١٢١)_ قال الامام محمد بن الحسن الشيبانى رحمه الله: ثم كل من يجوز استرقاقه من الرجال يجوز اخذ الجزية منه بعقد الذمة؛كاهل الكتاب وعبدة الاوثان من العجم، ومن لا يجوز استرقاقه لا يجوز اخذ الجزية منه؛كالمرتدين وعبدة الاوثان من العرب. والاصل فيه حديثان.... "السير الكبير مع شرحه للسرخسى:٢/٣/١٣٢، باب قتل الاسارى والمن عليهم، رقم الباب(١٠٧))_

[4]) عمدة القارى:١٥/٧٨، واوجز المسالک:٦/١٩٢، وفيض البارى:٣/٤٧٢)

جزیه اخستلو قائل دی او احناف ددې قائل نهٔ دی. ددې حضراتو مستدل یو خو هم دغه آیت کریمه دې کوم چې امام بخاری رحمه الله هم په باب کښې ذکر کړې دی.
دویم مستدل د حضرت عبدالرحمن بن عوف رضی الله عنه حدیث دې کوم چې ددې تذکره ده چې هغوی د هجر د مجوسیانو نه جزیه اخستلې وه. دا حدیث باب کښې راروان دې[1]. بیا قیاس هم د احنافو تائید کوی، هغه دا چې اهل کتاب، مجوسیان او عجمی بت پرستو لره غلامان جوړول جائز دی نو د دوی نه جزیه قبلول به هم جائز وی. ددې عکس مرتد دې چې هغهٔ لره غلام جوړول جائز نهٔ دی لهذا د هغهٔ نه جزیه اخستل هم جائز او صحیح نهٔ دی[2].
د مشرکینو د عرب د تخصیص وجوهات: هرچه د مشرکین عرب او د مرتدینو نه جزیه نهٔ اخستل دی نو ددې وجه داده چې د هغوی د کفر نوعیت او کیفیت لږ مختلف دې ځکه چې د هغوی کفر لږ زیات سخت دې، او ګورئ: نبی علیه السلام د مشرکینو د عرب مینځ کښې لوئې شوې وو، قرآن کریم هم د هغوی په ژبه کښې نازل شوې وو، ددې وجې نه معجزات د هغوی په حق کښې زیات ښکاره وو، ددې ټولو باوجود د اسلام نهٔ قبلولو مطلب چې ضد، بغض او طاقت ښودل نهٔ دی نو نور څهٔ دی؟[3].
دغه شان د مرتد معامله ده، هغهٔ د هدایت نه پس تیارهٔ، د اسلام او اطاعت نه پس د خپل حقیقی رب انکار کړې دې، حالانکه دهٔ ته د اسلام د صفتونو هم معلومات وو. ددې وجې نه به د دهٔ نه جزیهٔ نهٔ اخستلې کیږی، په سزا کښې به د زیاتی او اضافې په طور سره ددهٔ په حق کښې صرف توره یا صرف اسلام قابل قبول وی.
علامه رازی رحمه الله په احکام القرآن کښې نور وجوهات هم ددې تخصیص دپاره ذکر کړې دی:
① امام معمر رحمه الله د علامه زهری رحمه الله نه نقل کړې دی چې نبی علیه السلام بت پرستو سره په جزیه باندې صلح کړې وه، البته ددې نه هغه بت پرست جدا وو کوم چې عرب وو.
② د الله تعالی ارشاد دې (فاقتلوا المشركين حيث وجدتموهم)[4] دا آیت کریمه د عرب د بت پرستو په باره کښې نازل شوې وو، ددې وجې نه دوی به یا خو قتلولې شی یا به دوی اسلام قبلوی[5]. دغه شان ملاعلی قاری رحمه الله فرمائی چې د مشرکینو د عرب په باره کښې زمونږ دا

[1]) الفقه الحنفی وادلته: ۲/۳۹۹، والهدایة مع فتح القدیر: ۵/۲۹۲)_
[2]) شرح ابن بطال: ۵/۳۳۰، والهدایة مع فتح القدیر: ۵/۲۹۲)_
[3]) مرقاة المفاتیح: ۷/۵۵۵، الفصل الثالث من باب الجزیة، والهدایة مع فتح القدیر: ۵/۲۹۲، واوجز المسالک: ۶/۱۹۷، والمبسوط للسرخسی: ۱۰/۱۲۶، باب المرتدین)_
[4]) التوبة: ۵)_
[5]) احکام القرآن: ۳/۱۲۱، مطلب فی الصابئین، والاوجز: ۶/۱۹۳، و ۱۹۵، والمصنف لعبد الرزاق: ۱۰/۳۲۶، رقم (۱۹۲۵۹)، وانظر کذلک کتاب السیر الکبیر مع شرح السرخسی: ۲/۳/۱۳۲، باب (۱۰۷) قتل الاساری والمن علیهم)

دلیل دي.﴿تقاتلونهم أو یسلمونهم﴾[1] او د حضرت ابن عباس ﷛ نه روایت دې چې نبی ﷺ او فرمائیل: ”لایقبل من مشرکی العرب إلا الاسلام أو السیف“[2].

د کومو خلقو نه به جزیه نهٔ اخستلې کیږی؟ وړاندې چې کوم بحث اوشو نو د هغې تعلق دې سره وو چې جزیه په کومو خلقو باندې واجبه ده.اوس بحث دادې چې جزیه په کومو خلقو باندې واجبه نهٔ ده،نو په دې سلسله کښې د حضراتو احنافو رحمهم الله دلیل دادې چې د عربو په بت پرستو،مرتدینو،ښځو،ماشومانو،معذور خلقو،نابینا،شیخ فانی او په کار باندې قدرت او طاقت نهٔ لرونکی فقیرانو باندې جزیه واجبه نهٔ ده.[3].

د عرب بت پرستو او مرتدینو نه د جزیه نهٔ اخستلو چې کومه وجه وه نو هغه مونږ وړاندې بحث کښې ذکر کړه،هرچه د ښځو،ماشومانو،معذورو خلقو او د شیخ فانی وغیره نه جزیه نهٔ اخستل دی او په دوی باندې د نهٔ واجب کیدلو چې کومه معامله ده نو د هغې وجه داده چې دوی په جنګونو کښې نهٔ شی قتلولې،او قانون دادې چې کوم سړې د سزا په طور نهٔ قتلیږی نو د هغهٔ نه د جزیې مطالبه هم نهٔ کیږی،چونکه جزیه خو ددې وجې نه لازمه شوې وه چې قتل ترینه ساقط کړې شی،ددې وجې نه چې د کوم سړی قتل واجب نهٔ دې نو په هغهٔ باندې جزیه هم لازمه نهٔ ده او دا هغه کسان دی چې د دوی قتل جائز نهٔ دې،ددې وجې نه په دوی باندې جزیه ادا کول هم لازم نهٔ دی.

د حضرت عمر ﷛ مولی حضرت اسلم فرمائی: ”کتب عمر ﷛ الی امراء الجزیة: ان لا یضعوا الجزیة الا علی من جرت علیه المواسی،ولا یضعوا الجزیة علی النساء والصبیان......“[4].

چې ”حضرت عمر ﷛ د جزیې وصولولو ذمه دارانو ته اولیکل چې هغوی جزیه لازمی نهٔ کړی سوا د هغه سړی چې د چا په سر باندې چاړهٔ چلیدلې وی،یعنی بالغ وی او په ښځو او ماشومانو باندې جزیه لازمه نهٔ کړئ“.

فقیرغیرمعتمل،یعنی هغه فقیر چې د څهٔ پیشې او صنعت وغیره باندې پوهیدلو باوجود په کار باندې قدرت نهٔ لری،د داسې فقیر نه د جزیه نهٔ اخستلو وجه داده چې حضرت عمر ﷛ دا شرط لګولې وو چې د هغه فقیر نه به جزیه اخستلې کیږی څوک چې په کار باندې قدرت لری. لکه صله بن زفر فرمائی چې حضرت عمر ﷛ د ذمیانو یو بوډا اولیدلو چې سوال کوی(خیر غواړی)حضرت تپوس اوکړو چې تا ته څهٔ تکلیف دې؟سوال ولې کوې؟نو بوډا

---

[1]) الفتح:۱۶)_

[2]) کتاب الخراج لابی یوسف القاضی،ومرقاة المفاتیح:۵۵۵/۷،و عن الحسن قال:امر رسول الله ﷺ ان یقال العرب علی الاسلام،ولا یقبل منهم غیره....".اعلاء السنن:۴۵۰/۱۲،والفقه الحنفی وادلته:۴۰۰/۲)_

[3]) الفقه الحنفی وادلته:۴۰۰/۲،والهدایة مع فتح القدیر:۲۹۳/۵_۲۹۴)_

[4]) سنن البیهقی:۹۳۳۳/،کتاب الجزیة،باب من یرفع عنه الجزیة،رقم (۱۸۷۰۰)،والهدایة مع فتح القدیر:۲۹۴/۵،والفقه الحنفی وادلته:۴۰۱/۲)_

اوونيل چې ماسره مال نشته او زما نه جزيه اخستلې كيږي.ددغه پيسو پوره كولو دپاره سوال كوم.حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل چې مونږ تاسو سره انصاف اونۀ كړو څكه چې مونږ ستاسو څوانى اوخوړه او اوس ستاسو نه جزيه هم اخلو.بيا خليفه خپلو ټولو كسانو ته اوليكل چې د شيخ فانى نه جزيه مۀ اخلئ[1].

دغه شان د مملوک،مكاتب،مدبر،ام ولد او راهب كوم چې خلقو سره ميل ملاپ نۀ ساتى، دوى نه به هم جزيه نۀ اخستلې كيږي[2].

وَقَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ قُلْتُ لِمُجَاهِدٍ مَا شَأْنُ أَهْلِ الشَّأْمِ، عَلَيْهِمْ أَرْبَعَةُ دَنَانِيرَ وَأَهْلُ الْيَمَنِ عَلَيْهِمْ دِينَارٌ قَالَ جُعِلَ ذٰلِكَ مِنْ قِبَلِ الْيَسَارِ.

او ابن عيينه د ابن ابى نجيح نه روايت كوى چې ما د مجاهد نه تپوس اوكړو چې ددې څۀ وجه ده چې په اهل شام باندې څو څلور ديناره لازم دى او په اهل يمن باندې صرف يو دينار لازم دې؟نو هغوى اوفرمائيل چې دا د مالدارئ او د غريبئ په حساب سره مقرر كړې شوې ده.يعنى شامى خلق چونكه مالدار دى ددې وجې نه د هغوى نه څلور ديناره اخستلې شى او يمنى خلق غريب دى نو د هغوى نه يو دينار اخستلې شى.

د مذكوره تعليق تخريج: دا تعليق امام عبدالرزاق رحمه الله په خپل مصنف كښې موصولاً "اخبرنا ابن عيينة عن ابن أبي نجيح" د سند سره نقل كړې دې[3].دغه شان ابوعبيد رحمه الله هم په كتاب الاموال كښې دا بلاغاً روايت كړې دې[4].

د مذكوره تعليق مقصد: امام بخارى رحمه الله دا اثر دلته ذكر كولو سره د جزيه په وصولئ كښې د فرق طرفته اشاره كړې ده.د ذميانو نه چې كومه جزيه وصولولې شى نو ددې به څومره مقدار وى،په دې كښې هم د ائمه اربعه اختلاف دې.

① د امام ابوحنيفه او په يو روايت كښې د امام احمد[5] مذهب دادې چې خلق درې قسمه وى: مالدار، متوسط او فقيران،د مالداروخلقونه به كال كښې اتۀ څلويښت دينارونه

---

[1]) نصب الراية:۴۵۳/۳،باب الجزية،الحديث الرابع،وكتاب الاموال لابن زنجويه:۱۱۶۲،باب من تجب عليه الجزية ومن تسقط عنه،رقم (۱۶۵)وكنز العمال:۲۱۳/۴،كتاب الجهاد،رقم (۱۱۴۷۳)اعلاء السنن: ۴۶۲/۱۲، والهداية مع فتح القدير:۲۹۴/۵،والفقه الحنفى و ادلته:۴۰۱/۲)_

[2]) الهداية مع فتح القدير:۲۹۴/۵،و۲۹۵،باب الجزية،وقال ابن رشد فى بداية المجتهد:۴۰۴/۱،الفصل السابع فى الجزية: فانهم اتفقوا على انها انما تجب بثلاثة اوصاف:الذكورية،والبلوغ،والحرية،وانها لا تجب على النساء والصبيان؛اذا كانت انما هى عوض من القتل انما هو متوجه بالامر نحو الرجال البالغين،اذ قد نهى عن قتل النساء والصبيان،وكذلك اجمعوا انها لا تجب على العبيد")_

[3]) المصنف لعبد الرزاق:۳۳۰/۱۰،كتاب اهل الكتابين،باب كم يؤخذ منهم فى الجزية،رقم: (۱۹۲۷۱)، وتغليق التعليق:۴۸۲/۳،وعمدة القارى:۷۹/۱۵)_

[4]) كتاب الاموال،باب فرض الجزية،ومبلغها.....:۵۱/۱،وتغليق التعليق:۴۸۲/۳)_

[5]) المغنى لابن قدامة:۹۲۶۷/،واعلاء السنن:۴۳۱/۱۲)_

اخستلې شی (یا خلور دیناره)د هرې میاشتې په حساب سره.دا درې درهمه جوړیږی.د متوسط قسم خلقو نه به خلور ویشت درهمه (یا دوه دیناره)یعنی هره میاشت کښې دوه دیناره او د فقیرانو نه به دولس دیناره (یا یو دینار) میاشت کښې یو دینار (۱).

④: امام ثوری، ابوعبید، په یو روایت کښې د امام احمد رحمهم الله مذهب دادې چې د جزیې څهٔ خاص مقدار متعین نهٔ دې،د امام په رائې باندې منحصره ده چې کم وصولوی یا زیاته (۲).

③: امام شافعی رحمه الله مسلک دادې چې د مالدار او فقیر دواړو نه به یو دینار وصولولې شی (۳).البته امام ته دا اختیار دې چې مماکست اوکړی یعنی د جزیې رقم د زیاتولو کوشش اوکړی،تردې چې خلور دیناره د دوی نه واخستلې شی (۴).

④: امام مالک رحمه الله غوره قول دادې چې د سرو زرو والو نه به خلور دیناره او د چاندئ والو نه به خلویښت درهمه اخستلې شی (۵).او کهٔ ددې طاقت نهٔ وی نو د ضرورت په قدر به کمولې شی (۶).

⑤ په حنابله کښې د امام ابوبکر غوره مسلک دادې چې د جزیې کم از کم مقدار یو دینار دې،او د زیات مقدار حد ئې مقرر نهٔ دې،د امام احمد نه هم یو دا روایت مروی دې (۷).

د مذهبونو دلائل: د احنافو دلیل د حضرت عمر رضی الله عنه هغه فیصله ده کومه چې هغوی مختلفو ګورنرانو او عاملینو ته لیږلې وه،لکه ابوعون محمد بن عبید الله الثقفی رحمه الله لیکی:

"وضع عمر بن الخطاب رضی الله عنه فی الجزیة علی رؤوس الرجال، علی الغنی ثمانیة وأربعین درهماً، وعلی المتوسط أربعة وعشرین درهماً، وعلی الفقیر اثنی عشر درهماً".

امام ابوبکر بن ابی شیبه دا روایت په خپل "مصنف" کښې مرسلاً روایت کړې دې (۸).او ابن زنجویه په "کتاب الاموال" کښې دا مسنداً روایت کړې دې او په دې مسند روایت کښې په یو راوی مندل باندې کلام دې لیکن مرسل روایت که مسنداً روایت کړې شی،خواه

---

(۱) فتح الباری:۶/۲۶۰،واعلاء السنن:۱۲/۴۳۱،والهدایة مع فتح القدیر:۵/۲۸۹_

(۲) المغنی لابن قدامة:۹/۲۶۷،رقم (۷۶۴۰)،واعلاء السنن:۱۲/۴۳۱)_

(۳) احکام القرآن للجصاص:۳/۱۲۵،واعلاء السنن:۱۲/۴۳،وکتاب الام:۴/۲۷۹)_

(۴) فتح الباری:۶/۲۶۰،وشرح النووی علی مسلم:۲/۸۲)_

(۵) شرح الزرقانی علی المؤطا:۲/۱۴۰،جزیة اهل الکتاب والمجوس،وبدایة المجتهد:۱/۴۰۴،الفصل السابع فی الجزیة،واوجز المسالک:۶/۲۰۴)_

(۶) پورته حواله جات،وفتح الباری:۶/۲۶۰)_

(۷) المغنی لابن قدامة:۹/۲۶۷،واعلاء السنن:۱۲/۴۳۱)_

(۸) المصنف لابن ابی شیبة:۱۷/۴۰۶،کتاب السیر،ما قالوافی وضع الجزیة،رقم(۳۳۳۱۱)،او پورته حواله جات)

په ضعيف طريق سره وى نو د ټولو په نزد حجت او دليل وى.(١).
دغه شان حارثه بن مضرب، د حضرت عمر رضي الله عنه نه روايت كوى:
"انه بعث عثمان بن حنيف، فوضع عليهم ثمانية واربعين درهما، واربعة وعشرين، واثنى عشر......"(٢).
چې "حضرت عمر رضي الله عنه عثمان بن حنيف روان كړو، نو هغوى په ذميانو باندې اتۀ څلويښت درهمه، څلور ويشت درهمه او دولس درهمه مقرر كړل".
دا حديث مرسلاً او موصولاً متعدد طرقو سره روايت شوې دې او دا صحيح او مشهور حديث دې، علامه ابن قدامه رحمه الله په المغنى كښې فرمائي چې ددې حديث په صحت او شهرت كښې هيڅ شک و شبهه نشته خواه صحابه كرام رضي الله عنهم وى يا غير صحابه. د ټولو په نزد ددې صحت منلې شوې دې، هيڅ يو منكر ددې انكار نۀ دې كړې او په دې كښې د چا اختلاف هم نشته، په دې حديث باندې د حضرت عمر رضي الله عنه نه پس خليفه ګانو هم عمل كړې دې، چې ددې خبرې دليل دې چې په دې باندې اجماع شوې ده او ددې خلاف عمل كول جائز نۀ دى ترديې چې په خپله د امام شافعى رحمه الله نه روايت دې چې په دې حديث باندې عمل كول مستحب دى.(٣).
د امام ثورى او ابوعبيد وغيره وينا داده چې د جزيې د مقدار په سلسله كښې د نبى عليه السلام او د حضرت عمر رضي الله عنه نه مختلف قسم احكامات روايت شوې دى، لكه نبى عليه السلام حضرت معاذ رضي الله عنه ته دا حكم وركړې وو چې د هر بالغ نه يو دينار وصول كړى(٤). دغه شان نبى عليه السلام د نجران نصارو سره په دوه زره جوړو باندې صلح كړې وه، د نيمو جوړو ادا كول په صفر كښې وو او باقى نيمې په رجب كښې ادا كول ضرورى وو.(٥). او حضرت عمر رضي الله عنه د جزيې درې طبقې مقرر كړې وې چې په مالدار سړى باندې اتۀ څلويښت درهمه، په متوسط باندې څلورويشت او په فقير باندې دولس درهمه(٦).
دغه شان كله چې حضرت عمر رضي الله عنه د بنوتغلب نصارو سره صلح اوكړه نو په هغې كښې دا فيصله هم شوې وه چې مسلمانان په زكوة كښې څۀ ادا كوى نو دوى به د هغې دوچند په

(١) كتاب الاموال لابن زنجويه: ١/ ٢١٠، باب ارض العنوة تقر بايدى.....رقم (٢٥٨)، اعلاء السنن: ١٢/ ٤٣١)
(٢) پورته حواله، ص: ٤٣٣، ٤٣٤، وفتح البارى: ٦/ ٢٦٠)_
(٣) المغنى لابن قدامة: /٩٢٦٨، واعلاء السنن: ١٢/ ٤٣٢_٤٣٣)_
(٤) حديث معاذ اخرجه الترمذى، ابواب الزكاة، باب ما جاء فى زكاة البقر، رقم (٦٢٣)، وابو داود، ابواب الزكاة، باب زكاة السائمة، رقم (١٥٧٦)، والنسائى، كتاب الزكاة، باب زكاة البقر، رقم (٢٤٥٢_٢٤٥٥)، وابن ماجه. كتاب السنة، باب اجتناب الراى والقياس، رقم (٥٥)، وابواب الزكاة، باب صدقة البقر، رقم (١٨٠٣))_
(٥) الحديث اخرجه ابو داود فى سننه، كتاب الخراج......باب فى اخذ الجزية، رقم (٣٠٤١))_
(٦) المصنف لابن ابى شيبة: ١٧/ ٤٠٦، رقم (٣٣٣١١)، والمغنى: /٩٢٦٧، واعلاء السنن: ١٢/ ٤٣١)_

جزیه کښې ادا کوی(۱).ددې ټولو واقعاتو نه دا ثابته شوه چې د جزیې معامله امام ته حواله ده چې هغه څنګه غواړی نو هغه شان فیصله به کوی.که د جزیې څۀ مقرره حد مقرر او متعین وو نو دا اختلاف به نۀ پیدا کیدۀ او دا هم ممکنه نۀ ده چې که په متعین مقدار کښې اختلاف وی چې یو کس یو څۀ وصول کړی او بل کس بل څۀ وصول کړی(۲).

د جمهورو له طرفه جواب:په دې مسئله کښې اګرچه د جمهورو اختلاف دې چې جزیه به څومره مقدار کښې وی؟لیکن په دې کښې هیڅ اختلاف نشته چې د د جزیې حد مقرر دې،په دې سلسله کښې صرف امام ثوری،ابوعبید وغیره رحمهم الله ددې قائل دی چې دا د امام په رائې باندې منحصر ده چې د ذمیانو نه څومره جزیه وصول کړې شی.نو د جمهورو له طرفه دې حضراتو ته دا جواب ورکړې شوې دې چې اصل کښې جزیه په دوه قسمه ده:

① الجزیة بالتراضی:دا هغه قسم دې چې د دوو ډلو مینځ کښې د صلحې په صورت کښې د دواړو په رضامندئ سره فیصله کړې شی،په دې کښې به ددې خلقو نه هغه څیز اخستلې شی په کوم څیز باندې چې صلح شوې ده،په دې کښې تعدی(زیاتوالې)جائز نۀ دې.ددې دلیل د نبی ﷺ اهل نجران سره صلح ده،کوم چې نصاری وو،دویم دلیل د حضرت عمر رضی الله عنه هغه عمل دې کوم چې اوس تیر شو چې هغوی د مسلمانانو د زکوة دوچند مال د بنوتغلب نه وصول کړې وو.

② الجزیة بالغلبة علی الکفار:دا هغه قسم دې چې په دې کښې د وخت امام په کافرانو باندې په جنګ کښې د غلبې او تسلط حاصلولو نه پس،په دې کافرانو باندې د مالدار او فقیر وغیره په اعتبار سره جزیه مقرروی(۳).

ملاعلی قاری رحمه الله د علامه ابن الهمام په حوالې سره لیکی:

"الجزیة علی ضربین:جزیة توضع بالتراضی والصلح علیها،فتقدر بحسب ماعلیه الانفاق،فلا یزاد علیه تحرزا عن الغدر،واصله صلح رسول الله ﷺ اهل نجران وهم قوم من النصاری بقرب الیمن علی مافی ابی داود عن ابن عباس رضی الله عنه قال:صالح رسول الله ﷺ اهل نجران علی الفی حلة،الحدیث(۴)

.وصالح عمر رضی الله عنه نصاری بنی تغلب علی ضعف ما یؤخذ من المسلم من المال(۵)،والضرب الثانی:جزیة یبتدئ الامام بتوظیفها اذاغلب علی الکفار......"(۱)

(۱) المغنی:۹۲۶۷/،واعلاء السنن:۴۳۱/۱۲،والمرقاة:۶۶/۸،واوجز المسالک:۲۰۷/۶)_

(۲) المغنی:۹۲۶۷/،واعلاء السنن:۴۳۱/۱۲)_

(۳) الفقه الحنفی وادلته:۳۹۸/۲،والمرقاة:۶۶/۸، والاوجز:۲۰۷/۶، والبنایة:۲۳۸/۷،باب الجزیة)_

(۴) رواه ابو داود،کتاب الخراج......باب فی اخذ الجزیة،رقم (۳۰۴۱))_

(۵) انظر المصنف لابن ابی شیبة:۵۶۲/۶،کتاب الزکاة،فی نصاری بنی تغلب:ما......رقم (۱۰۶۸۴)والسنن الکبری للبیهقی:۹۳۶۳/_۳۶۴،کتاب الجزیة،باب نصاری العرب تضعف...... .....[بقیه برصفحه آئنده....

چونکه د دواړو قسمونو نوعیت جدا جدا دې،ددې وجې نه ئې احکامات هم جدا جدا شو.د صلحې په صورت کښې ذمیانو ته هم څۀ اختیار حاصل دې لیکن د شکست په صورت کښې هغوی ته هیڅ اختیار نشته،په دې سلسله کښې به د وخت امام فیصله کوی.دغه فیصله به د احنافو په نزد د حضرت عمر رضی الله عنه د فیصلې په رڼا کښې وی.د شوافعو په نزد به د حضرت معاذ رضی الله عنه د حدیث مطابق او د امام مالک رحمه الله په نزد د هغوی د دلیل په بنیاد باندې فیصله کیږی.

د شوافعو دلیل: د حضرات شافعیه رحمهم الله مشهور دلیل په دې سلسله کښې د حضرت معاذ بن جبل رضی الله عنه هغه حدیث دې کوم چې اوس تیر شو چې:

"أن النبی صلی الله علیه وسلم إلی الیمن أمره أن یأخذ......ومن کل حالم یعنی محتلماً دیناراً أو عِدله من المعافر،ثیاب تکون بالیمن" (اللفظ لأبی داوٗد)(١)

یعنی "کله چې نبی علیه السلام حضرت معاذ بن جبل رضی الله عنه د یمن طرفته روان کړو نو ورته ئې حکم اوکړو چې.......او د هربالغ سړی نه یو دینار یا ددې برابر معافری کپړې واخله(دا د یمنی کپړو یو قسم دې)

د شوافعو د دلیل جواب: دا د شوافعو دلیل دې،لیکن دا زمونږ خلاف څکه حجت نۀ دې چې مونږ هم په دې باندې د عمل کولو قائل یو او دا په فقیر باندې محمول کوو(٢).دغه شان حضرت معاذ رضی الله عنه چې د اهل یمن نه یو دینار اخستلې وو نو ددې وجې د هغوی غریبی وه څکه چې یمنی خلق غریبان وو،په دې باندې دلیل د حضرت امام بخاری رحمه الله هغه تعلیق دې کوم چې د باب په ابتداء کښې تیر شو.......

"قال ابن عیینة عن ابن أبی نجیح : قلت لمجاهد: ماشأن أهل الشام علیهم أربعة دنانیر وأهل الیمن علیهم دینار؟قال: جعل ذلك من قبل الیسار"(٣).

او امام ابوبکرجصاص رحمه الله فرمائی چې د حضرت معاذ رضی الله عنه حدیث په صلح باندې محمول دې،ددې دلیل دادې چې ددې حدیث په بعضې طُرق کښې د "حالمة"(٤) اضافه هم موجود ده

بقیه ازحاشیه گذشته] رقم (١٨٧٩٤_١٨٧٩٦)، وکتاب الخراج لیحیی بن آدم،رقم (٢٠٦_٢٠٨).والخراج لابی یوسف القاضی ١٢٩_١٣١،فصل فی شان نصاری بنی تغلب......ونصب الرایة فی تخریج احادیث الهدایة: ٤٥٥/٣، باب الجزیة،من کتاب السیر)_

١) مرقاة المفاتیح:٦٦/٨،واوجز المسالک:٢٠٧/٦،وفتح القدیر:٢٨٨/٥_٢٨٩)_

٢) الحدیث صححه الترمذی والحاکم فی کتاب الزکاة،زکاة البقر:٣٩٨/١،ومر تخریجه آنفا.وفتح الباری:٢٦٠/٦)_

٣) اعلاء السنن:٤٣٣/١٢،والمسوی:١٦٧/٢،واوجز المسالک:٢٠٩/٦)_

٤) اعلاء السنن:١٢ی/٤٣٢،والمغنی:/٩٢٦٨،واوجز المسالک:٢٠٨/٦)_

٥) المصنف لعبد الرزاق:٣٣٠/١٠،رقم (١٩٢٢٨)، وکان معمر یقول:هذا غلط.قوله: حالمة".لیس علی النساء شیء."کذا فی نصب الرایة:٤٤٣/٣،رقم (٦٠٤٢))_

او په دې باره کښې خو څۀ اختلاف نشته چې د ښځې نه به جزیه صرف د صلحې په صورت کښې اخستلې کیږي(۱).هم دا خبره صاحب هدایه علامه مرغینانی رحمه الله هم فرمائیلې ده، لکه هغوی لیکی: "وما رواه محمول علی أنه کان ذلك صلحاً، ولهذا أمره بالأخذ من الحالمة، وإن کانت لا یؤخذ منها الجزیة......"(۲).

او دا خو معلومه ده چې یمن د صلحې په ذریعې سره فتح شوې وو دا نۀ چې عنوةً(۳).

د مالکیه دلیل: امام مالک رحمه الله د خپل مذهب دپاره د استدلال په طور دا روایت پیش کړې دې، کوم چې د "نافع عن أسلم مولی عمر بن الخطاب" د طریق نه مروی دې:

"أن عمر بن الخطاب رضی الله عنه ضرب الجزیة علی أهل الذهب أربعة دنانیر، وعلی أهل الوَرِق أربعین درهماً، مع ذلك أرزاق المسلمین، وضیافة ثلاثة أیام"(۴).

چې "حضرت عمر رضی الله عنه په سرو زرو والو باندې څلور دیناره، په چاندئ والو باندې څلویښت درهمه، دې سره اسلامی لښکر ته خوراک ورکول او درې ورځې میلمستیا د جزیې په طور مقرر کړې وه".

که دا اثر اوکتلې شی نو هم دا خبره وړاندې راځی چې د سرو زرو والو نه به څلور دیناره اخستلې شی، د چاندئ والو نه څلویښت درهمه او په دې کښې د مالدار یا د فقیر څۀ تقسیم نشته. ددې نه علاوه اثر کښې نور دوه څیزونه هم دی، یو دا چې اسلامی لښکر ته د خوراک څکاک څیزونه ورکول چې په ذمیانو باندې به دا څیز هم واجب وی چې کله اسلامی لښکر د هغوی په علاقو باندې تیریږی نو د هغوی د خوراک څکاک انتظام به هم کوی(۵).

دویم څیز درې ورځې میلمستیا ده، ددې مطلب دادې چې کوم مسلمانان ددې خلقو په علاقو باندې تیریږی نو ورته به دا خلق روټئ او سالن وغیره ورکوی او د هغوی دپاره به د داسې رهائش بندوبست او انتظام کوی چې د ګرمئ او یخنئ نه محفوظ وی(۶). لیکن په دې څیزونو باندې عمل اوس د مالکیه په نزد نشته لکه علامه دردیر مالکی رحمه الله فرمائی:

"وسقطت إضافة المجتاز علیهم من المسلمین ثلاثاً من الایام، وإنما سقطت عنهم للظلم الحادث علیهم من ولاة الامور......"(۷).

---

(۱) احکام القرآن:۳/۱۲۶، واعلاء السنن:۱۲/۴۳۲، واوجز المسالک:۶/۲۰۸)_
(۲) الهدایة مع فتح القدیر:۵/۲۹۱)_
(۳) اعلاء السنن:۱۲/۴۳۲، کتاب الاموال لابن زنجویه:۱/۱۲۹، رقم (۱۱۰)، والاوجز:۶/۲۱۰)_
(۴) الموطا:۱/۲۷۹، کتاب الزکاة، باب جزیة اهل الکتاب......رقم (۴۳)، والاوجز:۶/۲۰۴_۲۱۱)_
(۵) المنتقی:۲/۱۷۴، والاوجز:۶/۲۱۰)_
(۶) التمهید لابن عبدالبر:۲/۱۳۱)_
(۷) اوجز المسالک:۶/۴۱۱، والشرح الکبیر للدردیر مع الدسوقی:۲/۵۲۱، فصل فی عقد الجزیة

یعنی "په ذمیانو باندې د تیریدونکو مسلمانانو درې ورځې د میلمستیا اضافه اوس ختمه شوه او ددې وجه داده چې حکمرانان به په دوی باندې نوې نوې طریقو سره ظلم وستم کوی"

د مالکیه د دلیل جواب: دا خو د مالکیه دلیل وو، لیکن ددې جواب ډیر واضح دې، هغه دا چې که په دې اثر باندې مکمل عمل اوکړې شی نو ددې مطلب هم هغه دې د کوم چې احناف قائل دی، ځکه چې مسلمانانو ته د خوراک فراهمی او درې ورځې میلمستیا که څلویښتو سره ملاؤ کړې شی نو دا د اتۀ څلویښت درهمو برابر جوړیږی[1].

ترجیح راجح: د احنافو دمذهب د دلیل په طورباندې مونږ وړاندې د حضرت عمر رضی الله عنه فیصله نقل کړې وه کومه چې د حارثه بن مضرب او محمد بن عبیدالله الثقفی رحمهما الله وغیره نه مروی ده، په دې روایت شوې آثارو کښې د انسانانو د دریو طبقاتو (مالدار، متوسط او فقیر) تفصیل بیان شوې دې، ددې وجې نه د عمل په اعتبار سره هم دغه آثار به راجح وی، ځکه چې په دې کښې زیادت روایت شوې دې او دغه شان د هرې طبقې حکم په کښې هم موجود دې.

بیا دا خبره هم ده چې کوم حضرات د طبقاتو په حساب سره د جزیه مقرر کیدو قائل دی نو هغوی په دې روایت باندې هم عمل کوی کوم کښې چې صرف د اتۀ څلویښتو درهمو تذکره ده، یعنی د حضرت عمرو بن میمون اودی رحمه الله اثر، ددې برخلاف حضرات شافعیه چونکه په اتۀ څلویښت درهمو باندې انحصار کړې دې ددې وجې نه هغوی ددې اثرونو او روایاتو پریخودونکی شو، په کومو کښې چې د طبقاتو تمیز او په هغې کښې په هرې طبقې باندې د مقرر مقدار د تخصیص تذکره ده. هم ددې په بیان کښې امام جصاص رازی رحمه الله فرمائی:

"فکان الخبر الذی فیه تفصیل الطبقات الثلاث أولی بالاستعمال، لما فیه من الزیادة، وبیان حکم کل طبقة، ولان من وضعها علی الطبقات فهو قائل بخبر الثمانیة والاربعین، ومن اقتصر علی الثمانیة والاربعین، فهو تارك للخبر الذی فیه ذکر تمیز الطبقات، وتخصیص کل واحد بمقدار منها......"[2]. والله أعلم بالصواب

۲۹۸۷ (۳۱۵۶)[3]: - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ سَمِعْتُ عَمْرًا قَالَ كُنْتُ جَالِسًا مَعَ جَابِرِ بْنِ زَيْدٍ وَعَمْرِو بْنِ أَوْسٍ، فَحَدَّثَهُمَا بَجَالَةُ سَنَةَ سَبْعِينَ - عَامَ حَجَّ مُصْعَبُ بْنُ الزُّبَيْرِ بِأَهْلِ الْبَصْرَةِ - عِنْدَ دَرَجِ زَمْزَمَ قَالَ كُنْتُ كَاتِبًا لِجَزْءِ بْنِ مُعَاوِيَةَ عَمِّ الأَحْنَفِ، فَأَتَانَا كِتَابُ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ قَبْلَ مَوْتِهِ بِسَنَةٍ فَرِّقُوا بَيْنَ كُلِّ ذِي مَحْرَمٍ مِنَ الْمَجُوسِ. وَلَمْ

---

[1]) احکام القرآن للرازی:۳/۱۲۶، والاوجز:۶/۲۰۸، و۲۱۰، واعلاء السنن:۱۲/۴۳۲)_

[2]) احکام القرآن:۳/۱۲۶، والاوجز:۶/۲۰۸، واعلاء السنن:۱۲/۴۳۳)_

[3]) قوله: سمعت عمرا "الحدیث، اخرجه الترمذی، کتاب السیر، باب ما جاء فی اخذ الجزیة من المجوس، رقم (۱۵۸۶)، وابو داؤد، کتاب الخراج والفیئ والامارة، باب فی اخذ الجزیة من المجوس، رقم (۳۰۴۳). والنسائی فی الکبری، کتاب السیر، رقم (۸۷۶۸))_

يَكُنْ عُمَرُ أَخَذَ الْجِزْيَةَ مِنَ الْمَجُوسِ. حَتَّى شَهِدَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ-صلى الله عليه وسلم-أَخَذَهَا مِنْ مَجُوسِ هَجَرَ.

رجال الحديث

①علي بن عبدالله:دا مشهور د حديثو امام علي بن عبدالله بن المديني رحمه الله دې،د دوى تذكره په كتاب العلم،"باب الفهم في العلم"كښې تيره شوې ده.(۱).

②سفيان:دا مشهور محدث سفيان بن عيينه بن ابى عمران كوفى رحمه الله دې.ددې مختصر حالات د "بدء الوحى"په اولنى حديث كښې او تفصيل سره په كتاب العلم،"باب قول المحدث: حدثنا....."كښې تير شوې دى.(۲).

③عمرو:دمشهورتابعى حضرت عمروبن دينار رحمه الله تذكره په كتاب العلم كښې راغلې ده.(۳)

قوله: قال:كنت جالساً مع جابر بن زيد وعمرو بن أوس: حضرت عمرو بن دينار رحمه الله فرمائى چې زۀ د جابر بن زيد او عمرو بن اوس رحمهما الله سره ناست ووم.

د جابر بن زيد نه مراد ابو الشعثاء جابر بن زيد بصرى رحمه الله دې.(۴) او د عمرو بن اوس نه مشهور تابعى عمرو بن اوس بن ابى اوس رحمه الله مراد دې(۵).

قوله: فحدثهما بجالة سنة سبعين عام حج مصعب بن الزبير بأهل البصرة عند درج زمزم: په ۷۰هجرئ كښې،چې په دې كښې مصعب بن زبير اهل بصره سره حج كړې وو، په دې كال باندې د زمزم كوهى پوړو سره بجالة جابربن زيد اوعمروبن اوس ته بيان اوكړو.

بجالة:دا مشهور تابعى بجاله بفتح الباء الموحدة،بعدها جيم:بن عبدة بن سالم(۶)تميمى عنبرى بصرى رحمه الله دې(۷).

دوى د جزء بن معاويه كاتب وو او د احنف بن قيس ترۀ وو(۸).دې د حضرت عمر،حضرت عبد الرحمن بن عوف،حضرت عمران بن حصين او حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهم نه هم

---

[1]) كشف البارى:۲۹۷/۳)_
[2]) كشف البارى:۲٦۰/۱،و۱۰۲/۳)_
[3]) كشف البارى:٤/۳۰۹،باب كتابة العلم)_
[4]) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الغسل،باب من افاض على راسه.....)_
[5]) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب التهجد،باب من نام عند السحر)_
[6]) تعليقات تهذيب الكمال: ٤/۸،وتعليقات تهذيب التهذيب:۱/٤۱۷،وتوضيح المشتبه: ٤/۷۳)_
[7]) تهذيب الكمال: ٤/۸،وتهذيب التهذيب:۱/٤۱۷،وفتح البارى:٦/۲٦۰)_
[8]) پورته حواله جات،وطبقات ابن سعد:۷/۱۳۰)_

حدیث روایت کوی.د دوی نه په روایت کوونکو کښې عمروبن دینار، عوف الاعرابی، قتاده بن دعامه او قشیر بن عمرو رحمهم الله تعالیٰ وغیره شامل دی.(۱).

امام ابوذرعه رحمه الله فرمائی "مکی ثقة"(۲)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی: "هوشیخ"(۳)

علامه جاحظ د دوی تذکره د بصرې په عبادت گزارو کښې کړې ده.(۴).

دغه شان مجاهد بن موسی او ابن حبان رحمهما الله هم د دوی توثیق فرمائیلې دې.(۵).

البته امام ربیع بن سلیمان د امام شافعی رحمه الله په حوالې سره نقل کړې دی چې امام صاحب د دوی په باره کښې فرمائیلې وو: "بجالة رجل مجهول"(۶).

علامه بیهقی رحمه الله لیکلې دی چې امام شافعی رحمه الله په "کتاب الحدود" کښې لیکلی دی چې دې مجهول دې او مشهور نهٔ دې، دغه شان دا هم مشهوره نهٔ ده چې جزء بن معاویه نومې څوک سړې د حضرت عمر رضی الله عنه عامل وو. بیا امام شافعی رحمه الله دا په "کتاب الجزیه" کښې ذکر کړه او وې فرمائیل: "حدیث بجالة متصل ثابت، لانه أدرك عمر، وكان رجلاً فی زمانه، كاتباً لعماله".

ددې نه معلومه شوه چې امام شافعی رحمه الله هم د خپلو سابقه خبرو نه رجوع کړې وه چې بجاله مجهول دې، د کتاب الجزیه د عبارت نه معلومه شوه چې دې مجهول نهٔ دې،

علامه بیهقی دې بیانولو سره لیکی: "وكان الشافعی رحمه الله لم يقف علی حال بجالة حين صنف كتاب الحدود، ثم وقف عليه حين صنف كتاب الجزية، إن كان صنفه بعده"(۷).

امام بخاری، ابوداؤد، ترمذی او نسائی رحمهم الله د دوی روایات اخستلې دی.(۸). صحیح بخاری شریف کښې ددوی ذکر صرف دې ځائې کښې راغلې دې.(۹). رحمه الله رحمة واسعة.

---

۱) تهذیب الکمال: ٤/٨_٩، والجرح والتعدیل: ٣٦٢/٢، رقم (١٧٣٧))_

۲) تهذیب الکمال: ٤/٩ والجرح والتعدیل: ٣٦٢/٢، رقم (١٧٣٧))_

۳) پورته حواله جات)_

٤) تهذیب الکمال: ٤/٩ وتهذیب التهذیب: ٤١٧/١)_

۵) تعلیقات تهذیب الکمال: ٤/٩ وتهذیب التهذیب: ٤١٧/١_٤١٨)_

٦) پورته حواله جات، وکتاب الام: ٥٢٢/١٢/٧، کتاب الحدود، باب حد الذمیین اذا زنوا، رقم (٢٣٢٨٦))_

۷) السنن الکبری للبیهقی: ٢٤٨/٨، کتاب الحدود، باب حد المذمیین، رقم (١٧١٢٣) وکتاب الجزیة، باب المجوس اهل کتاب ......: ٩١٨٩/، رقم (١٨٦٥٣)، وکتاب الام: ١٧٤/٤/٢، کتاب الجزیة، من یلحق باهل الکتاب. رقم (١٣١٩٣)، وتعلیقات تهذیب الکمال: ٤٩/)_

۸) تهذیب الکمال: ٤٩/)_

۹) فتح الباری: ٢٦٠/٦، وعمدة القاري: ٨٠/١٥)_

مصعب بن الزبير: دا د مشهور صحابی حضرت زبير بن عوام رضی الله عنه خوئي حضرت مصعب بن الزبير بن العوام قرشي اسدي رحمه الله دي[١].

ابو عيسى او ابو عبدالله د دوی كنيت دي[٢]. د دوی مور بی بی رباب بنت انيف كلبيه ده[٣].

ډير زيات بهادر وو او ډير زيات حسين وجميل، د خپل سخاوت د وجې نه به ورته "آنية النخل" (د شهدو كبين يا لوښې) وئيلې كيدو، ليكن دې سره سره وينه تويونكي هم وو، مختار بن عبيد الثقفي سره ئې جنګ اوكړو او هغه ئې قتل هم كړو[٤].

دې د خپل پلار شريک ورور حضرت عبدالله بن زبير رضی الله عنه له طرفه د عراقيينو (عراق وشام) امير مقرر شوې وو، دا مقرر كيدل يو اعتبار سره د مصعب د يو تمنا نتيجه وه، چې د الله تعالى په نزد قبوله شوه. لكه ابن ابى الزناد د خپل پلار نه روايت كوى چې هغوى اوفرمائيل: د حجر په مقام باندې څلور حضرات جمع شو: عبدالله، مصعب، عروه (د حضرت زبير بن العوام ځامن) او ابن عمر رضی الله عنهم. حضرت ابن عمر رضی الله عنه اوفرمائيل چې تمنا اوكړئ. د خپل خپل خواهش اظهار اوكړئ چې پته اولګى چې څوک څۀ غواړى؟ عبدالله بن زبير رضی الله عنه اوفرمائيل چې زما خواهش د خلافت حصول دې او حضرت عروه بن زبير رحمه الله اوفرمائيل چې زما تمنا او خواهش خو دا دې چې زما په ذريعې سره علم خور شى او زما نه خلق فائده حاصله كړى. او مصعب بن زبير رحمه الله اوفرمائيل چې زما خواهش د اهل عراق د امارت حصول دې او عائشه بنت طلحه وسُكينه بنت الحسين په خپله نكاح كنبې راوستل. حضرت ابن عمر رضی الله عنه اوفرمائيل چې زما تمنا خو صرف دا ده چې زما مغفرت او بخښنه اوكړې شى. راوى وائى چې هر كس چې كومه تمنا كړې وه نو هغه ورته حاصله شوه، پاتې شو حضرت ابن عمر رضی الله عنه نو د هغوى به هم مغفرت كړې شوې وى[٥].

اسماعيل بن ابى خالد رحمه الله فرمائى: "ما رأيت أميراً قط أحسن من المصعب"[٦].

امام شعبي رحمه الله فرمائى: "ما رأيت أميراً قط على منبر أحسن من مصعب"[٧].

اوس تير شو چې دې ډير زيات حسين وجميل وو، مدائنى رحمه الله فرمائى:

"كان يحسد على الجمال"[٨]. چې د حسن د وجې نه به ورسره حسد كولې شو.

---

[١]) سير اعلام النبلاء: ١٤٠/٤)_

[٢]) پورته حواله، وطبقات ابن سعد: ١٨٢/٥)_

[٣]) سير اعلام النبلاء: ١٤١/٤، وطبقات ابن سعد: ١٨٢/٥)_

[٤]) سير اعلام النبلاء: ١٤١/٤، وطبقات ابن سعد: ١٨٣/٥)_

[٥]) سير اعلام النبلاء: ١٤١/٤، وحلية الاولياء: ١٧٦/٢، رقم (الترجمة (١٧١))_

[٦]) سير اعلام النبلاء: ١٤١/٤)_

[٧]) پورته حواله و فوات الوفيات: ١٤٣/٤، رقم (٥٢٥))_

[٨]) پورته حواله جات)_

د اموی خلیفه عبدالملک بن مروان او د مصعب بن زبیر د فوجونو مینځ کښې یو سخت او فیصله کن جنګ اوشو، مصعب خو دې دپاره وتلې وو چې شام به دوباره اخلو او د عبدالملک مقصود دفاع وه، ددې دواړو ټکراؤ د عراق یو وړوکې ښار "اوانا"(۱) سره نزدې د دیرالجاثق(۲) په مقام باندې اوشو، چې آخرکار په دې کښې فتح عبدالملک ته اوشوه او مصعب قتل شو دا د ۷۲هجرئ جمادی الاولی واقعه ده او دا د جمعرات ورځ وه، دې وخت کښې د مصعب عمر څلویښت کاله وو.(۳)

د قتل نه پس د هغهٔ سر کټ کړې شو او د عبد الملک وړاندې پیش کړې شو؛

عبد الملک بن مروان وائی: "رأیت بقصر الکوفة رأس الحسین الشهید، ثم رأس ابن زیاد، ثم رأس المختار، ثم رأس مصعب بین یدی عبد الملک"(۴).

حدیث شریف سره متعلق یو اصولی بحث: دلته حدیث سره متعلق یو خبره باندې ځان پوهه کړئ چې د حضرت عمرو بن دینار رحمه الله الفاظ دا وو:

"فحدثها بجالة..... "چې بجاله دغه دواړو ملګرو ته بیان کړه......ددې نه معلومه شوه چې بجاله دا روایت عمرو ته نهٔ وو بیان کړې او هغه مقصود بالتحدیث هم نهٔ وو، ددې باوجود عمرو د بجاله نه روایت کوی، دغه شان اوریدلې شوې حدیث روایت کول جائز دی او دا بالاتفاق د تحمل د وجوهو نه ده.(۵).

البته په دې کښې اختلاف دې چې په داسې صورت کښې "حدثنا" وئیل جائز دی یا نهٔ؟نو جمهور ددې د جواز قائل دی او امام نسائی او بعضې حضرات ددې نه منع کوی، او علامه برقانی رحمه الله فرمائی چې د "حدثنا" په ځائې "سمعت فلانا" وئیل پکار دی.(۶).

د درج معنی: "درج" د دال او د راء فتحې سره، د درجة جمع ده، پوړو ته وئیلې شی.(۷)، په المغرب کښې دی: "درج السلم: رتبة، الواحدة: درجة"(۸).

---

(۱) قال ابن خلکان: او انا بلیدة کثیرة البساتین والشجر، نزهة من نواحی دجیل بغداد، بینها وبین بغداد عشرة فراسخ من جهة تکریت..... ".معجم البلدان: ۱/ ۲۷٤، باب الهمزة والواو.....)_

(۲) دیر الجاثلیق: دیر قدیم البناء، رحب الفناء، من طسوج مسکن قرب بغداد فی غربی دجلة، وهو راس الحدبین السواد وارض تکربت. معجم البلدان: ۲/۵۰۲، باب الدال والیاء.....)_

(۳) سیر اعلام النبلاء: ٤/۱٤۳، وطبقات ابن سعد: ۵/۱۸۳)_

(٤) سیر اعلام النبلاء: ٤/۱٤۳)_

(۵) عمدة القاری: ۱۵/۷۹_۸۰، وفتح الباری: ٦/۲٦۰)_

(٦) عمدة القاری: ۱۵/ ۸۰، وفتح الباری: ٦/۲٦۰)_

(۷) عمدة القاری: ۱۵/ ۸۰، والصحاح للجوهری: ۳۳۷، مادة "درج")_

(۸) المغرب: ۲۸٤، الدال مع الراء)_

قوله: قال: كنت كاتباً لجزء بن معاوية عم الاحنف: بجاله فرمائى چې زۀ د احنف د ترۀ جزء بن معاويه كاتب ووم.

جزء بن معاويه: دا جزء "بفتح الميم وسكون الزائ، وفى آخره همزة"[1].
دا ابن معاويه بن حصين بن عبادة بن النزال بن مرة تميمى رضي الله عنه دې[2].دې د حضرت عمر رضي الله عنه له طرفه د هواز عالم وو او د ترمذى شريف په روايت كښې راغلې دى چې جزء د "تنادر" عامل وو.[3].ليكن حافظ صاحب رحمه الله فرمائى چې تنادر هم د هواز يو كلې دې[4].
د دوى په صحابى كيدو كښې اختلاف دې،حافظ ابن حجر رحمه الله د دوى شمار په صحابه كرامو رضي الله عنهم كښې كړې دې،د ابن الاثير جزرى رحمه الله رائې هم داده،البته ابن عبدالبر رحمه الله د دوى د صحبت انكار كړې دې[5].ليكن حافظ د دوى قول رد كولو سره فرمائى چې دغه زمانه كښې به خليفه ګانو هغه كسان عاملان مقررول څوک چې به صحابه كرام رضي الله عنهم وو [6].غير صحابه به عام طور باندې عاملان نۀ وو،ددې وجې نه غوره هم دا معلوميږى چې دا صحابى وو.د بلاذرى د وضاحت مطابق حضرت جزء رضي الله عنه د حضرت اميرمعاويه رضي الله عنه د خلافت زمانې پورې ژوندې وو او دوى د زياد له طرفه څۀ ذمه دارئ هم ادا كړې[7].

الاحنف: دا مشهور مخضرم تابعى حضرت احنف بن قيس رحمه الله دې،د دوى حالات په كتاب الايمان،"باب المعاصى من أمرالجاهلية......"كښې تير شوې دى[8].

قوله: فاتانا كتاب عمر بن الخطاب قبل موته بسنة: نو مونږ ته د حضرت عمر رضي الله عنه خط د دوى د وفات نه يو كال مخكښې راغئ.

عمربن الخطاب: د دويم خليفه حضرت عمر بن الخطاب رضي الله عنه اجمالى تذكره د "بدء الوحى" د اولنى حديث لاندې راغلې ده[9]

---

[1]) ددې لفظ په ضبط كښې د محدثينو او د اهل نسب اختلاف دې،د محدثينو چې كوم مشهور قول دې نو مونږ هغه ذكر كړې دې،د نورو اقوالو دپاره اوګورئ عمدة القارى:۷۹/۱۵،وفتح البارى: ۲٦۰/٦، والاكمال لابن ما كولا:۷۹/۲_۸۱،باب جرى وجزى.....)_
[2]) الاصابة:۲۳٤/۱،والاستيعاب بهامش الاصابة:۲۵۹/۱)_
[3]) انظر الجامع للترمذى،كتاب السير،باب فى اخذ الجزية من المجوس،رقم (۱۵۸٦)،ولكن المثبت فى رواية الترمذى مناذر"بدل تنادر"ولعل المثبت هو الصحيح،انظر معجم البلدان:۱۹۹/۵،باب الميم والنون.....)
[4]) فتح البارى:۲٦۰/٦)_
[5]) الاصابة:۲۳٤/۱،والاستيعاب بهامش الاصابة:۲۵۹/۱،واسد الغابة:۱۷۸/۱،باب الجيم والزارى)_
[6]) الاصابة:۲۳٤/۱)_
[7]) پورته حواله)_
[8]) كشف البارى:۲۲۳/۲)_
[9]) كشف البارى:۲۳۹/۱)_

پورته ذكر كړې شوې واقعه د ۲۲هجرئ ده ځكه چې د حضرت عمر رضي الله عنه وفات په ۲۳هجرئ كښې شوې دې.(۱).

قوله: فرقوا بين كل ذي محرم من المجوس: په مجوسيانو كښې چې چا خپل ذي محرم سره وادۀ كړې وى نو هغه ترينه جدا كړئ.

مجوس،د مجوسى جمع ده چې د مجوسيت طرفته ئې نسبت شوې دې او مجوسيان په زړو تيرو شوو باطلو فرقو كښې يوه فرقه ده او دا كلمه د منج ګوش معرب دې چې د يو سړى نوم دې.د هغۀ واړۀ واړۀ غوږونه وو،ددې فرقې نسبت د هغۀ طرفته كيږى او "مجوس"ورته وئيلې شى،دا هغه سړې وو چې دۀ مجوسيت ايجاد كړو او خلق ئې ددې طرفته راؤبلل.د مجوسيانو نسبت (د خپل وهم مطابق پيغمبر)زرتشت طرفته هم كيږى او ددې وجې نه دوى ته زرتشى هم وئيلې كيږى.د مشهور قول مطابق دوى د اور عبادت كوى او قتاده رحمه الله فرمائى چې دوى د نمر،سپوږمئ او د اور عبادت كوى.

د خپلې ترقئ په زمانه كښې دوى د دنيا په مختلفو ځايونو كښې آتش كدې(د دوى د عبادت ځايونه)جوړې كړې،چې هلته به دوى د اور عبادت كوو،نن هم په هغې كښې څۀ موجودې دى.او ددې مذهب منونكى ددې خبرې هم قائل وو چې يو خالق د خير دې او بل خالق د شر دې،د خير د خالق نوم يزدان او د شر د خالق نوم اهرمن دې.(۲).

ايا مجوس په اهل كتابو كښې داخل دى؟:د امت د فقهاء كرامو په دې خبره كښې اختلاف دې چې مجوس اهل كتابو كښې داخل دى يا نۀ؟

ددې اختلاف دارومدار په دې مسئله باندې دې،وړاندې تير شو چې د مجوسيانو نه به جزيه اخستلې كيږى يا نۀ؟او په كوم بنياد باندې به ترينه اخستلې كيږى؟

د مجوسيانو متعلق حضرات شوافع دا وائى چې دوى هم اهل كتاب دى،ددې په دليل كښې هغوى د حضرت على رضي الله عنه دا اثر پيش كوى:

"كان المجوس أهل كتاب يعرفونه، وعلم يدرسونه، فشرب أميرهم الخمر،فوقع على أخته، فرآه نفر من المسلمين،فلما أصبح قالت أخته: انك قد صنعت بها كذا وكذا،وقد رآك نفر لا يسترون عليك،فدعا أهل الطمع، فأعطاهم،ثم قال لهم: قد علمتم أن آدم أنكح بنية بناته، فجاء اولئك الذين رأوه،فقالوا: ويلاً للابعد،إن في ظهرك حداً، فقتلهم،وهم الذين كانوا عنده،ثم جاءت امرأة،فقالت له:بلى،قد رأيتك،فقال لها:ويحا لبغي بني فلان،قالت:أجل،والله لقد كنت بغية،ثم تبت،فقتلها،ثم أسرى على ما في قلوبهم وعلى كتبهم،فلم يصبح عندهم شيئ"(۳).(اللفظ لعبد الرزاق).

---

(۱) فتح البارى:۶/(۲۶۱)_

(۲) د مذكوره تفصيلاتو دپاره اوګورئ، اوجز المسالك:۶/۱۹۱.ولسان العرب:۶/۲۲۳،مادة: مجس".و روح المعانى:۱۷/۱۲۹.سورة الحج:۱۷.تفسير قوله تعالى:(والنصارى والمجوس)و دائره معارف اسلاميه (اردو):۱۸/۵۸۸)_

(۳) انظر المصنف لعبد الرزاق.كتاب اهل الكتابين.باب هل يقاتل اهل الشرك ....[بقيه برصفحه آئنده....

يعنى ''مجوس د يو كتاب حاملين وو ،چې په هغې باندې پوهيدل،هغه ئې لوستلو ،يوه ورځ د هغوی امير شراب اوڅكل،نو په خپله خور باندې ورغئ،نو د مسلمانانو يوې ډلې هغه اوليدۀ،چې كله سحر شو نو د هغۀ خور اووئيل چې تا ماسره داسې داسې كړې دی او حق خبره دا ده چې يو داسې ډلې تۀ ليدلې ئې چې په تا باندې به پردۀ وانۀ چوی.نو هغۀ اهل طمع(علماء سوء)راؤبلل،بيا ئې هغوی ته اووئيل چې تاسو ته ښۀ پته ده چې آدم عليه السلام به د خپلو ځامنو نكاح د خپلو لونړو سره كولې(لهذا ماهم داسې كړی دی نو په دې كښې څۀ حرج دې؟) نو هغه خلق راغلل،چاچې دا سرې خپلې خور سره مبتلا ليدلې وو ،وې وئيل چې د منحوس دپاره دې هلاكت وی،په تا باندې حد واجب شوې دې.نو هغوی دې قتل كړۀ،دا هغه خلق وو چې دۀ سره وو ،بيا يو ښځه راغله،هغې اووئيل:او اما تاسو ليدلې ئې،نو امير هغې ښځې ته اووئيل:د بنی فلان د زناكارې دپاره دې هلاكت وی،هغې ښځې اووئيل: صحيح ده(بالكل)په خدائې قسم!زۀ زناكاره ووم،بيا ما توبه اوكړه،هغۀ هغه ښځه هم قتل كړه، بيا ددغه خلقو په زړونو كښې چې څۀ وو او د هغوی په كتابونو كښې چې څۀ وو هغه اوچت كړې شو ،دغه شان دوی سره هيڅ څيز روغ پاتې نۀ شو''.

دا خو د شوافعو دليل شو،ليكن ددې اثر په صحت كښې كلام دې،بعضې حضراتو دا متصل ښودلې دې او بعضو منقطع ښودلې دې[۱].او بعضې علماء حضرات خو ددې اثر د صحت بالكل قائل نۀ دی،لكه علامه ابن قيم او حافظ ابن بطال رحمة الله عليهما دې اثر ته غيرصحيح او غيرثابت وئيلې دی[۲].بيا كه چرته ددې صحت تسليم هم كړې شی نو ددې مطلب هم دادې چې د دوی اسلاف هم اهل كتاب وو ،ځكه چې د مذكوره اثر مضمون هم دادې چې دا خلق اول اهل كتاب وو ،ليكن وروستو بيا كتاب د دوی د سينو نه اوويستلې شو ،نو اوس څنګه دوی اهل كتاب شو؟

د دوی په اهل كتاب نۀ كيدو باندې هغه روايت هم دلالت كوی كوم چې د حسن بن محمد رحمه الله نه روايت دې،چې ''لا تؤكل لهم ذبيحة،ولا تنكح لهم امرأة''[۳].چې ''نۀ به د دوی ذبيحه خوړلې شی او نۀ د دوی د ښځو سره نكاح جائزه ده''.

نو كه دوی اهل كتاب وو نو ددوی ذبيحه خوړل او د دوی ښځو سره نكاح كول به خامخا

بقيه ازحاشيه گذشته] حتى يؤمنوا.....؟رقم (۱۹۲۶۲)،وكتاب اهل الكتاب،اخذ الجزية من المجوس،رقم (۱۰۰۲۹)،وفتح البارى:۲۶۱/۶،وعمدة القارى: ۸۰/۱۵،وكتاب الام:۱۷۳/۴/۲،وسنن البيهقى الكبرى،كتاب الجزية،باب المجوس اهل الكتاب،.....: ۹۱۸۹/،رقم (۱۸۶۵۰))_

[۱]) اعلاء السنن:۴۳۹/۱۲)_

[۲]) زاد المعاد فى هدى خير العباد:۱۵۴/۳،وشرح ابن بطال:۳۳۱/۵،دلته اوګورى،نصب الراية: ۲۵۶/۲، والجوهر النقى:۹۱۹۰/)_

[۳]) احكام القرآن:۱۲۱/۳،وطبقات ابن سعد:۲۶۳/۱،والمصنف لابن ابى شيبة:۴۰۷/۱۷،كتاب السير،ما قالوا فى المجوس.....رقم (۳۳۳۱۳))_

جائز وو لكه څنګه چې الله تعالى د نورو اهل كتابو سره دا كارونه مباح ګرځولي دي[1].
په دې باره كښې چې مجوس په اهل كتابو كښې داخل نه دى د احناف حضراتو ﷺ دليل د قرآن كريم نه خو دا دې (أن تقولوا إنما أنزل الكتاب على طائفتين من قبلنا)[2]. دې آيت كريمه كښې اهل كتاب ته په دوو ډلو كښې منحصر وئيلې شوي دى، كه مجوس هم په اهل كتاب كښې وو نو بيا خو دا درې ډلې شوې، حالانكه دا خبره د آيت كريمه خلاف ده، ددې وجې نه د آيت كريمه په رڼا كښې مجوس په اهل كتابو كښې داخل نه دى[3].
د احنافو دويم دليل هغه روايت دې كوم چې په مؤطا وغيره كښې د جعفر بن محمد بن على عن ابيه د طريق نه روايت دې:
"أن عمر بن الخطاب رضي الله عنه ذكر المجوس، فقال: ما أدرى كيف أصنع فى أمرهم؟ فقال عبدالرحمن بن عوف: أشهد لسمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: سنوا بهم سنة أهل الكتاب"[4].
يعنى: "حضرت عمر رضي الله عنه د مجوسيانو تذكره اوكړه، بيا ئې اوفرمائيل چې ماته ددې مجوسيانو په سلسله كښې علم نشته چې زۀ څۀ اوكړم؟ نو حضرت عبد الرحمن بن عوف رضي الله عنه اوفرمائيل چې ما د نبى كريم ﷺ نه اوريدلې دى چې دوى سره د اهل كتابو په شان سلوك اوكړئ".
دا روايت اګرچه منقطع دې ځكه چې د محمد ملاقات نۀ د عمرفاروق رضي الله عنه سره ثابت دې او نۀ د عبدالرحمن بن عوف رضي الله عنه سره ليكن ددې معنى د حسان نورو مختلفو طرقو د وجې نه متصل ده[5]. دغه شان ابوعلى الحنفى هم دا روايت د امام مالك د طريق نه نقل كړې دې. چې د هغې تخريج بزار او دارقطنى رحمة الله عليهما وغيره كړې دې او دا روايت مرسل دې چې زمونږ په نزد حجت دې[6]. او په دې روايت كښې خو صراحتاً د "فى الجزية" لفظ هم موجود دې[7]. بيا په طبرانى كښې د مسلم بن العلاء الحضرمى د طريق نه ددې ګواه هم موجود دې چې "سنوا بالمجوس سنة أهل الكتاب"[8].

---

[1]) احكام القرآن للجصاص: ۱۲۱/۳، واوجز المسالک: ۱۹٤/۶)_
[2]) الانعام: ۱۵۶)_
[3]) احكام القرآن للجصاص: ۱۲۱/۳، واوجز المسالک: ۱۹٤/٤)_
[4]) المؤطا، كتاب الزكاة، باب جزية اهل الكتاب.....رقم (٤٢)، ومصنف ابن ابى شيبة: ۷۱/۷_۲۷، فى الزكاة، فى المجوس يؤخذ منهم.....رقم (۱۰۸۷۰)، و۴۰۹/۱۷، كتاب السير (۳۳۳۱۹)، وسنن البيهقى الكبرى: ۹۱۸۹/، كتاب السير، رقم (۱۸۶۵٤))_
[5]) اوجز: ۲۰۰/۶، والتعليق الممجد على مؤطا محمد: ۱۷۶، كتاب الزكاة، باب الجزية)_
[6]) اوجز ۲۰۰/۶، والتمهيدلابن عبدالبر: ۱۱۵/۲، ومسند البزار: ۲۶٤/۳، مسند عبدالرحمن بن عوف، رقم (۱۰۵۶)
[7]) فتح البارى: ۲۶۱/۶، والاوجز: ۲۰۱/۶)_
[8]) مجمع الزوائد: ۱۳/۶، كتاب الجهاد، ماجاء فى الجزية، والطبرانى فى الكبير: ٤۳۷/۱۹ [بقيه برصفحه آئنده..

دغه شان ددې نه علاوه هم ددې خبرې خيال ساتئ چې شوافع ددې خبرې خو قائل دى چې مجوسيانو سره نکاح کول او د هغوى ذبيحه خوړل جائز نۀ دى ليکن بياهم دا وائى چې دا خلق اهل کتاب دى، که دوى اهل کتاب وو نو دا کارونه به هم جائز وو؟[1].دغه شان د باب حديث هم په خپله په دې باندې دلالت کوى چې مجوس اهل کتابو کښې داخل نۀ دى او دوى د "اهل الکتاب" په عموم کښې شامل نۀ دى ورنه حضرت عمر رضي الله عنه چې د دوى نه د جزيې په وصولئ کښې کوم توقف کوى نو ددې څۀ مطلب دې؟[2].ددې وجې نه صحيح هم دا معلوميږى چې مجوس په اهل کتاب کښې داخل نۀ دى،صرف د جزيې په وصولئ کښې دوى د اهل کتابو سره شريک دى،دا هم ددې وجې نه چې نبى عليه السلام د دوى نه جزيه اخستلې ده،ددې وجې نه نۀ چې دوى په اهل کتابو کښې داخل دى[3].والله أعلم بالصواب.

يو اشکال او د هغې جواب:د حديث شارحينو دلته يو اشکال ذکر کړې دې چې د هغې تقرير دا دې چې د ذميانو دينى عقائدو او شعائرو سره تعرض نۀ شى کيدې،مثلاً د مجوسيانو په نزد چونکه محرماتو سره نکاح کول جائز دى ددې وجې نه خليفه او د خليفه نائبان ددوى په دې کار کښې مداخلت نۀ شى کولې[4].او دلته د باب په حديث کښې راغلې دى چې حضرت عمر رضي الله عنه د مجوسيانو د هغې جوړو د جدا کولو حکم کړې.وو کوم چې خپل مينځ کښې محرم وو نو دا خو د هغوى په مذهبى عقيدو کښې مداخلت شو چې شرعى لحاظ سره صحيح نۀ کار نۀ دې.

ددې اشکال جواب دادې چې دلته دوه جدا جدا څيزونه دى،يو خو دا چې ذميان خپل مذهبى معاملات پوره کوى.دويم دا چې ذميان ددې معاملاتو اظهار هم د مسلمانانو په وړاندې اوکړى نو اولنې څيز خو جائز دې ليکن ددې دويم کار(يعنى د مسلمانانو په وړاندې د ښکاره کولو)اجازت بالکل نشته،د حضرت عمر رضي الله عنه د حکم مطلب هم دا وو چې دوى خپل مينځ کښې محرماتو سره نکاح خو کولې شى ليکن د عامو مسلمانانو په وړاندې ددې اظهار نۀ شى کولې،نۀ ددې دپاره اجتماعات منعقد کولې شى،دغه شان څنګه چې د مسلمانانو د ودونو ښادو اعلان کيږى نو دغه شان اعلان هم نۀ شى کولې.

ددې مثال هغه شرطونه دى،کوم چې د امين الامه حضرت ابوعبيده بن الجراح رضي الله عنه له طرفه د دمشق د فتح کولو نه پس په نصارى باندې لګولې شوې وو،په هغې کښې بعضې شرطونه دا وو چې هغوى صليب ښکاره نۀ شى آويزاندولې،د خپلو مخصوص خوشحالو (اخترونو)

بقيه ازحاشيه گذشته] رقم (١٠٥٩)، مسلم بن العلاء الحضرمى)_

[1]) المنتقى:٢٧٦/٣،کتاب الزکاة،جزية اهل الکتاب،رقم (٦٨١)،والاوجز:٢٠٢/٦،وشرح ابن بطال:٣٣/٥)

[2]) عمدة القارى:٨٠/١٥،واعلام الحديث للخطابى:١٤٦٢/٢)_

[3]) احکام القرآن:١١٩/٣_١٢١)_

[4]) وفى الشامية:٢٩٧/٣: نترکهم وما يدينون"فصل فى الجزية،مطلب ليس المراد منه......)_

اعلان نۀ شی کولې.د ګرجو دروازې مسلمانانو دپاره نۀ شی بندولې.وغیره وغیره(۱).
دې دپاره چې عام مسلمانان په فتنه کښې مبتلا نۀ شی او د هغوی د شان و شوکت نه متاثره نۀ شی(۲).والله أعلم

قوله: ولم یکن عمر أخذ الجزیة من المجوس حتی شهد عبدالرحمن بن عوف:
او حضرت عمر رضی الله عنه د مجوسیانو نه جزیه نۀ وه اخستلې تردې چې حضرت عبد الرحمن بن عوف رضی الله عنه(۳) ګواهی ورکړه.......

مذکوره جمله باندې سندی بحث: پورته ذکر شوې جمله یا خو د حضرت عمر رضی الله عنه د هغه خط حصه ده د کوم خط تذکره چې پورته په حدیث کښې تیره شوه،په دې صورت کښې به د روایت حیثیت"روایة عمر عن عبدالرحمن بن عوف"وی یعنی حضرت عمر،د حضرت عبد الرحمن نه روایت کوی لکه د ترمذی شریف(۴)په روایت کښې ددې وضاحت هم شته چې"فجاءنا کتاب عمر: انظر مجوس من قبلك، فخذ منهم الجزیة، فان عبدالرحمن بن عوف أخبرنی........".

لیکن اصحابو د"اطراف الحدیث"دا حدیث په بجاله عن عبد الرحمن کښې ذکر کړې دې(۵).
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې ددې حضراتو دا کار صحیح نۀ دې.ځکه چې د حدیث په ټولو طرقو کښې هیڅ یو طریق کښې هم دا خبره ذکر نۀ ده چې بجاله دا روایت د حضرت عبد الرحمن بن عوف نه اخستلې دې بلکه د ترمذی شریف پورته ذکر شوې روایت خو په دې باب کښې واضح دې،ددې وجې نه دا روایت په"عمر بن الخطاب عن عبدالرحمن"کښې ذکر کول مناسب وو نۀ چې په"بجالة عن عبدالرحمن"کښې(۶).

هَجَر: دا کلمه د هاء او د جیم فتحې سره ده،د نبی علیه السلام په زمانه کښې په دې نوم سره څو علاقې وې،چې په هغې کښې هجربحرین،هجرنجران،هجرجازان او هجرمازن وغیره شامل دی.لیکن دلته هجربحرین مراد دې،دې وخت کښې دلته مجوسیان په لوئې تعداد کښې آباد وو،په ۸ یا ۱۰ هجرئ کښې د نبی علیه السلام په ژوند مبارک کښې دا علاقه د حضرت علاء بن

(۱) انظر نص تلک الشروط فی تهذیب تاریخ دمشق الکبیر:۱/۱۵۰،باب کیف کان امر دمشق.....؟)_
(۲) اعلام الحدیث:۲/۱۴۶۳،وفتح الباری:۶/۲۶۱،وعمدة القاری:۱۵/۸۰،واعلاء السنن:۱۲/۴۴۱_۴۴۲، وتحفة الباری:۳/۵۶۵،وارشاد الساری:۵/۲۳۰)_
(۳) دحضرت عبدالرحمن بن عوف حالاتو دپاره اوګورئ: کتاب الجنائز،باب الکفن من جمیع المال)_
(۴) الحدیث اخرجه الترمذی فی ابواب السیر،باب فی اخذ الجزیه من المجوس،رقم (۱۵۸۷)،وابو داؤد، کتاب الخراج......باب فی اخذ الجزیة من المجوس،رقم (۳۰۴۳)،والنسائی فی الکبری،رقم (۸۷۶۸))_
(۵) انظر مثلا: تحفة الاشراف بمعرفة الاطراف:۷/۲۰۷)_
(۶) فتح الباری:۶/۲۶۱،والنکت الظراف علی الاطراف:۷/۲۰۸)_

الحضرمی رضی الله عنه په لاسونو مبارکو فتح شوې وه(١). د مجوسیانو نه په جزیه اخستلو کښې چې کله د حضرت عمر رضی الله عنه تردد پیدا شو نو حضرت عبد الرحمن بن عوف رضی الله عنه ورته ددې علاقې حواله ورکړه چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم ددې علاقې د مجوسیانو نه جزیه اخستلې وه.

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت: ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت په دې جمله کښې دې: "أن رسول الله صلى الله عليه وسلم أخذها من المجوس"(٢) په دې کښې د مجوسیانو نه د جزیه اخستلو تذکره ده، چې د مصنف رحمه الله مقصود دې.

٢٩٨٨ (٣) حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ عَنِ الْمِسْوَرِ بْنِ مَخْرَمَةَ أَنَّهُ أَخْبَرَهُ أَنَّ عَمْرَو بْنَ عَوْفٍ الأَنْصَارِيَّ وَهُوَ حَلِيفٌ لِبَنِي عَامِرِ بْنِ لُؤَيٍّ وَكَانَ شَهِدَ بَدْرًا أَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم - بَعَثَ أَبَا عُبَيْدَةَ بْنَ الْجَرَّاحِ إِلَى الْبَحْرَيْنِ يَأْتِي بِجِزْيَتِهَا، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - هُوَ صَالَحَ أَهْلَ الْبَحْرَيْنِ وَأَمَّرَ عَلَيْهِمُ الْعَلاَءَ بْنَ الْحَضْرَمِيِّ، فَقَدِمَ أَبُو عُبَيْدَةَ بِمَالٍ مِنَ الْبَحْرَيْنِ، فَسَمِعَتِ الأَنْصَارُ بِقُدُومِ أَبِي عُبَيْدَةَ فَوَافَتْ صَلاَةَ الصُّبْحِ مَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم -، فَلَمَّا صَلَّى بِهِمُ الْفَجْرَ انْصَرَفَ، فَتَعَرَّضُوا لَهُ، فَتَبَسَّمَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - حِينَ رَآهُمْ وَقَالَ «أَظُنُّكُمْ قَدْ سَمِعْتُمْ أَنَّ أَبَا عُبَيْدَةَ قَدْ جَاءَ بِشَىْءٍ». قَالُوا أَجَلْ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «فَأَبْشِرُوا وَأَمِّلُوا مَا يَسُرُّكُمْ، فَوَاللَّهِ لاَ الْفَقْرَ أَخْشَى عَلَيْكُمْ، وَلَكِنْ أَخْشَى عَلَيْكُمْ أَنْ تُبْسَطَ عَلَيْكُمُ الدُّنْيَا كَمَا بُسِطَتْ عَلَى مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ، فَتَنَافَسُوهَا كَمَا تَنَافَسُوهَا وَتُهْلِكَكُمْ كَمَا أَهْلَكَتْهُمْ». [٣٧٩١، ٦٠٦١]

رجال الحديث

① ابواليمان، ② شعيب: د حضرت ابو اليمان حكم بن نافع او د شعيب ابن ابى الحمزه الحمصى رحمهما الله حالات د بدء الوحى په شپږم حديث کښې تير شوې دی(٤).

---

١) معجم البلدان: ٣٩٣/٥، باب الهاء والجيم......وعمدة القارى: ٨٠/١٥. وذكر ابن سعد فى طبقاته (٢٦٣/١): ان النبى صلى الله عليه وسلم بعد قسمة الغنائم بالجعرانة ارسل العلاء الى المنذر بن ساوى عامل البحرين. يدعوهم الى الاسلام، فاسلم، وصالح مجوس تلك البلاد على الجزية". فتح البارى: ٢٦٢/٦، وهذه العبارة تدل على انها كانت فى سنة تسع؛ لان النبى صلى الله عليه وسلم نزل بالجعرانة سنة تسع من الهجرة)_

٢) عمدة القارى: ٧٩/١٥)_

٣) قوله: عمرو بن عوف الانصارى رضى الله عنه": الحديث، اخرجه البخارى ايضا فى صحيحة، فى كتاب المغازى، باب بلا ترجمة، بعد باب شهود الملائكة بدرا، رقم (٤٠١٥)، وفى كتاب الرقاق، باب مايحذر من زهرة الدنيا والتنافس فيها، رقم (٦٤٢٥)، ومسلم فى صحيحة، كتاب الزهد، باب الدنيا سجن المؤمن وجنة الكافر، رقم (٧٤٢٥_٧٤٢٦)، والترمذى، فى ابواب صفة القيامة (باب حدث: والله ما الفقر اخشى عليكم)، رقم (٢٤٦٢)، وابن ماجه فى سننه، كتاب الفتن، باب فتنة المال، رقم (٣٩٩٧))_

٤) كشف البارى: ٤٧٩/١_٤٨٠)_

③**زهرى**: دا امام ابن شهاب زهرى رحمه الله دي،د دوى تذكره په "بدء الوحى" كښې راغلې ده(۱).
④**عروة بن الزبير**:دا مشهور تابعى حضرت عروه بن زبير بن العوام رحمه الله دي.د دوى حالات د "بدء الوحى" په دويم حديث كښې ذكر شوي دي(۲).
⑤**مسور بن مخرمة**:دا مشهور صحابى حضرت مسور بن مخرمه رضي الله عنه دي(۳).
⑥**عمرو بن عوف الانصارى**:دا حضرت عمرو بن عوف الانصارى رضي الله عنه دي،دوى د اسلام كښې اولنو صحابه كرامو رضي الله عنهم كښې او د بنو عامر بن لوئى ملگرې او د بدر په شريكانو كښې دى (۴).دوى د نبى كريم ﷺ نه روايت كوى.د دوى نه روايت كوونكې صرف حضرت مسور بن مخرمه رضي الله عنه دي(۵).او د دوى نه صرف يو حديث روايت دې كوم چې په باب كښې ذكر شوې دې(۶).په ائمه سته كښې د امام ابوداؤد رحمه الله نه علاوه باقى ټولو حضراتو د دوى نه روايت اخستلې دې(۷).د حضرت عمربن الخطاب رضي الله عنه د خلافت په دور كښې دوى وفات شو(۸).رضى الله عنه وأرضاه

دې ولې انصارى دې؟:دلته يو سوال دا پيدا كيږى چې حضرت عمرو بن عوف رضي الله عنه څنگه انصارى دې،حالانكه د اهل مغازى په نزد دا مشهوره ده چې دوى مهاجر وو،ددې خبرې تائيد ددې جملې نه هم كيږى: "وهوحليف لبنى عامربن لؤى" ددې جملې نه خو دا معلوميږى چې دوى مكى وو؟

حافظ ابن حجر رحمه الله ددې سوال دوه جوابونه ذكر كړې دى:
①كيدې شى چې دوى د معنې په اعتبار سره په انصارى باندې مشهور وى،ددې خبرې نه خو هيڅ څيز مانع نهٔ دې چې د دوى تعلق اوس يا خزرج سره وى،بيا ئې په مكه مكرمه كښې اوسيدل اختيار كړې وى او هلته ئې بعضې قبيلو سره اتحاد كړې وى نو په دې اعتبار سره مهاجر او انصارى دواړه شو.
②لفظ د "الانصارى" وهم دې او دا د شعيب ابن ابى حمزه تفرد دې،ځكه چې په صحيحينو كښې دا حديث د امام زهرى رحمه الله نه د هغوى پنځه شاگردان نقل كوى،شعيب بن ابى

---

(۱) كشف البارى:۱/۳۲۶،الحديث الثالث)_
(۲) كشف البارى:۱/۲۹۱،و:۲/۴۳۶)_
(۳) د دوى د حالاتو دپاره اوگورئ،كتاب الوضوء،باب استعمال فضل وضوء الناس)_
(۴) تهذيب الكمال:۲۲/۱۷۴،والطبقات:۴/۳۶۳،وتهذيب التهذيب:۸/۸۵،والاستيعاب:۲/۱۰۴،رقم (۱۹۵۲)
(۵) الطبقات:۴/۳۶۳،وتهذيب الكمال:۲۲/۱۷۵،والجرح والتعديل:۶/۳۱۳،باب العين،رقم (۱۳۴۰))_
(۶) تهذيب الكمال:۲۲/۱۷۵)_
(۷) پورته حواله)_
(۸) فتح البارى:۶/۲۶۲)_

حمزه، معمر بن راشد، یونس بن یزید، موسی بن عقبه او صالح بن کیسان رحمهم الله(۱) په دوی کښې د شعیب نه علاوه څوک هم د "الانصاری" لفظ نهٔ روایت کوی، ددې وجې نه د حافظ صاحب یقین په دې باندې دې چې مذکوره لفظ وهم دې(۲). او علامه عینی رحمه الله اولنې احتمال راجح ګرځولې دې چې دې انصاری هم دې او مهاجر هم. د علامه قسطلانی رحمه الله رائې هم داده(۳).

یو اهم خبرداری: د امام موسی بن عقبه رحمه الله نه د حضرت عمرو بن عوف د نوم په سلسله کښې دوه اقوال روایت دی، لکه هغوی په خپل کتاب "المغازی" کښې د دوی نوم تصغیر سره عمیر بن عوف نقل کړې دې او د بخاری شریف د کتاب الرقاق روایت چې د موسی نه روایت دې په هغې کښې د تصغیر نه بغیر عمرو موجود دې(۴). ددې وجې نه ممکنه ده چې دا دواړه نومونه د دوی وی، کله ورته عمیر وئیلې شوې وی او کله ورته عمرو(۵). ابن عبد البر رحمه الله لیکلې دی چې دوی ته عمیر هم وئیلې کیږی(۶). البته عسکری رحمه الله د عمیر او د عمرو مینځ کښې تفریق کړې دې، دا دواړه ئې جدا جدا شخصیات ګرځولې دې لیکن صحیح داده چې دا د یو صحابی دوه نومونه دی(۷).

قوله: أن رسول الله بعث أبا عبيدة بن الجراح(۸) إلى البحرين يأتي بجزيتها.: چې رسول الله ﷺ بحرین ته د جزیې دوصولئ دپاره حضرت ابوعبیده بن الجراح رضی الله عنه روان کړو.

"بحرین" نن صبا یو مستقل ریاست دې لیکن په دغه زمانه کښې دا علاقه په عراق کښې شامله وه، دا د بصرې او د هجر مینځ کښې واقع دې، ددې اوسیدونکې دغه وخت کښې ډیر مجوسیان وو(۹). کما مر قبل ایضاً.

قوله: وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم هو صالح أهل البحرين، وأمر عليهم العلاء (۱۰) بن الحضرمي.: او نبی کریم ﷺ د بحرین اوسیدونکو سره صلح کړې

(۱) تحفة الاشراف:۱۶۸/۸، مسند عمرو بن عوف الانصاری.....)_
(۲) فتح الباری:۲۶۲/۶)_
(۳) عمدة القاری:۸۱/۱۵، وارشاد الساری:۲۳۰/۵)_
(۴) انظر صحیح البخاری، کتاب الرقاق، باب ما یحذر من زهرة الدنیا.....، رقم (۶۴۲۵))_
(۵) عمدة القاری:۸۱/۱۵، وفتح الباری:۲۶۲/۶)_
(۶) الاستیعاب:۱۰۴/۲، رقم (۱۹۵۲))_
(۷) عمدة القاری:۸۱/۱۵، وفتح الباری:۲۶۲/۶، وتهذیب التهذیب:۸۶/۸)_
(۸) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الشرکة، باب الشرکة فی الطعام......)_
(۹) فتح الباری:۲۶۲/۶)_
(۱۰) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الشهادات، باب من امر بانجاز الوعد)_

وه او په هغوی باندې ئې حضرت علاء بن الحضرمی امیر مقرر کړې وو په حدیث شریف کښې د مذکوره صلحې واقعه "سنة الوفود" یعنی د ۹ هجرئ ده(۱).

د مذکوره واقعې تفصیل: د جعرانه نه په واپسئ باندې نبی کریم ﷺ حضرت علاء بن الحضرمی رضی الله عنه د منذر بن ساوی العبدی په طرف روان کړو. مقصد هغهٔ ته د اسلام دعوت ورکول وو او د هغهٔ په نوم ئې يو خط هم اوليکهٔ. منذر نبی علیه السلام ته جوابی خط اوليکهٔ. چې په هغې کښې د هغهٔ د اسلام د قبلولو اطلاع وه. دا ئې هم ليکلې وو چې:

"وإني قد قرأت كتابك على أهل هجر، فمنهم من أحب الاسلام، وأعجبه، ودخل فيه، ومنهم من كرهه، وبأرضي مجوس ويهود، فأحدث إلي في ذلك أمرا".

یعنی: "ما ستاسو خط اهل هجر ته اولوستلو، بعضو خو اسلام خوښ کړو. هغوی ته خوښ شو او ښهٔ پرې اولګیدهٔ او په اسلام کښې داخل شو او بعضو ناخوښه کړو او زما په حکومت کښې مجوسیان او یهودیان هم دی. د هغوی په باره کښې تاسو ما ته څهٔ اولیکئ چې د هغوی متعلق ستاسو څهٔ حکم دې؟".

نو نبی کریم ﷺ ورته په جواب کښې خط اوليکلو چې ترڅو تاسو حکومت ښهٔ طريقې سره جاری ساتئ او د حکومتی کارونو خیال ساتئ نو مونږ به تاسو نهٔ معزوله کوو او کوم سړې چې هم په مجوسیت او یهودیت باندې برقرار اوسيږی نو هغهٔ دپاره به جزیه ادا کول ضروری وی......(۲).

قوله: فقدم أبوعبيدة بمال من البحرين: نو حضرت ابوعبیده رضی الله عنه څهٔ مال سره د بحرين نه واپس شو.

حضرت ابوعبیده رضی الله عنه چې د بحرين نه واپس کیدو نو ځان سره ئې د هغې ځائې نه څهٔ مال هم راوړلو. د هغې مال مقدار څهٔ وو؟ نو په دې سلسله کښې حضرت ابن ابی شیبه رحمه الله د حمید بن هلال د طريق نه مرسلاً روایت کړې دې چې ددغه مال مقدار اتهٔ لاکه وو. دا حضرت علاء رضی الله عنه راستولې وو او دا د ټولو نه اولنې خراج وو. کوم چې د نبی علیه السلام خدمت مبارک کښې پیش کړې شو(۳)

خبرداری: د ابن ابی شیبه په نسخو کښې د مذکوره مال مقدار اتهٔ لاکه راغلې دې، او حافظ د ابن ابی شیبه نه يو لاک نقل کړې دې اود ابن سعد، یعقوب بن سفیان او د حاکم په روایتونو کښې د مذکوره مال مقدار اتیا زره ذکر شوې دې. والله أعلم بالحقيقة.

اوګورئ: تعليقات الشيخ محمد عوامة على المصنف: ۱۹/۵۳۲_.

---

(۱) فتح الباری: ۶/۲۶۲، وشرح القسطلانی: ۵/۲۳۰، وعمدة القاری: ۱۵/۸۱)_

(۲) الطبقات الکبری لابن سعد: ۴/۳۶۳)_

(۳) المصنف لابن ابی شیبة: ۱۹/۵۳۳، کتاب الاوائل، باب اول ما فعل.....رقم (۳۶۹۵۵)، وفتح الباری: ۱/۵۱۷، رقم (۴۲۱)، کتاب الصلاة......وهدی الساری: ۳۹۶، کتاب الصلاة)_

فسمعت الأنصار بقدوم أبي عبيدة،فوافقت صلاة الصبح مع النبي ﷺ ،فلما صلى بهم الفجر انصرف، فتعرضوا له،فتبسم رسول الله صلى الله عليه وسلم حين رآهم، وقال: أظنكم قد سمعتم أن أباعبيدة قد جاء بشئ

چې انصارو د حضرت ابوعبیده د واپسئ واوریدل نو هغوی د سحر مونځ نبی کریم ﷺ سره اوکړو ،کله چې نبی علیه السلام هغوی ته د سحر مونځ اوکړو نو د واپسئ دپاره راتاؤ شول نو انصار ورته مخامخ راغلل،چې نبی علیه السلام هغوی اولیدل نو وې خاندل او ارشاد ئې اوفرمائیلو ،زما خیال دادې چې تاسو خلقو د ابوعبیده(د بحرین نه)د واپسئ اوریدلې دی چې هغوی څان سره څۀ راوړلې دی.

د حدیث نه مستنبط یوه فائده: د مذکوره پورتنی عبارت نه دا یو خبره مستنبط شوه چې صحابه کرام(مهاجرین وانصار)رضی الله عنهم به په ټولو مونځونو کښې د نبی علیه السلام سره په جماعت کښې نۀ شریکیدل،البته:دا چې څۀ واقعه به پیښه شوه او دا چې صحابه کرامو رضی الله عنهم به په خپلو خپلو مساجدو کښې مونځ کوو ،ځکه چې د هرې قبیلې خپل خپل مسجد وو چې هلته به هغوی جمع کیدل،ددې وجې نه چې هرکله نبی کریم ﷺ هغوی اولیدل چې د سحر په مانځۀ کښې ټول جمع دی نو دوی ته معلومه شوه چې دا ټول د څۀ کار په غرض سره راغلې دی او قرینه هم ددې کار په تعیین باندې دلالت کوی چې هغوی ته د مال و دولت ضرورت وو نو چې په دې مال کښې د هغوی دپاره هم څۀ گنجائش اوشی،البته د هغوی دا خواهش وو چې مهاجرینو ته هم په دې کښې څۀ حصه ملاویدل پکار دی،ددې وجې نه کله چې هغوی ته نبی علیه السلام په بحرین کښې د جاگیردارو پیش کش اوکړونو انصارو هم دا اوفرمائیل:

"حتى تقطع لاخواننا من المهاجرين مثل الذى تقطع لنا"[1].هرکله چې مال راغئ نو انصارو سوچ اوکړو چې په دې مال کښې د مهاجرینو هم حق دې.

او دا هم احتمال دې چې نبی علیه السلام په خپله دوی سره وعده کړې وی چې کله مال راشی نو زۀ به ترینه تاسو خلقو ته درکوم،لکه حضرت جابر بن عبدالله انصاری رضی الله عنه سره نبی علیه السلام وعده کړې وه چې د بحرین نه مال راشی نو زۀ به تاسو ته درکوم،بیا دا وعده د نبی علیه السلام د وفات نه پس حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه پوره کړې وه[2].خلاصه دا شوه چې انصارو خو یا په خپله د مال باره کښې واوریدل نو راغلل چې په دې مال کښې زمونږ هم حق دې یا چونکه نبی کریم ﷺ ورسره وعده کړې وه ددې وجې نه حاضر شول[3].

قوله: قالوا:أجل يارسول الله: انصارو په جواب کښې اووئیل،آوجی! یا رسول الله! امام اخفش رحمه الله فرمائی چې اجل په معنی کښې د نعم په شان دې،البته په دې دواړو کښې

---

[1] اوگورئ،صحیح البخاری،کتاب المساقاة،باب القطائع،رقم (۲۳۷۶)_

[2] انظر صحیح البخاری،کتاب الکفالة،باب من تکفل عن میت......رقم (۲۲۹۶)_

[3] فتح الباری:۶/۲۶۲_۲۶۳_

فرق دادې چې د نعم استعمال د جواب استفهام دپاره وی ځکه چې ددې استعمال په دې ځائې کښې غوره دې او چې کله تصدیق مقصود وی نو هلته د اجل استعمال د نعم په ځائې زیات غوره دې[1].

قوله: قال: فابشروا، وأملوا ما یسرکم: نبی ﷺ اوفرمائیل، خوشحاله شه او د هغه څیز امید ساته چې تا خوشحاله کړی.

"ابشروا" صورتاً خو امر دې لیکن معناً خبر دې، مطلب دادې چې د کوم مقصود دپاره تاسو ماته راغلي ئې، هغه حاصل شو او مال به تاسو ته ملاؤ شی[2].

قوله: فوالله، لا الفقر أخشی علیکم، ولکن أخشی علیکم أن تبسط علیکم الدنیا، کما بسطت علی من کان قبلکم، فتنافسوها کما تنافسوها، وتهلککم کما أهلکتهم: په خدائې قسم ماته ستاسو د نهرې لوږې خطره نشته بلکه دا ویره ده چې دنیا به په تاسو باندې فراخه کړې شی، لکه څنګه چې ستاسو نه مخکښې امتونو باندې کړې شوې وه، تاسو به هم په دې کښې دغه شان رغبت اوکړئ څنګه چې هغوی رغبت کړې وو، بیا به تاسو دنیا د هغوی په شان هلاک کړی.

د "تنافس" معنی ده په یو څیز کښې رغبت ساتل او هغه څیز خپل ځان سره خاص کول. او په حدیث مبارک کښې دا خبره وئیلې شوې ده چې په دنیا کښې رغبت ساتل بعضې وخت کښې انسان د هلاکت په طرف روان کړی او ددې وجې نه آخرت برباد شی[3].

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت: د باب مطابقت د حدیث دې لاندې جملو سره موندلې شی:

① "أن رسول الله صلی الله علیه وسلم بعث أبا عبیدة...... یأتی بجزیتها" ځکه چې په دې کښې د جزیه ذکر دې او د ترجمې اولنې جزء جزیه ده.

② "فقدم أبوعبیدة بمال من البحرین" ځکه چې د بحرین نه کوم مال راغلې وو نو هغه د جزئې وو، دغه شان د بحرین اوسیدونکی دغه وخت کښې مجوسیان وغیره وو. ددې وجې نه د ترجمة الباب جزء "الجزیة" او "المجوس" دواړو سره مناسبت موجود دې[4]. والله أعلم بالصواب

••

[1]) فتح الباری: ۶/۲۶۳)_
[2]) پورته حواله)_
[3]) پورته حواله، عمدة القاری: ۱۵/۸۱، وارشاد الساری: ۵/۲۳۱، دلته اوګوره، کشف الباری، کتاب المغازی: ۱۶۶)
[4]) عمدة القاری: ۱۵/۸۱)_

۲۹۸۹:(۱) حَدَّثَنَا الْفَضْلُ بْنُ يَعْقُوبَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ الرَّقِّيُّ حَدَّثَنَا الْمُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُبَيْدِ اللَّهِ الثَّقَفِيُّ حَدَّثَنَا بَكْرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْمُزَنِيُّ وَزِيَادُ بْنُ جُبَيْرٍ عَنْ جُبَيْرِ بْنِ حَيَّةَ قَالَ بَعَثَ عُمَرُ النَّاسَ فِي أَفْنَاءِ الْأَمْصَارِ يُقَاتِلُونَ الْمُشْرِكِينَ، فَأَسْلَمَ الْهُرْمُزَانُ فَقَالَ إِنِّي مُسْتَشِيرُكَ فِي مَغَازِيَّ هَذِهِ. قَالَ نَعَمْ، مَثَلُهَا وَمَثَلُ مَنْ فِيهَا مِنَ النَّاسِ مِنْ عَدُوِّ الْمُسْلِمِينَ مَثَلُ طَائِرٍ لَهُ رَأْسٌ وَلَهُ جَنَاحَانِ وَلَهُ رِجْلَانِ، فَإِنْ كُسِرَ أَحَدُ الْجَنَاحَيْنِ نَهَضَتِ الرِّجْلَانِ بِجَنَاحٍ وَالرَّأْسُ، فَإِنْ كُسِرَ الْجَنَاحُ الْآخَرُ نَهَضَتِ الرِّجْلَانِ وَالرَّأْسُ، وَإِنْ شُدِخَ الرَّأْسُ ذَهَبَتِ الرِّجْلَانِ وَالْجَنَاحَانِ وَالرَّأْسُ، فَالرَّأْسُ كِسْرَى، وَالْجَنَاحُ قَيْصَرُ، وَالْجَنَاحُ الْآخَرُ فَارِسُ، فَمُرِ الْمُسْلِمِينَ فَلْيَنْفِرُوا إِلَى كِسْرَى.

رجال الحديث

① **الفضل بن يعقوب**: دا د امام بخاری رحمه الله خاص شيخ، الفضل بن يعقوب رخامی بغدادی رحمه الله دی(۲).

② **عبدالله بن جعفر الرقی**: دا امام عبدالله بن جعفر بن غیلان القرشی رحمه الله دې. ابوجعفر او ابو عبدالرحمن د دوی کنیت دې. د آل عقبه بن ابی معیط آزاد کرده غلام وو(۳).

د دوی نسبت د رقه طرفته شوې دی او ددې وجې نه ورته الرقی "بفتح الراء المشددة، وكسر القاف المشددة" وئیلې کیږی، دا په عراق کښې د فرات مشرقی غاړې سره یو مشهور ښار وو، اوس ختم شوې دې(۴). دوی د عبید الله بن عمرو، ابو الملیح حسن بن عمر الرقی، عبد العزیز الدراوردی، معتمر بن سلیمان او د موسی بن اعین رحمهم الله نه روایت کوی. د دوی نه په روایت کوونکو کښې احمد ابن ابراهیم الدروقی، ابو الازهر نیسابوری، اسماعیل بن عبد الله الرقی، علی بن الحسین الرقی، ایوب بن محمد الوزان، سلمة بن شبیب، دارمی، عمرو الناقد، فضل بن یعقوب رخامی، محمد بن حاتم بن میمون، محمد بن جبلة، ابو زرعة الدمشقی او ابوحاتم رحمهم الله وغیره شامل دی.(۵).

---

[1]) قوله: بعث عمر": الحديث، اخرجه البخاری ایضا فی صحیحه، فی کتاب التوحید، باب قول الله تعالى: (یا ایهاالرسول بلغ ما انزل الیک.....) رقم (۷۵۳۰)، وتحفة الاشراف بمعرفة الاطراف: ۱۹/۸)_

[2]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب البیوع، باب التجارة فی البر)_

[3]) تهذیب الکمال: ۳۷۶/۱۴، وتهذیب التهذیب: ۵۱۷۳، وتاریخ البخاری الکبیر: ۶۲/۵، رقم (۱۵۰)، و اکمال مغلطای: ۲۸۵/۷، رقم (۲۸۵۳)، والطبقات: ۴۸۶/۷)_

[4]) عمدة القاری: ۸۲/۱۵)_

[5]) شیخانو او شاګردانو دپاره اوګورئ، تهذیب الکمال: ۳۷۷_۳۷۸)_

امام حاتم رحمه الله فرمائي: "ثقة، وهو أحب إلي من علي بن معبد الذي كان بمصر"[1].
امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائي: "ثقة"[2]
امام عجلي رحمه الله هم دوى ته ثقه وئيلي دى[3]
حافظ ذهبي رحمه الله فرمائي: "ثقة، حافظ"[4]
ابن شاهين رحمه الله هم په خپل كتاب كښې "الثقات" كښې ذكر كړې دې[5].
امام نسائي رحمه الله فرمائي: "ليس به باس قبل أن يتغير"[6].
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي: "ثقة، لكنه تغير بآخره، فلم يفحش اختلاطه"[7]. ابن حبان رحمه الله هم دوى په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دى او وائي چې په آخر عمر كښې دوى ته اختلاط واقع شوې وو[8].
ليكن دا اختلاط او ذهني كمزوري نقصان ده نۀ دې، دا ځكه چې دې حضراتو يعني حافظ صاحب او ابن حبان رحمهما الله په خپله ددې خبرې اعتراف كړې دې چې اختلاط نقصان ده نۀ دې، بلكه كم وو او كله كله به وو، چې د رواياتو دپاره نقصان ده نۀ دې. په ائمه سته كښې ټولو حضراتو د دوى روايات اخستلې دى[9]. چې دا په خپله د ثقاهت يو دليل دې.
په ۲۱ يا ۲۳ شعبان ۲۲۰ هجرئ كښې په رقه كښې ددوى انتقال اوشو[10] رحمه الله تعالى رحمة واسعة
④ **المعتمر بن سليمان**: دا معتمر "د عين سكون سره، د تاء فتحې سره او د ميم كسرې سره، ابن سليمان رحمه الله دې. په ټولو نسخو كښې هم دا نوم راغلې دې، په مستخرج اسماعيلي وغيره كښې ددې حديث په سند كښې هم د بخاري په شان دې، يعني معتمر، او د دمياطي رحمه الله خيال دادې چې صحيح نوم معمر "بفتح المهمله، و تشديد المفتوحة بغير مثناة" دې، هغوى ددې

[1]) الجرح والتعديل: ۲۹/۵، رقم (۱۰۴)، وتهذيب الكمال: ۳۷۸/۱۴)_
[2]) الجرح والتعديل: ۲۸/۵، رقم (۱۰۴)، وتهذيب الكمال: ۳۷۸/۱۴)_
[3]) اكمال مغلطاى: ۲۸۶/۷، وتهذيب التهذيب: ۱۷۴/۵)_
[4]) الكاشف للامام الذهبي: ۳۷۸/۱، رقم (۲۶۶۷))_
[5]) تعليقات تهذيب الكمال: ۳۷۸/۱۴، واكمال مغلطاى: ۲۸۵/۷)_
[6]) تهذيب الكمال: ۳۷۸/۱۴، وتهذيب التهذيب: ۱۷۳/۵، وميزان الاعتدال: ۴۰۳/۲، رقم: (۴۲۴۹))_
[7]) تقريب التهذيب: ۴۸۳/۱، رقم (۳۲۶۴)، وهدى الساري: ۵۸۰، الفصل التاسع، حرف العين)_
[8]) كتاب الثقات: ۳۵۱/۸)_
[9]) تقريب: ۴۸۳/۱، وتهذيب الكمال: ۳۷۶/۱۴)_
[10]) الثقات لابن حبان: ۳۵۲/۸، والطبقات الكبرى: ۴۸۶/۷، الكاشف: ۱/وتهذيب الكمال: ۳۷۸/۱۴، و ميزان الاعتدال: ۴۰۳/۲، رقم (۴۲۴۹))_

دليل دا پيش كړې دې چې عبد الله بن جعفر رقى د معتمر بن سليمان نه روايت نۀ كوى.د هغوى ملاقات ثابت نۀ دې.

حافظ و عينى فرمائى چې صرف دا وجه چې عبدالله رقى دې او معتمر بصرى دې،د دوى ملاقات ممكن نۀ دې.نو دومره قدرې خبره د صحيح روايتونو د رد كولو دپاره كافى نۀ ده.كه مونږ دا اومنو چې دا دواړه د يو بل په ښارونو كښې نۀ دى داخل شوې نو آيا په يو حج يا يو غزوه كښې به هم د دوى ملاقات نۀ وى شوې؟!......بيا د دمياطى اعتراض په خپله د هغۀ د قول معارض دې،ځكه چې كه معمر كيدل صحيح اوګرځولې شى،چې رقى نۀ دې او روايت كوى د سعيد بن عبيدالله نه چې بصرى دې نو بعينه هم هغه اعتراض دلته هم كيږى چې كه د رقى ملاقات د بصرى سره ممكن نۀ دې نو د بصرى ملاقات هم د رقى سره ډير مشكل دې،حالانكه دا سې څۀ خبره نشته.دواړه صورتونه ممكن دى.

ددې نه علاوه كومو حضراتو چې د بخارى په رجالو باندې كار كړې دې،په هغوى كښې چا هم د بخارى په رجالو كښې د معتمر بن سليمان ذكر نۀ دې كړې،بلكه ټولو د بخارى په رجالو كښې متفقه طور باندې د معتمر بن سليمان تيمى بصرى ذكر كړې دې.

اصيلى،ابن قرقول وغيره هم معتمر كيدل راجح ښودلې دې[1].دلته د علامه كرمانى رحمه الله نه تسامح شوې ده ځكه چې هغوى د بعضې حضراتو نه نقل كولو كښې معتمر ته اول معمر اووئيل، بيا ابن راشد يعنى معمر بن راشد(د عبدالرزاق صنعانى شيخ)دا عجيبه خبره ده، ځكه چې د عبدالله بن جعفر رقى روايت خو د معمر بن راشد نه هډو ثابت نۀ دې[2].

④**سعيد بن عبيدالله الثقفى**:دا سعيد بن عبيدالله بن جبير بن حية الثقفى الجبيرى البصرى رحمه الله دې[3].دې د خپل ترۀ زياد ،بكر بن عبدالله المزنى،حسن بصرى،حكم بن اعرج او عبدالله بن بريده رحمهم الله وغيره نه روايت كوى.او د دوى نه د دوى ځوئې اسماعيل،معتمر بن سليمان،ابوعبيده الحداد ،بشر بن السرى،خالد بن الحارث،روح بن عباده او مكى بن ابراهيم رحمهم الله تعالى وغيره روايت كوى[4].

امام احمد ،يحيى بن معين او ابو زرعة رحمهم الله تعالى فرمائى: "ثقة"[5].

امام نسائى رحمه الله فرمائى: "ليس به باس"[6].

امام ابن حبان رحمه الله د دوى ذكر په كتاب الثقات كښې كړې دې[7].

---

[1]) فتح البارى:۲۶۳/۶،وعمدة القارى:۸۲/۱۵)_
[2]) پورته حواله جات،وشرح الكرمانى:۱۲۶/۱۳)_
[3]) تهذيب الكمال:۵۴۵/۱۰،وتهذيب التهذيب:۶۱/۴،والتاريخ الكبير:۴۹۵/۳،رقم (۱۶۵۴))_
[4]) د شيخانو او شاګردانو دپاره اوګورئ،تهذيب الكمال:۵۴۵/۱۰_۵۴۶)_
[5]) الجرح والتعديل:۳۸/۴،رقم (۱۶۷)،وخلاصة الخزرجى:۱۴۱)_
[6]) تهذيب الكمال:۵۴۶/۱۰،وتهذيب التهذيب:۶۱/۴)_
[7]) تهذيب الكمال:۵۴۶/۱۰،والثقات لابن حبان:۲۵۹/۸)_

حافظ ذهبي رحمه الله فرمائي: "ثقة"[1].

ابن شاهين رحمه الله هم د دوی ذکر په کتاب الثقات کښې کړې دې[2].

البته امام دارقطني رحمه الله په دوی باندې جرح کړې ده او وئيلې ئې دی چې دا مضبوط راوی نه دې، هغه روايات به دوی مسند انه روايت کول کوم چې نورحضرات موقوفاً روايت کوی[3].

دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله هم د دوی په باره کښې ليکی: "صدوق، ربما وهم"[4].

په دې سلسله کښې په امام بخاری رحمه الله باندې اعتراض ددې وجې نه نه شی کيدې چې هغوی د سعيد بن عبيدالله دوه روايات په خپل صحيح بخاری کښې اخستلې دی.يو په اشربه[5] کښې، چې د هغې شواهد موجود دی، د باب دويم حديث، چې په کتاب التوحيد[6] کښې هم مختصراً راغلې دې، البته ددې شاهد هم موجود دې، ددې وجې نه د باب د حديث هم دا مضمون د حضرت معقل بن يسار رضي الله عنه نه هم روايت دې.د حضرت معقل بن يسار رضي الله عنه روايت ابن ابی شيبه[7] د قوی سند سره روايت کړې دې[8].د بخاری نه علاوه ترمذی، نسائی او ابن ماجه رحمهم الله تعالى هم د دوی نه روايات اخستلې دی[9].

⑤**بکر بن عبدالله المزني:** دا بکر بن عبدالله المزنی البصری رحمه الله دې[10].

⑥**زياد بن جبير:** دا زياد بن جبير بن حية الثقفی الجبيری البصری رحمه الله دې[11].

⑦**جبير بن حيه:** دا جبير بن حيه بن مسعود بن معتب بن مالک بن عمرو بن سعد بن عوف ثقفی بصری رحمه الله دې.دا د حضرت عروه بن مسعود ثقفی رضي الله عنه وراره دې[12].د دوی کنيت ابوفرس يا ابوفرش او ابو زياد دې[13].دوی د حضرت عمر بن الخطاب، حضرت عبدالله بن

---

[1]) الکاشف:۱/۱ ٤ ٤)_

[2]) الکمال مغلطای:۵/۳۲۶،رقم (۲۰۱۱))_

[3]) پورته حواله،وتهذيب التهذيب: ٤/٦١،والمغنی فی الضعفاء:۱/ ٤٠٩،وميزان الاعتدال:۲/۱۵۰)_

[4]) تقريب التهذيب:۱/۳۵۹،رقم (۲۳۶۶،وتعليقات تهذيب الکمال:۱۰/۵٤۶)_

[5]) صحيح بخاری،کتاب الاشربة،رقم (۵۵۸٤))_

[6]) صحيح بخاری،کتاب التوحيد،رقم (۰۷۵۳))_

[7]) المصنف:۱۸/۲۸۷_۲۹۱،کتاب البعوث والسرايا،توجيه النعمان بن مقرن الى نهاوند،رقم (۳٤٤۸۵)، ددې قصې د مزيد تخريج دپاره اوګورئ، تعليقات محمد عوامة على المصنف:۱۸/۲۸۸)_

[8]) هدى الساری:۵۷۰،الفصل التاسع فی سياق اسماء من طعن......باب السين)_

[9]) تهذيب الکال:۱۰/۵٤۶)_

[10]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الغسل،باب عرق الجنب.....)_

[11]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الحج،باب نحر الابل المقيدة......)_

[12]) تهذيب الکمال: ٤/۵۰۲،وتهذيب التهذيب:۲/۲۶)_

[13]) طبقات ابن سعد:۷/۱۸۸،واکمال مغلطای۳/۱۶۷)_

عمر، حضرت مغیره بن شعبه او د حضرت نعمان بن مقرن ﷺ نه روایت کوی.د دوی نه بکربن عبدالله المزنی او د دوی خوئي زیاد روایت کوی.(۱).

ابوالشیخ فرمائی: "جبیر د طائف اوسیدونکي وو او هلته د یو مکتب معلم،بیا د هغه ځائې نه عراق ته منتقل شو،په عراق کښې په دیوان خانه کښې کاتب جوړ شو،چې کله زیاد بن ابی سفیان د عراق والی جوړ شو نو هغوی د جبیر اکرام او اعزاز اوکړو،خپل نزدیکت ئې ورکړو،دغه شان د دوی شان اوچت شو او زیاد دوی د اصفهان والی جوړ کړو." (۲).

سبط ابن العجمی رحمه الله فرمائی: "ثقة جلیل" (۳).

ابن حبان رحمه الله د دوی شمار په کتاب الثقات کښې جلیل القدر تابعینو کښې کړې دې.(۴).

دغه شان ابن خلفون په الثقات کښې د دوی ذکر اوکړو او وې فرمائیل: "کان ثقة" (۵).

اکثرو امامانو د رجال دوی تابعی ښودلې دې،لیکن د حافظ ابن حجر رحمه الله رائې داده چې جبیر بن حیه صحابی دې،ددې وجې نه حافظ صاحب د دوی تذکره د "الاصابة" په اولنی قسم کښې کړې ده.

د هغوی وینا داده چې د صحیح بخاری د روایت نه دا ثابتیږی چې د حضرت عمر ﷺ د خلافت په زمانه کښې چې کوم فتوحات وو نو په هغې کښې جبیر شریک شوې وو.او امام بخاری رحمه الله مذکوره روایت د "زائدة بن أبي زياد بن جبير عنه" د طریق نه نقل کړې دې.(۶).او ما څوک نهٔ دی لیدلي چې هغوی د دوی ذکر په صحابه کرامو ﷺ کښې کړې وی حالانکه دې د هغوی په شرطونو باندې پوره دې.دا ځکه چې د بنو ثقیف یو سړې هم د نبی ﷺ په حیات مبارک کښې ژوندې نهٔ وو،مګر دا چې هغوی اسلام قبول کړې وو او په حجة الوداع کښې ئې شرکت کړې وو(دې هم ثقفی دې).البته ابو موسی المدنی د دوی شمار په صحابه کرامو ﷺ کښې کړې دې،د دوی یو حدیث ئې هم ذکر کړې دې بیا لیکی چې حدیث مرسل دې او دا خبره ئې صحیح ښودلې ده چې دا تابعی دې صحابی نهٔ دې(۷).لیکن زما په نزد د دوی صحابیت ناممکن نهٔ دې،لکه کوم سړی چې د حضرت عمر ﷺ په زمانه خلافت کښې په فتوحاتو کښې شرکت کړې وی نو هغه به دغه وخت خامخا ځوان وی او په کومه واقعه کښې چې دې حاضر وو نو هغه د نبی ﷺ د وفات نه پس لس کال تیریدلو نه مخکښې پیښه

---

(۱) الجرح والتعدیل:۲/۴۵/۴،وتهذیب الکمال:۴/۵۰۲،واکمال مغلطای:۳/۱۶۷)_

(۲) تهذیب الکمال:۴/۵۰۲،وتهذیب التهذیب:۲/۲۶)_

(۳) حاشیه سبط ابن العجمی علی الکاشف:۱/۲۸۹)_

(۴) تهذیب التهذیب:۲/۶۳)_

(۵) اکمال مغلطای:۳/۱۶۷)_

(۶) لعل الحافظ رحمه الله اراد حدیث الباب،ولکن طریقه یخالف لما قاله الحافظ،والله اعلم)_

(۷) اکمال مغلطای:۳/۱۶۷،والاصابة:۱/۲۲۵)_

شوې ده،ددې وجې نه کم از کم د دوی ليدل به خامخا ثابت وی او دا خبره د صحابيت د شرف د حصول دپاره کافی ده[1].د حضرت جبير انتقال د اموی خليفه عبد الملک بن مروان په زمانه کښې اوشو[2].ابن عساکر رحمه الله ليکلې دی چې د حضرت عبدالله بن زبير رضي الله عنه د شهادت په دويمه جمعه باندې حجاج بن يوسف خطبه ورکړه.او وې وئيل چې زما وهم او ګمان دادې چې تاسو خلق د حق او باطل مينځ کښې د تميز کولو قابل پاتې نۀ شوئ.زۀ ستاسو نه د دريو څيزونو باره کښې تپوس کوم که د دغه سوالونو جوابونه تاسو صحيح راکړل نو ښۀ خبره ده،ورنه زۀ به په تاسو باندې جزيه لازم کړم او تاسو به ددې اهل هم يئ.
سوالات دادی چې هغه کوم څيزدې چې دهغې نه هيڅ يوڅيز مستغنی(بې پرواه)کيدې نۀ شی؟ هغه کوم څيز دې چې په کنيت سره پيژندلې شی اوهغه کوم بچې دې چې دهغۀ پلار نشته؟ نو حضرت جبير بن حيه اودريدو او وې فرمائيل چې ائې اميره!که ستا دا مذکوره اراده او عزم نۀ وې نو ما به تا ته جواب نۀ وو درکړې،پاتې شو هغه څيز چې د هغې نه هيڅ يو څيز مستغنی نۀ دې نو هغه نوم(اسم)دې،هغه څيز چې کنيت سره پيژندلې شی نو هغه ام الجنين ده او هغه ماشوم چې پلار ئې نه وو نو هغه حضرت عيسی عليه السلام دې.
حجاج اووئيل ائې متکلمه!تاسو څوک يئ؟وې فرمائيل:جبير بن حيه ثقفی.حجاج اووئيل چې ستاسو صحيح جوابونه هم غلط شو ،ددې نزدې رشته دارئ باوجود تاسو څنګه زما نه لرې يئ(څکه چې حجاج په خپله هم ثقفی وو)؟وې فرمائيل:ائې اميره!تۀ به د خپل قوم دپاره هميشه باقی نۀ ئې او نۀ ستا دا عزت هميشه دپاره دې،څکه چې زمانه د مختلفو حالاتو ښکار کيږی او نن مونږ ستاسو نه د فائدې حاصلولو سره دا نۀ غواړو چې صبا مونږ ته د هغې سزا ملاويږی.راوی وائی چې حجاج دوی ته ډير انعام ورکړو[3].

قوله: قال: بعث عمر الناس في أفناء الامصار يقاتلون المشركين: حضرت جبير بن حيه فرمائی چې حضرت عمر رضي الله عنه خلق لوئې لوئې ښارونو ته روان کړل چې دوی به مشرکانو سره قتال کوی.

"أفناء"د"فنو"بكسرالفاء وسكون النون "جمع ده،ددې معنی ده ډله،د کمې او معمولی درجې خلق،دغه شان هغه سړې چې د هغۀ هيڅ قبيله نۀ وی نو هغۀ ته هم"فنو"وئيلې شی[4].علامه کرمانی رحمه الله د"الامصار"په ځائې"الانصار"نقل کړې دې او دا ئې وئيلې دی چې په بعضې نسخو کښې"الامصار"راغلې دې.په دې ځان پوهول پکار دی چې هم"الامصار"صحيح دې، د دوی د ذکرکرده کلمې دلته هيڅ معنی نۀ جوړيږی،څکه چې انصار خو د مخکښې نه

[1]) الاصابة:۲۲۵/۱،وتعليقات تهذيب الكمال:۵۰۳/٤،وفتح البارى:۲۶۳/۶)_
[2]) تهذيب الكمال:۵۰۳/٤،وتهذيب ۶۳/۲،والتقريب:۱۵۶/۱،رقم (۹۰۱))_
[3]) اكمال مغلطاى:۱۶۸/۳)_
[4]) فتح البارى:۲۶٤/۶،وعمدة القارى:۸۳/۱۵،والنهاية:٤۸۸/۳،باب الفاء مع النون)_

مسلمانان وو نو هغوى سره د جنګ كولو څۀ مطلب؟او ددې نه پس په حديث شريف كښې متصل "يقاتلون المشركين" هم راغلي دې(١).

قوله: فأسلم الهرمزان: نو هرمزان اسلام قبول كړو.

دلته د حديث شريف په سياق كښې ډير زيات اختصار دې،ځكه چې د هرمزان د اسلام د قبوليت واقعه فوراً نۀ وه پيښه شوې بلكه ددې نه مخكښې څو جنګونه شوې وو،د واقعاتو تفصيل چونكه ډير زيات دې ددې وجې نه مونږ به دهغې د خلاصې پيش كولو كوشش كوو.

د هُرمُزان د اسلام د قبلولو واقعه: هُرمُزان "بضم الهاء وسكون الراء وضم الميم وتخفيف الزاى وفى آخره نون" (٢) د عجم په لوئې لوئې بادشاهانو كښې وو،د دوى په حكومت كښې ډيرې زياتې علاقې شاملې وې،مثلاً اهواز،جندى سابور،سوس،سرق،نهربين،نهرتيرى او مناذر وغيره.

د قادسيه په مقام باندې د مسلمانانو او د ايرانيانو چې كوم مشهور جنګ "جنګ قادسيه" شوې وو،په دې جنګ كښې د ايرانيانو په لښكر كښې دې هم شامل وو،دا لښكر يزدجر روان كړې وو.د مسلمانانو د لښكر مشر حضرت سعد بن ابى وقاص رضي الله عنه او د ايرانيانو د لښكر مشر رستم وو،ايرانى لښكر په دوه لاكه جنګجو باندې مشتمل وو،دوى سره درې ديرش(٣٣)هاتيان هم وو او هرمزان د ميمنه مشر وو.

د ابن اسحاق رحمه الله وينا ده چې د مسلمانانو لښكر صرف په اووۀ يا اتۀ زره كسانو باندې مشتمل وو،د دواړو ډلو مينځ كښې خطرناک او ډير زيات سخت جنګ اوشو،داسې جنګ اوشو چې تاريخ ددې نه مخكښې مثال نۀ وو ليدلې،د مسلمانانو د لښكر يوې ډلې په دغه ورځ باندې ډيره زياته بهادرى اوښودله او د بې مثاله بهادرئ نمونې ئې پيش كړې،په دوى كښې حضرت طليحه الاسدى،حضرت عمرو بن معديكرب،حضرت قعقاع بن عمرو،حضرت جرير بن عبدالله البجلى،حضرت ضرار بن خطاب،حضرت خالد بن عرفطة رضى الله عنهم او نور ډير حضرات شامل وو.

د دواړو ډلو مينځ كښې دا جنګ د ګُل په ورځ يكم محرم ۱۴هجرئ باندې اوشو.اسلامى لښكر سره د الله مدد داسې شامل حال شو چې الله تعالى يو طوفان راوليږو،چې هغې د ايرانيانو او فارسيانو خيمې اوويستلې او د رستم تخت ئې د هغۀ د فوجيانو په وړاندې التهه كړو،نو هغه په يو خچر باندې سور شو او اوتختيدۀ،ليكن مسلمانانو هغه رالاندې كړو او جهنم ته ئې اورسوو،دغه شان ايرانى لښكر ته شكست اوشو،مسلمانانو د دوى يو لويه ډله قتل كړه.د ايرانى لښكر يوه حصه په زنځيرونو كښې تړلې شوې وه،چې د هغې تعداد شل زره وو،دا ټول تباه وبرباد شو،دا د تختيدو نه پس قصه ده،او صرف د جنګ دوران

(١) شح الكرمانى:١٢٧/١٣،وارشاد السارى:٢٣١/٥،وفتح البارى:٢٦٤/٦،وعمدة القارى:٨٣/١٥،ومثله قال ابن بطال ايضا،انظر شرحه:٣٣٤/٥)_

(٢) عمدة القارى:٨٣/١٥)_

كښې لس زره ايرانيان مړۀ كړې شول.مسلمانان مسلسل دوى پسې لګيدلې وو تردې چې آخركار د بادشاه تخت "مدائن" ته ورغلل،چرته چې د كسرى محل وو.
هرمزان هم په تختيدونكو كښې شامل وو.د مسلمانانو او د هرمزان مينځ كښې هم يو معركه اوشوه،بيا د دواړو فريقو مينځ كښې صلح اوشوه.او دا صلح او معاهده څو ورځې پس هرمزان ماته كړه او د كردو يو ډلې نه ئې امدد ترلاسه كړو.نو مسلمانان بيا د دوى په مقابله كښې راغلل او مسلمانانو ته واضحه فتح ملاؤ شوه.د هرمزان په حكومت كښې چې كوم ځايونه شامل وو نو په هغې كښې په اهواز.مناذر او نهرتيرى باندې اسلامى بيرغ اولګولې شو او دا د ۱۶ يا ۱۷ هجرئ واقعه ده.
د مذكوره علاقو نه چې هرمزان اوتختيدۀ نو د تُستر په لاره روان شو او هلته په قلعه كښې پټ شو.د مشورې دپاره مسلمانانو حضرت عمر رضي الله عنه ته خط اوليكۀ چې څۀ طريقه اختيار كړې شي؟نو د امير المؤمنين رضي الله عنه په حكم باندې د هرمزان مقابله كولو دپاره حضرت جزء بن معاويه رضي الله عنه روان شو او مسلسل هرمزان پسې لګيدلې وو تردې چې زمكه ئې په هرمزان باندې تنګه كړه،هرمزان چې كله عاجز شو نو بيا ئې د صُلحې درخواست اوكړۀ.ددې درخواست د منظورئ دپاره حضرت عمر رضي الله عنه ته پيغام روان كړې شو.د كوم ځائې نه چې د رامهرمز،تُستر،جندى سابور او د نورو ښارونو باره كښې منظورى راغله چې صلح دې اوكړې شى.
دلته د ايران بادشاه يزدجر به هر وخت ايرانيان راپورته كول چې دا عرب ستاسو په ښارونو باندې غالب راغلي دى،د دوى د مقابلې دپاره پاسئ،نو هغۀ اهل فارس او اهل اهواز ته اوليكل چې د مسلمانانو سره د جنګ دپاره تيار او متحرک شئ.دا خبر حضرت عمر رضي الله عنه ته هم اورسيدۀ،دغه وخت حضرت سعد رضي الله عنه په كوفه كښې وو،حضرت عمر رضي الله عنه دوى ته خط اوليكۀ چې د حضرت نعمان بن مقرن سره يو لښكر د اهواز په طرف اوليږه.حضرت ابو موسى اشعرى رضي الله عنه ته ئې هم اوليكل،دغه وخت دوى په بصره كښې وو،چې د اهواز په طرف يو لښكر روان كړئ او ددې امير حضرت سهيل بن عدى رضي الله عنه مقرر كړه،او وې فرمائيل چې ددې دواړو ډلو اصل امير به حضرت ابوسبرة بن ابى رهم وى.
نو حضرت نعمان بن مقرن رضي الله عنه كوفى لښكر ځان سره روان كړو او د بصرې په لښكر باندې وړاندې شو،تردې چې رامهر ته اورسيدل او هلته هرمزان هم وو،دې د خپل فوج سره د اسلامى لښكر په طرف راووتۀ،سابقه معاهده ئې ماته كړه،دواړه فوجونه مخامخ شو او سخت جنګ اوشو،چې په دې كښې هرمزان ته شكست اوشو او هغه د تُستر په طرف اوتختيدۀ.چې كله بصرى لښكر ته ددې واقعې اطلاع اوشوه چې د حضرت نعمان رضي الله عنه په قيادت كښې هرمزان ته شكست شوې دې او هغه د تستر په طرف تختيدلې دې نو دوى د تُستر په طرف روان شو،چې هلته كوفى لښكر هم دوى سره ملاؤ شو.د حضرت ابوسبرة بن ابى رهم رضي الله عنه په قيادت كښې بصرى او كوفى لښكرونو د تُستر محاصره اوكړه.دا محاصره څو مياشتو پورې جارى وه.دې دروان كښې د دواړو ډلو يو لوئې تعداد قتل شو،آخر يو ورځ يو ايرانې حضرت ابوموسى اشعرى رضي الله عنه ته راغئ او وې وئيل چې كه تاسو ددې ښار

اوسيدونكو ته امان وركړئ نو زهٔ به ښار باندې تاسو ته قبضه دركړم،حضرت دا خبره منظوره كړه،نو هغهٔ مسلمانانو ته هغه ځائې اوښودهٔ د كوم ځائې نه چې ښار كښې دننه د دجله د يو شاخ اوبهٔ داخليدې،دغه لاره باندې د مسلمانانو يوه ډله د بطخو په شان تيزئ سره دننه داخله شوه،هغوى څوكيداران قتل كړل،د ښار لوئې دروازې ئې پرانستې، مسلمانانو د تكبير نعره اوچته كړه او ټول په ټوله د سحر په وخت كښې داخل شو،چې هركله هرمزان دا صورت حال اوليدهٔ نو په قلعه كښې ئې پناه واخسته،څهٔ صحابه كرام رضي الله عنهم دهٔ پسې اولګيدل،دې دوران كښې د هرمزان په لاس حضرت براء بن مالك او مجزاه بن نور رضي الله عنهما شهيدان شو،چې كله هرمزان په قلعه كښې يو مكان كښې محصور شو او د يو څو كسانو نه علاوه څوك هم پاتې نهٔ شو نو هغهٔ اووئيل چې زما په تركش كښې اوس هم ۱۰۰ غشى دى،تاسو كښې چې څوك هم وړاندې راځى نو زهٔ به ئې قتل كړم،چونكه د خپلو سلو كسانو د قتلولو نه پس زما په قتلولو كښې تاسو ته څهٔ فائده نشته،ددې وجې نه ماته امان راكړئ او حضرت عمر رضي الله عنه ماته راورسوئ،زما په باره كښې د هغوى مرضى ده چې څهٔ فيصله كوى.

د هرمزان دا مطالبه حضرت ابوسبرة بن ابى درهم رضي الله عنه منظور كړه او حضرت انس او احنف بن قيس رضي الله عنهما ئې په دې باندې مامور كړل چې دې مدينې منورې ته اورسوى،دې حضراتو دې روان كړو،مدينې منورې ته چې كله نزدې شو نو دهٔ خپل ځان شاهانه لباس باندې مزين كړو،د عجم د بادشاهانو موافق ئې تاج او زيورات وغيره واغوستل،ددې نه پس په مدينه منوره كښې داخل شو،دا ټول د حضرت عمر رضي الله عنه كور ته اورسيدل،هغه ځائې كښې دوى ته اووئيلې شو چې هغوى په مسجد كښې تشريف فرما دى او د كوفې د يو وفد انتظار كوى،د هغه ځائې نه مسجدنبوى ﷺ ته راغلل نو وې ليدل چې هغه سړې چې د هغهٔ د رعب او دبدبې د وجې نه ټوله دنيا رپيږى،د خاورو په فرش باندې خوب كوى،ټوپۍ ئې ځان ته تكيه كړې ده او په مسجد كښې علاوه د هغوى نه څوك هم نشته،دره يئ په لاس كښې نيولې ده،هرمزان تپوس اوكړو چې عمر چرته دې؟جواب ملاؤ شو:هم دا عمر دې!خلقو رو رو خبرې كولې چې آرام كښې خلل واقع نهٔ شى،هرمزان اووئيل چې د دوى محافظ او دربارى چرته دې؟جواب ملاؤ شو:"ليس له حجاب،ولا حرس،ولا كاتب،ولا ديوان"ډير حيران شو او وې وئيل دا خو نبى كيدل پكار دى!د عوامو د كثرت او د هغوى د تګ راتګ د وجې نه د حضرت عمر رضي الله عنه سترګې مباركې اوغړيدې،نو كيناستلو،بيا ئې د هرمزان په طرف اوكتل او وې فرمائيل:"الهرمزان؟"خلقو جواب وركړو:آوجى!هرمزان دې.لاندې باندې ئې ورته اوكتل او وې فرمائيل:"اعوذ بالله من النار،واستعين بالله"بيا ئې اوفرمائيل:"الحمد لله الذى أذل بالاسلام هذا وأشياعه".

وفد عرض اوكړو چې دا د اهواز بادشاه دې،دوى سره خبرې اترې اوكړئ.وې فرمائيل،اول ترينه دا زيورات وغيره كوز كړئ،نو خلقو د هرمزان لباس بدل كړو،ددې نه پس ورته

اميرالمؤمنين مخاطب شو او وې فرمائيل چې تا د غدارئ او بدعهدئ څۀ نتيجه بياموندله؟هرمزان اووئيل ائې عمر!د جاهليت په زمانه کښې الله تعالى مونږ دواړه تنها پريخودلې وو،ددې وجې نه هغه وخت مونږ په تاسو باندې غالب راغلې وو.څکه چې الله تعالى هغه وخت نۀ تاسو سره وو او نۀ مونږ سره وو.اوس چونکه تاسو ته د الله تعالى مدد حاصل دې،ددې وجې نه تاسو په مونږ باندې غالب راغلئ په جواب کښې امير المؤمنين اوفرمائيل چې د جاهليت په زمانه کښې تاسو په مونږ باندې څکه غالب وئ چې تاسو متحد وئ،مونږ جدا جدا،بيا ئې اوفرمائيل چې تا دا څو ځله بدعهدى او وعده خلافى اوکړه،ددې په سلسله کښې ستا څۀ عذر دې؟جواب کښې ئې اووئيل چې ماته ددې خبرې ويره ده چې د پوره خبرې ختمولو نه وړاندې تاسو ما قتل نۀ کړئ.وې فرمائيل چې د قتل ويره مۀ کوه،نو ددې نه پس هرمزان اوبۀ طلب کړې،اوبۀ راوړلې شوې.چې کله هرمزان اوبۀ څکل غوښتل نو د هغۀ لاسونه رپيدل او وې وئيل چې ماته ويره ده چې د اوبو څکلو دوران کښې تاسو ما قتل نۀ کړئ،اميرالمؤمنين اوفرمائيل،مۀ ويريږه.اوبو څکلو پورې به تاسو ته هيڅ هم نۀ وئيلې کيږى.په دې باندې هرمزان تولې اوبۀ واړولې،حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل چې دۀ ته دوباره اوبۀ ورکړئ،قتل او تنده دواړه په دۀ باندې مۀ جمع کوئ.نو هرمزان اووئيل چې اوس ماته د اوبو ضرورت نشته،ما خو لږه تسلى حاصلول غوښتل، اميرالمؤمنين اوفرمائيل چې زۀ به تا قتلوم.هرمزان اووئيل چې تاسو ماته امان راکړې دې، څنګه به ما قتل کړئ؟وې فرمائيل،دروغ وئ،ما تا ته کله امان درکړې دې؟دلته حضرت انس رضي الله عنه اووئيل چې اميرالمؤمنين!دې رښتيا وائى،اميرالمؤمنين اووئيل ائې انسه!خوار شې آيا زۀ هغه کس ته امان ورکړم چې هغۀ براء او مجزاه قتل کړې دى؟د خلاصى څۀ صورت پيش کړه ورنه د سزا دپاره تيارشه،حضرت انس اووئيل،امير المؤمنين!تاسو دوى ته دوه ځله امان ورکړې دې څکه چې تاسو اول اوفرمائيل،"لا باس عليك حتى تخبرنى"بيا مو دا اوفرمائيل: "لا باس عليك حتى تشربه"دا خو امان دې،نورو حاضرينو هم د حضرت انس رضي الله عنه تائيد اوکړو،په دې باندې امير المؤمنين د هرمزان طرفته متوجه شو او وې فرمائيل چې تا ما سره دهوکه کړې ده ليکن په خدائې قسم!چې زۀ به ستا په دهوکه کښې رانشم مګر دا چې تۀ اسلام قبول کړې،نو هرمزان اسلام قبول کړو،اميرالمؤمنين د هغۀ دپاره د کال دوه زره رقم مقرر کړو او په مدينه منوره کښې ئې د اوسيدو اجازت ورکړو.

هرمزان ته چونکه عربى نۀ ورتله،ددې وجې نه ددې دواړو مينځ کښې د ترجمانئ کولو ذمه دارى حضرت مغيره بن شعبه او حضرت زيد بن ثابت رضي الله عنهما پوره کړه.حافظ ابن کثير رحمه الله فرمائى چې وروستو د دوى په اسلام کښې حسن و جمال راغلې وو.دوى به هر وخت د حضرت عمر رضي الله عنه سره وو،کله به هم د هغوى نه نۀ جدا کيدو.د اميرالمؤمنين د شهادت نه پس څۀ کسانو دا الزام اولګوو چې د ابولؤلؤ فيروز په لمسولو او دهوکه کولو کښې ددۀ پټ لاس وو.په دې بنياد باندې حضرت عبيدالله بن عمر رضي الله عنهما دا دواړه قتل کړل.

حافظ ابن کثير رحمه الله مزيد فرمائى چې کله حضرت عبيدالله بن عمر رضي الله عنهما ددوى د قتل کولو

دپاره توره اوچت کړو نو دوی "لا اله الا الله" اووئيل حضرت عمر رضی الله عنه ته دې ډير ګران وو او په جنګی کارونو کښې به ئې ددوی نه مشوره اخستله.كمافی حديث الباب أيضاً(١).

قوله:فقال:إني مستشيرك في مغازي هذه: نو حضرت عمر رضی الله عنه هرمزان ته اووئيل چې زۀ په خپلو جنګی کارونو کښې ستاسو نه مشوره اخستل غواړم.د"مغازی"یاء مشدد ده.دويمه ياء د متکلم د ضمير ده.(٢).

د"مغازی"نه د حضرت عمر رضی الله عنه څۀ مراد وو؟ددې وضاحت د طبرانی او د مصنف ابن ابی شيبه(٣)د معقل بن يسار رضی الله عنه د روايت نه کيږی چې حضرت عمر رضی الله عنه د فارس،اصفهان او د آذربيجان په باره کښې د هرمزان نه تپوس اوکړو،مشوره ئې ورسره اوکړه چې د کومې علاقې نه د جنګ ابتداء اوکړې شی،وجه ښکاره ده،چونکه هرمزان هم ددې علاقو سره تعلق ساتلو،ددې وجې نه په دې سلسله کښې معلومات ورته هم زيات وو.(٤).

قوله:قال:نعم،مثلها ومثل من فيها من الناس من عدوالمسلمين مثل طائر له رأس،وله جناحان،وله رجلان: هرمزان اووئيل چې آوجی:ددې جنګونو او د هغه کسانو،څوک چې په دې جنګونو کښې د مسلمانانو د دشمن په صورت کښې شريك وی،ددوی مثال دهغې مرغۍ په شان دې چې دهغې يو سر،دوه وزرې او دوه خپې وی.

نعم حرفِ ايجاب دې،علامه کرمانی او عينی رحمهما الله فرمائی چې په کوم روايت کښې "نعم"د فعل مدح په صورت کښې راغلې دې،که دغه روايت صحيح وی نو مطلب به داوی چې ددې د ټولو نه ښه مثال د مرغۍ په شان دې......

د فعل مدح کيدو په صورت کښې به تقديری عبارت داسې وی:"نعم المثل مثلها"او په مثلها کښې چې کوم ضمير مجرور دې،هغه د ارض طرفته راجع دې کوم چې د کلام د سياق نه ذهن ته راځی او مثلهاد مبتدا کيدو د وجې نه مرفوع دې او وړاندې جمله"مثل طائر......"خبر دې.(٥).

---

(١) تفصيلی واقعاتو دپاره اوګورئ، العمدة:٨٣/١٥،والفتح:٢٦٤/٦،والبداية والنهاية:٨٢/٧_٨٨، والكامل لابن الاثير:٣٨٩/٢_٣٩٢،سنة سبع عشرة،ذكر فتح را مهر مز......والفاروق لشبلی:١٤٣_١٤٥)_

(٢) فتح البارى:٢٦٤/٦،وعمدة القارى:٨٣/١٥)_

(٣) المصنف لابن ابى شيبة:٢٨٨/١٨،كتاب البعوث والسرايا،باب فى النعمان بن مقرن الى نهاوند،رقم (٣٤٤٨٥)،ومجمع الزوائد:٢١٥/٦)_

(٤) فتح البارى:٢٦٤/٦،وعمدة القارى:٨٣/١٥،وارشاد السارى:٢٣١/٥)_

(٥) شرح الكرمانى:١٢٧/١٣،وعمدة القارى:٨٤/١٥)_

قوله: فان کسر أحد الجناحین نهضت الرجلان بجناح والراس، فان کسر الجناح الآخر نهضت الرجلان والراس، وإن شدخ الراس، ذهبت الرجلان والجناحان والراس: که ددې مرغۍ یو وزر مات کړې شی نو دواړه خپې، لاس او وزرې به اوچتوی او دا مرغۍ به حرکت کوی، که دویم وزر ئې هم مات کړې شی نو خپې او سر به اوچتوی، بیا به هم حرکت کوی. او که سر ورله مات کړې شی نو دواړو خپې، دواړې وزرې او سر هرڅۀ به ختم شی.

مطلب دادې چې که ددې مرغۍ په دواړو وزرو کښې یو وزر مات کړې شی نو بیا هم څۀ فرق نۀ راځی، په دویم وزر، سر او دواړو خپو سره به د حرکت کولو قابله وی، دغه شان که دویم وزر ئې مات کړې شی نو بیا به هم سر او خپې اوچتولې شی لیکن که سر ورله مات کړې شی نو قصه ختمه شوه، په دې صورت کښې به د خپو او د وزرو حیثیت بالکل ختم شی. ځکه چې اصل ځیز خو سر دې.

د "شدخ" معنی ده ماتول، علامه ابن الاثیر رحمه الله فرمائی، چې دننه نه خالی ځیز ماتولو ته شدخ وئیلې دی، "تقول: شدخت رأسه فانشدخ"(۱).

قوله: فالراس کسری، والجناح قیصر، والجناح الآخر فارس: نو سر ئې کسری دې، او یو وزر قیصر او دویم وزر ئې د فارس قوم دې.

یو اشکال او د هغې جوابات: تاریخی طور باندې دا خبره منلې شوې ده چې د قیصر سلطنت جدا وو او د کسری جدا وو، قیصر د روم بادشاه وو او کسری د ایران بادشاه وو، ددې وجې نه دا وینا څنګه صحیح کیدې شی چې سر خو کسری دې او قیصر ئې وزر یعنی تابع دې حالانکه په حقیقت کښې خو قیصر د هغۀ تابع نۀ وو.

ددې اشکال جواب دا شوې دې چې د کسری مثال د سر وو، ځکه چې په دغه زمانه کښې ددۀ نه لوئې بادشاه نۀ وو، د دنیا لوئې لوئې بادشاهانو به ددۀ نه ویره کوله او ددۀ نه به ویریدل، دغه شان دې د دوی دپاره سر شو. دا جواب علامه کرمانی، عینی او قسطلانی رحمهم الله کړې دې(۲). لیکن د حافظ ابن حجر رحمه الله وینا داده چې د بخاری شریف دا روایت صحیح نۀ دې، صحیح روایت هغه دې کوم چې امام طبری رحمه الله د حضرت معقل بن یسار رضی الله عنه نه روایت کړې دې، په هغې کښې دی: "فان فارس الیوم رأس وجناحان" او دا روایت د ابن ابی شیبه د روایت هم موافق دې کوم چې وړاندې تیرشو چې حضرت عمر رضی الله عنه هرمزان سره کومه مشوره کړې وه نو هغه د فارس، اصفهان او د اذربیجان په باره کښې وه او هم دا خبره راجحه هم ده(۳).

---

(۱) پورته حواله جات، والنهایة فی غریب الحدیث والاثر: ۴۵۱/۲، باب الشین مع الدال)_

(۲) شرح الکرمانی: ۱۲۷/۱۳، وعمدة القاری: ۸۴/۱۵، وشرح القسطلانی: ۲۳۱/۵)_

(۳) تاریخ ابن جریر الطبرانی: ۵۲۰/۲، سنة احدی وعشرین، ومجمع الزوائد: ۲۱۴/۶، ومصنف ابن ابی شیبة: ۲۸۸/۱۸، کتاب البعوث والسرایا...... رقم (۳۴۴۸۵))_

ددې وجه داده چې قیصر به په شام کښې وو یا شمالي علاقو کښې عراق، فارس او مشرق وغیره سره د هغهٔ څهٔ تعلق نهٔ وو، ددې وجې نه دلته د قیصر د ذکر کولو هیڅ معنی نشته. بیا حافظ صاحب د علامه کرمانی رحمه الله وغیره په رد کښې فرمائی چې که کسری د ټولو بادشاهانو سردار اوګرځولې شی په داسې حال کښې چې هغه د مشرق بادشاه وو، او د روم شاه قیصر د هغهٔ نه کم اوګرځولې شی او په دې بنیاد باندې قیصر ته د کسری وزر اووئیلې شی نو بیا هم دا مناسب وه چې دویم وزر هغه بادشاهان اوګرځولې شی کوم چې د قیصر په مقابله کښې ښی طرفته وو، مثلاً د هندوستان او د چین بادشاهان لیکن د حضرت معقل بن یسار رضی الله عنه حدیث په دې خبره باندې دلالت کوی چې د هرمزان مراد هم هغه علاقې وې چې د کومو په باره کښې هغهٔ ته معلومات حاصل وو، ګویا که د ایران فوج په دغه وخت کښې په دریو ښارونو کښې وو، ددې فوج زیاته او لویه حصه په هغه ښار کښې اوسیده کوم ځائې چې کسری موجود وو، ددې وجې نه کسری سر شو او باقی ښارونو ته به وزر اووئیلې شی، ځکه چې دې د دغه ټولو سردار وو(۱). هم دا تحقیقی خبره معلومیږی ځکه چې د حافظ صاحب په رائې کښې وزن زیات دې.

قوله: <u>فمر المسلمین فلینفروا إلی کسری</u>: نو تاسو مسلمانانو ته حکم ورکړئ چې هغوی د کسری په طرف لاړ شی.

د تاریخ طبری د مبارک بن فضالة په روایت کښې دی چې هرمزان اووئیل چې تاسو ترینه وزر پرې کړئ، سر به نرم شی، دا رائې حضرت عمر رضی الله عنه ناخوښه کړه او وې فرمائیل چې اول به ترینه سر کټ کوم. ددې روایت په بنیاد باندې دا خبره کیدې شی چې هرمزان ورته اول د دواړو وزرو د کټ کولو مشوره ورکړې وه لیکن هرکله چې حضرت عمر رضی الله عنه دا مشوره ناخوښه او رد کړه نو هرمزان دوباره صحیح مشوره ورکړه چې اول مقابله کسری سره کول پکار دی لکه څنګه چې د باب په حدیث شریف کښې دی(۲).

وَقَالَ بَكْرٌ وَزِيَادٌ جَمِيعًا عَنْ جُبَيْرِ بْنِ حَيَّةَ قَالَ فَنَدَبَنَا عُمَرُ وَاسْتَعْمَلَ عَلَيْنَا النُّعْمَانَ بْنَ مُقَرِّنٍ، حَتَّى إِذَا كُنَّا بِأَرْضِ الْعَدُوِّ، وَخَرَجَ عَلَيْنَا عَامِلُ كِسْرَى فِي أَرْبَعِينَ أَلْفًا، فَقَامَ تُرْجُمَانٌ فَقَالَ لِيُكَلِّمْنِي رَجُلٌ مِنْكُمْ. فَقَالَ الْمُغِيرَةُ سَلْ عَمَّا شِئْتَ. قَالَ مَا أَنْتُمْ قَالَ نَحْنُ أُنَاسٌ مِنَ الْعَرَبِ كُنَّا فِي شَقَاءٍ شَدِيدٍ وَبَلاَءٍ شَدِيدٍ، نَمَصُّ الْجِلْدَ وَالنَّوَى مِنَ الْجُوعِ، وَنَلْبَسُ الْوَبَرَ وَالشَّعَرَ، وَنَعْبُدُ الشَّجَرَ وَالْحَجَرَ، فَبَيْنَا نَحْنُ كَذَلِكَ، إِذْ بَعَثَ رَبُّ السَّمَوَاتِ وَرَبُّ الأَرَضِينَ تَعَالَى ذِكْرُهُ وَجَلَّتْ عَظَمَتُهُ إِلَيْنَا نَبِيًّا مِنْ أَنْفُسِنَا، نَعْرِفُ أَبَاهُ وَأُمَّهُ، فَأَمَرَنَا نَبِيُّنَا رَسُولُ رَبِّنَا - صلى الله عليه وسلم - أَنْ نُقَاتِلَكُمْ حَتَّى تَعْبُدُوا اللَّهَ وَحْدَهُ أَوْ تُؤَدُّوا الْجِزْيَةَ، وَأَخْبَرَنَا نَبِيُّنَا - صلى الله عليه وسلم - عَنْ رِسَالَةِ رَبِّنَا أَنَّهُ مَنْ قُتِلَ مِنَّا صَارَ إِلَى الْجَنَّةِ فِي نَعِيمٍ لَمْ يَرَ مِثْلَهَا

(۱) فتح الباری: ۶/ ۲۶۴_
(۲) پورته حواله، وتاریخ طبری: ۲/ ۵۲۰)_

قَطُّ، وَمَنْ بَقِيَ مِنَّا مَلَكَ رِقَابَكُمْ. فَقَالَ النُّعْمَانُ: رُبَّمَا أَشْهَدَكَ اللّٰهُ مِثْلَهَا مَعَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فَلَمْ يُنَدِّمْكَ وَلَمْ يُخْزِكَ، وَلَكِنِّي شَهِدْتُ الْقِتَالَ مَعَ رَسُولِ اللّٰهِ -صلى الله عليه وسلم- كَانَ إِذَا لَمْ يُقَاتِلْ فِي أَوَّلِ النَّهَارِ انْتَظَرَ حَتَّى تَهُبَّ الْأَرْوَاحُ وَتَحْضُرَ الصَّلَوَاتُ. [۷۰۹۲]

قوله: وقال بكر وزياد جميعاً: عن جبير بن حية، قال: فندبنا عمر: او بکر او زیاد دواړه د حضرت جبیر بن حیه نه نقل کوی چې هغوی اوفرمائیل چې حضرت عمر مونږ طلب کړو. مطلب دادې چې هرکله د هرمزان او د حضرت عمر رضی الله عنه مشوره اوشوه او حضرت عمر رضی الله عنه د جنګی حکمت عملئ فیصله اوکړه نو بیا ئې دیته عملی جامه اغوستلو دپاره مجاهدین راوبلل او ورته ئې د جهاد دپاره د جمع کیدو اووئیل.(۱).

قوله: واستعمل علينا النعمان بن مقرن: او حضرت نعمان بن مقرن رضی الله عنه ئې زمونږ امیر مقرر کړو.

حضرت نعمان بن مقرن رضی الله عنه: دا مشهور صحابی حضرت نعمان بن مقرن بن عائذ بن میجا بن هجیر بن نصر المزنی رضی الله عنه دې.(۲). البته د ابن سعد رحمه الله رائې داده چې مقرن د دوی نیکۀ دې، د دوی د والد نوم هغوی عمرو ذکر کړې دې یعنی نعمان بن عمرو بن مقرن.(۳).

د دوی کنیت ابوعمرو یا ابوحکیم دې.(۴).

دوی د نبی کریم صلی الله علیه وسلم نه روایت کوی. د دوی نه په روایت کوونکو کښې د دوی خوئې معاویه بن النعمان، جبیر بن حیه الثقفی، مسلم بن هیثم عبدی، معقل بن یسار مزنی او ابوخالد والبی رحمهم الله وغیره شامل دی.(۵).

د دوی د ټولو نه اول غزوه "غزوۀ خندق" ده، په فتح مکه کښې هم د نبی کریم صلی الله علیه وسلم سره شریک وو، په دې موقع باندې د قبیله مزینه بیرغ د دوی په لاس کښې وو.(۶).

حضرت سوید بن مقرن رضی الله عنه د دوی ورور دې، مصعب بن عبدالله زبیری رحمه الله فرمائي چې حضرت نعمان رضی الله عنه خپلو اووۀ(۷) ورونړو سره هجرت کړې وو(۶). دا اووۀ واړه ورونړه په "البكاؤون" سره مشهور وو، حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه فرمائی چې د ایمان څۀ کورونه

(۱) عمدة القاري: ۱۵/۸٤، وارشاد الساري: ۵/۲۳۲_

(۲) تهذيب الكمال: ۲۹/٤۵۸، وسير اعلام النبلاء: ۲/۳۵۶، وطبقات ابن سعد: ۶/۱۸_

(۳) طبقات ابن سعد: ۶/۱۸، واكمال مغلطاى: ۱۲/۶۳_

(٤) تهذيب الكمال: ۲۹/٤۵۹، وسير اعلام النبلاء: ۲/۳۵۶_

(۵) تهذيب الكمال: ۲۹/٤۵۹_

(۶) پورته حواله، وطبقات ابن سعد: ۶/۱۸، واكمال مغلطاى: ۱۲/۶۳_

(۷) تهذيب الكمال: ۲۹/٤۵۹، وعمدة القاري: ۱۵/۸٤_

دى او د نفاق هم څۀ كورونه دى، د آل مقرن كورنئ د ايمان په كورونو كښې ده[1]. د حضرت نعمان رضي الله عنه نه په خپله روايت دې، فرمائى چې د قبيله مزينه څلور سوه كسانو سره مونږ د نبى عليه السلام په خدمت كښې حاضر شو[2].

علامه ابن عبدالبر رحمه الله وغيره ليكلې دى چې حضرت نعمان رضي الله عنه بيا په بصره كښې رهائش اختيار كړو او د هلته نه كوفې ته منتقل شو، ددې ځائې نه حضرت سعد رضي الله عنه دوى د "كسكر" په طرف روان كړل، چرته چې دوى د "زندورد" اوسيدونكو سره صلح اوكړه او مدينې منورې ته ئې د قادسيه د فتحې خوشخبرى راوړه، ددې نه پس چې كله دې اطلاع حضرت عمر رضي الله عنه پريشان كړو چې د اصفهان، همذان، رې، اذربيجان او د نهاوند ايرانيان جمع شوې دى نو هغوى د نبى عليه السلام ملګرو سره مشوره اوكړه، حضرت على رضي الله عنه دا رائې وركړه چې اهلِ كوفه ته پيغام وركړئ چې د هغوى ٣\٢ حصه خو اسلامى لښكر سره لاړه شى او ١/٣ حصه ښځو وغيره سره پاتې شى او اهلِ بصره ته هم پيغام وركړئ. حضرت عمر رضي الله عنه د دوى نه تپوس اوكړو چې ددې خلقو امير څوك شى؟ حضرت على اوفرمائيل چې تاسو په رائې كښې زمونږ نه زيات افضل او زيات پوهه ئې. نو حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل چې زۀ به په دوى باندې داسې سړې امير مقرر كړم چې ددې اهل هم وى. اميرالمؤمنين ددې نه پس مسجد طرفته روان شو نو حضرت نعمان رضي الله عنه ئې هلته په مانځه كښې مشغول بيامونډلو.

ددې نه پس د ابن ابى شيبه په روايت كښې دى چې اميرالمؤمنين كيناستلو او انتظار ئې كوو چې كله دې د مانځه نه فارغ شو نو اميرالمؤمنين ورته اووئيل چې زۀ تا لره امير جوړول غواړم؟ هغوى اووئيل چې كۀ دا ولايت او امارت د ټيكس د وصولئ دپاره دې نو نه، ليكن د غازى په طور قبول دې. حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل: "فانك غاز" او دوى سره حضرت زبير، حذيفه، ابن عمر، الاشعث او عمرو بن معديكرب رضي الله عنهم هم اوو تل.

د كوفې او د بصرې لښكر اخستلو سره دوى د ايرانيانو طرفته ورغلل، هلته د دوى په لاس اصفهان فتح شو، ددې نه پس د نهاوند غزوه چې په ٢١ هجرى كښې اوشوه، په هغې كښې دوى شهيد شو، ددې نه پس د لښكر قيادت حضرت حذيفه رضي الله عنه سمبال كړو، آخر دا چې كاميابى او كامرانى حاصله شوه[3]. د دوى شهادت د جمعة المبارك په ورځ باندې اوشو، چې د هغې خبر حضرت عمر رضي الله عنه مسلمانانو ته د منبر نه وركړو او بيا ئې د حضرت نعمان رضي الله عنه په ياد كښې ډير زيات اوژړل[4]. رضى الله عنه وأرضاه

---

[1]) تهذيب الكمال:٤٥٩/٢٩، وطبقات ابن سعد:٢٠/٦، واكمال مغلطاى:٦٣/١٢)_

[2]) تهذيب الكمال:٤٥٩/٢٩، والاستيعاب:٢٩٩/٢_٣٠٠، باب النعمان)_

[3]) تهذيب الكمال:٤٥٩/٢٩، والاستيعاب:٣٠٠/٢، والمصنف لابن ابى شيبة:٢٨٩/١٨، كتاب البعوث والسرايا......رقم (٣٤٤٨٥)، وفتح البارى:٢٦٤/٦)_

[4]) سير اعلام النبلاء:٣٥٧/٢، وذكر الذهبى فى ذلك حكاية ايضا.....[بقيه برصفحه آئنده...

قوله: حتی إذاکنا بأرض العدو: تردې چې مونږ د دشمن په زمکه کښې وو.
د"ارض العدو"نه مراد نهاونددې.لکه څنګه چې د طبری وغیره په روایت کښې ددې وضاحت دې[۱].

د نُهاوند تعارف: نُهاوند "بضم النون وتخفيف الهاء وفتح الواو وسكون النون وفي آخره دال مهملة"[۲].د همدان په جنوب کښې یو ښار دې،ددې تعمیر چونکه نوح علیه السلام کړې وو.ددې وجې نه دې ته"نوح اوند"وئیلې کیدۀ،یعنی"عمرها نوح علیه الصلوة والسلام"بیا حاء په هاء سره بدله کړې شوه،دا ښار خپلو نهرونو او د باغاتو د وجې نه مشهور وو[۳].

قوله: وخرج علینا عامل کسری فی أربعین ألفاً: او د کسری ګورنر څلویښت زره کسانو سره زمونږ مخامخ شو.
د طبری په روایت کښې ددې عامل نوم بندار،او د ابن ابی شیبه په روایت کښې ذوالحاجبین مذکور دې،شاید په دې دواړو نومونو کښې یو د دوی لقب وی[۴].
بیا په دې ځان پوهه کړئ چې د باب په حدیث کښې دی:"وخرج علینا عامل کسری فی أربعین ألفاً" دا د هغې لښکر تعداد دې کوم چې په اهل فارس او کرمان باندې مشتمل وو.د اصل لښکر تعداد یونیم لاک وو چې په هغې کښې د اهل نهاوند حصه ۲۰زره.د اهل اصفهان ۲۰زره، اهل قم وقاشان ۲۰زره،د اهل ذربیجان ۳۰ زره او د نورو علاقو ۲۰ زره حصه وه. ددې ټولو مجموعه یولاک پنځوس زره جوړیږی[۵].

بقیه ازحاشیه گذشته] وتهذیب التهذیب:۱۰/۴۵۶)_وفی الطبرانی:(۲/۵۲۱): وکتب الی عمر بالفتح مع رجل من المسلمین،فلماء اتاه قال له:ابشر یا امیر المؤمنین بفتح،اعزالله به الاسلام واهله.و اذل به الکفر واهله. فحمد الله عزوجل.ثم قال:النعمان بعثک؟ قال: احتسب النعمان یا امیر المؤمنین.قال:فبکی عمر.و استرجع. قال: و من ویحک؟قال:فلان و فلان حتی عدله ناسا کثیرا،ثم قال:و آخرین یا امیرالمؤمنین لا تعرفهم.فقال عمر_وهو یبکی_:لا یضرهم ان لا یعرفهم عمر.ولکن الله یعرفهم"

[۱]) عمدة القاری:۱۵/ ۸٤،وفتح الباری:۶/ ۲۶٤،وتاریخ الطبرانی:۲/ ۵۲۰)_

[۲]) علامه عینی رحمه الله دا کلمه دغه شان ضبط کړې ده(۱۵/۸٤) او علامه یاقوت حموی نون لره مفتوح یا مکسور وئیلې دې(معجم البلدان:۵/۳۱۵) او علامه عینی رحمه الله ددې انکار کړې دې چې نون مفتوح وی یا مکسور)_

[۳]) پورته حواله جات)_

[٤]) تاریخ طبری:۲/ ۵۲۰،ومصنف ابن ابی شیبة:۱۸/۲۸۹،کتاب البعوث والسرایا......رقم (۳٤٤۸۵)، والفتح: ۶/۲۶٤. البته علامه عینی اویاقوت الحموی رحمهما الله یو دریم نوم هم ذکرکړې دې، الفیروزان" چې مصحف کیدو سره په عمدة القاری کښې"الغیرزان"جوړ شوې دې،کیدې شی چې د طباعت غلطی وی.اوګورئ.عمدة:۱۵/ ۸٤،ومعجم البلدان:۵/۳۱۶،دغه شان اوګورئ، البدایة والنهایة:۷/ ۱۱۰)

[۵]) عمدة القاری:۱۵/۸۳)_

قوله: فقام ترجمان، فقال: ليكلمني رجل منكم، فقال المغيرة: سل عما

شئت: نو ترجمان اودريدهٔ، وې وئيل په تاسو كښې دې يو كس ماسره خبرې اوكړي، حضرت مغيره رضي الله عنه اوفرمائيل تپوس اوكړه چې څهٔ تپوس كول غواړې.

دلته په روايت كښې اختصار دې، مينځ كښې واقعات ذكر نهٔ دی، ددې تفصيل دادې چې هركله دواړه ډلې جمع شوې نو بندار خپل قاصد د مسلمانانو په طرف روان كړو چې خپل يو كس راواستوئ، چې هغهٔ سره مونږ خبره اوكړو نو مسلمانانو حضرت مغيره رضي الله عنه روان كړو، د دواړو ډلو مينځ كښې فاصله يو نهر وو، حضرت مغيره رضي الله عنه روان شو او نهر نه واوړيدلو، هلته بندار خپلو ملګرو سره مشوره اوكړه چې د مسلمانانو قاصد ته څنګه كينم؟هغوی ورته اووئيل چې د بادشاهت شكل وصورت اختيار كړه، نو هغه په خپل تخت باندې كيناستهٔ، په سر باندې ئې تاج كيخودهٔ، شهزادګان د هغهٔ مخامخ په دوو قطارونو كښې اودريدل، او د سرو زرو بنګړي او د ريښمو لباس ئې په بدن باندې وو، بيا هغهٔ حضرت مغيره رضي الله عنه ته دننه د داخليدو اجازت وركړهٔ، نو دوو كسانو دوی ځان سره اونيول او دننه لاړل، دوی سره خپله توره او نيزه هم وه، حضرت مغيره رضي الله عنه توره په قالين باندې راښكهٔ، دې دپاره چې دا خلق زما ددې كار نه اثر واخلي چې دې خلقو لره به زما توره زخمي كوی (١).

قوله: قال: ما أنتم؟: بندار اووئيل: تهٔ څهٔ ئې؟

بندار حضرت مغيره رضي الله عنه ته داسې خطاب اوكړهٔ چې كلمه د "ما" ئې استعمال كړه كومه چې د غيرذوی العقول دپاره وضع شوې ده، دا د حقارت په طور سره چې ستا څهٔ حيثيت دې چې مونږ سره د جنګ كولو دپاره راغلي ئې؟(٢).

د ابن ابی شيبه په روايت كښې دا اضافه هم ده چې بندار اووئيل، ائې عربو! لوږې او مشقت تاسو خلق تنګ كړئ نو دلته راغلئ، كه تاسو غواړئ نو مونږ تاسو ته د لارې خرچه وغيره دركولې شو، تاسو خپل ښار ته واپس لاړ شئ. حضرت مغيره رضي الله عنه فرمائي چې ددهٔ په خبرې اوريدو سره ما د الله تعالی تعريف او ثناء بيان كړه، بيا مې اووئيل چې تا زمونږ متعلق څهٔ اووئيل نو په دې كښې غلطی نشته، مونږ هم دغه شان وو (٣).

قوله: قال: نحن أناس من العرب، كنا في شقاء شديد، نمص الجلد والنوى من الجوع ونلبس الوبر والشعر، ونعبد الشجر والحجر: حضرت مغيره بن شعبه رضي الله عنه اوفرمائيل مونږ د عرب قوم څهٔ كسان يو، مونږ ډير سخت د بدبختئ ښكار وو، مونږ به د

---

(١) فتح البارى: ٦/ ٢٦٥، وتاريخ الطبرانى: ٢/ ٥٢٠، والمصنف لابن ابى شيبة: ١٨/ ٢٨٩، كتاب البعوث.....رقم (٣٤٤٨٥)، ومجمع الزوائد: ٦/ ٢١٤)_

(٢) العمدة: ١٥/ ٨٥، والفتح: ٦/ ٢٦٥، وتحفة البارى: ٣/ ٥٦٥، وارشاد السارى: ٥/ ٢٣٢)_

(٣) عمدة القارى: ١٥/ ٨٥، وفتح البارى: ٦/ ٢٦٥)_

لوړې د وجې نه د اونو پهټې او هډوکی چوپل، د وړئ او د ويختو لباس به مونږ اغوستلو او کانړو، اونو عبادت به مو کوو.

"الوبر" ددې مفرد وبرة دې، داوښ، سوې وغيره نرم ويختو اووړئ وغيره دپاره استعماليږي.[1]

قوله: فبينا نحن كذلك، إذ بعث رب السموات ورب الارضين ـ تعالى ذكره، وجلت عظمته ـ إلينا نبيا من أنفسنا، نعرف أباه وأمه: مونږ په دې حال کښې وو چې د اسمانونو او د زمکو رب......د هغهٔ ذکر دې اوچت او عظمت دې لوئي وي.....زمونږ طرفته هم زمونږ په نسل کښې يو نبي راواستوو، چې مونږ د هغهٔ مور پلار پيژنو

يعنې مونږ ددې بدبختئ او د غريبئ ښکار وو، حقيقي رب مونږ هيرکړې وو چې رب ذوالجلال په مونږ باندې رحم اوکړو او هغهٔ هم زمونږ په نسل کښې يو سړې منتخب کړو او زمونږ د هدايت دپاره ئې راواستوو، چې هغه مونږ ډير ښهٔ پيژنو، د هغوی د حسب نسب د شرافت هم مونږ ته ښهٔ پته ده چې په مونږ ټولو کښې اشرف او د نسب په اعتبار سره د ټولو نه غوره او په خبرو اترو کښې د ټولو نه زيات رښتوني انسان دې.[2]

قوله: فأمرنا نبينا ورسول ربنا صلى الله عليه وسلم أن نقاتلكم حتى تعبدوا الله وحده، أو تؤدوا الجزية: نو زمونږ نبي او زمونږ د رب پيغمبر ﷺ مونږ ته حکم راکړو چې مونږ تاسو سره قتال اوکړو تردې چې تاسو ديو خدائې عبادت اوکړئ يا تاسو مونږ ته جزيه راکړئ.

ددې حديث نه هم معلومه شوه چې د مجوسيانو نه جزيه اخستل صحيح دی، د کوم چې حضرت مغيره رضي الله عنه وضاحت کوی ځکه چې د هغوی مخاطب خلق مجوسيان وو.[3]

قوله: وأخبرنا نبينا عن رسالة ربنا أنه من قتل منا صار إلى الجنة في نعيم لم ير مثلها قط، ومن بقي منا ملك رقابكم: دغه شان زمونږ نبي مونږ ته زمونږ د رب له طرفه دا پيغام هم راکړو چې په مونږ کښې څوک مقتول او شهيد شي نو هغه به نيغ جنت ته ځی، په داسې نعمتونو کښې (به وی) چې د هغې مثال بالکل ليدلې شوې نهٔ دې او څوک چې ژوندې پاتې شی نو هغه به ستاسو د سرونو مالک وی.

يعنې مونږ په هر صورت کښې کامياب يو، که شهادت راته ملاؤ شو نو جنت دې، چې د هغې هيڅ مثال نشته که ژوندي پاتې شو نو ستاسو د سرونو مالکان به يو. د نبي عليه السلام په وينا مبارکه باندې چونکه زمونږ سل فيصده يقين دې، ددې وجې نه مونږ ددې ځائې نه تلونکي او واپس کيدونکي نهٔ يو، نهٔ ستاسو نه ويريدونکي يو. په طبري کښې د حضرت مغيره رضي الله عنه نه هم دا مفهوم او معنی روايت شوې ده.

---

[1]) القاموس الوحيد، مادة: وبر"

[2]) المصنف لابن ابى شيبة: ۲۸۹/۱۸، والعمدة: ۸۵/۱۵، وفتح البارى: ۲۶۵/۶، وابن بطال: ۳۳۵/۵)

[3]) فتح البارى: ۲۶۵/۶، وارشاد السارى: ۲۳۲/۵، وشرح الكرمانى: ۱۲۸/۱۳)

"وإنا والله، لا نرجع إلى ذلك الشقاء، حتى نغلبكم على ما في أيديكم"(۱)

"وفيه فصاحة المغيرة، من حيث ان كلامه مبين لاحوالهم فيما يتعلق بدنياهم: من المطعوم والملبوس، وبدينهم من العبادة، وبمعاملتهم من الاعداء: من طلب التوحيد او الجزية، ولمعادهم في الآخرة الى كونهم في الجنة، وفي الدنيا الى كونهم ملوكا للرقاب..... "انظر الكواكب الدراري: ۱۳/۱۲۸)۔

فقال النعمان(۲): ربما أشهدك الله مثلها مع النبي ﷺ فلم يندمك ولم يخزك، ولكني شهدت القتال مع رسول الله ﷺ، كان إذا لم يقاتل في أول النهار، انتظر حتى تهب الارواح، وتحضر الصلوات

په دې باندې حضرت نعمان بن مقرن رضی الله عنه اوفرمائیل(ائې مغیره!)تاسو ډېر وخت نبی کریم ﷺ سره په جنګونو کښې پاتې شوې ئې، هلته تاسو الله تعالی د پښېمانتیا او د رسوائی نه محفوظ ساتلې ئې او زۀ هم په څو جنګونو کښې د نبی کریم ﷺ سره شریک پاتې شوې یم، ستاسو عادت دا وو چې که د ورځې په شروع کښې به مو قتال نۀ شروع کوو نو د مونځ نه پس به تاسو د مناسب هواګانو د چلېدو انتظار کولو.

د حضرت نعمان بن مقرن رضی الله عنه په دې پورتنی ارشاد کښې د شارحینو اختلاف: د حضرت نعمان رضی الله عنه پورته ذکر شوې ارشاد مبارک په دوو حصو یعنی "ربما اشهدك الله ......ولم یخزك" او "ولكني شهدت......الخ" باندې مشتمل دې، اوس ددې دواړو حصو په خپل مینځ کښې چې کوم ربط او تړون دې نو په هغې کښې د شارحینو اختلاف دې چې ددې جملو مطلب او مقصد څۀ دې؟

د علامه ابن بطال رحمه الله میلان دې طرفته دې چې د اولنئ جملې مفهوم هم مستقل دې او د دویمې جملې مفهوم هم مستقل دې، ددې دواړو مینځ کښې هیڅ تړون نشته. لکه دوی د اولنئ جملې "ربما أشهدك الله مثلها....." تشریح داسې کوی چې حضرت نعمان حضرت مغیره بن شعبه رضی الله عنهما ته اوفرمائیل چې مغیره! تاسو تیر شوې وخت کښې په دغه شان مشکل حالاتو کښې نبی کریم ﷺ سره پاتې شوې یئ، هغوی سره تاسو جنګونو کښې هم وئ، لیکن هغه مصیبتونو او پریشانو چرته تاسو پښېمانه نۀ کړئ کوم چې نبی علیه السلام ته پیښ شوې وو، نۀ دې خبرې تاسو پریشانه کړئ چې تاسو ولې د غزواتو نه ژوندی راغلئ، ځکه چې ددغه مصیبتونو او پریشانو په مقابله کښې کوم نعمتونه او شهادت ملاویدل وو نو د هغې تاسو ته بنۀ علم وو.

او د حضرت نعمان رضی الله عنه دا ارشاد "ولكني شهدت القتال مع رسول الله ﷺ" دا د یو نوې کلام ابتداء او د نوې قصې شروع کول دی، چې په دې کښې حضرت نعمان رضی الله عنه خپل فوج ته د

(۱) فتح الباری: ۶/۲۶۵، وعمدة القاري: ۱۵/۸۵، وقال العلامة الكرماني شارحا لكلام المغيرة:)_

(۲) قوله: النعمان "الحديث، اخرجه الترمذي ايضا، كتاب السير، ما جاء في الساعة التي يستحب فيها القتال، رقم (۱۶۱۳))_

نبی کریم ﷺ په باره کښې دا وئیلي دي چې که نبي علیه السلام به د جنګ ابتداء د ورځې په شروع کښې نۀ کوله نو د جنګ نه به منع شو. ترڅو چې د الله تعالی د مدد، هواګانې اوچلیږي او د مونځ وخت شي. ددې معنې د تائید دپاره علامه ابن بطال رحمه الله دوه حدیثونه پیش کړي دي.

کوم چې د حماد بن سلمه عن النعمان بن مقرن د طریق نه روایت دې چې "کان النبی صلی الله علیه وسلم إذا لم یقاتل أول النهار أخر القتال، حتی تزول الشمس وتهب ریاح النصر"(۱).

علامه ابن بطال رحمه الله مزید دا فرمائی چې غوره وختونه د مانځه وختونه دي. چې په دې کښې اذان هم دې او په حدیث شریف(۲) کښې راغلي دي: "الدعاء بین الاذان والاقامة لایرد". چې د "اذان او اقامت مینځ کښې کومه دعا اوغوستلې شي نو هغه نۀ رد کیږي". مطلب دا شو چې د اذان او اقامت او دغه شان د مونځ نه پس د دعا موقع ملاؤ شي نو دا به د الله تعالی د امداد موجب وي.(۳).

لیکن د حافظ ابن حجر، علامه عینی او حافظ کرمانی رحمهم الله قول دادې چې دا دواړه جدا جدا جملې خو دي لیکن ددې په خپل مینځ کښې تړون هم شته او دویمې جملې نه نوې قصه نۀ شروع کیږي، لکه څنګه چې د علامه ابن بطال رحمه الله خیال دې.(۴). لکه په طبری کښې چې د مبارک بن فضاله کوم روایت دې، په هغې کښې مبارک د زیاد بن جبیر په واسطې سره د حضرت نعمان رضی الله عنه د دواړو جملو مینځ کښې ربط او تعلق بیان کړې دې او ددې د سیاق نه دا خبره واضحه کیږي چې دویمه جمله د قصې په طور جمله مستانفه نۀ ده. ددې خلاصه داده چې حضرت مغیره په حضرت نعمان رضی الله عنه د لښکر په امیر باندې د قتال په شروع کولو کښې تاخیر کولو باندې اعتراض اوکړو، چې د هغې جواب حضرت نعمان رضی الله عنه مذکوره جملو کښې ورکړو.(۵).

د مبارک بن فضاله د روایت خلاصه داده چې ایرانیانو مسلمانانو ته دا پیغام واستوو چې نهر نه تاسو راواوړئ یا به مونږ درشو؟ کوم نهر چې د دواړو مینځ کښې فاصله وه، نو

---

(۱) پورته حواله، واخرجه ابن ابی شیبة فی مصنفه:۱۸/۲۹۰، کتاب البعوث......رقم (۳۴۴۸۵)، من طریق عفان عن حماد عن ابی عمران الجونی عن علقمه عن معقل بن یسار.....)_

(۲) الحدیث، اخرجه ابو داود فی الصلاة، باب فی الدعاء بین الاذان والاقامة، رقم (۵۲۱)، والترمذی فی الصلاة، باب ما جاء ان الدعاء لا یرد بین الاذان والاقامة، رقم (۲۱۲)، وفی الدعوات، باب فی العفو والعافیة، رقم (۳۵۹۴_۳۵۹۳)، عن انس رضی الله عنه)_

(۳) شرح ابن بطال:۵/۳۳۵، وفتح الباری:۶/۲۶۵، وعمدة القاری:۱۵/۸۵)_

(۴) قال العلامة الکرمانی رحمه الله: فان قلت: ما معنی الاستدراک، واین توسطه بین کلامین متغایرین؟ قلت: کان المغیرة قصد الاشتغال بالقتل اول النهار بعد الفراغ من المکالمة مع الترجمان. فقال النعمان: ان وان شهدت القتال مع رسول الله ﷺ، لکنک ما ضبطت انتظاره للهبوب". شرح الکرمانی:۱۳/۱۲۹)_

(۵) فتح الباری:۶/۲۶۵)_

حضرت نعمان رضی الله عنه مسلمانانو ته حكم اوكړو چې تاسو ورشئ او حمله پرې اوكړئ.دغه شان دواړه لښكرې مخامخ شوې او يو بل ته نزدې راغلې،ايرانيانو د خپل فوج په وروستنئ حصه كښې د اوسپنې ميخونه وغيره ښخ كړل دې دپاره چې فوج واپس نهٔ شي،حضرت مغيره رضی الله عنه چې هركله د دشمن كثرت اوليدهٔ نو وې فرمائيل،د نن په شان ناكامى ما هيڅ كله نهٔ ده ليدلې ځكه چې زمونږ دشمن د تيارئ كولو او ساه اخستلو دپاره آزاد پريخودلې شوې دې،په خدائې قسم!كه معامله زما په لاسونو كښې وې نو ما به په دوى باندې په حمله كولو كښې جلدى كړې وه(١).او د ابن ابى شيبه په روايت كښې دى،راوى وائى چې مونږ د هغوى په وړاندې صف بندى اوكړه نو هغوى په مونږ باندې ډير زيات غشى اوورول.تردې چې مونږ ته ئې په رارسيدلو كښې جلدى اوكړه نو حضرت مغيره رضی الله عنه حضرت نعمان رضی الله عنه ته اوفرمائيل چې ددې ايرانيانو له طرفه په حمله كولو كښې جلدى شوې ده،ددې وجې نه كه تاسو هم حمله اوكړئ نو مناسب به وى.په دې باندې حضرت نعمان رضی الله عنه اوفرمائيل چې تاسو خو د فضيلتونو او د مناقبو مالک يئ او حقيقت دادې چې په دغه شان جنګونو كښې تاسو د نبى عليه السلام سره شريک پاتې شوې يئ(٢).

ددې نه پس د طبرى په روايت كښې دى چې په خدائې قسم!ما په دوى باندې په حمله كولو كښې جلدى د هغه څيز د وجې نه اونهٔ كړه كوم څيز چې ما په رسول الله صلی الله علیه وسلم كښې اوليدهٔ(٣).

خلاصه دا شوه چې حضرت نعمان رضی الله عنه په قتال كښې كوم تاخير اوكړو نو د هغې وجه د نبى عليه السلام فعل وو چې نبى عليه السلام به چونكه دغه شان كول نو ددې وجې نه حضرت نعمان هم دغه شان اوكړل او د نمر د زوال لنتظار ئې اوكړو.بيا چې علامه ابن بطال رحمه الله د بعضې جملو كومه تشريح كړې ده،هغه هم د اشكال نه خالى نهٔ ده.لكه د "فلم يندمك" تشريح هغوى دا كړې وه چې كوم تكليفونه او سختئ نبى عليه السلام ته پيښې شوې وې نو هغې سره تاسو د پريشانئ او د پښيمانتيا ښكار نهٔ شوئ(٤).

حافظ رحمه الله فرمائى چې ما ته چې كومه خبره صحيح ښكارى نو هغه داده چې د "فلم يندمك" نه مراد د نمر د زوال پورې تاخير او صبر كول دى،كوم چې حضرت مغيره اوكړو،په دې باندې الله تعالى دوى شرمنده نهٔ كړل.ددې نه علاوه ابن بطال رحمه الله د "ولم يخزك" په تشريح كښې يو بله نسخه اختيار كړه او "ولم يحزنك" روايت كولو سره ئې ددې وضاحت شروع كړو، ليكن صحيح روايت دلته د خاء معجمه سره او د نون نه بغير "ولم يخزك" دې،هم دا د

---

١) پورته حواله،وعمدة القارى:٨٥/١٥،وتاريخ الطبرى:٦٢٠/٢)_

٢) المصنف لابن شيبة:٢٩٠/١٨.كتاب البعوث......رقم (٣٤٤٨٥)،ومجمع الزوائد:٢١٥/٦)_

٣) تاريخ الامم والملوک للطبرى:٥٢١/٢.سنة احدى وعشرين)_

٤) شرح ابن بطال:٣٣٥/٥)_

مستملی روایت دې او ماقبل سره زیات مناسب هم دې.دغه شان د عبدالقیس د وفد په روایت کښې "غیرخزایاولاندامی" چې کومه جمله ده نو دا د هغې په شان هم ده.(١).

ددې نه علاوه د ابن بطال رحمه الله د کلام نه دا هم معلومیږی چې د "مثلها" کوم ضمیر دې نو دوی دا د "شدة" یعنی د عصائب طرفته راجع کوی.کوم چې محذوف دې حالانکه نورو حضراتو د "مثلها" ضمیر مجرور "وقعة" یا "غزوة" طرفته راجع کړې دې.(٢).یعنی په دغه شان غزواتو کښې الله تعالی تاسو ته د شرکت موقع درکړه البته علامه عینی رحمه الله د ابن بطال رحمه الله په تقلید کښې ضمیر د شدة طرفته راجع کړې دې.بیا چې کومه تشریح کړې ده نو هغه ئې د نورو شارحینو موافق کړې ده او هم دې ته ئې راجح وئیلې دی چې د ابن بطال رحمه الله تشریح د کلام د سیاق سره موافق نهٔ ده.(٣).والله أعلم

د"حتی تهب الارواح" معنی او مطلب: د "تهب" مصدر "هبوباً" دې او دا د واحد مؤنث غائب صیغه ده،ددې فاعل الارواح دې او د هبوب معنی ده،هوا وغیره چلیدل.

"الارواح" د "ریح" جمع ده چې اصل کښې روح وو،د واؤ ساکن ماقبل چونکه مکسور دې ددې وجې نه واؤ په یاء سره بدل شو او ریح جوړ شو،ځکه چې د یو څیز جمع هغه څیز لره خپل اصل طرفته ګرځوی،البته ابن جنی رحمه الله وئیلې دی چې د ریح جمع أریاح هم راځی.(٤).

او دلته د ارواح نه مراد ارواح النصر دې،یعنی تردې چې د الله تعالی د نصرت او د مدد هواګانې اوچلیږی.کمامرقبل عن ابن بطال رحمه الله تعالی(٥).

د"وتحضرالصلوات" مراد: دلته په روایت کښې "وتحضر الصلوات" وارد شوې دې او د ابن ابی شیبه په روایت کښې "وتزول الشمس" راغلې دې.(٦)،کوم چې روایت بالمعنی دې ځکه چې د نمر د زوال نه پس د ماسپخین د مونځ وخت شروع کیږی.(٧).

د غزوهٔ نهاوند اختتام: وړاندې تیر شو چې حضرت مغیره بن شعبه رضی الله عنه او نورو بعضې ملګرو په حضرت نعمان بن مقرن رضی الله عنه باندې اعتراض کړې وو چې دې قتال نهٔ شروع کوی؟بیا ئې په دې باندې اصرار هم اوکړو لیکن حضرت نعمان رضی الله عنه په خپله خبره باندې مضبوط ولاړ وو او چې کله د نمر زوال اوشو نو مسلمانانو له ئې جمع ورکړه،بیا په خپل آس باندې سور

---

(١) پورته حواله،والفتح:٢٦٥/٦،والعمدة: ٨٥/١٥،والکواکب الدراری:١٢٩/١٣،وارشاد الساری:٢٣٢/٥)

(٢) شرح الکرمانی:١٢٨/١٣،وارشاد الساری:٢٣٢/٥)_

(٣) عمدة القاری:٨٥/١٥)_

(٤) پورته حواله،وفتح الباری:٢٦٥/٦،وشرح القسطلانی:٢٣٢/٥)_

(٥) شرح ابن بطال:٣٣٥/٥)_

(٦) المصنف:٢٩٠/١٨،کتاب البعوث والسرایا.....رقم (٣٤٤٨٥)،وکذا فی مجمع الزوائد:٢١٦/٦)_

(٧) فتح الباری:٢٦٥/٦،وعمدة القاری:٨٥/١٥)_

شو او د هر بيرغ قبيلې ته ورغلو .هغوى ته ئې د صبر او د ثابت قدمئ تلقين ورکړو .بيا ئې لښکر ته اوفرمائيل چې اول به زۀ د نعره تکبير آواز اوچت کړم نو تاسو خلق به د حملې کولو دپاره تيار شئ .چې دويم تکبير اوچت کړم نو تيارى به مکمل او پوره کړئ څکه چې ددې نه پس به هيچا ته د تيارئ کولو موقع نۀ ورکړې کيږى .بيا په دريم تکبير سره به فوراً په دشمن باندې حمله کوئ .ددې نه پس حضرت نعمان رضی الله عنه واپس خپل ځائې ته تشريف راؤړلو.
دويم طرفته دشمن هم زبردسته تيارى کړې وه .ددې وجې نه هغوى يو ډير لوئې لښکر او ډيرې زياتې اسلحې سره صف بندى اوکړه .د ايرانى لښکر په روستنئ حصه کښې د اوسپنې ميخونه اچولې شوې وو .دې دپاره چې خپل فوجيان اونۀ تختى او نۀ وروستو واپس شى .ددې نه پس حضرت نعمان رضی الله عنه اولنې تکبير اوچت کړو .خلق د حملې دپاره تياريدل شروع شو .هغوى دويم تکبير اووئيل او خپله بيرغ ئې اوخوزولو .خلق تيار شوې وو .بيا ئې دريم تکبير اووئيل نو ټولو په يوځائې په دشمن باندې حمله اوکړه .د حضرت نعمان رضی الله عنه د امر لاندې چې کوم کسان وو هغوى په دشمن باندې داسې حمله اوکړه لکه څنګه چې اورېږ باز په ښکار باندې حمله کوى .داسې سخت جنګ شروع شو چې بيا ددې نه پس وروستنى جنګونو کښې ددې مثال ډير کم ملاويږى .د نمر د زوال نه تر د تيارې خوريدو پورې د دشمن دومره کسان مړۀ شو چې د هغوى وينې زمکه لونده کړه .داسې چې څناور او سورلئ هم په هغې کښې خويدلې.
د بعضې خلقو د خيال مطابق د حضرت نعمان رضی الله عنه اس په دې وينه کښې اوخويدۀ .چې د هغې نه وجې نه هغوى راپريوتل .يو غشې راغې چې د هغې د وجې نه حضرت نعمان رضی الله عنه شهيد شو .د دوى ورور حضرت سويد بن مقرن رضی الله عنه [1] .نه علاوه چاته هم د دوى د شهادت پته نۀ وه .بيا حضرت سويد دوى په څادر باندې پټ کړل او د شهادت خبر ئې پټ اوساتلو.
ددې نه پس حضرت سويد رضی الله عنه بيرغ قائم مقام امير حضرت حذيفه بن يمان رضی الله عنه ته حواله کړه. حضرت حذيفه حضرت سويد د نعمان بن مقرن رضی الله عنه په ځائې مقرر کړو او ورته ئې اووئيل چې د صورتحال د واضح کيدو پورې د حضرت نعمان د شهادت خبر پټ اوساتئ ، ددې دپاره چې په اسلامى لښکر کښې بزدلى پيدا نۀ شى.
چې کله د شپې تيارۀ په خوريدو شوه نو مشرکانو تختيدل شروع کړل .مسلمانانو د هغوى تعاقب اوکړو .دا مشرکان په خپلو کنستې شوې کندو کښې پريوتل .د جنګ په دوران کښې د قتل کيدونکو نه علاوه چې کوم مشرکان په دې کندو وغيره کښې پريوتلو سره هلاک شو نو د هغوى تعداد د يو لاک نه زيات ښودلې شى .د ايرانى لښکر مشر بندار د جنګ دوران کښې خويدلې وو .په موقع باندې د هغه ځائې نه اوتختيدۀ نو حضرت نعيم يا حضرت سويد هغۀ پسې شو او حضرت قعقاع رضی الله عنه ته مخامخ ورغئ نو په يو غر باندې اوختۀ او هلته پټ شو .آخر دا چې د حضرت قعقاع رضی الله عنه په لاس قتل شو .او مسلمانانو ته

[1]) د حضرت نعمان د ددې ورور په باره کښې اختلاف دې چې دا څوک وو؟بعضو سويد ،بعضو نعيم او بعضو معقل نوم ښودلې دې.اوګورئ، البداية والنهاية:۷/۱۱۰،وفتح البارى:۶/۲۶۶)_

لويه فتح حاصله شوه، په غنيمت کښې ډير زيات مال په لاس راغئ. د لښکر امير حضرت حذيفه رضی الله عنه قيديان او د مال غنيمت پنځمه حصه د حضرت سائب بن الاقرع سره د اميرالمؤمنين په طرف روان کړل، ددې نه مخکښې حضرت طريف بن سهم رضی الله عنه د فتحې خوشخبرى مدينې منورې ته اورلو دپاره روان شوې وو[1]. دا ښار د اسلامي لښکر په لاسونو باندې فتح شو، مسلمانانو به دا فتح د "فتح الفتوح" په نوم سره يادوله[2].

د حديث شريف نه مستنبط فائدې: ①د حديث شريف نه د مشورې فضيلت معلوميږي چې لوئې مرتبې والا سړې کمې مرتبې والا سړى سره مشوره اوکړى نو نهٔ په دې کښې څهٔ باک شته او نهٔ په کښې د مشر کس څهٔ توهين شته. دغه شان دا هم ده چې مفضول هم کله کله د افضل سړى امير وى لکه اوګورئ حضرت زبير بن العوام رضی الله عنه په دې لښکر کښې وو د کوم لښکر امير چې حضرت نعمان بن مقرن رضی الله عنه وو او دا متفق عليه خبره ده چې حضرت زبير د حضرت نعمان رضی الله عنهما نه غوره دې[3].

②د حديث شريف نه دا خبره هم معلومه شوه چې په جنګ کښې د ټولو نه مخکښې د لوئې دشمن قصد کول پکار دى، لکه څنګه چې ورته هرمزان مشوره ورکړې وه چې د کسرى نه دې شروع اوکړې شى، ځکه چې هرکله د طاقتور سړى جرړې کټ کړې شى نو کمزورې به په خپله باندې شکست تسليموى[4].

③د حديث شريف نه د حضرت نعمان منقبت او د حضرت مغيره بن شعبه رضی الله عنهما د جنګ په امورو کښې پيژندګلنه، قوت نفس، بهادرى، فصاحت او بلاغت معلوميږى چې حضرت مغيره د بندار په وړاندې د هغهٔ په دربار کښې کومه خطبه ارشاد فرمائيلې وه، هغه مختصر خو وه ليکن ډيره زياته بليغه او اثرانداز هم وه. ددې وجې نه دا خطبه چې څنګه د هغوى په دنيوى حالاتو مثلاً د خوراک څکاک وغيره په بيان باندې مشتمله ده نو دغه شان په دې کښې د هغوى چې کوم دينى کيفيت د اسلام نه وړاندې وو او کوم چې بيا د اسلام د قبلولو نه پس شو، ددې بيان په کښې هم دې، دغه شان په دې خطبه کښې د هغوى د معتقداتو مثلاً د توحيد، رسالت او د قيامت په ورځ د ايمان بيان هم دې، دغه شان هغه بيان کوم چې رسول

---

[1]) کوم صاحب چې د حضرت عمر رضی الله عنه طرفته خوشخبرى اوړلې وه نو د هغوى په باره کښې هم اختلاف دې چې دا څوک وو؟ حافظ ابن کثير او سيف د دوى نوم طريف بن سهم ښودلې دې او د ابن ابى شيبه په روايت کښې د ابوعثمان نهدى نوم راغلې دې، حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چې ممکنه ده چې دې دواړو حضراتو مدينې منورې ته تشريف اوړلې وى انظر فتح البارى:۶/۲۶۶، والبداية والنهاية:۷/۱۱۰)_

[2]) د غزوۀ نهاوند د تفصيل دپاره اوګورئ، البداية والنهاية:۷/۱۰۵_۱۱۲، تاريخ الاسلام(اردو)نجيب اکبر آبادى:۱/۳۰۸......)_

[3]) فتح البارى:۶/۲۶۶، وشرح ابن بطال:۵/۳۳۴، وعمدة القارى:۱۵/۸۵)_

[4]) پورته حواله جات)_

الله ﷺ د معجزاتو ،پیشن گویانو بیا ددغه پیشن گویانو بارہ کښې چې فرمائیلي وو نو د هغې په واقع کیدو باندې هم دا خطبه مشتمله ده.(۱)

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت: د کتاب په شروع کښې چې مؤلف رحمه الله کوم عنوان قائم کړې وو نو هغه "الجزیة والموادعة" وو ،لکه څنګه چې د باب دا آخری حدیث د موادعة یعنی مصالحت سره متعلق دې،نو حضرت نعمان بن مقرن رضی الله عنه چې په جنګ شروع کولو کښې کوم تاخیر اوکړو ،د الله تعالی د مدد د هواګانو او د نمر د زوال چې ئې کوم انتظار کړې وو نو دا موادعة وو یعنی د مصالحت امکان د هغوی په ذهن کښې وو ددې وجې نه هغوی د نمر د زوال پورې جنګ شروع نهٔ کړو ،د موادعة معنی هم دادہ چې په دشمن باندې د فتح یاب کیدو نهٔ مخکښې قتال نهٔ شروع کول او قتال دغه وخت پورې پریخودل.دا امکان په ذهن کښې ساتلو سره چې جنګ کیدې هم شی او کیدې نهٔ هم شی.(۲)

دغه شان ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت د حدیث په دې جمله کښې هم کیدې شی: "حتی تعبدوا الله أو تؤدوا الجزیة" څکه چې په دې کښې د جزیې ذکر دې چې د ترجمې اولنۍ حصه ده،لیکن په دې صورت کښې به اشکال دا وی چې بیا خو د "الموادعة" ذکر بیکاره او فضول شو،څکه چې د باب کوم احادیث تیر شو،په هغه ټولو کښې د ترجمې او د حدیث تعلق د "جزیة" لفظ سره وو،دلته هم که چرته تعلق لفظ "جزیة" سره وی نو الموادعة سره د کوم حدیث تعلق دې؟که د هیڅ یو حدیث تعلق او ربط نشته نو ددې د ذکر کولو څهٔ فائده؟ غالباً دې څیزلره په ذهن کښې ساتلو سره شارحینو اولنۍ توجیه ذکر کړې ده. والله اعلم بالصواب

۲ باب: إِذَا وَادَعَ الإِمَامُ مَلِكَ الْقَرْيَةِ هَلْ يَكُونُ ذَلِكَ لِبَقِيَّتِهِمْ؟

د ترجمة الباب مقصد: په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله یوه بله مسئله ذکر کول غواړی،هغه دا چې د وخت خلیفه که چرته د یو ښار یا د یو کلی والی یا بادشاه سره صلح اوکړی نو آیا دا صلح به ددغه کلی او ښار اوسیدونکو ته هم شامله وی یا نهٔ؟او ددغه ځائې اوسیدونکی خلق وغیره به په دې صلح کښې داخل وی یا نهٔ؟

جواب استفهام دلته محذوف دې،یعنی "یکون" چې دا صلح به ددغه ځائې اوسیدونکو ته هم شامل وی.(۳).امام بخاری رحمه الله په مذکوره مسئله باندې د حضرت ابوحمید الساعدی رضی الله عنه حدیث د دلیل په طور باندې پیش کړې دې،په دې کښې صراحةً دا خبره مذکوره خو نهٔ ده البته ددې حدیث په بعضې طرقو کښې ددې وضاحت موجود دې او غالباً هم دې طرفته

---

(۱) الفتح:۶/۲۶۶،والکرمانی:۱۳/۱۲۸،وعمدة القاری:۱۵/۸۵،وارشاد الساری:۵/۲۳۲)_
(۲) المتواری علی تراجم ابواب البخاری:۱۹۷،وعمدة القاری:۱۵/۸۲)_
(۳) عمدة القاری:۱۵/۸۵،وتحفة الباری:۳/۵۶۶)_

امام بخاری رحمه الله د خپل مشهور عادت موافق اشاره کړې ده.لکه ابن اسحاق رحمه الله په "السیرة" کښې فرمائی:

"لما انتهی رسول الله ﷺ إلی تبوك،أتاه يُحنة (١)بن رؤبة،صاحب أيلة،فصالح رسول الله ﷺ ،وأعطاه الجزية.......فكتب رسول الله ﷺ لهم كتاباً ،فهوعندهم،فكتب ليحنة بن رؤبة:

بسم الله الرحمن الرحيم،هذه أمنة من الله و محمد النبي ﷺ رسول الله ليحنة بن رؤبة واهل أيلة، سفنهم وسيارتهم في البر والبحر:لهم ذمة الله، وذمة محمد النبي،ومن كان معهم من أهل الشام،وأهل اليمن،وأهل البحر،فمن أحدث منهم حدثاً فانه لا يحول ماله دون نفسه،وإنه طيب لمن أخذه من الناس،وإنه لايحل أن يمنعوا ماءً يردونه، ولا طريقاً يريدونه، من برأو بحر"(٢).

یعنی"چې کله نبی علیه السلام تبوک ته اورسیدو نو یحنه(یوحنا)بن روبه،د ایله والی نبی علیه السلام ته راغئ،نبی علیه السلام سره ئې مصالحت اوکړو او جزیه ئې په خدمت اقدس کښې پیش کړه......نبی کریم ﷺ ورته یو خط ورکړو،کوم چې هغۀ سره موجود دې.نبی علیه السلام چې یحنه بن روبة ته کوم خط لیکلې ورکړې وو نو د هغې مضمون دا دې:

"بسم الله الرحمن الرحيم،د ایله د والی او ددې د اوسیدونکو دپاره د الله تعالی او د محمد النبی.رسول الله ﷺ له طرفه دا امان نامه ده،د دوی د کشتو او د ګاډو دپاره،په زمکه او سمندر دواړو کښې،د دوی دپاره د الله تعالی او د محمد النبی ﷺ ذمه داری ده او د هغه چا دپاره هم چې کوم خلق د شام،یمن او د سمندر نه دې خلقو سره دی.په دوی کښې چې څوک هم نوې کار کوی(یعنی د معاهدې خلاف ورزی کوی)نو د هغۀ مال به د هغۀ د ذات دپاره حائل او مانع نۀ جوړیږی تردې چې کوم کس د دۀ هغه مال واخلی نو دا به د هغۀ دپاره حلال وی.او دا هم جائز نۀ دی چې د اوبو یو ګودر یا چینې ته د راتګ نه دوی منع کړې شی.نۀ دا جائز دی چې دوی یوه لاره اختیار کړی او دوی منع کړې شی،خواه د اوچې لار وی یا د سمندر".

ددې نه استدلال کولو سره جمهور علماء وائی چې یو بادشاه یا والی سره صلح کول به د هغۀ ټول قوم او ټولو علاقو ته شامل وی،ځکه چې هرکله هغۀ د صلحې درخواست پیش کړو نو ګویا هغۀ د خپل نفس،د خپل قوم او د خپلو ټولو علاقو دپاره د صلحې درخواست پیش کړو چې دې ټولو ته حفاظت او امان ملاؤ شی.

علامه ابن بطال رحمه الله لیکی: "والعلماء مجمعون على أن الامام إذا صالح ملك القرية أنه يدخل في ذلك الصلح بقيتهم،لانه إنما صالح على نفسه،ورعيته،ومن يلي أمره،وتشتمل عليه بلده وعمله،الاترى أن في

---

(١) بياء مثناة تحتانية مضمومة،بعدها حاء مهملة مفتوحة.ثم نون مشددة مفتوحة.وآخره هاء)_

(٢) السيرة النبوية لابن هشام:٢/٤/٥٢٥_٥٢٦.غزوة تبوك.في سنة تسع.و شرح ابن بطال:٣٣٦/٥.وفتح الباري:٢٦٧/٦.وعمدة القاري:٨٦/١٥.وارشاد الساري:٢٣٣/٥)_

كتاب النبى تامين ملك ايلة واهل بلده"(١).
البته په دې كښې اختلاف دې چې كه چرته بادشاه د يو مخصوص او متعين جماعت دپاره د صلحې درخواست پيش كړى چې دې خاص قسم جماعت ته دې امان وركړې شى نو په دې كښې به بادشاه هم داخل وى يا نهٔ؟
نو د جمهورو مسلک خو هم دادې چې په دې صورت كښې به دغه بادشاه په دې صلح و امان كښې داخل نهٔ وى ترڅو چې ئې خپل تعيين نهٔ وى كړې،دا حضرات ددې خبرې دليل دا پيش كوى چې د حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه د خلافت په زمانه كښې اشعث بن قيس د څهٔ خلقو سره مرتد شو او په يو محل كښې پټ شو،بيا هغهٔ د اويا كسانو دپاره امان طلب كړو او خليفه ورته امان هم وركړو،نو دې د محل نه راووتهٔ او اويا سړى ئې اوشمارل او خپل ځان ئې په دوى كښې شامل نهٔ كړو،حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه اوفرمائيل چې ستا دپاره امان نشته،مونږ خو به تا قتلوو،په دې باندې اشعث اسلام قبول كړو او د حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه لور سره ئې نكاح اوكړه(٢).
دغه شان كله چې حضرت ابوموسى اشعرى رضي الله عنه د تُستر يا د سوس محاصره اوكړه نو د هغوى امير اووئيل چې تاسو زما سلو كسانو ته پناه وركړئ نو زهٔ به ستاسو دپاره د قلعه دروازه پرانځم كړم؟حضرت ابوموسى اشعرى رضي الله عنه د هغهٔ خبره منظور كړه،نو هغهٔ خپل سل كسان او ملګرى شمارل او جدا كول شروع كړل،حضرت ابوموسى رضي الله عنه (په زړهٔ زړهٔ كښې) وئيل،د الله تعالى نه اميد دې چې هغه به ماته په دهٔ باندې قابو راكړى او د سلو كسانو د شمارلو نه پس به ددهٔ نه خپل ځان هير شى،نو هم دغه شان اوشوه چې هغهٔ سل كسان شمار كړل،هغوى ئې جدا كړل او خپل ځان ترينه هير شو،حضرت ابوموسى رضي الله عنه هغه ګرفتار كړو نو هغهٔ اووئيل چې تاسو خو ماته امان راكړې وو؟حضرت ابوموسى رضي الله عنه اوفرمائيل چې ما خو تا ته هيڅ قسم امان نهٔ دې دركړې،واوره!الله تعالى د څهٔ دهوكې نه بغير ماته په تا باندې قابو راكړې دې،بيا ئې د هغهٔ سر والوزولو(٣).
اكثر امامان ددې واقعاتو نه استدلال كولو سره هم دا وائى چې د بادشاه يا د امير خپل ځان لره منتخب كول ضرورى دى،ورنه په دې مخصوص جماعت كښې به دې داخل نهٔ وى.ليكن په مالكيه كښې د امام اصبغ او د امام سحنون قول دادې چې خپل ځان منتخب كول نهٔ ضرورى دى او نهٔ ددې حاجت شته،بلكه په دې باندې قرينه هم كافى ده،ځكه چې بادشاه كله د نورو خلقو دپاره امان طلب كوى نو خامخا هغه خپل ځان هم په دې كښې شاملوى او ددې مقصود هم دادې چې دهٔ ته هم امان حاصل شى(٤).والله اعلم بالصواب

---

(١) شرح ابن بطال:٣٣٦/٥،وفتح البارى:٢٦٧/٦)_
(٢) شرح ابن بطال:٣٣٧/٥،والمتوارى:١٩٨)_
(٣) شرح ابن بطال:٣٣٦/٥)_
(٤) شرح ابن بطال:٣٣٧/٥)_

۲۹۹۰: حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ بَكَّارٍ حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ عَنْ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى عَنْ عَبَّاسٍ السَّاعِدِيِّ عَنْ أَبِي حُمَيْدٍ السَّاعِدِيِّ قَالَ غَزَوْنَا مَعَ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم تَبُوكَ، وَأَهْدَى مَلِكُ أَيْلَةَ لِلنَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم بَغْلَةً بَيْضَاءَ، وَكَسَاهُ بُرْدًا، وَكَتَبَ لَهُ بِبَحْرِهِمْ. [ر: ۱۴۱۱]

رجال الحدیث

①**سهل بن بکار**: دا ابوبشر سهل بن بکار دارمی بصری رحمه الله دی.[1]

②**وهیب**: دا وهیب بن خالد بن عجلان بصری رحمه الله دی.

③**عمروبن یحیی**: دا عمرو بن یحیی بن عمارة مازنی رحمه الله دی.ددې دواړو حضراتو مختصر حالات په کتاب الایمان، "باب من کره ان یعود فی الکفر......" کښې تیر شوي دی.[2]

④**عباس الساعدی**: دا عباس بن سهل ساعدی رحمه الله دی.[3]

⑤**ابوحمیدالساعدی**: دا ابو حمید عبدالرحمن الساعدی رضی الله عنه دی.[4][5]

د حدیث شریف ترجمه: حضرت ابوحمید الساعدی رضی الله عنه فرمائی چې مونږ په غزوهٔ تبوک کښې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم سره شرکت اوکړو او د ایله ښار[6] بادشاه نبی کریم صلی الله علیه وسلم ته یو سپین خچر په هدیه کښې پیش کړو، نبی علیه السلام هغهٔ ته یو ښکلې څادر ورکړو او هغهٔ ته ئې د هغهٔ د سمندری علاقو په باره کښې امان اولیکلو او ورته ئې ورکړو.

دا د یو اوږد حدیث حصه ده، کوم چې په کتاب الزکوة کښې تیر شوې[7]. امام بخاری رحمه الله د باب د مناسبت د وجې نه ددې یو حصه دلته ذکر کړې ده.

قوله: <u>و کساه بردا</u>: په ټولو نسخو کښې واو سره "وکساه" دې او د ابوذر په نسخه کښې فاء سره "فکساه" دې او هم دا غوره دې، ځکه چې د فعل "کساه" فاعل نبی کریم صلی الله علیه وسلم دې.

د دواړو مینځ کښې فرق دادې چې که واو سره "وکساه" اووئیلې شی نو مطلب به داوی چې د ایله بادشاه ورته خچر هم ورکړو او څادر ئې هم ورکړو، حالانکه دا خبره غلطه ده. دا ځکه غلطه ده چې هغهٔ نبی علیه السلام ته صرف خچر ورکړې وو. په جواب کښې ورته نبی علیه السلام څادر

---

[1]) قوله: عن ابی حمید الساعدی رضی الله عنه ": الحدیث، مر تخریجه فی الزکاة، باب خرص التمر)_
[2]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الزکاة، باب خرص التمر)_
[3]) اوګورئ، کشف الباری: ۱۱۵/۲_۱۱۸)_
[4]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الزکاة، باب خرص التمر)_
[5]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الصلاة، باب فضل استقبال القبلة)_
[6]) قال ابن قر قول: هی مدینة بالشام علی النصف ما بین طریق مصر ومکة، علی شاطئ البحر، من بلاد الشام". انظر عمدة القاری: ۸۶/۱۵)_
[7]) صحیح البخاری، کتاب الزکاة، باب خرص التمر، رقم (۱٤۸۱))_

ورکړو او د هغهٔ د علاقو او د رعايا دپاره ئې ورته امان ورکړو.
او که فاء سره "فكساه" اووئيلې شي نو مطلب ئې بالکل واضح دې چې د بادشاه کار خچر په هديه کنبې ورکول وو او د نبی عليه السلام کار په هديه کنبې څادر ورکول. امان ليکل او ورکول وو او هم دا صحيح خبره ده[1].

د بحر نه څهٔ مراد دې؟ دلته په "بحرهم" کنبې د بحر نه مراد کلې يا ښار دې، چونکه دوی د سمندر په غاړه باندې اوسيدل ددې وجې نه ئې د دوی د کلی يا د ښار نه تعبير په بحر سره کړې دې او مقصود ددې اوسيدونکی يا ددې علاقې دی[2]. علامه انورشاه کشميری رحمه الله ددې "بحرهم" ترجمه په دې الفاظو سره کړې ده: "هغه کلې چې د درياب په غاړه وی"[3].
مدينه منوره هم چونکه سمندر سره نزدې ده، ددې وجې نه حضرت سعد بن عبادة رضي الله عنه په دې باندې د بحيرة اطلاق اوکړو او وې فرمائيل چې:

"لقد اصطلح أهل هذه البحيرة على أن يتوجوه، فيعصبونه بالعصابة، فلما أبي الله ذلك بالحق الذي أعطاك الله شرق بذلك......"[4].

چې اهلِ مدينه دا فيصله کړې وه چې د عبدالله بن ابی بن سلول تاج پوشی او دستاربندی به کولې شی، دې به د خپلې علاقې چودهری مقررولې شی، د نبی عليه السلام د راتګ نه پس دا ټوله قصه ختمه شوه، د عبدالله بن ابی د مشرئ ارمان پوره نهٔ شو، ددهٔ رسئ ددهٔ په غاړه کنبې انختې ده ددې وجې نه داسې قسم شرارتونه کوی.

ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت: علامه ابن المنير رحمه الله ليکی چې د بخاری شريف په روايت کنبې صيغه د امان ده، نهٔ چې صيغه د طلب چې بادشاه امان طلب کړې وی ليکن ددې باوجود امام بخاری رحمه الله د خپل عادت د وجې نه د باب د حديث نه مذکوره استدلال اوکړو چې بادشاه چې د حضوراکرم صلی الله عليه وسلم په خدمت اقدس کنبې کومه هديه پيشه کړه نو د هغهٔ مقصد ددې په ذريعې سره د خپل حکومت د بقاء درخواست پيش کول وو او د هغهٔ د حکومت بقاء هم هله ممکنه وه چې هرکله د هغهٔ قوم او رعايا هم باقی وی، نتيجه هم دا شوه چې د هغهٔ دا مصالحت د خپل رعايا دپاره وو[5]. هم دا مقصد د ترجمة الباب هم دې. علامه

---

[1]) فتح الباري:۲۶۶/۶، وعمدة القاری:۸۶/۱۵، وشرح القسطلانی:۲۳۳/۵)_
[2]) فتح الباري:۲۶۷/۶، وعمدة القاری:۸۶/۱۵، وشرح القسطلانی:۵ /۲۳۳)_
[3]) فيض الباری:۴۷۴/۳)_
[4]) صحيح البخاری، كتاب التفسير، باب(والتسمعن من الذين اوتوا الكتب)......رقم (۴۵۶۶)، والقصة رواها ابن هشام ايضا، ولكن لا يوجد فيها هذه الفظة _اعنى البحيرة_ انظر سيرته:۵۸۸/۳/۲، خروج قوم ابن ابى عليه......وغضب الرسول......)_
[5]) فتح الباری:۲۶۷/۶)_

عینی رحمه الله د علامه ابن المنیر رحمه الله دا وضاحت اختیار کړې دې(۱).او حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چې ترجمة الباب سره د حدیث شریف د مطابقت دپاره دومره خبره کافی نهٔ ده څکه چې امام بخاری رحمه الله د خپل مشهور عادت موافق د حدیث د ذکر کولو نه بغیر هم دا خپله مدعا حاصلولې شو حقیقت کښې امام بخاری رحمه الله د خپل یو بل عادت مطابق دلته دا طریقه اختیار کړې ده چې کله دوی یو حدیث ذکر کولو سره د هغې نورو طرُقو طرفته اشاره کوی،دلته هم دوی د سیرة ابن اسحاق د یو روایت طرفته اشاره کړې ده کوم چې اوس وړاندې تیر شو،په کوم کښې چې ددې خبرې وضاحت دې چې د ایله نښار بادشاه نبی علیه السلام سره مصلحت اوکړو او جزیه ئې ادا کړه،بیا هغهٔ ته نبی علیه السلام یو خط ورکړو چې په هغې کښې هغهٔ دپاره د امان ورکولو وضاحت وو.(۲).والله اعلم بالصواب

۳ باب: الْوَصَايَا بِأَهْلِ ذِمَّةِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم

وَالذِّمَّةُ الْعَهْدُ،وَالإِلُّ الْقَرَابَةُ.

د ترجمة الباب مقصد: دلته امام بخاری رحمه الله دا بیانول غواړی چې نبی علیه السلام کومو غیرمسلمو سره عهد کړې وو،خواه هرقسم عهد چې وی،نو دوی سره د ښیګړې معامله ساتل پکار دی،بغیر د څهٔ وجې دوی لره تنګول پکار نهٔ دی او د نبی علیه السلام د عهد پوره والې پکار دې

د الوصاة معنی: الوصاة "بفتح الواو،والمهملة مخففا" ددې معنی ده وصیت.او د وصیت مختلف معنې دی چې په هغې کښې یو معنی ده چاسره ښیګړه کول.(۳).

د الذمة او د الال معنی: بیا ددې نه پس امام بخاری رحمه الله په ترجمة الباب کښې د دوو کلماتو معنې بیان کړې دی لکه څنګه چې د هغوی عادت دې چې په حدیث مبارک کښې کوم لفظ راشی نو که هغه په قرآن کریم کښې هم راغلې وی نو د هغې وضاحت او تفسیر کوی.اولنئ کلمه "الذمة" ده او دویمه کلمه "الإل" ده.د اولنئ کلمې معنی ئې کړې ده چې عهد او دویمې کلمې معنی ئې په قرابت (رشته داری) سره کړې ده کوم چې د امام ضحاک رحمه الله اختیار کړې شوې تفسیر دې،لکه هغوی د قرآن کریم د آیت مبارکه (لا یرقبون فی مؤمن الا ولا ذمة) (۴)تفسیر هم په دې کلماتو سره کړې دې.(۵).

امام بخاری رحمه الله چې د "الذمة" کومه معنی بیان کړې ده نو ددې نه علاوه ددې لفظ نورې معنې هم شته،مثلاً:امان،ضمان،حرمت او حق وغیره.اهلِ ذمه ته هم ذمه ددې وجې نه

---

(۱) عمدة القاری:۱۵/۸۶)_

(۲) فتح الباری:۶/۲۶۷،وایضا ارشاد الساری:۵/۲۳۳)_

(۳) فتح الباری:۶/۲۶۷)_

(۴) التوبة:/۱۰)_

(۵) فتح الباری:۶/۲۶۷،و روح المعانی:۱۰/۳۴۹،سورة التوبة،الآیة:۹)_

وئيلې شی چې هغوی د مسلمانانو په عهد و امان کښې داخل شی.(١).او بعضې حضراتو وئيلې دی چې د "الإل" اطلاق بعضې وخت کښې په عهد باندې هم کيږی.(٢).

٢٩٩١: (٣) حَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَاسٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا أَبُو جَمْرَةَ قَالَ سَمِعْتُ جُوَيْرِيَةَ بْنَ قُدَامَةَ التَّمِيمِيَّ قَالَ سَمِعْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ - رضی الله عنه - قُلْنَا أَوْصِنَا يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ. قَالَ أُوصِيكُمْ بِذِمَّةِ اللَّهِ، فَإِنَّهُ ذِمَّةُ نَبِيِّكُمْ، وَرِزْقُ عِيَالِكُمْ.[ر: ١٣٢٨]

رجال الحديث

①**ادم بن ابی ایاس**:دا ابو الحسن آدم بن ابی ایاس عبدالرحمن عسقلانی رحمه الله دې.

②**شعبه**:دا امیرالمؤمنین فی الحدیث شعبه بن حجاج عتکی رحمه الله دې.ددې دواړو حضراتو حالات په کتاب الایمان، "باب المسلم من سلم المسلمون....." کښې تیر شوی دی.(٤).

③**ابوجمرة**:دا ابو جمرة نصر بن عمران بصری رحمه الله دې.د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب أداء الخمس من الایمان" کښې راغلې ده.(٥).

④**جویریه بن قدامة التمیمی**:دا جویریه بن قدامه بن مالک بن زهیر تمیمی سعدی رحمه الله دې.(٦) اکثرو امامانو د رجالو دوی تابعی ښودلې دی او په لويو تابعينو کښې ئې د دوی شمار کړې دې.(٧).د دوی نه علاوه یو بل شخصیت دې چې د هغهٔ نوم جاریه بن قدامه دې.دا د حضرت علی رضی الله عنه په ملګرو کښې وو او دا صحابی دې.(٨).اکثر ائمه رجال په دې دواړو شخصیاتو کښې جدائی کوی او وائی چې جاریه جدا شخصیت دې او جویریه جدا شخصیت دې،د راجح قول مطابق اولنې صحابی دې او دویم تابعی دې.لیکن د حافظ ابن حجر او حافظ مغلطائی رحمهما الله وغیره میلان دې طرفته دې چې دا دواړه نومونه د یو شخصیت دی.یا جاریه نوم دې جویریه لقب دې،یا جویریه نوم دې او جاریه لقب دې خو بهرحال دا جدا جدا شخصیات نهٔ دی بلکه د یو سړی دوه نومونه دی او دا صحابی دې.(٩).

---

(١) عمدة القاری:٨٦/١٥.و روح المعانی:٣٥٠/١٠)_

(٢) فتح الباری:٢٦٧/٦)_

(٣) قوله سمعت عمر...... رضی الله عنه":الحدیث.تفرد به البخاری.انظر تحفة الاشراف:١٩/٨)_

(٤) کشف الباری:٦٧٨/١)_

(٥) کشف الباری:٧٠١/٢)_

(٦) اکمال مغلطای:٢٦١/٣.رقم (١٠٣٦))_

(٧) الجرح والتعدیل:٤٦٣/٢.والثقات:١٦٦/٤.و تهذیب الکمال:١٧٤/٥.وفتح الباری:٢٦٧/٦)_

(٨) تهذیب الکمال:٨٠/٤.رقم (٨٨٦))_

(٩) الاصابة:٢١٨/١.وفتح الباری:٢٦٧/٦.و تهذیب التهذیب:١٢٥/٢)_

حافظ ابن حجر رحمه الله په خپل مؤقف باندې دا استدلالات پيش كوى:

①جويريه تميمى دې او جاريه هم تميمى دې،ددې وجې نه دا خبره څۀ لرې نۀ ده چې دا دواړه شخصيات يو وى.

②د مصنف ابن ابى شيبه[1]په روايت كښې د جويريه په ځائې د جاريه وضاحت موجود دې او حديث د دواړو يو دې او دواړه دا حديث د ابوجمرة نه روايت كوى،ددې نه هم ذهن ته دا خبره راځى چې دا دواړه د يو شخصيت نومونه دى.[2].والله اعلم

جويريه بن قدامه د حضرت عمر رضي الله عنه نه روايت كوى.او د دوى نه روايت كوونكې هم صرف ابوجمرة نصر بن عمران رحمه الله دې.[3].

په بخارى شريف كښې د دوى ذكر صرف د باب په دې حديث كښې راغلې دې.باقى پنځو امامانو د دوى نه روايت نۀ دې اخستلې.[4].رضى الله عنه وأرضاه.

⑤**عمربن الخطاب:**د دويم خليفه،حضرت عمر بن الخطاب رضي الله عنه دې.د دوى حالات د "بدء الوحى" په اولنى حديث كښې تير شوې دى.[5].

د باب د حديث شريف ترجمه:مونږ اووئيل،اميرالمؤمنين!مونږ ته نۀ خبره اوكړئ!او وصيت اوكړئ،وې فرمائيل،زۀ تاسو خلقو ته د الله تعالى د عهد سره د خير ښيګړې وصيت كوم ځكه چې دا ستاسو د نبى صلى الله عليه وسلم د عهد او د ستاسو د اهل وعيال د رزق سبب دې.

د حديث شريف مزيد تفصيل:دلته چې امام بخارى رحمه الله كوم روايت ذكر كړو نو هغه ډير زيات مختصر دې او باب سره د مناسبت د وجې نه ددې په ذكر كولو باندې امام بخارى رحمه الله بس والې كړې دې،پوره حديث امام جمال الدين مزى رحمه الله په "تهذيب الكمال" كښې نقل كړې دې، جويريه بن قدامه فرمائى:

"حججتُ،فمررتُ بالمدينة،فمررت بالمدينة،فخطب عمر،فقال:انى رايت الليلة ديكا نقرنى نقرة او نقرتين، فما كان الا جمعة او نحوها حتى اصيب،قال:الشام،ثم اذن لاهل العراق،قال:وكنا آخر من دخل،قال:فكلما دخل قوم بكوا اوثنوا.قال:وكنت فيمن دخل فاذا عمامة اوبرد اسود قد عصب على طعنته،واذا الدماء تسيل،قال:فقلنا:اوصنا،ولم يساله الوصية احد غيرنا،قال:اوصيكم بكتاب الله؛فانكم لن تضلوا ما اتبعتموه،قال:قلنا:اوصنا،قال:اوصيكم بالمهاجرين،فان الناس سيكثرون ويقلون،اوصيكم بالانصار؛

[1]) المصنف لابن ابى شيبة:٥٩٣/٢٠،كتاب المغازى،رقم (٣٨٢١٨)،وتعليقات تهذيب الكمال:١٧٦/٥)_
[2]) تهذيب التهذيب:١٢٥/٢،رقم (٢٠٣))_
[3]) تهذيب الكمال:١٧٥/٥)_
[4]) تهذيب الكمال:١٧٦/٥،واكمال مغلطاى ک٢٦١/٣،رقم (١٠٣٦))_
[5]) كشف البارى:٢٣٩/١)_

فانهم شعب الاسلام الذی لجا الیه، واوصیکم بالاعراب؛ فانهم اصلکم ومادتکم، ثم سالته بعد ذلك، قال: انهم اخوانکم وعدو عدوکم، و اوصیکم بذمتکم؛ فانها ذمة نبیکم، و رزق عیالکم، قوموا عنی، فما زاد علی هؤلاء الکلمات"(١).

یعنی: "زهٔ چې د حج د مناسکو نه فارغ شوم او مدینې منورې ته لاړم نو حضرت عمر رضی الله عنه خطبه ارشاد اوفرمائیله او وې وئیل چې ما د شپې په خوب کښې یو چرګ اولیدو چې هغهٔ په ما یو یو یا دوه ټونګې اولګولې، ددې نه پس تقریباً یو هفته تیره شوې وه چې دوی زخمی شو، راوی وائی چې امیرالمؤمنین اول صحابه کرامو رضی الله عنهم، بیا اهل مدینه ته د ملاقات اجازت ورکړو، بیا اهل شام ته، بیا اهل عراق ته او د ټولو نه په آخر کښې ورسره مونږ ملاقات اوکړو، کله چې به یو قوم د ملاقات په غرض داخل شو نو هغوی به ژړل او تعریفونه به ئې کول. راوی وائی چې په ملاقات کوونکو کښې زهٔ هم شامل ووم، چې داخل شوم نو اومې لیدل چې د هغوی په زخم باندې پټکی یا تور څادر سره پټ تړلې شوې وه او د زخم نه وینه بهیدله، مونږ ورته درخواست اوکړو چې وصیت راته اوکړئ، دا درخواست زمونږ نه علاوه بل چا نهٔ وو کړې، امیرالمؤمنین اوفرمائیل، زهٔ تاسو ته د ښیګړې وصیت په کتاب الله سره کوم ځکه چې ترڅو تاسو ددې تابعداری کوئ نو ګمراه به نهٔ شئ، مونږ اووئیل نور هم څهٔ اوفرمائې، وې فرمائیل، زهٔ تاسو ته دا وصیت کوم چې مهاجرینو سره ښهٔ سلوک ساتئ، ځکه چې خلق خو به زیاتیږی لیکن دا مهاجرین به کمیږی او انصارو سره درته د ښیګړې کولو حکم کوم ځکه چې دوی د اسلام هغه کندې دی د چا طرفته چې اسلام پناه اخستې وه او بانډیچیانو سره درته د ښهٔ سلوک وایم ځکه چې هم دغه خلق ستاسو اصل او بنیاد دې، ستاسو ورونړه دی او ستاسو د دشمنانو دشمنان دی، دغه شان زهٔ تاسو ته دا حکم کوم چې ذمیانو سره ښهٔ سلوک کوئ ځکه چې دا هغه خلق دی چې ستاسو نبی علیه السلام ورسره عهد کړې دې او هم دوی ستاسو اهل وعیال ته د رزق ملاویدلو دپاره سبب جوړیږی، په آخره کښې امیرالمؤمنین اوفرمائیل چې اوس ددې ځائې نه پاسئ، ددې نه پس ئې څهٔ خبره اونهٔ کړه".

فائده: د حضرت عمر رضی الله عنه د شهادت دا واقعه د حضرت عمرو بن میمون رحمه الله نه هم روایت شوې ده(٢) په کوم کښې چې د باب د حدیث ددې الفاظو "اوصیکم بذمة الله فانه ذمة نبیکم و رزق عیالکم" په ځائې دا الفاظ منقول دی:

"وأوصیه بذمة الله تعالی، وذمة رسوله صلی الله علیه وسلم أن یوفی لهم بعهدهم، وأن یقاتل من ورائهم، ولا یکلفوا إلا طاقتهم".

---

(١) تهذیب الکمال: ١٧٥/٥_١٧٦. و اخرج اوله الامام البخاری فی تاریخه: ٢٤١/٢. رقم (٢٣٢٥)، ومثله عندابن ابی شیبة فی مصنفه: ٥٩٣/٢٠. کتاب المغازی، ما جاء فی خلافه عمربن الخطاب رضی الله عنه. رقم (٣٨٢١٨)

(٢) صحیح البخاری، کتاب فضائل اصحاب النبی صلی الله علیه وسلم. قصة البیعة.....رقم (٣٧٠٠)_

"او زما نه پس چې کوم خليفه راځي، هغې خليفه ته هم وصيت کوم چې هغه د الله تعالى او د هغهٔ د رسول ﷺ د عهد خيال اوساتى داسې چې د دوى د عهد پوره والې اوکړى، دږ دوى دپاره جنګ اوکړى او د طاقت او قوت نه زيات بوج په دوى باندې وانهٔ چولې شى"
ددې وجې نه ددې حديث د پورته ذکر شوې حصې نه دا خبره معلوميږى چې د اهل جزيې نه دې دومره قدرې جزيه وصول کړې شى څومره چې هغوى قوت او طاقت لرى او په دې معامله کښې ورسره ظلم او زياتې اونهٔ کړې شى(۱).

د"و رزق عيالکم"مطلب: د باب د حديث ددې الفاظو "و رزق عيالکم" مطلب دادې چې ددې اهل ذمه او اهلِ خراج نه چې کوم رقم وصوليږى نو هغه ستاسو د اهل وعيال دپاره رزق جوړيږى او د هغې په ذريعې سره تاسو ددې خپل اهل وعيال د ضرورتونو بندوبست کوئ(۲).

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ترجمة الباب سره د حديث مناسبت واضح دې چې ترجمة الباب ذميانو سره د خيرښيګړې اختيارولو وو او په حديث شريف کښې هم دغه خبره ده چې حضرت عمر رضی الله عنه ذميانو سره د خيرښيګړې کولو وصيت کړې وو.

۴باب: مَا أَقْطَعَ النَّبِي صلى الله عليه وسلم مِنَ الْبَحْرَيْنِ. وَمَا وَعَدَ مِنْ مَالِ الْبَحْرَيْنِ وَالْجِزْيَةِ، وَلِمَنْ يُقْسَمُ الْفَيْءُ وَالْجِزْيَةُ

د ترجمة الباب وضاحت او مقصد: دا ترجمة الباب په دريو جزونو باندې مشتمل دې. په دې درې واړو جزونو کښې مصنف رحمه الله درې مختلف قسم احکامات بيان کړې دى او هم ددغه احکاماتو په ترتيب سره ئې درې حديثونه هم ذکر کړې دى(۳). لکه د اولنى حديث تعلق اولنى حکم سره، د دويم حديث تعلق دويم حکم سره او د دريم حديث تعلق د دريم حکم سره دې. د ترجمة الباب اولنې جزء "ما أقطع النبى صلى الله عليه وسلم من البحرين" دې.

د"أقطاع" لغوى او اصطلاحى معنى: "أقطع" د باب افعال نه د ماضى مذکر صيغه ده. وئيلې شى "أقطع فلاناً أرضاً" يعنى چاته زمکه ورکول. د هغهٔ په نوم کول(۴).

د شريعت په اصطلاح کښې د وخت د خليفه له طرفه د الله تعالى په ورکړې شوې مال کښې چاته څهٔ ورکولو ته "اقطاع" وئيلې شى. ليکن ددې زيات استعمال په دې کيږى چې چاته زمکه د جائيداد په طور باندې ورکړې شى اوس د خليفه خوښه ده چې چا ته جائيداد ورکوى. نو هغهٔ لره د دغه جائيداد مالک جوړوى چې هغه دې زمکې لره آباده کړى يا ئې

---

(۱) فتح البارى: ۶/۲۶۷_
(۲) پورته حواله، والکرمانى: ۱۳/۱۳۰_
(۳) فتح البارى: ۶/۲۶۸، وعمدة القارى: ۱۵/۸۶_
(۴) القاموس الوحيد، مادة: قطع"_

ورته څۀ خاص وخت پورې حواله کړی،ددې وجې نه چاته جائيداد ورکول کله خو د تمليک په طور وی او کله بغير د تمليک نه وی.

هم ددې وجې نه فوج ته هم "مقطعين" وئيلې شی،يعنی د جائيداد خاوند (١).او دلته د امام بخاری رحمه الله مقصد ددې کار جواز ښودل دی چې خليفه يو اهل او قابل سړی ته هر وخت کښې زمکه د جائيداد په طور سره ورکولې شی.لکه د نبی کريم صلی الله عليه وسلم د بحرين زمکو لره جائيداد جوړول د باب د اولنی حديث شريف نه ثابت دی،چې نبی عليه السلام ددې اراده کړې وه او په دې معامله کښې ئې انصارو سره څو ځله خبره هم کړې وه چې تاسو خلق دا زمکې واخلئ ليکن هرکله چې هغوی انکار اوکړو نو نبی عليه السلام خپله اراده پريخودله.

د امام بخاری رحمه الله د استدلال طريقه: امام بخاری رحمه الله دلته د نبی عليه السلام ددې ارادې نه استدلال کړې دې چې خبره مستقبل کښې کيدله نو هغه ئې په ماضی کښې واخستله ګويا که نبی عليه السلام دغه خلقو ته جائيداد ورکړو،د نبی عليه السلام په حق کښې دا معامله بالکل واضحه ده ځکه چې نبی عليه السلام يو داسې کار حکم نۀ شی ورکولې چې هغه کار ناجائز وی.

لهذا هم دا معلومه شوه چې دا کار يعنی چا ته جائيداد ورکول د وخت د خليفه له طرفه صحيح دی.حافظ ابن حجر رحمه الله ليکی:

"فاما إقطاعه صلی الله عليه وسلم من البحرين فالحديث الاول دال علی أنه صلی الله عليه وسلم همّ بذلك، وأشار به علی الانصار مراراً، فلما لم يقبلوا تركه، فنزل المصنف ما بالقوة منزلة ما بالفعل، وهو فی حقه صلی الله عليه وسلم واضح لانه لايأمر الا بما يجوز فعله" (٢).

د باب په حديث شريف کښې د بحرين نه مراد د عراق مشهور ښار دې(کوم چې اوس مستقل رياست دې)وړاندې دا خبره تيره شوې ده چې اهل بحرين سره نبی عليه السلام مصالحت کړې وو او په هغوی ئې جزيه لازم کړې وه.بيا په دې حديث شريف کښې چې د بحرين د زمکو انصارو ته د جائيداد په طور باندې د ورکولو کوم ذکر راغلې دې نو ددې نه مراد دا دې چې ددې زمکو نه کوم خراج او جزيه وصوليږی نو هغه به د انصارو دپاره خاص وی.ددې زمکو آمدن به انصارو ته ځی،دا مطلب او مقصد نۀ دې چې هغوی به ددې زمکو مالکان هم شی ځکه چې دصلحې زمکه نۀ تقسيميږی اونۀ چاته دجائيداد په توګه ورکړې کيدې شی.(٣).والله اعلم

٢٩٩٢ (٤).حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسًا - رضی الله عنه - قَالَ دَعَا النَّبِىُّ - صلی الله عليه وسلم - الأَنْصَارَ لِيَكْتُبَ لَهُمْ بِالْبَحْرَيْنِ فَقَالُوا

---

١) عمدة القاری:٨٦/١٥، والنهاية لابن الاثير الجزری: ٨٢/٤،باب القاف مع التاء)_

٢) فتح الباری:٢٦٨/٦،ومثله فی شرح القسطلانی:٢٣٤/٥،وعمدة القاری:٨٧/١٥)_

٣) فتح الباری:٢٦٨/٦،وارشاد الساری:٢٣٣/٥،وعمدة القاری:٨٧/١٥)_

٤) قوله: انسا رضی الله عنه":الحديث،مر تخريجه فی کتاب المساقاة،باب القطائع)_

لاَ وَاللّٰهِ حَتّٰى تَكْتُبَ لِإِخْوَانِنَا مِنْ قُرَيْشٍ بِمِثْلِهَا. فَقَالَ ذَاكَ لَهُمْ مَا شَاءَ اللّٰهُ عَلَى ذٰلِكَ يَقُولُونَ لَهُ قَالَ «فَإِنَّكُمْ سَتَرَوْنَ بَعْدِي أَثْرَةً، فَاصْبِرُوا حَتّٰى تَلْقَوْنِي». [ر ۲۲۴۷]

رجال الحدیث

①**احمد بن یونس**: دا احمد بن عبدالله بن یونس تمیمی یربوعی رحمه الله دې.د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب من قال: إن الایمان هوالعمل" کښې تیره شوې ده.[1]

②**زهیر**: دا زهیر بن معاویه بن حُدیج رحمه الله دې.د دوی تفصیلي حالات په کتاب الایمان، "باب الصلوٰة من الایمان" کښې راغلي دي.[2]

③**یحیی بن سعید**: دا مشهور تابعي، د مدینې منورې فقیه، حضرت یحیی بن سعید الانصاری رحمه الله دې.د دوی مختصر تذکره په "بدء الوحی" کښې او تفصیلي تذکره په کتاب الایمان، "باب صوم رمضان....." کښې تیره شوې ده.[3]

④**انس** رضي الله عنه: د مشهور صحابي حضرت انس بن مالک رضي الله عنه حالات په کتاب الایمان، "باب من الایمان أن یحب لاخیه......" کښې راغلي دي.[4]

د أثرة ضبط او معنی: د باب په حدیث کښې چې د "أثرة" کوم لفظ راغلې دې نو دا مختلفو طریقو سره ضبط کړې شوې دې.

①ابن الاثیر رحمه الله دا لفظ همزه او ثاء د دواړو فتحې سره ضبط کړې دې.[5]

② صاحبِ مطالع او علامه جیانی رحمهما الله دا لفظ د همزه ضمه او د ثاء سکون سره "أُثْرة" ضبط کړې دې.

③ بعضې حضراتو دا د همزه کسره او د ثاء سکون "إِثْرة" سره ضبط کړې دې.[6]

علامه ازهری رحمه الله فرمائی چې د "أثرة" معنی ده استیثار. او د استیثار معنی ده خودغرضي او ذاتي فائده لټول. دا د ضد ایثار دې (یعنی خپل ځان باندې نورو خلقو ته ترجیح ورکول).[7]

---

[1]) کشف الباری:۲/۱۵۹_

[2]) کشف الباری:۲/۳۶۷_

[3]) کشف الباری:۱/۲۳۸، و:۲/۳۲۱)_

[4]) کشف الباری:۲/۴)_

[5]) النهایة في غریب الحدیث والاثر:۱/۲۲. باب الهمزة مع التاء)_

[6]) عمدة القاری:۱۵/۸۷)_

[7]) بورته حواله. والقاموس الوحید. مادة: اثر")_

ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت: د ترجمة الباب اولنی جزء سرد ددې حديث مناسبت ښكاره دې چې نبی علیه السلام انصارو ته د جائيداد وركولو اراده ښكاره كړه.ددې نه ددې كار جواز معلوميږي.كما مرقبل(١).

د ترجمة الباب دويم جزء"وما وعد من مال البحرين"دې ددې جزء مقصد دادې چې بادشاه وقت كه په جزيه وغيره كښې چا ته خصوصی طور باندې څۀ مال وغيره وركول اوغواړی نو په شريعت كښې ددې گنجائش شته او ددې اجازت دې.لكه د باب په دويم حديث شريف كښې دا مضمون راغلې دې چې حضرت جابر رضي الله عنه ته نبی علیه السلام فرمائيلې وو چې كه د بحرين مال راغئ نو مونږ به ترينه تاسو ته دومره دومره دركړو.دا دوی سره د نبی علیه السلام وعده وه چې بيا د نبی علیه السلام د وفات نه پس د هغوی جانشين مبارك حضرت صديق اكبر رضي الله عنه پوره كړه او دكوم مال وعده چې شوې وه نو هغه ئې حضرت جابر رضي الله عنه ته حواله كړو.

٢٩٩٣:(٢)حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ أَخْبَرَنِي رَوْحُ بْنُ الْقَاسِمِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ - رضى الله عنهما - قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ لِي «لَوْ قَدْ جَاءَنَا مَالُ الْبَحْرَيْنِ قَدْ أَعْطَيْتُكَ هَكَذَا وَهَكَذَا وَهَكَذَا». فَلَمَّا قُبِضَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَجَاءَ مَالُ الْبَحْرَيْنِ قَالَ أَبُو بَكْرٍ مَنْ كَانَتْ لَهُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - عِدَةٌ فَلْيَأْتِنِي. فَأَتَيْتُهُ فَقُلْتُ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَدْ كَانَ قَالَ لِي «لَوْ قَدْ جَاءَنَا مَالُ الْبَحْرَيْنِ لأَعْطَيْتُكَ هَكَذَا وَهَكَذَا وَهَكَذَا». فَقَالَ لِي احْثُهْ. فَحَثَوْتُ حَثْيَةً فَقَالَ لِي عُدَّهَا. فَعَدَدْتُهَا فَإِذَا هِيَ خَمْسُمِائَةٍ، فَأَعْطَانِي أَلْفًا وَخَمْسَمِائَةٍ.[ر: ٢١٧٤]

رجال الحديث

①**علی بن عبدالله:** دا مشهور امام حديث حضرت علی بن عبدالله ابن المدينی رحمه الله دې.د دوی تفصيلی حالات په كتاب العلم،"باب الفهم فی العلم"كښې تير شوې دی(٣).

②**اسماعيل بن ابراهيم:** دا اسماعيل بن ابراهيم بن مقسم رحمه الله دې چې مشهور په"بابن عليه"سره دې.د دوی مختصر تذكره په كتاب الايمان،"باب حب الرسول صلی الله علیه وسلم من الايمان"كښې راغلې ده(٤).

خبرداری: د علامه عينی او علامه قسطلانی رحمهما الله نه ددې حديث په سند كښې دا

---

(١) عمدة القاری:١٥/و ارشاد الساری:٥/٢٣٤)_
(٢) قوله: عن جابر رضي الله عنه ":الحديث،مر تخريجه فی الكفالة،باب من تكفل عن ميت دينا.....)_
(٣) كشف الباری:٣ ٢٥٦)_
(٤) كشف الباری:٢/١٢)_

تسامح اوشوه چې دې دواړو حضراتو اسماعيل بن ابراهيم د "ابن عليه" په ځائې ابومعمر بن اسماعيل بن ابراهيم ګنړلي دې [1].حالانکه صحيح خبره داده چې دلته د اسماعيل نه مراد "ابن عليه" دې،ددې وجه داده چې د باب په حديث کښې د امام بخاری رحمه الله شيخ ابن المدينی رحمه الله دې او د اسماعيل بن ابراهيم شيخ روح بن القاسم او دا منلې شوې خبره ده چې د ابن المدينی په شيخانو کښې چې د اسماعيل بن ابراهيم په نوم سره کوم شيخ دې نو هغه ابن عليه دې.ابن المدينی د ابومعمر نه روايت نهٔ کوی،دغه شان د روح بن القاسم په شاګردانو کښې ابومعمر داخل نهٔ دې.بلکه د هغوی شاګرد خو ابن عليه دې[2].

③**روح بن القاسم**:دا ابوغياث روح بن القاسم تميمی عنبری بصری رحمه الله دې[3].

④**محمد بن المنكدر**:دا مشهور تابعی محمد بن المنکدر رحمه الله دې[4].

⑤**جابربن عبدالله رضی الله عنهما**:دا مشهور صحابی حضرت جابر بن عبدالله رضی الله عنه دې[5].

ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت:د حضرت جابر رضی الله عنه ددې حديث شريف مناسبت د ترجمة الباب د دويم جزء سره بالکل واضح دې،د تشريح ضرورت نهٔ لری[6]

تنبيه: مرشرح هذا الحديث فی الخمس،باب ومن الدليل علی ان الخمس لنوائب المسلمين.....)_د ترجمة الباب دريم جزء "ولمن يقسم الفئ والجزية" دې.په دې جزء کښې امام بخاری رحمه الله د حضرت عباس بن عبدالمطلب رضی الله عنه حديث ذکر کړې دې او ددې خبرې طرفته ئې اشاره کړې ده چې د مالِ فئ او د مالِ جزيه مصرفونه څهٔ دی؟دا کوم کوم ځائې کښې خرچ کيدې شی او کوم قسم خلق به ددې مستحق وی[7].ددې مسئلې تفصيل په کتاب الخمس کښې مختلفو ځايونو کښې تير شوې دې چې د جزيې وغيره مستحق کوم خلق دی.دغه شان د جزيې تعريف هم د کتاب الجزية په شروع کښې تير شوې دې.

د مالِ فئ تعريف: فئ هغه مال ته وئيلې کيږی چې بغير د جنګ او د قتال نه د کافرانو نه حاصل کړې شی[8].بيا چې دلته په فئ باندې د جزيې کوم عطف کړې شوې دې نو دا د عطف الخاص علی العام د قبيل نه دې،ځکه چې جزيه هم د مالِ فئ يو قسم دې[9].

---

[1]) عمدة القاری:٨٧/١٥،وشرح القسطلانی:٢٣٤/٥)_
[2]) انظر تهذيب الكمال:١٩/٣،و:٩٢٥٢/،و:٦/٢١،وتحفة الاشراف:٣٥٩/٢،رقم (٢٠١٥))_
[3]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ،کتاب الوضوء،باب ما جاء فی غسل البول)_
[4]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ،کتاب الوضوء،باب صب النبی صلی الله عليه وسلم وضوءه......)_
[5]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ،کتاب الوضوء،باب من لم ير الوضوء الا من المخرجين.....)_
[6]) عمدة القاری:٨٧/١٥)_
[7]) فتح الباری:٢٦٩/٦)_
[8]) عمدة القاری:٨٦/١٥،وبدائع الصنائع:١١٦/٧،کتاب السير،فصل فی احكام الغنائم.....)_
[9]) عمدة القاری:٨٦/١٥،وفتح الباری:٢٦٩/٦)_

مال فئ به څنګه تقسیمولې شی؟ دلته دا مسئله هم ده کومه کښې چې د صحابه کرامو رضی الله عنهم اختلاف هم دې چې د مال فئ په تقسیمولو کښې به امام او حاکم کومه طریقه اختیاروی؟ په دې کښې درې مذهبونه دی:

① امام به په تقسیم کښې مساوات او برابری اختیاروی، ټولو ته به برابر حصه ورکوی، دا د حضرت ابوبکر و حضرت علی رضی الله عنهما او د حضرت امام شافعی رحمه الله مذهب دې او د امام احمد بن حنبل رحمه الله نه هم دا یو روایت دې.

② امام به په تقسیم کښې غوره والې اختیاروی، یعنی امام ته پکار دی چې د مرتبو او د درجاتو خیال او لحاظ اوساتی، چاته زیات ورکړی او چاته کم ورکړی. دا د حضرت عثمان و حضرت عمر رضی الله عنهما مذهب دې، هم دا قول د حضرت امام مالک رحمه الله هم دې(١). حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه به د اسلام وړاندې والې او د نسب د برترئ وغیره لحاظ ضروری نۀ ګنړلو او ددې خبرې قائل وو چې ددې کارونو تعلق آخرت سره دې، یو سړې اول اول او وړاندې مسلمان شوې دې نو د هغۀ دا عمل د الله تعالی دپاره دې، ددې اجر او ثواب هم په الله تعالی باندې موقوف دې، ددې وجې نه د مال په مستحق جوړیدلو کښې دا خبرې بنیاد جوړول پکار نۀ دی.

او حضرت عمرفاروق رضی الله عنه به د مرتبو او درجاتو خیال او لحاظ ساتلو. په دې بنیاد باندې به د مال د تقسیمولو په وخت به ئې حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها ته زیات مال ورکوو او حضرت حفصه رضی الله عنها ته کم، حالانکه دواړه د نبی علیه السلام بیبیانې وې او حضرت حفصه رضی الله عنها ته به ئې فرمائیل چې لورې! ستاسو په نسبت حضرت عائشه رضی الله عنها ته زیات مال ددې وجې نه ورکوم چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم ته هغه ستاسو په نسبت زیاته محبوبه وه، دغه شان د نبی علیه السلام تعلق ستاسو د پلار په ځائې د هغې د والد صاحب حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه سره زیات وو!

دغه شان حضرت عمرفاروق رضی الله عنه به د خپل ځوی حضرت عبدالله بن عمر په نسبت حضرت اسامه بن زید بن حارثه رضی الله عنه ته زیاته حصه ورکوله او ابن عمر ته به ئې فرمائیل چې اُسامه ته په تاسو باندې دا فضیلت حاصل دې چې ستاسو په نسبت ورسره د نبی علیه السلام تعلق زیات وو او ستاسو د والد صاحب نه د نبی علیه السلام په نظر کښې د حضرت اُسامه والد صاحب زیات خوښ وو(٢).

(١) فتح الباری:٢٦٩/٦. ز کرقاة المفاتیح:١٠٤/٨. وبدایة المجتهد:٤٠٣/١)_

(٢) مرقاة المفاتیح:١٠٤/٨. وانظر للاستزادة: المصنف لابن ابی شیبة:٤٧٢/١٧_٤٧٦. کتاب السیر، ما قالوا فی الفروض وتدوین الدواوین، رقم (٣٣٥٣٩)، والسنن الکبری للبیهقی:٣٤٩/٦_٣٥١. کتاب قسم الفئ والغنیمة، باب التفضیل علی السابقه والنسب، رقم (١٢٩٩٢_١٢٩٩٨)، وکشف الاستار:٢٩٢/٢_٢٩٥. کتاب الجهاد، باب قسمة الاموال و تدوین العطاء، رقم (١٧٣٦)، وقصة اسامة بن زید اخرجه الترمذی ایضا. کتاب المناقب، باب مناقب زید بن حارثه، رضی الله عنه، رقم (٣٨١٣))_

④په دې سلسله کښې د احنافو مذهب دادې چې دا معامله امام ته سپارلې شوې ده.چاته ورکوی یا نۀ ورکوی،برابرې کوی یا چاته زیات او چاته کم ورکوی،په دې کښې امام ته اختیار دې.(۱).

هم دا یو روایت د امام احمد بن حنبل رحمه الله هم دې.(۲).

په مال فئ کښې به خمس ویستلې شی یا نۀ؟:د قرآن کریم د آیت(واعلموا انما غنمتم من شئ فان لله خمسه......)په رنړا کښې په مال غنیمت کښې خو خمس ویستلې کیږی لیکن په مال فئ کښې هم خمس شته یا نۀ،دا اختلافی مسئله ده.امام شافعی رحمه الله د جمهور فقهاؤ د رائې نه جدا شوې دې او دا قول ئې اختیار کړې دې چې په مال فئ کښې هم خمس شته.دا مذهب نۀ په صحابه کرامو رضی الله عنهم کښې د چا شته او نۀ د هغوی نه پس د یو تابعی وغیره شته،ددې وجې نه دې قول ته تفرد وئیلې کیږی،امام ابن المنذر رحمه الله فرمائی:

"انفرد الشافعي بقوله: إن في الفئ الخمس كخمس الغنيمة،ولا يحفظ ذلك عن أحد من الصحابة ولا من بعدهم...."(۳).

۲۹۹۴:(۴)وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ طَهْمَانَ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ عَنْ أَنَسٍ أُتِيَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - بِمَالٍ مِنَ الْبَحْرَيْنِ فَقَالَ « انْثُرُوهُ فِي الْمَسْجِدِ » فَكَانَ أَكْثَرَ مَالٍ أُتِيَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - إِذْ جَاءَهُ الْعَبَّاسُ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَعْطِنِي إِنِّي فَادَيْتُ نَفْسِي وَفَادَيْتُ عَقِيلاً. قَالَ « خُذْ ». فَحَثَا فِي ثَوْبِهِ، ثُمَّ ذَهَبَ يُقِلُّهُ، فَلَمْ يَسْتَطِعْ. فَقَالَ أْمُرْ بَعْضَهُمْ يَرْفَعْهُ إِلَيَّ. قَالَ « لاَ ». قَالَ فَارْفَعْهُ أَنْتَ عَلَيَّ. قَالَ « لاَ ». فَنَثَرَ مِنْهُ، ثُمَّ ذَهَبَ يُقِلُّهُ فَلَمْ يَرْفَعْهُ. فَقَالَ أْمُرْ بَعْضَهُمْ يَرْفَعْهُ عَلَيَّ. قَالَ « لاَ ». قَالَ فَارْفَعْهُ أَنْتَ عَلَيَّ. قَالَ « لاَ ». فَنَثَرَ ثُمَّ احْتَمَلَهُ عَلَى كَاهِلِهِ ثُمَّ انْطَلَقَ، فَمَا زَالَ يُتْبِعُهُ بَصَرَهُ حَتَّى خَفِيَ عَلَيْنَا عَجَبًا مِنْ حِرْصِهِ، فَمَا قَامَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَثَمَّ مِنْهَا دِرْهَمٌ.[ر: ۴۱۱]

رجال الحديث

①**ابراهیم بن طهمان**:دا امام ابراهیم بن طهمان خراسانی رحمه الله دې(۵).

---

(۱) شرح ابن بطال:۳۴۰/۵،وفتح الباری:۲۶۹/۶،ومرقاة المفاتيح:۹۸/۸)_

(۲) المغنی لابن قدامة:۳۲۰/۶_۳۲۱،كتاب الوديعة،باب قسمة الفئ......فصل،رقم (۵۰۹۲))_

(۳) فتح الباری:۲۶۹/۶،ومرقاة المفاتيح:۹۸/۸،وبداية المجتهد:۴۰۳/۱،والجوهر النقی:۲۹۴/۶،باب الخمس فی الفئ....والمغنی:۳۱۳/۶،وشرح ابن بطال:۲۵۱/۵،واعلاء السنن:۸۷/۱۲)_

(۴) مر هذا التعليق بهذا الاسناد فی الصلاة،باب القسمة وتعليق......وذكر هناک من وصله)_

(۵) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ،كتاب الوضوء،باب من اغتسل عرياناوحده)_

④**عبد العزيز بن صهيب**:دا عبد العزيز بن صهيب بنانی بصری رحمه الله دي،د دوی حالات په کتاب الايمان، "باب حب الرسول......" کښې تير شوي دی(۱).

③**انس**: دا مشهور صحابی حضرت انس بن مالک رضي الله عنه دي،د دوی تذکره په کتاب الايمان، "باب الايمان أن يحب لاخيه مايحب لنفسه" کښې تيره شوې ده(۲).

ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت:د حضرت انس رضي الله عنه د حديث د ترجمة الباب دريم جزء سره مناسبت واضح دې،کوم حديث کښې چې د حضرت عباس بن عبد المطلب رضي الله عنه يوه واقعه ذکر کړې شوې ده،ځکه چې په ترجمه کښې دا سوال وو چې د مال فئ او د مال جزيه مستحق څوک دی؟نو بيا ددې خبرې جواب حضرت امام بخاری رحمه الله د حديث په ذريعې سره اوکړو چې په دې کښې د ټولو مسلمانانو حق دې،په دې معامله کښې د فقير او د مالدار هيڅ خصوصيت نشته،که څۀ خصوصيت وو نو حضرت عباس رضي الله عنه ته به د مال فئ نه هيڅ هم نۀ ملاويدل ځکه چې هغه خو مالدار وو(۳).

⑤باب: إِثْمِ مَنْ قَتَلَ مُعَاهَدًا بِغَيْرِ جُرْمٍ

د ترجمة الباب مقصد:دلته امام بخاری رحمه الله دا فرمائيلي دی چې يو سړې ذمی يا معاهد لره قتل کړی او بغير د څۀ جرم او بغير د څۀ حق نه ذمی لره قتل کړی نو دې ډير سخت ګناهګار دې او ددۀ دا کار چې ذمی قتل کړی،په هيڅ صورت کښې به دا کار قابل قبول نۀ وی.

يوه اهمه فائده:د ترجمة الباب په سلسله کښې د امام بخاری رحمه الله يو عادت دا هم دې چې ترجمه مقيد راوړی او روايت مطلق راوړی،مقصد ئې داوی چې په روايت کښې د ترجمة الباب د قيد لحاظ کړې شوې دې،د روايت اطلاق مراد نۀ دې(۴).ددې عادت مطابق مصنف رحمه الله دا ترجمه هم مقيد ذکر کړه او روايت مطلق دې ځکه چې په دې کښې د "بغير جرم" قيد موجود نۀ دې ليکن چونکه د شريعت د قاعدو نه دا خبره ثابته ده چې د جرم او د څۀ حق په بنياد باندې خو مسلمان قتلول هم جائز دی نو ددې وجې نه د ذمی قتلول به هم جائز وی،ددې وجې نه د باب د حديث شريف په دې الفاظو "من قتل معاهدا لم يرح......" کښې به د بغير جرم يا د بغير حق قيد خامخا ملحوظ وی ځکه چې ګناهګار به صرف په هغه صورت کښې وی چې کله قتل په ناحقه او د څۀ جرم نه بغير اوکړې شی(۵).

---

(۱) کشف الباری:۲/۱۲_
(۲) کشف الباری:۲/۴_
(۳) فتح الباری:۶/۲۶۹_
(۴) کشف الباری:۱/۱۷۵_
(۵) فتح الباری:۶/۲۷۰_

ددې نه علاوه هم دا روايت د ابو معاويه عن الحسن بن عمرو عن مجاهد د طريق نه هم روايت دې.په هغې كښې د "بغيرحق" وضاحت شته[1].دغه شان د باب ددې حديث مزيد وضاحت د هغه روايت نه هم كيږى كوم چې د حضرت صديق اكبر رضي الله عنه نه روايت دې،په هغې كښې دى: "من قتل معاهداً في غير كنهه، حرم الله عليه الجنة...." [2]چې "چا يو ذمى بغير د څۀ حق نه قتل كړو نو الله تعالى به په هغۀ باندې جنت حرام كړى.... ".

۲۹۹۵:([3]) حَدَّثَنَا قَيْسُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَمْرٍو حَدَّثَنَا مُجَاهِدٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رضي الله عنهما - عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم - قَالَ: »مَنْ قَتَلَ مُعَاهَدًا لَمْ يَرَحْ رَائِحَةَ الْجَنَّةِ، وَإِنَّ رِيحَهَا تُوجَدُ مِنْ مَسِيرَةِ أَرْبَعِينَ عَامًا«.[۶۵۱۶]

رجال الحديث

① **قيس بن حفص**:دا قيس بن حفص ابومحمد دارمى بصرى رحمه الله دې.د دوى حالات په كتاب العلم،"باب(وما اوتيتم من العلم.....)كښې تير شوي دى[4].

② **عبدالواحد**:دا ابوبشر عبدالواحد بن زياد بصرى رحمه الله دې،د دوى تذكره په كتاب الايمان، "باب الجهاد من الايمان"كښې تيره شوې ده[5].

③ **الحسن بن عمرو**:دامشهورمحدث حضرت حسن بن عمروفُقيمى تميمى كوفى رحمه الله دې[6] دوى د حضرت مجاهد،سعيد بن جبير،حكم بن عتيبه،ابو الزبير،منذر الثورى،محارب بن دثار،ابراهيم نخعى او د خپل ورور فضيل بن عمرو رحمه الله نه روايت نقل كوى.او د دوى نه په روايت كوونكو كښې امام سفيان ثورى،عبدالله بن المبارك،حسن بن صالح،حفص بن غياث،عبدالواحد بن زياد ،ابومعاويه،ابوبكربن عياش،محمد بن فضيل او د دوى ورارۀ عمرو بن الغفاربن عمرو رحمه الله وغيره د علم لوئې لوئې شخصيات شامل دى[7].

---

[1]) السنن الكبرى للامام البيهقى:۱۳۳/۸،كتاب القسامة،باب اثم من قتل ذميا بغير جرم......رقم (۱۶۴۸۲)، والمصنف لابن ابى شيبة: ۳۱۴/۱۴،كتاب الديات،فى قتل المعاهد،رقم (۲۸۵۲۶))_

[2]) الحديث اخرجه ابو داود،كتاب الجهاد،باب فى الوفاء للمعاهد وحرمة ذمته،رقم (۲۷۶۰)، والنسائى، كتاب القسامة،باب تعظيم قتل المعاهد،رقم (۴۷۵۱،۴۷۵۲))_

[3]) قوله: عن عبد الله بن عمرو رضي الله عنهما:"الحديث،اخرجه البخارى ايضا،كتاب الديات،باب اثم من قتل ذميا بغير جرم، رقم (۶۹۱۴)،والنسائى،كتاب القسامة،باب تعظيم قتل المعاهد،رقم (۴۷۵۴)،وابن ماجه،كتاب الديات،باب من قتل معاهدا،رقم (۲۶۸۶))_

[4]) كشف البارى: ۵۲۶/۴)_

[5]) كشف البارى:۳۰۱/۲)_

[6]) تهذيب الكمال:۲۸۳/۶،وتهذيب التهذيب:۳۱۰/۲،والتاريخ الكبير:۲۹۸/۲،رقم (۲۵۳۵))_

[7]) د استاذانو او د شاگردانو دپاره اوگورئ: تهذيب الكمال:۲۸۳/۶_۲۸۴)_

امام علي بن المديني رحمه الله فرمائي چې ما د يحيى بن سعيد الانصاري نه تپوس اوکړو چې په حسن بن عبيد الله او حسن بن عمرو کښې تاسو ته زيات محبوب څوک دی؟وې فرمائيل چې په دواړو کښې زيات حسن بن عمرو دې "الحسن بن عمرو اثبتهما"[1].امام ابوبکر بن اثرم دامام احمد رحمه الله نه روايت کوی چې هغوی د حسن بن عمرو په باره کښې اوفرمائيل "ثقة"[2]
امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائي: "ثقة،حجة"[3].
امام ابوحاتم رحمه الله فرمائي: "لا باس به،صالح"[4]
دغه شان علامه ذهبي، حافظ ابن حجر، امام ابن حبان، امام نسائي او علامه عجلي رحمهم الله هم د دوی توثيق کړې دې[5].امام سفيان ثوری رحمه الله هم ددې حسن بن عمرو نه نقل کړې دی چې زما پلار عمرو زۀ د حضرت سعيد بن جبير رحمه الله په خدمت کښې حاضر کړم،هغه وخت زۀ ډير وړوکې ووم او قرآن کريم مې وئيلې وو ، کله چې حضرت سعيد بن جبير رحمه الله زما قرآن دانی اوليده نو زما والدصاحب ته ئې اوفرمائيل: "تعلم من مثل هذا القرآن"[6]. چې " دداسې کس نه تاسو هم قرآن کريم زده کړئ"!!!
حسن بن عمرو مزيد فرمائي چې ابراهيم نخعي رحمه الله د وفات په وخت دا وصيت کړې وو چې ددۀ کپړې ماته راکړئ[7].دوی د عباسي خليفه ابوجعفرالمنصور د خلافت په اول وختونو کښې۱۴۲هجری کښې په کوفه کښې وفات شو[8].د امام بخاری رحمه الله نه علاوه امام ابوداؤد، نسائي او ابن ماجه رحمهم الله هم د دوی نه روايات اخستلې دی[9].دغه شان په صحيح بخاری کښې ددوی ذکر صرف په دوو ځايونو کښې راغلې دې،يو خو ددې باب په حديث کښې،کوم چې په دې طريق سره په کتاب الديات[10]کښې هم راغلې دې.

---

[1]) پورته حواله:۲۸٤/٦،والجرح التعديل:۲۹/۳،رقم (۱۰۷))_
[2]) پورته حواله جات)_
[3]) تهذيب الكمال:۲۸٥/٦،والجرح والتعديل:۲۹/۳،رقم (۱۰۷))_
[4]) پورته حواله جات)_
[5]) الكاشف للذهبي:۳۲۸/۱،والتقريب لابن حجر:۲۰۷/۱،رقم (۱۲۷۱)،وتهذيب التهذيب:۳۱۰/۲، وتعليقات تهذيب الكمال:۲۸٥/٦)_
[6]) الطبقات لابن سعد:۳٤۱/٦،وتهذيب الكمال:۲۸٥/٦)_
[7]) الطبقات الكبری:۳٤۱/٦)_
[8]) پورته حواله،وتهذيب الكمال:۲۸٥/٦)_
[9]) تهذيب الكمال:۲۸٥/٦)_
[10]) صحيح بخاری،كتاب الديات،باب اثم من قتل ذميا.....رقم (٦٩١٤))_

دويم په كتاب الادب (١) كښي ؟. رحمه الله تعالى رحمة واسعة

③ **مجاهد** دا شيخ القراء حضرت مجاهد بن جبرمكي رحمه الله دي،د دوى تذكره په كتاب العلم، "باب الفهم في العلم" كښې راغلې ده (٣).

⑤ **عبدالله بن عمرو**: دا مشهور صحابي حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنهما دې.د دوى حالات په كتاب الايمان، "باب المسلم من سلم المسلمون....." كښې تير شوي دي (٤).

د حديث شريف سند سره متعلق يو اهم بحث: ددې حديث د سند په باره كښې په امام بخاري رحمه الله باندې دا اعتراض كړې شوې دې چې دا حديث منقطع دې،ځكه چې د حضرت مجاهد سماع د حضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنهما نه ثابته نۀ ده.

لكه علامه برديجي رحمه الله په خپل كتاب "المتصل والمرسل" كښې ليكي:

"مجاهد عن ابن عمرو، ولم يسمع منه" (٥).

ددې نه علاوه امام دارقطني رحمه الله د امام بخاري رحمه الله طريق رد كولو سره وائي چې د: "مروان بن معاوية عن الحسن بن عمرو عن مجاهد عن جنادة بن أبي أمية عن عبدالله بن عمرو" (٦). طريق زيات صحيح دې ځكه چې په دې كښې د حضرت مجاهد او د حضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنهما مينځ كښې د يو واسطې يعنى د جناده اضافه ده نو په دې سره به انقطاع (د حديث منقطع كيدل) ختم شي او حديث به متصل شي (٧).

ليكن ددې حضراتو دا خبره د څو وجوهاتو د وجې نه صحيح نۀ ده:

① د امام مجاهد رحمه الله سماع د حضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنهما نه ثابته ده.او دې مدلس هم نۀ دې چې د تدليس الزام پرې اولګولې شي.

② په دواړو طُرُقو كښې تطبيق هم ممكن دې چې امام مجاهد دا روايت اول د جناده نه اوريدلې وى،بيا چې كله د هغوى ملاقات حضرت عبدالله بن عمرو سره اوشو نو د هغوى نه

---

١) انظر صحيح بخاري،كتاب الادب،باب ليس الواصل بالمكافيء،رقم (٥٩٩١)_

٢) فتح الباري:٢٧٠/٦،وعمدة القاري:٨٨/١٥)_

٣) كشف الباري:٣٠٧/٣)_

٤) كشف الباري:٦٧٩/١)_

٥) عمدة القاري:٨٨/١٥)_

٦) اخرجه النسائي في الصغرى،كتاب القسامة،باب تعظيم قتل المعاهد،رقم (٤٧٥٤)، والكبرى: ٢٢١/٤،كتاب القسامة،تعظيم قتل المعاهد،رقم (٦٩٥٢)،وكتاب السير:٢٢٥/٥......رقم (٨٧٤٢)،واحمد في مسنده:٦٤٦/٢،مسند عبدالله بن عمرو......رقم (٦٧٤٥)،والبيهقي في الكبرى:١٣٣/٨،رقم (١٢٤٨٣)، و:٢٠٥/٩،رقم (١٨٧٣٣))_

٧) هدى الساري:٥٢٦،وعمدة القاري:٨٨/١٥،وايضا انظر تحفة الاشراف:٢٨٥/٦،و٣٧٧)_

ئې هم اوریدلې وی یا دواړو په یو وخت د حضرت عبدالله نه اوریدلې وی،ددې نه پس چې کله حضرت مجاهد دا روایت بیانوی نو کله د حضرت عبدالله بن عمرو نه نقل کوی او کله د جناده نه(١).

③حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې د عبدالواحد په مقابله کښې مروان اګرچه اثبت دې او هغوی په سند کښې د یو راوی اضافه هم نقل کړې ده لیکن د عبدالواحد تابعدار موجود دی لکه ابومعاویه ئې تابعداری کړې ده،ابن ماجه دا په خپل طریق سره روایت کړې دې(٢).دغه شان عمرو بن عبدالغفار فقیمی هم د دوی تابعداری کوی،کوم چې امام اسماعیلی نقل کړې دې نو په ظاهره د عبدالواحد روایت راجح دې(٣).

د أصیلی یو تسامح: د صحیح بخاری د ټولو نسخو په دې خبره باندې اتفاق دې چې د باب حدیث په "مسند عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنهما" کښې دی لیکن اصیلی رحمه الله د "الجرجانی عن الفربری" د طریق نه "عبدالله بن عُمر" (بضم العین،بغیرواو)نقل کړې دې،او دا تصحیف دې،ددې نشاندهی جیانی رحمه الله کړې ده(٤).

قوله: عن النبي صلى الله عليه وسلم قال:"من قتل معاهداً لم يرح رائحة الجنة": حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنهما د نبی کریم صلى الله عليه وسلم نه روایت کوی چې نبی عليه السلام اوفرمائیل چې کوم کس یو ذمی قتل کړو نو هغه به د جنت خوشبو اونۀ مومی.

د"یرح"معنی او ضبط: دلته فعل د"یرح"د لم جازمه د وجې نه مجزوم دې،ددې په ضبط کښې درې اقوال دی:

①ابوعبید رحمه الله فرمائی چې دا د راحه يَرَاحه روحاً نه دې.

②ابن التین رحمه الله فرمائی چې دا د أراحه يُريحه إراحة نه دې،مزید فرمائی چې اولنې ضبط غوره دې او هم دا قول د اکثرو دې.

③ ابن الجوزی رحمه الله فرمائی چې دا د راحَه يَريحه نه دې.

او په درې واړو صورتونو کښې معنی یو ده،علامه جوهری رحمه الله فرمائی چې ددې معنی ده بُوئی موندل،"راح الشيء يراحه ويريحه: إذا وجد ريحه"(٥).

---

(١) پورته حوالهوفتح الباری:٦/٢٧٠،وتعلیقات الشیخ محمد عوامة علی المصنف:١٤/٣١٤)_
(٢) رواه ابن ماجه فی کتاب الدیات،باب من قتل معاهدا،رقم (٢٦٨٦))_
(٣) هدی الساری:٥٢٦،وفتح الباری:٦/٢٧٠)_
(٤) فتح الباری:٦/٢٧٠،وعمدة القاری:١٥/٨٨)_
(٥) پورته حواله جات،وارشاد الساری:٥/٢٣٥،وشرح ابن بطال:٨/٥٦٤،وشرح الکرمانی:١٣/١٣٢، والصحاح للجوهری:٤٣٦،مادة:"روح")_

قوله: وإن ريحها توجد من مسيرة أربعين عاماً: او د جنت خوشبو خو د څلويښت کالو په مسافت کښې محسوسيږي.
د باب د حديث شريف مطلب دادې چې د جنت خوشبو چې دومره تيزه ده چې که يو سړې څلويښت کاله فاصله او مسافت کښې لرې وی نو هغه ئې هم محسوسولې شي ليکن د ذمي د قتل دا سزا ده چې قاتل به د داسې خوشبوئې نه هم محروم وی کومه خوشبو چې د څلويښتو کالو په مسافت هم محسوسيږي، جنت ته داخليدل خو لرې خبره ده.ددې مقصد وعيد دې چې جنت ته اول کوم خلق داخليږي نو هغوی سره به دې نۀ داخليږي، د خپلې سزا خوړلو نه پس به داخليږي.يا دا چې الله تعالى ئې په خپل خاص رحمت سره معاف کړي.
بهرحال د ذمی د قتل نه پرهيز ضروری دې او دا قتل د څۀ حق او د څۀ جرم نه بغير بالکل جائز نۀ دې.(١).
يا د باب په حديث کښې چې کومه سزا بيان کړې شوې ده نو دا د مستحل سزا ده،يعنى کوم کس چې د څۀ حق نه بغير د ذمی قتل لره جائز او حلال اوګڼړی نو د هغۀ به دا سزا وی.
په حديث کښې په مذکوره عدد کښې د راويانو اختلاف او ددې د اعداد توجيه:د جنت خوشبو به څومره مسافت او فاصلې سره محسوسيږي،په دې کښې مختلف روايات دی،د حضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنهما روايت کښې اکثرو راويانو "أربعين عاماً" نقل کړې دې،او د عمرو بن عبدالغفار په روايت کښې د "سبعين" لفظ راغلې دې د کوم روايت تخريج چې اسماعيلى کړې دې،د حضرت ابوهريره رضي الله عنه (٢)او د حضرت ابوبکره(٣)په حديثونو کښې هم د "سبعين" لفظ راغلې دې او د مؤطا اود مسلم شريف (٤) په روايت کښې،چې راوی ئې حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې،کښې د خمسمائة سنة الفاظ راغلې دی يعنى پنځۀ سوه کاله.
د عدد ددې اختلاف مشهوره توجيه هم هغه ده کومه چې محدثين او شارحين حضرات په

---

(١) شرح ابن بطال:٣٤١/٥،وعمدة القاري:٨٩/١٥،وارشاد الساري:٢٣٥/٥)_

(٢) انظر الجامع للترمذي،كتاب الديات،باب فيمن يقاتل نفسا......رقم (١٤٠٣)،ومسند ابى يعلى:٤٦٧/٥، مسند ابى هريرة،رقم (٦٤٢١)،والسمتدرك:١٣٨/٢،كتاب الجهاد،رقم (٢٥٨١)،وشرح السنه:٢٧٦/٥،كتاب القصاص،باب اثم من قتل معاهدا،وجامع الاصول:٦٥١/٢،كتاب الجهاد،رقم (١١٣٨)،وجمع الجوامع:٣١٠/٣، حرف الهمزة،رقم (٩٠٤١))_

(٣) شرح السنة:٣٧٦/٥،كتاب القصاص،رقم (٢٥١٦)،ومسند الامام البزار:٩١٠٢/،حديث ابى بكرة،رقم (٣٦٤٠)،ومسند احمد،رقم (٢٠٧٤٣)،و(٢٠٧٨٩)،مسند ابى بكرة نفيع،و موارد الظمآن ٣٦٨،رقم (١٥٣٠_١٥٣١)،والسمتدرك:١٣٧/٢،رقم (٢٥٧٩)،وسنن البيهقى الكبرى:٢٢٩/٨_٢٣٠،رقم (١٦٤٨٤))_

(٤) الحديث اخرجه مسلم فى كتاب اللباس والزينة،باب النساء الكاسيات العاريات،رقم (٥٥٨٢)، و(٧١٩٤)، الا ان العدد المعين غير مذكور فيه،ومالک فى المؤطا:٩١٣/٢،كتاب اللباس،باب مايكره للنساء لبسه من الثياب،رقم (٧))_

داسې مقاماتو كښې ذكر كوى چې د حديث مراد د مسافت او د فاصلې لرې والې دې چې د جنت خوشبو د ډير لرې وخت نه محسوسيږى، نو د مسافت دا لرې والې په مختلفو عددونو سره تعبير كړې شو، كله څلويښت كالو سره، كله اويا او كله د پنځو سوو كالوذكر اوكړې شو[1]
ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ترجمة الباب سره د حديث مناسبت بالكل واضح دې، ترجمة الباب ذمى لره د څۀ حق او جرم نه بغير د قتل كولو په بدئ كښې وه، په حديث كښې هم ددې جرم سزا بيان كړې شوې ده چې د داسې مجرم به سخته سزا وى[2]. ددې نه ددې خبرې اندازه لګولې شى چې په اسلام كښې د ذمى هم څومره قدرې حقوق دى چې يو مسلمان ددې خبرې نه ويرولې كيږى چې ذمى ته څۀ قسم تكليف اونۀ رسولې شى.

⑥باب: إِخْرَاجِ الْيَهُودِ مِنْ جَزِيرَةِ الْعَرَبِ

د ترجمة الباب مقصد: د امام بخارى رحمه الله مقصد خو دلته واضح دې، دا وئيل غواړى چې يهوديانو ته په جزيرة العرب كښې د اوسيدلو اجازت نشته، يهوديان به ددې ځائې نه ويستلې كيږى[3].
د جزيرة العرب تعريف او په دې كښې د كفارو د اقامت حكم: هيڅ يو كافر ته هم په جزيرة العرب كښې د اقامت اختيارولو او جزيرة العرب لره د وطن جوړولو اجازت نشته، په دې باندې د څلورو واړو امامانو رحمهم الله اتفاق دې، البته د دوى په دې خبره كښې اختلاف دې چې ددې حكم اطلاق په كومو كومو علاقو يا په كومو كومو ښارونو باندې كيږى؟
①لكه د امام شافعى رحمه الله په نزد دا حكم(چې كفار په جزيرة العرب كښې اقامت اختيارولې نۀ شى) صرف د حجاز[4] سره خاص دې، چې په دې كښې مكه مكرمه، مدينه منوره، خيبر، ينبع، فدک، يمامه او دې سره خوا كښې چې څومره علاقې دى دا ټولې په كښې داخل دى[5]
②د امام اعظم ابوحنيفه رحمه الله او د امام مالک رحمه الله په نزد دا حكم ټول جزيرة العرب ته شامل دې يعنى د عدن ابين د آخرى حد نه د عراق د كلو پورې په اوږدوالى سره او جده او ددې د مضافاتو نه تر د شام د كنارو په پلنوالى سره، قاله الاصمعى رحمه الله[6].
يو اهم خبردارې: دلته ددې خبرې وضاحت هم پكار دې چې د كفارو د اقامت كوم ممانعت دې نو دا د دريو ورځو نه زيات وخت دپاره دې، كه د دريو ورځو نه كم اقامت اختيار كړى، مثلاً د تجارت وغيره په غرض سره پاتې شى نو بيا ورته اجازت دې، ليكن د وخت د حاكم

[1]) الاوجز:١٧١/١٦)_
[2]) عمدة القارى:٨٨/١٥)_
[3]) عمدة القارى:٨٩/١٥)_
[4]) وانما سمى حجازا:لانه حجز بين تهامه ونجد". انظر المغنى:٩٢٨٦/، واعلاء السنن:٥٢٣/١٢)_
[5]) المغنى:٩٢٨٥٦/، والاوجز:٦٤٩/١٥، وشرح النووى على مسلم:١٥/٢، اول كتاب المساقاة.....)_
[6]) فتح القدير:٣٠١/٥، والاوجز:٦٥٥/١٥، والمغنى:٩٢٨٥/، رقم (٧٦٦٩))_

اجازت به ضروري وي.البته د امام شافعي رحمه الله په نزد ددې رعايت نه مكه مكرمه او ددې حرم مستثني دې،په مكه مكرمه كښې هيڅ يو كافر ته نه د داخليدو اجازت شته او نه ورته د چا د داخلولو اجازت شته،كه يو سړې خفيه طور سره(پټ)داخل شي نو دې به ترينه ويستلې شي،كه دې دوران كښې مړ شو او دفن هم شو ليكن وروستو معلومه شوه نو(په دې شرط كه چرته لاش ئې خراب شوې نه وي)نو دده قبر به پرانستلې شي او د حرم نه بهر به اوغورځولې شي،ددې وجې نه دا د حرم شريف خصوصيت دې چې دلته هيڅ يو كافر نه شي داخليدلې[1].

د فريقينو دليلونه:په پورتنۍ مسئله كښې فريقين ددې ټولو روايتونو نه دليل نيسي،په كومو روايتونو كښې چې د مشركينو او د يهوديانو،نصارو د جزيرة العرب نه د ويستلو حكم شوې دې،مثلاً:"**اخرجوا المشركين من جزيرة العرب**"[2]يا"**لا يجتمع دينان فى جزيرة العرب**"[3] **وغيرهما من الروايات.**

البته د جزيرة العرب په اطلاق كښې چونكه ددې حضراتو اختلاف دې،امام شافعي او امام احمد رحمهما الله ئې حجازسره خاص كوي،ددې وجې نه دا حضرات د پورتنى احاديثو په كلماتو "**جزيرة العرب**" باندې د "**العام اريد به الخاص**" اطلاق كوي.او ددې نه "حجاز" مراد اخلي[4]

دغه شان په يو روايت كښې د"**جزيرة العرب**"په ځائې"**الحجاز**"راغلي دې.لكه د حضرت ابوعبيده بن الجراح رضي الله عنه نه روايت دې چې نبى عليه السلام د وفات نه مخكښې چې كوم آخرى كلام فرمائيلې وو،نو هغه دا وو چې"**اخرجوا اليهود من الحجاز**"[5].

او امام ابوحنيفه او امام مالك رحمهما الله دا ټول روايتونه په خپل عموم باندې حمل كوي او

---

[1]) فتح البارى:١٧١/٦،رقم (٣٠٥٣)،والدر المختار:٣٠١/٣،كتاب الجهاد،فصل فى الجزية، والاوجز: ٦٥٠/١٥،والمغنى:٩٢٨٦/،وحاشية الدسوقى مع الشرح الكبير للدر دير:٥١٩/٢_٥٢٠،فصل عقد الجزية)_

[2]) الحديث اخرجه البخارى فى نفس هذا الباب،وفى مواضع من صحيحة،ومسلم فى صحيحة،كتاب الوصية،باب ترك الوصية لمن ليس له شئ....رقم(٤٢٠١)،ولم يخرجه غير الشيخين،من رواية ابن عباس رضي الله عنهما)

[3]) انظر المؤطا للامام مالك بن انس:٨٩٢/٢_٨٩٣،كتاب الجامع،باب فى اجلاء اليهود من المدينه. (١٧_١٩)،وابن ابى شيبة:٥١٥/١٧،رقم (٣٣٦٦٣)،وايضا برقم (٢٩٦١٧))_

[4]) شرح الكرمانى:١٣٢/١٣،وعمدة القارى:٨٩/١٥)_

[5]) الحديث اخرجه ابن ابى شيبة:٥١٥/١٧،كتاب السير،لا يجتمع اليهود والنصارى......رقم (٣٣٦٦٢)، وابن ابى عاصم،الآحاد والمثانى:٤٠،رقم الترجمة(١٠)،واحمد فى مسنده:٥٢٠/١،و٥٢٣،مسند ابى عبيدة بن الجراح......رقم (١٦٩١)،وايضا(١٦٩٩)،والطيالسى فى مسنده:١٢٣/١،رقم (٢٢٦)،والحميدى فى مسنده: ٤٦/١. رقم (٨٥)،والبخارى فى التاريخ الكبير:٥٧/٤،رقم (١٩٥٠)،باب السين،والدارمى فى سننه: ٣٠٥/٢_٣٠٦، كتاب الجهاد،باب اخراج المشركين.....رقم (٢٤٩٨)،وابو يعلى فى مسنده:٣٥٩/١،رقم (٨٦٩). والبيهقى فى الكبرى:٩٣٥٠/،كتاب الجزية،باب لا يسكن الحجاز......رقم (١٨٧٤٩))_

دا فرمائی چې دا حکم ټول جزیرة العرب ته شامل دې، چې په دې کښې عراق، شام، جده او عدن وغیره ټول شامل دی[1]. د احنافو او د مالکیه د امامانو استدلال هم د حضرت ابوعبیده رضي الله عنه د پورتنی روایت نه دې، فرمائی چې نبی کریم ﷺ دا هم فرمائیلې وو: "واخرجوا أهل نجران من جزيرة العرب"[2] لکه هم په دې فرمان نبوی ﷺ باندې عمل کولو سره وروستو حضرت عمرفاروق رضي الله عنه په خپل دور کښې اهل نجرآن د دې ځائې نه بهر ویستلې وو.

ابن قدامه رحمه الله د احنافو پورتنې دلیل رد کوی او فرمائی چې حضرت عمر رضي الله عنه د نجران نصاری د دې وجې نه بهر نهٔ وو ویستلې چې هغوی په جزیرة العرب کښې اوسیدل، بلکه د دې وجه دا وه چې هغوی سره نبی علیه السلام صلح په دې شرط باندې کړې وه چې هغوی به سودی لین دین نهٔ کوی، لیکن هرکله چې هغوی دا وعده پوره نهٔ کړه نو حضرت عمر رضي الله عنه د دې وعدې د نهٔ پوره کولو د وجې نه هغوی د نجران نه بهر اوویستل[3].

علامه ظفر احمد عثمانی رحمه الله فرمائی چې په ظاهره باندې د ابن قدامه دا دعوی صحیح نهٔ ده، بلکه د حضرت عمر رضي الله عنه دا مذکوره کار د نبی علیه السلام د وصیت د پوره کولو دپاره وو. لکه د امام مالک رحمه الله په مؤطا کښې کلام، د علامه سرخسی وضاحت او د علامه ابوعبید قول په دې باندې دلالت کوی.[4] او هم دا د حضرت عمر بن عبدالعزیز رحمه الله نه هم نقل دی، علامه بلاذُری د حضرت عمر بن عبدالعزیز رحمهما الله نه نقل کوی چې:

"أن رسول الله صلی الله علیه وسلم قال في مرضه: "لا يبقين دينان في أرض العرب" فلما استخلف عمر بن الخطاب رضي الله عنه أجلى أهل نجران إلى النجرانية، واشترى عقاراتهم وأموالهم"[5] په خپله هم د حضرت عمر بن عبدالعزیز رحمه الله عمل هم دا نقل کړې شوې دې چې کله هغوی خلیفه جوړ شو نو هغوی ذمیان د مدینې منورې نه بهر اوویستل او د هغوی غلامان وغیره ئې په مسلمانانو باندې خرڅ کړل. اوګورئ، المصنف: ۱۷/۵۱۶، رقم (۳۳۶۶۵)......

د دې وجې نه راجحه خبره داده چې حضرت عمر رضي الله عنه د نجران کوم نصاری جلاوطن کړې

---

[1]) وفی الدر المختار: ويمنعون من استيطان مكة والمدينه؛ لانهما من ارض العرب. وقال عليه السلام: لا يجتمع فی ارض العرب دينان "قال ابن عابدين رحمه الله: قوله: لانهما من ارض العرب "افاد ان الحكم غير مقصور على مكة والمدينه؛ بل جزيرة العرب كلها كذلك "الفتاوى الشامية: ۳/۳۰۱، مع الدر، فصل فی الجزية، من كتاب الجهاد، وايضا انظر فتح القدير: ۵/۳۰۱، والهداية: ۴/۲۹۶_۲۹۷)_

[2]) ابن ابی شيبه فی مصنفه: ۱۷/۵۱۵، كتاب السير، رقم (۳۳۶۶۲)، والدارمی فی سننه: ۲/۳۰۶، رقم (۲۴۹۸)، وابن ابی عاصم فی الآحاد والمثانی: ۴۰، واحمد فی المسند: ۱/۵۲۰، رقم (۱۶۹۱)، والبيهقی فی الكبرى: /۹۳۵۰، رقم (۱۸۷۴۹)، وابو يعلى فی مسنده: ۱/۳۵۹، رقم (۸۶۹))_

[3]) المغنی: /۹۲۸۶)_

[4]) انظر المؤطا: ۲/۸۹۳، كتاب الجامع، باب فی اجلاء اليهود من المدينة، رقم (۱۹))_

[5]) فتوح البلدان ۷۷_۷۸، صلح نجران)_

وو ، د هغې وجه هم دا وصيت وو ، دې سره سره د هغوی د سود خورئ معامله هم وه . دغه شان هغوی د جنګ سامان يعنى اسونه او اسلحه وغيره هم تياره کړې وه ، چې ددې وجې نه د هغوی له طرفه حضرت عمر رضي الله عنه ته مختلف خطرات پيښ وو چې دوی چرته مسلمانانو ته نقصان اونۀ رسوی ، ددې خطراتو د وجې نه هغوی اهلِ نجران د يمن نه اوويستل او د عراق طرفته ئې منتقل کړل.(١). والله أعلم بالصواب

د علامه طبری رحمه الله خاص رائې: ددې مسئلې په باره کښې د علامه ابن جرير الطبری رحمه الله رائې دا ده چې مذکوره حکم جزيرة العرب سره خاص نۀ دې ، بلکه کومه علاقه چې هم د مسلمانانو وی او د مسلمانانو غلبه وی نو داسې علاقه کښې به يو مشرک ته هم د اوسيدلو ، د اقامت اختيارولو او د وطن جوړولو اجازت بالکل نۀ وی ، خواه دغه د مسلمانانو مفتوحه علاقه وی يا ددغه علاقې اوسيدونکی مسلمانان شوې وی ، په دې شرط چې مسلمانانو ته ددې مشرکانو ضرورت نۀ وی يا امام المسلمين دې مشرکانو سره د صلحې کولو په وخت دا وعده نۀ وی کړې چې تاسو به ددې علاقې نه مونږ نۀ اوباسو . نو که د دواړو ډلو مينځ کښې څۀ داسې شرط مقرر شوې نۀ وی نو د وخت په امام باندې به د داسې علاقې نه د مشرکانو ويستل واجب وی......

علامه ابن بطال رحمه الله فرمائی: "قال الطبری: فيه من الفقه ان النبی صلى الله عليه وسلم بين لائمة المؤمنين اخراج كل من دان بغير دين الاسلام من كل بلدة للمسلمين؛ سواء كانت تلك البلدة من البلاد التى اسلم عليها اهلها، او من بلاد العنوة، اذا لم يكن بالمسلمين ضرورة اليهم، ولم يكن الاسلام يومئذ ظهر فى غير جزيرة العرب ظهور تهر، فبان بذلك ان سبيل كل بلدة قهر فيها المسلمون اهل الكفر، ولم يكن تقدم قبل ذلك من امام المسلمين لهم عقد صلح على اقرارهم فيها ان على الامام اخراجهم منها، ومنعهم القرار بها....."(٢).

البته ابن جرير طبری رحمه الله په دې خپل قول کښې متفرد معلوميږی ، ليکن په دې کښې هيڅ شک نشته چې که په دې باندې عمل کړې شوې وو نو نن به ډيرې داسې علاقې وې چې هلته به د کفر خاتمه بالکليه شوې وه او دا په موجوده او سابقه مسلمان رياستونو کښې چې کوم د غيرمسلمو تسلط دې نو دا به نۀ وو .

په حرمِ مکی او په نورو مساجدو کښې د کفارو داخله: پورته عبارت کښې چې دا کومه مسئله بيان کړې شوه نو دا د کفارو او د مشرکانو په جزيرة العرب کښې د اقامت اختيارولو سره متعلق وه . اوس دلته يو بله مسئله داده چې کفار په حرمِ مکی ، مسجدِ حرام او په نورو

---

(١) اعلاء السنن: ١٢/٥٢٤. قال صاحب البدائع: انظر البدائع: ٧/١١٤. كتاب السير. قبيل فصل فى احكام الغنائم.....) واما ارض العرب فلا يترك فيها كنسة ولا بيعة، ولا يباع فيها الخمر والخنزير، مصرا كان او قرية او ماء من مياه العرب. ويمنع المشركون ان يتخذوا ارض العرب مسكنا و وطنا. كذا ذكره محمد؛ تفضيلا لارض العرب على غيرها، وتطهيرا لها عن الدين الباطل. قال عليه اسلام: لا يجتمع دينان فى جزيرة العرب")

(٢) شرح ابن بطال: ٥/٣٤٢، وفتح البارى: ٦/٢٧٢، وعمدة القارى: ١٥/٩٠)۔

مساجدو کښې داخليدې شي يا نهٔ؟

په دې مسئله کښې هم اختلاف دې،جمهور علماء ددې خبرې قائل دی چې کفار په حرم مکی،مسجد حرام وغيره کښې داخليدې نهٔ شی.البته دا حضرات په حرم،مسجد حرام او په نورو مساجدو کښې دا فرق هم بيانوی چې په اول الذکر(حرم،مسجد حرام وغير)کښې خو څوک داخليدې نهٔ شی،د وخت په امام باندې د دوی منع کول واجب دی،او په نورو مساجدو کښې دوی د مسلمانانو په اجازت او مرضئ باندې داخليدې شی،ددې نه بغير داخليدې نهٔ شی(۱).او د امام ابوحنيفه رحمه الله مشهور قول د جواز دې چې کفار په دې ټولو مقاماتو کښې داخليدې شی.(۲).

د جمهورو دليلونه: ①د الله تعالى ارشاد دې:(يا أيها الذين آمنوا إنما المشركون نجس فلا يقربوا المسجد الحرام بعد عامهم هذا)(۳).

په آيت کريمه کښې د"المسجد الحرام"نه پوره حرم مراد دې.(۴).او ددې نه هم دا معلوميږی چې کفارو ته په حرم مکی او په مسجد حرام کښې د داخليدو اجازت نشته،د نبی عليه السلام د دور نه تر نن وخته پورې هم په دې باندې عمل راروان دې.

②حضرت ابوموسی اشعری رضی الله عنه يو ځل حضرت عمرفاروق رضی الله عنه ته تشريف راوړلو او په لاس کښې ئې يو خط وو،حضرت عمر اوفرمائيل چې خپل کاتب راوبله چې هغه دا خط اولولی،حضرت ابوموسی اشعری اوفرمائيل چې هغه خو په مسجد کښې داخليدې نهٔ شی، وې فرمائيل ولې؟حضرت ابوموسی اوفرمائيل چې هغه خو نصرانی دې.ددې واقعې نه هم دا معلومه شوه چې غيرمسلم په مسجد کښې نهٔ شی داخليدې،دغه شان دا هم چې دا خبره د هغوی په نزد مشهوره وه.(۵).

③مشرکينو ته نجس وئيلې شوې دې،لهذا د هغوی داخله هم دغه شان په مسجد کښې ممنوع کيدل پکار دی لکه څنګه چې جنب سړې،حائضه او نفساء ښځو دپاره ممنوع ده،بلکه د مشرک نجاست خو ددې نجاستونو نه زيات دې.(۶).

④ټولو مسجدونو سره متعلق چې کوم دليل دې نو هغه د حضرت علی رضی الله عنه واقعه ده،هغوی يو مجوسی اوليدهٔ چې د مسجد په منبر باندې ناست وو،هغه د هغه ځائې نه راکوز کړې شو

---

(۱) انظر المغنى:۹۲۸۷/،والام:۵٤/۱،باب ممر الجنب والمشرک......من کتاب الطهارة،و:۱۷۷/٤،کتاب السير،مسالة اعطاء الجزية على سكنى بلد......،والاوجز:۱۵۶۵۰_۶۵۲)_

(۲) المغنى:۹۲۸۷/،واعلاء السنن:۵۲۹/۱۲،واحکام القرآن:۱۱٤/۳)_

(۳) التوبة:/۲۸)_

(٤) المغنى:۹۲۸۶/،واحکام القرآن:۸۹/۳،والاوجز:۶۵۰/۱۵،واعلاء السنن:۵۲۹/۱۲)_

(۵) المغنى:۹۲۸۷/،والاوجز:۶۵۲/۱۵)_

(۶) پورته حواله جات)_

او حضرت اووهلو او د ابواب کنده په طرف ئې بهر اوویستلو (۱).ددې واقعې نه د مسجد دخول مشروط کیدل معلوم شو چې اجازت په هرحال کښې ضروری دې

د امام اعظم رحمه الله دلیلونه: ① نبی کریم ﷺ د ثقیف وفد په خپل مسجد کښې حصار کړې وو، حالانکه هغوی کافران وو او مساجد ټول برابر او یوشان دی.ددې وجې په مسجدحرام کښې کافر داخلیدې شی.(۲).

② دغه شان نبی علیه السلام حضرت ثمامه ابن اثال رضی الله عنه د شرک په حالت کښې په مسجد نبوی کښې حصار کړې وو.(۳).

③ حضرت ابوسفیان بن حرب رضی الله عنه به هم د اسلام د قبلولو نه مخکښې مسجد نبوی ته صلحې دپاره تلو راتلو (۴).

د احنافو د مذهب تحقیق: دلته د علامه ظفر احمد عثمانی رحمه الله د قول مطابق احنافو ته د امام اعظم رحمه الله په قول باندې په پوهیدلو کښې مغالطه شوې ده.په دې بنیاد باندې اکثر د مذهب نقل کوونکو دا نقل کړې دی چې امام اعظم رحمه الله ددې خبرې قائل دی چې کافر ته په مسجدحرام، حرم مکی او نورو مساجدو کښې د داخلیدو مطلقاً اجازت دې(۵).

لیکن د امام اعظم او په نورو علماء احنافو کښې د چا هم دا مذهب نۀ دې بلکه دوی ټول دا خبره د وخت د امام او د ښار د حکم په اجازت باندې موقوف ښائی چې که د دوی اجازت وی نو داخلیدې شی ورنه نۀ شی داخلیدې.دغه شان د مذهب د نورو امامانو سره چې د احنافو کوم اختلاف دې،د هغې بنیاد هم دادې چې جمهور د منع کولو د وجوب قائل دی چې په امام باندې دا لازم دی چې کفارو لره په حرم کښې د داخلیدو نه منع کړی.او امام ابوحنیفه رحمه الله د عدم وجوب قائل دې چې منع کول او کفارو لره په حرم کښې د داخلیدو نه منع کول واجب نۀ دی.د وخت امام چې څنګه مصلحت او مناسب ګڼړی هغه شان دې اختیار کړی،علامه آلوسی رحمه الله د مذهبونو د اختلاف د نقل کولو نه پس د امام اعظم رحمه الله د دلیل

---

(۱) المغنی:۹۲۸۷/،والاوجز :۶۵۱/۱۵)_

(۲) عن عثمان بن ابی العاص رضی الله عنه : ان وفد ثقیف لما قدموا علی رسول الله ﷺ ضرب لهم قبة فی المسجد.فقالوا:یا رسول الله.قوم انجاس!فقال رسول الله ﷺ:انه لیس علی الارض من انجاس الناس شیئ،انما انجاس الناس علی انفسهم".الفظ للجاص:۱۱۵/۳،التوبة:۲۸،وکذا انظر سنن ابی داود،کتاب الخراج......باب ما جاء فی خبر الطائف،رقم (۳۰۲۶)،ومسند احمد:۱۴۸/۵،حدیث عثمان بن ابی العاص،رقم (۱۸۰۷۴)، ومسند ابی داود الطیالسی:۵۰۱/۱،رقم (۹۸۱)،وما اسند عن عثمان.....)_

(۳) عن ابی هریرة رضی الله عنه قال: بعث النبی ﷺ خیلا قبل نجد،فجاءت برجل من بنی حنیفة،یقال له:ثمامة بن اثال،فربطوه بساریة من سواری المسجد...... ".انظر الصحیح للبخاری،کتاب المغازی،باب وفد بنی حنیفة، وحدیث ثمامة......رقم (۴۳۷۲))_

(۴) السیر الکبیر مع شرحه للسرخسی:۹۶/۱/۱،واعلاء السنن:۵۳۰/۱۲،والاوجز:۶۵۲/۱۵)_

(۵) قال الموفق فی المغنی (۹۲۸۶/): ......وقال ابو حنیفة:لهم دخوله کالحجاز کله")_

په طور باندې دا آیت کریمه هم نقل کړې دې ﴿أولئك ماكان لهم أن يدخلوها إلا خائفين﴾[1] ددې آیت نه هم دا معلومیږی چې که کفار په حرم او زمونږ په مساجدو وغیره کښې داخلیږی نو ویرې سره به داخلیږی[2] او دا د ویرې کیفیت به هم هله حاصلیږی چې کله دوی د مسلمانانو په اجازت سره داخلیږی. ددې تحقیق د نقل کولو نه پس علامه عثمانی رحمه الله لیکی:

"وهذا هو مذهب الحنيفة في هذا الباب، ولكنهم لا يرون المنع واجبا، فلو منعهم الامام والمسلمون عن ذلك كان حسنا، وان اذنوا لهم فيه لحاجة فلا بأس به، هذا هو الحق الذي ظهر لي من كلام القوم" [3].

علامه عثمانی رحمه الله دلته ددې خبرې وضاحت کړې دې چې "هذا هو الحق". دوی ته ددې ضرورت ددې وجې نه پیښ شو چې د امام محمد رحمه الله په اقوالو کښې ظاهری تعارض دې، په دې مسئله کښې د دوی دوه اقوال دی. لکه د دوی تصنیف "الجامع الصغیر" د عبارت نه اجازت معلومیږی، فرمائی: "ولا بأس بأن يدخل أهل الذمة المسجد الحرام" [4]. په دې عبارت کښې د کراهت سره سره جواز طرفته اشاره ده. او د سیر کبیر[5] د عبارت نه ممانعت معلومیږی. ددې تعارض دختمولو دپاره علامه عثمانی رحمه الله دا پورتنی ارشادات اوفرمائیل. ځکه چې ممکن حده پورې د تعارض دفع کولو دپاره د جمع والی او د تطبیق صورت اختیارول پکار دی[6]. د علامه عثمانی رحمه الله د مؤقف تائید د امام ابوبکرجصاص رحمه الله ددې آیت کریمه ﴿أولئك ماكان لهم أن يدخلوها إلا خائفين﴾[7] د تفسیر نه هم کیږی، فرمائی چې د الله تعالی ددې ارشاد مبارک خلاصه داده چې که کفار مساجدو ته د اجازت نه بغیر داخل شی نو په مسلمانانو باندې دا لازم دی چې دوی لره بهر اوباسی، که دغه شان معامله دوی سره اونهٔ کړې شوه نو مساجدو ته د داخلیدو په وخت به کفار بې ویرې او بې خطرې شی او د شریعت مطلوب دې کفارو لره ویرول او خوفزده کول دی[8].

---

[1]) البقرة: ۱۱٤)_

[2]) روح المعانی: ٤٩٦/۱، سورة البقرة/ ۱۱٤)_

[3]) اعلاء السنن: ۵۳۱/۱۲)_

[4]) اعلاء السنن: ۵۳۰/۱۲، والدر المختار: ۳۰۱/۳، کتاب السیر، فصل فی الجزیة، وکتاب الحظر والاباحة: ۲۷٤/۵، فصل فی البیع)_

[5]) عن الزهری: ان ابا سفیان بن حرب کان یدخل المسجد فی الهدنة، وهو کافر، غیر ان ذلک لا یحل فی المسجد الحرام، قال الله تعالی: (انما المشرکون نجس فلا یقربوا المسجد الحرام). انظر السیر الکبیر: ۹٦/۱/۱، باب دخول المشرکین المسجد، رقم الباب (۲۷))_

[6]) اعلاء السنن: ۵۳۱/۱۲)_

[7]) البقرة: ۱۱٤)_

[8]) احکام القرآن للجصاص الرازی: ٦۱/۱، سورة البقرة، ذکر وجوه النسخ)_

د جمهورو د دلیلونو جواب: دامام اعظم رحمه الله له طرفه د جمهورو د دلیل د آیت کریمه «یا ایها الذین آمنوا انما المشرکون نجس.....» مختلف جوابونه ورکړې شوې دی، لاندې هغه ذکر کولې شی:

① د بنوثقیف وفد چې د نبی علیه السلام خدمت کښې حاضر شوې وو نو دا غزوهٔ تبوک نه پس وو، دغه وخت سورهٔ توبه هم نازل شوې وو، ددې باوجود نبی علیه السلام دا خلق په مسجد نبوی کښې حصار کړل. نو هرکله چې ددغه خلقو باطنی نجاست په مسجد نبوی کښې د حصارولو نه مانع نهٔ شو نو په حرم او په حجاز کښې حصارول به په طریقه اولی سره ممنوع نهٔ وی ځکه چې د طهارت کوم شرط دې نو هغه خو د مسجد د داخلیدو دپاره دې نهٔ چې د نورو ځایونو دپاره، نو هرکله چې دغه خلق د طهارت نه بغیر په مسجدنبوی کښې داخل شو نو په نورو ځایونو کښې د دوی باطنی نجاست بنیاد جوړول او دوی منع کول به څنګه صحیح شی.[1]

② د آیت کریمه معنی دا هم کیدې شی چې په دې کښې کومه منع او نهی راغلې ده «فلا یقربوا المسجد الحرام» نو ددې تعلق د مشرکانو یو خاص ډلې سره دې، د کومې ډلې چې په مکه مکرمه کښې او په نورو مساجدو کښې د داخلیدو نه ممانعت وو، نهٔ هغوی ذمیان کیدې شو یعنی د عربو مشرکان، ددې وجې نه صرف دوه صورتونه کیدې شو چې یا خو اسلام قبول کړی یا توره چې په دې سره د دوی ختونه اووهلې شی.[2]

③ په آیت کریمه کښې چې د مکې مکرمې د داخلیدو نه کوم ممانعت دې نو ددې تعلق یو خاص عمل سره دې یعنی حج. او مطلب دادې چې اوس دا خلق د حج دپاره نهٔ شی راتلې، ددې وجې نه نبی علیه السلام حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه ته حکم کړې وو، چې کله حج ته لاړ شئ نو یوم النحر باندې په منی کښې دا اعلان اوکړئ، "أن لا یحج بعد العام مشرك"[3] چې "ددې کال نه پس دې هیڅ یو مشرک هم حج له نهٔ راځی".

④ د آیت کریمه معنی دا هم کیدې شی چې مشرکین اوس د غلبې په صورت کښې په مکه مکرمه کښې نهٔ شی داخلیدې، دغه شان په مسلمانانو باندې د لویئ کولو په صورت کښې هم نهٔ شی داخلیدې[4]، ددې مرسته ددې آیت کریمه نه هم کیږی «اولئك ما كان لهم أن يدخلوها»[5]

---

[1]) اعلاء السنن: ۵۲۸/۱۲)_
[2]) پورته حواله، واحکام القرآن: ۱۱٤/۳، سورة التوبة، هل یجوز دخول المشرک المسجد؟)_
[3]) اعلاء السنن: ۵۲۸/۱۲، واحکام القرآن: ۸۸/۱، سورة البقرة، الحث علی نظافة البدن والثیاب، وقال السرخسی فی تاویل هذه الآیة: الدخول علی الوجه الذی کانوا اعتادوا فی الجاهلیة علی ما روی انهم کانوا یطوفون بالبیت عراة، والمراد القرب من حیث التدبیر والقیام بعمارة المسجد الحرام......". شرح کتاب السیر الکبیر: ۹۸/۱/۱، رقم (۲۷))_
[4]) الهدایة: ۲۳۹/۷، کتاب الکراهیة، مسائل متفرقة، وعمدة القاری: ۳۰۰/۱٤، رقم (۳۵۰۳)، باب هل یستشفع الی اهل الذمة.....)_
[5]) البقرة: ۱۱٤)_

نو دا معلومه شوه که کافران ذمیان وی نو دوی هلته داخلیدې شی ځکه چې په دې صورت کښې به دوی مقهور او مغلوب وی او حربی کافر نۀ شی داخلیدې،مګر دا چې د امام نه د امان اجازت واخلی او داخل شی نو بیا داخلیدې شی(١).هر چې د جهورو دویم او څلورم دلیل دې نو احناف هم ددې قائل دی چې په عامو مساجدو کښې د کافرانو داخلیدل د امام یا د عامو مسلمانانو په اجازت سره مشروط دی،ددې وجې نه دا دواړه د احنافو خلاف دلیل نۀ شی جوړیدې،لکه څنګه چې وړاندې تیر شو.پاتې شوه دا خبره چې د شرک نجاست او پلیتی د مسجد د داخلیدو نه مانع ده،نو دا مونږ نۀ منو ځکه چې ددې تعلق د هغوی د باطن اود اعتقاد سره دې او دا څیز نۀ د مسجد د تقدس او پاکوالی دپاره نقصان ورکونکې دې او نۀ د مسجد د ناپاکئ سبب دې(٢).والله اعلم بالصواب

د غیرمسلمو عبادت خانو ته د تلو حکم: فقهاء کرامو لیکلې دی چې د مسلمانانو دپاره د یهودیانو معبدونو،د عیسایانو کلیساګانو او د هندوانو مندورونو ته تلل مکروه دی.د کراهت وجه داده چې دا ځایونه د شیطان ځایونه دی،ددې وجې نه دې ځایونو ته د تللو نه ځان ساتل پکار دی،دا مطلب بالکل نۀ دې چې دې ځایونو ته د تللو دپاره د مسلمانانو حق نشته.والله اعلم(٣).

قوله: وَقَالَ عُمَرُ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم «أُقِرُّكُمْ مَا أَقَرَّكُمُ اللَّهُ بِهِ»:[٣١٦٣]

او حضرت عمر رضی الله عنه د نبی کریم صلی الله علیه وسلم نه روایت کوی فرمائی چې نبی علیه السلام یهودیانو ته وئیلې وو چې زۀ هغه وخته پورې تاسو دلته برقرار ساتم ترڅو چې الله تعالی تاسو دلته برقرار ساتی.

د مذکوره تعلیق تفصیل او مقصد: پورتنی کلمات رسول الله مبارک صلی الله علیه وسلم د خیبر د یهودیانو دپاره ارشاد فرمائیلې وو،د خیبر د فتح کولو نه پس نبی علیه السلام خپله اراده دا ښکاره کړې وه چې یهودیان ددې ځائې نه اوویستلې شی،ځکه چې اوس علاقه د مسلمانانو په ملکیت کښې راغلې وه،هر کله چې یهودیانو ته د نبی علیه السلام ددې ارادې پته اولګیده نو هغوی د نبی علیه السلام په خدمت کښې عرض اوکړو چې مونږ ددې ځائې نه اونۀ ویستلې شو،ددې په بدله کښې به زمونږ له طرفه عمل وی او مسلمانانو ته به نیم پیداوار ورکولې شی،نبی علیه السلام د دغه یهودیانو دا درخواست قبول کړو او دا وضاحت ئې هم اوفرمائیلو چې مونږ ترکوم وخته پورې تاسو دلته باقی ساتل غواړو نو هغې پورې به اوسیږئ،چې کله مونږ ستاسو ویستل غواړو نو بیا به مونږ هغه وخت تاسو اوباسو،دا خبره یهودیانو اومنله،په دې خبره باندې دا معامله جاری وه،تردې چې دا خلق حضرت عمر رضی الله عنه د خلافت په دور کښې ددې

(١) اعلاء السنن:١٢/٥٣٠)_

(٢) الهداية:٧/٢٣٩،كتاب الكراهية،مسائل متفرقة،والاوجز:١٥/٦٥٣)_

(٣) حاشية ابن عابدين:٥/٢٧٤،كتاب الحظر والاباحة،فصل فى البيع،والفتاوى الهندية:٥/٣٤٦،كتاب الكراهية،الباب الرابع عشر فى اهل الذمة......)_

خاني نه اوويستل او د تيماء او د اريحاء طرفته ئې اوليږل[۱]۔
امام بخاری رحمه الله په ترجمة الباب کښې د مذکوره مقصد ثابتولو او مدلل کولو دپاره دا تعليق پيش کړو چې يهوديان او نور کافران به د جزيرة العرب نه ويستلې شي.دوی ته به دلته د اوسيدو اجازت نۀ ورکړې کيږی.

د مذکوره تعليق تخريج:دا تعليق امام بخاری رحمه الله په خپل "صحيح" کښې کتاب الحرث کښې موصولاً ذکر کړې دې[۲]۔

ترجمة الباب سره د تعليق موافقت:ترجمة الباب سره د مذکوره تعليق مناسبت بالکل واضح دې ځکه چې ترجمة الباب د يهوديانو د ويستلو وه او د تعليق تعلق هم ددې سره دې. پورتنې ذکر شوې تفصيل بۀ طريقې سره ددې خبرې وضاحت کوی.

۲۹۹۶ [۳]- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي سَعِيدٌ الْمَقْبُرِيُّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - قَالَ بَيْنَمَا نَحْنُ فِي الْمَسْجِدِ خَرَجَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ «انْطَلِقُوا إِلَى يَهُودَ». فَخَرَجْنَا حَتَّى جِئْنَا بَيْتَ الْمِدْرَاسِ فَقَالَ «أَسْلِمُوا تَسْلَمُوا، وَاعْلَمُوا أَنَّ الأَرْضَ لِلَّهِ وَرَسُولِهِ، وَإِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُجْلِيَكُمْ مِنْ هَذِهِ الأَرْضِ، فَمَنْ يَجِدْ مِنْكُمْ بِمَالِهِ شَيْئًا فَلْيَبِعْهُ، وَإِلاَّ فَاعْلَمُوا أَنَّ الأَرْضَ لِلَّهِ وَرَسُولِهِ».

رجال الحديث

① **عبدالله بن يوسف**:دا عبدالله بن يوسف تينسی رحمه الله دې.د دوی مختصره تذکره د "بدء الوحی" په دويم حديث کښې تيره شوې ده[۴]۔

② **الليث**:دا امام ابوالحارث ليث بن سعد فهمی رحمه الله دې.د دوی تذکره د "بدء الوحی" په دريم حديث کښې تيره شوې ده[۵]۔

③ **سعيد المقبری**:دا ابو سعد سعيد بن کيسان مقبری مدنی رحمه الله دې.د دوی حالات په کتاب الايمان، "باب الدين يسر......" کښې بيان شوې دی[۶]۔

---

[۱] انظر الصحيح للبخاری،کتاب الحرث،باب اذا قال رب الارض:اقرک ما اقرک الله......رقم (۲۳۳۸)۔
[۲] پورته حواله،وکذا وصله مسلم فی صحيحه،کتاب المساقاة،باب المساقاة......رقم (۳۹۶۷)۔
[۳] قوله: عن ابی هريرة رضي الله عنه "الحديث،اخرجه البخاری ايضا،کتاب الاعتصام......باب قوله تعالی:(وکان الانسان اکثر شئ جدلا) رقم (۷۳۴۸)،وکتاب الاکراه،باب فی بيع المکره ونحوه......رقم (۶۹۴۴)، ومسلم، کتاب الجهاد،باب اجلاء اليهود من الحجاز،رقم (۴۵۹۱)،وابو داود،کتاب الخراج......باب کيف کان اخراج اليهود......؟رقم (۳۰۰۳)۔
[۴] کشف الباری:۲۸۹/۱۔
[۵] کشف الباری:۳۲۴/۱۔
[۶] کشف الباری:۳۳۶/۲۔

④ابيه: دلته د "اب" نه مراد د سعيد المقبرى والد صاحب ابو سعيد كيسان بن سعيد المقبرى رحمه الله دي(١).

⑤ابوهريره رضى الله عنه: د حضرت ابوهريره رضى الله عنه حالات په كتاب الايمان، "باب أمور اليمان" كښې تير شوي دي.(٢).

قوله: قال: بينما نحن في المسجد خرج النبي صلى الله عليه وسلم، فقال: انطلقوا إلى يهود: حضرت ابوهريره رضى الله عنه فرمائي چې مونږ (صحابه كرام) په مسجد كښې ناست وو چې نبى كريم صلى الله عليه وسلم د خپلې حجرې نه راووتلو او وې فرمائيل، د يهوديانو طرفته لاړ شئ.

په حديث شريف كښې د يهوديانو نه څوک مراد دي؟ پورتنى حديث كښې دا راغلي دي چې "انطلقوا الى يهود" اوس سوال دادې چې ددې نه د يهوديانو كومه قبيله مراد ده؟ددې سوال د جواب نه وړاندې په دې باندې ځان پوهه كړئ چې كله نبى عليه السلام مدينې منورې ته تشريف راوړلو نو دغه وخت دغه ځائې كښې د كفارو درې قسمونه وو:

①كفار محاربين، چې باقاعده به ئې د دشمنئ اعلان كوو، د جنګ دپاره راضى وو او د نبى عليه السلام او د مهاجرينو د وجود برداشت كولو دپاره بالكل تيار نۀ وو.

②كفار مترددين، كوم چې ددې خبرې په انتظار كښې وو چې ګورو چې ددې مسلمانانو به څۀ انجام وى؟كه غالب شو نو مونږ به هم دوى سره شو، ورنه د خپل پلار نيكۀ په دين باندې به قائم پاتې شو. بيا د دوى هم درې قسمونه وو: يو خو هغه وو چې باطناً ئې د نبى عليه السلام غلبه غوښتله، لكه بنو خزاعه، دويم هغه قسم خلق دى چې باطناً ئې د نبى عليه السلام د شكست تمنا كوله لكه بنوبكر، دريم قسم هغه خلق وو چې ظاهراً خو نبى عليه السلام سره وو او باطناً د نبى عليه السلام د دشمنانو ملګرى وو لكه منافقين.

③د مدينې منورې يهوديان، يعنى بنونضير، بنوقريظه او بنوقينقاع وغيره، دوى سره د نبى عليه السلام دا معاهده شوې وه چې يو بل سره به نۀ جنګ كوو او نۀ به د يو بل خلاف د يو قبيلې مدد كوو(٣). ليكن چونكه د يهوديانو په فطرت كښې مكر او دهوكه بازى داخل ده، دلته هم ددې كار نه منع نۀ شو او ددې معاهدې پوره والې ئې اونۀ كړو، نو د ټولو نه مخكښې بنوقينقاع دا معاهده ماته كړه او په يهوديانو كښې د ټولو نه مخكښې هم دوى د مدينې منورې نه جلاوطن كړې شو، د دوى د جلاوطن كيدو دا واقعه د پنځلسم شوال دويمې (٢) هجرئ ده.(٤). د بنوقينقاع نه پس په يهوديانو كښې بنونضير وعده خلافى اوكړه، نبى عليه السلام

(١) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الاذان، باب وجوب القراءة للامام والماموم......)_
(٢) كشف البارى: ١/٦٥٩)_
(٣) انظر فتح البارى: ٧/٣٣٠، وكشف البارى، كتاب المغازى: ١٧٨_١٧٩)_
(٤) كشف البارى، كتاب المغازى: ١٨٢)_

دوی هم د مدینې منورې نه جلاوطن کړل او دا د څلورمې هجرئ د ابتداء واقعه ده.
بنوقريظه چونکه په غزوهٔ خندق کښې د قریشو ملګرتیا اوکړه او نبی ﷺ سره ئې خپله معاهده ماته کړه،ددې وجې نه دوی هم په ۵ هجرئ کښې قتل کړې شو،د دوی ښځې او بچی غلامان کړې شو(۱).د يهوديانو ددې قبيلو د جلاوطن کیدو دا ټول مذکوره واقعات چې دی نو دا د غزوهٔ خیبر نه وړاندې دی او حضرت ابوهريره رضی الله عنه د خيبر د فتح کولو نه پس راغئ او اسلام ئې قبول کړو،ددې وجې نه د حديث دا الفاظ"بینما نحن في المسجد......إلی یهود"مشکل ثابتیږی چې دلته د یهودیانو نه څوک مراد دی؟
د علامه قرطبی رحمه الله د کلام دسیاق نه ذهن ته دا راځی چې دلته د یهودیانو نه مراد بنونضیر دی.لیکن دا جواب په هغه صورت کښې قابلِ قبول کیدې شی چې:د"بینما نحن"نه مراد "بینما المسلمون"وی،اوس به مطلب داوی چې دوی د یو زوړ امر حکایت بیانوی،چې په هغې کښې دوی په خپله شریک نهٔ وو،لیکن په اول وخت کښې چې کوم حضرات مسلمانان شوې وو نو د هغوی نه ئې ددې په باره کښې څهٔ اوریدلې وو او د هغې نه تعبیر دوی د"نحن"په صیغې د متکلم سره اوکړو(۲).
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې د باب په دې حديث کښې د کومو یهودیانو تذکره اوشوه نو د دوی د نسب وضاحت ما ته چرته ملاؤ نهٔ شو چې دا څوک وو؟ ظاهره خو داده چې د بنوقینقاع،بنونضیر او بنوقريظه نه پس څهٔ یهودیان په مدینه منوره کښې پاتې شوې وو، هغوی ترینه مراد دی(۳).لکه د باب په حديث شريف کښې چې کومه مکالمه ذکر ده نو دا دوی سره شوې وه،دغه دوران کښې حضرت ابوهريره رضی الله عنه هم موجود وو،ددې مکالمې دوران کښې نبی ﷺ د دوی د ویستلو اراده هم ښکاره کړه،دې دپاره چې جزيرة العرب د یهودیانو او د نورو کافرانو نه بالکل پاک او صفا شی(۴).والله اعلم بالصواب
قوله:فخرجنا حتى جئنا بيت المدراس: نومونږ اووتلو،تردې چې بيت المدراس ته راغلو.
د بيت المدراس معنی: ددې لفظ دوه معنې بیان کړې شوې دی:
① بيت المدراس هغه ځائې ته وئیلې شی چرته چې به د یهودیانو عالم(ربی)هغوی ته د مذهبی کتابونو تعلیم ورکوو.
② د مدراس نه د یهودیانو هغه عالم مراد دې،کوم چې به د هغوی کتاب لوستهٔ او هغوی ته به ئې ښودهٔ(۵).په اولنی صورت کښې د ظرفیت او په دویم صورت کښې د فاعلیت معنی ده.

---

(۱) تفصیل دپاره اوګورئ،کشف الباری،کتاب المغازی:۲۹۶_
(۲) فتح الباری:۲۷۱/۶_
(۳) پورته حواله.و ذکر الحافظ رحمه الله فیه وجوها اخری ایضا.انظرها ان شئت)_
(۴) ارشاد الساری:۲۳۵/۵_
(۵) پورته حواله.قال الحافظ فی فتح الباری(۲۷۱/۶):والاول ارجح؛لان ....

[بقیه برصفحه آئنده...

پوره ترجمه کښې اولنۍ صورت اختیار کړې شوې دې.

فقال: أسلموا تسلموا، واعلموا أن الارض لله و رسوله، وإني أريد أن أجليكم من هذه الارض

نبی ﷺ اوفرمائیل، اسلام قبول کړئ، نو محفوظ او مامون به شئ، او په دې خبره پوهه کړئ چې زمکه د الله تعالی او د هغهٔ د رسول ده، دغه شان دا چې زهٔ تاسو ددې زمکې (حجاز مقدس) نه جلا وطن کول غواړم.

د نبی کریم ﷺ دا ارشاد مبارک "أسلموا تسلموا" د جوامع الکلم نه دې، چې د خپل اختصار باوجود په کښې د دنیا او آخرت ټولې کامیابۍ راټولې شوې دی، دغه شان دا ارشاد مبارک د لفظی او معنوی بلاغت جامع مثال دې (۱). ددې حدیث په نورو طُرُقو کښی د "أسلموا تسلموا" جمله مکرر راغلې ده، چې نبی ﷺ دا خبره څو ځله ارشاد اوفرمائیله، لیکن امام بخاری رحمه الله غالباً دلته د اختصار د وجې نه صرف یو جمله ذکر کړې ده (۲).

د "واعلموا....." جمله ابتدائیه مستانفه ده او مطلب دادې چې کله نبی ﷺ دا اوفرمائیل چې "أسلموا تسلموا" نو ګویا هغوی تپوس اوکړو چې "لم قلت هذا و کررته؟" چې تاسو مونږ ته دا الفاظ ولې اووئیل او دا مو ولې تکرار کړل یعنی ولې مو بار بار اووئیل؟ ددې په جواب کښې نبی ﷺ اوفرمائیل چې په دې خبره ځان ښهٔ پوهه کړئ چې زهٔ ستاسو ویستل غواړم، که تاسو خلقو اسلام قبول کړو نو د جلاوطن کیدو نه به بچ شئ او د نورو مشکلاتو نه به هم بچ شئ کوم مشکلات چې د جلاوطنۍ نه هم زیات سخت کیدې شی (۳).

قوله: فمن یجد منکم بماله شیئاً فلیبعه: ددې وجې نه د کوم سړی په ملکیت چې څهٔ داسې څیز وی چې غیرمنقول وی نو هغه دې دلته خرڅ کړی.

د یجد مشتق منه او معنی: په حدیث شریف کښې چې د "یجد" لفظ راغلې دې نو دا د وجدان نه مشتق دې یا د وجد نه مشتق دې، د وجدان معنی ده موندل او د وجد معنی ده محبت. که د وجدان نه مشتق اومنلې شی نو په دې صورت کښې به د پورتنۍ جملې مطلب دا شی چې هغه څیزونه چې د هغې منتقل کول سخت او مشکل وی لکه اونې وغیره، یا د هغې منتقل کول ناممکن وی لکه جائیداد وغیره نو که ددې څوک اخستونکې دلته ملاؤ شی، خرڅ ئې ممکن وی نو دا خرڅ کړئ، ګویا نبی ﷺ ددې ارشاد مبارک په ذریعې سره دغه یهودیانو ته

بقیه ازحاشیه گذشته] فی الروایة الاخری: حتی اتی المدراس...... "ولکن رده العینی رحمه الله (۸۹/۱۵) حیث قال: ماثم ترجیح، لان معنی اتی المدراس ای جاء مکان دراستهم للتوراة ونحوها"۔

(۱) ارشاد الساری: ۲۳۵/۵۔

(۲) انظر الصحیح للبخاری، کتاب الاکراه، باب فی بیع المکره، رقم (۶۹۴۴)، وسنن ابی داود، کتاب الخراج......باب کیف کان اخراج الیهود؟ رقم (۳۰۰۳)۔

(۳) عمدة القاری: ۹۰/۱۵، وفتح الباری: ۲۷۱/۶، وارشاد الساری: ۲۳۵/۵۔

ددې خبرې اجازت ورکړو چې که تاسو ددې څیزونو خرڅول غواړئ نو بالکل خرڅولې شئ. که د وجد نه مشتق او منلې شی نو په دې صورت کښې به مطلب دا شی چې هغه څیزونه چې تاسو ته محبوب او خوښ دی نو هغه تاسو خرڅولې شئ(۱).

قوله: وإلا فاعلموا أن الارض لله ورسوله: او که داسې نه وی خرڅ مو نه کړل نو پوهه شئ چې زمکه د الله تعالی او د هغهٔ د رسول ده.

مطلب دادې چې تاسو خپل مملوکه څیزونه خرڅولې شئ،تاسو ته اجازت دې خرڅ ئې کړئ.ورنه ددې ځائې نه وتل خو ستاسو دپاره مقدر دی،ددې وجې نه په هرحال کښې چې وی تاسو به ددې ځائې نه ویستلې شئ،د الله تعالی مشیت هم دادې چې هغه ستاسو ددې زمکو وارثان مسلمانان اوګرځوی ددې وجې نه ددې ځائې نه اوځئ(۲).

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت:د حضرت ابوهریره رضی الله عنه ددې حدیث شریف مطابقت ترجمة الباب سره په دې معنی کښې دې چې په دې کښې د نبی علیه السلام دا ارشاد مبارک نقل کړې شو چې.نبی علیه السلام د یهودیانو د ویستلو اراده فرمائیلې وه.وجه دا وه چې نبی علیه السلام د عرب په زمکه باندې د کفارو موجودګی نهٔ خوښوله.لیکن قدرت ته دا منظوره نهٔ وه چې دا خپله اراده ئې پوره کړې وې لیکن وصیت ئې اوکړو چې غیرمسلم د جزیرة العرب نه اوباسئ،نو په دې وصیت باندې بیا وروستو حضرت عمرفاروق رضی الله عنه د خپل خلافت په زمانه کښې عمل اوکړو او باقی پاتې ټول یهودیان او کفار ئې د هغهٔ ځائې نه بهر کړل،دا د ترجمة الباب مقصود وو.(۳).

۲۹۹۷ :(۴) حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ سُلَيْمَانَ الأَحْوَلِ سَمِعَ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ - رضى الله عنهما - يَقُولُ يَوْمُ الْخَمِيسِ، وَمَا يَوْمُ الْخَمِيسِ ثُمَّ بَكَى حَتَّى بَلَّ دَمْعُهُ الْحَصَى. قُلْتُ يَا أَبَا عَبَّاسٍ، مَا يَوْمُ الْخَمِيسِ قَالَ اشْتَدَّ بِرَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَجَعُهُ فَقَالَ «ائْتُونِي بِكَتِفٍ أَكْتُبْ لَكُمْ كِتَابًا لاَ تَضِلُّوا بَعْدَهُ أَبَدًا». فَتَنَازَعُوا وَلاَ يَنْبَغِي عِنْدَ نَبِيٍّ تَنَازُعٌ فَقَالُوا مَا لَهُ أَهَجَرَ اسْتَفْهِمُوهُ. فَقَالَ «ذَرُونِي، فَالَّذِي أَنَا فِيهِ خَيْرٌ مِمَّا تَدْعُونِي إِلَيْهِ». فَأَمَرَهُمْ بِثَلاَثٍ قَالَ «أَخْرِجُوا الْمُشْرِكِينَ مِنْ جَزِيرَةِ الْعَرَبِ، وَأَجِيزُوا الْوَفْدَ بِنَحْوِ مَا كُنْتُ أُجِيزُهُمْ». وَالثَّالِثَةُ خَيْرٌ، إِمَّا أَنْ سَكَتَ عَنْهَا، وَإِمَّا أَنْ قَالَهَا فَنَسِيتُهَا. قَالَ سُفْيَانُ هَذَا مِنْ قَوْلِ سُلَيْمَانَ. [ر: ۱۱۴]

---

(۱) پورته حواله جات_

(۲) عمدة القاری:۱۵/ ۹۰،وارشاد الساری:۵/ ۲۳۵،وشرح الکرمانی:۱۳/ ۱۳۳)_

(۳) هذا خلاصة ما ذکره العینی فی العمدة:۱۵/ ۸۹،وایضا انظر ارشاد الساری:۵/ ۲۳۵،وشرح ابن بطال:۵/ ۳۴۱_۳۴۲)_

(۴) قوله: ابن عباس رضی الله عنه :الحدث،مر تخریجه فی کتاب العلم،باب کتابة العلم)_

رجال الحديث

①**محمد**: دلته د امام بخارى رحمه الله د شيخ محمد باره كښې هيڅ يو راوى دا وضاحت نۀ دې كړې چې د محمد نه څوک مراد دى؟د حافظ ابن حجر رحمه الله رائې داده چې د محمد نه مراد ابن سلام دې،ځکه چې د کتاب الوضوء په يو روايت کښې "حدثنا محمد حدثنا ابن عيينة" راغلې دې.(١) په دې باندې حافظ رحمه الله يقين کړې دې چې ځنګه دغلته ابن سلام مراد دې نو دلته هم ابن سلام مراد دې(٢)او د محمد بن سلام بيکندى رحمه الله حالات په کتاب الايمان،"باب قول النبى ﷺ:انا اعلمکم بالله......"کښې تير شوې دى.(٣).

②**ابن عيينه**:دا مشهور امام حضرت سفيان ابن عيينه رحمه الله دې.د دوى تذکره د"بدء الوحى"د اولنى حديث په ضمن کښې اجمالاً او په کتاب العلم،"باب قول المحدث:حدثنا......"کښې تفصيلاً تيره شوې ده.(٤).

③**سليمان**:دا سليمان بن ابى مسلم الاحول رحمه الله دې.(٥).

④**سعيد بن جبير**:دا مشهور تابعى حضرت سعيد بن جبير اسدى رحمه الله دې.

⑤**عبدالله بن عباس** رضى الله عنهما:دا مشهور صحابى حضرت عبدالله بن عباس هاشمى رضى الله عنهما دې.ددې دوو حضراتو تذکره د بدء الوحى په"الحديث الرابع"کښې ذکر کړې شوې ده.(٦).

---

(١) انظر صحيح البخارى،کتاب الوضوء،باب غسل المراة اباها الدم......رقم (٢٤٣)_

(٢) فتح البارى:٢٧١/٦، ورد عليه العينى_کعادته مواضع شتى_حيث قال: لا يلزم من قوله فى الوضوء: حدثنا ابن سلام عن ابن عيينه،ان يکون هنا ايضا ابن سلام عن ابن عيينه؛لانه قال فى عدة مواضع:عن محمد بن يوسف البيکندى عن ابن عيينة،و روى الاسماعيلى هذا الحديث عن الحسن بن سفيان عن محمد بن خلاد الباهلى عن ابن عيينة...... ".(انظر العمدة:٩٠/١٥)هذا الکلام منه_کما ترى_ولکنه ايضا لا يخلو عن النظر: لانه کما لا يلزم من ان يکون ابن سلام،کذلک لا يلزم ان يکون ابن يوسف البيکندى،ولا سيما اذا صرح الامام البخارى رحمه الله فى جميع المواضع من کتاب الوضوء،بنسب محمد بن يوسف،الا محمدا الذى نحن بصدده، فانه قال هناک فقط: محمد عن ابن عيينة"غير منسوب،کما ذکر هنا ايضا غير منسوب،ومن ثمه لم يقل هناک فى الوضوء: ابن سلام"کما اشرنا اليه الآن،ثم ان اراد العينى رحمه الله بقوله: و روى الاسماعيلى...... "انه يمکن ان يکون ابن خلاد فهو مما لا يمکن،لان ابن خلاد الباهلى لا يروى عنه الامام البخارى،ولا هو من شيوخه،نعم ابن خلاد من تلامذة ابن عيينة الامام،(انظر تهذيب الکمال:١٦٩/٢_١٧٠).فلعل هذا الامر اوقعه فى الحيرة،والله اعلم بالصواب.والعلامة القسطلانى ايضا جزم بقول الحافظ،انظر شرحه:٢٣٥/٥)_

(٣) کشف البارى:٩٣/٢)_

(٤) کشف البارى:٢٣٨/١،و:١٠٢/٣)_

(٥) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ،کتاب التهجد،باب التهجد بالليل)_

(٦) کشف البارى:٣٤٥/١)_

خبرداري: د حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما ددې روايت تشريح په كتاب العلم او كتاب المغازى كښې راغلې ده(١).

ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت: ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت په دې جمله كښې دې، "أخرجوا المشركين من جزيرة العرب" ليكن دا اشكال پرې كيږي چې ترجمة الباب خو د يهوديانو د ويستلو ده، او په حديث شريف كښې د مشركانو د ويستلو تذكره ده، نو دا څنګه مطابقت شو؟

ددې جواب دادې چې لفظ د مشرك عام دې چې يهوديانو ته هم شامل دې، دلته د توجه قابله خبره دا ده چې اكثر يهوديان د الله تعالى د وحدانيت قائل وو، د مسلمانانو نه پس د دنيا هم دا يو قوم دې چې د توحيد قائل دى، ددې باوجود د ذوى د ويستلو حكم دې نو د مشركانو او د نورو كافرانو د ويستلو حكم خو به په طريقه اولى سره وى(٢). والله اعلم

دلته ددې خبرې لحاظ هم ساتل پكار دى چې د باب په روايت كښې د نسخو اختلاف دې، په يو نسخه كښې "أخرجوا المشركين....." او په دويمه نسخه كښې، كومه چې د جيانى نسخه ده، "أخرجوا اليهود......" راغلې دې، روايتى حيثيت سره دا اولنۍ نسخه زياته غوره او راجح ده(٣).

⑰ باب: إِذَا غَدَرَ الْمُشْرِكُونَ بِالْمُسْلِمِينَ هَلْ يُعْفَى عَنْهُمْ

د ترجمة الباب مقصد: دلته د امام بخارى رحمه الله مقصد دادې چې كه مشركان مسلمانانو سره دهوكه اوكړى يا مسلمانانو سره وعده خلافى اوكړى نو آيا دوى ته معافى كيدې شى؟

مصنف رحمه الله په دې سلسله كښې څۀ فيصله كن خبره نۀ ده كړې، وجه داده چې په روايت الباب كښې كومه واقعه نقل شوې ده، په هغې كښې د امامانو او د فقهاؤ اختلاف دې، چې كومې ښځې نبى عليه السلام ته زهر وركړې وو نو آيا هغې ته سزا وركړې شوې وه يا نبى عليه السلام هغه معاف كړې وه(٤).

د مذكوره مسئلې تفصيل: قاضى عياض رحمه الله فرمائى چې په دې باب كښې روايتونه مختلف دى، چې نبى عليه السلام دا يهودنړه قتل كړې وه يا نۀ؟ لكه د صحيح مسلم د حضرت انس رضي الله عنه د روايت، په ابوداؤد شريف كښې د حضرت جابر رضي الله عنه د روايت(٥)، دغه شان د ابن هشام(٦) د

---

(١) كشف البارى، كتاب العلم: ٤/٣٣٠_٣٨٥، وكتاب المغازى: ٦٧٢_٦٧٧)_
(٢) عمدة القارى: ١٥/٩٠، وفتح البارى: ٦/٢٧١)_
(٣) فتح البارى: ٦/٢٧١)_
(٤) فتح البارى: ٦/٢٧٢، وعمدة القارى: ١٥/٩١)_
(٥) سنن ابى داود، كتاب الديات، باب فيمن سقى رجلا سما......رقم (٤٥١٠))_
(٦) سيرة ابن هشام: ٣/٣٣٨، بقية امر خيبر، امر خيبر، امر الشاة المسمومة)_

ذکر کړې تفصیل نه دا معلومیږی چې نبی علیه السلام دغه ښځه نهٔ وه قتل کړې، بلکه د حضرت انس رضی الله عنه د مسلم شریف روایت خو صراحتاً د قتل نفی کوی. فرمائی:

"أن امرأة یهودیة أتت رسول الله صلی الله علیه وسلم بشاة مسمومة، فأکل منها، فجئ بها إلی رسول الله صلی الله علیه وسلم، فسألها عن ذلك، فقالت: أردت لأقتلك، قال: ماکان الله یسلطك علی ذاك، قال: أو قال: علی قال: قالوا: ألا نقتلها؟ قال: لا" [1].

یعنی "یو یهودی ښځې نبی علیه السلام ته د زهرو نه ډکه چیلئ راوړله. نبی علیه السلام د هغې نه لږ شان خوراک اوکړو، بیا دغه ښځه د نبی علیه السلام خدمت کښې حاضره کړې شوه نو نبی علیه السلام ددې ښځې نه په چیلئ کښې د زهرو اچولو تپوس اوکړو نو هغې ښځې اووئیل چې زما ستاسو د قتل کولو اراده وه. نبی علیه السلام اوفرمائیل چې الله تعالی به تاسو ته ددې موقع نهٔ درکوی، یا ئې دا اوفرمائیل چې الله تعالی به تاته په ماباندې تسلط نهٔ درکوی. صحابه کرامو رضی الله عنهم عرض اوکړو، چې آیا مونږ دا قتل نهٔ کړو؟ نبی علیه السلام اوفرمائیل، نه".

او د حضرت ابوسلمه په روایت کښې راغلي دي کوم چې د ابوداؤد شریف [2] روایت دې. چې نبی علیه السلام دغه ښځه قتل کړه، هم دا مضمون امام عبدالرزاق په "مصنف" کښې د معمر بن راشد [3] او علامه ابن سعد رحمه الله په "طبقات" کښې د "ابن لهیعة عن عمر مولی عفرة" د طریق نه نقل کړې دی [4]. ددې تعارض د ختمولو دپاره امام بیهقی رحمه الله خو دا فرمائیلې دی چې کیدې شی چې نبی علیه السلام اول معافی فرمائیلې وی لیکن ددې واقعې نه چې کوم دویم یعنی حضرت بشر بن البراء بن معرور رضی الله عنه متاثره شوې وو او ددې واقعې نه یو کال پس وفات شوې وو نو نبی علیه السلام د دوی په قصاص کښې دا ښځه هم قتل کړه [5]. هم دا جواب علامه سهیلی رحمه الله هم کړې دې او نبی علیه السلام چې دې ښځې ته کومه معافی کړې وه نو ددې وجه ئې دا ښودلې ده چې د نبی علیه السلام دا عادت نهٔ وو چې د خپل ذات دپاره د چا نه انتقام واخلی، ددې وجې نه ئې دې ښځې ته معافی کړې وه، بیا د حضرت بشر رضی الله عنه په بدله کښې قصاصاً قتل کړه [6]. البته

---

[1]) انظر صحیح مسلم، کتاب السلام، باب السم، رقم (٥٧٠٥)_

[2]) سنن ابی داود، کتاب الدیات، باب فیمن سقی رجلا سما......رقم (٤٥١١)_

[3]) المصنف لعبد الرزاق: ٦/٥٣، کتاب اهل الکتاب، هل یقتل ساحر هم؟ (١٠٠٣)، و: ١٠/١٨٨، کتاب الجامع، باب الحجامة......رقم (١٩٩٨٣)_

[4]) الطبقات الکبری لابن سعد: ١/١٧٢، ذکر علامات النبوة بعد نزول الوحی)_

[5]) دلائل النبوة للبیهقی: ٤/٢٦٢، واختاره النووی فی شرحه علی مسلم: ٢/٢٢٢، وقال: قال القاضی: وجه الجمع بین هذه الروایات والاقاویل انه لم یقتلها اولا حین اطلع علی سمها، وقیل له: اقتلها، فقال: لا فلما مات بشر بن البراء من ذلک سلمها لاولیائه، فقتلوها قصاصا، فیصح قولهم: لم یقتلها ای: فی الحال، ویصح قولهم: قتلها، ای: بعد ذلک". وکذا السیوطی، انظر الدیباج: ٢/٨٤٨)_

[6]) الروض الانف للسهیلی: ٢/٢٤٣، فصل: وذکر الشاة المسمومة.....)_

حافظ ابن حجر رحمه الله د نبی علیه السلام د دې معافئ یو بله وجه هم لیکلې ده چې ممکنه ده چې د نبی علیه السلام د دې معافئ د وجې نه دا ښځه اسلام قبول کړی او د دې قتل د حضرت بشر رضی الله عنه د وفات پورې د دې وجې نه مؤخر کړې شو چې د حضرت بشر په وفات سره به د قصاص وجوب متحقق او ثابت شی.نوهرکله چې د قصاص وجوب متحقق شو نو دغه ښځه بیا قصاصاً قتل کړې شوه(۱).علامه سحنون مالکی رحمه الله خو په دې خبره باندې د محدثینو اجماع نقل کړې ده چې نبی علیه السلام دغه ښځه قتل کړې وه(۲).لیکن څنګه چې پورتنی تفصیل نه معلومه شوه چې دا مسئله متفق علیه نۀ ده بلکه مختلف فیه ده،د دې وجې نه د اجماع دعوی کول صحیح نۀ دی. والله اعلم بالصواب

د دې نه پس چې امام بخاری رحمه الله په ترجمة الباب کښې کوم سوال ذکر کړې دې،هغه اوګورئ چې په پورتنئ مسئله کښې د فقهاؤ څۀ مؤقف دې؟د دې جواب دادې چې دا کار په امام او حاکم باندې موقوف دې چې غدار او خیانتګر ته څۀ سزا ورکوی؟که هغه خیال اوکړی چې د قتل ضرورت نشته نو د تنبیه او خبردرای په طور باندې نوره سزا ورکولې شی او معافی ورته هم کولې شی،مثلاً د جرم نوعیت معمولی وی او که حاکم او امام د دې مجرم قتل مناسب او ضروری اوګڼړی نو قتل دې کړی،مثلاً دا چې جرم ئې غیرمعمولی وی لکه یو مسلمان قتل کړی وغیره وغیره،لکه نبی علیه السلام عرنیین قتل کړې وو ځکه چې هغوی نبی علیه السلام سره وعده خلافی کړې وه او د نبی علیه السلام شپونکې حضرت یسار رضی الله عنه ئې قتل کړې وو.

علامه مهلب رحمه الله فرمائی:

”ویعفی عن المشرکین إذا غدروا بشیء یستدرك إصلاحه وجبره،ویعصم الله تعالی منه،إذا رأی الامام ذلك،وإن رأی عقوبتهم عاقبهم بما یؤدی إلیه اجتهاده،وإما إذا غدروا بالقتل أو بما لایستدرك جبره،ومالا یعتصم من شره،فلا سبیل إلی العفو کما فعل النبی صلی الله علیه وسلم فی العرنیین(۳)عاقبتهم بالقتل“(۴).

په چا باندې زهر خوړلو سره د قتلولو حکم: دلته یوه بله مسئله هم ده،هغه دا چې که یو کس باندې زهراوخوړلې شی اوهغه قتل شی نو زهر ورکوونکې به قصاصاً قتل کولې شی یا نۀ؟

په دې مسئله کښې هم د علماؤ اختلاف دې،د جمهور علماؤ مؤقف هم دادې چې په دې کښې قصاص واجب دې او پورتنی مذکوره صورت کښې به زهر ورکوونکې قتل کولې شی او د متقدمین احنافو حضراتو په نزد زهر ورکولو سره قصاص نۀ واجبیږی،اګرچه زهر خوړلو والا مړ شی(۵).لیکن د متاخرین احنافو فتوی د جمهورو په قول باندې ده،ځکه چې

---

۱) فتح الباری:۴۹۷/۷،وارشاد الساری:۲۳۷/۵)_

۲) عمدة القاری:۹۱/۱۵،وشرح النووی علی مسلم:۲۲۲)_

۳) انظر لحدیث العرنیین،صحیح البخاری،کتاب المغازی،باب قصة عکل وعرینة،رقم (۴۱۹۲))_

۴) شرح ابن بطال:۳۴۷/۵)_

۵) البحرا الرائق شرح کنز الدقائق:۹۱۸/،کتاب الجنایات،باب ما یوجب....[بقیه برصفحه آئنده....

په دې زمانه کښې فساد نور هم زيات شوې دې نو د مفسدينو د شر نه عامة الناس لره محفوظ کول به هم دغه شان ممکن وی، امام رافعی رحمه الله فرمائی:

"والعمل على هذه الرواية في زماننا، لانه ساع في الارض بالفساد، فيقتل دفعاً لشره"(١)

الشيخ محمد تقي العثماني حفظه الله: "ولا شك ان زماننا اكثر فساداً، فالعمل بقول الجمهور اولى، ان شاء الله تعالى". تكملة فتح الملهم: ٣٢٨/٢_

٢٩٩٨: (٢) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي سَعِيدٌ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - قَالَ لَمَّا فُتِحَتْ خَيْبَرُ أُهْدِيَتْ لِلنَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - شَاةٌ فِيهَا سُمٌّ فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «اجْمَعُوا إِلَيَّ مَنْ كَانَ هَا هُنَا مِنْ يَهُودَ». فَجُمِعُوا لَهُ فَقَالَ «إِنِّي سَائِلُكُمْ عَنْ شَيْءٍ فَهَلْ أَنْتُمْ صَادِقِيَّ عَنْهُ». فَقَالُوا نَعَمْ. قَالَ لَهُمُ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «مَنْ أَبُوكُمْ». قَالُوا فُلاَنٌ. فَقَالَ «كَذَبْتُمْ، بَلْ أَبُوكُمْ فُلاَنٌ». قَالُوا صَدَقْتَ. قَالَ «فَهَلْ أَنْتُمْ صَادِقِيَّ عَنْ شَيْءٍ إِنْ سَأَلْتُ عَنْهُ». فَقَالُوا نَعَمْ يَا أَبَا الْقَاسِمِ، وَإِنْ كَذَبْنَا عَرَفْتَ كَذِبَنَا كَمَا عَرَفْتَهُ فِي أَبِينَا. فَقَالَ لَهُمْ «مَنْ أَهْلُ النَّارِ». قَالُوا نَكُونُ فِيهَا يَسِيرًا ثُمَّ تَخْلُفُونَا فِيهَا. فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «اخْسَئُوا فِيهَا، وَاللَّهِ لاَ نَخْلُفُكُمْ فِيهَا أَبَدًا - ثُمَّ قَالَ - هَلْ أَنْتُمْ صَادِقِيَّ عَنْ شَيْءٍ إِنْ سَأَلْتُكُمْ عَنْهُ». فَقَالُوا نَعَمْ يَا أَبَا الْقَاسِمِ. قَالَ «هَلْ جَعَلْتُمْ فِي هَذِهِ الشَّاةِ سُمًّا». قَالُوا نَعَمْ. قَالَ «مَا حَمَلَكُمْ عَلَى ذَلِكَ». قَالُوا أَرَدْنَا إِنْ كُنْتَ كَاذِبًا نَسْتَرِيحُ، وَإِنْ كُنْتَ نَبِيًّا لَمْ يَضُرَّكَ. [٥٤٤١، ٤٠٠٣]

خبرداري: دا سند معمولي اختلاف سره اوس يو باب وړاندې په "باب إخراج اليهود" کښې تير شوې دې.

په حديث شريف کښې د مذکوره واقعې تفصيلات: د باب په حديث باندې د پوهيدلو دپاره دا ضروري ده چې مونږ د دې پس منظر او نورو جزئياتو او تفصيلاتو باندې هم نظر واچوو.
هرکله چې خيبر فتح شو او د جنګ حالات برابر شو نو يهودی ښځې د نبی عليه السلام د دعوت پروګرام جوړ کړو، دغه وخت نبی عليه السلام ام المؤمنين حضرت صفيه رضی الله عنها سره وو، نو دغه ښځې يو وريته کړې شوې چيلۍ د نبی عليه السلام خدمت کښې حاضره کړه، دې ښځې د دې خبرې تحقيق د مخکښې نه کړې وو چې نبی عليه السلام ته د نورو اندامونو په مقابله کښې د چيلۍ خپه زيانه خوښه ده نو ټوله چيلۍ کښې دغه ښځې زهر ګډ کړل او د هغې په دغه غوښه کښې ئې زهر

بقيه ازحاشيه گذشته] القصاص......ورد المحتار: ٣٨٥/٥، والام للشافعي: ٤٢/٦، كتاب جراح العمد، الرجل يسقى الرجل السم......والمغنى: ٢١٢/٨)_

(١) انظر تقريرات الرافعي على رد المحتار: ٣٢٣/٢)_

(٢) قوله: عن ابى هريرة رضی الله عنه: "الحديث، اخرجه البخارى ايضا، كتاب المغازى، باب الشاة التى سمت للنبى صلى الله عليه وسلم بخيبر، رقم (٤٢٤٩)، وكتاب الطب، باب ما يذكر فى سم النبى صلى الله عليه وسلم، رقم (٥٧٧٧))_

زيات مقدار کښې شامل کړل، چې کله دغه چیلئ د نبی ﷺ او د صحابه کرامو وړاندې د خوراک دپاره پیش کړې شوه نو نبی ﷺ ترینه دغه مذکوره غوښه اوچته کړه، د هغې نه ئې بوټئ باندې چک اولګوو لیکن د تیرولو وخت رانغې. نبی ﷺ سره نزدې حضرت بشر بن البراء بن معرور هم ناست وو هغوی هم ددې نه څۀ واخستۀ لیکن هغوی نمړئ تیره کړه او نبی ﷺ نمړئ واپس کړه، بیا ئې اوفرمائیل چې دا هډوکې ما ته وائی چې په دې کښې زهر دی. بیا نبی ﷺ هغه ښځه راوغوښتله، تپوس ئې ترینه اوکړو نو هغې ددې خبرې اقرار اوکړو چې ما په دې کښې زهر ګډ کړې دی(۱). ددې نه پس د باب حدیث شریف ته اوګورئ.

قوله: قَالَ: لما فتحت خيبر أهديت للنبي صلى الله عليه وسلم شاة. فيها سم:

حضرت ابوهریره ﷛ فرمائی چې هرکله خیبر فتح شو نو نبی کریم ﷺ ته په هدیه کښې یو چیلئ پیش کړې شوه چې زهر په کښې اچولې شوې وو. د صحیح مسلم په حوالې سره اوس تیر شو چې دا چیلئ پیش کوونکې یو یهودی ښځه وه، اهل سیرو ددې ښځې نوم زینب بنت الحارث نقل کړې دې، دا د سلام بن مشکم ښځه وه او د مرحب خور یا وریره وه(۲).

د کلمه سُم تحقیق: په کلمه سم کښې درې لغتونه دی، دا د سین فتحه، ضمه او کسره درې واړو حرکاتو سره لوستلې شوې دې او فتحه په کښې افصح حرکت دې، ددې جمع سمام او سموم ده ددې معنی زهر ده(۳).

فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم «اجْمَعُوا إِلَيَّ مَنْ كَانَ هَا هُنَا مِنْ يَهُودَ». فَجُمِعُوا لَهُ فَقَالَ «إِنِّي سَائِلُكُمْ عَنْ شَيْءٍ فَهَلْ أَنْتُمْ صَادِقِيَّ عَنْهُ». فَقَالُوا نَعَمْ. قَالَ لَهُمُ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم «مَنْ أَبُوكُمْ». قَالُوا فُلاَنٌ. فَقَالَ «كَذَبْتُمْ، بَلْ أَبُوكُمْ فُلاَنٌ». قَالُوا صَدَقْتَ.

نو نبی ﷺ اوفرمائیل، دلته چې څومره یهودیان دی، دا ټول جمع کړئ چې زۀ دوی سره ملاؤ شم، نو دوی ټول په یو ځائې باندې جمع کړې شو نو نبی ﷺ هغوی ته اوفرمائیل، زۀ ستاسو نه د یو خبرې تپوس کول غواړم، آیا تاسو به ماته په دې معامله کښې رښتیا وایئ؟ ټولو اووئیل چې اوجی! نبی ﷺ اوفرمائیل، ستاسو پلار څوک دې؟ هغوی اووئیل چې فلانې دې، نبی ﷺ اوفرمائیل چې تاسو دروغژن یئ، بلکه ستاسو پلار خو فلانې دې. هغوی اووئیل چې تاسو رښتیا اووئیل.

ابن حجر ﷫ لیکلې دی چې دلته د "فلان" نه څوک مراد اخستلې شوې دې، ماته معلومه نۀ شوه(۴)

(۱) انظر سيرة ابن هشام:۲/۳/۳۵۲، امر الشاة المسمومة، ودلائل النبوة للبيهقي:۴/۲۶۳)_

(۲) عمدة القاري:۱۵/۹۱، وفتح الباري:۷/۴۹۷، وسنن ابى داود، كتاب الديات، باب فيمن سقى رجلا سما.....رقم (۴۵۰۹)، ودلائل النبوة:۴/۲۶۳، والروض الانف:۲/۲۴۳)_

(۳) عمدة القاري:۱۵/۹۱، وارشاد الساري:۵/۲۳۶)_

(۴) ارشاد الساري:۵/۲۳۶، وهدى الساري:۴۴۱، الجزية والموادعة)_

قَالَ «فَهَلْ أَنْتُمْ صَادِقِي عَنْ شَيْءٍ إِنْ سَأَلْتُ عَنْهُ» فَقَالُوا نَعَمْ يَا أَبَا الْقَاسِمِ، وَإِنْ كَذَبْنَا عَرَفْتَ كَذِبَنَا كَمَا عَرَفْتَهُ فِي أَبِينَا. فَقَالَ لَهُمْ «مَنْ أَهْلُ النَّارِ». قَالُوا نَكُونُ فِيهَا يَسِيرًا ثُمَّ تَخْلُفُونَا فِيهَا.

نبي ﷺ اوفرمائيل، كه زۀ ستاسو نه د څۀ څيز په باره كښې تپوس اوكړم نو آيا تاسو به رښتيا اووايئ؟ هغوى اووئيل چې ائې ابو القاسم! اوجي! مونږ به رښتيا وايو، ځكه چې كه مونږ تاسو ته دروغ اووايو نو هم به تاسو ته معلومه شي، لكه څنګه چې زمونږ د پلار نيكۀ په باره كښې تاسو ته معلومه شوه (چې مونږ دروغ وايو) نو نبي ﷺ ترينه پوښتنه اوكړه، جهنميان به څوك وى؟ هغوى جواب وركړو چې څۀ ورځې خو به مونږ په جهنم كښې يو، بيا به تاسو خلق زمونږ ځايونه ډك كړئ.

سبحان الله! د بدبختئ او د ضداو عناد انتهاء ته اوګورئ، يهوديانو په خپل مذكوره جواب كښې د خپلې يوې عقيدې اظهار كړې دې چې دا د دوى خپل يو خيال او ګمان دې، د دوى خيال دا وو چې الله تعالى به يهوديانو ته دومره ورځې عذاب وركوى څومره ورځې چې دوى د غوا د بچى عبادت كړې وو او هغه څلويښت ورځې دى، ددې نه زيات عذاب به مونږ ته نۀ راكړې كيږى(١)، د يهوديانو دا خيالى عقيده قرآن كريم هم ذكر كړې ده، د الله تعالى ارشاد دې: وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً ۚ قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ ۖ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ۝ دلته دوى ددې عقيدې اظهار كړې دې چې څو ورځې خو به مونږ ته سزا ملاؤ شي ليكن ددې نه پس ستاسو نمبر دې.

د "تخلفونا" لغوى او صرفى تحقيق: "تخلفونا" په اصل كښې تخلفوننا وو، لكه د ابوذر په نسخه كښې تخلفوننا راغلې دې، دلته ددې يو نون ساقط شوې دې، د حرف جازم او ناصب نه بغير هم د نون حذف كول يو لغت دې او دا د خلف يخلف نه دې، ددې معنى ده د چا نائب او قائم مقام كيدل، ددې نه خلف هم دې، خلف هر هغه سړى ته وئيلې شي چې د چا نه پس راشي او د هغۀ نائب او خليفه وى، ليكن په دې كښې يو فرق هم دې، كه دا لفظ د لام سكون سره وى نو ددې معنى ده نائب فى الشر (د شر په كارونو كښې نائب) او كه د لام حركت سره وى نو ددې معنى ده نائب فى الخير (د خير په كارونو كښې نائب او قائم مقام)(٢).

قوله: فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم «اخْسَئُوا فِيهَا»: نو نبي ﷺ اوفرمائيل چې هم تاسو په دې كښې خوار او ذليل اوسيږئ.

سپى ته د شړلو او رټلو دپاره اخسا وئيلې كيږى، يعنى لرې شه، دلته په دې جمله كښې دوه احتمالات كيدې شي. اول احتمال خو دادې چې نبي ﷺ دوى ته بد دعا كړې ده، يعنى الله

(١) الجامع لاحكام القرآن للقرطبى: ١٠/٢)_
(٢) عمدة القارى: ٩١/١٥، وارشاد السارى: ٢٣٦/٥)_

تعالى دې اوکړی چې هم تاسو په دې کښې ذلت او خوارئ سره داخل شئ.دويم احتمال دادې چې دا زجر،توبيخ او رټنه ده يعنى تاسو په دې کښې ورک شئ(١).

قوله: وَاللّٰهِ لاَ نَخْلُفُكُمْ فِيهَا أَبَدًا -: په خدائې قسم!مونږ به کله هم په جهنم کښې ستاسو خائې ډک نهٔ کړو.

يعنى ستاسو دا وهم اوګمان بالکل باطل دې چې تاسو به د جهنم د سزا يو څو ورځې مستحق يئ.بيا به مونږ د هغې خشاک جوړ شو.دا څو کيدې نهٔ شى چې مونږ د جهنم مستحق شو.زمونږ خو پيدائش د جنت دپاره شوې دې.دلته که د چا په ذهن کښې دا اشکال پيدا شى چې ګناهګار مسلمانان به هم جهنم ته داخليږى.نو د نبى عليه السلام دا پورتنئ خبره څنګه صحيح شوه چې مونږ خو به جهنم ته نهٔ داخليږو؟

ددې جواب دادې چې ګناهګار مسلمانان به په جهنم کښې د سزا خوړلو نه پس بالآخر راوځى، ددې وجې نه د مسلمانانو جهنم ته داخليدل به عارضى وى.په خلاف د يهوديانو. يهوديان خو به په جهنم کښې هميشه دپاره اوسيږى،د جهنم نه ددې يهوديانو وتل ممکن نهٔ دى، ددې وجې نه دلته د خلافت او د نيابت د معنې تصور هم نهٔ شى کيدې(٢).

ثُمَّ قَالَ-هَلْ أَنْتُمْ صَادِقِيَّ عَنْ شَيْءٍ إِنْ سَأَلْتُكُمْ عَنْهُ». فَقَالُوا نَعَمْ يَا أَبَا الْقَاسِمِ. قَالَ« هَلْ جَعَلْتُمْ فِي هَذِهِ الشَّاةِ سُمًّا». قَالُوا نَعَمْ. قَالَ «مَا حَمَلَكُمْ عَلَى ذَلِكَ». قَالُوا أَرَدْنَا إِنْ كُنْتَ كَاذِبًا نَسْتَرِيحُ،وَإِنْ كُنْتَ نَبِيًّا لَمْ يَضُرَّكَ.

نبى عليه السلام بيا اوفرمائيل،که زهٔ ستاسو نه د يو څيز په باره کښې تپوس اوکړم نو آيا تاسو به رښتيا اووايئ؟هغې تولو اووئيل چې ائې ابوالقاسم!آوجى!نبى عليه السلام تپوس اوکړو چې آيا تاسو په دې چيلئ کښې زهر ګډ کړې دى؟هغوى اووئيل چې آوجى!نبى عليه السلام ترينه تپوس اوکړو چې تاسو دا حرکت ولې اوکړو؟هغوى اووئيل چې زمونږ دا اراده وه چې که تاسو د خپل نبوت په دې دعوى کښې دروغژن يئ نو مونږ به ستاسو نه راحت حاصل کړو(ځکه چې مونږ به درنه خلاص شو)او که تاسو واقعى نبى يئ نو دا زهر به تاسو ته نقصان اونهٔ رسوى.

د باب په حديث شريف کښې درې سوالات او د هغې جوابات ذکر دى،سوالات د نبى عليه السلام له طرفه او جوابات د يهوديانو له طرفه وو،ددې يهوديانو دا بدبختى او بدنصيبى اوګورئ چې په درې واړو جواباتو کښې ئې دروغ وئيلې دى،په اولنى دوو جواباتو کښې خو ئې دروغ او خباثت ښکاره دې،او د دريم سوال په جواب کښې د يهوديانو دا وينا چې"أردنا إن كنت كاذبا نستريح،وإن كنت نبيا لم يضرك"دا هم د دروغو نه خالى نهٔ ده.ځکه چې د نبى عليه السلام نبى کيدل،مبعوث من الله کيدل دوى ته د نمر په شان ښکاره وو،په قرآن کريم کښې د الله تعالى

---

(١) پورته حواله جات.وشرح الكرمانى:١٣/ ١٣٤)_

(٢) فتح البارى:١٠/ ٢٤٦،وشرح الكرمانى:١٣/ ١٣٤،وارشاد السارى:٥/ ٢٣٦)_

ارشاد دي: «الذين آتيناهم الكتاب يعرفونه كما يعرفون أبناءهم»[1] ليکن بنى اسرائيل چونکه خپل ځان د دنيا اعلى ترين مخلوق ګڼړى او خپل نسب د ټولو نه غوره ګڼړى، ددې وجې نه دوى دا برداشت نۀ کړې شو چې اشرف الانبياء والرسل، خاتم النبيين والمرسلين ﷺ د عربو او د بنو اسماعيل نه ولې راواستولې شو؟هم دا وجه وه چې دوى هميشه د نبى ﷺ او د هغوى ملګرو ته په تکليف رسولو کښې لګيا وو او قيامت پورې به دوى په دې کښې مشغول وى، دا هغه ډله ده چې د هميشه نه د اسلام او د مسلمانانو دشمنان دى، د دوى نه د خير توقع ساتل بالکل عبث کار دې، د الله تعالى ارشاد دې: «لتجدن أشد الناس عداوة للذين آمنوا اليهود.....»[2] د قرآن کريم ددې واضح اعلان نه پس هم که دوى لره څوک خپل دوست ګڼړى نو دا بيوقوف نۀ دې نو څۀ دى؟

يو سوال او د هغې جواب: د باب حديث شريف او د مسلم شريف روايت، چې اوس مخکښې تير شو، دواړو کښې ظاهراً تعارض دې چې هلته کومه مکالمه نقل کړې شوه نو هغه د نبى ﷺ او د يو يهودى ښځې زينب بنت الحارث مينځ کښې وه او دلته چې کومه مکالمه ده نو هغه د نبى ﷺ او د يهوديانو مينځ کښې ده.

ددې جواب واضح دې چې په دې کښې هيڅ تعارض نشته، ممکنه ده چې نبى ﷺ دواړو سره خبرې اترې کړې وى او د زهرو په حقله ئې تپوس کړې وى، لکه د باب په حديث کښې د زهر د ګډ کولو وجه ئې دا ښودلې ده چې: "إن كنت كاذبا نستريح، وإن كنت نبيا لم يضرك" چې ددې مفهوم نعوذبالله د نبى ﷺ قتلول دى، هغه ښځې هم دا خپل مقصد بيان کړې وو چې: "أردت لأقتلك"[3] چې هرکله د دواړو مقصود يو شو نو په ظاهره دا معلومه شوه چې ددغه ښځې دا کار د ټولو مشرکانو د مشورې نتيجه وه، ددې وجې نه نبى ﷺ د ټولو نه تپوس اوکړو او ورته ئې دا خبره په ګوته کړه چې مونږ ته ستاسو د مکر و فريب ښۀ پته ده.[4]

د عربو مشهور اديب ډاکټر منيرعجلانى د يو دستاويز انکشاف کړې دې کوم چې په آرمينى ژبۀ کښې وو، د هغې نه هم دا ثابتيږى چې نبى ﷺ ته د زهرو ورکولو دا عمل د يو کس کار نۀ وو، بلکه په دې کښې د يهوديانو ټول قوم شامل وو، ددې دستاويز متن دلته

---

[1]) البقرة/١٤٦)_

[2]) المائدة/٨٢)_

[3]) الصحيح لمسلم، كتاب الطب، باب السم، رقم (٥٧٠٥))_

[4]) پورته متن کښې چې کوم مؤقف دې نو ددې تائيد د تاريخ نه هم کيږى، نبى ﷺ ته چې کومې ښځې زهر ورکړې وو نو د هغې پلار حارث، ترۀ يسار، خاوند سلام بن مشکم او وررور مرحب يا زبير د مسلمانانو په لاس باندې قتل شوې وو، ددې وجې نه دا ښځه د انتقام په اور کښې سوزيده او د نبى ﷺ د قتل ئې ډيره زياته تمنا لرله، نو نورو يهوديانو هم ددې د استعمالولو منصوبه جوړه کړه، دغه شان د نبى ﷺ په خوراک کښې زهر ګډ کړې شو. فتح البارى: ٤٩٧/٧، والروض الانف: ٢٤٣/٢، وعمدة القارى: ٩١/١٥، وسنن ابى داود، كتاب الديات، باب فيمن سقى رجلا سما.....رقم (٥٩٠٩))_

ذکر کولې شی: ”یقال ان الامة الیهودیة تحسد امة النصاری، ولما جاء محمد(ﷺ)، وعظم امره، اجتمع رؤساء الیهود، وقالوا الی انفسهم:

”لنفهمه الینا: بان تزوده باحکام دیننا، فینشرها بین الناس، وبذلك تتغلب علی النصاری وانا جیلهم“.

ولکن المسلمین الذین انتصروا علی اعدائهم، وفتحوا الفتوحات العظیمة لم یکترثوا للیهود، ولم یقیموا لهم وزنا؛ بل اضطروا احیانا الی قتالهم،

فعاد رؤساء الیهود الی الاجتماع والتفکیر فی اسلوب یتخلصون به من محمد.....، فاختاروا من نسائهم فتاة جمیلة، وقالوا لها: ”یجب علیك ان تدعی محمدا الی ولیمة، وتقتلیه“.

ففعلت المراة ما امرها الرؤساء به“. انظر تعلیقات علی دلائل النبوة للبیهقی: ۲۵۸/۴.

کیدې شی چې د حضرت عمر رضی الله عنه په شهادت کښې هم ددې خلقو سازش شامل وی او دا د یو کس یعنی د ”فیروز“ عمل نهٔ وی.

ایا دې ښځې اسلام قبول کړې وو؟: د بعضو روایاتو نه دا معلومیږی چې دې ښځې اسلام قبول کړې وو، لکه د امام زهری رحمه الله نه هم دا روایت نقل دې چې دې ښځې اسلام قبول کړې وو، هم په دې باندې امام سلیمان الیتمی رحمه الله هم یقین کړې دې، د دوی په روایت کښې دا الفاظ هم دی، کوم چې د دغه ښځې د اسلام په قبولیت باندې دلالت کوی:

”وقد استبان لی الآن انك صادق، وانا اشهدك ومن حضر انی علی دینك، وان لا اله الا الله، وان محمداً عبده ورسوله“. ”اوس ماته دا خبره واضحه شوه چې تاسو رښتونی یئ او زهٔ تاسو او نورو حاضرینو له ګواه جوړوم او دا وایم چې زهٔ ستاسو په دین باندې یم او دا چې د الله تعالی نه سوا هیڅوک معبود نشته او محمد (ﷺ) د هغهٔ بنده او رسول دې“.

دا جملې دغه ښځې هغه وخت اوونیلې چې کله هغې اولیدل چې په نبی علیه السلام باندې ددې زهرو اثر اونهٔ شو، نو ددې نه پس نبی علیه السلام هغې ته معافی اوکړه، لکه څنګه چې د حافظ ابن حجر رحمه الله قول اوس د باب د اولنی حدیث په تشریح کښې تیر شو.(۱)، د حافظ ابن حجر رحمه الله د صنیع نه هم دا معلومیږی چې هغوی واقعی طور سره دا ښځه په صحابیاتو کښې شماری، ددې وجې نه هغوی ددې ښځې ذکر په ”الاصابة“ کښې په القسم الاول کښې کړې دې.(۲)، والله اعلم بالصواب

نبی بشر وی: د باب په حدیث کښې یهودیانو نبی علیه السلام ته د زهرو ورکولو وجه دا بیان کړه چې ”وان کنت نبیا لم یضرك“ چې که تاسو واقعی نبی یئ نو دا زهر به په تاسو باندې اثر نهٔ

---

(۱) فتح الباری: ۴۹۷/۷، والمصنف لعبد الرزاق: ۵۳/۶، کتاب اهل الکتاب، هل یقتل ساحرهم؟ رقم (۱۰۰۵۳) والسیرة الحلبیة: ۷۷۰/۲، غزوة خیبر والمرقاة: ۷۴/۱۱، کتاب الفضائل.....الفصل الثانی، رقم (۵۹۳۱)

(۲) الاصابة فی تمییز الصحابة: ۳۱۴/۴).

كوى ليكن د دوى دا خبره غلطه ده،د نبى دپاره دا ضرورى نۀ ده چې د زهرو اثر پرى اونۀ شى، نبى چونكه بشر وى ددې وجې نه پرې د زهرو اثر هم كيدې شى،د جادو اثر پرې هم كيدې شى(كمايأتى بعدابواب)لكه څنګه چې نور انسانى عوارض نبى ته پيښيږى نو دغه شان دا څيزونه پرې هم اثر كولې شى.

د نبى عليه السلام معجزه: په نبى عليه السلام باندې چې ددې زهرو ظاهرى اثر اونۀ شو نو دا د نبى عليه السلام معجزه وه،په عامو حالاتو باندې دا نۀ شى قياس كيدې،ليكن ددې زهرو اثر د نبى عليه السلام د وفات په وخت كښې ښكاره شو،په صحيح مسلم شريف كښې د حضرت انس رضى الله عنه د روايت په آخره كښې راغلې دى چې د نبى عليه السلام په تالو مبارك كښې ما ته د دغه زهرو اثرات ښكاره طور سره معلوميدل،د نبى عليه السلام په وفات كښې يو ښكاره سبب دا زهر هم وو.(١).ددې وجې نه به حضرت عبدالله بن مسعود قسم خوړلو سره فرمائيل چې نبى عليه السلام ته الله تعالى د شهادت مرګ وركړې دې.(٢).

حقيقى مؤثر د الله تعالى ذات دې: د باب د حديث نه يو دا فائده معلومه شوه چې حقيقى مؤثر صرف د الله تعالى ذات دې،د هغۀ د اجازت او د حكم نه بغير هيڅ يو څيز نۀ نقصان رسولې شى او نۀ چاته څۀ فائده وركولې شى،اوګورئ!ددغه زهريله خوراک نه حضرت بشر رضى الله عنه فوراً متاثر شو او نبى عليه السلام د هغې د فورى اثراتو نه بچ پاتې شو او دغه وخت پرې زهرو اثر اونۀ كړو.(٣).

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت: ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت په دې معنى كښې دې چې يهوديانو نبى عليه السلام باندې د زهريله خوراک خوړلو كوشش اوكړو،نو دغه شان يهوديانو دهوكه بازى او خيانت اوكړو ليكن ددې باوجود نبى عليه السلام ددې سازش ټول كردارونه معاف كړل،هم ددې نه ترجمه ثابتيږى چې په دې صورت كښې معاف كيدې هم شى او د ضرورت مطابق ورته نورې سزاګانې هم وركړې كيدې شى.(٤).والله اعلم بالصواب

---

(١) انظر الصحيح لمسلم،كتاب الطب،باب السم،رقم (۵۷۰۵)،وعمدة القارى:۱۵/۹۲،وكشف البارى،كتاب المغازى:۶۷۰،وتكملة فتح الملهم:۴/۳۱۲)_

(٢) اخرجه الحاكم فى المستدرک:۳/۶۰،كتاب المغازى......رقم (۴۳۹۴)،قال عبدالله بن مسعود رضى الله عنه: لان احلف تسعا ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قتل احب الى من احلف واحدة انه لم يقتل،وذلک ان الله عزوجل اتخذه نبيا،واتخذه شهيدا".وايضا الطبقات الكبرى لابن سعد:۸/۳۱۴،من كلام ام بشر بن البراء رضى الله عنها_

(٣) عمدة القارى:۱۵/۹۲،وفتح البارى:۱۰/۲۴۷)_

(٤) عمدة القارى:۱۵/۹۱)_

⑧ باب: دُعَاءِ الإِمَامِ عَلَى مَنْ نَكَثَ عَهْدًا

د ترجمة الباب مقصد: دلته د امام بخاري رحمه الله مقصد او مطلب داديے چې که يو سړې وعده خلافي اوکړي نو دده په حق کښې امام ته بد دعا کول جائز دي.[1]

۲۹۹۹: [2] حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا ثَابِتُ بْنُ يَزِيدَ حَدَّثَنَا عَاصِمٌ قَالَ سَأَلْتُ أَنَسًا - رضى الله عنه - عَنِ الْقُنُوتِ. قَالَ قَبْلَ الرُّكُوعِ. فَقُلْتُ إِنَّ فُلاَنًا يَزْعُمُ أَنَّكَ قُلْتَ بَعْدَ الرُّكُوعِ، فَقَالَ كَذَبَ. ثُمَّ حَدَّثَنَا عَنِ النَّبِىِّ - صلى الله عليه وسلم - أَنَّهُ قَنَتَ شَهْرًا بَعْدَ الرُّكُوعِ يَدْعُو عَلَى أَحْيَاءٍ مِنْ بَنِى سُلَيْمٍ - قَالَ - بَعَثَ أَرْبَعِينَ أَوْ سَبْعِينَ - يَشُكُّ فِيهِ - مِنَ الْقُرَّاءِ إِلَى أُنَاسٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ، فَعَرَضَ لَهُمْ هَؤُلاَءِ فَقَتَلُوهُمْ، وَكَانَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ النَّبِىِّ - صلى الله عليه وسلم - عَهْدٌ، فَمَا رَأَيْتُهُ وَجَدَ عَلَى أَحَدٍ مَا وَجَدَ عَلَيْهِمْ. [ر: ۹۵۷]

رجال الحديث

①**ابوالنعمان:** دا ابوالنعمان محمد بن فضل السدوسی رحمه الله دې. د دوی تذکره په کتاب الايمان، "باب قول النبی صلی الله عليه وسلم: الدين النصيحة لله......" کښې تيره شوې ده.[3]

②**ثابت بن يزيد:** دا ثابت بن يزيد بصری رحمه الله دې.[4]

③**عاصم:** دا عاصم بن سليمان بن ابی مسلم الاحول رحمه الله دې.[5]

④**انس:** د حضرت انس بن مالک رضي الله عنه حالات په کتاب الايمان، "باب من الايمان أن يحب لاخيه مايحب لنفسه" کښې راغلي دي.[6]

او دا ټول سند په بصريانو باندې مشتمل دې.[7]

خبرداري: ددې حديث شريف پوره تشريح په کتاب الوتر کښې اوګورئ.

يوه اهمه فائده: د يو کافر په حق کښې خيرې کول د نبی عليه السلام عادت مبارک نۀ وو، ترڅو چې به د نبی عليه السلام دا اميد وو چې دا کافر خپل باطل دين پريخودلې شي او اسلام قبلولې شي نو هغۀ ته به ئې خيرې نۀ فرمائيلې، اوګورئ نبی عليه السلام ته دا وئيلې شوې وو چې قبيلۀ دوس ته

---

[1]) عمدة القاری: ۹۱/۱۵۔
[2]) قوله: سالت انسا رضي الله عنه ": الحديث، مر تخريجه فی الوتر، باب القنوت قبل.....)۔
[3]) كشف الباری: ۷۶۸/۲۔
[4]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الاذان، باب بدء الاذان)۔
[5]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الوضوء، باب الماء الذی يغسل به شعر الانسان)۔
[6]) كشف الباری: ۴/۲)۔
[7]) فتح الباری: ۲۷۳/۶، وعمدة القاری: ۹۲/۱۵)۔

خیرې اوکړې، لیکن نبی علیه السلام د هغوی په حق کښې د هدایت دعا اوفرمائیله.لیکن ددې برخلاف چې هرکله بنوسلیم وعده خلافی اوکړه،غداری او خیانت ئې اوکړو نو نبی علیه السلام د هغوی دپاره خیرې اوفرمائیلې،ځکه چې د هغوی د هدایت نه نبی علیه السلام مایوسه شوې وو،نو الله تعالی د نبی علیه السلام خیرې قبولې کړې او د نبی علیه السلام ربښتون والې ئې خلقو ته ښکاره کړو چې مونږ د خپل نبی هیڅ یو خبره نۀ رد کوو.(۱).والله اعلم بالصواب

دویمه فائده:د مونځونو نه پس،دغه شان په خطبو کښې چې د مسلمانانو د دشمنانو او مخالفینو دپاره خیرې کیږی،د هغې اصل هم دا قصه ده،په کومه کښې چې نبی علیه السلام د بنوسلیم دپاره د خیرو په طور یو میاشت پورې قنوت نازله لوستلې وه،نو ددې خبرې نه ددې کار جواز او مشروعیت ښۀ طریقې سره معلومیږی(۲).

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت:ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت واضح دې،ترجمه وعده خلافی کوونکو دپاره د خیرې کولو د جواز وه،هم دا جواز د باب د حدیث نه ثابتیږی.

⑨باب:أَمَانِ النِّسَاءِ وَجِوَارِهِنَّ

د ترجمة الباب مقصد: دلته امام بخاری رحمه الله دا مسئله بیانوی چې یوه ښځه چاته امان ورکړی او دا بیانوی چې که ښځه امان ورکړی نو ددې دا امان ورکول به معتبر وی.(۳).

د مسئلې تفصیل وړاندې راځی.

د جوار معنی: جُوار.بکسر الجیم وضمها.د باب مفاعله مصدر دې،ددې معنی ده اجاره او د اجاره معنی ده چاته پناه ورکول،مدد کول او حفاظت کول.(۴).اوس مطلب هم دا شو چې ښځه چاته امان هم ورکولې شی او پناه وغیره هم ورکولې شی.

۳۰۰۰:(۵)حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ أَبِي النَّضْرِ مَوْلَى عُمَرَ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ أَنَّ أَبَا مُرَّةَ مَوْلَى أُمِّ هَانِئٍ ابْنَةِ أَبِي طَالِبٍ أَخْبَرَهُ أَنَّهُ سَمِعَ أُمَّ هَانِئٍ ابْنَةَ أَبِي طَالِبٍ تَقُولُ ذَهَبْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ-صلى الله عليه وسلم-عَامَ الْفَتْحِ فَوَجَدْتُهُ يَغْتَسِلُ،وَفَاطِمَةُ ابْنَتُهُ تَسْتُرُهُ،فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ فَقَالَ«مَنْ هَذِهِ».فَقُلْتُ أَنَا أُمُّ هَانِئٍ بِنْتُ أَبِي طَالِبٍ.فَقَالَ«مَرْحَبًا بِأُمِّ هَانِئٍ».فَلَمَّا فَرَغَ مِنْ غُسْلِهِ قَامَ،فَصَلَّى ثَمَانَ رَكَعَاتٍ مُلْتَحِفًا فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ،فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ،زَعَمَ ابْنُ

---

[1]) عمدة القاری:۹۲/۱۵)_

[2]) پورته حواله)_

[3]) عمدة القاری:۹۲/۱۵،وارشاد الساری:۲۳۷/۵)_

[4]) عمدة القاری:۹۲/۱۵،وفتح الباری:۲۷۳/۶،وشرح الکرمانی:۱۳۵/۱۳)_

[5]) قوله: ام هانی ابنة ابی طالب":الحدیث،مر تخریجه فی کتاب الغسل،باب التستر فی الغسل.....)_

أُمِّي عَلِيٍّ أَنَّهُ قَاتِلٌ رَجُلاً قَدْ أَجَرْتُهُ فُلاَنُ بْنُ هُبَيْرَةَ . فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «قَدْ أَجَرْنَا مَنْ أَجَرْتِ يَا أُمَّ هَانِئٍ». قَالَتْ أُمُّ هَانِئٍ وَذَلِكَ ضُحًى .[ر: ۲۷۶]

رجال الحديث

①**عبدالله بن يوسف**:دا عبد الله بن يوسف تینسی رحمه الله دی.

②**مالک**:دا امام دارالهجرة مالک بن انس رحمه الله دي.ددي دواړو حضراتو تذکره د"بدء الوحی"په دويم حديث کښې تيره شوې ده.[1]

③**ابو النضر**:دا ابو النضر سالم بن ابی امیه رحمه الله دي چې د عمر بن عبيد الله مولی دی[2].

④**ابومره**:دا ابومره يزيد بن مره رحمه الله دي چې د ام هانی رضي الله عنها مولی دې.د دوی حالات په کتاب العلم،"باب من قعد حيث ينتهي به المجلس......"کښې راغلي دی[3].

⑤**ام هانی**:دا د نبی علیه السلام د ترۀ لور حضرت ام هانی رضي الله عنها ده[4].

د حديث شريف ترجمه:حضرت ام هانی رضي الله عنها فرمائی چې د فتح مکه په کال زۀ د نبی علیه السلام خدمت اقدس کښې حاضره شوم،اومې ليدل چې نبی علیه السلام غسل کوی او حضرت فاطمه رضي الله عنها د سترپوشئ دپاره ولاړه وه،نو ما ورته سلام اوکړو،نبی علیه السلام اوفرمائيل چې څوک دی؟ما جواب کښې اووئيل چې ام هانی يم.نو نبی علیه السلام ماته پخير راغلي اووئيل،هرکله چې د غسل نه فارغ شو نو نيت ئې اوتړلو او اودريدل او بدن باندې يو کپړې اچولو سره ئې اتۀ رکعته اوکړل.ما اووئيل يا رسول الله!زما د ورور حضرت علی خيال دې چې هغه به هغه سړې قتلوی چاته چې ما پناه ورکړې ده،يعنی فلان ابن هبيره،نبی علیه السلام اوفرمائيل ائې ام هانی!تا چې چاته پناه ورکړې ده نو هغۀ ته مونږ هم پناه ورکړې ده او دا د څاښت وخت خبره ده.

ښځه امان ورکولې شی:د باب حديث په دې مسئله کښې واضح دی چې ښځه امان ورکولې شی،دغه شان دا چې ښځې کوم سړی ته امان ورکړې وی نو هغۀ لره قتلول حرام دی، د نبی علیه السلام لورې مبارکې حضرت زينب رضي الله عنها هم خپل خاوند حضرت ابو العاص بن الربيع رضي الله عنه ته امان ورکړې وو.[5].ددې نه هم جواز واضح دې،هم دا د حجاز او د عراق د جمهورو يعنی د

---

[1]) کشف الباری:۲۸۹/۱_۲۹۰.امام مالک دپاره نور اوګورئ،کشف الباری:۸۰/۲)_

[2]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ،کتاب الوضوء،باب المسح علی الخفين)_

[3]) کشف الباری:۲۱٤/۳)_

[4]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ،کتاب الغسل،باب التستر فی الغسل عند الناس)_

[5]) روی الطبرانی عن انس رضي الله عنه:ان زينب بنت رسول الله ﷺ اجارت ابا العاص،فاجاز النبی ﷺ جوارها......".المعجم الکبير:۴۲۵/۲۲_۴۲۶،ذکر سن زينب و وفاتها،ومن اخبارها،رقم (۱۰۴۸_۱۰۴۹) وقد اخرجه الطبرانی عن ام سلمة رضي الله عنها ايضا.انظر معجمة الکبير:۲۷۵/۲۲، وما اسندت ام سلمة رضي الله عنها،ابو بکر بن عبدالرحمن.....عن ام سلمة.......رقم (۵۹۰)،وکذا انظر:۲۲۵/۲۲. ....[بقيه برصفحه آئنده...

امام اعظم ابوحنیفه، امام مالک، امام شافعي، احمد، ابوثور، اسحاق بن راهویه، ثوري او امام اوزاعي رحمهم الله وغیره مذهب دې[1]. البته په مالکیه کښې دوو حضراتو عبدالملک بن الماجشون او سحنون رحمهما الله د جمهورو نه جدا دا وئیلي دي چې د ښځې اجازت ورکول د امام په اجازت باندې موقوف دی، که امام دا پناه ورکول نافذ کړی خو صحیح ده ورنه د ښځې پناه ورکول مردود او ناقابلِ قبول ده، لیکن دا قول شاذ دې[2]. والقول ماقاله الجمهور. والله اعلم بالصواب

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت: ترجمة الباب سره د باب د حدیث شریف مناسبت په دې جمله کښې دې، "قد أجرنا من أجرتِ"[3]. نو ددې نه ددې خبرې جواز معلومیږی چې د ښځې چاته امان ورکول صحیح او جائز دی.

⑩ باب: ذِمَّةُ الْمُسْلِمِينَ وَجِوَارُهُمْ وَاحِدَةٌ يَسْعَى بِهَا أَدْنَاهُمْ

یعنی د مسلمانانو ذمه او امان یو دې، معمولي سړې هم ددې کوشش کولې شي.

د ترجمة الباب مقصد: دلته د ترجمة الباب مقصد دادې چې که د مسلمانانو یو جماعت یا یو طبقه یو حربي کافر ته امان ورکولې شي نو ددې حکم یو دې، د چا اختلاف سره به دا حکم نهٔ بدلیږی، دا امان به د ټولو له طرفه معتبر وی. مطلب دا شو چې که یو حربی کافر ته د مسلمانانوله طرفه امان ورکولې شي نو دا امان به د ټولو له طرفه وی، خواه امان ورکوونکې یو معمولي درجې والا سړې وی یا د شریفې طبقې سړې وی، غلام وی یا آزاد، سړې وی یا ښځه، ددې نه پس چاته دا حق نشته چې دا امان ختم کړی او چاته چې امان ورکړې شوې دې نو هغه ته څهٔ قسم نقصان اورسوی[4].

په ترجمة الباب کښې مذکور لفظ د "أدناهم" نه مراد "أقلهم عدداً" دې، یعنی یو سړې هم امان ورکولې شي، خواه سړې وی یا ښځه.....[5].

بقیه ازحاشیه گذشته] رقم (١٠٤٧))_ایضا انظر نصب الرایة فی تخریج احادیث الهدایة:٣٩٦/٣،رقم (٥٨١٢_٥٨١٣))_

[1]) شرح ابن بطال:٣٤٩/٥،وعمدة القاری:٩٣/١٥،څلورو واړو مذهبونو دپاره اوګورئ، المغنی: ٩١٩٥/، والام :٢٨٤/٤/٢،والمدونة الکبری:٤١/٢،والهدایة:٥٦٤/٢،وفتح القدیر:٢١٠/٥،فصل الامان)_

[2]) قا الحافظ فی الفتح(٢٧٣/٦): قال ابن المنذر:اجمع اهل العلم علی جواز امان المراة.الا شیئا ذکره عبد الملک_یعنی ابن الماجشون صاحب مالک_لا احفظ ذلک عن غیره.قال:ان امر الامان الی الامام،وتاول ما ورد مما یخالف ذلک علی قضایا خاصة.قال ابن المنذر:وفی قول النبی ﷺ_یسعی بذمتهم ادناهم"دلالة علی اغفال هذا القائل")_

[3]) عمدة القاری:٩٣/١٥)_

[4]) عمدة القاری:٩٣/١٥،وارشاد الساری:٢٣٨/٥،وفتح الباری:٢٧٤/٦)_

[5]) پورته حواله جات)_

ایا د غلام امان ورکول معتبر دی؟ پورته چې کوم مذهب نقل کړې شو نو دا د جمهورو دې،د امام مالک،شافعي،احمد،سفیان ثوري،اوزاعي،لیث او ابو ثور رحمهم الله (١) مسلک هم دادې چې که یو غلام چاته امان ورکړي نو دا به معتبر وي،په احنافو کښې د امام محمد رحمه الله (٢) مسلک هم دا دې.او امام اعظم او امام ابویوسف رحمهما الله دا وائي چې د غلام امان ورکول به هغه وخت معتبر وي چې کوم وخت ددهٔ مالک دهٔ ته د قتال اجازت هم ورکړي،مطلب دادې چې د عبد ماذون(چاته چې اجازت ورکړې شوې وي)امان ورکول معتبر دی،د غیرماذون یعنی دعبد محجور امان غیرمعتبر دې.اوس په عبد محجور کښې ګویا ددې حضراتو اختلاف دې،د قتال دپاره چې کوم غلام ته اجازت ورکړې شوې وي نو هغهٔ کښې هیڅ اختلاف نشته.(٣).

د ماشوم امان ورکول: ابن المنذر رحمه الله فرمائیلي دی چې د ماشوم د امان ورکولو په غیرمعتبر کیدو باندې د اهل علم اجماع ده.لیکن حافظ ابن حجر رحمه الله ددې کلام سره اختلاف کوی او فرمائی چې دا حکم مطلق نهٔ دې،بلکه مقید دې،لکه د صبی مراهق او د ممیز او فهیم(چې په ښهٔ بده باندې پوهیږي)امان ورکول معتبر دی.(٤).لیکن په خپله امام شافعی رحمه الله د ممیز ماشوم امان ورکول غیرمعتبر ګڼړي،کالصبی الغیرالممیز(٥).

د احنافو په نزد ددې مسئلې تفصیل دادې چې که د امام ابوحنیفه رحمه الله په نزد ممیز ماشوم که د قتال نه منع کړې شوې وی نو د هغهٔ امان غیرمعتبر دې لیکن امام محمد رحمه الله ددې ماشوم د امان د صحت قائل دې چې ددهٔ امان ورکول صحیح او معتبر دی.

او که ماشوم ممیز وی او د قتال اجازت ورته ورکړې شوې وی نو د ټولو په نزد ددهٔ امان مقبول او معتبر دې.(٦).د امام مالک رحمه الله شاګرد سحنون وائی چې د ممیز ماشوم امان مطلقاً معتبر دې،او د دوی نور شاګردان د ماشوم امان د امام په اجازت باندې موقوف ګڼړي(٧).او د امام احمد رحمه الله نه په دې سلسله کښې دوه روایتونه نقل شوې دی،په یو روایت کښې د صحت قائل دې او په دویم کښې د غیرمعتبر کیدو قائل دې(٨).

---

[١])المدونة الکبری:٤٢/٢،والمغنی: ٩١٩٥/،وکتاب الام: ٢٨٤/٤،باب فی الامان،واعلام الحدیث:١٤٧٠/٢

[٢]) الهدایة:٥٦٥/٢)_

[٣]) پورته حواله،والفتاوی الهندیة:١٩٨/٢)_

[٤]) فتح الباری:٢٧٤/٦)_

[٥]) کتاب الام:٢٨٤/٤/٢،باب فی الامان، واذا امن من دون البالغین والمعتوه قاتلوا اولم یقاتلوا لم نجز امانهم)

[٦]) الهدایة مع البنایة للعینی:١٢٩/٧،کتاب السیر،فصل،وکتاب السیر الکبیر مع شرحه للسرخسی:١٧٨/١/١)

[٧]) المدونة الکبری:٤١/٢،کتاب الجهاد،فی امان المراة والعبد والصبی،والمنتقی: ٣٤٦/٤)_

[٨]) المغنی لابن قدامة: ١٩٦:٩)_

د مجنون امان ورکول: د امت د جمهورو علماؤ په نزد د مجنون او د ليونى امان ورکول غيرمعتبر دى، د کافر په شان په دې کښې هم د چا څۀ اختلاف نشته.(١).

٣٠٠١ حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ أَخْبَرَنَا وَكِيعٌ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ عَنْ أَبِيهِ قَالَ خَطَبَنَا عَلِيٌّ فَقَالَ مَا عِنْدَنَا كِتَابٌ نَقْرَؤُهُ إِلاَّ كِتَابُ اللَّهِ، وَمَا فِي هَذِهِ الصَّحِيفَةِ فَقَالَ فِيهَا الْجِرَاحَاتُ وَأَسْنَانُ الإِبِلِ، وَالْمَدِينَةُ حَرَمٌ مَا بَيْنَ عَيْرٍ إِلَى كَذَا، فَمَنْ أَحْدَثَ فِيهَا حَدَثًا أَوْ آوَى فِيهَا مُحْدِثًا، فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلاَئِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ، لاَ يُقْبَلُ مِنْهُ صَرْفٌ وَلاَ عَدْلٌ، وَمَنْ تَوَلَّى غَيْرَ مَوَالِيهِ فَعَلَيْهِ مِثْلُ ذَلِكَ، وَذِمَّةُ الْمُسْلِمِينَ وَاحِدَةٌ، فَمَنْ أَخْفَرَ مُسْلِمًا فَعَلَيْهِ مِثْلُ ذَلِكَ.[ر: ١٧٧١]

قوله: "خطبنا علي ": الحديث، مر تخريجه في كتاب العلم، باب كتابة العلم.

رجال الحديث

① **محمد**: د محمد نه مراد محمد بن سلام بيكندى دې. ددې وضاحت ابن السكن رحمهما الله كړې ده. د دوى حالات په كتاب الايمان، "باب قول النبى صلى الله عليه وسلم: أنا أعلمكم بالله......" كښې تير شوې دى.(٢).

② **وكيع**: دا د حديثو مشهور امام حضرت وكيع بن الجراح رحمه الله دې. د دوى حالات په كتاب العلم، "باب كتابة العلم" كښې تير شوې دى.(٣).

③ **الاعمش**: دا امام سليمان بن مهران دې چې مشهور په اعمش رحمه الله دې. د دوى تذكره په كتاب الايمان، "باب ظلم دون ظلم" كښې راغلې ده.(٤).

④ **ابراهيم التيمى**: دا مشهور محدث، د وخت امام ابراهيم بن يزيد بن شريک رحمه الله دې. د دوى تذكره په كتاب الايمان، "باب خوف المؤمن من أن......" كښې تيره شوې ده.(٥).

⑤ **أبيه**: د ابيه نه مراد د حضرت ابراهيم والد يزيد بن شريک رحمه الله دې(٦).

⑥ **على**: دا د نبى عليه السلام خوم، څلورم خليفه، حضرت على ابن ابى طالب رضي الله عنه دې. د دوى تفصيلى تذكره په كتاب العلم "باب إثم من كذب النبى صلى الله عليه وسلم" كښې بيان شوې ده.(٧).

---

[١]) پورته حواله. وفتح البارى ٦/٢٧٤. والسير الكبير مع السرخسى: ١/١/٢٠٠، كتاب الامان، رقم. (٤٦))_
[٢]) فتح البارى: ٦/٢٤٧. وكشف البارى: ٢/٩٣)_
[٣]) كشف البارى: ٤/٢١٩)_
[٤]) كشف البارى: ٢/٢٥١)_
[٥]) كشف البارى: ٢/٥٤٤)_
[٦]) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب فضائل المدينة، باب حرم المدينة)_
[٧]) كشف البارى: ٤/١٤٩)_

خبرداري: د حضرت على رضي الله عنه د باب د حديث تشريح مونږ په كتاب العلم، "باب كتابة العلم"[1] او "فضائل المدينة، باب حرم المدينة" كښې بيان كړې ده.
ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت: ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت په دې جمله كښې دې: "وذمة المسلمين واحدة" چې د مسلمانانو ذمه او عهد يو وى، لهذا كه يو عاقل بالغ مسلمان چاته پناه وركړى نو دا به معتبر وى.[2]
حضرت امام بخارى رحمه الله په ترجمة الباب كښې ذكر كړې شوې كلماتو "يسعى بذمتهم أدناهم" په ذريعې سره هغه روايت طرفته اشاره فرمائيلې ده، كوم چې وړاندې د سفيان عن الاعمش طريق سره "باب إثم من عاهد ثم غدر" كښې راځى، د هغې الفاظ دادى: "و ذمة المسلمين واحدة، يسعى بها أدناهم" هم دا معنى د حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنهما نه هم مرفوعاً روايت ده، د هغوى د روايت تخريج امام احمد،[3] او ابن ماجه رحمهما الله وغيره[4] كړې دې، فرمائى: "المسلمون تتكافؤ دماؤهم، وهم يد على من سواهم، يسعى بذمتهم أدناهم"[5].

(١١) باب: إِذَا قَالُوا صَبَأْنَا وَلَمْ يُحْسِنُوا أَسْلَمْنَا

يعنى دا باب ددې خبرې په بيان كښې دې چې كله مشركان "صبانا" اووائى او "أسلمنا" ښه طريقې سره اونه وائى.
د ترجمة الباب مقصد: دلته امام بخارى رحمه الله دا وئيل غواړى چې كه د جنګ دوران كښې مشركان دا اووائى چې صبانا يعنى مونږ د خپل زوړ دين نه واوړېدو او دې جملې سره د دوى مقصد داوى چې مونږ اسلام قبلو، ستاسو په دين كښې داخليږو، ليكن "أسلمنا" اونه وائى نو آيا د دوى دا وينا چې "صبانا" ددې دپاره كافى ده چې دوى سره جنګ بندى اوكړې شى او د دوى مزيد قتل بند كړې شى.[6]، نو د امام بخارى رحمه الله جواب په اثبات كښې دې چې آو اوس به دوى سره جنګ نه كيږى.
او علامه ابن المنير رحمه الله فرمائى چې د ترجمة الباب مقصد دادې چې د مقصدونو اعتبار په

---

[1]) كشف البارى، كتاب العلم: ٤/٢٢٣-٢٦١)_
[2]) فتح البارى: ٦/٢٧٤، وعمدة القارى: ١٥/٩٤، وإرشادالسارى: ٥/٢٣٨)_
[3]) مسند الامام احمد: ٢/٦٥٧-٦٥٨، مسند عبدالله بن عمرو...... "رقم(٦٧٩٧) وأيضاً برقم(٦٦٩٢و٧٠٩٢)_
[4]) سنن ابن ماجه، كتاب الديات، باب المسلمون تتكافؤ دمائهم، رقم(٢٦٨٥) وعن ابن عباس أيضاً، رقم(٢٦٨٣)
[5]) فتح البارى: ٦/٢٧٤، وعمدة القارى: ١٥/٩٤، وإرشاد السارى: ٥/٢٣٨، دغه شان اوګورئ، المصنف لابن أبى شيبة: ١٨/١٠١-١٠٧، وكتاب السير، با فى أمان المرأة والمملوك)_
[6]) فتح البارى: ٦/٢٧٤، وعمدة القارى: ١٥/٩٤، شرح ابن بطال: ٥/٣٥٢)_

دليل او قرينو سره وى، دا دليل خواه لفظي وى يا غير لفظي، خواه په هر قسم ژبه كښې چې وى[1]. دلته مناسب رائې هم د ابن المنير رحمه الله معلوميږى چې ترجمة الباب عام او ساتلې شى او دا اووئيلې شى چې لفظ د "صبانا" سره ترجمه خاص نۀ ده، بلكه هرقسم جمله چې دا مفهوم ادا كړى نو هغه به معتبر وى، دغه شان دا چې امان په هرقسم ژبه كښې وركړې شى نو هغه به معتبر وى، مطلوب صرف دادې چې دغه كلمه يا دغه جمله امان وركوى او مضمون امان او ذمې ته شامل وى.

د كلمه "صبانا" صرفى او لغوى تحقيق: صبانا "د باب نصر نه د جمع متكلم ماضى صيغه ده، ددې مصدر "صبوًا" دې، ددې معنى ده مذهب بدلول، وئيلې شى: "صبا فلان: إذا خرج من دينه إلى دين غيره" هم په دې بنياد باندې د مكې مكرمې مشركانو نبى عليه السلام ته "صابى" وئيلې. ځكه چې د مشركانو د خيال او ګمان مطابق نبى عليه السلام د خپل پلار نيكۀ د مذهب بت پرستى پريخودلې وه او دويم دين يعنى اسلام ئې اختيار كړې وو.[2].

وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ فَجَعَلَ خَالِدٌ يَقْتُلُ فَقَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «أَبْرَأُ إِلَيْكَ مِمَّا صَنَعَ خَالِدٌ».. [ر: ٤٠٨٤]

او حضرت ابن عمر رضي الله عنهما فرمائى چې حضرت خالد بن وليد (هغوى) قتلول، نو نبى عليه السلام اوفرمائيل، ائې الله! خالد چې څۀ اوكړل، نو زۀ د هغې نه د براءت اعلان كوم.

د مذكوره تعليق تخريج: امام بخارى رحمه الله پورتنې تعليق مسنداً په كتاب المغازى كښې[3]، دغه شان كتاب الاحكام كښې[4] نقل كړې دې.

ددې نه علاوه امام نسائى رحمه الله هم دا حديث موصولاً روايت كړې دې[5].

په تعليق كښې د مذكوره واقعې تفصيل: د حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما په پورتنى ذكرشده تعليق كښې ډير زيات اجمال او اختصار دې، په دې كښې چې كومه واقعه ذكر ده نو د هغې خلاصه دا ده چې حضرت خاليد بن وليد رضي الله عنه نبى عليه السلام يو لښكر امير جوړ كړو او د تبليغ په غرض سره ئې د بنوجذيمه په طرف روان كړو، دا واقعه د غزوۀ حنين نه وړاندې ده، هركله چې هغوى ته حضرت خالد بن وليد رضي الله عنه د اسلام دعوت وركړو نو هغې خلقو صحيح طريقې سره د اسلام اقرار اونۀ كړو، د "اسلمنا" په ځائې ئې "صبانا" اووئيل، مقصد ئې دا وو چې مونږ ستاسو دين قبلوو، ليكن حضرت خالد بن وليد رضي الله عنه د هغوى دا اقرار قبول نۀ كړو او د ظاهر لفظ په بنياد باندې ئې د هغوى قتلول شروع كړل، كله چې نبى عليه السلام ته ددې اطلاع

[1]) فتح البارى:٦/٢٧٤، وعمدة القارى:١٥/٩٤، والمتوارى على تراجم أبواب البخارى:١٩٩)_
[2]) عمدة القارى:١٥/٩٤، وفتح البارى:٨/٥٧_٥٨، والقاموس الوحيد، مادة صبا")_
[3]) صحيح البخارى، كتاب المغازى، باب بعث النبى صلى الله عليه وسلم خالد بن وليد......رقم(٤٣٣٩))_
[4]) صحيح البخارى، كتاب الاحكام، باب إذا قضى الحاكم بجور أو......رقم(٧١٨٩))_
[5]) سنن النسائى، كتاب آداب القضاة، باب الرد على الحاكم إذا قضى بغير الحق، رقم(٥٤٠٧))_

اوشوه نو ډیر زیات خفه شو او وې فرمائیل، "اللهم! إني أبرأ إليك مما صنع خالد".
په دې کار باندې د خفګان کولو او د نبی علیه السلام د ناراضه کیدو نه هم په واضحه توګه دا معلومیږی چې په هرقوم کښې ددې مفهوم دپاره یعنی د اسلام د قبلولو دپاره کوم الفاظ استعمالیږی نو د هغې اعتبار به کولې شی،هم دغه الفاظ به د هغوی له طرفه کافی شافی ګنړلې شی.
په مذکور واقعه کښې حضرت خالد بن ولید رضی الله عنه چونکه اجتهاد کړې وو،چې په هغې کښې ترینه خطا واقع شوه،ددې وجې نه نبی علیه السلام هغه معذور اوګنړلو او هم ددې وجې نه ئې قصاص نۀ کړو،بلکه نبی علیه السلام حضرت علی رضی الله عنه ته مال ورکړو او د بنو جذیمه طرفته ئې روان کړو او د هغوی د مقتولینو دیت د بیت المال نه ادا کړې شو.[1]
د حدیث شریف نه مستنبطه یو مسئله: علامه ابن بطال رحمه الله فرمائی چې که قاضی او حاکم یو ظالمانه فیصله اوکړی یا د اهل علمو د اقوالو او د دوی د رائې نه خلاف څۀ فیصله اوکړی نو دا فیصله به بالاتفاق مردود وی.البته،که دا فیصله د اجتهاد په رنړا کښې وی یا حاکم د خپل کار څۀ مناسب تاویل پیش کړی،لکه څنګه چې حضرت خالد بن ولید رضی الله عنه اوکړل نو په دې صورت کښې به حاکم ګناهګار خونۀ وی لیکن ضمان به پرې لازم شی عند عامة أهل العلم.
بیا د امت د فقهاؤ په دې خبره کښې اختلاف دې چې دا ضمان به څوک ادا کوی؟آیا د بیت المال نه به ادا کولې شی،یا به ئې د حاکم خاندان(عاقله)ادا کوی؟
①نو د حضرت امام اعظم ابوحنیفه،امام ثوری،احمد او اسحاق رحمهم الله قول دادې چې که دا فیصله د څۀ قتل یا د زخمی کولو وی نو دیت به د بیت المال نه ادا کولې شی.
②د امام شافعی،اوزاعی او د صاحبینو رحمهم الله مسلک دادې چې مذکوره دیت به د حاکم په عاقله او خاندان باندې لازم وی،د حاکم خاندان به دا ضمان ادا کوی.
③ابن الماجشون رحمه الله خو دا وائی چې په دې کښې بالکل ضمان نشته[2].
ترجمة الباب سره د مذکوره تعلیق مناسبت: ترجمة الباب سره د حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما ددې مذکوره تعلیق مناسبت په ظاهره واضح نۀ دې څکه چې ترجمه خو د "إذا قالوا: صبأنا....." وه،لیکن ددې لاندې چې کوم حدیث ذکر شو نو هغې کښې ددې خبرې تذکره نشته.
نو ددې اشکال جواب دادې چې د امام بخاری رحمه الله یو مشهور عادت دا هم دې چې هغوی بعضې وخت کښې د حدیث یو جمله یا یو جزء ترجمه اوګرځوی،بیا دغه جمله یا جزء ترجمة کښې نۀ ذکر کوی نو دلته هم دغه معامله ده چې ترجمه خو ئې د "صبأنا" قائمه کړه لیکن دا

---

[1]) انظر صحيح البخاري،كتاب المغازي،باب بعث النبي صلى الله عليه وسلم خالد بن وليد إلى......رقم (۴۳۳۹).وفتح الباري:۶/ ۲۷۴،وعمدة القاري:۱۵/ ۹۴)_
[2]) شرح ابن بطال:۸/ ۲۶۰ـ۲۶۱.كتاب الاحكام،باب إذا قضى الحاكم بجور......وعمدة القاري:۱۵/ ۹۴. وفتح الباري:۶/ ۲۷۴،والمغني:۸/ ۲۸۸.آخر فصل من كتاب الجراح،رقم(۶۷۷۳))_

نې په حديث كښې ذكر نۀ كړه، بلكه ددې حديث يوه حصه ئې نقل كړه او ددې طرفته ئې اشاره اوكړه او هم په دې ئې اكتفاء او بس والې اوكړو.[1]

وَقَالَ عُمَرُ إِذَا قَالَ مَتَّرْسْ. فَقَدْ آمَنَهُ، إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ الْأَلْسِنَةَ كُلَّهَا. [ر: ٢٩٨٩]

او حضرت عمر بن الخطاب رضي الله عنه اوفرمائيل چې كله يو مسلمان چاته داسې اووائى چې مۀ ويريږه نو حقيقت كښې ورته دۀ امان او پناه وركړه، ځكه چې الله تعالى خو په ټولو ژبو باندې پوهيږى.

د مذكوره تعليق تخريج: دا تعليق امام عبدالرزاق صنعانى رحمه الله په خپل "مصنف" كښې د ابووائل طريق سره موصولاً نقل كړې دې.[2]

د حضرت عمر رضي الله عنه مكمل فرمان: پورته ذكر شوې كلمات يعنى "إذا قال: مترس، فقد آمنه، إن الله يعلم الالسنة كلها" د حضرت عمر رضي الله عنه د فرمان يو جزء دې، كوم چې دوى ملك فارس كښې يو لښكر ته د هدايت نامې په طور ليږلې وو، هغه لښكر كوم چې په جهاد كښې مصروف وو، مكمل متن لاندې ذكر كولې شى:

"عن أبي وائل قال: جاءنا كتاب عمر ونحن نحاصر قصر فارس، فقال: إذا حاصرتم قصراً فلا تقولوا: انزلوا على حكم الله، فإنهم لا يدرون ما حكم الله؟ ولكن أنزلوهم على حكمكم، ثم اقضوا فيهم، وإذا لقى الرجل الرجل، فقال: لا تخف، فقد آمنه، وإذا قال: مترس، فقد امنه، إن الله يعلم الالسنة كلها"[3].

يعنى: "د حضرت ابووائل رضي الله عنه نه روايت دې چې مونږ ته د حضرت عمر رضي الله عنه يو خط راغئ په داسې حالت كښې چې مونږ د فارس د محل محاصره كړې وه، په هغې كښې ئې فرمائيلې وو چې كله تاسو د يو محل (يا د قلعه) محاصره اوكړئ نو داسې مۀ وايئ چې د الله تعالى فيصله قبلولو سره لاندې راشئ، ځكه چې هغوى ته معلومه نۀ ده چې د الله تعالى فيصله څۀ ده؟ بلكه هغوى په خپله فيصله باندې لاندې راولئ، چې كله هغوى راكوز شى نو فيصله اوكړئ، چې كله يو بنده د بل بنده سره ملاقات اوشى او هغه ورته اووائى چې مۀ ويريږه نو حقيقت كښې ورته دې ويونكى امان وركړو او كه "مترس" اووائى نو بيا ئې هم امان وركړو، ځكه چې الله تعالى خو په ټولو ژبو باندې پوهيږى".

د "مترس" لغوى تحقيق او ضبط: "مترس" د فارسئ ژبې جمله ده، ددې معنى ده "مۀ ويريږه" او دا جمله د دوو څيزونو نه مركبه ده، د ميم او ترس نه، ميم خو د اهل فارس په نزد د نفى معنى وركوى، او ترس د امر صيغه ده د ترسيدن نه، ددې معنى ده ويريدل، اوس ددې جملې معنى دا شوه چې "لاتخف" يعنى مۀ ويريږه.[4]

---

[1] فتح الباري: ٦/ ٢٧٤، وعمدة القاري: ١٥/ ٩٤)_
[2] المصنف لعبد الرزاق: ٥/ ١٥٠_١٥١، كتاب الجهاد، باب دعاء العدو، رقم (٩٤٩٢) و(٩٤٩٤))_
[3] پورته حواله، وعمدة القاري: ١٥/ ٩٤، وتغليق التعليق: ٣/ ٤٨٣، وفتح الباري: ٦/ ٢٧٤_٢٧٥))_
[4] عمدة القاري: ١٥/ ٩٤، وفتح الباري: ٦/ ٢٧٥)_

ددې نه علاوه د حديث د عالمانو ددې جملې په ضبط کښې هم اختلاف دې.امام اصيلى رحمه الله خو دا د ميم او د تاء فتحې او د راء سکون سره ضبط کړې ده او ابو ذر ميم مکسور او تاء ساکن ښودلې ده.(١).حافظ ابن حجر رحمه الله دا کلمه ميم مفتوحه،تاء مشدده او راء ساکنه سره ضبط کړې ده،بيا فرمائى:"وقد تخفف التاء،وبه جزم بعض من لقيناه من العجم"(٢)
او بعضې حضراتو دا کلمه د تاء سکون او د راء فتحې سره لوستلې ده.ليکن د علامه عينى رحمه الله د قول مطابق راجح ضبط د امام اصيلى رحمه الله دې.چې ددې طرفته حافظ رحمه الله هم په دې خپل قول کښې اشاره کړې ده"وبه جزم بعض من لقيناه من العجم"(٣).

قوله: وقال:تكلم لا بأس.: او حضرت عمر رضي الله عنه هرمزان ته اوفرمائيل.هيڅ خبره نۀ ده،خبره کوه.
ددې جملې تعلق يو بلې واقعې سره دې،چې د هغې تفصيل د کتاب الجزيه په شروع کښې راغلې دې.(٤).
د حضرت انس رضي الله عنه روايت دې،د هغې خلاصه داده چې د فارس ښار د تُستُر د محاصرې دوران کښې هرمزان گرفتار شو،بيا دې د حضرت انس رضي الله عنه په ملګرتيا کښې د حضرت عمر رضي الله عنه په خدمت کښې روان کړې شو،چې کله دۀ سره خليفه ثانى خبرې اترې کول غوښتل نو دې خاموشه شو،په دې باندې حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل،"تكلم،لا بأس عليك"ددې نه پس د دواړو مينځ کښې خبرې اترې شروع شوې،چې د هغې تفصيل اورد دې.
حضرت انس رضي الله عنه فرمائى چې بيا حضرت عمر رضي الله عنه د هرمزان د قتل احکامات جارى کول اوغوښتل نو حضرت انس رضي الله عنه اووئيل چې دا خو تاسو نۀ شئ کولې،ځکه چې تاسو خو دۀ ته"تكلم لا بأس عليك"وئيلې دى،حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل آيا تاسو سره نور هم څوک شته چې ددې خبرې ګواهى ورکړى چې ما دا جمله وئيلې ده؟نو حضرت زبير رضي الله عنه هم د حضرت انس رضي الله عنه موافقت اوکړو، په دې باندې حضرت عمر رضي الله عنه هرمزان قتل نۀ کړو،بيا وروستو هرمزان اسلام قبول کړو.(٥).

د مذکوره اثر تخريج: د حضرت عمر رضي الله عنه مذکوره اثر مختصراً امام ابن ابى شيبه په خپل مصنف کښې(٦)او يعقوب بن سفيان په خپل تاريخ کښې نقل کړې دې،دغه شان سعيد بن

---

(١) عمدة القارى:١٥/ ٩٤-٩٥)_
(٢) فتح البارى:٢٧٥/٦)_
(٣) پورته حواله،وعمدة القارى:٩٥/١٥)_
(٤) انظر باب الجزية والموادعة مع أهل الذمة،د هرمزان د اسلام د قبلولو واقعه)_
(٥) عمدة القارى:٩٥/١٥،وفتح البارى:٢٧٥/٦،والمصنف لابن أبى شيبة:١٠٩/١٨-١١٠،كتاب السير،باب فى الأمان،ما هو؟وكيف هو؟رقم(٣٤٠٨٤)،وكتاب البعوث والسرايا:٣٠٤/١٨،ما ذكر فى تستر،رقم(٣٤٥٠٦)
(٦) المصنف لابن ابى شيبة:١٠٩/١٨-١١٠،رقم(٣٤٠٨٤)،وكتاب البعوث والسرايا:٣٠٤/١٨،رقم (٣٤٥٠٦)

منصور په خپل سنن کښې[۱] ددې تخریج کړې دی[۲].

د مذکوره اثر نه یو معلومه شوې فائده: علامه ابن المنیر رحمه الله فرمائی چې د مذکوره اثر نه دا فائده معلومه شوه چې که یو عام حاکم خپله یود فیصله هیره کړی او دوه سړی ګواهی اوکړی چې حاکم دا فیصله کړې وه نو په حاکم باندې به دا لازم وی چې په هغه فیصله باندې عمل اوکړی او هغه نافذه کړی. دغه شان که چرته حاکم د یو کس په شهادت قبلولو کښې پریشان شی، په دې کښې توقف اوکړی، بیا دویم کس د اولنی کس په موافقت کښې ګواهی ورکړی نو اوس شک او شبهه ختمه شوه او دې سره به د اولنی کس ګواهی هم نۀ متاثره کیږی.[۳]. والله اعلم بالصواب

ترجمة الباب سره د تعلیق مناسبت: ترجمة الباب سره د مذکوره تعلیق مناسبت په دې معنی کښې دې چې په تعلیق کښې دا راغلې دی چې امان ورکوونکې **لاتخف** اووائی یا **مترس**، یا **تکلم لاباس**، نو دې سره به امان متحقق شی. ځکه چې دا ټولې جملې په امان ورکولو باندې دلالت کوی، خواه هره ژبه چې استعمال کړی یا هرقسم تعبیر چې وی، نو اولنۍ دواړه جملې خو ظاهراً هم په دې خبره باندې دلالت کوی چې د کوم سړی په مخکښې دا جملې اووئیلې شی نو مراد د دینه امان دې او د دریمې جملې دلالت په دې معنی کښې دې چې مخاطب ته دا وئیلې کیږی چې تۀ بې ویرې او بې خطرې خبرې اترې کوه، تاته به هیڅ هم نۀ وئیلې کیږی او هم دا امان دې، لکه څنګه چې مذکوره واقعه هم په دې باندې دلالت کوی.

⑫ باب: الْمُوَادَعَةِ وَالْمُصَالَحَةِ مَعَ الْمُشْرِكِينَ بِالْمَالِ وَغَيْرِهِ، وَإِثْمِ مَنْ لَمْ يَفِ بِالْعَهْدِ

د ترجمة الباب مقصد: دلته امام بخاری رحمه الله ددې کار د مشروعیت او جواز ښودل غواړی چې که مشرکانو سره د مصالحت کولو په وخت د مال وغیره ادا کولو ضرورت پیښ شی نو دا جائز دی. تفصیل وړاندې راځی.[۴].

په ترجمة الباب کښې چې کوم لفظ د "وغیره" راغلې دې نو ددې عطف په "بالمال" دې چې مشرکانو ته مال هم ادا کیدې شی، ددې نه علاوه قیدیان وغیره هم، یعنی که د مشرکانو کسان مسلمانانو سره قید وی نو د هغوی د آزادیدو په بدله کښې هم مصالحت کیدې شی، اوبالعکس.[۵].

---

[۱] سنن سعید بن منصور: ۲۵۲/۲، کتاب الجهاد، باب قتل الاساری.....رقم(۲۶۷۰)، وأخرجه البیهقی من طریق الثقفی عن حمید الطویل: ۹ / ۱۶٤، کتاب السیر، باب کیف الامان؟ رقم(۱۸۱۸۳))_

[۲] عمدة القاری: ۹۵/۱۵، وفتح الباری: ۲۷۵/۶، وتغلیق التعلیق: ٤۸۳/۳)_

[۳] فتح الباری: ۲۷۵/۶)_

[٤] عمدة القاری: ۹۵/۱۵)_

[۵] پورته حواله، وفتح الباری: ۲۷۵/۶، وشرح القسطلانی: ۲۳۹/۵)_

قوله: وقوله: "وإن جنحوا للسلم فاجنح لها وتوكل على الله: الآية/الانفال:٦١/
او د الله تعالی قول: او که مشرکانو د صلحې مطالبه اوکړی نو تاسو هم صلح اوکړئ.
د ایت کریمه تفسیر: د پورتنی آیت کریمه ترجمه د امام بخاری رحمه الله د تفسیرمطابق کړې شوې ده، هغوی د "جنحوا" تفسیر په "طلبوا" سره کړې دې، او نورو حضراتو مفسرینو ددې تفسیر په "مالوا" سره کړې دې، په دې صورت کښې به ترجمه دا شی "او که مشرکان د صلحې طرفته مائل شی نو تاسو هم دې طرفته مائل شئ (او صلح اوکړئ)" ځکه چې د جناح لغوی معنی ده مائله کیدل.([1]).

او کلمه د "السلم" د سین فتحه او کسره سره، ددې معنی ده صلح، دا د ابوعبیده رحمه الله قول دې او ابوعمر رحمه الله فرمائی چې سلم که د سین فتحې سره وی نو ددې معنی ده صلح او که کسره وی نو ددې معنی ده اسلام.([2]).
د ایت مبارکه نه د امام بخاری رحمه الله استدلال او ترجمة الباب سره مطابقت: امام بخاری رحمه الله د پورتنی آیت کریمه نه په دې خبره باندې استدلال کړې دې چې مشرکانو سره صلح کول جائز او صحیح کار دې.([3]).
ددې نه ترجمة الباب سره مطابقت هم معلومیږي چې کله مشرکانو سره صلح جائز ده نو دا صلح په مال سره هم کیدې شی او بغیر د مال نه هم کیدې شی، بغیر د مال نه د صلحې حکم خو امام بخاری رحمه الله د کتاب په شروع کښې ذکر کړې وو او دلته ئې د هغې صلحې تذکره اوکړه کومه صلح چې مال سره وی، دې سره چې څنګه د مصنف رحمه الله مدعی ثابته شوه نو دغه شان د صلحې دوه تقسیمونه هم مخې ته راغلل چې د صلحې یو قسم خو صلح بالمال دې او دویم صلح بغیر المال دې.
فائده: آیت کریمه چې په شرط سره مقید کړې شو چې "که دوی صلح کول اوغواړی نو تاسو هم صلحه اوکړئ" ددې نه دا معلومیږی چې د صلحې معامله مقیده ده، مطلق نهٔ ده چې که دې سره د مسلمانانو نقصان کیږی نو بیا دې هم صلح اوکړې شی بلکه دې خبرې ته به خیال کولې شی چې مسلمانان په کوم حال کښې دی، کهٔ د دوی حال سره صلح مناسب ده، په صلح کولو کښې ئې فائده ده نو صلح کول صحیح دی، ددې برخلاف که مسلمانان غالب وی او په صلح کولو کښې څهٔ مصلحت او فائده هم نهٔ وی نو بیا صلح کول صحیح نهٔ دی.([4]).
ترجمة الباب کښې د ذکر شوې مسئلې تفصیل: مشرکانو سره د مال نه بغیر خو صلح کول جائز دی، په دې کښې د هیڅ اختلاف نشته، د مال نه بغیر صلح نبی علیه السلام په حدیبیه

---

[1]) پورته حواله جات، والقاموس الوحید، مادة "جنح" وتفسیر القرطبی:۸/۳۹)_
[2]) فتح الباری:۶/۲۷۵_۲۷۶، وعمدة القاری:۱۵/۹۵)_
[3]) فتح الباری:۶/۲۷۶، وکتاب السیر الکبیر مع شرحه للسرخسی:۵/۳_۱۶، باب الموادعة)_
[4]) فتح الباری:۶/۲۷۶، والجامع لا حکام القرآن:۸/٤۰)

کښې(۱)د قریشو مشرکانو سره کړې وه،لیکن که مشرکانو ته د مال ورکولو ضرورت پېښ شي،د مال په بدله کښې ورسره صلح کول وی او خدانخواسته داسې حالات پیدا شي چې هغوی د مال اخستلو نه بغیر په صلح کولو باندې نۀ راضي کیږی نو اوس به څۀ کیږی؟

①نو امام اوزاعی رحمه الله خو په دې صورت کښې دا فرمائي چې مشرکانو ته د صلحې په بدله کښې مال ادا کول جائز نۀ دی،البته‌اد ضرورت په وخت جائز دی،مثلاً دا چې مسلمانان د جنګی نقصاناتو نه محفوظ کول وی نو بیا ورته مال ورکړې کیدې شي(۲).

②امام شافعي او امام احمد بن حنبل رحمهما الله فرمائي چې صلح خو د عوض نه بغیر کیدل پکار ده،لیکن که د مجبورئ حالت وی او د دشمن تعداد زیات وی،د مال ورکولو نه بغیر د اهلِ اسلام حفاظت ناممکن شي او دا خطره پیښه شي چې مسلمانانو ته به ډیر سخت نقصان اورسوی نو په داسې صورت کښې د مال په عوض کښې صلح کیدې شي:لان ذلك من معاني الضرورات.

ددې په خلاف که صرف دا صورت وی چې مسلمانان کمزروې خو دی لیکن د مقابلې کولو طاقت لری نو د مال په ادا کولو باندې صلح کول جائز نۀ ډی،که مسلمان قتل هم شي نو شهید به شی،چې لوئې لوئې فضیلتونه ئې دی،ددې نه علاوه د مسلمانانو شان ددې نه زیات اوچت او لوئې دې چې مشرکانو ته د رحم درخواست اوکړی او د جنګ بندئ دپاره ورته اووائی(۳).

③په دې مسئله کښې د احنافو او د مالکیه په باره کښې علامه ابن بطال رحمه الله فرمائي چې په دې سلسله کښې دامام مالک او امام ابوحنیفه څۀ روایت اوقول مونږ ته معلوم نۀ دې(۴) لیکن علامه عیني رحمه الله د احنافو مسلک د امام شافعي او د مالک د مسلک په شان نقل کړې دې،لکه فرمائي:

"مذهب أصحابنا أن للامام ان يصالحهم بمال يأخذه منهم،أو يدفعه إليهم،إذا كان الصلح خيراً في حق المسلمين لقوله تعالى:(وإن جنحوا للسلم فاجنح لها)،والمال الذي يؤخذ منهم يصرف مصارف الجزية"(۵)

او د مالکیه مذهب هم په دې سلسله کښې د ائمه ثلاثه په شان دې،په دې شرط چې څۀ فاسد شرط اونۀ لګوی،علامه دردیر رحمه الله ددې وضاحت کړې دې،فرمائي:

"ويجوز للامام......المهادنة أي صلح الحربي مدة ليس لهو فيها،تحت حكم الاسلام،لمصلحة كالعجز عن

---

۱) د صلح حدیبیه تفصیل دپاره اوګورئ،کشف الباری،کتاب المغازی:۳۵۹_۳۷۲)_
۲) شرح ابن بطال:۳۵۵/۵،وفتح الباری:۲۷۶/۶،وعمدة القاری:۹۷/۱۵)_
۳) شرح ابن بطال:۳۵۶/۵،وفتح الباری:۲۷۶/۶،وعمدة القاری:۹۷/۱۵)_
۴) شرح ابن بطال:۳۵۶/۵،وعمدة القاری:۹۷/۱۵)_
۵) عمدة القاری:۹۷/۱۵،دغه شان اوګورئ،کتاب السیر الکبیر مع السرخسی:۳/۵_۱۶،باب الموادعة)

قتالهم مطلقاً،أو في الوقت الحاضر......إن خلا عقد المهادنة......عن شرط فاسد،فان لم تخل عنه لم تجز،كشرط بقاء مسلم أسير تحت أيديهم......وإن بمال ......إلا لخوف مما هو أشد ضرراً من دفع المال منهم أولهم......(١).

د صلحې په بدله كښې مشركانو ته د مال د ادا كولو مثالونه:په تاريخ كښې داسې ډير مثالونه موجود دى چې د مشركانو د شر نه د محفوظ كيدو دپاره د ضرورت په وخت كښې مسلمانانو مال هم ادا كړې دې.علامه قرطبى رحمه الله په خپل تفسير كښې نقل كړې دې چې نبى عليه السلام عيينه بن حصن فزارى أو حارث بن عوف مرى ته د غزوۀ احزاب په موقع باندې د صلحې پيشكش كړې وو چې نبى عليه السلام به دوى ته د مدينې منورې د كهجورو د پيداوار دريمه حصه وركوى ليكن ددې دپاره به تاسو دا كار كوئ چې بنو غطفان واپس كړئ او د قريشو ملګرتيا پريږدئ......(٢).

سعيدبن عبدالعزيز رحمه الله فرمائى چې د جنګ صفين په موقع باندې حضرت معاويه رضى الله عنه مشركانو سره د مال په بدله كښې صلح كړې وه.هم دا د عبدالملک بن مروان په باره كښې هم روايت دې چې كله هغه عبدالله بن زبير رضى الله عنهما سره په جنګ كښې مصروف وو نو دوى رومى بادشاه سره په دې خبره صلح كړې وه چې روزانه به درته زر ديناره ادا كوو.(٣).

۳۰۰۲ :(٤) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا بِشْرٌ - هُوَ ابْنُ الْمُفَضَّلِ - حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ بُشَيْرِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ أَبِي حَثْمَةَ قَالَ انْطَلَقَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَهْلٍ وَمُحَيِّصَةُ بْنُ مَسْعُودِ بْنِ زَيْدٍ إِلَى خَيْبَرَ، وَهْيَ يَوْمَئِذٍ صُلْحٌ،فَتَفَرَّقَا،فَأَتَى مُحَيِّصَةُ إِلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَهْلٍ وَهُوَ يَتَشَحَّطُ فِي دَمٍ قَتِيلاً،فَدَفَنَهُ ثُمَّ قَدِمَ الْمَدِينَةَ، فَانْطَلَقَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ سَهْلٍ وَمُحَيِّصَةُ وَحُوَيِّصَةُ ابْنَا مَسْعُودٍ إِلَى النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم -، فَذَهَبَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ يَتَكَلَّمُ فَقَالَ «كَبِّرْ كَبِّرْ» . وَهُوَ أَحْدَثُ الْقَوْمِ، فَسَكَتَ فَتَكَلَّمَا فَقَالَ «أَتَحْلِفُونَ وَتَسْتَحِقُّونَ قَاتِلَكُمْ أَوْ صَاحِبَكُمْ» . قَالُوا وَكَيْفَ نَحْلِفُ وَلَمْ نَشْهَدْ وَلَمْ نَرَ قَالَ «فَتُبْرِيكُمْ يَهُودُ بِخَمْسِينَ» . فَقَالُوا كَيْفَ نَأْخُذُ أَيْمَانَ قَوْمٍ كُفَّارٍ فَعَقَلَهُ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - مِنْ عِنْدِهِ.[ر: ۲۵۵۵]

رجال الحديث

①**مسدد**:دا مسدد بن مسرهد رحمه الله دې.د دوى تذكره په كتاب الايمان،"باب من الايمان أن يحب لاخيه مايحب لنفسه"كښې تيره شوې ده.(٥).

---

(١) الشرح الكبير مع حاشية الدسوقى:۲/٥۲۷،باب فى الجهاد،فصل عقد الجزية)_

(٢) الجامع لاحكام القرآن:۸/٤١)_

(٣) عمدة القارى:١٥/٩٧،وشرح ابن بطال:٥/٣٥٥،نيز حاشية الدسوقى على الشرح الكبير:۲/٥۲۷)_

(٤) قوله: عن سهل بن ابى حثمة":الحديث،مر تخريجه فى كتاب الصلح،باب الصلح المشركين)_

(٥) كشف البارى:۲/۲)_

④بشر: دا ابو اسماعیل بشر بن المفضل بن لاحق بصری رحمه الله دې.د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: رب مبلغ أوعی......" کښې تیره شوې ده.[۱]

③یحیی: دا مشهور محدث یحیی بن سعید الانصاری رحمه الله دې.د دوی تذکره په "بدء الوحی" کښې اجمالاً او په کتاب الایمان، "باب صوم رمضان احتساباً.." کښې تفصیل سره تیره شوې ده.[۲]

④بشیربن یسار: دا بشیر بن یسار مدنی رحمه الله دې.[۳]

⑤سهل بن ابی حثمه: دا ابو محمد سهل بن ابی حثمه انصاری رحمه الله دې.[۴]

قوله: قال: انطلق عبد الله بن سهل و محیصة بن مسعود بن زید إلی خیبر وهي یومئذ صلح: حضرت سهل بن ابی حثمه رضی الله عنه فرمائی چې حضرت سهل بن عبد الله او محیصه بن مسعود[۵] د خیبرطرفته روان شو او دادغه ورځو کښې د صلحې والا زمکه وه

قوله: فتفرقا فأتی محیصة إلی عبدالله بن سهل، وهو یتشحط في دم قتیلاً، فدفنه ثم قدم المدینة: هلته دا دواړه حضرات جدا شو،بیا حضرت محیصه د عبدالله بن سهل طرفته راغئ،په داسې حالت کښې چې په وینو کښې لت پت مقتول پروت وو،نو هغوی حضرت عبدالله هلته دفن کړو،بیا مدینه منوره کښې حاضر شو.

دلته واقعه داده چې حضرت عبدالله بن سهل او حضرت محیصه بن مسعود رضی الله عنهما نورو څه ملګرو سره د خیبر طرفته تشریف یوړلو،مقصد دا وو چې خپل اهل وعیال ته کهجورې ورکړی چې د خپل اهل وعیال دپاره د خیبر کهجورې راوړی،خیبر ته د رسیدلو نه پس دا دواړه حضرات جدا شو او په خپلو خپلو مصروفیاتو کښې مشغول شو،په مقرره ورځ باندې چې کله حضرت محیصه د حضرت عبدالله بن سهل طرفته راغئ نو وې لیدل چې په یو چینه یا کوهی کښې په وینو کښې لت پت پروت دې،ستې مبارک ئې مات شوې دې او د بدن نه ئې روح مبارک تلې دې،هلته د دوی نه علاوه څوک هم نۀ وو چې د قاتل معلومات اوشي،ددې وجې نه حضرت محیصه رضی الله عنه هغوی هلته دفن کړل او په خپله مدینې منورې ته واپس راغئ.[٦]

---

[۱]) کشف الباری:۲۲۲/۳)_

[۲]) کشف الباری:۲۳۸/۱،و:۳۲۱/۲)_

[۳]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء،باب الوضوء من غیر حدث)_

[۴]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ ،کتاب البیوع،باب بیع الثمر علی رؤوس النخل)_

[۵]) د دوی دواړو د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الصلح،باب الصلح مع المشرکین)_

[٦]) عمدة القاری:۹٦/۱۵،والقسطلانی:۲۳۹/۵،وسیرة ابن هشام:۳۵۵/۳/۲،تسمیة النفر الداریین الذین اوصی لهم رسول الله......)_

د يتشحط معنى: دا د باب تفعل نه د مضارع صيغه ده.ددې ماده "شحط" ده.د حديث عالمانو ددې لفظ څو معنې بيان کړې دی.ليکن مطلب د ټولو يو دې.يعنی په وينو کښې لت پت کيدل، کما ذکرنا فوق ايضاً[1].

او "قتيلاً" د حال کيدو د وجې نه منصوب دې[2].

قوله: فانطلق عبدالرحمن بن سهل ومحصية وحويصة ابنا مسعود الى النبى صلى الله عليه وسلم: نو حضرت عبدالرحمن بن سهل،محيصه او حويصه د نبی عليه السلام طرفته روان شو.

يعنی کله چې مدينې منورې ته اورسيدل نو ددې نه پس حضرت محيصه رضی الله عنه د نورو دوو صحابه کرامو رضی الله عنهما سره د نبی عليه السلام په خدمت اقدس کښې حاضر شو،دې دپاره چې حضرت عبدالله بن سهل رضی الله عنه سره کومه واقعه اوشوه نو چې نبی عليه السلام د هغې نه خبر کړی.

حضرت عبدالرحمن بن سهل رضی الله عنه: دا د حضرت عبد الله بن سهل رضی الله عنه وروره.د حضرت حويصه او محيصه رضی الله عنهما وراره[3] حضرت عبدالرحمن بن سهل بن زيدبن کعب بن عامر بن عدی بن مجدعه بن حارثه حارثی انصاری رضی الله عنه دې[4].د دوی مور بی بی ليلی بنت رافع بن عامر بن عدی ده[5].

د ابن سعد ،ابن عبدالبر او د دوی په اتباع کښې د ابونعيم اصفهانی خيال دادې چې حضرت عبد الرحمن بن سهل رضی الله عنه په غزوهٔ احد ،غزوهٔ خندق او نورو ټولو غزواتو کښې شريک وو[6] بلکه ابن عبدالبر يو قول دا هم نقل کړې دې چې دا بدری صحابی دې[7].ابن سعد مزيد فرمائی چې دا هغه صحابی دې،چې د غزوهٔ بدر نه پس د عمرې په نيت باندې وتلې وو ليکن په مکه مکرمه کښې قريشو قيدی کړو،بيا د حضرت ابوسفيان رضی الله عنه د ځوئی عمرو په بدله کښې آزاد شو کوم چې په بدر کښې گرفتار شوې وو[8].

---

[1]) قال الخطابی فی اعلام الحديث:١٤٦٧/٢: يتشحط،ای:يضطرب فی الدم".وقال ابن الاثير (النهاية:٤٤٩/٢،باب الشين مع الحاء،و جامع الاصول:٢٨٦/١٠): معناه:يتخبط فی دمه،ويضطرب، ويتمرغ". وقال الداودی،کما حکاه العينی فی العمدة (٩٦/١٥): المتشحط:المختضب..... ")_

[2]) عمدة القاری:٩٦/١٥،وشرح القسطلانی:٢٣٩/٥)_

[3]) دا د ابن اخی.....ترجمه ده،په الاصابه کښې ابن عم دې چې غلط دې،تفصيل به وړاندې راشی.

[4]) انظر الاصابة:٤٠٢/٢،ومعرفة الصحابة:٢٧٣/٣،وعمدة القاری:٩٥/١٥)_

[5]) الاصابة:٤٠٢/٢،ومعرفة الصحابة للاصبهانی:٢٧٣/٣)_

[6]) پورته حواله جات،والاستيعاب بهامش الاصابة:٤٠٢/٢)_

[7]) الاستيعاب بهامش الاصابة:٤٠٢/٢،وهو قول العسکری ايضا،انظر الاصابة:٤٠٢/٢)_

[8]) الاصابة:٤٠٢/٢)_

دې د نبی کریم ﷺ نه روایت کوی او د دوی نه محمد بن کعب قرظی رحمه الله وغیره روایت کوی(۱).

یو خل مار حضرت عبدالرحمن بن سهل رضی الله عنه اوخوړلو،نبی علیه السلام خبر شو نو وې فرمائیل چې دې عمارة بن حزم ته بوخئ چې هغه ئې دم کړې.صحابه کرامو رضی الله عنهم عرض اوکړو یا رسول الله!هغه وخت پورې به دې وفات شی،نبی علیه السلام ته چونکه علم وو چې دهٔ ته به شفاء حاصلیږی،ددې وجې نه ئې اوفرمائیل چې اګرچه دې وفات شی بیا ئې هم بوخئ.نو صحابه کرامو رضی الله عنهم دې د حضرت عماره بن حزم طرفته بوتلو او الله تعالی دوی ته شفاء ورکړه(۲).حضرت عمر بن الخطاب رضی الله عنه دوی لره د حضرت عتبه بن غزوان رضی الله عنه د وفات نه پس د بصرې ګورنر مقرر کړې وو.(۳).

محمدبن کعب قرظی رحمه الله فرمائی چې حضرت عبد الرحمن بن سهل رضی الله عنه په یو غزوه کښې وو،د حضرت عثمان رضی الله عنه د خلافت زمانه وه او حضرت امیر معاویه رضی الله عنه د شام امیر وو.دې دوران کښې د دوی مخې ته د شرابو څهٔ منګی تیر شو نو دوی خپله نیزه واخسته او د هغوی طرفته متوجه شو او په هر منګی کښې ئې سورې اوکړو،د منګو اوړونکی چې کوم غلامان وو نو هغوی حضرت عبد الرحمن بن سهل رضی الله عنه سره په جګړه شو او خبره زیاته شوه،تردې کله چې حضرت امیرمعاویه رضی الله عنه ته دا خبره اورسیدو نو هغوی اوفرمائیل چې دې پریږدئ.دې بوډا شوې دې او عقل ئې رخصت شوې دې.حضرت عبد الرحمن رضی الله عنه اوفرمائیل چې هیڅکله نهٔ!زما عقل ختم شوې نهٔ دې،لیکن خبره داده چې نبی علیه السلام مونږ ددې خبرې نه منع کړې یو چې مونږ په خپلو لوښو یا خپلو خیټو کښې شراب واچوو......(۴).

د حافظ ابن حجر رحمه الله رائې: په ائمه سیر او ائمه مغازی کښې د اکثرو امامانو رائې داده چې حضرت عبد الرحمن بن سهل بن زید الحارثی الانصاری او حضرت عبد الرحمن بن سهل انصاری دوه کسان نهٔ دی،بلکه دا یو سړې دې،ددې وجې نه چې کله تراجم کښې د دوی تذکره راغله نو دې حضراتو دا یو کس شمار کړو او هیڅ تفریق ئې په کښې اونهٔ کړو چې دا فلانې دې او دا فلانې دې.لیکن حافظ ابن حجر رحمه الله په دې دواړو کښې فرق اوکړو چې دا جدا جدا دوه شخصیات دی،ددې وجې نه حافظ رحمه الله د دواړو ترجمه جدا جدا لیکلې دهٔ او دې خبرې ته ئې ترجیح ورکړې ده چې دا دوه کسان دی،فرمائی: **"والظاهر أنهما اثنان"**(۵).

ابن سعد رحمه الله وغیره د حضرت عبد الرحمن بن سهل انصاری متعلق درې واقعات نقل کړې دی،کوم چې اوس مونږ ذکر کړل،یعنی د مار د خوړلو واقعه،د عمرې د ادا کولو دپاره

---

(۱) الاصابة:۲/۴۰۱_

(۲) الاصابة:۲/۴۰۲،ومعرفة الصحابة للاصبهانی:۳/۲۷۳)_

(۳) معرفة الصحابة:۳/۲۷۴)_

(۴) پورته حواله،والاصابة:۲/۴۰۲،والاستیعاب: ۲/۴۰۲،ومعجم الصحابة:۲/۱۵۰،باب العین،رقم (۶۲۵)_

(۵) الاصابة:۲/۴۰۲)_

مكې مکرمې ته د تلو او هلته د گرفتاريدو او د آزاديدو واقعه او د حضرت معاويه رضي الله عنه په دور کښې چې کومه واقعه پيښه شوې وه.

ددې درې واړو واقعاتو په باره کښې د حافظ رحمه الله تحفظات دی،هغوی فرمائی چې د مار د خوړلو کومه واقعه ده نو کيدې شی چې دا حضرت عبد الرحمن بن سهل الحارثی الانصاری سره هم پيښه شوې وی،دغه شان دا دواړه شخصيات شمار کيدې شی.ليکن د قيد او د آزاديدو چې کومه واقعه ده نو هغه مشکله ده،ځکه چې د چا په باره کښې دا اختلاف وی چې دا بدری دې يا نهٔ؟او کوم چې دغه کال باندې د عمرې د ادا کولو نه پس گرفتار شوې وی هغه د خيبر په موقع باندې کم عمره نهٔ شی کيدې،او د باب په حديث کښې ورته "أحدث القوم"(١) فرمائيلې شوې دې.دغه شان دا کوم چې د خيبر په موقع باندې کم عمر وی.د هغهٔ په باره کښې شل،پنځويشت کاله پس حضرت معاويه رضي الله عنه دا نهٔ شی وئيلې چې "انه شيخ ذهب عقله"ځکه چې دې وخت کښې به د دوی عمر زيات نه زيات څلويښت کاله وی او دا عمر داسې نهٔ وی چې په دې باندې د بوډا توب اطلاق اوکړې شی او په دې عمر کښې چاته ذاهب العقل اووئيلې شی.ددې وجې نه ښکاره داده چې دا دواړه جدا جدا کسان دی(٢).والله اعلم بالصواب

حويصه بن مسعود:دا حضرت حويصه بن مسعود بن کعب بن عامر بن عدی بن مجدعه انصاری رضي الله عنه دې(٣).ددوی کنيت ابوسعد دې(٤).د غزوهٔ بدر نه علاوه په نورو ټولو غزواتو کښې دې د نبی عليه السلام سره شريک وو(٥).

د دوی د اسلام قبلولو واقعه: حضرت حويصه د خپل ورور محيصه(٦)نه مشر وو،ليکن د اسلام قبلولو شرافت مخکښې کشر ورور ته حاصل شو،بيا مشر ته حاصل شو.

ابن اسحاق ذکر کړې دی چې د مشهور يهودی کعب بن اشرف د قتل نه پس نبی عليه السلام صحابه کرامو رضي الله عنهم ته دا اوفرمائيل چې تاسو ته په کوم يهودی باندې هم قدرت حاصليږی نو هغه قتلوئ.ابن سبينه يا ابن شبينه نومې يو سړې يهودی تاجر وو،چې د کپړې تجارت به ئې کوو.ددې اعلان نه پس يو ورځ حضرت محيصه رضي الله عنه موقع بيامونده او هغه ئې قتل کړو،په

---

(١) پورته حواله.دغه شان اوگورئ، حديث باب)_
(٢) الاصابة:٤٠٢/٢)_
(٣) الاصابة:٣٦٣/١،والاستيعاب بهامش الاصابة:٣٩٣/١)_
(٤) الاستيعاب بهامش الاصابة:٣٩٣/١،ومعجم الصحابة:١١٦/٣،رقم (١٠٨٣)،باب الميم)_
(٥) الاستيعاب بهامش الاصابة:٣٩٤/١، والاصابة:٣٦٣)_
(٦) قوله: محيصة"بضم الميم وفتح الحاء المهملة،وهو اخو حويصة.....ويقال فيهما جميعا بتشديد الياء وتخفيفا،انظر عمدة القاری:٩٥/١٥،وقال النووی: والاشهر هو التشديد".تهذيب الاسماء واللغات:١٧٦/١)_

دې باندې حضرت حويصه رضي الله عنه ډير خفه شو چې په دغه وخت كښې ئې لا اسلام قبول كړې نه وو، دۀ به خپل كشر ورور محيصه وهلو او دا به ئې ورته وئيل چې د الله دشمنه!تا هغه قتل كړو حالانكه ستا په خيټه كښې چې كومه وازګه ده نو دا هم د هغۀ په اخستلې شوې مال سره جوړه شوې ده؟حضرت محيصه رضي الله عنه ورته په جواب كښې اووئيل،په خدائې قسم!ماته ددۀ د قتل كولو حكم هغه ذات كړې دې چې كه ستا د قتل كولو حكم ما ته راكړې نو تا به هم قتل كړم.....ددې په اوريدو سره حويصه ډير حيران شو او د خپل ورور ته ئې په سواليه انداز كښې اووئيل چې په خدائې قسم!كه محمد (صلى الله عليه وسلم)زما د سر وهلو حكم تا ته اوكړې نو آيا ما به هم قتل كړې؟حضرت محيصه رضي الله عنه په جواب كښې اووئيل چې بالكل!كه هغوى ماته دا حكم اوكړې نو زۀ به په دې باندې ضرور عمل كوم.ددې په اوريدو سره حويصه اووئيل چې په خدائې قسم!دا دين ډير عجيبه دې كوم چې تۀ دې حال ته رارسولې ئې.ددې نه پس حضرت حويصه رضي الله عنه اسلام قبول كړو.(١).

حضرت حويصه رضي الله عنه د نبى عليه السلام نه روايت كوى.د دوى نه په روايت كوونكو كښې محمد بن سهل بن ابى حثمه اود دوى نوسې حرام بن سعد بن محيصه شامل دې.(٢).رضى الله عنه وأرضاه

خبرداري:د باب په حديث كښې د حضرت محيصه رضي الله عنه نسب داسې بيان كړې شوې دې، "**محيصة بن مسعود بن زيد**"او دا نسب صحيح نۀ دې،صحيح نسب دادې چې "**محيصة بن مسعود بن كعب**" اووئيلې شى.مولانا احمدعلى سهارنپورى رحمه الله د علامه كرمانى وغيره حوالې سره ليكلې دى چې امام بخارى رحمه الله چې محيصه بن مسعود بن زيد نقل كړې دې نو دا د دوى وهم دې.(٣)

وهم چاته لاحق شوې دې؟علامه كرمانى رحمه الله وغيره دلته چې د امام بخارى رحمه الله طرفته كوم د وهم نسبت اوكړو،دا صحيح نۀ دې،ځكه چې دا د مصنف وهم نۀ دې بلكه د يو راوى وهم دې.د امام بخارى رحمه الله نه علاوه آئمه خمسو هم دا حديث روايت كړې دې.چې په هغې كښې امام ترمذى(٤) او په بعضې طُرُقو كښې امام نسائى او امام مسلم(٥)په دې الفاظو او نسب كښې د امام بخارى رحمه الله موافقت كړې دې،ددې نه هم دا معلوميږى چې دا د يو راوى وهم

(١) هذه القصة لاسلامة اخرجها ابو داود فى كتاب الخراج والامارة والفئ،باب كيف كان اخراج اليهود من المدينة؟رقم (٣٠٠٢).وابن اسحاق فى سيرة ابن هشام:٤٤١/٢.والطبرانى فى الكبير:٣١١/٢٠.رقم (٧٤١)، والاصبهانى فى معرفة الصحابة:١٦٤/٢.رقم (٢٣٣٣).والحافظ فى الاصابة:٣٦٣/١)_

(٢) الاستيعاب بهامش الاصابة:٣٩٤/١)_

(٣) حاشية صحيح البخارى للسهار نفورى:٤٥٠/١.والكرمانى:١٣٨/١٣.وفتح البارى:٢٧٦/٦)_

(٤) سنن الترمذى،ابواب الديات،باب ماجاء فى القسامة،رقم (٤٣٤٢،و٤٣٤٦_٤٣٤٧))_

(٥) سنن النسائى،كتاب القسامة......ذكر اختلاف ألفاظ الناقلين لخبر سهل.....رقم (٤٧١٨ و٤٧١٩)، وصحيح مسلم،كتاب القسامة.....باب القسامة،رقم(٤٣٤٢،و٤٣٤٦_٤٣٤٧)_

دې او په سلسله کښې امام بخاري رحمه الله لره ملامته کول صحيح نۀ دی.اوس په دې مسئله کښې حتمي خبره کول مشکل دی چې دا پورتنی راويانو کښې د کوم راوی وهم دې[1].

د باب په حديث شريف کښې د مذکوره صحابه کرامو رضي الله عنهم د رشته دارئ نوعيت: ددې نه پس دلته يو بحث دا هم دې چې د باب په حديث شريف کښې د څلورو صحابه کرامو حضرت عبدالله بن سهل،حضرت عبدالرحمن بن سهل،حضرت محيصه بن مسعوداوحضرت حويصه بن مسعود رضي الله عنهم د رشته دارئ څۀ کيفيت دې او دا حضرات خپل مينځ کښې د يو بل څۀ دی؟ په دې سلسله کښې تحقيقی خبره داده چې حضرت محيصه و حويصه دواړه ترونه دی او حضرت عبدالله او عبدالرحمن دواړه وريرونه دی.[2].

ډيرو علماؤ او محدثينو ته ددې نه مغالطه شوې ده چې د نسب په بيانولو کښې هغوی محيصه بن مسعود بن زيد وئيلې شوې دې،کمافی حديث الباب أيضاً په دې شان سره دا دواړه حضرات خپل مينځ کښې د ترۀ بچی جوړيږی.او دا خبره بالکل غلطه ده،تردې چې په بعضې روايتونو کښې راويانو د "ابن عم لهما[3]" الفاظ نقل کړې دی.د حافظ ابن حجر رحمه الله په شان محقق نه دلته تسامح اوشوه چې هغوی د حضرت عبد الرحمن بن سهل رضي الله عنه په ترجمه ذکر کولو کښې دوی ته "ابن عم حويصه ومحيصه[4]" اووئيل.البته د حويصه او د محيصه نسب ئې بالکل صحيح بيان کړې دې او د علامه عينی الفاظ صحيح صورت حال واضحوی،هغوی فرمائی:"ابن أخي حويصة ومحيصة"[5].

---

[1] دا حديث په مسند سهل بن ابی حثمه کښې شمار کړې شوې دې،اګرچه يو ځائې کښې د حضرت محيصه نوم هم راغلې دې انظر تحفة الاشراف:۳۲۲/۸،رقم (۱۱۲۴۱)او ددې حديث په طرقو کښې تلاش کولو سره دا خبره مخې ته راغله چې د سهل بن ابی حثمه نه دا حديث دوه حضرات روايت کوی.بشير بن يسار او ابوليلی بن عبدالله بن عبدالرحمن بن سهل.دويم چې کوم راوی دې د دوی په طريق کښې چې روايات مروی دی نو په هغې کښې يا خو صرف محيصه بن مسعود دې او يا محيصه.د ذکر په کښې بالکل هډو ذکر نشته.او اولنې چې کوم راوی دې يعنی بشير بن يسار نو د دوی د روايت چې کوم طرق دی په هغې کښې محصيه بن مسعود بن زيد دې يا محيصه بن مسعود يا نور الفاظ.بيا چې د بشير بن يسار کوم شاګردان دی په هغوی کښې يحيی بن سعيد الانصاری او سعيد بن عبيد شامل دی او د سعيد بن عبيد روايتونو کښې هم ذکر نۀ دې،ددې وجې نه په ظاهره دا معلوميږی چې مذکوره وهم يحيی بن سعيد يا د هغوی يو شاګرد ته پيښ شوې دې.والله اعلم بالصواب. ددې حديث د طرقو دپاره اوګورئ تحفة الاشراف:۸۹/٤رقم (٤٦٤٤).ددې حديث د پوره تخريج دپاره اوګورئ جامع الاصول وتعليقاته:۱۰/۲۸۰_۲۸۵.وابن ماجه.ابواب الديات.باب القسامة.رقم (۲۶۷۷_۲۶۷۸)

[2] د امام نسائی د يو روايت نه ددې تائيد کيږی،په هغې کښې دی فجاء اخوه وعماه حويصة ومحيصة. وهما عما عبد الله بن سهل"سنن نسائی.کتاب القسامة.رقم (٤۷۲۱).دغه شان اوګورئ، السنن الکبری للبيهقی:۸/۲۰۷_۲۰۸.کتاب القسامة.باب اصل القسامة.رقم (۱۶٤۳۶))_

[3] سنن النسائی.کتاب القسامة......ذکر اختلاف الفاظ الناقلين لخبر سهل.....رقم (٤۷۱۷).وفی رواية ابی داود.ايضا: ابنا عمه:حويصة ومحيصة"سننه.کتاب الديات.باب القسامة.رقم (٤۵۲۰))_

[4] الاصابة:۲/٤۰۲.و:۱/۳۶۳)_

[5] عمدة القاری:۱۵/۹۵)_

په دې ځان داسې پوهه کړئ چې د حضرت محيصه نيکۀ د کعب دوه ځامن مسعود او زيد دي،نور هم کيدې شي،د مسعود په اولاد کښې محيصه او حويصه دی او د زيد په اولاد کښې سهل وغيره،بيا د سهل په اولاد کښې عبدالله بن سهل او عبد الرحمن بن سهل رضی الله عنهم دی،دغه شان دا حضرات خپل مينځ کښې ترونه او ورېرونه شو.[1]

دا تفصيل بنۀ ياد کړئ،اکثر دلته مغالطه کيږی.[2]. والله اعلم بالصواب

قوله: فقال:أتحلفون وتستحقون قاتلكم أو صاحبكم؟قالوا:وكيف نحلف ولم نشهد، ولم نر؟: نو نبی علیه السلام اوفرمائيل،چې تاسو د قسم کولو دپاره تيار يئ.دغه شان به تاسو ته قاتل ملاؤ شی؟دې حضراتو عرض اوکړو چې مونږ په کوم بنياد باندې قسم اوکړو،حالانکه مونږ په موقع باندې موجود نۀ وو او نۀ مونږ څوک ليدلې دی؟

يعنی هرکله چې دې حضراتو نبی علیه السلام ته پوره واقعه بيان کړه نو نبی علیه السلام اوفرمائيل چې تاسو خلق قسم اوکړئ چې فلانې قاتل دې،دغه شان به ستاسو مقصد حاصل شی او تاسو ته به قاتل ملاؤ شی.په دې باندې دې حضراتو د قسم کولو نه انکار اوکړو او وې وئيل چې قسم خو به هغه سړې کوی چا ته چې قاتل معلوم وی او هغه په موقع باندې موجود هم وی،حالانکه زمونږ معامله دغه شان نۀ ده.

قوله: قال: فتبريكم يهود بخمسين.فقالوا: كيف نأخذ أيمان قوم كفار؟فعقله النبي صلى الله عليه وسلم من عنده: نبی علیه السلام اوفرمائيل چې يهوديان به پنځوس قسمونه اوکړی او ستاسو په وړاندې به د براءت اظهار اوکړی.دې حضراتو اووئيل،چې مونږ د يو کافر قوم په قسمونو باندې څنګه اعتماد اوکړو؟نو نبی علیه السلام په خپله باندې ديت ادا کړو.

په "من عنده" کښې دوه احتمالات دی،يو خو دا چې نبی علیه السلام د خپل خاص مال نه ديت ادا کړو.دويم دا چې دا ديت د بيت المال نه ادا کړې شو.[3].

ددې حضراتو صحابه کرامو رضی الله عنهم استحقاق ثابت شوې نۀ وو،ددې باوجود نبی علیه السلام ديت ددې وجې نه ادا کړو چې جګړه ختمه شی او ددې حضراتو تسلی هم اوشی،ځکه چې د هغوی په نزد عرف هم دا وو چې د ديت ملاويدو په صورت کښې به دا خبره ګنړلې کيده چې د مقتول اولياؤ سره انصاف شوې دې.[4]. والله اعلم

ددې نه علاوه دلته د قسامت مسئله بيان کړې شوې ده.د هغې تفصيل به انشاء الله دويم جلد کښې راشی.[5].

---

[1]) ددې مسئلې صحيح شکل او نقشه داسې ده._
[2]) اوګورئ، اوجز المسالک:۱۵/۱۶۴_۱۶۵)_
[3]) عمدة القاری:۱۵/۹۶)_
[4]) عمدة القاری:۱۵/۹۶،وشرح ابن بطال:۵/۳۵۵)_
[5]) انظر،کتاب الديات،باب القسامة)_

قوله: فذهب عبدالرحمن يتكلم:فقال:كبر،كبر ـ وهو أحدث القوم ـ فسكت، فتكلما: نو حضرت عبدالرحمن خبرې شروع كړې نو نبي ﷺ اوفرمائيل چې مشرانو ته موقع ورکوه او دې په دغه راتلونکو کسانو کښې د ټولو نه کشر وو،نو دې خاموشه شو او حضرت محيصه وحويصه ﷺ خپله مدعا پيش کړه.

د حديث نه مستفاد يو حكم: د نبي ﷺ د ارشاد مبارک"كبر كبر"نه دا حكم معلوم شو چې د مشرانو په موجودګئ کښې کشرانو ته خبرې کول پکار نۀ دی،دا د ادب نه خلاف دی، حضرت محيصه و حويصه ﷺ چونکه دواړه مشران وو او حضرت عبدالرحمن کشر وو نو نبي ﷺ د مشرانو خيال ساتلو سره د هغوی ورارۀ عبدالرحمن ﷺ منع کړو چې د دوی په وړاندې تاسو خبره مۀ کوئ.(١).

يو اعتراض او د هغې جوابونه: دلته دا يو اعتراض کيږی چې حضرت عبد الرحمن بن سهل چې د مقتول ولي وو،هغه خاموش کړې شو او حضرت حويصه او محيصه ﷺ ته د خبرې کولو دپاره اوويلې شو،حالانکه د خبرې حق خو د مقتول د ولی وو؟

①:دې جواب دادې چې د نبي ﷺ مقصود دا وو چې د واقعې په صورت او کيفيت باندې ځان پوهه کړې شی،هرچه د دعوې حقيقت دې نو دلته د هغې متعلق بحث نۀ دې،ځکه چې که دا خبره مقصود وه نو بيا به حضرت عبدالرحمن خبره کوله چې د هغۀ حق هم وو.

②:دې خبرې احتمال هم دې چې حضرت عبدالرحمن په خپله دا دواړه حضرات د خپل طرفنه د خبرې کولو دپاره وکيلان جوړ کړل چې خبره تاسو اوکړئ.(٢).والله اعلم

په ترجمة الباب باندې يو اشكال: امام بخاری ﷫ په ترجمة الباب کښې دا الفاظ ذکر کړې وو،"واثم من لم يف بالعهد"په دې الفاظو باندې حافظ صاحب ﷫ دا اعتراض کړې دې چې د باب په حديث کښې خو يو څيز هم داسې نشته چې په دې جزء باندې دلالت کوی يا ددې موافقت کوی(٣).

د مذكوره اشكال جوابونه: شيخ الحديث حضرت مولانا محمد زکريا کاندهلوی ﷫ ددې اعتراض درې جوابونه کړې دی:

①مصنف ﷫ په دې باب کښې خو څۀ مناسب حديث ذکر کول غوښتل ليکن د هغې موقع ملاو نۀ شوه.کما هو المعروف عند الشراح في مثل هذه المواضع(٤).

---

(١) عمدة القاري:١٥/٩٦،وقد بوب الامام البخاري ﷫ بابا ايضا في كتاب الادب،اى:باب اكرام الكبير...... وذكر تحته حديث الباب،رقم (٦١٤٣))_

(٢) عمدة القاري:١٥/٩٦،وشرح الزرقاني:٤/٢٠٨،رقم (١٦٩٦)،والاوجز:١٥/١٦٨)_

(٣) فتح الباري:٦/٢٧٦،والابواب والتراجم:١/٢٠٨،وتعليقات لامع الدراري:٧/٣٢٩)_

(٤) الابواب والتراجم:١/٢٠٨،وتعليقات اللامع:٧/٣٢٥)_

② په داسې ځايونو كښې زما په نزد غوره توجيه داده چې امام بخاري رحمه الله دلته قصداً د ذهنونو د متوجه كولو دپاره او په دې باندې د تنبيه كولو دپاره چې ددې مناسب څۀ حديث مې بل ځائې ذكر كړې دې، دلته ئې ذكر نۀ كړو..... لكه وعده خلاف كس ته به د هغۀ په دې كار باندې چې كومه ګناه وى، ددې ذكر په څو رايتونو كښې راغلې دې، كه امام بخاري رحمه الله په يو روايت وغيره باندې انحصار كوو نو چا ته دا وهم كيدې شو چې مذكوره ګناه دې قسم سره خاص ده حالانكه د مصنف مقصود خو دادې چې د وعده خلافۍ په ګناه باندې مختلفو طريقو سره خبرداري اوكړې شى، ددې وجې نه هغوى دلته څۀ خاص حديث ذكر نه كړو.
په دې سلسله كښې چې امام بخاري رحمه الله كوم مختلف حديثونه ذكر كړې دى نو هغۀ دې ددې ترجمې مشاراليه اوګنړلې شى چې امام ددې ترجمې په ذريعې د هغه حديثونو طرفته اشاره كړې ده، په كومو كښې چې د وعده خلافۍ مذمت او د ګناه تذكره راغلې ده.(١).
③ دا هم كيدې شى چې مذكوره كوم روايت د وعده خلافۍ په مذمت كښې بيان شوې دې نو امام بخاري رحمه الله ددې په ذريعې سره په دې خبره باندې خبرداري كړې دې چې د وعدې پوره كول خپلول پكار دى.(٢). والله اعلم بالصواب

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت: د حافظ ابن حجر رحمه الله رائې داده چې ترجمة الباب سره د حديث مناسبت په دې جمله كښې دې، "انطلق عبدالله بن سهل ومحيصة.....إلى خيبر، وهي يومئذ صلح"(٣) او په دې معنى كښې چې نبى عليه السلام د خيبر يهوديانو سره صلح كړې وه: د هغې شرط دا وو چې هغوى به نبى عليه السلام ته د خيبر د باغونو نيم پيداوار وركوى(٤). ددې نه هم دا ثابته شوه چې مشركانو سره په دواړو صورتونو كښې صلح كيدې شى، چې د مشركانو نه مال واخستې شى نو داسې هم جائز دى او داسې هم چې د ضرورت په وخت كښې مشركانو ته مال وركړې شى، دا د ترجمة الباب مقصود وو.
او د علامه مهلب رحمه الله مطابق د حديث د آخرى جزء نه ترجمه ثابتيږى، "فعقله النبي صلى الله عليه وسلم من عنده" چې نبى عليه السلام د خپل طرفنه ديت ادا كړو، دا ئې ددې وجې نه وركړې وو چې د مقتول وينه ضائع نۀ شى، دغه شان د يهوديانو تاليف هم مقصود وو چې كيدې شى دغه شان ددې يهوديانو دپاره د اسلام لاره جوړه شى، او دغه شان د يهوديانو د شرارت او رذالت نه د خپل ځان او د مسلمانانو حفاظت هم مقصود وو، دغه شان ترجمة الباب سره مطابقت ثابتيږى(٥).

---

(١) الابواب والتراجم: ٢٠٨/١_٢٠٩، وتعليقات اللامع: ٣٢٥/٧)_
(٢) پورته حواله جات)_
(٣) فتح الباري: ٢٧٦/٦)_
(٤) كشف االباري، كتاب المغازي: ٤١٤، باب غزوة خيبر)_
(٥) شرح ابن بطال: ٣٥٥/٥، وفتح الباري: ٢٧٦/٦)_

او علامه عینی رحمه الله فرمائی چې حدیث سره د ترجمة الباب مناسبت د "وهی یومئذ صلح" نه هم حاصلیږی او د "فعلقه النبی صلی الله علیه وسلم من عنده" نه هم حاصلیږی ځکه چې مشرکانو سره مصالحت بالمال وو.(١).

ګویا علامه عینی رحمه الله پورتنی دواړه اقوال جمع کړې دی. والله اعلم

⑬ باب: فَضْلِ الْوَفَاءِ بِالْعَهْدِ

د ترجمة الباب مقصد او ماقبل سره مناسبت: تیر شوی باب کښې چونکه د مصالحت او د موادعت ذکر وو، ددې وجې نه امام بخاری رحمه الله دلته دا اوونیل چې کله مصالحت کیږی نو بیا د هغې پوره کول ضروری وی او ددې وعدې د پوره کولو ډیر فضیلتونه دی او په خپله یو ښهٔ صفت هم دې.(٢).

٣٠٠٣: (٣) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ يُونُسَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ أَخْبَرَهُ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ أَبَا سُفْيَانَ بْنَ حَرْبٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ هِرَقْلَ أَرْسَلَ إِلَيْهِ فِي رَكْبٍ مِنْ قُرَيْشٍ كَانُوا تِجَارًا بِالشَّأْمِ فِي الْمُدَّةِ الَّتِي مَادَّ فِيهَا رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- أَبَا سُفْيَانَ فِي كُفَّارِ قُرَيْشٍ. [ر: ٧]

رجال الحديث

①**يحي بن بكير**: دا امام یحیی بن بکیر رحمه الله دې.

②**الليث**: دا امام ابو الحارث لیث بن سعد فهمی رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو تذکره د "بدء الوحی" په "الحدیث الثالث" کښې تیره شوې ده.(٤).

③**یونس**: دا یونس بن یزید ایلی رحمه الله دې، د دوی مختصر تذکره په "بدء الوحی" او تفصیلی تذکره په کتاب العلم، "باب من یرد الله به خیرا....." کښې راغلې ده.(٥).

④**ابن شهاب**: دا امام محمد بن مسلم بن شهاب زهری رحمه الله دې. د دوی مختصر ترجمه په "بدء الوحی" کښې تیره شوې ده(٦).

---

(١) عمدة القاری: ٩٥/١٥_
(٢) عمدة القاری: ٩٧/١٥_
(٣) قوله: عبدالله بن عباس رضی الله عنهما اخبره": الحدیث، مر تخریجه فی بدء الوحی)_
(٤) کشف الباری: ٣٢٣/١_٣٢٥)_
(٥) کشف الباری: ٤٦٣/١، و: ٢٨٢/٣)_
(٦) کشف الباری: ٣٢٦/١، الحدیث الثالث)

⑤**عبيدالله بن عبدالله بن عتبه:** دا د مدينې منورې فقيه عبيدالله بن عبدالله بن عتبه بن مسعود رحمه الله دې. د دوی اجمالی تذکره په "بدء الوحی" کښې او تفصیلی تذکره په کتاب العلم، "باب متی یصح سماع الصغیر؟" کښې راغلې ده.[1]

⑥**عبدالله بن عباس:** د مشهور صحابی حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما حالات اجمالی طور په "بدء الوحی" کښې او تفصیل سره په کتاب الایمان، "باب کفران العشیر، وکفر دون کفر" کښې تیر شوې دی.[2]

⑦**ابوسفیان:** دا مشهور صحابی حضرت ابوسفیان صخر بن حرب رضی الله عنه دې. د دوی تذکره د "بدء الوحی" په "الحدیث السادس" کښې تیره شوې ده.[3]

د باب د حدیث ترجمه: حضرت ابن عباس رضی الله عنه فرمائی چې حضرت ابوسفیان ابن حرب رضی الله عنه ما ته اووئیل چې د روم بادشاه زۀ د قریشو او د سورلو سره خپل طرفته اوغوښتم، کله چې زۀ د شام طرفته د تجارت په غرض سره تلې ووم، دا د هغه زمانې خبره ده چې کوم وخت نبی علیه السلام د قریشو د کفارو په معامله کښې حضرت ابوسفیان سره صلح کړې وه.

د باب حدیث د بدء الوحی د شپږم حدیث حصه ده، ددې مکمل تشریح هلته تیره شوې ده.[4]

ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت: علامه ابن بطال رحمه الله فرمائی چې د وعده خلافئ مذمت او د وعدې د پوره کولو فضیلت په قرآن وحدیث کښې ځائې په ځائې موجود دې. حقیقت کښې امام بخاری د هغه حدیث هغې سوال طرفته اشاره کړې ده، کوم سوال چې هرقل د ابوسفیان نه کړې وو چې "هل یغدر؟" آیا هغه وعده خلافی هم کوی؟ د سوال وجه دا وه چې وعده خلافی یو داسې عمل دې چې په ټوله معاشره کښې بد او سپک ګڼړلې شی او د پیغمبرانو په صفاتو کښې (چې د انسانیت مقدس ترین هستیانې دی) دا عمل نۀ دې چې پیغمبران او انبیاء هم په دې صفت باندې متصف شی، ځکه چې هیڅ یو نبی کله هم غدار او وعده خلاف کیدې نۀ شی.[5]

ددې نه د وعدې د پوره کولو فضیلت او اهمیت معلومیږی چې کوم صفت د انبیاء کرامو او د پیغمبرانو وی نو هغه به معمولی صفت نۀ وی، بلکه د هغې اهمیت به ډیر زیات وی، هم دا د امام بخاری رحمه الله مقصود هم دې. والله اعلم بالصواب.

---

[1]) کشف الباری: ۱/۴۶۶، و: ۳/۳۷۹)_
[2]) کشف الباری: ۱/۴۳۵، و: ۲/۲۰۵)_
[3]) کشف الباری: ۱/۴۸۰)_
[4]) کشف الباری، الحدیث السادس، من بدء الوحی: ۱/۴۸۵_۴۸۷)_
[5]) ابن بطال: ۵/۳۵۶، وفتح الباری: ۶/۲۷۶، وعمدة القاری: ۱۵/۹۷، والقسطلانی: ۵/۲۴۰)_

⑭باب: هَلْ يُعْفَى عَنِ الذِّمِّيِ إِذَا سَحَرَ

د ترجمة الباب مقصد: كه يو ذمي په يو مسلمان باندې جادو اوكړو نو آيا دا ذمي معاف كيدې شي يا به دې قتلولې شي يا به بله څۀ سزا وركولې شي؟

په دې مسئله كښې چونكه اختلاف دې، د امت د فقهاؤ په دې كښې اختلاف دې ددې وجې نه امام بخارى رحمة الله عليه د خپل عادت مطابق دا "هل" استفهاميه سره ذكر كړې ده، يقين سره ئې څۀ حكم نۀ دې بيان كړې ليكن كوم حديث چې ئې ترجمه كښې ذكر كړې دې، هغې سره د دوى مذهب معلوميږى چې دا ذمي به معاف كولې شي.(١)

دامت د فقهاؤ د اختلاف تفصيل:①علامه باجى د امام مالك رحمهما الله مسلك دا نقل كړې دې چې ذمي جادوګر به نۀ شي قتلولې ليكن دوه صورتونه داسې دى چې په دې دوو صورتونو كښې به قتلولې شي:

(ا): د خپل سحر او جادو په ذريعې سره يو مسلمان ته نقصان اورسوى. په دې صورت كښې چونكه دۀ وعده خلافى كړې ده، ددې وجې نه ددۀ سزا به قتل وى البته كه اسلام قبول كړى نو بيا نۀ شي قتلولې.

(ب): د مسلمانانو نه علاوه د خپل مذهب په يو سړى باندې ئې جادو اوكړو، ددې په نتيجه كښې هغه سړې مړ شي نو قصاصاً به دې قتلولې شي او كه هغه كس مړ نۀ شي نو صرف سزا به بيا دې جادوګر ته وركولې شي.(٢)

②د امام احمد رحمه الله په نزد باندې هم كه ساحر په خپل سحر سره يو سړې قتل كړى نو دې به قصاصاً قتلولې شي، صرف په جادو باندې به د قتل سزا نۀ وى.(٣)

③د امام شافعى رحمه الله مذهب هم دادې چې كه د جادوګر په جادو سره څوك مړۀ شي نو دې به قتلولې شي او كه څوك مړۀ نۀ شي نو بيا نۀ قتليږى، په دې شرط چې دې په خپله ددې خبرې اقرار اوكړى چې دا مقتول زما د جادو په نتيجه كښې مړ شوې دې.(٤)

امام ابو حنيفه رحمه الله فرمائى چې كه جادوګر د خپل جادو اقرار اوكړى يا څۀ دليل سره ددۀ سحر او جادو ثابت شي نو سزا به ئې قتل وى او ددۀ توبه به هم نۀ قبليږى، په دې معامله

---

(١) عمدة القارى: ٩٧/١٥، وفتح البارى: ٢٧٧/٦)_

(٢) المنتقى: ٩١٠٢/٠، كتاب العقول، الباب الثانى فى قتل الغيلة، والاوجز: ٩٠/١٥)_

(٣) المغنى لابن قدامة: ٩٣٧/٠، كتاب المرتد، احكام السحر......)_

(٤) قال الشافعى رحمه الله : واذا سحر رجلا فمات، سئل عن سحره، فان قال: انا اعمل هذا لا قتل، فاخطئ القتل واصيب، وقد مات من عملى ففيه الدية، وان قال: مرض منه، ولم يمت، اقسم اولياؤه: لمات من ذلك العمل، وكانت الدية، وان قال: عملى يقتل المعمول به، وقد عمدت قتله به، قتل به قودا". انظر الام: ٢٥٥/٨، كتاب القسامة، باب الحكم فى الساحر......)_

کښې مسلمان، ذمی، آزاد او غلام ټول برابر دی. البته یو قول دا هم دې چې مسلمان ساحر خو به قتلولې شی او کتابی به نۀ شی قتلولې(۱).

د امام اعظم رحمه الله دلیلونه: (۱) د امام اعظم رحمه الله یو دلیل د ام المؤمنین حضرت حفصه واقعه ده، لکه د نافع عن ابن عمر د طریق نه روایت دې چې د حضرت حفصه یوې وینزې په حضرت حفصه باندې جادو اوکړو، په معلوماتو کولو باندې د هغې جرم ثابت شو او هغې اقرار هم اوکړو، حضرت حفصه حضرت زید ته اووئیل چې دادې قتل کړې شی. حضرت زید دا وینزه قتل کړه، البته دا خبره چې کله حضرت عثمان ته معلومه شوه نو هغه خفه شو، په دې باندې حضرت عبدالله بن عمر هغوی ته حاضر شو او د حقیقت نه ئې خبردار کړو.

د حضرت عثمان د خفه کیدو وجه هم دا وه چې دا کار د هغوی د اجازت نه بغیر شوې وو(۲).

ددې نه دا مطلب اخستل غلط دی چې حضرت عثمان د جادوګر د قتلولو قائل نۀ وو.(۳).

② د حضرت امام اعظم دویم دلیل د حضرت عمر فرمان دې. حضرت بجاله فرمائی چې زۀ د جزء بن معاویه کاتب ووم، چې هغوی ته د حضرت عمر خط راغئ چې "اقتلوا کل ساحر وساحرة، فقتلنا ثلاث سواحر"(۴).

③ دغه شان د حضرت عمر په باره کښې راځی چې هغوی یو جادوګر ګرفتار کړو او سینې پورې ئې په زمکه کښې ښخ کړو، په دې حال کښې ئې پریخوده، تردې چې هغه سړې مړشو(۵)

④ د حضرت حسن بصری نه روایت دې، فرمائی، "یقتل الساحر ولا یستتاب"(۶).

⑤ د نبی کریم ﷺ نه هم د جادوګر سزا قتل روایت شوې ده، په جامع ترمذی کښې د حضرت جندب بن عبدالله نه منقول دی چې نبی فرمائی "حد الساحر ضربة بالسیف"(۷). دا ټول روایتونه

---

(۱) احکام القرآن للجصاص: ۱/۵۰، وروح المعانی: ۱/۳۳۹، والاوجز: ۱۵/۹۰)_

(۲) احکام القرآن: ۱/۵۰، وروح المعانی: ۱/۳۳۹، والمؤطا للامام مالک: ۲/۸۷۱، کتاب الدیات، باب ماجاء فی الغیلة والسحر، رقم (۱۵۱۸/۱۴))_

(۳) انظر کلام الباجی فیه فی المنتقی: ۹/۱۰۱، والاوجز: ۱۵/۹۷، وانظر ایضا السنن الکبری للبیهقی: ۸/۱۳۶، رقم (۱۶۴۹۹)، والمصنف لابن ابی شیبة: ۱۴/۵۹۲، کتاب الحدود، باب ما قالوا فی الساحر......رقم (۲۹۵۸۳))_

(۴) اخرجه ابو داود، فی کتاب الخراج......باب فی اخذ الجزیة من المجوس، رقم (۳۰۴۳)، واحمد فی مسنده، حدیث عبدالرحمن بن عوف الزهری: ۱/۱۹۰ و۱۹۱، رقم (۱۶۵۷)، واحکام القرآن: ۱/۵۱، ومسند ابی یعلی الموصلی، مسند عبدالرحمن بن عوف، رقم (۸۵۸))_

(۵) احکام القرآن: ۱/۵۱، والمصنف لعبد الرزاق: ۹/۱۸۰، کتاب العقول، باب قتل الساحر، رقم (۱۹۰۲۶))_

(۶) المصنف لابن ابی شیبة، کتاب الحدود، باب ما قالوا فی الساحر......رقم (۲۹۵۷۹))_

(۷) رواه الترمذی فی کتاب الحدود، باب ما جاء فی حد الساحر، رقم (۱۴۶۰)، والحاکم فی المستدرک: ۴/۴۰۱، کتاب الحدود، رقم (۸۰۷۳)، والبیهقی فی الکبری: ۸/۲۳۴، کتاب القسامة..... [بقیه برصفحه آئنده...

په دې خبره باندې دلالت کوی چې ساحر به قتلولې شی.بیا چونکه په دې روایتونو او آثارو کښې ددې خبرې تفریق نشته چې ساحر مسلمان وی یا غیرمسلم.ددې وجې نه امام اعظم ابوحنیفه فرمائی چې مطلقاً به ساحر قتلولې شی خواه مسلمان وی یا غیرمسلم وی.(۱).

د ائمه ثلثه دلیلونه:ائمه ثلثه چونکه مطلقاً د ساحر د قتلولو قائل نهٔ دی.په دې خبره کښې هغوی په مسلمان او غیرمسلم کښې فرق کوی چې ساحراهل کتاب به نهٔ شی قتلولې نو په دې سلسله کښې د هغوی دلیل د نبی هغه مشهوره واقعه ده.په کومه واقعه کښې چې په نبی باندې جادو شوې وو چې لبیدبن الاعصم یهودی په نبی باندې جادو کړې وو.لیکن نبی هغه قتل نهٔ کړو کمافی روایة الباب.

د ابن قدامه وینا داده چې د قیاس تقاضه هم داده چې اهل کتاب جادوګر قتل نهٔ کړې شی،ځکه چې ددهٔ شرک ددهٔ ددې کار نه زیاته لویه ګناه ده.په دې شرک باندې دې نهٔ قتلیږی چې دې مشرک دې نو د جادوګر کیدو په وجه به ددهٔ قتلول څنګه جائز شی؟(۲).

د ائمه ثلثه د دلیلونو نه جوابونه: علامه ابن قدامه چې د خپل مسلک کوم دلیل پیش کړو. هغه دا وو چې نبی ﷺ ته بنهٔ پته هم اولګیده چې لبید بن الاعصم یهودی په ما باندې جادو کړې دې لیکن ددې باوجود نبی ﷺ هغه قتل نهٔ کړو.ددې نه معلومه شوه چې اهل کتاب جادوګربه نهٔ شی قتلولې.لیکن ددې حدیث نه استدلال کول په څو وجوهاتو سره صحیح نهٔ دی:

①معامله چونکه د نبی ﷺ د خپل ذات اقدس وه او وړاندې دا خبره تیره شوې ده چې نبی ﷺ به د خپل ذات اقدس دپاره د هیچا نه څهٔ قسم انتقام نهٔ اختسلو.ددې وجې نه هغوی مبارک لبید بن اعصم قتل نهٔ کړو،ورنه دا خبره به لازم راغلې وه چې نبی ﷺ د خپل ذات دپاره انتقام واخستلو.

② علامه مهلب فرمائی،ددې جادو د وجې نه نبی ﷺ ته څهٔ نقصان نهٔ وو رسیدلې.نو ددې وجې نه نهٔ د وحې سلسله بنده شوه.نهٔ په شرعی احکاماتو کښې څهٔ مشکل او خلل واقع شو بلکه د خپل ذات حده پورې څهٔ وهم واقع شوې وو لکه څنګه چې د حضرت عائشې رضی الله عنها د باب په حدیث کښې دی،"حتی کان یخیل إلیه أنه صنع شیئاً ولم یصنعه"بیا ددې نه علاوه دا خبره هم وه چې الله تعالی نبی ﷺ په دې حالت کښې یواځې پرینخودلو،بلکه د هغوی مبارک ئې پوره پوره مدد اوفرمائیلو او علاج ئې ورته هم اوښودلو.ددې وجې نه نبی ﷺ دغه یهودی جادوګر معاف کړې وو.

لکه علامه ابن بطال رحمه الله دا وجوهات بیانوی او لیکی چې:

بقیه ازحاشیه گذشته] باب تکفیر الساحر......رقم (۱۶۵۰۰).والجامع الصغیر مع فیض القدیر للمناوی: ۴۹۸/۳. حرف الحاء.رقم (۳۶۸۸).وسنن الدار قطنی.کتاب الحدود.رقم (۱۱۲))_

[1]) المغنی لابن قدامة:۹۳۷/.وفیه ایضا: والقیاس ایضا یقتضی ذلک:لانه جنایة اوجبت قتل المسلم.فاوجبت قتل الذمی کالقتل")_

[2]) المغنی:۹۳۷/. والاوجز:۹۰/۱۵)_

"وعلى هذا القول لا حجة لابن شهاب في أن النبي عليه السلام لم يقتل اليهودي الذي سحره لوجوه منها: أنه قد ثبت عن الرسول أنه كان لا ينتقم لنفسه، ولو عاقبه لكان حاكماً لنفسه.

قال المهلب: وأيضاً فان ذلك سحر لم يضره عليه السلام، لانه لم يفقده شيئاً من الوحي، ولا دخلت عليه داخلة في الشريعة وإنما اعتراه شيئ من التسخيل والتوهم، ثم لم يتركه الله على ذلك، بل تداركه، ثم عصمه وأعلمه بموضع السحر......"[١].

هرچه دا خبره ده چې شرک لويه ګناه ده، ددې باوجود د شرک سزا قتل نۀ دې نو د جادو سزا څنګه قتل کيدې شي؟ نو ددې جواب دادې چې د يو انسان شرک اختيارول د هغۀ د ذات پورې محدود وی، ددې ضرر وړاندې چا ته نۀ رسيږی او د جادو معامله داسې نۀ ده. د هغې نقصان او ضرر متعدی وی ځکه چې ددې په ذريعې سره جادوګر خلقو ته نقصان رسوی نو د احنافو په نزد جادوګر مطلقاً د قطاع الطريق په حکم کښې دې چې څنګه د قطاع الطريق (ډاکو) سزا قتل دې نو دغه شان د جادوګر سزا هم قتل دې ځکه چې دا دواړه په دې خبره کښې مشترک دی چې دوی په زمکه کښې فساد خوروی[٢].

د مسلمان جادوګر حکم: پورته د کتابی يا د ذمی جادوګر حکم بيان کړې شوې دې ليکن که دا جادوګر مسلمان وی نو ددۀ به څۀ سزا وی؟

① امام اعظم رحمه الله چونکه د مسلمان او د غيرمسلم مينځ کښې د فرق کولو قائل نۀ دې نو ددې وجې نه د دوی په نزد د مسلمان جادوګر سزا هم قتل دې.

② هم دا قول د امام مالک او احمد رحمهما الله هم دې، په صحابه کرامو او تابعينو کښې حضرت عمروبن عمر، عثمان، علی بن ابی طالب، قيس بن سعد، جندب او د حضرت عمر بن عبد العزيز رضی الله عنهم وغيره هم ددې قائل دی، ځکه چې د نبی کريم ﷺ ارشاد دې، "حد الساحر ضربة بالسيف"[٣].

③ او د امام شافعی رائې داده چې صرف د جادو د وجې نه به جادوګر نۀ شی قتليدې، ترڅو چې دې جادوګر ددې خپل جادو په ذريعې سره څوک قتل کړې نۀ وی، هم دا قول د ابن المنذر او په يو روايت کښې د امام احمد رحمهم الله هم دې[٤]. د دوی استدلال ددې نه دې

---

[١]) شرح ابن بطال: ٣٥٨/٥_٣٥٩، وايضا فتح الباري: ٢٧٧/٦، وعمدة القاري: ٩٨/١٥)_

[٢]) الدر المختار: ٣٢٤/٣. قال ابن شجاع: فحكم في الساحر والساحرة حكم المرتد والمرتدة، وقال -نقلا عن ابى حنيفة-: ان الساحر قد جمع مع كفره السعي في الارض بالفساد، والساعي بالفساد اذا قتل قتل". انظر البيان للصابوني: ٨٥/١، والاحكام للرازي: ٥١/١)_

[٣]) الحديث مر تخريجه آنفًا)_

[٤]) المغني لابن قدامة: ٩٣٥/٥، كتاب قتال اهل البغي، فصل السحر، والام: ٢٣٦/٢، رقم (٢٨٢٣)، وهو قول ابن حزم كذلك، انظر المحلى: ٤١٠/١٢)_

چې د حضرت عائشې رضي الله عنها يو مدبرې وينزې په دوی باندې جادو اوکړو نو هغوی دا وينزه خرڅه کړه (١).ددې نه معلومه شوه چې د ساحر سزا قتل نهٔ دې.ورنه ددې وينزې خرڅول به جائز نهٔ وو ، بلکه دا به په هرحالت کښې قتلولې شوه او هم دا قتل به واجب وو.(٢).

دغه شان د نبی کريم صلی الله عليه وسلم ارشاد مبارک دې. "لايحل دم امرئ مسلم الا باحدی ثلاث......"(٣).

په دې حديث مبارک کښې د درې قسمه خلقو وينه حلاله ګرځولې شوې ده.يعنی قصداً قتل کوونکې.محصن زانی او مرتد.او دا کوم چې جادوګر دې نو ددهٔ نه د دريو لويو ګناهونو صدور نهٔ دې شوې.ددې وجې نه ددهٔ وينه حلاليدل پکار نهٔ دی چې دې واجب القتل اوګرځولې شی.(٤).

د ائمه ثلاثه دليلونه: د ائمه ثلاثه اولنې دليل خو هغه دې کوم چې اوس پورته تير شو.

د دوی دويم دليل د حضرت عمر هغه خط دې کوم چې هغوی حضرت جزء بن معاويه ته ليکلې وو ، "اقتلوا کل ساحر......"(٥)چې ددې په نتيجه کښې هغوی درې څلور جادوګران قتل کړې وو،دا خبره مشهوره هم شوه،ددې باوجود هيڅ يو صحابی په دې کار باندې نکير اونکړو.ګويا په دې باندې د ټولو صحابه کرامو رضي الله عنهم اجماع وه چې ساحر به قتلولې شی.

د دوی دريم دليل د حضرت حفصه رضي الله عنها واقعه ده.کومه چې وړاندې تيره شوه چې هغوی خپله يوه جادوګره وينزه قتل کړې وه.(٦).

د اختلاف مدار: حنفيه چې د جادوګر د قتل قائل دی نو ددې وجه داده چې دا کس فسادی دې او په زمکه کښې فساد خوروی او کافر هم دې او د مالکيه په نزد دې زنديق دې او ددهٔ سزا بس قتل ده.او امام شافعی رحمه الله د جادوګر د کفر قائل نهٔ دې،بلکه صرف يو ګناه ئې ګڼړی،د ګناه سزا تعزير او تاديب خو کيدې شی ليکن قتل نهٔ شی کيدې،البته:دا چې ددې جادو په ذريعې سره دې څوک قتل کړی نو په دې صورت کښې به دې قصاصاً قتلولې شی،نهٔ چې د ارتداد ،کفر او د زنديقيت د وجې نه به قتلولې شی.(٧).

---

(١) المغنی:/٩٣٥،والسنن الکبری للبيهقی:٢٣٧/٨،کتاب القسامة،باب من لايکون سحره کفرا......رقم (١٦٥٠٦)، والمصنف لعبد الرزاق،کتاب العقول،باب قتل الساحر،رقم (١٩٠٢٠_١٩٢٠))_

(٢) المغنی:/٩٣٥،والام:٢٣٧/٢،کتاب الستسقاء،الحکم فی الساحر والساحرة،رقم (٢٨٢٦))_

(٣) وتمامه: ان يزنی بعد ما احصن،او يقتل انسانا فيقتل،او يکفر بعد اسلامه فيقتل ".رواه الترمذی فی الفتن،باب ما جاء لا يحل دم امرئ الا باحدی ثلاث،رقم (٢١٥٩)،وابو داود فی الديات،باب الامام يامر بالعفو فی الدم،رقم (٤٥٠٢)،والنسائی فی تحريم الدم،باب ذکرما يحل به دم المسلم،رقم (٤٠١٩)،عن عثمان رضي الله عنه)

(٤) المغنی:/٩٣٥،والام للشافعی:٢٣٧/٢،الحکم فی الساحر والساحرة،رقم (٢٨٢٦))_

(٥) مر تخريجه آنفًا)_

(٦) المغنی لابن قدامة:/٩٣٦)_

(٧) احکام القرآن للعثمانی:٤١/١،والمنتقی للباجی:/٩١٠١،کتاب العقول)_

يو اهم خبرداري: د پورتنی تفصيلاتو نه په ظاهره دا معلوميږی چې د حنفيه په نزد هر قسم جادو کفر دې ليکن دا خيال صحيح نهٔ دې، لکه امام ابو منصور ماتريدی رحمة الله عليه فرمائی:

"إن القول بان السحر كفر على الاطلاق خطاء بل يجب البحث عن حقيقته، فان كان فى ذلك رد ما لزم من شرط الايمان فهو كفر، وإلا فلا" (١).

يو دويم خبرداري: بيا د احنافو په نزد دا حکم چې ساحر به قتلولې شی، په دې کښې ذمی، مسلم، آزاد، غلام، ښځه او سړې ټول برابر دی، نو دا حکم هغه وخت دې چې کله جادوګر د خپل جادو په ذريعې سره فساد خوروی، ددې برخلاف که دا جادوګر فسادی نهٔ وی نو سړې خو به قتلولې شی ليکن ښځه به نهٔ شی قتلولې، كما فى المرتد يقتل، والمرتدة لا تقتل، بل تحبس (٢).. والله اعلم بالصواب

د ساحر توبه به قبلولې شی يا نهٔ؟ جادوګر که دا اووائی چې زهٔ توبه کوم نو ددهٔ توبه به قبلولې شی يا نهٔ، په دې کښې اختلاف دې:

① د موالکو رحمهم الله په نزد به ددهٔ توبه مطلقاً نهٔ شی قبلولې، په هرحال کښې به دې قتلولې شی (٣)

② او د شوافعو رحمهم الله په نزد به مطلقاً قبلولې شی (٤).

③ د احنافو او د حنابلو رحمهم الله په دې مسئله کښې دوه روايتونه دی، لکه ابن عابدين فرمائی چې په فتح القدير (٥) کښې دی چې د ساحر توبه به نهٔ شی قبلولې، ظاهر مذهب هم دا دې (٦).
هم دا خبره علامه ابن قدامه هم نقل کړې ده، هغوی ليکی:

"فيه روايتان، إحداهما: أنه لا يستتاب، وهو ظاهر ما نقل عن الصحابة، فانه لم ينقل عن أحد منهم أنه استتاب ساحراً، وعن عائشة رضى الله عنها (٧)، أن الساحرة سئلت أصحاب النبى صلى الله عليه وسلم وهم متوافرون هل لها من توبة؟ فما أفتاها أحد" (٨).

---

(١) احكام القرآن للعثماني: ٤١/١، اقوال الفقهاء فى السحر والساحر، وروح المعانى: ٣٣٩/١، وتفسير المدارك: ٦١/١)_
(٢) احكام القرآن للرازى: ٦١/١، ورد المحتار: ٣٢٣/٣)_
(٣) ذكره الباجى فى المنتقى: ٩١٠٢/، والاوجز: ٩٨/١٥)_
(٤) السنن الكبرى للبيهقى: ٢٣٦/٨، كتاب القسامة، باب قبول توبة الساحر...... وفتح البارى: ٢٠٢/١٠، والنووى مع مسلم: ٢٢١/٢، كتاب السلام، باب السحر)_
(٥) فتح القدير: ٣٣٣/٥، كتاب السير، باب احكام المرتدين)_
(٦) حاشية ابن عابدين: ٣٢٣/٣، مطلب فى الساحر...... باب المرتد)_
(٧) انظر للقصة بتمامها السنن الكبرى للبيهقى: ٢٣٥/٨_٢٣٦، كتاب القسامة، باب قبول توبة الساحر...... رقم (١٦٥٠٥)، وتفسير ابن جرير الطبرى: ٣٦٦/١_٣٦٧، سورة البقرة، الآية (١٠٢))_
(٨) المغنى: ٩٣٦/، والاوجز: ٨٨/١٥)_

ليكن تحقيقي قول ددې حضراتو په نزد هم دادې چې د جادوګر توبه مقبوله ده. لکه صاحب د مدارک علامه نسفي د پورتني قول رد کوی او فرمائي چې د فرعون د جادوګرانو توبه قبوله کړې شوه. ددې وجې نه دا وينا غلطه ده چې د ساحر توبه مقبوله نه ده(١).

او ابن قدامه فرمائي: "والرواية الثانية: يستتاب، فان تاب قبلت توبته، لانه ليس باعظم من الشرك، والمشرك يستتاب، ومعرفته السحر لا تمنع قبول توبته، فان الله تعالى قبل توبة سحرة فرعون، وجعلهم من أوليائه....."(٢). والله اعلم بالصواب

وَقَالَ ابْنُ وَهْبٍ أَخْبَرَنِي يُونُسُ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ سُئِلَ أَعَلَى مَنْ سَحَرَ مِنْ أَهْلِ الْعَهْدِ قَتْلٌ قَالَ بَلَغَنَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ-صلى الله عليه وسلم-قَدْ صُنِعَ لَهُ ذَلِكَ، فَلَمْ يَقْتُلْ مَنْ صَنَعَهُ، وَكَانَ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ.

رجال الحديث

①**ابن وهب**: دا مشهور محدث او فقيه ابو محمد عبد الله بن وهب قرشي مصري رحمة الله عليه دې. د دوی تفصيلي تذکره په كتاب العلم، "باب من يرد الله به خيراً يفقهه..." کښې تيره شوې ده(٣).

②**يونس**: دا يونس بن يزيد ايلي قرشي دې. د دوی مختصر تذکره په بدء الوحي کښې او تفصيلي تذکره په كتاب العلم کښې پورته ذکر شوې باب کښې راغلې ده(٤).

③**ابن شهاب**: د ابن شهاب زهري حالات د "بدء الوحي" په دريم حديث کښې تير شوې دی(٥).

د مذکوره تعليق مقصد: په ترجمة الباب کښې مونږ دا وئيلې دی چې د اهل کتاب جادوګر په باره کښې د امام بخاري ميلان دې طرفته دې چې دې به معاف کولې شی، ددې مدعا د ثابتولو دپاره امام بخاري د ابن شهاب دا تعليق نقل کړې دې، ددې نه دا ثابتيږی چې ذمی ساحر به معاف کولې شي لکه څنګه چې نبی پاک معاف کړې وو. ليکن ددې استدلال جواب مونږ د احنافو وغيره له طرفه وړاندې ذکر کړې دې.

د مذکوره تعليق تخريج: دا تعليق ابن وهب په خپل "جامع" کښې موصولاً نقل کړې دې(٦).

(١) تفسير المدارك: ٦١/١، البقرة، الآية: ١٠٢، وروح المعاني: ٣٣٩/١)_

(٢) المغني: ٩٣٦/، والاوجز: ٨٨/١٥، سحر سره متعلق نور بحث دپاره اوګورئ، كشف البارى، كتاب الطب، ص: ٩٦_١٢٦)_

(٣) كشف البارى: ٢٧٧/٣)_

(٤) كشف البارى: ٤٦٣/١، و: ٢٨٢/٣)_

(٥) كشف البارى: ٣٢٦/١)_

(٦) تغليق التعليق: ٤٨٥/٣، والفتح: ٢٧٧/٦، والعمدة: ٩٧/١٥، اردو تغليق: ٤٥٨/٥)_

قوله: سئل: أعلى من سحر من أهل العهد قتل.: د ابن شهاب نه تپوس او کړې شو چې په اهل عهد کښې که څوک جادو اوکړی نو ایا د هغهٔ سزا قتل ده؟

"سئل"فعل ماضی مجهول دې او په أعلى کښې همزه د استفهام دپاره ده او علی حرف جار دې چې د وجوب معنی ته متضمن او شامل دې.(۱) .یعنی که په اهل عهد او اهل کتاب کښې څوک جادو اوکړی نو آیا د هغهٔ قتلول واجب دی؟

قوله: قَالَ بَلَغَنَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَدْ صُنِعَ لَهُ ذَلِكَ، فَلَمْ يَقْتُلْ مَنْ صَنَعَهُ، وَكَانَ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ .:ابن شهاب ورته په جواب کښې اووئیل چې مونږ ته دا خبره رارسیدلې ده چې په نبی باندې هم جادو کړې شوې وو لیکن هغوی جادوګر قتل نهٔ کړو او هغه د اهل کتابو نه وو.

دلته امام بخاری ترجمه خود ذمی قائمه کړې ده او په سوال کښې "أهل العهد" او د ابن شهاب په جواب کښې "أهل الكتاب" ذکر دې،په دې کښې د اشکال څهٔ خبره نشته ځکه چې د اهل کتابو نه مراد هم اهل عهد دی،ورنه دا خو حربیان دی او قتل ئې واجب دی.(۲)

دغه شان د عهد او د ذمه یو معنی ده او ددې نه د ابن شهاب د جواب وضاحت هم کیږی چې د اهل کتاب نه مراد هم اهل ذمه او اهل عهد دی.(۳).

ترجمة الباب سره د تعلیق مناسبت:ترجمة الباب سره د مذکوره تعلیق مناسبت او مطابقت هم واضح دې کوم چې د پورتنی تقریر نه ظاهر دې.

۳۰۰۴ (۴) حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا هِشَامٌ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم - سُحِرَ حَتَّى كَانَ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ أَنَّهُ صَنَعَ شَيْئًا وَلَمْ يَصْنَعْهُ.[۳۰۹۵، ۵۴۳۰، ۵۴۳۲، ۵۴۳۳، ۵۷۱۶، ۶۰۲۸]

رجال الحديث

①**محمد بن المثنى**:دا ابو موسی محمد بن المثنی بن عبید بصری دې.د دوی تذکره په کتاب الایمان،"باب حلاوة الایمان"کښې راغلې ده.(۵).

---

(۱) عمدة القاری:۹۷/۱۵_

(۲) شرح الکرمانی:۱۳۹/۱۳)_

(۳) عمدة القاری:۹۷/۱۵.وفتح الباری:۲۷۷/۶)_

(۴) قوله عن عائشة رضي الله عنها:الحديث،اخرجه البخاری ایضا،کتاب بدء الخلق،باب صفة ابلیس و جنوده،رقم (۳۲۶۸)،وکتاب الطب،باب السحر،رقم (۵۷۶۳)و(۵۷۶۵_۵۷۶۶)،وکتاب الادب،باب قول الله تعالى:(ان الله یامر بالعدل.....)،رقم (۶۰۶۳)،وکتاب الدعوات،باب تکریر الدعاء،رقم (۶۳۹۱)،ومسلم،کتاب السلام،باب السحر،رقم (۵۷۰۳_۵۷۰٤))_

(۵) کشف الباری:۲۵/۲)_

②**يحيى**: دا امام يحيى بن سعيد القطان دې د دوى تذكره په كتاب الايمان، "باب من الايمان أن يحب لاخيه....." كښې تيره شوې ده.[1].

③**هشام**: دا هشام بن عروة بن الزبير قرشى دې.

④**ابى** د اب نه مراد حضرت عروة بن الزبير دې ددې دواړو حضراتو حالات اجمالاً په "بدء الوحى" كښې او تفصيل سره په "كتاب الايمان" كښې تير شوې دى.[2].

⑤**عائشة**: د ام المؤمنين حضرت عائشه صديقه حالات په "بدء الوحى" كښې تير شوې دى.[3].

قوله: أن النبى صلى الله عليه وسلم سحر، حتى كان يخيل إليه أنه صنع شيئاً ولم يصنعه.: د حضرت عائشې رضي الله عنها نه روايت دې چې په نبى باندې جادو اوكړې شو. چې د هغې په نتيجه كښې نبى ته دا وهم او گمان لاحق شو چې ما فلانې كار كړې دې او حقيقت كښې به ئې هغه كار نهٔ وو كړې.

په دې حديث مبارك كښې حضرت عائشې هغه مشهور واقعې طرفته اشاره كړې ده په كومه واقعه كښې چې په نبى باندې د جادو كيدو او د هغې په نتيجه كښې د اثراتو د ظاهر كيدلو تذكره ده. دلته امام بخارى د هغې واقعې څهٔ حصه نقل كړې ده او مكمل واقعه ئې په كتاب الطب[4] كښې نقل كړې ده او ددې پوره تشريح هم هلته ذكر شوې ده.[5].

ترجمة الباب سره د حديث مطابقت: ترجمة الباب سره د حديث مناسبت دغه شان دې چې نبى ﷺ هغه يهودى لبيد بن الاعصم معاف كړې وو. باوجود ددې چې د هغهٔ دا جرم ډير لوئې او قبيح وو لكه څنګه چې اوس مونږ پورته ذكر كړل، دا خبره اګرچه د باب په حديث شريف كښې نشته ليكن په تفصيلى واقعه او حديث كښې موجود ده.[6]

وقال الحافظ رحمه الله :"واشار بالترجمة الى ماوقع فى بقية القصة ان النبى ﷺ لما عوفى امر بالبئر فردمت، وقال: كرهت ان اثير على الناس شرا". لكه د كتاب الطب په روايت كښې راغلې دى:

"يا رسول الله، أفلا؟ أى تنشرت "فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أما والله، فقد شفانى وأكره أن أثير على أحد من الناس شراً"[7].

[1]) كشف البارى:٢/٢)_
[2]) كشف البارى:٢٩١/١، و:٤٣٢/٢_٤٤٠)_
[3]) كشف البارى:٢٩١/١)_
[4]) صحيح البخارى. كتاب الطب. باب السحر. رقم (٥٧٦٣))_
[5]) كشف البارى. كتاب الطب. ص: ١٠٤_١١٩)_
[6]) فتح البارى:٢٧٧/٦. وعمدة القارى:٩٨/١٥. وارشاد السارى:٢٤٠/٥)_
[7]) صحيح البخارى. كتاب الطب. باب هل يستخرج السحر؟ رقم (٥٧٦٥))_

⑮ باب: مَا يُحْذَرُ مِنَ الْغَدْرِ

د ترجمة الباب مقصد: امام بخارى دلته دا فرمائى چې كه كافرانو سره مصالحت اوشى نو ددې مطلب دا نهٔ دې چې مسلمانان بې فكره او د دشمن له طرفه غافل شى، بلكه بيدار اوسيدل پكار دى، كافران خلق دى، معلومه نهٔ ده چې څهٔ وخت وعده خلافى كوى او صلح ماته كړى او د عالمى حربى قوانينو خلاف ورزى اوكړى او حمله آور شى. ددې وجې نه غافله كيدل صحيح نهٔ دى بلكه هوښيار او بيدار اوسيدل پكار دى.

قوله: وقوله تعالى: وإن يريدوا أن يخدعوك فإن حسبك الله: الآية/الأنفال:٦٢/

او د الله تعالى قول دې چې كه دا كافران او مشركان تاسو ته دهوكه دركول اوغواړى نو الله تعالى ستاسو دپاره كافى دې.

وقوله تعالى...... ددې عطف په وړاندې لفظ غدر باندې دې، كلمه د حسب د سين مهمله سكون سره ده، چې ددې معنى ده كافى كيدل[1].

مطلب دادې چې كه كافران او مشركان تاسو سره صلح اوكړى او دې صلح كولو سره د دوى نيت دهوكه كول وى، تيارى كول وى، مزيد قوت او طاقت حاصلول وى او بيا تاسو ته مقابلې ته راتلل وى نو په دې كښې د ويريدلو هيڅ خبره نشته، ځكه چې د الله تعالى قهار او جبار ذات يواځې ستاسو دپاره كافى دې[2].

زمونږ په وړاندې چې كومه نسخه موجود ده نو په هغې كښې د آيت كريمه صرف هم دا حصه نقل كړې شوې ده كومه چې د ابوذر نسخه ده، او په ابن عساكر كښې د «عزيز حكيم» پورې ايتونه نقل كړې شوې دى[3]. ددې نسخې په اعتبار سره پوره آيتونه د ترجمې سره لاندې ذكر كولې شى:

(وإن يريدوا أن يخدعوك فإن حسبك الله هو الذى أيدك بنصره وبالمؤمنين، وألف بين قلوبهم لو أنفقت ما فى الارض جميعا ما ألفت بين قلوبهم ولكن الله ألف بينهم إنه عزيز حكيم)[4].

"اوكه دا كافران او مشركان تاسو ته دهوكه دركول اوغواړى نو الله تعالى ستاسو دپاره كافى دې، دا هغه ذات دې چې د خپل نصرت او د مؤمنانو په ذريعې سره ئې تاسو ته قوت دركړو او د مؤمنانو زړونه ئې پيوست كړل، كه د زمكې په مخ باندې څومره څهٔ دى دا ټول هم

---

[1]) فتح البارى:٢٧٧/٦، وقال العينى انه معطوف على ما يحذر..... "انظر عمدة القارى:١٥:٩٩] علامه آلوسى رحمه الله د كلمه حسب" متعلق ليكى: فحسب صفة مشبهة بمعنى اسم الفاعل، والكاف فى محل الجر. كما نص عليه غير واحد.... وقال الزجاج: انه اسم فعل بمعنى كفاك، والكاف فى محل نصب". روح المعانى:٦/ ٢٨)

[2]) ارشاد السارى:٢٤١/٥)_

[3]) پورته حواله، وعمدة القارى:٩٩/١٥، وروح المعانى:٢٨/٦، والقرطبى:٤٢/٨)_

[4]) الانفال:٦٢_٦٣)_

تاسو خرچ کړې وې نو د دوی زړونه به تاسو نهٔ وو جوړ کړې.لیکن الله تعالی هغه ذات دې چاچې د دوی مینځ کښې جوړ او موافقت پیدا کړو،بیشکه هغه غالب او حکمت والا دې".
پورتنی آیت کریمه کښې دې خبرې طرفته اشاره ده چې که مسلمانانو ته دا معلومه شی چې دشمن چې کومه د صلحې خبره کوی نو دا سراسر دهوکه بازی ده او مکر و فریب دې،د تیاریٔ کولو مهلت غواړی نو بیا هم ددې کافرانو خبره قبلول پکار دی،په دې کښې څهٔ ویره وغیره محسوسول پکار نهٔ دی نو ددې وجې نه صلح دې اوکړې شی او وړاندې معامله دې الله تعالی ته اوسپارلې شی،د هغهٔ په ذات باندې دې یقین اوکړې شی،لیکن ددې کافرانو له طرفه غافله کیدل او بې پرواه کیدل هم پکار نهٔ دی[1]

حافظ ابن حجر لیکی: "وفی هذه الآیة إشارة إلی أن احتمال طلب العدو للصلح خدیعة لا یمنع من الاجابة إذا ظهر للمسلمین بل یعزم ویتوکل علی الله"[1].

علامه مهلب فرمائی چې ددې نه علاوه په دې آیت کریمه کښې ددې خبرې دلالت هم دې چې نبی ﷺ تول ژوند مبارک کښې د مکر و فریب نه محفوظ وو.ددې خبرې ضمانت په دې آیت کریمه کښې ورکړې شوې دې،دا خصوصیت د نبی ﷺ نه علاوه هیچاته حاصل نهٔ دې ځکه چې د الله تعالی ارشاددې چې الله تعالی به تاسو خلق محفوظ ساتی[2]،ددې وجې نه د امت اجماع ده چې نبی معصوم فی الرساله دې او د خلقو د مکر و فریب او دهوکه بازیٔ نه هم محفوظ پاتې شو[3]

د ترجمة الباب او ایت کریمه مینځ کښې مناسبت: امام بخاری په ترجمة الباب کښې دا وئیلې وو چې کفارو سره د مصلحت کولو باوجود بیدار اوسیدل پکار دی او د آیت کریمه مفهوم دا وو چې که د کافرانو اراده د وعده خلافیٔ کولو وی نو په دې کښې د پریشانیٔ هیڅ خبره نشته.نو اوس د آیت کریمه او د ترجمة الباب مینځ کښې مناسبت دا شو چې الله تعالی باندې توکل کولو او یقین کولو سره دې مصلحت اوکړې شی ځکه چې هغه ذات هرڅهٔ کولې شی او د کفارو د مکر و فریب نه غافله کیدل هم پکار نهٔ دی بلکه بیدار اوسیدل پکار دی.

دې سره سره د اسبابو انتظام هم کول پکار دی.دا د ټولو نه غوره طریقه ده.والله اعلم بالصواب

۳۰۰۵ (حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْعَلَاءِ بْنِ زَبْرٍ قَالَ سَمِعْتُ بُسْرَ بْنَ عُبَيْدِ اللَّهِ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا إِدْرِيسَ قَالَ سَمِعْتُ عَوْفَ بْنَ مَالِكٍ قَالَ أَتَيْتُ النَّبِيَّ -

[1]) فتح الباری:۶/۲۷۷)_
[2]) قال الله عزوجل:(والله یعصمک من الناس) (المائدة/۶۷))_
[3]) شرح ابن بطال:۵/۳۵۷)_
[4]) قوله: قوف بن مالک رضی الله عنه ":الحدیث.اخرجه ابو داود.کتاب الادب.باب ما جاء فی المزاح،رقم (۵۰۰۰).وابن ماجه.کتاب الفتن.باب اشراط الساعة،رقم (۴۰۴۲).وباب الملاحم،رقم (۴۰۹۵))_

صلى الله عليه وسلم - فِي غَزْوَةِ تَبُوكَ، وَهُوَ فِي قُبَّةٍ مِنْ أَدَمٍ فَقَالَ «اعْدُدْ سِتًّا بَيْنَ يَدَيِ السَّاعَةِ، مَوْتِي، ثُمَّ فَتْحُ بَيْتِ الْمَقْدِسِ، ثُمَّ مُوتَانٌ يَأْخُذُ فِيكُمْ كَقُعَاصِ الْغَنَمِ، ثُمَّ اسْتِفَاضَةُ الْمَالِ حَتَّى يُعْطَى الرَّجُلُ مِائَةَ دِينَارٍ فَيَظَلُّ سَاخِطًا، ثُمَّ فِتْنَةٌ لاَ يَبْقَى بَيْتٌ مِنَ الْعَرَبِ إِلاَّ دَخَلَتْهُ، ثُمَّ هُدْنَةٌ تَكُونُ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ بَنِي الأَصْفَرِ فَيَغْدِرُونَ، فَيَأْتُونَكُمْ تَحْتَ ثَمَانِينَ غَايَةً، تَحْتَ كُلِّ غَايَةٍ اثْنَا عَشَرَ أَلْفًا».

رجال الحديث

①**الحميدى**: دا ابو بكر عبدالله بن زبير حميدى مكى دي. د دوى تذكره د "بدء الوحى" د اولنى حديث په ضمن كښې راغلي ده(١).

②**الوليد بن مسلم**: دا ابو العباس الوليد بن مسلم قرشى دي(٢).

③**عبدالله بن العلاء بن زبر**: دا ابو عبدالرحمٰن يا ابو زبر (٣). عبدالله بن العلاء بن زبر بن عطارد بن عمرو ربعى. شامى دمشقى دي. دا د مشهور محدث ابراهيم بن عبدالله بن العلاء والد صاحب او د بشر بن العلاء ورور دي(٤).

د دوى د ځوئى ابراهيم د وينا مطابق دوى په ٧٥ هجرئ كښې پيدا شو(٥).

دي د بُسر بن عبيد الله، يزيد بن ثور، ربيعه بن مرثد، سالم بن عبدالله بن عمر، ضحاك بن عبدالرحمن، عطيه بن قيس، عمر بن عبدالعزيز، قاسم بن محمد بن ابى بكر، قاسم بن عبدالرحمن، مكحول او د نافع (د ابن عمر د مولى) نه علاوه د نورو ګڼرو حضراتو نه د حديث روايت كوى.

اودوى نه ددوى ځوئي ابراهيم، زيد بن حباب، عمر بن ابى سلمه، الوليد بن مسلم، محمد بن شعيب، مروان بن محمد، شبابه بن سوار، ابومسهر او ابو المغيرو غيره د حديث روايت كوى(٦)

امام احمد بن حنبل فرمائى، "مقارب الحديث"(٧).

---

(١) كشف البارى: ٢٣٧/١_
(٢) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب مواقيت الصلاة، باب وقت المغرب)_
(٣) قوله: زبر "بفتح الزارى المعجمة وسكون الموحدة. انظر التقريب: ٥٢١/١، رقم (٣٥٣٢)، واكمال ابن ماكولا: ١٦٢/٤، وشرح القسطلانى: ٢٤١/٥)_
(٤) تهذيب الكمال: ٤٠٥/١٥_٤٠٦، والاكمال لمغلطاى: ١٠٩/٨، رقم (٣١١٠))_
(٥) تهذيب الكمال: ٤١٠/١٥، وسير العلام النبلاء: ٣٥١/٧، والاكمال لمغلطاى: ١٠٩/٨، وكتاب الثقات لابن حبان: ٢٧/٧)_
(٦) د دوى استاذانو او شاګردانو دپاره اوګورئ تهذيب الكمال: ٤٠٦/١٥_٤٠٧)_
(٧) تهذيب الكمال: ٤٠٧/١٥، وتهذيب التهذيب: ٣٥٠/٥، وسير اعلام النبلاء: ٣٥٠/٧)_

عباس دوری، ابوبکر بن ابی خیثمه، عثمان بن سعید دارمی او معاویه بن صالح د امام یحیی بن معین نه نقل کړې دی چې هغوی فرمائی، "ثقة"(۱).
دغه شان امام ابو داؤد فرمائی، "ثقة"(۲).
امام نسائی فرمائی، "لیس به باس"(۳)
ابن سعد د دوی شمار په شامیانو کښې "الطبقة الخامسة" کښې کړې دې، دغه شان فرمائی، "کان ثقة إن شاء الله"(۴).
عبد الرحمن بن ابراهیم دُحیم فرمائی، "کان ثقة، وکان من أشراف البلد"(۵).
هشام بن عمار فرمائی: "یخ، ثقة، سمع من القاسم أبي عبد الرحمن وعمر بن عبد العزیز، هو قدیم"(۶).
امام ابو حاتم فرمائی، "یکتب حدیثه"(۷).
مزید فرمائی، "هو أحب إلی من أبي معید حفص بن غیلان"(۸).
امام دارقطنی فرمائی، "ثقة یجمع حدیثه"(۹).
ابن حبان د دوی ذکر په کتاب الثقات کښې کړې دې(۱۰).
امام عجلی او حافظ ابن عبد الرحیم هم دوی ته ثقه وئیلي دي.(۱۱).
او ابن شاهین هم دې په "الثقات" کښې ذکر کړې دې.(۱۲)
د حضرت عبد الله بن العلاء انتقال په ۱۶۴ یا ۱۶۵ هجرئ کښې اوشو، سیعد بن عبد العزیز د

---

(۱) تهذیب الکمال:۴۰۷/۱۵_۴۰۸، وتهذیب التهذیب:۳۵۰/۵، وتاریخ بغداد:۱۰/، وتاریخ عثمان بن سعید الدارمی:۱۵۳، رقم (۵۳۴))_
(۲) تهذیب الکمال:۴۰۸/۱۵، وتاریخ بغداد:۱۷/۱۰، وسیر اعلام النبلاء:۳۵۱/۷)_
(۳) تهذیب الکمال:۴۰۸/۱۵، والاکمال للمغلطای:۱۰۹/۸)_
(۴) الطبقات الکبری لابن سعد:۴۶۸/۷)_
(۵) تهذیب الکمال:۴۰۸/۱۵، وتهذیب التهذیب:۳۵۰/۵، وسیر اعلام النبلاء:۳۵۰/۷، والمعرفة والتاریخ للفسوی:۱۰/۱، وفی سنة خمس وستین ومائة)_
(۶) المعرفة والتاریخ للفسوی:۲۲۸/۲، رقم (۲۳۱)، وتهذیب الکمال:۴۰۹/۱۵)_
(۷) تهذیب الکمال:۴۰۹/۱۵، وتهذیب التهذیب:۳۵۰/۵)_
(۸) الجرح والتعدیل:۱۵۸/۵، رقم (۵۹۲)، پورته حواله جات)_
(۹) تهذیب الکمال:۴۰۹/۱۵، وسیر اعلام النبلاء:۳۵۱/۷، وتهذیب التهذیب:۳۵۱/۵)_
(۱۰) کتاب الثقات:۲۷/۷)_
(۱۱) الاکمال للمغلطای:۱۰۹/۸، وتهذیب التهذیب:۳۵۱/۵)_
(۱۲) پورته حواله جات)_

دوی دجنازې مونځ اوکړو،دوفات په وخت ددوی عمر ۸۵ کاله وو.[1] رحمه الله تعالیٰ رحمة واسعة

خبرداری: حضرت عبدالله بن العلاء بن زبر متفق علیه ثقه دې،لیکن معلومه نهٔ ده څهٔ وجه اوشوه چې ابن حزم ظاهری د خپل عادت موافق دهٔ ته ضعیف وئیلې دې او ددې نسبت ئې د امام یحیی بن معین طرفته کړې دې چې هغوی دهٔ ته ضعیف وئیلې دې.[2] لیکن ددې جرح هیڅ اعتبار نشته،ددې وجوهات لاندې ذکر کولې شی:

اول دا چې دا جرح مبهمه ده،ابن حزم ددې وجې نهٔ ده بیان کړې چې دې ولې ضعیف دې او مبهم جرح معتبر نهٔ وی.[3]

دویم دا چې د یحیی ابن معین طرفته کوم نسبت کړې شوې دې نو دا په ظاهره صحیح نهٔ معلومیږی ځکه چې وړاندې مونږ ذکر کړې دی چې امام ابن معین دوی ته ثقه وئیلې دی.[4]

دریم دا چې د امام مسلم نه علاوه نورو پنځو امامانو د دوی روایات قبول کړې دی،دا هم ددې خبرې دلیل دې چې دې ضعیف نهٔ دې.[5]

④ **بسر بن عبدالله**: دا جلیل القدر فقیه بسر بن عبدالله حضرمی شامی دې.[6]

دې د واثله بن الاسقع،عمرو بن عبسه،رویفع بن ثابت،سنان بن عرفه،عبدالله بن محیریز او د ابو ادریس خولانی رضی الله عنهم نه روایت کوی.او د دوی نه چې څوک روایت کوی نو په هغوی کښې عبدالله بن العلاء بن زبر،عبد الرحمن بن یزید بن جابر،زید بن واقد،داؤد بن عمرو الاودی رحمهم الله وغیره شامل دی.[7]

امام عجلی او امام نسائی فرمائی،"ثقة"[8].

---

[1]) پورته حواله جات،وتهذیب الکمال:۱۵/۴۱۰،وکتاب الثقات:۷/۲۷)_

[2]) المحلی لابن حزم:۶/۱۰۵،کتاب الاطعمة،حکم استعمال اوانی اهل الکتاب،رقم (۱۰۲۴)،ومیزان الاعتدال للذهبی:۲/۴۶۴،رقم (۴۴۶۶)،وتهذیب التهذیب:۵/۳۵۱)_

[3]) قواعد فی علوم الحدیث للعثمانی:۱۷۴_۱۷۵،و:۲۶۸،وشرح نخبة الفکر:۱۳۶،والجرح مقدم علی التعدیل......قال الحافظ: له فی البخاری حدیثان،احدهما:فی تفسیر الاعراف بمتابعة زید بن واقد،کلاهما عن بسربن عبیدالله،والآخر:فی الجزیة،و روی له اصحاب السنن".هدی الساری:۵۸۳،حرف العین،الفصل التاسع سیاق اسماء من طعن.....)_

[4]) قال ابن حجر رحمه الله فی التهذیب(۵/۳۵۱): قال شیخنا فی شرح الترمذی: لم اجد ذلک عن ابن معین بعد البحث،و وقع فی المحلی لابن حزم فی الکلام علی حدیث ابی ثعلبة فی آنیة اهل الکتاب:عبد الله بن العلاء لیس بالمشهور" (انظر المحلی:۶/۱۰۵)،وهو متعقب بما تقدم")_

[5]) میزان الاعتدال:۲/۴۶۴،وسیر اعلام النبلاء:۴/۵۹۲،والاکمال لمغلطای:۲/۳۸۴)_

[6]) تهذیب الکمال:۴/۷۵،وسیر أعلام النبلاء:۴/۵۹۲،والاکمال للمغلطای:۲/۳۸۴)_

[7]) د استاذانو او شاګردانو دپاره ئې اوګورئ،تهذیب الکمال:۴/۷۶)_

[8]) پورته حواله،وتهذیب التهذیب:۱/۴۳۸)_

ابو مسهر فرمائی، "احفظ أصحاب أبي ادريس عنه: بسر بن عبدالله"(١).

مروان بن محمد فرمائی: "هو من كبار أهل المسجد، ثقة من أهل العلم"(٢).

حافظ ذهبی فرمائی: "ثقة..... "وكان من علماء دمشق"(٣)

د حدیث اصولو سره د دوی ډیر شوق وو او ددې دپاره به ئې ډیر محنت کوو نو ددې اندازه د دوی ددې قول نه کیږی، فرمائی:

"إنه كان ليبلغني الحديث في المصر، فارحل فيه مسيرة أيام"(٤)

چې "کله به ماته معلومه شوه چې په فلانی ښار کښې حدیث موجود دې نو ما به د هغې د حصول دپاره څو ورځې سفر کوو"

د اصول سته اصحابو د دوی روایات اخستلی دی(٥).

تقریباً په ۱۱۰هجرئ کښې د اموی خلیفه هشام بن عبدالملک په خلافت کښې د دوی وفات شو(٦)، رحمه الله رحمة واسعة

خبرداری: ابن حبان د دوی ترجمه په کتاب الثقات کښې درج کړې ده لیکن دې ئې تبع تابعی ښودلې دې(٧)، دا خبره په ظاهره صحیح نهٔ ده ځکه چې دې د واثله بن اسقع او د عمرو بن عبسه په شان جلیل القدر صحابه کرامو ﷢ نه روایت کوی، ددې وجې نه به ئې دوی لیدلې هم وی، ملاقات به ئې هم ورسره کړې وی، لهذا دې تبع تابعی نهٔ دې بلکه تابعی دې.

⑤**ابو ادریس:** دا مشهور بزرګ تابعی ابو ادریس عائذ الله بن عبدالله خولانی دې، د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب بلا ترجمة" کښې راغلې دی(٨).

⑥**عوف بن مالک:** دا مشهور صحابی حضرت عوف بن مالک الاشجعی دې(٩).

د حدیث شریف سند سره متعلق یوه فائده: زمونږ د نظر وړاندې چې کوم حدیث دې هغې کښې عبدالله بن العلاء ددې خبرې وضاحت کړې دې چې هغوی دا حدیث براه راست د بسر بن عبدالله نه اوریدلې دې، "قال: سمعت بسر بن عبدالله....." او هم دا روایت امام طبرانی هم

---

(١) پورته حواله جات، وسير اعلام النبلاء: ٥٩٢/٤، والثقات لابن حبان: ١٠٩/٦)_
(٢) تهذيب الكمال: ٧٦/٤، وتهذيب التهذيب: ٤٣٨/١)_
(٣) سير اعلام النبلاء: ٧٧/٤)_
(٤) تهذيب الكمال: ٤/)_
(٥) تهذيب الكمال: ٧٧/٤، وتهذيب التهذيب: ٤٣٨/١، وسير اعلام النبلاء: ٥٩٢/٤)_
(٦) سير اعلام النبلاء: ٥٩٢/٤)_
(٧) كتاب الثقات للتميمي: ١٠٩/٦)_
(٨) كشف البارى: ٤٨/٢)_
(٩) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الصلح، باب الصلح مع المشركين)_

روایت کړې دې.په هغې کښې ددې دواړو مینځ کښې د یو دریم راوی زید بن واقد تذکره هم ده (۱).د حافظ صاحب د تصریح مطابق د طبرانی دا روایت د اصولِ حدیث په اصطلاح کښې د "المزید فی متصل الاسانید(۲)

"والمزید فی متصل الاسناد: ما زید فی اثناء اسناده راو، ومن لم یزده اتقن ممن زاده، وشرطه ان یقع التصریح بالسماع فی موضع الزیادة فی روایة من لم یزدها، والا ترجحت الزیادة، وکان الخبر المزید فیه مدلسا او منقطعا او مرسلا خفیا". وانظر ایضا شرح النخبة: ۹۲، ثم المخالفة...... ")_د قبیل نه دې او دې سره د صحیح بخاری د روایت په صحت کښې څۀ فرق نۀ پریوځی،ځکه چې اول په دې روایت کښې د سماع وضاحت دې_

او دویم دا چې امام ابوداؤد(۳)،ابن ماجه(۴)او اسماعیلی(۵)رحمهم الله هم دا حدیث مختلفو ترکیبونو سره نقل کړې دې او په هیڅ یو طریق کښې هم زید بن واقد نشته(۶).

قوله: قال: أتیت النبی صلی الله علیه وسلم فی غزوة تبوك : حضرت عوف بن مالک فرمائی چې زۀ د نبی په خدمت کښې حاضر شوم،کوم وخت چې دوی مبارک په غزوۀ تبوک کښې وو.

د تبوک غزوه چونکه په نهمه هجرئ کښې شوې وه نو صحابی چې کومه خپله واقعه نقل کړې ده هغه د نهمې هجرئ ده (۷) د مستدرک حاکم په روایت کښې ددې بیان هم دې چې دا واقعه د سحر د وخت ده.(۸).

قوله: وهو فی قبة من أدم: او نبی ﷺ په یو قبه کښې آرام فرما وو چې د څرمن نه جوړه شوې وه.

قبه د قاف پیش سره او باء مشدده مفتوحه سره،ددې اطلاق په هر هغه څیز باندې کیږی کوم چې گول جوړ شوې وی،لکه گنبد،خیمه وغیره لیکن دلته هغه خیمه مراد ده کومه چې د

---

(۱) رواه الطبرانی فی المعجم الکبیر: ۱۸/ ۴۰_۴۱،ابو ادریس الخولانی عن عوف،رقم (۷۰))_

(۲) قال العلامة العثمانی رحمه الله فی قواعد علوم الحدیث(۴۵))_

(۳) انظر سنن ابی داود،کتاب الادب،باب ما جاء فی المزاح،رقم (۵۰۰۰))_

(۴) انظر سنن ابن ماجه،کتاب الفتن،باب اشراط الساعة،رقم (۴۰۴۲))_

(۵) السنن الکبری للبیهقی: ۹/ ۳۷۴،رقم (۱۸۸۱۷)،کتاب الجزیة،باب مهادنة الائمة بعد رسول.....)_

(۶) عمدة القاری: ۱۵،وفتح الباری: ۶/ ۲۷۷)_

(۷) عمدة القاری: ۱۵/ ۹۹وفتح الباری،کتاب المغازی،باب غزوة تبوک: ۶۳۲)_

(۸) قال:دخلت علی رسول الله ﷺ فی غزوة تبوک فی آخر السحر...... "انظر المستدرک للحاکم: ۳/ ۶۳۰ کتاب معرفة الصحابة،ذکر مناقب عوف بن مالک.....رقم (۶۳۲۴)،وایضا انظر معرفة الصحابة، للاصبهانی: ۴ باب من اسمه:عوف)_

پورته نه ګول وی ددې جمع قباب او قبیة ده[۱].
د سنن ابی داؤد په روایت کښې ددې نه پس دا اضافه هم ده

قوله: "فسلمت، فرد، وقال: ادخل.فقلت:أكلي يا رسول الله!قال: كلك، فدخلت"[۲]: "نو ما سلام اوکړو.هغوی جواب راکړو او وې فرمائیل چې دننه راشه!ما اووئیل چې دننه پوره پورته درشم؟نبی ﷺ اوفرمائیل،بالکل!نو زۀ دننه داخل شوم".
مطلب دادې چې خیمه چونکې وړه وه،ګنجائش کم وو.ددې وجې نه حضرت عوف بن مالک د ګپ شپ په طریقې سره تپوس اوکړو چې مکمل داخل شم؟نبی ﷺ د هغوی په ګپ باندې پوهه شو ددې وجې نه ئې جواب هم د هغوی په انداز کښې ورکړو چې آو!پوره پوره داخل شه،د خیمې د وړوګوالی پرواه مۀ کوه.

لکه عثمان بن ابو العاتکه(د حدیث راوی)فرمائی: "إنما قال:أدخل كلي،من صغر القبة"[۳].
ددې طریق نه دا هم معلومه شوه چې صحابه کرامو ﷡ به نبی ﷺ سره مزاح کوو یعنی ګپ شپ به ئې لګوو[۴].

قوله: فقال:اعدد ستا بين يدي الساعة موتي ثم فتح بيت المقدس: نو نبی ﷺ تپوس اوکړو،د قیامت دپاره شپږ څیزونه شمار کړه(یو)زما وفات.(دویم)د بیت المقدس فتح.مطلب دادې چې ددې شپږو کارونو د واقع کیدو نه مخکښې به قیامت نۀ قائمیږی، لکه په حدیث کښې د "ستا"نه مراد "ست علامات لقيام القيامة"دی.[۵].
په دې کښې اولنئ نشانی په ۱۱ هجری ربیع الاول کښې ثابته وه،کله چې نبی ﷺ ددې دنیا نه تشریف فرما شو.او دویمه نشانی د حضرت عمر بن الخطاب ﷛ په زمانه کښې پنځلسمه هجرئ کښې ثابته شوه چې هغه کال باندې بیت المقدس فتح شو[۶].

قوله: ثم موتان يأخذ فيكم كقعاص الغنم: بیا به په کثرت او ډیروالی سره مرګونه په تاسو کښې داسې خوریږی لکه څنګه چې په ګډو چیلو کښې یو خاص بیماری خوریږی او ټول څاروی اچانک هلاک کړی.
د موتان ضبط: موتان د میم پیش او د واو سکون سره دې،او بعضې حضراتو دا وئیلې دی چې پیش سره د بنو تمیم لغت دې.د دوی نه علاوه د عربو نور قبائل ئې فتحې سره لولی،

[۱])عمدة القاری:۱۵/ ۹۹)_
[۲]) سنن ابی داود،کتاب الادب،باب ما جاء فی المزاح،رقم (۵۰۰۰))_
[۳]) حواله بالا،رقم (۵۰۰۱)،وفتح الباری:۶/۲۷۷_۲۷۸)_
[۴]) بذل المجهود:۱۳/۴۰۱،رقم (۵۰۰۰))_
[۵]) عمدة القاری:۱۵/۹۹ ،وفتح الباری:۶/۲۷۸)_
[۶]) البداية والنهاية:۷/۵۵،فتح بيت المقدس على يدى عمر بن الخطاب،والكامل لابن الاثير:۲/۳۴۷)_

لکه بليد،احمق او بيوقوف،ته"موتان القلب"هم وئيلې شي ليکن د ميم مضموم کيدل غوره او مشهور دی.(١).

بيا ابن جوزی فرمائی چې بعضې محدثين حضرات ددې لفظ په ادا کولو کښې غلطی کوی، ځکه چې دا هغوی د ميم او د واو ضمې سره لولی او دا بالکل غلط دې.مُوتان خو هغه زمکې ته وئيلې شی په کومه زمکه باندې چې زميندارۍ نه کيږی او د هغې څۀ انتظام وغيره نۀ کيږی(٢)او د ابن السکن په روايت کښې دا لفظ تثنيه سره"موتتان"دې.چې ددې لفظ دلته هيڅ موقع او محل نشته.(٣).

د موتان معنی: قزاز او خطابی ددې کلمې معنی"مرګ"بيان کړې ده،او ابن الاثير جزری وغيره ددې معنی"الموت الکثير الوقوع"ښودلې ده.(٤). يعنی کثرت سره د مرګونو واقع کيدل چې ددې تعبير وباء سره کيدې شی ځکه چې وبائی مرضونو مثلاً طاعون وغيره سره هم مرګونه کثرت سره واقع کيږی.

د قُعاص ضبط: قعاص د قاف پيش او د عين مهمله فتحې سره دې،هم دا رائې د لغت او د حديث د جمهورو امامانو مثلاً د ابن قرقول،ابن الاثير وغيره هم ده(٥).ليکن حافظ ابن حجر دا عقاص ليکلې دې يعنی عين ئې په قاف باندې مقدم ښودلې دې(٦).چې صحيح نۀ دې او دا د حافظ صاحب وهم دې.(٧).

د قعاص معنی: قعاص يو قسم بيماری ده چې ځناورو ته لګی،چې ددې په نتيجه کښې د دوی د پوزې نه يو توره ماده راوځی او فوری مرګ واقع کيږی.دا د القعص نه مشتق دې چې ددې معنی ده فوری مرګ، "**يقال:قعصته وإقعصته:إذا قتلته سريعاً**".(٨)او د ابن فارس وينا داده

---

(١) عمدة القاری:٩٩/١٥ ،وارشاد الساری:٢٤١/٥،وفتح الباری:٢٧٨/٦)_

(٢) عمدة القاری:٩٩/١٥ ،وفتح الباری:٢٧٨/٦،وکشف المشکل:١١٠٨/١،مسند عوف بن مالک،رقم (٢٣٤٢)،ومشارق الانوار:٣٩٠/١،الميم مع الواو)_

(٣) عمدة القاری:١٠٠/١٥،و ارشاد الساری:٢٤١/٥)_

(٤) النهاية فی غريب الحديث والاثر:٣٧٠/٤،باب الميم مع الواو،وعمدة القاری:٩٩/١٥ ،وفتح الباری:٢٧٨/٦،وارشاد الساری:٢٤١/٥،واعلام الحديث للخطابی:١٤٦٨/٢)_

(٥) النهاية لابن الاثير:٨٨/٤، وعمدة القاری:١٠٠/١٥،والقاموس الوحيد،مادة"قعص")_

(٦) فتح الباری:٢٧٨/٦)_

(٧) في هامش طبعة بولاق: كذا فی نسخ الشارح التی بايدينا،والذی فی نسخ البخاری بتقديم القاف علی العين. وبه ضبط القسطلانی،وهو فی کتب اللغة،والمتعين من قول ابی عبيد،ومنه اخذ:الاقعاص".(انظر تعليقات محب الخطيب علی فتح الباری:٢٧٨/٦)_

(٨) النهاية:٨٨/٤،وفتح الباری:٢٧٨/٦،وعمدة القاری:١٠٠/١٥،وارشاد الساری:٢٤١/٥)_

چي دا دسيني بيماري ده.ددې دوجې نه دومره قدرې تکليف وی چې گويا څټ ماتيږی.(۱)

د ثم موتان... **مطلب:** په دې جمله کښې د قيامت په نزدې علامتونو کښې دريم نمبر علامت ښودلې شوې دې.چې دومره کثرت سره به مرگونه وی لکه څنگه چې وبا خوره شی او څنگه چې په څناورو کښې وبا خوريږی او فوراً په سوونو څناور هلاک کړی.دغه شان پورته ذکر کړې شوې وبا به هم په زرگونو لکونو خلق فنا کړی.د شارحينو وينا ده چې دا نشانی هم د طاعون عمواس په شکل کښې واقع شوې ده.چې په دې کښې په دريو ورځو کښې تقريباً اويا زره کسان وفات شوې وو چې په کښې صحابه کرام رضی الله عنهم هم شامل وو.دا طاعون د بيت المقدس د فتح کولو نه پس د حضرت عمرفاروق په زمانه کښې په ۱۷هجرئ کښې خور شوې وو(۲).

لکه په خپله د حديث راوی حضرت عوف بن مالک نه امام حاکم (۳) نقل کړې دی چې د پورتنی ذکر شوی طاعون مصداق طاعون عمواس دې،دغه شان د حافظ ابن کثير(۴)او د علامه توريشتی رائې هم داده.(۵).

قوله: ثم استفاضة المال(۶)حتی يعطی الرجل مائة دينار فيظل ساخطا:

بيابه دمال کثرت وی،تردې چې که چاته سل ديناره هم ورکړې شی نو بيا به هم هغه خفه وی.

په دې جمله کښې د قيامت د نزديکت څلورمه نشانی بيان شوې ده چې يو زمانه به داسې راشی چې مال به ډير زيات وی،تقريباً هر سړې به مالدار وی،ددې وجې نه که چاته سل ديناره هم ورکړې شی(چې يو لوئې رقم شمارلې شی)او ورته اووئيلې شی چې دا دينارونه واخله نوهغه به خفه شی چې دادومره معمولی رقم ولې راکوې؟اودې لره به سپک گنړی.(۷)

دا څلورمه نښه د خليفه ثالث حضرت عثمان بن عفان په دور خلافت کښې اوموندلې شوه چې کله د فتوحاتو ډيروالې شو او مسلمانانو د کفر لوئې لوئې مرکزونه فتح کړل نو مال و دولت ډير زيات شو او تقريباً هر سړې مالدار او دولت مند شو.(۸)

---

(۱) عمدة القاری:۱۵/ ۱۰۰،وفتح الباری:۶/۲۷۸)_

(۲) پورته حواله جات،وارشاد االساری:۵/ ۲٤۱،والبداية والنهاية:۷/۷۸،شئ من اخبار طاعون عمواس)_

(۳) المستدرک للحاکم:٤/ ٤۶۹،کتاب الفتن والملاحم،رقم (۸۳۰۳))_

(٤) البداية والنهاية:۶/۲۲۶،فصل فی ترتيب الاخبار بالغيوب.....)_

(۵) کتاب الميسر:٤/۱۱۵۱،رقم (٤۰۵۲)،باب الملاحم من کتاب الفتن،وشرح الطيبی:۱۰/۷۷،وفيضان القدير للمناوی،رقم (٤۶۵۷))_

(۶) قال العلامة الخطابی رحمه الله : استفاضة المال:کثرته،واصله التفرق والانتشار،يقال:فاض الماء،وفاض الحديث:اذا انتشر".اعلام الحديث:۲/ ۱٤۶۹)_

(۷) عمدة القاری:۱۵/ ۱۰۰،وشرح القسطلانی:۵/ ۲٤۱)_

(۸) پورته حواله جات،۶/۲۷۸)_

قوله: ثم فتنة لا يبقى بيت من العرب إلا دخلته: بيا به فتنه خوره شي.د عربو هيڅ يو كور به پاتې نۀ شي چې په هغې كښې دا فتنه داخله نۀ شي

په دې جمله كښې د پنځمې نښې بيان دې چې بيا به يو داسې زمانه راشي چې هر طرفته به فتنه وي،لوټ مار به وي،د خلقو د مال و جان ضمانت به نۀ وي.د عربو هيڅ يو كور او هيڅ يو ځائې به ددې فتنې نه محفوظ پاتې نۀ شي او هر سړې به ددې نه متاثره وي.ددې علامت ابتداء د حضرت عثمان د شهادت نه اوشوه چې د هغوی د شهادت نه پس فتنې خورې شو او ترننه پورې جارې دی(١).الله تعالى ته علم دې چې دا صورت حال به كوم وخت پورې جاري وي.

قوله: ثم هدنة تكون بينكم وبين بني الاصفر فيغدرون فيأتونكم تحت ثمانين غاية تحت كل غاية اثنا عشر الفاً: بيا صلح ده،چې ستاسو او د روميانو مينځ كښې به وي،نو هغوی به وعده خلافي اوكړي،تاسو سره د جنګ كولو دپاره به د اتيا(٨٠)بيرغو لاندې راشي،د هر بيرغ لاندې به دولس زره كسان وي(ټول لښكر به تقريباً په لس لاكه كسانو باندې مشتمل وي).

د هدنة معنى او ضبط: هدنة د هاء پيش او د دال سكون سره دې.ددې معنى ده سكون. راحت. البته دلته ددې معنى ده صلح.ددې دواړو مينځ كښې فرق دادې چې صلح عام ده او هدنة خاص ده.كه د جنګ شروع كيدو نه پس صلح اوشي نو دې ته هدنة وائي او ددې د نوم وجه داده چې ددې صلحې د وجې نه د دواړو فريقو مينځ كښې سكون واقع شي او د پريشانئ حالت ختم شي(٢).او د بنوالاصفر نه مراد روميان دي(٣).

د غاية معنى او د روايتونو اختلاف: دلته د غاية معنى ده بيرغ،چونكه په لښكر كښې د راتلونكو كسانو دپاره دا د حد او د انتهاء حيثيت لري چې بيرغ اوړونكي سړې چرته اودريږي نو هلته نور لښكريان هم اودريږي او كه هغه روان شي نو نور لښكريان هم روان شي،ددې وجې نه بيرغ ته غاية وئيلې شي.

"قال الجواليقي: "غاية وراية واحد،لانها غاية المتبع،إذا وقفت وقف،وإذا مشت تبعها"(٤).

لكه د سنن ابی داؤد (٥) يو روايت چې د ذومخبر نه روايت دې،په هغې كښې د "رايه"لفظ

---

١) پورته حواله جات_

٢) فتح الباری:٢٧٨/۶،وعمدة القاری:١٥/ ١٠٠)_

٣) پورته حواله جات،وكشف الباری:٥٣٨/١،واعلام الحديث للخطابی:١٤۶٩/٢)_

٤) فتح الباری:٢٧٨/۶،وعمدة القاری:١٥/ ١٠٠،وشرح ابن بطال:٣٥٨/٥،ولسان العرب:١۶٣/١٠،باب العين،مادة غيا")_

٥) سنن ابی داود،كتاب الجهاد،باب الصلح مع العدو،رقم (٢٧۶٧)،وكتاب الملاحم،باب ما يذكر فی قرن المائة،رقم (٤٢٩٢))_

دې (١) او علامه ابن الجوزی فرمائی چې دا لفظ بعضې حضراتو "غابة" باء موحده سره روايت کړې دې ددې معنی ده ځنګل، ګويا که چې د غيرمسلمو لښکر سره د نيزو کوم کثرت وی نو د هغې د وجې نه دې ته ځنګل (غابه) وئيلې شوې ده (٢). او علامه خطابی فرمائی چې ګڼرو اونو ته "غابه" وئيلې شی او دلته لفظ د استعارې په طور استعمال شوې دې لکه د غابه نه مراد هغه بيرغونه دی کومې چې د لښکر د اميرانو دپاره اوچتولې شی او دې سره سره نيزو ته هم حرکت ورکولې شی، ګويا که چې د بيرغ د اوچتولو او نيزو ته د حرکت ورکولو چې کوم عمل دې نو د هغې نه تعبير په غابه سره کړې شوې دې (٣).

شپږمه نښه: پورتنۍ جمله کښې د قيامت په علامتونو کښې شپږم علامت بيان کړې شوې دې چې د مسلمانانو او د کافرانو مينځ کښې به يو خطرناک جنګ واقع شی. بيا به صلح اوشی، ليکن کافران به وعده خلافی اوکړی او د لوې حملې دپاره به جمع شی. د کفارو د لښکر تعداد به تقريباً لس لاکه وی (٤). دا نښه تردې وخت پورې واقع شوې نۀ ده. د امام مهدی د تشريف راوړلو نه پس به دا نښه هم واقع شی.

د قيامت د علامتونو ترتيب: دلته مناسب معلوميږی چې د قيامت نه مخکښې مخکښې کوم لوئې لوئې واقعات او حادثات به ښکاره کيږی، نو د احاديثو په رڼا کښې د هغې څۀ تفصيل هم بيان کړې شی.

د قيامت د علامتونو دوه قسمونه دی، وړوکی علامتونه او لوئې علامتونه.

د وړوکې علامتونو تعداد ډير زيات دې (٥) او هم دا علامتونه به د لويو علامتونو دپاره د مقدمې په شان وی.

---

(١) هذا ما قاله ابن حجر فی الفتح (٢٧٨/٦)، ولکنی لم اجد فيها ما قاله الحافظ. ولعله من اختلاف النسخ، نعم، قدورد الحديث بلفظ "راية" بدل "غاية" فی المستدرک للحاکم، ففيه: ......فيقبلون فی ثمانين راية، کل راية اثنا عشر الفا". انظر المستدرک: ٦٣٠/٣، رقم (٦٣٢٤)، اخرجه من طريق ابی بکر احمد بن سلمان بن الحسن الفقيه)_

(٢) عمدة القاری: ١٠٠/١٥، وفتح الباری: ٢٧٨/٦، وکشف المشکل: ١٣٣/٤، مسند عوف......رقم (٢٣٤٢)_

(٣) پورته حواله جات، واعلام الحديث للخطابی: ١٤٦٩/٢، ولسان العرب: ١٦٣/١٠، مادة "غيا")_

(٤) شرح الکرمانی: ١٤١/١٣، د حساب په اعتبار سره دا تعداد ٩ لاکه ٢٠ زره جوړيږی. حافظ صاحب فرمائی (٢٧٨/٦): وجملة العدد المشار اليه تسعمائة الف وستون الفا")_

(٥) حضرت شاه رفيع الدين د احاديثو په رڼا کښې د قيامت تقريباً ٢٧ وارۀ علامتونه ذکر کړې دی، په هغې کښې يو څو دلته ذکر کولې شی: چې کله بادشاهان د زمکې او د ملک پيداوار خپل ذاتی دولت جوړ کړی (يعنی دا په شرعی مصرف کښې نۀ خرچ کوی) زکوة به د تاوان په طور ادا کوی. خلق به امانت د غنيمت په شان پاک او حلال ګڼړی. خاوند به د خپلې ښځې اطاعت کوی. د دين علم به د دنيوی غرض دپاره حاصلولې شی. شراب خوری او زناکاری به زياته شی. د باطل مذهبونو، د دروغژن حديثونو او د بدعتونو به ترقی وی. اوګوری، کتاب د قيامت نه مخکښې.... [بقيه برصفحه آئنده....

علماؤ ليکلي دي چې کله وارۀ علامات ټول ښکاره شي نو داسې به اوشي چې عيسايان به په ډيرو ملکونو باندې غلبه اوکړي او قبضه به ئې کړي.په عربو او د شام په ملک کښې به د ابوسفيان په اولاد کښې يو سړې پيدا شي چې سادات به قتل کړي.د هغۀ حکومت به په مصر او شام وغيره کښې وي.(١).
دې دوران کښې به د روم د بادشاه د عيسايانو يو فرقې سره جنګ او دويمې فرقې سره به صلح اوشي،جنګ کوونکې فرقه به د روم پايه تخت قسطنطنيه باندې قبضه اوکړي.بادشاه به دارالخلافه پريږدي او شام ته به راشي او د عيسايانو د صلح پسند ډلې په مدد سره به اسلامي فوج د يو خطرناک جنګ نه پس په قابض فوج باندې فتح ياب شي.د دشمن د شکست نه پس به په موافق فرقه کښې يو سړې اووائي چې"غلب الصليب....."ددې په اوريدو سره به په اسلامي لښکر کښې يو سړې دۀ سره په جګړه شي او اوبه وائي چې"بل الله غلب"چې نه؛د الله تعالى دين اسلام غالب شو او ددې په برکت سره فتح نصيب شوه.دا دواړه به خپل خپل قوم د مدد دپاره راطلب کړي چې ددې د وجې نه به خانه جنګي شروع شي.د اسلام بادشاه به شهيد شي،عيسايان به په شام باندې قبضه اوکړي او ددې دواړو عيسائي ډلو به خپل مينځ کښې صلح اوشي(١). باقي مسلمانان به مدينې منورې ته واپس شي،د عيسايانو حکومت به خيبر پورې خور شي.

د امام مهدي تلاش: دې وخت کښې به مسلمانان په دې پريشانئ کښې وي چې حضرت امام مهدي تلاش کول پکار دي،دې دپاره چې دې زمونږ ددې مصيبتونو د دفع کولو ذريعه جوړه شي او د دشمن د پنجې نه مو نجات نصيب شي.حضرت امام مهدي به دې وخت مدينه منوره کښې وي ليکن ددې ويرې د وجې نه به مکې مکرمې ته لاړ شي چې خلق چرته زما په شان کمزورې سړې ددې لوئې او عظيم الشان کار دپاره منتخب نۀ کړي،ددغه زمانې اولياء کرام او ابدال عظام به دې تلاش کوي.(٢).

امام مهدي به اوپيژندلې شي: دې دوران کښې به امام مهدي د رکن او د مقام ابراهيم مينځ کښې طواف کوي،د سړو يو جماعت به دې اوپيژني او ددۀ په لاس باندې به بيعت اوکړي،د

بقيه ازحاشيه گذشته] به څۀ کيږي؟ ص:٢٣ـ٢٤، بتغيروتصرف)دغه شان اوګورئ جامع الترمذي،کتاب الفتن،باب في علامة حلول المسخ والخسف،رقم (٢٢١٠)،عن علي و(٢٢١١)،عن ابي هريرة رضي الله عنه)ـ

(١) کنز العمال،کتاب الفتن والاهواء......قسم الاقوال،رقم (٣١٠٣٣ـ٣١٠٣٥)،وفيض القدير للمناوي: ١٦٨/٤،حرف السين،رقم (٤٧٦٨)،والمستدرک: ٥٤٧/٤،کتاب الفتن والملاحم،رقم (٨٥٣٠))ـ

(٢) د باب د حديث په الفاظو ثم هدنة تکون بينکم وبين بني الاصفر،فيغذرون"کښې دې واقعې طرفته اشاره ده،دغه شان اوګورئ سنن ابي داود،کتاب الملاحم،ما يذکر من ملاحم الروم،رقم (٤٢٩٢)، والمستدرک للحاکم: ٤٦٧/٤،کتاب الفتن والملاحم،رقم (٨٢٩٨)،وصحيح ابن حبان،رقم (٦٧٠٨))ـ

(٣) سنن ابي داود،کتاب المهدي،رقم (٤٢٨٦))ـ

بیعت په وخت به د آسمان نه دا آواز راشی، "هذا خلیفة الله المهدی، فاستمعوا له وأطیعوا" دا آواز به ټول عام او خاص خلق واوری دې وخت کښې به د امام مهدی عمرمبارک څلویښت کاله وی.(١)

د امام مهدی فوج: د خلافت په مشهوریدو سره به د مدینې منورې فوجونه امام مهدی له مکې مکرمې ته راشی، د شام، عراق او د یمن اولیاء کرام او ابدال عظام به دده په ملګرتیا کښې او د عربو د ملکونو ډیر زیات سړی دده په فوجونو کښې داخل شی دې به په کعبه مبارکه کښې مدفون خزانې راوباسی او په مسلمانانو کښې به ئې تقسیم کړی، کومو ته چې رتاج الکعبه وئیلې شی.(٢)

د اهل خراسان لښکر: کله چې دا خبر اسلامی دنیا کښې خور شی نو د خراسان نه به د حارث نومې سړی په مقدمة الجیش کښې کمان د منصور نومې سړی سره وی، دې به یو لوئې فوج واخلی او د امام مهدی د مدد دپاره به حاضر شی.(٣)

د عیسائی فوجونو اجتماع: د عربو د فوجونو د جمع کیدو چې عیسایان واوری نو دوی به هم د څلورو واړو طرفونو نه د فوجونو د جمع کولو کوشش کوی، د خپلو ملکونو او د روم د ملکونو نه به ګڼ فوجونه د امام مهدی د مقابلې کولو دپاره په شام کښې جمع شی، د دوی د فوجونو به دې وخت کښې اویا بیرغه وی (٤) او د هر بیرغ لاندې به دولس زره فوجیان وی.(٥)

عیسایانو سره د امام مهدی جنګ: حضرت امام مهدی به د مکې مکرمې نه مدینې منورې ته واپس شی او د نبی کریم ﷺ زیارت باندې به مشرف شی او ددې نه پس به د شام په طرف روان شی، دمشق سره نزدې به د عیسائی فوجونو سره مخامخ شی، دې وخت کښې به د امام مهدی فوج په دریو ډلو کښې تقسیم شی، یو ډله به د عیسائی فوج د ویرې له وجې نه اوتختی، الله تعالی به د دوی توبه هیڅکله قبوله نهٔ کړی، باقی مانده فوج کښې به څهٔ شهیدان شی اود بدر او احد د شهیدانو مرتبې ته به اورسی او څهٔ به کامیاب شی او همیشه دپاره به د ګمراهئ او د خراب انجام نه بچ شی.

په دویمه ورځ به بیا حضرت مهدی د عیسایانو د مقابلې دپاره راوځی، په دې ورځ به د

---

(١) پورته حواله، ومشکاة المصابیح، کتاب الفتن، باب اشراط الساعة، من الحسان، رقم (٥٤٥٦)۔

(٢) الحدیث اخرجه ابو داود، کتاب المهدی، رقم (٤٢٨٦)، وموارد الظمان: ٤٦٤، رقم (١٨٨١)، والمصنف لعبد الرزاق، رقم (٢٠٩٣٤)، باب المهدی، والمعجم الکبیر: ٣٩٠/٢٣، مجاهد عن ام سلمة، رقم (٩٣١)، ومسند احمد: ٦٣٥/٨، رقم (٢٧٢٢٤)، مسند ام سلمة رضی الله عنها۔

(٣) وفی آخر هذا الحدیث: "وجب علی کل مؤمن نصره" سنن ابی داود، کتاب المهدی، رقم (٤٢٩٠)۔

(٤) د اویا لفظ په ظاهره د قلم سبقت دې، صحیح ٨٠ دی، لکه څنګه چې د باب په حدیث کښې راغلې دی، ددې تشریح هم وراندې تیره شوې ده۔

(٥) د باب د حدیث الفاظو کښې "فیاتونکم تحت ثمانین غایة، تحت کل غایة اثنا عشر الفا" دې واقعې طرفته اشاره ده۔

مسلمانانو يوه ډله دا عهد اوكړي چې د فتح موندلو يا شهادت نه بغير به ميدان نۀ پريږدو. دوى به ټول په ټوله شهيدان شي،باقى لږكسان به امام مهدى ځان سره واپس لښكرګاه ته بوځى په دريمه ورځ به بيا دغه شان اوشى چې يو ډله به دا عهد اوكړى چې د فتح موندلو يا شهادت نه بغير به ميدان نۀ پريږدو او دوى ټول به هم شهيدان شى،په صبا به بيا دغه شان اوشى او كوم لږ خلق چې پاتې شى هغوى به د امام مهدى په ملګرتيا كښې لښكرګاه ته واپس لاړ شى(١).

د امام مهدى فتح: په څلورمه ورځ به امام مهدى هغه تعداد بوځى كوم چې د رسدګاه محافظين وى او په تعداد كښې به ډير زيات كم وى،دوى به دشمن ته شكست وركړى او په دې ورځ به الله تعالى اسلامى لښكر ته فتح نصيب كړى.عيسايان به دومره قدرې اوږلې شى چې د باقى كسانو د دماغو نه به د حكومت هغه بوئى ختم شى او انتهائى ذلت او رسوا كيدلو سره به اوتختى.

ددې نه پس به امام مهدى انتهائى انعامات او اكرامونه په مجاهدينو كښې تقسيم كړى ليكن په دې مال باندې به چاته هم څۀ خوشحالى ملاؤ نۀ شى،وجه به دا وى چې د جنګ د وجې نه به ډير خاندانونه او قبيلې داسې وى چې په سلو كسانو كښې به يو يو كس بچ وى.ددې نه پس به امام مهدى د اسلامى خلافت په نظم ونسق كښې مصروف شى او څلورو واړو طرفونو ته به خپل فوجونه خوارۀ كړى(٢).

د قسطنطنيه ازادى او د دجال ښكاره كيدل: امام مهدى چې ددې كارونو نه فارغ شى نو د قسطنطنيه د فتح كولو دپاره به روان شى،چې د بحيره روم ساحل ته اورسى نو د قبيله بنواسحاق اويا زره بهادر كسان به په كشتو كښې سوارۀ كړى او د استنبول د فتح كولو دپاره به ئې مقرر كړى،چې كله دا كسان د ښار فصيل ته نزدې اورسى نو د تكبير نعره به اوچته كړى چې د هغې په بركت سره به فصيل اوغورځيږى،مسلمانان به حمله كولو سره په ښار كښې داخل شى.

امام مهدى به لا د ملک په انتظام وغيره مصروف وى چې دا افواه به خوره شى چې دجال د مسلمانانو تباهى اوكړه.ددې خبر په اوريدو سره به امام مهدى د شام په طرف روان شى او د خبر د تحقيق كولو دپاره به پنځه يه نهه سوارۀ كسان اوليږى،چې تحقيقات اوشى نو پته به اولګى چې دا هسې افواه وه ليكن څۀ موده پس به دجال ښكاره شى(٣).

د دجال بدصورتى،بداخلاقى او غلط حركتونه: دجال به د يهودو د قوم نه وى،ددۀ لقب به

---

(١) الصحيح لمسلم،كتاب الفتن،باب فى فتح قسطنطينية......رقم (٧٢٣٥)،وباب اقبال الروم فى كثرة القتل......رقم (٧٢٣٨))_

(٢) مسلم،كتاب الفتن،باب اقبال الروم فى كثرة القتل......رقم (٧٢٣٨)،واحمد فى مسنده:٣١/٢،مسند ابن مسعود،رقم (٣٦٤٣)،و:١٤٥/٢(٤١٤٦)،وابو داود الطيالسى:٢٠١/١،رقم (٣٨٤)وآخرون)_

(٣) مسلم،كتاب الفتن......باب لا تقوم الساعة حتى يمر الرجل......رقم (٧٢٩٣)،عن ابى هريرة)_

مسیح[1] وی او ښئ سترګه به ئې پړسیدلې وی[2]،ویخته به ئې ګلګوتې[3]وی،په یو لوئې خر باندې به سور وی،اول به ددهٔ ظهور د عراق او د شام مینځ کښې اوشی هلته به دې د نبوت دعوی اوکړی.ددې ځائې نه به اصفهان ته لاړ شی[4] .دلته به ورسره اویا زره یهودیان وی،دلته راتلو سره به دجال د خدائې دعوی اوکړی او ښهٔ فساد به خور کړی.

د خلقو د ازمیښت دپاره به الله تعالی ددهٔ نه خلاف عادت ډیر کارونه ښکاره کړی[5] ،لکه دهٔ سره به یو اور وی چې د هغې نه به دې په دوزخ سره تعبیر کوی او یو باغ به ورسره وی چې هغې ته به جنت وائی،مخالفین به په اور کښې او ملګری به جنت کښې اچوی.لیکن دغه اور به حقیقت کښې د باغ په شان او باغ به حقیقت کښې د اور خاصیت لری[6].ددهٔ په حکم سره به په زمکه کښې ښخې کړې شوې خزانې دهٔ سره شی[7].بعضې کسانو ته به وائی چې زهٔ ستاسو مړهٔ مور پلار ژوندی کوم دې دپاره چې تاسو زما د ژوندی کولو دا قدرت اووینئ او زما د خدایئ یقین اوکړئ نو دې به شیطانانو ته حکم اوکړی چې د دوی د والدینو هم شکل شئ او د زمکې نه راوخئ نو شیطانان به هم دغه شان اوکړی.

دجال به حرمینو ته نهٔ شی داخلیدې:دغه شان به دې ډیرو ملکونو باندې تیر شی.د مکې مکرمې طرفته به راشی لیکن په مکه مکرمه باندې به د فرشتو څوکئ وی.ددې وجې نه به هلته داخل نهٔ شی[8] ، ددې ځائې نه به د مدینې منورې اراده اوکړی،دغه وخت به د مدینې

---

[1]) بخاری،کتاب الفتن،باب ذکر الدجال،رقم (۷۱۲۵_۷۱۲۶)،عن ابی بکرة،ومسلم،کتاب الفتن......باب ذکر الدجال.......رقم (۷۳۲۲)،عن ابن عمر رضی الله عنهما)_

[2]) صحیح البخاری،کتاب الفتن،باب ذکر الدجال،رقم (۷۱۲۳)؛ومسلم،کتاب الفتن......باب ذکر الدجال......رقم (۷۳۲۲)،والترمذی،کتاب الفتن،باب فی صفة الدجال،رقم (۲۲۴۱))_

[3]) فی روایة مسلم: انه شاب قطط"،کتاب الفتن،باب ذکر الدجال......رقم (۷۳۳۳)،من روایة النواس بن سمعان الکلابی، رضی الله عنه)_

[4]) مسلم،کتاب الفتن.......باب فی بقیة من احادیث الدجال،رقم (۷۳۵۳)،عن ام شریک)_

[5]) مسلم شریف،کتاب الفتن......باب ذکر الدجال.......رقم (۷۳۳۳)،عن النواس بن سمعان الکلابی)_

[6]) مسلم شریف،کتاب الفتن......باب ذکر الدجال.......رقم (۷۳۳۱)،والبخاری،کتاب احادیث الانبیاء، باب ما ذکر عن بنی اسرائیل،رقم (۳۴۵۰)،عن حذیفة رضی الله عنه)_

[7]) مسلم شریف،کتاب الفتن.......باب ذکر الدجال......رقم (۷۳۳۳)،عن النواس بن سمعان الکلابی)_

[8]) البخاری،کتاب الفتن،باب لا یدخل الدجال المدینة،رقم (۷۳۳۳)، ومسلم، کتاب الفتن......باب فی صفة الدجال،وتحریم المدینة علیه......رقم (۷۳۳۵)،عن ابی سعید الخدری رضی الله عنه)_ وفی قصة تمیم الداری رضی الله عنه : وانی مخبر کم عنی،انی انا المسیح،وانی اوشک لی فی الخروج،فاخرج فاسیر فی الارض، فلا ادع قریة الا هبطتها فی اربعین لیلة،غیر مکة وطیبة،فهما محرمتان علی،کلتاهما،کلما اردت ان ادخل واحدة،او واحدا منهما،استقبلنی ملک بیده السلف صلتا،یصدنی عنها،وان علی کل نقب منها....[بقیه برصفحه آئنده...

منورې اووه دروازې وى،د هرې دروازې په حفاظت باندې به دوه دوه فرشتې مقررې وى چې د هغوى د ويرې له وجې نه به دجال د خپل فوج سره هم هلته داخل نهٔ شى.(١) دغه شان مدينه منوره كښې به درې ځله زلزله راشى چې د هغې د وجې نه به منافقان وغيره اوويريږى او بهر ته به اوځى او د دجال په جال كښې به ګرفتار شى.(٢)

د عيسى عليه السلام نازليدل او امام مهدى سره ملاقات: امام مهدى به د دجال نه مخكښې دمشق ته رسيدلې وى او د جنګ تيارئ به يې كړې وى،دې دوران كښې به مؤذن د مازيګر اذان كوى،خلق به د مانځه په تيارئ كښې مشغول وى چې حضرت عيسى به د دوو فرشتو په اوږو باندې تكيه لګولو سره د آسمان نه د دمشق د جامع مسجد په مشرقى ميناره باندې تشريف فرما شى او اواز به اوكړى چې پوړئ راوړئ نو پوړئ به حاضرې كړې شى.

لاندې راكوزيدو نه پس به ددې دواړو حضراتو ملاقات اوشى،امام مهدى به ورسره ډير زيات خوش اخلاقئ او عاجزئ سره مخامخ شى او ورته به وائى يا نبى الله!امامت اوكړئ. حضرت عيسى ؑ به ورته اوفرمائى چې امامت هم تاسو اوكړئ.نو امام مهدى به مونځ وركړى او حضرت عيسى ؑ به وروسته اقتداء اوكړى(٣).

د اسلامى لښكر او د دجالى فوج مقابله: د مونځ نه چې فارغ شى نو امام مهدى به قيادت حضرت عيسى ته سپارل غواړى نو هغوى به ورته اوفرمائى چې نه!قيادت هم تاسو اوكړئ زهٔ خو صرف د دجال د قتلولو دپاره راغلې يم.

شپه به خير و عافيت سره تيره كړى ددې نه پس به امام مهدى يو لوئې لښكر واخلى او ميدان ته به راشى،حضرت عيسى ؑ به اس او نيزه اوغواړى چې د دجال د شر نه د مخ زمكه پاكه كړى،نو عيسى ؑ به په دجال باندې او اسلامى لښكر به د دجال په لښكر باندې حمله اوكړى،ډير زيات خطرناك جنګ به شروع شى.دې وخت كښې به د حضرت عيسى ؑ ساه دا خاصيت وى چې ترڅو ئې نظر رسى نو هغې پورې به ئې ساه هم اثر كوى او كوم كافر ته چې د حضرت عيسى ؑ ساه رسيږى نو هلته به هغه ختميږى.(٤)

د دجال تختيدل: د عيسى ؑ د مقابلې كولو نه به دجال ويريږى او د لد مقام ته به اوتختى،

بقيه ازحاشيه گذشته] ملائكة يحرسونها.......قال رسول الله ﷺ : هذه طيبة،هذه طيبة،هذه طيبة".يعنى المدينة....."صحيح مسلم،الفتن،باب قصة الجساسة،رقم (٢٩٤٢_٧٣٨٦))_

(١) صحيح بخارى،كتاب الفتن،باب ذكر الدجال،رقم (٧٢١٥_٧١٢٦))_

(٢) پورته حواله،رقم (٧١٢٤)،ومسلم،كتاب الفتن......باب قصة الجساسة،رقم (٧٣٨٦)،والترمذى،كتاب الفتن،باب.....الدجال لا يدخل المدينة،رقم (٢٢٤٢)،عن انس بن مالك رضي الله عنه)_

(٣) مسلم،كتاب الفتن......باب ذكر الدجال.......رقم (٧٣٣٣)،عن النواس بن سمعان،والمصنف لابن ابى شيبة:٢٩٣/٢١،كتاب الفتن،رقم (٣٨٨٠٤)،عن ابن سيرين،والمعجم الكبير للطبرانى:٩٦٠/،رقم (٨٣٩٢)،عن عثمان بن ابى العاص رضي الله عنه،ومجمع الزوائد:٣٤٢/٧)_

(٤) مسلم شريف،كتاب الفتن.......باب ذكر الدجال.......رقم (٧٣٣٣)،عن النواس بن سمعان)_

حضرت عیسی ﷺ به ورپسې شي او بیا به ئې مومي او په نیزې سره به ئې هلاک کړي، خلقو ته به د دهٔ هلاکت ښکاره کړي چې دجال مردار شو

د دجال د قتلولو نه پس به ددهٔ د لښکر همت ختم شي او ټول به تباه وبرباد شي، یهودیان(چې ددې لښکر زیاته حصه به وي)ته به هیڅ ځیز پناه نهٔ ورکوي، هر کانړې او بوټې به ئې په نهه کوي چې ائې د الله بنده!دا یهودی اوګوره او دې قتل کړه، لیکن غرقد نومې اونه به ورته پناه ورکوي او ددهٔ حال به نهٔ ښکاره کوي.(۱)

د متاثره ښارونو نوې تعمیر او د انصاف قانمول: د دجال د فتنې د ختمیدو نه پس به حضرت مهدی او عیسی ﷺ د هغې ښارونو دوره اوکړي کوم چې دجال تباه کړې وي، متاثره خلقو ته به تسلي ورکړي، د لوئې اجر خوشخبری به ورته ورکړې او د هغوی د دنیوی نقصانونو ازاله به اوکړي.(۲)

دویم طرفته به حضرت عیسی ﷺ د خنزیر د قتل، د صلیب د ماتولو او د کفارو نه د جزیه قبلولو احکامات جاري کړي او ټول کافران به د اسلام طرفته راوبلي.(۳) د الله تعالی په فضل وکرم سره به هیڅ یو کافر په اسلامی ښارونو کښې پاتې نهٔ شي، ظلم او بې انصافي به ختمه شي او هرطرفته به انصاف او عدل پورته وي، ټول خلق به د الله تعالی په عبادت کښې سرګرم وي. د امام مهدی د خلافت وخت به اووهٔ(۴)، اتهٔ(۵) یا نهه (۶)کاله وي نو ابتدائی اووهٔ کاله به د عیسایانو د فتنې د ختمولو او د ملک په انتظام کښې، اتم کال دجال سره په جنګ کښې او نهم کال به د حضرت عیسی ﷺ په ملګرتیا کښې تیر شي. دې حساب سره به د دوی عمر ۴۹ کاله وي. ددې نه پس به حضرت مهدی وفات شي.

په حضرت عیسی ﷺ باندې وحی: د امام مهدی د تجهیز او تکفین نه پس به ټول کارونه د حضرت عیسی ﷺ لاس ته راشي، ټول مخلوقات به ډیر زیات امن وامان سره ژوند تیروي، په حضرت عیسی ﷺ باندې به وحی نازله شي چې زهٔ په خپلو بندګانو کښې داسې طاقت ور بندګان ښکاره کوم چې په هیڅ یو کس کښې به د هغوی د مقابلې کولو طاقت نهٔ وي، ددې وجې نه به حضرت عیسی ﷺ مخلصین واخلي او کوه طور ته به منتقل شي.(۷)

---

(۱) پورته حواله، وباب لا تقوم الساعة حتی یمر الرجل......رقم (۷۲۹۹)، عن ابی هریرة......وسنن ابی داود، کتاب الملاحم، باب خروج الدجال، رقم (۴۳۲۱)، والبخاری، کتاب الجهاد، باب قتال الیهود، رقم (۲۹۲۶)

(۲) التصریح بما تواتر فی نزول المسیح: ۱۱۸، الحدیث الخامس، عن النواس)_

(۳) ابو داود، کتاب الملاحم، باب خروج الدجال، رقم (۴۳۲۴)، والمصنف لابن ابی شیبة: ۲۳۵/۲۱، کتاب الفتن، رقم (۳۸۶۸۱))_

(۴) عن ابی سعید الخدری...... یملک سبع سنین۳ابو داود، کتاب المهدی (۴۲۸۵)، وایضا، رقم (۴۲۸۶))_

(۵) المصنف لابن ابی شیبة: ۲۸۷/۲۱، کتاب الفتن، ما ذکر فی فتنة الدجال، رقم (۳۸۷۹۳))_

(۶) ابو داود، رقم (۴۲۸۶_۴۲۸۷))_

(۷) مسلم شریف، کتاب الفتن......باب ذکر الدجال......رقم (۷۳۳۳)، عن النواس بن سمعان رضی الله عنه، والترمذی، کتاب الفتن، باب ما جاء فی فتنة الدجال (۲۲۴۰))_

د ياجوج وماجوج راوتل: د مذكوره وحى په تعميل كولو كښې به حضرت عيسى د كوه طور په قلعه كښې نزول اوفرمائى (كومه چې نن صبا موجوده ده) او د جنگ سازوسامان په مهيا كولو كښې به سركرم وى چې دې دوران كښې به د ياجوج و ماجوج قوم د سكندر ديوال مات كړى او په مخ د زمكې باندې به څلور واړو طرفونو ته خوارۀ شى، په مضبوطه قلعه كښې د پناه اخستلو نه بغير به د دوى نه د بچ كيدو هيڅ صورت نۀ وى[1]، دوى به د خلقو په قتل وغارت كښې هيڅ پرواه نۀ كوى.

د ياجوج وماجوج تباه كارئ: د دوى تعداد به دومره زيات وى چې كله د دوى اولنئ ډله بحيره طبريه[2] ته راورسى نو د هغې ټولې اوبه به اوڅكى او هغه سمندر به اوچ شى، چې كله وروستنئ ډله دلته راورسى نو هغوى به وائى چې كيدې شى دلته هډو اوبه تيرې شوې نۀ دى، دوى ټول به په ظلم وستم، قتل وغارت، پرده اخستلو، تكليف رسولو او قيد كولو كښې مشغول شى، په دې حالت كښې چې كله دوى شام ته اورسيږى نو اوبه وائى چې مونږ خو د زمكې والا خلق نيست نابود كړل، راځئې چې اوس د آسمان والا هم ختم كړو نو په آسمان باندې به غشى وروى چې د الله تعالى قدرت سره به په وينو ليت پيت واپس راشى، ددې په ليدلو سره به دوى ډير خوشحاله شى چې اوس خو زمونږ نه سوا هيڅوک نشته[3]

د حضرت عيسى ﷺ دعا او د ياجوج وماجوج هلاكت: د ياجوج وماجوج ددې فتنې دوران كښې به په مسلمانانو باندې د خوراک سختى راشى، آخر به حضرت عيسى ﷺ د دعا كولو دپاره پاسى، ددوى ملگرى به وروستوولاړوى اوآمين به وائى نو الله تعالى به يوقسم بيمارى "نغف"[4] نازله كړى، دې مرض سره به د ياجوج وماجوج قوم په يو شپه كښې ختم شى[5]

چونكه د دومره مړګونو د وجې نه به ډيره سخته بدبوئى خوره شى، ددې وجې نه به حضرت عيسى ﷺ بيا خپلو ملگرو سره دعا اوكړى نو الله تعالى به اوږدو اوږدو څټونو او جسمونو والا "عنقا" نومې ځناور راواستوى نو دغه ځاروى به بعضې اوخورى او نور به مختلفو جزيرو او سمندرونو كښې اوغورزوى او د هغوى د وينو وغيره نه به د زمكې مخ صفا كولو دپاره څلوېښت ورځې باران اووريږى، دا باران به دومره قدرې زيات وى چې هيڅ يو پوخ او كچه مكان به د سسيدلو نه بغير پاتې نۀ شى.

د امن و بركت اووۀ كاله او د حضرت عيسى ﷺ وفات: دې باران سره به پيداوار ډير زيات

---

[1]) تفسير البيضاوى مع الشهاب: ۲۳۶/۶، سورة الكهف/۹۹)_

[2]) الطبرية_بفتح الطاء والباء_بحيرة من اعمال الاردن فى طرف الغور وفى جبل، وجبل الطور مطل عليها....". معجم البلدان للحموى بتصرف: ۱۷/٤، باب الطاء والباء......)_

[3]) مسلم، رقم (۷۳۳۳_۷۳۳٤)، حديث النواس بن سمعان، وترمذى، كتاب الفتن، رقم (۲۲٤۰))_

[4]) نغف د نون او غين فتحې سره هغه چينجى ته وائى كوم چې د اوښ او د چيلئ په پوزه كښې وى، دغه شان اوګورئ: كتاب السير للتوربشتى: ۱۱۶۷/٤، رقم (٤۱۰٤))_

[5]) مسلم، رقم (۷۳۳۳)، ترمذى، رقم (۲۲٤۰))_

بركتناك او زيات شي،داسې چې يو سير غله او د يو غوا يا د يو چيلۍ شودهٔ(پي)به د يو خاندان دپاره كافي كيږي[1]،ټول خلق به ډېر زيات عيش وعشرت كښې وي،په مخ د زمكه به د مؤمنانو نه سوا نور هيڅوك نهٔ وي،كينه او حسد وغيره به د خلقو نه پورته شي،ماران او مضرخناور(درندګان)به خلقو ته څهٔ نقصان نهٔ رسوي.
د ياجوج او ماجوج د قوم چې د تورو كوم نيامونه او كمانونه وغيره وي هغه به د خشاك په طور په كار راځي[2]،دا حالات به اووهٔ كالو پورې جاري وي.ددې نه پس به رو رو خواهشات نفسانيه شروع شي.دا ټول واقعات د عيسى سره متعلق دي.په زمكه باندې به د حضرت عيسى قيام څلوېښت كاله وي،حج به اوكړي،نكاح به اوكړي،اولاد به ئې پيدا شي،بيا به دوى مبارك وفات شي او د نبى ﷺ په روضه مباركه كښې به دفن شي[3].
: حضرت عيسى د وفات نه پس به قبيله قحطان[4]كښې جهجاه نومې سړې د دوى خليفه شي،چې عدل او انصاف سره به د خلافت امور پوره كوي،د دوى نه پس به يو څو نور بادشاهان وي،چې د هغوى په زمانه كښې به بيا كفريه او جاهلانه رسومات عام شي او علم به ډېر زيات كم شي[5].
: شپې اوږدېدل او د توبې دروازه بنديدل: څهٔ موده پس به د ذى الحجه په مياشت كښې د نوې اختر د ورځې نه پس شپه دومره اوږده شي چې مسافرو به تنګه شي،ماشومان به د خوب نه بيدار شي او څاروى به د څرن كولو دپاره بې قراره شي،اخر دا چې خلق به د وېرې او د پريشانئ د وجې نه په ژړا ژړا سره توبه كوي،د دريو څلورو شپو په مقدار باندې چې كله داسې حالت تير شى نو ددې نه پس به د پريشانئ په حالت كښې نمر د سپوږمۍ په شان معمولى رڼړا سره د مغرب نه راوخيژى،دې وخت كښې به ټول خلق د الله تعالى د وحدانيت

---

[1]) جامع ترمذي،رقم (٢٢٤٠)،ومسلم،رقم (٧٣٣٣))_
[2]) ويستوقد المسلمون من قسيهم ونشابهم وجعابهم".انظر الجامع للترمذي.كتاب الفتن،باب ماجاء في فتنة الدجال،رقم (٢٢٤٠)،من رواية النواس رضي الله عنه)_
[3]) پورته حواله جات،وابو داود،كتاب الفتن،رقم (٤٣٢٣)،وابن ابى شيبة:٢٠٠/٢١،كتاب الفتن،رقم (٣٨٦٢٩)، ومسند احمد:٢٩٠/٢،رقم (٧٨٩٠)،مسند ابى هريرة،و:٤٣٧/٢،رقم (٩٦٣٠)،والتصريح بما تواتر فى نزول المسيح:٢٤٠،احاديث اخرى مما اخرجه المحدثون......رقم (٥٨)،و:٣٩٣،رقم (١٠١)،واحياء علوم الدين:٤٧٣،كتاب آداب النكاح،ربع العادات،الباب الاول......والفردوس بماثور الخطاب:٣٦٥/٤، فصل، والعلل المتناهية:٤٣٣/٢،رقم (١٥٢٩)،ذكر عيسى،وعمدة القارى:٤٠/١٦،ومشكاة المصابيح،باب نزول عيسى......كتاب الفتن،رقم (٥٥٠٨))_
[4]) جامع ترمذي،كتاب الفتن،باب بلا ترجمة،رقم (٢٢٢٨)،ومسلم،كتاب الفتن،باب لا تقوم الساعة حتى يمر الرجل بقبر......رقم (٧٢٦٨_٧٢٦٩)،وبخاري،كتاب المناقب،باب ذكر قحطان،رقم (٣٥١٧)،وكتاب الفتن،باب تغيير الزمان حتى......رقم (٧١١٧))_
[5]) صحيح بخاري،كتاب الفتن،باب ظهور الفتن،رقم (٧٠٦١_٧٠٦٦)،عن غير واحد من الصحابة)_

اقرار اوکړي لیکن بې فائدې.......ځکه چې دې وخت کښې به د توبې دروازه بنده شي.ددې نه پس به نمر د خپل معمول د رڼا سره د مشرق نه راخیژي(۱).

د دابة الارض ښکاره کیدل: خلق به په دې حالت کښې وي چې د صفا غر به د زلزلې د وجې نه اوشلیږي چې د هغې نه به یو عجیبه قسم ځناور ښکاره شي(۲) .لکه د شکل په اعتبار سره به دا ځناور د اووه قسمه ځناورو سره مشابهت لري،په مخ کښې د سړي سره،خپو کښې اوښ سره،ځټ کښې اس سره،لکئ کښې غوئې سره،کوناټي کښې هوسئ سره،په ښکرونو کښې باره سینګئ سره او په لاسونو کښې د بیزو سره(۳).دې سره سره به ډیر زیات فصیح اللسان وي(۴).

ددې ځناور په یو لاس کښې به د حضرت موسی همسا.په دویم لاس کښې به ورسره د حضرت سلیمان ګوتمه وي،ددې رفتار به ډیر زیات تیز وي چې دا چا پسې شي نو څوک به هم ترینه بچ کیدې نۀ شي،دا ځناور به په هر انسان باندې یو نښه لګوي،که د ایمان والا وي نو د موسی په همسا سره به د هغۀ په مخ باندې یو لکیره راښکي چې د هغې د وجې نه به ددې مؤمن مخ روښانه شي،که کافر یا منافق وي نو د حضرت سلیمان په ګوتمې سره به د هغۀ په پوزه یا ځټ باندې تور مهر لګوي چې د هغې د وجې نه به ددې انسان مخ بې رونقه شي،که په یو دسترخوان باندې څو کسان ناست وي نو د هر یو سړي د ایمان او کفر به پته اولګي،دا ځناور چې ددې کار نه فارغ شي نو غائب به شي.

د مغرب نه چې نمر راوخیژي او دابة الارض ښکاره شي نو ددې نه پس به د شپیلئ پوک وهلو پورې شپږ شلې(۱۲۰)کاله زمانه وي(۵).

د ایماندارو د مرګ هوا: دابة الارض چې غائب شي نو ددې نه پس به د جنوب د طرف نه یو مزیداره هوا اوچلیږي چې د هغې د وجې نه به د هر مؤمن په ترخ(بغل)کښې یو درد پیدا شي چې د هغې د وجې نه به ترتیب سره افضل،فاضل او بیا ناقص وفات کیدل شروع شي،شرط

---

۱) بخاري،کتاب الفتن،باب (بلا ترجمة)،رقم (۷۱۲۱).ومسلم،کتاب الایمان،باب بیان الزمن الذی لا یقبل......رقم (۳۹۶)،وفیه بحث نفیس فی روح المعاني:۸/۴۲۴_۴۲۷،سورة الانعام،الآیة:۱۵۸)_

۲) قال الله جل ذکره:(واذا وقع القول علیهم اخرجنا لهم دابة من الارض تکلمهم.....) (النمل:۸۲).وتفسیر الکشف والبیان:۴/۵۱۰_۵۱۲)_

۳) قد اختلف الروایات فی صفات هذه الدابة.انظر المصدر السابق.ومفاتیح الغیب للرازي:۲۴ /۵۷۳.سورة النمل.وتفسیر السمعاني:۴/۱۱۴و۱۱۵)_

۴) روح المعاني:۲۰/۳۱۲.سورة النمل.تفسیر الآیة/۸۲.واخبار مکة للفاکهي:۴/۳۹.ذکر الدابة وخروجها......رقم (۲۳۴۶_۲۳۴۷))_

۵) تفسیر الکشاف والبیان:۴/۵۱۰_۵۱۲.و روح المعاني:۲۰/۳۱۱_۳۱۵.تفسیر السمرقندي:۲/۵۰۵. وفتح القدیر:۴/۱۸۹.وفتح الباري،کتاب الرقاق:۱۱/۳۵۴.باب بلا ترجمة،رقم (۶۵۰۶).واخبار مکة للفاکهي:۴/۳۹.باب الدابة وخروجها.ومن این تخرج من مکة)_

به دا وی چې بس فاسق نهٔ وی.[1]

دغه شان قیامت ته نزدې به دا نښه هم ښکاره شی چې ځاروی، کانړی او چابک وغیره به کثرت سره ګویا کیږی، چې کورونو کښې دننه کوم امور دی د هغې او د نورو خبرو اترو خبر به ورکوی.[2]

د حبشیانو غلبه او په شام کښې د خلقو اجتماع: چې کله ټول مؤمنان ددې دنیا نه رخصت شی نو حبشیان به غالب شی، ټوله دنیا کښې به د هغوی حکومت خور شی، دوی به خانه کعبه ورانه کړی د حج نو حج به بند شی[3][4]، قرآن کریم به د زړونو، ژبو او کاغذونو نه پورته شی، د الله تعالی او د آخرت ویره به د زړونو نه ختمه شی، شرم و حیا به ختمه شی خلق به برسرعام د خرو او سپو په شان بدفعلی کوی.[5] ، د حاکمانو ظلم او جهالت به زیات شی، جهالت به دومره قدرې زیات شی چې هیڅوک به لفظ "الله" وئیلو والا پاتې نهٔ شی.[6]

چې د ټولې دنیا دا حالت وی نو دې دوران کښې به نسبتاً د شام په ملک کښې امن او ارزانی زیاته وی نو ټول خلق به د خپلو بچو سره د شام په طرف روان شی.[7]

اور به خلقو لره په شام کښې جمع کړی: کله چې د قیامت واقع بالکل نزدې شی نو یو ډیر لوئې اور به د جنوب له طرفه ښکاره شی د خلقو طرفته به راځی، د هغې نه د بچ کیدلو دپاره به خلق وارخطا منډې وهی او اور به مسلسل دوی پسې لګیدلې وی، آخر به دا اور دې خلقو لره شام (محشر) ته اورسوی، ددې نه پس به هغه اور غائب شی، دې وخت کښې به د مجموعی طور آبادې اکثریت په شام کښې وی.[8] ددې نه پس به د قیامت د قائمیدو اولنې

---

[1]) مسلم، کتاب الفتن، باب ذکر الدجال......رقم (۷۳۳۳)، ورقم (۷۳٤۱)، والترمذی، رقم (۲۲٤۰)ـ

[2]) عن ابی سعید الخدری رضی الله عنه قال: قال رسول الله صلی الله علیه وسلم: والذی نفسی بیده لا تقوم الساعة حتی تکلم السباع الانس، وحتی تکلم الرجل عذبه صوته، وشراک نعله، وتخبره فخذه بما احدث اهله من بعده". رواه الترمذی، وقال: هذا حدیث حسن غریب"......، کتاب الفتن، باب ما جاء فی کلام السباع، رقم (۲۱۸۱))ـ

[3]) صحیح البخاری، کتاب الحج، رقم (۱۵۹۱) و (۱۵۹۶)، ومسلم، کتاب الفتن، رقم (۸۳۹۵)، ومسند الطیالسی: ۶۹۶/۲، رقم (۲٤۹٤)، مسند ابی هریرة، وابن حبان، کتاب التاریخ، باب بدء الخلق، ذکر الموضع الذی یبایع فیه المهدی، رقم (۶۸۲۷))ـ

[4]) صحیح البخاری، رقم ۱۵۱۶، مسنداحمد: ۳۱۲/۲، رقم (۸۰۹۹) ومستدرک الحاکم: ٤۹۹/٤، رقم (۸۳۹۵) ومسندالطیالسی: ۶۹۶/۲، رقم (۲٤۹٤) مسندابی هریرة، وابن حبان، کتاب التاریخ، باب بدء الخلق، ذکرالموضع الذی یبایع فیه المهدی، رقم (۶۸۲۷))ـ

[5]) مسلم، کتاب الفتن، رقم (۷۳۳۳)، والترمذی، کتاب الفتن، رقم (۲۲٤۰)، عن النواس بن سمعان)ـ

[6]) مسلم، کتاب الایمان، باب ذهاب الایمان آخر الزمان، رقم (۲۳٤/۱٤۸)، والترمذی، کتاب الفتن، باب منه، رقم (۲۲۰۷))ـ

[7]) المستدرک للحاکم: ٥٤۹/٤، کتاب الفتن والملاحم، رقم (۸۵۳۸)، عن عبدالله بن مسعود)ـ

[8]) ابو داود، کتاب الملاحم، باب امارات الساعة، رقم (٤۳۱۱)، ومسلم..... [بقیه برصفحه آئنده...

علامت داوى چې خلق به درې څلور كاله په غفلت كښې پراتۀ وى او دنيوى نعمتونه، مالونه او شهوتونه به زيات شى.

د شپيلئ اواز، مړګونه او د كائنات د نظام فنا كيدل: د جمعة المبارک په ورځ، چې د عاشورې ورځ به هم وى[1]، سحر به خلق په خپلو خپلو كارونو كښې مشغول وى چې اچانک به يو باريک آواز واوريدلې شى، دا به د شپيلئ آواز وى، ټولو طرفونو كښې به دا آواز يو شان اوريدې شى او خلق به حيران وى چې دا آواز څنګه او د كوم ځائې نه راځى؟ رو رو به دا آواز د آسمانى بجلئ د ګړز په شان سختيږى او تيزيږى، خلقو كښې به ددې د وجې نه ډيره بې قرارى او بې چينى خوره شى، چې كله دا آواز پوره سخت شى نو خلق به د ويرې او د هيبت د وجې نه مړۀ كيدل شروع شى، په زمكه باندې به زلزله راشى[2]، ددې ويرې نه به خلق كورونه پريږدى او د ميدانونو په طرف به روان شى، وحشى ځناور به ويريږى او هغوى به هم انسانانو سره ملاؤ شى[3]، ځائې په ځائې به زمكه اوشليږى[4]، سمندرونه به اوخوټكيږى[5]، لوئې لوئې غرونه به د مالوچو په شان والوزى[6]، د خاورو د وجې نه به په ټوله دنيا باندې تيارۀ خوره شى، دغه آواز به وخت په وخت سختيږى، تردې چې ددې د زيات هيبت ناک كيدو د وجې نه به اسمانونه اوشليږى او ستورى به ريزه ريزه شى[7]. ددې نه څۀ موده پس به دوباره د پيدائش او د تخليق عمل شروع شى، بيا به دويم ځل باندې شپيلئ پوک وهلې شى او ټول خلق به د قبرونو نه راوځى او ميدان حشر كښې به جمع كيږى او د حساب كتاب عمل به شروع شى[8].

الله تعالى دې مونږ ټول ددې ورځې د سختو نه محفوظ اوساتى او الله تعالى دې مونږ ټول د

بقيه ازحاشيه گذشته] كتاب الفتن، رقم (۷۲۴۲_۷۲۴۳)، والترمذى، كتاب الفتن، رقم (۲۱۸۳)، وصحيح البخارى مع فتح البارى: ۳۷۸/۱۱، رقم (۶۵۲۲)، كتاب الرقاق، باب الحشر)_

[1]) مسلم، كتاب الفتن، رقم (۷۳۴۱)، حديث عروة بن مسعود)_

[2]) قال الله تعالى: (اذا زلزلت الارض زلزالها) (الزلزال/۱))_

[3]) قال الله تعالى: (واذا الوحوش حشرت) (التكوير/۵))_

[4]) قال الله تعالى: (يوم تشقق الارض عنهم سراعا) (ق/۴۴)_

[5]) قال الله تعالى: (واذا البحار فجرت) (الانفطار/۳))_

[6]) قال الله تعالى: (واذا الجبال نسفت) (المرسلات/۱۰)، وقال ايضا: (وتكون الجبال كالعهن المنفوش) (القارعة/۵))_

[7]) قال جل ذكره: (اذا السماء انفطرت، واذا الكواكب انتثرت) (الانفطار/۱_۲))_

[8]) مسلم شريف، كتاب الفتن......باب فى خروج الدجال......رقم (۷۳۴۱)، عن عروة بن مسعود الثقفى، وباب ما بين النفختين، رقم (۷۳۷۴)، والبخارى فى التفسير، سورة الزمر، رقم (۴۹۳۵))_ دا ټول تفصيلات د حضرت شاه رفيع الدين دهلوى رحمه الله درسالې "علامات قيامت" نه لږ بدلون او حذف سره اخستلې شوې دى، اوګورئ مذكوره رساله مطبوعه مع "د قيامت نه مخكښې به څۀ كيږى؟" (ص: ۲۳-۴۴)_

نبی ﷺ د شفاعت مستحق اوګرځوی.آمین

ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت: ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت په دې جمله کښې دې، "فیغدرون" چې دغه رومیان به دهوکه او وعده خلافی اوکړی، ددې وجې نه بې پرواه او غافله کیدل پکار نهٔ دی، بلکه هوښیار تیاسره تیاری هم کول پکار دی.[1] والله اعلم بالصواب

⑯ باب: كَيْفَ يُنْبَذُ إِلَى أَهْلِ الْعَهْدِ

یعنی د مصالحت او د معاهدې د ختمیدو اطلاع دشمن ته څنګه ورکړې شی؟

د ترجمة الباب مقصد: امام بخاری دلته دا فرمائی چې که اهلِ عهد سره صلح شوې وی او بیا دې مصالحت او صلح ددې خبرې تقاضه اوکړه چې دا وعده او عهد برقرار اونهٔ ساتلی شی نو څهٔ کول پکار دی؟

ددې سوال جواب په هغې آیت کریمه او حدیث مبارک کښې موجود دې کوم چې په باب کښې ذکر دی چې دا کافران د څهٔ اعلان په ذریعه یا په بلې څهٔ ذریعې سره خبر کړې شی چې اوس مونږ دا عهد او وعده برقرار ساتل نهٔ غواړو، لهذا د فلانی تاریخ نه یا د نن نه دې معاهده ختمه اوګڼلې شی.[2]

قوله: وقوله: (وَإِمَّا تَخَافَنَّ مِن قَوْمٍ خِيَانَةً فَانبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَىٰ سَوَاءٍ: الایة/الانفال:۵۸/

او د الله تعالی دا وینا چې که تاسو (صلی الله علیه وسلم) ته د یو قوم له طرفه دا ویره پیښه وی چې دوی به وعده خلافی او بدعهدی اوکړی نو دوی ته د دوی عهد او وعده واپس کړئ دې دپاره چې تاسو او دا خلق برابر شئ.

د"نبذ" معنی: پورته په ترجمة الباب کښې، دغه شان په آیت کریمه او راتلونکی حدیث کښې د"نبذ" د مختلفو مشتقاتو ذکر دې، دا د باب ضرب نه دې، ددې اصل معنی ده ویشتل لیکن دلته ددې نه مراد دې وعده ماتول.[3]

د سواء معنی او د ایت تفسیر: حضرت ابن عباس خو د سواء معنی بیان کړې ده مثل سره، او امام کسائی ددې تفسیر په عدل سره کوی.[4]

علامه ازهری فرمائی چې مطلب دا دې چې که تاسو یو قوم سره صلح اوکړئ، معلومه شی چې هغوی وعده خلافی کول غواړی نو بیا هم تاسو په وعده ماتولو کښې جلدی مهٔ کوئ، بلکه خبر ورته اولیږئ چې تاسو وعده ماتوئ، دغه شان به تاسو او دشمنان په دې علم کښې برابر

---

[1]) عمدة القاری:۹۹/۱۵)_

[2]) فتح الباری:۲۷۹/۶.وعمدة القاری:۱۰۰/۱۵.وقال ابن بطال رحمه الله: اجمع العلماء ان للامام ان یبدا من یخاف خیانته وغدره بالحرب بعد ان یعلمه بذلک".انظر شرحه:۳۶۰/۵)_

[3]) عمدة القاری:۱۰۰/۱۵)_

[4]) فتح الباری:۲۷۹/۶.وعمدة القاری:۱۰۱/۱۵)_

شئ چې معاهده ختمه شوې ده، بیا پرې حمله او کړئ.(۱)

۳۰۰۶: (۲) حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ أَخْبَرَنَا حُمَيْدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ بَعَثَنِي أَبُو بَكْرٍ -رضي الله عنه- فِيمَنْ يُؤَذِّنُ يَوْمَ النَّحْرِ بِمِنًى لاَ يَحُجُّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ، وَلاَ يَطُوفُ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ . وَيَوْمُ الْحَجِّ الأَكْبَرِ يَوْمُ النَّحْرِ، وَإِنَّمَا قِيلَ الأَكْبَرُ مِنْ أَجْلِ قَوْلِ النَّاسِ الْحَجُّ الأَصْغَرُ. فَنَبَذَ أَبُو بَكْرٍ إِلَى النَّاسِ فِي ذَلِكَ الْعَامِ، فَلَمْ يَحُجَّ عَامَ حَجَّةِ الْوَدَاعِ الَّذِي حَجَّ فِيهِ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم- مُشْرِكٌ. [ر: ۳۶۲]

رجال الحديث

①ابواليمان: دا مشهور محدث ابواليمان حكم بن نافع دې.

②شعيب: دا شعيب بن ابی حمزه دې. ددې دواړو حضراتو تذكره د "بدء الوحی" په "الحديث السادس" كښې تيره شوې ده.(۳)

③زهری: د مشهور محدث ابن شهاب زهری حالات "بدء الوحی" كښې راغلي دی.(۴)

④حميد بن عبدالرحمن: دا مشهور تابعی محدث، حضرت حميد بن عبدالرحمن بن عوف دې. د دوی تذكره په كتاب الايمان، "باب تطوع قيام رمضان من الايمان" كښې تيره شوې ده.(۵)

⑤ابوهريره رضی الله عنه: د مشهور صحابی حضرت ابوهريره رضی الله عنه تذكره د كتاب الايمان په شروع كښې تيره شوې ده.(۶)

د حديث شريف ترجمه: حضرت ابوهريره فرمائی چې حضرت ابوبكر صديق رضی الله عنه په منی كښې د اعلان كولو دپاره نورو خلقو سره زهٔ هم اوليږلم، اعلان دا وو چې ددې كال نه پس به هيڅ يو مشرک حج ته نۀ راځی، نۀ به څوک بربنډ د كعبة الله طواف كوی. او د حج اكبر ورځ يوم النحر ده او دې ته د "حج اكبر" وئيلو وجه دا ده چې خلقو به دې ته "حج اصغر" وئيلې. نو حضرت ابوبكر رضی الله عنه دې كال باندې خلقو (دشمن) ته د معاهدې د ختمولو او ماتولو اطلاع وركړه. په دې وجه باندې د حجة الوداع په كال هيڅ يو مشرک حج ته رانغې په كوم كال چې نبی كريم صلی الله عليه وسلم حج اوكړو.

د مشركانو د منع كولو وجه: پورتنی حديث كښې دا راغلې دی چې مشركان د بيت الله د حج نه منع كړې شوې وو، ددې وجه علامه مهلب دا بيان كړې ده چې نبی صلی الله عليه وسلم ته دا ويره وه چې

---

(۱) پورته حواله جات)_
(۲) قوله: ان ابا هريرة رضی الله عنه": الحديث، مر تخريجه فی الحج، باب لا يطوف بالبيت عريان......)_
(۳) كشف الباری: ۱/۴۷۹_۴۸۰)_
(۴) كشف الباری: ۱/۳۲۶، الحديث الثالث)_
(۵) كشف الباری: ۲/۳۱۶)_
(۶) كشف الباری: ۱/۶۵۹)_

مشركان خدانخواسته څۀ شرارت اونۀ كړي.څۀ مكر و فريب اونۀ كړي،ددې وجې نه هغوى منع كړې شو چې ددې كال نه پس به هيڅ يو مشرك حج ته نۀ راځي،دغه شان دې سره دا فائده هم اوشوه چې د الله تعالى په حكم سره د مشركانو د نجاست نه بيت الله شريف پاک كړې شو،

د الله تعالى ارشاد دى:(إنما المشركون نجس فلا يقربوا المسجد الحرام بعد عامهم هذا)[1] ددې نه علاوه د الله تعالى په ارادې سره طواف كول هم د بې لباسئ په حالت كښې منع كړې شو ځكه چې دا كار د الله تعالى د كور د ادب او د تعظيم نه خلاف دې.[2]،والله اعلم

ترجمة الباب سره د ايت او د حديث مناسبت: ترجمة الباب سره د آيت كريمه او د حديث مناسبت په دې معنى كښې دې چې په ترجمه كښې د يو كار متعلق سوال وو چې ددې څۀ طريقه كيدل پكار دى؟نو د هغې جواب په آيت كريمه كښې موجود دې،دغه شان په حديث شريف كښې هم ددې سوال جواب موجود دې.

د فقه حنفي په مشهور كتاب "هدايه"كښې دي:

"وإن صالحهم مدة،ثم رأى نقض الصلح أنفع نبذ إليهم الإمام،وقاتلهم لأنه عليه السلام نبذ الموادعة التى كانت بينه وبين أهل مكة،ولان المصلحة لما تبدلت كان النبذ جهاداً،وإيفاء العهد ترك الجهاد صورةً ومعنىً،فلابد من النبذ تحرزاً عن الغدر،وقد قال عليه السلام:"وفاء لاغدر"[3]

ولا بد من اعتبار مدة يبلغ خبر النبذ إلى جميعهم،ويكتفى فى ذلك بمضى مدة يتمكن ملكهم بعد علمه بالنبذ من إنفاذ الخبر إلى أطراف مملكته لان بذلك ينتفى الغدر.

قال:وإن بدؤا بخيانة قاتلهم،ولم ينبذ إليهم إذا كان ذلك باتفاقهم،لانهم صاروا ناقضين للعهد،فلاحاجة إلى نقضه،بخلاف ما إذا دخل جماعة منهم،فقطعوا الطريق،ولا منعة لهم،حيث لايكون هذا نقضاً للعهد،ولوكانت لهم منعة،وقاتلوا المسلمين علانية يكون نقضا للعهد فى حقهم،دون غيرهم لانه بغير إذن ملكهم،ففعلهم لايلزم غيرهم،حتى لوكان بإذن ملكهم صاروا ناقضين للعهد لانه باتفاقهم معنى"[4]

---

[1] التوبة/۲۸)_

[2] شرح ابن بطال:۵/۳۶۰_۳۶۱،وفتح البارى:۶/۲۷۹)_

[3] قال العلامة الزيلعى رحمه الله عن هذا الحديث(ما ملخصه): لم اجده مرفوعا،ولا حمد واصحاب السنن وابن حبان من حديث عمرو بن عبسة انه غزا مع معاوية،فكان يقول:الله اكبر،وفاء لا غدر".انظر الدراية فى تخريج احاديث الهداية للزيلعى:۳/۳۹۰_۳۹۱،رقم (۵۷۹۵)،وكذا انظر سنن ابى داود،رقم (۲۷۵۹)، والترمذى، رقم (۱۵۸۰)، ومسند احمد،حديث عمرو بن عبسة۵/۳۸۰،رقم (۱۷۱۴۰)،ومسند الطيالسى۲/۹ _۱۰، رقم (۱۲۵۱). وسنن النسائى الكبرى:۵/۲۲۳،كتاب السير،رقم (۸۷۳۲)،وآخرون)_

[4] الهداية:۲/۵۶۳،كتاب السير،باب الموادعة ومن يجوز امانه)_

⑰ باب: إِثْمِ مَنْ عَاهَدَ ثُمَّ غَدَرَ

د ترجمة الباب مقصد: په دې باب کښې امام بخاري د ټګئ او وعده خلافئ ګناه بيان کړې ده چې معاهده اوشي او بيا د خپل طرفنه وعده خلافي کول او ټګي کول نو دا ډير لوئې سخت جرم، لويه ګناه او حرام کار دې برابره خبره ده که يو مسلمان سره وي يا غيرمسلم سره وي[1].

قوله: وقوله: والذين عاهدت منهم ثم ينقضون عهدهم في كل مرة وهم لا يتقون.:/الانفال:٥٦

او د الله تعالى دا وينا چې تاسو چاسره معاهدې کړې دی، بيا هر ځل هغوی خپله وعده ماتوی او دوی د وعده خلافئ د انجام نه نۀ ويريږی.

د ايت کريمه شان نزول او تفسير: قاضي بيضاوی فرمائي چې دلته د وعده خلافو نه مراد د بنو قريظه يهوديان دی، هغوی نبی ﷺ سره معاهده کړې وه چې مونږ به ستاسو خلاف د هيچا څۀ مدد نۀ کوو ليکن هغوی بدعهدی اوکړه او د اسلحو په ذريعې سره ئې د مشرکانو مدد اوکړو، چې کله پوښتنه اوشوه او حقيقت حال معلوم شو نو وې وئيل چې زمونږ نه هير شو. بيا ورسره نبی ﷺ صلح اوکړه ليکن هغوی وعده خلافي اوکړې او د غزوۀ خندق په موقع ئې د نبی ﷺ خلاف د مشرکانو مدد اوکړو او مشهور يهودی کعب بن اشرف د مدينې منورې نه د مکې مکرمې سفرصرف ددې وجې نه اوکړو چې دمکې مکرمې مشرکان خپل ملګری جوړ کړی[2].

د آيت کريمه نه دا خبره معلوميږی چې وعده خلافي او دهوکه بازی ډير لوئې جرم دې[3]، ورنه دا سې به ددې مذمت نۀ وو شوې، ځکه چې په دې آيت کريمه کښې د يهوديانو ددې کار خرابی او قباحت بيان کړې شوې دې.

د ايت کريمه او ترجمة الباب مينځ کښې مناسبت: ترجمة الباب سره د آيت کريمه مناسبت واضح دې ځکه چې په ترجمة الباب کښې وعده خلافئ ته ګناه وئيلې شوې ده، د هغې دليل په آيت کښې موجود دې چې دا کار ډير خراب او ناکاره کار دې، د هيڅ يو مسلمان دپاره دا مناسب نۀ ده چې هغه دا کار لوکړی، ددې وجې نه ددې نه ځان ساتل پکار دی.

ددې نه پس امام بخاري په ترجمه کښې درې حديثونه ذکر کړې دی، اولنې حديث د حضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنهما دې.

۳۰۰۷: [4] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُرَّةَ عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو- رضى الله عنهما - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه

---

[1]) فتح الباري:٦/٢٨٠، وعمدة القاري:١٥/١٠١)_

[2]) القسطلاني:٥/٢٤٢، وتفسير البيضاوی مع حاشيته للشهاب الخفاجي: ٤/٤٩٤، سورة الانفال/٥٦)_

[3]) عمدة القاري:١٥/١٠١)_

[4]) قوله: عن عبدالله......": الحديث، مر تخريجه في الايمان، باب علامة المنافق، انظر كشف الباري:٢/٢٨٣)_

وسلم- «أَرْبَعُ خِلَالٍ مَنْ كُنَّ فِيهِ كَانَ مُنَافِقًا خَالِصًا مَنْ إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ، وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ، وَإِذَا عَاهَدَ غَدَرَ وَإِذَا خَاصَمَ فَجَرَ، وَمَنْ كَانَتْ فِيهِ خَصْلَةٌ مِنْهُنَّ كَانَتْ فِيهِ خَصْلَةٌ مِنَ النِّفَاقِ حَتَّى يَدَعَهَا».[ر ۳۴]

رجال الحدیث

①**قتیبه بن سعید**:دا مشهور محدث قتیبه بن سعید ثقفی بغلانی دې.د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب إفشاء السلام......" کښې تیره شوې ده.[۱]

②**جریر**:دا جریر بن عبدالحمید بن قرط الضبی دې،د دوی حالات په کتاب العلم، "باب من جعل لاهل العلم أیاماً معلومة" کښې تیر شوې دی.[۲]

③**الاعمش**:دا سلیمان بن مهران دې چې په اعمش کوفی سره مشهور دې.د دوی ترجمه په کتاب الایمان، "باب ظلم دون ظلم" کښې راغلې ده.[۳]

④**عبدالله بن مره**:دا مشهور تابعی حضرت عبدالله بن مره کوفی دې.

⑤**مسروق**:دا مشهور تابعی حضرت مسروق ابن اجدع ابوعائشه دې.ددې دواړو حضراتو تذکره په کتاب الایمان، "باب علامة المنافق......" کښې تیره شوې ده.[۴]

⑥**عبدالله بن عمرو**:دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنهما دې.د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب المسلم من سلم المسلمون......" کښې راغلې دی.[۵]

د حدیث مبارک ترجمه:حضرت عبدالله بن عمرو فرمائی چې نبی فرمائیلې دی چې څلور عادتونه او خصلتونه داسې دی چې دا په کوم کس کښې وی نو دا به خالص منافق وی،یعنی چې خبرې کوی او دروغ وائی،وعده اوکړی نو د هغې خلاف ورزی اوکړی،چاسره عهد اوکړی نو بدعهدی اوکړی او جنګ کوی نو دې دوران کښې کنځل کوی،د حد نه تجاوز کوی او په کوم کس کښې چې ددې څلورو عادتونو نه یو عادت وی نو په هغهٔ کښې به د منافقت یو خصلت وی،تردې چې دا یو هم پریږدی.

دا حدیث چونکه په کتاب الایمان [۶]کښې مکمل وضاحت سره تیر شوې دې،ددې وجې نه دلته صرف په ترجمه باندې بس والې کړې شوې دې.

---

[۱]) کشف الباری:۲/۱۸۹)_

[۲]) کشف الباری:۳/۲۶۸)_

[۳]) کشف الباری:۲/۲۱)_

[۴]) کشف الباری:۲/۲۸۰_۲۸۱)_

[۵]) کشف الباری:۱/۶۷۹)_

[۶]) کشف الباری:۲/۲۷۳_۲۷۵،و:۲۸۳_۲۹۰)_

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت: د حضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنه ددې حديث مطابقت ترجمة الباب سره واضح دې ځکه چې په دې کښې يوه جمله د "واذا عاهد غدر (١)" ده چې د منافق خصلت دې، ددې وجې نه په يو حقيقي مؤمن کښې دا څيز نۀ شي کيدې، لکه څنګه چې نور بيکاره خصلتونه نۀ دي کيدل پکار.

دويم حديث مبارک د حضرت علي رضي الله عنه دې.

٣٠٠٨ (٢) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيٍّ - رضى الله عنه - قَالَ مَا كَتَبْنَا عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - إِلاَّ الْقُرْآنَ، وَمَا فِي هَذِهِ الصَّحِيفَةِ، قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «الْمَدِينَةُ حَرَامٌ مَا بَيْنَ عَائِرٍ إِلَى كَذَا، فَمَنْ أَحْدَثَ حَدَثًا، أَوْ آوَى مُحْدِثًا، فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلاَئِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ، لاَ يُقْبَلُ مِنْهُ عَدْلٌ وَلاَ صَرْفٌ، وَذِمَّةُ الْمُسْلِمِينَ وَاحِدَةٌ يَسْعَى بِهَا أَدْنَاهُمْ. فَمَنْ أَخْفَرَ مُسْلِمًا فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلاَئِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ، لاَ يُقْبَلُ مِنْهُ صَرْفٌ وَلاَ عَدْلٌ، وَمَنْ وَالَى قَوْمًا بِغَيْرِ إِذْنِ مَوَالِيهِ فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلاَئِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ، لاَ يُقْبَلُ مِنْهُ صَرْفٌ وَلاَ عَدْلٌ». [ر: ١٧٧١]

رجال الحديث

① **محمد بن كثير:** دا محمد بن کثير بصري دې. د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب الغضب فی الموعظة....." کښې تيره شوې ده. (٣)

② **سفيان:** دا مشهور محدث سفيان بن سعيد الثوری دې. د دوی حالات په کتاب الايمان، "باب علامة المنافق" کښې تير شوي دی. (٤)

علامه عينی رحمه الله دلته سفيان ته ابن عيينه وئيلې دی (عمدة القاری: ١٥/١٠٢) دا صحيح نۀ ده ځکه چې د محمد بن کثير په استاذانو کښې د ابن عيينه نوم نۀ ملاويږی. اوګورئ تهذيب الکمال: ٢٦/٣٣٥، دوی ته غالباً ددې خبرې نه مغالطه شوې ده چې د محمد بن کثير په نوم سره يو راوی هم دې چې واقعی د ابن عيينه شاګرد دې او دې ئې شيخ دې نو دا د نظر په سبقت باندې محمول کيدې شی، اوګورئ تهذيب الکمال: ٢٦/٣٢٩، و: ١١/١٨٧)_

③ **الاعمش:** دا سليمان بن مهران کوفی اسدی دې، د دوی حالات هم په کتاب الايمان، "باب ظلم دون ظلم" کښې راغلې دی. (٥)

---

[1]) عمدة القاری: ١٥/١٠١، وشرح القسطلانی: ٥/٢٤٢)_

[2]) قوله: عن علی رضي الله عنه ": الحديث، مر تخريجه فی کتاب العلم، باب کتابة العلم)_

[3]) کشف الباری: ٣/٥٣٦)_

[4]) کشف الباری: ٢/٢٨٧)_

[5]) کشف الباری: ٢/٢٥١)_

④**ابراهیم التیمی**: دا ابراهیم بن یزید شریک دې.د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب خوف المؤمن من أن یحبط..... "کښې تیره شوې ده.(۱)

⑤**ابیه**: د ابیه نه مراد یزید بن شریک تیمی کوفی دې.(۲)

⑥**علي**: د حضرت علی بن ابی طالب حالات په کتاب العلم، "باب إثم من کذب علی..... "کښې راغلي دی.(۳)

دا حدیث شریف چونکه وړاندې مختلفو ځایونو کښې تیر شوې دې،هلته ددې تفصیل سره وضاحت هم شوې دې،ددې وجې نه مونږ هغه دلته دوباره نۀ ذکر کوو.(۴)

ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت:د علامه عینی د وینا مطابق ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت ددې جملې نه ثابتیږی، "فمن أحدث حدثا أو آوی محدثا...... "ځکه چې په دین کښې څۀ نوې خبره پیدا کول،پیدا کوونکی ته پناه ورکول،حفاظت کول وغیره داسې کارونه دی چې په دې کښې د بدعهدئ او د غدر معنی موندلې شی،ددې وجې نه په حدیث شریف کښې مذکوره ټول کسان دلعنت مستحق هم اوګرځیدل.(۵) چې "فعلیه لعنة الله والملائکة والناس اجمعین"

او د حافظ صاحب رائې داده چې دا ترجمه ددې جملې "من أخفر مسلما.... "نه ثابتیږی،ځکه چې دإخفار.بالخاء المعجمة معنی ده وعده خلافی کول.(۶)نو په دې جمله کښې دا کار ښودلې شوې دې چې مسلمان سره دهوکه او وعده خلافی کول د لعنت او د ملامتیا مستحق څیز دې.والله اعلم بالصواب

دریم حدیث د حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې.

۳۰۰۹: قَالَ أَبُومُوسَى حَدَّثَنَا هَاشِمُ بْنُ الْقَاسِمِ حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ سَعِيدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - قَالَ كَيْفَ أَنْتُمْ إِذَا لَمْ تَجْتَبُوا دِينَارًا وَلاَ دِرْهَمًا فَقِيلَ لَهُ وَكَيْفَ تَرَى ذَلِكَ كَائِنًا يَا أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ إِي وَالَّذِي نَفْسُ أَبِي هُرَيْرَةَ بِيَدِهِ عَنْ قَوْلِ الصَّادِقِ الْمَصْدُوقِ. قَالُوا عَمَّ ذَاكَ قَالَ تُنْتَهَكُ ذِمَّةُ اللَّهِ وَذِمَّةُ رَسُولِهِ - صلى الله عليه وسلم -، فَيَشُدُّ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ قُلُوبَ أَهْلِ الذِّمَّةِ، فَيَمْنَعُونَ مَا فِي أَيْدِيهِمْ.

---

(۱) کشف الباری:۲/۵٤٤_

(۲) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ،کتاب فضائل المدینة،باب حرم المدینة)_

(۳) کشف الباری:٤/۱٤۹)_

(٤) اوګورئ،کشف الباری،کتاب العلم:٤/۲۳۳،وکتاب فضائل المدینة،باب حرم المدینة،وکتاب الجزیة،باب ذمة المسلمین وجوارهم واحدة)_

(۵) عمدة القاری:۱۵/۱۰۲)_

(٦) فتح الباری:٦/۲۸۰،وارشاد الساری:۵/۲٤۳)_

رجال الحديث

①**ابو موسى**: دا ابوموسى محمد بن المثنى بن عبيد عنزى بصرى دې. د دوى تذكره په كتاب الايمان، "باب حلاوة الايمان" كښې تيره شوې ده.[1]

②**هاشم بن القاسم**: دا ابوالنضر هاشم بن قاسم تميمى، كنانى، ليثى دې.[2]

③**اسحاق بن سعيد**: دا اسحاق بن سعيد بن عمرو بن سعيد بن العاص دې.[3]

④**ابيه**: د ابيه نه مراد سعيد بن عمرو بن سعيد دې.[4]

⑤**ابوهريره**: د حضرت ابوهريره رضي الله عنه حالات په كتاب الايمان كښې شروع كښې تير شوې دى.[5]

دا حديث موصول دې يا معلق؟ د صحيح بخارى شريف په اكثرو نسخو كښې تعليقاً "قال أبو موسى....." راغلي دې، هم دا خبره اصحاب اطراف،[6] علامه اسماعيلى، امام حميدى[7] او ابونعيم هم كړې ده ليكن په بعضې نسخو كښې "حدثنا ابوموسى" راغلي دې چې ددې خبرې طرفته اشاره ده چې دا حديث موصول دې، ليكن دا صحيح نۀ ده، اولنې قول صحيح دې چې دا حديث معلق دې.[8]

پورتنۍ صيغه به په سماع باندې محمول وى يا نۀ؟ بيا د اصول حديث په عالمانو كښې په دې خبره كښې اختلاف دې چې آيا دا صيغه يعنى قال وغيره دَ عنعنه قائم مقام كيدو سره په سماع باندې محمول كيږى يا نۀ؟ نو بعضې خو دې لره په سماع باندې محمول كوى او بعضې ئې نۀ محمول كوى ليكن په دې مسئله كښې تحقيقى قول هم دا دې چې كه د راوى يا د محدث عادت دا وى چې هغه ددې نه سماع مراد اخلى او په دې كښې ئې استعمالوى نو په سماع باندې به محمول وى او كه داسې نۀ وى نوبيا به په سماع باندې محمول نۀ وى. علامه ابن الصلاح، خطيب، علامه عراقى، حافظ ابن حجر او علامه عينى وغيره دې ته راجح وئيلې دى.[9]

---

[1]) كشف البارى:۲/۲۵)_
[2]) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الوضوء، باب وضع الماء عند الخلاء)_
[3]) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب العيدين، باب ما يكره من حمل السلاح.....)_
[4]) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الوضوء، باب الاستنجاء بالحجارة)_
[5]) كشف البارى:۱/۶۵۹)_
[6]) تحفة الاشراف بمعرفة الاطراف:۹۵۰٤/، رقم (۱۳۰۸۷))_
[7]) الجمع بين الصحيحين:۳/۲۶۱ افراد البخارى، رقم(۲۵۷۹))_
[8]) عمدة القارى:۱۵/۱۰۲، وفتح البارى:۶/۲۸۰، وارشاد السارى:۵/۲۴۳)_
[9]) انظر تدريب الراوى:۱/۲۱۹، النوع الحادى عشر، الفرع الثالث: التعليق الذى يذكره الحميدى......وفتح البارى:۶/۲۸۰، وعمدة القارى:۱۵/۱۰۲، وايضا انظر قواعد فى علوم الحديث:۱۶۳_۱۶۴)_

د مذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق ابونعیم اصفهانی رحمہ اللہ په خپل "مستخرج" کښې. امام احمد رحمہ اللہ په مسند کښې او ابویعلی رحمہ اللہ په خپل مسند کښې موصولاً نقل کړې دې.[1]

قوله: قال: كيف أنتم إذا لم تجتبوا ديناراً ولا درهماً؟ فقيل له: وكيف ترى ذلك كائناً يا أبا هريرة؟: حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ فرمائی چې هغه وخت به ستاسو څۀ حال وی چې کوم وخت تاسو ته په خراج کښې څۀ درهم، دینار نۀ ملاویږی؟ نو ورته اوونیلې شو ائې ابوهریره! ستاسو په خیال کښې به دا څنګه او ولې وی؟

د تجتبوا صرفی او لغوی تحقیق: د "تجتبوا" کلمه د باب افتعال نه د جمع مذکرحاضر صیغه ده، په حالت د جزم کښې ده، په مجرد کښې دا د الجباية. بالجيم والباء الموحدة، وبعد الالف ياء. نه مشتق ده، ددې معنی ده مطلقاً ټیکس لیکن دلته ددې نه مراد خراج او جزیه ده. ځکه چې دا هم یو قسم ټیکس دې چې په کفارو باندې لازمولې شی.[2]

په دې جمله کښې حضرت ابوهریره هغه پیشن ګوئی ذکر کړې ده کومه چې هغوی د نبی ﷺ نه د مستقبل په باره کښې اوریدلې وه چې آئنده به یو داسې زمانه راشی چې په خراج او جزیه کښې به تاسو ته هیڅ هم نۀ ملاویږی، اهل ذمه وغیره به تاسو ته ټیکس نۀ ادا کوی. په دې باندې اوریدونکو د حیرانتیا اظهار اوکړو چې ائې ابوهریره! آیا داسې هم کیدې شی چې ذمیان مونږ ته جزیه وغیره نۀ ادا کوی؟

قوله: قال: إي والذي نفس أبي هريرة بيده عن قول الصادق المصدوق: حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ اوفرمائیل چې او اقسم دې د هغه ذات چې د چا په قبضۀ قدرت کښې د ابوهریره روح دې، دا خبره د صادق او مصدوق نه د اوریدلو نه پس تاسو ته کوم.

کلمه د "إي" د همزه کسرې او د یاء سکون سره ده، دا حرف ایجاب دې.[3]

بیا د صادق معنی خو ښکاره ده لیکن د مصدوق څۀ معنیٰ ده، په دې کښې دوه اقوال دی:

① مصدوق یعنی نبی ﷺ ته چې کومه خبره اوښودلې شوه نو رښتیا ورته اوښودلې شوه مثلاً جبرائیل چې ورته کومه خبره هم کړې ده نو رښتیا ئې کړې ده.

② مصدوق په معنی د المصدَّق (اسم مفعول) یعنی د چا چې تصدیق کړې شوې وی، ددې معنې په صحیح والی کښې هم څۀ شک نشته.[4]

قوله: قالوا: عم ذاك؟: خلقو تپوس اوکړو چې داسې به ولې وی یعنی ذمیان چې مونږ ته د

---

[1]) فتح الباری:۶/۲۸۰، وتغلیق التعلیق:۳/۴۸۵، وعمدة القاری:۱۵/۱۰۲، ومسند الامام احمد:۲/۳۳۲، رقم (۸۳۶۸)، مسند ابی هریرة......ومسند ابی یعلی:۵/۵۰۶، رقم (۶۶۰۰))_

[2]) عمدة القاری:۱۵/۱۰۲، وفتح الباری:۶/۲۸۰، وارشاد الساری:۵/۲۴۳)_

[3]) ارشاد الساری:۵/۲۴۳)_

[4]) پورته حواله، وعمدة القاری:۱۵/۱۰۲، وشرح الکرمانی:۱۳/۱۴۳)_

جزیه را کولو نه انکار کوی نو دا ولې؟

قوله: قال: تنتهك ذمة الله وذمة رسوله صلى الله عليه وسلم فيشد الله عزوجل قلوب أهل الذمة فيمنعون ما في أيديهم: حضرت ابوهریره رضي الله عنه او فرمائیل: د الله تعالی او د هغهٔ د رسول ﷺ سره وعدې او عهد به ماتولې شي نو نتیجه به داشي چې الله تعالی به د ذمیانو زړونه سخت کړي، د هغې نتیجه به بیا دا وي چې دا خلق به تاسو ته جزیه وغیره نهٔ درکوي.

د پورتنی حدیث مبارک په عبارت کښې ددې خبرې وجه ښودلې شوې ده چې ذمیان به د جزیه او خراج ادا کولو نه ولې منکر شي؟ ددې وجه به دا وي چې کوم حقوق اسلام ورکړې دي، هغه به پامال کړې شي، دوی سره به سختي او ظلم کولې شي، چونکه د وعدې پوره والې ضروري دې، الله تعالی او د هغهٔ رسول ﷺ ددې حکم ورکړې دې نو کله چې ددې حکم خلاف ورزی کیږي، دوی د ظلم و ستم نښانه ګرځولې کیږي نو د الله تعالی له طرفه به مؤاخذه هم کیږي، د هغې اثرات به هم وي، ددې نه په حدیث شریف کښې په دې کلماتو سره تعبیر کړې شوې دې.

"فيمنعون ما في أيديهم" چې هغوی به تاسو ته جزیه او خراج نهٔ ادا کوي.

"تنتهك" فعل مجهول دې، د باب افتعال نه فعل مضارع مؤنث صیغه ده، ددې معنی ده پرده اخستل، ظلم وستم او بې حرمتي وغیره، او د "ما في أيديهم" نه مراد جزیه وغیره ده.[1]

ددې معنې نور احادیث: امام حمیدي فرمائي چې امام مسلم هم د حضرت ابوهریره رضي الله عنه د باب د حدیث په شان یو مرفوع روایت په بل طریق سره نقل کړې دې.[2] ، چې د هغې الفاظ دا دي:

"منعت العراق درهمها وقفيزها، ومنعت الشام مديها ودينارها، ومنعت مصر إردبها ودينارها، وعدتم من حيث بدأتم، وعدتم من حيث بدأتم، وعدتم من حيث بدأتم......"[3]

چې "عراق به خپل قفیز او درهم منع کړي، شام به خپل مد او دینار منع کړي، مصر به خپل اردب[4] او دینار منع کړي او تاسو به هلته واپس شئ د کوم ځائې نه چې تاسو شروع کړې وه..."

په دې حدیث شریف کښې افعال خو د ماضي بیان کړې شوې دي لیکن مراد ددې نه مستقبل دې، ځکه چې په دې کښې ددې خبرې طرفته اشاره ده چې دا بیان کړې شوې څیز به خامخا

---

[1]) فتح الباري: ۲۸۰/۶، وعمدة القاري: ۱۰۲/۱۵، وشرح القسطلاني: ۲٤٤/۵)_

[2]) فتح الباري: ۲۸۰/۶، وعمدة القاري: ۱۰۲/۱۵، والجمع بين الصحيحين: ۲۶۱/۳، افراد البخاري، رقم (۲۵۷۹)، و: ۲۹۵/۳، افراد مسلم، رقم (۲۶۷۶))_

[3]) اخرجه مسلم في الفتن، باب لاتقوم الساعة يحسر الفرات عن جبل من ذهب، رقم (۷۲۷۷)، وايضا اخرجه ابو داود، كتاب الخراج......، باب في ايقاف ارض السواد و ارض العنوة، رقم (۳۰۳۵))_

[4]) اردب تقریباً د پنځه ویشتو پاؤنډو وزن پیمانه ده، یو پاؤنډ تقریباً نیم سیر وي (القاموس الوحید، مادة: اردب")_

واقع کیږی نو د مبالغه کولو دپاره د ماضی افعال راوړلې شوې دی چې د مستقبل په معنی کښې اخستلې شوې دی.[1]

د حضرت جابر رضی الله عنه نه هم د داسې مفهوم یو حدیث روایت دې، فرمائی: "یوشك أهل العراق أن لا یجیء إلیهم قفیز ولا درهم، قال أبونضرة: قلنا من أین ذاك؟ قال: من قبل العجم یمنعون ذاك، ثم قال: یوشك أهل الشم أن لا یجیء إلیهم دینار ولا مدی، قلنا: من أین ذاك؟ قال: من قبل الروم......"[2]

یعنی "نزدې ده چې اهل عراق ته به د درهم او د قفیز ادائیګی نهٔ کیږی، د حدیث راوی ابونضره وائی چې مونږ اوونیل چې دا به د چا له طرفه وی؟ هغوی رضی الله عنه اوفرمائیل، د عجمیانو له طرفه چې هغوی به ددې ادا کول بند کړی. حضرت جابر رضی الله عنه بیا اوفرمائیل چې نزدې ده چې اهل شام ته به د دینار او د مد ادائیګی نهٔ کیږی. مونږ (ابونضره) تپوس اوکړو، دا به د چا له طرفه وی؟ وې فرمائیل، دا به د رومیانو له طرفه وی".

فائده: ددې حدیثونو یو معنی او مطلب خو هم هغه دې د کوم چې پورته ذکر اوشو چې د ذمیانو له طرفه به خراج او جزیه بنده کړې شی، ددې وجه به داوی چې دوی سره به ناروا سلوک کیږی لیکن ابن الاثیر جزری فرمائی چې ددې مطلب دا هم کیدې شی چې نبی ﷺ په دې حدیثونو کښې ددې خبرې پیشن ګوئی کړې ده چې دا خلق به ډیر زر اسلام قبول کړی او دا کوم ټیکس او جزیه وغیره چې پرې لازم کړې شوې دی نو دا به د اسلام د قبلولو د وجې نه ختم شی، دغه شان به دا خلق د خپل اسلام په ذریعې سره ددې خراج او ټیکسونو منع کوونکی جوړ شی کوم ټیکسونه وغیره چې په دوی باندې لازم وو.[3]

ددې نه پس ابن الاثیر جزری هغه مطلب بیان کړو کوم چې امام بخاری په خپل ترجمة الباب کښې ذکر کړې دې.[4] دې سره د امام بخاری رائې ته طاقت او قوت ملاویږی.

ترجمة الباب سره د تعلیق مناسبت: ترجمة الباب سره د تعلیق مناسبت داسې دې چې په ترجمة الباب کښې د وعدې د پوره کولو او د نهٔ پوره کولو په صورت کښې د ګناه ګار کیدو بیان اوکړې شو، ددې حدیث نه هم د عهد د پوره کولو فضیلت او د نهٔ پوره کولو په صورت کښې د سزا انجام معلومیږی.

لکه ذمیانو سره که د هغوی د وعدې لحاظ او خیال اوساتلې شی، الله تعالی او د هغهٔ رسول ﷺ چې ورته کوم حقوق ورکړې دی د هغې خیال اوساتلې شی نو ددې ثمره او میوه به د جزیه او خراج په صورت کښې ملاویږی، ورنه که داسې نهٔ وی نو د ملاویدونکی مال نه به هم مسلمانان محروم شی چې دنیوی نقصان دې او د آخرت نقصان ددې نه علاوه دې.

---

[1]) فتح الباری: ۲۸۰/۶، وعمدة القاری: ۱۰۲/۱۵)_

[2]) الحدیث اخرجه مسلم، کتاب الفتن، باب لاتقوم الساعة حتی یمر الرجل......رقم (۷۳۱۵))_

[3]) جامع الاصول فی احادیث الرسول: ۵۳/۱۰)_

[4]) جامع الاصول فی احادیث الرسول: ۵۳/۱۰)_

باب بلا ترجمة

د ترجمې مقصد: دلته دا باب د ترجمې نه بغير دې.(١) او د تير شوي باب په شان فصل دې، دې كښې چې امام بخاری كوم روايتونه نقل كړې دی، د هغې تعلق ددې باب سابقه مضمون د عهد پوره كولو وغيره سره دې.(٢)

٣٠١٠، ٣٠١١: (٣) حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنَا أَبُو حَمْزَةَ قَالَ سَمِعْتُ الأَعْمَشَ قَالَ سَأَلْتُ أَبَا وَائِلٍ شَهِدْتَ صِفِّينَ قَالَ نَعَمْ، فَسَمِعْتُ سَهْلَ بْنَ حُنَيْفٍ يَقُولُ اتَّهِمُوا رَأْيَكُمْ، رَأَيْتُنِي يَوْمَ أَبِي جَنْدَلٍ وَلَوْ أَسْتَطِيعُ أَنْ أَرُدَّ أَمْرَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- لَرَدَدْتُهُ، وَمَا وَضَعْنَا أَسْيَافَنَا عَلَى عَوَاتِقِنَا لأَمْرٍ يُفْظِعُنَا إِلاَّ أَسْهَلْنَ بِنَا إِلَى أَمْرٍ نَعْرِفُهُ غَيْرَ أَمْرِنَا هَذَا.

رجال الحديث

① **عبدان**: دا عبدالله بن عثمان بن جبله عبدان دې. د دوی تذكره د بدء الوحی په "الحديث الخامس" كښې تيره شوې ده.(٤)

② **ابوحمزه**: دا ابوحمزه محمد بن ميمون السكری دې.(٥)

③ **الاعمش**: دا مشهور محدث سليمان بن مهران دې. د دوی حالات په كتاب الايمان، "باب ظلم دون ظلم" كښې تير شوي دی.(٦)

④ **ابو وائل**: دا مشهور تابعی بزرګ حضرت ابو وائل شقيق بن سلمه دې. د دوی تذكره په كتاب الايمان، "باب خوف المؤمن من أن يحبط......" كښې تيره شوې ده.(٧)

⑤ **سهل بن حنيف**: دا مشهور انصاری صحابی حضرت سهل بن حنيف بن واهب رضي الله عنه دې.(٨)

---

(١) قال الحافظ فی الفتح(٦/٢٨١): كذا هو بلا ترجمة عند الجميع"

(٢) پورته حواله، وعمدة القاری:(١٥/١٠٢)

(٣) قوله: سهل.....": الحديث، اخرجه البخاری فی نفس هذا الباب، رقم (٣١٨٢)، وكتاب المغازی، باب غزوة الحديبية، رقم (٤١٨٩)، وكتاب التفسير، باب قوله:(اذ يبايعونک تحت الشجرة فعلم ما فی قلوبهم.....)، رقم (٤٨٤٤)، وكتاب الاعتصام......باب ما يذكر من ذم الرای......رقم (٧٣٠٨)، ومسلم، كتاب الجهاد، باب صلح الحديبية....... رقم (٤٦٣٤)، والنسائی فی الكبری، كتاب التفسير، قوله تعالى:(وهوالذی انزل السكينة.....)، رقم (٢/١١٥٠٤))

(٤) كشف الباری:(١/٤٦١)

(٥) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الغسل، باب نفض البدين من......)

(٦) كشف الباری:(٢/٢٥١)

(٧) كشف الباری:(٢/٥٥٩)

(٨) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الجنائز، باب من قام لجنازة يهودی)

قوله: قال: سئلت أبا وائل شهدت صفين؟ قال: نعم: امام اعمش فرمائی چې ما د ابو وائل نه تپوس اوکړو چې ایا تاسو د صفین په جنګ کښې شریک وئ؟ هغوی اوفرمائیل، آو.

صفین: صفین. بکسرتین وتشدید الفاء. د عراق مشهور دریاب، د فرات په غاړه باندې د رقه او بالس مینځ کښې د یو ځائې نوم دې، دې مقام ته د حضرت علی رضی الله عنه او د حضرت امیر معاویه رضی الله عنه د فوجونو مینځ کښې د جنګ د وجې نه شهرت ملاو شو.

دا جنګ په یکم صفر المظفر ۳۷هجرئ کښې شوې وو، د فریقینو په تعداد کښې اختلاف دې، د صحیح قول مطابق د حضرت علی رضی الله عنه په لښکر کښې یولاک شل زره او د حضرت معاویه رضی الله عنه فوجیان لس زره کم یولاک وو، په دې جنګ کښې دواړو طرفونو ته اویا زره کسان شهیدان شو، چې په دې کښې پنځویشت زره ملګری د حضرت علی رضی الله عنه او پنځه څلویښت زره کسان د حضرت معاویه شامل وو، د حضرت علی رضی الله عنه له طرفه پنځویشت بدری صحابه کرام رضی الله عنهم هم شهیدان شو.

دا جنګ یوسل لس(۱۱۰) ورځو پورې جاری وو او د فریقینو مینځ کښې لس کم سل ځله جنګونه او مخامخ کیدل اوشو.(۱)

قوله: فسمعت سهل بن حُنيف يقول: اتهموا رأيكم......: نو ما د سهل بن حنیف نه واوریدل چې ائې خلقو! تاسو خپله رائې متهم اوګڼړئ.

دا حدیث په مغازی کښې راغلې دې، هلته ددې پوره تشریح هم شوې ده، چې د هغې خلاصه د حدیث د ترجمې سره مونږ دلته ذکر کوو:

"په جنګ صفین کښې چې کله د حضرت علی رضی الله عنه او حضرت معاویه رضی الله عنه مینځ کښې جنګ شروع شو نو رو رو د حضرت علی رضی الله عنه ملګری غالب راتلل، نزدې وه چې حضرت معاویه رضی الله عنه ته مکمل شکست اوشی چې په دې وخت کښې د حضرت عمرو بن العاص رضی الله عنه په رائې سره په دې خبره باندې اتفاق اوشو چې قرآن کریم به حکَم (فیصله کوونکې) اوګرځوو، په دې باندې د حضرت علی رضی الله عنه بعضې ملګرو اعتراض اوکړو چې مونږ په دې وخت کښې غالب یو. په دې باندې حضرت سهل بن حنیف رضی الله عنه اوفرمائیل، "اتهموا رأيكم" ائې خلقو! تاسو خپل ځان او خپله رائې هم متهم اوګڼړئ، ضروری نۀ ده چې ستاسو دا رائې صحیح وی، کیدې شی چې د مخالف فریق رائې صحیح وی، ځکه چې په صلح حدیبیه کښې زۀ موجود ووم، هغه وخت زما رائې دا وه چې جنګ کیدل پکار دی او صلح نۀ، ددې باوجود مونږ خپله رائې پریخوده او د نبی کریم صلی الله علیه وسلم په رائې باندې مو عمل اوکړو نو د هغې نتیجه او انجام ښۀ شو حالانکه هلته معامله د اسلام او د کفر وه او دلته معامله د مسلمانو خپل مینځ کښې ده، ددې وجې نه په دې معامله کښې خپله رائې حتمی ګڼړل او د مسلمانانو په قتل باندې اصرار کول

---

(۱) معجم البلدان للحموی: ۳/۴۱۴، باب الصاد والفاء.....)_

پکار نهٔ دی او مونږ دا توري د څهٔ داسې کار دپاره اوچتې کړې نهٔ دی چې هغه څیز مونږ په ویره او خوف کښې اچوی لیکن دا توري هغه کار زمونږ دپاره آسانولې شو لیکن د جنګ صفین معامله ډیره عجیبه شوې ده، ددې نه د خلاصی صورت اوس ذهن ته نهٔ راځی.(۱)

۳۰۱۱ (۲) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَنْ أَبِيهِ حَدَّثَنَا حَبِيبُ بْنُ أَبِي ثَابِتٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو وَائِلٍ قَالَ كُنَّا بِصِفِّينَ فَقَامَ سَهْلُ بْنُ حُنَيْفٍ فَقَالَ أَيُّهَا النَّاسُ اتَّهِمُوا أَنْفُسَكُمْ فَإِنَّا كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ، وَلَوْ نَرَى قِتَالاً لَقَاتَلْنَا، فَجَاءَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَلَسْنَا عَلَى الْحَقِّ وَهُمْ عَلَى الْبَاطِلِ فَقَالَ «بَلَى». فَقَالَ أَلَيْسَ قَتْلاَنَا فِي الْجَنَّةِ وَقَتْلاَهُمْ فِي النَّارِ قَالَ «بَلَى». قَالَ فَعَلَى مَا نُعْطِي الدَّنِيَّةَ فِي دِينِنَا أَنَرْجِعُ وَلَمَّا يَحْكُمِ اللَّهُ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ فَقَالَ «ابْنَ الْخَطَّابِ، إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ، وَلَنْ يُضَيِّعَنِي اللَّهُ أَبَدًا». فَانْطَلَقَ عُمَرُ إِلَى أَبِي بَكْرٍ فَقَالَ لَهُ مِثْلَ مَا قَالَ لِلنَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ إِنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ، وَلَنْ يُضَيِّعَهُ اللَّهُ أَبَدًا. فَنَزَلَتْ سُورَةُ الْفَتْحِ، فَقَرَأَهَا رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - عَلَى عُمَرَ إِلَى آخِرِهَا. فَقَالَ عُمَرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَوَفَتْحٌ هُوَ قَالَ «نَعَمْ». [۳۹۵۳، ۴۵۶۳، ۶۸۷۸]

رجال الحديث

① **عبدالله بن محمد**: دا امام عبدالله بن محمد بن عبدالله مسندی دې. د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب أمور الایمان" کښې تیره شوې ده.(۳)

② **یحیی بن ادم**: دا یحیی بن آدم کوفی دې.(۴)

③ **یزید بن عبد العزیز**: دا ابوعبدالله یزید بن عبد العزیز بن سیاه اسدی(۵)، حمانی، کوفی دې او د قطبه بن عبد العزیز ورور دې.(۶)

دې دخپل پلار عبد العزیز، اعمش، رقبه من مصلقه، عبیدالله بن عمر، اسماعیل بن ابی خالد، هشام بن عروة، مسعر، حجاج بن ارطاة او د محمد بن عمروبن علقمه وغیره نه روایت کوی.

---

(۱) اوګورئ، کشف الباری، کتاب المغازی، باب غزوة الحديبية......: ۴۰۰_۴۰۳، نور اوګوره، عمدة القاری: ۱۰۳/۱۵)_

(۲) قوله: سهل بن حنيف": الحديث، مر تخريجه آنفا)_

(۳) کشف الباری: ۶۵۷/۱)_

(۴) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الغسل، باب الغسل بالصاع ونحوه)_

(۵) قوله: سياه": بكسر السين المهملة، وتخفيف الياء آخر الحروف، وبالها، وصلا و وقفا، منصرف وغير منصرف، والاصح الانصراف". عمدة القاری: ۱۰۴/۱۵.

(۶) تهذيب الكمال: ۱۹۳/۳۲، وتهذيب التهذيب: ۳۴۶/۱۱)_

او د دوی نه چې کوم خلق روایت کوی نو په هغوی کښې اسحاق بن منصور سلولی، ابو احمد زبیری، ابومعاویه الضریر، عمروبن عبد الغفار تمیمی، علی بن میسره رازی، هاشم بن عبد الواحد الجشاس او ابونعیم رحمهم الله وغیره شامل دی.[1]

امام احمد رحمه الله فرمائی، "ثقة"[2]

امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی، "ثقة"[3]

امام ابوداؤد رحمه الله فرمائی، "ثقة"[4]

امام ذهبی رحمه الله فرمائی، "ثقة"[5]

ابن حبان رحمه الله دې په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې.[6]

ددې نه علاوه حافظ ابن حجر، حافظ یعقوب بن سفیان، امام دارقطنی، امام ابوحاتم او امام ترمذی رحمهم الله او نورو کسانو ورته هم ثقه وئیلي دې.[7]

د امام بخاری رحمه الله نه علاوه امام مسلم، ابوداؤد او نسائی وغیره رحمهم الله هم د دوی نه روایت اخستلي دې[8]. رحمه الله تعالی رحمة واسعة

(۳) **عبد العزیز**: دا عبد العزیز بن سیاه اسدی، حمانی[9]، کوفی رحمه الله دې[10]

دې د خپل والد سیاه او د حبیب ابن ابی ثابت، ابن ابی عمره، اعمش، شعبی، مسلم الملائی الاعور او د حکم بن عتبیه وغیره رحمهم الله نه روایت کوی.

او کوم کسان چې د دوی نه روایت کوی نو په هغوی کښې ددوی ځوئې یزید او عبدالله بن نمیر، ابومعاویه، یعلی بن عبید، یونس بن بکیر، عبیدالله بن موسی، وکیع او ابونعیم وغیره رحمهم الله شامل دی[11]

---

[1]) د استاذانو او شاګردانو دپاره اوګورئ، تهذیب الکمال:۳۲/۱۹٤_

[2]) پورته حواله، وتهذیب التهذیب:۱۱/۳٤۷، والجرح والتعدیل:۹۳٤۳/، رقم (۱۱۶۹))_

[3]) تاریخ عثمان بن سعید الدارمی، رقم (۵۷)، پورته حواله))_

[4]) تهذیب الکمال:۳۲/۱۹۵، وتهذیب التهذیب:۱۱/۳٤۷)_

[5]) الکاشف:۲/۳۸۷، رقم (۶۳۳۷))_

[6]) الثقات:۷/۶۲۳، وتهذیب الکمال:۳۲/۱۹۵)_

[7]) تقریب التهذیب، رقم (۷۷۷۷)، وتعلیقات تهذیب الکمال:۳۲/۱۹۵، وتهذیب التهذیب:۱۱/۳٤۷، والجرح والتعدیل، رقم (۱۱۶۹)، وسنن الترمذی، مناقب عمار بن یاسر، رقم (۳۷۹۹)، وحاشیة سبط ابن العجمی علی الکاشف:۲/۳۸۷، والمعرفة والتاریخ للفسوی:۳/۱۷۷، الکنی......ومن یعرف بالکنی)_

[8]) تهذیب الکمال:۳۲/۱۹۵، والکاشف:۲/۳۸۷)_

[9]) قوله: الحمانی" بکسر المهلمة......وشدة میم وبنون. انظر تعلیقات تهذیب التهذیب:۶/۳٤۰، وتوضیح المشتبه، باب الجیم:۲/٤۱۷)_

[10]) تهذیب الکمال:۱۸/۱٤٤، وتهذیب ابن حجر:۶/۳٤۰، والجرح والتعدیل:۵/٤۵۰، رقم (۱۷۸۹))_

[11]) د استاذانو او د شاګردانو د تفصیل دپاره اوګورئ تهذیب الکمال:۱۸/۱٤۵)_

امام یحیی بن معین رحمه الله او امام ابو داؤد رحمه الله فرمائی، "ثقة"[1]
ابو حاتم رحمه الله فرمائی، "محله الصدق"[2]
ابن حبان رحمه الله دې په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې.[3]
ابن سعد رحمه الله فرمائی، "کان من خیار الناس، وله أحادیث"[4]
امام ذهبی رحمه الله فرمائی، "شیعی صدوق"[5]
امام ابو ذرعه رحمه الله فرمائی، "لاباس به، هو من کبار الشیعة"[6]
د دوی نه علاوه حافظ ابن حجر، امام عجلی، امام ابن نمیر او حافظ یعقوب بن سفیان وغیره رحمهم الله هم د دوی توثیق کړې دې چې دا ثقه دې[7]
د امام ابو داؤد رحمه الله نه علاوه باقی پنځو امامانو د دوی روایت اخستلې دې[8]
د ابو جعفر منصور د خلافت دوران کښې وفات شو[9]. رحمه الله رحمة واسعة
⑤**حبیب ابن ابی ثابت**: دا حبیب بن ابی ثابت دینار کوفی رحمه الله دې[10]
⑥**ابو وائل**: د حضرت ابو وائل رضی الله عنه خالات په کتاب الایمان "باب خوف المؤمن..." کښې راغلې دی[11]
دا حدیث د تیر شوې حدیث دویم طریق دې، په دې طریق کښې د زوړ طریق په نسبت تفصیل لږ زیات دې ځکه چې په دې کښې د حضرت ابو جندل په معامله کښې د نبی ﷺ او حضرت عمر رضی الله عنه مینځ کښې چې کومه مکالمه شوې وه د هغې تذکره په کښې هم شته، چې د هغې تفصیل په مغازی کښې راغلې دې.[12]

---

[1]) تهذیب الکمال:۱۸/۱٤٥_۱٤٦،وتهذیب التهذیب:۳٤۱/٦)_
[2]) تهذیب الکمال:۱۸/۱٤٦،والجرح والتعدیل،رقم (۱۷۸۹)،وتهذیب ابن حجر:۳٤۱/٦)_
[3]) الثقات لابن حبان:۱۱٤/۷)_
[4]) الطبقات الکبری:۳٦۳/٦،وتعلیقات تهذیب الکمال:۱۸/۱٤٦)_
[5]) الکاشف:٦٥٥/۱،رقم (۳۳۹۱))_
[6]) تهذیب الکمال:۱۸/۱٤٦،وتهذیب التهذیب:۳٤۱/٦،والجرح والتعدیل ٤٥۱/٥)_
[7]) تقریب التهذیب،رقم (٤۱۱٤)،وتهذیب التهذیب:۳٤۱/٦،وتعلیقات تهذیب الکمال:۱۸/۱٤٦)_
[8]) الکاشف:٦٥٥/۱،وتهذیب الکمال:۱۸/۱٤٦)_
[9]) الطبقات الکبری:۳٦۳/٦)_
[10]) د دوی حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الصوم،باب صوم داود علیه السلام)_
[11]) کشف الباری:٥٥۹/۲)_
[12]) کشف الباری،کتاب المغازی،باب غزوة الحدیبیة......:۳٦۷_۳٦۹)_

ترجمة الباب سره مناسبت: تير شوي باب كښې امام بخاري رحمه الله دا وئيلي وو چې د غدر او د وعده خلافئ انجام بهرحال خراب دي، هم دا نتيجه د حضرت ابو وائل رضي الله عنه ددې حديث نه هم ثابتيږي ځکه چې قريشو د صلح حديبيه نه پښ کومه وعده خلافي اوکړه د هغې نتيجه د هغوی دپاره دا شوه چې د فتح مکې په ذريعې سره مسلمانان په هغوی باندې غالب شو او قريش مقهور او مغلوب شو، ددې نه معلومه شوه چې د وعده خلافئ انجام خراب وی او د وعدې د خيال او لحاظ ساتلو انجام غوره وی. لکه علامه عينی رحمه الله وغيره فرمائی:

"تعلق هذا الحديث بالباب المترجم من حيث ما آل أمر قريش، في نقضهم العهد من الغلبة عليهم والقهر بفتح مكة فانه يوضح أن مآل الغدر مذموم، ومقابل ذلك ممدوح" (۱)

۳۰۱۲: (۲) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا حَاتِمٌ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَسْمَاءَ ابْنَةِ أَبِي بَكْرٍ - رضي الله عنهما - قَالَتْ قَدِمَتْ عَلَيَّ أُمِّي وَهْيَ مُشْرِكَةٌ فِي عَهْدِ قُرَيْشٍ، إِذْ عَاهَدُوا رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَمُدَّتِهِمْ، مَعَ أَبِيهَا، فَاسْتَفْتَتْ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ أُمِّي قَدِمَتْ عَلَيَّ، وَهْيَ رَاغِبَةٌ، أَفَأَصِلُهَا قَالَ «نَعَمْ، صِلِيهَا». [ر: ۲۴۷۷]

رجال الحديث

①**قتيبه بن سعيد**: دا شيخ الاسلام قتيبه بن سعيد ثقفی رحمه الله دې. د دوی تذکره په کتاب الايمان، باب إفشاء السلام من الايمان" کښې تيره شوې ده (۳)

②**حاتم بن اسماعيل**: دا ابو اسماعيل حاتم بن اسماعيل کوفی رحمه الله دې (۴)

③**هشام بن عروة عن أبيه**: د حضرت هشام بن عروة بن زبير بن عوام رحمه الله او د هغوی د والد صاحب يعنی د عروه تذکره په "بدء الوحی" او "کتاب الايمان، "باب احب الدين إلى الله أدومه" کښې راغلې ده (۵)

⑤**اسماء بنت أبی بکر**: د حضرت اسماء بنت ابی بکر رضی الله عنها تفصيلی حالات په کتاب العلم، "باب من أجاب الفتيا بإشارة اليد" کښې تير شوې دی (۶)

---

۱) عمدة القاری: ۱۰۳/۱۵، وفتح الباری: ۲۸۱/۶)_
۲) قوله: عن اسماء بنت......": الحديث، مر تخريجه فی الهبة، باب الهدية للمشركين)_
۳) کشف الباری: ۱۸۹/۲)_
۴) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء، باب، بعد استعمال فضل وضوء الناس)_
۵) کشف الباری: ۲۹۱/۱، و: ۴۳۲/۲_ ۴۴۰)_
۶) کشف الباری: ۴۸۷/۳)_

قوله: قالت: قدمت علي أمي: حضرت اسماء فرمائي چې زما مور ماته راغله.
د حضرت اسماء د مور بی بی مختصر تعارف: دلته د ټولو نه مخکښې خبره خو دا ده چې د حضرت اسماء د مور نوم څه وو؟ په دې کښې مختلف اقوال دی:
د ابن سعد، ابوداؤد طيالسي او د حاکم د روايت نه دا معلوميږی چې ددې نوم قتيله (مصغرا) وو. د حضرت عبدالله بن زبير روايت دې:
"قدمت قتيلة بنت عبد العزى بن سعد من بني مالك بن حسل على ابنتها: أسماء بنت أبي بكر في الهدنة، وكان أبوبكر طلقها في الجاهلية بهدايا: زبيب وسمن وقرظ (١)، فأبت أسماء أن تقبل هديتها أو تدخلها في بيتها، وأرسلت إلى عائشة: سلي رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال: لتدخلها" (٢) (اللفظ لابن سعد)
يعنى "قتيله بنت عبدالعزى بن سعد..... خپلې لور حضرت اسماء بنت ابوبكر رضي الله عنهما كره د صلح په ورځو كښې راغله، حضرت ابوبكر رضي الله عنه ورته د جاهليت په زمانه كښې طلاق وركړې وو، څۀ سامان ئې هم ځان سره راوړلو مثلاً اوسكې، غوړی او زيورات وغيره. حضرت اسماء رضي الله عنها د هديو د قبولولو نه انكار اوكړو او ورته ئې كور ته د راتلو اجازت هم ورنۀ كړو او د حضرت عائشې رضي الله عنها طرفته ئې پيغام اوليږه چې په دې باره كښې د نبى ﷺ نه تپوس اوكړئ. نبى ﷺ اوفرمائيل چې هغه دې كور ته دا خليدې شي".
د پورتنى روايت نه چې څنګه دا خبره معلومه شوه چې ددې نوم قتيله وو، نو دا هم معلومه شوه چې دا د حضرت اسماء رضي الله عنها حقيقى مور وه، ددې وجې نه دا د حضرت اسماء رضي الله عنها رضاعى مور تصور كول وهم دی (٣). او زبير بن بكار رحمه الله ددې نوم قيله او ابن ماكوله قتله نقل كړې دی، كيدې شي چې دا چې د تصغير په طور قتيله جوړ كړې وی. (٤)
او علامه داودى رحمه الله ددې نوم ام بكر نقل كړې دې چې د هغې په باره كښې ابن التين رحمه الله فرمائى چې كيدې شى دا كنيت وی. (٥)

---

(١) د ابوداؤد طيالسى په روايت كښې دا لفظ طاء مهمله سره قط راغلې دی، ددې معنى ده د غوړ والئ. غالباً هم دا لفظ صحيح دې، قرظ (ظاء معجمه سره) ددې معنى ده ګوند، ددې دلته هيڅ مطلب نۀ جوړيږی، ددې وجې نه مونږ دلته ددې ترجمه په زيوراتو كالو سره كړې ده. ترجيحا لرواية الطيالسى. انظره: ٢٨٩/٢، رقم (١٧٤٤)، او د حاكم (٥٢٧/٢) په روايت كښې أقطا راغلې دی، ددې معنى ده پنير (كُچ)، ددې معنى احتمال هم كيدې شى_
(٢) الطبقات الكبرى: ٢٥٢/٨، ترجمة اسماء بنت ابى بكر، و مسند ابى داود الطيالسى: ٢٨٨/٢_٢٨٩، رقم (١٧٤٤)، والحاكم: ٥٢٧/٢، رقم (٣٨٠٤)، كتاب التفسير، سورة الممتحنة، ومطالب العالية: ٣٨٧/٣، رقم (٣٧٧٨)، سورة الممتحنة من كتاب التفسير، وجمهرة انساب العرب: ١٣٧/١)_
(٣) فتح البارى: ٢٣٣/٥)_
(٤) پورته حواله، والاكمال لابن ماكولا، ١٣٠/٧، باب قيلة وقتلة)_
(٥) فتح البارى: ٢٣٣/٥)_

د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ خوئې عبدالله رضی اللہ عنہ هم ددې نه وو.[1]

قوله: وهی مشرکة: دې حال کښې دا مشرکه وه.

راجح هم داده چې د حضرت اسماء رضی اللہ عنہا د مور انتقال د شرک په حالت کښې شوې دې، بعضې حضراتو چې ددې د اسلام د قبولیت وینا کړې ده نو دا غلطه ده.[2]

قوله: فی عهد قریش إذ عاهدوا رسول الله صلی الله علیه وسلم ومدتهم: دې ورځو کښې چې کله قریشو د نبی ﷺ سره صلح کړې وه.

دلته د عهد نه مراد "صلح حدیبیه" ده.

او مطلب دادې چې حضرت اسماء رضی اللہ عنہا کره مور راغله نو دا د صلح حدیبیه او د فتح مکه مینځ کښې چې کوم وخت وو دغه وخت کښې راغلې وه.[3]

مع أبیها: خپل پلار سره.

په دې کښې ضمیر مجرور د حضرت اسماء رضی اللہ عنہا طرفته راجع کیږی، یعنی د هغې مور سره د هغې نیکهٔ هم وو. او دا غلط او تصحیف دې. صحیح لفظ "ابنها" دې، یعنی خپل خوئی سره راغلې وه، چې د هغهٔ نوم حارث بن مدرک بن عبید بن عمرو بن مخزوم دې، **کما قاله الزبیر بن بکار.** حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائی:

"ولم أر له ذکرا فی الصحابة، فکأنه مات مشرکا".[4]

بیا د حضرت اسماء رضی اللہ عنہا د نیکهٔ په نوم کښې هم اختلاف دې، بعضو وئیلې دی چې عبدالعزی نوم دې او هم دا مشهور دې.[5]

او د علامه قسطلانی رحمہ اللہ کلام په دې کښې ګډوډ دې لکه کله هغه د عبدالعزی نوم لیکی[6] او کله د حارث بن مدرک.[7] لیکن دا غلط دې، اصل کښې خو حارث بن مدرک ئې د خوئی نوم دې، دغه شان مدرک بن عبید خاوند شو.

قوله: فاستفتت رسول الله صلی الله علیه وسلم فقالت: یا رسول الله ﷺ، إن أمی قدمت علی وهی راغبة أفأصلها؟ قال: نعم، صلیها.: نو حضرت اسماء

---

[1]) پورته حواله)_

[2]) فتح الباری:۵/ ۲۳٤، وعمدة القاری:۱۳/ ۱۷٤، کتاب الهبة، باب الهدیة للمشرکین، رقم (۲۶۲۰))_

[3]) فتح الباری:۵/ ۲۳٤، وعمدة القاری:۱۵/ ۱۰٤، وشرح القسطلانی:۲٤۵/۵)_

[4]) فتح الباری:۵/ ۲۳٤، وایضا عمدة القاری:۱۳/ ۱۷۳، و ارشاد الساری: ٤/ ۳۶۲)_

[5]) فتح الباری:۵/ ۲۳٤، وعمدة القاری:۱۳/ ۱۷٤، والاصابة: ٤/ ۲۲۹، رقم (۴۶))_

[6]) لم اجده فی شرح القسطلانی)_

[7]) شرح القسطلانی:۲٤۵/۵)_

د نبی ﷺ نه تپوس اوکړو چې یا رسول الله ﷺ! زما مور ماته راغلې ده او ددې خبرې طرفته میلان لری چې زهٔ ورسره صله رحمی اوکړم؟ نبی ﷺ اوفرمائیل، چې بالکل ورسره صله رحمی اوکړه.

د فاستفتت او د قالت ضمیر غائب د حضرت اسماء رضی الله عنها طرفته راجع دې او د ابوذر او د حموی په نسخه کښې فاستفتت وقلتُ ضمیر متکلم سره دې (١) او د "وهی راغبة" دوه معنې دی:

① وهی راغبة فی أن تاخذ منی بعض المال چې هغه مانه د څهٔ مال اخستلو باره کښې رغبت لری مطلب دا شو چې هغه ماته راغلې ده او ماته د هغې د راتګ مقصد دادې چې زهٔ ورته څهٔ مال ورکړم، یعنی څهٔ پرې خرچ کړم او دا جائز ده چې یو ښځه خپلې مور یا پلار ته څهٔ مال وغیره ورکړی، اګرچه مال د خاوند وی او مور پلار مشرکان وی، په دې باندې امام بخاری رحمه الله په کتاب الادب کښې دوه ترجمې هم قائم کړې دی (٢)

② وهی راغبة فی الاسلام چې هغه د اسلام په قبلولو کښې رغبت لری، مطلب دادې چې هغه د اسلام د قبلولو په نیت راغلې ده (٣)

هم ددې مطلب د بیانولو د وجې نه بعضې حضراتو ددې د مسلمانیدو قول نقل کړې دې. چې هغه ابوموسی رحمه الله داسې رد کړې دې چې په هیڅ یو روایت کښې دا منقول نهٔ دی چې دې ښځې اسلام قبول کړې وو، صحیح مطلب هم هغه دې کوم چې پورته تیر شو چې دا د مال اخستلو دپاره راغلې وه، ددې وجې نه حضرت اسماء رضی الله عنها تپوس هم کړې وو چې کهٔ د اسلام د قبولیت په نیت راغلې وه نو د اجازت ضرورت بالکل نهٔ وو (٤)

ددې نه علاوه ددې جملې نورې معنې هم بیان کړې شوې دی (٥)، په هغه ټولو کښې راجح قول دغه اولنې قول دې. کمایدل علیه صنیع البخاری أیضاً

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت: ما قبل ترجمة الباب سره ددې حدیث تعلق او مناسبت په دې معنی کښې دې چې د غدر نهٔ کولو تقاضه داده چې رشته دارانو سره صله رحمی او ښهٔ سلوک جائز وی، اګرچه هغوی غیرمذهب وی او بیشکه دا حدیث ددې تقاضې مطابق دې (٦)

---

(١) پورته حواله)_

(٢) صحیح بخاری، کتاب الادب، باب صلة الوالد المشرک، وباب صلة المراة امها ولها زوج، نور اوګوره، کشف الباری، کتاب الادب: ٣٤٢_٣٤٤)_

(٣) فتح الباری: ٥/٢٣٤، وعمدة القاری: ١٣/١٧٤، وارشاد الساری: ٥/٢٤٥)_

(٤) فتح الباری: ٥/٢٣٤، وعمدة القاری: ١٣/١٧٤)_

(٥) فتح الباری: ٥/٢٣٤)_

(٦) عمدة القاری: ١٥/١٠٤، وفتح الباری: ٦/٢٨٢)_

د حضرت شيخ الحديث صاحب رائې:لکه څنګه چې تاسو دا خبره اوکتله چې امام بخاری رحمه الله دلته په ترجمة الباب کښې صرف"باب"وئيلې دې او وړاندې مونږ د بخاری د شارحينو په حوالې سره دا نقل کړې دی چې دا كالفصل من السابق،دې يعنی کوم مقصد چې د ماقبل باب وو هم هغه مقصد ددې باب هم دې او دا ددې تتمه ده.
ليکن حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائی چې ددې باب دپاره دا ترجمه قائميدې شی"باب مضار الغدر ومنافع عدمه.....أی الوفاء"([1])
يعنی ددې باب د قائمولو مقصد دادې چې د بدعهدئ،وعده خلافئ نقصانات او د وعدې د پوره کولو فائدې او مصلحتونه بيان کړې شی.
بيشکه د باب احاديث بالکل ددې ترجمة الباب مطابق او موافق دی.اولنې حديث چې د هغې تعلق حديبيه سره وو نو دغه شان به دې ترجمې سره هم موافق شی څکه چې نبی ﷺ او صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم د صلح حديبيه د شرطونو پوره والې اوکړو اګرچه د بعضې کسانو زړونه مطمئن نهٔ وو ليکن د هغې ميوه د"فتح مکه"په شکل کښې ښکاره شوه،ددې وجې نه الله تعالی صلح حديبيې ته فتح مبين اوفرمائيله.او دويم حديث يعنی د حضرت اسماء رضی الله عنها حديث د هغې تعلق هم د صلح حديبيه سره دې څکه چې د حضرت اسماء رضی الله عنها مذکوره مور دې ته راغلې وه نو دغه د صلح حديبيې ورځې وې،ددې وجې نه مسلمانانو او په خپله حضرت اسماء رضی الله عنها د صلح حديبيه د شرطونو د لحاظ ساتلو د وجې نه دې ښځې ته هيڅ هم اونهٔ وئيل،هيڅ ضرر او نقصان ئې ورنهٔ کړو بلکه فائده ئې ورته اورسوله حالانکه دا مشرکه ښځه وه او هرقسم کار ورسره ممکن وو،نو ددې نه د وعدې د پوره کولو اهميت او فائده ښهٔ طريقې سره واضح کيږی.والله اعلم بالصواب

⑱ باب: الْمُصَالَحَةِ عَلَى ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ، أَوْ وَقْتٍ مَعْلُومٍ

د ترجمة الباب مقصد:امام بخاری رحمه الله دلته دا فرمائی چې کفارو سره کوم مصلحت اوکړې شی نو هغه د دريو ورځو دپاره هم کيدې شی او ددې دپاره څهٔ وخت هم مقرر کيدې شی.([2])
د صلحې زيات مدت څومره دې؟ په مقرره وخت کښې په مصالحت کولو کښې اتفاق دې،په دې کښې څهٔ اختلاف نشته ليکن اختلاف په دې کښې دې چې د مصالحت زيات نه زيات مدت او وخت څومره دې؟
په ائمه اربعه کښې د امام شافعی رحمه الله او په يو روايت کښې د امام احمد رحمه الله رائې داده چې ددې مصالحت زيات نه زياته موده لس کاله مقرريدې شی،که ددې نه زياته موده مقرر کړې شو نو هغه به باطله وی،د هغې د زياتوالی به هيڅ اعتبار نهٔ وی.([3])

[1]) الابواب والتراجم للكاندهلوى:٢٠٩/١)_
[2]) عمدة القاری:١٠٤/١٥،وفتح الباری:٢٨٢/٦)_
[3]) المغنی:٩٢٣٨/٨،رقم (٧٥٩١)،والام:١٨٩/٤/٢،المهادنة على النظر للمسلمين،رقم (١٣٣٥٦))_

دا حضرات استدلال د صلح حديبيه نه كوى چې نبى ﷺ په صلح حديبيه كښې لس كال موده مقرر كړې وه،لكه څنګه چې په ابوداؤد او سيرت د ابن اسحاق (١)كښې د لس كالو وضاحت موجود دې

او امام اعظم ابوحنيفه،امام مالک اوپه يو روايت كښې امام احمد رحمهم الله تعالى فرمائى چې كه دا موده د لسو كالو نه زياته وى نو بيا هم جائزه ده ،ددې دارومدار د وخت په امام باندې دې،هغه چې څومره وخت او موده مقررول مناسب ګڼړى نو هغه مقررولې شى(٢)

او د صلح حديبيه د مودې نه استدلال كول بې محله دې،ځكه چې كه حضوراقدس ﷺ لس كاله موده مقرر كړې وه نو ددې نه دا څنګه ثابته شوه چې ددې نه زياتوالې ممكن نۀ دې او نبى ﷺ دا لس كاله موده انتهائى او آخرى موده ګرځولې دې؟دغه وخت د مصلحت تقاضه دا وه ددې وجې نه نبى ﷺ لس كاله موده مقرر كړې وه.

دغه شان امام ابوحنيفه رحمه الله فرمائى چې دا يو عقد دې چې د لسو كالو دپاره جائز دې نو ددې نه زياتې مودې دپاره به هم جائز وى لكه څنګه چې په اجاره كښې وى.(٣)

٣٠١٣:(٤)حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عُثْمَانَ بْنِ حَكِيمٍ حَدَّثَنَا شُرَيْحُ بْنُ مَسْلَمَةَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ يُوسُفَ بْنِ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ حَدَّثَنِي الْبَرَاءُ-رضى الله عنه أَنَّ النَّبِيَّ-صلى الله عليه وسلم-لَمَّا أَرَادَ أَنْ يَعْتَمِرَ أَرْسَلَ إِلَى أَهْلِ مَكَّةَ يَسْتَأْذِنُهُمْ لِيَدْخُلَ مَكَّةَ،فَاشْتَرَطُوا عَلَيْهِ أَنْ لَا يُقِيمَ بِهَا إِلَّا ثَلَاثَ لَيَالٍ،وَلَا يَدْخُلَهَا إِلَّا بِجُلُبَّانِ السِّلَاحِ،وَلَا يَدْعُوَ مِنْهُمْ أَحَدًا،قَالَ فَأَخَذَ يَكْتُبُ الشَّرْطَ بَيْنَهُمْ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ،فَكَتَبَ هَذَا مَا قَاضَى عَلَيْهِ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ.فَقَالُوا لَوْ عَلِمْنَا أَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ لَمْ نَمْنَعْكَ وَلَبَايَعْنَاكَ،وَلَكِنِ اكْتُبْ هَذَا مَا قَاضَى عَلَيْهِ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ.فَقَالَ «أَنَا وَاللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ وَأَنَا وَاللَّهِ رَسُولُ اللَّهِ».قَالَ وَكَانَ لَا يَكْتُبُ قَالَ فَقَالَ لِعَلِيٍّ «امْحُ رَسُولَ اللَّهِ».فَقَالَ عَلِيٌّ وَاللَّهِ لَا أَمْحَاهُ أَبَدًا.قَالَ «فَأَرِنِيهِ».قَالَ فَأَرَاهُ إِيَّاهُ،فَمَحَاهُ النَّبِيُّ-صلى الله عليه وسلم-بِيَدِهِ،

---

(١) قال ابن المنذر:اختلف العلماء فى المدة التى كانت بين رسول الله ﷺ وبين اهل مكة عام الحديبية؟ قال عروة:كانت اربع سنين،وقال ابن جريج:كانت ثلاث سنين،وقال ابن اسحاق:كانت عشر سنين".انظر تفسير القرطبى:٤٠/٨_

(٢) امام قرطبى رحمه الله فرمائى:وقال ابن حبيب عن مالک رحمه الله:تجوز مهادنة المشركين السنة والسنتين والثلاث،والى غير مدة".الجامع لاحكام القرآن:٤١/٨،وانظر ايضا بداية المجتهد:٤٣٩/٣،الفصل السادس فى جواز المهادنة......والهداية:٢٠٤/٤،باب الموادعة،من كتاب السير)_

(٣) المغنى/٩٢٣٨)_

(٤) قوله:البراء":الحديث،مر تخريجه فى كتاب العمرة،باب كم اعتمر النبى ﷺ؟)_

فَلَمَّا دَخَلَ وَمَضَى الأَيَّامُ أَتَوا عَلِيًّا فَقَالُوا مُرْ صَاحِبَكَ فَلْيَرْتَحِلْ. فَذَكَرَ ذَلِكَ لِرَسُولِ اللَّهِ-صلى الله عليه وسلم- فَقَالَ «نَعَمْ» ثُمَّ ارْتَحَلَ. [ر: ۱۶۸۹]

رجال الحديث

① **احمد بن عثمان بن حكيم**: دا ابوعبدالله احمد بن عثمان بن حكيم بن دينار ازدي كوفي رحمه الله دي.

② **شريح بن مسلمه**: دا شريح بن مسلمه كوفي رحمه الله دي.

③ **ابراهيم بن يوسف**: دا ابراهيم بن يوسف بن ابي اسحاق كوفي رحمه الله دي.

④ **أبي**: د أب نه مراد يوسف بن ابي اسحاق رحمه الله دي.[1]

⑤ **ابواسحاق**: دا مشهور محدث ابواسحاق عمرو بن عبدالله كوفي سبيعي رحمه الله دي. د دوی حالات په كتاب الايمان، "باب الصلوة من الايمان" كښې تير شوې دی.[2]

⑥ **البراء**: د براء بن عازب رضي الله عنه حالات هم په كتاب الايمان كښې پورتنی مذكوره باب كښې تير شوې دی.[3]

د باب د حديث شريف ترجمه: حضرت براء بن عازب رضي الله عنه فرمائي چې كله نبی ﷺ د عمرې د ادا كولو اراده اوكړه نو په مكه مكرمه كښې د داخليدو دپاره ئې د اهل مكه نه اجازت طلب كولو دپاره پيغام واستوو. نو اهل مكه دا شرط اولګوو چې تاسو به دلته صرف درې ورځې قيام كوئ، اسلحه به درسره بند وی او د اهل مكه هيڅ يو كس به هم تاسو ځان ته راتلو ته نۀ پريږدئ. حضرت براء رضي الله عنه فرمائي چې د فريقينو مينځ كښې كوم شرائط مقرر كړې شو نو دا حضرت علي رضي الله عنه ليكل نو هغوی اوليكل، "هذا ما قاضى عليه محمد رسول الله" په دې باندې د مكې مكرمې قريشو اووئيل چې كه زمونږ دا يقين وو چې تاسو د الله تعالى رسول يئ نو مونږ به تاسو منع كړې نۀ وئ او ستاسو نه به مو بيعت كړې وو ليكن دا اوليكئ، "هذا ما قاضى عليه محمد بن عبدالله" نبی ﷺ اوفرمائيل، په خدا قسم زۀ محمد بن عبدالله يم، په خدائې قسم زۀ د الله تعالى رسول يم. حضرت براء رضي الله عنه فرمائي چې حضرت علي رضي الله عنه ددې په ليكلو باندې رضا نۀ وو نو نبی ﷺ ورته اوفرمائيل چې د "رسول الله" الفاظ وران كړه. هغوی اوفرمائيل، په خدائې قسم! زۀ به دا كلمات وران نۀ كړم. نبی ﷺ اوفرمائيل چې ما ته اوښايه، هغوی ورته اوښودل نو نبی ﷺ په خپلو لاسونو مباركو باندې هغه وران كړل. كله چې نبی ﷺ په مكه مكرمه كښې داخل شو او مذكوره ورځې هم تيرې شوې نو كفارو

---

[1]) ددې ځلوروواړو حضراتو د حالاتو دپاره اوګورئ كتاب الوضوء، باب اذا القى على ظهر المصلى قذر..)
[2]) كشف الباري: ۲/ ۳۷۰ـ
[3]) كشف الباري: ۲/ ۳۷۵ـ

حضرت علی رضی الله عنه ته اووئیل چې خپل آقا ته اووایه چې ددې ځائې نه تشریف یوسی. دا خبره هغوی نبی کریم ﷺ ته اوکړه نو نبی ﷺ اوفرمائیل چې صحیح ده. او بیا روان شو.

د جلبان معنی او ددې ضبط: ولا یدخلها إلا بجلبان السلاح په دې کښې جلبان د جیم او د لام ضمه او باء مشدده سره دې، دغه شان د جیم ضمه، د لام سکون او باء مخففه سره هم ضبط کړې شوې دې جلبان د څرمنې هغه تهیلئ ته وئیلې شی چې په هغې کښې تیکې د تورې سره کیخودې شی علامه ابن الاثیر رحمه الله فرمائی "شبه الجراب من الادم، ویوضع فیه السیف مغموداً"(۱)

ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت: ترجمة الباب سره د باب د حدیث شریف مناسبت په دې جمله کښې دې چې "أن لا یقیم بها إلا ثلاث لیال"(۲) ددې نه دا ثابتیږی چې د مقرره وخت دپاره صلح کیدې شی.

⑲ باب: الْمُوَادَعَةِ مِنْ غَيْرِ وَقْتٍ

د ترجمة الباب مقصد: دلته امام بخاری رحمه الله ددې خبرې جواز بیانوی چې د وخت او د مدت د مقررولو نه بغیر که صلح اوکړې شی نو ددې هم ګنجائش شته، که امام په دې کښې مصلحت ګنړی او د هغهٔ رائې وی نو صحیح ده(۳)

په مذکوره مسئله کښې اختلاف: پورته چې کومه مسئله ذکر شوه نو په دې کښې هم د امامانو اختلاف دې.

① د احنافو، شوافعو او د مالکیه رائې داده چې د وخت د مقررولو نه بغیر هم صلح کول صحیح ده(۴)

ددې حضراتو دلیل هم هغه حدیث دې کوم چې امام بخاری رحمه الله تعلیقاً ذکر کړې دې، په هغې کښې دی چې نبی ﷺ اهل خیبر سره د غیرمعینه وخت دپاره صلح کړې وه، ددې وجې نه که امام او د اهل رائې دا خیال وی او ددې ضرورت هم وی چې صلح اوکړې شی نو جائز ده، علامه ابن بطال رحمه الله فرمائی:

"لیس فی أمر المهادنة حد عند أهل العلم لا یجوز غیره، وإنما ذلک علی حسب الحاجة والاجتهاد فی ذلک إلی الامام وأهل الرأی"(۵)

---

(۱) القاموس الوحید، باب الجیم، مادة جلب". وعمدة القاری: ۱۵/۱۰۵. والنهایة فی غریب الحدیث: ۱/۲۸۲، باب الجیم مع اللام، وکشف المشکل: ۲/۲۵۰، من مسند البراء، رقم (۸۵۸))_

(۲) عمدة القاری: ۱۵/۱۰۵. د حدیث شریف د مزید وضاحت دپاره اوګورئ، کشف الباری، کتاب المغازی، باب صلح الحدیبیة: ۳۶۵_۳۶۷)_

(۳) عمدة القاری: ۱۵/۱۰۵. وفتح الباری: ۶/۲۸۲)_

(۴) پورته حواله جات. وابن بطال: ۵/۳۶۷. وارشاد الساری: ۵/۲۴۶. والام: ۲/۴/۱۸۹. رقم (۱۳۳۵۷))_

(۵) شرح ابن بطال: ۵/۳۶۷)_

② ددې خلاف حنابله ددې خبرې قائل دی چې دغه شان صلح کول صحیح نهٔ دی.(١)

وَقَوْلِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- «أُقِرُّكُمْ مَا أَقَرَّكُمُ اللَّهُ بِهِ». [ر:٢٢١٣]

او د نبی ﷺ قول مبارک ترڅو چې الله تعالی تاسو دلته برقرار ساتی نو زهٔ به هم تاسو برقرار ساتم.

د مذکوره تعلیق مقصد: د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما دا حدیث امام بخاری رحمه الله دلته ددې وجې نه ذکر کړو چې امام بخاری رحمه الله په ترجمه کښې کوم مؤقف اختیار کړو نو چې دا په هغې باندې دلیل شی چې د وخت مقررولو نه بغیر هم صلح کول صحیح دی لکه څنګه چې دا حدیث پرې دلالت کوی.

د مذکوره تعلیق تخریج: مذکوره تعلیق امام بخاری رحمه الله په کتاب المزارعة (٢) کښې موصولاً نقل کړې دې. ددې موصول روایت یو حصه مصنف دلته لیکلې ده.(٣)

ددې نه علاوه دا حدیث امام مسلم رحمه الله هم موصولاً نقل کړې دې.(٤)

ترجمة الباب سره د تعلیق ماسبت: ترجمة الباب سره د تعلیق مناسبت واضح دې ځکه چې ترجمة الباب د غیرمعینه وخت د صلحې کولو د جواز وه او ددې دعوې دلیل په حدیث شریف کښې موجود دې. والله اعلم بالصواب.

⑳ باب: بَاب طَرْحِ جِيَفِ الْمُشْرِكِينَ فِي الْبِئْرِ وَلَا يُؤْخَذُ لَهُمْ ثَمَنٌ

د ترجمة الباب مقصد: ددې ترجمة الباب دوه جزونه دی:

① طرح جیف المشرکین فی البئر ② ولا یؤخذ لهم ثمن

د اولنی جزء مقصد دادې چې مشرکان د قتل کولو نه پس کوهی ته غورځول هم جائز دی، بلکه غوره کار دې، ددې دپاره چې په لاره باندې تیریدونکو خلقو ته تکلیف نهٔ وی په دې شرط چې په دغه کوهی کښې اوبهٔ نهٔ وی او شاړ کوهی وی، ګنی که اوبه په کښې وی نو بیا په کښې غورځول جائز نهٔ وی.(٥)

دویمه خبره داده چې په دې کښې د مشرکانو بې عزتی ده او تدفین او تکفین خو اعزاز او اکرام دې او مشرکان ددې اعزاز او اکرام مستحق نهٔ دی.

د جیف ضبط او معنی: جیف. بکسر الجیم وفتح الیاء. د جیفة جمع ده او ددې معنی ده لاش، چې کله

---

(١) المغنی لابن قدامة: ٩٢٣٨/، رقم (٧٥٩٠)_
(٢) الصحیح للبخاری، کتاب المزارعة، باب اذا قال رب الارض: اقرک......رقم (٢٣٣٨)_
(٣) عمدة القاری: ١٠٥/١٥، وفتح الباری: ٢٨٢/٦_
(٤) الصحیح لمسلم، کتاب المساقاة، باب المساقاة والمعاملة بجزء من التمر......رقم (٣٩٦٧)_
(٥) عمدة القاری: ١٠٥/١٥، وشرح ابن بطال: ٣٦٨/٥، وارشاد الساری: ٢٤٦/٥_

بوئی شروع کړی.(۱)

د دویم جزء مقصد دادې چې د مشرکانو د بدنونو او د لاشونو بیع کول جائز نۀ ده. ددې وجې نه که چرته دوی وارثان د دوی د لاشونو په بدله کښې مال ورکول غواړی نو ددې اخستل به جائز نۀ وی(۲) دا د جمهورو مذهب دې، په دې کښې د چا اختلاف منقول نۀ دې، کما صرح به النووی رحمه الله(۳)

د جمهورو دلیلونه: ①د دوی یو دلیل د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما روایت دې. کوم چې امام ترمذی رحمه الله روایت کړې دې چې مشرکانو اوغوښتل چې د یو مشرک سړی بدن واخلی نو نبی ﷺ انکار اوفرمائیلو(۴)

②دویم دلیل هغه واقعه ده کومه چې ابن اسحاق رحمه الله ذکر کړې ده چې مشرکانو نبی کریم ﷺ ته دا درخواست راوړلو چې مونږ ته د نوفل بن عبدالله بدن راکړه، دې په خندق کښې پریوتلې وو او مړ شوې وو نو نبی ﷺ اوفرمائیل، "لاحاجة لنا فی جسده، ولا ثمنه" چې مونږ ته نۀ ددۀ د قیمت ضرورت شته او نۀ د بدن. ابن هشام وائی چې مشرکانو د نوفل بن عبدالله د بدن قیمت لس زره درهمه لګولې وو.(۵)

③ددې نه علاوه دا وجه هم ده چې دا مرداره ده او د مردارې نۀ مالک کیدل جائز دی او نۀ عوض اخستل، لکه څنګه چې د حضرت جابر بن عبدالله رضی الله عنهما په یو حدیث مبارک کښې د مردارې او د بتانو دواړو قیمتونو اخستلو ته ناجائز وئیلې شوې دی(۶). فرمائی چې د فتح مکې په ورځ رسول الله مبارک ﷺ اوفرمائیل:

"إن الله ورسوله حرم بيع الخمر والميتة والخنزير والاصنام....."(۷)

---

(۱) عمدة القاری:۱۰۵/۱۵،والنهاية للجزری:۳۲۵/۱،باب الجيم مع الياء)_

(۲) عمدة القاری:۱۰۵/۱۵،وشرح ابن بطال:۳۶۸/۵،وارشاد الساری:۲۴۶/۵)_

(۳) قال رحمه الله : واما الميتة والخمر والخنزير،فاجمع المسلمون على تحريم بيع كل واحد منها". انظر شرح النووی على مسلم:۲۳/۲)_

(۴) الجامع للترمذی،ابواب الجهاد،لا تفادى جيفة المشركين،رقم (۱۷۱۵))_

(۵) قال ابن اسحاق ......:نوفل بن عبدالله بن المغيرة،سالوا رسول الله ﷺ ان يبيعهم جسده،وكان اقتحم الخندق،فتورط فيه،فقتل،فغلب المسلمون على جسده،فقال رسول الله ﷺ:لا حاجة لنا فی جسده ولا بثمنه،فخلى بينه وبينهم")_قال ابن هشام: اعطوا رسول الله ﷺ بجسده عشرة آلاف درهم،فيما بلغنى عن الزهری". انظر السيرة النبوية:۲۶۵/۳،قتلى المشركين (فی غزوة الخندق))_

(۶) ابن بطال:۳۶۸/۵،وفتح الباری:۲۸۳/۶،وعمدة القاری:۱۰۵/۱۵،والقسطلانی:۲۴۶/۵)_

(۷) الحديث اخرجه البخاری فی البيوع،باب بيع الميتة والاصنام،رقم (۲۲۳۶)،ومسلم فی صحيحه فی المساقاة،باب تحريم بيع الخمر والميتة،رقم (۴۰۴۸_۴۰۴۹)،والترمذی فی البيوع،باب فی بيع جلود الميتة، رقم (۱۲۹۷)،وابو داود فی الاجارة،باب فی ثمن الخمر والميتة،رقم (۳۴۸۶)،.....

[بقيه برصفحه آئنده...

چې "الله تعالی او د هغهٔ رسول د شرابو ،مردار ،خنزیر او د بتانو بیعه حرامه ګرځولې ده"
حضرت ګنګوهی فرمائی

"ولا یؤخذ لهم ثمن "فان البیع وان کان فیه توهین للمبیع، ولکنه لا یخلوعن اعزاز له أیضاً لما فیه من جعله ذا خطر إذا البیع لا یجری فیما لا رغبة فیه ولا هو ذو خطر، فنهینا عن بیع اجساد المشرکین لئلا یلزم فیه إعزازها"(١)

دې مطلب دادې چې "د مشرکانو د بدنونو عوض به نهٔ اخستلې کیږی.دې وجه داده چې د بیع د وجې نه اګرچه د مبیع توهین کیږی لیکن دې سره سره د مبیع اکرام او اعزاز هم کیږی، هغه داسې چې ددې مبیع څهٔ حیثیت وو ددې وجې نه خرڅه شوه.خکه چې په کومو څیزونو کښې د خلقو رغبت نهٔ وی او څهٔ حیثیت ئې نهٔ وی نو د هغې څیزونو بیع خو بالکل هډو کیږی نهٔ.ددې وجې نه مونږ د مشرکانو د بدنونو د اخستلو نه منع کړې شوې یو.دې دپاره چې دې بیع سره د هغوی اعزاز او اکرام لازم رانهٔ شی.نو ددې وجې نه مطلقاً ممانعت اوکړې شو.نو دغه شان به په خلقو کښې دې طرف ته نهٔ څهٔ رغبت وی او نهٔ به د خلقو په نزد ددې څهٔ حیثیت وی"

۳۰۱۴:(٢) حَدَّثَنَا عَبْدَانُ بْنُ عُثْمَانَ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ شُعْبَةَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ -رضی الله عنه- قَالَ بَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- سَاجِدٌ وَحَوْلَهُ نَاسٌ مِنْ قُرَيْشٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ إِذْ جَاءَ عُقْبَةُ بْنُ أَبِي مُعَيْطٍ بِسَلَى جَزُورٍ، فَقَذَفَهُ عَلَى ظَهْرِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فَلَمْ يَرْفَعْ رَأْسَهُ حَتَّى جَاءَتْ فَاطِمَةُ -عَلَيْهَا السَّلاَمُ- فَأَخَذَتْ مِنْ ظَهْرِهِ، وَدَعَتْ عَلَى مَنْ صَنَعَ ذَلِكَ، فَقَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «اللَّهُمَّ عَلَيْكَ الْمَلأَ مِنْ قُرَيْشٍ، اللَّهُمَّ عَلَيْكَ أَبَا جَهْلِ بْنَ هِشَامٍ، وَعُتْبَةَ بْنَ رَبِيعَةَ، وَشَيْبَةَ بْنَ رَبِيعَةَ، وَعُقْبَةَ بْنَ أَبِي مُعَيْطٍ، وَأُمَيَّةَ بْنَ خَلَفٍ -أَوْ أُبَيَّ بْنَ خَلَفٍ». فَلَقَدْ رَأَيْتُهُمْ قُتِلُوا يَوْمَ بَدْرٍ، فَأُلْقُوا فِي بِئْرٍ، غَيْرَ أُمَيَّةَ أَوْ أُبَيٍّ، فَإِنَّهُ كَانَ رَجُلاً ضَخْمًا، فَلَمَّا جَرُّوهُ تَقَطَّعَتْ أَوْصَالُهُ قَبْلَ أَنْ يُلْقَى فِي الْبِئْرِ.[ر: ۲۳۷]

دا حدیث بعینه هم دې سند سره په کتاب الوضوء(٣) کښې تیر شوې دې.

د حدیث مبارک ترجمه: حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه فرمائی چې نبی کریم ﷺ په سجده کښې وو او ګیرچاپیره د قریشو څهٔ مشرکان ناست وو ،اچانک عقبه بن ابی معیط نبی ﷺ ته د اوښ بچه دانی راوړه او د نبی کریم ﷺ په ملا مبارکه ئې واچوله نو نبی ﷺ خپل سر

بقیه ازحاشیه گذشته] والنسائی فی البیوع،باب بیع الخنزیر، رقم (۴۶۶۹)،وابن ماجه فی التجارات،باب مالا یحل بیعه، رقم (۲۱۶۷))_

(١) لامع الدراری:۷/۳۲۸)_

(٢) قوله: عن عبدالله رضی الله عنه "الحدیث،مر تخریجه فی الوضوء،باب اذا القی علی ظهر.....)_

(٣) کتاب الوضوء،باب اذا القی علی ظهر المصلی قذر.....)_

مبارک د سجدې نه اوچت نۀ کړو تردې چې حضرت فاطمه رضی الله عنها تشریف راوړلو او هغه څیز ئې د نبی کریم ﷺ د ملا مبارکې نه اوچت کړو، کوم خلقو چې داغلط حرکت کړې وو نو د هغوی دپاره ئې خیرې اوفرمائیله، نبی کریم ﷺ ددې خلقو دپاره خیرې کولو کښې اوفرمائیل چې اې الله! دقریشو دا ډله گرفتاره کړه، اې الله! ابوجهل بن هشام، عتبه بن ربیعه، شیبه بن ربیعه، عقبه بن ابی معیط او اُمیه بن خلف یا ابی بن خلف (راوی ته شک دې) گرفتار کړه (راوی حضرت عبدالله وائی چې) په خدائې قسم! ما دا ټول اولیدل چې په غزوهٔ بدر کښې مردار کړې شو. نو دا ټول کوهی ته اوغورځولې شو، علاوه د امیه یا ابی بن خلف نه. د هغې وجه دا شوه چې دې ډېر د ډېل ډول سړې وو، کله چې دې صحابه کرامو رضی الله عنهم راښکۀ نو ددهٔ اندامونه یا جوړونه کهلاؤ شو مخکښې ددې نه چې دې کوهی ته واچولې شی.

د حدیث شریف د اخری جزء "فانه کان رجلا...." تشریح: ددې حدیث په آخری جزء کښې یو لفظ د اوصال راغلې دې، چې د وصل جمع ده، ددې معنی اندام هم دې او جوړ هم(۱)، او د مذکوره جملې مطلب دادې چې کله صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم امیه بن خلف کوهی ته د غورځولو دپاره راښکۀ نو ممکنه نۀ شوه، ځکه چې ددهٔ اندامونه مات شوې وو.

ددې بنیادی وجه دا شوې وه چې دا د رمضان المبارک ورځې وې او ډېره گرمی وه(۲)، نو د مرگ نه پس ډېر وخت پورې په دې حالت کښې پراتۀ وو چې ددې وجې نه ئې بدنونه پړسیدلې وو او تور شوې وو، نو کله چې دوی کوهی ته غورځولې شو نو د امیه بن خلف بدن دروند وو، ددې وجې نه ممکن نۀ شوه چې دې کوهی ته واچولې شی، ددې وجې نه دې هم په دې حالت باندې پریخودلې شو(۳)

ددې حدیث نور تشریحات په کتاب الجهاد او کتاب المغازی کښې راغلې دی.(۴)

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت: د ترجمة الباب اولنی جزء سره خو حدیث مطابقت په دې جمله کښې دې، "......**فالقوانی بئر**" ددې نه ددې کار وضاحت سره جواز معلومیږی چې په غیرآباد کوهیانو کښې د مشرکانو لاشونه غورځول جائز دی.

د ترجمة الباب دویم جزء سره د حدیث مناسبت په دې معنی کښې دې چې عرفاً دا خبره معلومه ده چې که ددې مقتولینو د وارثانو په ذهن کښې دا خبره راتله چې مونږ به مال خرچ کړو نو ددې لاشونو حاصلول به مونږ ته ممکن شی ددې باوجود هغوی ددې کوشش اونۀ کړو، ځکه چې هغوی ته ددې بنۀ پته وه چې دا کوشش به ضائع وی، په دې خبره باندې د ترمذی شریف پورتنې مذکوره حدیث هم دلالت کوی(۵)، کوم چې مونږ وړاندې بیان کړو،

(۱) مجمع بحار الانوار:۶۳/۵، مادة وصل، باب: و،ص)_
(۲) کما فی المغازی: وکان یوما حارا"، باب دعاء النبی ﷺ علی......رقم (۳۹۶۰))_
(۳) لامع الدراری وتعلیقاته:۳۲۸/۷)_
(۴) کشف الباری، کتاب الجهاد:۷۳۰/۱_۷۳۳، وکتاب المغازی:۱۰۰)_
(۵) په دې حدیث باندې اگرچه کلام شوې دې لیکن دا گواه جوړیدې شی،...... [بقیه برصفحه آئنده...

دغه شان د ابن اسحاق ﷫ روايت هم په دې معامله كښې واضح دې.د حافظ ابن حجر ﷫ د قول مطابق په مذكوره مسئله باندې د باب د حديث نه د امام بخارى ﷫ استدلال هم ددې نكتې او د عرف په بنياد باندې دى (١)

د باب د حديث نه مستنبطه يوه فائده امام طبرى ﷫ فرمائى

"د هر سړي خواه هغه مسلمان وى يا كافر،مړې پټول او ددې دفن كول فرض دى،د خلقو د نظرونو نه د پټ ساتلو دپاره چې هر قسم طريقه اختيارولې شى نو د هغې اختيارول ضرورى دى، ددې وجه او دليل د نبى كريم ﷺ هغه حكم دې په كوم حكم كښې چې د بدر كوهى كښې د مشركانو د غورځولو دپاره وئيلې شوې وو او فراخه ځائې كښې هغوى وانهٔ چولې شو،ددې وجې نه په دې معامله كښې د نبى كريم ﷺ اقتداء او تابعدارى كول زيات غوره او مستحب ده ليكن په هرحال كښې به موقع محل ته كتلې شى.داسې نهٔ چې.....مسلمانان په كفن دفن كښې مصروف وى او دشمن پرې دوباره حمله اوكړى.

هركله چې حربى مشركانو سره د نبى كريم ﷺ دا طريقه وه نو هغه مشركان چې ذميان او اهل عهد دى،كه د هغوى يو كس مړ شى.د هغهٔ څوك ولى نهٔ وى،نهٔ ئې څوك د مذهب ملګرى او مسلمان موجود وى نو د سنتو په رنړا كښې ددهٔ لاش پټول او دفن كول غوره دى.لكه د حضرت على ﷜ د والد صاحب ابو طالب په وفات باندې نبى كريم ﷺ فرمائيلې وو "اذهب فواره....." (٢) چې "لاړ شئ او هغه پټ كړئ".

البته!كه د څهٔ مصروفيت يا د بل څهٔ مانع د وجې نه مسلمانان دا اونهٔ كړى نو زما په خيال كښې په دې كښې څهٔ حرج نشته ځكه چې د نبى كريم ﷺ په اكثرو جنګونو كښې چې په هغې كښې قتلونه هم شوې وو نو كوم ذكر چې د بدر متعلق اوشو داسې ذكر د يو جنګ متعلق هم نشته چې په هغې كښې د مشركانو مړى پټ كړې شوې وى" (٣) والله اعلم بالصواب

بقيه ازحاشيه گذشته] اوګورئ:جامع ترمذى، ابواب الجهاد،باب لا تفادى جيفة.......رقم (١٧١٥)،وفتح البارى:٢٨٣/٦،وشرح ابن بطال:٣٦٨/٥)_

(١) شرح ابن بطال:٣٦٨/٥،والمتوارى:٩٩١،وفتح البارى:٢٨٣/٦،وتعليقات اللامع:٣٢٨/٧)_

(٢) الحديث اخرجه ابن ابى شيبة فى مصنفة:٣٧٩/٧،و٣٨١،كتاب الجنائز،باب فى الرجل يموت له القرابة المشرك:يحضره ام لا؟رقم (١١٩٦٢)،وابو داود فى الجنائز،رقم (٣٢١٤)،والنسائى فى الطهارة،رقم (١٩٠)،وانظر كذلك تعليقات محمد عوامه على المصنف،كتاب الجنائز،باب فى المسلم يغسل المشرك...... رقم (١١٢٦٧)،په دې معنى كښې نور احاديث هم موجود دى،په سنن بيهقى كښې د عمر بن يعلى بن مرة عن ابيه د طريق نه مروى دى،حضرت يعلى فرمائى سافرت مع النبى ﷺ غير مرة، فما رايته مر بجيفة انسان الا امر بدفنه،لايسال امسلم هو ام كافر".سنن كبرى:٣/٣٨٦، كتاب الجنائز،باب وجوب العمل فى الجنائز من الغسل....، رقم (٦٦١٧) ددې نه علاوه اوګورئ:د مصنف ابن ابى شيبه ﷫ پورتنې ذكر شوې باب:٣٧٨/٧،٣٨١)_

(٣) شرح ابن بطال:٣٦٩/٥_٣٧٠)_

۲۱_ باب: إِثْمِ الْغَادِرِ لِلْبَرِّ وَالْفَاجِرِ

د ترجمة الباب مقصد په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله دا بيانوی چې بدعهدی کول گناه ده، برابره خبره ده که دا بدعهدی يو نيک سړی سره اوکړې شی يا يو بد سړی سره اوکړې شی، او دغه شان بدعهدی کوونکې په خپله نيک سړې وی يا بد سړې وی. لکه حافظ صاحب او علامه عينی رحمهما الله وغيره ليکی:

قوله: "أي: سواء كان من بر لفاجر أو بر، ومن فاجر لبر أو فاجر".(۱) ددې وجې نه نجات په هيڅ صورت کښې نشته، په هرحال کښې به گناهگار وی او دا د منافقت علامت دې.

حافظ مزيد فرمائی چې کوم ترجمة الباب د (باب إثم من عاهد ثم غدر) دې بابونه وړاندې تير شو نو دهغې او ددې باب مينځ کښې د عموم خصوص نسبت دې.(۲) مطلب دادې چې وړاندې کوم باب تير شو نو هغه عام وو او دا باب خاص دې.

او حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله په دواړو بابونو کښې دا فرق بيانوی چې په دې کښې د گناه د نوعيت د اختلاف طرفته اشاره ده چې د غدر مختلف نوعيتونه دی. دې حساب سره ددې گناه هم ده، ددې وجې نه امام بخاری رحمه الله ددې مطلب بيانولو دپاره مختلفې ترجمې قائمې کړې دی.(۳)

او حضرت گنگوهی رحمه الله د نيک او فاجر د دواړو د ذکر توجيه کوی او فرمائی: لما كان من الامور المنكرة ما لا كراهة فيه إذا ارتكبها مؤمن كامل في إيمانه، ولا يمكن من ارتكابه الفاسق الغير الآمن على إيمانه توهم أن الغدر لعله من هذا القبيل، فرفعه بإطلاق الرواية، ولفظ "كل" الدال على العموم".(۴)

ددې مطلب دادې چې په ناکاره کارونو کښې بعضې داسې دی چې که يو مؤمن هغه اوکړی نو په کښې هيڅ کراهت نشته، بد نه گڼلې کيږی، ليکن که هم دغه عمل يو فاسق او ناقص مسلمان اوکړی نو هغهٔ ته ددې اجازت نهٔ شی ورکولې او هغه ددې نه منع کولې شی، لکه څنگه چې د يوم الشک روژه ده، چونکه د غدر او وعده خلافئ متعلق هم چاته دا گمان کيدې شو چې دا کار هم ددې قبيل نه دې چې کامل مؤمن ئې اوکړی نو څهٔ باک به په کښې نهٔ وی او غيرکامل، فاسق او ناقص مسلمان ئې اوکړی نو هغه به گناهگار وی نو امام بخاری رحمه الله دا وهم د روايت د اطلاق په ذريعې سره او لفظ "كل" چې په عموم باندې دلالت کوی. ددې په ذريعې سره ختم کړې دې چې بدعهدی خواه نيک سړې اوکړی يا بد، دواړه به گناهگار وی. والله اعلم بالصواب

---

۱) فتح الباری: ۶/۲۸۴، وعمدة القاری: ۱۵/۱۰۶)_
۲) فتح الباری: ۶/۲۸۴)_
۳) الابواب والتراجم للكاندهلوی: ۱/۲۰۹)_
۴) پورته حواله، ولامع الدراری: ۷/۳۲۹)_

۳۰۱۵ (۱) حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سُلَيْمَانَ الأَعْمَشِ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ.
۳۰۱۶- وَعَنْ ثَابِتٍ عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «لِكُلِّ غَادِرٍ لِوَاءٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ- قَالَ أَحَدُهُمَا يُنْصَبُ وَقَالَ الآخَرُ- يُرَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُعْرَفُ بِهِ».

رجال الحديث

①**ابوالوليد**: دا ابو الوليد هشام بن عبد الملك طيالسى رحمه الله دې. د دوى تذكره په كتاب الايمان، "باب علامة الايمان حب الانصار" كښې تيره شوې ده.(۲)

②**شعبه**: دا امير المؤمنين فى الحديث شعبه بن الحجاج عتكى رحمه الله دې. د دوى حالات په كتاب الايمان، "باب المسلم من سلم المسلمون من......" كښې راغلي دى.(۳)

③**سليمان الاعمش**: دا سليمان بن مهران دې چې په اعمش سره مشهور دې. د دوى ترجمه په كتاب الايمان، "باب ظلم دون ظلم" كښې تيره شوې ده.(۴)

④**ابووائل**: دا ابو وائل شقيق بن سلمه دې. د دوى تذكره په كتاب الايمان، "باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله......" كښې تيره شوې ده.(۵)

⑤**عبدالله**: د مشهور صحابى حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه حالات په كتاب الايمان، "باب ظلم دون ظلم" كښې تير شوي دى.(۶)

⑥**ثابت**: دا ابو محمد ثابت بن اسلم بُنانى دې. د دوى تذكره په كتاب العلم "باب القراءة والعرض على المحدث" كښې تيره شوې ده.(۷)

⑦**انس**: د حضرت انس رضي الله عنه حالات په كتاب الايمان، "باب من الايمان....." كښې راغلي دى.(۸)

---

[1]) قولهما: عن عبدالله رضي الله عنه ،وعن انس رضي الله عنه ":اما حديث عبدالله فاخرجه البخارى فى هذا الموضع فقط. واخرجه مسلم فى الجهاد،باب فى تحريم الغدر،رقم (۴۵۳۳_۴۵۳۵)،وابن ماجه،كتاب الجهاد،باب الوفاء بالبيعة،رقم (۲۸۷۲)،اما حديث انس فاخرجه البخارى فى هذا الموضع،واخرجه مسلم،كتاب الجهاد، باب تحريم الغدر،رقم (۴۵۳۶))_

[2]) كشف البارى:۳۸/۲)_

[3]) كشف البارى:۶۷۸/۱)_

[4]) كشف البارى:۲۵۱/۲)_

[5]) كشف البارى:۵۵۹/۲)_

[6]) كشف البارى:۲۵۷/۲)_

[7]) كشف البارى:۱۸۳/۳)_

[8]) كشف البارى:۴/۲)_

د حديث شريف سند سره متعلق يو اهم وضاحت: تاسو ګورئ چې دا حديث دوه صحابه کرام رضي الله عنهما روايت کوي، په پورتني سند کښې چې د "وعن ثابت....." کوم الفاظ دی، د هغې قائل حضرت شعبه بن الحجاج رحمه الله دې، د مسلم شريف په روايت کښې ددې وضاحت موجود دې، چې د هغې طريق دادې، "عبدالرحمن بن مهدی عن شعبة عن ثابت عن انس"(١) او امام اسماعيلي هم دا روايت د "ابوخليفة عن ابي الوليد شيخ البخاری" طريق سره دوو سندونو سره نقل کړې دې او دواړو ځايونو کښې دا فرمائي چې دې سره په هغه سړي(٢) باندې رد کيږي چا چې دا کار جائز ښودلې دې چې دا په ابوالوليد باندې عطف دې، دغه شان به دا روايت د "الاعمش عن ثابت....." د طريق نه شي، حالانکه حقيقت کښې داسې نۀ ده بلکه دا د "شعبه عن ثابت......" د طريق نه دې. ددې نه علاوه امام مزی رحمه الله هم په تهذيب (٣) کښې د اعمش عن ثابت روايت په بخاری کښې شامل کړې نۀ دې او په دې باندې ئې د بخاری علامت نۀ دې لګولې.(٤)

قوله: <u>عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: لكل غدر لواء يوم القيامة:</u> د نبی کريم ﷺ نه روايت دې چې هغوی اوفرمائيل چې د هر وعده خلاف دپاره به د قيامت په ورځ يو بيرغ وی.

قوله: <u>قال أحدهما ينصب وقال الآخر: يرى يوم القيامة يعرف به:</u> په دواړو کښې يو اوفرمائيل چې نصب کولې به شی او دويم اوفرمائيل چې ښودلې شی نو د هغې نه به پيژندلې شی.

په مسلم شريف کښې چې ددې حديث کوم روايت دې نو په هغې کښې نۀ خو کلمه د ينصب شته او نۀ د "يری (٥)" شته. دلته د راويانو شک شوې دې چې يو خو "ينصب" نقل کړې او دويم "يری" نقل کړې دې ليکن دې سره د روايت په صحت باندې ځۀ اثر نۀ کيږی ځکه چې دواړه روايتونه د بخاری د شرط موافق دی، دلته د شک د ذکر کولو وجه صرف داده چې التباس اونۀ شی.(٦)

---

١) انظر صحيح مسلم، كتاب الجهاد، باب تحريم الغدر، رقم (٤٥٣٦)_
٢) قال به الكرماني ايضا، انظر شرحه الكواكب الدراري: ١٤٧/١٣، وعمدة القاري: ١٠٦/١٥)_
٣) تهذيب الكمال: ٧٧/١٢، (ترجمة سليمان بن مهران الاعمش رحمه الله)_
٤) فتح الباري: ٢٨٤/٦)_
٥) پورته حواله، وصحيح مسلم، كتاب الجهاد، باب تحريم الغدر، رقم _٤٥٣٦))_
٦) دا د علامه عيني رحمه الله (١٠٦/١٥) رائې ده چې د حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه روايت کوونکو راويانو ته شک شوې دې ليکن دا څوک دی، دا معلومه نۀ شوه. البته زمونږ..... [بقيه برصفحه آئنده...

۳۰۱۲: (۱) حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ رضي الله عنهما - قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ « لِكُلِّ غَادِرٍ لِوَاءٌ يُنْصَبُ لِغَدْرَتِهِ». [۵۸۲۳، ۵۸۲۴، ۶۵۶۵، ۶۶۹۴]

رجال الحديث

① **سليمان بن حرب**: دا سليمان بن حرب الوشحي دې.د دوی تذکره په کتاب الايمان، "باب من کره أن يعود في الکفر کما يکره أن...... "کښې تيره شوې ده (۲)

② **حماد**: دا حماد بن زيد دې.د دوی حالات په کتاب الايمان، "باب المعاصي من أمر الجاهلية..... "کښې تير شوې دی (۳)

③ **ايوب**: دا ايوب بن ابی تميمه کيسان سختيانی دې.د دوی تذکره په کتاب الايمان، "باب حلاوة الايمان "کښې تيره شوې ده (۴)

④ **نافع**: دا نافع دې چې د ابن عمر مولی دې.د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب ذکر العلم والفتيا في المسجد "کښې تيره شوې ده (۵)

⑤ **ابن عمر**: د حضرت عبدالله بن عمر حالات په کتاب الايمان، "باب الايمان..... "کښې راغلې دی (۶)

قوله: قال: سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقول: لکل غادر لواء ينصب لغدرته: حضرت ابن عمر رضي الله عنهما فرمائي چې ما دنبی کريم ﷺ نه واوريدل چې دهر وعده خلاف

بقيه ازحاشيه گذشته] رائې داده چې د احدهما نه مراد حضرت ابن مسعود او د الآخر نه مراد حضرت انس رضي الله عنهما دی، په دې باندې قرينه غالباً دا ده چې امام بخاری رحمه الله دا روايت د دواړو صحابو نه يوځائې نقل کړې دې، ددې وجې نه ددې کلماتو نزدې محمل هم دا دواړه صحابه کيدې شی، خصوصاً چې هرکله دحضرت ابن مسعود رضي الله عنه د روايت صرف يو طريق بيان کړې شوې وی والله اعلم بالصواب)

[1]) قوله: عن ابن عمر رضي الله عنه "الحديث، اخرجه البخاری، کتاب الادب، باب ما يدعی الناس بآبائهم، رقم (۶۱۷۷_۶۱۷۸)، وکتاب الحيل، باب اذا غصب جاريته فزعم......رقم (۶۹۶۶)، وکتاب الفتن، باب اذا قال عند قوم شيئا......رقم (۷۱۱۱)، ومسلم، کتاب الجهاد، باب تحريم الغدر، رقم (٤٥٢٩_٤٥٣٢)، وابو داود، ابواب الجهاد، باب في الوفاء بالعهد، رقم (۲۷۵۶)، والترمذی، ابواب السير، باب ما جاء ان لکل غادر لواء.....رقم (۱۵۸۱)

[2]) کشف الباری: ۱۰۵/۲_

[3]) کشف الباری: ۲۱۹/۲_

[4]) کشف الباری: ۲۶/۲_

[5]) کشف الباری: ٦۵۱/٤_

[6]) کشف الباری: ۶۳۷/۱_

دپاره به د قيامت په ورځ يو بيرغ وى چې د هغهٔ د وعده خلافئ د وجې نه به ښخولې شى.

د "بغدرته" په باء كښې احتمالات: د بغدرته باء خو يا سببيه ده يا صرف جاره ده، په دواړو صورتونو كښې غدرته مجرور دې او ددې مضاف محذوف دې كومه چې كلمه د سبب ده يا كلمه د قدر ده، اى بسبب غدرته فى الدنيا او بقدر غدرته"(١) مطلب دادې چې د وعده خلاف دپاره كوم بيرغ ښخولې شى نو د هغې وجه او سبب به ددې انسان په دنيا كښې وعده خلافى وى.

په دويم صورت كښې به مطلب دا شى چې په دنيا كښې د وعده خلافئ كوم مقدار وى نو د هغې په اندازه به بيرغ هم وى"بقدر غدره"(٢) ددې دويمې معنې تائيد د مسلم شريف د روايت نه هم كيږى، چې په هغې كښې د "بقدر غدره"(٣) وضاحت دې(٤)

بيرغ به چرته لګولې شى؟ په اكثرو روايتونو كښې ددې خبرې وضاحت موجود نهٔ دې چې هر وعده خلاف ته د بيرغ ښخولو كومه سزا وركولې شى نو ددې محل به څهٔ وى؟ البته: په مسلم شريف كښې چې د حضرت ابوسعيد خدرى رضي الله عنه كوم روايت دې نو په هغې كښې په دې الفاظو سره ددې وضاحت راغلې دې، "لكل غادر لواء عند إسته يوم القيامة"(٥) چې ددې محل او مقام به شاته ملا (دبر) باندې پورته څائې وى.

د "لكل غادر لواء" مختلفې معنې او مطلبونه: د قيامت په ورځ چې وعده خلاف ته كوم بيرغ لګولې شى نو ددې وجه به څهٔ وه؟

د حديث شارحينو ددې مختلف جوابونه ذكر كړې دى:

① علامه توريشتى رحمه الله فرمائى چې الله تعالى به وعده خلاف سړې په ټول محشر كښې د قيامت په ورځ رسوا كړى، په دنيا كښې چې دهٔ كومه وعده خلافى كړې وه د هغې د بيان دپاره به دا بيرغ اولګولې شى چې دا بدعهده دې او په دې سره به دا انسان پيژندلې كيږى، لكه څنګه چې د يو لښكر قائد په خپل بيرغ سره پيژندلې شى"(٦)

② علامه ابن المنير رحمه الله فرمائى چې ګويا دې وعده خلاف انسان سره به ددهٔ د قصد او د ارادې خلاف عمل اوكړې شى، څكه چې بيرغ عموماً په سر باندې وى ليكن ددهٔ بيرغ به لاندې وى چې دې ښهٔ ذليل او رسوا شى، څكه چې سترګې غالباً د بيرغونو طرفته څى، نو

---

(١) عمدة القارى:١٥/١٠٦)_

(٢) كما فى حديث ابى سعيد الخدرى رضي الله عنه: لكل غادر لواء يوم القيامة، يرفع له بقدر غدره....." انظر الصحيح لمسلم، كتاب الجهاد، باب تحريم الغدر، رقم (٤٥٣٨))_

(٣) پورته حواله)_

(٤) فتح البارى:٦/٢٨٤)_

(٥) انظر، صحيح مسلم، كتاب الجهاد، باب تحريم الغدر، رقم (٤٥٣٧))_

(٦) كتاب السير:٨٥٩/٣، رقم (٢٧٠٧)، وعمدة القارى:١٥/١٠٦)_

ددې وعده خلاف انسان دا كار به هم د قيامت په ورځ ددې سبب وى چې د خلقو سترګې به په دې بيرغونو باندې لګيدلې وى كوم بيرغونه چې ددې بدعهدو دپاره لګولې شوې وى دغه شان به دا خلق ښه ذليل او رسوا شى.(١)

④امام قرطبى فرمائى چې د "لكل غادر لواء" په دې جمله كښې نبى كريم ﷺ اهل عرب هغه كار سره مخاطب كړې دى كوم كار چې به دې اهل عرب په خپله كوو. لكه د اهل عرب عادت وو چې هغوى به د وفا دپاره سپين بيرغ او د بدعهدئ دپاره تور بيرغ اوچتولو،يعنى دې دواړو رنګونو به په دې كارونو باندې دلالت كوو،دې دپاره چې خلق بدعهدو لره ملامته كړى،مذمت ئې اوكړى،ددې وجې نه د حديث تقاضه هم داده چې بدعهده انسان سره د قيامت په ورځ هم داسې اوشى چې ددهٔ دا كار مشهور شى او اهل محشر ئې مذمت بيان كړى. هرچه وفادارى ده نو ددې په باره كښې څهٔ حديث خو نهٔ دې راغلې ليكن دا څهٔ لرې نهٔ ده چې ددې د تعريف او مدح دپاره هم دغه شان بيرغ پورته كړې شى او خلق ددې خلقو تعريف اوكړى،خصوصاً هركله چې د نبى كريم ﷺ دپاره "لواء الحمد" ثابت وى،ددې وجې نه د لواء الوفاء كيدل هم څهٔ لرې نهٔ ده.(٢)

ترجمة الباب سره د درې واړو احاديثو مناسبت: پورته د دريو حديثونو ذكر راغلې دې،يو د حضرت ابن مسعود،دويم د حضرت انس او دريم حديث د حضرت ابن عمر ﷺ،ترجمة الباب سره ددې درې واړوحديثونو مناسبت په دې كلماتو كښې موجود دې، "لكل غادر لواء" ځكه چې لفظ د "كل" په عموم باندې دلالت كوى،ددې نه دا معلوميږى چې بدعهدى خواه دنيک سړى نه اوشى يا د بدسړى نه ليكن په هرصورت اوهرحال كښې مذموم او د ګناه كار دې.(٣)

د حديث نه راوتلې شوې بعضې فائدې:

غدر او وعده خلافى كول حرام دى: د پورتنى احاديثو نه يو خو دا خبره معلومه شوه چې وعده خلافى حرامه ده.خصوصا چې هركله دا كار يوحاكم يا والى اوكړى،ځكه چې ددې كار نقصان او ضرر متعدى وى او د الله تعالى مخلوق ددې نه متاثره كيږى،دويمه وجه داده چې حاكم چونكه د وعدې په پوره كولو باندې قدرت لرى،د هغهٔ دپاره څهٔ مانع نهٔ وى،ددې وجې نه چې حاكم هم بدعهدى كوى نو دا ډيره عجيبه او د عقل نه لرې خبره ده

(١) فتح البارى:٦/٢٨٤)_

(٢) پورته حواله،والمفهم لما اشكل من تلخيص كتاب مسلم،باب النهى عن الغدر،من كتاب الجهاد:١١/٥٤)

(٣) قال المهلب: اخبر عليه السلام ان عقوبة الغادر يوم القيامة ان يرفع له لواء؛ليعرف الناس بغدرته،فينظرون منه بعين المعصية،وهذه عقوبة من نوع ما قال الله فى عاقبة الكاذبين على الله:(ويقول الاشهاد هؤلاء الذين كذبوا على ربهم) (هود:١٨).وانما قال البخارى:باب اثم الغادر للبر والفاجر "لعموم قوله عليه السلام لكل غادر لواء....." فدخل فيه من غدر من بر او فاجر.دل ان الغدر حرام لجميع الناس،برهم وفاجرهم؛لان الغدر ظلم، وظلم الفاجر حرام كظلم البر التقى".انظر شرح ابن بطال:٥/٣٧٠_٣٧١)_

حضرت قاضی عیاض رحمه الله فرمائی، مشهوره خو داده چې دا حدیث مبارک د حاکم او والی په مذمت کښې راغلې دې، چې دوی خپل قوم، رعیت او خپل فوج سره کومې وعدې کړې دی او هغه پوره نهٔ کړی، یا د خپل ولایت او حکومت هغه ضروریات پوره نهٔ کړی، د کومو ضروریاتو ذمه داری چې ئې په خپله اخستلې ده. نو هرکله چې دهٔ خیانت اوکړو او رعیت سره ئې د نرمئ او د مهربانئ سلوک اونهٔ کړو نو دهٔ خپلې وعدې او عهد سره غداری اوکړه.

قاضی عیاض رحمه الله مزید فرمائی چې بعضې حضراتو دا وئیلې دی چې د حدیث مراد رعیت لره د امام د نافرمانئ نه منع کول او بندول دی، لکه د رعیت دپاره دا جائز نهٔ دی چې هغوی د امام خلاف خروج او بغاوت اوکړی او د هغهٔ نافرمانی اوکړی، ځکه چې په دې سره ډیرې فتنې پیدا کیدې شی. بیا قاضی صاحب رحمه الله اولنی قول ته ترجیح ورکوی او فرمائی. "والصحیح الاول"(۱)

لیکن حدیث لره یو معنې سره خاص کول مناسب نهٔ دی هرکله چې د دویمې معنې احتمال هم لری، ددې وجې نه حافظ صاحب رحمه الله فرمائی چې معلومه نهٔ ده چې ددې حدیث په عموم باندې حمل کولو کښې څهٔ څیز مانع دې؟ بیا د حدیث راوی حضرت ابن عمر رضی الله عنهما په خپله هم ددې نه هغه معنی مراد اخلی کومه چې قاضی عیاض مرجوحه ښودلې ده، لکه د کتاب الفتن په روایت کښې ددې عبارت زیاتوالې هم راغلې دې. "وإنا قد بایعنا هذا الرجل علی بیع الله و رسوله، وإنی لا أعلم غدراً أعظم من أن یبایع رجل علی بیع الله ورسوله، ثم ینصب له القتال، وإنی لا أعلم أحداً منکم خلعه، ولا بایع فی هذا الامر إلا کانت الفیصل بینی وبینه"(۲)

مطلب دادې چې مونږ د هغه سړی (یزید بن معاویه) په لاس د الله تعالی او د رسول ﷺ په شرط باندې بیعت کړې دې او زما په نزد ددې نه زیاته لویه وعده خلافی نشته چې د یو سړی په لاس باندې د الله تعالی او د رسول ﷺ په شرط سره بیعت اوکړې شی بیا هم ورسره جنګ اوکړې شی. که ماته په تاسو کښې د چا په باره کښې معلومه شوه چې هغهٔ د یزید بن معاویه بیعت مات کړې دې یا ئې په دې معامله کښې د هغهٔ بیعت اختیار کړې نهٔ دې نو زما او د هغهٔ مینځ کښې به فیصله وی (یعنی زما او د هغهٔ تعلق به ختم وی).

ددې وجې نه حدیث په عموم باندې محمول کول زیات مناسب دی. والله اعلم(۳)

د قیامت په ورځ به کوم نسبت سره اواز کولې شی؟ د باب د حدیث په بعضې طُرُقو کښې دا الفاظ هم راغلې دی. "هذه غدرة فلان بن فلان"(۴).

(۱) فتح الباری: ۶/ ۲۸۴، واکمال المعلم شرح مسلم للقاضی عیاض: ۶/ ۱۹_۲۰، باب تحریم الغدر)_
(۲) الصحیح للبخاری، کتاب الفتن، باب اذا قال عند قوم شیئا. ثم......رقم (۷۱۱۱))_
(۳) فتح الباری: ۶/ ۲۸۴، وبه قال العینی فی العمدة: ۱۵/ ۱۰۶)_
(۴) مثلاً اوګورئ صحیح بخاری، کتاب الادب، باب ما یدعی الناس بآبائهم، رقم (۶۱۷۷_۶۱۷۸)، وکتاب الفتن، باب من قال عند قوم شیئا......رقم (۷۱۱۱))_

يعنی د بيرغ لګيدو نه پس به د مزيد رسوائي او ذلت دپاره دا اعلان هم کيږي چې دا د فلانی چې د فلانی خوی دې دهغهٔ د وعده

خلافئ نتيجه ده،ددې نه دا معلوميږي چې د قيامت په ورځ به اولاد ته د پلار په نوم سره آواز کولې شی.

او د طبراني د يو روايت نه کوم چې د ابوامامه باهلی رحمه الله نه روايت دې،نه دا معلوميږي چې اولاد ته به د مور په نوم سره آواز کولې شی(۱).

ددې تعارض دوه جوابونه دی:

①د طبراني د پورتنی مذکوره روايت سند ډير زيات ضعيف دې،ددې وجې نه ددې نه استدلال صحيح نهٔ دې او په مقابله کښې د صحيحينو وغيره روايت دې،بيا په ابوداؤد وغيره کښې د حضرت ابوالدرداء رضی الله عنه يو مرفوع حديث دې،چې په هغې کښې د پلارانو په نومونو سره دبلنې وضاحت دې"إنكم تدعون يوم القيامة بأسمائكم وأسماء آبائكم،فأحسنوا أسمائكم"(۲)

②که دا روايت هم تسليم کړې شی کوم روايت کښې چې د مور په نوم سره د آواز کيدو تذکره ده نو د باب په حديث کښې چې کومه خبره ده هغه به ددې عام نه خاص وی،

لکه ابن دقيق العيد رحمه الله فرمائی: "وإن ثبت أنهم يدعون بأمهاتهم فقد يخص هذا من العموم"(۳)

امام بخاري رحمه الله په دې مسئله باندې په کتاب الادب کښې مستقله ترجمه هم قائم کړې ده (۴)والله اعلم بالصواب

۳۰۱۷:(۵)حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ طَاوُسٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضى الله عنهما - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَوْمَ فَتْحِ

---

(۱) المعجم الكبير:۸/۲۵۰،رقم (۷۹۷۹)،سعيد بن عبدالله الاودی عن ابی امامة،ومجمع الزوائد:۳/۴۵، الجنائز،باب تلقين الميت بعد دفنه،وقال الهيثمی: وفی اسناده جماعة لم اعرفهم"،والجامع الكبير للسيوطی:۱/۳۴۹،حرف الهمزة،رقم (۲۵۷۱)،وتهذيب سنن ابی داود لابن قيم:۲/۴۵۴،باب ما يدعی الناس...... واخرج ابن عدی من حديث انس مثله،وقال: منكر"انظر الكمال له:۱/۳۴۳،ولسان الميزان:۱/۵۲۳، ترجمة اسحاق بن ابراهيم الطبری،رقم (۱۰۸۳))_

(۲) سنن ابی داود،كتاب الادب،باب فی تغيير الاسماء،رقم (۴۹۴۸)،والسنن الكبری للبيهقی:۹/۵۱۵، كتاب الضحايا،باب فی حسن الاسماء،رقم (۲۶۹۴)،وشرح السنة للبغوی:۶/۳۸۲،كتاب الاستئذان......باب تحسين الاسماء،رقم (۳۲۵۲)،وموارد الظمآن كتاب الادب،باب ما جاء فی الاسماء،رقم (۱۹۴۴)،ومسند احمد:۵/۱۹۴،رقم (۲۲۰۳۵)،وشعب الايمان:۶/۲۹۳،باب فی حقوق الاولاد...الستون من شعب....رقم (۸۶۳۳)

(۳) فتح الباری:۶/۲۸۴،دغه شان اوګورئ،فتح الباری:۱۰/۵۶۳،وشرح ابن بطال:۹/۳۳۵)_

(۴) صحيح بخاری،كتاب الادب،باب ما يدعی الناس بآبائهم،د حديث مزيد وضاحت دپاره اوګورئ: كشف الباری،كتاب الادب:۵۹۶_۵۹۷،والابواب والتراجم للكاندهلوی:۲/۱۱۸)_

(۵) قوله: عن ابن عباس رضی الله عنه":الحديث،مر تخريجه فی الحج،باب لا يحل القتال بمكة)_

مَكَّةَ «لاَ هِجْرَةَ وَلَكِنْ جِهَادٌ وَنِيَّةٌ، وَإِذَا اسْتُنْفِرْتُمْ فَانْفِرُوا». وَقَالَ يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ «إِنَّ هَذَا الْبَلَدَ حَرَّمَهُ اللَّهُ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالأَرْضَ، فَهْوَ حَرَامٌ بِحُرْمَةِ اللَّهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ، وَإِنَّهُ لَمْ يَحِلَّ الْقِتَالُ فِيهِ لأَحَدٍ قَبْلِي، وَلَمْ يَحِلَّ لِي إِلاَّ سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ، فَهْوَ حَرَامٌ بِحُرْمَةِ اللَّهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ، لاَ يُعْضَدُ شَوْكُهُ، وَلاَ يُنَفَّرُ صَيْدُهُ، وَلاَ يَلْتَقِطُ لُقَطَتَهُ إِلاَّ مَنْ عَرَّفَهَا، وَلاَ يُخْتَلَى خَلاَهُ». فَقَالَ الْعَبَّاسُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِلاَّ الإِذْخِرَ، فَإِنَّهُ لِقَيْنِهِمْ وَلِبُيُوتِهِمْ. قَالَ «إِلاَّ الإِذْخِرَ». [ر: ١٥١٠]

رجال الحديث

①**على بن عبدالله**: دا مشهور محدث على بن عبدالله ابن المدينى رحمه الله دې.د دوى تذكره په كتاب العلم، "باب الفهم فى العلم" كښې راغلې ده.[1]

②**جرير**: دا جرير بن عبد الحميد رحمه الله دې.

③**منصور**: دا منصور بن معتمر سلمى كوفى رحمه الله دې.ددې دواړو حضراتو تذكره په كتاب العلم، "باب من جعل لاهل العلم....." كښې تيره شوې ده.[2]

④**مجاهد**: دا لوئې مفسر حضرت مجاهد بن جبرمكى رحمه الله دې.د دوى حالات په كتاب العلم، "باب الفهم فى العلم" كښې بيان شوې دى.[3]

⑤**طاوس**: دا طاوس بن كيسان يمانى رحمه الله دې.[4]

⑥**ابن عباس رضى الله عنهما**: د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما حالات د "بدء الوحى" په اولنى حديث كښې راغلې دى.[5]

د باب شپږم حديث د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دې،ددې حديث تشريح وړاندې په مختلفو مقاماتو كښې تيره شوې ده.[6]

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت: ترجمة الباب سره ددې حديث په مناسبت كښې څۀ غموض دې،چې د هغې د لرې كولو دپاره مختلفو حضراتو دا لاندينى اقوال ارشاد فرمائيلې دى:

①علامه كرمانى رحمه الله فرمائى چې ترجمة الباب سره د حديث مناسبت ددې قول نه كيدې

[1]) كشف البارى:٢٩٧/٣)_

[2]) كشف البارى:٢٦٨/٣_٢٧٢)_

[3]) كشف البارى:٣٠٧/٣)_

[4]) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الوضوء،باب من لم ير الوضوء الا من المخرجين......)_

[5]) كشف البارى:٤٣٥/١،دغه شان اوګورئ، كشف البارى:٢٠٥/٢)_

[6]) كشف البارى،كتاب الجهاد:٥٥/١_٥٦،و:٢٤٧،و:٦٤٨/٢_١٠٧)_

شی، "واذا استنفرتم فانفروا" ځکه چې ددې مطلب هم دادې چې حاکمانو او واليانو سره بدعهدی مهٔ کوئ او د دوی مخالفت مهٔ کوئ، ځکه چې امام کله د نفير(د وتلو)حکم اوکړی نو وتل واجب دی،نو هم دا کار ددې خبرې تقاضه کوی چې وعده خلافی دې حرام وی، "لان ايجاب الوفاء بالخروج مستلزم لتحريم الغدر"[1]

② علامه کرمانی رحمه الله مزيد فرمائی چې يا امام بخاری رحمه الله د ابن عباس رضی الله عنهما دا حديث دلته نقل کولو سره دې خبرې طرفته اشاره فرمائيلې ده چې نبی کريم ﷺ په مکه مکرمه کښې قتل وقتال او جنګ کولو سره څهٔ وعده خلافی نهٔ ده کړې،ځکه چې دا خو د الله تعالی په حکم سره وو،الله تعالی د نبی کريم ﷺ دپاره د ورځې په څهٔ حصه کښې جنګ کول جائز ګرځولې وو،ددې وجې نه څوک دې دا خيال نهٔ کوی چې نبی کريم ﷺ په مکه مکرمه کښې جنګ کولو سره بدعهدی کړې ده،ددې وجه ښکاره ده ځکه چې که د الله تعالی اجازت نهٔ وو نو نبی ﷺ دپاره به په مکه مکرمه کښې هيڅکله جنګ کول جائز نهٔ وو،

لکه علامه کرمانی رحمه الله ليکی: "أو أشار إلى أن النبى صلى الله عليه وسلم لم يغدر باستحلال القتال بمكة بل كان باحلال الله له ساعة، ولولا ذلك لما جاز له"[2]

او هم دا رائې د علامه سندهی رحمه الله هم ده.[3]

③ ابن بطال رحمه الله د ترجمة الباب او د حديث مناسبت بيانولو کښې فرمائی:
د بندګانو دپاره د الله تعالی د حرام کړې شوې څيزونو حيثيت د وعدو او د ميثاق په شان دې،ګويا الله تعالی دوی نه ددې خبرې وعده اخستلې ده چې دوی به ددې حرام کړې شوې څيزونو او منهياتو نه ځان ساتی او دې کښې به نهٔ مبتلا کيږی،نو کوم کس چې ددې خلاف ورزی کوی ګويا هغهٔ دا وعدې پوره نهٔ کړې او الله تعالی سره ئې چې کومه وعده کړې وه نو د هغې خلاف ورزی ئې اوکړه او د وعدو نهٔ پوره کوونکې،د وعدو خلاف ورزی کوونکې په غادرينو او عهد ماتونکو کښې دې.[4]

④ دغه شان کله چې نبی کريم ﷺ مکه مکرمه فتح کړه نو د مکې په اوسيدونکو ئې فضل او احسان اوکړو،برابره خبره ده چې مسلمانان وی يا منافقين او دا خبره واضحه ده چې په

---

[1]) شرح الكرمانى:١٤٨/١٣،وفتح البارى:٢٨٤/٦،وعمدة القارى:١٠٧/١٥)_
[2]) شرح الكرمانى:١٤٩/١٣،وفتح البارى:٢٨٤/٦،وعمدة القارى:١٠٧/١٥)_
[3]) صحيح البخارى بحاشية السندى:٢٠٦/٢،دار المعرفة،بيروت)_
[4]) شرح ابن بطال:٣٧١/٥،ومثله عن العلامة الكنكوهى رحمه الله فى اللامع (٣٢٩/٧)،حيث قال ومطابقته بالترجمة من حيث انه قال فى خطبته يومئذ: فان دمائكم واموالكم عليكم حرام كحرمة يومكم هذا،فى بلدكم هذا،فى شهركم هذا"فكان التعرض بشئ منها غدرا وهتكا لحرمة الله تعالى")_

هغوی کښې منافقان هم وو ،بيا نبی ﷺ دا خبره اوفرمائيله چې مکه مکرمه د قيامت پورې د الله تعالى حرمت سره حرامه ده او دا چې دلته د هيچا دپاره قتل وقتال حلال او جائز نۀ دې،چې هرکله معامله دا ده نو په دې کښې چاسره وعده خلافی کول جائز نۀ دی،خواه هغه نيک وی يا بد وی ځکه چې د نبی کريم ﷺ اعلان امان او معافئ دې ټولو ته شاملې دی.(١)

⑤ابن المنير رحمه الله فرمائی:ترجمة الباب سره د حديث مطابقت داسې دې چې نبی کريم ددې خبرې وضاحت کړې دې چې په مکه مکرمه کښې قتل و قتال حرام دې،علاوه د هغه وخت نه د کوم وخت چې الله تعالى په خپله نبی کريم ﷺ ته اجازت ورکړو ،ددې هيڅکله دا مطلب نۀ دې چې دلته مؤمن او صالح وژل حرام دی ځکه چې په دې سره هرځائې او هره ټکړه موصوف ده چې يوځائې کښې هم د يو مؤمن بنده قتل جائز نه دې،بلکه د مکې مکرمې د حرمت تخصيص د هغه فاجر دپاره دې چې د قتل مستحق هم وی چې د داسې کس قتل هم په مکه مکرمه کښې جائز نۀ دې،ددې وجه هغه عهد دې کوم چې الله تعالى مکې مکرمې سره خاص کړې دې چې دلته د فاجر سړی قتل هم صحيح نۀ دې.

اوس که يو سړې يو فاجر سره د مکې مکرمې نه علاوه په يو بل ځائې کښې څۀ وعده اوکړی نو دغه وعده پوره کول لازم دی،ددې خلاف کول حرام دی.

دغه شان په اولنی حديث کښې چې د نيک سړی او بد سړی سره د وعده خلافئ کولو کوم عموم دې نو هغې کښې به قوت راشی او دواړو سره به وعده خلافی کول حرام اوګرځی.(٢)

⑥حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی:

ددې خبرې هم احتمال دې چې امام بخاری ددې حديث دلته په ذکر کولو سره د هغه سبب طرفته اشاره کړې وی کوم چې د مکې مکرمې د فتح کولو سبب وو.

لکه د فتح مکه سبب دا وو چې قريشو د نبی کريم ﷺ ملګرې قبيله بنوخزاعه سره وعده خلافی کړې وه،کله چې د بنوخزاعه او بنوبکر(کوم چې د قريشو ملګری وو)مينځ کښې جنګ شروع شو او قريشو د بنوبکر مدد اوکړو او په بنوخزاعه باندې دواړو(قريش او بنوبکر) حمله اوکړه او ډير کسان ئې د دوی قتل کړل،دغه شان د قريشو او د نبی کريم ﷺ مينځ کښې چې کومه د لسو کالو د صلحې معاهده شوې وه،هغه قريشو ماته کړه.

ددې وعده خلافئ انجام د قريشو دپاره داسې ښکاره شو چې مسلمانانو پرې حمله اوکړه او مکه مکرمه ئې فتح کړه او قريش ډير زيات ذليل او خوار شو او امن وامان ئې طلب کړو ،د قوت، عزت،شان و شوکت نه پس خوار او ذليل شو ،تردې چې د اسلام په قبلولو باندې

---

(١) شرح ابن بطال:(٣٧١/٥)_

(٢) المتواری علی تراجم ابواب البخاری:(٢٠٠)_

مجبور شو ،حالانکه په زړهٔ سرهٔ ئې مسلمانیدل نهٔ غوښتل.[1]
گویا امام بخاری رحمه الله په ترجمة الباب کښې د "البر" په ذریعې سره د مسلمانانو طرفته او د "الفاجر" په ذریعې سره د بنوخزاعه طرفته اشاره فرمائیلې ده ځکه چې په هغوی کښې ډیر کسان دغه وخت پورې مسلمانان شوې نهٔ وو.[2] والله اعلم بالصواب

براعت اختتام: د امام بخاری رحمه الله عادت دادې چې هغه د هر کتاب په آخره کښې یو لفظ راوړی چې په اختتام باندې دلالت کوی،دې سره د کتاب د اختتام سره سره د انسان د خاتمې طرفته هم اشاره کیږی چې څنګه دا کتاب ختم شو نو دغه شان به ستاسو د ژوند کتاب هم یوه ورځ ختم شی او بند به شی،ددې وجې نه غافل مهٔ اوسیږئ.[3]

دلته براعت اختتام یا د کتاب په خاتمه باندې چې کوم لفظ دلالت کوی نو هغه د حافظ صاحب رحمه الله د قول مطابق په دې جمله کښې دې "فهو حرام بحرمة الله إلى يوم القيامة" لکه په یوم القیامة کښې د انسان د خاتمې طرفته هم اشاره ده.[4]

او حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله د نورو کلماتو او جملو نه براعت ثابت کړې دې.لکه هغوی فرمائی:① "فاذا استنفرتم فانفروا" په دې کښې د براعت اختتام طرفته اشاره ده.

② "یوم القیامة" کښې ددې طرفته دلالت دې.

③لفظ د "الاذخر" په براعت باندې دلالت کوی کوم چې د یوخاص قسم گیاه دپاره استعمالیږی، ددې نه استدلال په دې طور سره دې چې په بعضې طُرُقو کښې ددې نه پس ددې الفاظو زیاتوالې هم روایت شوې دې، "فانه لقبورهم"[5] چې "دا د دوی د قبرونو دپاره دې". په دې کښې د انسان خاتمه یعنی د قبر تذکره موجوده ده.

④یاداچې جهادسراسر دمرګ یادونکې دې ځکه چې داانسان ته مرګ یادوی.[6] والله اعلم بالصواب

---

[1]) تفصیلی واقعې دپاره اوګورئ، کشف الباری،کتاب المغازی،باب غزوة الفتح،۴۹۰_۴۹۲،وسیرة ابن هشام،بدء فتح مكة:۲/۲۶۳)_

[2]) فتح الباری:۶/۲۸۵،والابواب والتراجم للكاندهلوی:۱/۲۰۹)_

[3]) اوګورئ،کشف الباری، بدء الوحی:۱/۵۵۳)_

[4]) فتح الباری:۱۳/۵۴۳،کتاب التوحید،باب قول الله تعالی:(ونضع الموازین......)،رقم (۷۵۶۳))_

[5]) رواه ابن عبد البر من رواية عبد الوارث.....انظر الاستذكار:۷/۲۳۶،كتاب الجامع،ما جاء فی تحريم المدينة، رقم (۴۵/۶۷۳)،دغه شان اوګورئ، الصحيح للبخاری، كتاب الجنائز،باب الاذخر والحشيش فی القبر، رقم _۱۳۴۹))_

[6]) الابواب والتراجم للكاندهلوی:۱/۲۰۹)_

د فرض الخمس والجزية والموادعة خلاصه: كتاب فرض الخمس والجزيه كښې ټول احاديث ۱۱۲ دى، چې په هغې كښې ۱۷ معلق او ۹۹ موصول دى، په دې كښې ۲۷ حديثونه وړاندې تير شوې دى او ۴۹ حديثونه داسې دى چې هغه امام بخارى رحمه الله په اول ځل باندې دلته ذكر كړې دى په اول ځل چې كوم احاديث ذكر كړې شوې دى نو په هغې كښې ۱۲ احاديث داسې دى چې د هغې تخريج امام مسلم رحمه الله نۀ دې كړې ګويا متفق عليه حديثونه ۳۳ دى او په دې كښې د صحابه كرامو رضي الله عنهم او د تابعينو وغيره رحمهم الله ۲۰ آثار هم دى[۱]. والله اعلم

وهذا آخر ما أردنا إيراده هنا من شرح أحاديث كتاب الخمس والجزية من صحيح البخارى، رحمه الله تعالى، للشيخ الامام المحدث الجليل سليم الله خان، حفظه الله ورعاه، ومتعنا الله بطول حياته بصحة وعافية.

وقد وقع الفراغ من تسويده، وإعادة النظر فيه، ثم تصحيح ملازم الطبع يوم الثلثاء ۲۷ رمضان المبارك ۱۴۳۱ هـ الموافق ۷ ستمبر ۲۰۱۰ م.

والحمد لله الذى بنعمته تتم الصالحات، وصلى الله على النبى الامى وآله وصحبه وتابعيهم، وسلم عليه ما دامت الارض والسموات.

رتبه و راجع نصوصه وعلق عليه حبيب الله محمد زكريا عضو قسم التحقيق والتصنيف الاستاذ بالجامعة الفاروقية، ووفقه الله تعالى لاتمام باقى الكتب كما يحبه ويرضاه وهو على كل شئ قدير، ولاحول ولاقوة الا بالله العلى العظيم، ويليه إن شاء الله "كتاب بدء الخلق".

***

[۱] فتح البارى: ۶/۲۸۵).

مصادر و مراجع

۱۔ القرآن الکریم

۲۔ الآحاد و المثانی ، الامام الحافظ ابو بکر احمد بن عمرو بن ابی عاصم الشیبانی ، رحمہ اللہ ، المتوفی ۲۸۷ھ ، دار الکتب العلمیۃ ، بیروت۔

۳۔ الابواب والتراجم لصحیح البخاری ، شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا الکاندھلوی رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفیٰ ۱۴۰۲ھ / ۱۹۸۲ء ، ایچ ایم سعید کمپنی کراچی۔

۴۔ الاحسان بترتیب صحیح ابن حبان ، امام ابو حاتم محمد بن حبان بستی رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفیٰ ۳۵۴ ، مؤسسۃ الرسالۃ بیروت۔

۵۔ احکام القرآن ، امام ابو بکر احمد بن علی رازی جصاص ، رحمہ اللہ ، متوفیٰ ۳۷۰ ، دار الکتاب العربی و دار الکتب العلمیۃ بیروت ، الطبعۃ الثانیۃ ۱۴۲۴ھ۔

۶۔ احکام القرآن ، الامام ابو بکر محمد بن عبداللہ المعروف بابن العربی رحمہ اللہ ، المتوفیٰ ۵۴۳ھ ، دار الکتب العلمیۃ بیروت ، الطبعۃ الثانیۃ ۱۴۲۴ھ۔

۷۔ احکام القرآن ، تالیف جماعۃ من العلماء الربانیین ، علی ضوء ما افادہ حکیم الامۃ اشرف علی التھانوی ، رحمہ اللہ ، ادارۃ القرآن والعلوم الاسلامیۃ ، کراتشی ، الطبعۃ الاولیٰ ۱۴۱۳ھ۔

۸۔ احیاء علوم الدین ، امام محمد بن محمد الغزالی رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفیٰ ۵۰۵ھ ، دار احیاء التراث العربی بیروت

۹۔ اخبار المدینۃ ، الامام ابو زید عمر بن شبۃ النمیری البصری ، رحمہ اللہ ، المتوفی ۲۶۲ھ ، دار الکتب العلمیۃ ، بیروت۔

۱۰۔ اخبار مکۃ فی قدیم الدھر و حدیثہ ، الامام ابو عبد اللہ محمد بن اسحاق المکی الفاکھی ، رحمہ اللہ ، المتوفی ۲۷۲ھ ، دار خضر ، بیروت ۱۴۱۴ ، الطبعۃ الثانیۃ۔

۱۱۔ ارشاد الساری شرح صحیح البخاری ، ابو العباس شہاب الدین احمد القسطلانی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفیٰ ۹۲۳ھ ، المطبعۃ الکبریٰ الامیریۃ مصر ، طبع سادس ۱۳۰۴ھ۔

۱۲۔ الاسامی و الکنی ، الامام ابو عبد اللہ احمد بن حنبل الشیبانی ، رحمہ اللہ ، المتوفی ۲۴۱ھ ، مکتبۃ دار الاقصیٰ ، الکویت ، الطبعۃ الاولیٰ ۱۴۰۶ھ۔

۱۳۔ الاستذکار الجامع لمذاھب فقہاء الامصار و علماء الاقطار ۔۔۔۔ ، ابو عمر یوسف بن عبد اللہ بن محمد بن عبد البر ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفیٰ ۴۶۳ھ ، دار احیاء التراث العربی بیروت ، الطبعۃ الاولیٰ ۱۴۲۱ھ۔

۱۴۔ الاستیعاب فی اسماء الاصحاب (بھامش الاصابۃ) ، ابو عمر یوسف بن عبداللہ بن محمد بن عبد البر ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفیٰ ۴۶۳ھ ، دار الفکر بیروت ، و مطبوع فی مجلدین ، الطبعۃ الاولیٰ ، ۱۴۲۱ھ

۱۵۔ اسد الغابۃ فی معرفۃ الصحابۃ ، عز الدین ابو الحسین علی بن محمد الجزری المعروف بابن الاثیر ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، المتوفیٰ ۶۳۰ھ ، دار الکتب العلمیۃ بیروت۔

۱۶۔ الاسماء المبھمۃ ، الخطیب البغدادی ، رحمہ اللہ ، المتوفی ۴۶۳ھ۔

۱۷۔ الاشباہ والنظائر مع شرحہ للحموی ، العلامۃ زین الدین بن ابراہیم المعروف بابن نجیم الحنفی ، رحمہ اللہ ، المتوفی ۹۷۰ھ ، ادارۃ القرآن والعلوم الاسلامیۃ ، کراتشی۔
۱۸۔ اعلام الحدیث ، امام ابو سلیمان حمد بن محمد الخطابی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفیٰ ۳۸۸ھ ، مرکز احیاء التراث الاسلامی جامعۃ ام القریٰ مکۃ مکرمۃ۔
۱۹۔ اعلاء السنن ، علامہ ظفر احمد عثمانی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفیٰ ۱۳۹۴ھ ، ادارۃ القرآن کراچی۔
۲۰۔ الاقناع فی حل الفاظ ابی شجاع ، للامام محمد بن احمد الشربینی الخطیب ، رحمہ اللہ ، المتوفی ۹۷۷ھ ، دار الفکر ، بیروت ۱۴۱۵ھ۔
۲۱۔ اکمال تہذیب الکمال ، العلامۃ الہمام علاء الدین مغلطای بن قلیج الحنفی ، رحمہ اللہ ، المتوفی ۷۶۲ھ ، الفاروق الحدیثۃ للطباعۃ والنشر ، الطبعۃ الاولی ۱۴۲۲ھ۔
۲۲۔ الاکمال فی رفع الارتیاب عن المؤتلف والمختلف فی الاسماء والکنی والانساب ، الامیر الحافظ ابن ماکولا ، رحمہ اللہ ، المتوفی ۴۷۵ھ ، دائرۃ المعارف العثمانیۃ ، الہند۔
۲۳۔ اکمال المعلم شرح صحیح المسلم ، العلامۃ القاضی ابو الفضل عیاض الیحصبی رحمہ اللہ ، المتوفی ۵۴۴ھ الام (انظر کتاب الام)۔
۲۴۔ اکمال اکمال المعلم شرح صحیح المسلم ، ابو عبد اللہ محمد بن خلفۃ الوشتانی الابی المالکی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، المتوفی ۸۲۸ھ ، دار الکتب العلمیۃ ، بیروت۔
۲۵۔ الانساب ، ابو سعد عبد الکریم بن محمد بن منصور السمعانی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفیٰ ۵۶۲ھ ، دار الجنان ، بیروت ، طبع اول ۱۴۰۸ھ / ۱۹۸۸م۔
۲۶۔ اوجز المسالک الیٰ مؤطا مالک ، شیخ الحدیث حضرت مولانا زکریا الکاندھلوی ، رحمہ اللہ ، متوفی ۱۴۰۲ھ ، مطابق ۱۹۸۲م ، دار القلم ، دمشق ، الطبعۃ الاولیٰ ۱۴۲۴ھ۔
۲۷۔ البحر الرائق شرح کنز الدقائق ، العلامہ بن نجیم المصری الحنفی ، رحمہ اللہ ، المتوفیٰ ۹۷۰ھ ، دار الکتب العلمیۃ ، بیروت۔
۲۸۔ بدائع الصنائع فی ترتیب الشرائع ، ملک العلماء علاء الدین ابو بکر بن مسعود الکاسانی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفیٰ ۵۸۷ھ ، دار الکتب العلمیۃ ، بیروت۔
۲۹۔ بدایۃ المجتہد ، علامہ قاضی ابو الولید محمد بن احمد بن رشد القرطبی ، متوفیٰ ۵۹۵ھ ، مصر طبع خاص ، ودار الکتب العلمیۃ ، بیروت ، الطبعۃ الثانیۃ ۱۴۲۴ھ۔
۳۰۔ البدایۃ والنہایۃ ، حافظ عماد الدین ابو الفداء اسماعیل بن عمر المعروف بابن کثیر ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفیٰ ۷۷۴ھ ، مکتبۃ المعارف بیروت ، طبع ثانی ۱۹۷۷م۔
۳۱۔ البدر الساری حاشیۃ فیض الباری ، حضرت مولانا بدر عالم میرٹھی صاحب ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفیٰ ۱۳۸۵ھ ، ربانی بکڈپو دھلی ، مطبوعہ : ۱۹۸۰م۔
۳۲۔ بذل المجہود فی حل ابو داؤد ، علامہ خلیل احمد سہارنپوری ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفیٰ ۱۳۴۶ھ ، مطبعۃ ندوۃ العلماء لکھنؤ ۱۳۹۳ھ / ۱۹۷۳م و مرکز الشیخ ابی الحسن الندوی ، یوپی ، الہند ، الطبعۃ الاولیٰ ۱۴۲۷ھ۔

۲۳۔ البنایة شرح الهدایة .العلامة بدر الدین عینی محمود بن احمد .رحمه الله تعالیٰ .متوفی ۸۵۵ ھ. دار الکتب العلمیة . بیروت . الطبعة الاولیٰ ۱۴۲۰ ھ۔
۲۴۔ تاج العروس من جواهر القاموس . ابو الفیض سید محمد بن محمد المعروف بالمرتضیٰ الزبیدی . رحمه الله تعالیٰ . متوفی ۱۲۰۵ ھ . دار مکتبة الحیاة . بیروت و دار الهدایة ۔
۲۵۔ تاریخ الاسلام اردو . مولانا اکبر شاہ نجیب آبادی . نفیس اکیڈمی . اردو بازار کراچی ۔
۲۶۔ تاریخ الامم و الملوک (تاریخ الطبری) . الامام ابو جعفر محمد بن جریر الطبری . رحمه الله . المتوفی ۳۱۰ھ. دار الکتب العلمیة . بیروت . الطبعة الثالثة . ۱۴۲۶ ھ۔
۲۷۔ تاریخ بغداد او مدینة السلام . حافظ احمد بن علی المعروف بالخطیب البغدادی . رحمه الله تعالیٰ . متوفی ۴۶۳ھ. دار الکتاب العربی بیروت۔
تاریخ الطبری . انظر (تاریخ الامم و الملوک)۔
۲۸۔ تاریخ عثمان بن سعید الدارمی . المتوفی ۲۸۰ ھ . عن ابی زکریا یحیی بن معین . المتوفی ۲۳۳ ھ . دار المامون للتراث . ۱۴۰۰ ھ۔
۲۹۔ التاریخ الصغیر . امیر المؤمنین فی الحدیث محمد بن اسماعیل البخاری . رحمه الله تعالیٰ . متوفی ۲۵۶ ھ . دار المعرفة بیروت۔
۳۰۔ التاریخ الکبیر . امیر المؤمنین فی الحدیث محمد بن اسماعیل البخاری . رحمه الله تعالیٰ . متوفی ۲۵۶ ھ . دار الکتب العلمیة بیروت۔
تاریخ مدینة دمشق و ذکر فضلها و تسمیة من حلها من الاماثل . ابو القاسم علی بن الحسن ابن هبة الله الشافعی . رحمه الله . المتوفی ۵۷۱ھ . دار الفکر . بیروت ۱۹۹۵ م ۔
۳۲۔ تحفه اثنا عشریه (فارسی) . شاہ عبدالعزیز محدث دہلوی . رحمه الله . متوفی ۱۲۳۹ ھ . سہیل اکیڈمی . لاهور . پاکستان ۔
۳۳۔ تحفة الاشراف بمعرفة الاطراف . ابو الحجاج جمال الدین یوسف بن عبد الرحمن المزی . رحمه الله تعالیٰ . متوفی ۷۴۲ ھ . المکتب الاسلامی بیروت . طبع دوم ۱۴۰۳ ھ۔
۳۴۔ تحفة الباری بشرح صحیح البخاری . شیخ الحدیث زکریا بن محمد الانصاری . رحمه الله تعالیٰ . المتوفی ۹۲۶ ھ. دار الکتب العلمیة بیروت . الطبعة الاولیٰ ۱۴۲۵ ھ۔
۳۵۔ تدریب الراوی بشرح تقریب النواوی . حافظ جلال الدین عبد الرحمن سیوطی رحمه الله تعالیٰ . متوفی ۹۱۱ ھ . المکتبة العلمیة مدینه منوره۔
۳۶۔ تذکرة الحفاظ . حافظ ابو عبد الله شمس الدین محمد بن عثمان الذهبی . رحمه الله تعالیٰ . متوفی ۹۱۱ ھ . دائرة المعارف العثمانیة . الهند۔
۳۷۔ التصریح بما تواتر فی نزول المسیح . امام العصر . المحدث الکبیر محمد انور شاہ الکشمیری . . رحمه الله تعالیٰ . المتوفی ۱۳۵۲ ھ . مکتبه دار العلوم کراتشی۔

۴۸ـ التعليق الممجد المطبوع مع المؤطا لمحمد ، ابو الحسنات محمد عبد الحي اللكنوى، رحمه الله تعالىٰ ، المتوفى۱۳۰۴ھ ، قديمى كتب خانه كراتشى ـ
۴۹ـ تعليقات الخطيب على الفتح المطبوع مع فتح البارى ، محب الدين الخطيب ، رحمه الله تعالىٰ
۵۰ـ تعليقات على بذل المجهود ، شيخ الحديث محمد زكريا كاندهلوى ، رحمه الله تعالىٰ ، المتوفى۱۴۰۲ھ ، المكتبة التجارية ، ندوة العلماء لكهنؤ الطبعة الثالثة ۱۳۹۳ھ / ۱۹۷۳م ، و مركز الشيخ ابى الحسن الندوى الهند
۵۱ـ تعليقات على تحرير تقريب التهذيب الدكتور بشار عواد معروف و الشيخ شعيب ارنؤوط ، حفظهما الله ، مؤسسة الرسالة ، بيروت ، الطبعة الاولىٰ۱۴۱۷ھ ـ
۵۲ـ تعليقات على تهذيب التهذيب ، المطبوع بذيل تهذيب التهذيب ـ
۵۳ـ تعليقات على تهذيب الكمال ، دكتور بشار عواد معروف ، حفظه الله تعالىٰ ، مؤسسة الرسالة ، بيروت ، الطبعة الاولىٰ۱۴۱۳ھ ـ
۵۴ـ تعليقات على الكاشف للذهبى ، شيخ محمد عوامة / شيخ احمد محمد نمر الخطيب حفظهما الله ، مؤسسة دار القبلة / مؤسسة علوم القرآن ، الطبعة الاولىٰ ۱۴۱۳ھ ـ
۵۵ـ تعليقات على كوكب الدرى ، مولانا شيخ الحديث مولانا محمد زكريا الكاندهلوى ، رحمه الله تعالىٰ ، المتوفىٰ۱۴۰۲ھ ـ
۵۶ـ تعليقات على لامع الدرارى ، شيخ الحديث مولانا محمد زكريا الكاندهلوى ، رحمه الله تعالىٰ ، متوفىٰ ۱۴۰۲ھ / ۱۹۸۲م ، مكتبه امداديه ، مكه مكرمه ـ
۵۷ـ تعليقات على المصنف ، الشيخ محمد عوامه ، حفظه الله ورعاه ، ادارة القرآن والعلوم الاسلامية ، كراتشى ، الطبعة الثانية ، ۱۴۲۸ھ ـ
۵۹ـ تغليق التعليق ، حافظ احمد بن على المعروف بابن حجر رحمه الله تعالىٰ ، متوفىٰ ۸۵۲ھ ، المكتب الاسلامى ، ودار عمار ، والمكتبة الاثرية ، لاهور ، پاكستان ـ
۶۰ـ تفسير آيات الاحكام من القرآن ، الشيخ محمد على الصابونى ، حفظه الله و رعاه ، دار الكتب العلمية ، بيروت ، الطبعة الاولىٰ ، ۱۴۲۵ھ ـ
۶۱ ـ تفسير البغوى المسمى بمعالم التنزيل ، الامام ابو محمد الحسين بن مسعود البغوى ، رحمه الله ، المتوفى ۵۱۶ھ ، دار المعرفة ، بيروت ـ
۶۲ ـ تفسير البيضاوى مع حاشية الشهاب ، الامام ابو سعيد عبد الله بن عمر البيضاوى ، رحمه الله ، المتوفى ۶۸۱ھ دار الكتب العلمية ، بيروت ، الطبعة الاولىٰ ، ۱۴۱۷ھ ـ
تفسير الثعلبى (انظر الكشف والبيان)ـ
۶۳ ـ تفسير السمرقندى المسمى بحر العلوم ، الامام الفقيه نصر بن محمد ابو الليث السمرقندى ، رحمه الله ، المتوفى ۳۷۵ھ ، دار الكتب العلمية ، بيروت ـ
۶۴ ـ تفسير السمعانى ابو المظفر منصور بن محمد السمعانى رحمه الله المتوفى ۴۸۹ھ دار الوطن الرياض ، ۱۴۱۸ھ

۶۴۔ تفسیر الطبری (جامع البیان)، امام محمد بن جریر الطبری، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۳۱۰ھ، دار المعرفة، بیروت۔
۶۵۔ تفسیر القرآن العظیم، حافظ ابو الفداء عماد الدین اسماعیل بن عمر ابن کثیر دمشقی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۷۷۴ھ، دار احیاء الکتب العربیة۔
۶۶۔ تفسیر القرطبی (الجامع لاحکام القرآن)، امام ابو عبد اللہ محمد بن احمد الانصاری القرطبی، رحمہ اللہ تعالیٰ متوفی ۶۷۱ھ، دار الفکر، بیروت۔
۶۷۔ التفسیر الکبیر، (تفسیر الرازی او مفاتیح الغیب)، الامام ابو عبداللہ فخر الدین محمد بن عمر الرازی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۶۰۶ھ، مکتب الاعلام الاسلامی، ایران۔
۶۸۔ تفسیر المنار، السید الامام محمد رشید رضا المصری، رحمہ اللہ، المتوفی ۱۹۳۵م، دار الکتب العلمیة بیروت، الطبعة الثانیة، ۱۴۲۶ھ۔
۶۹۔ تفسیر النسفی (مدارک التنزیل و حقائق التاویل)، ابو البرکات عبد اللہ بن احمد النسفی، رحمہ اللہ المتوفی ۷۱۰ھ، المکتبة العلمیة، لاہور، پاکستان۔
۷۰۔ تقریب التہذیب، حافظ ابن حجر عسقلانی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۸۵۲ھ، دار الکتب العلمیة، بیروت الطبعة الاولیٰ ۱۴۱۳ھ۔
۷۱۔ تقریرات الرافعی المسماۃ: التحریر المختار لرد المحتار، الامام العلامة عبد القادر بن مصطفیٰ البیساری الرافعی الحنفی، رحمہ اللہ، المتوفی ۱۳۲۳ھ، مکتبہ رشیدیہ، کوئٹہ۔
۷۲۔ التقریر و التحریر فی علم الاصول، الجامع بین اصطلاحی الحنفیة و الشافعیة، ابن امیر الحاج، رحمہ اللہ، المتوفی ۸۷۹ھ، دار الفکر، بیروت، الطبعة الاولیٰ ۱۴۱۷ھ۔
۷۳۔ تکملة فتح الملہم، مولانا محمد تقی عثمانی صاحب مدظلہم، مکتبہ دار العلوم کراچی و دار احیاء التراث العربی، بیروت، الطبعة الاولیٰ ۱۴۲۶ھ۔
۷۴۔ التلخیص الحبیر فی تخریج احادیث الرافعی الکبیر، حافظ ابن حجر عسقلانی رحمہ اللہ، متوفی ۸۵۲ھ، دار نشر الکتب الاسلامیة لاہور، و دار الکتب العلمیة، بیروت ۱۴۱۹ھ۔
۷۵۔ تلخیص المستدرک (مع المستدرک)، حافظ شمس الدین محمد بن احمد عثمان ذہبی رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۷۴۸ھ، دار الفکر بیروت۔
۷۶۔ التمہید لما فی المؤطا من المعانی و الاسانید، حافظ ابو عمر یوسف بن عبد اللہ بن محمد عبد البر مالکی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۴۶۳ھ، المکتبة التجاریة، مکة المکرمة۔
۷۷۔ تنزیہ الشریعة المرفوعة عن الاحادیث الشنیعة الموضوعة، الامام ابو الحسن علی بن محمد ابن عراق الکنانی، رحمہ اللہ تعالیٰ، المتوفی ۹۶۳ھ، دار الکتب العلمیة بیروت، الطبعة الثانیة ۱۴۰۱ھ۔
۷۸۔ تنویر المقباس من تفسیر ابن عباس، المنسوب الی عبد اللہ بن عباس رضی اللہ عنہما، المتوفی ۶۸ھ، جمعہ محمد بن یعقوب الفیروز آبادی، رحمہ اللہ، المتوفی ۸۱۷ھ، دار الکتب العلمیة، بیروت۔
۷۹۔ توضیح المشتبہ، حافظ شمس الدین ذہبی، رحمہ اللہ، متوفی ۷۴۸ھ، دار الکتب العلمیة، بیروت، الطبعة الاولیٰ، ۱۴۲۴ھ۔

۸۰۔ تهذیب الاسماء و اللغات ، امام محی الدین ابو زکریا یحیی بن شرف النووی ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۶۷۶ ھ، ادارۃ الطباعة المنیریة۔
۸۱۔ تهذیب تاریخ دمشق الکبیر ، الامام الحافظ ابو القاسم علی المعروف بابن عساکر الشافعی ، رحمه الله ، المتوفی ۵۷۱ ھ، دار المسیرۃ ، بیروت ، الطبعة الثانیة ۱۳۹۹ ھ۔
۸۲۔ تهذیب التهذیب ، حافظ ابن حجر عسقلانی ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۸۵۲ ھ ، دائرۃ المعارف النظامیة ، حیدر آباد دکن ۱۳۲۵ ھ۔
۸۳۔ تهذیب سنن ابی داود ، الامام ابن قیم الجوزیة ، رحمه الله ، المتوفی ۷۵۱ ھ ، مطبعة انصار السنة المحمدیة ، ۱۳۶۷ ھ۔
۸۴۔ تهذیب الکمال ، حافظ جمال الدین ابو الحجاج یوسف بن عبد الرحمن مزی ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۷۴۲ ھ ، مؤسسة الرسالة ، طبع اول ، ۱۴۱۳ ھ۔
۸۵۔ الثقات (کتاب الثقات) ، حافظ ابو حاتم محمد بن حبان بستی ، رحمه الله ، متوفی ۳۵۴ ھ ، دائرۃ المعارف العثمانیة ، حیدر آباد ، ۱۳۹۳ ھ۔
۸۶ ۔ جامع الاصول من حدیث الرسول ، علامه مجد الدین ابو السعادات المبارک بن محمد بن الاثیر الجزری ، رحمه الله ، متوفیٰ ۶۰۶ ھ ، دار الفکر ، بیروت۔
جامع البیان (دیکھئے ، تفسیر الطبری)
۸۷۔ جامع الترمذی ، (سنن ترمذی) ، امام ابو عیسیٰ محمد بن عیسیٰ بن سورۃ الترمذی ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۲۷۹ ھ ، سعید کراچی / دار احیاء التراث العربی۔
۸۸۔ الجامع الصغیر من احادیث البشیر النذیر ، الامام جلال الدین السیوطی ، رحمه الله ، المتوفی ۹۱۱ ھ ، دار الکتب العلمیة ، بیروت۔
الجامع لاحکام القرآن (تفسیر القرطبی)۔
۸۹۔ جامع المسانید و السنن ، الامام الحافظ عبد الرحمن بن ابی حاتم الرازی ، رحمه الله ، المتوفی ۷۷۴ ھ دار الفکر ، بیروت ، الطبعة الثانیة ، ۱۴۲۲ ھ۔
۹۰۔ الجرح والتعدیل ، الامام الحافظ عبد الرحمن بن ابی حاتم الرازی ، رحمه الله تعالیٰ ، المتوفیٰ ۳۲۷ ھ ، دار الکتب العلمیة ، بیروت ، الطبعة الثانیة ، ۱۴۲۲ ھ۔
۹۱۔ جمع الجوامع (الجامع الکبیر و الجامع الصغیر و زوائده) الامام جلال الدین السیوطی ، رحمه الله ، المتوفی ۹۱۱ ھ ، دار الکتب العلمیة ، بیروت ، الطبعة الاولیٰ ۱۴۲۱ ھ۔
۹۲ ۔ جمهرۃ انساب العرب ، ابو محمد علی بن احمد بن سعد بن حزم الاندلسی ، رحمه الله ، المتوفی ۴۵۶ ھ ، دار الکتب العلمیة ، بیروت ، ۱۴۲۴ ھ ، الطبعة الثالثة۔
۹۳ ۔ الجوهرۃ النقی فی الرد علی البیهقی ، المطبوع فی ذیل السنن الکبریٰ ، العلامة علاء الدین الشهیر بابن الترکمانی ، رحمه الله ، المتوفی ۷۴۵ ھ ، نشر السنة ، ملتان ، پاکستان
حاشیة ابن عابدین (انظر رد المحتار)
۹۵ ۔ حاشیة الجمل علی الجلالین (الفتوحات الالهیة) الامام العلام سلیمان الجمل رحمه الله المتوفی ۱۲۰۴ ھ ، قدیمی

۹۶ ـ حاشیة الدسوقی علی الشرح الکبیر ، الامام العلامة محمد بن احمد الدسوقی المالکی ، رحمه الله ، المتوفی۱۲۳۰ھ ، دار الکتب العلمیة ، الطبعة الثانیة ، ۱۴۲۲ـ

۹۷ـ حاشیة سبط ابن العجمی علی الکاشف ، امام برھان الدین ابراهیم بن محمد سبط ابن العجمی الحلبی ، رحمه الله ، متوفی۸۴۱ھ ، شرکة دار القبلة /مؤسسة علوم القرآن ـ

۹۸ـ حاشیة السندی علی البخاری ، امام ابو الحسن نور الدین محمد بن عبد الهادی السندی ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ۱۱۳۸ھ ، دار المعرفة ، بیروت ـ

۹۹ـ حاشیة السندی علی مسلم ، المطبوع مع صحیح مسلم ، الامام ابو الحسن السندی ، رحمه الله ، متوفی ۱۱۳۸ھ ، قدیمی کتب خانه کراتشی ـ

۱۰۰ـ حاشیة السهارنفوری ، المطبوع مع صحیح البخاری ، مولانا احمد علی السهارنفوری ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ۱۲۹۷ھ ، طبع قدیمی ـ

۱۰۱ـ حاشیة الشهاب المسماة : عنایة القاضی وکفایة الراضی ، علی البیضاوی ، القاضی شهاب الدین احمد بن محمد بن عمر الخفاجی ، رحمه الله ، المتوفی ۱۰۶۹ھ ، دار الکتب العلمیة ، بیروت ـ

۱۰۲ـ الحاوی فی سیرة الامام الطحاوی ، المطبوع مع شرح معانی الآثار ، امام اهل السنة العلامة محمد زاهد الکوثری ، رحمه الله ـ

۱۰۳ـ الخصائص الکبری ، الامام جلال الدین السیوطی ، رحمه الله تعالیٰ ، ۹۱۱ھ ، دار الکتب العلمیة ، بیروت ـ

۱۰۴ـ خصائل نبوی شرح شمائل ترمذی (اردو) شیخ الحدیث محمد زکریا کاندھلوی رحمه الله متوفی ۱۴۰۲ھ

۱۰۵ـ خلاصة الخزرجی ، (خلاصة تذهیب تهذیب الکمال) ، علامه صفی الدین خزرجی ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۹۲۳ھ کے بعد ، مکتب المطبوعات الاسلامیة بحلب ـ

۱۰۶ـ دائرہ معارف اسلامیه (اردو) ، اساتذہ جامعه پنجاب ، دانش گاہ پنجاب ، لاهور ، نقش ثانی ۱۹۸۰ء ـ

۱۰۷ـ الدر المختار ، علامه علاء الدین محمد بن علی بن محمد الحصکفی ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۱۰۸۸ھ ، مکتبه عارفین ، پاکستان چوک کراچی ـ

۱۰۹ـ الدیباج علی صحیح مسلم بن الحجاج ، ابو الفضل عبد الرحمن بن ابی بکر جلال الدین السیوطی ، رحمه الله ، المتوفی۹۱۱ھ ، ادارة القرآن کراتشی ، الطبعة الاولیٰ ، ۱۴۱۲ھ ـ

۱۱۰ ـ دیوان الحماسة (المحشی) ، ابو تمام حبیب بن اوس الطائی ، رحمه الله ، المتوفی ۲۰۲ھ ، دار الحدیث ملتان ، پاکستان ـ

۱۱۱ ـ ذخائر المواریث فی الدلالة علی مواضع الحدیث ، العلامة عبد الغنی بن اسماعیل بن عبد الغنی النابلسی ، رحمه الله ، متوفی۱۱۴۳ھ ، دار المعرفة ، بیروت ـ

۱۱۲ـ رد المحتار ، علامه محمد امین بن عمر بن عبد العزیز عابدین شامی ، رحمه الله ، متوفی ۱۲۵۲ھ ، مکتبه رشیدیه ، کوئٹه ـ

۱۱۳ ـ رسالة شرح تراجم ابواب البخاری ، (مطبوعه مع صحیح البخاری) ، حضرت مولانا شاہ ولی الله ، رحمه الله ، متوفی ۱۱۷۶ھ ، قدیمی ـ

۱۱۴۔ رفع الحاجب عن مختصر ابن الحاجب، تاج الدین ابو النصر عبد الوهاب بن علی السبکی، رحمه الله،
المتوفی ۷۷۱ھ، عالم الکتب، بیروت، الطبعة الاولیٰ ۱۴۱۹ھ۔
روائع البیان (انظر تفسیر آیات الاحکام)۔
۱۱۵۔ روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و السبع المثانی، ابو الفضل شہاب الدین سید محمود آلوسی
بغدادی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۱۲۷۰ھ، مکتبہ امدادیہ، ملتان۔
۱۱۶۔ الروض الانف فی تفسیر احادیث السیرة النبویة لابن ہشام، الامام المحدث ابو القاسم عبد الرحمن
السہیلی، رحمه الله، المتوفی ۵۰۸ھ، عبد التواب اکیڈمی، ملتان۔
۱۱۷۔ زاد المعاد من ھدی خیر العباد، حافظ شمس الدین ابو عبد الله بن ابی بکر المعروف بابن القیم،
رحمه الله، متوفی ۷۵۱ھ، مؤسسة الرسالة۔
۱۱۸۔ سبل السلام شرح بلوغ المرام، السید الامام محمد بن اسماعیل الصنعانی المعروف بالامیر، رحمه
الله، المتوفی ۱۱۸۲ھ، دار احیاء التراث العربی، بیروت، الطبعة الخامسة۔
۱۱۹۔ سنن ابن ماجه، امام ابو عبد الله محمد بن ماجه، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۲۷۳ھ، قدیمی / دار الکتاب
المصری قاھرہ۔
۱۲۰۔ سنن ابی داؤد، امام ابو داؤد سلیمان بن الاشعث السجستانی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۲۷۵ھ، ایچ ایم
سعید کمپنی /دار احیاء السنة النبویة۔
۱۲۱۔ سنن الدار قطنی، حافظ ابو الحسن علی بن عمر الدارقطنی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۳۸۵ھ، دار نشر
الکتب العلمیة، بیروت، الطبعة الثانیة، ۱۴۲۳ھ / ۲۰۰۲م۔
۱۲۲۔ سنن الدارمی، امام ابو محمد عبد الله بن عبد الرحمن الدارمی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۲۵۵ھ، قدیمی
۱۲۳۔ سنن سعید بن منصور، الامام الحافظ سعید بن منصور بن شعبة الخراسانی المکی، رحمه الله، المتوفی
۲۲۷ھ، دار الکتب العلمیة، بیروت۔
۱۲۴۔ السنن الصغریٰ للنسائی، امام ابو عبد الرحمن احمد بن شعیب النسائی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۳۰۳
ھ، قدیمی / دار السلام ریاض۔
۱۲۵۔ السنن الکبری للبیہقی، امام حافظ ابو بکر احمد بن الحسین بن علی البیہقی، رحمه الله تعالیٰ،
متوفی ۴۵۸ھ، دار الکتب العلمیة بیروت۔
۱۲۶۔ سیر اعلام النبلاء، حافظ ابو عبد الله شس الدین محمد بن احمد بن عثمان ذھبی، رحمه الله تعالیٰ،
متوفی ۷۴۸ھ، مؤسسة الرسالة۔
۱۲۷۔ سیر اعلام النبلاء، حافظ ابو عبد الله سمش الدین محمد بن احمد بن عثمان ذھبی، رحمه الله،
متوفی ۷۴۸ھ، مؤسسة الرسالة۔
السیر الکبیر (انظر کتاب السیر الکبیر)۔
۱۲۸۔ السیرة الحلبیة (انسان العیون)، علامه علی بن برھان الدین الحلبی، رحمه الله، المتوفی ۱۰۴۴ھ،
المکتبة الاسلامیة، بیروت۔

۱۲۹ـ السيرة النبوية ، الامام ابو محمد عبد الملك بن هشام المعافرى ، رحمه الله ، متوفى ۲۱۳ ھ ، مطبعة مصطفى البابى الحلبى بمصر ، ۱۳۵۵ ھ ، والمكتبه العلمية ، بيروت۔
۱۳۰ـ شرح علل الترمذى ، الامام الحافظ ابن رجب الحنبلى ، رحمه الله ، المتوفى ۷۹۵ ھ۔
۱۳۱ـ الشرح الكبير ، للامام الدردير المالكى ، رحمه الله ، المتوفى ۱۲۰۱ ھ ، المطبوع من حيث المتن مع حاشية الدسوقى ، رحمه الله ، دار الكتب العلمية ، بيروت۔
۱۳۲ـ شرح التوضيح (التلويح) ، العلامة سعد الدين التفتازانى الشافعى ، رحمه الله ، المتوفى ۷۹۳ ھ ، مير محمد كتب خانه ، كراچى۔
۱۳۳ـ شرح ابن بطال ، امام ابو الحسن على بن خلف بن عبد الملك المعروف بابن بطال ، رحمه الله تعالىٰ ، متوفىٰ ۴۴۹ ھ ، مكتبه الرشد ، الرياض ، الطبعة الاولىٰ ، ۱۴۲۰ ھ۔
۱۳۴ـ شرح الزرقانى على المؤطا ، شيخ محمد بن عبد الباقى بن يوسف الزرقانى المصرى ، رحمه الله ، متوفى ۱۱۲۲ ھ ، دار الفكر ، بيروت۔
۱۳۵ـ شرح السنة ، الامام المحدث ابو محمد الحسين بن مسعود البغوى ، رحمه الله ، ۵۱۶ ھ ، دار الكتب العلمية ، بيروت ، الطبعة الثانية ، ۱۴۲۴ ھ۔
شرح الطيبى (ديكھيے ، الكاشف عن حقائق السنن)
۱۳۶ـ شرح سنن ابن ماجه المسمى ب انجاح الحاجة ، الشيخ عبد الغنى المجددى الدهلوى ، رحمه الله ، المتوفى ۱۲۹۵ ھ ، وتعليقات لفخر الحسن المحدث الگنگوهى ، رحمه الله ، قديمى كتب خانه ، كراتشى۔
۱۳۷ـ شرح السير الكبير الامام محمد بن احمد السرخسى رحمه الله المتوفى ۴۹۰ ھ دار الكتب العلمية بيروت
شرح الشفاء (انظر : نسيم الرياض)
شرح القسطلانى (ديكھيے ارشاد السارى)
۱۳۸ـ شرح الكرمانى (الكوكب الدرارى) علامه شمس الدين محمد بن يوسف بن على الكرمانى ، رحمه الله تعالىٰ ، متوفىٰ ۷۸۶ ھ ، دار احياء التراث العربى بيروت۔
۱۳۹ـ شرح مشكل الآثار ، الامام المحدث ابو جعفر احمد بن محمد سلامة الطحاوى ، رحمه الله تعالىٰ ، المتوفى ۳۲۱ ھ ، مؤسسة الرسالة بيروت ، الطبعة الثانية ۱۴۲۷ ھ۔
۱۴۰ـ شرح معانى الآثار الامام المحدث ابو جعفر احمد بن محمد بن سلامة الطحاوى رحمه الله ، المتوفى ۳۲۱ ھ ، مير محمد كتب خانه آرام باغ ، كراچى۔
۱۴۱ـ شرح النقايه ، الامام على بن محمد سلطان القارى الحنفى ، رحمه الله ، المتوفى ۱۰۱۴ ھ ، ايچ ايم سعيد كمپنى ، كراچى۔
۱۴۲ـ شرح النووى على صحيح مسلم امام ابو زكريا يحيىٰ بن شرف النووى رحمه الله تعالىٰ المتوفىٰ ۶۷۶ ھ قديمى
۱۴۳ـ الشفاء بتعريف حقوق المصطفى ، للامام القاضى عياض المالكى اليحصبى ، رحمه الله ، المتوفى ۵۴۴ ھ ، دار الكتب العلمية ، بيروت ، الطبعة الثانية ، ۱۴۲۳ ھ۔

۱۴۴۔ الشمائل المحمدیۃ ، الامام ابو عیسیٰ محمد بن عیسیٰ بن سورۃ الترمذی رحمہ اللہ ، المتوفی ۲۷۹ھ ، دار الکتب العلمیۃ بیروت ۱۴۲۷ھ۔
۱۴۵۔ الصحاح (قاموس عربی ۔ عربی) ، الامام اسماعیل بن حماد الجوھری ، رحمہ اللہ ، المتوفی ۳۹۳ھ ، دار المعرفۃ ، بیروت ، الطبعۃ الثانیۃ ، ۱۴۲۸ھ۔
۱۴۶۔ الصحیح للبخاری ، امام ابو عبداللہ محمد بن اسمعیل البخاری ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، المتوفیٰ ۲۵۶ھ ، قدیمی کتب خانہ ، کراچی / دار السلام ، ریاض ، الطبعۃ الاولیٰ ۱۴۱۷ھ۔
۱۴۷۔ الصحیح لمسلم ، امام مسلم بن الحجاج القشیری النیسابوری ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفیٰ ۲۶۱ھ ، قدیمی کتب خانہ ، کراچی / دار السلام ، ریاض۔
الضعفاء الکبیر (انظر کتاب الضعفاء الکبیر)۔
۱۴۸۔ الطبقات الکبریٰ ، الامام ابو محمد بن سعد ، رحمہ اللہ ، المتوفیٰ ۲۳۰ھ ، دار صادر بیروت۔
۱۴۹۔ طرح التثریب فی شرح التقریب ، امام زین الدین ، ابو الفضل عبد الرحیم بن الحسین العراقی ، المتوفی ۸۰۶ھ ، و ولدہ الحافظ ابو زرعۃ العراقی ، المتوفی ۸۲۶ھ ، مکتبہ نزار مصطفی الباز ، مکۃ مکرمۃ۔
۱۵۰۔ العلل الواردۃ فی الاحادیث النبویۃ ، الشیخ الامام ابو الحسن علی بن عمر الدارقطنی ، رحمہ اللہ ، المتوفی ۳۸۵ھ ، دار طیبۃ ، الطبعۃ الثانیۃ ، ۱۴۲۲ھ۔
۱۵۱۔ العلل المتناھیۃ فی الاحادیث الواھیۃ ، الامام عبد الرحمن ابن الجوزی ، ، رحمہ اللہ ، المتوفی ۵۹۷ھ۔
۱۵۲۔ عمدۃ القاری ، الامام بدر الدین ابو محمد بن محمود احمد العینی ، رحمہ اللہ ، متوفی ۸۵۵ھ ، ادارۃ الطباعۃ المنیریۃ۔
۱۵۳۔ غریب الحدیث ، الامام احمد بن محمد الخطابی البستی ، رحمہ اللہ ، المتوفی ۳۸۸ھ ، جامعۃ ام القری ، مکۃ المکرمۃ ، ۱۴۰۲ھ۔
۱۵۴۔ الفاروق ، مولانا شبلی نعمانی ، دار الاشاعت ، کراچی۔
۱۵۵۔ فتاوی قاضی خان بھامش الفتاوی الھندیۃ (العالمگیریۃ) ، الامام فخر الدین حسن بن منصور الفرغانی ، رحمہ اللہ ، المتوفی ۵۹۲ھ ، نورانی کتب خانہ پشاور۔
۱۵۶۔ الفتاوی الھندیۃ (العالمگیریۃ) ، العلامۃ الامام الشیخ نظام و جماعۃ من علماء الھند ، نورانی کتب خانہ ، پشاور۔
۱۵۷۔ فتح الباری شرح صحیح البخاری ، الامام زین الدین عبد الرحمن بن احمد ابن رجب الحنبلی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، المتوفیٰ ۷۹۵ھ ، دار الکتب العلمیۃ ، بیروت ، الطبعۃ الاولیٰ ۱۴۲۷ھ۔
۱۵۸۔ فتح الباری ، حافظ احمد بن علی المعروف بابن حجر العسقلانی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفیٰ ۸۵۲ھ ، دار الفکر بیروت۔
۱۵۹۔ فتح الملھم شیخ الاسلام علامہ شبیر احمد عثمانی رحمہ اللہ متوفی ۱۳۶۹ھ دار احیاء التراث العربی بیروت
۱۶۰۔ فتح القدیر ، (تفسیر) الجامع بین فنی الروایۃ و الدرایۃ من علم التفسیر ، الامام محمد بن علی الشوکانی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، المتوفیٰ ۱۲۵۰ھ ، دار الکتب العلمیۃ ، بیروت۔

۲۶۱۔ فتح القدیر ، امام کمال الدین محمد بن عبدالواحد المعروف بابن الہمام ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفیٰ ۸۶۱ھ، مکتبہ رشیدیہ ، کوئٹہ۔
۲۶۲۔ فتوح البلدان ، الامام الجغرافی احمد بن یحیی بن جابر بن داود البلاذری ، رحمہ اللہ ، المتوفی ۲۷۹ھ ، دار الکتب العلمیة ، بیروت ، ۱۴۰۳ھ۔
۲۶۳ ۔ الفردوس بمأثور الخطاب ، ابو شجاع شیرویہ بن شہر دار بن شیرویہ الدیلمی الہمدانی ، الملقب ب الکیا، رحمہ اللہ ، المتوفی ۵۰۹ھ، دار الکتب العلمیة ، بیروت۔
۲۶۴ ۔الفقہ الحنفی و ادلتہ ، الشیخ اسعد محمد سعید الصاغرجی ، حفظہ اللہ ، دار الکلم الطیب ، بیروت ، الطبعة الثالثة ، ۱۴۲۲ھ۔
۲۶۵۔ فیض الباری ، امام العصر علامہ انور شاہ کشمیری ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفیٰ ۱۳۵۲ھ، مطبعة دار المامون ، الطبعة الاولیٰ۔
۲۶۶۔ فیض القدیر شرح الجامع الصغیر ، العلامة محمد عبد الرؤوف المناوی ، رحمہ اللہ ، المتوفی ۱۰۳۱ھ ، دار الکتب العلمیة ، الطبعة الثالثة ، ۱۴۲۷ھ۔
۲۶۷۔ القاموس الوحید ، مولانا وحید الزمان بن مسیح الزمان قاسمی کیرانوی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفیٰ ۱۴۱۵ھ، /۱۹۹۵م ، ادارہ اسلامیات لاہور۔ کراچی۔
۲۶۸ ۔قواعد فی علوم الحدیث العلامة المحقق ظفر احمد العثمانی رحمہ اللہ المتوفی ۱۳۹۴ھ ادارة القرآن کراچی
۲۶۹۔ الکاشف ، شمس الدین ابو عبد اللہ محمد بن احمد بن عثمان ذہبی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفیٰ ۷۴۸ھ ، شرکة دار القبلة / مؤسسة علوم القرآن ، طبع اول ۱۴۱۳ھ۔
۲۷۰۔ الکاشف عن حقائق السنن ، (شرح الطیبی) امام شرف الدین حسین بن محمد بن عبد اللہ الطیبی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفیٰ ۷۴۳ھ ، ادارة القرآن کراچی۔
۲۷۱۔ الکامل فی التاریخ ، علامہ ابو الحسن عز الدین علی بن محمد ابن الاثیر الجوزی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی ۶۳۰ھ ، دار الکتب العربی بیروت۔
۲۷۲۔ الکامل فی ضعفاء الرجال ، امام حافظ ابو احمد عبد اللہ بن عدی جرجانی رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی ۳۶۵ھ ، دار الفکر ، بیروت ۔
کتاب اخبار المدینة (انظر : اخبار المدینة)
کتاب اخبار مکة (انظر : اخبار مکة)
کتاب الاسماء المبہمة (انظر : الاسماء المبہمة)۔
۲۷۳۔ کتاب الام (الام) ، امام محمد بن ادریس الشافعی ، رحمہ اللہ ، متوفی ۲۰۴ھ ، دار المعرفة ، بیروت ، طبع ۱۳۹۳ھ / ۱۹۷۳م ۔
۲۷۴۔ کتاب الاموال الامام حمید بن مخلد بن قتیبة ابن زنجویہ رحمہ اللہ المتوفی ۲۵۱ھ مرکز فیصل للبحوث
۲۷۵۔ کتاب الاموال ، الامام ابو عبید القاسم بن سلام الہروی الازدی ، رحمہ اللہ ، المتوفی ۲۲۴ھ ، دار الفکر ، بیروت ، ۱۴۰۸ھ۔

۱۷۶۔ کتاب الخراج، الامام ابو یوسف، یعقوب القاضی، رحمہ اللہ، المتوفی ۱۸۲ھ۔
۱۷۷۔ کتاب الخراج، الامام یحیی بن آدم القرشی، رحمہ اللہ، المتوفی ۲۰۳ھ، المکتبۃ العلمیۃ، لاہور، پاکستان، الطبعۃ الاولی، ۱۹۷۴م۔
۱۷۸۔ کتاب السیر الکبیر الامام محمد بن الحسن الشیبانی رحمہ اللہ المتوفی ۱۸۹ھ، دار الکتب العلمیۃ بیروت
۱۷۹۔ کتاب السنۃ، الامام الحافظ ابو بکر احمد بن عمرو بن ابی عاصم الضحاک بن مخلد الشیبانی، رحمہ اللہ، المتوفی ۲۸۷ھ، دار الکتب العلمیۃ، بیروت۔
۱۸۰۔ کتاب الضعفاء الکبیر، ابو جعفر محمد بن عمر بن موسی بن حماد العقیلی المکی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۳۲۲ھ، دار الکتب العلمیۃ، بیروت۔
۱۸۱۔ کتاب العین، الامام ابو عبد الرحمن خلیل بن احمد الفراھیدی، رحمہ اللہ، المتوفی ۱۷۰ھ، دار و مکتبۃ الھلال۔
۱۸۲۔ کتاب المبسوط، الامام شمس الائمۃ ابو بکر محمد بن ابی سھل السرخسی، رحمہ اللہ، المتوفی ۴۸۳ھ، دار المعرفۃ، بیروت، الطبعۃ الثالثۃ، ۱۳۹۸ھ۔
۱۸۳۔ کتاب المجروحین من المحدثین، الامام محمد بن حبان البستی، رحمہ اللہ، المتوفی ۳۵۴ھ، دار الصمیعی، الریاض، الطبعۃ الاولی، ۱۴۲۰ھ۔
۱۸۴۔ کتاب المغازی، الامام محمد بن عمر الواقدی، رحمہ اللہ، المتوفی ۲۰۷ھ، مؤسسۃ الاعلمی، بیروت۔
۱۸۵۔ کتاب المیسر فی شرح مصابیح السنۃ، الامام ابو عبد اللہ الحسن التورپشتی، رحمہ اللہ، المتوفی ۶۶۱ھ، مکتبۃ مصطفی نزار الباز، مکۃ المکرمۃ، الطبعۃ الاولیٰ ۱۴۲۲ھ
۱۸۶۔ الکتب الستۃ (موسوعۃ الحدیث الشریف) باشراف و مراجعۃ فضیلۃ الشیخ صالح بن عبد العزیز آل الشیخ، دار السلام، الریاض۔
۱۸۷۔ الکاشف عن حقائق غوامض التنزیل ــــــ، الامام جار اللہ محمود بن عمر الزمخشری، المتوفی ۵۳۸ھ، دار الکتاب العربی، بیروت، لبنان۔
۱۸۸۔ کشف الاستار عن زوائد البزار علی الکتب الستۃ، الحافظ نور الدین علی بن ابی بکر الھیثمی ۸۰۷ھ، بتحقیق الشیخ حبیب الرحمن الاعظمی، مؤسسۃ الرسالۃ، الطبعۃ الثانیۃ، ۱۴۰۴ھ۔
۱۸۹۔ کشف الباری، شیخ الحدیث حضرت مولانا سلیم اللہ خان صاحب مدظلہم، مکتبۃ فاروقیہ، کراچی
۱۹۰۔ کشف الخفاء و مزیل الالباس، شیخ اسماعیل بن محمد عجلونی، رحمہ اللہ، متوفی ۱۱۶۲ھ، دار احیاء التراث العربی، بیروت۔
۱۹۲۔ الکشف و البیان، المعروف ب (تفسیر الثعلبی)، الامام العلامۃ ابو اسحاق احمد بن محمد بن ابراھیم، رحمہ اللہ، المتوفی ۴۲۸ھ، دار الکتب العلمیۃ، بیروت، الطبعۃ الاولی، ۱۴۲۵ھ۔
۱۹۳۔ کنز العمال، علامہ علاء الدین علی المتقی بن حسام الدین الھندی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۹۷۵ھ، مکتبۃ التراث الاسلامی، حلب۔
۱۹۴۔ الکوثر الجاری الی ریاض احادیث البخاری، الامام احمد بن اسماعیل الکورانی الحنفی، رحمہ اللہ، المتوفی ۸۹۳ھ، دار احیاء التراث العربی بیروت، الطبعۃ الاولی، ۱۴۲۹ھ۔

۱۹۵۔ الکوکب الدری حضرت مولانا رشید احمد گنگوہی رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفیٰ ۱۳۲۳ھ ، ادارۃ القرآن کراچی
الکواکب الدراری (دیکھئے ، شرح الکرمانی)
۱۹۶۔ لامع الدراری حضرت مولانا رشید احمد گنگوہی رحمہ اللہ تعالیٰ متوفیٰ ۱۳۲۳ھ مکتبہ امدادیہ مکۃ مکرمۃ
۱۹۷۔ لسان العرب ، ابو الفضل جمال الدین محمد بن مکرم ابن منظور الافریقی مصری ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفیٰ ۷۱۱ھ ، نشر ادب الجوزۃ ، قم ، ایران ۱۴۰۵ھ و دار صادر ، بیروت۔
۱۹۸۔ لسان المیزان ، الحافظ احمد بن علی المعروف بابن حجر العسقلانی ، رحمہ اللہ ، متوفی ۸۵۲ھ ، بتحقیق الشیخ عبد الفتاح ، رحمہ اللہ ، دار البشائر الاسلامیۃ ، الطبع الاول ، ۱۴۲۳ھ۔
۱۹۹۔ المؤطا ، الامام مالک بن انس ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، المتوفیٰ ۱۷۹ھ ، دار احیاء التراث العربی بیروت۔
۲۰۰۔ المؤطا ، الامام محمد الحسن الشیبانی رحمہ اللہ ، المتوفی ۱۸۹ھ ، قدیمی کتب خانہ کراچی۔
۲۰۱۔ المتواری علی تراجم ابواب البخاری ، علامہ ناصر الدین احمد بن محمد المعروف بابن المنیر الاسکندرانی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفیٰ ۶۸۳ھ ، مظهری کتب خانہ کراچی۔
۲۰۲۔ مجمع بحار الانوار ، علامہ محمد بن طاہر پٹنی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفیٰ ۹۸۶ ، دائرۃ المعارف العثمانیہ حیدر آباد ، ۱۳۹۵ھ۔
۲۰۳۔ مجمع الزوائد امام نور الدین علی بن ابی بکر الهیثمی رحمہ اللہ تعالیٰ متوفیٰ ۸۰۷ھ ، دار الفکر ، بیروت
۲۰۴۔ المجموع (شرح المہذب) ، امام محی الدین ابو زکریا یحییٰ بن شرف النووی رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی ۶۷۶ھ ، شرکۃ من علماء الازہر۔
۲۰۵۔ مجموعہ رسائل ابن عابدین ، العلامۃ المحقق السید محمد امین آفندی الشہیر بابن عابدین ، رحمہ اللہ ، المتوفی ۱۲۵۲ھ ، مکتبہ عثمانیہ ، کوئٹہ۔
۲۰۶۔ المحلی ، علامہ ابو محمد علی احمد بن سعید بن حزم رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی ۴۵۶ھ ، المکتب التجاری بیروت / دار الکتب العلمیۃ بیروت۔
۲۰۷۔ المدونۃ الکبری ، الامام مالک بن انس رحمہ اللہ ، المتوفی ۱۷۹ھ ، دار صادر ، بیروت۔
۲۰۸۔ مرقاۃ المفاتیح (شرح مشکوۃ المصابیح) ، علامہ نور الدین علی بن سلطان القاری رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی ۱۰۱۴ھ ، امدادیہ ملتان و دار الکتب العلمیۃ بیروت۔
۲۰۹۔ المستدرک علی الصحیحین ، حافظ ابو عبد اللہ محمد بن عبد اللہ الحاکم النیسابوری ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی ۴۰۵ھ ، دار الفکر ، بیروت۔
۲۱۰۔ مسند ابی داؤد الطیالسی ، الامام المحدث سلیمان بن داؤد بن الجارود رحمہ اللہ ، متوفی ۲۰۴ھ ، دار الکتب العلمیۃ ، بیروت ، الطبعۃ الاولیٰ ۱۴۲۵ھ۔
مسند ابی یعلی الموصلی ، الامام شیخ الاسلام ابو یعلی احمد بن علی الموصلی ، رحمہ اللہ ، المتوفی ۳۰۷ھ ، دار الکتب العلمیۃ ، بیروت ، الطبعۃ الاولی ، ۱۴۱۸ھ۔
۲۱۲۔ مسند احمد ، امام احمد بن حنبل ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی ۲۴۱ھ ، المکتب الاسلامی ، دار صادر ، بیروت

۲۱۳ - مسند اسحاق بن راهویه . الامام اسحاق بن ابراهيم بن مخلد بن راهويه الحنظلى ، رحمه الله ، المتوفى ۲۳۸ھ ، مكتبة الايمان ، المدينة المنورة ، الطبعة الاولى، ۱۴۱۲ھ۔

۲۱۴ - مسند البزار (البحر الزخار) . الامام ابو بكر احمد بن عمرو بن عبد الخالق البزار ، رحمه الله ، المتوفى ۲۹۲ھ ، مؤسسة علوم القرآن مكتبة العلوم والحكيم بيروت و المدينة المنورة ، ۱۴۰۹ھ ، الطبعة الاولى

۲۱۵ - مسند الحميدى ، امام ابو بكر عبد الله بن الزبير الحميدى ، رحمه الله ، متوفى۲۱۹ھ ، المكتبة السلفية ، مدينة منورہ۔

۲۱۶- المسوى مع المصفى ، الامام ولى الله الدهلوى ، رحمه الله ، المتوفى ۱۱۷۶ھ ، كتب خانه رحيميه ، دهلى۔

۲۱۷- مشارق الانوار على صحاح الآثار ، القاضى ابو الفضل عياض بن موسى بن عياض اليحصبى البستى المالكى ، رحمه الله ، المتوفى ۵۴۴ھ ، دار التراث۔

۲۱۸- مشكاة المصابيح ، شيخ ابو عبد الله ولى الدين خطيب محمد بن عبد الله ، رحمه الله ، متوفى ۷۳۷ھ کے بعد ، قديمى۔

۲۱۹ - المصنف لابن ابى شيبة . حافظ عبد الله بن محمد بن ابى شيبة المعروف بأبى بكر بن ابى شيبة ، رحمه الله تعالىٰ متوفى ۲۳۵ھ ، بتحقيق الشيخ محمد عوامة ، حفظه الله ، دار قرطبة ، بيروت ، الطبعة الاولى ، ۱۴۲۷ھ

۲۲۰ - المصنف لعبد الرزاق ، الامام عبد الرزاق بن همام صنعانى ، رحمه الله تعالىٰ ، متوفى ۲۱۱ھ ، مجلس علمى ، كراچى ، ودار الكتب العلمية ، بيروت ۔

۲۲۱- المطالب العالية بزوائد المسانيد الثمانية ، الحافظ ابن حجر العسقلانى ، رحمه الله تعالى ، المتوفى ۸۵۲ھ ، دار الباز ، مكة المكرمة۔

۲۲۲- معالم السنن ، الامام ابو سليمان حمد بن محمد الخطابى ، رحمه الله تعالى ، المتوفى ۳۸۸ھ ، مطبعة انصار السنة المحمدية ، ۱۹۳۸م / ۱۳۶۷ھ۔

۲۲۳ - المعجم الاوسط ، الامام ابو القاسم سليمن بن احمد الطبرانى ، رحمه الله تعالى ، المتوفى ۳۶۰ھ ، دار الحرمين ، القاهرة ، ۱۴۱۵ھ۔

۲۲۴- معجم البلدان ، علامه ابو عبد الله ياقوت حموى رومى ، رحمه الله تعالى ، متوفى ۶۲۶ھ ، دار احياء التراث العربى ، بيروت ۔

۲۲۵ - معجم الصحابة ، الامام الحافظ ابو الحسين عبد الباقى بن قانع البغدادى ، رحمه الله تعالىٰ ، المتوفى ۳۵۱ھ ، مكتبه نزار مصطفىٰ الباز ، مكة المكرمة ، الرياض ، الطبعة الاولىٰ ، ۱۴۱۸ھ۔

۲۲۶ - المعجم الكبير امام سليمان بن احمد بن ايوب الطبرانى رحمه الله تعالىٰ متوفى ۳۶۰ھ دار الفكر ، بيروت

۲۲۷ - المعجم الفهرس لالفاظ الحديث النبوى ، أ- وى - منسک ، و ى - پ - منسج ، مطبعة بريل فى مدينة ليدن ۱۹۶۵م ۔

۲۲۸ - معجم مقاييس اللغة ، امام احمد بن فارس بن زكريا قزوينى رازى ، رحمه الله تعالىٰ ، متوفى ۳۹۵ھ ، دار الفكر ، بيروت۔

۲۲۹ - المعجم الوسيط ، دكتور ابراهيم انس ، دكتور عبد الحليم منتصر ، عطية الصوالحى ، محمد خلف الله احمد ، مجمع اللغة العربية ، دمشق۔

۲۲۰ ـ المعرفة و التاريخ ، ابو يوسف يعقوب بن سفيان الفسوى الفارسى ، رحمه الله ، المتوفى ۲۷۷ھ ، دار الكتب العلمية ، بيروت ، ۱۴۱۹ھ ـ

۲۲۱ ـ معرفة السنن و الآثار ، الامام ابو احمد بن الحسين البيهقى ، رحمه الله ، المتوفى ۴۵۸ھ ، دار الكتب العلمية ، بيروت ـ

۲۲۲ ـ معرفة الصحابة ، الامام الحافظ ابو نعيم احمد بن عبد الله الاصبهانى ، رحمه الله تعالىٰ ، المتوفى ۴۳۰ھ ، دار الكتب العلمية ، بيروت ، الطبعة الاولىٰ ، ۱۴۲۲ھ ـ

مغازى الواقدى (انظر كتاب المغازى) ـ

۲۲۳ ـ المغرب ، ابو الفتح ناصر الدين مطرزى ، رحمه الله تعالىٰ ، المتوفى ۶۱۰ھ ، ادارة دعوة الاسلام ، كراتشى

۲۲۴ ـ المغنى ، امام موفق الدين ابو محمد عبدالله بن احمد بن قدامة ، رحمه الله تعالىٰ ، متوفى ۶۳۰ھ ، دار الفكر ، بيروت ـ

مفاتيح الغيب (انظر التفسير الكبير) ـ

۲۲۵ ـ المفردات فى غريب القرآن ، العلامة حسين بن محمد المعروف بالراغب الاصفهانى ، رحمه الله ، المتوفى ۵۰۲ھ ، قديمى كتب خانه ، كراتشى ـ

۲۲۶ ـ المفهم لما اشكل من تلخيص كتاب مسلم ، الامام ابو العباس احمد بن عمر بن ابراهيم القرطبى ، رحمه الله ، المتوفى ۶۵۶ھ ـ مقدمة فتح البارى (ديكهيے ، هدى السارى) ـ

۲۲۷ ـ مكمل اكمال الاكمال ، الامام ابو عبد الله محمد بن محمد بن يوسف السنوسى ، رحمه الله تعالىٰ ، المتوفى ۸۹۵ھ ، دار الكتب العلمية ، بيروت ـ

۲۲۸ ـ المنتظم فى تاريخ الملوك و الامم ، الامام ابو الفرج عبد الرحمن بن على بن محمد ابن الجوزى ، رحمه الله ، المتوفى ۵۹۷ھ ، دار صادر ، بيروت ، ۱۳۵۸ھ ، الطبعة الاولىٰ ـ

۲۲۹ ـ المنتقى شرح الموطا ، القاضى ابو الوليد سليمان بن حلف الباجى ، رحمه الله ، المتوفى ۴۹۴ھ ، دار الكتب العلمية ، بيروت ، الطبعة الاولىٰ ، ۱۴۲۰ھ ـ

۲۳۰ ـ منهاج السنة النبوية ، الامام الهمام ابو العباس احمد ابن تيمية الحرانى ، رحمه الله ، المتوفى ۷۲۸ھ ، مؤسسة قرطبة ، ۱۴۰۶ ، الطبعة الاولىٰ ـ

۲۳۱ ـ موارد الظمآن الى زوائد ابن حبان ، الامام ابو الحسن على بن ابى بكر الهيثمى ، رحمه الله ، المتوفى ۸۰۷ھ ، دار الكتب العلمية ، بيروت ـ

۲۳۲ ـ المواهب اللدنية المطبوع مع الشمائل المحمدية ، الامام الشيخ ابراهيم بن محمد بن احمد الشافعى البيجورى ، رحمه الله تعالىٰ ، المتوفى ۱۲۷۷ھ ، فاروق كتب خانه ، ملتان ـ

۲۳۳ ـ الموضوعات ، الامام ابو الفرج عبد الرحمن ابن الجوزى ، رحمه الله تعالىٰ ، المتوفى ۵۹۷ھ ، قرآن محل ، اردو بازار كراتشى ، و دار الكتب العلمية ، بيروت ، الطبعة الثانية ، ۱۴۲۲ھ ـ

۲۴۴ـ موسوعة الامام الشافعی (کتاب الام)، الامام المحدث الفقیہ محمد بن ادریس الشافعی، رحمہ اللہ تعالیٰ، المتوفی ۲۰۴ھ، دار قتیبۃ، الطبعۃ الثانیۃ، ۱۴۲۳ھ۔

۲۴۵ـ میزان الاعتدال فی نقد الرجال، حافظ شمس الدین محمد احمد بن عثمان ذہبی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۷۴۸ھ، دار احیاء التراث العربیۃ، مصر، ۱۳۸۲ھ۔

۲۴۶ـ نسیم الریاض فی شرح شفاء القاضی عیاض، الامام شہاب الدین احمد بن محمد بن عمر الخفاجی، رحمہ اللہ تعالیٰ، المتوفی ۱۰۶۹ھ، دار الکتب العلمیۃ بیروت، الطبعۃ الاولیٰ، ۱۴۲۱ھ۔

۲۴۷ـ نصب الرایۃ فی تخریج احادیث الہدایۃ، الحافظ جمال الدین عبد اللہ بن یوسف الزیلعی، رحمہ اللہ تعالیٰ، المتوفی ۷۶۲ھ، مؤسسۃ الریان، بیروت/ دار القبلۃ للثقافۃ الاسلامیۃ، جدۃ، الطبعۃ الاولیٰ، ۱۴۱۸ھ۔

۲۴۸ـ النکت الظراف علی الاطراف، الامام الحافظ احمد بن علی بن حجر العسقلانی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۸۵۲ھ، المکتب الاسلامی، بیروت۔

۲۴۹ـ النہایۃ فی غریب الحدیث و الاثر، علامہ مجد الدین ابو السعادات المبارک بن محمد ابن الاثیر، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۶۰۶ھ، دار احیاء التراث العربی بیروت۔

۲۵۰ـ الوابل الصیب فی الکلم الطیب، ابو عبد اللہ محمد بن ابی بکر الزرعی الدمشقی، المعروف بابن القیم، رحمہ اللہ تعالیٰ، المتوفی ۷۵۱ھ، دار الکتاب العربی، بیروت الطبعۃ الاولی، ۱۴۰۵ھ۔

۲۵۱ـ وفیات الاعیان، قاضی شمس الدین احمد بن محمد المعروف بابن خلکان، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۶۸۱ھ، دار صادر، بیروت۔

۲۵۲ـ الہدایۃ، برہان الدین ابو الحسن علی بن ابی بکر المرغینانی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۵۹۳ھ، مکتبہ شرکت علمیہ، ملتان، و مکتبۃ البشری، کراتشی، الطبعۃ الاولی، ۱۴۲۸ھ۔

۲۵۳ـ ہدی الساری (مقدمۃ فتح الباری)، حافظ ابن حجر عسقلانی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۸۵۲ھ، دار السلام، الریاض، الطبعۃ الاولی، ۱۴۲۱ھ۔